ISSN 2304-5809

Молодий вчений

10 (37) 2016

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 10 (37) жовтень, 2016 р.

Члени редакційної колегії журналу:

Adamczyk Arkadiusz – доктор габілітований політології (Республіка Польща)
Базалій Валерій Васильович – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Балашова Галина Станіславівна – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глущенко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Гриценко Дмитро Сергійович – кандидат технічних наук (Україна)
Дмитрієв Олександр Миколайович – кандидат історичних наук (Україна)
Змерзлий Борис Володимирович – доктор історичних наук (Україна)
Іртищева Інна Олександрівна – доктор економічних наук (Україна)
Коковіхін Сергій Васильович – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Лавриненко Юрій Олександрович – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Лебедєва Надія Анатоліївна – доктор філософії в галузі культурології (Україна)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Морозенко Дмитро Володимирович – доктор ветеринарних наук (Україна)
Наумкіна Світлана Михайлівна – доктор політичних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна – доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна – доктор медичних наук (Україна)
Писаренко Павло Володимирович – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства (Україна)
Севостьянова Наталія Іларіонівна – кандидат юридичних наук (Україна)
Стратонов Василь Миколайович – доктор юридичних наук (Україна)
Шаванов Сергій Валентинович – кандидат психологічних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович – доктор технічних наук (Україна)
Шапошников Костянтин Сергійович – доктор економічних наук (Україна)
Шапошникова Ірина Василівна – доктор соціологічних наук (Україна)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Шепель Юрій Олександрович – доктор філологічних наук (Україна)
Шерман Михайло Ісаакович – доктор педагогічних наук (Україна)
Шипота Галина Євгенівна – кандидат педагогічних наук (Україна)
Яковлев Денис Вікторович – доктор політичних наук (Україна)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013)
Index Copernicus (IC™ Value): 5.77 (2014)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

Обкладинка журналу присвячується «Всесвітньому тижню космосу», який щорічно проводять з 4 по 10 жовтня. У 1999 році Генеральна Асамблея проголосила Всесвітній тиждень космосу, щоб щорічно відзначати на міжнародному рівні той внесок, який роблять наука і техніка для поліпшення добробуту людини. Обрані дати, 4 і 10 жовтня, нагадують про дві визначні події. Запуск першого штучного супутника Землі «Супутник І» відбувся 4 жовтня 1957 року, а також 10 жовтня 1967 року в силу вступив Договір про принципи діяльності держав із дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла. Всесвітній тиждень космосу є найбільшим щорічним заходом у світі, присвячений питанням вивчення космічного простору, допомагає формуванню майбутніх фахівців, демонструє вагому суспільну підтримку космічної програми, а також сприяє розвитку співробітництва на міжнародному рівні.

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу.

© Науковий журнал «Молодий вчений», 2016
© Дизайн, Видавничий дім «Гельветика», 2016

ЗМІСТ

ХІМІЧНІ НАУКИ

Братенко М.К., Панасенко Н.В.
Синтез та протимікробна активність гібридних систем з піразольним та імідазольним циклами.....1

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

Бабаєв О.А., Охріменко Ю.В.
Візуалізація руху матеріальної точки з використанням пакету MATLAB.....5

Бабаєв О.А., Штефан Н.І., Гнатейко Н.В.
Прийом акустичних хвиль циліндричною п'єзокерамічною оболонкою.....11

Шаврова О.Б.
Апроксимативні властивості лінійних методів підсумовування рядів Фур'є.....14

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Богданова О.Ф., Горач О.О., Тернова Т.І.
Визначення оптимального режиму варіння целюлози з льняної сировини нейтрально-сульфітним способом за допомогою математичного моделювання.....18

Федухин А.В., Муха А.А.
Стратегия отказобезопасности как альтернатива полной отказоустойчивости при проектировании гарантоспособных компьютерных систем. Часть 2.....23

Філь М.І., Рудавська М.В.
Новітні технології напоїв оздоровчого спрямування для ресторанного бізнесу.....27

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

Бургаз О.А.
Просторово-часова динаміка полів загального вмісту озону над територією України.....31

Сапко О.Ю., Стьожка Т.О., Коверняга М.С.
Оцінка морфологічної привабливості Одеського узбережжя.....36

Ховалко А.Б.
Можливості впровадження іноземного досвіду для створення Подільського спелеологічного національного парку.....40

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

Тракало Т.О.
Мікробіологічні показники екструдованих кормових сумішей.....44

МЕДИЧНІ НАУКИ

Буряк В.В., Визир В.А.
Генетический полиморфизм аполипопротеинов: прогностическое значение детекции и перспективы клинической аппликации.....49

Грищук Р.Я., Коваль С.В., Шейн А.В., Мізерний Р.О., Овечко М.Є.
Механізми резистентності ракових клітин до протипухлинних препаратів.....54

Данелюк Г.Д., Підгірна А.А., Вівсянник В.В., Кардаш А.В., Золотун І.М.
Обгрунтований патогенетичний підхід ефективності лікування хронічної хвороби нирок у пацієнтів з ерозивно-виразковими ураженнями шлунка та дванадцятипалої кишки.....58

Панчук О.Ю.
Гігієнічна оцінка особливостей змін з боку показників зорової сенсорної системи та розумової працездатності студентів-стоматологів в умовах використання заходів щодо оптимізації професійного навчання.....61

Перовський В.С., Христич М.М., Ломага Ю.Є., Клименко М.М., Мізерний Р.О., Петрук А.В.
Діагностика та антибактеріальна терапія негоспітальних пневмоній у дітей.....66

Пристая Є.В., Коваль С.В., Хоменко Г.В., Сильчук Т.О., Грищук Р.Я.
Фактори ризику та методи прогнозування рецидивів грижі міжхребцевих дисків у результаті хірургічного лікування.....71

Христич М.М., Юревич Ю.О., Коваль С.В., Іващенко А.В., Грищук Р.Я.
Принципи та перспективи використання пухлинно-асоційованих маркерів у сучасній клінічній практиці.....74

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Тітаренко Г.С.
Міграційна політика Сполучених Штатів Америки та Австралійського Союзу: досвід боротьби з нелегальною міграцією в умовах глобалізації.....79

ВІЙСЬКОВІ НАУКИ

Федоренко В.В., Черненко А.Д., Синиця В.Г.
Контратака – історія і сьогодення.....86

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Калашнікова Л.В., Чорна В.О.
Аналіз соціологічних підходів дослідження трудової міграції.....91

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Зленко Н.Н.
Философский дискурс конвергентных технологий в современном обществе.....96
Райхерт К.В.
Superhero studies как автономная научная дисциплина.....101
Степанов А.О.
Поліваріантність відчуження як феномену кризової культури.....106

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Кушлакова Н.М.
Самоорганізація світового наукового співтовариства як чинник формування комунікацій у вітчизняному інженерному середовищі.....110
Ложешник А.С.
Чорноморська старшина польського походження: на прикладі Л. Тиховського та П. Бурноса.....115
Стрельцова А.В.
Участь польської громади міста Одеси у висвітленні подій локауту у Лодзі та допомозі локаутованим робітникам (на основі періодичних видань).....119

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Васильєва І.А.
«Зелений» анархізм як синтез принципів анархізму та екологічної спрямованості розвитку суспільства.....124
Клюєв К.Г.
Міжнародні миротворчі операції як політичний інструмент врегулювання військово-політичних конфліктів.....127
Челак О.П.
Вплив форми державного устрою на зміст регіональної політики сучасних держав.....132

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Крохмальний Р.О.
Комунікація і сучасне навчальне середовище ВНЗ: виклики інформаційного суспільства.....137
Стащук І.П.
Аксіологічний вимір комерційної реклами.....141

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Компанєєтс М.О.
Прийоми і засоби композиції у веб-дизайні.....145
Романенкова Ю.В.
Основні тенденції графіки Першої школи Фонтенбло.....149

АРХІТЕКТУРА

Анопа А.С., Попович В.В., Гринь С.А.
Актуальность проблемы визуальной экологии городской среды.....154

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Бурий А.Р.
Культурно-історичний розвиток Росії у XVIII столітті: боротьба тенденцій і труднощі прогресу.....157
Лебедева Н.А.
«Кинокиммерия – 2016» – тематические особенности короткометражных фильмов в контексте развития современного европейского киноискусства.....162

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Дармопук С.М., Кочерга С.О.
Сакральний простір у ліриці О. Стефановича.....167
Іващишин О.М.
Основні характеристики та структура термінологічних словосполучень англомовних науково-технічних текстів.....171
Kurbanova M.A.
Some presupposition specifications of Uzbek children's speech.....175
Лисенко Н.В., Ковальов Р.Д.
«Мистецтво кохати» у творах письменників-модерністів МУРу.....178
Марченко М.А.
Методология исследования поэтической речи постмодернизма.....182
Мироненко О.В.
Лексико-семантична категорія конотації у проекції на прислівникові слова.....186
Покорная Л.Н.
Функционально-стилистическая эволюция конструкции с постпозитивным предлогом в английском литературном языке.....190
Потапенко О.І., Чубань Т.В., Левченко Т.М.
Засоби видової корелятивності та семантико-словотвірний потенціал відіменних дієслів.....194
Сливка Л.З.
Любовні мотиви в епістолярії Олени Теліги.....200
Чеботар Л.Я.
Засоби відтворення мультиплікативності у старогрецькій мові (на матеріалі «Іліади» Гомера).....204
Шапочкіна О.В.
Типологія категорії стану германських мов у сучасних граматичних студіях.....208

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Валуєва І.В.
Професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи до формування навичок писемного мовлення..... 212

Васильєва О.В.
Сучасні навчально-методичні комплекси з англійської мови для учнів 1 класу..... 216

Висотченко С.В.
Порівняльно-типологічний аналіз систем англійської та російської мов на морфологічному та синтаксичному рівні для навчання студентів-іноземців англійського писемного мовлення..... 221

Voloshko L.B.
Features of motivation development of professional activity of students of socioeconomic specialties..... 226

Дерека Т.Г.
Педагогічна теорія про проблеми неперервної професійної підготовки фахівців фізичного виховання..... 230

Дзьобань Л.А.
Фізичний експеримент як чинник розвитку пізнавальних інтересів студентів..... 236

Калінська О.П.
Сутність та структура педагогічної майстерності викладача вищого навчального закладу..... 240

Клименко Л.О.
Удосконалення навичок учителя-природничника з упровадження в навчальний процес методів пізнання природи (у межах STEM-освіти)..... 244

Коваленко О.П.
Понятійно-термінологічний апарат компетентнісної освіти..... 248

Колосова С.В.
Реалізація технології формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутнього вихователя в процесі фахової підготовки..... 253

Курляк І.Є.
Бездомність як прояв соціального виключення і спроби його подолання у Польщі..... 257

Лях О.В., Лях Д.В.
Шляхи розвитку в учнів інтересу до вивчення іноземної мови..... 265

Овчаренко В.Ю.
Організація лабораторного практикуму з медичної хімії сучасними засобами ІКТ..... 269

Олійник К.С.
Професійна мобільність як складова підготовки працівників соціальної служби..... 273

Павлюк Р.О.
Історичний бекграунд розвитку навчання на дослідницькій основі у вітчизняній системі вищої освіти..... 277

Романишина О.Я.
Праксеологічна спрямованість формування професійної ідентичності майбутніх учителів..... 282

Романовська Л.І.
Соціальна адаптація – один з факторів підготовки працівників соціальної сфери..... 286

Самойлова Ю.І.
Мережування шкіл у США: історичний аспект..... 290

Скляренко І.Ю.
Навчання у навчальних закладах Міністерства шляхів сполучення в Україні у 1920-60 роках ХХ століття, його характеристика та зміст..... 293

Хе Сюефей
Шляхи удосконалення музичної підготовки майбутнього вчителя хореографії..... 298

Чорнойван Г.П.
Управління кар'єрою дослідника в умовах автономії університету..... 303

Чумак Л.В.
Психолого-педагогічні особливості розвитку особистості вихованців дитячих закладів державної опіки..... 308

Шолохова Н.С.
Інтерактивне навчання як спосіб формування ключових компетентностей учнів та підготовка вчителів фізики до його реалізації..... 312

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Єфремова О.В.
Статеві відмінності у рольових очікуваннях та домаганнях у шлюбі..... 318

Кудріна Т.С., Вавілова А.С.
Деструктивний перфекціонізм у підлітків з підвищеним рівнем невротичних проявів..... 322

Паркулаб О.Г.
Екзистенційний підхід до тлумачення жіночого архетипу..... 326

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Бикова А.Л., Карвасарний В.А.
Сучасні системи винагороди працівників: вітчизняний та зарубіжний досвід..... 331

Білявська Ю.В.
Регулювання електронної комерції в Україні..... 336

Блідченко Т.В.
Релевантний підхід до аналізу витрат машинобудівних підприємств в системі прийняття управлінських рішень..... 339

Вудвуд В.В.
Основні фінансові результати підприємств харчової промисловості Карпатського регіону..... 343

Гайдучок О.І.
Економічна взаємозалежність: національна та міжнародна економічна безпека....348
Гнатенко Є.П., Горячковська О.С.
Нормативно-правові засади обліково-аналітичного забезпечення розрахунків з покупцями та замовниками....351
Гончарук І.В.
Тенденції розвитку конкуренції на мережевих ринках в умовах глобалізації....355
Данілкова А.Ю.
Категорійно-понятійний апарат у сфері ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів: аналіз, удосконалення, впровадження....359
Демченко О.П.
Прагматика фінансового забезпечення медичного страхування в Україні....363
Dobrivskyj V.G., Dobrivska M.V.
The review of bioeconomic strategy in the world....368
Жадько К.С., Котенко В.С.
Теоретико-методичні підходи до формування прибутку підприємства і шляхів його збільшення....373
Кізін Г.В.
Особливості структуризації реального сектору економіки в контексті забезпечення економічної безпеки держави....377
Ковальчук Л.В.
Соціальні послуги окремим категоріям споживачів: проблеми інституційної взаємодії....381
Левицька С.А.
Основні функціональні складові економічної безпеки підприємства....385
Лизунова О.М., Придатько Е.М.
Підвищення ефективності діяльності підприємства на основі співпраці бізнесу і університетів....388
Лифар В.В., Манькова М.А.
Обґрунтування переваг використання концепцій екологічного маркетингу в діяльності українських підприємств....392
Мішин О.Ю., Мішина С.В.
Концептуальні засади міжнародного маркетингу....396
Niekrasova L.A., Davydenko M.V.
Besonderheiten der Strategischen Führung in den Verschiedenen Typen der Mehr-Arbeitgeber-Betriebe....401
Павлюк В.І.
Побудова організаційної структури превентивного антикризового управління підприємством торгівлі....408
Семенова Л.Ю., Шаповал А.Ю.
Соціальна політика підприємства як складова соціальної політики держави....413
Sizova N.D., Solodovnik G.V., Perun M.U.
Analysis of the methods of assessment of investment appeal of construction objects in term of uncertainty and risk....417
Федосєєва Г.С.
Удосконалення системи фінансового забезпечення виробників сільськогосподарської продукції....421
Чмир С.О.
Облік втрат від падежу свиней внаслідок епізоотії....424
Шебеко Ю.В.
Закони ринкової економіки та закони розвитку суспільства: діалектика їх взаємозв'язку та реалізації у сучасній теоретичній думці....429

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Anyshchuk N.V., Hromovyy O.O.
The system of crimes against morality under customary law of Zaporizhzhya Sich....434
Дорощук М.З.
Стан та перспективи розвитку правового регулювання працевлаштування випускників вищих медичних навчальних закладів....438
Жуган Д.М.
Проблеми плюралізму праворозуміння та узгодження різноманітних теоретичних поглядів на право....444
Прокопенко О.М.
Методологічний інструментарій цивільно-правового дослідження....449
Скриль С.А.
Становлення громадянського суспільства у державах Центральної та Східної Європи наприкінці ХХ сторіччя....452
Сон С.С.
Тенденції розвитку конституційно-правового статусу політичних партій в Україні....456
Стрельников А.В.
Заперечення проти адміністративного позову чи зустрічний позов: питання теорії та практики....460

CONTENTS

CHEMICAL SCIENCES

Bratenko M.K., Panasenko N.V.
Synthesis and antimicrobial activity hybrid systems with pyrazole and imidazole rings.....1

PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES

Babaev A.A., Okhrimenko Y.V.
Visualization of particle use package MATLAB.....5

Babaev A.A., Shtefan N.I., Gnatejko N.V.
Reception of acoustic wave of cylindrical piezoceramic shell.....11

Shavrova O.B.
Approximation properties of the linear methods of the summing up of Fourier series.....14

ENGINEERING SCIENCES

Bogdanova O.F., Gorach O.O., Ternova T.I.
Optimal mode pulping with linseed raw neutral sulfite with the help of mathematical modeling.....18

Feduhin A.V., Mukha A.A.
Failpassive strategy as an alternative design full fault tolerance of dependable computer systems. Part 2.....23

Fil M.I., Rudavskii M.V.
Newest technologies improving beverage direction for restaurant business.....27

GEOGRAPHICAL SCIENCES

Burgaz A.A.
Spatio-temporal dynamics of total ozone fields above territory of Ukraine.....31

Sapko O.Y., Stozhka T.O., Kovernyga M.S.
Assessements of morphological attractiveness Odessa coast.....36

Khovalko A.B.
Possibilities of foreign experience application for the establishment of Podillia speleological national park.....40

AGRICULTURAL SCIENCES

Trakalo T.O.
Microbiological characteristics extruded feed mixtures.....44

MEDICAL SCIENCES

Buriak V.V., Vizir V.A.
Apolipoprotein genetic polymorphism: detection prognostic value and clinical application perspectives.....49

Hryshchuk R.Ya., Koval S.V., Shein A.V., Mizernyi R.A., Ovechko M.E.
Mechanisms of resistance cancer cells to antineoplastic drugs.....54

Danelyuk G.D., Pidgirna A.A., Vivsiannyk V.V., Kardash A.V., Zolotun I.N.
Informed pathogenetic approach efficiency treatment of chronic kidney disease with erosive and ulcerative lesions of gastric and duodenal bowel.....58

Panchuk O.Y.
Hygienicsl assessment of features changes by visual sensor system and mental capacity of students dentists in the use of measures to optimize vocational training.....61

Perovskyi V.S., Khristich M. N., Lomaha Y.E., Klimenko M.N., Mizernyi R.O., Petruk A.V.
Diagnosis and antibacterial therapy of community acquired pneumonia in children.....66

Prystaia Y.V., Koval S.V., Khomenko H.V., Sylchuk T.A. Hryshchuk R.Ya.
Risk factors and prediction methods relapse herniated disc in the results of surgical treatment.....71

Khristich M.N., Yurevych Y.O., Koval S.V., Ivaschenko A.V., Hryshchuk R.Ya.
Principles and perspectives of tumor-associated markers in clinical practice.....74

STATE ADMINISTRATION

Titarenko A.S.
Migration policy of the United States of America and the Commonwealth of Australia: experience in combating illegal migration in the context of globalization.....79

MILITARY SCIENCES

Fedorenko V.V., Chernenko A.D., Synytsia V.H.
Counterattack – history and present-day requirements.....86

SOCIOLOGICAL SCIENCES

Kalashnikova L.V., Chorna V.O.
Analysis of sociological approaches of research of labor migration.....91

PHILOSOPHICAL SCIENCES

Zlenko N.M.
The philosophical discourse of the convergent technologies in the modern society.....96

Rayhert K.W.
Superhero studies
as an autonomous scientific discipline.....101
Stepanov A.O.
Multivariate of enstrangement
as a phenomenon of crisis culture.....106

HISTORICAL SCIENCES

Kushlakova N.N.
Self-organization of the global scientific
community as a factor of formation
of communications in domestic
engineering environment.....110
Lozheshnyk A.S.
Black Sea foreman of Polish descent:
on the example of L. Tykhovskyi
and P. Burnos.....115
Streltsova A.V.
Participation of Polish community
of Odesa in covering events
of lockout in Lodz and help
to locked out workers
(on the basis of periodicals).....119

POLITICAL SCIENCES

Vasil'eva I.A.
«Green» anarchism as synthesis
of principles of anarchism and ecological
direction of society's development.....124
Kliuev K.G.
International peacekeeping operation
as a political tool for adjustment
of political-military conflicts.....127
Chelak O.P.
Political system influence
on the nature of regional policy
of modern states.....132

SOCIAL COMMUNICATIONS

Krokhmalny R.O.
Communication and modern
educational environment of HEE:
challenges of information society.....137
Stashchuk I.P.
Axiological dimension
of the commercial advertising.....141

HISTORY OF ART

Kompaneyets M.A.
Methods and means of composition
in web design.....145
Romanenkova J.V.
Main tendences of graphic arts
of the First School of Fontainebleau.....149

ARCHITECTURE

Anopa A.S.,
Popovych V.V., Grin S.A.
Actual problems of visual
environment of urban environment.....154

CULTURAL STUDIES

Buryi A.R.
Cultural history of Russia
in the eighteenth century:
the clash of tendencies
and difficulties of progress.....157
Lebyedyeva N.A.
«Kinokimeriya – 2016» – theme
features of short films in the context
of contemporary European arts.....162

PHILOLOGICAL SCIENCES

Darmopuk S.M., Kocherha S.A.
Sacred space
in the lyrics A. Stefannovich.....167
Ivashchyshyn O.M.
Basic features and structure
of terminological phrases in English
scientific and technical texts.....171
Kurbanova M.A.
Some presupposition specifications
of Uzbek children's speech.....175
Lysenko N.V., Kovalyov R.D.
«Art to love» in works
of the writers-modernist of MUR.....178
Marchenko M.A.
Methodological basics
of the post-modernist poetical
style`s investigation.....182
Mironenko O.V.
Lexical-semantic connotation category
in projection on adverb words.....186
Pokorna L.N.
Functional and stylistic evolution
of the construction with postpositive
preposition in English literary language.....190
Potapenko O.I.,
Chuban T.V., Levchenko T.M.
Means of aspective correlativity
and semantic and word-formative
potential of denominative verbs.....194
Slyvka L.Z.
Love motives
in O. Teliha's epistolary works.....200
Chebotar L.Ya.
The means of reproducing
of multiplicativity in ancient Greek
(based on «Iliad» by Homer).....204
Shapochkina O.V.
Typology of the category of voice
in modern German grammatical studies.....208

PEDAGOGICAL SCIENCES

Valuieva I.V.
Professional training of the future
teachers of primary school
for the forming of written speech skills.....212
Vasylieva O.V.
Modern teaching materials
of the English language for 1 form pupils.....216

Vysotchenko S.V.
Comparative-typological analysis of English and Russian language systems on morphological and syntactic levels for training foreign students English writing..... 221
Voloshko L.B.
Features of motivation development of professional activity of students of socioeconomic specialties..... 226
Dereka T.G.
The pedagogical theory of physical education specialists' continuous professional training problem..... 230
Dzoban L.A.
Physical experiment as a factor of developing students' cognitive interest..... 236
Kalinska O.P.
The essence and the structure of pedagogical skills of university lecturer..... 240
Klimenko L.A.
Improvement of science teacher's proficiency in nature study cognitive methods implementation in teaching (as part of STEM-education)..... 244
Kovalenko O.P.
Concept-terminological apparatus of competence education..... 248
Kolosova S. V.
Implementation of technology of forming future tutors' professional activity individual style in the professional training process..... 253
Kurliak I.
Homelessness as a manifistatin of social exclusion and attempts of its overcoming in Poland..... 257
Lyakh O.V., Lyakh D.V.
Ways of development of pupils' interest to learning foreign language..... 265
Ovcharenko V.Yu.
Organization laboratory practical work on medicinal chemistry of modern means of it..... 269
Oliynyk K.S.
Professional mobility as a part of social workers training..... 273
Pavliuk R.O.
Historical background of development of research-based training in national system of higher education..... 277
Romanyshyna O.Ya.
The praxeology trend of future teachers professional identity formation..... 282
Romanovskaya L.I.
Social adaptation – one of the factors of preparation the social sphere workers..... 286
Samoilova Yu.I.
Networking of the USA schools: historical aspect..... 290
Sklyarenko I.Y.
Education in educational institutions of the Ministry of Communications in Ukraine in 1920-60 years of the twentieth century, its characteristics and contents..... 293
He Xuefei
Ways to improve musical training of a future teacher of choreography..... 298
Chornoivan G.P.
Investigator career management under university autonomy..... 303
Chumak L.V.
Psycho-pedagogical peculiarities of the development of pupils' personality at state care institutions..... 308
Sholokhova N.S.
Interactive training as a way to form key competencies of pupils and the training of physics teachers to its implementation..... 312

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

Yefremova O.V.
Gender differences in role expectations and role claims in marriage..... 318
Kudrina T.S., Vavilova A.S.
The destructive perfectionism in teenagers with high level of neurotic manifestations 322
Parkulab O.H.
Existential approach to the interpretation of women's archetype..... 326

ECONOMIC SCIENCES

Bykov A.L., Karvasarnyy V.A.
Current system of fees: domestic and foreign experience..... 331
Biliavska Y.V.
Regulation of e-commerce in Ukraine..... 336
Blidchenko T.V.
Relevant approach to the cost analysis of engineering enterprises upon the management decision-making system..... 339
Vudvud V.V.
Key financial results food industry Carpathian region..... 343
Gaiduchok O.I.
Economic interdependence: national and international economic security..... 348
Gnatenko Y.P., Horyachkovska O.S.
The legal framework of accounting and analytical support for settlements with buyers and customers..... 351
Honcharuk I.V.
Trends competition in network markets in the context of globalization..... 355

Danilkova A.J.
The framework of categories and concepts in regard to effective use of fuel and energy resources: analysis, improvement, implementation....359
Demchenko O.P.
Pragmatics of medical insurance's financial provision in Ukraine....363
Dobrivskyj V.G., Dobrivska M.V.
The review of bioeconomic strategy in the world....368
Zhadko K.S., Kotenko S.V.
Theoretical and methodological approaches to the formation of the profits of the enterprise and ways of its increase....373
Kizin G.V.
Features structuring the real economy in the context ofeconomic security....377
Kovalchuk L.V.
Social services for certain categories consumers: the institutional interaction' problems....381
Levitskaya S.A.
Theoretical analysis of the concept of economic security of enterprise....385
Lyzunova E.N., Pridatko E.N.
Improving the efficiency of the enterprise based on cooperation between business and universities....388
Lyfar V.V., Mankova M.A.
The substantiation of advantages of ecological marketing concepts using in the activity of Ukrainian enterprises....392
Mishyn O.Y., Mishyna S.V.
Conceptual framework for international marketing....396
Niekrasova L.A., Davydenko M.V.
Specifics in strategic management by different types of multi-employer organizations....401
Pavliuk V.I.
Building organizational structure of preventive crisis management of commercial enterprise....408
Semenova L.Y., Shapoval A.Y.
Social policy as a component of the enterprise social policy....413
Sizova N.D.,
Solodovnik G.V., Perun M.U.
Analysis of the methods of assessment of investment appeal of construction objects in term of uncertainty and risk....417
Fedosieieva H.S.
Improvement of financial support agricultural producers....421
Chmyr S.A.
Accounting of losses from epizootic mortality of pigs....424
Shebeko Yu.V.
The laws of the market economy and laws of social development: dialectics of relationship and implementation in modern theoretical thought....429

LAW SCIENCES

Anyshchuk N.V., Hromovyy O.O.
The system of crimes against morality under customary law of Zaporizhzhya Sich....434
Doroshchuk M.Z.
State and development prospects of legal regulation job placement for graduates of high medical schools....438
Zhugan D.M.
Problems of pluralism of legal thinking and harmonization of various theoretical views on the law....444
Prokopenko O.M.
The methodological tools of the civil legal research....449
Skryl S.A.
Formation of civil society in states of Central and Eastern Europe at the end of the XX century....452
Son S.S.
Trends of the constitutional-legal status of political parties in Ukraine....456
Strelnikov A.V.
Objection against administrative lawsuit or cross-action: theoretical and practical problems....460

ХІМІЧНІ НАУКИ

УДК 547.771+547.781.1

СИНТЕЗ ТА ПРОТИМІКРОБНА АКТИВНІСТЬ ГІБРИДНИХ СИСТЕМ З ПІРАЗОЛЬНИМ ТА ІМІДАЗОЛЬНИМ ЦИКЛАМИ

Братенко М.К., Панасенко Н.В.
Буковинський державний медичний університет

Згідно літературних даних, серед похідних піразолу знайдені сполуки, які проявляють різну біологічну активність. В даній роботі трикомпонентною конденсацією 1-заміщених 3-арилпіразол-4-карбальдегідів, бензилу та ацетату амонію в середовищі оцтової кислоти синтезовані 1-заміщені 3-арил-4-(4,5-дифенілімідазол-2-іл)піразоли. Серед одержаних 4-імідазолілпіразолів виявлені сполуки із помірною антимікробною дією. Склад та будова всіх синтезованих сполук надійно підтверджені сучасними фізико-хімічними методами.
Ключові слова: піразол-4-карбальдегіди, бензил, ацетат амонію, 4-(4,5-дифенілімідазол-2-іл)піразоли, конденсація, протимікробна активність.

Постановка проблеми. Базовою проблемою функціонально орієнтованого молекулярного дизайну нових фармакологічно активних сполук є вибір доступних субстратів із вираженим синтетичним потенціалом.

Імідазольний цикл є важливим структурним фрагментом значного числа речовин природного походження [1] та фармацевтично активних структур [2]. В ряду сполук імідазолу особливе місце належить їх полізаміщеним представникам, які виявляють широкий спектр біологічної дії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як показав літературний огляд органічні сполуки, які містять імідазольний цикл виявляють різні види фармакологічної активності: протизапальних [3], протиалергічних [4], протимікробних [5], протипухлинних [6] та анальгетичних [7]. Окрім цього серед них знайдені інгібітори P38 MAP кінази [8] та глюкагонових рецепторів [9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відомо, що одним із ефективних методів отримання 2-алкіл(арил)-4,5-діарилімідазолів є каталізована кислотами однореакторна трикомпонентна конденсація альдегідів, α-дикетонів та ацетату амонію [10-12]. Використання такого типу реакції для отримання їх 2-гетерильних аналогів, зокрема 2-піразоліл-4,5-дифенілімідазолів, обмежене в літературі всього-навсього одним прикладом [13]. Разом з тим, враховуючи фармакологічну поведінку низки гетероциклічних ансамблів, які є комбінацією імідазольного та піразольного ядер [14; 15], дизайн нових 4-імідазолілпіразолів видається науково обґрунтованим як з хімічної, так і біологічної точок зору. В силу цього предметом нашого повідомлення стало дослідження конденсації доступних [16; 17] 3-арил-4-формілпіразолів (Іа-л) із бензилом та ацетатом амонію.

Мета статті. Головною метою нашого дослідження став синтез раніше невідомих 1-заміщених 3-арил-4-(4,5-дифенілімідазол-2-іл)піразолів і тестування бактерицидної дії синтезованих сполук.

Виклад основного матеріалу. Встановлено, що піразол-4-карбадегіди (Іа-л) взаємодіють із бензилом та ацетатом амонію у співвідношенні 1:1:4 в середовищі киплячої оцтової кислоти з утворенням 4-(4,5-дифенілімідазол-2-іл)піразолів (ІІа-л). Контроль перебігу реакції методом ТШХ засвідчив, що в таких умовах вона завершується впродовж 1год і приводить до цільових продуктів з виходами 64-91%.

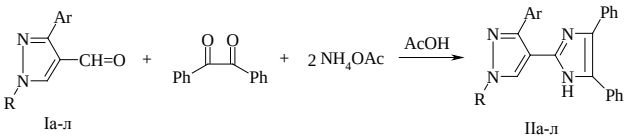

Іа-л ІІа-л

I, II, R=Ph, Ar=Ph (а), 3-ClC_6H_4 (б), 4-$MeOC_6H_4$ (в), $F_2HCOC_6H_4$ (г), тієн-2-іл (д), піридин-4-іл (е), бензофуран-2-іл (є); R=$NCCH_2CH_2$, Ar=3-ClC_6H_4 (ж), 4-BrC_6H_4 (з); 3,4-$Me_2C_6H_3$ (і); R=$HOOCCH_2CH_2$, Ar=- 3-BrC_6H_4 (к), 3-NO_2-4-$MeOC_6H_3$ (л).

Склад синтезованих сполук надійно доведено елементним аналізом та мас-спектрами (табл. 1), а структура – методами ІЧ- та ЯМР ^1H спектроскопії (табл. 2). Зокрема, мас-спектри усіх речовин характеризуються максимальними піками протонованих молекулярних іонів $[M+1]^+$. В ІЧ спектрах наявні смуги поглинання зв'язку N-H імідазольного циклу в інтервалі 3370-3385 $см^{-1}$, а для сполук (ІІі-л) – додаткові смуги поглинання груп C≡N (2255-2260 $см^{-1}$) або COOH (2490-2905 $см^{-1}$). В спектрах ЯМР ^1H окрім типових сигналів арильних та алкільних замісників азольних ядер присутні синглети протонів H^5 піразольного циклу (8.26-9.07 м.ч.) та N-H синглети імідазольного циклу (12.41-12.65 м.ч.)

Нами проведено тестування синтезованих сполук на бактерицидну дію методом двократних серійних розведень з використанням в ролі тест-мікроорганізмів культур стандартних штамів *S.aureus* та *E.coli*. Отримані значення мінімальних інгібуючих бактеріостатичних (МБсК) та бактерицидних (МБцК) концентрацій сполук (ІІа-л) наведені в таблиці 3 і показують, що вони відзначаються помірною протимікробною дією.

Експериментальна частина

ІЧ-спектри сполук у таблетках KBr записані на прикладі UR-20. Спектри ЯМР ^1H виміряні на прикладі Bruker Avance DRX (500.13 МГц), внутрішній стандарт – ТМС. Хроматомас-спектри

© Братенко М.К., Панасенко Н.В., 2016

одержані на приладі PE SCXAPI 150 EX, детектори UV (250 нм) та ELSOJ.

1-Заміщені 4-(4,5-дифеніл-1Н-імідазол-2-іл)-3-арил-1Н-піразоли

(II а-л). Суміш 0.002 моль альдегіду (Іа-л), 0.42 г (0.002 моль) бензилу та г (0.008 моль) ацетату амонію в 5 мл оцтової кислоти кип'ятили 1 год. Реакційну суміш охолоджували, утворений осад відфільтрували, промивали водою, сушили та кристалізували із етанолу.

Дослідження протимікробної активності

Протимікробну дію синтезованих речовин визначали мікрометодом, який передбачав підготовку двократних серійних розведень за допомогою мікротитратора Такачі, на двох тест-культурах мікроорганізмів (грампозитивних та грамнегативних) у одноразових полістирольних планшетах.

Приготовленими 4-годинними бульйонними тест-культурами *E.coli* та *S.aureus* концентрації 10^5 мікробних тіл в 1 мл наповнювали поліс-

Таблиця 1

Характеристики сполук IIа-л

Сполука	Формула	$[M+1]^+$	Знайдено, % / Вирахувано			$T_{топл}$, ^{0}C.	Вихід, %
			C	H	N		
II а	$C_{30}H_{22}N_4$	439	82.41 / 82.17	5.17 / 5.06	12.56 / 12.78	257-259	76
II б	$C_{30}H_{21}ClN_4$	473	76.38 / 76.18	4.36 / 4.48	11.64 / 11.85	294-296	81
II в	$C_{31}H_{24}N_4O$	469	79.18 / 79.47	5.27 / 5.16	12.21 / 11.96	254-256	64
II г	$C_{31}H_{22}F_2N_4O$	505	73.54 / 73.80	4.49 / 4.40	11.33 / 11.10	259-262	71
II д	$C_{28}H_{20}N_4S$	445	75.92 / 75.65	4.64 / 4.53	12.46 / 12.60	283-285	83
II е	$C_{29}H_{21}N_5$	404	78.96 / 79.25	4.93 / 4.82	15.75 / 15.93	276-278	87
II є	$C_{32}H_{22}N_4O$	479	80.03 / 80.32	4.55 / 4.63	11.95 / 11.71	236-237	91
II ж	$C_{27}H_{20}ClN_5$	450	71.81 / 72.08	4.57 / 4.48	15.32 / 15.56	244-245	81
II з	$C_{27}H_{20}BrN_5$	495	65.87 / 65.60	4.19 / 4.08	13.94 / 14.17	275-278	76
II і	$C_{29}H_{25}N_5$	444	78.80 / 78.53	5.61 / 5.68	15.65 / 15.79	216-217	68
II к	$C_{27}H_{21}BrN_4O_2$	514	62.88 / 63.17	4.23 / 4.12	10.69 / 10.91	227-228	73
II л	$C_{28}H_{23}N_5O_5$	510	65.72 / 66.00	4.64 / 4.55	13.51 / 13.74	231-233	87

Таблиця 2

Спектри ІЧ та ЯМР 1Н сполук IIа-л

Сполука	ІЧ спектр, ν, $см^{-1}$	Спектри ЯМР^{1}Н, δ. м.ч. (*J*, Гц)
II а	3385 (NH)	7.23-7.59 м (16$H_{аром.}$), 7.95 д (2$H_{аром.}$, *J* 7.6 Гц), 8.10 д (2$H_{аром.}$, *J* 7.6 Гц), 9.04 с (1H, $H^5_{піразол}$), 12.52 с (1H, NH)
II б	3370 (NH)	7.56-7.96 м (15$H_{аром.}$), 7.96 д (2$H_{аром.}$, *J* 8.0 Гц), 8.21 д (2$H_{аром.}$, *J* 8.0 Гц), 9.03 с (1H, $H^5_{піразол}$), 12.54 с (1H, NH)
II в	3380 (NH)	7.02 д (2$H_{аром.}$, *J* 8.4 Гц), 7.23-7.60 м (13$H_{аром.}$), 7.93 д (2$H_{аром.}$, *J* 8.4 Гц), 8.08 д (2$H_{аром.}$, *J* 8.8 Гц), 8.96 с (1H, $H^5_{піразол}$), 12.49 с (1H, NH)
II г	3370 (NH)	7.30-7.62 м (16H, 15$H_{аром.}$+CH), 7.94 д (2$H_{аром.}$, *J* 8.0 Гц), 8.23 д (2$H_{аром.}$, *J* 8.0 Гц), 9.01 с (1H, $H^5_{піразол}$), 12.53 с (1H, NH)
II д	3375 (NH)	7.17-7.63 м (16$H_{аром.}$.), 7.91 д (2$H_{аром.}$., *J* 8.0 Гц), 8.56 д (2$H_{тіофен}$., *J* 4.0 Гц), 9.03 с (1H, $H^5_{піразол}$), 12.59 с (1H, NH)
II е	3370 (NH)	7.32-7.64 м (13$H_{аром.}$), 7.97 д (2$H_{аром.}$, *J* 8.0 Гц), 8.18 д (2$H_{аром.}$, *J* 6.0 Гц), 8.68 д (2$H_{аром.}$, *J* 6.0 Гц), 9.08 с (1H, $H^5_{піразол}$), 12.45 с (1H, NH)
II є	3380 (NH)	7.37-7.77 м (17$H_{аром.}$), 7.98 м (2$H_{аром.}$, *J* 8.0 Гц), 8.43 с (1H, $H^3_{бензофуран}$), 9.15 с (1H, $H^5_{піразол}$),12.65 с (1H, NH)
II ж	3375 (NH) 2255 (C≡N)	3.21 т (2H, CH_2, *J* 6.0 Гц), 4.55 т (2H, CH_2, *J* 6.0 Гц), 7.23-7.97 м (13$H_{аром.}$), 8.37 с (1$H_{аром.}$), 8.52 с (1H, $H^5_{піразол}$), 12.51 с (1H, NH)
II з	3380 (NH) 2255 (C≡N)	3.19 т (2H, CH_2, *J* 6.8 Гц), 4.54 т (2H, CH_2, *J* 6.8 Гц), 7.22-7.53 м (10$H_{аром.}$), 7.62 д (2$H_{аром.}$, *J* 8.4 Гц), 7.99 д (2$H_{аром.}$, *J* 8.4 Гц), 8.32 с (1H, $H^5_{піразол}$), 12.47 с (1H, NH)
II і	3385 (NH) 2260 (C≡N)	2.24 с (3H, CH_3), 2.26 с (3H, CH_3), 3.18 т (2H, *J* 6.4 Гц), 4.51 т (2H, *J* 6.4 Гц), 7.14-7.65 м (12$H_{аром.}$), 7.86 с (1$H_{аром.}$), 8.26 с (1H, $H^5_{піразол}$),12.38 с (1H, NH)
II к	3375 (NH) 2490-2905 (COOH)	2.93 т (2H, CH_2, *J* 6.4 Гц), 4.45 т (2H, CH_2, *J* 6.4 Гц), 7.22-7.55 м (11$H_{аром.}$), 8.27-8.35 м (2$H_{аром.}$), 9.02 с (1H, $H^5_{піразол}$), 12.46 м. с (2H, NH+COOH)
II л	3375 (NH) 2540-2860 (COOH)	2.93 т (2H, CH_2, *J* 6.2 Гц), 4.45 т (2H, CH_2, *J* 6.2 Гц), 7.22-7.99 м (13$H_{аром.}$), 8.30 с (1$H_{аром.}$), 8.67 с (1H, $H^5_{піразол}$), 12.44 с (2H, NH+COOH)

тирольні планшети за допомогою мікротитратора Такачі. З досліджуваних речовин (в концентрації 1000 мкг/мл) готовили двократні серійні розведення (від 500 мкг/мл до 7,8 мкг/мл). Посіви інкубували при 37^{0}С впродовж 18-24 год, після чого візуально враховували наявність чи відсутність росту мікроорганізмів. Експеримент проводили тричі.

За мінімальну бактеріостатичну концентрацію (МБсК) приймали те найменше розведення досліджуваної речовини, в присутності якого відбувалось пригнічення росту тест-культури мікроорганізму. Її виражали числовим значенням розведення активного субстрату.

Висіванням вмісту луночок планшети, в яких не спостерігалось росту, на м'ясо-пептонний агар у чашках Петрі визначали мінімальну бактерицидну концентрацію (МБцК).

Як контроль використовували відомий протимікробний препарат етоній.

Висновки. 1. 1-Заміщені 3-арил-4-(4,5-дифенілімідазол-2-іл)піразоли синтезовані трикомпонентною конденсацією 1-заміщених 3-арилпіразол-4-карбальдегідів, бензилу та ацетату амонію в киплячій оцтовій кислоті.

Таблиця 3

Бактерицидна активність сполук II а-л

Сполука	Тест-культури мікроорганізмів			
	S.aureus		E.coli	
	МБсК	МБцК	МБсК	МБцК
II а	250	>500	>500	>500
II б	250	>500	>500	>500
II в	250	>500	>500	>500
II г	250	>500	500	>500
II д	250	>500	>500	>500
II е	250	>500	>500	>500
II є	250	>500	500	>500
II ж	125	>500	>500	>500
II з	>500	>500	>500	>500
II і	250	>500	>500	>500
II к	125	>500	>500	>500
II л	250	>500	250	>500
Етоній	7.8	31.2	125	250

2. Тестування отриманих сполук показало, що вони відзначаються помірною протимікробною активністю.

Список літератури:

1. Ho J. Z., Hohareb R. M., Ahn J. H. et.al. Enantiospecific synthesis of carbopentostatins // J. Org. Chem. – 2003. – Vol. 68. – P. 109-114.
2. Lombardino J. G., Wiseman E. H. Preparation and antiflammatory activity of some trisubstituted imidazoles // J. Med. Chem. – 1974. – Vol. 17. – P. 1182-1188.
3. Mison M. Unique acid catalisis of heteropoly compounds (heteropolyoxymetalates) in solid state // Chem. Commun. – 2001. – P. 1141-1152.
4. Blank J. W., Durant G. L., Emmert J. C., Ganelin C. R. Sulfur-methylene isosterizm in the development of metiamide, a new histamine H2-receptor antagonist // Nature. – 1974. – Vol. 248. – P. 65-66.
5. Antolini M., Bozzoli A., Ghiron C. et al. Analogues of 4,5-bis(3,5-dichlorophenyl)-2-trifluoromethyl-1H-imidazole as potential antibacterial agents // Bioorg. Med. Chem. Lett. – 1999. – Vol. 9. – P. 1023-1028.
6. Wang L., Woods K.W., Li Q. et al. Potent, orally active heterocycles-based cobbrestatin A-4 analogues: synthesis, structure-activity relationship, pharmacokinetics, and in vivo antitumor activitu evaluation // J. Med. Chem. – 2002. – Vol. 45. – P. 1697-1711.
7. Ucucu U., Karaburum N.G., Iskdag I. Synthesis and analgesic activity of some 1-benzyl-2-substituted-4,5-diphenyl-1H-imidazole derivatives // Farmaco. – 2001. – Vol. 56. – P. 285-290.
8. Lee J. C., Laydon J. T., McDonnel D. C. et al. A protein kinase involved in the regulation of inflammatory cytokine biosynthesis // Nature. – 1994. – Vol. 372. – P. 739-745.
9. de Laszlo S. E., Hacker C., Li B. et al. Potent, orally absorbed glucagons receptor antagonist // Bioorg. Med. Chem. Lett. – 1999. – Vol. 9. – P. 641-646.
10. Liu F. J., Chen J., Zhoo J. et al. A modified procedure for the synthesis of 1-arylimadasoles // Synthesis. – 2003. – P. 2661-2666.
11. Satskar S., Siev D., Mjalli A. M. M. Imidazole libraries on solid support // Tetrahedron Lett. – 1996. – Vol. 37. – P. 835-838.
12. Weinmann H., Hahhe M., Koenig K. et al. Efficient and environmentally friendly synthesis of 2-aminoimidazole // Tetrahedron Lett. – 2002. – Vol. 43. – P. 593-595.
13. El Salam H. A. A., Shaker N. O., El-Telbani E. M., Nawwar G. A. Facile synthesis of heterocycles having bacteriocidal activity incorporating oleic acid residues // J. Chem. Reseach. – 2009. – Vol. 6. – P. 400-404.
14. Pat. WO 2007038215 (A1). Tetracyclic inhibitors of Janus kinases / Arvanitis A. G., Rodgers J. D., Combs A. P., Sparks B., Robinson D. J., Fridman J. S., Vaddi K. (05.04.2007) // http: espacenet.com
15. Pat. US 51090012 (A). 2-Imidazol(in)e substituted aryl-1,2,3-triazole pesticides / Roberts W. J., O'Mahong M. J., Bryan R. (28.04.92) // http: espacenet.com
16. Братенко М. К., Чернюк И. Н., Вовк М. В. 4-Функционально замещенные 3-гетерилпиразолы. I. 3-Гетерил-4-формилпиразолы // Журн. орг. химии. – 1997. – Т. 33. – С. 1749-1751.
17. Братенко М. К., Чорноус В. А., Волошин Н. П., Вовк М. В. Полифункциональные пиразолы. I. Синтез 1-(2-цианоэтил)-3-(гет)арил-4-формилпиразолов.

Братенко М.К., Панасенко Н.В.
Буковинский государственный медицинский университет

СИНТЕЗ И ПРОТИВОМИКРОБНАЯ АКТИВНОСТЬ ГИБРИДНЫХ СИСТЕМ С ПИРАЗОЛЬНЫМ И ИМИДАЗОЛЬНЫМ ЦИКЛАМИ

Аннотация
Согласно литературных данных, среди производных пиразола найдены соединения, которые проявляют разную биологическую активность. В данной работе трехкомпонентной конденсацией 1-замещенных 3-арилпиразол-4-карбальдегид, бензила и ацетата аммония в среде уксусной кислоты синтезированы 1-замещенные 3-арил-4-(4,5 дифенилимидазол-2-ил) пиразолы. Среди полученных 4-имидазолилпиразолов обнаружены соединения с умеренной антимикробным действием. Состав и строение всех синтезированных соединений надежно подтверждены современными физико-химическими методами.
Ключевые слова: пиразол-4-карбальдегид, бензил, ацетат аммония, 4-(4,5-дифенилимидазол-2-ил) пиразолы, конденсация, противомикробная активность.

Bratenko M.K., Panasenko N.V.
Bukovinian State Medical University

SYNTHESIS AND ANTIMICROBIAL ACTIVITY HYBRID SYSTEMS WITH PYRAZOLE AND IMIDAZOLE RINGS

Summary
According to the literature data, compounds that show different kinds of biological activity were found among the derivatives of pyrazoles. By three-component condensation of 1-substituted 3-arylpyrazole-4-carbaldehydes, benzyl, and ammonium acetate in the medium of acetic acid 1-substituted 3-aryl-4-(4,5-diphenylimidazol-2-yl)pyrazoles were synthesized, among which the compounds with moderate antimicrobial activity were found. Composition and structure of all synthesized compounds were reliably confirmed using modern physico-chemical methods.
Keywords: pyrazole-4-carbaldehydes, benzyl, ammonium acetate, 4-(4,5-diphenylimidazol-2-yl)pyrazoles, condensation, antimicrobial activity.

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

УДК 533.6

ВІЗУАЛІЗАЦІЯ РУХУ МАТЕРІАЛЬНОЇ ТОЧКИ З ВИКОРИСТАННЯМ ПАКЕТУ MATLAB

Бабаєв О.А., Охріменко Ю.В.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У даній статті розглядається можливість використання математичного пакету MATLAB для написання комп'ютерної програми при візуалізації руху матеріальної точки. Дана програма дозволяє задавати у параметричному вигляді рівняння положення матеріальної точки, що дає можливість в подальшому візуально зобразити траєкторію руху, швидкості та прискорення матеріальної точки. Такий потужний математичний апарат дає можливість дуже точно моделювати різні типи руху, прораховувати багато можливих параметрів таких як траєкторія точки, швидкість, доцентрове та тангенційні прискорення. Прорахунок всіх цих даних у будь-який момент часу дає змогу не лише отримати значення шуканих параметрів, а й створити точну анімовану модель руху точки за відомими рівняннями її руху.
Ключові слова: механіка, траєкторія руху, швидкість, прискорення, візуалізація.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. ***Механікою*** називається наука про механічний рух або рівновагу матеріальних тіл і виникаючу при цьому взаємодію між ними. Відноситься механіка до природничих наук.

З розвитком механіки як науки в ній з'явився цілий ряд самостійних галузей, пов'язаних з вивченням механіки твердих деформованих тіл, рідин і газів: теорія пружності, теорія пластичності, гідромеханіка, аеромеханіка, газова динаміка, опір матеріалів, будівельна механіка, теорія механізмів і машин, гідравліка, динаміка споруд та інші спеціальні інженерні дисципліни. Однак в усіх цих галузях поряд зі специфічними для кожної з них закономірностями і методами дослідження, використовуються поняття, закони і методи механіки, які є загальними для них.

Теоретична механіка – це частина механіки, в якій вивчаються найзагальніші закони механічного руху або рівноваги матеріальних тіл і механічної взаємодії між ними. ***Механічний рух*** – найпростіша форма руху матерії, яка зводиться до простого переміщення за часом фізичних тіл з одного положення в просторі в інше.

В основі теоретичної механіки лежать закони Ньютона, тому вона називається ***ньютонівською*** або ***класичною***. Класична механіка, яка є граничним випадком релятивістської механіки А. Ейнштейна, з великою точністю задовольняє багатьом галузям сучасної техніки при швидкостях руху тіл, досить малих у порівнянні зі швидкістю світла.

Роль і значення теоретичної механіки в інженерній освіті визначається, по перше, тим, що вона ***є фундаментальною загальнонауковою дисципліною***, оскільки методи теоретичної механіки дозволяють з єдиних позицій описувати динаміку і процеси не тільки в механічних системах, а і в інших частинах фізичних (наприклад, утворення комірок Бенара при тепловій конвекції; явище резонансу в електричних та оптичних ланцюгах), хімічних (хімічна термодинаміка, коливання атомів і молекул, міжмолекулярна взаємодія, динамічні явища при протіканні хімічної реакції Бєлоусова – Жаботинського), біологічних (динамічна поведінка системи хижак – жертва, життєвий цикл амеби), кліматичних (нерівноважність клімату Земної кулі), космічних (теорія розвитку Всесвіту) та інших системах. По друге, теоретична механіка ***є основою інженерних розрахунків***, оскільки на її законах засновані статичні й динамічні розрахунки інженерних споруд (будівель, фундаментів, башт, мостів, гребель, трубопроводів, сховищ, технологічних споруд), транспортних засобів (вагонів, автомобілів, літаків, кораблів), виробничого устаткування (двигунів, насосів, компресорів), технологічних процесів (будівництва, транспортування, центрифугування, седиментації), параметрів польоту й керування літальними апаратами та ін.

Відвертаючись при вивченні руху матеріальних тіл від усього часткового, теоретична механіка розглядає тільки ті властивості, які в даній задачі є визначальними. Це приводить до розгляду різних моделей матеріальних тіл, які являють собою ту чи іншу ступень абстракції. До основних абстракцій теоретичної механіки відносять поняття матеріальної точки і абсолютно твердого тіла. ***Матеріальною точкою*** називається тіло, розмірами якого можна знехтувати при розв'язанні певних задач. Наприклад, при наближеному дослідженні рухів планет їх можна розглядати як матеріальні точки. ***Абсолютно твердим*** називається тіло, відстань між будь-якими точками якого не змінюється під час рівноваги або руху.

За характером задач, що вивчаються, теоретична механіка складається з трьох розділів:

– ***статики***, в якій вивчаються методи еквівалентних перетворень систем сил, а також умови рівноваги матеріальних тіл;

© Бабаєв О.А., Охріменко Ю.В., 2016

– ***кінематики***, в якій вивчається механічний рух матеріальних тіл з геометричної точки зору, тобто незалежно від мас та діючих на них сил;

– ***динаміки***, в якій вивчається рух матеріальних тіл у зв'язку з діючими на них силами.

Закони теоретичної механіки сформульовані завдяки плідній праці багатьох поколінь вчених. Перші викладення загальних понять механіки містяться у творах старогрецького філософа **Арістотеля** (384-322 рр. до н.е.), який розглядав розв'язання практичних задач за допомогою важеля. Вперше наукове обґрунтування механіки з'являється в роботі сіракузького геометра і механіка **Архімеда** (287-212 рр. до н.е.). Він здійснив спробу аксіоматизації механіки (статики), дав низку наукових узагальнень, що відносяться до вчення про рівновагу, центр ваги і гідростатики (закон Архімеда).

Швидкий розвиток механіки починається з епохи Відродження. Видатні вчені цієї епохи розвинули методи статики і заклали основи динаміки. Найбільш значний внесок в механіку внесли: **Леонардо да Вінчі** (1452-1519) – вивчав траєкторію тіла, що було кинуто під кутом до горизонту, рух тіла по площині і явище тертя, а також запровадив поняття моменту сили відносно точки; **Сімон Стевін** (1548-1620) – дав аксіоматичну побудову статики на основі постулатів **Архімеда**, запровадив поняття силового трикутника і довів теорему про три сили; **Микола Коперник** (1473-1543) – відкрив геліоцентричну систему світу; Галілео Галілей (1564-1642) – встановив основні закони вільного падіння тіл, увів поняття про нерівномірний рух і прискорення точки, вперше сформулював закон інерції, принцип відносності класичної механіки і дослідив дію сил на тіла, що рухаються; **Іоганн Кеплер** (1571-1630) – відкрив закони руху планет; **Рене Декарт** (1596-1650) – ближче до своїх сучасників підійшов до правильного формулювання закону інерції, вперше увів поняття кількості руху матеріальної точки і дослідив питання про складання довільного числа рухів точки; **Хрістіан Гюйгенс** (1629-1695) – розробив теорію коливань фізичного маятника і визначив центр його коливання, довів теореми про відцентрову силу, експериментально визначив прискорення сили тяжіння, дослідив проблему удару двох тіл; **Роберт Гук** (1635-1703) – відкрив закон пропорційності між силою, прикладеною до пружного тіла, і його деформацією (закон Гука), що є основним співвідношенням при сучасних розрахунках динаміки та міцності конструкцій і споруд, а також передбачив закон всесвітнього тяжіння **Ньютона**; **П. Варіньон** (1654-1722) – встановив в остаточному вигляді поняття моменту сили, умови рівноваги системи збіжних і паралельних сил, довів теорему про момент рівнодійної.

Одне з перших місць у розвитку механіки займає **Готфрід Лейбніц** (1646-1716), який розробив і застосував до задач механіки диференціальне і інтегральне числення, увів поняття кінетичної енергії і впритул наблизився до утворення варіаційного числення. Завершив встановлення основних законів динаміки великий англійський математик і механік Ісаак Ньютон (1643-1727). У своєму знаменитому творі «Математичні основи натуральної філософії» (1687) він сформулював основні поняття класичної механіки, її аксіоматику, а також низку фундаментальних теорем небесної механіки і закон всесвітнього тяжіння.

Період розвитку механіки після Ньютона значною мірою пов'язаний з ім'ям **Л. Ейлера** (1707-1783), який більшу частину життя працював у Петербурзькій академії наук. Л. Ейлер повністю завершив процес математизації механіки точки, був засновником механіки твердого тіла і сформулював закони динаміки для безперервного середовища.

Подальший розвиток механіки проходив у зв'язку з вивченням руху системи матеріальних точок. Розвиток цього напрямку був покладений працями **Ж.Л. Даламбера** (1717-1783), який сформулював принцип, за допомогою якого формально задачі динаміки зводились до задач статики (принцип Даламбера) і **Ж.Л. Лагранжа** (1736-1813). У своєму видатному творі «Аналітична механіка» він сформулював найбільш загальний принцип статики – принцип можливих переміщень, знайшов загальну закономірність механіки – загальне рівняння динаміки, і вивів в узагальненому вигляді диференціальні рівняння руху механічної системи (рівняння Лагранжа першого і другого роду).

В подальшому працями видатних математиків і механіків **П.Л. Мопертюі** (1698-1759), **П.С. Лапласа** (1749-1827), **К.Ф. Гаусса** (1777-1855), **С. Пуассона** (1781-1840), **У. Гамільтона** (1805-1865), **К. Якобі** (1804-1851), **М.В. Остроградського** (1801-1861) завершилась математизація механіки системи матеріальних точок і абсолютно твердого тіла, були вироблені специфічні для аналітичної механіки поняття (узагальнені координати, узагальнені швидкості, узагальнені сили) і розроблені математичні методи розв'язання багатьох задач.

Одночасно з розвитком аналітичних методів механіки в цей період удосконалюються геометричні методи, зокрема в задачах статики. Так, у книзі французького механіка **Л. Пуансо** (1777-1859) «Елементи статики» вперше була введена нова абстракція – пара сил і викладена теорія приведення довільної системи сил до заданого центру.

Наприкінці XIX ст. під впливом розвитку кораблебудування і авіації почалась розробка проблем гідро- та аеродинаміки, де найбільш значні результати пов'язані з іменами **М.Є. Жуковського, С.А. Чаплигіна, Л. Прандтля** (1875-1953), **Т. Ка́рмана** (1881-1963). Теоретична механіка стала основою теорії автоматичного регулювання, значний внесок у розвиток якої зробив **І.А. Вишнеградський** (1831-1895).

Працями **Л. Ейлера, Нав'є** (1785-1836), **Коші** (1789-1857), **Сен-Венана** (1797-1886) у XIX ст. була створена теорія пружності – наука про закони статичного і динамічного деформування пружних тіл. На початку XX сторіччя у зв'язку з розвитком будівництва і машинобудування виникла потреба розробки теорії пластин та оболонок, розвиток якої пов'язаний іменами **Лява, Рейсснера, Доннелла, С.П. Тимошенко, В.З. Власова, В.В. Новожилова, Х.М. Муштарі, А.С. Вольміра, А.Л. Гольденвейзера** та ін.

Теоретичні відомості. ***Кінематика*** – це розділ теоретичної механіки, що вивчає геометричні властивості руху тіл, які розглядаються як чисто геометричні об'єкти – точки і тіла – без урахуван-

ня їх матеріальних характеристик (маси та ін.). При цьому не розглядаються причини (дій на тіло сили), що викликають і змінюють рух об'єкта.

Під рухом у механіці розуміється зміна з плином часу взаємного положення в просторі даного тіла відповідно якого-небудь іншого тіла. Характер руху, що спостерігається, істотно залежить від вибору тіла, з яким пов'язаний спостерігач. З твердим тілом, відповідно якого вивчається рух, жорстко з'єднують систему координат, що утворить разом з ним ***систему відліку***. Простір у механіці, в якому відбувається рух тіл, розглядається як евклідовий. Час вважається «універсальним», тобто він припускається однаковим для всіх розглянутих систем відліку. У задачах кінематики час (скалярна величина, що безупинно змінюється) приймається за незалежну перемінну. Відлік часу ведеться від деякого умовно початкового моменту, вибір якого в кожному випадку обумовлюється.

Для рішення задач кінематики треба, щоб досліджуваний рух був заданий (описаний математичним виразом).

Кінематично задати рух точки (тіла) – означає задати положення цієї точки (тіла) відносно даної системи відліку в будь-який момент часу. Якщо положення точки (тіла) визначається якими-небудь координатами (параметрами), то треба задати залежність даних координат від часу *t*. Ця залежність називається **кінематичним рівнянням руху або законом руху**.

Основною задачею кінематики є встановлення завдання руху точок (тіл) і методів визначення кінематичних величин, які характеризують цей рух.

Для задання руху точки і визначення її кінематичних характеристик можна застосувати один з трьох способів: векторний, координатний та натуральний.

Векторний спосіб: $\bar{r} = \bar{r}(t)$ – ***закон руху (рівняння руху точки у векторній формі)***, де $\bar{r}$ – радіус-вектор точки (вектор, проведений із нерухомої точки О до розглядуваної); $\bar{V} = \frac{d\bar{r}}{dt}$ – ***швидкість точки*** – векторна величина, яка:

1) ***дорівнює*** першій похідній радіуса-вектора точки за часом;

2) ***напрямлена*** по дотичній до траєкторії точки у бік її руху;

3) ***характеризує*** бистроту зміни положення точки за часом;

$\bar{a} = \frac{d\bar{V}}{dt} = \frac{d^2\bar{r}}{dt^2}$ або $\bar{a} = \dot{\bar{V}} = \ddot{\bar{r}}$ – ***прискорення точки*** – векторна величина, яка (рис. 1):

1) ***дорівнює*** першій (другій) похідній швидкості (радіуса-вектора) точки за часом;

2) ***напрямлена*** у бік угнутості траєкторії точки;

3) ***характеризує*** бистроту зміни швидкості точки за часом.

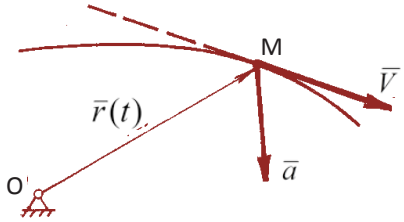

Рис. 1.

Координатний спосіб: при даному способі задання руху $x = x(t)$; $y = y(t)$; $z = z(t)$ – закон руху (рівняння руху точки у координатній формі), де x, y, z – декартові координати точки; $\bar{v} = \bar{v}_x + \bar{v}_y + \bar{v}_z = v_x\bar{i} + v_y\bar{j} + v_z\bar{k}$ – ***швидкість точки***, де $\bar{v}_x$, $\bar{v}_y$, $\bar{v}_z$ – координатні складові швидкості точки; $\bar{i}$, $\bar{j}$, $\bar{k}$ – орти осей координат. $v = \sqrt{v_x^2 + v_y^2 + v_z^2}$ – ***модуль (величина) швидкості***; $v_x = \frac{dx}{dt} = \dot{x}$; $v_y = \frac{dy}{dt} = \dot{y}$; $v_z = \frac{dz}{dt} = \dot{z}$ – проекції вектора швидкості на осі координат; $\bar{a} = a_x\bar{i} + a_y\bar{j} + a_z\bar{k}$ – ***прискорення точки***, де $\bar{a}_x$, $\bar{a}_y$, $\bar{a}_z$ – координатні складові прискорення точки; $a = \sqrt{a_x^2 + a_y^2 + a_z^2}$ – ***модуль (величина) прискорення точки***, $a_x = \dot{v}_x = \ddot{x}$; $a_y = \dot{v}_y = \ddot{y}$; $a_z = \dot{v}_z = \ddot{z}$ – проекції вектора прискорення на осі координат.

У випадку плоскої траєкторії рисунок може бути, наприклад, таким (рис. 2):

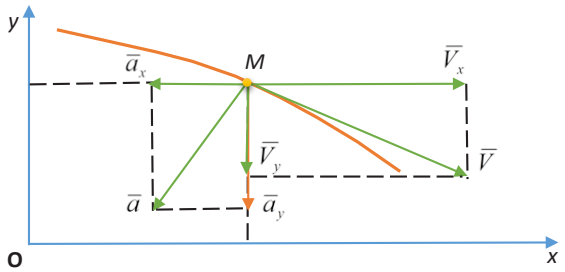

Рис. 2.

Натуральний спосіб: при цьому способі задання руху відомими є (рис. 3):

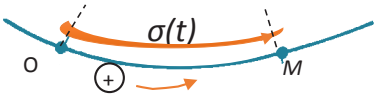

Рис. 3.

а) траєкторія руху точки;

б) початок і напрямок відліку руху точки;

в) σ = σ(t) – закон руху (рівняння руху точки в натуральній формі), де σ – дугова координата.

При натуральному способі застосовується натуральна система координат (рис. 4): вісь ***дотичної*** τ – напрямлена по дотичній до траєкторії у даній точці в бік додатного напрямку відліку дугової координати; вісь ***головної нормалі*** n лежить у стичній площині і напрямлена перпендикулярно до дотичної у бік угнутості траєкторії; ***вісь бінормалі*** b – доповнює систему координат до просторової, тобто перпендикулярна площині τMn, так що її орта дорівнює $\bar{b} = \bar{\tau} \times \bar{n}$, де $\bar{\tau}$, $\bar{n}$ – орти дотичної та головної нормалі;

$\bar{v} = \bar{v}_\tau = v_\tau \cdot \bar{\tau}$ – ***швидкість точки***;

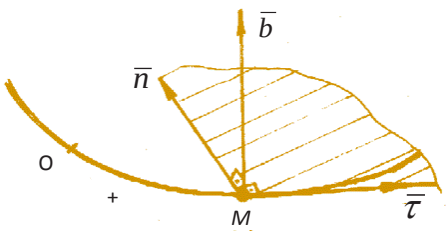

Рис. 4.

$\bar{v}_\tau$ – складова швидкості точки уздовж дотичної (завжди збігається з вектором швидкості); $v_\tau = \dot{\sigma}$ – проекція швидкості $\bar{v}$ точки на вісь дотичної;

$v = |v_\tau|$ – модуль (величина) швидкості; $\bar{a} = \bar{a}_\tau + \bar{a}_n = a\tau \cdot \bar{\tau} + a_n \cdot \bar{n}$ – ***прискорення точки***, де $\bar{a}_\tau$, $\bar{a}_n$ – складові прискорення точки уздовж осей τ и n; $a_\tau = \dot{v}_\tau = \ddot{\sigma}$ – проекція прискорення точки на вісь дотичної (називається ***дотичним прискоренням***), характеризує бистроту зміни модуля швидкості точки за часом; $a_n = \frac{v^2}{\rho}$ – проекція прискорення точки на вісь головної нормалі, де ρ – радіус кривизни траєкторії в даній точці (називається ***нормальним прискоренням***) характеризує бистроту зміни напряму вектора швидкості точки за часом;

$a = \sqrt{a_\tau^2 + a_n^2}$ – модуль (величина) прискорення.

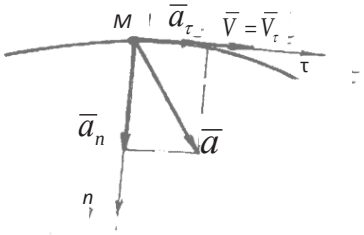

Рис. 5.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З розвитком технологій комп'ютерного проектування та пакетів прикладних програм для числового аналізу набуває все більшої актуальності візуалізація різних видів руху матеріальної точки з освітньою та прикладною метою. Саме ці причини сприяють активній розробці програмного забезпечення для реалізації обумовлених задач.

Основна мета роботи – візуалізація різних типів руху матеріальної точки з допомогою пакету програм для чисельного аналізу MATLAB.

Об'єкт дослідження – технології візуалізації кінематики матеріальної точки.

Очевидна доцільність візуалізації руху матеріальної точки з допомогою методів комп'ютерного математичного моделювання. Це збільшує наочність досліджень різних типів руху, полегшує аналіз експериментальних даних. Для реалізації такої задачі було обрано пакет прикладних програм для чисельного аналізу – MATLAB.

MATLAB підтримує створення застосунків з властивостями графічних інтерфейсів користувача. MATLAB включає GUIDE (GUI development environment – середовище розробки) для графічного проектування графічних інтерфейсів користувача.

Програми на MATLAB можуть також будувати трьохвимірні графіки з допомогою функцій ***surf***, ***plot3*** чи ***mesh***. Що дозволяє моделювати навіть відносно складні види руху у трьох вимірах.

Мова MATLAB є високорівневевою інтерпретованою мовою програмування, що включає засновані на матрицях структури даних, широкий спектр функцій, інтегроване середовище розробки, об'єктно-орієнтовані можливості і інтерфейси до програм, написаним на інших мовах програмування.

MATLAB надає користувачеві велику кількість (кілька сотень) функцій для аналізу даних, які покривають майже всі області математики, зокрема:

– Матриці і лінійна алгебра – алгебра матриць, лінійні рівняння, власні значення і вектори, сингулярності, факторизація матриць та інші.

– Багаточлени і інтерполяція – корені многочленів, операції над многочленами та їх диференціювання, інтерполяція і екстраполяція кривих та інші.

– Математична статистика та аналіз даних – статистичні функції, статистична регресія, цифрова фільтрація, швидке перетворення Фур'є та інші.

– Обробка даних – набір спеціальних функцій, включаючи побудову графіків, оптимізацію, пошук нулів, чисельне інтегрування (в квадратурах) та інші.

– Диференціальні рівняння – рішення диференціальних і диференціально-алгебраїчних рівнянь, диференціальних рівнянь із запізненням, рівнянь з обмеженнями, рівнянь в приватних похідних та інші.

– Розріджені матриці – спеціальний клас даних пакету MATLAB, що використовується в спеціалізованих додатках.

– Цілочисельна арифметика – виконання операцій цілочисельний арифметики в середовищі MATLAB.

Такий потужний математичний апарат дає можливість дуже точно моделювати різні типи руху, прораховувати багато можливих параметрів таких як траекторія точки, швидкість, доцентрове та тангенційні прискорення. Прорахунок всіх цих даних у будь-який момент часу дає змогу не лише отримати значення шуканих параметрів, а й створити точну анімовану модель руху точки за відомими рівняннями її руху.

Для анімації руху точки необхідно прорахувати кожен кадр за допомогою математичного апарату та скласти статичні кадри з інформацією про те, скільки часу кожен кадр буде показаний на моніторі. Анімації записують у форматі GIF *(Graphics Interchange Format)*, який реалізує необхідні можливості.

Висновки. В статті розглянуто візуалізація руху матеріальної точки з використанням математичного пакету MATLAB. Ця програма дає можливість задавши в параметричному вигляді положення матеріальної точки визначити траєкторію руху, абсолютні значення та проекції швидкості і прискорення в будь який момент часу.

Дана стаття буде цікавою для студентів, аспірантів та викладачів які викладають дисципліну теоретична механіка.

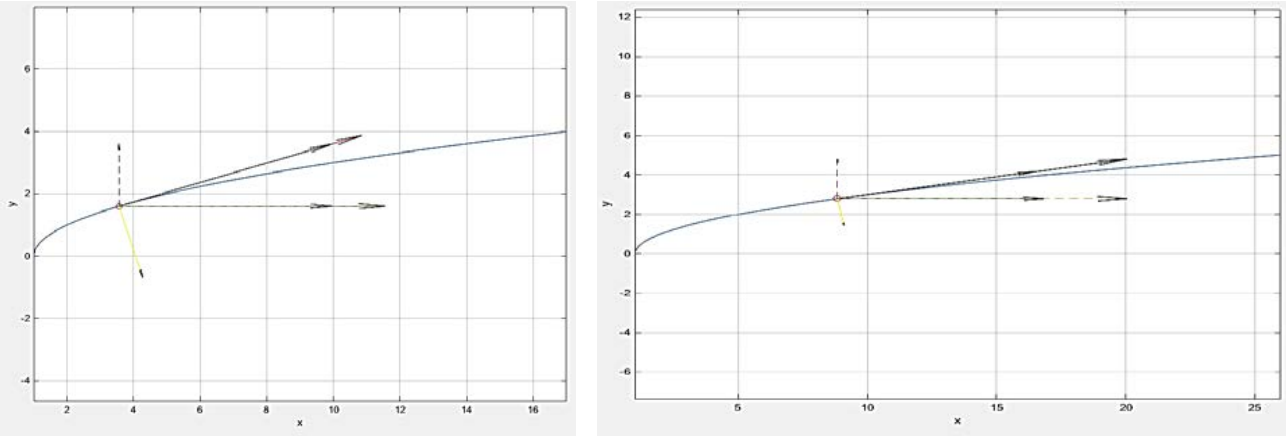

а) **б)**

Рис. 6. Траєкторія руху матеріальної точки задано рівнянням:
$x(t) = 4t^2 + 1$; $y(t) = 2t$ в момент часу *а)* $t = 0{,}8$ *с; б)* $t = 1{,}4$ *с*

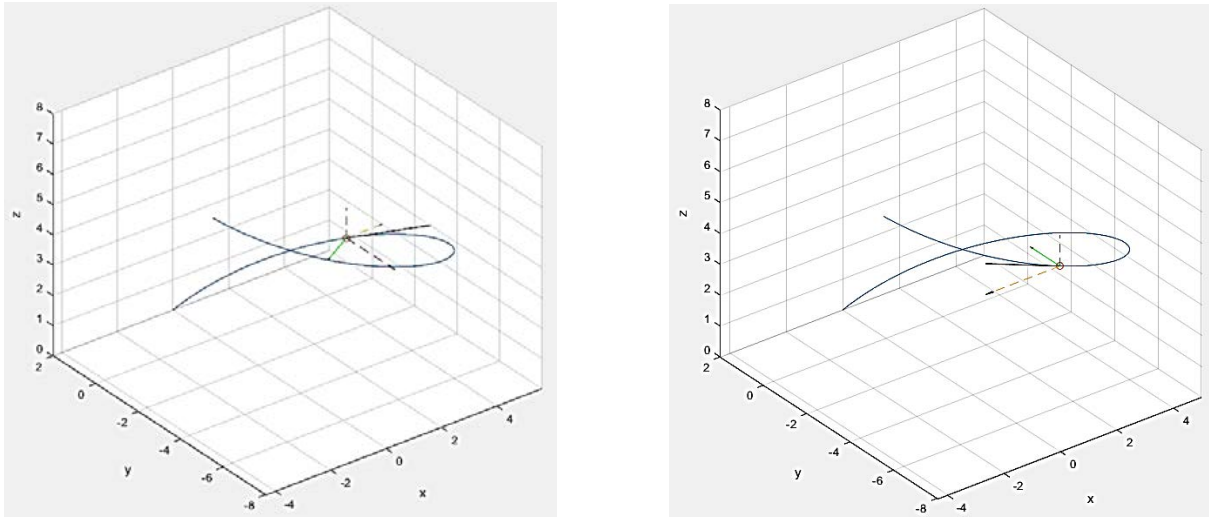

а) **б)**

Рис. 7. Траєкторія руху матеріальної точки задано рівнянням:
$x(t) = 5sin(\pi t/6)$; $y(t) = 5cos(\pi t/6) - 3$; $z = t$ в момент часу *а)* $t = 2$ *с; б)* $t = 6$ *с*

Список літератури:

1. Павловский М.А. Теоретична механіка / Павловский М.А. – К.: Техніка, 2002. – 512 с.
2. Павловский М.А. Теоретическая механика. Ч. 1. / Павловский М.А., Акинфиева Л.Ю., Бойчук О.Ф. – К.: Вища школа, 1985. – 351 с.
3. Попов М.В. Теоретическая механика / Попов М.В. – М.: Наука, 1986. – 335 с.
4. Савин Г.Н. Курс теоретической механики / Савин Г.Н., Путята Т.В., Фрадлин Б.Н. – К.: Вища школа, 1973. – 359 с.
5. Лазарев Ю. Моделирование процессов и систем в MATLAB: учеб. курс / Лазарев Ю. – СПб.: Питер BHV, 2005. – 512 с.
6. Дьяконов В.П. Matlab. Анализ, идентификация и моделирование систем: Специальный справочник / В.П. Дьяконов, В. Круглов. – СПб.: Питер, 2002. – 448 с.

Бабаев А.А., Охрименко Ю.В.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ВИЗУАЛИЗАЦИЯ ДВИЖЕНИЯ МАТЕРИАЛЬНОЙ ТОЧКИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ПАКЕТА MATLAB

Аннотация
В данной статье рассматривается возможность использования математического пакета MATLAB для написания компьютерной программы при визуализации движения материальной точки. Данная программа позволяет задавать в параметрическом виде уравнения положения материальной точки, что позволяет в дальнейшем визуально изобразить траекторию движения, скорости и ускорения материальной точки. Такой мощный математический аппарат позволяет очень точно моделировать различные типы движения, просчитывать много возможных параметров таких как траектория точки, скорость, центростремительное и тангенциально ускорения. Просчет всех этих данных в любой момент времени позволяет не только получить значения искомых параметров, но и создать точную анимированную модель движения точки по известным уравнениям ее движения.
Ключевые слова: механика, траектория движения, скорость, ускорения, визуализация.

Babaev A.A., Okhrimenko Y.V.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

VISUALIZATION OF PARTICLE USE PACKAGE MATLAB

Summary
This article discusses the use of mathematical package MATLAB for writing a computer program when rendering motion of a point. This program allows you to specify a parametric equation in the position of a point, which makes it possible to visually depict the future trajectory, velocity and acceleration of a point. Such a powerful mathematical tools makes it possible to accurately simulate different types of movement count many possible options such as point trajectory, velocity, tangential and centripetal acceleration. Miscalculation of the data at any time allows you not only get the value of the unknown parameters, but also to create an accurate model of movement animated point by known equations of motion.
Keywords: mechanics, motion trajectory, velocity, uskorenyya, visualization.

УДК 533.6

ПРИЙОМ АКУСТИЧНИХ ХВИЛЬ ЦИЛІНДРИЧНОЮ П'ЄЗОКЕРАМІЧНОЮ ОБОЛОНКОЮ

Бабаєв О.А., Штефан Н.І., Гнатейко Н.В.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті наведена постановка і розв'язок задачі взаємодії плоскої акустичної хвилі тиску, що розповсюджується в нескінченному просторі ідеальної стисливої рідини, яка контактує з тонкостінною п'єзокерамічною циліндричною оболонкою. П'єзокерамічна циліндрична оболонка поляризована у радіальному напрямку. Електроди вважаються розімкненими (тобто струм дорівнює нулю). Представлені основні формули для визначення фізичних характеристик досліджуваного перехідного процесу.
Ключові слова: циліндрична оболонка, акустичне середовище, п'єзоперетворювач, функція Беселля, функція Ханкеля.

Актуальність. Тематика даної роботи, присвяченої дослідженню динамічних процесів в гідроелектропружних системах та відноситься до одного з сучасних напрямків механіки деформівного твердого тіла, та має інтенсивний розвиток в цьому напрямку в наш час. Отримані фундаментальні наукові результати в цій області знаходять широке застосування при вдосконаленні існуючих і створенні принципово нових технічних пристроїв, дія яких заснована на використанні явища п'єзоефекту, що свідчить про їхню актуальність.

Розширення знань з цієї проблематики вимагає постановок нових класів задач, які по можливості повніше враховують конструктивні особливості та умови експлуатації реальної апаратури, розробки ефективних методів їх вирішення та виявлення нових механічних закономірностей процесів в гідроелектропружних системах.

Математична постановка задачі. Розглядається взаємодія плоскої стаціонарної хвилі тиску, що розповсюджується у нескінченному просторі ідеальної стисливої рідини і яка контактує з нескінченно довгим тонкостінним циліндричним п'єзоперетворювачем, який полярізовано у радіальному напрямку. Токопровідні покриття на зовнішній та внутрішній поверхні суцільні. Фронт падаючої хвилі паралельна вісі циліндра та орієнтована під довільним кутом.

Будемо вважати, що циліндрична п'єзокерамічна оболонка радіусом R та товщиною h є нескінченно довгою, тонкостінною та оточена ідеальною стисливою рідиною з густиною ρ і швидкістю звука c. У внутрішньому об'ємі – вакуум.

Динамічні процеси які виникають в описаній гідроелектропружній системі моделюється в рамках теорії тонких електропружних оболонок, яка базується на гіпотезах Кірхгофа-Лява та акустичного наближення. В полярних координатах r, θ вихідна система рівнянь записується у наступному вигляді:

$$\left[1+\frac{h^2}{12R^2}\left(1+\frac{e_{13}^2}{C_{11}^E\varepsilon_{33}^s}\right)\right]\frac{\partial^2 u}{\partial\theta^2}+\frac{\partial w}{\partial\theta}-\frac{h^2}{12R^2}\left(1+\frac{e_{13}^2}{C_{11}^E\varepsilon_{33}^s}\right)\frac{\partial^3 w}{\partial\theta^3}-\frac{e_{13}}{C_{11}^E d_{33}}\frac{\partial E_r^{(0)}}{\partial\theta}=\frac{\rho_m c^2}{C_{11}^E}\frac{\partial^2 u}{\partial t^2}; \quad (1)$$

$$-\frac{\partial u}{\partial\theta}+\frac{h^2}{12R^2}\left(1+\frac{e_{13}^2}{C_{11}^E\varepsilon_{33}^s}\right)\frac{\partial^3 u}{\partial\theta^3}-w-\frac{h^2}{12R^2}\left(1+\frac{e_{13}^2}{C_{11}^E\varepsilon_{33}^s}\right)\frac{\partial^4 w}{\partial\theta^4}+\frac{e_{13}}{C_{11}^E d_{33}}E_r^{(0)}+\frac{\rho c^2 R}{hC_{11}^E}q=\frac{\rho_m c^2}{C_{11}^E}\frac{\partial^2 w}{\partial t^2};$$

$$D_r=D_r^{(0)}=e_{13}\left[\frac{1}{R}\frac{\partial u}{\partial\theta}+\frac{w}{R}\right]+\varepsilon_{33}^s E_r^{(0)}; \quad (2)$$

$$E_r=E_r^{(0)}+\xi E_r^{(1)}; \quad (3)$$

де $\xi=r-R$; $E_r=-\dfrac{\partial\Psi}{\partial r}$;

$$E_r^{(0)}=-\frac{e_{13}d_{33}}{\varepsilon_{33}^s}w_0;\ E_r^{(1)}=-\frac{d_{33}e_{13}}{\varepsilon_{33}^s}\left[-\frac{1}{R}\frac{\partial^2 w}{\partial\theta^2}+\frac{1}{R}\frac{\partial u}{\partial\theta}\right];$$

$$\frac{\partial^2\varphi^{(0)}}{\partial y^2}=\frac{\partial^2\varphi^{(0)}}{\partial t^2}; \quad (4)$$

$$\frac{\partial^2\varphi^{(1)}}{\partial r^2}+\frac{1}{r}\frac{\partial\varphi^{(1)}}{\partial r}+\frac{1}{r^2}\frac{\partial^2\varphi^{(1)}}{\partial\theta^2}=\frac{\partial^2\varphi^{(1)}}{\partial t^2}; \quad (5)$$

$$q=-p; \quad (6)$$

$$p=-\left[\frac{\partial\varphi^{(0)}}{\partial t}+\frac{\partial\varphi^{(1)}}{\partial t}\right]\Bigg|_{r=R}; \quad (7)$$

де u та w – нормальні та тангенціальні складові вектора переміщень точок серединної поверхні; q – діюча на неї гідродинамічне навантаження; E_r, D_r – радіальні компоненти напруженості та індукції електричного поля; $\varphi^{(0)}$ та $\varphi^{(1)}$ – потенціали падаючої та відбитої акустичної хвилі; ρ – гідродинамічний тиск; $C_{11}^E, e_{13}, d_{33}, \varepsilon_{33}^s, \rho_m$ – модуль пружності, п'єзомодулі, діелектрична проникненість та густина п'єзокераміки; y – декартова координата.

Гранична умова, яка забезпечує безвідривний рух циліндричної оболонки та контактуючою з нею середовища, наступна

$$\frac{\partial w}{\partial t}=\left[\frac{\partial\varphi^{(0)}}{\partial r}+\frac{\partial\varphi^{(1)}}{\partial r}\right]\Bigg|_{r=R}. \quad (8)$$

Враховуючи те, що циліндрична оболонка має суцільні електроди електрична напруга (нульова мода), яка виникає на струмопровідних покриттях п'єзоперетворювача має наступний вигляд

$$U_0=-\frac{e_{13}d_{33}h}{\varepsilon_{33}^s}w_0. \quad (9)$$

Відмітимо, що вихідні дані (1)-(9) були записані у безрозмірних величинах, згідно яким u, w, r, R, h віднесені до $R(R=1)$; q, p – до ρc^2; t – до R/c; $\varphi^{(0)}$, $\varphi^{(1)}$ – до Rc; E_r – до $1/d_{33}$; D_r – до e_{13}; U – до R/d_{33}.

Розв'язок задачі. При розв'язку задачі невідомі u, w будемо шукати у вигляді розкладання у ряди Фур'є по власним формам коливань

$$u=e^{i\omega t}\sum_{n=1}^{\infty}u_n\sin n\theta;$$

$$w=e^{i\omega t}\sum_{n=0}^{\infty}w_n\cos n\theta. \quad (10)$$

Загальні розв'язки хвильових рівнянь (4), (5) для потенціалів падаючої $\varphi^{(0)}$ та відбитої $\varphi^{(1)}$ акустичної хвилі мають наступний вигляд

© Бабаєв О.А., Штефан Н.І., Гнатейко Н.В., 2016

$$\varphi^{(0)} = A_0 e^{i\omega t}\sum_{n=0}^{\infty}\in_n i^n J_n(\omega r)\cos n\theta\,; \qquad (11)$$

$$\varphi^{(1)} = e^{i\omega t}\sum_{n=0}^{\infty} B_n H_n^{(2)}(\omega r)\cos n\theta\,, \qquad (12)$$

де $\in_n = \begin{cases}1, n=0\\ 2, n>0\end{cases}$,

A_0 – амплітуда падаючої хвилі, $J_n(\omega r)$ – функція Беселля, $H_n^{(2)}$ – функція Ханкеля n порядку другого роду, B_n – невідома функція.

Амплітуда падаючої хвилі A_0 була отримана коли приймалась умова, що гідродинамічний тиск падаючої хвилі p_0 на поверхні циліндричної оболонки дорівнює одиниці. Тоді в нашому разі

$$A_0 = -\frac{1}{i\omega}e^{-i\omega R}. \qquad (13)$$

Після підстановки в систему рівнянь (1), яка описує рух циліндричної оболонки, загальних розв'язків хвильових рівнянь (11) та (12) враховуючи граничну умову (7) та співвідношення (6), (10) отримаємо співвідношення між компонентами переміщень u_n, w_n та невідомим коефіцієнтом B_n

$$\left\{\left[1+\frac{h^2}{12R^2}\left(1+\frac{e_{13}^2}{C_{11}^E\varepsilon_{33}^s}\right)\right]n^2-\frac{\rho_m c^2\omega^2}{C_{11}^E}\right\}u_n+\left\{n+\frac{h^2}{12R^2}\left(1+\frac{e_{13}^2}{C_{11}^E\varepsilon_{33}^s}\right)n^3\right\}w_n=0,$$

$$\left\{n+\frac{h^2}{12R^2}\left(1+\frac{e_{13}^2}{C_{11}^E\varepsilon_{33}^s}\right)n^3\right\}u_n+\left\{\left[1+\frac{h^2}{12R^2}\left(1+\frac{e_{13}^2}{C_{11}^E\varepsilon_{33}^s}\right)\right]n^4-\frac{\rho_m c^2\omega^2}{C_{11}^E}\right\}w_n=$$

$$=\frac{\rho c^2 Ri\omega}{C_{11}^E h}A_0\in_n i^n J_n(\omega R)+\frac{\rho c^2 Ri\omega}{C_{11}^E h}B_n H_n^{(2)}(\omega R). \qquad (14)$$

Систему рівнянь (14) необхідно доповнити, після підстановки в граничну умову (8) загальних розв'язків хвильового рівняння (11), (12), рівнянням

$$w_n = \frac{A_0\in_n i^n\dfrac{\partial J_n(\omega R)}{\partial R}+B_n\dfrac{\partial H_n^{(2)}(\omega R)}{\partial R}}{i\omega}. \qquad (15)$$

де

$$\frac{\partial J_n(\omega R)}{\partial R}=\frac{n}{\omega R}J_n(\omega R)-J_{n+1}(\omega R);$$

$$\frac{\partial H_n^{(2)}(\omega R)}{\partial R}=\frac{n}{\omega R}H_n^{(2)}(\omega R)-H_{n+1}^{(2)}(\omega R). \qquad (16)$$

Для знаходження коефіцієнта B_n необхідно знати вигляд функції Беселля n порядку та функції Ханкеля n порядку другого роду. Ці функції мають наступний вигляд:

$$H_n^{(2)}(z) = J_n(z) - iN_n(z), \qquad (17)$$

де $J_n(z)$ – функція Беселля першого роду, $N_n(z)$ – функція Неймана.

Для малих значень z функції $J_n(z)$ та $N_n(z)$ мають наступний вигляд:

$$J_n(z)=\left(\frac{z}{2}\right)^n\sum_{k=0}^{\infty}\frac{(-1)^k}{k!\Gamma(n+k+1)}\left(\frac{z}{2}\right)^{2k}\quad(|\arg z|<\pi); \qquad (18)$$

$$N_n(z)=\frac{1}{\sin n\pi}\left[J_n(z)\cos n\pi - J_{-n}(z)\right]\ (n\neq 0,\pm1,\pm2.....);$$

$$N_n(z)=(-1)^n N_{-n}(z)=\frac{2}{\pi}J_n(z)\left(\ln\frac{z}{2}+C\right)-\frac{1}{\pi}\left(\frac{z}{2}\right)^n\sum_{k=0}^{\infty}\frac{(-1)^k}{k!(n+k)!}\left(\frac{z}{2}\right)^{2k}\left(\sum_{j=1}^{k}\frac{1}{j}+\sum_{j=1}^{n+k}\frac{1}{j}\right)-$$

$$-\frac{1}{\pi}\left(\frac{z}{2}\right)^{-n}\sum_{k=0}^{n-1}\frac{(n-k-1)!}{k!}\left(\frac{z}{2}\right)^{2k}\ (n=0,1,2,.....;|\arg z|<\pi)\ ; \qquad (19)$$

– постійна Ейлера-Маскероні.

Для великих значень $z\to\infty$ функції $J_n(z)$ та $N_n(z)$ мають наступний вигляд:

$$J_n(z)\approx\sqrt{\frac{2}{\pi z}}\left[A_n(z)\cos\left(z-\frac{n\pi}{2}-\frac{\pi}{4}\right)-B_n\sin\left(z-\frac{n\pi}{2}-\frac{\pi}{4}\right)\right];$$

$$N_n(z)\approx\sqrt{\frac{2}{\pi z}}\left[A_n(z)\sin\left(z-\frac{n\pi}{2}-\frac{\pi}{4}\right)+B_n\cos\left(z-\frac{n\pi}{2}-\frac{\pi}{4}\right)\right]; \qquad (20)$$

де функції $A_n(z)$ та $B_n(z)$ мають асимптотичне розкладення (не враховуючи остаточний член)

$$A_n(z)=1-\frac{(4n^2-1)(4n^2-9)}{2!(8z)^2}+\frac{(4n^2-1)(4n^2-9)(4n^2-25)(4n^2-49)}{4!(8z)^4};$$

$$B_n(z)=\frac{4n^2-1}{8z}-\frac{(4n^2-1)(4n^2-9)(4n^2-25)}{3!(8z)^3}; \qquad (21)$$

Підставляє розкладення (20) та (21) у формулу (17), отримаємо відповідні асимптотичні розкладання для $H_n^{(2)}(z)$. З розкладання (20) та (21) слідує, що для $z >> n$ при $z\to\infty$

$$J_n(z)\approx\sqrt{\frac{2}{\pi z}}\cos\left(z-\frac{n\pi}{2}-\frac{\pi}{4}\right),$$

$$N_n(z)\approx\sqrt{\frac{2}{\pi z}}\sin\left(z-\frac{n\pi}{2}-\frac{\pi}{4}\right), \qquad (22)$$

$$H_n^{(2)}(z)\approx\sqrt{\frac{2}{\pi z}}e^{i\left(z-\frac{n\pi}{2}-\frac{\pi}{4}\right)}.$$

З системи рівнянь (14), з урахуванням співвідношення (15), знайдемо остаточно вигляд коефіцієнта B_n

$$B_n=\frac{A_0\in_n i^n\left[-a_n^{(1)}J_n(\omega R)+b_n^{(1)}J_{n+1}(\omega R)\right]}{a_n^{(1)}H_n^{(2)}(\omega R)-b_n^{(1)}H_{n+1}^{(2)}(\omega R)}. \qquad (23)$$

де

$$a_n=\left[1+\frac{h^2}{12R^2}\left(1+\frac{e_{13}^2}{C_{11}^E\varepsilon_{33}^s}\right)\right]n^2-\frac{\rho_m c^2\omega^2}{C_{11}^E};\ b_n=n+\frac{h^2}{12R^2}\left(1+\frac{e_{13}^2}{C_{11}^E\varepsilon_{33}^s}\right)n^3;$$

$$c_n=1+\frac{h^2}{12R^2}\left(1+\frac{e_{13}^2}{C_{11}^E\varepsilon_{33}^s}\right)n^4-\frac{\rho_m c^2\omega^2}{C_{11}^E}+\frac{e_{13}^2}{C_{11}^E\varepsilon_{33}^s}(2-\in_n);\ a_n^{(1)}=d_n+\left(\frac{b_n^2}{a_n}+c_n\right)\frac{n}{R};$$

$$b_n^{(1)}=\left(\frac{b_n^2}{a_n}+c_n\right)\omega. \qquad (24)$$

У випадку коли $n = 0$ коефіцієнт B_n (23) та співвідношення (16)-(24) набувають вигляду

$$B_0=\frac{A_0\in_0\left[-a_0^{(1)}J_0(\omega R)+b_0^{(1)}J_1(\omega R)\right]}{a_0^{(1)}H_0^{(2)}(\omega R)-b_0^{(1)}H_1^{(2)}(\omega R)}, \qquad (25)$$

де

$$a_0=-\frac{\rho_m c^2\omega^2}{C_{11}^E};\ b_0=0;\ c_0=1-\frac{\rho_m c^2\omega^2}{C_{11}^E}+\frac{e_{13}^2}{C_{11}^E\varepsilon_{33}^s}(2-\in_0);\ a_0^{(1)}=d_0;\ b_0^{(1)}=\left(\frac{b_0^2}{a_0}+c_0\right)\omega,$$

та

$$\frac{\partial J_0(\omega R)}{\partial R}=-J_1(\omega R),$$

$$\frac{\partial H_0^{(2)}(\omega R)}{\partial R}=-H_1^{(2)}(\omega R).$$

Вигляд функції Ханкеля нульового та першого порядку другого роду мають наступний вид:

$$H_0^{(2)}(z)=J_0(z)-iN_0(z),\quad H_1^{(2)}(z)=J_1(z)-iN_1(z), \qquad (26)$$

де $J_0(z)$, $J_1(z)$ – функції Беселля, $N_0(z)$, $N_1(z)$ – функції Неймана.

Для малих значень z функції $J_0(z)$, $J_1(z)$ та $N_0(z)$, $N_1(z)$ мають наступний вигляд:

$$J_0(z)=\sum_{k=0}^{\infty}\frac{(-1)^k}{k!\Gamma(k+1)}\left(\frac{z}{2}\right)^{2k},$$

$$J_1(z)=\left(\frac{z}{2}\right)\sum_{k=0}^{\infty}\frac{(-1)^k}{k!\Gamma(k+2)}\left(\frac{z}{2}\right)^{2k}\quad(|\arg z|<\pi); \qquad (27)$$

$$N_0(z)=N_{-0}(z)=\frac{2}{\pi}J_0(z)\left(\ln\frac{z}{2}+C\right)-\frac{1}{\pi}\sum_{k=0}^{\infty}\frac{(-1)^k}{k!(k)!}\left(\frac{z}{2}\right)^{2k}\left(\sum_{j=1}^{k}\frac{1}{j}+\sum_{j=1}^{k}\frac{1}{j}\right),$$

$$N_1(z)=-N_{-1}(z)=\frac{2}{\pi}J_1(z)\left(\ln\frac{z}{2}+C\right)-\frac{1}{\pi}\left(\frac{z}{2}\right)\sum_{k=0}^{\infty}\frac{(-1)^k}{k!(k+1)!}\left(\frac{z}{2}\right)^{2k}\left(\sum_{j=1}^{k}\frac{1}{j}+\sum_{j=1}^{k+1}\frac{1}{j}\right)$$

$$(n=0,1,2,.....;|\arg z|<\pi)\ ; \qquad (28)$$

C = 0,5772156649015325 – постійна Ейлера-Маскероні.

Для великих значень $z\to\infty$ функції $J_0(z)$, $J_1(z)$ та $N_0(z)$, $N_1(z)$ мають наступний вигляд:

$$J_0(z)\approx\sqrt{\frac{2}{\pi z}}\left[A_0(z)\cos\left(z-\frac{\pi}{4}\right)-B_0\sin\left(z-\frac{\pi}{4}\right)\right];$$

$$N_0(z)\approx\sqrt{\frac{2}{\pi z}}\left[A_0(z)\sin\left(z-\frac{\pi}{4}\right)+B_0\cos\left(z-\frac{\pi}{4}\right)\right];$$
$$J_1(z)\approx\sqrt{\frac{2}{\pi z}}\left[A_1(z)\cos\left(z-\frac{3\pi}{4}\right)-B_1\sin\left(z-\frac{3\pi}{4}\right)\right];$$
$$N_1(z)\approx\sqrt{\frac{2}{\pi z}}\left[A_1(z)\sin\left(z-\frac{3\pi}{4}\right)+B_1\cos\left(z-\frac{3\pi}{4}\right)\right]; \quad (29)$$

де функції $A_0(z)$, $A_1(z)$ та $B_0(z)$, $B_1(z)$ мають асимптотичне розкладення (не враховуючи остаточний член)

$$A_0(z)=1+\frac{9}{2!(8z)^2}+\frac{11025}{4!(8z)^4};$$
$$B_0(z)=-\frac{1}{8z}+\frac{225}{3!(8z)^3};$$
$$A_1(z)=1+\frac{15}{2!(8z)^2}-\frac{14175}{4!(8z)^4};$$
$$B_1(z)=\frac{3}{8z}-\frac{315}{3!(8z)^3}; \quad (30)$$

Підставляє розкладення (29) та (30) у формулу (26), отримаємо відповідні асимптотичні розкладання для $H_0^{(2)}(z)$, $H_1^{(2)}(z)$. З розкладання (29) та (30) слідує, що $z >> n$ при $z\to\infty$

$$J_0(z)\approx\sqrt{\frac{2}{\pi z}}\cos\left(z-\frac{\pi}{4}\right),\quad J_1(z)\approx\sqrt{\frac{2}{\pi z}}\cos\left(z-\frac{3\pi}{4}\right),$$
$$N_0(z)\approx\sqrt{\frac{2}{\pi z}}\sin\left(z-\frac{\pi}{4}\right),\quad N_1(z)\approx\sqrt{\frac{2}{\pi z}}\sin\left(z-\frac{3\pi}{4}\right), \quad (31)$$
$$H_0^{(2)}(z)\approx\sqrt{\frac{2}{\pi z}}e^{i\left(z-\frac{\pi}{4}\right)},\qquad H_1^{(2)}(z)\approx\sqrt{\frac{2}{\pi z}}e^{i\left(z-\frac{3\pi}{4}\right)}.$$

Після знайдення коефіцієнта B_n не визиває ускладнень знаходження фізичних характеристик досліджуваного процесу, таких як, нормальне w та тангенціальне u переміщення точок серединної поверхні циліндричної оболонки

$$w=\sum_{n=0}^{\infty}\frac{A_0\in_n i^n\left[\frac{n}{R}J_n(\omega R)-\omega J_{n+1}(\omega R)\right]+B_n\left[\frac{n}{R}H_n^{(2)}(\omega R)-\omega H_{n+1}^{(2)}(\omega R)\right]}{i\omega}\cos n\theta; \quad (32)$$

$$u=-\sum_{n=1}^{\infty}\frac{b_n}{a_n}\frac{A_0\in_n i^n\left[\frac{n}{R}J_n(\omega R)-\omega J_{n+1}(\omega R)\right]+B_n\left[\frac{n}{R}H_n^{(2)}(\omega R)-\omega H_{n+1}^{(2)}(\omega R)\right]}{i\omega}\sin n\theta; \quad (33)$$

гідродинамічного тиску p

$$p\big|_{r=R}=-i\omega\left[A_0\sum_{n=0}^{\infty}\in_n i^n J_n(\omega R)\cos n\theta+\sum_{n=0}^{\infty}B_nH_n^{(2)}(\omega R\cos n\theta)\right]e^{i\omega t}; \quad (34)$$

та електричної напруги U_0 (нульова мода)

$$U_0=-\frac{e_{13}d_{33}h}{\varepsilon_{33}^s}(A_0\in_0 J_1(\omega R)+B_0H_1^{(2)}(\omega R))i. \quad (35)$$

Висновки. Виконана постановка задачі прийому акустичних хвиль гідроелектропружною системою, яка складається з циліндричної п'єзокерамічної оболонки що контактує з ідеальною стисливою рідиною; дослідження закономірностей динамічних процесів перетворювача при різних фізико-механічних властивостях системи. Наведені основні формули для визначення фізичних характеристик досліджуваного перехідного процесу.

Отримані результати можуть бути використані в науково-дослідних організаціях при розробці акустичної техніки, а також в педагогічному процесі.

Список літератури:

1. Бабаев А.Э. Нестационарные волны в сплошных средах с системой отражающих поверхностей. – Киев.: Наукова думка, 1990. – 176 с.
2. Верлань А.Ф., Сизиков В.С. Методы решения интегральных уравнений с программами для ЭВМ. – Киев.: Наукова думка, 1978. –291 с.
3. Головчан В.Т., Кубенко В.Д., Шульга Н.А., Гузь А.Н., Гринченко В.Т. Пространственные задачи теории упругости и пластичности: В шести т.–т.5. Динамика упругих тел. – К.: Наукова думка, 1986. – 286 с.
4. Градштейн И.С., Рыжик И.М. Таблицы интегралов, сумм, рядов и произведений. – М.: Физматгиз, 1962, 108 с.
5. Гринченко В.Т., Улитко А.Ф., Шульга Н.А. Электроупругость. т.5 – Механика связанных полей в элементах конструкций. – Киев.: Наукова думка, 1989. – 280 с.
6. Диткин В.А., Прудников А.О. Справочник по операционному исчислению. – М.: Высшая школа, 1965. – 466 с.
7. Пьезокерамические преобразователи // Под. ред. С.И. Пугачева. – Л.: Судостроение, 1984. – 256 с.
8. Слепян Л.И. Нестационарные упругие волны. – Л.: Судостроение, 1972. – 374 с.

Бабаев А.А., Штефан Н.И., Гнатейко Н.В.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ПРИЙОМ АКУСТИЧЕСКИХ ВОЛН ЦИЛИНДРИЧЕСКОЙ ПЕЗОКЕРАМИЧЕСКОЙ ОБОЛОЧКОЙ

Аннотация
В статье приведена постановка и решение задачи взаимодействия плоской акустической волны давления которая распространяется в бесконечном пространстве идеальной сжимаемой жидкости и контактирует с тонкостенной пьезокерамической цилиндрической оболочкой. Пьезокерамическая цилиндрическая оболочка поляризована в радиальном направлении. Электроды считаются разомкнутыми (то есть ток равен нулю). Представлены основные формулы для определения физических характеристик исследуемого переходного процесса.

Ключевые слова: цилиндрическая оболочка, акустическая среда, пьезопреобразователь, функция Бесселя, функция Ханкеля.

Babaev A.A., Shtefan N.I., Gnatejko N.V.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

RECEPTION OF ACOUSTIC WAVE OF CYLINDRICAL PIEZOCERAMIC SHELL

Summary
The article describes the formulation and solution of the problem of interaction of a plane acoustic pressure wave that propagates in the infinite space of an ideal compressible liquid and in contact with the thin piezoceramic cylindrical shell. Piezoceramic cylindrical shell is polarized in a radial direction. Electrodes are considered open (that is, the current is zero). The basic formula for determining the physical characteristics of the test of the transition process.
Keywords: cylindrical shell, acoustic, piezoelectric transducer, the Bessel function of the Hankel function.

УДК 517.5

АПРОКСИМАТИВНІ ВЛАСТИВОСТІ ЛІНІЙНИХ МЕТОДІВ ПІДСУМОВУВАННЯ РЯДІВ ФУР'Є

Шаврова О.Б.
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

Робота присвячена одержанню оцінок загальних інтегральних перетворень типу згортки функцій, які задані за допомогою їх найкращих наближень тригонометричними поліномами та цілими функціями скінченого ступеня в метриці простору S^p. Розглядаються апроксимаційні властивості лінійних методів підсумовування рядів Фур'є в просторах S^p. Для просторів L_p $(1 < p < \infty)$ встановлюються теореми, які показують, що в багатьох випадках оцінки величини $R_r(f;\lambda_\nu(r))$ в просторах S^p та підпросторах функцій з монотонними коефіцієнтами Фур'є з просторів L_p мають за порядком схожі значення.
Ключові слова: найкращі наближення, перетворення типу згортки, норма простору, апроксимація, ряди Фур'є, методи підсумовування.

Постановка проблеми. Розглянути конкретні лінійні оператори, які відносяться до методів підсумовування рядів Фур'є (Фейера, Зігмунда, Бернштейна – Рогозинського, Абеля – Пуассона). Знайти оцінки норм відхилень функцій від середніх їх рядів Фур'є в просторах S^p. Порівняти їх для вказаних лінійних операторів в просторах S^p з аналогічними відомими оцінками у просторах L_p.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі результати для просторів S^p одержані О.І. Степанцем, М.П. Тіманом, А.С. Сердюком, С.Б. Вакарчуком. В роботах С.Н. Бернштейна, А. Зігмунда, С.М. Никольського, С.Б. Стечкіна, П.Л. Ульянова, В.В. Жука, О.П. і М.П. Тіманів для випадків просторів L_p одержані точні порядкові оцінки відхилень функції $f(x)\in L_p$ від операторів $U_r(f,x,\lambda)$ через найкращі наближення функцій в метриці цього простору.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Знаходження нових оцінок для випадків, коли міри множин характеризують апроксимаційні властивості лінійних методів підсумовування рядів Фур'є.

Мета статті. Одержання результатів, які характеризують загальні перетворення функцій в просторах S^p. Порівняння одержаних результатів для просторів S^p з аналогічними в просторі L_p.

Виклад основного матеріалу. Нехай періодична періоду 2π інтегрована по Лебегу функція $f(x)$ має ряд Фур'є

$$\frac{a_0}{2}+\sum_{\nu=1}^{\infty}a_\nu\cos\nu x+b_\nu\sin\nu x=\sum_{\nu=0}^{\infty}A_\nu(x).$$

Нехай крім того задана система чисел $\{\lambda_\nu(r)\}$ $(\nu=0,1,2,...,r)$, $\lambda_0(r)=1$, $\lambda_\nu(r)=0$, коли $\nu > r$. Для кожної інтегрованої функції $f(x)$ за допомогою вказаної системи чисел $\{\lambda_\nu(r)\}$ розглянемо лінійний оператор виду

$$U_r(f,x,\lambda)=\sum_{\nu=0}^{r}\lambda_\nu(r)A_\nu(x)$$

Розглянемо задачі, які стосуються апроксимативних властивостей операторів $U_r(f,x,\lambda)$ в просторах S^p. Під простором S^p $(1\le p\le\infty)$ розуміємо сукупність функцій $f(x)$, для яких

$$\sum_{\nu=0}^{\infty}\rho_\nu{}^p<\infty,\ \rho_\nu=\sqrt{a_\nu^2+b_\nu^2}\quad(\nu=1,2,...),\ \rho_0=\frac{a_0}{2}.$$

За норму в просторі S^p приймається $\|f(x)\|_{S^p}=\left\{\sum_{\nu=0}^{\infty}|\rho_\nu|^p\right\}^{\frac{1}{p}}$ для $1\le p<\infty$, а при $p=\infty$ $\|f(x)\|_{S^\infty}=\sup_\nu|\rho_\nu|$. Тобто, вивчається поведінка величини

$$R_r(f,\lambda)_{S^p}=\|f(x)-U_r(f,x,\lambda)\|_{S^p}.$$

Для просторів S^p має місце наступне загальне твердження.

Твердження 1. *Якщо періодична періоду 2π функція $f(x)\in S^p$ $(1\le p<\infty)$ а система чисел $\{\lambda_\nu(r)\}$ $(\nu=0,1,2,...,r)$ задовольняє умовам $\lambda_0(r)=1$, $\lambda_\nu(r)=0$, коли $\nu > r$, то справедлива рівність*

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

© Шаврова О.Б., 2016

$$R_r^p(f,\lambda)_{S^p}=\sum_{\nu=0}^{r}\{|1-\lambda_\nu(r)|^p-|1-\lambda_{\nu-1}(r)|^p\}E_\nu^p-|1-\lambda_r(r)|^p\,E_{r+1}^p+E_{r+1}^p,$$

де $E_r^p=E_r{}^p(f)_{S^p}$ *– найкращі наближення порядку r функції f(x) тригонометричними поліномами* $\le r$.

Твердження 2. *Якщо періодична періоду* 2π *функція* $f(x)\in S^p$ $(1\le p<\infty)$, *у випадку, коли система чисел* $\{\lambda_\nu(r)\}$ $(\nu=0,1,2,...)$ *є нескінченна послідовність та* $\lambda_0(r)=1$ *справедлива рівність*

$$R^p(f;\lambda_\nu(r))_{S^p}=\sum_{\nu=1}^{\infty}(|1-\lambda_\nu(r)|^p-|1-\lambda_{\nu-1}(r)|^p)E_\nu^p(f)_{S^p}.$$

За допомогою тверджень 1 та 2 можна одержати наступні теореми.

Теорема 1. *(Метод Фейера). Нехай* $f(x)\in S^p$ $(1\le p<\infty)$, *а система чисел* $\lambda_\nu(r)=1-\dfrac{\nu}{r+1}$ $(\nu=0,1,2,...,r;\ r=1,2,...;\ \lambda_\nu(r)=0,\ \nu>r)$. *Тоді*

$$R_r^p(f,\lambda_\nu(r))_{S^p}=\|f(x)-\sum_{\nu=0}^{r}\lambda_\nu(r)\cdot A_\nu(x)\|_{S^p}\le\frac{p}{(r+1)}\sum_{\nu=1}^{r+1}\nu^{p-1}E_\nu^p(f)_{S^p}\quad,\ (1)$$

Теорема 2. *(метод Зігмунда). Нехай* $f(x)\in S^p$ $(1\le p<\infty)$, *а* $\lambda_\nu(r)=1-\dfrac{\nu^k}{(r+1)^k}$ $(\nu=0,1,2,...,r;\ r=1,2,...)$ *і* $\lambda_\nu(r)=0$ *для* $\nu\ge r+1$. *Тоді справедливі оцінки*

$$R_r(f,\lambda_\nu(r))_{S^p}\le\frac{\sqrt[p]{pk}}{(r+1)^k}\left\{\sum_{\nu=1}^{r+1}\nu^{pk-1}E_\nu^p(f)_{S^p}\right\}^{\frac{1}{p}},\ (2)$$

де $U(f;x;\lambda_\nu(r))=\sum_{\nu=0}^{r}\lambda_\nu(r)\,A_\nu(x)$ *, – члени ряду Фур'є функції f(x).*

Теорема 3. *(Бернштейна – Рогозинського). Нехай* $f(x)\in S^p$ $(1\le p<\infty)$, *а* $\lambda_\nu(r)=\cos\dfrac{\nu\pi}{2r+1}$ $(\nu=0,1,2,...,r;\ r=1,2,...)$, $\lambda_\nu(r)=0$, $\nu>r$. *Тоді*

$$R_r^p(f,\lambda_\nu(r))_{S^p}\le\frac{p\cdot\pi^{2p}}{2^{p-1}\cdot(2r+1)^{2p}}\sum_{\nu=1}^{r+1}\nu^{2p-1}E_\nu^p(f)_{S^p}.\ (3)$$

Теорема 4. *(метод Абеля-Пуассона). Нехай* $f(x)\in S^p$ $(1\le p<\infty)$, *а* $\lambda_\nu(r)=r^\nu$ $(\nu=0,1,2,...;\ 0<r<1)$. *Тоді*

$$R_r^p(f,\lambda_\nu(r))_{S^p}\le p(1-r)^p\sum_{\nu=0}^{\infty}(\nu+1)^{p-1}r^\nu E_\nu^p(f)_{S^p}.\ (4)$$

Розглянемо лінійний оператор

$$U(f;x;\lambda_\nu(r))=\sum_{\nu=0}^{\infty}r^\nu[1+\frac{1-r^2}{2}\nu]A_\nu(x),\quad(0<r<1),$$

який задає так звану бігармонічну функцію, для якої $f(x)$ – є для неї граничною функцією та нормальна похідна на границі від функції $U(f,\lambda_\nu(r))$ дорівнює нулю. Крім того

$$\Delta\{\Delta u(f;x;\lambda_\nu(r))\}=0.$$

Для таких лінійних операторів $U(f,\lambda_\nu(r))$ справедливо наступне твердження.

Теорема 5. *Якщо* $f(x)\in S^p$, *а* $\lambda_\nu(r)=1-r^\nu(1+\dfrac{1-r^2}{2}\nu)$ $(0<\nu<\infty)$, *то*

$$R^p(f,\lambda_\nu(r))_{S^p}=\|f(x)-U(f;x;\lambda_\nu(r))\|_{S^p}^p\le p(1-r)^{2p}\{\sum_{\nu=0}^{\infty}\nu^{2p-1}r^\nu E_\nu^p(f)\}_{S^p}.\ (5)$$

Доведення теореми 5. Розглянемо $0<r<1$ для вираз

$$f(x)-\sum_{\nu=0}^{\infty}r^\nu[1+\frac{1-r^2}{2}\nu]A_\nu(x).$$

Рядом Фур'є для цього виразу є

$$\sum_{\nu=1}^{\infty}(1-r^\nu[1+\frac{1-r^2}{2}\nu])A_\nu(x).$$

Тоді

$$\|f(x)-U(f;x;\lambda_\nu(r))\|_{S^p}=\sum_{\nu=1}^{\infty}\{1-r^\nu[1+\frac{1-r^2}{2}\nu]\}^p(E_\nu^p(f)_{S^p}-E_{\nu+1}^p(f)_{S^p}).$$

Далі позначимо $\gamma_\nu=1-r^\nu(1+\dfrac{1-r^2}{2}\nu)$.

За допомогою перетворення Абеля одержуємо

$$R^p(f;\lambda_\nu(r))_{S^p}=\sum_{\nu=1}^{\infty}\gamma_\nu^p\{E_\nu^p-E_{\nu+1}^p\}=\sum_{\nu=1}^{\infty}(\gamma_\nu^p-\gamma_{\nu-1}^p)E_\nu^p(f)_{S^p}.$$

Так як

$$\gamma_\nu=1-r^\nu(1+\frac{1-r^2}{2}\nu)=(1-r^\nu)-r^\nu\frac{1-r^2}{2}\nu=$$
$$=(1-r)(1+r+r^2+...+r^{\nu-1}-r^\nu\frac{1+r}{2}\nu),$$

то

$$\gamma_\nu^p=(1-r)^p(1+r+r^2+...+r^{\nu-1}-r^\nu\frac{1+r}{2}\nu)^p=(1-r)^p\beta_\nu^p,$$

де

$$\beta_\nu=1+r+r^2+...+r^{\nu-1}-r^\nu\frac{1+r}{2}\nu=$$
$$=1+r+r^2+...+r^{\nu-1}-\nu r^\nu+(\nu r^\nu-r^\nu\frac{1+r}{2}\nu)=$$
$$=1+r+r^2+...+r^{\nu-1}-\nu r^\nu+\nu r^\nu\frac{1-r}{2}.$$

Далі обчислюємо різницю

$$\beta_\nu-\beta_{\nu-1}=(1+r+r^2+...+r^{\nu-1}-r^\nu\frac{1+r}{2}\nu)-$$
$$-(1+r+r+...+r^{\nu-2}-r^{\nu-1}\frac{1+r}{2}(\nu-1))=$$
$$=r^{\nu-1}+r^{\nu-1}(\frac{1+r}{2}(\nu-1)-r\frac{1+r}{2}\nu)=r^{\nu-1}[1+\frac{1+r}{2}(\nu-1-r\nu)]=$$
$$=r^{\nu-1}[1+\frac{1+r}{2}(1-r)\nu-\frac{1+r}{2}].$$

З цього випливає, що

$$0<\beta_\nu-\beta_{\nu-1}\le r^{\nu-1}(1-r)(\nu+1).$$

Нехай тепер

$$g(x)=x^p,\ \ x_1=\beta_{\nu-1},\ \ x_2=\beta_\nu,$$

тоді

$$g(x_2)-g(x_1)=g'(x_1+\theta(x_2-x_1))\cdot(x_2-x_1)=$$
$$=p[x_1+\theta(x_2-x_1)]^{p-1}(x_2-x_1)=p[\beta_{\nu-1}+\theta(\beta_\nu-\beta_{\nu-1})]^{p-1}(\beta_\nu-\beta_{\nu-1}).$$

Так як $\beta_\nu>0$, $\beta_\nu-\beta_{\nu-1}>0$, функція x^{p-1} зростаюча, то завдяки тому, що $0<\theta<1$), одержуємо

$$\beta_\nu^p-\beta_{\nu-1}^p\le p\,\beta_\nu^{p-1}(\beta_\nu-\beta_{\nu-1})\le p\,\beta_\nu^{p-1}r^{\nu-1}(1-r)(\nu+1).$$

З того, що

$$\beta_\nu=1+r+r^2+...+r^{\nu-1}-\nu r^\nu+\nu r^\nu\frac{1-r}{2},$$

одержуємо

$$\beta_\nu=(1-r^\nu)+r(1-r^{\nu-1})+r^2(1-r^{\nu-2})+...+r^{\nu-1}(1-r)+\nu r^\nu\frac{1-r}{2}=$$
$$=(1-r)\{(1+r+r^2+...+r^{\nu-1})+r(1+r+r^2+...+r^{\nu-2})+$$
$$+r^2(1+r+r^2+...+r^{\nu-3})+...+r^{\nu-1}+\frac{\nu r^\nu}{2}).$$

Тому що $0<r<1$, знаходимо

$$\beta_\nu\le(1-r)[\nu+(\nu-1)+(\nu-2)+...+2+1+\frac{\nu}{2}]=$$
$$=(1-r)[\frac{\nu+1}{2}\nu+\frac{\nu}{2}]=(1-r)\frac{\nu(\nu+2)}{2}\le(1-r)\frac{(\nu+1)^2}{2}.$$

Завдяки цьому

$$\beta_\nu^{p-1}\le(1-r)^{p-1}\frac{(\nu+1)^{2p-2}}{2^{p-1}}.$$

Тоді

$$\beta_\nu^p-\beta_{\nu-1}^p\le p\,r^{\nu-1}(1-r)^p\frac{(\nu+1)^{2p-1}}{2^{p-1}},$$

а

$$\gamma_\nu^p-\gamma_{\nu-1}^p=(1-r)^p(\beta_\nu^p-\beta_{\nu-1}^p)\le\frac{p}{2^{p-1}}(1-r)^{2p}(\nu+1)^{2p-1}r^{\nu-1}.$$

Завдяки цьому, одержуємо, що

$$R^p(f;\lambda_\nu(r))_{S^p}=\sum_{\nu=1}^{\infty}(\gamma_\nu^p-\gamma_{\nu-1}^p)E_\nu^p(f)_{S^p}\le$$

$$\le\frac{p}{2^{p-1}}(1-r)^{2p}\sum_{\nu=1}^{\infty}r^{\nu-1}(\nu+1)^{2p-1}E_\nu^p(f)_{S^p}.$$

Теорема 5 доведена.

Наведемо аналогічні теореми для просторів L_p у випадку, коли $0<p<\infty$.

Теорема 1′. *(Метод Фейера). Нехай $f(x)\in L_p$ $(1<p<\infty)$, а система чисел $\{\lambda_\nu(r)\}$ задовольняє умовам теореми 1. Тоді*

$$R_r(f,\lambda_\nu(r))_{L_p}\le\frac{M_p}{r+1}\{\sum_{\nu=0}^{r}(\nu+1)^{\gamma-1}E_\nu^\gamma(f)_{L_p}\}^{\frac{1}{\gamma}},\ (1')$$

де $\gamma=\min(2,p)$, M_p – константа, яка не залежить від r та f.

Теорема 2′. *(метод Зігмунда). Нехай $f(x)\in L_p$ $(1<p<\infty)$, а $\lambda_\nu(r)=1-\frac{\nu^k}{(r+1)^k}$ $(\nu=0,1,2,...,r;\ r=1,2,...)$ і $\lambda_\nu(r)=0$ для $\nu\ge r+1$.*

Тоді справедливі оцінки

$$R_r(f,\lambda_\nu(r))_{L_p}\le\frac{M_{p,k}}{(r+1)^k}\left\{\sum_{\nu=1}^{r+1}\nu^{\gamma k-1}E_\nu^\gamma(f)_{L_p}\right\}^{\frac{1}{\gamma}},\ (2')$$

де $U(f;x;\lambda_\nu(r))=\sum_{\nu=0}^{r}\lambda_\nu(r)A_\nu(x)$,

$A_\nu(x)$ – *члени ряду Фур'є функції $f(x)$.*

Теорема 3′. *(Бернштейна – Рогозинського). Нехай $f(x)\in L_p$ $(1<p<\infty)$, а $\lambda_\nu(r)=\cos\frac{\nu\pi}{2r+1}$ $(\nu=0,1,2,...,r;\ r=1,2,...)$. Тоді*

$$R_r^p(f,\lambda_\nu(r))_{L_p}\le\frac{C_p}{(2r+1)^{2p}}\sum_{\nu=1}^{r+1}\nu^{2\gamma-1}E_\nu^\gamma(f)_{L_p}.\ (3')$$

Теорема 4′. *(метод Абеля-Пуассона). Нехай $f(x)\in L_p$ $(1<p<\infty)$, а $\lambda_\nu(r)=r^\nu$ $(\nu=0,1,2,...;\ 0<r<1)$. Тоді*

$$R^\gamma(f,\lambda_\nu(r))_{L_p}\le p(1-r)^\gamma\sum_{\nu=0}^{\infty}(\nu+1)^{\gamma-1}r^\nu E_\nu^\gamma(f)_{L_p},\ (4')$$

де $\gamma=\min(2,p)$.

Розглянемо аналоги цих теорем не для всього простору L_p, а для підпростору в просторі L_p, який є сукупністю функцій $f(x)\in L_p$ з монотонними коефіцієнтами Фур'є.

Теорема 6. *Нехай періодична періоду 2π функція $f(x)\in L_p$ має монотонно спадаючі коефіцієнти Фур'є, а система чисел $\{\lambda_\nu(r)\}$ задовольняє умовам теореми 2. Тоді*

$$R_r(f,\lambda_\nu(r))_{L_p}\le\frac{M_{p,k}}{(r+1)^k}\left\{\sum_{\nu=0}^{r}(\nu+1)^{pk-1}E_\nu^p(f)_{L_p}\right\}^{\frac{1}{p}},\ (6)$$

Теорема 7. *Нехай $f(x)\in L_p$ $(1<p<\infty)$, а $\lambda_\nu(r)=r^\nu$ $(\nu=0,1,2,...;\ 0<r<1)$. Тоді*

$$R(f,\lambda_\nu(r))_{L_p}\le M_p(1-r)\{\sum_{\nu=0}^{\infty}(\nu+1)^{p-1}r^\nu E_\nu^p(f)_{L_p}\}^{\frac{1}{p}}.\ (7)$$

Якщо порівняти теореми 2, 2′ та 6, можна одержати наступний наслідок.

Наслідок 1) *Нехай $f(x)\in S^p$ $(1<p<\infty)$ та послідовність її найкращих наближень тригонометричними поліномами в метриці цього простору $E_r(f)_{S^p}=\frac{1}{r^k}$ $(r=1,2,...)$. Тоді, коли $\lambda_\nu(r)$ задовольняє умовам теореми 2,*

$$R_r(f;\lambda_\nu(r))_{S^p}=O\left\{\frac{1}{(r+1)^k}\left(\ln\frac{1}{r+1}\right)^{\frac{1}{p}}\right\}.$$

2) *Якщо $f(x)\in L_p$ $(1<p<\infty)$ та послідовність її найкращих наближень тригонометричними поліномами в метриці цього простору $E_r(f)_{L_p}=\frac{1}{r^k}$ $(r=1,2,...)$. Тоді, коли $\lambda_\nu(r)$ задовольняє умовам теореми 2′,*

$$R_r(f;\lambda_\nu(r))_{L_p}=O\left\{\frac{1}{(r+1)^k}\left(\ln\frac{1}{r+1}\right)^{\frac{1}{\gamma}}\right\}\ \gamma=\min(2,p).$$

3) *Якщо коефіцієнти Фур'є функції $f(x)\in L_p$ $(1<p<\infty)$ монотонно спадають та послідовність її найкращих наближень тригонометричними поліномами в метриці цього простору $E_r(f)_{L_p}=\frac{1}{r^k}$ $(r=1,2,...)$. Тоді, коли $\lambda_\nu(r)$ задовольняє умовам теореми 6,*

$$R_r(f;\lambda_\nu(r))_{L_p}=O\left\{\frac{1}{(r+1)^k}\left(\ln\frac{1}{r+1}\right)^{\frac{1}{p}}\right\}.$$

Ці порівняння показують, що в багатьох випадках оцінки величини $R(f,\lambda_\nu(r))$ в просторах S^p та просторах L_p – функцій з монотонними коефіцієнтами Фур'є мають за порядком схоже значення відмінно від порівняння цих величин в просторах S^p з усіма функціями з просторів L_p $(1<p<\infty)$.

Висновки і пропозиції. Для конкретних лінійних операторів, які відносяться до методів підсумовування рядів Фур'є (Фейера, Зігмунда, Бернштейна – Рогозинського, Абеля – Пуассона) одержані нові оцінки норм відхилень функцій від середніх їх рядів Фур'є в просторах S^p. Порівняння оцінок для вказаних лінійних операторів в просторах S^p з аналогічними відомими оцінками у просторах L_p, показує, що в деяких випадках вони за порядком кращі. Крім того, одержано та доведено нову оцінку (т. 5) відхилення функції $f(x)\in S^p$ $(1\le p<\infty)$ від бігармонічної функції $U(f,x,r)$, для якої функція $f(x)$ є граничною за допомогою найкращих наближень цих функцій $f(x)$ тригонометричними поліномами в метриці S^p.

Список літератури:

1. Степанец А.И. Аппроксимационные характеристики пространств S^p. – К., 2001. – 85 с. (Препр. / НАН Украины. Институт математики, 2001.2).
2. Тиман М.Ф. Аппроксимация и свойства периодических функций. – Днепропетровск, 2000. – «Полиграфист», 320 с.
3. Шаврова О.Б. О некоторых свойствах преобразований типа свертки в пространствах S^p // Вісник Дніпропетровського університету. – Математика, № 11. – Дніпропетровськ, 2006. – С. 128-134.
4. Шаврова О.Б. Об оценке кратных преобразований типа свертки в пространствах L^2_p. Труды ИПММ НАН Украины. – Т. 21. – Донецк, 2010. – С. 238-244.

Шаврова О.Б.
Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

АПРОКСИМАТИВНЫЕ СВОЙСТВА ЛИНЕЙНЫХ МЕТОДОВ СУММИРОВАНИЯ РЯДОВ ФУРЬЕ

Аннотация
Для пространств S^p найдены точные порядковые оценки общих преобразований функций типа свертки для периодических функций в зависимости от их наилучших приближений тригонометрическими полиномами. Для классических методов суммирования рядов Фурье (Фейера, Зигмунда, Бернштейна – Рогозинского, Абеля – Пуассона) получены новые оценки норм отклонения функций от средних их рядов Фурье в пространствах S^p. Приведено сравнение полученных оценок в пространстве S^p с аналогичными оценками из пространств L_p.
Ключевые слова: наилучшие приближения; преобразования типа свертки; нормы пространства; аппроксимация; ряды Фурье; методы суммирования.

Shavrova O.B.
Dnepropetrovsk State Agrarian and Economic University

APPROXIMATION PROPERTIES OF THE LINEAR METHODS OF THE SUMMING UP OF FOURIER SERIES

Summary
In work estimations are set from above and from below for general transformations of type packages in spaces L_p $(1 < p < \infty)$ for the periodic functions of one variable with the monotonous coefficients of Fourier depending on their best approaching by trigonometric polynomials in this space. The exact index estimations of general transformations of type are found packages for periodic functions depending on their best approaching by trigonometric polynomials.
Keywords: the best approximation; transforms of type is packages; space norm; approximation; rows of Fourier, the methods of the summing up.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 677.11.021

ВИЗНАЧЕННЯ ОПТИМАЛЬНОГО РЕЖИМУ ВАРІННЯ ЦЕЛЮЛОЗИ З ЛЬНЯНОЇ СИРОВИНИ НЕЙТРАЛЬНО-СУЛЬФІТНИМ СПОСОБОМ ЗА ДОПОМОГОЮ МАТЕМАТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ

Богданова О.Ф., Горач О.О., Тернова Т.І.
Херсонський національний технічний університет

У статті розглянуто питання одержання целюлози з льняного волокна нейтрально-сульфітним способом та проведено математичне моделювання технологічного процесу з метою визначення оптимальних параметрів. В результаті проведених теоретичних та експериментальних досліджень встановлено оптимальні параметри та режими варіння целюлози з льняного волокна, визначено граничні концентрації робочої рідини. Проведено математичну обробку результатів дослідження та побудовано математичні залежності вхідних факторів на вихідні характеристики одержаної целюлози.
Ключові слова: коротке льняне волокно, целюлоза, сульфіт натрія, якісні показники, режим, варіння, математичне моделювання.

Постановка проблеми. Україна багата не тільки деревною сировиною, але й різними однорічними рослинами, які характеризуються високим вмістом целюлози. Сільське господарство, виробляючи щорічно значну кількість зернових, технічних та інших культур, володіє величезними ресурсами побічних продуктів. Номенклатура всіх побічних продуктів, що можуть бути використані як сировина в різних галузях промисловості, дуже велика. З усіх видів недеревної рослинної сировини придатними для отримання волокнистих напівфабрикатів визнані: солома злакових культур, стебла кукурудзи, олійних та інших технічних культур, таких як бавовник, соняшник, ріпак, а також закостричене коротке волокно, лляна та конопляна костриця. За своїми властивостями всі ці види недеревної сировини можна розділити на дві групи. До першої відносяться волокна льону-довгунця, льону олійного, конопель, джуту, бавовнику та відходи прядіння з різним відсотком закостриченості. Усі ці види сировини містять 75-90% целюлози, 1-3% лігніну й мають міцні волокна, розміром до 10 мм і більше. До складу другої групи входять інші зазначені вище види сировини. Вони містять 35-52% целюлози, 13-22% лігніну, 18-27% пентозанів. Волокна у них коротші, ніж волокна рослин першої групи та хвойної деревини [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У світовій целюлозно-паперовій промисловості основною сировиною для виготовлення паперу та картону є целюлоза з деревини. Проте для країн, які не мають достатніх її запасів, а Україна належить до їх числа, тому стає актуальним виробництво волокнистих напівфабрикатів з недеревної рослинної сировини. На даний час вітчизняні підприємства для виготовлення паперу та картону використовують імпортовану целюлозу й макулатуру. Однак висока вартість першої та тенденція до погіршення якості другої зумовлюють необхідність створення власної волоконної бази для підприємств целюлозно-паперової галузі.

Слід зауважити, що в останні роки дуже гостро постало питання вирубування лісів у всьому світі. Це є однією з глобальних екологічних проблем сьогодення. Якщо до початку ери землекористування на Землі було 6 млрд. га лісів, то на даний час залишилося 4 млрд. га лісів, із них тільки 1,5 млрд. га одвічні. Причина знищення лісів загалом на всій планеті – зростання світових потреб у будівництві, папері та паливі [2; 3]. Під час вибору сировини для одержання цих видів продукції враховують вміст у ній клітковини, структурні особливості волокон, що входять до її складу, можливість застосування до неї промислових способів обробки, якість волокнистого продукту, отримуваного в результаті цієї обробки, поширеність рослинної сировини, зручність і вартість її збирання, доставки, зберігання тощо [4-6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що зростаючий дефіцит деревної сировини зумовлює доцільність використання для одержання целюлозних матеріалів продуктів переробки однорічних рослин недеревної природи, а саме волокон льону-довгунця й льону олійного. Таким чином, сировина з однорічних рослин привертає все більшу увагу фахівців целюлозно-паперової промисловості. Це пов'язано з доступністю й невисокою вартістю такої сировини, що є для сільського господарства відходами виробництва, а також із розробкою нових ресурсозберігаючих і більш екологічно чистих способів отримання целюлозовмісних напівфабрикатів. Застосування луб'яних культур дозволить частково замінити завезену з інших країн целюлозу з деревини та бавовни й суттєво зменшити енерговитрати виробництва. Целюлоза з луб'яних рослин є дуже високоякісною, її можна використовувати для виготовлення цигаркового та банкнотного паперу, а також санітарно-гігієнічних виробів [7]. Тому основою створення власної сировинної бази для підприємств галузі зарубіжні й вітчизняні фахівці, поряд із глибокою хімічною переробкою деревини, вважають використання соломи однорічних рослин, що

© Богданова О.Ф., Горач О.О., Тернова Т.І., 2016

висвітлено в стратегічній програмі та концепції розвитку галузі до 2020 року [8].

Формулювання цілей статті. Враховуючи вищевикладене, особливої актуальності набуває питання розробки нових енергозберігаючих та економічно недорогих способів одержання целюлози з власних сировинних запасів України, для заміщення імпортованої сировини, що наразі використовується у целюлозно-паперовій промисловості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначалося раніше, однорічні рослини недеревної природи мають високий вміст целюлози й широко використовуються як для виготовлення тканин, так і для одержання волокнистих напівфабрикатів, які призначені для виробництва целюлозно-паперових матеріалів. У багатьох країнах світу, наприклад у Пакистані, Таїланді та Перу, недеревна сировина є основним видом сировини для отримання целюлози. У Китаї майже 87% целюлозовмісної продукції виробляють із соломи однорічних рослин [9].

Стебло льону та інших однорічних рослин побудоване з органічних речовин, які входять до складу всіх вищих рослин (білки, вуглеводи, лігнін, пектини, жири й воски, пігменти, дубильні речовини тощо). Деякі з них складають внутрішній вміст клітин, інші входять до складу клітинних стінок; частина цих речовин заповнює міжклітинні простори й розташована на поверхні стебла [10]. У табл. 1 наведено хімічний склад деревних та недеревних видів рослинної сировини [9].

Таблиця 1

Порівняльний хімічний склад деревних та недеревних видів рослинної сировини

Вид сировини	Целюлоза, %	Лігнін, %	Пентозани, %	Зола, %
Ялина	52,4	28,1	10,0	0,20
Береза	45,8	21,2	22,0	0,35
Солома жита	40,4-49,3	22,9	27,7-28,8	3,1-4,1
Солома рису	42,9	17,9	27,1	15,3
Стебла бавовнику	37,5-40,0	21,3-24,7	18,2	3,1-5,8
Солома льону	54,5	19,2	15,6	2,3
Очерет	42,2	20,8	29,3	4,7-5,6
Багаса	55,4	19,0	27,5	0,9
Еспарто	43,8	21,2	26,6	2,3

Дані, наведені в табл. 1, свідчать про те, що недеревні види рослинної сировини за хімічним складом майже не відрізняються від деревини листяних порід. Це відноситься, у першу чергу, до вмісту целюлози, лігніну та пентозанів. Відмінною особливістю є більш високий вміст золи в однорічних рослин, особливо це стосується соломи рису.

Основними хімічними компонентами лляного стебла (як луб'яної, так і деревної його частини) є: целюлоза, лігнін, пектинові речовини та геміцелюлози. Раніше головним джерелом одержання целюлози була бавовна (бавовняний лінт), однак сьогодні вона стала імпортною сировиною, що, у свою чергу, призвело до підвищення цін на продукти її переробки.

Таким чином, найбільш раціональним способом вирішення проблем дефіциту бавовняної сировини й збереження лісових запасів є використання целюлозних напівфабрикатів, одержаних із льняної сировини та інших видів однорічних рослин, як альтернативи деревній і бавовняній целюлозі.

Враховуючи, що на сьогоднішній день стан целюлозно-паперової промисловості знаходиться у скрутному становищі, тому пошук альтернативних способів одержання целюлози з однорічних рослин важливе завдання сьогодення. Таким чином, особливої актуальності набуває питання розробки способів одержання целюлози з льняного волокна в якому за рахунок технологічних особливостей можливо було б зменшити кількість використаних хімічних реагентів та покращити показники якості целюлози.

Виконуючи дослідження згідно з Загальнодержавною цільовою програмою розвитку целюлозно-паперової промисловості України та вітчизняного ринку картонно-паперової продукції на період до 2020 року, вчені Херсонського національного технічного університету розробили технології отримання технічної целюлози з луб'яної сировини – волокон льону олійного, льону-довгунця та конопель – для подальшого одержання картону та паперу [11-13]. Дані технології були розроблені у 2010-2014 рр. показники якості отриманих волокнистих напівфабрикатів визначили за чинними стандартами на целюлозу та папір із деревної сировини.

Льняне волокно є відходами первинної переробки льону-довгунця. В Україні оцінку якості короткого льняного волокна проводять у відповідності до чинного стандарту ДСТУ 5015:2008 «Волокно лляне коротке. Технічні умови» в залежності від показників якості коротке волокно поділяють на номери: 8, 6, 4, 3, 2 [14].

Переваги використання низькосортного короткого волокна льону-довгунця для одержання целюлози перед деревними видами сировини в тому, що воно містить луб з міцною довголокнистою целюлозою, а також процес приготування сировини не потребує застосування енергоємної технологічної операції приготування щепи, середня довжина короткого волокна, що використовується для варіння целюлози становить 10-50 мм, а його вартість на ринку України становить 19 грн/кг, при цьому льон щорічно відновлювана сировина, а для деревинної сировини потрібні десятиліття відновлювання.

В результаті праведних досліджень було встановлені оптимальні параметри та режими варіння целюлози нейтрально-сульфітним способом з використанням відпрацьованого лугу. Для визначення впливу вхідних параметрів технологічного процесу варіння целюлози на вихід целюлози було математично оброблено за допомогою метода математичного планування експерименту [15-19], який широко застосовують для визначення оптимальних режимів різних технологічних процесів.

З цією метою проводять повний факторний експеримент, під час якого досліджують вплив концентрації розчину сульфіта натрія x_1, температура варіння целюлози x_2 та тривалість варіння целюлози x_3 на основний якісний показник целюлози, а саме на вихід целюлози Y_1.

У загальному вигляді математична модель, що описує залежність вихідного фактора K, тобто виходу целюлози Y_1, від вхідних факторів, має вигляд:

$$K = f(X_1, X_1, X_3), \quad (1)$$

де: X_1 – концентрація сульфіта натрія Na_2SO_3, г/л;

X_2 – температура варіння целюлози, ^{0}С;

X_3 – тривалість варіння целюлози, хв.

Для деталізації моделі застосовують метод математичного планування експерименту й записують рівняння регресії, нехтуючи степенями факторів вище першого, у вигляді:

$$K = b_0 + b_1x_1 + b_2x_2 + b_3x_3 + b_{12}x_1x_2 + b_{13}x_1x_3 + b_{23}x_2x_3 + b_{123}x_1x_2x_3, \quad (2)$$

де: x_1, x_2, x_3 – кодовані значення факторів;

b_0, b_1, b_2, b_3, b_{12}, b_{13}, b_{23}, b_{123}, – коефіцієнти рівняння регресії.

Розв'язання даної моделі дасть можливість виявити вплив концентрації розчину сульфіта натрія, тривалості варіння целюлози та температури варіння на вихід целюлози.

Для здійснення математичного планування експерименту кодують фактори. Зв'язок між кодованими та натуральними значеннями факторів встановлюють за допомогою залежності:

$$x_i = \frac{X_i - X_{i0}}{\Delta X_i}, \quad (3)$$

де: X_i, x_i – відповідно кодоване та натуральне значення i-го фактора;

X_{i0} – натуральне значення i-го фактора на нульовому рівні;

ΔX_i – інтервал варіювання i-го фактора.

Після цього складають план-матрицю експерименту для восьми дослідів (табл. 2).

З метою нівелювання випадкових похибок відгуку для кожного рядка табл. 2 проводять $m = 3$ паралельних дослідів. Перед реалізацією плану експерименту варіанти варіювання факторів розміщують у випадковому порядку за допомогою комп'ютерної програми для проведення процесу рандомізації.

Таблиця 2

План-матриця повнофакторного експерименту 23

Номер досліду	Значення кодованих факторів			Взаємодія кодованих факторів			
	x_1	x_2	x_3	x_1x_2	x_1x_3	x_2x_3	$x_1x_2x_3$
1.	-1	-1	-1	+1	+1	+1	-1
2.	+1	-1	-1	-1	-1	+1	+1
3.	-1	+1	-1	-1	+1	-1	+1
4.	+1	+1	-1	+1	-1	-1	-1
5.	-1	-1	+1	+1	-1	-1	+1
6.	+1	-1	+1	-1	+1	-1	-1
7.	-1	+1	+1	-1	-1	+1	-1
8.	+1	+1	+1	+1	+1	+1	+1

Адекватність отриманого математичного опису (рівняння регресії) дослідним даним перевіряють за критерієм Фішера F:

$$F = s^2_{ad} / s^2_{від}, \text{ якщо } s^2_{ad} > s^2_{від} \quad (4)$$

або

$$F = s^2_{від} / s^2_{ad}, \text{ якщо } s^2_{ad} < s^2_{від}. \quad (5)$$

Згідно з вищенаведеною методикою проводять розрахунки із застосуванням програмного продукту «MathCAD 14», будують матриці планування експерименту, поверхні відгуку кодованих і натуральних факторів, складають регресійні рівняння й визначають критерії Кохрена та Стьюдента для визначення впливу на вихід целюлози вхідних факторів.

Дослідження впливу вхідних параметрів на вихід целюлози. Натуральні значення вхідних факторів для даного досліду згідно з план-матрицею повнофакторного експерименту (табл. 2) наведені в табл. 3.

Таблиця 3

Натуральні значення вхідних факторів

Номер досліду	X_1	X_2	X_3
	Концентрація моносульфіта Na_2SO_3, г/л	Температура варіння целюлози, ^{0}С	Тривалість варіння целюлози, хв
1.	20	160	120
2.	40	160	120
3.	20	180	120
4.	40	180	120
5.	20	160	240
6.	40	160	240
7.	20	180	240
8.	40	180	240

Дослідження зміни виходу целюлози методом математичного планування експерименту. Результати дослідів за умови реалізації трьох паралельних дослідів ($m = 3$), середні значення вихідного параметра та оцінка дисперсії в кожному досліді, обчислені за класичними формулами відповідно, наведені в табл. 4.

Таблиця 4

Результати дослідів та оцінка дисперсії

Номер досліду	x_1	x_2	x_3	Вихідний параметр вихід целюлози, %			Середнє арифметичне значення вихідного параметра y_u, %	Оцінка дисперсії S_u^2 в досліді
				повторюваність				
				y_{u1}	y_{u2}	y_{u3}		
1.	-1	-1	-1	44,0	45,0	49,0	46,0	7
2.	+1	-1	-1	45,89	46,89	47,89	46,89	1
3.	-1	+1	-1	47,78	45,78	49,78	47,78	2
4.	+1	+1	-1	47,67	48,67	49,67	48,67	1
5.	-1	-1	+1	50,56	51,56	46,56	49,56	7
6.	+1	-1	+1	51,45	49,45	50,45	50,45	1
7.	-1	+1	+1	50,34	49,34	54,34	51,34	7
8.	+1	+1	+1	52,23	51,23	53,23	52,23	1

Визначені коефіцієнти рівняння регресії перевірялися на значущість за критерієм Стьюдента, в результаті перевірки значущості коефіцієнтів було одержано рівняння регресії в кодованих факторах, яке має вигляд:

$$y(x_1,x_2,x_3) = 49.12 + 0.45x_1 + 0.89x_2 + 1.79x_3 \quad (6)$$

Після чого одержане рівняння регресії було перевірено на адекватність. Для цього було розраховано критерій Фішера та визначено табличне значення критерія Фішера. Розрахункове значення критерія Фішера $F = 0.0013$, табличне значення критерія Фішера $F\ (0,95;\ 4;\ 16) = 5,85$.

Оскільки $F_P < F_T$, то отримана математична модель є адекватною.

Враховуючи зв'язок між кодованими та дійсними факторами, рівняння регресії в натуральних факторах набуває вигляду:

$$Y_{цел} = 27.27 + 0.045 \cdot C + 0.089 \cdot t + 0.02983 \quad (7)$$

Поверхні відгуку, впливу на вихід целюлози $Y_{цел}$ концентрації C та температури t при заданому часі τ, зображено на рис. 1.

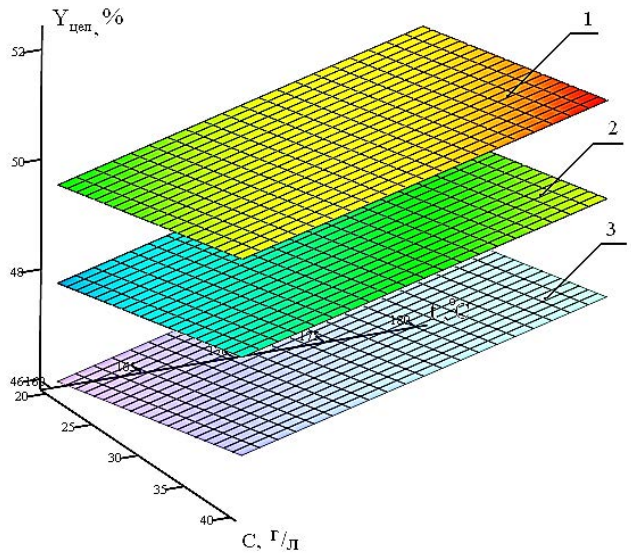

Рис. 1. Вплив на вихід целюлози $Y_{цел}$ концентрації C та температури t при заданому часі τ:
1 – залежність при 240 хв;
2 – залежність при 180 хв;
3 – залежність при 120 хв.

Поверхні відгуку, впливу на вихід целюлози $Y_{цел}$ концентрації C та часу варіння целюлози τ при заданій температурі t, зображено на рис. 2.

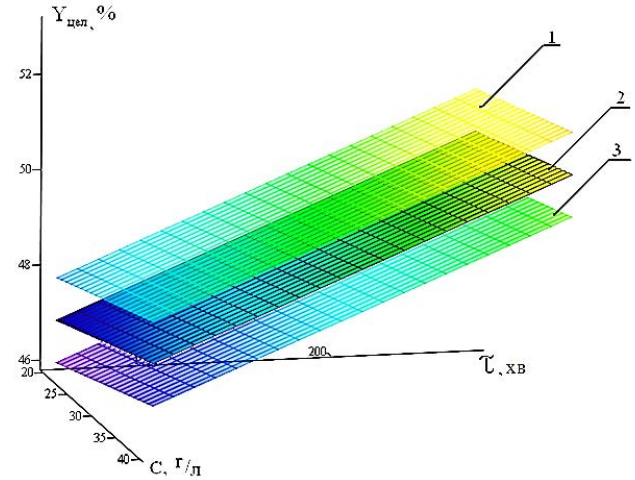

Рис. 2. Вплив на вихід целюлози $Y_{цел}$ концентрації C та часу варіння τ при заданій температурі t:
1 – залежність при температурі 180^{0}C;
2 – залежність при температурі 170^{0}C;
3 – залежність при температурі 160^{0}C.

Поверхні відгуку, впливу на вихід целюлози $Y_{цел}$ температури t та часу варіння τ при заданій концентрації C, зображено на рис. 3.

Аналізуючи поверхні відгуку, що зображено на рис. 1-3 та одержаних даних можна зробити висновок, що за допомогою нейтрально-сульфітного способу варіння целюлози з короткого льняного волокна можна одержати за 240 хв, целюлозу з виходом 52,23% та високим фізико-механічними показниками. В прийнятих межах варіювання вказаних факторів варіння целюлози з виходом 52,23% можливо одержати при використання такого режиму та із застосуванням таких параметрів варіння: концентрації сульфіта натрія Na_2SO_3 – 40 г/л, температури варіння целюлози – 180^{0}C та тривалості варіння целюлози – 240 хв при pH середовища – 90 та гідромодулі 8:1.

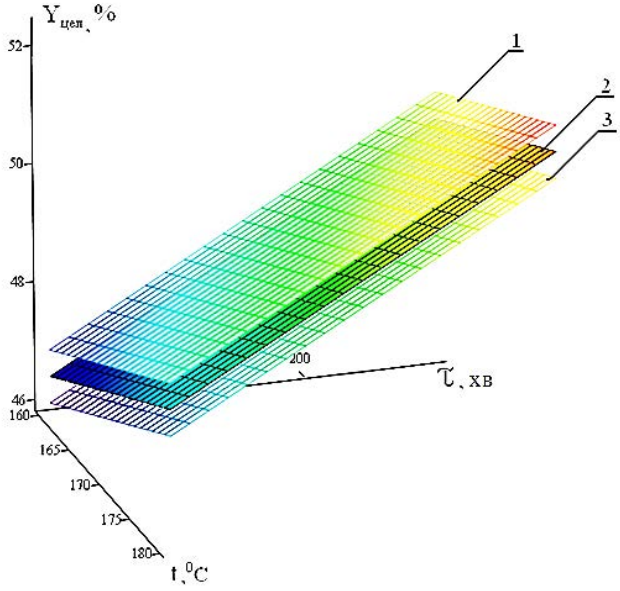

Рис. 3. Вплив на вихід целюлози $Y_{цел}$ температури t та часу варіння τ при заданій концентрації C:
1 – залежність при концентрації 40 г/л;
2 – залежність при концентрації 30 г/л;
3 – залежність при концентрації 20 г/л.

Аналіз отриманого регресійного рівняння – 7 і поверхонь відгуку, що зображено на рис. 1-3 свідчить, що з короткого льняного волокна можна одержати целюлозу з досить високими якісними показниками, придатну для виробництва целюлозних напівфабрикатів, при певному оптимізації технологічного процесу варіння, тобто з урахуванням режимів та параметрів варіння льняної сировини, яке було запропоновано в даній роботі.

На основі проведеного математичного моделювання технологічного процесу варіння целюлози з короткого льняного волокна отримано математичну модель залежності виходу целюлози від концентрації розчину сульфіта натрія, температури варіння целюлози та тривалості варіння целюлози, які дозволяють визначити оптимальні параметри технологічного процесу одержання целюлози з льняного волокна з показниками якості, що підтверджує їх придатність для виробництва паперу різного функціонального призначення.

Висновки з даного дослідження і перспективи. На основі проведених теоретичних та експериментальних досліджень в роботі запропоновано спосіб одержання целюлози з льняного волокна, в якому за рахунок технологічних особливостей технологічного процесу можливо одержати целюлозу з льняного волокна з показниками якості, які не поступаються за якістю показникам целюлози, одержаної з листяних порід дерев. На відміну від традиційних довготривалих

і трудомістких способів одержання целюлозовмісних напівфабрикатів методом варіння, запропонований спосіб дає можливість знизити енерговитрати та за менший проміжок часу отримати целюлозовмісну сировину, технологічні властивості якої забезпечили б можливість розширення сфери її застосування при збереженні якісних характеристик целюлози.

Застосований метод математичного планування експерименту в роботі дозволив одержати регресійну модель, яка дозволяє описати технологічний процес в будь-який проміжок часу варіння целюлози, при заданій концентрації або в залежності від часу варіння целюлози.

На основі вищевикладеного, можна зробити висновок, що використання, вітчизняної, недорогої, щорічно відновлюваної сировини, може стати додатковим джерелам для вітчизняної целюлозно-паперової промисловості, та в свою чергу, буде сприяти вирішенню проблеми імпортозаміщення.

Список літератури:

1. Скорченко А.Ф. Теоретические предпосылки углубленной переработки льняного сырья / А.Ф. Скорченко. – К.: ИСМО, 1996. – 41 с.
2. Воронин А. Обзор рынка целлюлозы Украины / А. Воронин // Бумага и жизнь. – 2004. – № 11. – С. 16-22.
3. Иванов С.Н. Технология бумаги: [учебник для вузов] / С.Н. Иванов [изд. 2-е, перераб.]. – М.: Лесная промышленность, 1970. – 696 с.
4. Целлюлоза. Бумага / под. ред. дипл. инж. А. Опхердена; [пер. с нем. / А. Опхерден, Л. Энглерт, Х. Швеизон и др.]. – М.: Лесная промышленность, 1980. – 472 с.
5. Шитов Ф.А. Технология целлюлозно-бумажного производства / Ф.А. Шитов. – М.: Лесная промышленность, 1976. – 270 с.
6. Виробництво товарів народного споживання в Україні. Статистичний збірник // Державний комітет статистики України. – К., 2001. – 160 с.
7. Горач О.О. Розробка технології одержання трести із соломи льону олійного з використанням штучного зволоження: дис. ... кандидата техн. наук: 05.18.01 / Горач Ольга Олексіївна. – Херсон, 2009. – 206 с.
8. Концепція загальнодержавної цільової програми розвитку целюлозно-паперової промисловості України та вітчизняного ринку картонно-паперової продукції на період до 2020 року: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://industry.kmu.gov.ua/industry/control/uk/publish/article; jsessionid=D944B63339CEEEAA38DF66524EE1F845?art_id=74110&cat_id=42148.
9. Новый справочник химика и технолога. Сырье и продукты промышленности органических и неорганических веществ. – Ч. II [под общ. ред. В.А. Столяровой]. – СПб.: АНО НПО «Профессионал», 2007. – 1142 с.
10. Лучкина Т.Н. Создание исходного селекционного материала льна масличного для зоны недостаточного увлажнения Ростовской области: дис. ... кандидата с. -х. наук: 06.01.05 / Лучкина Татьяна Николаевна. – п. Рассвет, 2011. – 128 с.
11. Патент на изобретение 10331 А от 25.12.96, Бюл. № 4. Способ получения целлюлозы, Чурсина Л.А., Логачева Л.И., Богданова О.Ф. и др.
12. Патент на изобретение № 33428 А от 15.02.01 Бюл. № 1, 2001 год. Способ отбеливания льняного целлюлозного полуфабриката Богданова О.Ф., Путинцева С.В., Чурсина Л.А.
13. Патент на полезную модель № 56855 от 25.01.2011 Бюл. № 2. – 4 с. Способ получения целлюлозы. Чурсина Л.А., Лялина Н.П., Богданова О.Ф., Резвых Н.И.
14. Волокно лляне коротке. Технічні умови: ДСТУ 5015:2008. – [Чинний від 2008-12-06]. – К.: Держспоживстандарт України, 2009. – 10 с. (Національний стандарт України).
15. Тихомиров В.Б. Планирование и анализ эксперимента (при проведении исследований в легкой и текстильной промышленности) / В.Б. Тихомиров. – М.: Лёгкая индустрия, 1974. – 262 с.
16. Севастьянов А.Г. Методы и средства исследования механико-технологических процессов текстильной промышленности: [учебн. для вузов текстильн. пром.] / А.Г. Севастьянов. – М.: Лёгкая индустрия, 1980. – 392 с.
17. Глушаков С.В. Математическое моделирование: [учебный курс] // С.В. Глушаков, И.А. Жакин, Т.С. Хачиров. Харьков: Фолио, 2001. – 524 с.
18. Сенкевич А.Ю. Математическое моделирование автоматизированных систем контроля и управления: [метод. указание] / А.Ю. Сенкевич. – Тамбов: Изд-во Тамб. госуд. техн. ун-та, 2004. – 44 с.
19. Вентцель Е.С. Теория вероятностей и ее инженерные приложения: [учеб. пособие для студ. ВТУЗов] / Е.С. Вентцель, Л.А. Овчаров. – М: Издат. центр «Академия», 2003. – 464 с.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Богданова О.Ф., Горач О.А., Тернова Т.И.
Херсонский национальный технический университет

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ОПТИМАЛЬНОГО РЕЖИМА ВАРКИ ЦЕЛЛЮЛОЗЫ С ЛЬНЯНОГО СЫРЬЯ НЕЙТРАЛЬНО-СУЛЬФИТНЫМ СПОСОБОМ С ПОМОЩЬЮ МАТЕМАТИЧЕСКОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ

Аннотация
В статье рассмотрены вопросы получения целлюлозы из льняного волокна нейтрально-сульфитным способом и проведено математическое моделирование технологического процесса с целью определения оптимальных параметров. В результате проведенных теоретических и экспериментальных исследований установлены оптимальные параметры и режимы варки целлюлозы из льняного волокна, определены предельные концентрации рабочей жидкости. Проведена математическая обработка результатов исследования и построены математические зависимости.
Ключевые слова: короткое льняное волокно, целлюлоза, сульфит натрия, качественные показатели, режим, варка, математическое моделирование.

Bogdanova O.F., Gorach O.O., Ternova T.I.
Kherson National Technical University

OPTIMAL MODE PULPING WITH LINSEED RAW NEUTRAL SULFITE WITH THE HELP OF MATHEMATICAL MODELING

Summary
The article discusses how to obtain cellulose from flax neutral sulphite process and the mathematical modeling of the process to determine the optimal parameters. As a result of theoretical and experimental studies, the optimal parameters and pulping modes of flax fiber, defined limit concentration of the working fluid. The mathematical processing of research results and mathematical relationships are built.
Keywords: short flax fibers, cellulose, sodium sulfite, quality indicators, mode, cooking, mathematical modeling.

УДК 621.3.019.3

СТРАТЕГИЯ ОТКАЗОБЕЗОПАСНОСТИ КАК АЛЬТЕРНАТИВА ПОЛНОЙ ОТКАЗОУСТОЙЧИВОСТИ ПРИ ПРОЕКТИРОВАНИИ ГАРАНТОСПОСОБНЫХ КОМПЬЮТЕРНЫХ СИСТЕМ. ЧАСТЬ 2

Федухин А.В., Муха А.А.
Институт проблем математических машин и систем
Национальной академии наук Украины

Статья посвящена вопросам безопасности гарантоспособных компьютерных систем. Сформулирована стратегия отказобезопасности как альтернатива дорогостоящей стратегии полной отказоустойчивости системы, описаны методы обеспечения безопасности, приводятся необходимые понятия и определения.
Ключевые слова: безотказность, отказоустойчивость, безопасность, отказобезопасность компьютерных систем.

Введение. Эксплуатация гарантоспособных систем с высокими требованиями к отказоустойчивости в отраслях с повышенным уровнем безопасности позволяет выделить некоторые основные аспекты. **Одним из таких аспектов является стратегия отказобезопасности, которая может быть успешно применена в условиях соблюдения высокого уровня безопасности процесса при относительно экономных затратах.** В таком случаи полная отказоустойчивость сменяется частичной, акцентированной на критически важных факторах безопасности процесса которые могут быть переведены в защитное безопасное состояние при полном исключении негативных последствий. **Таким образом целью стати является формулирование стратегии отказобезопасности как альтернативы стратегии полной отказоустойчивости системы.**

1. Концепция безопасности компьютерных систем

Под **концепцией безопасности** *(safety concept)* понимается совокупность положений, в соответствии с которыми осуществляется построение безопасной системы. Безопасная система должна удовлетворять заданному уровню безопасности. Уровень безопасности определяется предельными значениями показателей безопасности. Показатели безопасности составляют количественную характеристику свойств безопасности.

Концепция безопасности имеет фундаментальное значение, поскольку на ее основе устанавливаются критерии опасных отказов. Для реализации концепций безопасности используют две стратегии – безотказность *(reliability)* и отказоустойчивость *(fault-tolerance)*. Эти стратегии подразумевают, что система, которая правильно выполняет свой алгоритм функционирования, безопасна. **Стратегия отказобезопасности** *(failure safety strategy)* (безопасное поведение при отказах) используется специально для систем критического применения и заключается в переводе системы в **защитное необратимое состояние** при появлении отказа (рис. 1). При этом обратный переход в работоспособное состояние исключается (маловероятен) и осуществляется искусственно (обычно с участием человека).

При построении современных ГКС стратегия отказобезопасности часто используется совместно со стратегией отказоустойчивости либо самостоятельно, так как является самодостаточной. Если при возникновении отказов система исчерпала свои резервные возможности и в результате деградации и реконфигурации перестала быть отказоустойчивой, то при появлении еще одного отказа она должна необратимо перейти в защитное состояние (например, отключенное от объектов управления).

Стратегия отказобезопасности в этом случае формулируется следующим образом: одиночные

© Федухин А.В., Муха А.А., 2016

дефекты аппаратных и программных средств не должны приводить к опасным отказам и должны обнаруживаться с заданной вероятностью на рабочих или тестовых воздействиях не позднее, чем в системе возникнет второй дефект [1; 2].

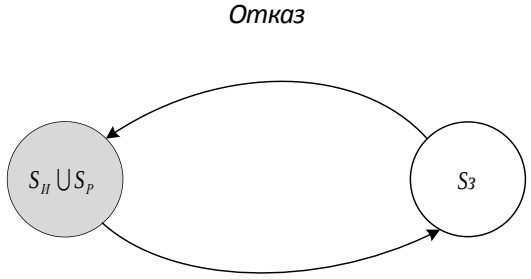

Рис. 1. Граф переходов в отказобезопасной системе

2. Критерии опасных отказов

Критерии опасных отказов устанавливают в нормативно-технической документации для однозначного определения опасных состояний элементов, устройств и систем. Эти критерии используются в дальнейшем при доказательстве безопасности КС на всех стадиях ее жизненного цикла при разработке, испытаниях, эксплуатации и ремонте.

Определяя критерии опасных отказов, следует учитывать вид, назначение и структуру устройств ГКС, требования по безопасности, предъявляемые к ГКС, концепцию безопасности, принятую при разработке, последствия опасных отказов, свойства применяемых материалов [3].

Для аналоговых и части цифровых устройств формальным критерием опасных отказов является выход значений показателей качества функционирования, влияющих на безопасность, за пределы установленных норм. Для цифровых устройств КС формальные критерии опасных отказов связаны с искажениями их алгоритмов функционирования. В общем случае алгоритм работы цифровой системы задается с использованием входных и выходных последовательностей (слов). Если эти последовательности бесконечны, то для их задания применяют различные формализованные языки (регулярные выражения, таблицы переходов, граф-схемы алгоритмов и др.). Тогда алгоритм представляют с помощью некоторой математической конструкции E. Это может быть алгебраическое выражение, граф состояний, цепочки символов специального вида и др. При синтезе безопасной системы опасные искажения ее алгоритма должны быть записаны с использованием специальных конструкций на том же языке. Отсутствие опасных ситуаций в ответственном технологическом процессе гарантируется условием

$$E \cap E_{ОП} = \emptyset \qquad (1)$$

При возникновении внутренних отказов происходит искажение алгоритма работы системы вида $E \rightarrow E'$. Тогда отказ является неопасным, если

$$E' \cap E_{ОП} = \emptyset \qquad (2)$$

Общая математическая постановка задачи синтеза безопасной системы состоит в том, что требуется обеспечить выполнение условий (1) и (2).

Условие (1) удовлетворяется в результате полноты учета (перечисления) всех состояний технологического процесса, связанных с возникновением опасных ситуаций. Принципиально это, очевидно, всегда может быть выполнено. Принципиальная возможность выполнения условия (2) доказана в работе [4]. Процедуры проверки условий (1) и (2) являются содержанием экспериментов, которые проводятся при испытаниях на безопасность ГКС. С помощью компьютерных технологий проверяются на безопасность технологические алгоритмы и работа систем при возникновении отказов. При формулировке критериев опасных отказов для ГКС признаки опасных состояний определяются вследствие нарушения положений концепции безопасности, в соответствии с которой построена система.

3. Анализ методов обеспечения безопасности компьютерных систем

И так, для реализации концепции безопасности используют пять основных стратегий: безотказность; отказоустойчивость; отказобезопасность; безошибочность; помехоустойчивость. Перечислим их.

А. Стратегия безотказности подразумевает, что если в системе нет отказов, то она безопасна. Задачей стратегии безотказности является создание ГКС, у которых интенсивность отказов сравнима с нормируемой интенсивностью опасных отказов. В этом случае любой отказ можно считать опасным, никакой дополнительной защиты от отказов не требуется. Основными путями реализации стратегии безотказности являются: минимизация логических схем; снижение интенсивностей потока отказов элементов.

Классические показатели безотказности систем, такие как вероятность безотказной работы $R(t)$ – вероятность того, что в пределах заданной наработки отказ объекта не возникает, средняя наработка до отказа (на отказ) $T_{ср}$ – математическое ожидание наработки объекта до первого отказа (на отказ), параметр потока отказов $\omega(t)$ – отношение математического ожидания числа отказов восстанавливаемого объекта за достаточно малую его наработку к значению этой наработки не в полном объеме характеризуют безотказность системы, так как не учитывает основное свойство гарантоспособных систем – их отказоустойчивость. В [5] предлагается набор специальных метрик безотказности, учитывающих свойство отказоустойчивости системы, заложенное при проектировании.

Вероятность безотказной работы отказоустойчивой системы ${}^{f}_{c}R^{q}_{s}$**:**

$$ {}^{f}_{c}R^{q}_{s} = c^{s}(1 - {}^{f}F^{q}_{s}), \qquad (3)$$

где ${}^{f}F^{q}_{s}$ – функция вероятности отказа;

s – количество резервов, изначально доступных для подключения;

q – количество модулей одного типа, работающих параллельно (характеристика актуальна для систем, производительность которых зависит от количества одновременно работающих ресурсов);

c – степень компенсации последствий отказа [6] (условная вероятность того, что при возникновении отказа в работающей системе последняя способна восстановить информацию и продолжить ее обработку без долговременной потери данных);

f – способность модуля допускать f одиночных отказов до того, как он станет неработоспособным.

Принимая гипотезу о *DN*-распределении наработки до отказа элементов, модулей и системы в целом, вероятность отказа будем вычислять следующим образом:

$$ {}^{f}F_{s}^{q} = DN(x; v, f, q, s), \quad (4) $$

где v – коэффициент вариации наработки до отказа;

x – относительная наработка ($x = \frac{t}{T_{ср}}$, t – время работы, $T_{ср}$ – средняя наработка до отказа (на отказ).

Функция вероятности отказа для *DN*-распределения имеет следующий вид:

$$ DN(x; v) = \Phi\left(\frac{x-1}{v\sqrt{x}}\right) + \exp\left(2v^{-2}\right)\Phi\left(-\frac{x+1}{v\sqrt{x}}\right), \quad (5) $$

где Ф(∗) – функция нормированного нормального распределения.

Если любой из параметров метрики ${}_{c}^{f}R_{s}^{q}$ опускается, то по умолчанию предполагается $q = 1$, $c = 1$, $f = 0$, $s = 0$. Параметры s, c, и f являются параметрами, увеличение которых приводит к увеличению общей безотказности системы.

Число неизбыточных каналов системы $N_{c.}$ – характеристика объема аппаратных затрат, необходимого для достижения данного уровня безотказности системы.

Вероятность безотказной работы неизбыточного канала системы $R_K(t)$ – характеристика уровня надежности элементов и составных частей неизбыточного канала системы.

Установленная наработка системы t_c – наработка системы на момент достижения установленного в спецификации уровня вероятности безотказной работы $R_{спец}(t)$.

$$ R_c(t_c) = R_{спец}, \quad (6) $$

где t_c – время достижения системой установленного в спецификации уровня вероятности безотказной работы.

B. Стратегия отказоустойчивости подразумевает, что если система правильно выполняет свой алгоритм функционирования даже при наличии отказов, то она безопасна. Отказоустойчивые системы нечувствительны к определенному числу отказов. Их еще называют α-безотказными. Это значит, что система работает правильно при наличии в ней α или менее отказов. Число α является показателем отказоустойчивости. Это качество системы резко повышает ее безотказность и безопасность, но требует введения большой избыточности в аппаратные и программные средства. Объем аппаратуры возрастает в таких системах в два, три и более раз. Для ГКС отказоустойчивость становится одним из основных направлений развития. Основные пути реализации стратегии отказоустойчивости: резервирование; диагностирование; реконфигурация; восстановление.

Отказоустойчивость базируется на резервировании. Остальные средства (диагностирование, восстановление и реконфигурация) только повышают ее эффективность.

В реальных ГКС, как правило, используют комплекс мер по обеспечению отказоустойчивости, причем в различных элементах и узлах системы можно использовать различные виды резервирования, отличающиеся степенью избыточности (кратностью резервирования). Используют различные методы и средства контроля, восстановления и реконфигурации.

В качестве дополнительных показателей отказоустойчивости можно применять: полноту резервирования элементов и узлов системы; полноту и достоверность контроля; вероятность восстановления резерва и т.п.

Первые две стратегии подразумевают, что система, которая правильно выполняет свой алгоритм функционирования, безопасна. Номенклатура рекомендуемых показателей гарантоспособности системы в целом приведена в [7].

C. Стратегия отказобезопасности используется специально для систем критического применения и заключается в переводе системы в защитное необратимое состояние при появлении отказа. Обратный переход в работоспособное состояние исключается и производится обычно с участием человека. Основные пути реализации стратегии отказобезопасности: использование самопроверяемых схем; использование элементной базы с несимметричными характеристиками отказов.

При построении безопасных ГКС могут использоваться несколько различных стратегий одновременно. Например, при построении микроэлектронных и микропроцессорных систем стратегия отказобезопасности (безопасного поведения при отказах) применяется совместно со стратегией отказоустойчивости. Если при возникновении отказов система исчерпала резервные возможности и в результате деградации и реконфигурации перестала быть отказоустойчивой, то при появлении еще одного отказа она должна необратимо перейти в защитное состояние.

Безопасность технических средств ГКС в разомкнутых системах управления, регулирования и контроля сильно зависит от человеческого фактора при разработке, изготовлении и эксплуатации системы. Поэтому для создания безопасных технических средств дополнительно используют стратегию безошибочности.

D. Стратегия безошибочности предполагает сведение к минимуму влияния на безопасность функционирования системы человеческого фактора (ошибок человека) при разработке, изготовлении и эксплуатации системы. Основные пути реализации стратегии безошибочности:

· при разработке и проектировании: поэтапное выполнение работ с верификацией результатов каждого этапа; документированность каждого этапа разработки; стандартизация и унификация; контролируемость процесса разработки; автоматизация проектирования;

· организация дружественного интерфейса пользователя; защита от несанкционированного доступа; преемственность по отношению к эксплуатируемым в настоящее время системам; наличие обратной связи от технических средств к пользователю; рациональное распределение функций между пользователем и техническими средствами для обеспечения умеренной загрузки оператора;

· обеспечение контролепригодности системы; простота представления контрольной и диагностической информации; интеллектуаль-

ная поддержка технического обслуживания и ремонта; дублирование информации о работоспособности системы.

Но даже разработанная по всем правилам построения безопасная ГКС может быть неработоспособна из-за ее низкой помехозащищенности.

Е. Стратегия помехоустойчивости на всех этапах разработки микропроцессорных и микроэлектронных ГКС должна обеспечиваться проведением мероприятий по обеспечению заданного уровня помехоустойчивости. **Помехоустойчивость** *(Immunity)* – это свойство аппаратуры, обеспечивающее защищенность ее от воздействия внешних электромагнитных влияний. Поэтому при испытаниях на электромагнитную совместимость (ЭМС) микроэлектронных систем обеспечения безопасности актуальной является проблема анализа последствий сбоев и поиска сбоев, приводящих к нарушению безопасности функционирования систем. Основными путями реализации стратегии помехоустойчивости являются: подавление электромагнитных помех в источнике возникновения; понижение восприимчивости к электромагнитным помехам аппаратуры; воздействие на паразитный канал проникновения помех.

4. Заключение. Стратегия отказобезопасности как альтернатива полной отказоустойчивости в отраслях с критическим уровнем безопасности, может быть применена при возможности перевода системы в **защитное необратимое состояние** для последующего технического обслуживания.

При реализации стратегии отказобезопасности ключевым этапом является определение критериев безопасности и методов их контроля. При формировании критериев безопасности следует использовать стратегии безотказности; отказоустойчивости; отказобезопасности; безошибочности; помехоустойчивости.

Список литературы:

1. ОСТ 32.17-92. Безопасность железнодорожной автоматики и телемеханики. Термины и определения. – СПб.: ПИИТ, 1992. – 33 с.
2. Сапожников В.В., Кравцов Ю.А., Сапожников Вл.В. Дискретные устройства железнодорожной автоматики, телемеханики и связи. – М.: Транспорт, 1988. – 255 с.
3. РД 32 ЦШ 1115842.03-93. Безопасность железнодорожной автоматики телемеханики. Критерии опасных отказов. – СПб.: ПГУПС, 1993. – 19 с.
4. Сапожников В.В., Сапожников Вл.В. О синтезе конечных автоматов с исключением опасных отказов // Автоматика и телемеханика, 1972 № 8. – С. 93-99.
5. Федухин А.В., Пасько В.П. К вопросу о количественных характеристиках безотказности избыточных компьютерных систем // Математичні машини і системи. – 2012. – № 1. – С. 145-156.
6. Avizienis A., Laprie J.-C., Randell B., Landwehr C. Basic Concepts and Taxonomy of Dependable and Secure Computing // IEEE Trans. on Dependable and Secure Computing. – 2004. – Vol. 1, № 1. – P. 11-33.
7. Федухин А.В., Сеспедес Гарсия Н.В. Атрибуты и метрики гарантоспособных компьютерных систем // Математичні машини і системи. – 2013. – № 2. – С. 195-201.

Федухін О.В., Муха А.А.
Інститут математичних машин та систем
Національної академії наук України

СТРАТЕГІЯ ВІДМОВОБЕЗПЕКИ ЯК АЛЬТЕРНАТИВА ПОВНІЙ ВІДМОВОСТІЙКОСТІ ПРИ ПРОЕКТУВАННІ ГАРАНТОЗДАТНИХ КОМПЬЮТЕРНИХ СИСТЕМ. ЧАСТИНА 2

Анотація
Стаття присвячена питанням безпеки гарантоздатних комп'ютерних систем. Сформульована стратегія відмовобезпеки як альтернатива дорогої стратегії повної відмовостійкості системи, описані методи забезпечення безпеки, наводяться необхідні поняття і визначення.

Ключові слова: безвідмовність, відмовостійкість, безпека, відмовобезпека комп'ютерних систем.

Feduhin A.V., Mukha A.A.
Institute of Mathematical Machines and Systems Problems
of the Ukraine National Academy of Science

FAILPASSIVE STRATEGY AS AN ALTERNATIVE DESIGN FULL FAULT TOLERANCE OF DEPENDABLE COMPUTER SYSTEMS. PART 2

Summary
The article is devoted to the issues of security of dependable computer systems. Fail-safe strategy is formulated as an alternative to costly strategy complete fault tolerance system, the methods of security, provides the necessary concepts and definitions.

Keywords: reliability, fault tolerance, security, computer systems failure safety.

УДК 006.83:664.849

НОВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАПОЇВ ОЗДОРОВЧОГО СПРЯМУВАННЯ ДЛЯ РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ

Філь М.І.
Львівський торговельно-економічний університет
Рудавська М.В.
Ужгородський торговельно-економічний інститут

Досліджено нові молочні прохолоджуючі напої оздоровчого спрямування, напівфабрикати молочних коктейлів та сировина, яка використовувалась у рецептурах напівфабрикатів та готових коктейлів. Складена технологічна схема нових молочних прохолоджуючих напоїв оздоровчого спрямування та напівфабрикатів для їх виготовлення. Проведено експериментальне дослідження науково доведено доцільність використання Ламідану, як технологічно функціональної та дієтичної добавки до молочних коктейлів і напівфабрикатів для їх виготовлення з метою профілактики йододефіцитних захворювань. Встановлено та науково обґрунтовано закономірності формування споживних властивостей молочних напівфабрикатів та готових коктейлів з їх використанням. Надано комплексну оцінку молочних коктейлів для споживачів, які проживають на йододефіцитних територіях та розроблено класифікацію молочних коктейлів.
Ключові слова: ресторанний бізнес, коктейлі, напівфабрикати, прохолоджуючі напої, ламідан, маслянка.

Постановка проблеми. Враховуючи те, що 1/3 території України відноситься до біогеохімічних провінцій з дефіцитом йоду, особливої уваги заслуговує збагачення молочних коктейлів джерелами йоду та інших мікроелементів, які зумовлюють нормальну функцію щитоподібної залози.

У зв'язку з викладеним, розробка нових рецептур молочних коктейлів оздоровчого спрямування, удосконалення їх технології і комплексна товарознавча оцінка напівфабрикатів та готових напоїв з їх використанням є актуальними питаннями, які мають теоретичне і практичне значення та очікують вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші роботи з підбору рецептур та розробки технології молочних комбінованих прохолоджуючих напоїв (коктейлів) проведені Грудською О.М., Шидловською В.П., Буда Ф.М. Подальший розвиток ці питання отримали в працях Рудавської Г.Б., Чуніхіної Н.М., Кириченко Л.С. Проте залишаються недостатньо вивченими питання можливості використання всіх видів білково-вуглеводної молочної сировини і таких рецептурних компонентів, які одночасно виконуватимуть функції технологічно та біологічно активних добавок, не вирішені питання виготовлення і комплексної товарознавчої оцінки напівфабрикатів та готових молочних коктейлів оздоровчого спрямування для різних категорій споживачів [1, с. 22].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема, яка не була вирішена та існує на сьогоднішній день- це дефіцит йоду в організмі людини. Тому доцільність використання Ламідану, як технологічно функціональної та дієтичної добавки до молочних коктейлів і напівфабрикатів для їх виготовлення з метою профілактики йододефіцитних захворювань. Як для дітей так і для дорослих.

Мета статті. Метою роботи є розроблення напівфабрикатів і готових молочний коктейлів оздоровчого спрямування для споживачів, які проживають на територіях з дефіцитом йоду.

Виклад основного матеріалу. Молоко – унікальний продукт, створений природою. Як єдиний продукт харчування новонародженого організму, воно забезпечує його всіма речовинами, необхідними для нормального росту та розвитку. За багатством і різноманітністю харчових речовин молоко та продукти, виготовлені з нього, стоять поза конкурсом серед інших харчових продуктів і є ідеальною основою для створення продуктів оздоровчого призначення [2, с. 2].

Природні біологічно функціональні властивості молока і побічних продуктів його переробки можуть бути підвищені шляхом збагачення тими чи іншими біологічно активними добавками або комбінуванням з немолочною (найчастіше рослинною) сировиною.

Акцент зроблено на суті та основних принципах харчової комбінаторики, а також на наукових основах і стані виробництва молочних прохолоджуючих напоїв в Україні та за її межами, дана характеристика молочної та рослинної сировини, яку доцільно використовувати у виробництві молочних прохолоджуючих напоїв [3, с. 3].

Розглядаючи останні з позицій піно-емульсійних систем, особливу увагу відведено піноутворювачам, стабілізаторам, харчовим, дієтичним та іншим добавкам і обґрунтовано доцільність використання Ламідану як дієтичної та, водночас, технологічно функціональної добавки у виготовленні напівфабрикатів молочних прохолоджуючих напоїв оздоровчого спрямування. Виробництво напівфабрикатів таких напоїв може здійснюватись підприємствами молочної промисловості із маслянки, сироватки, знежиреного молока з додаванням цукру та інших рецептурних компонентів, які покращують органолептичні та технологічні властивості, а також підвищують біологічну цінність напівфабрикатів [4, с. 2].

Розглянуті можливості розширення та удосконалення асортименту молочних коктейлів, пропонується їх науково обґрунтована класифікація, раціональні співвідношення молочних і рослинних компонентів та рецептури їх виготовлення [5, с. 1]

В основу розробленої наукової технологічної класифікації молочних коктейлів загального широкого призначення покладено основну сировину, вид піноутворювача та вид наповнювача

© Філь М.І., Рудавська М.В., 2016

[6, с. 2]. Окрема класифікація (рис. 1) розроблена для групи молочних коктейлів спеціального призначення, які спрямовані на задоволення особливих фізіологічних потреб окремих груп споживачів залежно від стану здоров'я, віку, екологічних умов проживання та професійної діяльності.

При розробці рецептур і технології молочних прохолоджуючих напоїв оздоровчого спрямування особливу увагу відведено обґрунтуванню раціональних співвідношень компонентів молочного та рослинного походження, яке проводили на прикладі використання в якості молочної основи маслянки.

Стійкість таких полідисперсних систем, як маслянка, зумовлена, головним чином, станом казеїн-кальцій-фосфатного комплексу, який може змінюватись під впливом різних факторів. Суміш маслянки з яблучним соком, який був обраний в якості фруктового наповнювача, представляє собою складну систему, що складається з різних білків, а також солей, кислот та інших речовин маслянки та яблучного соку. Тому значення pH, за якого наступає коагуляція білків у суміші, буде дещо іншим, ніж у молоці. Кількість яблучного соку в досліджуваних сумішах збільшували з інтервалом 10% (від 0 до 80%). В сумішах визначали титровану та активну кислотність (рис. 2). Найбільший зв'язок активної і титрованої кислотності сумішей маслянки і соку в області, близькій до ізоелектричної точки казеїну (pH 4,4...4,9). Тому, поряд з вивченням закономірностей зміни кислотності зі збільшенням дози соку, ми візуально спостерігали за зміною консистенції суміші, зокрема за появою пластівців білка та їх агрегацією [7, с. 20].

Було виявлено, що при pH 5,1 і нижче, що відповідає 52^0Т титрованої кислотності, у суміші з'являються ледь помітні пластівці, які говорять про коагуляцію казеїну. Відбувається це при внесенні близько 50% соку і умові, що температура соку та маслянки не перевищує 18 ± 1^0С. При pH 5,2 консистенція суміші залишається однорідною. Враховуючи можливість впливу інших факторів (деякі зміни в хімічному складі соку і маслянки, зміну температури компонентів та ін.), а також скриту коагуляцію казеїну, яка проходить без видимих ознак його агрегації, можна зробити висновок про те, що кількість яблучного соку, яку можна додавати до суміші маслянки і соку, повинна находитись у межах 30...40%.

Для покращення смакових властивостей сумішей маслянки і яблучного соку додавали цукор білий кристалічний, розчинений попередньо у маслянці (взятій із загальної кількості) у співвідношенні 1:1. Враховуючи зменшення відчуття солодкості готових коктейлів у результаті їх збивання, ми зупинились на введенні до складу суміші для коктейлів 10% цукру, які забезпечують достатньо солодкий смак.

Таким чином, рецептура суміші для молочних коктейлів на основі маслянки і яблучного соку отримала наступний склад, г/100 г: маслянка – 60; сік яблучний – 30; цукор білий – 10.

Наступний етап роботи – вирішення питання про додаткове збагачення коктейлю йодом та комплексом інших біологічно активних речовин, джерелом яких слугував Ламідан.

Згідно вимог ТУ, вміст йоду в дієтичній добавці Ламідан має бути не менше 0,1%. Добова потреба дорослої людини в йоді – 100...250 мкг. Враховуючи рекомендації щодо вживання Ламідану, а також органолептичні властивості коктейлів на основі маслянки і яблучного соку, ми вводили 0,1 г Ламідану на одну порцію коктейлю (200 $см^3$ або 100 г).

Рис. 1. Схема класифікації молочних коктейлів спеціального призначення

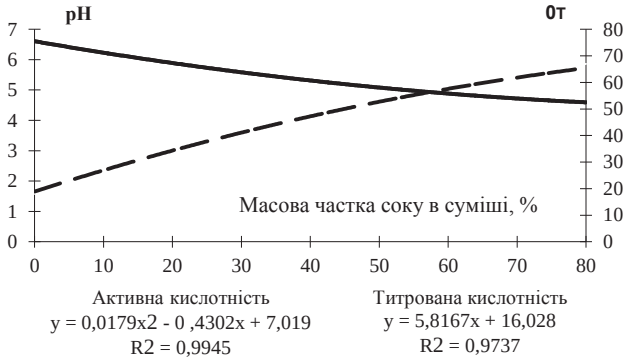

Рис. 2. Динаміка титрованої та активної кислотності суміші маслянки і яблучного соку: —— – активна кислотність; — — – титрована кислотність

Таким чином, за результатами проведених досліджень встановлено раціональні співвідношення маслянки, яблучного соку, цукру та Ламідану для молочних коктейлів, які забезпечують високі органолептичні властивості напоїв та, гіпотетично, їх оздоровчий ефект.

Наведені дані вивчення впливу рецептурних компонентів (цукру і Ламідану) на ефективну в'язкість напівфабрикату (рис. 3), а також впливу температури на його в'язкість (рис. 4).

Наведені дані показують, що при додаванні цукру і Ламідану в'язкість маслянки збільшується з $1{,}58 \cdot 10^{-3}$ Па · с до $3{,}98 \cdot 10^{-3}$ Па · с, тобто в 2,5 рази. Це пояснюється тим, що цукор і Ламідан (завдяки вмісту альгінових кислот і целюлози) проявляють високу вологозв'язуючу та загущуючу здатність.

Зниження температури напівфабрикату «Маслянка для коктейлів» призводить до збільшення в'язкості. В інтервалі температур від $+20^0$С до $+8^0$С вона зростає в 1,6 рази.

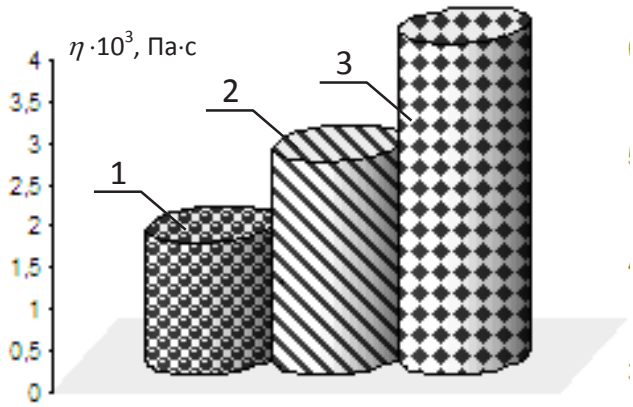

Рис. 3. Вплив рецептурних компонентів на в'язкість напівфабрикату: 1 – маслянка; 2 – маслянка + 12% цукру; 3 – маслянка + 12% цукру + 0,5% Ламідану

Подальше зниження температури не впливає суттєво на в'язкість суміші. Введення яблучного соку в рецептурній кількості також практично не впливає на початкову в'язкість суміші для коктейлів на основі маслянки і яблучного соку. З наступним зниженням температури в'язкість суміші зростає за тією ж закономірністю, що і в'язкість напівфабрикату «Маслянка для коктейлів». Це означає, що додавання соку, а у зв'язку з тим, зміна титрованої кислотності та концентрації йонів водню, не виявляють значного впливу на в'язкість напівфабрикату «Маслянка для коктейлів», зумовлену Ламіданом [7, с. 18].

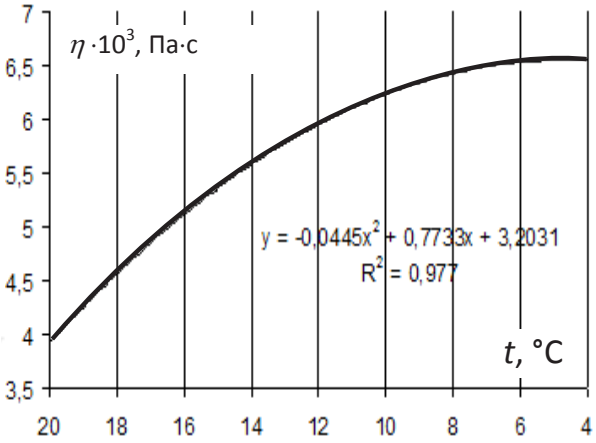

Рис. 4. Вплив температури на в'язкість напівфабрикату

Враховуючи, що ДСТУ на молоко і молочні продукти встановлена температура зберігання 4 ± 2^0С, вважаємо доцільним охолодження компонентів суміші напівфабрикату і соку перед збиванням саме до такої температури. Під час збивання температура суміші, в залежності від температури навколишнього повітря, піднімається на $3..5^0$С. Тому в літній період року може виникнути необхідність охолодження компонентів перед збиванням до більш низької температури (2 ± 1^0С). При такій температурі смак і аромат напоїв приємні, а напої мають достатні прохолоджуючі властивості.

Крім свіжої маслянки, для виготовлення напівфабрикатів використовували маслянку, заквашену кефірною закваскою. В такому випадку технологічна схема виробництва була дещо змінена [7, с. 17].

Висновки і пропозиції. В результаті теоретико-аналітичних досліджень запропоновано класифікацію молочних коктейлів за основною молочною сировиною, рослинним наповнювачем та піноутворювачем.

Доведено доцільність використання Ламідану, як технологічно функціональної та дієтичної добавки до коктейлів і молочних напівфабрикатів для їх виготовлення, з метою профілактики йододефіцитних захворювань.

Обґрунтовано технологічні схеми виробництва напівфабрикатів молочних для коктейлів оздоровчого спрямування з використанням маслянки, знежиреного чи нормалізованого молока, вершків та сироватки з Ламіданом.

«Напівфабрикати молочні для коктейлів» на основі маслянки, знежиреного та нормалізованого молока, вершків та сироватки рекомендовані для виготовлення молочно-фруктових прохолоджуючих напоїв оздоровчого спрямування з плодоягідними соками, пюре, підварками в системі торговельних підприємств, ресторанного господарства, організованих колективів (школи, дитячі садки, лікарні, санаторії та інше), а також у домашніх умовах.

Розробці та дослідженню комбінованих продуктів оздоровчого призначення присвячені роботи видатних вчених у галузі товарознавства, технології та медицини.

Розробка нових рецептур молочних коктейлів оздоровчого спрямування, удосконалення їх технології і комплексна товарознавча оцінка напів-

фабрикатів та готових напоїв з їх використанням є актуальними питаннями, які мають теоретичне і практичне значення та очікують вирішення.

Пропозиції розробити меню у закладах ресторанного господарства саме, де будуть в асортименті молочні напої на основі маслянки.

Список літератури:

1. Рудавська Г.Б. Наукові підходи та практичні аспекти оптимізації асортименту продуктів спеціального призначення [Текст]: монографія / Г.Б. Рудавська, Є.В. Тищенко, Н.В. Притульська; Київськ. нац. торг.-екон. ун-т. – К.: [б. и.], 2002. – 370 с. – ISBN 966-629-052-9.
2. Філь М.І. Вплив сорту гарбузів української селекції на біологічну цінність тонкодисперсних гарбузових порошків для бісквітів і молочних коктейлів / М.І. Філь, М.В. Рудавська // Обладнання та технології харчових виробництв: темат. зб. наук. пр. / Дон. нац. ун-т екон. і торг. ім. М. Туган-Барановського. – Донецьк: ДонНУЕТ ім. М. Туган-Барановського, 2009. – Вип. 22. – С. 231–236.
3. Рудавська М.В. Вибір раціональних співвідношень маслянки, соку, цукру та «Ламідану» для молочних коктейлів / М.В. Рудавська, Ф.В. Перцевой, С.П. Кущ // Вісник Харк. нац. техн. ун-ту сільськ. госп. ім. П. Василенка: зб. наук. пр. / ХНТУСГ ім. П. Василенка. – Х.: ХНТУСГ ім. П. Василенка, 2010. – С. 244–250.
4. Рудавська М.В. Розробка напівфабрикату «Маслянка для коктейлів з «Ламіданом» та його споживні властивості / М.В. Рудавська, С.П. Кущ // Товарознавчий вісник: зб. наук. пр. / Луцький нац. техн. ун-т. – Луцьк: ЛНТУ, 2010. – Вип. 2. – С. 168–176.
5. Молочні коктейлі для профілактичного харчування / М.В. Рудавська, О.М. Ганич, В.О. Лизогуб, В.І. Равінський // Довкілля і здоров'я людини: міжнар. наук.-практ. конф., 17-19 квіт. 2008 р.: матеріали. – Ужгород: Ужгород. нац. ун-т, НДІ фітотерапії, 2008. – С. 238–241.
6. Молочно-фруктовые прохладительные напитки: справочник / А.Б. Рудавская, Л.С. Кириченко, Н.М. Чунихина, М.В. Рудавская. – К.: Урожай, 1990. – 168 с.
7. Рудавська М.В. Формування споживних властивостей молочних прохолоджуючих напоїв оздоровчого спрямування / М.В. Рудавська // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата технічних наук / Харківський державний університет харчування та торгівлі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. – м. Харків, 2011 – С. 20.

Филь М.И.
Львовский торгово-экономический университет
Рудавска М.В.
Ужгородский торгово-экономический институт

НОВЕЙШИЕ ТЕХНОЛОГИИ НАПИТКОВ ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО НАПРАВЛЕНИЯ ДЛЯ РЕСТОРАННОГО БИЗНЕСА

Аннотация
Исследованы новые молочные прохладительные напитки оздоровительного направления, полуфабрикаты молочных коктейлей и сырье, используемой в рецептурах полуфабрикатов и готовых коктейлей. Составлена технологическая схема новых молочных прохладительных напитков оздоровительного направления и полуфабрикатов для их изготовления. Проведено экспериментальное исследование научно доказана целесообразность использования Ламидан, как технологически функциональной и диетической добавки к молочных коктейлей и полуфабрикатов для их изготовления с целью профилактики йододефицитных заболеваний. Установлено и научно обоснованно закономерности формирования потребительских свойств молочных полуфабрикатов и готовых коктейлей с их использованием. Предоставлено комплексную оценку молочных коктейлей для потребителей, проживающих на йоддефицитных территориях и разработана классификация молочных коктейлей.

Ключевые слова: ресторанный бизнес, коктейли, полуфабрикаты, прохладительные напитки, ламидан, маслянка.

Fil M.I.
Lviv Trade and Economic University
Rudavskii M.V.
Uzhgorod Trade and Economic Institute

NEWEST TECHNOLOGIES IMPROVING BEVERAGE DIRECTION FOR RESTAURANT BUSINESS

Summary
The new dairy soft drinks health perspective, semi milkshakes and raw materials used in the formulations of semi-finished and finished cocktails. Sostavlena technological scheme of milk novyh prohladytelnыh napytkov improvingly direction and polufabrykatov s to manufacture. The experimental research the feasibility of using scientifically proven Lamidanu as technologically functional and dietary supplements milkshakes and semi-finished products for their manufacture to prevent iodine deficiency disorders. Established and scientifically substantiated laws of formation of consumer properties of milk and semi finished cocktails with their use. Provided a comprehensive assessment of milkshakes for consumers living in areas of iodine deficiency and classification of milkshakes.

Keywords: restaurants, cocktails, prepared food, soft drinks, lamidan, oiler.

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

УДК 504.3.054

ПРОСТОРОВО-ЧАСОВА ДИНАМІКА ПОЛІВ ЗАГАЛЬНОГО ВМІСТУ ОЗОНУ НАД ТЕРИТОРІЄЮ УКРАЇНИ

Бургаз О.А.
Одеський державний екологічний університет

Досліджені особливості просторової структури полів загального вмісту озону в атмосфері над територією України. На основі матриць вихідних значень загального вмісту озону побудовані матриці коваріації та кореляції. Були побудовані та досліджені поля середніх значень, мінливості та кореляційних зв'язків. Виявлена часова динаміка перелічених компонентів та зроблена спроба пояснення її сезонного характеру.
Ключові слова: загальний вміст озону, поля вмісту озону, градієнт, структура, матриці коваріацій.

Постановка проблеми. Дослідження мінливості параметрів озоносфери різних часових масштабів і пошуки фізичних причин цієї мінливості до теперішнього часу залишаються актуальною проблемою. Актуальність ця визначається тією істотною роллю, яку відіграє озон в термодинамічному балансі атмосфери, у формуванні клімату, в розвитку глобальних змін навколишнього середовища. За допомогою багаторічних однорідних рядів спостережень на світовій мережі озонометричних обсерваторій і завдяки наявності спеціальних спектрометрів на борту дослідницьких штучних супутників Землі (наприклад, вельми ефективного інструмента Total Ozone Mass Spectrometer, TOMS) найбільше інформації накопичено про такий параметр як загальний вміст озону в атмосфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема та результати досліджень озону досить широко висвітлені в науковій літературі. Достатньо згадати праці А.Х. Хргіана, Г.П. Гущина, Е.Л. Александрова, І.Л. Кароля [1–4].У північній півкулі просторові особливості полів загального вмісту озону (ЗВО) досліджувалися А.Ф. Нерушаєвим на основі стандартних числових масивів, одержаних за допомогою приладу TOMS [5].

Матеріали і методи дослідження. В якості вихідних використовувались дані міжнародного проекту MACC (Monitoring Atmospheric Composition and Climate) [6]. Даний проект використовує інформацію отриману за допомогою радіометрів високого дозволу, що встановлені на метеорологічних супутниках. Вихідна супутникова інформація була оброблена у моделі реаналізу з метою прив'язки даних до регулярної сітки точок. Таким чином використовувалась строкова інформація про загальний вміст озону в атмосфері за 12 годин (за Гринвічем) у регулярній сітці точок з просторовим дозволом 1,125° широти × 1,125° довготи. Інформація про загальний вміст озону надається у одиницях Добсона (о.Д.). Інформація була відібрана за період з 1 січня 2003 р. по 30 квітня 2009 р. за 12 годин СГС. Таким чином ряд даних склав 2312 значень для кожного вузла сітки точок.

На основі вихідних даних, методом осереднення, були отримані середньомісячні значення загального вмісту озону в атмосфері. В результаті осереднення ми отримали ряд середньомісячних значень загального вмісту O_3 в атмосфері, що склав 76 членів для кожного вузла сітки точок.

В якості території дослідження був взятий сектор північної півкулі між 52,875 та 43,875° півн. ш. та 21,345 і 40,5° сх. д. Таким чином, враховуючи крок сітки точок 1,125° широти × 1,125° довготи, загальна кількість точок склала 162 значення. Це дало нам змогу побудувати матрицю середньомісячних значень загального вмісту вуглекислого газу в атмосфері розміром 162×76.

Осереднені поля O_3 представляють інтерес, так як відображають характер просторової мінливості озону з часом над територією України.

На основі матриці середньомісячних значень, були отримані матриці коваріації, які, в свою чергу, дали змогу отримати матриці кореляції та середніх квадратичних відхилень. Таке розділення значно спрощує коваріаційний аналіз полів загального вмісту озону часом над територією України.

Дослідження статистичної структури полів ЗВО виконувалось за допомогою методу багатовимірного статистичного аналізу, а саме – кореляційного аналізу [7].

Для одержання матриць коваріацій використовувалось матричне рівняння

$$K_X = \frac{1}{m-1}\Delta\acute{X}\Delta X \qquad (1)$$

де m – об'єм вибірки, ΔX – матриця центрованих елементів, $\Delta\acute{X}$ – транспонована матриця центрованих елементів.

На головній діагоналі матриці коваріацій розташовуються дисперсії величини, що досліджується. Маючи матрицю коваріацій, можна легко сформувати діагональну матрицю середніх квадратичних відхилень, а з неї – обернену матрицю середніх квадратичних відхилень. Якщо помножити ліворуч та праворуч матрицю коваріацій на обернену матрицю середніх квадратичних відхилень, то отримаємо матрицю кореляцій:

$$R_X = \sigma^{-1}K_X\sigma^{-1} \qquad (2)$$

Виклад основного матеріалу. Як зазначалося вище, у якості вихідної використана супутникова інформація про загальний вміст озону (ЗВО) над територією України.

© Бургаз О.А., 2016

Для дослідження отримані поля середньомісячних значень загального вмісту озону в атмосфері, що дало змогу побудувати поля осереднених значень ЗВО для кожного місяця року.

Розглядаючи структуру полів середньомісячних значень загального вмісту озону над територією України, можна помітити їх трансформацію на протязі року.

В зимовий період (січень – лютий) поля середньомісячних значень ЗВО досить схожі (рис. 1).

Відмітною особливістю цих полів є яскраво виражена зональна структура у всьому секторі дослідження. В даний період меридіональні градієнти ЗВО складають близько 3 о.Д./1˚ широти.

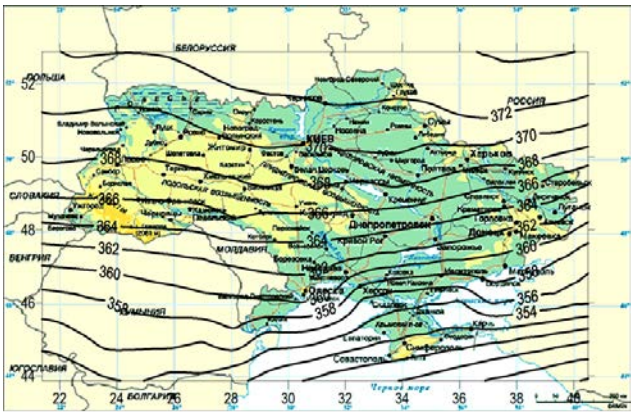

Рис. 1. Поле середньомісячних значень ЗВО (лютий)

В березні структура полів загального вмісту озону починає змінюватись (рис. 2). Видно, що в даному місяці на південь від 48˚ півн. ш. меридіональні градієнти збільшуються до 4 о.Д./1˚ широти. На північ від 48˚ півн. ш. меридіональні градієнти навпаки – зменшуються і складають 2 о.Д./1˚ широти.

У квітні починає формуватись гребінь загального вмісту озону над північною та центральною частиною України, що досягає максимального розвитку у травні (рис. 3). Звертає увагу те, що в даний період року над західною частиною України формується улоговина ЗВО.

Рис. 2. Поле середньомісячних значень ЗВО (березень)

У місяці літа, структура полів середньомісячних значень загального вмісту озону схожа (рис. 4). В даний період року і гребінь і улоговина ЗВО слабшають. Особливості формування полів озону в даний сезон подібні до особливостей у лютому: ізолінії поля майже паралельні кругам широт. Ще однією особливістю розподілу загального вмісту озону можна назвати зменшення меридіональних градієнтів ЗВО з південного сходу на північний захід.

Рис. 3. Поле середньомісячних значень ЗВО (травень)

Дуже цікаву структуру має поле середньомісячних значень ЗВО у вересні (рис. 5). В цьому місяці над південно-західною частиною України формується замкнута область підвищених значень загального вмісту озону. Видно, що у вересні зона підвищених градієнтів над південно-східною частиною сектору, що досліджується зберігає своє положення. Вміст озону у вказаній зоні підвищених значень досягає 300–302 о.Д.

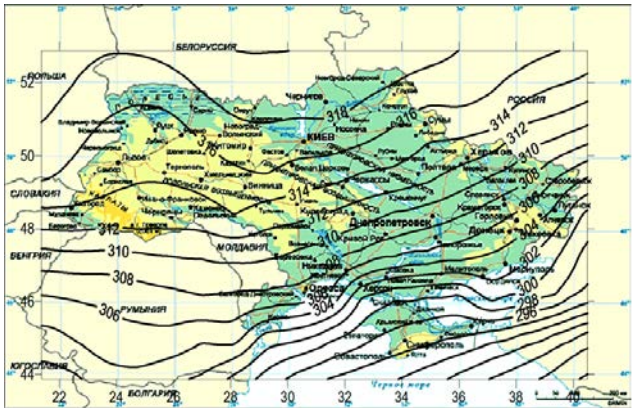

Рис. 4. Поле середньомісячних значень ЗВО (липень)

У наступні місяці структура полів ЗВО зазнає трансформації. З рисунку 6 видно, що зона підвищених значень загального вмісту озону разом із зоною високих меридіональних градієнтів переміщується на південний схід,а вміст озону в області максимумів зменшується. Подібний характер формування полів загального вмісту озону в атмосфері зберігається і у листопаді.

У грудні (рис. 7) починається перебудова поля ЗВО до зимового типу. Видно, що в даному місяці над територією України утворюється поле підвищених значень загального вмісту озону з віссю над 48˚ півн. ш.

В цілому, якщо прослідкувати динаміку просторового розподілу загального вмісту озону на протязі року, то можна помітити, що кількість озону в атмосфері над територією України зменшується починаючи з лютого (≈ 364–365 о.Д.) і у

жовтні стає найменшим (≈ 290 о.Д.). Після цього, починаючи з листопаду, відбувається досить швидке відновлення вмісту озону на протязі 1-2-х місяців до попереднього рівня.

Рис. 5. Поле середньомісячних значень ЗВО (вересень)

Рис. 6. Поле середньомісячних значень ЗВО (жовтень)

Рис. 7. Поле середньомісячних значень ЗВО (грудень)

Вихідні дані дозволили також отримати поля розподілу загального вмісту озону для кожного сезону окремо.

При розгляді полів середньосезонних значень ЗВО звертає увагу той факт, що їх структура взимку, навесні та влітку досить схожа. Прикладом може слугувати поле середніх значень ЗВО весняний сезон (рис. 8).

Видно, що над територією України відбувається збільшення загального вмісту озону з півдня на північ. При цьому північні і центральні райони охоплює гребінь середньосезонних значень ЗВО, а над західною частиною України розташовується улоговина. Відмітною особливістю полів є також те, що при переході від зимового до весняного сезону відбувається загальне збільшення вмісту озону в атмосфері. Середнє значення загального вмісту озону взимку складає близько 340 о.Д., навесні – 360 о.Д. У літній період навпаки, відбувається зменшення ЗВО і складає близько 310–312 о.Д.

Рис. 8. Поле середньосезонних значень ЗВО (весняний період)

Дуже цікаву структуру має поле середньосезонних значень загального вмісту озону в осінній період (рис. 9).

Видно, що над центральними и південно-західними регіонами України утворюється замкнута область підвищених значень ЗВО. Крім того, значення загального вмісту озону зменшується у порівнянні з літнім періодом і не перевищують 296 о.Д.

Такий характер формування просторової структури полів загального вмісту озону у секторі дослідження та його причини потребує подальшого дослідження.

Вихідні дані дали можливість побудувати матриці середньомісячних значень, а з них отримати матриці коваріацій, за допомогою кореляційного аналізу.

Матриці коваріації, у свою чергу, можна розділити на діагональні матриці середніх квадратичних відхилень (СКВ) та матриці кореляцій, що істотно спрощує аналіз коваріаційної структури полів ЗВО.

Рис. 9. Поле середньосезонних значень ЗВО (осінній період)

Перш за все розглянемо особливості полів середніх квадратичних відхилень, які характеризують просторову мінливість загального вмісту озону.

Поля середніх квадратичних відхилень побудовані окремо для кожного сезону.

Відмітною особливістю полів СКВ у зимовий сезон є його яскраво виражена зональна структура (рис. 10). В цей період відбувається збільшення значень середніх квадратичних відхилень загального вмісту озону на північ. Меридіональні градієнти при цьому складають близько 1 о.Д./1° широти.

Кардинально протилежна ситуація спостерігається навесні (рис. 11). З рисунку видно, що ізолінії поля в цей період мають квазімеридіональний напрямок, а значення СКВ збільшуються із заходу на схід.

Така структура полів мінливості свідчить про те, що формування полів загального вмісту озону у зимовий і весняний періоди відбувається під впливом чинників, які значно відрізняються.

Влітку, над більшою територією України формується гребінь СКВ загального вмісту озону з північного сходу на південний захід (рис. 12).

Рис. 10. Поле середніх квадратичних відхилень ЗВО (зимовий період)

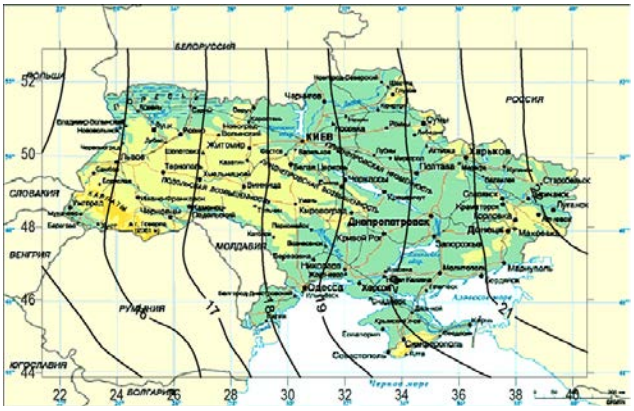

Рис. 11. Поле середніх квадратичних відхилень ЗВО (весняний період)

Значення мінливості ЗВО в даний період року в цілому зменшується по відношенню до зими та весни. Восени, над більшістю областей України спостерігається малоградієнтне поле СКВ загального вмісту озону (рис. 13). Значення мінливості в осінні місяці стають найменшими на протязі усього року.

Рис. 12. Поле середніх квадратичних відхилень ЗВО (літній період)

Рис. 13. Поле середніх квадратичних відхилень ЗВО (осінній період)

Як зазначалося вище матриці коваріацій, можна розділити на діагональ у матрицю середніх квадратичних відхилень та матрицю кореляцій. Поля кореляцій представляють досить значний інтерес.

Зазвичай поля просторових кореляційних зв'язків будують з полюсами, які співпадають з центрами найбільшої мінливості ЗВО. Це дозволяє повно охарактеризувати коваріаційну структуру полів загального вмісту озону.

Просторова структура полів СКВ не дозволяє виділити чіткі центри підвищеної мінливості ЗВО, тому в якості полюсів кореляції були обрані довільні точки поля. Не дивлячись на такі обставини структура просторових кореляційних зв'язків загального вмісту озону виявилась досить цікавою.

Перш за все звертає на себе увагу значна схожість полів кореляції у зимовий та літній сезони.

Поля у зимовий сезон характеризуються дуже повільним зменшенням коефіцієнтів кореляції між полюсом і вузлами сітки точок (рис. 14).

Крім того, значення коефіцієнтів просторових кореляційних зв'язків в даний сезон складають близько 0,98. Такі особливості полів свідчать про значну однорідність процесів формування озоносфери у зимовий період. На цей факт вказує і незначне змінення мінливості ЗВО взимку, про що йшлося вище.

Влітку структура полів кореляції дуже подібна до зимового розподілу, з тією різницею, що змінення коефіцієнтів кореляції відбувається дещо швидше.

Рис. 14. Поле кореляції загального вмісту озону (зимовий сезон, полюс кореляції – 48,375° півн. ш, 38,25° зах. д.)

Навесні структура полів кореляції в цілому схожа до описаної вище структури у зимовий та літній періоди (рис. 15).

Рис. 15. Поле кореляції загального вмісту озону (весняний сезон, полюс кореляції – 51,75° півн. ш, 22,5° зах. д.)

Відмітною особливістю полів у даний сезон є більш швидке змінення кореляційних зв'язків між полюсом кореляції та вмістом озону у вузлах регулярної сітки точок в регіоні дослідження.

Восени спостерігається ситуація аналогічна до розподілу кореляційних зв'язків навесні (рис. 16).

До особливостей полів кореляції в даний період року можна віднести більш інтенсивніше зменшення кореляційних зв'язків між вмістом озону у полюсі кореляцій та його вмістом у вузлах сітки точок.

При розгляді полів кореляційних зв'язків неможливо не відмітити їх спільну особливість у всі сезони року: ізолінії поля мають вигляд концентричних кіл навколо полюсу кореляцій. Така структура не змінюється при зміні полюсу кореляції. Ці особливості свідчать про квазіоднорідність та квазіізотропність полів загального вмісту озону у секторі дослідження.

Рис. 16. Поле кореляції загального вмісту озону (осінній сезон, полюс кореляції – 48,375° є півн. ш, 36° зах. д.)

Висновки. Поля середньомісячних значень загального вмісту озону у різні пори року мають визначні особливості. Можна помітити їх трансформацію на протязі року. Звертає на себе увагу формування замкнутої області підвищених значень ЗВО над південно-західною частиною України у вересні. Вміст озону у вказаній зоні підвищених значень досягає 300–302 о.Д./1°.

Поля середньосезонних значень вмісту озону свідчать про значну схожість процесів формування у зимовий, весняний та літній періоди. Восени, відбувається значна трансформація полів ЗВО, що може бути пов'язано зі швидкою зміною характеристик циркуляції у стратосфері, при переході до зимового періоду, і зменшення надходження сонячного випромінювання.

Середньосезонні значення ЗВО свідчать про максимум його концентрації в атмосфері у весняний період і мінімум – восени.

Поля середніх квадратичних відхилів ЗВО значно трансформуються на протязі року. В цілому можна відмітити досить невеликі значення СКВ, що не перевищують 28–30 о.Д. (зимовий період).

Поля просторових кореляційних зв'язків свідчать про однорідність та ізотропність полів ЗВО. Можна відмітити дуже повільне зменшення кореляційного зв'язку між полюсами кореляції та точками поля.

Список літератури:

1. Хргиан А.Х., Кузнецов Г.И. Проблема наблюдений и исследований атмосферного озона. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 216 с.
2. Гущин Г.П., Виноградова Н.Н. Суммарный озон в атмосфере – Л.: Гидрометиздат, 1983. – 239 с.
3. Александров Э.Л., Израэль Ю.А. Кароль И.Л., Хргиан А.Х. Озонный щит земли и его изменения. – Санкт-Петербург: Гидрометиздат, 1992. – 288 с.
4. Кароль И.Л. Озонный щит Земли и человек. – СПб.: Знание, 1992. – 32 с.
5. Нерушаев А.Ф. Воздействие интенсивных атмосферных вихрей на озоновый слой Земли. – СПб.: Гидрометиздат, 2003. – 222 с.
6. Служба даних ECMWF [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журналу: http://data-portal.ecmwf.int/data/d/macc_reanalysis.
7. Школьний Є.П., Лоєва І.Д., Гончарова Л.Д. Обробка та аналіз гідрометеорологічної інформації: Підручник. – К.: Міносвіти України, 1999. – С. 331-421.

Бургаз А.А.
Одесский государственный экологический университет

ПРОСТРАНСТВЕННО-ВРЕМЕННАЯ ДИНАМИКА ПОЛЕЙ ОБЩЕГО СОДЕРЖАНИЯ ОЗОНА НАД ТЕРРИТОРИЕЙ УКРАИНЫ

Аннотация
Исследованы особенности пространственной структуры полей общего содержания озона в атмосфере над территорией Украины. На основе матриц исходных значений общего содержания озона построены матрицы ковариации и корреляции. Были построены и исследованы поля средних значений, изменчивости и корреляционных связей. Обнаружена временная динамика перечисленных компонентов и предпринята попытка объяснения ее сезонного характера.
Ключевые слова: общее содержание озона, поля содержания озона, градиент, структура, матрицы ковариаций.

Burgaz A.A.
Odessa State Environmental University

SPATIO-TEMPORAL DYNAMICS OF TOTAL OZONE FIELDS ABOVE TERRITORY OF UKRAINE

Summary
The features of total ozone content fields spatial structure in an atmosphere above territory of Ukraine are probed. On the basis of total ozone initial values matrices the covariance and correlation matrix were built. The fields of averages, variability and correlations were constructed and investigated. The temporal dynamics of these components was detected, and attempt to explain of its seasonal nature.
Keywords: Total ozone content, ozone content field, gradient, structure matrices of covariances.

УДК 504.42

ОЦІНКА МОРФОЛОГІЧНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ОДЕСЬКОГО УЗБЕРЕЖЖЯ

Сапко О.Ю., Стьожка Т.О., Коверняга М.С.
Одеський державний екологічний університет

Наведено загальну та морфологічну характеристики міських пляжів Одеського узбережжя. Виконана оцінка привабливості пляжів за морфологічними показниками. Визначені найбільш привабливі міські пляжі з точки зору використання в рекреаційних цілях.
Ключові слова: Одеса, узбережжя, рекреаційні ресурси, морфологічна характеристика, рекреаційний потенціал, пляж, бальна оцінка.

Постановка проблеми. Під рекреаційним потенціалом розуміється вся сукупність природних, культурно-історичних та соціально-економічних факторів певної території. Складовими рекреаційного потенціалу є рекреаційні ресурси, які уявляють собою компоненти природного середовища та інфраструктура об'єкту рекреації. Результатом використання рекреаційних природних ресурсів є оздоровчий ефект, що проявляється у зниженні захворюваності, смертності, підвищенні працездатності та в інших соціальних показниках.

Однією зі складових рекреаційних ресурсів є пляжі – організовані місця відпочинку на водному узбережжі. В соціально-економічному розумінні пляж це прибережна частина відкритих водойм та прилегла до них територія, яка має необхідну інфраструктуру для надання рекреаційних послуг населенню.

На теперішній час значення рекреаційного потенціалу постійно зростає. Описанню природних та рекреаційних ресурсів Одеського регіону і м. Одеси присвячена значна кількість публікацій [1–7]. Оцінка рекреаційного потенціалу прибережної території необхідна для прийняття рішення щодо розвитку тієї чи іншої території з точки зору її привабливості для відпочинку та економічної ефективності.

Для більш повного і якісного використання прибережної території, як об'єкту рекреації, необхідна детальна інформація про їх стан і умови використання, яка є складовою частиною кадастру пляжів [8].

Ціллю роботи є геоморфологічна оцінка рекреаційного потенціалу міських пляжів Одеси.

Матеріали та методи дослідження. В роботі використана інформація про стан міських пля-

© Сапко О.Ю., Стьожка Т.О., Коверняга М.С., 2016

жів та їх геоморфологічна характеристика, яка наведена в різних джерелах [1, с. 10–12], а також власні спостереження авторів. Методом дослідження є системний аналіз морфологічних показників м. Одеси.

Виклад основного матеріалу. Одеський регіон має значне різноманіття природних рекреаційних ресурсів, до яких відносяться міські пляжі. Вони уявляють собою об'єкти, що допомагають створенню умов для максимального використання рекреаційного потенціалу регіону в цілому.

Сприятливим фактором для використання пляжів є кліматичні умови. Клімат в Одесі помірно континентальний та порівняно сухий. Кількість сонячних днів на рік перевищує 290. Вода в морі в районі м. Одеси прогрівається достатньо швидко. Уже в травні повторюваність днів з температурою води більше 17°С, коли можливо приймати морські ванни, складає 61%. В липні море добре прогрівається і повторення днів з температурою морської води більше 21°С, при якій морські купання найбільш комфортні, складає 98% [9].

В морфологічному відношенні прибережна частина м. Одеси є частиною Причорноморської низовини та уявляє собою еолово-делювіальну рівнину, яка сформувалася в четвертинний час на понтичній поверхні вирівнювання. Вона має слабкий нахил в бік моря та прорізана лиманами, балками та ярами [10; 11].

Загальна довжина берегової лінії Одеси складає біля 40 км. На теперішній час на території міста функціонують міські пляжі: «Лузанівка», «Ланжерон», «Отрада», «Дельфін», «Аркадія», 10-я станція Великого Фонтану («Чайка»), 13 станція Великого Фонтану, 16-я станція Великого Фонтану («Золотий Берег»), «Чорноморка» (рис. 1). Загальна протяжність пляжів складає біля 20 км, площа – 42,65 га, у тому числі 23,7 га – штучні пляжі, які намиті в цілях боротьби із зсувами [1; 13].

Міські пляжі, в основному, формувались в місцях виходу балок на морське узбережжя, наприклад – район пляжу «Аркадія» та 10-я станція Великого Фонтану. Всі вони, за винятком пляжу «Лузанівка», укріплені берегозахисними спорудами. Довжина берегозахисних споруд складає 13,5 км [1].

Території між міськими пляжами менш упорядковані, але вони також використовуються для відпочинку. Такі ділянки узбережжя покриті крупною галькою або кам'яними плитами і частіше всього уявляють собою достатньо вузьку полосу, над якою нависають невисокі (біля 10 м) обриви, що складені з вапнякових скал.

На більшій частині узбережжя Одеси крутизна схилів складає 20-45°. Із загальної протяжності Одеського узбережжя (біля 40 км) майже 10 км берега є абсолютно відкритими та доступними для відпочиваючих, слабкопологими і пологими (крутизна 2-4°) [11; 12]. Це пляжі Лузанівка, Курортний та Аркадія.

Від району пляжу «Ланжерон» до району мису Аркадія понад пляжами, проходить 6-кілометрова прибережна асфальтована дорога «Траса Здоров'я», на якій заборонено рух автомобільного транспорту. Вона призначена для пішохідних та велосипедних прогулянок. Санаторії та дома відпочинку знаходяться на верхній кромці плато.

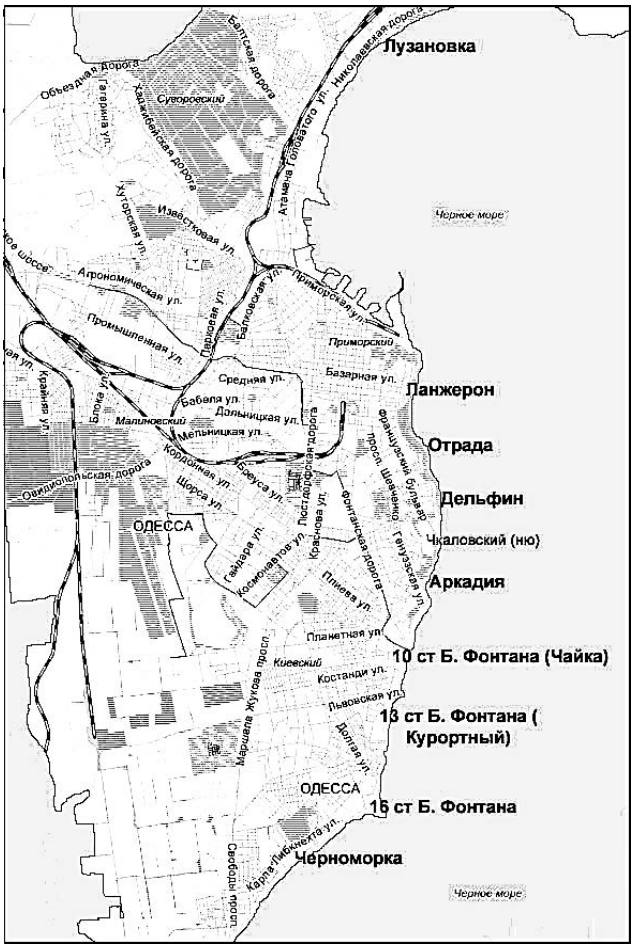

Рис. 1. Схема розташування пляжів м. Одеса

При безпосередньому обстеженні міських пляжів було встановлено, що майже на всіх пляжах досить велику частину піщаної зони займають супроводжувальні заклади відпочинку – це різні нічні клуби, дрібні кафе, продуктові ларьки та інше. Тому середня ширина піщаної зони на деяких пляжах значно зменшилася. Як наслідок, середня ширина відкритого піску на пляжах складає 16–35 м. Так, на пляжі Аркадія, нічний клуб «BONO» майже повністю займає ширину піщаної зони, до води лишається лише 1–2 м піску. А нічний клуб «ITAKA» своєю територією повністю унеможливлює прохід вздовж берегової лінії і навіть частково заходить в воду.

Пляж Лузанівка розташований в районі Пересипі, де повністю відсутні крути схили. Тому підійти до цього пляжу можна вільно по дорозі чи стежках, що дає значну перевагу для його використання в рекреаційних цілях. Пляжний матеріал на пляжі представлений піском з ракушкою. Ширина пляжу складає біля 35 м.

Пляжі від Ланжерону до Золотого берегу (рис. 1) примикають до уположених крутих схилів, які є частиною берегозахисних споруд міста. Тому всі вони облаштовані підходами до пляжної зони у вигляді сходів. Пляжний матеріал тут представлений піском з ракушкою, подекуди є невелика кількість гальки (Аркадія, Дельфін, Золотий Берег). Ширина пляжів в цьому районі коливається від 20 до 35 м. Найменша ширина відкритого піску спостерігається на пляжі Арка-

Таблиця 1

Показники морфологічної привабливості пляжів [16]

Характеристики	Показники привабливості		
	Привабливі для відпочинку пляжі (3 бали)	Пляжі відносно привабливі для відпочинку (2 бала)	Пляжі не привабливі для відпочинку (1 бал)
Характер берега	Пологі береги. Сухі терасовані, без крутих спусків, придатні для освоєння в природному стані	Сухі проте мають круті схили, як правило обривисті, освоєння вимагає будівництва нескладних споруд	Берега або заболочені, або дуже круті з високим кліфом чи обривом
Підходи до води	Відкриті	Потребують невеликого розчищення	Закриті, топкі, закущені
Склад пляжного матеріалу.	Дендритові, середньо та крупнозернисті піски	Пісок з включенням гальки чи гравію	Галька, навали глиб
Характер дна	Пісок та мілка галька	Велика галька, замулені піски, глиби	Мул, камінь, глина, велике гостре каміння, великі покриті водоростями плити
Середня ширина відкритого піску	15 – 25 м	5 – 15 м	0 – 5 м

дія (20 м). Найбільша ширина (35 м) відкритого піску – на пляжах Ланжерон та Чайка.

Чорноморка характеризується крутими схилами, а подекуди обривами. Підійти до пляжної зони можливо за допомогою сходів, які є спеціально облаштованими, але не скрізь, оскільки практично все узбережжя зайнято приватними будинками. Матеріал пляжу складається переважно з дрібної ракушки і гальки різних розмірів. Ширина пляжної зони складає біля 15 м.

Морське дно практично на всіх міських пляжах Одеського узбережжя представлено піском, піском з ракушняком, дрібною галькою, як і сама пляжна зона. Винятком є пляж Чорноморка, де на морському дні потрапляються каміння та крупна галька.

В переважній більшості акваторій Одеського заливу, показник глибини моря відповідає нормативам згідно ГОСТ 17.1.5.02-80 (за нормативами для дітей він повинен складати 1,8 м, для дорослих – 3-4 м) і складає від 1 до 3 м, а протяжність мілини – від 20 до 100 м [14].

Для оцінки морфологічної привабливості пляжів м. Одеси використовувалися «Критерії оцінки водоймищ», які запропоновані Колотовою Е.В. [15] та «Показники морфологічної привабливості пляжів» Орлової М.С. [16]. В табл. 1 наведені морфологічні показники (характер берегу, склад пляжу та дна моря, підходи до води, середня ширина відкритого піску), за якими проводилася оцінка.

Результати визначення привабливості Одеського узбережжя за морфологічними показниками (табл. 1), наведено в табл. 2.

Як свідчать наведені дані, за морфологічними показниками найбільш привабливими (3 бали) виявилися пляжі: Курортний, Чайка, Чкаловський, Отрада, Ланжерон, Лузанівка. Це пояснюється тим що вони мають більш сприятливі рекреаційні умови, а саме пологий берег, піщаний пляж та дно моря, обладнані підходи до води. Меншу кількість балів набрали пляжі: Золотий берег (2,8 бали), Аркадія і Дельфін (2,6 бали). Але вони також відносяться до привабливих. Оцінку зменшила наявність гальки на пляжах. Відносно привабливим (2 бала) виявився пляж Чорноморка. Значно понизили оцінку наявність на узбережжі та в воді навалів каміння, а також значна крутизна схилів.

Таблиця 2

Визначення привабливості Одеського узбережжя за морфологічними показниками

Назва пляжу	Характер берега	Підходи до води	Склад пляжного матеріалу	Характер дна	Середня ширина відкритого піску (м)	Середнє значення показників привабливості (бали)
Лузанівка	3	3	3	3	3	3
Ланжерон	3	3	3	3	3	3
Отрада	3	3	3	3	3	3
Дельфін	3	3	2	2	3	2,6
Чкаловський	3	3	3	3	3	3
Аркадія	3	3	2	2	3	2,6
Чайка	3	3	3	3	3	3
Курортний	3	3	3	3	3	3
Золотий Берег	3	3	2	3	3	2,8
Чорноморка	1	3	2	2	2	2

Висновки. Все узбережжя міста Одеса є гарною основою для цілей рекреації оскільки має сприятливі природні та кліматичні умови для задоволення потреб відпочинку. Майже всі пляжі м. Одеси за морфологічними показниками є привабливими для комфортного відпочинку. Винятком є пляж Чорноморка, оскільки він має велику крутизну схилів, пляжна зона та морське дно складається з ракушняка, крупної гальки та каміння, незначна ширина пляжу. Тому цей пляж віднесено до категорії пляжів відносно привабливих для відпочинку.

Список літератури:

1. Звіт про науково-дослідну роботу «Наукове обґрунтування системи інтегрованого управління природокористуванням в морській прибережній смузі Одеської області», ОДЕКУ. – Одеса, 2009. – 308 с.
2. Одеський регіон: передумови формування, структура та територіальна організація господарства: навч. посібник / Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова; авт. колектив: О.Г. Топчієв [керівник], І.І. Кондратюк, В.В. Яворська [та ін.]. – Одеса: «Астропрінт», 2012. – 336 с.
3. Воробйова О.А. Проблеми природокористування та сталого розвитку в рекреаційно-туристичній сфері: Монографія / Воробйова О.А., Дишловий І.М., Харічков С.К. / – Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2009. – 374 с.
4. Воробйова О.А. Проблеми та перспективи розвитку рекреаційно-туристичної діяльності в південних районах Одеської області / Воробйова О.А. / Економічні інновації, Вип. 44, 2011. – С. 46–56.
5. Сафранов Т.А. Рекреационные возможности прибрежной зоны Одесской агломерации / Сафранов Т.А., Сапко О.Ю., Катеруша О.В. // Всеукраїнська науково-практична конференція «Екологія міст та рекреаційних зон»: Тези доповідей. – Одеса: ІНВАЦ, 2011. – С. 18–21.
6. Кетеруша О.В. Природно-заповідна складова рекреаційного потенціалу Одеської області / Катеруша О.В., Сафранов Т.А., Волков А.І., Конякін С.М. / Вісник Одеського державного екологічного університету. – 2012. – № 14. – С. 5–14.
7. Горун В. Оцінка рекреаційно-ресурсного потенціалу території Одеської області / В. Горун / Вісник Львіського університету. Серія географічна. – 2013. – № 43. Ч. 1. – С. 24–31.
8. Сапко О.Ю. Современные подходы к составлению кадастра береговой зоны // Вісник Одеського державного екологічного університету. – 2013. – № 15. – С. 23–27.
9. Андрианова О.Р. Об особенностях изменчивости основных характеристик Одессы в XX столетии / Андрианова О.Р., Белевич Р.Р., Скипа М.И. // Морской гидрофизический журнал. – 2005. – № 5 – С. 19–29.
10. Балан Г.К. Короткий конспект лекцій з дисципліни «Геологія з основами геоморфології» / Кафедра агрометеорології та агрометпрогнозів ОДЕКУ [Електронний ресурс]. – http://agrometeo.od.ua/articles.php?article_id=135
11. Особенности геологического строения северо-западного шельфа Черного моря в районе г. Одесса / Концептуальный проект «ODESANOVA» – [Електронний ресурс] – http://odesanova.com/ru/
12. Выхованец Г.В. Динамическая устойчивость размеров песчаных пляжей в береговой зоне Черного моря // Г.В. Выхованец, А.Б. Муркалов, А.А. Стоян / Вісник ОНУ. Сер.: Географічні та геологічні науки. 2014. Т. 19, вип. 1 [Електронний ресурс] – http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe
13. Кузьмин А.С. Пляжи Одессы / Кузьмин А.С. / – Одесса: Одесоблиздат, 1975. – 16 с.
14. Охрана природы. Гидросфера. Гигиенические требования к зонам рекреации водных объектов. ГОСТ 17.1.5.02-80. УТВЕРЖДЕН постановлением Государственного комитета СССР по стандартам от 25 декабря 1980 г. № 5976.
15. Колотова Е.В. Рекреационное ресурсоведение: Учебное пособие для студентов, обучающихся по специальности «Менеджмент» / Колотова Е.В. / М.: РМАТ, 1999. – 135 с.
16. Орлова М.С. Морские берега Крыма как ресурс рекреации (на примере берегов Западного Крыма): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. геогр. наук: спец. 25.00.25 «Геоморфология и эволюционная география» / М.С. Орлова. – М., 2010. – 26 с. – [Електронний ресурс]. – http://www.konf.x-pdf.ru/

Сапко О.Ю., Стежка Т.А., Коверняга М.С.
Одесский государственный экологический университет

ОЦЕНКА МОРФОЛОГИЧЕСКОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ОДЕССКОГО ПОБЕРЕЖЬЯ

Аннотация
Приведена общая и морфологическая характеристики городских пляжей Одесского побережья. Выполнена оценка привлекательности пляжей по морфологическим показателям. Определены наиболее привлекательные городские пляжи с точки зрения их использования в рекреационных целях.
Ключевые слова: Одесса, побережье, рекреационные ресурсы, морфологическая характеристика, рекреационный потенциал, пляж, бальная оценка

Sapko O.Y., Stozhka T.O., Kovernyga M.S.
Odessa State Environmental University

ASSESSEMENTS OF MORPHOLOGICAL ATTRACTIVENESS ODESSA COAST

Summary
General and morphological characteristics of the city beaches of Odessa coast has been given. Assessments of attractiveness of the beaches by morphological parameters was conducted. The most attractive city beaches as regards their prospective use for recreational purposes were categorized.
Keywords: Odessa, coast, recreational resources, morphological characteristics, recreational potential, beach, ball estimate

УДК 502.64:551.442(477.43/.44-751.2):338.483.11

МОЖЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНОЗЕМНОГО ДОСВІДУ ДЛЯ СТВОРЕННЯ ПОДІЛЬСЬКОГО СПЕЛЕОЛОГІЧНОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПАРКУ

Ховалко А.Б.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Проаналізовано наявні спелеологічні ресурси на території України. В межах Подільського спелеорегіону проведено зонування з метою оптимізації організаційно-управлінського регулювання процесу його туристично-рекреаційного освоєння. Запропоновано доцільність організації Подільського спелеорегіону в структуру національного парку, що упорядкує й поставить на контроль всю рекреаційну діяльність на його території. Визначено мету створення такого національного парку та основні напрями його діяльності. Реалізація пропонованих екологічно спрямованих заходів дозволить забезпечити екологічну збереженість печер за контрольованої інтенсивності рекреаційно-туристичних потоків.
Ключові слова: карстові печери, національний парк «Подільський спелеорегіон», туристично-рекреаційне зонування, туристично-рекреаційне використання печер, оптимізація організаційно-управлінського регулювання.

Постановка проблеми. Поділля з прилеглою територією, де знаходяться найбільші в Україні і світі гіпсові печери, має не лише перспективу, а й сьогоденні можливості для якісного підвищення рекреаційного потенціалу. Однак реалізація цього завдання супроводжується низкою проблем, насамперед зумовлених відсутністю наукового обґрунтування потенціалу як місткості, так і привабливості окремих печерних систем, їх естетичної, науково-пізнавальної, історичної цінності, безпеки тощо. Такі досягнення неможливі без розробки положень та заходів, спрямованих на збереження унікальних печерних утворень на фоні перспективного підвищення інтенсивності їхньої туристично-рекреаційної експлуатації. Збереження балансу між цими видами діяльності – одне з головних завдань для всього Подільського спелеорегіону. Необхідним є реформування системи природокористування шляхом введення нових нормативно-правових та фінансово-економічних механізмів рекреаційного використання і відтворення природних ресурсів даного спелеорегіону з урахуванням пріоритетних екологічних вимог і стандартів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи туристично-рекреаційного природокористування висвітлені в наукових працях географів, зокрема В. Андрейчука (1987), М. Благи (2000), Б. Вахрушева (2001), В. Дублянского (1965), В. Коржика (2007), А. Кучерука (1976), В. Радзієвського (1975), Б. Рідуша (2005), J. Grodzicki (1993), J. Gubała (2001), J. Kozłowski (1989), R. Konieczny (1996) та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Особливості та специфіка туристично-рекреаційного природокористування на природоохоронних територіях на сьогодні добре розроблені. Проте залишається не вирішеною проблема визначення принципів функціонування спелеотуризму, методів оцінки спелеотуристичного потенціалу, основних напрямів оптимізації природокористування в Подільському спелеорегіоні. Необхідність розробки наукового обґрунтування, практичних рекомендацій щодо здійснення рекреаційної діяльності на Поділлі і впровадження механізмів стратегічного управління, спрямованих на підвищення ефективності рекреаційного використання спелеоресурсів, обумовлює актуальність і практичну цінність даного дослідження.

Крім історії дослідження подільських печер, на сьогодні не тільки практично відсутні наукові напрацювання щодо їх туристично-рекреаційного освоєння, вони самі залишаються ще слабо дослідженими об'єктами. Наявних зусиль декількох спелеоклубів, які діють на цілком особистій зацікавленості, часто за відсутності спрямованого керування з боку спеціалістів-спелеологів, явно недостатньо. А відсутність фінансування дослідних робіт перетворює їх на стихійне явище.

Таємничість, незвіданість, небезпечність, незвичність – ці атрактивні ознаки в повній мірі притаманні печерним системам Поділля. Водночас вони за найвищими оцінками репрезентують якість туристично-рекреаційного ресурсу. Використовувати таку можливість потрібно якомога економніше і водночас ефективно. З цією метою необхідно чітко диференціювати ресурси за зональним принципом, встановлюючи обґрунтовану почерговість розвитку певних зон.

Дослідження розвитку туристично-рекреаційної діяльності в Подільському спелеорегіоні сприятиме удосконаленню загальних методологічних і методичних засад вивчення й оптимізації цієї діяльності. Окрім цього, надзвичайно перспективною є діяльність економічного характеру, спроможна забезпечити збільшення кількості робочих місць у регіоні та значні фінансові надходження.

Мета статті. Метою дослідження є розробка основних теоретико-методичних і практичних положень щодо збереження і раціонального використання унікальних Подільських карстових печер, шляхом створення карстово-спелеологічного національного парку «Подільський спелеорегіон».

Виклад основного матеріалу дослідження. Створення та існування спелеологічних національних парків у світовій практиці характеризується значними особливостями. Насамперед вони полягають у специфічності охоронних і рекреаційно використовуваних об'єктів, де поряд зі значною туристично-рекреаційною зацікавленістю присутні не менш значні ризики. Аналіз відомих спелеокомплексів світу свідчить, що така діяльність є необхідною, оскільки поряд з регульованою експлуатацією тут створюються максимальні умови щодо охорони унікальних спелеооб'єктів.

© Ховалко А.Б., 2016

Карстові печери є однією з характерних природних особливостей Поділля. Різні за розмірами печери пронизують гіпсові та вапнякові товщі, утворюючи складні підземні лабіринти й вертикальні колодязі. Найбільш таємничими та привабливими є гіпсові гіганти: Оптимістична (240,5 км, посідає за довжиною друге місце у світі); Озерна (134 км, десяте місце в світі); Млинки (45,7 км); Кришталева (23 км); Славка (9,1 км); Вертеба (9 км); Угринь (2,1 км); Ювілейна (1,6 км); Олексинська (1,2 км); Тимкова Скеля (1,1 км); Джуринська (1,1 км).

Одним із важливих напрямків діяльності туристів-спелеологів є науково-дослідна робота. У зв'язку з багатоцільовим використанням печер у різних галузях господарства в ряді карстових областей України печери взяті під охорону держави і до них обмежений доступ екскурсантів і туристів.

Проникаючи у незвідані раніше куточки природи, людина неминуче втручається у середовище, яке формувалося впродовж тисячоліть. Тому для збереження печер, які мають велике наукове та пізнавальне значення, вони оголошуються заповідниками, резерватами, включаються до складу національних природних парків. Печери досліджуваного регіону такі як: Оптимістична, Озерна, Кришталева, Вертеба, Ювілейна, Перлина, Атлантида, Попелюшка є пам'ятками природи державного та обласного значення [4].

Нами виділено Подільський спелеорегіон як регіонально-таксономічну одиницю, що характеризується комплексом притаманних йому територіально структурованих ознак (фізико-географічних, економічних тощо), пов'язаних з існуванням групи генетично-споріднених печерних природних утворень, які визначають його туристично-рекреаційну спеціалізацію [4, с. 127]. В його межах виокремлено десять туристично-рекреаційних зон: Чортківську, Товстівську, Борщівську, Кривченську, Мельниця-Подільську, Золотопотіцьку, Заліщицьку, Заставненську, Новоселицьку і Кам'янець-Подільську.

Організаційну основу запропонованого зонування Подільського спелеорегіону як взаємопов'язаної системи становило не тільки наявність печерних утворень, а й транспортна доступність. Залізнична та автомобільна транспортні системи пронизують виокремлені зони, розширюючи можливості реалізації повноцінних туристичних проектів, орієнтованих більш детальне ознайомлення як зі спелеоресурсами території, так і з його культурою, історією, традиціями тощо.

Встановлено, що інтенсивність використання Подільського спелеорегіону надзвичайно низька, що зумовлено кількома причинами: необладнаністю печерних систем, їх невідповідністю вимогам безпеки спелеотуристів; гострою нестачею кваліфікованих гідів – провідників печерними лабіринтами; відсутністю сервісного обслуговування; відсутністю рекламного забезпечення.

Програма оптимізаційних заходів, спрямованих на розвиток туристично-рекреаційного потенціалу Подільського спелеорегіону, повинна містити необхідні й довгострокові підрозділи і ґрунтується на відповідному туристично-рекреаційному зонуванні території.

Вважаємо за доцільне підтримати ідею відомого кримського географа Б. Вахрушева щодо створення карстово-спелеологічних національних парків на теренах України.

З метою раціонального використання карстових ландшафтів, які мають високий рекреаційний потенціал, необхідне структурування антропогенного впливу, створення особливих категорій природних об'єктів, що охороняються – карстово-спелеологічних національних парків і туристично-екскурсійних спелеокомплексів. Відповідно до міжнародної класифікації природних ландшафтів, особливо територій, що охороняються, національні парки є вищою формою рекреаційної організації природної території, яка є водночас і заповідною, і рекреаційною [1, с. 25]. У зв'язку з цим, під час створення національних парків, на відміну від заповідників, мають визначальне значення такі особливості території, як привабливість, природна і побутова комфортність, доступність для відвідування. Національні парки – це своєрідні «музеї під відкритим небом». При цьому демонстрація природних і історичних об'єктів повинна здійснюватися за законами музейних екскурсій і музейної справи з максимальним використанням специфіки природного об'єкта [1, с. 26]. В історії розвитку національних парків світу необхідно відзначити дві найважливіші дати: створення першого національного парку в 1872 році (у США Єллоустонський національний парк, площа – 898,3 тис. га.) і прийняття міжнародного поняття «національний парк» у 1969 році на Генеральній асамблеї Міжнародного союзу охорони природи і природних ресурсів [5, с. 75]. Створення національних парків відкрило перед людством нові можливості протистояння нераціональному використанню природних ресурсів планети. Історично ідея національних парків виростала з прагнення увічнити кращі зразки природи і показати їх людям [1, с. 27]

Доцільність організації Подільського спелеорегіону в структуру національного парку не викликає сумніву, оскільки це упорядкує й поставить на контроль всю рекреаційну діяльність на його території. Водночас функціональні особливості управління таким складним об'єктом, як національний парк, багатоваріантні й вимагають врахування розгалуженої сукупності стратегічних, тактичних й сьогодні не передбачених завдань. Оскільки просторова екстраполяція будь-якої ситуації найбільш доцільна з урахуванням природної та антропогенно модифікованої територіальної структури парку, то й управлінські заходи доцільно розробляти саме на такій основі, що надає додаткової можливості із достатньо високою імовірністю аналізувати загальну ситуацію, її взаємозв'язки і прогнозні стани.

Національні парки, створені з метою охорони геологічних утворень, живої природи і, як правило, стають популярними туристичними районами. При їх експлуатації дуже важливо утримувати баланс між цими двома напрямами, які, проте, часто взаємопов'яні: туристи приносять паркам дохід, який можна інвестувати в проекти збереження природи [1, с. 28], наприклад, створення національного парку у досліджуваному регіоні. Водночас ситуацію ускладнює наявність ділянок із абсолютно заповідним режимом функ-

ціонування (окремі печерні системи, наприклад Атлантида, Озерна тощо) й ділянок з контрольовано-обмеженим використанням.

Нами визначено мету створення такого національного парку – це збереження природи національного парку в режимі, який дає можливість природним системам, а також окремим рослинним угрупованням гармонійно функціонувати в часі й просторі. А також визначено основні напрями його діяльності:

– вивчення природної (у тому числі печерної) флори й фауни території національного парку (а в окремих випадках – і прилеглих територій, які функціонально пов'язані з територіальними системами парку);

– абсолютна охорона функціонування у спонтанному режимі територіальних систем у межах абсолютно заповідних об'єктів (окремих печерних систем);

– збереження в природних і штучно створених умовах у зоні розташування парку живих рослин, в тому числі рідкісних і зникаючих видів, а також насаджень і ландшафтних композицій з метою поліпшення естетичної привабливості території;

– проведення науково-дослідних робіт у напрямі оптимізації печерних систем регіону;

– науково-просвітницька робота в сфері охорони природи печерних систем;

– науково-дослідна робота в сфері розвитку туристичного бізнесу;

– науково-дослідницька робота в сфері паркового будівництва;

– моніторингове дослідження просторово-часового функціонування охоронних печерних систем, біогеоценозів, фітоценозів;

– моніторингове дослідження стану природних систем на ділянках з регульованим і рекреаційним використанням.

Водночас кожен напрям характеризується власною метою.

Активізація туристично-рекреаційної діяльності в Подільському спелеорегіоні автоматично «оживить» економічні складові кожної з виділених зон. Це наперед пов'язано з необхідністю інтенсифікації транспортного сполучення, будівництвом доріг, автовокзалів тощо. При цьому існує реальна можливість залучення закордонних інвестицій, оскільки саме такі проекти найчастіше підтримуються.

Інший напрям інтенсифікації економічного розвитку зон пов'язаний з необхідністю значного розширення їх інфраструктури. При цьому немає потреб створення великих комплексів. Доцільно обмежитись туристичними кемпінгами і невеликими базами, які б спеціалізувались на відносно короткочасовому перебуванні спелеорекреантів і спелеотуристів. Такі відпочинкові і тренувальні бази повинні стати центрами розвитку навколишньої інфраструктури у вигляді пунктів прокату спелеоспорядження, закладів харчування, медичних установ, торгових точок, які б спеціалізувались на продажі довідкової і рекламної продукції, сувенірів тощо.

Доцільно в кожному такому інфраструктурному центрі створювати центр регулювання рекреаційно-туристичною діяльністю, який би виконував контрольні і статистичні функції. Уся інформація від зональних центрів регулювання повинна концентруватись на центральному керівному закладі спелеорегіону.

Розвиток за такою схемою всіх десяти зон Подільського спелеорегіону спроможний різко збільшити кількість пропонованих робочих місць, за рахунок значного надходження фінансування не тільки від інвесторів (це практично обов'язкова умова на перших етапах розвитку регіону), а й безпосередньо від самих туристів і рекреантів.

Іншою проблемою, яка може виникнути за інтенсифікації експлуатації печерних систем Подільського спелеорегіону, є їх відносна екологічна ранимість (нестійкість).

З метою збереження унікальних печерних систем необхідно:

– проведення попереднього спеціального екологічного обстеження всіх печер, які плануються до туристично-рекреаційного використання;

– створення відповідних екологічних паспортів печер і їх періодичного оновлення;

– вироблення науково-обґрунтованих обмежувальних критеріїв, як загальних, так і для кожної індивідуальної печери;

– організація і реалізація екологічного моніторингу в усіх експлуатованих печерах;

– організація служби екологічного контролю, на яку необхідно покласти не тільки контрольні обов'язки, а й накладання відповідних штрафних санкцій на винних у порушенні екологічно безпечного стану печер та їх окремих частин.

Реалізація пропонованих екологічно спрямованих заходів дозволить забезпечити екологічну збереженість печер за контрольованої інтенсивності рекреаційно-туристичних потоків.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Наведені дослідження свідчать про нагальну необхідність розробки комплексної програми збереження та раціонального використання Подільських печер. Найефективніше це зробити шляхом створення карстово-спелеологічного національного парку «Подільський спелеорегіон», обґрунтовано поєднавши природоохоронні, економічні та освітні функції. Насамперед це стає можливим із створенням єдиного керівного органу (дирекції парку), який би поєднав регіональні та загальнодержавні інтереси, обґрунтовано міг скеровувати фінансові ресурси, враховувати інтенсивність рекреаційно-туристичних потоків, оптимально створювати необхідну інфраструктуру.

Наукова рада парку змогла б забезпечувати науково-методичне підґрунтя для реалізації таких завдань. При цьому, оскільки ситуація може бути мінливою як зі станом печер, так і навантаженням на них, вкрай необхідно створювати систему спелеомоніторингу та періодичного оцінювання сукупності використовуваних потенціалів.

Отже, існують всі підстави розпочати процедури зі створення карстово-спелеологічного національного парку «Подільський спелеорегіон».

Список літератури:

1. Вахрушев Б.А. Узагальнення світового досвіду по створенню та функціонуванню карстово-спелеологічних національних парків і туристсько-екскурсійних спелеокомплексів карстових ландшафтів / Б.А. Вахрушев, Е.А. Топоркова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського. Серія: Географія. – 2001. – Вип. 2. – С. 24-31.
2. Коржик В.П. Карст і печери Буковини. Проблеми моніторингу, охорони і використання / В.П. Коржик. – Чернівці: Зелена Буковина, 2007. – 304 с.
3. Петлін В.М. Рекреаційно-туристичний потенціал карстових печер Поділля: монографія / В.М. Петлін, А.Б. Ховалко. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2014. – 217 с.
4. Рідуш Б.Т. Підземні палеоландшафти / Б.Т. Рідуш // Фізична географія та геоморфологія. – К.: ВГЛ Обрій, 2005. – Вип. 48. – С. 77-82.
5. Weaver D. 2006. Sustainable tourism: theory and practice. Elsevier Butterworth-Heinemann, Oxford.

Ховалко А.Б.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ВОЗМОЖНОСТИ ВНЕДРЕНИЯ ИНОСТРАННОГО ОПЫТА ДЛЯ СОЗДАНИЯ ПОДОЛЬСКОГО СПЕЛЕОЛОГИЧЕСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ПАРКА

Аннотация
Проанализированы имеющиеся спелеологические ресурсы на территории Украины. В пределах Подольского спелеорегиону проведено зонирование с целью оптимизации организационно-управленческого регулирования процесса его туристско-рекреационного освоения. Предложено целесообразность организации Подольского спелеорегиону в структуру национального парка, что упорядочит и поставит на контроль всю рекреационную деятельность на его территории. Определены цели создания такого национального парка и основные направления его деятельности. Реализация предлагаемых экологически направленных мероприятий позволит обеспечить экологическую сохранность пещер при контролируемой интенсивности рекреационно-туристических потоков.
Ключевые слова: карстовые пещеры, национальный парк «Подольский спелеорегион», туристско-рекреационное зонирование, туристско-рекреационное использование пещер, оптимизация организационно-управленческого регулирования.

Khovalko A.B.
Ivan Franko National University of Lviv

POSSIBILITIES OF FOREIGN EXPERIENCE APPLICATION FOR THE ESTABLISHMENT OF PODILLIA SPELEOLOGICAL NATIONAL PARK

Summary
Analyses the present speleological resources on the territory of Ukraine. Within the boundaries of Podilllia speleoregion zonation has been performed in order to improve the organizational and administrative control of its tourist recreational reclamation. The relevance of Podillia speleoregion establishnment in the structure of national park has been proposed as to adjust and to monitor the whole recreational activity on its territory. The purpose of such park establishment and main dimensions of its activity have been specified. Implementation of proposed ecologically directed actions will allow to support ecological survival of caves upon the controlled intensity of recreational tourist flows.
Keywords: karst caves, national park «Podillia speleoregion», tourist recreational zonation, tourist recreational caves usage, improvement of organizational and administrative control.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

УДК 636.085.55

МІКРОБІОЛОГІЧНІ ПОКАЗНИКИ ЕКСТРУДОВАНИХ КОРМОВИХ СУМІШЕЙ

Тракало Т.О.
Національний університет харчових технологій

Досягнення благополуччя здоров'я тварин та їх високої продуктивності, а також отримання безпечної продукції тваринного походження неможливе без застосування високоякісних та безпечних кормів. На основі вище сказаного було створено зернові суміші, що складались з зерна пшениці, кукурудзи та лляного екстракту на основі сироватки у різній відсотковій кількості. Лляний екстракт отримували шляхом екстракції в пульсаційних диспергаторах з активною діафрагмою. Далі отриману суміш з пшениці, кукурудзи та лляного екстракту на основі сироватки змішували та екструдували. Параметри процесу екструдування були наступними: температура – 110-120°С, тиск – 2-4 МПа, що дозволяє майже повністю знезаразити кормову суміш. У готових екструдованих кормових сумішах досліджували зміну мікробіологічних показників під час зберігання. За практикою комбікормового виробництва дослідні зразки поміщали в тканинні мішки і зберігали впродовж 2 місяців при температурі 0°С (холодильник), +20°С, (термостат) і відносній вологості повітря – 45%. Проведена робота говорить про те, що, як на початку, так і в кінці зберігання екструдованих кормосумішей, характерний досить низький рівень мікробіологічного обсіменіння. В процесі досліджень не були виявлені такі групи мікроорганізмів, як бактерії групи кишкової палички (БГКП), патогенні мікроорганізми. Загальна кількість мезофільних аеробних і факультативно анаеробних мікроорганізмів (МАФАМ) у всіх зразках сумішей знаходиться в допустимих межах (не більше $5 \cdot 10^5$ КУО/г). Екструдування є ефективним способом підвищення санітарної якості екструдованих зернових сумішей, оскільки дозволяє знизити кількість мікроорганізмів.

Ключові слова: корм, льон, екстракт, мікробіологія, коки.

Постановка проблеми. Комбікорми – є набагато складнішими об'єктами зберігання, ніж зерно, борошно і крупи. Пояснюється це великою кількістю компонентів, які входять до їхнього складу, а також різними фізичними, хімічними і біологічними властивостями кожного компонента. Різні компоненти мають різну критичну вологість. Так, критична вологість кісткового борошна дорівнює 8,7%, борошна із листя люцерни – 14,9%, макухи і шроту з насіння бавовнику – 11,5 і 12,8% відповідно. Залежно від компонентів критична вологість комбікормів становить 10,0...14,5%. Тобто при її більшому значенні спостерігається інтенсифікація біохімічних процесів та активний розвиток мікрофлори. Мікрофлора комбікормів в переважній більшості складається з мікроорганізмів, які населяють зернову масу [2].

Комбікорми є сприятливим живильним середовищем багатьом бактеріям, а особливо цвілевим грибам. За наявності достатньої кількості вологи і температурі 10...20°С, цвілі швидко розвиваються, виділяють багато тепла і служать основною причиною самозігрівання зернових культур. У кормах, до складу яких входять зернові культури, завжди знаходяться різні види мікроорганізмів. Ця сапрофітна мікрофлора за нормальних умов розмножується, що призводить до зниження поживної цінності кормів. Разом з тим, в кормах можуть знаходитись і патогенні мікроорганізми, бактерії групи кишкової палички, що погіршує санітарний стан продукту.

Збереження комбікормів при низькій температурі й вологості значно збільшує термін їх безпечного зберігання. При низькій температурі ні мікроорганізми, ні комахи неспроможні активно розвиватися, а також менш інтенсивно протікають у комбікормах й різні окисні процеси [1].

Стійкість комбікормів при зберіганні залежить від якості і кількості компонентів, які входять у рецептуру. Відповідно встановлено терміни зберігання різних видів продукції комбікормовій промисловості. Комбікорми для вирощування і відгодівлі молодняку ВРХ, свиней і птахів у промислових комплексах, допускається зберігати протягом 1 місяця від часу виготовлення, термін зберігання інших комбікормів в розсипному і гранульованому вигляді – 2 місяці від часу виготовлення.

Розвиток мікрофлори у процесі зберігання продукту завжди супроводжується зниженням його якості внаслідок розпаду органічних речовин і накопичення продуктів життєдіяльності мікроорганізмів, які є небезпечним для організму сільськогосподарських тварин, птиці та риби.

Процес екструдування сприяє отриманню продукту з високою стерильністю, низькою масовою часткою вологи, що дає можливість подовжити термін його зберігання. Водночас розвинена питома поверхня та підвищена гігроскопічність негативно впливають на якісні показники продукту, що змінюються під час зберігання [3].

Мета досліджень. Метою даного дослідження є визначення впливу процесу екструдування на мікробіологічні показники кормових сумішей.

Виклад основного матеріалу. Під час проведення дослідів були вивчені зміни мікробіологічного стану екструдованих зернових сумішей у про-

© Тракало Т.О., 2016

цесі зберігання за такими показниками: загальна кількість мікробних клітин (МАФАМ), наявність патогенних мікроорганізмів в тому числі сальмонели, наявність бактерій групи кишкової палички (БГКП, КУО/г), наявність анаеробів та аеробів.

Для створення екструдованих партій зернових сумішей використовували зерно пшениці, кукурудзи, а також лляний екстракт на основі сироватки. Створенні суміші мали наступний відсотковий склад:

– суміш № 1 – пшениця – 45%:кукурудза – 45%: лляний екстракт на основі сироватки – 10%;

– суміш № 2 – пшениця – 40%:кукурудза – 40%: лляний екстракт на основі сироватки – 20%;

Лляний екстракт на основі сироватки в свою чергу був отриманий шляхом екстракції в пульсаційних диспергаторах з активною діафрагмою. В цих апаратах відбувається потужний кавітаційний вплив на дисперсну фазу, що і забезпечує інтенсивне виділення біоактивних речовин в об'єм розчинника. В різних галузях промисловості використовують ефективні технології, в основі яких застосовують пульсаторні агрегати дискретно-імпульсного введення енергії (ДІВЕ) з періодичним зміненням тиску в робочій камері. Метод ДІВЕ реалізує принципово новий підхід до інтенсифікації тепломасообмінних та гідромеханічних процесів в дисперсних системах [7]. Пульсаторні агрегати дискретно-імпульсного введення енергії зображені на рисунку 1.

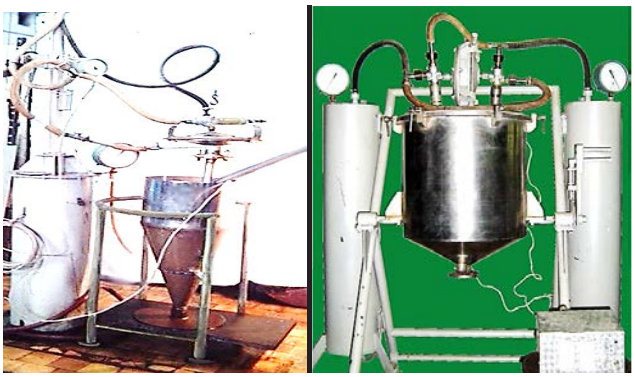

Рис. 1. Пульсаційні диспергатори для екстрагування з рослинної сировини

Дослідження впливу кавітаційних ефектів в пульсаційному диспергаторі проводили при екстрагуванні насіння льону, орієнтуючись на показники фізико-хімічних властивостей та біологічної цінності. Для цього використовували насіння льону розмелене 500 г з додаванням 3 л сироватки. Процес перколяції проходив 2 год при температурі 30°С. Екстрагування проводили на протязі 5 та 10 хв. Дані досліджень екстрагування представленні у таблиці 1.

Отже після проведених досліджень можна сказати наступне:

На досліджуванні зразки розчинів розмеленого льону сироваткою за різного часу обробки в апараті ДІВЕ зменшується кількість сухих речовин, що говорить про краще зміщування та розчинність під дією тиску. При аналізі таких показників, як кислотність і крохмаль, стало видно, що вони обернено пропорційні від тривалості екстрагування в апараті ДІВЕ, а кількість білку збільшується прямо пропорційно з часом екстрагування і сягає свого максимуму при тривалості екстрагування 10 хв.

Таблиця 1

Фізико-хімічні показники екстрагованих розчинів

Показник	Екстрагований розчин	
	Час обробки, с	
	300	600
Масова частка сухих речовин, %	8,4	7,3
Сирий протеїн, %	25,1	25,9
Кислотність, град	4,4	4,0
Крохмаль, %	11,4	11,0

Відомо, що термостійкість мікроорганізмів залежить від властивостей середовища, тобто рослинної суміші, яка нагрівається, а саме: кількості та стану білків, жиру, pH середовища. Бактеріологічне визначення термічної гибелі мікроорганізмів – це коли вони втрачають можливість до поновлення своїх життєвих функцій. Термостійкість мікроорганізмів максимальна у невеликому діапазоні від pH 6,0 до 7,0 причому, за межами цього діапазону різко зменшується. В нашому випадку багатофакторна дія механізмів ДІВЕ приводить до суттєвого збільшення pH від 4,7 у вихідній суміші до pH – 6,5...6,8 після обробки в роторно імпульсних апаратах (РІА).

Ханол А. М. і Ріман Г. І. стверджують, що «Бактерії рахуються померлими, якщо вони втратили здатність до відновлення навіть тоді, коли для цього створенні найоптимальніші умови». При однофакторній дії тепла клітини отримують ушкодження, які в сприятливих умовах (середовищах) поновлюють життєдіяльність, а в інших приводить до загибелі клітин. Після поновлення ушкоджень, що спричинило прогрівання клітини можуть розмножуватися як і клітини, що не отримали дії тепла. Тобто поновлення сублетальних термопошкоджень – це процес, що проходить тільки у відповідних умовах, в яких відновлюється нормальний склад і функції клітини і здатність до розмноження. Загибель мікроорганізмів від дії тепла залежить від терміну процесу, від стану і властивостей середовища і тільки при відсутності різного спротиву, діє лінійність кривої гибелі мікроорганізмів.

Після обробки теплом залишається якась кількість мікроорганізмів, які здатні до відновлення і подальшому розмноженню. Г. Лембке встановив, що причиною цього є те, що завдяки дії енергії порушуються водневі зв'язки у клітині, які можуть поновлюватися завдяки довгохвильовому світлу або речовинам, що несуть електричний заряд і здатні зв'язуватися з воднем [6].

Тому, перед екструдуванням попередня обробка в РІА, де діють механізми дискретно імпульсного вводу енергії, забезпечує:

– максимальне зменшення вегетативної мікрофлори;

– зменшення спорової мікрофлори;

– зменшення плісняв і дріжджів.

Визначення кількісного та якісного вмісту мікроорганізмів у екструдованих кормових сумішах проводили згідно норм для кормів [4; 5].

Для контролю якісного та кількісного складу мікроорганізмів проби відбирали з свіжеприго-

тованих сумішей екструдатів, що складались з пшениці: кукурудзи: лляного екстракту на основі сироватки у відсотковому співвідношенні. Дослідні зразки поміщали в тканинні мішки і зберігали впродовж 2 місяців при температурі 0˚С (холодильник), +20˚С, (термостат) і відносній вологості повітря – 45%.

Вологість зернових сумішей до екструдування в зразках знаходилась в межах 16,8-17,6%. Вологість після екструдування становила від 13,3 до 13,5%, та на протязі терміну зберігання не змінювалась за умов: температура 0˚С, відносна вологість повітря 45%. Але при температурі +20˚С і відносній вологості повітря – 45% були зафіксовані зміни цього показника. Дані про зміну показника вологості (за умов: температура +20˚С і відносна вологість повітря – 45%) наведено на рисунку 2.

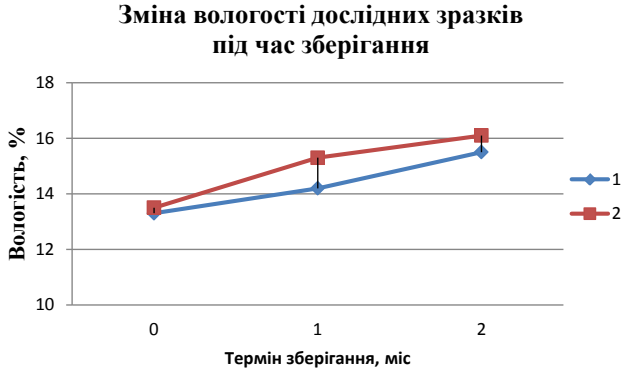

**1 – Суміш № 1; 2 – Суміш № 2*

Рис. 2. Зміна вологості дослідних зразків при зберіганні

Як видно з рисунку, зміна вологості дослідних зразків за прийнятих умов зростає у процесі зберігання і в кінці другого місяця зберігання становить 15,3-16,1%.

Порівнюючи умови та термін зберігання, можна сказати про те, що зміна вологості екструдованих кормових суміш в значній мірі залежить від температури зберігання, а не від кількості введеного лляного екстракту на основі сироватки до складу суміші.

З вище сказаного випливає те, що поглинання вологи дослідними зразками, значною мірою залежить від умов зберігання

Результати дослідів щодо рівня мікробіологічної забрудненості екструдованих кормових сумішей під час зберігання представлено в таблиці 2.

Аналіз даних табл. 2 для всіх зразків показує, що, як на початку, так і в кінці зберігання екструдованих кормосумішей, характерний досить низький рівень мікробіологічного обсіменіння. В процесі досліджень не були виявлені такі групи мікроорганізмів, як бактерії групи кишкової палички (БГКП), патогенні мікроорганізми. Загальна кількість мезофільних аеробних і факультативно анаеробних мікроорганізмів (МАФАМ) у всіх зразках сумішей знаходиться в допустимих межах (не більше $5 \cdot 10^5$ КУО/г) [4; 5]. При дослідженнях мікрофлори сумішей було встановлено, що кожний зразок характеризується своєю певною особливою мікрофлорою (табл. 3).

Аналіз колоній мезофільних аеробних мікроорганізмів на м'ясопептинному агарі виявив, що вони характеризуються великими, малими і середніми розмірами, білим і жовтим забарвленням, рівними і нерівними краями. Основна частина мікроорганізмів є кокові бактерії, клітини яких розміщуються поодиноко або скупченнями. Основними морфотипами бактерій, виділених із зернових екструдатів, є аеробні бактерії.

Таблиця 2

Зміна мікробіологічних показників екструдованих кормових сумішей у процесі зберігання

Назва екструдованого продукту	Термін зберігання, діб	МАФАМ, КУО/г	БКГП, КУО/г	Патогенні мікроорганізми, КУО/г	Анаероби
При температурі +20˚С					
Суміш № 1	0	< 10	н/в	н/в	н/в
	15	2*10	н/в	н/в	н/в
	30	9*10	н/в	н/в	н/в
	45	$1*10^2$	н/в	н/в	н/в
	60	$1,7*10^2$	н/в	н/в	н/в
Суміш № 4	0	< 10	н/в	н/в	н/в
	15	9*10	н/в	н/в	н/в
	30	$1,8*10^2$	н/в	н/в	н/в
	45	$3*10^2$	н/в	н/в	н/в
	60	$5*10^2$	н/в	н/в	н/в
При температурі 0˚С					
Суміш № 1	0	< 10	н/в	н/в	н/в
	15	< 10	н/в	н/в	н/в
	30	< 10	н/в	н/в	н/в
	45	< 10	н/в	н/в	н/в
	60	< 10	н/в	н/в	н/в
Суміш № 4	60	< 10	н/в	н/в	н/в
	0	< 10	н/в	н/в	н/в
	15	< 10	н/в	н/в	н/в
	30	< 10	н/в	н/в	н/в

Таблиця 3

Характеристика морфотипів мікроорганізмів, виділених із екструдованих зернових сумішей

Зразки сумішей	Відношення до кисню	Тип колоній	Розмір колоній	Форма клітин
Суміш № 1	аероби	Круглі, білі, з рівними краями	малий	Коки, дрібні, розміщуються скупченнями
Суміш № 4	аероби	Круглі білого кольору, з рівними краями	малий	Коки, дрібні, розміщуються скупченнями
	аероби	Білі, з нерівними краями	середній	Коки, дрібні, розміщуються поодиноко
	аероби	Білого кольору, амебоподібні	великий	Коки, дрібні, розміщуються поодиноко

Висновки. Результати проведених досліджень показують, що вологість дослідних зразків змінюється в залежності від умов зберігання. При

температурі 0˚С і відносній вологості повітря 45% вологість зразків не змінюється впродовж двох місяців зберігання і знаходиться в межах 13,3-13,5%. При температурі +20˚С і відносній вологості повітря 45% вологість зразків змінюється в процесі зберігання від 13,3...13,5% до 15,3 ...16,1%.

Екструдування є ефективним способом підвищення санітарної якості екструдованих зернових сумішей, оскільки дозволяє знизити кількість мікроорганізмів. Дослідження кількісного та якісного складу мікрофлори екструдованих зернових сумішей з додаванням лляного екстракту на основі сироватки показали, що показники загального мікробного числа (МАФАМ) у всіх дослідних зразках знаходяться в допустимих межах не більше $5 \cdot 10^5$ КУО/г. Показники коліформних мікроорганізмів БГКП не було виявлено. Відсутність патогенних та умовно-патогенних мікроорганізмів свідчить про забезпечення належних санітарно-гігієнічних умов при виготовленні екструдованих зернових сумішей.

При зберіганні дослідних партій екструдованих зернових сумішей протягом двох місяців за температури +20˚С спостерігається незначне збільшення мікробіологічних показників, а при 0˚С взагалі відсутній ріст мікроорганізмів.

Список літератури:

1. Капрельянц Л. В. Технічна мікробіологія / Л. В. Капрельянц, Л. М. Пилипенко, А. В. Єгорова, О. М. Кананихіна, С. М. Кобєлєва, Т. О. Величко. – Одеса: Друк, 2006. – 308 с.
2. Єгоров Б. В. Технологія виробництва комбікормів / Б. В. Єгоров Одеса. Друкарський дім. 2011. – 448 с.
3. Карецкая, Л. И. Хранение комбикормовых компонентов / Л. И. Карецкая, Т. И. Фетисов. Москва. Колос. 1982. – 223 с.
4. Методичні рекомендації «Порядок і періодичність контролю комбікормів і комбікормової сировини за показниками безпеки». – К.: Міністерство АПК України, Держ. департамент ветеринарної медицини, 1997. – 24 с.
5. Правила бактериального исследования кормов // Утвержденные Главным управлением Министерства сельского хозяйства СССР от 10.06.1975 г.
6. Шурчкова Ю. О. Вплив технологій ДІВЕ на властивості води і молока / Ю. О. Шурчкова, А. О. Проценко, А. В. Коник. Наукові праці ОНАХТ. – 2008. – № 30. – С. 116-119.
7. Долинский А. А. Использование механизмов ДИВЭ при роторно-пульсационной обработке гетерогенных сред. / А. А. Долинский, Г. К. Иваницкий, А. Н. Ободович. // Пром. теплотехника. – 2008. – № 4. – С. 38-46.

Тракало Т.А.
Национальный университет пищевых технологий

МИКРОБИОЛОГИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ ЭКСТРУДИРОВАНЫХ КОРМОВЫХ СМЕСЕЙ

Аннотация
Достижения благополучия здоровья животных и их высокой производительности, а также получение безопасной продукции животного происхождения невозможно без применения высококачественных и безопасных кормов. На основе выше сказанного было создано зерновые смеси, состоящие из зерна пшеницы, кукурузы и льняного экстракта на основе сыворотки в разном процентном соотношении. Льняной экстракт получали путем экстракции в пульсационных диспергаторах с активной диафрагмой. Далее полученную смесь из пшеницы, кукурузы и льняного экстракта на основе сыворотки смешивали и экструдировали. Параметры процесса экструдирования были следующими: температура – 110-120˚С, давление – 2-4 МПа, что позволяет почти полностью обеззаразить кормовую смесь. В готовых экструдированных кормовых смесях исследовали изменение микробиологических показателей при хранении. По практике комбикормового производства опытные образцы помещали в тканевые мешки и хранили в течение 2 месяцев при температуре 0˚С (холодильник), +20˚С, (термостат) и относительной влажности воздуха – 45%. Проведеная работа говорит о том, что, как в начале, так и в конце хранения экструдированных кормовых смесей, характерен достаточно низкий уровень микробиологического обсеменения. В процессе исследований не были обнаружены такие группы микроорганизмов, как бактерии группы кишечной палочки (БГКП), патогенные микроорганизмы. Общее количество мезофильных аэробных и факультативно анаэробных микроорганизмов (МАФАМ) во всех образцах смесей находится в допустимых пределах (не более $5 \cdot 10^5$ КОЕ/г). Экструдирования является эффективным способом повышения санитарного качества экструдированных зерновых смесей, поскольку позволяет снизить количество микроорганизмов.
Ключевые слова: корм, лен, экстракт, микробиология, коки.

Trakalo T.O.
National University of Food Technologies

MICROBIOLOGICAL CHARACTERISTICS EXTRUDED FEED MIXTURES

Summary
It impossible to achieve animal's well-being and their high productivity and also to get healthy animal's food without using of safe feed. Based on the above words grain mixtures were created, which consisted of wheat grain, corn and flax extract based on different whey's volume. Flax extract was prepared by extraction in pulsating dispersers, with the active diaphragm. Further, obtained mixture of wheat grain, corn and flax extract, based on wheat was extruded. The parameters of the extrusion process were: temperature of 110-120°C, pressure 2-4 MPa, which almost completely allows to decontaminate the feed mixture. The change of microbiological parameters during storage was explored in off-the-shelf grain mixtures. As in combination fodder practice test samples were placed in cloth bags and were kept for 2 months at 0°C (refrigerator), 20°C (thermostat) and with a relative humidity of 45%. This work suggests that in the beginning and at the end of storage of extruded feed mixtures was seen rather low level of microbiological semination. During the research process such groups of microorganisms like colon bacillus and pathogenic microorganisms were not identified. The total number of mesophilic aerobic and facultative anaerobic microorganisms (SAFS) in all samples of mixtures is in the permissible limits (not more than $5 \cdot 10^5$ CFU/g). Extrusion is an effective way of improving the sanitary quality of extruded grain mixtures, because it allows to reduce the number of microorganisms.
Keywords: fodder, flax, extract, microbiology, cocci.

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК 616-01/-099

ГЕНЕТИЧЕСКИЙ ПОЛИМОРФИЗМ АПОЛИПОПРОТЕИНОВ: ПРОГНОСТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ДЕТЕКЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ КЛИНИЧЕСКОЙ АППЛИКАЦИИ

Буряк В.В., Визир В.А.
Запорожский государственный медицинский университет

Статья посвящена изучению вопросов, касающихся проявлений генетического полиморфизма аполипопротеинов. Приведена характеристика основных классов аполипопротеинов и их клиническая роль. Представлено описание генетических изоформ аполипопротеинов, а также их патогенетическая взаимосвязь с модификацией липидного спектра и прогностическое значение. Различные варианты генетического полиморфизма аполипопротеинов могут рассматриваться в качестве специфических индикаторов назначения комбинированной гиполипидемической терапии. Повышение эффективности данной терапии может быть достигнуто за счет применения метода молекулярного доккинга.
Ключевые слова: липидный спектр, аполипопротеины, полиморфизм, молекулярный доккинг, медицинская генетика.

Постановка проблемы. С позиции биомедицины, происходящая на данный момент технологическая революция в сфере здравоохранения, в плане изменения представлений об этиопатогенезе и лечении заболеваний человечества, связана с достижениями в области молекулярной медицины, биологии и генетики, а также фармакологии [8, с. 16]. К одной из основных тенденций практической реализации фундаментальных разработок в данном направлении относится и развитие персонифицированной медицины, связанной с развитием уникальных высокотехнологических видов диагностики и лечения и являющейся основой профилактики и лечения наиболее распространенных инфекционных и хронических неинфекционных патологий, в том числе сердечно-сосудистых. Преимущество генной диагностики заключается в том, что она дает возможность выявить склонность к развитию того или иного заболевания задолго до его клинических проявлений, а также сформировать план профилактических мероприятий, предотвращающих его развитие и облегчающих течение, с учетом индивидуальных особенностей организма пациента.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Наличие расхождений в частоте возникновения заболеваний, в том числе сердечно-сосудистых, в разных популяциях обусловливает необходимость изучения их этиологии и патогенеза путем тщательного анализа эндо- и экзогенных условий их формирования в отдельных группах населения [12, с. 158].

Цель статьи. Заключается в систематизированном анализе имеющейся на данный момент информации касательно этиопатогенетической роли генетического полиморфизма аполипопротеинов в структуре развития гипер- и дислипидемии у пациентов с сердечно-сосудистой патологией, а также дальнейших диагностических и прогностических перспектив применения его определения.

Изложение основного материала исследования. Медицинская генетика представляет собой раздел биологической науки, основное направление которой заключается в изучении особенностей наследственности и изменчивости организма применительно к заболеваниям, представленным в человеческой популяции [6, с. 4]. Основной целью медицинской генетики является изучение роли генетических составляющих в этиологии и патогенезе различных заболеваний человека, которые делятся на два класса: собственно наследственные болезни, куда входят хромосомные и генные заболевания, и болезни с наследственной предрасположенностью, которые называют мультифакториальными заболеваниями.

В этиологии мультифакториальных заболеваний наряду с действием неблагоприятных экзогенных факторов существенное влияние оказывают состояния не одного, а многих генов. Количество этих генов, формирующих наследственную предрасположенность к заболеванию, иногда исчисляется десятками или даже сотнями. К мультифакториальным относятся большинство наиболее распространенных болезней человека, в том числе сердечно-сосудистая патология и ассоциированные с ней фенотипические проявления дис- и гиперлипидемии.

В настоящее время происходит интенсивное изучение ассоциации различных генов человека с мультифакториальными заболеваниями. Результаты этих исследований являются основой для планомерной разработки новых этиопатогенетических методов лечения наследственных заболеваний, а также первичной и вторичной профилактики патологических состояний, к которым у человека имеется генетическая склонность.

Варианты наследственных факторов или альтернативные состояния генов (доминантный или рецессивный) носят названия аллелей. Аллели, частота которых в популяции превышает определенный уровень в 5%, называют полиморфными или полиморфизмами.

© Буряк В.В., Визир В.А., 2016

Комплекс генов, участвующих в формировании наследственной предрасположенности к заболеванию, образует «генную сеть». Каждое мультифакториальное заболевание характеризуется своей специфической «генной сетью». В настоящее время ни для одного мультифакториального заболевания не удалось выявить все гены, участвующие в формировании наследственной предрасположенности. Однако составление «генной сети», идентификация в ней центральных генов и генов-модификаторов, исследование межгенных и ген-средовых взаимодействий, разработка на этой основе комплекса профилактических и лечебно-диагностических мероприятий индивидуально для каждого пациента представляет собой стратегическую основу нового, быстро развивающегося направления, получившего название предиктивная медицина.

Применительно к мультифакториальным заболеваниям в настоящее время наибольшее практическое значение имеет анализ полиморфных аллелей или полиморфизмов. Наибольшую ценность представляют функционально значимые полиморфные аллели, оказывающие влияние на активность кодируемых белков. Следует отметить, что полиморфные варианты генов влияют на фенотип только при сочетании с другими генетическими и негенетическими факторами, то есть обладают очень низкой пенетрантностью (свойством фенотипического проявления аллеля в популяции). При этом поиск генов-кандидатов, формирующих «генную сеть» мультифакториального заболевания, осуществляют, исходя из знаний о его этиологии и патогенезе. В тех случаях, когда уровни полиморфизма в группе больных оказываются достоверно выше по сравнению с практически здоровыми лицами, эти аллели рассматривают в качестве генетических или немодифицируемых факторов риска развития конкретной мультифакториальной патологии, а специфическими генетическими факторами риска оказываются полиморфные аллели генов, продукты которых оперируют в патологических метаболических циклах.

Следовательно, генетические факторы риска в сочетании с неблагоприятным внешним воздействием (модифицируемыми факторами риска) могут быть причиной развития любой мультифакториальной патологии, в том числе сердечно-сосудистых заболеваний.

Тестирование состояния генов предрасположенности на основе результатов проведения методики полимеразной цепной реакции позволяет формировать группы лиц с высоким риском развития определенной мультифакториальной патологии. При этом, выявление генетической предрасположенности к какому-либо заболеванию может быть проведено задолго до появления клинических симптомов, что позволяет эффективно предупреждать его развитие или отодвигать сроки манифестации, то есть проводить комплекс лечебно-профилактических мероприятий, направленных на снижение степени риска его возникновения. Кроме того, молекулярно-генетические исследования позволяют выявлять индивидуальные особенности этиопатогенеза ряда заболеваний у различных пациентов.

Выявление специфических генетических факторов риска и оценка их вклада в развитие сердечно-сосудистых заболеваний являются основными задачами современной молекулярной кардиологии. Так, полиморфизмы в нескольких сотнях генов исследованы в качестве генетических факторов риска атеросклероза, а результаты проведенных популяционных исследований, не смотря на их противоречивость, показали аддитивный характер взаимодействия различных генетических и средовых факторов риска.

Поскольку нарушения липидного обмена часто сопутствуют развитию сердечно-сосудистой патологии, одними из первых были исследованы функциональные полиморфизмы генов, участвующих в контроле обмена липидов. Это гены так называемых транспортных белков холестерина – аполипопротеинов А (apo-A), В (apo-B), С (apo-C1-3), Е (apo-E), липопротеина а (LPa), рецептора липопротеина низкой плотности (LPLR), параоксоназы (PON1, препятствующей окислению липидов в липопротеиды низкой плотности (ЛПНП) путем их гидролиза) и др.

К настоящему времени описано достаточно большое количество мутаций генов, приводящих к формированию весьма специфических фенотипов аполипопротеинов [3, с. 78]. В большинстве случаев влияние на композицию и концентрацию главных классов липопротеинов оказывают дефекты апо-AI. Достаточно изеченным является полиморфизм апо-Е липопротеина. Установлено, что гены, кодирующие апо-AI, апо-CIII и апо-AIV, находятся на одной хромосоме, что обуславливает частое вовлечение целого генного комплекса в процесс делеции (хромосомной перестройки, характеризующейся потерей ее участка) и рассматривается в качестве основы манифестации дефекта в виде плазменного дефицита холестерина липопротеидов высокой плотности (ЛПВП), ассоциированного с ранним развитием атеросклероза и высоким кардио-васкулярным риском.

Следует отметить, что среди молекулярных дефектов дефицита аполипопротеинов выделяют гомо- и гетерозиготные формы, определяющие клиническое своеобразие патологии и, в большей степени, вероятность наступления неблагоприятных исходов. Большинство дисапо- и дислипопротеидемий, имеющих реальное клиническое значение, касается нарушения синтеза и дефектов апо-А, -В и -Е протеинов. Таким образом, оценка полиморфизма апопротеинов позволяет индивидуализировать кардиоваскулярный риск.

При этом, в настоящее время согласно действующего международного руководства [14, с. 1783], проведение генотипирования не рассматривается в качестве рекомендованного с целью оценки риска возникновения кардио-васкулярной патологии, однако результаты проведенных исследований предполагают использование в будущем генотипической панели в плане идентификации пациентов высокого риска. Особая роль при этом, в диагностике специфических генетических форм гипер- и дислипидемий, отводится необходимости проведения генотипирования апо-Е, являющегося одним из ключевых регуляторов уровня липидов плазмы.

По результатам проведенных исследований, изучающих особенности полиморфизма основных классов аполипопротеидов, предполагаемая их

функция и клиническое значение представлены следующим образом. Генетическая гетерогенность апо-AI, являющегося структурным компонентом ЛПВП, принимающего участие в активации лецитинхолестеринацилтрансферазы (ЛХАТ – фермента, превращающего свободный холестерин ЛПВП, в эфиры холестерина, являющиеся более гидрофобной его формой и способствующего обратному транспорту последнего) и акцепции холестерина из клеток, а дефицит которого связан с ранним развитием атеросклероза и высокой частотой манифестации ишемической болезни сердца (ИБС), представлена наличием полиморфизма A1-A4, наследуемого кодоминантно. Проведенные исследования гена апо-AI выявили позитивную корреляцию частоты верификации достаточно редкого аллеля А полимоорфизма (-75)G>A с плазменным уровнем потенциально проатерогенных компонентов и показателей липидного спектра (общего холестерина (ОХ), ЛПНП, индекса атерогенности), имеющую при этом ассоциацию с нутритивным статусом пациентов (употребление пищи, обогащенной насыщенными жирными кислотами) и носящую популяционно-зависимый эффект [13, с. 6; 10, с. 33].

Имеются данные о наличие полиморфизма, возможно ассоциированного с кардиоваскулярным риском и развитием атеросклероза, у апо-AIV, аналогичного по функциональной активности с апо-AI, кроме того модифицирующего состав ЛПНП, липопротеидов очень низкой плотности (ЛПОНП) и модулирующего уровень триглицеридов (ТГ).

С высокой частотой манифестации ИБС и ранним развитием атеросклероза связана элевация плазменного уровня апо-B100, играющего роль в модификации состава ЛПНП, транспорте холестерина, а также выступающего в качестве структурного компонента ЛПНП, ЛПОНП и промежуточных (недоокисленных, ремнантных) форм липопротеидов, полиморфизм которого представлен изоформами апо-Bc и апо-Bg. Некоторые аллели гена апо-В также связаны с повышенным содержанием проатерогенных липидных компонентов и более высоким риском проявлений системного атеросклеротического поражения [7, с. 514], а наличие «мутантных» аллелей гена апо-CIII (полиморфизм C3238G) связано с прогрессированием атеросклероза у пациентов с ИБС [9, с. 230].

Наследуемый кодоминантно полиморфизм апо-Е (от Е1 к Е4) является независимым маркером кардиоваскулярного риска, спектр функциональной активности и клиническое значение которого представлены достаточно многогранно: модулирует катаболизм ТГ, ЛПОНП, лишенных ремнантов хиломикронов, активирует ЛХАТ, является лигандом для ЛПНП (последние выступают в качестве акцепторов) и рецептором для ремнантов хиломикронов, структурным компонентом ЛПВП и обогащенных ТГ липопротеидов, выступает в качестве наследуемой детерминанты содержания ОХ и холестерина ЛПНП, а также маркера риска ИБС.

Полиморфизм апо-Е был впервые описан Утерманном и соавторами (1980-1982 гг.) на основании результатов изоэлектрического фокусирования делипидированных ЛПОНП. Затем Заннис и Бреслау (1981 г.), используя двумерный электрофорез и обработку нейраминидазой для удаления остатков сиаловой кислоты, предположили, что изоформы апо-Е наследуются в одном локусе с тремя общими аллелями. Объединение разной терминологии двух групп исследователей впоследствии привело к общепринятой классификации, согласно которой наиболее часто встречающиеся аллели называются эпсилон 2, -3 и -4. Благодаря существованию трех различных аллелей в соответствующем локусе хромосом, апо-Е представлен несколькими изоформами [1, с. 1].

При изоэлектрическом фокусировании выделяют шесть основных фенотипов: три гомозиготных (апо-Е4/4, апо-Е3/3, апо-Е2/2) и три гетерозиготных (апо-Е4/3, апо-Е4/2, апо-Е3/2). Различия в зарядах объясняются замещениями цистеин-аргинин в положениях 112 и 158. Так, апо-Е3 в положении 112 имеет аминокислоту цистеин – единственный цистеин во всей аминокислотной последовательности. У апо-Е4 в этом положении находится аргинин. У наиболее распространенного варианта Е3 в положении 158 находится аргинин, который у Е2 замещен цистеином. Эти замещения нейтральной аминокислоты на основную являются причиной различий в заряде, который у Е2/2 равен нулю, у Е3/3 – плюс единице и у Е4/4 – плюс двум.

Изоэлектрические точки у этих форм соответственно равны 5,89; 6,02 и 6,18. Генетический полиморфизм апо-Е – важная предпосылка для возникновения гиперлипопротеинемии и развития атеросклероза в человеческой популяции (статистический предиктор), причем у женщин в большей степени, чем у мужчин.

Аллели эпсилон 2, -3 и -4 наследуются кодоминантно. Встречаемость этих аллелей различается в популяциях, например, частота наиболее распространенной аллели эпсилон 3 колеблется от 0,88 среди сингапурских индусов до 0,77 у кавказского населения. Относительная частота аллели эпсилон 2 минимальна в Японии (0,02) и максимальна во Франции (0,13). Аллель эпсилон 4 наиболее редко встречается среди китайцев (0,06), но у финнов относительная частота достигает значения 0,23. Измерение холестерина показывает, что наличие эпсилон 2 аллели определяет более низкие, по сравнению с лицами с «нормальной» аллелью эпсилон 3, средние значения холестерина сыворотки, в то время, как противоположный эффект наблюдается у имеющих аллель эпсилон 4. Различия в частоте эпсилон 2 и эпсилон 4 аллелей приводят к отличиям в уровнях холестерина в разных странах, но для отдельно взятого фенотипа соответствующая концентрация холестерина у финнов выше по сравнению с японцами, что отражает определенную приверженность к нутритивному статусу.

Рассчитано, что примерно 7% фенотипических вариаций в уровне сывороточного холестерина между индивидумами, обусловленных в значительной степени различиями холестерина ЛПНП, связаны с полиморфизмом апо-Е. Механизм этого влияния обусловлен, по-видимому, ролью апо-Е как лиганда рецептора ЛПНП и, возможно, рецептора ремнантов хиломикронов, а также участием этого апобелка в превращении липопротеидов промежуточной плотности (ЛППП) в

ЛПНП. Выведение ремнантных частиц, содержащих апо-Е2 происходит очень медленно из-за неэффективного связывания апо-Е2 с соответствующими рецепторами, превращение ЛППП в ЛПНП также нарушено. Снижение вследствие этого доставки холестерина в печень приводит к увеличению синтеза рецепторов ЛПНП и, соответственно, к уменьшению концентрации ЛПНП в плазме. Клиренс частиц, несущих апо-Е4, напротив, идет быстрее, чем нормальных частиц, что замедляет синтез указанных выше рецепторов и в последующем увеличивает плазменный уровень холестерина ЛПНП. В обзоре Девигнона и соавторов (1988 г.) показано, что аллель эпсилон 4 сопряжена с повышенным риском ИБС, по сравнению с гомозиготами по эпсилон 3, в то время, как лица с аллелью эпсилон 2 имеют минимальный риск, если у них не развивается гиперлипопротеинемия III типа.

Анализ полиморфизма аллелей гена апо-Е продемонстрировал, что наличие варианта Е3/Е3, частота которого в европеоидной популяции является достаточно часто встречающейся (70-80%), как правило не ассоциировано с развитием атеросклероза, тогда как более широкий спектр альтернативных видов генетической гетерогенности данного протеина предрасполагает к процессам инициации и прогрессирования такового [4, с. 2], а наиболее высокий уровень ОХ и ЛПНП в популяции характерен для носителей генотипа (Е4/Е4), частота встречаемости которого, считающегося наиболее ранним эволюционным вариантом, уменьшается с возрастом [5, с. 23] в противовес содержанию аллеля Е2, наличие которого предрасполагает к формированию гипертриглицеридемии. Снижение плазменного уровня ЛПВП регистрируется в подгруппе пациентов с генотипами Е2/Е4 и Е3/Е4, тогда как полиморфизм основного регулятора работы гена (промотора) апо-Е не ассоциируется с достоверными различиями показателей липидного профиля.

Изучение особенностей метаболизма апо-Е и мутаций гена липопротеинлипазы имеет большое значение в плане понимания патогенеза и адекватного подхода к лечению пациентов с первичной гипертриглицеридемией [11, с. 13]. Так, изоформа апо-Е3 является «нормальной», тогда как гомозиготность по аллелю апо-Е2 есть причиной развития достаточно редкого типа гиперлипидемии 3 типа, считающейся разновидностью полигенной гиперлипидемии, в основе развития которой лежит молекулярный дефект в виде замены или дуплификации (хромосомной перестройки, характеризующейся удвоением ее участка) аминокислот в определенном положении нуклеотидной цепи.

При анализе результатов исследований, целью которых являлась оценка критериев эффективности, безопасности и переносимости статинов у пациентов с дислипидемией на фоне различных сердечно-сосудистых заболеваний, доказана зависимость эффективности препаратов данной группы в зависимости от полиморфизма гена, кодирующего белок, являющегося основным переносчиком эфиров холестерина в процессе его обратного транспорта [2, с. 16]. Полиморфные варианты последнего рассматриваются в качестве различной степени выраженности модуляторов ответа на терапию статинами.

В тоже время, информация, полученная из раздела медицинской генетики, изучающего влияние наследственной конституции на метаболизм различных лекарственных препаратов (фармакогенетика), может явиться основой в определении преимущественных показаний в назначении тех или иных фармакологических средств при определенной патологии, выбора оптимальной дозировки в том числе. Так, например, генотипы SLCO1B1 с. 521CC и ABCG2 с. 421AA по сравнению с генотипами SLCO1B1 с. 521TT и ABCG2 с. 421CC транспортных белков розувастатина (OATP1B1 и BCRP соответственно) ассоциированы с повышением AUC (фармакокинетического параметра, характеризующего суммарную пазменную концентрацию лекарственного препарата в течение всего времени наблюдения). При этом для пациентов с генотипами с. 521CC и с. 421AA максимальная рекомендуемая суточная доза составляет 20 мг, а риск развития статининдуцированной миопатии (включая рабдомиолиз) повышается при одновременном приеме розувастатина с лекарственными средствами, способными повышать его концентрации в плазме крови через взаимодействие с данными транспортными белками.

С другой строны, результаты молекулярного доккинга (метода молекулярного моделирования, позволяющего предсказать наиболее выгодную для образования устойчивого комплекса ориентацию и положение одной молекулы (лиганда) по отношению к другой), моделирующего возможность использования различных субстанций в единой фармакологической форме, позволяют оптимизировать эффективность проводимой комбинированной терапии.

Выводы из данного исследования и перспективы. Таким образом, совевременное выявление особенностей генетического полиморфизма аполипопротеинов, в частности апо-Е, может рассматриваться в качестве фактора индивидуализации сердечно-сосудистого риска, а также предиктора развития специфических форм дислипидемий, являться основой их первичной профилактики у пациентов кардиологического профиля с целью потенциального снижения частоты кардиоваскулярных осложнений. При этом определение показаний к назначению специфической комбинированной гиполипидемической терапии с учетом данных проведения молекулярного доккинга будет способствовать повышению эффективности фармакологической интервенции.

Список литературы:

1. АроЕ (аполипопротеин Е) ген: полиморфизм. База знаний по биологии человека [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://humbio.ru/humbio/biochem/001501c4.htm
2. Бабак О. Я. Эффективность статинов в зависимости от полиморфизма гена CETP / О. Я. Бабак, А. Хайсам // Український терапевтичний журнал. – 2010. – № 1. – С. 11–18.
3. Березин А. Е. Клиническая липидология. Современная стратегия диагностики, профилактики и лечения дислипидемий / А. Е. Березин. – К.: Морион, 2010. – 448 с.
4. Биомаркеры возрастных изменений и рисков развития болезней [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://imm-project.narod.ru/000/00/1/1026.html#29.
5. Воевода М. И. Полиморфизм гена аполипопротеина Е и атеросклероз [Электронный ресурс] / М. И. Воевода, Е. В. Шахтшнейдер, В. Н. Максимов [и др.] // Режим доступа: http://www.sibran.ru/upload/iblock/bb5/bb5 5f8812e39123289d0348f8dfeef7f.pdf
6. Горбунова В. М. Медицинская генетика. Учебник для студентов медицинских вузов и слушателей последипломного образования [Электронный ресурс] / В. М. Горбунова // СПбГПМУ. – 357 с. – Режим доступа: https://gpma.ru/structure/chair/med_gen/med_gen.pdf
7. Катина М. Н. Роль генетического полиморфизма в формировании атеросклероза сосудов нижних конечностей / М. Н. Катина, Р. Ф. Гайфуллина, В. В. Валиуллин [и др.] // Казанский медицинский журнал. – 2012. – Т. 93, № 3. – С. 513–516.
8. Кутько І. І. Перспективи розвитку біомедицини на основі NBIC-технологій в країнах світу і Україні / І. І. Кутько, І. Ю. Матюшенко // Новости медицины и фармации в Украине. – 2016. – № 3. – С. 16-19.
9. Мартынович Т. В. Взаимосвязь полиморфизма генов ABCA1, APOC3 и PON1 с выраженностью атеросклероза и течением хронической сердечной недостаточности у пациентов с ишемической болезнью сердца / Т. В. Мартынович, Н. С. Акимова, М. А. Аристарин // Бюллетень медицинских интернет конференций. – 2014. – № 4. – С. 230.
10. Мирошникова В. В. Роль транспортера ABCG1 и аполипопротеина А-I в формировании предрасположенности к атеросклерозу: дис. на соискание учёной степени канд. биол. наук: спец. 03.01.03 «Молекулярная биология». – Санкт-Петербург, 2014 – 133 с.
11. Мітченко О. І. Дисліпідемії: діагностика, профілактика та лікування / О. І. Мітченко, М. І. Лутай. – К.: Четверта хвиля, 2007. – 56 с.
12. Руководство по кардиологии / под ред. В. Н. Коваленко. – К.: Морион, 2008. – 1424 с.
13. Шахтшнейдер Е. В. Ассоциация полиморфизма гена аполипопротеина А1 с липидным профилем сыворотки крови / Е. В. Шахтшнейдер, И. В. Куликов, М. В. Иванова [и др.] // Атеросклероз. – 2010. – Т. 6, № 2. – С. 5–9.
14. European Society of Cardiology / European Atherosclerosis Society Guidelines for the management of dyslipidaemias // European Heart Journal. – 2011. – Vol. 32. – P. 1769–1818.

Буряк В.В., Візір В.А.
Запорізький державний медичний університет

ГЕНЕТИЧНИЙ ПОЛІМОРФІЗМ АПОЛІПРОТЕЇНІВ: ПРОГНОСТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ДЕТЕКЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ КЛІНІЧНОЇ АППЛІКАЦІЇ

Анотація
Стаття присвячена вивченню питань стосовно проявів генетичного поліморфізму аполіпопротеінів. Наведена характеристика основних класів аполіпопротеінів та їх клінічна роль. Представлений опис генетичних ізоформ аполіпопротеінів, а також їх патогенетичний взаємозв'язок з модифікацією ліпідного спектру і прогностичне значення. Різні варіанти генетичного поліморфізму аполіпопротеінів можуть розглядатися в якості специфічних індикаторів призначення комбінованої гіполіпідемічної терапії. Підвищення ефективності даної терапії може бути досягнуто за рахунок застосування методу молекулярного доккінгу.
Ключові слова: ліпідний спектр, аполіпопротеіни, поліморфізм, молекулярний доккінг, медична генетика.

Buriak V.V., Vizir V.A.
Zaporizhzhya State Medical University

APOLIPOPROTEIN GENETIC POLYMORPHISM: DETECTION PROGNOSTIC VALUE AND CLINICAL APPLICATION PERSPECTIVES

Summary
This article is about apoliproteines genetic polymorphism. There is presented the characteristic of basic apolipoproteine classes and its clinical role. Description of genetic isoforms of apolipoproteines is presented, its pathogenetic correlation with lipid spectr modification and prognostic value too. Different variants of apolipoproteines genetic polymorphism maybe present like specific indication to combined hipolipidemic therapy indication. Efficacy elevation of this therapy may be due to molecular dokking method application.
Keywords: lipid spectr, apolipoproteines, polymorphism, molecular dokking, medical genetic.

УДК 616-006:576.385.5:615.277.3

МЕХАНІЗМИ РЕЗИСТЕНТНОСТІ РАКОВИХ КЛІТИН ДО ПРОТИПУХЛИННИХ ПРЕПАРАТІВ

Грищук Р.Я., Коваль С.В., Шейн А.В., Мізерний Р.О., Овечко М.Є.
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

Огляд присвячено узагальненню результатів експериментальних досліджень стосовно стійкості ракових клітин до дії протипухлинних препаратів. Охарактеризовано медико-біологічні аспекти формування стійкості ракових клітин до лікарських препаратів. Наведено загальні механізми формування резистентності клітин до ліків. Розглянуто проблему множинної резистентності. Проаналізовано одні з найкраще вивчених механізмів, клінічне значення яких на формування стійкості є доведеним, зокрема, роль Р-глікопротеїну та глутатіону.

Ключові слова: рак, резистентність до ліків, множинна резистентність клітин, протипухлинні препарати, біохімія.

Постановка проблеми. Формування резистентності ракових клітин до лікувального впливу є головною причиною, яка перешкоджає досягненню позитивного результату при застосуванні хіміотерапії, яка в багатьох аналогічних випадках онкологічних захворювань виявляла свою ефективність. Тому, на сьогодні розробка нових підходів до вирішення цієї проблеми є одним із найактуальніших напрямків розвитку сучасної медицини. Для цього потребується, як детальне вивчення механізмів формування хіміорезистентності злоякісних клітин, так і розробка методів підвищення чутливості до лікарських препаратів без порушення структури і функцій здорових клітин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальну проблематику формування резистентності клітин до лікувального впливу та, зокрема, стійкості до протипухлинних препаратів розглянуто у працях таких дослідників як І. Чорна, І. Висоцька, О. Резніков, Б. Коппін, В. Чехун, Д. Микитенко, Н. Лук'янова, І. Погрібний, І. Полушкіна та багато інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Віддаючи належне внеску попередників, відзначимо, що однією з невирішених раніше частин загальної проблеми є узагальнення результатів проведених досліджень, з метою вивчення механізму формування множинної резистентності клітин до впливу протипухлинної терапії.

Мета статті. Основною метою є узагальнення експериментальних та клінічних досліджень, присвячених механізмам формування стійкості ракових клітин до лікарських препаратів.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні ідентифіковано низку механізмів залучених до формування множинної стійкості ракових клітин до протипухлинних препаратів або іонізуючого випромінювання. Наявні факти зумовлюють необхідність розробки комбінованих підходів з метою подолання резистентності.

Сучасній науці відомо чимало внутрішньоклітинних та позаклітинних механізмів формування стійкості ракових клітин до впливів, які мають на меті їх знищення, зокрема:

· виведення з клітини в позаклітинний простір чужорідних речовин;

· секвестрування хімічних сполук всередині цитоплазматичних везикул;

· моделювання механізмів залучених до контролю функціонування внутрішньоклітинні компонентів, які є мішенями дії протипухлинних препаратів;

· окиснення за допомогою системи монооксигеназ ліпофільних токсичних сполук з утворенням водорозчинних речовин, що можуть виводитись із клітини;

· підвищення репарації ДНК;

· порушення передачі апоптичного сигналу;

· кон'югування токсичних сполук шляхом підвищення активності ензимних систем з утворенням менш токсичних речовин;

Загалом, ефективність внутрішньоклітинних механізмів захисту залежить від генетичних особливостей організму, тканинних особливостей та регуляції життєво важливих процесів у клітині під час проведення лікування та у залежності від його інтенсивності і тривалості. Слід відзначити, що деструктивний вплив препаратів може зумовити ушкодження клітин та, як наслідок, розвиток диспластичних і апластичних процесів, або ж за участі онкогенів – набуття клітиною здатності до безмежного поділу, без збереження специфічної клітинної функції, що зумовлює розвиток пухлин з новою силою.

Практика свідчить, що резистентність ракових клітин може формуватися на основі кількох захисних механізмів, проте в переважній більшості випадків переважає один з механізмів. Одними з найкраще досліджених механізмів формування стійкості, клінічна значимість яких для певних форм онкологічних захворювань доведена, є такі:

· активація трансмембранних транспортних протеїнів (зокрема, Р-глікопротеїну);

· активація ензимів системи глутатіону;

Р-глікопротеїн – це трансмембранний протеїн, який складається з двох однакових доменів, кожний з яких включає шість гідрофобних трансмембранних ділянок (молекулярна маса 170 кДа (gp170, Pgp)). Його поліпептидний ланцюг 12 разів перетинає плазматичну мембрану клітини та має два центри зв'язування з АТФ, наявність яких свідчить про енергозалежність функціонування протеїну [17; 21]. Результати досліджень вказують на те, що 12 трансмембранних доменів формують пори або канали, через які Pgp активно виводить чужорідні речовини.

© Грищук Р.Я., Коваль С.В., Шейн А.В., Мізерний Р.О., Овечко М.Є., 2016

Цей процес забезпечується перенесенням енергії гідролізу АТФ від двох АТФ-зв'язуючих доменів [21]. Його активність зумовлює резистентність пухлинних клітин до багатьох лікарських препаратів (антрациклінових антибіотиків, алкалоїдів рослинного походження, пуроміцину, граміцидину D, тощо) [4; 6].

Р-глікопротеїн людини кодується геном *mdr1*, який належить до родини *mdr* та локалізується в хромосомі 7. Вважається, що формування резистентності можуть зумовлювати зміну в рівні експресії гену *mdr1* та збільшення його дози – через ампліфікацію ділянки геному, яка містить ген *mdr1*, та ще п'яти або шести зчеплених з ним генів [7; 11]. Зокрема, було показано забезпечення стійкості клітин CHLV-79 RJK до бромистого етидію в зростаючих концентраціях в наслідок ампліфікації генів *mdr*, або підвищення їх експресії [1; 2].

Завдяки широкомасштабним дослідженням на сьогодні є достатньо підстав вважати, що при проведенні ступінчастої селекції на вироблення стійкості до окремих цитотоксичних речовин (наприклад, антибіотиків) ракові клітини *in vitro* набувають перехресну резистентність до груп цитостатиків (різних за походженням та структурою). При цьому відзначається, що спектри лікарських засобів, до яких розвивається перехресна резистентність, а також механізми її забезпечення, визначаються вибором того чи іншого селективного агента.

До регулювання активності Р-глікопротеїну залучені протеїнкінази А та С (участь інших типів протеїнкіназ обговорюється). Так, у роботі [8] досліджувалася активність протеїнкінази С в клітинах клонів, які набули резистентності до бромистого етидію в концентраціях 1 і 10 мкг/мл. Було встановлено, що в клітинах стійких клонів, які відрізняються за проліферативними характеристиками один від одного та від клітин вихідної популяції, активність протеїнкінази С на першому етапі селекції збільшувалася у фракції мембран, а при подальшому збільшенні стійкості зростала як в мембранах, так і в цитозолі. Культивування резистентних клітин за присутності бромистого етидію мало наслідком підвищення активності ензиму.

Чимало досліджень доводять існування залежності між диференціюванням та експресією генів, які кодують Р-глікопротеїн внаслідок дії хіміотерапевтичних препаратів [13]. Зокрема, у роботі [16] показано, що індукування еритроїдного диференціювання під дією еритроїдного фактора диференціювання (EDF) відбувається в резистентних до вінкристину клітинах К562 та клітинах батьківської лінії. При цьому EDF зменшував експресію Р-глікопротеїну чим доведено його роль у регулюванні функції Р-глікопротеїну в вінкристин-резистентних клітинах.

Варто відзначити, що чимало дослідів із культивованими клітинами доводять, що механізм формування множинної резистентності до протипухлинних препаратів характеризується змінами в морфології та фізіології клітин, зокрема, зміною показників розпластуваності клітин, інтенсивності поділу, внутрішньоклітинного мембранного транспорту, їх метастатичної активності [10].

Також слід згадати результати дослідів із клітинами гострого мієлоїдного лейкозу, які демонструють, що менш зрілі клітини характеризуються нижчими темпами накопичення даунорубіцину. В той час як більш диференційовані клітини характеризуються вищими темпами накопиченя. Це дозволило констатувати, що диференційовані клітини в зразках гострого мієлоїдного лейкозу краще накопичують і утримують ксенобіотик [14].

Також множинна резистентність ракових клітин може визначатися протеїнами родини ABC, зокрема АТФ-залежний MRP (multidrug resistance associated protein), який забезпечує їх стійкість приблизно до того ж кола протипухлинних препаратів, що і Р-глікопротеїн. Слід зазначити що надекспресія MRP призводить до збільшення секреції глутатіону, а також до підсилення АТФ-залежного транспорту деяких кон'югатів [18].

Глутатіон (GSH) є трипептидом, який синтезується в організмі з глутамінової кислоти, цистеїну і гліцину. Найважливішими функціями глутатіону є антиоксидантна, іммунопротекторна та детоксифікаційна дія. Порушення регуляції метаболізму глутатіону можуть спричинити виникнення ракових пухлин. Підвищена кількість глутатіону виявляється в клітинних лініях, резистентних до алкілуючих сполук (ембіхіну, хлорбутину, мелфалану, циклофосфаміду та інших). Хімічну взаємодію між глутатіоном та алкілуючими сполуками каталізує група ензимів глутатіон-S-трансфераз (GST), різні ізоформи яких, ймовірно, взаємодіючи з різними ліками, підвищуючи ступінь їх детоксикації. Таким чином, можна стверджувати, що активація цих ензимів є одним з механізмів формування резистентності ракових клітин до протипухлинних препаратів [9].

Цей висновок підтверджують дані багатьох досліджень. Зокрема, у праці [5] було показано, що рівень глутатіону в клітинах лейкозу Р388, резистентних до циклоплатаму, був майже в 10 разів вищим, відносно батьківських клітин цієї лінії. При цьому активність глутатіонпероксидази і глутатіонредуктази була в 2 рази, а ферментів глутатіон-S-трансфераз – в 1,5 рази вищою в клітинах резистентного штаму в порівнянні з чутливим, що вказує на їх роль у виникненні резистентності ракових клітин (лейкозу Р388) до дії цього препарату.

У праці [7] відзначається, що ензими, які пришвидшують синтез глутатіону в клітині, також можуть залучатись до формування резистентності, однак їх роль у цьому процесі на сьогодні не достатньо досліджена. Зі змінами системи глутатіону також пов'язують резистентність клітин до алкілуючих агентів та препаратів типу антрациклінів та вінкристину.

Результати інших досліджень [20; 19] вказують на те, що в клітинній лінії MCV, яка характеризується виробленою стійкістю до 4-нітрохінолін-1-оксиду, спостерігається надекспресія Р-глікопротеїну та підвищення активності глутатіон-S-трансферази. При цьому така синергетична резистентність до цього агента пов'язана з активуванням утворення 4-NQO-глутатіон-кон`югатів, які виводяться з клітин за допомогою Р-глікопротеїну.

Вищенаведене дозволяє зробити висновок про те, що глутатіон є компонентом для частини ензимів, які мають велике значення для захисної системи організму. Значна кількість типів злоякісних новоутворень містять багато глутатіону, який дозволяє їм сформувати резистентність до радіо- та хіміотерапевтичних засобів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагальнення всього вищенаведеного стосовно механізмів резистентності ракових клітин до дії протипухлинних препаратів дозволяє констатувати, що в більшості випадків доречно говорити про формування множинної стійкості до лікувальних впливів. Визначення нових механізмів клітинних взаємодій, які зумовлюють залучення протеїнів та їх генів до системи захисту клітин від ушкоджень, а також вивчення їх транспортних та сигнальних шляхів є перспективними напрямками дослідження проблематики резистентності пухлинних клітин до лікарських засобів, адже їх біологічна різноманітність є першопричиною перешкод ефективній діагностиці факторів резистентності, і цим посилює актуальність подальших досліджень у цьому напрямку.

Список літератури:

1. Амплификация и сверхэкспрессия генов mdr в клетках китайского хомячка CHLV-79 RJK, устойчивых к бромистому этидию, сочетается с наличием кариотипических маркеров амплификации / Т. М. Гринчук [и др.] // Цитология. – 1993. – № 6/7. – С. 86-97.
2. Амплификация и сверхэкспрессия генов семейства MDR в устойчивых к бромистому этидию клетках китайского хомячка CHO-K1 и в гибридах чувствительных и устойчивых клеток / Л. А. Липская [и др.] // Цитология. – 1994. – № 12. – С. 1236-1244.
3. Волкова Т. О. Множественная лекарственная устойчивость опухолевых клетов к химиотерапевтическим препаратам. Экологические аспекты / Т. О. Волкова, У. С. Багина // Принципы экологии. – 2012. – № 2. – С. 4-20.
4. Изменчивость кариотипа клеток китайского хомячка CHLV-79 RJK, характеризующихся множественной лекарственной устойчивостью, обусловленная амплификацией генов семейства MDR / Т. М. Гринчук [и др.] // Цитология. – 1996. – № 2. – С. 161-171.
5. Исследование биохимических механизмов резистентности к новому противоопухолевому препарату амин(циклопентиламин)-S-(-)-малатоплатине (II) (циклоплатаму) / Л. Ю. Дедерер [и др.] // Биохимия. 1995. Т. 60. № 4. С. 602-609.
6. Исследование механизмов лекарственной устойчивости двух клеточных линий хронического промиелолейкоза человека линии К562, резистентных к ингибиторам ДНК-топоизомеразы II адриамицину и этопозиду / М. Б. Меликсетян [и др.] // Цитология. – 1999. – № 7. – С. 615-622.
7. Невзглядова О. В. Множественная устойчивость эукариотических клеток, обусловленная Р-гликопротеином / О. В. Невзглядова, П.Я. Шварцман // Молекулярная биология. – 1992. – № 3. – С. 487-499.
8. Некрасова Т. П. Различия в активности протеинкиназы С в клетках CHO-K1 и в клетках клонов этой линии, устойчивых к бромистому этидию // Цитология. – 1993. – № 8. – С. 38-45.
9. Ставровская А. А. Клеточные механизмы множественной лекарственной устойчивости опухолевых клеток // Биохимия. – 2000. – № 1. – С. 112-126.
10. Эритроидная дифференцировка сублиний клеток К562, резистентных к 2-(4'-диметил-аминостирил)хинолин-1-оксиду или 4-нитрохинолин-1-оксиду, значительно усиливается при обработке тимидином / А. Г. Анисимов [и. др.] // Известия РАН. Серия «Биология» – 2003. – № 1. – С. 37-46.
11. Borst P. Genetic mechanisms of drug resistance: a review // Acta Oncologica. – 1991. – № 30. – P. 87-101.
12. Combined activity of interleukin-1 alpha or TNF-alpha and doxorubicin on multidrug resistant cell lines: evidence that TNF and DXR have synergistic antitumor and differentiation-inducing effects / N. Borsellino [et al.] // Anticancer Research. – 1994. – № 14. – P. 2643-2648.
13. Differentiation and multidrug resistance in response to drug treatment in the K562 human leukaemia cell line / D. C. Marks [et al.] // British Journal of Haematology. – 1993. – № 1. – P. 83-89.
14. Heterogeneity of isolated mononuclear cells from patients with acute myeloid leukemia affects cellular accumulation and efflux of daunorubicin / E. Knaust [et al.] // Haematologica. – 2000. – № 85. – P. 124-132.
15. Increase in the level of P-glycoprotein mRNA expression in multidrug-resistant K562 cell lines treated with sodium butyrate is not accompanied with erythroid differentiation / H. Shibata [et al.] // Japanese Journal of Cancer Research. – 1990. – № 12. – P. 1214-1217.
16. Inhibition by erythroid differentiation factor (activin A) of P-glycoprotein expression in multidrug-resistant human K562 erythroleukemia cells / J. Okabe-Kado [et al.] // Cancer Research. – 1991. – № 10. – P. 2582-2586.
17. Internal duplication and homology with bacterial transport proteins in the mdrI (P-glycoprotein) gene from multidrug- resistant human cells / C. J. Chen [et al.] // Cell. – 1986. – № 47. – P. 381-389.
18. Loe D. W. Biology of the multidrug resistance-associated protein, MRP / D.W. Loe, R.G. Deepley, S.P.Cole // European Journal of Cancer. – 1996. – № 32. – P. 945-957.
19. Morrow C. S. Role of multidrug-resistance protein 2 in glutathione S-transferase P1-1-mediated resistance to 4-nitroquinoline 1-oxide toxicities in HepG2 cells / C. S. Morrow, P. K. Smitherman, A. J. Townsend // Molecular Carcinogenesis. – 2000. – № 3. – P. 170-178.
20. Multidrug resistance protein and glutathion S-transferase P1-1 act in synergy to confer protection from 4-nitroquinoline 1-oxide toxicity / C. S. Morrow [et al.] // Carcinogenesis. – 1998. – № 1. – P. 109-115.
21. Roninson I. B. Structure and evolution of P-glycoprotein / I. B. Roninson. – Plenum Press: New York, 1991. – P. 189-209.
22. Sensitivity of K562 human chronic myelogenous leukemia blast cells transfected with a human multidrug resistance cDNA to cytotoxic drugs and differetiating agents / W. N. Hait [et al.] // The Journal of Clinical Investigation. – 1993. – № 91. – P. 2207-2215.
23. Treatment of cells K562/4-NQO and K562/2-DQO with chemical compounds of multidrug resistance leads to apoptosis / T. O. Volkova [et al.] // Bioinformatics of Genome Regulation and Structure / Systems of Biology. – Novosibirsk, 2012. – P. 40-42.
24. Wang S. Clinical study of multi-drug resistance gene (MDR1) expression in primary ovarian cells / S. Wang, G. Cai // Journal of Tongji Medical University. – 1998. – № 18. – P. 58-60.

Грищук Р.Я., Коваль С.В.,
Шейн А.В., Мизерный Р.А., Овечко М.Е.
Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца

МЕХАНИЗМЫ РЕЗИСТЕНТНОСТИ РАКОВЫХ КЛЕТОК К ПРОТИВООПУХОЛЕВЫМ ПРЕПАРАТАМ

Аннотация
Обзор посвящен обобщению результатов экспериментальных исследований устойчивости раковых клеток к действию противоопухолевых препаратов. Охарактеризованы медико-биологическую аспекты формирования устойчивости раковых клеток к лечебным препаратам. Приведены общие механизмы формирования резистентности клеток к лекарствам. Рассмотрена проблема множественной резистентности. Рассмотрены одни из наиболее изученных механизмов, клиническое значение которых для формирования устойчивости является доказанным, в частности, роль Р-гликопротеина и глутатиона.
Ключевые слова: рак, резистентность к лекарствам, множественная резистентность клеток, противоопухолевые препараты, биохимия.

Hryshchuk R.Ya., Koval S.V.,
Shein A.V., Mizernyi R.A., Ovechko M.E.
National Medical University named after A.A. Bogomolets

MECHANISMS OF RESISTANCE CANCER CELLS TO ANTINEOPLASTIC DRUGS

Summary
The review is devoted to the generalization of experimental results related to the development of cancer cells resistance to the action of anticancer drugs. In the review, the biomedical aspects of the problem connected with formation of cancer cells resistance to therapeutics are characterized. There were presented the general mechanisms of cell resistance to drugs. The most studied mechanisms, the clinical significance of which on the resistance formation is proven, especially the role of p-glycoprotein and glutathione, are analyzed.
Keywords: cancer, drug resistance, multidrug resistant cells, anticancer drugs, biochemistry.

УДК 616.63-001.2:616.69-137.45-887

ОБГРУНТОВАНИЙ ПАТОГЕНЕТИЧНИЙ ПІДХІД ЕФЕКТИВНОСТІ ЛІКУВАННЯ ХРОНІЧНОЇ ХВОРОБИ НИРОК У ПАЦІЄНТІВ З ЕРОЗИВНО-ВИРАЗКОВИМИ УРАЖЕННЯМИ ШЛУНКА ТА ДВАНАДЦЯТИПАЛОЇ КИШКИ

Данелюк Г.Д., Підгірна А.А., Вівсянник В.В.
Буковинський державний медичний університет
Кардаш А.В.
Міська лікарня № 1
Золотун І.М.
Міська поліклініка № 1

У роботі вивчено деякі патогенетичні особливості виникнення ерозивно-виразкових уражень шлунка (ЕВУШ) у хворих на хронічну хворобу нирок II та III стадії, обумовлену тривалим перебігом хронічного рецидивуючого пієлонефриту на підставі дослідження протеолітичної активності плазми крові. Досліджено стан необмеженого протеолізу шляхом визначення лізису азоальбуміну (розпад низькомолекулярних білків), азоказеїну (деградація високомолекулярних білків) та азоколу (лізис колагену). Виникнення ерозивно-виразкових уражень шлунка у хворих на хронічну хворобу нирок II та III стадії з наявністю хронічного пієлонефриту супроводжується суттєвим збільшенням лізису низько- та високомолекулярних білків та вірогідним зростанням колагенолітичної активності крові.
Ключові слова: хронічний пієлонефрит, хронічна хвороба нирок, азоальбумін, азоказеїн, азокол.

Постановка проблеми. У пацієнтів з наявністю хронічної ниркової недостатності ураження зазнають практично всі органи і системи. Найчастіше у таких хворих страждають органи травлення [16], що частково пов'язано з високою розповсюдженістю в популяції захворювань травного каналу. При цьому велике значення мають специфічні уремічні чинники. На сьогодні чітко доведена наявність функціонального зв'язку між нирками і органами травлення, які беруть активну участь в компенсації порушень азотистого і електролітного обмінів при хронічній уремії [1; 7; 13].

В літературі описано різні варіанти порушення секреторної функції шлунка у пацієнтів з хронічною нирковою недостатністю [8]. Частота виникнення ерозивно-виразкових уражень слизової оболонки шлунка є прямо пропорційною стадії ХХН [10].

Останні ниркові реєстри свідчать про те, що значна кількість випадків термінальної ХХН пов'язані з потребою удосконалення патогенетичної корекції у системі комплексного лікування. Патогенез ХХН є предметом чисельних наукових досліджень у всьому світі [14; 15]. Ключовим ланцюгом у розвитку ХХН є клітинні механізми, порушення локальної гемодинаміки та порушення клубочкової фільтрації. Останнім часом зростає інтерес до ролі цитокінів у прогресуванні ХХН, особливо так званих прозапальних цитокінів, які активують метаболізм сполучної тканини, стимулюють проліферацію фібробластів, епітеліальних клітин, мезангіального матриксу, включаються до ланок імунозапальних процесів у якості медіаторів [5; 9; 11; 12].

На сьогодні дискутується можливість пошкоджуючої дії на органи травлення при прогресуванні ХХН різноманітних ендо- та екзогенних агентів, зокрема, посиленого протеолізу [2; 3; 4; 7], однак механізми такого негативного впливу поки недостатньо вивчені.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження було вивчити деякі патогенетичні особливості виникнення ерозивно-виразковихуражень шлунка (ЕВУШДПК) у хворих на хронічну хворобу нирок II та III стадії, обумовлену тривалим перебігом хронічного рецидивуючого пієлонефриту на підставі дослідження протеолітичної активності плазми крові.

Невирішені завдання. Однак, поліорганна патологія має свої шляхи розвитку та змінює загальну клінічну картину у хворого, тому актуальними залишаються питання до патогенетичного обґрунтування диференційованого лікування хворих саме з поєднаним перебігом ХХН та ЕВУШ та ДПК.

Мета роботи. У зв'язку з вагомою соціальною актуальністю теми, метою нашої роботи було на основі вивчення стану пероксидного окиснення ліпідів, білків, системи антиоксидантного захисту удосконалити методику диференційованого лікування хворих із поєднаним перебігом ХХН та ЕВУШ та ДПК шляхом адекватного індивідуального підбору медикаментозних засобів. У відповідності з метою та завданням роботи за допомогою сучасних інструментальних неінвазивних методів дослідження нами було проведено комплексне обстеження 107 хворих на ХХН II-III стадії (хронічний пієлонефрит), які знаходились на стаціонарному лікуванні в нефрологічному та гастроентерологічному відділеннях ОКУ «Чернівецька обласна клінічна лікарня» м. Чернівці.

Дані про розподіл хворих на ХХН II-III стадії (хронічний пієлонефрит) залежно від наявності ЕВУШДПК подані в таблиці 1. Середній вік хворих становив 45,2 роки (від 21 до 53 років). Серед пацієнтів були чоловіки та 22 жінки.

Контрольну групу для порівняння досліджень склали 19 практично здорових осіб відповідного віку, серед яких чоловіків було 80, а жінок – 27. Езофагогастродуоденофіброскопія та ультразвукове дослідження органів черевної порожнини виконано у 100% хворих.

© Данелюк Г.Д., Підгірна А.А., Вівсянник В.В., Кардаш А.В., Золотун І.М., 2016

Таблиця 1

Розподіл хворих на хронічну хворобу нирок II-III стадії залежно від наявності ерозивно-виразкових уражень шлунка

Групи обстежених	Кількість хворих	
	Кількість	% від загальної кількості хворих
ХХН II стадії без ЕВУШДПК (I група)	12	18,5
ХХН III стадії без ЕВУШДПК (II група)	13	20,0
ХХН II стадії з ЕВУШДПК (III група)	19	29,2
ХХН III стадії з ЕВУШДПК (IV група)	21	32,3

Отже, найбільший відсоток від загальної кількості обстежених хворих складали пацієнти на ХХН III ступеня з наявністю ерозивно-виразкових уражень шлунка.

Діагноз ХХН встановлено на підставі наявності ураження нирок зі зниженням швидкості клубочкової фільтрації протягом більше 3 місяців.

Стан необмеженого протеолізу оцінювали за лізисом азоальбуміну (розпад низькомолекулярних білків), азоказеїну (деградація високомолекулярних білків) та азоколу (лізис колагену) [1].

Статистичний аналіз проводили з використанням програми STATISTICA for Windows 6.0. Для даних, що відповідали нормальному розподілу, визначали середню арифметичну вибірки (M) величину стандартного відхілення (s) та стандартної похибки (m), максимальне та мінімальне значення. Вірогідності різниці між отриманими даними оцінювали за коєфіцієнтом Стьюдента (t). За вірогідну приймали різницю при $p < 0,05$.

Результати дослідження. Дані літератури щодо вивчення значення процесів протеолізу у виникненні ЕВУШДПК при ХХН II-III стадії (ХП) відсутні. Враховуючи вищезазначене, одним із завдань даного дослідження стало вивчення особливостей протеолітичної активності плазми крові при ХХН II-III стадії (ХП), зокрема за наявності ЕВУШДПК. Результати проведених досліджень наведені в табл. 2.

Оцінюючи процеси необмеженого протеолізу у крові хворих на ХХН II-III стадії слід зазначити, що за відсутності ЕВУШДПК відбувається підвищення протеолізу дрібнодисперсних білків на 24,7% ($p<0,05$) у I групі та на 45,4% ($p<0,05$) у III групі; крупнодисперсних білків – на 35,2% ($p<0,001$) у I групі та на 50,2% ($p<0,05$) у III групі; колагену – на 20,3% ($p>0,05$) у I групі та на 38,4% ($p>0,05$) у III групі. У пацієнтів 4-ї групи лізис азоальбуміну збільшився на 51,5% ($p<0,05$); азоказеїну – на 69% ($p<0,05$), азоколу – на 48,6% ($p<0,001$). При цьому у хворих на ХХН III стадії з ЕВУШДПК в порівнянні з пацієнтами без них відбувається збільшення протеолітичної активності крові щодо низькомолекулярних білків – на 21,5% ($p<0,05$), великомолекулярних білків – на 25% ($p<0,05$), колагену – на 23,6% ($p<0,05$).

Отже, отримані дані дозволяють доводять, що виникнення ерозивно-виразкових уражень шлунка та дванадцятипалої кишки при ХХН II-III стадії (хронічному пієлонефриті) супроводжується вираженим підвищенням лізису низько- та високомолекулярних білків.

Таблиця 2

Зміни протеїназо-інгібіторної системи крові при ЕВУШДПК у хворих на ХХН II-III стадії (ХП) (M±m)

Групи обстежених	Показники		
	Лізис азоальбуміну, Е440/мл/год	Лізис азоказеїну, Е440/мл/год	Лізис азоколу, Е440/мл/год
Практично здорові (контроль) n = 19	2,91 ± 0,29	2,16 ± 0,19	0,74 ± 0,07
ХХН II ст. без ЕВУШДПК (I група) n = 12	3,63±0,15*	2,92±0,14*	0,89±0,04
ХХН II ст. з ЕВУШДПК (I група) n = 19	4,92±0,33**	5,99±0,17**	1,61 ±0,05**
ХХН IIIст. без ЕВУШДПК (III група) n = 13	4,41±0,36^	4,41±0,36^	1,10±0,08
ХХН IIIст. з ЕВУШДПК (IV група) n = 21	5,67±0,31*^	6,38±0,44*^	1,92±0,09*^

** – $p < 0,05$ у порівнянні з контролем;*

*** – $p<0,05$ у порівнянні з I групою;*

^ – $p<0,05$ у порівнянні з I групою;

**^ – $p<0,05$ у порівнянні з III групою.*

Важливу роль у патогенезі багатьох захворювань внутрішніх органів відіграють порушення з боку протеїназо-інгібіторної системи. У зв'язку з цим нами проведено вивчення особливостей протеолітичної активності плазми крові при ХХН II-III стадії (хронічному пієлонефриті), зокрема за наявності ЕВУШДПК. Процеси необмеженого протеолізу оцінювали за лізисом азоальбуміну (розпад низькомолекулярних білків), азоказеїну (деградація високомолекулярних білків) та азоколу (лізис колагену).

У хворих на ХХН II-III стадії (хронічний пієлонефрит) без супровідної патології встановлене збільшення лізису низько- та високомолекулярних білків. Водночас виникнення ЕВУШДПК супроводжувалося істотнішим підвищенням лізису азоальбуміну, азоказеїну та вірогідним підсиленням колагенолітичної активності крові.

Активація ряду протеолітичних ферментів і залучення їх у процеси деградації білкових компонентів може бути зумовлена впливом лізосомальних протеїназ, що вивільняються з клітин при їх руйнуванні внаслідок інтенсифікації процесів вільнорадикального окислення ліпідів та окислювальної модифікації білків. У цих випадках пептидгідролази, вивільняючись з клітин, можуть каталізувати специфічні реакції обмеженого протеолізу і виконувати важливі регуляторні функції. При цьому основні молекулярні механізми контролю активності протеолітичних ферментів полягають, очевидно, в активації неактивних попередників ферментів, видалення специфічних інгібіторів протеолізу, зокрема α_2-мікроглобуліну.

Отже, розвиток уражень шлунка, характерний для ХХН II-III стадії (хронічного пієлонефриту), спричиняється підсиленням неконтрольованого підвищення протеолітичної активності плазми крові. У свою чергу, слизова оболонка шлунка при ХХН II-III стадії (хронічному піє-

лонефриті) характеризується збільшеною чутливістю до пошкоджень, спричинених різноманітними шкідливими чинниками.

Висновки. 1. Кількість випадків ерозивного ураження шлунка збільшується відповідно до зростання ступеня ХХН.

2. Збільшення лізису низько- та високомолекулярних залежить від стадії ХХН і супроводжується виникненням ерозивно-виразкових уражень шлунка у хворих на хронічну хворобу нирок.

3. Показники необмеженого протеолізу при хронічній хворобі нирок II та III ступеня є допоміжним фактором для прогнозування виникнення ерозивно-виразкових уражень шлунка та запобігання ускладнень.

Список літератури:

1. Авраменко А.А. Хеликобактериоз. – Одесса: Фотосинтетика // А.А. Авраменко, А.И. Гоженко // 2006. – 326 с.
2. Бардах Л.Б. Роль Helicobacter Pylori в патогенезі гастродуоденальних ерозій / Л.Б. Бардах // Сучас. інфекції. – 2005. – № 2. – С. 92-96.
3. Барышникова Н.В. Роль генетическх особенностей Helicobacter pylori в патогенезе заболеваний органов пищеварения: от теории к практике / Н.В. Барышникова, А.Н. Суворова, Е.И.Ткаченко, Ю.П. Успенский // Експерим. та клин. гастроэнтерол. – 2009. – № 1. – С. 12-19.
4. Бондаренко Т.В. Особливості морфологічного стану слизової оболонки шлунка у хворих на виразкову хворобу дванадцятипалої кишки залежно від наявності патогенності H.pylori / Т.В. Бондаренко // Сучасн.гастроентерол. – 2005. – № 4. – С. 41-45.
5. Веремеенко К.Н. Протеолиз в норме и при патологии. – К.: Здоров'я, 1993. – 277 с.
6. Зак М.Ю. Клініко-функціональні та морфологічні особливості виразкової хвороби дванадцятипалої кишки і хронічного гастриту у хворих на гіпертонічну хворобу та їх лікування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук / М.Ю. Зак. // – Дніпропетровськ, 2005. – 23 с.
7. Лукичев Б.Г., Панина И.Ю. Выведение уремических токсинов через желудочно-кишечный тракт // Нефрология. – 2001. – Т. 5, № 2. – С. 7-12.
8. Никула Т.Д. Хронічна ниркова недостатність. – К.:Задруга, 2001. – 516 с. Авраменко А.А., Гоженко А.И. Хеликобактериоз. — Одесса: Фотосинтетика, 2004. – 326 с.
9. Резолюція 2-го з'їзду нефрологів України (Харків, 24 вересня 2005 року) // Укр. ж. нефрології та діалізу. – 2005. – № 4. – С. 2-5.
10. Рысс Е.С, Рябов С.И., Лутошкин М.Б., Панина И.Ю. Пищеварительная система // Лечение хронической почечной недостаточности / Под ред. С.И. Рябова. – СПб.: Фолиант, 1997. – С. 11-25.
11. Мойсеєнко В.О. Гастроентерологічні розлади при вторинних нефропатіях // Актуальні проблеми нефрології (Вип. 6) / За ред. Т.Д. Никули. – К.: Задруга, 2001. – С. 236-238.
12. Rhinovirus infects primary human airway fibroblasts and induces a neutrophil chemokine and a permeability factor / R. Ghildyal, H. Dagher, H.Donninger [et al.] // Journal of Medical Virology. – 2005. – Vol. 75. – P. 608-615.
13. Sakurai K. Rebamipide reduces recurrence of experimental gastric ulcers: role of free radicals and neutrophils / K. Sakurai, T. Osaka, K. Yamasaki // Digestive Diseases and Sciences. – 2005. – Vol. 50, Suppl. 1. – P. 90-96.
14. Sánchez-Delgado J. Effectiveness of a 10-day sequential treatment for Helicobacter pylori eradication in clinical practice / J. Sánchez-Delgado, X. Calvet, L. Bujanda [et al.] // The American Journal of Gastroenterology. – 2008. – Vol. 103, № 9. – P. 2220-2223.
15. Schrauwen R. W. M. Seven-day PPI-triple therapy with levofloxacin is very effective for Helicobacter pylori eradication / R. W. M. Schrauwen, M. J. R. Janssen, W. A. de Boer // The Netherlands Journal of Medicine. – 2009. – Vol. 67, № 3. – P. 96-101.
16. Serum vascular endothelial growth factor and its receptor level in patients with chronic obstructive pulmonary disease / D. Kierszniewska-Stepien, T. Pietras, P. Gorski [et al.] // European Cytokine Network. – 2006. – Vol. 17. – P. 75-79.

Данелюк Г.Д., Подгорная А.А., Вивсянник В.В.
Буковинский государственный медицинский университет
Кардаш А.В.
Городская больница № 1
Золотун И.Н.
Городская поликлиника № 1

ОБОСНОВАНЫЙ ПАТОГЕНЕТИЧЕСКОЙ ПОДХОД ЭФФЕКТИВНОСТИ ЛЕЧЕНИЯ ХРОНИЧЕСКОЙ БОЛЕЗНИ ПОЧЕК У ПАЦИЕНТОВ С ЭРОЗИВНО-ЯЗВЕННЫМИ ПОРАЖЕНИЯМИ ЖЕЛУДКА И ДВЕНАДЦАТИПЕРСТНОЙ КИШКИ

Аннотация
В работе изучено некоторые патогенетические особенности возникновения язвенных поражений желудка у больных хронической болезнью почек II и III степени, обусловленную длительным течением хронического рецидивирующего пиелонефрита на основании исследования протеолитическои активности плазмы крови. Исследовано состояние неограниченного протеолиза путем определения лизиса азоальбумину (распад низкомолекулярных белков), азоказеину (деградация високомолекулярних белков) и азоколу (лизис коллагена). Возникновение язвенных поражений желудка у больных хронической болезнью почек II и III степени с наличием хронического пиелонефриту сопровождается существенным увеличением лизиса низко- и высокомолекулярных белков и вероятным ростом колагенолитичнои активности крови.

Ключевые слова: хронический пиелонефрит, хроническая болезнь почек, азоальбумин, азоказеин, азокол.

Danelyuk G.D., Pidgirna A.A., Vivsiannyk V.V.
Bukovinian State Medical University
Kardash A.V.
City Hospital № 1
Zolotun I.N.
City Policlinic № 1

INFORMED PATHOGENETIC APPROACH EFFICIENCY TREATMENT OF CHRONIC KIDNEY DISEASE WITH EROSIVE AND ULCERATIVE LESIONS OF GASTRIC AND DUODENAL BOWEL

Summary
In the abstract there are studied pathogenetic peculiarities of appearance erosive damaging of stomach in patients with chronic kidney disease of IInd and IIIrd stage,which is caused by prolonged course of chronic pyelonephritis by the mean of investigation of serum proteolic actitvity of blood. There was investigated the state of unlimited proteolysis by the way of definition of lysis of asoalbumin (dissimilation lowmolecular proteins), asokasein (degradation of highmolecular proteins), and asokol (lysis of callogen). The appearance of erosive damaging of stomach in patients with chronic kidney failure of II and III stages with chronic pyelonphritis is revealed by elevated lysis of low- and highmolecular proteins and reliable elevation of collagenolytic activity of blood.
Keywords: chronic pyelonephritis, chronic kidney disease, asoalbumin,asokasein, asokol.

УДК 613.86:612.84:612.821.3:[378.4:616.31]

ГІГІЄНІЧНА ОЦІНКА ОСОБЛИВОСТЕЙ ЗМІН З БОКУ ПОКАЗНИКІВ ЗОРОВОЇ СЕНСОРНОЇ СИСТЕМИ ТА РОЗУМОВОЇ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ СТУДЕНТІВ-СТОМАТОЛОГІВ В УМОВАХ ВИКОРИСТАННЯ ЗАХОДІВ ЩОДО ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ

Панчук О.Ю.
Вінницький національний медичний університет імені М.І. Пирогова

У статті наведено дані гігієнічної оцінки особливостей змін з боку показників зорової сенсорної системи та розумової працездатності студентів-стоматологів в умовах використання заходів щодо оптимізації професійного навчання, психогігієнічної корекції перебігу професійної адаптації і запобігання виникненню несприятливих змін у психофізіологічному стані їх організму. Одержані результати переконливо засвідчують той факт, що запропонований комплекс заходів є важливою складовою сучасних здоров'язберігаючих технологій. В умовах застосування запропонованого комплексу, основними етапами практичної реалізації якого є етапи раціональної організації добової діяльності, професійно-прикладної фізичної підготовки, психофізіологічної реабілітації, а також психогігієнічної корекції, реєструються позитивно-значущі зміни з боку критеріальних показників зорової сенсорної системи, передусім, показників, які відображують особливості характеристик критичної частоти злиття світлових миготінь. Використання комплексу заходів щодо оптимізації професійного навчання, психогігієнічної корекції перебігу професійної адаптації і запобігання виникненню змін у психофізіологічному стані організму студентів забезпечувало появу позитивних зрушень з боку показників розумової працездатності, передусім, характеристик ефективності праці, яка виконується. Ураховуючи вищенаведене, як перспективи проведення подальших досліджень потрібно відзначити розроблення комплексних критеріїв оцінки ступеня ефективності програм корекційного, реабілітаційного або оздоровчого змісту, що розроблятимуться і впроваджуватимуться, та спрямовані на здійснення психогігієнічної корекції і психофізіологічної реабілітації.
Ключові слова: студенти, стоматологічний факультет, зорова сенсорна система, розумова працездатність, заходи щодо оптимізації професійного навчання, гігієнічна оцінка.

Постановка проблеми. Розглядаючи особливості процесів формування високої функціональної готовності до виконання певних видів трудової діяльності і, отже, формування високої професійної придатності, необхідної для успішного виконання конкретної професійної діяльності, узагальнюючи закономірності становлення, формування та подальшого розвитку адаптаційних можливостей організму як першооснови створення превентивного освітнього середовища та розв'язання численних проблемних питань навчально- і профорієнтаційно-значущого змісту, слід звернути увагу на необхідність урахування цілого комплексу певних психофізіологічних, психодіагностичних, особистісних і суто медичних показників, які підлягають ви-

© Панчук О.Ю., 2016

мірюванню, оцінці та тлумаченню. У зв'язку з цим, надзвичайно важливим слід вважати застосування різноманітних підходів до їх визначення, обов'язковими компонентами яких є: методики оцінки ступеня розвитку професійно- і соціально-значущих психофізіологічних функцій, професійно- і соціально-значущих особливостей особистості, застосування особистісних опитувальників і психометричних шкал, тестових методик, спрямованих на встановлення рівня адаптаційних ресурсів організму тощо [5, с. 367; 6, с. 12; 7, с. 15; 8, с. 75; 9, с. 509; 10, с. 124; 14, с. 64; 15, с. 438; 16, с. 140; 17, с. 5].

Причому особливого значення питання подібного змісту набувають у разі визначення особливостей та наслідків впливу на провідні характеристики функціонального стану і особливостей особистості дівчат і юнаків різноманітних програм корекційного, реабілітаційного або оздоровчого змісту [1, с. 65; 2, 145; 3, с. 11; 4, с. 23; 11, с. 224; 12, с. 219, 13, с. 47].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В ході досліджень, проведених впродовж останнього часу, визначено, що тривалість періоду, необхідного для формування високої професійної придатності, відзначається наявністю як чіткої залежності від природжених властивостей організму людини, так і, у багатьох випадках, визначається ступенем її мотивації, рівнем функціональної готовності, особливостями розумової і фізичної працездатності та рівнем підготовленості, тобто наявністю певних професійно-важливих знань, умінь, навичок, що отримані. Для цілої низькі спеціальностей іноді достатнім слід вважати природні особливості і завдатки, проте, переважна більшість сучасних спеціальностей потребує здійснення цілеспрямованого розвитку природних завдатків та індивідуальних психофізіологічних властивостей організму і особливостей особистості, що потрібні для адекватного засвоєння різних професій, причому відповідно до особливостей впливу заходів, які запроваджуються, і тому далеко не кожна людина може у прийнятні терміни успішно оволодіти професійними навичками, навіть за умов забезпечення високого рівня її професійної підготовки і мотивації [4, с. 23; 5, с. 368; 6, с. 12; 11, с. 223; 12, с. 219, 13, с. 47].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Саме тому нині особливої значущості набувають наукові дослідження, спрямовані на визначення особливостей змін з боку показників провідних функціональних систем організму сучасної студентської молоді, і, передусім, характеристик вищої нервової діяльності, зорової сенсорної системи, соматосенсорного аналізатора та розумової і фізичної працездатності в умовах застосування заходів корекційного, реабілітаційного або оздоровчого змісту.

Мета статті. Метою дослідження було здійснення гігієнічної оцінки особливостей змін з боку показників зорової сенсорної системи та розумової працездатності студентів-стоматологів в умовах використання заходів щодо оптимізації професійного навчання, психогігієнічної корекції перебігу професійної адаптації і запобігання виникненню несприятливих змін у психофізіологічному стані їх організму.

Викладення основного матеріалу. Дослідження, що передбачали визначення особливостей функціонального стану зорової сенсорної системи та розумової працездатності студентів-стоматологів у природних умовах навчання та в умовах використання заходів щодо оптимізації професійного навчання, психогігієнічної корекції перебігу професійної адаптації і запобігання виникненню несприятливих змін у психофізіологічному стані їх організму, здійснювались на базі Вінницького національного медичного університету ім. М.І. Пирогова, серед студентів стоматологічного факультету, розподілених на групу контролю (30 дівчат і 30 юнаків) і групу втручання (30 дівчат і 30 юнаків), Для студентів, залучених до складу групи контролю, властивою була традиційна система здобуття основних стоматологічних спеціальностей, відмітною рисою організації повсякденної навчальної і позанавчальної діяльності студентів групи втручання було застосування розробленого та запропонованого комплексу заходів.

Визначення функціональних можливостей зорової сенсорної системи передбачало оцінку величин критичної частоти злиття світлових миготінь на підставі застосування методики «Світлотест». Реєстрували частоту пред'явлення переривчастого світлового стимулу, при якій досліджувані особи починали сприймати його як безперервний потік. Дослідження здійснювали тричі для кожного ока окремо та вираховували на підставі отриманих даних узагальнений середній результат у Гц.

З метою проведення комплексної оцінки показників стійкості і переключення уваги, а також визначення особливостей провідних характеристик розумової працездатності студентів використовували методику Шульте, яка передбачала відшукування досліджуваними особами чисел від 1 до 25, розташованих у довільному порядку на 5 спеціальних таблицях поспіль. Виходячи із часу виконання кожного завдання, визначали ступінь ефективності праці, яка виконується, згідно із формулою 1:

$$ЕП = \frac{t_1 + t_2 + t_3 + t_4 + t_5}{5}; \quad (1)$$

де ЕП – ступінь ефективності праці, с; t_1, t_2, t_3, t_4 та t_5 – час виконання тестового завдання окремо за кожною з 5 таблиць, що пропонувались, с.

Статистичне опрацювання та аналіз одержаних даних здійснювався на підставі використання пакету прикладних програм багатовимірного статистичного аналізу «Statistica 6.1 for Windows» (ліцензійний № AXX910A374605FA) із використанням процедур описової статистики та параметричних методів оцінки достовірності виявлених відмінностей.

Основними етапами запропонованого комплексу заходів щодо оптимізації професійного навчання, психогігієнічної корекції перебігу професійної адаптації і запобігання виникненню несприятливих змін у психофізіологічному стані організму дівчат і юнаків слід було вважати наступні етапи: 1 етап: етап раціональної організації добової діяльності (здійснення корекції основних режимних елементів добової діяльності студентів), 2 етап: етап професійно-прикладної

фізичної підготовки (запровадження вправ професійно-прикладної фізичної підготовки з метою забезпечення пріоритетного розвитку професійно-значущих характеристик функціональних та фізичних можливостей організму дівчат і юнаків), 3 етап: етап психофізіологічної реабілітації (оптимізація психофізіологічного стану та пріоритетний розвиток професійно-значущих психофізіологічних функцій), 4 етап: етап психогігієнічної корекції (забезпечення активного формування професійного-значущих особливостей особистості).

Структура запропонованого комплексу заходів щодо оптимізації професійного навчання, психогігієнічної корекції перебігу професійної адаптації і запобігання виникненню несприятливих змін у психофізіологічному стані організму дівчат і юнаків на етапі навчання у закладі вищої освіти передбачала систематичне використання зазначених вправ в ході організації та проведення навчальних практичних занять, занять з фізичної культури у закладі вищої медичної освіти, а також застосування не менш, ніж 3-4 вправ з кожної із запропонованих груп в ході проведення спеціальних тренувальних занять у вільний час, що планувались, регулювались і виконувались студентами самостійно та проводились щоденно впродовж 30–45 хвилин, виконання домашніх завдань із включенням до їх структури розроблених вправ з наступною перевіркою ефективності їх виконання, систематичне використання зазначених вправ у ході проведення ранкової гігієнічної і вечірньої релаксаційної гімнастики, спортивних рухливих ігор та розваг.

Під час проведення гігієнічної оцінки провідних показників функціонального стану зорової сенсорної системи на підставі визначення характеристик критичної частоти злиття світлових миготінь, що дозволяють отримати інформацію про закономірності зорового сприйняття найбільш типових для діяльності майбутнього лікаря-стоматолога візуальних подразнень, слід було відзначити, що серед дівчат, які відносились до групи контролю, їх узагальнені значення зменшувались з 36,28±0,41 до 36,05±0,43 Гц ($p(t)_{п-к}$>0,05), серед юнаків, які відносились до групи контролю, – з 39,39±0,64 до 39,12±0,73 Гц ($p(t)_{п-к}$>0,05), разом з тим, серед дівчат, які належали до групи втручання, – суттєво зростали з 36,98±0,39 до 41,60±0,50 Гц ($p(t)_{п-к}$<0,01), серед юнаків, які належали до групи втручання, – також суттєво зростали з 39,21±0,63 до 41,70±0,52 мс ($p(t)_{п-к}$<0,01). На початку періоду досліджень яких-небудь статистично достовірних відмінностей між особами, які відносились до груп порівняння, не реєструвалось ($p(t)_{гк-гв}$>0,05), в той же час, наприкінці його як серед дівчат ($p(t)_{гк-гв}$<0,01), так і серед юнаків ($p(t)_{гк-гв}$<0,01) спостерігались статистично-значущі розбіжності (рис. 1).

Майже аналогічні зміни були властиві для показників, які відзначали величини критичної частоти злиття світлових миготінь окремо для лівого і правого ока. Так, у разі визначення даних відносно особливостей зорової сенсорної системи для правого ока необхідно було підкреслити, що їх значення і у дівчат групи контролю, і у юнаків групи контролю в незначній мірі зменшувався – з 36,28±0,50 до 35,77±0,45 Гц ($p(t)_{п-к}$>0,05) в першому випадку та з 39,38±0,60 до 38,86±0,75 Гц ($p(t)_{п-к}$>0,05) в другому, в той же час, у представників групи втручання реєструвались зміни, що відзначались збільшенням їх величин з 36,86±0,48 до 37,95±0,46 Гц ($p(t)_{п-к}$>0,05) в першому випадку та з 39,22±0,64 до 41,60±0,50 Гц ($p(t)_{п-к}$<0,01), набуваючи статистично-значущо-

Таблиця 1

Показники розвитку характеристик функціонального стану зорової сенсорної системи студентів стоматологічного факультету, що відносились до груп порівняння (M±m; n; p)

Показники функціонального стану зорової сенсорної системи	Час досліджень	Групи порівняння				$p(t)_{гк-гв}$
		Група контролю		Група втручання		
		n	M±m	n	M±m	
Дівчата						
Критична частота злиття світлових миготінь, Гц (праве око)	початок	30	36,28±0,50	30	36,86±0,48	>0,05
	кінець	30	35,77±0,45	30	37,95±0,46	<0,01
	$p(t)_{п-к}$	>0,05		>0,05		
Критична частота злиття світлових миготінь, Гц (ліве око)	початок	30	36,28±0,38	30	37,09±0,43	>0,05
	кінець	30	36,33±0,48	30	38,43±0,43	<0,01
	$p(t)_{п-к}$	>0,05		<0,05		
Критична частота злиття світлових миготінь, Гц (загалом)	початок	30	36,28±0,41	30	36,98±0,39	>0,05
	кінець	30	36,05±0,43	30	38,19±0,43	<0,01
	$p(t)_{п-к}$	>0,05		<0,05		
Юнаки						
Критична частота злиття світлових миготінь, Гц (праве око)	початок	30	39,38±0,60	30	39,22±0,64	>0,05
	кінець	30	38,86±0,75	30	41,60±0,50	<0,01
	$p(t)_{п-к}$	>0,05		<0,01		
Критична частота злиття світлових миготінь, Гц (ліве око)	початок	30	39,46±0,78	30	39,24±0,70	>0,05
	кінець	30	39,38±0,75	30	41,83±0,57	<0,05
	$p(t)_{п-к}$	>0,05		<0,01		
Критична частота злиття світлових миготінь, Гц (загалом)	початок	30	39,39±0,64	30	39,21±0,63	>0,05
	кінець	30	39,12±0,73	30	41,70±0,52	<0,01
	$p(t)_{п-к}$	>0,05		<0,01		

го змісту, в другому. Як і в попередньому випадку на початку часу спостережень між досліджуваними студентами яких-небудь достовірних розбіжностей не спостерігалось ($p(t)_{гк-гв}>0,05$), натомість, наприкінці його і серед дівчат ($p(t)_{гк-гв}<0,01$), і серед юнаків ($p(t)_{гк-гв}<0,05$) мали місце суттєві статистично-значущі відмінності.

У разі здійснення гігієнічної оцінки показників, які відзначали показники критичної частоти злиття світлових миготінь окремо для лівого ока, потрібно було відзначити, що їх значення у дівчат групи контролю зростали з 36,28±0,38 до 36,33±0,48 Гц ($p(t)_{п-к}>0,05$), у юнаків групи контролю – зменшувались з 39,46±0,78 до 39,38±0,75 Гц ($p(t)_{п-к}>0,05$), водночас у представників групи втручання реєструвались статистично-значущі зміни в динаміці часу проведення досліджень, що відзначались збільшенням їх величин відповідно з 37,09±0,43 до 38,43±0,43 Гц ($p(t)_{п-к}<0,05$) та з 39,24±0,70 до 41,83±0,57 Гц ($p(t)_{п-к}<0,01$). Як і в двох попередніх випадках на початку періоду спостережень між досліджуваними студентами яких-небудь достовірних відмінностей не спостерігалось ($p(t)_{гк-гв}>0,05$), натомість, наприкінці його і серед дівчат ($p(t)_{гк-гв}<0,01$), і серед юнаків ($p(t)_{гк-гв}<0,05$) мали місце суттєві статистично-значущі розбіжності.

Розроблений та запроваджений підхід справляв і вельми виражений позитивний вплив на характеристики стійкості і переключення уваги, які відзначали особливості ступеня ефективності праці, виявляючи здатність студентів ефективно виконувати поставлені перед ними навчально- і професійно-значущі завдання в ході виконання повсякденної діяльності (табл. 2). Серед дівчат, які відносились до групи контролю, їх значення зростали з 32,89±0,78 до 33,80±0,69 с ($p(t)_{п-к}>0,05$), серед юнаків, які відносились до групи контролю, – зменшувались з 37,28±1,32 до 35,48±1,02 с ($p(t)_{п-к}>0,05$), разом з тим, серед дівчат, які належали до групи втручання, – суттєво зменшувались з 32,74±0,78 до 29,88±0,56 с ($p(t)_{п-к}<0,01$), серед юнаків, які належали до групи втручання, – також суттєво зменшувались з 39,07±1,22 до 31,13±0,37 с ($p(t)_{п-к}<0,001$).

На початку часу досліджень жодних статистично-значущих відмінностей між студентами, які відносились до груп порівняння, не реєструвалось ($p(t)_{гк-гв}>0,05$), водночас, наприкінці його і серед дівчат ($p(t)_{гк-гв}<0,001$), і серед юнаків ($p(t)_{гк-гв}<0,001$) спостерігались статистично-значущі відмінності.

Висновки та пропозиції. 1. Одержані в ході проведених наукових досліджень результати і, зокрема, дані гігієнічної оцінки особливостей змін з боку показників зорової сенсорної системи та розумової працездатності студентів-стоматологів переконливо засвідчують той факт, що комплекс заходів щодо оптимізації професійного навчання, психогігієнічної корекції перебігу професійної адаптації і запобігання виникненню несприятливих змін у психофізіологічному стані організму студентів є важливою складовою сучасних здоров'язберігаючих технологій та суттєвим чинником формування здорового способу життя сучасної студентської молоді.

2. В умовах застосування запропонованого комплексу, основними етапами практичної реалізації якого є такі етапи, як етап раціональної організації добової діяльності, етап професійно-прикладної фізичної підготовки, етап психофізіологічної реабілітації, а також етап психогігієнічної корекції, реєструються позитивно-значущі зміни з боку критеріальних показників зорової сенсорної системи, передусім, показників, які відображують особливості характеристик критичної частоти злиття світлових миготінь.

3. Використання комплексу заходів щодо оптимізації професійного навчання, психогігієнічної корекції перебігу професійної адаптації і запобігання виникненню змін у психофізіологічному стані організму студентів забезпечує появу позитивних зрушень з боку показників розумової працездатності передусім, характеристик ефективності праці, яка виконується.

4. Ураховуючи вищенаведене, як перспективи проведення подальших досліджень потрібно відзначити розроблення комплексних критеріїв оцінки ступеня ефективності програм корекційного, реабілітаційного або оздоровчого змісту, що розроблятимуться і впроваджуватимуться, та спрямовані на здійснення психогігієнічної корекції і психофізіологічної реабілітації студентської молоді, що здобуває певний фах.

Таблиця 2

Показники розвитку характеристик розумової працездатності студентів стоматологічного факультету, що відносились до груп порівняння (M±m; n; p)

Показники розумової працездатності	Час досліджень	Групи порівняння				$p(t)_{гк-гв}$
		Група контролю		Група втручання		
		n	M±m	n	M±m	
Дівчата						
Ефективність праці, с	початок	30	32,89±0,78	30	32,74±0,78	>0,05
	кінець	30	33,80±0,69	30	29,88±0,56	<0,001
	$p(t)_{п-к}$	>0,05	<0,01			
Юнаки						
Ефективність праці, с	початок	30	37,28±1,32	30	39,07±1,22	>0,05
	кінець	30	35,48±1,02	30	31,13±0,37	<0,001
	$p(t)_{п-к}$	>0,05	<0,001			

Список літератури:

1. Бодров В. А. Психология профессиональной пригодности / В. А. Бодров. – М.: ПЕРСЭ, 2001. – 511 с.
2. Бодров В. А. Психология профессиональной деятельности. Теоретические и прикладные проблемы / В. А. Бодров. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН». – 2006. – 623 с.
3. Кабачков В. А. Профессиональная направленность физического воспитания в ПТУ / В. А. Кабачков, С. А. Полиевский. – М.: Высшая школа, 1991. – 222 с.
4. Казин Э. М. Влияние психофизиологического потенциала на адаптацию к учебной деятельности / Э. М. Казин, В. И. Иванов, Н. А. Литвинова // Физиология человека. – 2002. – Т. 28, № 3. – С. 23-29.
5. Кальниш В. В. Современные направления совершенствования профессионального психофизиологического отбора (обзор литературы) / В. В. Кальниш, А. И. Ена // Журнал АМН України. – 2004. – Т. 10, № 2. – С. 368-384.
6. Кальниш В. В. К вопросу об определении понятий работоспособность и трудоспособность / В. В. Кальниш // Український журнал з проблем медицини праці. – 2009. – № 1(17). – С. 12-22.
7. Капцов В. А. Труд и здоровье медицинских работников как проблема медицины труда / В. А. Капцов // Мед. помощь. – 1996. – № 2. – С. 15-17.
8. Кундиев Ю. И., Нагорная А. М. Профессиональное здоровье в Украине. Эпидемиологический анализ. – К.: Авиценна, 2007. – 396 с.
9. Максименко С. Д. Діагностіка рівня професійної підготовки лікаря / С. Д. Максименко, В. Є. Мілерян // Проблеми підготовки медичних та фармацевтичних кадрів в Україні. – К.; Дніпропетровськ, 2001. – С. 509-510.
10. Майдіков Ю. Л. Комп'ютерна психофізіологічна діагностика у професійній орієнтації / Ю. Л. Майдіков, С. І. Корсун // Фізіологічний журнал. – 2002. – Т. 48, № 2. – С. 124.
11. Полька Н. С. Актуальні проблеми психогігієни дітей і підлітків: шляхи та перспективи їх вирішення (огляд літератури і власних досліджень) / Н. С. Полька, І. В. Сергета // Журнал НАМН України. – 2012. – Т. 18, № 2. – С. 223-236.
12. Сергета І. В. Організація вільного часу та здоров'я школярів / І. В. Сергета, В. Г. Бардов. – Вінниця: РВВ ВАТ «Віноблдрукарня», 1997. – 292 с.
13. Сердюк А. М. Психогигиена детей и подростков, страдающих хроническими соматическими заболеваниями / А. М. Сердюк, Н. С. Полька, І. В. Сергета. – Вінниця: Нова книга, 2012. – 336 с.
14. Сухарев А. Г. Технология социально-гигиенического мониторинга детского и подросткового возраста / А. Г. Сухарев // Гигиена и санитария. – 2002. – № 4. – С. 64-67.
15. Сухарев А. Г., Игнатова Л. Ф. Методология изучения образовательной среды и здоровья учащихся / А. Г. Сухарев, Л. Ф. Игнатова // Гигиена детей и подростков: история и современность (проблемы и пути решения). – М.: Научный центр здоровья детей РАМН, 2009. – С. 438.
16. Яруллина Л. Р. Ценностные ориентации студентов негосударственных высших учебных заведений / Л. Р. Яруллина // Прикладная психология и психоанализ. – 2002. – № 5/6. – С. 140-144.
17. Petterson I. L. Perceived relevance of psychological work site interventions for improved quality of health care work environment / I. L. Petterson, B. Arnetz // Vard Nord Utveckl Forsk. – 1997. – № 17(1). – P. 4-10.

Панчук А.Е.
Винницкий национальный медицинский университет имени Н.И. Пирогова

ГИГИЕНИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ОСОБЕННОСТЕЙ ИЗМЕНЕНИЙ СО СТОРОНЫ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЗРИТЕЛЬНОЙ СЕНСОРНОЙ СИСТЕМЫ И УМСТВЕННОЙ РАБОТОСПОСОБНОСТИ СТУДЕНТОВ-СТОМАТОЛОГОВ В УСЛОВИЯХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕРОПРИЯТИЙ, НАПРАВЛЕННЫХ НА ОПТИМИЗАЦИЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация
В статье приведены данные гигиенической оценки особенностей изменений со стороны показателей зрительной сенсорной системы и умственной работоспособности студентов-стоматологов в условиях использования мероприятий, направленных на оптимизации профессионального обучения, психогигиенической коррекции течения профессиональной адаптации и профилактики возникновения неблагоприятных изменений в психофизиологическом состоянии их организма. Полученные результаты убедительно свидетельствуют о том, что разработанный комплекс мероприятий является важной составляющей современных здоровьесберегающих технологий. В условиях применения предложенного комплекса, основными этапами практической реализации которого являются этапы рациональной организации суточной деятельности, профессионально-прикладной физической подготовки, психофизиологической реабилитации, а также психогигиенической коррекции, регистрируются положительные изменения со стороны критериальных показателей зрительной сенсорной системы, прежде всего показателей, отражающих особенности характеристик критической частоты слияния световых мельканий. Использование комплекса мероприятий, направленных на оптимизацию профессионального обучения, психогигиенической коррекции течения профессиональной адаптации и профилактики возникновения изменений в психофизиологическом состоянии организма студентов, обусловливало появление положительных изменений со стороны показателей умственной работоспособности и, прежде всего, со стороны показателей эффективности выполняемой работы. Учитывая вышеизложенное, в качестве перспектив проведения дальнейших исследований необходимо отметить разработку комплексных критериев оценки степени эффективности разрабатываемых и внедряемых программ коррекционного, реабилитационного либо оздоровительного содержания, направленных на осуществление психогигиенической коррекции и психофизиологической реабилитации.
Ключевые слова: студенты, стоматологический факультет зрительная сенсорная система, умственная работоспособность, мероприятия, направленные на оптимизацию профессионального обучения, гигиеническая оценка.

Panchuk O.Y.
Vinnitsya National Medical University named after N.I. Pirogov

HYGIENICSL ASSESSMENT OF FEATURES CHANGES BY VISUAL SENSOR SYSTEM AND MENTAL CAPACITY OF STUDENTS DENTISTS IN THE USE OF MEASURES TO OPTIMIZE VOCATIONAL TRAINING

Summary
This article presents data hygienic assessment of features changes by visual sensor system and mental capacity of students dentists in the use of measures to optimize vocational training, psychohygienic correction of professional adaptation and prevention of adverse change in the physiological state of their organism. The results clearly demonstrate the fact that on-proposed package of measures is an important part of modern health promotion technologies. In terms of use a complex, the main stages of the practical implementation of which is stages rational organization of daily activities, professionally applied physical training, psychophysiological rehabilitation and psychohygienic corection, recorded positive and meaningful changes in the criterion indicator visual sensory system, especially indicators performance features critical fusion frequency of light flashes. The use of measures to optimize vocational training, psychohygienic correction of professional adaptation and prevention of adverse change in the physiological state of their organism of students ensured the emergence of positive changes from indices of mental capacity, performance characteristics work in progress. Given the above, as prospects for further research to note the development of complex criteria for evaluating the efficiency of programs, correctional, rehabilitation or wellness content and implemented the use of measures to optimize vocational training, psychohygienic correction and psychophysiological rehabilitation.
Keywords: students, dental faculty, visual sensory system, mental capacity, measures to optimize vocational training, hygienic assessment.

УДК 616.24-002+616-053.2

ДІАГНОСТИКА ТА АНТИБАКТЕРІАЛЬНА ТЕРАПІЯ НЕГОСПІТАЛЬНИХ ПНЕВМОНІЙ У ДІТЕЙ

Перовський В.С., Христич М.М.,
Ломага Ю.Є., Клименко М.М., Мізерний Р.О.
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця
Петрук А.В.
Навчально-науковий центр «Інститут біології»
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено обговоренню підходів до лікування негоспітальних пневмоній у дітей. Розглянуто їх етіологію. Дано характеристику основних критеріїв діагностики захворювання. Наведено алгоритм стартової антибактеріальної терапії з урахуванням вікових особливостей дітей. Розглянуто особливості призначення лікарських препаратів з огляду на тяжкість та етіологію захворювання.
Ключові слова: педіатрія, негоспітальні пневмонії, антибактеріальна терапія, амбулаторне лікування, етіологія пневмоній.

Постановка проблеми. Негоспітальна пневмонія є однією з найактуальніших проблем сучасної педіатрії. Її небезпека зумовлена високою дитячою смертністю, та різноманітністю етіології: це захворювання можуть викликати віруси, бактерії та гриби. Попри те, що більшість випадків негоспітальної пневмонії у дітей зумовлені діяльністю хвороботворних бактерій, і вона піддається лікуванню антибактеріальними препаратами, все ж за даними ВООЗ, лише у третині випадків пацієнти отримують ефективні у їх випадку лікарські засоби. Таким чином, актуальність даного дослідження пояснюється потребою в уточненні діагностичних критеріїв та алгоритмі стартової антибактеріальної терапії, котрі отримують широке застосування у лікарській практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Порушена проблематика знайшла широке висвітлення у науково-практичних джерелах. Останні праці такі вітчизняних дослідників як О. Абатуров, О. Агафонова, І. Височина, О. Кривуша, В. Майданник, Г. Матейко, І. Пилюк та багатьох інших спрямовані на дослідження особливостей симптоматики, з'ясування діагностичних критеріїв призначення антибактеріальних препаратів, лікування та прогнозування негоспітальних пневмоній у дітей. Також слід відзначити внесок таких зарубіжних науковців як Е. Бергер, Дж. Едельсберг, Г. Остер, Дж. Бредлі, С. Баїнгтон, Х. Зар та багатьох інших в розробку рекомендацій щодо врахування вікових особливостей дітей у виборі лікарських препаратів та визначення схеми їх застосування.

© Перовський В.С., Христич М.М., Ломага Ю.Є., Клименко М.М., Мізерний Р.О., Петрук А.В., 2016

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Віддаючи належне внеску попередників відзначимо, що зберігається необхідність в узагальненні накопичених теоретичних та експериментальних даних з метою їх застосування у практиці лікування негоспітальних пневмоній у дітей.

Мета статті полягає у вивченні літератури, присвяченої клінічним та експериментальним дослідженням щодо визначення етіології, діагностування та лікування негоспітальних пневмоній у дітей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Частота випадків захворювання на негоспітальну пневмонію значно варіює в дитячій популяції і залежить не тільки від соціально-економічного розвитку регіону, але також від доступності критеріїв діагностики. В тих країнах, де використовується рентгенологічний метод, частота пневмонії нижча, ніж в регіонах, де підтвердження діагнозу відбувається виключно на фізикальних даних. За даними В. Костроміної та В. Стриж, показники захворюваності дітей на пневмонію в країнах СНД, у тому числі в Україні, коливаються від 4 до 20 випадків на 1000 дітей віком від 1 місяця до 15 років. При госпіталізації дітей із гострими бронхолегеневими захворюваннями частка хворих на пневмонію віком до 1 року становить 25-30%, від 1 до 5 років – 50%, у старших – до 10-20% [5, с. 5], в країнах Європи ці показники коливаються в межах 34-40 випадків на 1000 дитячого населення [11, с. 31-32].

До числа найпоширеніших збудників негоспітальних пневмоній відносять: пневмокок, гемофільну паличку та інші мікроорганізми, в тому числі віруси і гриби. Доречно уточнити, що етіологія захворювань нижнього респіраторного тракту має суттєві відмінності для різних вікових груп. Вроджені пневмонії, які розвиваються в результаті трансплацентарного інфікування плода, частіше викликаються збудниками блідою трепонемою, вірусом простого герпесу 1-го типу, краснухою, лістерією, токсоплазмою, цитомегаловірусом та іншими [15; 17]. У дітей до 3 років включно, в етіології пневмонії зростає роль респіраторних вірусів, які можуть бути як самостійною причиною захворювання, так і створювати вірусно-бактеріальні асоціації [12]. До 5 років етіологічна роль респіраторних вірусів помітно знижується, і у дітей старших 5 років не перевищує 5 випадків на 100 захворювань на рік. [15; 12]. Як свідчать дані наступних досліджень [3; 6; 8; 20] основними збудниками негоспітальної пневмонії є пневмокок, дещо рідше гемофільна паличка; в патогенезі дітей 5-тирічного віку та старших підвищується роль мікоплазми і хламідії. Особливості вікової структури позалікарняної пневмонії у дітей наведено нижче (табл. 1).

Алгоритм діагностичного пошуку при підозрі на негоспітальну пневмонію складається із загальноприйнятої клінічної симптоматики з використанням сучасних методів лабораторно-інструментальної діагностики [9]. Експерти ВООЗ вважають, що в типових випадках для пневмонії є характерними: а) фебрильна температура з тривалістю понад 3 доби; б) ціаноз та наявність таких ознак респіраторного дистресу; в) вкорочення перкуторного звуку в зоні ураження, бронхіальне або ослаблене дихання, звучні хрипи або крепітуючі хрипи (ці симптоми спостерігаються у 50-70% хворих) [7, с. 59-62].

Таблиця 1

Вікова етіологічна структура негоспітальних пневмоній у дітей

Вік	Збудник
0-6 місяців	E. coli, S. agalactiae, L. monocytogenes, S. aureus, C. trachomatis, віруси
6 місяців – 5 років	S. pneumoniae (70-88%); H. influenzae типу b (до 10%) M. pneumoniae (15%); C. pneumoniae (3-7%); Віруси
Старше 6 років	S. pneumoniae (35-40%); M. pneumoniae (23-44%); C. pneumoniae (15-30%); H. influenzae типу b (рідко)

Джерело: [7]

Рентгенографія органів грудної клітини дозволяє оцінити критерії, які свідчать про тяжкість захворювання, а саме: а) розміри інфільтрації легенів і її поширеність; б) наявність або відсутність плеврального випоту; в) наявність або відсутність деструкції легеневої паренхіми.

Важливим діагностичним критерієм є кількість лейкоцитів та їх формула. Лейкоцитоз $>10\text{-}12*10^9$/л та зсув лейкоформули вліво (>10% паличкоядерних нейтрофілів) вказують на високу ймовірність бактеріальної інфекції. Предикторами несприятливого перебігу запального процесу в легеневій паренхімі є лейкопенія $<3*10^9$л або лейкоцитоз $>25*10^9$/л [7, с. 59-62].

Для діагностики нетяжкого перебігу негоспітальної пневмонії достатньо обмежитися клінічними симптомами, рентгенографією легенів, загальним аналізом крові. Діагноз пневмонія є достовірним при наявності інфільтративної тіні на рентгенограмі легенів в поєднанні хоча б із двома з нижчеперелічених клініко-лабораторних ознак: а) фебрильною температурою; б) кашлем; в) аускультативними ознаками пневмонії: лейкоцитозом $>10\text{-}12*10^9$л та/або паличкоядерним зсувом лейкоформули >10%.

У випадках важкої пневмонії в стандарт діагностичних методів обстеження доцільно включати: а) визначення активності печінкових ферментів; б) рівень креатиніну та сечовини; в) показник С- реактивного білку; г) концентрацію прокальцитоніну, яка корелює зі ступенем тяжкості бактеріємії і використовується в якості прогнозу перебігу хвороби; д) кислотно-лужний стан і електроліти крові; е) електрокардіографію; ж) підтвердження причинно-вагомого збудника шляхом посіву крові (позитивні результати посіву не перевищують 10-40%); з) мікробіологічне дослідження мокротиння, або секрету з верхніх дихальних шляхів [2, с. 34-35].

Для уточнення в етіології захворювання «атипових» збудників використовуються молекулярні (ПЛР) і серологічні методи дослідження. Наростання титрів специфічних антитіл в парних сироватках більш ніж в чотири рази, взятих в гострий період і в період реконвалесценції (через 2-4 тижні від початку гострого періоду), може свідчити про мікоплазмову або хламідійну етіологію пневмонії. Цей метод обстеження виправданий для дітей, старших 5-річного віку і найчастіше використовується для ретроспективного аналізу.

Початкова антибіотикотерапія негоспітальної пневмонії проводиться емпіричним шляхом, оскільки при встановленні діагнозу лише в окремих випадках стає відомим етіологічний патоген [1; 16].

Планування антибактеріальної терапії відбувається у відповідності до таких вимог: а) вибір стартового антибіотика здійснюється згідно з принципами вірогідної етіології; б) емпірична антибактеріальна терапія визначається віком дитини та тяжкістю захворювання [13]; в) шляхи прийому препаратів: перорально (при негоспітальній пневмонії у дітей, які лікуються в амбулаторних умовах) [12]; парентерально (у разі якщо дитина не в змозі проковтнути пероральні антибіотики) [12].

Лікування негоспітальних пневмоній має певні вікові особливості. Так, лікування новонародженої дитини завжди проводиться в стаціонарі. Антибіотики вводяться парентерально. При ранніх ВАП препаратом вибору є ампіцилін (100-150 мг/кг/добу з інтервалом 6 год) у поєднанні з аміноглікозидами. У випадках передбачуваної резистентності можна використовувати захищений сульбактамом ампіцилін. Цефалоспорини III покоління активні відносно грамнегативної флори (але не лістерій), тому їх призначають при ентеробактеріальній пневмонії (разом з аміноглікозидами). При мікоплазмозі або хламідіозі застосовують макроліди.

Відповідно до рекомендацій Американського товариства з дитячих інфекційних хвороб (PIDS) та Американського товариства спеціалістів з інфекційних захворювань (IDSA) алгоритм стартової емпіричнаої терапії типових і атипових позалікарняних пневмоній у дітей в амбулаторних і стаціонарних умовах наведена вище (табл.2).

Як вбачається з вищенаведеного, у дітей віком до 5 років рекомендується використовувати високі дози амоксициліну (90 мг/кг/добу) протягом 7-10 днів при позалікарняній пневмонії ймовірно бактеріального походження. Ця процедура буде охоплювати S.pneumoniae, найбільш поширеного збудника захворювання у дітей цього вікового діапазону [13].

При важкій пневмонії антибактеріальна терапія призначається парентерально або у вигляді ступеневої терапії – двоетапне застосування антибіотиків: перехід з парентерального введення на пероральний прийом після поліпшення стану пацієнта (зазвичай через 2-3 дні після початку лікування) [2]. Це призводить до зменшення вартості лікування і скорочення термінів перебування в стаціонарі при збереженні високої ефективності.

Препаратами альтернативної групи є цефалоспорини II покоління (цефуроксиму аксетил) або макроліди. Макроліди та цефалоспорини можуть призначатися пацієнтам з алергією на пеніцилін. В даний час макроліди є препаратами вибору у дітей від 5 до 16 років, оскільки зберігають високу активність щодо S.pneumoniae, M.pneumoniae і C.pneumonia [1; 18].

Препаратами вибору для хворих з важкою пневмонією, яка вимагає госпіталізації, є амоксицилін + клавуланат або цефалоспорини II покоління. Альтернативними антибіотиками є цефалоспорини III або IV покоління. Цефтриаксон і цефотаксим (цефалоспорини III покоління), які зберігають високу чутливість по відношенню до пневмококів і гемофільної палички – резистентні форми не перевищують 2% [4].

Тривалість антибактеріальної терапії залежить від тяжкості та перебігу хвороби, а також наявності фонових захворювань [18]. Критерієм припинення курсу антибактеріальної терапії при лікуванні неважкої негоспітальної пневмонії є клінічне одужання, навіть при збереженні залишкових змін на рентгенограмі. В цілому тривалість антибіотикотерапії при негоспітальній пневмонії, викликаної типовими бактеріями, становить 7-10 днів, атиповими бактеріями – 10-14 днів. В динаміці через 24-48 годин повинна бути оцінена ефективність емпірично призначеної терапії [16]. Не слід скасовувати антибіотик на ранніх термінах (на 3-4-й день), так як при цьому не досягається ерадикація збудників, потенціюється розвиток антибіотикорезистентних штамів. Однак дослідження останніх років показали можливість скорочення тривалості антибактеріальної терапії при негоспітальній пневмонії у дітей в 1,5-2 рази (з 9-11-х до 5-6-х діб.) під контролем рівня прокальцитоніну крові. Це дозволяє без зниження ефективності скоротити споживання лікарських засобів, терміни госпіталізації, зменшити число небажаних лікарських явищ, а також сприяє стримуванню зростання резистентності бактерій [19].

Таблиця 2

Стартова антибактеріальна терапія негоспітальної пневмонії

	Негоспітальна пневмонія бактеріальної етіології	Негоспітальна пневмонія атипової етіології
Діти до 5 років	Амоксицилін: – при I-II ступені тяжкості перорально по 90 мг/кг на добу в 2 прийоми. Альтернатива: амоксицилін клавуланат (дозування по амоксициліну 90 мг/кг/ добу в 2 прийоми)	Азитроміцин (перорально по 10 мг/кг один раз в 1-й день, потім по 5 мг/кг один раз на добу протягом 4 днів).
Діти старше 5 років	Амоксицилін: – при I ступені тяжкості перорально по 45 мг/кг на добу в 2 прийоми; – при II ступені тяжкості перорально по 90 мг/кг на добу в 2 прийоми, але не більше 4 г/добу. Дітям з передбачуваною бактеріальною негоспітальною пневмонією, які не мають клінічних, лабораторних та рентгенографічних доказів того, що відрізняє бактеріальну негоспітальну пневмонію від атипової, макроліди можуть бути додані до β-лактамних антибіотиків для емпіричної терапії. Альтернатива: амоксицилін клавуланат (дозування по амоксициліну 90 мг/кг/ добу в 2 прийоми; максимальна доза 4 г/добу).	Азитроміцин (перорально по 10 мг/кг один раз в 1-й день, потім по 5 мг/кг один раз на добу протягом 4 днів). Максимальна доза азитроміцину в 1 день 500 мг, потім 250 мг протягом 4 днів).

Джерело: [7, с. 63-64; 13]

Висновки. Таким чином, антибактеріальна терапія є ефективним методом лікування негоспітальних пневмоній у дітей вірусної та бактеріальної етіології. Стартова антибактеріальна терапія негоспітальної пневмонії дітей засновується на використанні ампіциліну, амоксициліну, цефалоспоринів ІІІ покоління, макролідів в залежності від етіології та віку. В цілому, тривалість антибіотикотерапії при негоспітальній пневмонії, викликаної типовими бактеріями, становить 7-10 днів, атиповими бактеріями – 10-14 днів. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в обговоренні методологічних підходів прогнозування перебігу захворювання під впливом терапії.

Список літератури:

1. Геппе Н.А. Рациональная антибактериальная терапия при внебольничной пневмонии у детей / Н.А. Геппе [и др.] // Клиническая и неотложная педиатрия. – 2015. – Т. 1, № 1. – С. 24.
2. Каримджанов И.А. Ступенчатая терапия внебольничной пневмонии у детей / И.А. Каримджанов, Г.Х. Исканова, Н.А. Исраилова // Здоровье ребенка. – 2014. – № 3. – С. 70-73.
3. Класифікація пневмонії у дітей / Ю. Г. Антипкін [та ін.] // Здоров'я України. – 2010. – № 4. – С. 11.
4. Козлов Р.С. Динамика резистентности Streptococcus pneumoniae к антибиотикам в России за период 1999–2009 гг. Результаты многоцентрового проспективного исследования ПеГАС / Р.С. Козлов [и др.] // Клиническая микробиология и антимикробная химиотерапия. – 2010. – № 12. – С. 329-341.
5. Костроміна В.П. Пневмонія у дітей: принципи стартового контрольованого лікування / В.П. Костроміна, В.О. Стриж // Дитячий лікар. – 2010. – № 2. – С. 5-11.
6. Майданник В.Г. Гостра пневмонія у дітей: клінічні варіанти пребігу, діагностика та лікування / В.Г. Майданник, О.І. Сміян, Т.П. Бинда. – Суми: Вид-во СумДУ, 2009. – 156 с.
7. Майданник В.Г. Клінічні рекомендації з діагностики та лікування позалікарняної пневмонії у дітей з позиції доказової медицини / В.Г. Майданник, Є.О. Ємчинська // Международный журнал педиатрии, акушерства и гинекологии. – 2014. – Т. 6, № 3. – С. 55-82.
8. Матейко Г.Б. Сучасні патогенетичні аспекти розвитку та прогнозування перебігу пневмонії у дітей, що часто хворіють на гострі респіраторні захворювання (огляд літератури) / Г.Б. Матейко, І.І. Пилюк // Современная педиатрия. – 2013. –№ 8. – С. 64-68.
9. Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Протоколів надання медичної допомоги дітям за спеціальністю «дитяча пульмонологія» [Електронний ресурс] // Міністерство охорони здоров'я України: [сайт] / Публічна інформація. – 2005. – Режим доступу: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20050113_18.html (27.09.2016). – Назва з екрану.
10. Синопальников А.И. Стандарты антибактериальной терапии госпитальной пневмонии // Военно-медицинский журнал. – 2001. – № 1. – С. 37-44.
11. Спичак Т.В. Критерии диагностики и соответствие лечения внебольничных пневмоний у детей современным стандартам / Т.В. Спичак, С.С. Ким, Л.К. Катосова // Вопросы диагностики в педиатрии. – 2010. – Т. 2, № 6. – С. 31-34.
12. Ambulatory short-course high-dose oral amoxicillin for treatment of severe pneumonia in children: a randomised equivalency trial / T. Hazir [et al.] // Lancet. – 2008. – № 371. – Pp. 49-56.
13. Bradley J.S. The Management of Community-Acquired Pneumonia in Infants and Children Older Than 3 Months of Age: Clinical Practice Guidelines by the Pediatric Infectious Diseases Society and the Infectious Diseases Society of America / J.S. Bradley, C.L. Byington, S.Samir, S.S. Shah // Clinical Infectious Diseases. – 2011. – № 53. – Pp. 617–630.
14. British Thoracic Society guidelines for the management of comm unity acquired pneumonia in children: update 2011 [Електронний ресурс] / British Thoracic Society. – 2011. – Режим доступу: https://www.brit-thoracic.org.uk/document-library/clinical-information/pneumonia/paediatric-pneumonia/bts-guidelines-for-the-management-of-community-acquired-pneumonia-in-children-update-2011/ (25.09.2016). – Назва з екрану.
15. Bush A. Growing up with lung disease: the lung in transition to adult life / A. Bush, R.-H. Carlsen, M.S. Zach // ERSM. – 2002. – P. 189-213.
16. Cincinnati Children's Hospital Medical Center. Evidencebased care guideline. Community acquired pneumonia in children 60 days through 17 years of age [Електронний ресурс] / Cincinnati Children's Hospital Medical Center. – 2012. – http://www.cincinnatichildrens.org/service/j/andersoncenter/evidence-based-care/community-acquired-pneumonia (25.09.2016). – Назва з екрану.
17. Geelen S. Induction of procoagulant activity on human endothelial cells by Streptococcus pneumoniae / S. Geelen, C. Bhattacharyya, E. Tuomanen // Infection and Immunity. – 1992. – № 60. – Pp. 4179-4183.
18. Kimberly S.S. Community aguired pneumonia in children / S.S. Kimberly, L.H. Burton, M.G. Christa // American Family Physician. – 2012. – № 86. – Pp. 661-667.
19. Korppi M. Non-specific host response markers in the differentiation between pneumococcal and viral pneumonia: what is the most accurate combination? // Pediatrics International. – 2004. – № 46. – P. 545-550.
20. Prevalence and Clinical Significance of Fever, in Acute Exacerbation of cro nic Obstructive Pulmonari Disease / D. Leiberman [et al.] // Europ.J. Clin. Microbiol. Infect. – 2003. – № 22. – P. 75-85.

Перовский В.С., Христич М.Н.,
Ломага Ю.Е., Клименко М.Н., Мизерный Р.А.
Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца
Петрук А.В.
Учебно-научный центр «Институт биологии»
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ДИАГНОСТИКА И АНТИБАКТЕРИАЛЬНАЯ ТЕРАПИЯ ВНЕБОЛЬНИЧНЫХ ПНЕВМОНИЙ У ДЕТЕЙ

Аннотация
Статья посвящена обсуждению проблематики лечения внебольничных пневмоний у детей. Рассмотрена их этиология. Дана характеристика основным критериям диагностики заболевания. Приведен алгоритм стартовой антибактериальной терапии с учетом возрастных особенностей детей. Рассмотрены особенности назначения лекарственных препаратов с учетом тяжести и этиологии заболевания.
Ключевые слова: педиатрия, внебольничная пневмония, антибактериальная терапия, амбулаторное лечение, этиология пневмоний.

Perovskyi V.S., Khristich M. N.,
Lomaha Y.E., Klimenko M.N., Mizernyi R.O.
National Medical University named after A.A. Bogomolets
Petruk A.V.
Educational and Scientific Center «Institute of Biology»
Kyiv National Taras Shevchenko University

DIAGNOSIS AND ANTIBACTERIAL THERAPY OF COMMUNITY ACQUIRED PNEUMONIA IN CHILDREN

Summary
The article discusses the problems of the treatment of community-acquired pneumonia in children. Also it considered its etiology. It was given a description of the main criteria for diagnosing disease. It was given an algorithm of starting antibiotic therapy of age-appropriate children. It was also discussed the features of prescribing drugs considering severity and etiology of the disease.
Keywords: pediatrics, community acquired pneumonia, antibiotic therapy, outpatient treatment, the etiology of pneumonia.

УДК 517.547

ФАКТОРИ РИЗИКУ ТА МЕТОДИ ПРОГНОЗУВАННЯ РЕЦИДИВІВ ГРИЖІ МІЖХРЕБЦЕВИХ ДИСКІВ У РЕЗУЛЬТАТІ ХІРУРГІЧНОГО ЛІКУВАННЯ

Пристая Є.В., Коваль С.В.,
Хоменко Г.В., Сильчук Т.О., Грищук Р.Я.
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

Представлений аналітичний огляд літератури з проблеми прогнозування результатів хірургічного лікування гриж поперекових міжхребцевих дисків. Наукові дослідження в даному напрямку на даний час привертають дедалі більшу увагу дослідників. Актуальність досліджуваної проблеми в вертеброхірургії не викликає сумніву. Незважаючи на великі успіхи в модернізації методів і технологій хірургічного втручання, число повторних операцій з приводу рецидиву гриж міжхребцевих дисків не може відповідати бажаним результатам.

Ключові слова: грижа міжхребцевого диску; синдром «невдало оперованого хребта»; прогнозування наслідків хірургічного лікування.

Постановка проблеми. Встановлено, що хірургічне лікування гриж міжхребцевих дисків поперекового відділу хребта нерідко пов'язане з недостатнім і суб'єктивним прогнозуванням, що може призводити до незадовільних результатів. Такими є формування клінічно значимого епідурального фіброзу, нестабільність і рецидиви гриж міжхребцевих дисків [1]. Частота невдалих результатів зумовила появу в вертеброхірургії нового терміна – failed back surgery syndrome (FBSS), який трактується як «синдром невдало оперованого хребта» [2]. У вітчизняній літературі подібний стан позначають як «хвороба оперованого диску» [3]. Проявом цього синдрому є відновлення болю, зумовленого повторним утворенням гриж міжхребцевих дисків. Рецидиви гриж міжхребцевих дисків поперекового відділу хребта є однією з найбільш частих причин повторного хірургічного втручання, особливо в перші два роки [4]. Вони реєструються у 5-15% пацієнтів [5]. За даними K. R. Swartz (2003), рецидив грижі може бути визначений як виникнення її на тому ж рівні, незалежно, від того, де вона з'явилася, з іпсілатерального або контрлатерального боку. Крім того, рецидив грижі в оперованих пацієнтів констатується у випадках, коли спостерігається безбольовий період 6 і більше місяців після первинної операції. Відомі дослідження припускають фактори ризику рецидиву гриж міжхребцевих дисків, такі як: стадія дегенерації, висота міжхребцевого диску, сагітальний обсяг руху сегмента, який є ознакою сегментарної нестабільності [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До клінічних факторів, які можуть мати прогностичну цінність, відносяться стать, вік, масу тіла і факт куріння. В. В. Швець зазначив наявність надлишкової маси тіла у 56,3% пацієнтів, які повторно піддалися хірургічному втручанню через рецидив грижі. Також їм була встановлена значимість ранжирування віку в межах 30-50 років як фактора ризику [7].

Kyoung-Tae Kim зазначив, що куріння ($P = 0,023$) значно корелюють з високим рівнем рецидиву гриж поперекового відділу хребта [8]. K. A. Jansson з со-авт. доповіли, що пацієнти у віці 40-59 років мають збільшений ризик повторних операцій [9].

J. M. Kim et al. опублікували дані про те, що літній вік, високий індекс маси тіла, протрузивний тип диску і позитивні зміни критерію Modic є факторами ризику рецидиву гриж після перкутанної ендоскопічної дискектомії [10]. Ці дані підтверджуються дослідженнями Urquhart M. D., які визначили високий індекс маси тіла як значимий фактор прогнозування [11].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У публікаціях вітчизняних і зарубіжних авторів відсутні загальноприйняті уявлення щодо факторів ризику рецидиву гриж. Існуючі дискусійні положення зрозумілі, тому що дуже важко деталізувати і засвідчити їх через залучення великої кількості клінічних і біомеханічних параметрів, які формують клінічні синдроми. У зв'язку з цим є підстави зробити висновок, що немає єдиного систематизованого розуміння даної проблеми.

Мета статті. З урахуванням існування великої кількості передбачуваних прогностичних критеріїв, їх можна об'єднати в окремі групи: клініко-анамнестичні, біомеханічні, фактори персистуючої дегенерації, аномальні та генетичні. Подібне розділення прогностичних критеріїв може допомогти в більш точному і логічному вирішенні тактичних дій хірурга для оптимізації до- і післяопераційного ведення пацієнта з метою запобігання несприятливого результату хірургічного втручання.

Виклад основного матеріалу. Група вчених на чолі з H. Osterman провела велике ретроспективне дослідження з вивчення факторів ризику множинних ре-операцій після мікродискектомії на поперековому рівні. В їх дослідження увійшли результати аналізу національного госпітального реєстру 4943 пацієнтів, ре-оперованних один і більше разів в різних клініках Фінляндії з 1987 по 1998 рік. За даними цих авторів, пацієнти, ре-оперовані більше одного разу після мікродискектомії, мають 25,1% кумулятивний ризик необхідного подальшого хірургічного лікування в десятирічний період. Ризик повторних ре-операці високий, якщо перша операція зроблена в інтервалі до року від первинного втручання; відносний ризик повторних ре-операцій був нижче в групі пацієнтів старше 50 років; гендерна приналежність була прогностичним фактором в їх дослі-

© Пристая Є.В., Коваль С.В., Хоменко Г.В., Сильчук Т.О., Грищук Р.Я., 2016

дженні [12]. L. Dang і Z. Liu на підставі проведеного огляду літератури зробили висновок, що пацієнти молодше 20 років, оперовані з приводу гриж міжхребцевих дисків на поперековому відділі, не схильні до розвитку рецидиву [13].

G. Cinotti на підставі результатів хірургічного лікування 26 пацієнтів з рецидивом гриж міжхребцевих дисків і 50 пацієнтів з первинними грижами прийшов до висновку, що деякі фактори ризику можуть бути пов'язані з іпсилатеральним рецидивом грижі диску. Зокрема, пацієнти чоловічої статі з яскраво вираженою дегенерацією дисків (IV стадія) після травми більш імовірно схильні до повторного утворення грижі диску [14]. Однак C. Dora повідомив про 6-8-кратному збільшенні ризику рецидиву гриж у пацієнтів з початковою стадією дегенерації [15].

Відомо, що обсяг руху сегмента головним чином залежить від стану міжхребцевих дисків і дуговідросчатих суглобів і стресу, що чиниться на ці структури, який може викликати розвиток рецидиву. Kyoung-Tae Kim et al. проаналізували доопераційні клінічні дані з урахуванням факторів: вік, стать, куріння, тривалість симптомів, індекс маси тіла, наявність діабету, тип грижі тощо. Крім того, автори враховували радіологічні параметри: дегенерацію диску, індекс висоти диску і сагітальний обсяг руху сегмента. Після виконання у 171 пацієнта звичайної дискектомії в період з 2002 по 2005 рік рецидив грижі зареєстрований у 28 (16,4%). Автори прийшли до висновку, що індекс висоти диску (P = 0,001), сагітальний обсяг руху сегмента (P = 0,000) значно корелюють з високим рівнем рецидиву гриж поперекового відділу хребта [8].

Велике значення в сучасній вертеброхірургічній практиці приділяється не тільки визначенню сегментарної біомеханіки хребта, а також впливу на перебіг післяопераційного періоду геометричних даних опорно-рухової системи в цілому. Так, вперше зв'язок поперекового лордозу з рентгенологічними параметрами тазу виявив J. Duriug [16]. Є дані, що сагітальний хребетно-тазовий баланс впливає на ризик розвитку дегенеративних змін в міжхребцевих дисках. Зокрема, зменшення нахилу таза і крижів корелює з більш високою частотою рецидиву гриж поперекового відділу хребта [17]. А. І. Продан провівши клініко-рентгенологічне обстеження 100 пацієнтів з хронічною люмбалгією і люмбоішиалгією, виявили закономірність: у осіб з гіполордотичною поставою вище ризик дегенерації переднього опорного комплексу поперекових хребетно-рухових сегментів, а ризик дегенеративних захворювань заднього опорного комплексу істотно меншим [18]. Таким чином, встановлено, що зазначені параметри можу впливати на ризик виникнення рецидиву гриж міжхребцевих дисків.

Ще одним фактором ризику, з приводу якого вітчизняні та зарубіжні автори ведуть дискусії, є інформативна значимість змін критерію Modic. Зокрема, його наявність на МРТ розцінюється як непряма ознака біомеханічної неспроможності сегмента. У 1988 році на основі дослідження МРТ у пацієнтів з хронічним болем в поперековому відділі хребта M. T. Modic et al. описали 3 типи зміни замикальних пластин і прилеглого кісткового мозку тіл хребців [19]. T. Toyone з співавт. в 70% випадків встановили наявність сегментарної гіпермобільності при зміні I типу і тільки в 16% – при зміні II типу. Автори зробили висновок, що біль в поперековому відділі хребта і зміни I типу більш часто пов'язані з нестабільністю, яка визначається за даними рентгенографії, що вимагає артродеза [20].

Таким чином, є підстави вважати, що не тільки відповідна хірургічна техніка і стратегія відновлення, а також механічна стабільність і рівень дегенерації дисків грають головну роль в частоті виникнення рецидивів міжхребцевих гриж після мікродискектомії. Крім цих факторів, важлива роль належить і генетичній спадковості, що впливає на клінічну значимість дегенерації диску [21]. Спектр прогностичних біологічних маркерів представляв би великий клінічний інтерес для оптимізації післяопераційної програми реабілітації. Щоб проаналізувати вплив генетичних альтерацій і поліморфізму, багато дослідників зосередилися на дослідженні геномного кодування структурних білків хряща, які є важливими для механічної стабільності. Мутації і функціональний поліморфізм були знайдені в агрекані, рецепторах вітаміну D і генах колагену IX типу. Недавні дослідження зосередилися на генах COL9A2 і COL9A3, що кодують A2 і a3-ланцюг колагену IX типу [22]. Єдиний нуклеотид поліморфізму в екзоні 19, закінчуючись заміною глютаміну (Gln) або аргініну (Arg) з триптофаном (Trp) в амінокислоті 326, був знайдений у 6 з 157 пацієнтів (3,8%) у фінського населення з дегенеративною хворобою диску і жодного з 174 здорових волонтерів [23]. M. Knoeringer зі співавт. провели дослідження по генотипуванню пацієнтів, яким проводилася дискектомія з приводу гриж міжхребцевих дисків поперекового відділу хребта, для визначення впливу мутації COL9A2 на частоту рецидиву. Ними були проаналізовані біопсійні матеріали від 288 пацієнтів (144 з рецидивом і 144 без рецидиву за період 10 років після первинної операції) і зроблені висновки, що гомозиготність для алелі Arg Col9A2 є більш частою в групі пацієнтів з раннім рецидивом (перші 2 роки після операції), хоча відмінності в частотах алелі були статистично не значні [24].

Останнім часом почали приділяти увагу регенеративній здатності тканини диску як додатковий фактор ризику рецидиву. Ще в 1983 році D. S. Bradford повідомив про відновлення висоти диску і гістологічної картини тканини диску до вихідного рівня через 6 місяців після хемонуклеолізу [25]. M. V. Risbud повідомив, що клітини рецидиву грижі, отримані з фіброзного кільця і пульпозного ядра, мають хондрогенне диференціювання [26]. Sung-Uk Kuh зі співавт. (2010) отримали нові дані про стан молекулярно-біологічних характеристик первинної та рецидивної грижі дисків. Автори виявили, що не видалені клітини диску після дискектомії можуть регенерувати і проліферувати в процесі загоєння. У зв'язку з цим «рецидивний диск» має схожу із звичайним диском остеогенну і хондрогенну експресію генів. Ця схожість особливо чітко проявляється при грижах в перший рік після операції. Таким чином, автори дійшли висновку, згідно з яким регенерація решти диску може бути одним з факторів рецидиву грижі [27].

Висновки і пропозиції. Проблема прогнозування перебігу захворювань і випадків його лікування була і буде актуальною в будь-якій сфері медичної науки. Рішення даної проблеми призведе до соціально значущої фінансової економії і підвищення якості життя прооперованих хворих. На підставі даного огляду літератури зрозуміло, що дискусії ведуться з приводу інформативної значимості кожного прогностичного фактора, починаючи з клініко-анамнестичних і закінчуючи генетичними даними. Це свідчить про відсутність єдиної думки у вирішенні даної проблеми. Останнім часом використовують практику вимірювання результатів хірургічного лікування не тільки шляхом аналізу основних клініко-діагностичних параметрів, але і на основі звітів, в складанні яких беруть безпосередню участь самі пацієнти. У зв'язку з цим для науково-практичних цілей потрібні розробки сучасних технологій для об'єктивної оцінки ефективності якості хірургічного лікування дегенеративних захворювань попереково-крижового відділу хребта з можливим його доопераційним прогнозом.

Список літератури:

1. Swartz K. R., Trost G. R. Recurrent lumbar disc herniation // Neurosurg. Focus. 2003. Vol. 15, No 3. – P. E10.
2. Jonsson B., Stromqvist B. Repeat decompression of lumbar nerve roots. A prospective two-year evaluation // J. Bone Jt. Surg. 1993. Vol. 75-B, No 6. – P. 894-897.
3. Шоломов И. И., Лихачева Е. Б.,. Шоломова Е. И. Опыт применения нейропротекторов в комплексном лечении болезни оперированного диска // Поленовские чтения: материалы юбилейной Всерос. науч.-практ. конф. СПб., 2006. С. 114.
4. Симонович А. Е.,. Байкалов А. А. Хирургическое лечение рецидивов болевых синдромов после удаления грыж поясничных межпозвонковых дисков // Хирургия позвоночника. 2005. № 3. С. 87-92.
5. Mobbs R. J., Newcombe R. L., Chandran K. N. Lumbar discectomy and the diabetic patient: incidence and outcome // J. Clin. Neurosci. 2001. Vol. 8. – P. 10-13.
6. Evaluation of lumbar segmental instability in degenerative diseases by using a new intraoperative measurement system / K. Hasegawa [et al.] // J. Neurosurg. 2008. Vol. 8. – P. 255-262.
7. Швец В. В. Поясничный остеохондроз: некоторые аспекты патогенеза, хирургическое лечение: автореф. дис. .. д-ра мед. наук. СПб., 2008. 26 с.
8. Kim K. T., Park S. W., Kim Y. B. Disc height and segmental motion as risk factors for recurrent lumbar disc herniation // Spine. 2009. Vol. 34, No 24. – P. 2674-2678.
9. Surgery for herniation of a lumbar disc in Sweden between 1987 and 1999. An analysis of 27,576 operations / K. A. Jansson [et al.] // J. Bone Jt. Surg. 2004. Vol. 86-B. – P. 841-847.
10. Recurrence after successful percutaneous endoscopic lumbar discectomy / J. M. Kim [et al.] // Minim. Invasive Neurosurg. 2007. Vol. 50, No 2. – P. 82-85.
11. 2011 Young Investigator Award Winner: Increased fat mass is associated with high levels of low back pain intensity and disability / D. M. Urquhart [et al.] // Spine. 2011. Vol. 36, No 16. – P. 1320-1325.
12. Risk of multiple reoperations after lumbar discectomy: a population-based study / H. Osterman [et al.] // Spine. 2003. Vol. 28, No 6. – P. 621-627.
13. Dang L., Liu Z. A review of current treatment for lumbar disc herniation in children and adolescents // Eur. Spine J. 2009. Vol. 19, No 2. – P. 205-214.
14. Ipsilateral recurrent lumbar disc herniation: a prospective, controlled study / G. Cinotti [et al.] // J. Bone Jt. Surg. 1998. Vol. 80-B. – P. 825-832.
15. Lumbar disk herniation: do MR imaging findings predict recurrence after surgical diskectomy? / C. Dora [et al.] // Radiology. 2005. Vol. 235, No 2. – P. 562-567.
16. Ebeling U., Kalbarcyk H., Reulen H. J. Microsurgical re-operation following lumbar disc surgery. Timing, surgical findings, and outcome in 92 patients // J. Neurosurg. 1989. Vol. 70. – P. 397-404.
17. Sagittal proile of normal spine change in spondylolisthesis / G. Duval-Beaupere [et al.] // Severe spondylolisthesis: pathology, diagnosis, therapy / Eds J. Harms, H. Stiirz. Darmstadt: Steinkopff, 2002. – P. 22-31.
18. Продан А. И., Хвисюк А. Н. Корреляция параметров сагиттального позвоночно-тазового баланса и дегенеративных изменений нижнепоясничных позвоночных сегментов // Хирургия позвоночника. 2007. № 1. – С. 44-51.
19. Degenerative disk disease: assessment of changes in vertebral body marrow with MR imaging / M. T. Modic [et al.] // Radiology. 1988. Vol. 166. – P. 193-199.
20. Vertebral bone-marrow changes in degenerative lumbar disc disease: an MRI study of 74 patients with low back pain / T. Toyone [et al.] // J. Bone Jt. Surg. 1994. Vol. 76-B. – P. 757-764.
21. Rannou F., Revel M., Poiraudeau S. Is degenerative disk disease genetically determined? // Joint Bone Spine. 2003. Vol. 70, No 1. – P. 3-5.
22. COL9A3 gene polymorphism and obesity in intervertebral disc degeneration of the lumbar spine: evidence of gene. Environment interaction / S. Solovieva [et al.] // Spine. 2002. Vol. 27. P. 2691-2696.
23. Identification of a novel common genetic risk factor for lumbar disk disease / J. Paassilta // JAMA. 2001. Vol. 285, No 14. – P. 1842-1849.
24. Absence of the mutated Trp2 allele but a common polymorphism of the COL9A2 collagen gene is associated with early recurrence after lumbar discectomy in a German population / M. Knoeringer [et al.] // Eur. Spine J. 2008. Vol. 17, No 3. – P. 463-467.
25. Bradford D. S., Cooper K. M., Oegema T. R. Jr. Chymopapain, chemonucleolysis, and nucleus pulposus regeneration // J. Bone Jt. Surg. 1983. Vol. 65-A, No 9. – P. 1220-1231.
26. Evidence for skeletal progenitor cells in the degenerate human intervertebral disc / M. V. Risbud et al.] // Spine. 2007. Vol. 32. – P. 2537-2544.
27. Different expression of extracellular matrix genes: primary vs. recurrent disc herniation / S. U. Kuh [et al.] // J. Korean Neurosurg. Soc. 2010. Vol. 47, No 1. – P. 26-29.

Пристая Е.В., Коваль С.В.,
Хоменко А.В., Сильчук Т.А., Грищук Р.Я.
Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца

ФАКТОРЫ РИСКА И МЕТОДЫ ПРОГНОЗИРОВАНИЯ РЕЦИДИВА ГРЫЖИ МЕЖПОЗВОНОЧНОГО ДИСКА В РЕЗУЛЬТАТЕ ХИРУРГИЧЕСКОГО ЛЕЧЕНИЯ

Аннотация
Представлен аналитический обзор литературы по проблеме прогнозирования результатов хирургического лечения грыж поясничных межпозвонковых дисков. Научные изыскания в данном направлении в настоящее время привлекают все большее внимание исследователей. Актуальность исследуемой проблемы в вертеброхирургии не вызывает сомнения. Несмотря на большие успехи в модернизации методов и технологий хирургического вмешательства, число повторных операций по поводу рецидива грыж межпозвонковых дисков не может соответствовать желаемым результатам.
Ключевые слова: грыжа межпозвонкового диска; синдром «неудачно оперированного позвоночника»; прогнозирование исходов хирургического лечения.

Prystaia Y.V., Koval S.V.,
Khomenko H.V., Sylchuk T.A. Hryshchuk R.Ya.
National Medical University named after A.A. Bogomolets

RISK FACTORS AND PREDICTION METHODS RELAPSE HERNIATED DISC IN THE RESULTS OF SURGICAL TREATMENT

Summary
The analytical review of the literature is presented on the problem of predicting the results of surgical treatment for lumbar intervertebral disc herniations. At present the scientific researches in this field attract more and more attention of scientists. The urgency of the problem studied in the field of vertebral surgery does not give rise to doubts. Despite great achievements in the modernizing the methods and technologies of surgical interventions the number of reoperations for recurrent intervertebral disc herniation can not comply with the outcomes desired.
Keywords: intervertebral disc herniation; syndrome of «spine surgery failure»; prediction of surgical outcomes.

УДК 616-006

ПРИНЦИПИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ПУХЛИННО-АСОЦІЙОВАНИХ МАРКЕРІВ У СУЧАСНІЙ КЛІНІЧНІЙ ПРАКТИЦІ

Христич М.М., Юревич Ю.О.,
Коваль С.В., Іващенко А.В., Грищук Р.Я.
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

Огляд присвячений сучасним уявленням про онкологічні маркери і їх місце в онкології: використання для диференціальної діагностики, в прогнозі перебігу пухлинного процесу, моніторингу та до клінічного виявлення рецидивів хвороби, а також в скринінгу, направленому на раннє виявлення злоякісних новоутворень. Описано біохімічні характеристики і функції найбільш інформативних і часто використовуваних онкологічних маркерів.
Ключові слова: серологічні пухлинні маркери, моніторинг, скринінг.

Постановка проблеми. На сьогодні однією з найбільш актуальних проблем клінічної онкології залишається рання діагностика злоякісних новоутворень. Основним напрямком досліджень є пошук пухлинних маркерів (ПМ), які б з високою достовірністю дозволяли діагностувати виникнення пухлинного процесу задовго до появи клінічних симптомів, особливо у пацієнтів із груп ризику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «серологічні ПМ» з'явився в 60-і роки минулого століття, коли були відкриті і охарактеризовані перші ПМ – альфа-фетопротеїн (АФП) [1] та раково-ембріональний антиген (РЕА) [2]. Тоді ж була проведена оцінка клінічної значущості цих молекул, результати якої дали надію на розробку лабораторних неінвазивних діагностичних методів. Разом з тим початком ери ПМ можна

© Христич М.М., Юревич Ю.О., Коваль С.В., Іващенко А.В., Грищук Р.Я., 2016

вважати виявлення в 1845 р. Г. Бенс-Джонсом (H. Bence Jones) в сечі пацієнта з мієломою підвищеного вмісту термолабільного білка, описаного як «гідратований оксид альбуміну». Згодом він був названий по імені Бенс-Джонса.

Еволюція методів ідентифікації ПМ пройшла шлях від низькочутливих методів преципітації і електрофорезу до високочутливих, що визначають піко- і фемто-концентрації біологічно активних молекул [3]. На даний час двовимірний гель-електрофорез і мас-спектрометричний аналіз є основними методами вивчення посттрансляційних модифікацій протеїнів і пошуку біомаркерів. Досягнення у вивченні канцерогенезу з використанням молекулярно-генетичних методів, виявлення гіперекспрессії різних генів, що кодують пухлиноасоційовані протеїни, привели до відкриття великої кількості речовин, що є потенційні ПМ та перспективними для подальшого вивчення і можливого клінічного використання.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній день в онкологічній практиці широко застосовуються не більше 30 з безлічі описаних серологічних пухлинних маркерів. Це пов'язано перш за все з тим, що для широкого впровадження ПМ в медичну практику необхідна аналітична і клінічна валідація тесту і демонстрація клінічної значущості за принципами доказової медицини – за результатами мета-аналізу великих рандомізованих досліджень.

Мета статті. Основною метою огляду є узагальнення експериментальних та клінічних досліджень, що стосуються принципів і результатів використання в онкологічній практиці декількох найбільш часто використовуваних маркерів, стосовно яких виконано велику кількість наукових досліджень, включаючи великі рандомізовані.

Виклад основного матеріалу. Серологічні пухлинні маркери (ПМ), що входять до класу біомаркерів, – це сполуки, концентрація яких може підвищуватися в сироватці крові (СК) та інших біологічних рідинах в онкологічних хворих. Класичне уявлення про серологічні ПМ як про складні ензими з вуглеводним або ліпідним компонентом в останні роки розширилося: арсенал ПМ поповнився цитокінами і факторами росту. Багато з ПМ широко використовуються в онкологічній практиці, так як їх наявність і концентрація (перш за все в крові) в певній мірі корелює з виникненням і динамікою розвитку злоякісного процесу [1; 2].

Діагностичну значимість ПМ визначають його чутливість і специфічність. Ідеальний серологічний ПМ повинен володіти 100% чутливістю і специфічністю. Однак використовувані на сьогодні маркери виявляються в підвищених кількостях у сироватці крові (СК) не тільки при раку, але також при доброякісних процесах і запальних захворюваннях, але, як правило, в меншому відсотку випадків і в більш низьких концентраціях [4]. Третьою характеристикою ПМ є дискримінаційний рівень (ДУ), тобто допускається верхня межа концентрацій цього ензиму у здорових осіб. Маркер задовольняє вимоги ПМ, якщо при обраному ДУ його специфічність не нижча 90%, а чутливість перевищує 50% [4]. Крім того, існує таке поняття, як «сіра зона» (перехідна зона), що позначає діапазон ПМ, характерний для пацієнтів з запальними та іншими неонкологічними захворюваннями.

СА125 – глікопротеїн з молекулярною масою близько 200 кДа, що є епітопом високомолекулярного муцина (~ 4000 кДа). Білковий кор молекули містить N-термінальний домен, область подвійного повтору і короткий цитоплазматичний домен. Вуглеводний компонент СА125 представлений головним чином О-зв'язаними гліканами [5; 6]. Передбачається, що даний протеїн є мультифункціональною молекулою. СА125 є маркером вибору для раку яєчників (РЯ), так як діагностична чутливість СА125 для серозного РЯ коливається від 42% стадії (I-II стадії) до 99% (IV стадія).

Простат-специфічний антиген (ПСА) – другий найбільш часто використовуваний ПМ, є глікопротеїном з молекулярною масою 34 кДа [7]. Цей протеїн є сериновою протеазою родини каликреїнов [7]. Фізіологічно ПСА, будучи протеазою, розщеплює гель-утворюючі протеїни в спермі, що призводить до її розрідження. У крові ПСА перебуває у двох формах: вільна та зв'язана з інгібіторами протеаз; велика частина (65-95%) пов'язана з а1-антихімотрипсино (а1-Ахт) і незначна кількість (1-2%) – з А2-макроглобуліном [8]. Характеристика інших найбільш широко використовуваних в клініці ПМ докладно наводиться в ряді оглядів [1; 2; 9].

Серологічні маркери в основній своїй масі не є органоспецифічними, але більшість з них підвищується при певних гістологічних типах пухлин: маркери аденогенних карцином (РЕА, СА125, СА15-3 і ін.), Маркери плоскоклітинних карцином (SCC, Cyfra), маркери нейроендокринних пухлин (5ГІУК, хромогранин А), маркери ЛПЗ (ТК-1, в2-мікроглобулін) тощо. У зв'язку з цією обставиною у більшості випадків хворих з метастазами без встановленого первинного вогнища найчастіше неможливо судити про локалізацію первинної пухлини, використовуючи результати визначення серологічних ПМ. У той же час в деяких випадках за поєднанням підвищених маркерів, з урахуванням їх рівнів, можна припустити локалізацію первинного вогнища, тобто дати клініцистам напрямки для обстеження.

При вивченні діагностичної чутливості ПМ у онкологічних хворих для багатьох з них була показана залежність від стадії: чим більше стадія процесу, тим частіше і до більш високих рівнів підвищується маркер. Ступінь її виразності для різних маркерів різна. В одних випадках (наприклад, для СА15-3) чутливість маркера для ранніх стадій РМЗ вкрай низька (<20%), в інших – відсоток маркер-позитивних випадків високий (> 50%) вже при початкових стадіях пухлинного процесу (наприклад, Tu M2-PK при раку нирки, прогастрин-рилізинг пептид (ProGRP) для дрібноклітинного раку легенів) [2]. Дослідження ступеня вираженості у деяких нових серологічних ПМ і з'ясування причин, що її обумовлюють, дозволяє диференціювати випадки широкої маркер-негативності пухлини від ситуацій, коли низький рівень маркера пов'язаний з малим об'ємом злоякісного новоутворення. У той же час, якщо виходити із знання функції маркера, наприклад пов'язаної з активацією проліферації (ТК-1, TPS і ін.), То для ряду пухлин по вихідним рівнями маркеру можна судити і про сту-

пінь біологічної агресивності пухлинного процесу [10]. Слід підкреслити, що маркер-негативність на етапі діагностики онкологічного захворювання не є підставою для виключення даного маркера зі схеми подальшого моніторингу пацієнта. Так, якщо нормальний рівень ПМ обумовлений початковими стадіями пухлинного процесу, то в подальшому в разі прогресування цілком можливо, що вміст даного маркера буде зростати, а його динаміку доцільно використовувати для моніторингу ефективності терапії. Така ситуація може бути пояснена як зміною клітинного складу пухлини, насамперед в результаті консервативного лікування, так і наростанням пухлинної маси при прогресуванні процесу. Всі ці фактори здатні змінювати не тільки спектр, але і рівень експресії ряду ПМ в пухлинних клітинах. Нижче представлені принципи та приклади використання ПМ в онкологічній практиці.

I. Використання серологічних ПМ для уточнюючої/диференціальної діагностики на прикладі ПСА для РПЖ

Відкриття і впровадження в клінічну практику ПСА для виявлення РПЖ істотно розширило можливості для ранньої діагностики цього захворювання. Діагностичне значення в онкології має визначення як загального ПСА (заг. ПСА), що включає обидві форми маркера, так і співвідношення вільного ПСА (віл. ПСА) і заг. ПСА [11; 12]. Показник співвідношення віл. ПСА/заг. ПСА має певне діагностичне значення в зв'язку з тим, що при розвитку РПЖ знижується частка віл. ПСА і збільшується частка ПСА, пов'язаного з а1-антихімотрипсину, і в підсумку співвідношення віл. ПСА/заг. ПСА знижується [13]. До теперішнього часу серед фахівців немає єдиної думки щодо ДУ як для заг. ПСА, так і для показників віл. ПСА/заг. ПСА. Рекомендації експертних груп з питання використовуваних ДУ ПСА за більш ніж 20-річний період зазнають суттєвих змін. Найбільші труднощі виникають при диференціальній діагностиці РПЖ і доброякісної гіперплазії передміхурової залози при рівнях заг. ПСА в діапазоні 4,0-10,0 нг/мл («сіра зона») і нормальних даних пальцевого ректального дослідження. Для підвищення специфічності лабораторної діагностики у виявленні РПЖ у пацієнтів з рівнями маркера в «сірій зоні» використовують додаткові параметри: співвідношення віл. ПСА до заг. ПСА, щільність ПСА, швидкість збільшення заг. ПСА в часі і деякі інші [14; 15].

II. Використання серологічних ПМ в прогнозі перебігу пухлинного процесу (на прикладі СА125 при РЯ)

СА125 рекомендований Європейської експертною групою в якості прогностичного фактора при РЯ. З високим рівнем доказовості виявлено лише один рівень СА125: хворі з СА125<65 од/мл мають достовірно кращу 5-річну виживаність в порівнянні з пацієнтами з рівнем СА125>65 од/мл [16].

Динаміка зміни СА125 при проведенні нео-, ад'ювантної хіміотерапії (ХТ), виконанні операції (екстирпації матки з придатками) також використовується як прогностичний фактор. Рівні маркера вище 35 од/мл і 65 од/мл у пацієнток після проведення оптимальної і неоптимальною циторедуктівної операції відповідно асоційовані з несприятливим прогнозом загальної та безрецидивної виживаності [17; 18].

Також було продемонстровано, що зниження рівня маркера більш ніж на 50% після першого курсу ад'ювантної ХТ асоціюється з більш сприятливим прогнозом у хворих РЯ як непрямий критерій високої хіміочувствітельності [19].

Показано, що найкращий прогноз щодо безрецидивної і загальної виживаності очікується в тих випадках, коли рівень СА125 після завершення комбінованого лікування в обсязі циторедуктівної операції і 6 циклів цитостатичної терапії не перевищує 10 од/мл, при цьому зменшення рівня маркера від цієї величини на кожну 1 од/мл призводить до збільшення часу стабілізації на кілька місяців [9; 17; 20].

III. Серологічні ПМ в контролі ефективності первинного лікування

Рівні ПМ після завершення первинного лікування в більшості випадків відображають ступінь його розвитку в онкологічних хворих. Так, ПСА широко застосовують для оцінки результату оперативного втручання у хворих РПЖ. Оскільки ПСА – органоспецифічний протеїн, то після простатектомії його рівень повинен впасти до «межі визначення» і складати менше 0,1 нг/мл.

СА125 є маркером вибору для оцінки ефективності лікування хворих на РЯ, доповнюючи традиційні інструментальні методи [21]. Динаміка СА125 в процесі ХТ відображає її ефективність. Послідовне зниження рівнів маркера в процесі терапії свідчить про відповідь на лікування, в той час як зростання показників маркера говорить про прогресування захворювання і неефективну терапію [22].

Не можна не відзначити, що закономірності зниження рівнів тих чи інших ПМ, так само як і терміни їх нормалізації в процесі різних видів лікування, розрізняються. Час напіввиведення (період напіврозпаду) «класичних» ПМ, як правило, не перевищує майже 7- 10 днів. Тому вони швидко реагують на зміну клінічного статусу хворого. У зв'язку з цим більшість ПМ після проведеного хірургічного лікування відображають клінічну ситуацію через 10-14 днів, за умови сприятливого післяопераційного перебігу. [23].

IV. Використання серологічних ПМ в моніторингу для доклінічного виявлення рецидивів злоякісних новоутворень (на прикладі РПЖ і РЯ)

Передклінічне виявлення рецидивів РПЖ засноване на такому показнику, як швидкість зміни ПСА в часі. На даний час свідченням біохімічного рецидиву після променевої терапії (ЛТ) вважається підвищення рівня ПСА більш ніж на 2 нг/мл щодо найменшого зафіксованого у пацієнта значення.

Визначення динаміки СА125 при спостереженні за хворими на РЯ після проведення лікування вважається найбільш прийнятним і економічно вигідним методом доклінічного виявлення початку розвитку рецидивів захворювання, в тому числі як обґрунтування для призначення обстеження [24]. Стійке підвищення показника СА125 в динаміці спостереження за хворими на РЯ в більшості випадків свідчить про початок розвитку рецидиву захворювання. Загальноприйнятим визначенням «маркерного рецидиву» є двократне збільшення сироваткової концентра-

ції CA125 в порівнянні з верхньою межею норми (якщо досягнута нормалізація маркера в результаті первинного лікування) або в порівнянні з найменшим зафіксованим у хворого значенням (якщо не досягнута нормалізація його рівня в результаті первинного лікування) [25].

V. Використання серологічних ПМ в скринінгу, направленому на раннє/активне виявлення злоякісних новоутворень

«Скринінг» в онкології позначається метод активного виявлення осіб з будь-якою онкологічною патологією (при відсутності клінічної симптоматики) або факторами ризику її розвитку, заснований на застосуванні спеціальних діагностичних досліджень.

Обґрунтуванням для використання тестів на ПМ в якості першого етапу в скринінгових програмах служать простота у виконанні, низька вартість, неінвазивність, і, що особливо важливо, їх рівень у вперше виявлених онкологічних хворих в 70% випадків в 10-40 разів перевищує верхню межу норми. Отже, зростання маркера(-ів) у частині пацієнтів починається істотно раніше клінічного прояву хвороби, і його можливо виявити. Так, є дані ретроспективних досліджень, що рівні CA125 починають підвищуватися за 1-2,5 року, а ПСА – за 4-7 років до клінічного проявлення злоякісної пухлини. Але оскільки в ряді випадків підвищення ПМ може спостерігатися і при неонкологічних захворюваннях, то підвищений рівень маркера ще не означає наявності злоякісного новоутворення, а лише побічно свідчить про існування якогось патологічного процесу і є вказівкою на необхідність обстеження [26].

Висновки і пропозиції. Таким чином, серологічні ПМ стали незамінним лабораторним інструментом в онкологічній практиці для уточнюючої діагностики, оцінки ефективності лікування, прогнозу перебігу пухлинного процесу та доклінічного виявлення розвитку рецидивів і в ряді випадків для активного виявлення раку. Застосування нових молекулярно-генетичних технологій в цій галузі науки призводить до ідентифікації нових ПМ, а детальне вивчення функцій і біологічної ролі того чи іншого маркера дає можливість більш поглиблено розуміти як окремі ланки, так і механізмів канцерогенезу в цілому.

Список літератури

1. Абелев Г.И. Эмбриональные антигены в опухолях. Анализ в системе альфа-фето-протеина. Опухолевый рост как проблема биологического развития. – М., 1979.
2. Gold P., Freedman S.O. Demonstration of tumor-specific antigens in human colonic carcinomata by immunological tolerance and absorption techniques. J Exp Med 1965;121:439-62.
3. Говорун В.М., Иванов В.Т. Протеомика и пептидомика в фундаментальных и прикладных медицинских исследованиях. Биоорг химия 2011;37(2):199-215.
4. Faten-Moghadam A., Stieber P. Sensible use of tumor markers. J. Hartmann (ed). Basel: Springer-Verlag, 1993. 70S.
5. Bafna S., Kaur S., Batra S.K. Membrane-bound mucins: the mechanistic basis for alterations in the growth and survival of cancer cells. Oncogene 2010; 29(20): 2893-904.
6. O'Brien T.J., Beard J.B., Underwood L.J. et al. The CA 125 gene: a newly discovered extension of the glycosylated N-terminal domain doubles the size of this extracellular superstructure. Tumor Biol 2002;23(3):154-69.
7. Ban Y., Wang M.C., Watt K.W. et al. The proteolytic activity of human prostate-specific antigen. Biochem Biophys Res Commun 1984;123:482-8.
8. Christensson A., Laurell C.B., Lilja H. Enzymatic activity of prostate-specific antigen and its reactions with extracellular serine proteinase inhibitors. Eur J Biochem.
9. Faten-Moghadam A., Stieber P. Sensible use of tumor markers. J. Hartmann (ed). Basel: Springer-Verlag, 1993. 70S.
10. He Q., Zhang J., Zou S. et al. Concentration of tymidine kinase 1 (S-TK1) is a more sensitive proliferation marker in human solid tumors than its activity. Oncol Rep 2005;14:1013-9.
11. Переверзев А.С., Коган М.И. Рак простаты. Х.: Факт, 2004. – 231 с.
12. Practice Guidelines and Recommendations for use of Tumor Markers in the Clinic. The National Acad Clin Biochem 2002:15:1-56.
13. Catalona W.J., Partin A.W., Slawin K.M. et al. Use of the percentage of free prostate-specific antigen to enhance differentiation of prostate cancer from benign prostatic disease: a prospective multicenter clinical trial. JAMA 1998;279:1542-7.
14. Hori S., Blanchet J.S., McLoughlin J. From prostate-specific antigen (PSA) to precursor PSA (proPSA) isoforms: a review of the emerging role of proPSAs in the detection and management of early prostate cancer. BJU Int 2012;112:717-28.
15. Schrцder F.H., Hugosson J., Roobol M.J. et al. ERSPC Investigators. Screening and prostate – cancer mortality in a randomized. European study. N Engl J Med 2009;360:1320-8.
16. Soletormos G., Duffy M.J., Othman S. et al. Clinical use of cancer biomarkers in epithelial ovarian cancer: updated guidelines from the European group on tumor markers (EGTM). J Tumor Biology 2014;35(1):S1.
17. Nagele F., Petru E., Medl M. et al. Preoperative CA 125: an independent prognostic factor in patients with stage I epithelial ovarian cancer. Obstet Gynecol 1995;86(2):259-64.
18. Корнеева И.А., Новикова Е.Г., Сергеева Н.С. Современный взгляд на маркерный рецидив рака яичников. Российский онкологический журнал 2010;2:54-7.
19. Riedinger J.M., Bonnetain F., Basuyau J.P. et al. Change in CA 125 levels after the first cycle of induction chemotherapy is an independent predictor of epithelial ovarian tumor outcome. Ann Oncol 2007;18(5):881-5.
20. Liu P.Y., Alberts D.S., Monk B.J. et al. An early signal of CA-125 progression for ovarian cancer patients receiving maintenance treatment after complete clinical response to primary therapy. J Clin Oncol 2007;25(24):3615-20.
21. Aebi S., Castiglione M. ESMO Guidelines Working Group. Newly and relapsed epithelial ovarian carcinoma: ESMO clinical recommendations for diagnosis, treatment and follow-up. Ann Oncol 2009;4:21-3.
22. Guppy A.E., Rustin G.J. CA125 response: can it replace the traditional response criteria in ovarian cancer? Oncologist 2002;7(5):437-43.

23. Wechsel H.W., Petri E., Bichler K-H.et al. Marker for renal cell carcinoma (RCC): the dimeric form of pyruvate kinase type M2 (Tu M2-PK). Anticancer Res 1999;19:2583-90.
24. Семенова А.И. Мониторинг эффективности лечения и выявление рецидивов с помощью биомаркеров. Практическая онкология 2011;12(4):171-7.
25. Rustin G.J., Marples M., Nelstrop A.E. et al. Use of CA-125 to define progression of ovarian cancer in patients with persistently elevated levels. J Clin Oncol 2001;19(20):4054-7.
26. Сергеева Н.С., Маршутина Н.В. Опухолеассоциированные маркеры в скрининговых программах, направленных на активное выявление рака яичников: реальность, проблемы и перспективы. Практическая онкология 2010; 11(2):110-9.

Христич М.Н., Юревич Ю.О., Коваль С.В., Иващенко А.В., Грищук Р.Я.
Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца

ПРИНЦИПЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОПУХОЛЕ-АССОЦИИРОВАННЫХ МАРКЕРОВ В КЛИНИЧЕСКОЙ ПРАКТИКЕ

Аннотация
Обзор посвящен современным представлениям про онкологические маркеры и их место в онкологии: использовании для дифференциальной диагностики, в прогнозе течения опухолевого процесса, мониторинге и для доклинического выявления рецидивов болезни, а также в скрининге, направленном на раннее выявление злокачественных новообразований. Описаны биохимические характеристики и функции наиболее информативных и часто используемых онкологических маркеров.
Ключевые слова: серологические опухолевые маркеры, мониторинг, скрининг.

Khristich M.N., Yurevych Y.O., Koval S.V., Ivaschenko A.V., Hryshchuk R.Ya.
National Medical University named after A.A. Bohomolets

PRINCIPLES AND PERSPECTIVES OF TUMOR-ASSOCIATED MARKERS IN CLINICAL PRACTICE

Summary
The paper reviews modern concepts of tumor markers and their place in oncology: using for differential diagnostics, in the prognosis of the tumor, follow-up and for preclinical revealing of relapses, as well as in the screening aimed at early detection of malignant neoplasms. Biochemical characteristics and functions of most informative tumor markers were described.
Keywords: serological tumor markers, monitoring, screening.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 351

МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ ТА АВСТРАЛІЙСЬКОГО СОЮЗУ: ДОСВІД БОРОТЬБИ З НЕЛЕГАЛЬНОЮ МІГРАЦІЄЮ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Тітаренко Г.С.
Одеський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління
при Президентові України

Стаття присвячена дослідженню міграційної політики Сполучених Штатів Америки та Австралійського Союзу. Аналізуються масштаби нелегальної міграції в країнах. Подаються основні характеристики політики боротьби з нелегальними мігрантами в Сполучених Штатах Америки та Австралійському Союзі. Розглядаються основні нормативно-правові акти з міграційної сфери. На основі проведеного аналізу виділені позитивні приклади боротьби з нелегальною міграцією як досвід для України.
Ключові слова: міграційна політика, нелегальна міграція, США, Австралійський Союз, прикордонна територія.

Постановка проблеми. Проблема з внутрішніми та зовнішніми мігрантами в Україні в умовах ведення бойових дій на Сході країни набуває загрозливого характеру. Через відкриті кордони проникають нелегальні мігранти, які поповнюють маргінальні групи, впливають на криміногенну обстановку та загрожують національній безпеці держави. Продовжується внутрішнє переміщення осіб з районів де ведуться бойові дії у більш безпечні. Молодь продовжує емігрувати у заможніші країни Європейського Союзу, до Канади, Сполучених Штатів Америки, Російської Федерації.

Підписавши Угоду про асоціацію з ЄС, Україна зобов'язалась виконати ряд умов, в тому числі удосконалити та привести у відповідність з міжнародними нормами міграційну сферу. Однією із умов отримання безвізового режиму з ЄС є введення біометричних паспортів, які вже почали отримувати громадяни України.

Аналіз останній досліджень та публікацій. Дослідженнями міграційної політики країн світу займались як зарубіжні так і вітчизняні науковці. Серед вітчизняних дослідників, які займались міграційною проблематикою можна відзначити роботи О. Хомри, О. Малиновської, О. Бабенко, А. Довгерта, В. Олефір, О. Позняка, Е. Лібанової, О. Піскуна, Н. Плахотнюка, І. Прибиткової та ін. Дослідженням міграційної політики Австалійського Союзу займались О. Кулик, Н. Олійник та інші. Досвід у міграційній сфері Сполучених Штатів Америки вивчали А. Коробков, В. Мукомель та ін.

Виділення невирішених раніше проблем. Україна є країною призначенням для мігрантів з країн «близького зарубіжжя» та транзитною країною для громадян, які бажають потрапити до Європейського Союзу легальним та нелегальним способами. Міжнародне законодавство та зобов'язання, які Україна взяла на себе підписавши Угоду про асоціацію з Європейським Союзом вимагають від держави рішучих дій по відношенню до нелегальних мігрантів, мінімізації ризиків їх проникнення на територію Європейського Союзу, створення та удосконалення пунктів тимчасового перебування біженців та іноземців, використання у своїх діях по відношенню до нелегальних мігрантів політики «не вислання».

Недосконалість міграційної політики України ставить питання про використання іноземного досвіду. Врахування досвіду розвинутих країн світу створює можливість вдосконалити міграційну політику держави.

Мета статті полягає у дослідженні міграційної політики та боротьби з нелегальною міграцією Сполучених Штатів Америки та Австралійського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Звертаючись до іноземного досвіду в міграційній сфері, на особливу увагу заслуговують країни, які були фактично створені мігрантами та зуміли спрямувати міграційну політику на користь держави – це Сполучені Штати Америки та Австралійський Союз.

Завдяки високому рівню добробуту та гарантіям політичних свобод міграція в Сполучених Штатах розвивається практично в одному напрямку, США виступають у якості приймаючої сторони. Незважаючи на це, Сполучені Штати Америки сьогодні стикаються з рядом серйозних проблем у міграційній сфері, включаючи масовий наплив незаконних мігрантів через протяжний кордон з Мексикою (країною зі значно нижчим рівнем життя), що недостатньо охороняється. В свою чергу, поступово зростаючий соціальний конфлікт веде до соціальної напруженості та розглядається дослідниками в якості загрози національній безпеці країни, а також культурній ідентичності населення США. У зв'язку з цим досвід Сполучених Штатів Америки є дуже цікавий для нашої держави, зокрема шляхи, які знаходять Сполучені Штати для протидії негативним наслідкам в сфері міграції.

На момент прийняття Конституції США у 1787 р. в 13 штатах федерації проживало 4 млн. осіб. Це були етнічно, релігійно, лінгвістично та

© Тітаренко Г.С., 2016

культурно загальні групи, вихідці з Західної та Північної Європи, об'єднані мовою та християнством, переважно різних протестантських конфесій. Та на момент перепису населення у 2001 році в США вже проживало більш ніж 286 млн. осіб. На сьогоднішній день Сполучені Штати залишаються єдиною високорозвинутою країною світу, населення якої продовжує збільшуватися швидкими темпами. Щороку населення США збільшується приблизно на 2 млн. людей за рахунок природного приросту та на 1 млн. людей за рахунок мігрантів. Мігранти в складають в США приблизно одну восьму від загальної кількості населення [1].

Засновані переселенські колонії спочатку цікавили мігрантів з усього світу як країна політичної свободи та широких економічних можливостей. З часом політика свободи імміграції почала змінюватися. Спочатку свобода імміграції означала, в основному, свободу протестантської християнської імміграції. Проте, навіть в таких умовах виникали вимоги щодо обмеження в'їзду в країну окремих релігійних та етнічних груп. Ця парадоксальна ситуація виникла незважаючи на те, що американці були нацією емігрантів.

Структура імміграційних потоків починає змінюватись вже в XIX ст. Революція та виникнення незалежних держав в Латинській Америці, їх входження в сферу економічного та політичного впливу США, прогрес транспорту та зв'язку та політичні зміни в багатьох частинах світу призвели до інтенсифікації імміграції, та до змін в етнонаціональній структурі міграційних потоків.

В середині XIX ст. розпочалась інтенсивна імміграція з католицьких країн Середземномор'я та Ірландії, що породила побоювання змін релігійного та етнічного балансу і вимоги ввести міграційні квоти.

Ці побоювання ще більше посилилися, коли серед іммігрантів стала зростати частка вихідців з Азії та представників нехристиянських конфесій. Зокрема, у другій половині дев'ятнадцятого століття почалася інтенсивна імміграція контрактних робітників з Китаю та деяких інших азіатських країн. До 1880 р. більш ніж 200 тис. китайців оселилися в Каліфорнії, склавши майже 10% відсотків її населення. У відповідь на це були введені обмеження: в 1882 р. Конгрес прийняв Акт про виключення китайців, який на 10 років заборонив імміграцію і китайську натуралізацію китайців – постійних жителів США. Ця заборона була продовжена в 1892 р. і навіть на якийсь час стала постійною. У результаті китайське населення США скоротилося більш ніж на 40% протягом наступних 40 років. А в 1923 р. Верховний суд США навіть прийняв спеціальне рішення, що виключає індійців з числа «білих» іммігрантів, яке позбавляло їх імміграційної квоти.

Починаючи з 1890-х рр. виникли значні міграційні потоки з Центральної та Східної Європи, включаючи масштабну єврейську імміграцію: в дев'яності роки XIX ст. частка Західної Європи в імміграційному притоці стала менше 50% в порівнянні з більше ніж 95% в 1860-ті рр. Одночасно масштаб імміграції продовжував зростати: тільки через відомі «імміграційні ворота» на нью-йоркському острові Елліс пройшли в 1892-1924 рр. більше 12 млн. осіб.

Імміграційний приріст досяг свого піку в першому десятилітті XX ст., коли в країну в'їхало близько 9 млн. осіб. В 1910 р. 14,7% жителів США виявились народженими за межами країни (на сьогоднішній день, по різним оцінкам, від 14,4 до 13%).

І кількість іммігрантів, і зміни в їх релігійному і етнічному складі, викликали бурхливу реакцію і численні вимоги або обмежити, або взагалі припинити імміграцію на певний термін.

У сорокові роки XIX ст., наприклад, сформувалася партія під своєрідною назвою «Знати нічого не знаю», яка виступала проти допуску в США іммігрантів з католицьких країн, яких вона розглядала в якості агентів Папи Римського, які нібито готували переворот і побиття протестантів в США. Аналогічні пропозиції висувала і Американська Асоціація Захисту, створена Генрі Бауерсом в 1887 р., яка налічувала до 189 450 членів, і сформована в 1894 р. Американська Обмежувальна Ліга, що пропонувала ввести жорстке поділ іммігрантів на «бажаних» і «небажаних».

Трохи пізніше, в двадцяті роки XX ст., з подібними вимогами виступав Ку клус Клан, який нараховував, по різним джерелам, від 5 до 9 млн. членів, переважно на півдні США, який ставив перед собою ціль досягти заборони на імміграцію євреїв та католиків. Крім того, сформована Денісом Кірні в 1878 р. в Каліфорнії впливова Партія Трудящих виступала за заборону китайської імміграції.

В цей час було прийнято цілий ряд жорстких адміністративних заходів, які були спрямовані на обмеження імміграційного потоку та регулювання його етнічної та релігійної структури. А саме, Імміграційний Акт 1917 р. виділив ряд категорій мігрантів, які не підлягали прийому, та вніс уточнення в уже існуючий до цього ценз грамотності. Нові обмеження були внесені в законодавство в 1918, 1921 та 1924 рр. Законодавчі акти 1921 р. та особливо, Акт про Обмеження імміграції 1924 р. закріпили наявність імміграційних квот, заснованих на етнічному складі населення США в 1920 р., які повинні були забезпечити збереження існуючих міжетнічних та інших пропорцій в складі американського населення. Щорічна еміграція з окремих країн та регіонів не повинна була перевищувати «1/6% населення континентальної території США в 1920 р.». Дана система, між тим, не передбачала квот для мігрантів з Азії та Африки. С іншого боку, не було передбачено обмеження для мігрантів з країн Західної півкулі. Після Великої депресії слідували нові адміністративні заходи, спрямовані на обмеження будь-якої нової міграції. В результаті потік іммігрантів знизився з 280 тис. осіб. У 1929 р. до 23 тис. осіб. У 1933 році. Одним із трагічних наслідків цих заходів стало зменшення притоку біженців в 20-ті рр. та 30-ті рр. минулого століття – період фашистської експансії у Європі.

Нові зміни були внесені в міграційне законодавство в післявоєнний період. Акт про Внутрішню безпеку, прийнятий у 1950 р., фактично заборонив імміграцію комуністів та інших «підривних елементів». Акт МакКеррена–Вальтера, прийнятий Конгресом в 1952 р., підтвердив наявність квот, введених в 1924 р. Як і раніше, квоти не поширювались на вихідців з Західної півкулі

та подружжя та дітей американських громадян. Хоча ряд обмежень за расовою приналежністю були відмінені, список політичних обмежень, які з'явились в 1950 р., був розширений. Не можна не відмітити наявність протягом довгого часу заборони на в'їзд мігрантів, хворих на ряд інфекційних та спадкових хвороб.

Реальні зміни, спрямовані на лібералізацію міграційного законодавства та ліквідацію дискримінаційних пільг, розпочались в рамках загальної лібералізації та боротьби за громадянські права в 60-ті рр. XX ст. Акт про Імміграційну реформу був прийнятий Конгресом в 1965 р. пізніше доповнений у 1976 та 1980 рр. Він установив річний ліміт спочатку 170 тис. , а потім 320 тис. іммігрантів та біженців. При цьому не більше 20 тис. осіб мали в'їхати із однієї і тієї ж самої країни. Пріоритет надавався висококваліфікованим працівникам та громадянам, що мають рідних у Сполучених Штатах. Внаслідок нового підходу та фактичної відміни дискримінаційних етнічних та расових квот стрімко змінилась регіональна та етнічна структура імміграційних потоків. Якщо перед 1965 р. більше 90% іммігрантів були вихідцями з Європи, то через 20 років частка європейців серед нових іммігрантів виявилась нижчою за 10%. У результаті більшість іммігрантів тепер прибувають у США із розвиваючих країн. На сьогодні половина народжених за кордоном жителів США прибули з Латинської Америки, а чверть – з Азії.

Нова політика отримання квот мала численні виключення та часто підлягала перегляду. Наприклад, Конгрес прийняв Акт про Біженців, який встановив ліміт на прийом біженців – 50 тис. на рік. Президент, проте, має право приймати на свій розгляд додаткові контингенти біженців, «що представляють предмет серйозної гуманітарної стурбованості для Сполучених Штатів»

В останні десятиріччя міграція, як легальна, так і нелегальна, викликає постійні суперечки в американському суспільстві. Думки стосовно даного питання різноманітні: від повної легалізації незаконних мігрантів та лібералізації режиму імміграції, до повної її заборони. Найбільш суперечливі дії в цьому плані – амністії нелегальних мігрантів, що періодично проводяться.

Ряд заходів, прийнятих у 1976 та 1980 рр. були направлені на збільшення частки іммігрантів із Західної Європи, крім того щорічний потік імміграції був збільшений до 630 тис. осіб, стимулювалось міграція висококваліфікованих фахівців при одночасному скороченні частки прибуваючих з метою возз'єднання сім'ї.

Не дивлячись на це, лише від 10 до 20% іммігрантів прибувають сьогодні із Європи. Таким чином, міграція на сьогоднішній день являється фактором швидкої зміни етнічної та расової структури населення США. При цьому, майже 2 млн. осіб щорічно звертаються за отримання американського громадянства. Умови його отримання відносно прості: особи, які досягли 18-ти річного віку, можуть звернутись за наданням громадянства через 5 років після отримання статусу постійно проживаючого за умови, що вони провели в США, половину п'ятирічного строку. При цьому неповнолітні діти отримують громадянство автоматично з батьками., а для подружжя американських громадян цей строк скорочується до 3-х років. Кожен, хто звертається за отриманням громадянства повинен продемонструвати прийнятний рівень володіння англійською мовою, американської історії та політичної системи, а також зарекомендувати себе законослухняним жителем. Осіб, що отримують громадянство приводять до присяги.

Міграційна система отримала подальший розвиток з прийняттям Конгресом в 1986 р. Акту про Імміграційну реформу та контроль. На відміну від попередніх документів, даний акт був орієнтований передусім на рішення проблеми незаконної трудової міграції, яка досягла великих масштабів та, на відміну від попередніх періодів, характеризувалась значною кількістю мігрантів з Мексики та інших країн Латинської Америки.

Аналогічна реформа була проведена і в 1990 р., з прийняттям Конгресом нового Імміграційного Акту, який був підписаний Президентом США 29 листопада 1990 р. Імміграційні квоти знову були збільшені, особливо у відношенні членів сімей, з метою скоротити нелегальну міграцію та посилити контроль правоохоронних органів над міграційними потоками.

Отже, причини відносної неефективності прийнятих раніше мір, що були направлені на обмеження імміграції очевидні. А саме:

– фактична прозорість кордонів;

– відносна слабкість захисних механізмів імміграційних та інших правоохоронних органів, обмежені жорсткими конституційними рамками;

– високий рівень доходів американського населення та політичні гарантії, що надаються законодавством США, приваблюють осіб різного освітнього рівні та професійних категорій з усього світу, насамперед з Мексики та Латинської Америки.

Можна виділити шість типів мігрантів, що домінують в імміграційному потоці: трудових низькокваліфікованих мігрантів; біженців; мігрантів, що прибувають по лінії возз'єднання сім'ї; осіб, що прибувають у країну по програмі імміграційної лотереї; незаконних мігрантів.

Після закінчення Холодної війни, особливо, після терористичних актів в вересні 2001 р., особлива увага приділяється тим аспектам імміграції, які пов'язані з можливостями проникнення в країну терористичних угрупувань із-зі кордону та контролем міжнародних фінансових потоків, в тому числі й за переказами мігрантів. Відповідно, правоохоронна орієнтація в роботі імміграційної служби посилилась, що знайшло своє відображення в послідуючих структурних реформах. На початку 2004 року президент Д. Буш виступив з новою законодавчою ініціативою, що полягала в наступному: незаконні мігранти, що знаходяться в даний час в США, отримують юридичний дозвіл на роботу в країні терміном на 3 роки. Для цього їм необхідна підтримка роботодавця, який приймає їх на роботу. Протягом трирічного періоду вони отримують можливість, сплативши певні податки, звернутися в імміграційні органи за отриманням постійного імміграційного статусу. В іншому випадку вони змогли б виїхати з країни і вивезти свої заощадження на законних підставах.

У 2006 р питаннями імміграції впритул зайнявся Конгрес США. Законодавча ініціатива Конгре-

су виявилася більш консервативною, ніж програма Буша: нелегали повинні були виїхати з США і запитувати нову робочу візу у себе в країні.

Наголос робився на заборонні і адміністративні заходи міграційної політики: швидке розширення прикордонної служби, створення імміграційних в'язниць і будівництво загороджувальної стіни уздовж частини кордону США з Мексикою. Палата представників наполягала на 30% охопленні кордону, Сенат ж – на 15%. В кінцевому підсумку Сенат відмовився схвалити законопроект, представлений Палатою представників.

Ініціатива мала своєрідні наслідки: нелегальні мігранти стали консолідуватися: в березні-квітні 2006 р в багатьох містах США пройшли багатотисячні демонстрації з вимогами легалізації,

У протягом 2007 р законодавчі збори американських штатів розглянули понад 1500 законопроектів в сфері імміграції, 244 з яких були прийняті – в 3 рази більше, ніж в попередньому 2006 р. Нова сторінка в імміграційній сазі відкрилася влітку 2007 року, коли Палата представників почала розглядати нову законодавчу ініціативу, яка була значно ліберальніше, ніж обговорювалася в 2006 р. Буш поставив на карту свою репутацію, особисто приїхав до Конгресу, щоб підтримати законопроект, що трапляється вкрай рідко. Таким чином, імміграційна реформа політичного консерватора Буша, який визнав, як і Рейган, необхідність ліберальних реформ в міграційній сфері, фактично провалилася.

З приходом в Білий дім в січні 2009 р. адміністрації демократа Барака Обами імміграційна реформа знову опинилася в числі найбільш кардинальних з очікуваних починань. Однак життя в черговий раз внесла свої корективи. Боротьба з рецесією і проведення широкомасштабної реформи системи здоров'я відклала імміграційну реформу на більш пізній період. В результаті черга імміграційної реформи підійшла в момент початку нової виборчої кампанії.

В червні 2012 р. Б. Обама в обхід Конгресу (користуючись тим, що у конгресменів почалися канікули) видав виконавчу директиву з питань імміграції, ускладнивши тим самим свої відносини з законодавцями-республіканцями. Директива, зокрема, заблокувала депортацію з США тих нелегальних мігрантів у віці до 30 років, які приїхали в країну до досягнення ними шістнадцятиріччя, не мали серйозних проблем з законом і або отримали диплом про закінчення середньої школи, або служили в американських збройних силах [8]. Директива уможливила легалізацію і отримання дозволу на роботу для приблизно 800 тис. молодих мігрантів, привезених в США дітьми і вже ефективно інтегрувалися в американське суспільство [9].

Отже, міграційна політика США пройшла довгий шлях формування та реформування. На сьогодні для багатьох країн США є прикладом успішної боротьби з нелегальними мігрантами легальним та законним шляхом, виконуючи міжнародні зобов'язання та на основі міжнародного законодавства.

Держава Австралійський Союз, подібно США чи Канаді, була створена не без допомоги іммігрантів. Сьогодні, згідно зі статистикою, майже кожен четвертий житель Австралії народився за кордоном. Незважаючи на помітні зміни в житті австралійського суспільства і положення Австралійського Союзу у світі, імміграція та пов'язані з нею явища як і раніше є однією з основ суспільного життя.

Колонізація Австралійського континенту розпочалась в 80-х роках XVIII ст. Проте, до Австралії почали переселятись не мешканці англійських міст, а мешканці англійських тюрем. Селяни, які залишились без землі, без роботи та засобів для існування приєднувались до зграї злочинців. Англійські закони того часу були дуже жорстокі. Смертельна кара передбачалась за 150 видів злочинів. Щоб розвантажити тюрми влада відправляла злочинців до Південної Америки, а коли американські колонії отримали незалежність намагались відправляти злочинців до Західної Африки. Проте, наслідки виявились катастрофічними. Згубний клімат призводив до високої смертності серед ув'язнених. Пройшло чималу часу доки англійський уряд вирішив відмовитись від своїх західноафриканських колоній та відправляти ув'язнених до Австралії.

В 1779 році вчений-ботанік Дж. Бенкс, учасник експедиції Дж. Кука, в виступив перед спеціальним комітетом палати общин, для вивчення питання щодо створення заокеанських поселень для ув'язнених англійських тюрем. Перша експедиція розпочалась в 1787 році і закінчилась в 1789 році. До серпня 1791 р. в колонію прибуло 1700 ув'язнених. Колонізація Австралії просувалась дуже складно, проте заселення континенту продовжувалась досить швидкими темпами [10].

Австралійська міграційна політика в своєму розвитку пройшла еволюцію від практики так званої «білої міграції» до концепції мультикультурності. Структурні зміни у складі міграційного населення стали наслідком перетворень в політиці уряду Австралії, зокрема, відмови від концепції «білої австралійської імміграції», що обмежує приплив населення з «неєвропейських» країн. Виділяють три етапи міграційної політики Австралії в період після Другої Світової війни: політика асиміляції (1947 – середина 1960-х років,) політика інтеграції (з середини 60-х років – до середини 70-х років) і політика культурного різноманіття і мультикультурність, яка розпочалася в середині 70- х років та активно розвивається і сьогодні [1, с. 4].

Законодавчу основу міграційним процесам та організаційного управління ними складають: Закон про громадянство від 2007 року (Australian Citizenship Act 2007 зі змінами і доповненнями), який визначає порядок набуття громадянства Австралії, статус осіб які постійно чи тимчасово перебувають на території країни, Закон про міграцію (Migration Act 1958 зі змінами і доповненнями) в якому закріплено норми, що регламентують порядок встановлення візового режиму для осіб, які перебувають на території держави і не мають статусу громадянина Австралії, визначає підстави скасування виданого дозволу на перебування в країні та депортації осіб. Цим законодавчим актом визначено статус органів та осіб, які задіяні в міграційних процесах, зокрема: профільного департаменту, міграційних агентів. Закріплено загальні норми щодо оскарження рішень про видачу чи відмову у видачі віз спеціальними органами – Трибуналом з питань мі-

грації та Трибуналом у справах біженців. Даний закон доповнювався актами, в яких додатково встановлюються вимоги, які фактично відображають зміни в міграційній політиці Австралії з метою захисту національних інтересів, зокрема Законом про імміграцію – освіта (Immigration (Education) Act 1971) передбачено проведення курсів з англійської мови і питань громадянства для осіб, які мають постійну візу, або тимчасову візу відповідного класу або ж мають намір іммігрувати в Австралію.

Законом про імміграцію – плата за навчання (Immigration (Education) Charge Act 1992) передбачено збільшення розміру плати за курси англійської мови з прив'язкою до інфляції. Норми, пов'язані з встановленням певної плати, передбачено й в інших актах, які доповнюють норми Закону про міграцію, зокрема в Законі про міграцію-оплата медичних послуг (Migration (Health Services) Charge Act 1991), Законі про міграцію–оплата послуг з розгляду заяв та супутніх документів щодо надання візи (Migration (Visa Application) Charge Act 1997, Законі про міграцію–спонсорські тарифи (Migration (Sponsorship Fees) Act 2007), Акті про оплату реєстрації міграційного агента (Migration Agents Registration Application Charge Act 1997), Законі про міграцію–оплата за підтвердження візи (Migration (Visa Evidence) Charge Act 2012).

Детальну регламентацію порядку імміграції передбачено Правилами міграції (Migration Regulations 1994) в яких закріплено класи та підкласи віз, порядок подачі і розгляду заяви, вимоги яким повинні відповідати заявники, правила застосування бальної системи для відбору претендентів, порядок перевірки поданої заявником інформації, терміни і порядок оскарження рішення прийнятого Департаментом.

На основі аналізу вищезазначеного законодавства можна визначити систему органів, які здійснюють організаційне управління питаннями імміграції. До них належать: Департамент імміграції та прикордонної охорони (Department of Immigration and Border Protection), до повноважень якого входить: розгляд заяв на в'їзд, перебування та роботу в країні, здійснення імміграційного контролю, інтеграція іммігрантів, боротьба з нелегальною міграцією, розвиток міжетнічних відносин і принципів багатокультурного суспільства [3]. Трибунал з питань міграції та Трибунал у справах біженців (Migration Review Tribunal, Refugee Review Tribunal), незалежні органи, які здійснюють перегляд рішень, прийнятих Департаментом щодо відмови у видачі візи чи її скасуванні [4].

Згідно з австралійським законодавством розробляються міграційні програми, в яких безпосередньо передбачається кількісний розподіл мігрантів в залежності від напряму міграції. Так, міграційна програма 2013 року передбачала 190000 місць, що на 5000 місць більше в порівнянні з програмою 2011–2012 років [5, с. 19].

Незважаючи на досить дієву міграційну політику Австралію не оминула проблема нелегальної міграції. Проте, на відміну від Європейських держав, Австралія знайшла вихід з даної ситуації. Якби Австралія в питаннях імміграції діяла нерішуче, то 21,5 млн. австралійців вже давно розчинилися б у своїх численних азіатських сусідах. Для порівняння, тільки в Індонезії населення більше, ніж в усьому арабському світі в цілому. Крім того, неподалік є ще Бірма, В'єтнам, Китай, Індія, де теж вистачає бажаючих переїхати в благополучну Австралію. Тому регулювання імміграційних потоків залишається головною турботою австралійської влади з самої появи цієї держави.

Австралійський уряд розуміє, що імміграція – річ у цілому корисна, тому з нею не потрібно боротися, закриваючи кордони і вводячи дискримінаційні заборони. Квоти на легальну імміграцію в Австралії одні з найвищих у світі. Близько чверті 22-мільйонного населення Австралії народилися за її межами, а щорічний приплив у країну легальних іммігрантів збільшився з 30 тис. на початку 90-х до 170 тис. в 2010 р. Завдяки цьому австралійське населення, на відміну від більшості розвинених країн, не старіє, а навпаки, молодіє.

Природно, більша частина квот заповнювалася благополучними і кваліфікованими мігрантами, а у бажаючих жити в Австралії на соціальну допомогу мало шансів потрапити в країну. Тому вони так само, як і в Європі, потрапляли до австралійських берегів нелегально, в основному на човнах через Індонезію, де сформувалася ціла тіньова галузь економіки, що займається переправленням азійських мігрантів до Австралії.

До кінця 90-х рр. притік мігрантів значно збільшився, і «човнові» біженці стали представляти серйозну проблему для соціальної системи Австралії. Тоді уряд Джона Говарда запропонував просте рішення: дати мігрантам зрозуміти, що нелегальне проникнення в Австралію ніяк не збільшує їхні шанси там закріпитися. Дане питання може вирішувати тільки австралійська влада.

Нова стратегія боротьби з нелегалами була названа «Тихоокеанське рішення». Австралійський ВМФ став «відловлювати» човни з мігрантами та розміщувати їх в спеціальних таборах для нелегалів, розташованих на невеликих острівних державах в Тихому океані (Науру, Папуа-Нової Гвінеї), які дозволяли відкрити у них австралійські табори в обмін на фінансову допомогу.

Дане рішення призвело до значного зменшення кількості «човнових» нелегальних мігрантів. У 2001 році коли уряд тільки ввів у дію «Тихоокеанське рішення», в Австралію потрапило близько 5,5 тисячі нелегалів, а через 5 років їх було всього півтори сотні. Кількість біженців зменшилася настільки, що деякі табори довелося закрити через непотрібність.

Проте, проблеми Австралії розпочались в іншому напрямі. Різноманітні релігійні міжнародні організації, а також ООН почали вимагати від австралійського уряду припинити дану практику з нелегальними мігрантами, так як їх дії являються негуманними по відношенню до нелегалів (люди роками перебували в тимчасових пунктах на острівних державах, чекаючи на рішення австралійського уряду).

Міжнародних тиск в даному питання призвів до того, що проблема стала основною темою для передвиборчої компанії у 2007 році. Лейбористи завіряли, що «Тихоокеанське рішення» це ганьба для Австралії, і нелегали можуть чекати рішення влади на континенті в нормальних умовах.

Перемога лейбористів у 2008 році призвела до скасування обов'язкового виселення нелегалів. Однак гуманізм виявився затребуваним не тільки австралійськими виборцями, а й азіатськими мігрантами. Кількість «човнових» нелегалів тут же збільшилася, досягнувши в 2010 році 7 тис. чоловік.

Тому, уряду Джулії Гіллард потрібно було терміново вирішувати дане питання. Повернутися до політики попередників, знову висилати нелегальних мігрантів, але не в Науру, а в Малайзію. Малайзія – країна, яка не підписала конвенцію ООН «Про статус біженців». Крім того, Австралія мотивувала своє рішення тим, що саме через цю країну прибуває найбільша кількість нелегалів.

Отже, дане питання було вирішене наступним способом: Австралія приймає у себе, вже перебуваючи в Малайзії 4 тисячі мігрантів, які отримали статус біженців та виділяє кошти на фінансування відповідних структур ООН, а також включає до угоди додаткові гарантії дотримання прав нелегалів.

Отже, незважаючи на жорсткість «Тихоокеанського» та Малайзійського» рішень стосовно нелегальних мігрантів світ побачив дієвість даної політики. На сьогоднішній день австралійська стратегія боротьби з нелегальними мігрантами являється найефективнішою. Чи готова Європа та Україна до такої жорсткої політики стосовно нелегальних мігрантів? Чи не призведе європейська політика толерантності та мультикультурності до політичних, релігійних та расових зіткнень, та до розмивання національного складу європейців? Питання вже на часі.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Ефективно управляючи міграційними процесами, захищаючи права мігрантів, можливо досягти значного позитивного впливу на розвиток усіх сторін процесу міграції, країн походження, країн призначення і самих мігрантів.

Для України як транзитної держави та країни-призначення мігрантів, іноземний досвід регулювання міграційних процесів та боротьби з нелегальними мігрантами є дуже важливий. На основі порівняльного аналізу двох типів міграційної політики (Австралійський Союз та Сполучені Штати Америки) ми прийшли до висновку, що для успішної боротьби з нелегальними мігрантами та реалізації політики держави в міграційній сфері, потрібно здійснити ряд законодавчих змін та системних перетворень:

1. Розробити програму для легалізації нелегальних мігрантів (амністію нелегальних мігрантів), які:

– проживають на території України більше 5 років та мають легальний заробіток;

– перебували в Україні з метою отримання освіти, залишаються працювати відповідно до здобутої спеціальності.

2. Внести зміни до Закону України «Про громадянство України» (ст. 6) про обов'язковий екзамен з української мови (усний) та історії України (тестування) для громадян, які бажають отримати українське громадянство.

3. Внести зміни у Закону України «Про громадянство України» про відмову у наданні громадянства особам, які мають судимість за неодноразово вчинені злочини середньої тяжкості та систематично скоюють адміністративні правопорушення.

4. Заключити угоди з країнами, з яких прибуває найбільша кількість нелегальних мігрантів та створити на їх території спеціальні табори (для тимчасового перебування мігрантів до вирішення їх питання).

Список літератури:

1. Коробков А.В., Мукомель В.И. Опыт миграционной политики США: уроки для России / А.В. Коробков, В.И. Мукомель // Московское бюро по правам человека, «Academia». – 2008. – С. 58.
2. Иван Тимофеев. Историческая рефлексия миграционной политики США. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.intertrends.ru/sixteenth/005.htm
3. Кулик О.М. Організаційно-правові основи міграційної політики Австралії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://er.nau.edu.ua:8080/bitstream/NAU/10958/1/%D0%9A%D1%83%D0%BB%D0%B8%D0%BA%20%D0%9E, %D0%9C..PDF
4. Законодательство и политика в области интеграции иммигрантов: сборник законодательства, политики и практики 19 государств в области интеграции иммигрантов. – М.: Международная организация по миграции, 2011. – 196 с.
5. Australian Government Department of Immigration and Border Protection. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.immi.gov.au
6. Migration and Refugee Division. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mrtrrt.gov.au
7. Department of Immigration and Citizenship. Annual Report 2012–2013 // ISSN: 1835–1700 – Canberra. ACT – 490 p.
8. Австралия. Организационное устройство миграционной политики.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.archipelag.ru/agenda/povestka/povestka-immigration/org_ustroistvo/Australia/
9. Как Австралия победила нелегальную миграцию [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://slon.ru/russia/kak_avstraliya_pobedila_nelegalnuyu_immigraciyu-597873.xhtml
10. The International Centre for Migration Policy Development (ICMPD). Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.icmpd.org/our-work/research/
11. Британская колонизация Австралии в конце XVIII – первой половине XIX в. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://historic. ru/books/item/f00/s00/z0000185/st003.shtml

Титаренко А.С.
Одесский региональный институт государственного управления
Национальной академии государственного управления
при Президенте Украины

МИГРАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА СОЕДИНЕННЫХ ШТАТОВ АМЕРИКИ И АВСТРАЛИЙСКОГО СОЮЗА: ОПЫТ БОРЬБЫ С НЕЛЕГАЛЬНОЙ МИГРАЦИЕЙ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация
Статья посвящена исследованию миграционной политики Соединенных Штатов Америки и Австралийского Союза. Анализируются масштабы нелегальной миграции в странах. Даются основные характеристики политики борьбы с нелегальными мигрантами в США и Австралийском Союзе. Рассматриваются основные нормативно-правовые акты в миграционной сфере. На основе проведенного анализа выделены положительные примеры борьбы с нелегальной миграцией как опыт для Украины.
Ключевые слова: миграционная политика, нелегальная миграция, США, Австралийский Союз, приграничная территория.

Titarenko A.S.
Odessa Regional Institute of Public Administration
of the National Academy of Public Administration
under the President of Ukraine

MIGRATION POLICY OF THE UNITED STATES OF AMERICA AND THE COMMONWEALTH OF AUSTRALIA: EXPERIENCE IN COMBATING ILLEGAL MIGRATION IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Summary
The article investigates the migration policy of the United States and the Commonwealth of Australia. Analyzed the scale of illegal immigration in the country. Served main characteristics of policies against illegal immigrants in the United States and the Commonwealth of Australia. The basic regulations on migration. Based on the analysis highlighted positive examples of illegal migration as experience for Ukraine.
Keywords: migration policy, illegal immigration, the United States, the Commonwealth of Australia, border area.

ВІЙСЬКОВІ НАУКИ

УДК 355.422.25

КОНТРАТАКА – ІСТОРІЯ І СЬОГОДЕННЯ

Федоренко В.В., Черненко А.Д.
Науковий центр Сухопутних військ
Національної академії сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного
Синиця В.Г.
Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного

У статті на основі історичних прикладів розглянуто типові умови проведення контратаки в роки Другої світової війни. Розглянуто питання роботи командира і штабу щодо її підготовки. Піднято проблеми в організації та веденні бойових дій в урбанізованій місцевості в сучасних умовах.
Ключові слова: війна, оборона, вогневе ураження, контратака, противник, маневр.

Постановка проблеми. Дана стаття обумовлена вимогами сьогодення, оскільки реалії бойових дій на Сході нашої країни змушують підрозділи Збройних Сил України діяти в рамках Мінських угод, але не виключають ескалації широкомасштабних бойових дій, як наступального так і оборонного характеру.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. За останні 20-30 років сучасних робіт, що комплексно висвітлюють дану проблематику немає, а наявні мають вибірковий характер. Зокрема висвітлення даної проблеми знайшло своє відображення у праці М. Лискіна, Бойових статутах, настановах та керівних документах з організації і ведення бойових дій.

Метою статті є на основі аналізу і дослідження питань проведення контратак в роки Другої світової війни та локальних воєн сучасності обґрунтувати проведення контратаки в оборонному бою.

Виклад основного матеріалу досліджень. Існує багато способів досягнення стійкості і активності оборони. Це – майстерна її побудова, яка розрахована на ведення боротьби з великою кількістю танків і піхоти, авіацією, повітряними десантами і аеромобільними військами; уміле використання місцевості, її інженерне обладнання і створення розвиненої системи загороджень; надійне вогневе ураження противника та ін. Особливе місце займають контратаки, оскільки в результаті їх проведення можна не лише завдати ураження противнику, який вклинився в оборону, але і відновити втрачене положення [1, с. 29].

Контратака є традиційною формою прояву активності оборони, а її проведення – одним із важливих заходів, які здійснюються під час оборонного бою, і являє собою атаку військ, що обороняються проти противника, який наступає, з метою його знищення та повного або часткового відновлення втраченого ними бойового положення.

Необхідність застосування такого способу дій в обороні визначається тим, що той, хто наступає, володіючи ініціативою і створюючи на вибраному напрямку значну перевагу в силах і засобах, у багатьох випадках досягає не тільки вклинення в оборону, але і її подолання. В цих умовах той, хто обороняється, може контратаками змінити негативний для нього хід дій і навіть домогтися розгрому противника, що прорвався в глибину оборони.

Широке застосування контратаки отримали в роки Другої світової війни. У поєднанні з стійким утриманням оборонних рубежів вони вимотували противника, що наступав, наносили йому великі втрати в особовому складі, озброєнні і бойовій техніці, затримували подальший розвиток наступу, а своїм військам дозволяли виграти час для маневру силами і засобами. Так, наприклад, велике значення зіграли контратаки в оборонній битві на Курській дузі влітку 1943 р. У результаті стійкої і активної оборони військ Червоної Армії з проведенням контратак угруповання німецько-фашистських військ, яке наступало у смузі Вороніжського фронту, за 10 днів змогло просунутись лише на 35 км. За цей час командування Червоної Армії зуміло перекинути на напрямок головного удару ворога сім танкових і механізованих корпусів та велику кількість артилерії, що різко змінило співвідношення на користь Червоної Армії і в кінцевому результаті призвело до розгрому ворога [2, с. 142].

До 1942 року в бойових статутах Червоної Армії давалися детальні рекомендації відносно організації і проведення контратак. Так наприклад, під час побудови оборони дивізії (полку) в її бойовому порядку передбачалося створення двох груп: перша – яка сковує противника, друга – ударна. Якщо перша призначалася для міцного утримання позицій, які займалися, то друга розташовувалася у глибині оборони в готовності наносити головним чином рішучі контратаки. Треба відмітити, що їх рекомендувалося проводити не лише в масштабі дивізії (полку), але і батальйону, роти і навіть взводу проти груп піхоти противника, що вклинилися.

Танки розглядалися як основна ударна сила дивізії (полку). При цьому в Бойовому статуті танкових військ підкреслювалося, що «застосування танків дрібними групами проти невеликих

© Федоренко В.В., Черненко А.Д., Синиця В.Г., 2016

частин противника, які прорвалися, не допускається, оскільки це приведе до розпорошення потужного ударного засобу» [3, с. 60].

Розглядалися два варіанти контратаки танковими підрозділами і частинами: перед переднім краєм і в межах оборонної смуги дивізії. У першому випадку контратаку передбачалося проводити силами не менше танкового батальйону на глибину до 2 км від переднього краю своїх військ з метою зриву атаки противника або ж забезпечення виходу з бою своїх підрозділів і частин в рухомій (маневреній) обороні. У другому – залежно від обстановки танки могли контратакувати противника, який вклинився в оборону, самостійно за підтримки вогню артилерії або спільно з ударною групою дивізії. Вважалося, що контратака танків буде успішною, якщо противник, який вклинився в оборону, не встиг відновити взаємодію з артилерією, яка його підтримує, а пункти управління і протитанкові засоби переміщуються в нові райони.

У перший період Другої світової війни війська Червоної Армії змушені були діяти в дуже складних умовах, тому їм не завжди вдавалося якісно вирішувати питання організації оборони, у тому числі підготовки і проведення контратак. Частини і з'єднання, як правило, вели бої на ширшому фронті, ніж це передбачалось довоєнними статутами і до чого вони готувалися в мирний час. Тому тактична оборона не мала достатньої глибини, не було можливості для створення сильних других ешелонів (резервів). Якщо і вдавалося розв'язати цю проблему, то контратаки других ешелонів (резервів) нерідко готувалися поспішно, без ретельної організації взаємодії військ. А оскільки вони, як правило, проводилися дрібними підрозділами проти переважаючих сил противника, то завершувалися невдачами, призводили до великих втрат.

Перші бої показали, що деякі положення цих статутів відносно підготовки і ведення оборони не повністю відповідали реальним умовам загальновійськового бою. Тому вже у 1942 році вийшов новий Бойовий статут піхоти, у якому з урахуванням досвіду війни викладалися нові принципи організації і ведення бою. Це допомогло краще вирішувати питання організації оборони, у тому числі і проведення контратак [1, с. 30].

Слід зазначити, що у військовій літературі на протязі останніх 50-60-ти років майже немає матеріалів, які глибоко аналізують дії підрозділів і частин які приймали участь у контратаках під час Другої світової війни. І навіть ті приклади, які наводяться в окремих збірниках, дуже поверхнево розкривають обстановку, в якій здійснювалися контратаки, не аналізують діяльність командирів і штабів щодо прийняття рішень, постановки завдань, організації взаємодії і управління військами. Тому в нинішній ситуації, коли ведуться бойові дії під час проведення Антитерористичної операції на Сході нашої країни, новому поколінню командирів (начальників), а також військовим історикам необхідно більш детально вивчати бойовий досвід Другої світової війни щодо проведення контратак. При цьому вибирати приклади не тільки з позитивним результатом. Невдалі дії – це теж досвід, з якого потрібно робити повчальні висновки, брати корисні уроки.

Зараз сталися корінні кількісні і якісні зміни у технічному оснащенні та організації військ. Розглядаючи реалії сьогодення та перспективи розвитку організаційно-штатних структур таких країн як Сполучені штати Америки та Російська Федерація можна відзначити загальні тенденції в підході до змін цих структур.

Так, загальною тенденцією є розуміння того, що сучасні бойові дії розгортатимуться в переважно урбанізованій місцевості, де поряд з комбатантами будуть присутні і некомбатанти.

Іншою тенденцією є розуміння того, що сучасне збройне протистояння може мати різну інтенсивність і масштаби.

Якщо на рівнинній і незаселеній місцевості широко застосовуються маневрені дії, то в містах і великих населених пунктах необхідні інші підходи для вирішення завдань як наступального так і оборонного бою, у тому числі і проведення контратак.

Сучасні організаційно-штатні структури з'єднань, як в Росії так і в США, мають чіткий поділ на «важкі», «середні» та «легкі» типи. Кожен із типів організаційно-штатної структури призначений для застосування відповідно до масштабів бойових дій і противника, що протистоїть.

Оскільки питання проведення контратаки розглядається в контексті широкомасштабних бойових дій, то нижче розглядаються можливості «важких» з'єднань держав, які були згадані вище.

«Важка» мотострілецька бригада РФ у своєму складі може мати три (два) мотострілецьких батальйони, один (два) танкових батальйони, два самохідно-артилерійських дивізіони, реактивний дивізіон, зенітний ракетно-артилерійський дивізіон, розвідувальний батальйон та інші підрозділи бойового забезпечення. Така організаційно-штатна структура може нараховувати до 100-150 бойових машин піхоти, 40-80 основних бойових танків, 12-18 гармат або мінометів батальйонної ланки, 36 самохідних гаубиць калібру 152 мм, 18 реактивних систем залпового вогню, 12-24 самохідних протитанкових ракетних комплексів.

Бронетанкова або механізована бригадна бойова група (бригада) США у своєму складі може мати три батальйонні бойові групи (механізовані батальйони у яких по дві механізовані роти на бойових машинах піхоти та дві танкових роти), артилерійський дивізіон, розвідувальний батальйон та підрозділи всебічного забезпечення. Така організаційно-штатна структура нараховуватиме до 120 бойових машин піхоти і бойових розвідувальних машин, більше 85 основних бойових танків, 18 самохідних мінометів калібру 120 мм та 18 самохідних гаубиць калібру 155 мм, більше 80 протитанкових ракетних комплексів «Джавелін» [4].

Поряд із класичними завданнями оборонного бою в бойових статутах і РФ і США контратака залишається одним із дієвих інструментів щодо зниження наступального потенціалу противника та перехоплення ініціативи в оборонному бою.

У зв'язку з оснащенням військ зброєю масового ураження, значним насиченням їх танками, бойовими машинами піхоти, широким застосуванням високоточної зброї, інших засобів ураження можливості тих, хто наступає незмірно виросли. І це змушує сторону, яка обороняється, розосереджувати свої бойові порядки. Достатньо сказа-

ти, що ширина і глибина фронту оборони з'єднань, частин і підрозділів збільшилися в 2-3 рази.

Звичайно, і війська, які обороняються, у змозі проявити свою активність шляхом безперервного вогневого ураження того, хто наступає, нав'язування йому своєї волі, створення невигідних для нього умов ведення бою, проведення широкого маневру і рішучих контратак. Іншими словами, контратаки і в сучасних умовах є важливим способом підвищення активності оборони. Проте до їх підготовки і проведення, більш за все, необхідно підходити по-іншому. Думається, що в цьому питанні ми часто дотримуємося якогось стереотипу, шаблону [1, с. 33]. Тобто, як тільки противник вклинився в оборону на глибину взводних опорних пунктів, командир батальйону контратакує його своїм другим ешелоном. Аналогічно зазвичай поступає командир бригади (полку) із вклиненням противника на глибину ротних опорних пунктів. Частіше за все такі приклади спостерігаються під час бойових дій у початковий період війни. Але вони не завжди бувають доцільними.

Боротьба з противником, який вклинився в оборону, проходить у складній обстановці і, зазвичай, при переважанні його у силах і засобах на визначених напрямках. Ускладнювати ураження противника буде і відсутність у нього компактних угруповань військ.

У цій обстановці важливою умовою успішного проведення контратаки є стійке утримання визначених рубежів і районів, перед якими противник повинен бути зупинений і змушений буде вводити додаткові сили і засоби для розвитку наступу. Це дозволяє, з однієї сторони, домогтися ущільнення бойових порядків угруповання, яке вклинилось, і резервів, які вводяться. З іншої сторони, стабілізація на деякий час лінії зіткнення того, хто наступає і того, хто обороняється забезпечує більш сприятливі умови для створення угруповання, що контратакує, для його висування, розгортання і переходу в атаку.

Якщо противник не зупинений, то підрозділи, які контратакують, практично ідуть на зустрічний бій з противником, який переважає у силах, уже розгорнутий у бойовий порядок і який успішно просувається в глибину оборони. Цілком імовірно, що у такому зустрічному бою більше переваг буде у того, хто наступає, ніж у того, хто обороняється [2, с. 143].

Не секрет, що сучасні військові фахівці, які розглядають наступ як основний спосіб бойових дій, як в теорії так і на практиці при веденні наступальних дій планують широко застосовувати рейдові дії, дії в обхід з метою уникнути лобового зіткнення з військами які добре підготували оборону. Тому підрозділи які обороняються, повинні ретельно відслідковувати і протидіяти таким намаганням противника, який наступає, в тому числі і проведенням коротких контратак.

Тому, якою б складною не була обстановка, підрозділи, які обороняються, прикладають максимум зусиль, проявляють стійкість, ініціативу і організованість, щоб зупинити просування противника в глибині оборони і не допустити розчленування свого бойового порядку.

Чи завжди є сенс контратакувати противника? Думається, що контратаки не можна перетворювати на самоціль. До цього питання необхідно підходити творчо, враховувати конкретні умови бойової обстановки. Іноді корисно використовувати потужні засоби для нанесення ураження противнику вогнем із заздалегідь підготовлених, уміло вибраних позицій. Ще в роки Другої світової війни склалася думка, що добре замаскований танк, який знаходиться в окопі, здатний боротися з 2-3 танками, які наступають. А як тільки він залишає свою вогневу позицію і переходить в контратаку, то відразу ж втрачає свою перевагу перед тим, хто наступає, і часто опиняється у невигідному становищі [1, с. 34].

Самі прості розрахунки показують, що механізований батальйон вогнем з місця у змозі відбити атаку приблизно бригади противника, у той час як під час проведення контратаки він зможе розгромити силою до роти.

Значить, кожний раз у конкретній обстановці, приймаючи рішення на проведення контратаки, потрібно десятки разів усе зважити і розрахувати, що вигідніше – відбивати атаку танків і піхоти противника з місця, чи кидати підрозділи назустріч противнику.

Недоцільно наносити контратаку при великих втратах від вогневих ударів противника і вклиненні в оборону значних сил його броньованої техніки і піхоти. У такій обстановці основні зусилля необхідно зосередити перш за все на знищенні підрозділів противника, які намагаються оволодіти ділянками місцевості, від утримання яких залежить стійкість оборони.

Тому, не заперечуючи можливість контратак другими ешелонами (резервами) батальйонів і бригад (полків), активність їх оборонних дій в основному повинна полягати у ефективній дії по противнику з правильно вибраних рубежів і позицій, раптових діях із засідок, випередженні противника у здійсненні маневру і відкритті вогню, що дозволить наносити йому максимальні втрати і зривати його задуми.

Досвід Другої світової війни показав, що контратаки проти противника по якому не нанесено вогневе ураження і який зберігає перевагу в силах і засобах, зазвичай успіху не мають. Тому важливою умовою успішного проведення контратаки є ураження угруповання противника, яке вклинилось, ударами ракет і авіації, вогнем артилерії, з тим, щоб різко послабити угруповання, розладнати його бойовий порядок і тим самим полегшити завершення його знищення підрозділами, що контратакують.

Успіх залежить від уміння створити перевагу над противником на обраному напрямі контратаки, що досягається не лише завданням вогневих ударів, але і забороною підходу резервів до угруповання, яке вклинилося [2, с. 144].

Зрозуміло, і в сучасних умовах, як уже відзначалося, контратаки зберігають свою роль у підвищенні стійкості і активності оборони. Проте вони повинні проводитися не дрібними групами, а достатньо потужними силами і засобами [1, с. 34].

Ефективність контратаки залежить від її підготовки. Ідея її повинна знайти відображення ще під час визначення замислу на оборону. В залежності від того, яка організується оборона маневрена чи позиційна, яка основна мета оборони (утримання території чи нанесення максимальних втрат противнику), для стримання його наступального по-

риву необхідно заздалегідь передбачити декілька варіантів дій підрозділів, які можливо будуть залучатись до проведення контратаки.

Поряд з іншими питаннями, командиру бажано визначити способи відбиття наступу і розгрому противника, який вклинився в оборону, напрями контратаки, передбачити заходи з протидії противнику, яких намагатиметься обійти тим чи іншим шляхом оборонні позиції.

За рахунок автоматизації процесів збору, обробки і аналізу розвідувальної інформації значно скорочується час на адекватне прийняття рішення щодо застосування сил і засобів з'єднання, у тому числі і на контратаку.

Відомо, що за наявності часу для уточнення рішення, командир любого рівня проводить рекогносцировку і організовує взаємодію з частинами, підрозділами і родами військ, які приймають участь у ній. Це положення наглядно прослідкується на прикладі оборони 38-ї гвардійської стрілецької дивізії в березні 1944 р. У результаті нічної контратаки дивізія, не маючи чисельної переваги, меншими силами нанесла ураження противнику, що вклинився, і відновила оборону. Результати цієї контратаки могли бути більш значними, якби замисел командира дивізії повністю здійснився і 115-й стрілецький полк [5, с. 277, 279], який внаслідок недостатнього подавлення вогнем оборони противника виявився зав'язаний боєм за населений пункт Тоніще і якому не вдалось стрімко вийти до переправи, виконав завдання щодо захоплення переправи через р. Прип'ять.

Для того, щоб у повному об'ємі уточнити всі питання підготовки і проведення контратаки, доцільно створювати спеціальну робочу групу на чолі з заступником командира бригади (полка, батальйону, тактичної групи), яка повинна проводити відповідну роботу на обраних напрямах. Це дозволить командирам підрозділів, що залучаються, всебічно вивчити маршрути висунення, уточнити основні і запасні рубежі розгортання та ін.

Під час організації взаємодії важливо узгоджувати зусилля підрозділів першого ешелону, авіації, ракетних військ і артилерії з діями підрозділів, які контратакують. Бажано чітко визначити дії протитанкового резерву, рухомого загону загороджень і порядок їх взаємодії з тими, хто контратакує.

Що потрібно для успішного проведення контратаки?

Передусім потрібно докласти всі зусилля до того, щоб не лише зупинити просування противника, але і змусити його втягнути свої сили проти військ, які обороняються, оголити фланги. Це дасть можливість завдати удару там, де противник немає у розпорядженні достатніх сил.

Далеко не останню роль відіграє скритність висунення на рубіж розгортання і несподіваність атаки. Звичайно, при нинішніх засобах розвідки це зробити не так просто. Але можливості для цього є. Найбільший ефект досягається у тих випадках, коли контратака проводиться у фланг угрупуванню противника, яке вклинилося, з активними діями підрозділів з фронту. Досвід військових навчань показує, що контратаку особливо вигідно проводити тоді, коли противник у результаті стійкої оборони підрозділів першого ешелону зазнав значних втрат, його бойові порядки розладнані, а найближчі резерви вичерпали свої наступальні бойові можливості. Найкращі результати досягаються при спільному проведенні контратаки силами одного з підрозділів (тактичної групи) першого і другого ешелонів (загальновійськового резерву) або декількох взаємодіючих підрозділів (тактичних груп).

Подальший розвиток отримав спосіб розгрому противника, який наступає, шляхом втягування його у так звані «вогневі тактичні мішки» під час стійкої оборони рубежів і об'єктів.

Одним із головних чинників досягнення успіху контратаки в оборонному бою є збереження живучості тих, хто контратакує, яка у свою чергу знаходиться у прямій залежності від ефективності маскування, умілого введення противника в оману відносно напряму і часу здійснення контратаки.

Найретельніше повинен готуватися маневр з метою проведення контратаки. Причому організований і швидкий маневр здійснюється не лише підрозділами, які контратакують, але і підрозділами на інших напрямах, з тим, щоб максимально активізувати їх дії перед нанесенням контратаки і в ході її проведення. Крім того, маршрути висунення другого ешелону (загальновійськового резерву) на рубіж контратаки повинні завчасно прикриватися технічними засобами маскування, створюватися оманні напрями маневру.

Висновок. Слід зазначити, що підготовка і здійснення контратаки – це свого роду мистецтво, яке вимагає від командира і штабу величезних зусиль щодо збору і аналізу обстановки, прийняття рішення, своєчасного доведення завдань до військ, організації взаємодії і управління. Все це повинно вирішуватися в дуже обмежений час. Тому така велика відповідальність командира, коли приходиться робити вибір, як продовжувати діяти – вогнем із підготовлених позицій нанести противнику ураження або знищити його рішучою контратакою.

Проблема підготовки і проведення контратаки є складовою і найбільш динамічною частиною оборонного бою, яка потребує подальшого вивчення і перевірки [1, с. 35].

Список літератури:

1. Лыскин Н.Н. Контратака в оборонительном бою / Н.Н. Лыскин // Военная мысль. – № 2. – 1989. – С. 29–35.
2. Мирошниченко Н.Ф. Оборона / Н.Ф. Мирошниченко. – М.: Воениздат, 1971. – С. 142-148.
3. Боевой устав танковых войск Красной Армии. – Ч. II. – М.: Воениздат, 1940. – С. 60.
4. Field Manual FM 3-96 Headquarters Department of the Army Washington, DC, 8 October 2015 Figure 1-3.
5. Тактика в боевых примерах. Дивизия. – М.: Воениздат, 1976. – С. 277, 279.

Федоренко В.В., Черненко А.Д.
Научный центр Сухопутных войск
Национальной академии сухопутных войск
имени гетмана Петра Сагайдачного
Синица В.Г.
Национальная академия сухопутных войск
имени гетмана Петра Сагайдачного

КОНТРАТАКА – ИСТОРИЯ И ТРЕБОВАНИЕ СЕГОДНЯШНЕГО ДНЯ

Аннотация
В статье на основе исторических примеров рассмотрены типичные условия проведения контратаки в годы Второй мировой войны. Рассмотрены вопросы работы командира и штаба по ее подготовке. Подняты проблемы в организации и ведении боевых действий на урбанизированной местности в современных условиях.
Ключевые слова: война, оборона, огневое поражение, контратака, противник, маневр.

Fedorenko V.V., Chernenko A.D.
Army Research Center
Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy
Synytsia V.H.
Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy

COUNTERATTACK – HISTORY AND PRESENT-DAY REQUIREMENTS

Summary
The article examines typical conditions of counterattack in World War II based on the historical experience. Work of commander and staff on its preparation is analyzed. Problems of organizing and conduct of military operations in urban terrain in modern conditions are considered.
Keywords: war, defense, fire engagement, counterattack, enemy, maneuver.

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 316.4.06:4.314

АНАЛІЗ СОЦІОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ

Калашнікова Л.В., Чорна В.О.
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

В статті здійснено огляд соціологічних теоретико-методологічних підходів до розуміння сутності й причин активізації трудоміграційних процесів. Проаналізовано роботи класиків соціологічної думки, зокрема, представників Чиказької школи У. Томаса, Ф. Знанецького, Р. Парка, Р. Маккензі, засновників структурно-функціоналістського напряму Т. Парсонса, Р. Мертона. Окремо розглянуто симіляційну теорію М. Гордона, О. Хандліна, етносоціологічну концепцію К. Девіса, Ю. Арутюняна, Л. Дробижевої, теорію соціальних змін Я. Щепаньского, П. Штомпки, концепцію світової системи І. Валерстайна, системний підхід П. Стокера, синтетичну теорія трудової міграції Д. Массея. Також зосереджено увагу на теоретичному доробку відомих російських й українських міграцієзнавців.

Ключові слова: трудова міграція, трудоміграційні процеси, соціологічні теорії, концептуальні підходи, теоретико-методологічні парадигми.

Постановка проблеми. Активізація трудоміграційних процесів та різке збільшення міжнародних трудових мігрантів наприкінці XIX – на початку й у другій половині XX ст. спонукали науковців шукати відповіді на запитання про те, які чинники сприяють розвитку трудової міграції. За останні півтора сторіччя досліджень виникли теорії, завдяки яким можливо проводити аналіз трудової міграції від мікро- до макрорівня і навпаки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Трудоміграційні процеси є складним соціальним явищем, що вивчається в межах багатьох наук, зокрема історії, правознавства, економіки (Е. Равенштейн, Е. Лі, М. Пайора, М. Хехтер, С. Ліберзон, П. Стокер, М. Крітц, Л. Лім, Х. Злотник, Дж. Саймон й ін.), демографії (А. Гайдуцький, Е. Лібанова, І. Майданік, О. Малиновська, С. Пирожков, О. Позняк, Ю. Римаренко, О. Хомри, Б. Юськів та ін.), географії, соціології (Р. Парк, Р. Маккензі, В. Зомбарт, М. Буржуа, Т. Парсонс, М. Гордон, О. Хандлін, Г. Беккер, Г. Мірдал, Л. Рибаковський, І. Валерстайн, Д. Массей та ін.) тощо. Кожна з дисциплін в ході аналізу трудоміграційних переміщень населення обирає свій предмет, завдання та інструментарій дослідження.

Виділення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми. Теоретичні підходи, сформульовані в межах окремих дисциплін, не суперечать один одному, а є взаємодоповнюючими, адже вони вивчають міграційну дійсність на різних рівнях, а в основу аналізу покладуть різні фактори. Наукова проблема полягає в тому, що сформовані у світовій та вітчизняній соціології концептуальні підходи до розуміння сутності трудової міграції, ускладнюються одночасним існуванням політичного, економічного, демографічного, соціального і культурного контексту, зважаючи, у першу чергу, на природу її походження. Вироблення єдиного категоріально-термінологічного апарату обтяжене наявністю суттєвих відмінностей, пов'язаних з реальними соціально-економічними чинниками, причинами й наслідками трудоміграційних процесів, які потребують свого уточнення відповідно до регіональної специфіки трудових переміщень.

Мета статті полягає у здійсненні аналітичного осмислення наявних соціологічних підходів до розуміння сутності й причин активізації трудової міграції.

Виклад основного матеріалу. Класичний соціологічний підхід до вивчення міграційних процесів представлено у роботах У. Томаса, Ф. Знанецького, які в якості предмету дослідження розглядали поведінку індивідів, що випробовували на собі вплив середовища й під цим впливом відбувалося формування нових зразків поведінки. Розуміючи соціальне життя індивідів як процес адаптації, в ході дослідження особистісних документів автори теорії намагалися побудувати типологію соціальних характерів на основі реальної динаміки мотивацій конкретних людей, схарактеризувати механізми адаптації до середовища, а також представити варіанти можливих шляхів пристосування. Таким чином, У. Томас і Ф. Знанецький [1] намагалися здійснити аналіз наслідків міграційних процесів й адаптації мігрантів на основі використання якісних методів дослідження.

Особливу увагу до вивчення міграційних процесів проділяли теоретики Чиказької школи. Теорія екології людини, запропонована Р. Парком [2] і Р. Маккензі [3] на початку XX ст. виникла як результат підвищеного інтересу до впливу індустріалізації та урбанізації на соціальну поведінку людини, обґрунтовуючи ідею про те, що міграція частіше за все виступає показником й прискорювачем соціальної мобільності.

Одним з перших типологічних підходів до дослідження історичних форм міграції в соціології був підхід, запропонований В. Зомбартом, М. Буржуа, які намагалися відстежити зв'язки між переселенцями й розвитком «капіталістичного духу», виділяючи поодинокі й масові типи міграцій. У межах позитивістського підходу М. Тодаро [4] намагається розкрити об'єктивні закономірності трудоміграційної поведінки з метою оцінки її соціальних наслідків й визначення

© Калашнікова Л.В., Чорна В.О., 2016

ефективності управлінських заходів. Провідна ідея автора полягає в тому, що трудоміграційну поведінку кожного окремого індивіда або сім'ї слід розглядати як результат індивідуального вибору, що залежить від цілого ряду чинників – географічних, економічних, екологічних.

Методологія структурного функціоналізму Т. Парсонса [5] орієнтована на дослідження соціальних детермінант трудоміграційних процесів в їх системно-функціональній єдності. Відповідно до категоріальних імперативів Р. Мертона [6], соціальні функції міграцій також можуть бути класифіковані як явні та латентні. Системний і функціональний підходи розглядають трудову міграцію населення як серію явищ взаємодії людей один з одним або серію явищ, що відбуваються в організації й структурі груп, змінюючи характер відносин між людьми або ж відносини між складовими елементами суспільства. Окремо виділяють конфліктологічний підхід до дослідження трудоміграційних процесів. Представник даного підходу А. Дмитрієв [7] розглядає конфлікт, пов'язаний з міграцією, як взаємодію двох основних учасників – постійних жителів і власне трудових мігрантів. Сутність конфліктної ситуації полягає у сприйнятті учасниками поведінки один одного, як обмеження своїх матеріальних і духовних прагнень. До конфлікт часто долучається влада, як третій учасник.

Асиміляційна теорія М. Гордона [8], О. Хандліна [9] ґрунтується на принципі однолінійності процесу адаптації трудових іммігрантів до суспільства країни в'їзду. Ця теорія є окремим випадком більш загальної функціоналістської парадигми в соціології, яка застосовується до питань функціонування іноземних меншин.

Сутність етносоціологічного підходу (К. Девіс, Ю. Арутюнян, Л. Дробижева) полягає у необхідності здійснення не скільки простого обліку кількості трудових мігрантів, стільки у дослідженні характеру впливу особистісних рис й ціннісних орієнтацій на формування трудоміграційної поведінки [10]. Цей підхід базується на розумінні культури як колективного способу адаптації до оточуючого світу й соціального середовища, який дозволяє глибше розуміти механізми трудоміграційних процесів, невід'ємно від історичних традицій народу, у тому числі, відображаючи міжпоколінний досвід. Слід зауважити, що часто цей напрям включається до числа історичних концепцій, хоча з іншого боку він тісно пов'язаний з етнографічними дослідженнями.

Теорія соціальних змін (Я. Щепаньский [11], П. Штомпка [12]) визначає трудоміграційні процеси як атрибут соціальної реальності, як однорідні серії актів соціальної взаємодії, що призводять до змін соціально-функціонального і соціально-структурного характеру, й тим самим дозволяють досліджувати, глибше інтерпретувати соціальні функції трудової міграції.

Подібною до теорії міжнародного ринку праці є концепція світової системи або глобального міста, автором якої є І. Валерстайн. Він вважав, що провідним поняттям у розумінні сутності й причин трудоміграціних процесів є світовий ринок праці, управління яким здійснюється з невеликої кількості економічно та політично розвинутих урбанізованих центрів (глобальних міст), до яких можна віднести у США – Нью-Йорк, Чикаго, Лос-Анджелес, а в Європі – Лондон, Париж, Мілан [13]. Всі інші регіони світової системи утворюють периферію, що надає світовому господарству сировину, земельні та трудові ресурси і розвивається в залежності від центру [14].

В методології сучасного соціологічного аналізу особливу увагу слід приділити теорії життєвий сил, індивідуальної та соціальної суб'єктивності. У межах цієї концепції Т. Юдіна [15] розглядає міграцію як результат взаємодії соціального простору й життєвих сил, внаслідок чого формуються нові потреби, які, в свою чергу, активізують індивідуальну й соціальну суб'єктивність особистості за допомогою якої засвоюється оптимальний соціальний простір для реалізації життєвих сил.

У межах системного підходу, запропонованого П. Стокером, виділяють теорії, представники яких вивчають процес міграції у контексті світових потоків капіталів й товарів, дії різного роду чинників, що носять глобальний характер. Зокрема, дана концепція наголошує увагу на наявності певних інститутів, які виступають посередниками між країнами-учасницями міграційного потоку. цей свого роду «суспільний капітал» у поєднанні з досвідом мігрантів, що здійснили переміщення раніше, полегшує для потенційних трудових мігрантів прийняття рішення про переміщення.

Синтетична теорія трудової міграції Д. Массея (інші назви мережева теорія міграції, теорія мереж міграції) являє собою інтегративну концепцію, об'єднуючи теоретичні положення класичних теорій трудової міграції, постулює домінування економічних чинників в аналізі трудоміграційних процесів в умовах глобалізації. Аналізуючи комплекс механізмів, що детермінують трудову міграцію, автор вивчає її як наслідок соціальної, політичної, економічної інтеграції, як процес, що характеризується обмеженим строком існування, незважаючи на наявні тенденції до самозбереження й укріплення. Д. Массей у межах своїх концепції засвідчує існування співтовариства мігрантів, що являє собою сукупність як минулих, так і потенційних мігрантів, міжособистісні відносини між якими носять родинний або дружній характер. Утворюється так звана міграційна мережа. яка спрощує процес міграції, знижує ризики переміщення й збільшує вірогідність цього процесу [16].

Вивченню міграції загалом та трудової міграції, зокрема, присвячено багато праць вітчизняних науковців різних галузей науки. Дослідження і комплексний аналіз демографічних і соціально-економічних характеристик трудових міграційних процесів здійснено у працях А. Гайдуцького, Е. Лібанової, І. Майданік, О. Малиновської, С. Пирожкова, О. Позняка, Ю. Римаренка, О. Хомри, Б. Юськіва та ін. Так, І. Майданік у своїх працях здійснив аналіз та створив науково обґрунтовану концепцію розвитку трудових міграцій населення України. Зокрема, він вперше у вітчизняній соціології запропонував типологізацію соціальних ризиків трудової міграції населення України, виокремивши ризики, пов'язані із працевлаштуванням, соціально-психологічні ризики та ризики порушення прав людини. Провівши порівняльне дослідження соціальних портретів внутрішніх і зовнішніх трудових мігрантів, уточнив характеристику механізмів інституціоналізації сучасної

міграційної політики України, конкретизував її цілі [17]. В межах монографічного дослідження Е. Лібанова, О. Позняк та О. Малиновська вивчали перебіг зовнішніх трудових міграцій у контексті загальної соціально-економічної ситуації на основі відомостей державної статистики та спеціальних вибіркових обстежень. Зокрема, проаналізовано соціально-економічні характеристики зовнішніх трудових мігрантів, напрями трудової еміграції, умови праці та перебування громадян України за кордоном [18].

Ґрунтовним є дослідження Б. Юськіва [19], присвячене аналізу актуальних проблем розвитку міжнародної трудової міграції в Європі в умовах глобалізації. Досліджуючи зв'язок міжнародної трудової міграції та глобалізації, автор аналізував особливості сучасної міграції, її рушійні сили і тенденції, механізми політичного впливу на міграційні процеси на національному і наднаціональному рівнях.

О. Хомра, М. Ожеван, Т. Петрова, В. Нагорний, О. Примак здійснили об'єктивний науковий аналіз проблем, пов'язаних із процесами виникнення й розвитку трудових міграцій громадян України в історичному, правовому, соціально-економічному, суспільно-політичному аспектах міграційних процесів [20].

Цінними з точки зору вивчення соціальних питань трудової міграції є наукові напрацювання О. Журби [21], який досліджуючи теоретичні і практичні проблеми, пов'язані із соціально-правовим регулюванням праці громадян України за кордоном, визначив сутність та зміст явища праці за кордоном, його позитивні й негативні наслідки.

В. Колпакова, О. Кузьменко [22], досліджуючи нелегальної міграції та механізму протидії, окреслили юридичну природу відносин між державою та іноземцями, які нелегально перебувають в Україні, зокрема розкрили зміст, закономірності становлення і особливості розвитку соціально-правового механізму протидії нелегальній міграції, компонентами якого є організаційно-структурні утворення, адміністративно-правові заходи, нормативне забезпечення; висвітлено проблеми вдосконалення його впливу та негативні наслідки міграційних процесів.

Серед теоретичного доробку українських міграціезнавців, заслуговує на увагу концепція просторової самоорганізації населення І. Прибитковой [23]. Територіальні переміщення населення здійснюються в певному соціально-просторовому континуумі, кожна точка якого, згідно даної концепції, характеризується певним набором життєвих благ, а саме – отримання освіти, придбання житла, якісного відпочинку, спілкування, вільного часу, рівнем економічної стабільності, політичними свободами тощо. Для трудових міграцій визначальними параметрами будуть можливості працевлаштування та показники, що характеризують якість робочого місця. Сукупність всіх цих точок (для внутрішньої міграції ними будуть виступати регіони, а для зовнішньої – країни) утворює простір можливостей, в межах якого пересуваються індивіди. Автор звертає увагу на те, що формування переваг, що надає населення різним ділянкам території (різним точкам простору можливостей), віддзеркалює економічно, соціально і психологічно обумовлені реакції жителів на певну сукупність властивостей середовища їх проживання. Переміщення населення у просторі можливостей виступає як процес суспільної поведінки індивідів, що самоорганізується через систему надання переваг певному регіону чи країні. Просторова самоорганізація виражається у виборі населенням території проживання. При аналітичному розгляді даної концепції можна висунути тезу про те, що реалізація сформованої переваги особи, стосовно проживання у певному регіоні (державі), може обмежуватися якимись адміністративними приписами або заборонами, скажімо складністю отримання прописки (у минулому) або одержання візи для виїзду за кордон. Однак, у такому разі, втілення в життя бажання індивіда здійснити переміщення у певному напрямку залежить від рівня інтенсивності такої сформованої переваги. Якщо у індивіда існує сильне бажання здійснити міграційне переміщення, то він буде робити все можливе для втілення у життя цих намірів і не зупиниться перед бар'єрами, що виникають на його шляху внаслідок законодавчих приписів, можливо, навіть буде діяти з порушенням певних адміністративних приписів, яскравим прикладом таких міркувань може виступати масштабна нелегальна трудова міграція українців за кордон.

Серед вітчизняних наукових праць, які присвячені саме проблемам трудової міграції, особливе місце посідають роботи Н. Тиндика [24], який проаналізувавши специфіку трудоміграційних процесів як важливої складової світової міграції, визначив вплив соціально-демографічної ситуації у глобалізаційному світі на формування міграційних трудових потоків населення в закордонних країнах.

Висновки й пропозиції. Аналіз підходів теоретичних підходів до дослідження трудової міграції, представлених у зарубіжній соціологічній думці, з урахуванням вітчизняних концепцій, дозволяє виділити основні причини й чинники трудоміграційних процесів, а також вивчати механізми саморозвитку й самопідтримки трудової міграції. До числа провідних причин слід віднести географічні, соціально-економічні відмінності у пропозиції/попиті робочої сили, відмінності у розвитку окремих регіонів, країн, рівнях заробітної плати й доходів, безробіття тощо. До механізмів саморозвитку й самопідтримки трудової міграції відносяться: наявні мережі трудових мігрантів; соціальні інститути й організації, що підтримую трудоміграційні процеси; культурний і соціальний капітал; функціонуючі історичні, культурні, технологічній й інші зв'язки між регіонами, країнами виїзду/в'їзду трудових мігрантів. Все це стало основою для визначення рівнів аналізу й теоретичних підходів, а межах яких намітилася тенденція розробки нової методології у дослідженні трудової міграції населення, як зовнішньої, так і внутрішньої.

Очевидно, що сьогодні у вивченні трудової міграції відбувається зсув у бік соціальних наук та соціології, зокрема. Робота у цьому напрямку ведеться доволі активно. Інтерес з боку соціологів до трудової міграції зростає, про що свідчать численні дослідження, актуальність проведення визначається покладання великих сподівань

представників суміжних галузей наукового знання, які усвідомлюючи складність, багатозначність трудоміграційних процесів, їх наслідки для сучасного суспільства, акцентують увагу на ролі конкретних індивідів у формуванні й розвитку нових соціальних структур й процесів. Таким чином, цілий ряд методологічних принципів й теоретичних підходів соціологічної науки, але далеко не повною мірою реалізований у різного роду дослідженнях соціальних практик трудоміграціної мобільності населення.

На наш погляд, нинішня соціально-економічна, політична ситуація як в Україні, так і в світі в цілому, провокує новітні тенденції у трудоміграційних процесах, що, в свою чергу, потребує змін і трансформацій як теоретичних, так й методологічних підходів до вивчення нової реальності трудової міграції. Адже, змінюються не тільки процеси трудової міграції, але й її наслідки для суспільства. Звичайно, спроба побудови деяку універсальної моделі трудової міграції має сенс і теоретичну необхідність, але чи не виявиться така модель надто складною для емпіричного аналізу. До того ж, коли мова йде про будь-яку модель, зазвичай досліднику важко визначити істинну кількість факторів, яка в реальності впливає на величину, що досліджується. Саме тому, доцільно у процесі дослідження визначити найбільш впливові фактори, оскільки включити до моделі абсолютно всі просто неможливо. У цьому сенсі, актуальність використання соціально-психологічного підходу, який здійснює аналіз трудоміграційних процесів у контексті мотивації переміщення, чинників впливу на реалізацію трудоміграційної поведінки, не викликає сумнівів. Адже дослідження внутрішнього стану людини, яка відчуває соціально-психологічний дискомфорт, стрес, знаходячись під впливом нового оточення країни/регіону в'їзду надасть змогу всебічно, глибоко вивчити форми, шляхи й механізми соціальної адаптації трудових мігрантів та їх соціальної інтеграції з місцевим населенням, можливих наслідків цього процесу для етнічної та особистісної ідентифікації мігрантів.

Список літератури:

1. Thomas W., Znaniecki F. The Polish peasant in Europe and America [Text] / W.Thomas. – New York, 1958. – P. 741.
2. Парк Р. Экология человека [Текст] / Р. Парк // Теория общества / под ред. А. Ф. Филиппова. – М.: КАНОН-пресс-Ц, Кучково поле, 1999. – С. 384-400.
3. McKenzie R. The Ecological approach to the study of the human community [Text] McKenzie R. / // American Journal of Sociology. 1924.Vol. 30. – P. 287-301.
4. Todaro M. Internal migration in developing countries: a survey // Population and economic change in developing countries. / Ed. R. Easterlin. – Chicago: University of Chicago Press. – 1980. – P. 361-402; 443.
5. Парсонс Т. Система координат действия и общая теория действия: культура, личность и место социальных систем / Т. Парсонс // Американская социологическая мысль: тексты / под ред. В. И. Добренькова. – М., 1996. – С. 462–478.
6. Мертон Р. Социальные теории и социальные структуры / Р. Мертон; пер. Ю. Асеевой. – М., 1968. – Вип. 1. – С. 82.
7. Дмитриев А. В. Миграция: конфликтное измерение / А. В. Дмитриев / М.: Альфа, 2007. – С. 23-24.
8. Gordon M. M. Assimilation in America: the theory and reality // The ethnic factor in American politics. – Columbus, 1970. – P. 54.
9. Handlin O. Race and nationality in American life. – Englewood Gliffs, 1957. P. 45.
10. Ионцев В. А. Социологические подходы к изучению миграции населения / В. А. Ионцев // Вопросы управления. – 2014. – № 1(7). – С. 124.
11. Щепаньский Я. Элементарные понятия социологии [Текст] / Общ. ред. и послесл. А. М. Румянцева; пер. с польского М. М. Гуренко. – М.: Прогресс, 1969. – С. 90-125.
12. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка; под ред. В.А. Ядова. – М.: Аспект Пресс, 1996. – С. 71.
13. Borjas G. Friends or Strangers: The Impact of Immigrants on the U.S. Economy. – New York: Basic books, 1990. – P. 9.
14. Courgean D. Du group a L'individu: L'exmeple des comportements migratoires / D. Courgean // Population. – 1994. – № 1. – P. 7-26.
15. Юдина Т. Социология миграции: учеб пособ. / Т. Юдина. – М.: Академический Проект, 2006. – С. 90-92.
16. Массей Д. Синтетическая теория международной миграции // Мир в зеркале международной миграции: сборник статтей / Гл. ред. В. А. Ионцев. – М., 2002. – Вып. 10. – С. 161-174.
17. Трудові міграції у період трансформації соціально-економічних відносин в Україні: автореф. дис... канд. соціол. наук: спец. 22.00.03 / І. П. Майданік; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2007. – 19 с.
18. Населення України. Трудова еміграція в Україні. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – С. 8; 22; 33; 43.
19. Юськів Б. М. Глобалізація і трудова міграція в Європі: монографія / Б. М. Юськів. – Рівне: Видавець О. М. Зень, 2009. – 258 с.
20. Трудова міграція громадян України. Біла книга / О. У. Хомра, М. А. Ожеван, Т. П. Петрова та ін.; за ред. В. Я. Шибко. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2006. – 201 с.
21. Журба О. В. Праця громадян України за кордоном: особливості правового регулювання: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 / О. В. Журба. – Харків, 2008. – 20 с.
22. Колпаков В. К. Нелегальна міграція: генезис і механізм протидії / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко. – К.: Наука і освіта; Д., 2002. – С. 37–63.
23. Прибыткова И. Трудовые мигранты в социальной иерархии украинского общества / И. Прибыткова // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2002. – № 4. – С. 159-167.
24. Трудова міграція в епоху глобалізації: інтеграція у світ чи втеча від бідності: монографія / Н. П. Тиндик. – Л.: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2009. – 600 с.

Калашникова Л.В., Черная В.А.
Черноморский национальный университет имени Петра Могилы

АНАЛИЗ СОЦИОЛОГИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ ИССЛЕДОВАНИЯ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ

Аннотация
В статье осуществлен обзор социологических теоретико-методологических подходов к пониманию сущности и причин активизации трудомиграционных процессов. Проанализированы работы классиков социологической мысли, в частности, представителей Чикагской школы У. Томаса, Ф. Знанецкого, Р. Парка, Р. Маккензи, основателей структурно-функционалистского направления Т. Парсонса, Р. Мертона. Рассмотрена симилятивная теория М. Гордона, А. Хандлина, этносоциологическая концепция К. Дэвиса, Ю. Арутюняна, Л. Дробижевой, теория социальных изменений Я. Щепаньского, П. Штомпка, концепция мировой системы И. Валлерстайна, системный подход П. Стокера, синтетическая теория трудовой миграции Д. Массея. Изучено теоретическое наследие известных российских и украинских ученых в области трудовой миграции.
Ключевые слова: трудовая миграция, трудомиграционные процессы, социологические теории, концептуальные подходы, теоретико-методологические парадигмы.

Kalashnikova L.V., Chorna V.O.
Petro Mohyla Black Sea National University

ANALYSIS OF SOCIOLOGICAL APPROACHES OF RESEARCH OF LABOR MIGRATION

Summary
The article presents an overview of sociological theoretical and methodological approaches to the understanding of nature and causes of labour migration processes' activation. Analyzed the works of classics of sociological thought, in particular, representatives of the Chicago school W. Thomas and F. Znaniecki, R. Park, R. Mackenzie, the founders of the structural-functionalist direction T. Parsons, R. Merton. We consider the cumulative theory of M. Gordon, A. Handlin, ethno-sociological concept of K. Davis, Y. Arutiunian, L. Drobizheva, the theory of social change of J. Szczepanski, P. Sztompka, the concept of a world system of I. Wallerstein, the systematic approach of P. Stoker, the synthetic theory of labor migration of D. Massey. Studied theoretical legacy of famous Russian and Ukrainian scientists in the field of labor migration.
Keywords: labor migration, labour migration processes, sociological theories, conceptual approaches, theoretical and methodological paradigms.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 101.1+001.12

ФИЛОСОФСКИЙ ДИСКУРС КОНВЕРГЕНТНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Зленко Н.Н.
Сумской государственный педагогический университет
имени А.С. Макаренко

В статье раскрывается сущность и содержание понятия «конвергентные технологии», доказано, что развитие NBICS-технологий представляет собой новый этап интеграции научного знания, на котором формируется принципиально новые объекты познания и деятельности, включающие физические, химические, биологические, психологические, технические и социальные составляющие. Осуществляется анализ основных процессов происходящих в обществе на фоне развития и внедрения конвергентных технологий. Раскрываются принципы междисциплинарности, взаимозависимости и взаимопроникновения содержания NBICS-технологий. Подчеркивается, что человечество в результате взрывного характера современной научно-технологической революции, где глобальные NBICS-технологии начинают занимать главенствующее положение, подошло к новому этапу своего цивилизационного развития.
Ключевые слова: NBICS, конвергенция, технологии, нано-, био-, инфо-, социо-, когнотехнологии, сингулярность.

Постановка проблемы. Тяжело найти человека, который еще не слышал о том, что XXI век пройдет под знаком генетики, био-, нано-, инфо-, когно-, социальных технологий, искусственного интеллекта. Но, главной особенностью осмысления развития современных конвергентных технологий является возникновение широкого общественного и научного интереса к проблемам оценки социальных, экологических, этических и культурных последствий внедрения новых технологий, которая становится неукоснительным требованием развитых стран.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблема нашего исследования имеет междисциплинарный характер, что потребовало анализа исследований в различных областях науки, затрагивающих тот или иной важный аспект данной проблемы. Наиболее фундаментальный уровень исследования проблем конвергентных технологий представлен в работах В. Балабанова, Э. Дрекслера, Е. Жукова, В. Иноземцева, М. Кайку, М. Кастельса, В. Князевой, Н. Кобаяси, С. Лема, В. Лукъянца, Д. Медведева, Н. Моисеева, А. Назаретяна, Дж. Нэсбита, Ф. Оуэнса, Ч. Пула, В. Прайд, М. Ратнера, С. Сумченко, В. Цикина, Ф. Фукумы и др. При этом, установлено, что в современной философской литературе пока еще нет исследований, посвященных целостному анализу данной проблемы.

Целью и задачей исследования является анализ теоретико-методологических подходов к расскрытию сущности и содержания понятия «конвергентные технологии» в современном обществе.

Изложение основного материала. Само понятие конвергенции (от лат. convergo приближаюсь, схожусь) многогранно, потому требуют междисциплинарного дискурса. На сегодня, оно встречается в использовании разных наук: естественнонаучных, социальных, гуманитарных.

Конвергенция – означает не только взаимное влияние, но и взаимопроникновение технологий, когда границы между отдельными технологиями стираются, а многие результаты возникают именно в рамках междисциплинарной работы на стыке областей.

Конвергентность имеет характер случайности и, как следствие, возникает спонтанно в разных сферах деятельности социума, в качестве примера можно привести науку, технологии, образование. Вследствие возникновения конвергентности возникает особый феномен – «технонаука», который проявляется в сращивании науки и технологических приложений. Такая конвергенция представляет собой новую, особенную форму взаимодействия некоторых отдельных объектов внутри одной области деятельности, как пример – это конвергенция научных дисциплин или конвергенция технологий.

Эти технологии не просто обладают саморегуляцией, но по большей части включают в себя технологии, большинство этапов создания которых основано на самоорганизующихся технологиях, которые возникли только во второй половине XX в.

Термин NBIC-конвергенции зазвучал в 2002 году под эгидой Национального научного фонда США, в отчете «Конвергирующие технологии для улучшения природы человека», ее авторами стали американские ученые Михаил Роко и Уильям Бейнбридж [16]. В работе NBIC-конвергенция характеризовалась как процесс ускорения научно-технического прогресса за счёт взаимного влияния друг на друга различных областей науки — нанотехнологий, биотехнологий, информационных и когнитивных технологий (N – нано; B – био; I – инфо; C – когно), также раскрывалась ее роль в общем ходе технологического развития мировой цивилизации.

Гуманитарным ответом выше указанному американскому проекту технотрансформаций человека стал европейский подход, отображающийся в модели: Nano-Bio-Info-Cogno-Socio-Anthro-

© Зленко Н.Н., 2016

Philo-Geo-Eco-Urbo-Orbo-Macro-Micro-Nano. Он раскрывается в WiCC проекте «Расширение кругов Конвергенции» [12, с. 101]. Из сложного названия проекта видно, что проблемы такой конвергенции технологий потребуют знаний и специалистов в значительной области наук, таких как нанонаука, биология, информатика, когнитология, социология, антропология, филология, геология, экология, социология, антропология, философия, экономика – и пр.

По мнению авторов данной концепции, именно эта форма оказывает катализирующее действие на технологический арсенал многих научно-практических дисциплин, ведет к возникновению новых прикладных наук, главное содержание которых состоит в изучении межсистемных эффектов и эмерджентных свойств, появляющихся при междисциплинарном объединении систем разной физической и информационной природы.

В. Прайд и Д. Медведев отмечают, что развивающийся на наших глазах феномен NBIC-конвергенции представляет собой радикально новый этап научно-технического прогресса. Отличительными особенностями этого феномена, по их мнению, являются: интенсивное взаимодействие между указанными научными и технологическими областями; значительный синергетический эффект; широта охвата рассматриваемых и подверженных влиянию предметных областей – от атомарного уровня материи до разумных систем; выявление перспективы качественного роста технологических возможностей индивидуального и общественного развития человека. Одновременно такие технологические возможности повлекут за собой серьезные культурные, философские и социальные потрясения, вынуждая пересмотреть традиционные представление о таких фундаментальных понятиях, как жизнь, разум, природа, человек, существование [11, с. 104].

Благодаря конвергенции этих технологий начинают возникать и развиваться новые междисциплинарные области, как трансгуманизм, иммортализм, концепция постчеловеческого общества. В связи с этим происходят серьезные культурные и социальные сдвиги и перестройки всех сфер жизни и деятельности человека.

Таким образом, можно утверждать, что технологии комплекса NBICS–конвергенции становятся ключевыми понятиями XXI века. В чем же их суть?

Первой составляющей данной структуры являются *«нанотехнология»* и *«нанонаука»*. Для данных понятий не существует исчерпывающих дефиниций. Наномир представлен объектами двух типов – отдельными частицами и структурами, характерные размеры которых измеряются нанометрами (1 нм = 10^{-9} м = 10^{-6} мм = = 10^{-3} мкм). Сама десятичная приставка «нано-» происходит от греческого слова νανοσ – «карлик» и означает одну миллиардную часть чего-либо.

Нанотехнология – междисциплинарная область науки, которая изучает закономерности физико-химических процессов в пространственных областях нанометровых размеров с целью управления отдельными атомами, молекулами, молекулярными системами при создании новых молекул, наноструктур, наноустройств и материалов со специальными физическими, химическими и биологическими свойствами.

Применение, результаты и последствия внедрения нанотехнологий изучает нанонаука. Обобщая мнение большинства специалистов, нанонауку можно определить как совокупность знаний о структуре и особенностях поведения вещества в нанометровом масштабе размеров, а нанотехнологию – как искусство создавать и использовать объекты и структуры с характерными размерами в диапазоне от атомарных до ~100 нм (хотя бы в одном из трех измерений). Такое определение фактически утверждает, что «нановладения» занимают промежуточную область между миром отдельных атомов, управляемым квантовой механикой, и макромиром, хорошо описываемым в рамках различных континуальных теорий (упругости, гидродинамики, электродинамики и т. п.).

Английский термин Nanotechnology был предложен японским профессором Норио Танигучи в средине 70-х гг. XX века и использован в докладе «Об основных принципах нанотехнологии» на международной конференции в 1974 г., т. е. задолго до начала масштабных работ в этой области. В «физическом подходе к нанотехнологиям» считается, что мир узнал о нанотехнологиях из речи Р. Фейнмана «Там внизу полным-полно места: приглашение в новый мир физики» (1959 г.). Широко известными они стали после работы Э. Дрекслера ««Машины создания: Грядущая эра нанотехнологии» (1986 г.), где нанотехнологии рассматриваются заменой традиционным человеческим технологиям «сверху-вниз» («балк-технологии»): нанотехнологии – это технологии «снизу-вверх», когда молекулярные ассемблеры (качественные аналоги рибосом) способны создать любую химическую структуру, если есть её поатомная опись. По Э. Дрекслеру, ассемблеры «обещают вызвать изменения, столь же глубокие, как индустриальная революция, антибиотики и ядерное оружие, соединенные в один огромный прорыв», «сделают такую революцию, какой не было со времен появления рибосом». Сейчас в научном сообществе более склонны доверять научной осторожности Р. Феймана, чем футуристичности Э. Дрекслера [7, с. 43-76].

Нанотехнология позволила осуществить многое из того, о чем раньше и мечтать было невозможно. Нанотехнологии несут в себе большие ожидания, прежде всего, с точки зрения возможности их применения в бизнес секторе и расширения социально-экономических возможностей человека [2, с. 49-58]. Нанотехнология, таким образом, окружена облаком мнений, ожиданий, интересов, убеждений, дискуссий, слухов и прочих форм выражения отношения, в которых она обретает свой социальный и культурный облик. Однако она может принести и вред. Одну из самых больших тревог вызывает угроза всемирной катастрофы, которую создатель ассемблеров Эрик Дрекслер назвал «нашествием серой слизи» и «черной топи» [6].

Второй составляющей являются *биотехнологии*. Биотехнология – любая технология, которая использует живые организмы или субстанции, выделенные из этих организмов, для изготовления или модификации продукта, улучшения растений или животных либо создания микро-

организмов для специфических целей. Биотехнологией называют также науку об использовании живых процессов в производстве [8, с. 210-211]. Из всего следует, что биотехнология – междисциплинарная область, возникшая на стыке биологических, химических и технических наук.

Биотехнологии – один из главных шагов в осуществлении стремлений человечества использовать природные явления себе во благо. Это понятие сочетает в себе фундаментальную науку с практикой, получение знаний с их практическим применением.

На современном этапе биотехнологии используются в трех основных направлениях: промышленная биотехнология, клеточная инженерия, генная инженерия.

Промышленная биотехнология направлена на решение целого ряда задач: медицинской диагностики и фармакологии, селекции растений, охраны окружающей среды, безопасного производства химической промышленности, биологии Мирового океана и пр. Клеточная инженерия развивает исследования в следующих направлениях: получения гибридов, составления генетических карт, клонирования и др. Генная инженерия, в свою очередь, занимается разработкой проблем повышения продуктивности микроорганизмов, поиском новых источников полезных веществ, исследует трансгенные организмы.

Такие технологии используются как практический инструмент тонкого вмешательства в живой организм с целью манипулирования тканями, клетками и даже генетическим материалом человека в целях его изменения в требуемую сторону.

На сегодня выделяют следующе достоинства объектов биотехнологии: клетки являются своего рода «биофабриками», вырабатывающими в процессе жизнедеятельности разнообразные ценные продукты: белки, жиры, углеводы, витамины, нуклеиновые кислоты, аминокислоты, антибиотики, гормоны, антитела, антигены, ферменты, спирты и пр. многие из этих продуктов, крайне необходимые в жизни человека, пока недоступны для получения «небиотехнологическими» способами из-за дефицитности или высокой стоимости сырья или же сложности технологических процессов; клетки чрезвычайно быстро воспроизводятся; в процессе жизнедеятельности клеток при их выращивании в среду поступает большое количество ценных продуктов, а сами клетки представляют собой кладовые этих продуктов; биосинтез сложных веществ, таких как белки, антибиотики, антигены, антитела и др. значительно экономичнее и технологически доступнее, чем химический синтез; возможность проведения биотехнологического процесса в промышленных масштабах, в лабораторных исследованиях, т.е. наличие соответствующего технологического оборудования, доступность сырья, технологии переработки [10, с. 222-225].

Третьей составляющей выступают *информационно-коммуникационные технологии.* Это заметно влияет на интенсивность информационных потоков в обществе. Такая интенсификация является несомненным благом для человечества, Интернет становится масштабным социально-культурным феноменом. Погружаясь в Интернет, пользователь получает доступ не просто к отдельным информационным постам, а к целой системе – миру виртуальной реальности.

Информационная технология (ИТ) – процесс, использующий совокупность средств и методов сбора, обработки и передачи данных (первичной информации) для получения информации нового качества о состоянии объекта, процесса или явления (информационного продукта).

Наиболее динамично развиваются информационные технологии в сфере рыночной инфраструктуры: предприятия, осуществляющие посреднические услуги при купле-продаже товаров, ценных бумаг и валют, равно как и рекламно-представительские услуги и аудиторскую деятельность, оснащены в основном новой современной информационной техникой.

Еще одним звеном NBICS являются *когнитивные технологии*, которые порождают практику модификации человеческого сознания, в ходе осуществления которой сознание человека может быть интегрировано с другими сознаниями, компьютерами и базами данных. Примерами служат графические интерфейсы, созданные такими фирмами, как Apple и Microsoft. Их основой стали исследования, показавшие практическую неограниченность зрительной памяти человека. На знании законов восприятия основаны технологии виртуальной реальности, широко применяющиеся в тренажерах [4, с. 186].

Когнитивные технологии основаны на изучении сознания, познания, различных особенностей мыслительного процесса и когнитивного поведения живых и мыслящих существ как с нейрофизиологической и молекулярно-биологической позиции, так и с помощью гуманитарных подходов. Развитие когнитивных технологий может дать возможность на основе изучения функций мозга и механизмов сознания и поведения разрабатывать алгоритмы, которые фактически будут «одушевлять» искусственные технологические системы.

Благодаря этой категории технологий, позволяющих осуществлять прямой контакт с искусственным суперинтеллектом, диапазон естественных способностей человека по обработке информации может быть существенно расширен.

Перспективность когнитивных технологий обусловлена их ориентацией на развитие интеллектуальных способностей человека, его воображения и ассоциативного мышления.

Таким образом, можно выделить отличительные особенности конвергенции как когнитивной технологии:

– сближающее интенсивное взаимодействие между различными сферами (научными и технологическими) вплоть до слияния в единую научно-технологическую область знания;

– эвристический синергетический эффект;

– возможность сближения многообразных предметных областей мира от атомарного уровня материи до разумных систем;

– качественный рост возможностей человека за счет его технологической перестройки вплоть до возникновения нового этапа эволюции человека.

Современный этап конвергентного развития связывают с участием в нем пятого компонента – *социальных технологий* (и социогуманитарного знания, на основе которого они формируются и развиваются) и соответствующим превращением

NBIC в NBICS. В разработке социогуманитарных проблем конвергентных технологий основное внимание уделяется экономическим, образовательным, управленческим, правовым и этико-экологическим аспектам. Именно такой подход характерен для европейского взгляда на НБИКС–модель. Эксперты ЕС считают ее излишне технократичной (хотя она и ориентирована на улучшение человеческих качеств) и полагают необходимым (сохраняя ее ядро) расширить, интегративно дополняя ее социальными, антропологическими, философскими, экологическими образами и моделями.

В.Н. Иванов и В.И. Патрушев дают сразу три определения понятию «социальная технология».

1. Специально организованная область знания о способах и процедурах оптимизации жизнедеятельности человека в условиях нарастающей взаимозависимости, динамики и обновления общественных процессов.

2. Способ осуществления деятельности на основе ее рационального расчленения на процедуры и операции с их последующей координацией и синхронизацией и выбор оптимальных средств, методов их выполнения.

3. Метод управления социальными процессами, обеспечивающий систему их воспроизводства в определенных параметрах – качество, свойство, объемы, целостности деятельности и т. п.

Ими же дается следующая классификация социальных технологий:

1) по характеру действия: стратегические, тактические, оперативные;

2) по времени действия: долгосрочные, среднесрочные, краткосрочные;

3) по методам: прогнозирование, социодиагностика, моделирование, проектирование, планирование, социальный контроль;

4) по уровням управления: глобальные, континентальные, национальные, региональные, местные [9, с. 48].

В свою очередь, Алексеева И.Ю., Аршинов В.И., Чеклецов В. В. утверждают, что для развития социогуманитарной составляющей NBICS важна живая проектно-ориентированная совместная деятельность. Именно такая форма наиболее адекватна трансдисциплинарной методологии становления конвергентных технологий как процесса, сопряженного с развитием социогуманитарного знания, с возникновением новой «трансформативной антропологии». Это поле деятельности социогуманитарных технологий. В фокусе здесь находится исследование процессов порождения новых смыслов в широком спектре интерсубъективных взаимодействий, когда происходит перенос и трансформация знаний от индивида к индивиду, от организации к организации, от артефакта к индивиду. А также исследование процессов коммуникативного переноса знаний в пространстве и времени с целью минимизации соответствующих временных и энергетических затрат. По сути, речь идет о повышении эффективности имеющихся и конструировании новых креативных коммуникативных интерфейсов в синергетической системе «Человек – рекурсивная сложность среды – человек» [1].

Результат одновременного действия данных технологий (полный контроль над структурой материи на атомном уровне, полное знание биологических процессов от макро до микро и молекулярного уровня, и сверхчеловеческий искусственный интеллект, когда эволюция человеческого разума ускорится до такой степени, что дальнейшие изменения приведут к возникновению разума с гораздо более высоким уровнем быстродействия и новым качеством мышления) ведут к взрыву их развития в бесконечность, которое связано с наступлением сингулярности, которое должно произойти, как показывает экстраполяция некоторых тенденций... [6].

В результате технологической сингулярности формируется постчеловек. Трансформируется тело и разум человека, включая этические системы, как результате возникает вопрос о границах человечности. Трансгуманисты считают, что многочисленные научные разработки, ведущие к изменению человеческой природы, служат во благо, так как они способствуют открытию новых границ и возможностей для человека [11, с. 87-88].

Реальность, создаваемая базовыми технологиями XXI века, вступает в глубокое противоречие с тем темпоритмом нашего социума, который сформировался в ходе всей его предшествующей эволюции. Глобаризующая практика использования технологий XXI века буквально на наших глазах превращает человеческое бытие в объект все более дерзких и крайне рискованных манипуляций.

В этой связи уместны слова Ф. Фукуямы «Многие считают, что постчеловеческий мир будет выглядеть совсем как наш – свободный, равный, процветающий, заботливый, сочувственный, – но только с лучшим здравоохранением, большой продолжительностью жизни и, быть может, более высоким уровнем интеллекта. Однако постчеловеческий мир может оказаться куда более иерархичным и конкурентным, чем наш сегодняшний, а потому полным социальных конфликтов. Это может быть мир, где утрачено будет любое понятие «общечеловеческого», потому что мы перемешаем гены человека с генами стольких видов, что уже не будем ясно понимать, что же такое человек» [14, с. 308].

Выводы и предложения. Таким образом, научный анализ поставленной проблемы и изучение соответствующей литературы позволяет сделать вывод о том, что рассмотренные нами конвергентные технологии в ближайшие десятилетия будут определять дальнейшее развитие земной цивилизации, станут причиной следующего стратегического технологического прорыва, создавая мощные средства для решения глобальных проблем планетарной цивилизации. Однако, на данном этапе роль нано-, био-, инфо-, социо-, когнотехнологий на тенденции развития общества оценить в полной мере и дать однозначные ответы не возможно.

Пути дальнейшей исследовательской работы могут быть связаны с проблематикой прогноза опасностей и рисков конвергентных технологий, которые в силу своей природы не могут быть безопасными. Это требует создания новых теоретических концепций, методов и инструментов для междисциплинарных исследований и коммуникаций, новых организационных форм и структур, бизнес-моделей, пригодных как для органических, так и неорганических веществ. Такие масштабные исследования и разработки требуют соответствующего инвестирования.

Список литературы:

1. Алексеева И. Ю., Аршинов В. И., Чеклецов В. В. «Технолюди» против «постлюдей»: НБИКС-революция и будущее человека [Электронный ресурс] / И. Ю. Алексеева, В. И. Аршинов, В. В. Чеклецов. – Режим доступа: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=717&Itemid=52
2. Алиева Н. З. Феномен конвергентности науки, технологий и человека / Н. З. Алиева, Ю. С. Шевченко. – Новочеркасск: Лик, 2013. – 150 с.
3. Балабанов В. Нанотехнологии. Наука будущего / В. Балабанов. – М.: Эксмо, 2009. – 256 с.
4. Величковский Б. М., Вартанов А. В., Шевчик С. А. Системная роль когнитивных исследований в развитии конвергентных технологий / Б. М. Величковский, А. В. Вартанов, С. А. Шевчик // Вестник Томского государственного университета. – 2010. – № 334. – С. 186-191.
5. Головин Ю. И. Нанотехнологии и общество / Ю. И. Головин // Вестник ТГУ. – 2008. – Вып. 12(68). – С. 14-25.
6. Диринг М. Рассвет Сингулярности [Электронный ресурс] / Майкл Диринг. – Режим доступа: http://transhumanism.org/languages/russian/dawnofsingularity/Deering.html
7. Дрекслер Э. Машины созидания. Грядущая эра нанотехнологии / Эрик Дрекслер. – М.: Букс, 1986. – 184 с.
8. Жукова Е. Влияние высоких технологий на взаимодействие современной науки и образования / Елена Жукова // Философия образования. – 2005. – № 3(14). – С. 207–214.
9. Иванов В. Н. Инновационные социальные технологии государственного и муниципального управления / В. Н. Иванов, В. И. Патрушев. – М.: Экономика, 2001. – 328 с.
10. Казанцев А. К. NBIC-технологии. Инновационная цивилизация XXI века / А. К. Казанцев, В. Н. Киселев, Д. А. Рубвальтер, О. В. Руденский. – М.: Инфра-М, 2014. – 384 с.
11. Новые технологии и продолжение эволюции человека? Трансгуманистический проект будущего / Отв. ред. В. Прайд, А. Коротаев. – М.: ЛКИ, 2008. – 320 с.
12. Прайд В. Феномен NBIC-конвергенции. Реальность и ожидания / В. Прайд, Д. А. Медведев // Философские науки. – 2008. – № 1. – С. 97-117.
13. Черненко Г. Чудеса нанотехнологий / Геннадий Черненко // Тайны XX века. – Украина. – Июнь 2010. – № 25. – С. 4-5.
14. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции / Ф. Фукуяма. – М.: АСТ; ЛЮКС, 2004. – 349 с.
15. Converging Technologies for Improving Human Performance: nanotechnology, biotech-nology, information technology and cognitive science. Edited by Mihail C Roco and William Sims Bainbridge, National Science Foundation, Report, 2002.
16. Roco M., Bainbridge W. (eds). Converging Technologies for Improving Human Performance: Nanotechnology, Biotechnology, Information Technology and Cognitive Science. Arlington, 2004.

Зленко Н.М.
Сумський державний педагогічний університет
імені А.С. Макаренка

ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС КОНВЕРГЕНТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Анотація
У статті розкривається сутність та зміст поняття «конвергентні технології», доведено, що розвиток NBICS-технологій являє собою новий етап інтеграції наукового знання, на якому формуються принципово нові об'єкти пізнання і діяльності, що включають фізичні, хімічні, біологічні, психологічні, технічні та соціальні складові. Здійснюється аналіз основних процесів, що відбуваються в суспільстві на тлі розвитку і впровадження конвергентних технологій. Розкриваються принципи міждисциплінарності, взаємозалежності і взаємопроникнення змісту NBICS-технологій. Підкреслюється, що людство в результаті вибухового характеру сучасної науково-технологічної революції, де глобальні NBICS-технології починають займати чільне місце, підійшов до нового етапу свого цивілізаційного розвитку.
Ключові слова: NBICS, конвергенція, технології, нано-, біо-, інфо-, соціо-, когнотехнології, сингулярність.

Zlenko N.M.
Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

THE PHILOSOPHICAL DISCOURSE OF THE CONVERGENT TECHNOLOGIES IN THE MODERN SOCIETY

Summary
The main idea of the article is to disclose the intension and content «convergent technologies». It is proved, that the convergent development of NBICS-technologies is the new stage of the fusion scientific knowledge, which is formed modern objects of perfection and activity in principle including physical, chemical, biological, psychological, technical, social multipliers. It is carried out an analysis of the basic processes occurring in society against the backdrop of development and deployment of the convergent technologies. The principles of interdisciplinarity, interdependence and interpenetration of NBICS-technologies content have ravealed. It is emphasized that humanity as a result of the explosive nature of modern scientific and technological revolution, where global NBICS-technology get to occupy an important place, had approached a new stage in civilization development.
Keywords: NBICS, convergence, technology, nano- bio-, info-, socio-, cognotechnologies, singularity.

УДК 001/179.6

SUPERHERO STUDIES КАК АВТОНОМНАЯ НАУЧНАЯ ДИСЦИПЛИНА

Райхерт К.В.
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

Современные superhero studies трансдисциплинизируются, то есть область интересов superhero studies выходят далеко за рамки comics studies. Comics studies предлагает рассматривать супергероев через призму комикса, его специфики. Они претендуют на эксклюзивные права на образ супергероя. Между тем современный образ супергероя вполне может быть оторван от комикс-культуры (особенно в контексте того, что образ супергероя не является изобретением комикс-культуры), разрабатываться самостоятельно в рамках кинематографа и рассматриваться отдельно через призму науки или философии. Это позволяет говорить о самостоятельности superhero studies как научной дисциплины.
Ключевые слова: кинематограф, комикс, научная дисциплина, супергерой, pulp fiction.

В 2011 году с подачи американского литературоведа и большого поклонника американских комиксов Бенджамина Сондерса академический научный тезаурус пополнился новым словосочетанием – *superhero studies* (или в других вариантах написания: *super-hero studies, super hero studies*). Здесь необходимо честно признать, что *superhero studies* – это артикуляция (поименование) междисциплинарных исследований, ведущихся приблизительно с 1942 года (*Comics and Their Creators: Life Stories of American Cartoonists* Мартина Шеридана) в рамках так называемых *comics studies* ('систематические исследования комиксов', или 'комиксоведение'), то есть субдисциплины *comics studies*, основным объектом исследования которой являются комиксы о супергероях [7; 8; 26; 34]. Между тем следует отметить, что изучение супергероев в 2000-х годах вышло далеко за пределы изучения комиксов о супергероях. Отчасти это связано с выходом в 2000 году кинофильма Брайана Сингера «Люди Икс» *(X-Men)*, который выступил не только как летний блокбастер (премьера фильма состоялась 13 июля 2000 года), но и как социальный комментарий на тему дискриминации меньшинств, особенно сексуальных [15], а также как зачинатель *бума* на кинокомиксы о супергероях. Случившийся бум на кинокомиксы, в которых протагонистами выступают супергерои, привлёк внимание исследователей, которые не интересуются комиксами, но смотрят кинофильмы или играют в видеоигры. На мой взгляд, самым ярким примером такого рода исследователя является словенский философ-культуролог Славой Жижек. Ему принадлежит работа под названием «Следы События: Бэтмен возрождается снова» [3], в рамках которой он анализирует кинокартину Кристофера Нолана «Тёмный рыцарь: Возрождение легенды» (*The Dark Knight Rises*, 2012) с позиций фрейдо-марксистского анализа идеологи, но не затрагивает комиксы о Бэтмене вообще. Исследователи типа С. Жижека в сущности подрывают монополию *comics studies* на изучение супергероики, тем самым превращая/выделяя *superhero studies* в отдельную дисциплину.

Целью этого исследования является обоснование тезиса об автономии *superhero studies* как научной дисциплины.

Я полагаю, что следует начать это исследование с того, что основным объектом изучения *superhero studies* является супергерой. По большому счёту, центральная обязанность *superhero studies*, независимо от того, является ли она субдисциплиной или автономной дисциплиной, состоит в попытке ответить на вопрос: «Что такое супергерой?» (или «Кто такой супергерой?»). В таком случае следует взглянуть на то, как в *comics studies* определяют, кого можно считать супергероем.

Так, например, российский культуролог Дарья Дмитриева, автор книги «Век супергероев: Истоки, история, идеология американского комикса» [2], выделяет следующие основные черты супергероя [1]:

1. «Основное место действия – мегаполис». «Супергерой — герой нового индустриального общества, центром надежд, упований и страхов в котором становится современный мегаполис».

2. «Наличие так называемой «двойной идентичности» *(double identity)*: героической и повседневной частей образа».

3. «Устойчивая иконография изображения: атлетическое телосложение, обтягивающий костюм из фантастической яркой ткани (часто цвета американского флага), которая позже получила название «спандекс». Важными атрибутами являются плащ и маска, а также обязательно наличие узнаваемой индивидуальной эмблемы».

4. Особые фантастические «суперспособности»: умение летать, огромная сила, необычное оружие. Они могли быть получены супергероями различными путями:

а. По происхождению (например, Супермен – инопланетянин, Чудо-Женщина – греческая полубогиня).

б. Магическим путём (волшебное кольцо Зеленого Фонаря или скарабей Синего Жука).

в. С помощью научного открытия или неудачного научного эксперимента (сыворотка суперсолдата Капитана Америка, химическая таблетка Человека-Часы, молния и химикаты Флэша).

г. При помощи денег, инвестируемых в научно-технические разработки (Бэтмен или Железный Человек не обладают физическими преимуществами, но при помощи огромного состояния могут себе позволить новейшие фантастические разработки: летающую броню или Бэтмобиль)».

5. «Борьба со злом в его конкретных проявлениях».

В принципе можно согласиться со всеми перечисленными выше основными чертами суперге-

© Райхерт К.В., 2016

роя, помимо самой первой, ведь такие персонажи как Зелёный Фонарь или Тор зачастую действуют за пределами планеты Земля. Если отбросить первую черту, на которую указывает Д. Дмитриева, то её характеристики супергероя будут совпадать с основными характеристиками супергероя, которые описывает американский комиксовед, директор Института комиксоведения *(Institute for Comics Studies)* Питер Куган: 1) наличие миссии (как правило, борьба со злом и несправедливостью); 2) наличие сверхспособностей (иногда врождённых, иногда приобретённых за счёт технологий или специальных технологий, как в случае с Железным Человеком или Бэтменом); 3) наличие «идентичности», которая включает в себя имя супергероя, его отличительный костюм и тайную идентичность [8, p. 30-39]. Именно эти три черты составляют критерий, по которому можно отличать супергероев от каких-то других персонажей, например, героев боевиков.

Далее – я хотел бы это особенно подчеркнуть – наличие указанных выше характеристик не делает супергероя чисто комиксовым феноменом. Так, в качестве супергероя вполне могут быть представлены персонажи, которые изначально не были представлены в комиксах, а появились в *pulp*-журналах. Приведу несколько примеров.

Первым примером может служить Зорро *(Zorro)*. Этот персонаж был придуман Джонстоном Маккалли в 1919 году. «Зорро» можно рассматривать как имя супергероя. Зорро – это тайная идентичность дона Диего де ла Веги. Он носит чёрный костюм с испанским плащом, чёрное сомбреро с плоскими полями (сомбреро кордобес) и чёрную маску Домино. Приобретённой способностью Зорро можно считать его искусное владение шпагой и кнутом; он – прекрасный атлет, акробат, наездник и интеллектуал. Наконец, его миссия состоит в защите от произвола властей и преступников.

Вторым примером может служить Тень *(the Shadow)*, персонаж радиопостановок и *pulp*-литературы. Персонаж возник в июле 1930 года. Создателем Тени считается американский писатель и иллюзионист Уолтер Б. Гибсон. Тень – это тайная идентичность, по одной из версий, Ламонта Крэнстона *(Lamont Cranston)*, по другой – Кента Алларда *(Kent Allard)*; ещё варианты: Анри Арно *(Henry Arnaud)*, Айзек Твэмбли *(Isaac Twambley)* и Фриц *(Fritz)*. Он скрывается под маской или в гриме. Тень – это человек, в совершенстве овладевший фантастической способностью прятаться в тенях, исчезать, отвлекая внимание, и принимать облик других людей. Его миссия – борьба с несправедливостью и преступностью. Значимым является тот факт, что Уолтер Б. Гибсон часто употреблял слово «супер» как префиксоид при описании Тени, его способностей или его врагов: «Уолтер Гибсон, основной автор приключений Тени, использовал префиксоид «супер» часто в таких конструкциях, как «суперпреступление» *(supercrime)*, «супермошенники» *(supercrooks)*, «суперпреступники» *(supercriminals)*, «супервраги» *(superfoes)*, «супершпионы» *(superspies)*, «супер-умы» *(superminds)* и «супермастер преступления» *(superhands of crime)*, а также по отношению к Тени «супер-ищейка» *(supersleuth)* и «суперсущность» *(superbeing)*» [8, p. 190]. У. Б. Гибсон даже придумал слово «суперзлодей» *(supervillain)* [8, p. 190]. Более того, У. Б. Гибсон называл Тень «супергероем» *(super-hero)* [8, p. 190]. Очевидно же, что Тень можно рассматривать как супергероя, потому что он соответствует критерию, приведённому выше П. Куганом, и потому что Тень называли «супергероем».

Однако П. Кугану это не кажется очевидным: «Однако ясно, что Гибсон не создавал новый тип героя или злодея намеренно, но искал прилагательное, которое могло бы превознести его героя или преступника, противостоящего тому» [8, p. 190]. Из этого пассажа не ясно, о каком новом типе героя или злодея идёт речь; по всей видимости, П. Куган имеет в виду Супермена. Если это так, то очевидно, что П. Куган смешивает понятия «супергерой» и «супермен». Этот момент подтверждается тем, что, говоря о происхождении и употреблении слова «супергерой», П. Куган постоянно перескакивает на слово «супермен», как будто это слова-синонимы [8, p. 189-192], хотя это на самом деле не так: супермен – это буквально сверхчеловек, он может быть как супергероем, так и суперзлодеем; а вот супергероем, как и суперзлодеем, может быть не только человек или человекоподобное существо, но и какое-то другое живое существо, например, суперпёс Крипто *(Krypto)*. Кроме того, сам же П. Куган указывает на то, что два персонажа *pulp*-литературы обозначались как супергерои: первый – упомянутый выше Тень, а второй – Док Савадж *(Doc Savage)*, персонаж, созданный в 1933 году Генри Ролстоном *(Henry W. Ralston)* и Джоном Л. Нановичем *(John L. Nanovic)* на волне популярности Тени, что может свидетельствовать об определённом тренде [8, p. 190], а само слово *super-hero* впервые было употреблено в 1917 году для обозначения «публичной фигуры великих талантов» *(a public figure of great accomplishments)*» [8, p. 189] (таланты тоже можно рассматривать как суперспособности). Как видно, обозначение «супергерой» не появилось на ровном месте; оно использовалось в *pulp*-литературе.

Между тем на этом П. Куган не останавливается: он пытается провести чёткую границу между героями *pulp*-литературе и супергероями комиксов: «Несмотря на случайное употребление слова «супергерой» в низкопробной литературе *(the pulps)*, термин не был повсеместно подхвачен. Вместо него более распространённым был термин «таинственные люди» *(mystery men)*, который даже распространился в комиксах о супергероях для обозначения героев со способностями. <...> Таинственные люди из *pulp*-литературы отличаются от супергероев в основном в соглашении о сверхспособностях и идентичности. Таинственные люди из *pulp*-литературы и супергерои отчётливо разделяют соглашения, но первой группе недостаёт способностей супергероев и иконичности костюмов, лучшим образом отразившихся в Супермене» [8, p. 192]. В общем, по П. Кугану получается, что таинственные люди, к которым следует, по всей видимости, отнести Тень, не могут считаться супергероями, потому что они, видите ли, не супермены. Это не убедительный аргумент по той простой причине, что П. Куган опять же смешивает понятия «супергерой» и «супермен».

Кроме того, слова П. Кугана можно обратить против него же самого. П. Куган утверждает, что слово, которым обозначались такие персонажи *pulp*-литературы, как Тень, – «таинственные люди», употреблялось и в отношении супергероев из комиксов. В таком случае, почему бы не предположить, что и слово «супергерой», изначально употреблявшееся для обозначения персонажей *pulp*-литературы и в какой-то выступавшее синонимом слова «таинственный человек», пришло в комиксы из низкопробной литературы?

Ещё один момент: сам П. Куган приводит первый случай употребления слова «супергерой» в отношении персонажей комиксов: «Лоуэлл Томас употребил слово «супергерой» в январе 1941 года в *The Atlantic Monthly* применительно к комиксам» [8, p. 189]. Сам же П. Куган пытается объяснить этот случай тем, что само слово «супергерой» к январю 1941 году уже часто употреблялось по отношению к персонажам комиксов, при этом, не приводя никаких более ранних свидетельств, а ранние известные свидетельства, о которых уже шла речь выше, говорят о том, что слово «супергерой» использовалось *pulp*-литературы дял обозначения Тени и подобных ему персонажей.

Скорее всего, когда возникли такие персонажи комиксов, как Супермен и Бэтмен, в самом конце 1930-х годов, для их характеристики использовались слова, позаимствованные из *pulp*-литературы: «таинственные люди» и «супергерои». Причём, возможно, что сначала чаще употреблялось слово «таинственные люди», а потом слово «супергерои» вытеснило его в силу того, что оно вызывало стойкие ассоциации с Суперменом. Возможно, П. Куган как раз оказался в плену таких ассоциаций, поэтому он не видит чёткого различия между супергероем и суперменом, полагая, что Супермен – это первый супергерой. Но это не так даже на уровне стиля рисования: «По стилю рисования, как фигуры, так и костюма, Супермен был упрощённой пародией на Флэша Гордона» [11, p. 13]. Более того, Супермен не может считаться образцом для других супергероев, так как не все супергерои – инопланетяне, скрывающие свою подлинную идентичность под маской человека.

Сказанное выше свидетельствует о том, что *comics studies* не обладают никакими эксклюзивными правами на изучение супергероев. При этом следует подчеркнуть, что недооценивать вклад *comics studies* нельзя. Первые работы, посвящённые супергероике, касались именно персонажей комиксов. Упоминавшуюся выше книгу, изданную в 1942 году, «Комиксы и их создатели: жизненные истории американских художников-карикатуристов» *(Comics and Their Creators: Life Stories of American Cartoonists)* историка комиксов Мартина Шеридана – с некоторыми оговорками – можно назвать первой работой в области *superhero studies*. Нельзя сказать, что эта книга является серьёзным академическим или внеакадемическим исследованием комиксов. Однако она содержит первые рациональные осмысления (комментарии) образов персонажей комиксов, в том числе Супермена: «Супермен является комбинацией Робина Гуда, Шерлока Холмса, сэра Галахада и Геракла *(Hercules)*. Он может всё что угодно. Он делает всё что угодно. Он – потрясающий *(colossal)*. Он – необычайный *(terrific)*. Он – удивительный *(marvelous)*. Короче говоря, он – сверхчеловек *(superman)*» [27, p. 233].

В 1947 году вышла книга художника комиксов Колтона Уо *(Coulton Waugh)* «Комикс» *(The Comics)*, в которой впервые высказывается идея того, что комиксы отражают общество. Любопытно, что в этой книге ещё нет указания на отдельный класс персонажей комиксов, обозначаемых как «супергерои»; персонажи, которых исторически принято обозначать именем «супергерой», а именно: Супермен, Бэтмен и Робин, Чудо-женщина, рассматриваются в одном ряду с такими персонажами, как Бак Роджерс (*Buck Rogers*, создан в 1928 году Филипом Фрэнсисом Нолаком), Флэш Гордон (*Flash Gordon*, создан в 1934 году Алексом Рэймондом), Брик Бредфорд (*Brick Bradford*, создан в 1933 году Уильямом Риттом и Кларенсом Грэем), Рип Кирби (*Rip Kirby*, создан в 1946 году Алексом Рэймондом), Фантом (*The Phantom*, создан в 1936 году Ли Фальком) и Мэндрейк Волшебник (*Mandrake the Magician*, создан в 1934 году Ли Фальком) и Тарзан (*Tarzan*, создан в 1912 году Райсом Эдгаром Берроузом). Появление такого персонажа как Супермен К. Уо вообще здесь объясняет так: «Это была супер-эпоха. У нас были суперпроцветание, суперспад, суперпродавцы, супермашины, супер-ореховое масло и суперлипкая бумага для мух. Супермен был неизбежным концептом, который должен был стать венцом супертренда» [37, p. 256].

Следует также упомянуть ещё две важные работы: «Миф о супермене» (*Il mito di Superman e la dissolozione del tempo*, 1962), статье итальянского философа и семиотика Умберто Эко, в которой разбирается структура повествования в супергеройских комиксах [5], и «Великие герои комиксов» (*The Great Comic Books Heroes*, 1965) американского автора комиксов Джулса Фейффера, в которой разбираются три основных «мифических архетипа» супергероя в ранних комиксах: Пэт Райан (*Pat Ryan*, создан Милтоном Каниффом в 1934 году), Флэш Гордон и Мэндрейк [11].

Не менее важным остаётся тот факт, что в основном критика концепта «супергерой» изначально была направлена именно на супергероев из комиксов (смотри, например: [4; 20; 22; 35; 38]).

Скорее следует полагать, что образ супергероя был популяризирован комиксами, однако со временем супергерои перестали быть уделом только комиксов. Особенно хорошо это видно на примере кинокомиксов. В основном кинокомиксы – это экранизации комиксов. Такого рода экранизации осуществлялись со времён возникновения комиксов о супергероях (например, в 1941-1943 годах выходил анимационный сериал о Супермене). Несмотря на то, что время от времени на киноэкраны выходили серьёзные киноэкранизации комиксов, такие, например, как «Супермен» (1978) режиссёра Ричарда Доннера или дилогия о Бэтмене (1989, 1992) режиссёра Тима Бёртона, повального увлечения зрителей кинокомиксами не наблюдалось вплоть до 2000 года, когда на экраны кинотеатров вышел первый фильм о Людях-Икс. И это повальное увлечение актуально по сей день (только в 2015 году

вышли или выйдут пять высокобюджетных кинофильма о супергероях). Более того, на экранах стали появляться фильмы о супергероях, которые не имеют в качестве своего первоисточника комиксы (например: «Суперсемейка» (*The Incredibles*, 2004, режиссёр Брэд Бёрд), «ЗащитнеГ» (*Defendor*, 2009, режиссёр Питер Стеббингс), «Супер» (*Super*, 2010, режиссёр Джеймс Ганн) «Мегамозг» (*Megamind*, 2010, режиссёр Том МакГрат)).

Именно кинокомиксы о супергероях стали привлекать к себе внимание учёных и философов, причём исследования, которые проводятся ими, самые разнообразные, например, изучаются проблемы физики [10; 13; 14; 16; 17; 33], психологии [12; 18; 19; 24; 25; 32] и философии [6; 9; 21; 23; 28; 29; 30; 31; 36; 39] супергероев и суперзлодеев.

Выводы. На мой взгляд, предложенного выше материала достаточно для того, чтобы утверждать, что современные *superhero studies* трансдисциплинизируются, то есть область интересов *superhero studies* выходят далеко за рамки *comics studies*. *Comics studies* предлагает рассматривать супергероев через призму комикса, его специфики; они претендуют на эксклюзивные права на образ супергероя. Однако современный образ супергероя вполне может быть оторван от комикс-культуры (особенно в контексте того, что образ супергероя не является изобретением комикс-культуры), разрабатываться самостоятельно в рамках, например, кинематографа и рассматриваться отдельно через призму науки или философии. Это и позволяет говорить о самостоятельности такой дисциплины как *superhero studies*.

Список литературы:

1. Дмитриева Д. Анатомия образа супергероя [Электронный ресурс] / Дарья Дмитриева. – Режим доступа: http://polit.ru/article/2015/02/14/ps_comics/ (дата обращения: 23.08.2016).
2. Дмитриева Д. Век супергероев. Истоки, история, идеология американского комикса / Дарья Дмитриева. – М.: Изотека, 2015. – 320 с.
3. Жижек С. Следы События: Бэтмен возрождается снова / Славой Жижек; пер. с англ. Е. Феткулловой // Жижек С. Киногид извращенца: кино, философия, идеология: сборник эссе: пер. с англ. / Славой Жижек. – Екатеринбург: Гонзо, 2014. – С. 432–459.
4. Чуковский К. И. Растление человеческих душ [Электронный ресурс] / Корней Иванович Чуковский // Литературная газета. – 1948. – № 76 (2459). – Режим доступа: https://www.comicsnews.org/articles/chronology/1948-kornej-chukovskij-o-supermene-betmene-i-drugix-geroyax-di-si (дата обращения: 23.08.2016).
5. Эко У. Миф о Супермене // Эко У. Роль читателя. Исследования по семиотике текста / Умберто Эко; пер. с англ. и итал. С. Серебряного. – СПб.: Симпозиум; М.: РГГУ, 2005. – С. 177–206.
6. Batman, Superman, and Philosophy / ed. N. Michaud. – Chicago: Open Court, 2016. – 288 p. – (Popular Culture and Philosophy).
7. Brewer M. Who Needs a Superhero?: Finding Virtue, Vice, and What's Holy in the Comics / Michael Brewer. – Ada: Baker Books, 2004. – 224 p.
8. Coogan P. Superhero: The Secret Origins of a Genre / Peter Coogan. – Austin: Monkey Brain Books, 2006. – 290 p.
9. Daily J., Davidson R. The Law of Superheroes / James Daily, Ryan Davidson. – Pasadena: Avery, 2013. – 320 p.
10. Enz T., Biskup A. Batman Science: The Real-World Science Behind Batman's Gear ? Tammy Enz, Agnieszka Biskup. – Mankato: Capstone Young Readers, 2014. – 144 p. – (DC Super Heroes).
11. Feiffer J. The Great Comic Books Heroes / Jules Feiffer. – Seattle: Fantagraphics Books, 2003. – 80 p.
12. Fingeroth D. Superman on the Couch: What Superheroes Really Tell Us about Ourselves and Our Society / Danny Fingeroth. – L.: Bloomsbury Academic, 2004. – 192 p.
13. Gresh L. H. The Science of Superheroes / Lois H. Gresh. – Hoboken: Wiley, 2003. – 225 p.
14. Gresh L. H. The Science of Supervillains / Lois H. Gresh. – Hoboken: Wiley, 2004. – 254 p.
15. Jeffery A. Queer X: The Queer History of the X-Men / Alex Jeffery. – URL: http://www.polarimagazine.com/features/queer-x-the-queer-history-of-the-x-men/ (accessed: 18.08.2016).
16. Kakalios J. The Physics of Superheroes / James Kakalios. – Pasadena: Avery, 2006. – 384 p.
17. Kakalios J. The Physics of Superheroes: More Heroes! More Villains! More Science! / James Kakalios. – Pasadena: Avery, 2009. – 448 p.
18. Langley T. Batman and Psychology: A Dark and Stormy Knight / Travis Langley. – Hoboken: John Wiley and Sons, 2012. – 337 p.
19. Langley T. Captain America vs. Iron Man: Freedom, Security, Psychology / Travis Langley. – N. Y.: Sterling, 2016. – 192 p.
20. McLuhan M. The Mechanical Bride: Folklore of Industrial Man / Marshall McLuhan. – N. Y.: Gingko Press, 2002. – 157 p
21. Morrison G. Supergods: What Masked Vigilantes, Miraculous Mutants, and a Sun God from Smallville Can Teach Us About Being Human / Grant Morrison. – N. Y.: Spiegel & Grau, 2012. – 480 p.
22. North S. A National Disgrace / Sterling North // Childhood Education. – 1940. – № 17(2). – P. 56.
23. Reynolds D. Superheroes: An Analysis of Popular Culture's Modern Myths / David Reynolds. – CreateSpace Independent Publishing Platform, 2012. – 146 p.
24. Rosenberg R. S. Superhero Origins: What Makes Superheroes Tick and Why We Care / Robin S. Rosenberg. – CreateSpace Independent Publishing Platform, 2013. – 276 p.
25. Rosenberg R. S. What's the Matter with Batman?: An Unauthorized Clinical Look Under the Mask of the Caped Crusader / Robin S. Rosenberg. – CreateSpace Independent Publishing Platform, 2012. – 132 p.
26. Saunders B. Do The Gods Wear Capes?: Spirituality, Fantasy, and Superheroes / Ben Saunders. – L.: Bloomsbury Academic, 2011. – 192 p. – (New Directions in Religion and Literature).
27. Sheridan M. Comics and Their Creators: Life Stories of American Cartoonists / Martin Sheridan. – Westport: Hyperion Press, 1977. – 304 p.
28. Superheroes and Philosophy: Truth, Justice, and the Socratic Way / ed. T. Morris, M. Morris. – Chicago: Open Court, 2005. – 300 p. – (Popular Culture and Philosophy).

29. Superheroes: The Best of Philosophy and Pop Culture / ed. W. Irwin. – Hoboken: Wiley, 2011. – 157 p. – (The Blackwell Philosophy and Pop Culture Series).
30. Supervillains and Philosophy: Sometimes, Evil is its Own Reward / ed. B. Dyer. – Chicago: Open Court, 2009. – 288 p. – (Popular Culture and Philosophy).
31. The Joker: A Serious Study of the Clown Prince of Crime / ed. R. M. Peaslee, R. G. Weiner. – Jackson: University Press of Mississippi, 2016. – 294 p.
32. The Psychology of Superheroes: An Unauthorized Exploration / ed. R. S. Rosenberg, J. Canzoneri. – Smart Pop, 2008. – 259 p. – (Psychology of Popular Culture).
33. The Science of Superheroes and Space Warriors: Lightsabers, Batmobiles, Kryptonite, and More! – Chicago: Sourcebooks, 2014. – 320 p.
34. The Superhero Reader / ed. Ch. Hatfield, J. Heer, K. Worcester. – Jackson: University Press of Mississippi, 2013. – 368 p.
35. Vlamos J. F. The Sad Case of Funnies / James Frank Vlamos // American Mercury. – April 1941. – P. 411–416.
36. Watchmen and Philosophy: A Rorschach Test / ed. M. D. White. – Hoboken: Wiley, 2009. – 240 p. – (The Blackwell Philosophy and Pop Culture Series).
37. Waugh C. The Comics / Coulton Waugh. – Jackson: University Press of Mississippi, 1991. – 364 p. – (Studies in Popular Culture).
38. Wertham F. Seduction of the Innocent / Fredric Wertham. – N. Y.: Rinehart & Company, 1954. – 400 p.
39. White M. D. The Virtues of Captain America: Modern-Day Lessons on Character from a World War II Superhero / Mark D. White. – Hoboken: Wiley-Blackwell, 2014. – 256 p.

Райхерт К.В.
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

SUPERHERO STUDIES ЯК АВТОНОМНА НАУКОВА ДИСЦИПЛІНА

Анотація
Область інтересів сучасних superhero studies виходить далеко за межі comics studies. Comics studies пропонують розглядати супергероїв у світлі коміксу, його специфіки. Вони претендують на ексклюзивні права на образ супергероя. Проте сучасний образ супергероя цілком може бути відірваний від комікс-культури (особливо в контексті того історичного факту, що образ супергероя не є винаходом комікс-культури), розроблятися самостійно в рамках кінематографу та розглядатися окремо через призму науки та філософії. Саме це дозволяє розглядати superhero studies як самостійну наукову дисципліну.
Ключові слова: кінематограф, комікс, наукова дисципліна, супергерой, pulp fiction.

Rayhert K.W.
Odessa I.I. Mechnikov National University

SUPERHERO STUDIES AS AN AUTONOMOUS SCIENTIFIC DISCIPLINE

Summary
Super hero studies area is transgressing of comics studies area. Comics studies suggest explorations of super hero though the studies of comic books. They lay exclusive claims to the super hero character. But the modern character of super hero in tote might be separated from comics' culture (especially in the light of the historical fact that super hero character was invented by *pulp* fiction), developed independently by cinematography, and examined singly in the context of science, humanities and philosophy. All those might make super hero studies an autonomous scientific discipline.
Keywords: cinema, comics, pulp fiction, scientific discipline, super hero.

УДК [316.61:130.2]-044.372(1-15)

ПОЛІВАРІАНТНІСТЬ ВІДЧУЖЕННЯ ЯК ФЕНОМЕНУ КРИЗОВОЇ КУЛЬТУРИ

Степанов А.О.
Львівський національний медичний університет
імені Данила Галицького

Досліджено відчуження як багатоаспектне поняття. Проаналізовано різні підходи до розуміння природи та сутнісних ознак відчуження. Розкрито поліваріантність інтерпретації проблеми відчуження людини у сучасному науковому дискурсі. Виділено основні аспекти трактування відчуження. Встановлено, що відчуження слід позиціонувати як прояв дегуманізації соціуму, наслідок кризи духовності, а також як спосіб людського існування в сучасній західній культурі.
Ключові слова: людина, суспільство, культура, відчуження, самовідчуження, криза, смисловтрата.

Постановка проблеми. Феномен відчуження є однією із ключових тем філософії. Посилення інтересу дослідників до розгляду відчуження відбувається в період докорінних соціокультурних трансформацій, наслідком чого є перегляд та переосмислення традиційних парадигм і понять, які визначають характер життєдіяльності людини в соціумі. Дослідження феномену відчуження є актуальним завданням для розв'язання проблем знеособлення, десоціалізації, маргіналізації, байдужості й втрати сенсу у сучасному світі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Феномен відчуження ґрунтовно розробляється як зарубіжними, так й вітчизняними авторами. З числа перших можна виділити таких дослідників як К. Маркс, Е. Фромм, М. Гайдеггер, Ж-П. Сартр, З. Фройд, К. Хорні, Г. Маркузе, Ж. Бодрійяр. Серед вітчизняних авторів феномен відчуження досліджують: М. Марковіч, С. Рубінштейн, Б. Губман, Е. Ільєнков, В. Андрущенко, М. Михальченко, І. Бойченко, та ін.

Виділення не вирішених раніше частин проблеми. Незважаючи на підвищений інтерес знаних науковців до обраної проблематики, дослідження відчуження як складного поліфонічного явища не втрачає актуальності. В останні роки гостро постає потреба у комплексному аналізі відчуження як руйнівному процесі у системі зв'язків між людиною та сучасною реальністю.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є з'ясування варіативності трактувань відчуження як феномену кризи сучасної культури.

Виклад основного матеріалу. Сформоване в суспільній свідомості Нового часу в рамках традиції класичного гуманізму уявлення про субстанційність людського «Я» ставить категорію «природи людини» в центр доктрини відчуження, оскільки, перш за все, людина (не Бог або Абсолют) розуміється як суб'єкт діяльності. Саме в європейській духовній традиції сформувалась така мислиннєва парадигма, в якій будь-яка з форм відчуження могла слугувати позначенням одного із аспектів самовідчуження, тобто відчуження сутнісної природи суб'єкта діяльності від нього самого в результаті процесу діяльності.

Категорією, яка описує онтологічну ситуацію порушення або розриву зв'язків індивіда із світом і відповідає поняттю втрати сенсу, є категорія відчуження. У вітчизняній традиції гуманітарних наук термін «відчуження» пов'язують, як правило, з марксистською філософією. Другим основним контекстом вживання цього терміну являється екзистенціальна традиція: перш за все, саме завдяки працям екзистенціалістів в середині XX століття відчуження було ідентифіковано як культурний феномен, уособленням якого стали персонажі романів Ф. Достоєвського, Ж.-П. Сартра, А Камю, Е. Гемінгуея, Г. Гессе та ін. [1]. Характерними особливостями цього культурно-історичного типу переживання дійсності стають втрата цінностей, втрата відчуття контролю над власним життям, підвищена чутливість до болісних переживань, пошук осмисленості і цінності в світі фантазії, за межами життя, втрата ідентичності. Однак аналіз історії поняття відчуження вказує на те, що воно відходить корінням до витоків європейської філософської та релігійної традиції.

Як відзначає М. Марковіч, термін «відчуження» зустрічається ще в Арістотеля: відповідні грецькі слова означають «виключений із спільноти» або «передача власності» [2, с. 43]. Широкого розповсюдження уявлення про відчуження отримало в християнській теології. Як зауважує Е. Тьювсон, в іудео-християнській традиції міститься ідея про те, що зв'язок людини з Богом подібний близькості між двома людьми, і відчуження від Бога (як люблячого Отця), що виникає в результаті гріхопадіння або байдужості з боку людини, на кшталт відчуженню від іншої людини, аналогічним чином може бути пов'язане з дерорганізацією «Я», почуттям провини, втратою ідентичності [3].

Сучасна традиція вживання терміну «відчуження» бере початок від Гегеля та Маркса. Ось як характеризує К. Маркс одне із центральних понять своєї соціальної філософії – відчужену трудову діяльність: «В силу об'єктивних соціально-економічних умов така діяльність є не самоціллю, а засобом для реалізації біологічних або соціальних потреб. Вона має вимушений характер і припиняється з припиненням примусу до неї (фізичного або економічного). Суб'єктивно така діяльність постає чужою та поневолюючою. Продукт праці та предмети чуттєвого зовнішнього світу, пов'язані з ним, також переживаються як чужі та пануючі над людиною, частина життя, проведена в праці, переживається як «не моя». В ході відчуженої праці людина перетворює свою сутність лише в засіб для підтримки свого існування, саме життя виявляється засобом до життя. Відчужена праця відбирає в людини можливість реалізації її «дійсної родової предметності» і родове життя людини стає для неї засобом» [4, с. 565–566].

© Степанов А.О., 2016

Важливим для розуміння відчуження є поняття приватної власності. Вона є, «з одного боку, продуктом самовідчуженої [entäußerte] праці, а з іншого боку, засобом її самовідчуження, реалізацією цього самовідчуження [Entäußerung]» [4, с. 569]. Маркс вважає, що будь-яка праця, про яку веде мова політична економія, є праця відчужена [entfremdete]: «У звичайній, матеріальній промисловості... ми маємо перед собою під виглядом чуттєвих, чужих, корисних предметів, під виглядом відчуження [Entfremdung], опредметнені сутнісні сили людини» [4, с. 595].

У цьому контексті слід зазначити, що вагомою стороною відчуження є відчуження людини від людини, яке, за Марксом, стає відображенням і необхідним наслідком відчуження людини від своєї праці і родової сутності (самої себе): «Будь-яке самовідчуження [Selbstentfremdung] людини від себе і від природи проявляється в тому відношенні до інших, відмінних від неї людей, в яке вона ставить саму себе і природу. Ось чому релігійне самовідчуження з необхідністю проявляється у відношенні мирянина до священослужителя. В практичному дійсному світі саме відчуження може проявлятись лише через посередництво практичного дійсного відношення до інших людей. Таким чином, посередництвом відчуження праці людина породжує не лише своє відношення до предмету та акту виробництва як до чужих і ворожих їй сил, – вона породжує також і те відношення, в якому інші люди знаходяться до його виробництва і його продукту, а також і те відношення, в якому сама вона знаходиться до цих інших людей» [4, с. 568– 569].

Таким чином, відчуження, за Марксом, проявляється в наступних феноменах: 1) відчуження людини від процесу і продукту праці (суб'єктивна невдоволеність; відчуття вимушеності діяльності; інструментальний характер діяльності замість творчого); 2) відчуження людини від родової сутності (нездатність сприймати людський смисл предметів культури, «сліпота» до цінностей); 3) відчуження людини від предметного світу (приватна власність стає предметом власності, а не дійсного присвоєння); 4) фрагментація життя (життя людини в його різних сферах не має єдиної спрямованості і переживається нею як розірване, чуже); 5) відчуження людини від людини (дегуманізація відношень, інша людина стає засобом, а не ціллю).

Е. Фромм розуміє відчуження як суб'єктивний феномен, «спосіб сприйняття, при якому людина відчуває себе як дещо відчужене... стає наче відстороненою від самої себе... не відчуває себе центром світу, рушієм своїх власних дій... втратила зв'язок сама із собою, як й із усіма іншими людьми... сприймає себе, так само як й інших, подібно до того як сприймають речі – за допомогою почуттів і здорового глузду, але в той же час без продуктивного зв'язку із самою собою та зовнішнім світом» [5, с. 143]. Витоки поняття відчуження, на думку філософа, лежать у старозавітному уявленні про ідолопоклонство, коли людина ставить себе у залежність від зовнішньої сили (будь то ідол, Бог, кохана людина, політичний лідер або держава), яку вона наділяє своєю життєвою субстанцією, активністю; саме в цьому сенсі душевнохворий – це людина абсолютно відчужена... вона втратила почуття самості [5, с. 147].

Е. Фромм розкриває та описує психологічні сторони відчуження в різних сферах. Відчуження від роботи з боку робітника (для якого праця стає мукою, а ідеалом – лінь і ворожість по-відношенню до праці), з боку власника виробництва (який розглядає його як капітал і не несе відповідальності за процес), а також з боку бюрократа (який відноситься до світу як до об'єкту своєї діяльності), співпадає з тим, про що веде мову Маркс. Відчуження від споживаних людиною речей пов'язане з тим, що споживання в обмін на гроші не потребує людського докладання сил, якісно співрозмірному споживаному предмету і людське використання замінюється почуттям престижу, коли річ оцінюється в термінах її вартості, а не якості; споживаючи вслід за рекламою, ми споживаємо плід уяви, уявлення про речі, не будучи самі втягнуті (залучені) в цей процес; ми споживаємо речі, не знаючи про те, як вони працюють, без конкретного зв'язку із ними; результатом стає самостійна потреба у споживанні, перехід від накопичувальної до сприймаючої орієнтації, однак це «сприйняття» виявляється безплідним, оскільки процес споживання не змінює самого споживача як людини [6].

Також Фромм веде мову про відчуження людини від суспільних сил, коли суспільні події видаються їй стихійними, а не здійсненими людьми: не закон і держава існують заради людей, а люди відчувають себе рабами держави і законів. Відчуження по-відношенню до самого себе пов'язане з «ринковою орієнтацією», коли людина розглядає себе як річ, яку слід вигідно продати; її уявлення про себе зводиться до її соціально-економічної ролі, оцінки власної успішності; у відношеннях один з одним люди також часто використовують один одного як засіб, товар, втрачаючи почуття солідарності. Основною рисою відчуженої людини, з точки зору Е. Фромма, стає конформізм.

Відчуження, згідно Фромму, пов'язане з рутинізацією сучасного життя та «витісненням усвідомлення основоположних проблем людського існування» [5, с. 168]. Це призводить до втрати задоволення життям, втрати почуття реальності, пригніченості, почуття провини, депресіям; це стан, за якого людина здатна лише фотографічно сприймати світ, втрачаючи контакт із світом внутрішнім, за Фроммом являє собою односторонню протилежність шизофренії, настільки ж патологічну.

У праці «Буття і Ніщо» Ж.-П. Сартр пов'язує поняття відчуження (aliénation) з суб'єктивним досвідом, який виникає при зустрічі з Іншим: «Моє «відчужене Я», яке постає перед іншим як об'єкт, не співпадає з моїм реальним Я і я заперечую його, однак в самому акті заперечення я визнаю його частиною себе «і це відчужене і заперечуване Я є одночасно моїм зв'язком з іншим і символом нашого абсолютного розділення» [7, с. 307].

Для раннього М. Гайдеггера феномен відчуження полягає в тому, що присутність замикається у невласному бутті, «нестримності занять», «неспокійному всезнанні» і «в самій собі заплутується», її власна потенціальність виявляється від неї прихованою [8]. Відчуження, за М. Гайдеггером, стає також результатом байдужого відношення до смерті і заглибленості в теперішнє, в

яких проявляється несправжнє, невласне буття присутності. На його думку, справжнє буття відкривається людині лише тоді, коли вона знаходиться в точці стояння в ньому; поза цією точкою можлива лише «пам'ять» про буття, яка не є ні теоретичним уявленням про нього, ні етичним принципом, що слідує із нього. Таким чином, за Гайдеггером, можна говорити про відчуження людини від Бога, яке складає «сутність» людини, але може бути пізнане лише феноменологічно.

У С. Рубінштейна йдеться про відчуження людини від буття і буття від людини в пізнавальному та етичному аспектах. Зміст першого полягає у «винесенні свідомості за межі буття, сущого, у відриві чистої свідомості від реальної людини як суб'єкта пізнання – деонтологізація людини, з одного боку, і зведення всього сущого, буття лише до речовності – з іншого»; подолання цього відчуження полягає у розкритті взаємообумовленості світу та людини [9, с. 284]. Етичний аспект відчуження С. Рубінштейн розкриває наступним чином: «Завдання реалізувати людину в її житті – це завдання подолати «відчуження» від людини як явища її людської сутності. Подолання «відчуження» ідеального, яке існує у вигляді ідеї, ідеалу, цінності, обов'язку і т.д., можливе не шляхом їх перекреслення, а шляхом їх реалізації. Проблема «відчуження» виникає при зведенні людини до суспільної «маски», до носія певної суспільної функції. Людина знаходить усю повноту свого буття і розкривається у всіх своїх людських якостях відповідно до того, як вона ставиться до всіх сторін буття, життя... Людина, відчужена від природи, від життя, байдужа до гри його стихійних сил, не здатна співвіднести себе із ними, перед обличчям цих сил знайти свою думку і утверджувати свою людську гідність – це жалюгідна, дріб'язкова людина» [9, с. 376–377].

Серед психологів одним з перших термін «відчуження» вживає З. Фройд [10; 11]. Австрійський психолог трактує відчуження як рису дитячої свідомості, яка залежить від потужних чужих сил (батька й матері); виростаючи, людина починає проектувати батьківські риси на чужі сили зовнішнього світу, з якими їй доводиться зіштовхуватись – у цьому Фройд, вслід за Л. Фойєрбахом, бачить механізм виникнення релігії, однак, на його думку, людина повинна буде рано чи пізно подорослішати, відмовившись від релігії як від засобу анестезії, необхідної невротику [11, с. 193–350]. З Фройд розглядає невроз як фактор відчуження від дійсності, втрату реальності.

Уся історія XX, як зрештою й XIX ст. свідчить про поступове поглиблення соціального відчуження. Це знаходить відображення й у суспільній свідомості. На рубежі XX ст. вже можна говорити про кризу антропологізму і пов'язаної з нею ідеї трансценденталізму. Спробами виходу з неї стало створення таких напрямків як філософська антропологія (М. Шелер), екзистенціалізм з його ідеєю приреченості людського «Я» на метафізичну самотність (Ж.-П. Сартр) або, приміром, неотомізм з ідеєю повернення до теоцентричної картини світу (Ж. Марітен, К. Ранер) [12, с. 268–275]. Соціокультурний аналіз цих поглядів і напрямків показує, що дані автори намагались не стільки відшукати інше вирішення проблеми, скільки зняти саму сутність проблеми в пошуку нової інтелектуальної парадигми (або модернізації традиційної), що до цих пір не принесло бажаного результату. Загалом же цей пошук передбачає створення в європейській суспільній свідомості універсальної і всеохопної доктрини, яка описує сутність людини у всій її багатоманітності.

Перейдемо до розгляду феномену соціального відчуження як процесу соціального буття. Розвиток європейської культури в XX ст. був характерний не лише посиленням традиційних, але й появою та розвитком нових форм соціального відчуження, майже не відомих культурам минулого. Одна із таких форм відчуження може бути позначена як «тотальне відчуження». Ця форма соціального відчуження найбільш тісним чином пов'язана з проблемами масової свідомості і масової культури. Ця форма відчуження не випадково позначена тут як «тотальне відчуження», адже як ті форми відчуження, які існували раніше (а саме відчуження праці, економічне, релігійне відчуження тощо), так й ті форми відчуження, які набули небаченого поширення саме в теперішньому часі (відчуження технічне), взаємопроникають один в одного, що призводить до того, що відчужений суб'єкт поступово губить специфічні для нього суб'єктні характеристики, а, отже, й сам процес відчуження вже перестає усвідомлюватись як такий. Суб'єкт начебто «розчиняється» в аморфному соціальному середовищі, усвідомлюючи лише себе як носія певної соціальної ролі.

«Тотальне відчуження» являє собою поєднання двох взаємопов'язаних процесів: процесу руйнування комунікації, з одного боку, і процесу відчуження та влади техніки над людською особистістю з іншого. Цікавий ракурс дослідження цієї проблеми ми знаходимо в міркуваннях сучасного французького мислителя Ж. Бодрійяра: «Людина більше не в стані забезпечити межі власного буття... Приватне... отримує деякий абсолютно новий відтінок – відтінок всезагальності, але паралельно воно втрачає свої сутнісні властивості охорони й захисту. Зникає «інший» і разом з ним розмивається самостійність. Болючість стану відчуження знімається» [13, с. 133].

Варто зазначити, що у своїй знаменитій праці «Одновимірна людина» Г. Маркузе висловлював про той самий феномен, умовне найменування якого «ілюзорне» зняття соціального відчуження, аналогічні ідеї: «Поняття відчуження робиться сумнівним, коли індивіди ототожнюють себе із способом буття, нав'язаним їм, і в ньому знаходять шляхи свого розвитку й задоволення. І це ототожнення – не ілюзія, а дійсність, яка, однак, веде до нових ступенів відчуження. Останнє стає всеціло об'єктивним і відчужений суб'єкт поглинається формою відчуженого бутя» [14, с. 15]. Цей синтез, а точніше внутрішня інтеграція різних, диференційованих форм відчуження між собою, яка відбувається в теперішньому часі, й приводить до необхідності системного, комплексного розгляду сутності людини, тобто саме того начала, яке й піддається відчуженню.

Висновки і пропозиції. Відчуження як одна із основних філософських проблем турбує уми філософів впродовж віків. Саме відчуження – це об'єктивний соціальний процес, що характе-

ризується перетворенням діяльності людини та її результатів в самостійну силу, яка панує над нею і навіть ворожа їй. Відчуження пов'язане із «оречевленням» та фетишизацією соціальних відносин, яким приписуються такі соціальні характеристики, якими вони не володіють, а світ культури стає при цьому не лише чужим, але й ворожим особистості. Процес відчуження властивий також і для духовного життя суспільства, охоплює виробничу і невиробничу сфери діяльності, різноманітні форми ідеологічного тиску. Вихід із стану відчуження людини, як свідчить історична практика, – досить складна справа, що вирішується по-різному в певних філософських школах. Проте можна знайти дещо спориднене в розумінні подолання відчуження, яке охоплює всю практичну сферу, життєдіяльність людей – це, перш за все, радикальні соціально-економічні, ринково-демократичні перетворення в інтересах усіх людей праці.

Список літератури:

1. Wilson C. The Outsider. Boston: Houghton Mifflin Company, 1956. – 288 p.
2. Маркович М. Маркс об отчуждении // Вопросы философии, 1989, № 9. – С. 36–51.
3. Tuveson E. Alienation in Christian Theology // P. P. Weiner (Ed.) Dictionary of The History of Ideas: Studies of Selected Pivotal Ideas. 5 vols. New York: Charles Scribner's Sons, 1974. Vol. 1. – P. 34–37.
4. Маркс К. Экономическо-философские рукописи 1844 года // Маркс К., Энгельс Ф. Из ранних произведений. – М.: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1956. – 690 с. – С. 517–642.
5. Фромм Э. Здоровое общество. – М.: АСТ: Транзиткнига, 2005. – 571 с.
6. Фромм Э. Психоанализ и религия // Иметь или быть. – К.: Ника-Центр, 1998. – 400 с.
7. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии. – М.: Республика, 2000. – 639 с.
8. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления / Сост., пер. с нем. и комм. В. В. Бибихина. – М.: Республика, 1993. – 447 с.
9. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир. – СПб.: Питер, 2003. – 512 с.
10. Фрейд З. Будущее одной иллюзии: Пер. с нем. // Сумерки богов. – М.: Издательство политической литературы, 1989. – С. 94-142.
11. Фрейд З. Психология бессознательного / З. Фрейд. – М.: Просвещение, 1989. – 384 с.
12. Губман Б. Л. Неотомистская антропология и её эволюция // Буржуазная философская антропология XX века. – М.: Наука, 1986. – 295 с.
13. Baudrillard J. The Ecstasy of Communication // Postmodern Culture. London, 1985. – P. 133.
14. Маркузе Г. Одномерный человек. – М.: REFL-book., 1994. – 368 с.

Степанов А.О.
Львовский национальный медицинский университет
имени Данила Галицького

ПОЛИВАРИАНТНОСТЬ ОТЧУЖДЕНИЯ КАК ФЕНОМЕНА КРИЗИСНОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация
Исследовано отчуждения как многоаспектное понятие. Проанализированы различные подходы к пониманию природы и сущностных признаков отчуждения. Раскрыто поливариантность интерпретации проблемы отчуждения человека в современном научном дискурсе. Выделены основные аспекты трактовки отчуждения. Установлено, что отчуждение следует позиционировать как проявление дегуманизации социума, следствие кризиса духовности, а также как способ человеческого существования в современной западной культуре.

Ключевые слова: человек, общество, культура, отчуждения, самоотчуждения, кризис, смисловтрата.

Stepanov A.O.
Lviv Danylo Halytsky National Medical University

MULTIVARIATE OF ENSTRANGEMENT AS A PHENOMENON OF CRISIS CULTURE

Summary
Enstrangement as a multidimensional concept has been researched. Different approaches to understanding the nature and essential features of enstrangement have been analysed. The multivariate of interpretation of the human enstrangement problem in modern scientific discourse has been solved. The main aspects of the enstrangement interpretation have been defined. It has been established that the enstrangement should be positioned as a manifestation of the dehumanization of society, the consequence of the spirituality crisis, as well as a way of human existence in the modern Western culture.

Keywords: a man, society, culture, enstrangement, self-enstrangement, crisis, loss of meaning.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 3(091); 930:001.89

САМООРГАНІЗАЦІЯ СВІТОВОГО НАУКОВОГО СПІВТОВАРИСТВА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАЦІЙ У ВІТЧИЗНЯНОМУ ІНЖЕНЕРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Кушлакова Н.М.
Західнодонбаський інститут
Міжрегіональної Академії управління персоналом

У роботі розглянуто процес самоорганізації світового наукового співтовариства та виникнення нових форм фахової комунікації: академій, інститутів, асоціацій, гуртків, товариств й ін. З'ясовано основні складові діяльності таких громадсько-наукових організацій. Досліджено європейський досвід створення та діяльності громадських науково-технічних об'єднань як чинник формування комунікацій у вітчизняному інженерному співтоваристві.
Ключові слова: наукове співтовариство, комунікація, інженерна справа, асоціація, товариство

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Наявність значного інженерного і технічного корпусу в Російській імперії у другій половині XIX століття безумовно сприяла його професійній консолідації. Але відставання певний час від європейського розвитку відповідних організаційних форм позначалося тим, що увагу інженерів і техніків безсумнівно привертав досвід Європи, зокрема значно більший досвід її університетів.

Західноєвропейські університети, незважаючи на значне поширення інженерної справи, на її значну роль у розвитку промислової революції, надавали мало можливостей як розвитку наукових засад інженерної справи в своїх стінах, так і комунікаційним можливостям. Дослідники еволюції форм організації науки в Європі відзначали, що, наприклад *«консерватизм английских университетов, долгое время не признававших самостоятельного значения естественных и технических наук, препятствовал их развитию и обмену информацией»* [20, с. 182]. Найбільш повним і всебічним дослідженням щодо генезису форм організації науки можна вважати колективну монографію «Эволюция форм организации науки в развитых капиталистических странах» [20].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Але й вказана наукова праця не вичерпує всіх аспектів заявленої тематики. Досліджуючи історію створення та діяльності науково-технічних товариств на теренах сучасної України, наприклад, не можна залишити поза увагою той факт, що для формування професійних комунікацій потрібні як мінімум дві складові: по-перше, наявність значної кількості інженерно-технічних фахівців, по-друге, передумови та чинники.

Мета статті. Головна мета цієї роботи дослідити досвід самоорганізації світового наукового співтовариства як чинник формування комунікацій у вітчизняному інженерному співтоваристві.

Виклад основного матеріалу. Вже у XVII столітті в Англії виникає нова форма організації науки – наукові товариства, які на той час в якості чи не основної своєї функції мали постійний обмін інформацією. Таким першим громадсько-науковим товариством в Англії (1660 р.) стало, як відомо, Лондонське королівське товариство (ЛКТ), яке зосередилося саме на природничо-наукових проблемах. За своїм юридичним статусом товариство було приватною організацією, якою опікувались представники королівської влади, що надавало йому певної незалежності. Керівним органом Лондонського королівського товариства виступала Рада, яка складалась з 21 дійсного члена. Членство в ЛКТ визначалось становою приналежністю, тому склад товариства зазвичай формувався з випадкових осіб, що в першу чергу гальмувало розвиток і діяльність товариства. Як наголошує відомий сучасний дослідник історії ЛКТ Г. Лайонс *«в течение двух веков две трети членов Королевского общества не обладали ни научными знаниями, ни каким-нибудь интересом к науке; до 1830 г. более половины членов общества принадлежали к этой категории»* [5, с. 10]. Тим не менш досить тривалий час це громадське об'єднання виступало єдиним науковим товариством у країні, хоча й було досить далеким від технічних запитів суспільства.

На початку XIX століття у Великій Британії під впливом промислової революції розпочалося формування професійних технічних товариств, які не обмежувались лише інформативною діяльністю, а й виконували функції комунікативні, об'єднуючи в своїх лавах фахівців за науково-професійними критеріями. Як зазначено в монографії [20, с. 190] *«первое такое общество возникло в 1818 г., массовое же появление относится к середине XIX в.»*. Це була некомерційна організація, заснована групою інженерів, яка отримала назву «Інститут цивільних інженерів» (ICE) і за королівською хартією (1828 р.) метою її діяльності було: *«…способствовать приобретению навыков в той области знаний, которая составляет профессию гражданского инженера, призванную управлять великими силами природы на пользу и во благо человеку»* [14].

У 1820 р. за ініціативою відомого астронома Дж. Гершеля та ряду інших вчених в Англії було засновано «Астрономічне товариство Лондона», членами якого могли бути як аматори, так і професійні астрономи. У 1831 р. воно набуло статусу королівського, отримавши привілей Вільгельма

© Кушлакова Н.М., 2016

IV, існує й нині як «Королівське астрономічне товариство» (RAS). Діяльність його базується на демократичних засадах. Коли товариство створювалось, професійних астрономів було мало, тому членом товариства міг стати й «джентльмен астрономії». Характерно, що ця норма зберіглася й у сучасності. Крім того, членами товариства з 1915 р. могли бути і жінки [15].

У 1831 р. було засновано Британську асоціацію сприяння розвитку науки [16], в 1834 р. розпочинає свою діяльність Королівський інститут британських інженерів, в 1847 г. виникає таке товариство як Інститут інженерів-механіків. Серед засновників останнього був видатний винахідник паровоза Джордж Стефенсон. Процес створення подібних інженерно-наукових товариств постійно розширювався. Основними складовими діяльності таких громадських організацій були: захист професійних інтересів, проведення лекцій, дискусій, видання книг і журналів, формування бібліотек спеціальної літератури. Автори дослідження підкреслюють, що за своїм офіційним статусом вони були *«…полностью автономными. Финансовые средства их формировались за счет членских взносов и добровольных пожертвований»* [20, с. 191].

У Північній Америці громадсько-наукові об'єднання також відіграли важливу роль в становленні наукових досліджень. Перші наукові організації, здебільшого у формі товариства, в Америці виникли за сприяння Лондонського королівського товариства, а політична демократія давала можливість тим, хто цікавився розвитком науки *«…всё больше и больше обращаться к идее объединения в целях дальнейшего совместного приращения знания. Это вело…к созданию прежде всего бесчисленных местных научных обществ, многие из которых оказались эфемерными и полностью забытыми, и затем к учреждению некоторого числа значительных, сильных и долговечных штатных академий наук и национальных обществ»* [1, с. 38]. Так, створене у 1743 р. за ініціативою Б. Франкліна *«Американське філософське товариство» мало на меті щомісячні (а то й частіше) зібрання членів товариства «для сообщения друг другу наблюдений и экспериментов, для получения, чтения и обсуждения писем, сообщений или запросов, присылаемых членами издалека, для организации пересылки копий наиболее ценных сообщений такого рода другим, отдаленным членам…»* [1, с. 5-6]. Важливим було те, що громадсько-наукові об'єднання в Північній Америці були демократичними і брати в них участь могло широке коло людей.

В ході промислової революції в Америці почали виникати й спеціалізовані наукові та технічні товариства: мінералогічне (1798 р.), перше в світі хімічне товариство (1792 р.), Американська асоціація за прогрес науки (1847 р.) та інші. Для останньої характерним був універсалізм. Вона об'єднувала представників природничих, інженерних, фізичних, медичних, геологічних, прикладних наук тощо, які входили до асоціації як представники низки відповідних товариств, мало зв'язаних одне з одним [1, с. 5-6]. Кінцевим результатом зазначеного процесу стало створення у США у 1863 р. Національної академії наук. Усього ж (за даними наведеними в монографії [20, с. 38]) в Америці у XIX столітті було створено більше 407 різних наукових товариств і професійних організацій, у тому числі 315 – після 1860 р. Серед них й Американський інститут гірничих інженерів, який виник у 1871 р. у Пенсільванії [2]. Він був створений для розвитку досліджень з виробництва металів, мінералів й енергетичних ресурсів за рахунок використання новітньої техніки.

В цей же період на північноамериканському континенті (а саме – в Канаді) виникають подібні науково-технічні об'єднання. Зокрема в Канаді у 1887 р. було створено Канадське товариство цивільних інженерів (Canadian Society of Civil Engineering, CSCE). Воно існує і в сучасності, правда декілька разів змінювало свою назву: Інженерний інститут Канади (ІІК, 1918 р.), а з 1972 р. як знову створене Канадське товариство цивільного будівництва (як наступник ІІК) (Canadian Society for Civil Engineering).

Одне з перших технічних товариств, яке виникло в Австрійській імперії ще у 1786 р. було «Товариство гірничої справи», створене за ініціативи мінералога і громадського діяча Ігнація фон Борна. Воно стало першим подібним міжнародним товариством, яке об'єднало низку відомих вчених та інженерів у союз *«друзей и покровителей горного дела для скорейшего распространения полезных знаний»*, яке мало на меті *«собирать все, что служит развитию горного дела на пользу человечеству и государствам»* [13]. Проіснувало воно недовго – до 1796 р., але встигло відзначитися виданням двотомного збірника праць «Гірнича справа» (1789-1790 рр.), в якому були зібрані відомості про визначні наукові досягнення того часу. Серед членів цього товариства були такі відомі вчені як А. Лавуазье, Дж. Уатт, П. С. Паллас та інші. За іншою версією ініціаторами створення «Товариства гірничої справи» виступили дві особи: головний гірник Саксонії Генріх фон Требра та високопоставлений чиновник гірничого відомства Австрійської імперії Ігнац фон Борн [11].

Дещо іншим був розвиток громадсько-наукових об'єднань у Німеччині. На початок XVIII ст. розвиток науки як сформованої системи знань вже підготував необхідне підґрунтя для створення наукових установ, в яких дослідницька діяльність виступала як самостійний напрям наукової діяльності. В цей період комунікативні й інформаційні зв'язки забезпечували різноманітні громадсько-наукові об'єднання у вигляді асоціацій та академій. Одними з перших таких об'єднань були академії, створені в різних містах Німеччини: Пруська академія наук (1700 р. – перетворена з Бранденбурзького наукового товариства), академія наук у Геттінгені (1751 р.), Мюнхені (1759 р.), Асоціація німецьких інженерів, створена у 1857 р. в Алексисбаді, тощо. Діяльність означених наукових співтовариств виражалась в першу чергу в проведенні засідань, де обговорювались актуальні науково-побутові питання. Крім того до вектору їх інтересів входила організація, проведення, координування та інформація щодо наукових досліджень в рамках даного наукового об'єднання [4, с. 123-135].

Крім асоціацій і академій були й інші форми комунікації вчених. Однією з цікавих форм неформального спілкування вчених-астрономів у вісімнадцятому столітті було таке об'єднання, як «Небесна поліція» («Himmelspolizei»), основним завданням якої *«был постоянный мониторинг ночного неба с целью обнаружения недостающей планеты между орбитами Марса и Юпитера, которая предсказывалась законом Тициуса-Боде»* [3]. Як наголошує в своїй роботі В.С. Сав-

чук *«спочатку це була невелика група, що виникла за пропозицією барона Ф.К. фон Цаха, до якої входило шість німецьких астрономів (Ф.К. фон Цах, Г.В. Ольберс, І.І. Шретер, К.Л. Хардинг, Ф.А. фон Энде, Дж. Гільдмейстер). На нараді, що відбулася між ними в Лілієнталі (місто поряд з Бременом) 20 вересня 1800 р., було прийнято рішення, враховуючи складність поставленого завдання, залучити до роботи й інших європейських астрономів. Після приєднання до цієї групи інших європейських астрономів. вона складалася вже з 24 спостерігачів»* [18].

У Франції найпершою формою організації науки виступали також різноманітні любительські товариства та гуртки, які поступово набували характеру наукових. В їхній діяльності брали участь як аматори, так і відомі вчені. З часом такі громадсько-наукові об'єднання ставали підґрунтям створення відповідних (за напрямами) національних академій. У Франції це в першу чергу такі академії як Французька академія (1635 р.), Академія витончених мистецтв (1648 р.), Королівська академія наук (1666 р.) та інші. Надалі (у XVIII столітті) організація науки у Франції йшла через створення і розвиток наукових товариств, музеїв, обсерваторій. Тобто, у 18 столітті наукові досягнення не завжди були пов'язані з університетами. *«Механіка, природничі і технічні науки поступово проникають в університет, цей процес відбувається настільки повільно, що багато в чому роль наукових центрів переходить до академій»* [17, с. 74] й інших установ, серед яких, крім академій, – Паризький ботанічний сад, Музей природничої історії тощо.

У XVIII столітті у Франції відбувається (у зв'язку з розвитком техніки) поширення прикладних наук, виникає нагальна потреба в розвитку технічних знань. Останнє викликає пришвидшення процесу створення технічних шкіл, що сприяє формуванню корпусу техніків й інженерів. Створюється ядро так званих «Великих шкіл» в основному технічного спрямування, діяльність яких удержавлюється. Скасування університетської системи після Великої французької революції кінця XVIII століття і її відродження лише наприкінці XIX століття суттєво вплинули на характер організації науки у Франції, в якій у XIX столітті громадсько-наукові об'єднання й університети відігравали менш значну роль. Тим не менш саме у Франції у 1801 р. було створено перше суто технічне товариство «Товариство заохочення (сприяння) вітчизняної промисловості» («Sociйté d'encouragement pour l'industrie nationale») [19], яке мало на меті за визначенням секретаря товариства Joseph-Marie de Saintonge *«…допомагати індустрії в своєму розвитку,…, шляхом заохочення і подальшого використання мудрих розробок»* [7]. За його прикладом почали створюватися відповідні товариства й в інших країнах.

Саме Франція стала колискою для науково-технічних співтовариств Польщі. Після поразки Листопадового повстання у Варшаві в 1830 р. до Франції емігрувала велика кількість не лише військових, а й цивільного населення. Одним з найважливіших питань для емігрантів було питання освіти польської молоді взагалі й технічної зокрема. В 1832-1848 рр. у французьких вищих навчальних закладах навчалось 1117 осіб, з яких технічну освіту набували 342 студента. Всього ж протягом означеного періоду у Франції вищу освіту в галузі технічних та прикладних наук отримали близько 500 польських емігрантів. Це стало можливим завдяки підтримці окремих приватних осіб та різноманітних організацій, однією з яких стало Польське політехнічне товариство (ППТ) в Парижі (Towarzystwo Politechniczne Polskie w Paryżu), засноване 15 березня 1835 р. Ініціатором створення і його головою виступив генерал Юзеф Бем, який головне завдання ППТ вбачав у сприянні польським емігрантам у навчанні в вищих технічних школах. Саме завдяки зусиллям Польського політехнічного товариства лише за два роки (1835-1836) 81 поляк отримав можливість безкоштовно навчатись в означених школах [10]. Завдання допомоги емігрантам було лише першим кроком у справі втілення в життя концепції Ю. Бема, за якою освічені інженери повинні були надалі направляти свої теоретичні знання і практичні навички на служіння своїй державі Польщі. Крім того Юзеф Бем мав намір видавати друкований орган товариства «Політехнічний журнал» («Dziennik Politechniczny») трьома мовами: польською, французькою та англійською. Метою даного видання було інформування польських технічних фахівців про новітні технологічні досягнення, з одного боку, а з іншого – знайомство іноземних технічних фахівців і промисловців з перевагами торгівлі з Польщею. Такі задачі загальнодержавного значення були характерні для професійних асоціацій. Як бачимо Польське політехнічне товариство виконувало функції, хоча й не повною мірою, технічної асоціації, тому його закономірно можна вважати першою польською технічною асоціацією, яка припинила своє існування 21 січня 1837 р.

Перші спроби створення науково-технічних об'єднань на докорінно польських землях було зроблено в кінці 1860-х років у Львові і Кракові (ці міста розташовувались на території Галичини, яка після трьох розділів Польщі в означений період входила до складу Австрії-Австро-Угорщини). За досить короткий час розпочинають свою діяльність Товариство для розвитку і розповсюдження технічних, промислових і природничих знань (Towarzystwo dla Pielęgnowania i Rozpowszechniania Wiadomości Technicznych, Przemysłowych i Przyrodniczych, 1866 р.), Товариство техніків (Towarzystwo Ukończonych Techników, 1877 р.) наступного року перейменоване у Польське політехнічне товариство (ППТ (Л), 1878 р.) (Polskie Towarzystwo Politechniczne) у Львові, Краківське технічне товариство (КТТ) (Krakowskie Towarzystwo Techniczne, 1876 р.) й ін. Перше з означених товариств проіснувало трохи більше 10 років і в 1879 р. було формально розпущене в першу чергу через несприятливу економіко-політичну ситуацію на Галичині. Тим не менш за відносно короткий період життєдіяльності залишило по собі перший і єдиний номер журналу «Технічний часопис» («Czasopismo Techniczne»), а також суттєвий досвід фахової комунікації інженерного співтовариства та організаційно-управлінської структури громадсько-наукової інституції [8].

Наступні два товариства були створені практично одночасно, були подібні за структурою і переслідували тотожні цілі щодо об'єднання спеціалістів після закінчення навчання в технічних інститутах з метою підтримання їх професійного зростання і ознайомлення з новітніми науково-технічними досягненнями, а також

надання взаємної допомоги матеріальної і моральної [9, с. 12]. Визнаючи важливість видавничої діяльності і її значення товариства заснували свої друковані органи: журнал «Важіль» («Dźwignia», ППТ (Л)) і «Технічний журнал» («Czasopismo Techniczne», КТТ).

Найбільш характерними формами організації науки для Польщі були товариства, то в період кінця XIX – на початку XX ст. починають активно виникати громадсько-наукові інституції у різноманітних формах: асоціації, секції, гуртки, федерації тощо [6]. Серед основних завдань таких науково-технічних об'єднань були: організація і проведення лекцій; заснування бібліотек і читалень; створення колегій (комісій і шкіл); організація власних видань; співпраця з органами влади, державними і громадськими інституціями тощо.

Італія як і Німеччина та Франція в організації науки відштовхувалася від створення і діяльності гуртків і товариств вчених і любителів науки у вигляді різноманітних академій. Процес цей відбувався в Італії протягом XV–XVIII століть. Основними напрямами діяльності таких громадсько-наукових об'єднань були: 1. Лекції і дискусії з різних питань філософії, мистецтва, науки. 2. Обговорення досягнень і відкриттів у природознавстві і техніці. 3. Встановлення зв'язків з відомими вченими та ознайомлення з їхніми працями. 4. Публікація наукових праць і сприяння дослідженням. 5. Формування книжкових фондів.

Дев'ятнадцяте століття в Італії, як й в усій Європі, позначене зростанням комунікацій між вченими, створенням нових громадсько-наукових комунікативних структур. Зокрема у 1839 р. у м. Піза було скликано перший з'їзд природознавців Італії і в тому ж році виникло Італійське товариство сприяння прогресу науки. Як зазначається в монографії [20, с. 404]: *«Во второй половине XIX – начале XX в. быстро росло число национальных научных обществ – геологов, философов, психологов, географов, историков, астрономов, экономистов, этнографов, юристов, химиков, электротехников, физиков и т.д.»*. Наприкінці XIX ст. поширюються нові інституційні форми організації науки: станції, інститути, обсерваторії тощо. Всі ці структури діяли паралельно з приватними університетами.

У державах Скандинавії громадсько-наукові об'єднання також відігравали важливу роль у сприянні науці. Вони виникали частіше за все на базі університетів. Серед перших таких об'єднань були: Королівське наукове товариство (Фінляндія, Упсала, 1710 р.), Королівське датське наукове товариство (Данія, 1742 р.), Фізіографічне товариство (Швеція, Лунд, 1772 р.), Королівська академія наук (Швеція, Стокгольм, 1739 р.), Королівське наукове товариство в Тронхеймі (Норвегія, 1760 р.). Діяльність перших наукових товариств у країнах Скандинавії мала загальнонауковий характер, відзначалась універсалізмом питань, що розглядалися.

Індустріалізація, промисловий переворот у країнах Скандинавії відставав від загального процесу у Європі. Так цехова система і гільдії, що збереглися з часів феодалізму, були відмінені у цих країнах лише у 1846 р., тому основною базою наукових досліджень були університети. Але у другій половині XIX століття досить швидко розвивалися й інші форми сприяння науці – зокрема наукові товариства. Вони мали власні фонди і виконували функції наукового інформування й координації досліджень [20, с. 447]. В означений період було створено більше 40 таких громадсько-наукових об'єднань.

Академії наук в Норвегії, Швеції, Данії були фактично громадсько-науковими об'єднаннями (товариствами), які на певному історичному етапі відіграли для цих країн надзвичайно важливу роль. Визначаючи їх значення для розвитку науки в Скандинавії, наведемо висновок щодо ролі цих товариств, зроблений у вище згаданій монографії: *«Оценивая значение скандинавских научных обществ, следует подчеркнуть, что учреждения этого типа были первой организационной формой поощрения научной деятельности в национальном, а не в местном масштабе. Располагая значительными собственными фондами и оказывая материальную поддержку исследованиям, общества заложили основу перспективных принципов, так называемого «тематического финансирования» науки, то есть финансирования определенных исследовательских программ и тем. Позднее эти принципы нашли дальнейшее развитие в системе государственного финансирования науки в скандинавских странах»* [20, с. 448].

Висновки і пропозиції. Громадсько-наукові об'єднання на кожному з етапів організації наукової діяльності в світі обіймали певне місце і відігравали відповідну роль. Виникаючи спочатку як гуртки і товариства універсальної спрямованості, вони багато в чому сприяли інформаційній забезпеченості суспільства щодо досягнень наукової думки. З нарощуванням наукового знання, його диференціацією відбувалася й відповідна диференціація громадсько-наукових об'єднань, які в значній мірі стали підґрунтям виникнення інших форм організації науки (музеї, обсерваторії, станції, лабораторії, академії, інститути), у тому числі й державного характеру.

У XVIII ст. спостерігається перехід від таких універсальних об'єднань до більш спеціалізованих, галузевих, хоча універсалізм деяких з товариств зберігається.

XIX століття, яке характеризується бурхливим розвитком капіталістичних відносин, технічним прогресом, розвитком промислової революції, викликає стрімке зростання технічних новацій й розвиток галузей прикладного знання – металургії, залізничного транспорту, геології, вугільної промисловості, хімічної промисловості тощо. Все це приводить до усвідомлення важливості виробничої практики, що посилює як створення мережі технічних вищих навчальних закладів у світі, так і необхідність широкого обміну технічними досягненнями в інженерному середовищі, яке швидко зростає в цей час.

Комунікативні можливості у відомчій системі європейських країн, на той час були значно обмежені, тому неформальні зв'язки набувають особливого значення. Такий стан речей стимулює зростання кількості нових фахових громадсько-наукових, у тому числі й науково-технічних об'єднань, що виступають центрами комунікації, інформаційного обміну, внутрішньої єдності фахівців різноманітних професій. В Європі виникають галузеві товариства, які слугують об'єднувальними ланками для інженерного співтовариства не тільки відповідних вищих навчальних закладів, а й усього інженерного загалу, який розпорошений по різнопрофільних підприємствах, фабриках та заводах.

До сфери їх діяльності входили: матеріальна підтримка інженерної справи, інформування про новітні технічні досягнення, формування професійної єдності, національна консолідація інженерного корпусу тощо. Роль таких товариств була суттєвою і сприяла також розгортанню дослідницької роботи. Організаційно-наукова і консолідуюча роль товариств була значною і досить часто випереджала організаційно-наукову діяльність держави. Відзначаючи таку самоорганізацію вчених, інженерів, техніків в Російській імперії В. І. Вернадський зазначав, що творча наукова діяльність *«…находила себе место неожиданно для правительства и нередко вопреки его желанию в создаваемых им или поддерживаемых им для других целей предприятиях, организациях, профессиях»* [12].

Список літератури:

1. Bates R.S. Scientific Societies in the United States. 3rd ed. / R. S. Bates – Cambridge, 1965. – 326 p.
2. David P. A. Increasing Returns and the Genesis of American Resource Abundance / P. A. David, G. Wright // Экономическая история. Ежегодник. 2000. – М.: РОССПЭН, 2001. – С. 609–655.
3. Fodera Serio G. Giuseppe Piazzi and the Discovery of Ceres / G. Fodera Serio, A. Manara, and P. Sicoli // Asteroids III. By William F. Bottke; Alberto Cellino; Paolo Paolicchi; Richard P. Binzel. – 2002. – P. 17–24.
4. Forschungsinstitute. Ihre Geschichte, Organisation und Ziele. Hamburg, 1930, Bd. 1. – 470 s.
5. Lyons H. The Royal Society 1660-1940. Cambridge, 1944. – 354 p.
6. Słownik polskich stowarzyszeń technicznych i naukowo-technicznych do 1939 r. – Warszawa, 2005. – 523 s.
7. Société d'encouragement pour l'industrie nationale. Електронний ресурс. Режим доступу: https://fr.wikipedia.org/wiki/Soci%C3%A9t%C3%A9_d%27encouragement_pour_l%27industrie_nationale – Заголовок з екрану.
8. Towarzystwo dla Pielęgnowania i Rozpowszechniania Wiadomości Technicznych, Przemysłowych i Przyrodniczych // Słownik polskich stowarzyszeń technicznych i naukowo-technicznych do 1939 r. – Warszawa, 2005. – S. 328-330.
9. Towarzystwo Politechniczne we Lwowie (1877-1902). Pamiętnik jubileuszowy. – Lwyw, 1902. – 99 s.
10. Towarzystwo Politechniczne Polskie // Słownik polskich stowarzyszeń technicznych i naukowo-technicznych do 1939 r. – Warszawa, 2005. – S. 336-338.
11. Бакс К. Богатства земных недр / К. Бакс. – М.: Прогресс, 1986. – 383 с.
12. Вернадский В. И. Очерки по истории естествознания в России в XVIII в. / Электронная версия, подготовлена по изданию в книге: В. И. Вернадский, Труды по истории науки в России (Москва, Наука, 1988). Электронный ресурс. – Режим доступа: http://litlife.club/br/?b=122515&p=1 – Заголовок с экрана.
13. Гринько Н. К. История создания первого общества горного дела / Н. К. Гринько, В. Д. Грунь, В. Г. Лунев // Горная промышленность. – 2013. – № 2. – С. 146–148.
14. Институт гражданских инженеров (ICE). Электронный ресурс. – Режим доступа: http://www.stpcp.pl.ru/rus/attestat/att.html – Заголовок с экрана
15. Лондонське королівське астрономічне товариство. Электронный ресурс. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%BE%D0%BD%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5_%D0%BA%D0%BE – Заголовок с экрана.
16. Огурцов А. П. Научный дискурс: власть и коммуникация (дополнительность двух традиций) / А. П. Огурцов // Философские исследования. – 1993. – № 3. – С. 12–59.
17. Поляков Н. В. Классический университет. От идей античности к идеям Болонского процесса / Н. В. Поляков. В. С. Савчук. – Д.: Изд-во ДНУ, 2007. – 596 с.
18. Савчук В. С. Професор Йоган Сігізмунд Готтфрід Гут в університетах Німеччини та Російської імперії / В. С. Савчук // Вопросы германской истории. – Днепропетровск, 2012. – Вып. 39. – С. 18–31.
19. Технические общества / ЭСБЭ. – 1901. – Т. XXXIII. – С. 122–123.
20. Эволюция форм организации науки в развитых капиталистических странах / [авт. коллектив]; под ред. Д. М. Гвишиани, С. Р. Микулинского. – М.: Наука, 1972. – 574 с.

Кушлакова Н.Н.
Западнодонбасский институт
Межрегиональной Академии управления персоналом

САМООРГАНИЗАЦИЯ МИРОВОГО НАУЧНОГО СООБЩЕСТВА КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАЦИЙ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИНЖЕНЕРНОЙ СРЕДЕ

Аннотация
В работе рассмотрен процесс самоорганизации мирового научного сообщества и возникновение новых форм профессиональной коммуникации: академий, институтов, ассоциаций, кружков, обществ и др. Выяснены основные составляющие деятельности таких общественно-научных организаций. Исследован европейский опыт создания и деятельности общественных научно-технических объединений как фактор формирования коммуникаций в отечественном инженерном сообществе.
Ключевые слова: научное сообщество, коммуникация, инженерное дело, ассоциация, общество.

Kushlakova N.N.
Zahidnodonbaskyy Institute
Interregional Academy of Personnel Management

SELF-ORGANIZATION OF THE GLOBAL SCIENTIFIC COMMUNITY AS A FACTOR OF FORMATION OF COMMUNICATIONS IN DOMESTIC ENGINEERING ENVIRONMENT

Summary
The paper considers the process of self-organization of the international scientific community and the emergence of new forms of professional communication: academies, institutions, associations, clubs, societies, etc. There were found out the main components of the activities of such public and scientific organizations. There was studied the European experience of establishment and activities of public scientific and technical associations as a factor of formation of communications in the domestic engineering community.
Keywords: scientific community, communication, engineering, association, society.

УДК 94(477.72/74):355.333(=162.1)«1787/1791»

ЧОРНОМОРСЬКА СТАРШИНА ПОЛЬСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ: НА ПРИКЛАДІ Л. ТИХОВСЬКОГО ТА П. БУРНОСА

Ложешник А.С.
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

У статті розглядається багатонаціональний склад Чорноморського козацького війська, особлива увага приділяється старшині польського походження. Зокрема, в дослідженні на основі архівних матеріалів розглядається соціальний стан, сімейне положення та участь у військових діях (облозі та взятті Очакова, Хаджибея, Ізмаїла та Бендер, взятті фортець Березань, Ісакча, Тульча, Акерман, в битвах біля с. Терновка (під Бендерами) та Мачині) старшини польського походження під час російсько-турецької війни 1787-1791 рр. Ці факти досліджуються на основі розгляду участі в бойових операціях старшин Чорноморського війська інонаціонального походження: Лук'яна Тиховського, Костянтина Кордовського, Петра Бурноса, Степана Завадовського, Івана Підлисецького та інших, чий бойовий досвід став прикладом сумлінної служби старшини Чорноморського козацького війська.
Ключові слова: російсько-турецька війна 1787-1791 рр., козацька старшина, Чорноморське військо, поляки, Лук'ян Тиховський, Петро Бурнос.

Постановка проблеми. Питання взаємодії народів, релігій і культур під час існування іррегулярних козацьких формувань на півдні України є актуальним, так як козацька старшина була дуже строкатою за своїм економічним станом, політичним впливом, соціальним і етнічним походженням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ступінь наукової розробленості даної проблеми на сьогодні аж ніяк не можна назвати вичерпним, хоча вона і порушувалась неодноразово істориками. Інонаціональне походження старшини досліджувалось в працях А. Скальковського [1], Ф. Щербини [2], А. Венкова [3], Б. Фролова [4], В. Голобуцького [5], І. Анцупова [6] та ін. Серед останніх праць слід назвати в першу чергу студії О. Бачинської [7], присвячені старшині інонаціонального походження Дунайського та Усть-Дунайського військ, Т. Гончарука [8], присвячені національному питанню старшини Чорноморського війська та В. Шенка [9], який присвятив свої студії дослідженню національного складу старшини Дунайського війська.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Склад старшини, особливо в перші роки існування військ, був визначений джерелами їх комплектування та поповнення. Ф. Щербина, характеризуючи козацьке військо, наголошував на тому, що вони «зібрані з різних місць, розрізнені і в деякій мірі різноплемінні...». Тобто, до військ записувались українці, поляки, молдовани, росіяни, литовці, татари, греки, німці, євреї, турки та інші [2, с. 576]. Цієї думки дотримувався і В. Шенк, говорячи, зокрема, про формування Дунайського війська [9, с. 18]. Підтвердження його словам можна знайти в статистичному огляді війська 1840 р, де національний склад визначено так: «малороси, великороси, молдовани, болгари та цигани».

Подібні випадки поліетнічності можна знайти і в інших військах. Наприклад, серед старшин можна зустріти:

– «польської нації» військового писаря Чорноморського війська Івана Підлисецького, отамана Дунайського війська Станіслава Василевського, який мав «досить непогані здібності, був дуже моральний і добрий господар» [7, с. 200];

– вірменів: осавула Лазаря Мурзака («Мурзакова»), військового старшину Микиту Гаджанова

© Ложешник А.С., 2016

(«родом з Меліків вірменських») – Чорноморське військо; полковника Катеринославського війська Івана Горича.

Багатонаціональний склад Чорноморського війська відзначав і В. Голобуцький, вказуючи на випадки вступу до нього, окрім вищезгаданих народностей, ще й болгар, сербів та албанців, поляків [5, с. 141]. В підтвердження цього він приводить виписку із засідання Військового уряду 16 березня 1794 р.: «Старшина та козаки при створенні війська вступили на службу з різних місць Російської імперії та польської області» [5, с. 150].

У XVIII ст. серед козацької старшини зустрічаються представники старовинних аристократичних родів південнослов'янського походження (греки, серби, волохи). Цікаво відмітити, що до козаків була записана й частина взятих в полон чорноморцями поляків в «польському поході» 1794 р.

Наприклад, в 1799 р. в курені Величковському проживав Єзин Мазур, який дещо пізніше став Єзифом Добровольським. У 1793 р до Чорноморського війська записався «Степан Мойсеєв Заводовський, що народився в турецькому місті Хотині в законі єврейському». В формулярних списках чиновників Чорноморського війська за 1809 р. С. Заводовський показаний, як виходець з польського шляхетства.

Прикладів перебування старшини інонаціонального походження у південноукраїнських військах можна назвати безліч, але слід відмітити, що вони завжди «тонули» в масі козаків українського походження [10, с. 176]. Але ця особливість не впливала на сам військовий стан козаків та старшини інонаціонального походження, що проходили свою службу в іррегулярних військах південної України. Вступивши до Чорноморського війська, іноземці давали клятву вірності новій Вітчизні і сумлінно виконували свої обов'язки.

Але з огляду на вищесказане слід відзначити, що хоча в південноукраїнських військах було багато старшини інонаціонального походження, які зробили чималий внесок у формування та розвиток війська, ця проблема вченими майже не досліджена.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження ролі старшини інонаціонального походження, зокрема польського, у розвитку Чорноморського формування, як складової частини південноукраїнських військ, та їх внесок у книгу бойової слави війська.

Виклад основного матеріалу дослідження. На чолі козацьких загонів Чорноморського війська польські старшини, серед яких були Іван Підлесецький (військовий писар з 14 січня 1788 до 27 березня 1790 р.), Петро Бурнос (Пінчинський), Лук'ян Тиховський [11, с. 48], поряд з українськими старшинами вели козаків на штурм фортець. Вони проявили себе по-геройському, зокрема, в облозі та взятті Очакова, Хаджибея, Ізмаїла та Бендер, взятті Березанської фортеці, Ісакчі, Тульчі, Акермана, в битвах біля с. Терновка (під Бендерами) та Мачині [1, с. 223].

Розглянемо детальніше внесок у розвиток війська окремих із них.

Петро Бурнос походив з польського шляхетського роду Пінчинських. 2 травня 1760 р. він був записаний в козаки, а вже 3 липня 1770 р. під час російсько-турецької війни 1768-1774 рр отримав свій перший офіцерський чин військового хорунжого [12, с. 34]. Та на цьому не закінчується його «кар'єрне сходження»: під час російсько-турецької війни 1787-1791 рр. він з 11 вересня 1790 р. згадується в чині бунчукового товариша [13, с. 19]. Героїзм П. Бурноса був відомим у багатьох воєнних баталіях: він приймав участь у штурмі Ізмаїла та був одним із учасників битви під Мачином.

Після переселення у 1792 р. Чорноморського війська на Кубань, ще близько 20 років Петро Бурнос командував полками на кордоні. За проходження військової служби та участь у бойових компаніях він був нагороджений у 1807 р. орденом Святого Рівноапостольного князя Володимира IV-го класу. А вже 26 січня 1810 р. за особисту мужність та хоробрість був представлений до нагородження орденом Святого Георгія IV-го класу, який отримав 17 березня 1810 р. До речі цей орден до нього отримали лише 2 чорноморців в який до нього отримали лише 2 чорноморців 12 грудня 1788 р. (полковник Антон Головатий та бригадир Захарій Чепега).

Хорунжий Лук'ян Тиховський входив до кінної команди, яка 21 січня 1788 р., після освячення стягу, прийняла присягу на вірність цареві. Слід відмітити, що на той час осавулів, хорунжих та отаманів в команду Захарія Чепіги «визначав» особисто М. Кутузов. Невдовзі після прийняття присяги, команду очікувало перше бойове хрещення в ніч з 25 на 26 січня 1788 р. козацький загін під керівництвом Л. Тиховського здійснив напад у складі команди Антона Головатого на турецьке село Аджигол [10, с. 96]. Його «непосидючість» була відома всім старшинам війська: 27 лютого 1788 р. хорунжий знаходився серед козацьких старшин, яким в урочистій обстановці О. Суворов вручив прапори та інші козацькі клейноди, конфісковані в 1775 р., а з квітня 1788 р. він разом з козаками вже займався роз'їздами, спостерігаючи за береговою лінією.

У червні 1789 р. хорунжий разом зі своїм загоном за наказом М. Кутузова рушив до Єгорлика, де об'єднавшись з бригадою походного отамана донських полків, полковником Іваном Івановичем Ісаєвим, Бузьким козацьким полком та іншими військами, прикривав з ворожого боку від Бендер генерал-майора Богданова, який захопив на Дунаї турків, що переправлялись до османської Балти. 18 червня 1789 р. у битві під Бендерами чорноморські козаки на чолі з Л. Тиховським проявили мужність та хоробрість, за що заслужили подяку М. Кутузова.

А вже у вересні того ж року під час походу на Хаджибей Л. Тиховський знову очолював козацький загін і разом з З. Чепігою ввійшов до Кривої балки, щоб об'єднатись з військами генерал-майора де Рибаса [14, с. 29]. 14 вересня він знаходився попереду тих, хто штурмував хаджибейський замок. Його відвага й хоробрість служили прикладом для багатьох козаків, за що він і отримав подяку від головнокомандуючого армією, фельдмаршала Г. Потьомкіна.

Під час хаджибейської експедиції команда Л. Тиховського допомагала військам знаходити ворога, доставляла снаряди та провіант через небезпечні місця, а головне – проводила війська

важкими дорогами очаківського степу, які були їм дуже добре відомі [15, с. 138].

Невдовзі після Хаджибейської кампанії, 27 вересня, загін Тиховського брав участь у взятті Акерману, а 11 жовтня партія чорноморських козаків на чолі з армії капітаном підійшла вночі під Кілію, захопила трьох волохів і одного турка, а біля форшлагу фортеці ще й до 400 штук рогатої худоби і до 40 коней. Стривожені турки, вискочивши з фортеці, зав'язали з козаками бій, що продовжувався до трьох годин. Та Л. Тиховський так зумів організувати козаків, що вони втратили лише одного козака та декількох коней.

Команда Тиховського неодноразово повторювала подібні роз'їзди, захоплюючи турків під Кілією, знімала їх пікети, фіксували точні відомості про рух та розміщення турецьких військ.

5 червня 1791 р. З. Чепіга отримав наказ про напад на ворога, що наближався з боку Мачина. Загін Л. Тиховського входив до складу команди, яка атакувала й розбила турків, заставивши їх рятуватись втечею. Йдучи в атаку, Лук'ян Тиховський завжди передбачав можливі наслідки наступу. Турки, відстрілюючись, відступали, але передбачаючи свою поразку вирішили спробувати напасти на чорноморців з тилу. З. Чепіга зі всією кіннотою ринувся назустріч ханові. Ворог, не дивлячись на відчайдушний опір, не встояв перед натиском чорноморців. Вже 6 червня чорноморські козаки зайняли бабадазькі крамниці з провіантом [16, с. 222-223].

Не один раз Л. Тиховський займав місце кошового отамана на чолі кінного загону як під час війни, так і після неї. З. Чепіга в ордері полковому осавулу П. Бурносу повідомляв: «По необхідній військовій потребі від'їжджаю в Яси, командування війська мені довіреного кіннотою доручаю полковнику секунд-майору Л. Тиховському» [14, с. 158-160].

Коли в 1791 р. наступило затишшя, чорноморці стали займати квартири в придністровських містах та селах. Вони зайнялись устроєм хатин, риболовлею, полюванням. З. Чепіга неодноразово вимагав від полковника Л. Тиховського, «для приїзду його світлості (Г. Потьомкіна) наловити доброї риби, ... дістати зайців та тетерів». Прийшлось полковнику брати сіті у розкольників, що викликало нарікання від того ж Г. Потьомкіна, який наказав не кривдити старообрядців [15, с. 12].

Епізоди з бойового шляху Л. Тиховського можна було б продовжувати до безкінечності. Його хоробрість та відвага надихали козаків до звитяг. Але крім військової служби Л. Тиховський займався і господарськими справами. Зокрема, йому було доручено збирати першу партію чорноморських козаків при переселенні на Кубань. Він особисто займався переписом в Слободзеї одружених козаків, які переселялися на Кубань.

Помер Л. Тиховський в Чорноморії та його справу продовжив його син, Лев Лук'янович Тиховський, який теж прославився як відважний козак та умілий командир. Його бойовий шлях можна прослідкувати із формулярних послужних списків, які зберігаються у Військовому архіві. Згідно них Лев Тиховський записався до Чорноморського війська 10 квітня 1789 р. Його кар'єрний зріст був дуже стрімким: 21 жовтня 1789 р. він став хорунжим, 25 травня 1791 р. – осавулом, 21 серпня 1795 р. – поручиком. 13 листопада 1802 р. – полковим осавулом, 3 лютого 1809 р. – військовим полковником.

Подібно до батька, Лев Лук'янович у 1789 р. брав участь в штурмі замка Хаджибей, у взятті фортець Акерман та Бендери, в 1790 р. – в штурмі фортеці Ізмаїл, в 1791 р. – в боях під Бабадагом та Мачином.

Після переселення війська на Кубань Лев Тиховський продовжив службу у прикордонному роз'їзді біля поселень Поповичевське та Корсунське, а в 1796-1797 рр. брав участь у Персидському поході. Загинув він під час сутички з черкесами на Ольгинському кордоні в 1810 р.

Серед перемог Чорноморського війська в російсько-турецькій війні 1787-1791 рр. особливе значення мало взяття фортеці Ізмаїл – головної цитаделі Османської імперії на нижньому Дунаї. Сам О. Суворов був зацікавлений в штурмі цієї фортеці. Неодноразово він підбадьорював козаків, згадуючи їхні попередні перемоги і ніколи не зменшував труднощів означеного штурму. Він полюбляв говорити: «Вали Ізмаїлу високі, канави навколо нього глибокі, але все-таки нам потрібно взяти фортецю!». Під час штурму Ізмаїлу чорноморським козакам було надзвичайно важко. В редуті Табія, Червоній мечеті на двох кам'яних постоялих дворах відчайдушно бились захисники Ізмаїлу. Спочатку військовий полковник Констянтин Тимофійович Кордовський разом з вірною командою деякий час невдало штурмували турків (їм ніяк не вдавалось захопити ворота), але врешті-решт ворота були вибиті гарматними пострілами й козаки зуміли захопити твердиню [17, с. 145-146].

Йдучи в атаку, полковник К. Кордовський промовляв: «Вперед за мною! Дивіться на мене: де буду я, там і ви будете. Разом розділимо славу або покладемо голови!». Він першим кидався у глибоку канаву і видряпувався на вал навіть без драбини. Разом зі своєю командою, перебуваючи на бастіоні, він відбив у ворога батарею. Заслуговує поваги й той факт, що будучи пораненим, полковник не залишив поля бою. Козаки намагались наслідувати свого командира, але не всім це було під силу.

Після Ізмаїльської кампанії багато старшин було нагороджено орденами, а ті, хто не отримав ордена був удостоєний особливої форми золотим хрестом на Георгіївській стрічці з написом «За сумлінну хоробрість». Усім нижчим чинам, які брали участь в штурмі, вручили срібні медалі на Георгіївських стрічках з написом «За сумлінну хоробрість при взятті Ізмаїлу грудня 11 дня 1790 р.». Серед нагороджених О. Суворовим за виняткову мужність було немало старшин Чорноморського війська інонаціонального походження. Це військові полковники Лук'ян Тиховський та Костянтин Кордовський; капітан Петро Яновський; підпоручики Федір Подскальський, Іван Толмачеський, Максим Кравчуновський, Петро Бурнос, Кирило Зимавський; полкові осавули Артемій Луговський, Петро Чернявський, Федір Яновський, Микола Шияневський; полкові хорунжі: Іван Водолажський, Петро Кравчуновський, Петро Дубинський, Карпо Бертадський, Сидір Гординський, Семен Журавлевський, Олександр Заводовський, Влас Красинський, Михайло Єдучевський [13, с. 29-35].

У березні 1791 р. у боях під Мачином об'єдналися загони під командуванням Л. Тиховського полковника К. Кордовського. На світанні 31 березня 1791 р. вони спільно штурмували турецьке укріплення. Після двочасового бою, підтриманого гарматним вогнем з флотилії, укріплення було взято. Пізніше полк К. Кордовського зайняв вигідну позицію навпроти Тульчі, де міг спостерігати за пересуванням ворога.

Висновки із даного дослідження. Підсумовуючи все вищесказане, можна зробити висновок про те, що у другій половині XVIII століття, коли Російська імперія розпочала новий етап активної зовнішньої політики, пов'язаної з приєднанням причорноморських територій, які раніше перебували у складі давньоруської держави та з бажанням посилити свій вплив на Балканах, Л. Тиховський, П. Бурнос та К. Кордовський приймали участь у російсько-турецькій війні 1787-1791 рр. Вони очолювали козаків у боях при облозі та взятті Очакова, Хаджибея, Ізмаїла та Бендер, взятті Березанської фортеці, Ісакчі, Тульчі, Акермана, в битвах біля с. Терновка (під Бендерами) та Мачині і першими вступали в бій з ворогом, на власному прикладі показуючи хоробрість та звитягу козацької старшини польського походження, що служила в іррегулярних військах південної України.

Список літератури:

1. Скальковський А. О. Історія Нової Січі або останнього Коша Запорізького / А. О. Скальковський. – Дніпропетровськ: Січ, 1994. – 678 с.
2. Щербина Ф. А. История Кубанского казачьего войска / Ф. А. Щербина. – Екатеринодар: Типография Кубанского обласного правления, 1910. – Т. 1. – 745 с.
3. Венков А. В. Атаман Войска Донского атаман Платов / А. В. Венков. – М.: Вече Год, 2008. – 480 с.
4. Фролов Б. Национальный состав Черноморского казачьего войска (1787-1860) / Б. Фролов // Культурная жизнь Юга России. – 2002. – № 2. – С. 41-48
5. Голобуцкий В. А. Черноморское казачество / В. А. Голобуцкий. – Київ: Академия наук УССР, 1956. – 416 с.
6. Анцупов И. А. Казачество российское между Бугом и Дунаем / И. А. Анцупов. – Кишинев, 2000. – 290 с.
7. Бачинська О. А Дунайське козацьке військо / О. А. Бачинська. – Одеса: Астропринт, 1998. – 232 с.
8. Гончарук Т. Г. Григорій Потьомкін – гетьман українського козацтва / Т. Г. Гончарук. – Одеса: Астропринт, 2002. – 140 с.
9. Шенк В. К. Казацкие войска (Хроники гвардейских казачьих частей помещены в книге Императорская гвардия) / В. К. Шенк. – СПб.: Тип. В. Д. Смирнова, 1912. – 462 с.
10. Фелицын Е. Д., Щербина Ф. А. Кубанское казачье войско / Е. Д. Фелицын, Ф. А. Щербина – Краснодар: Советская Кубань, 1996. – 480 с.
11. Короленко П. П. Предки кубанских казаков на Днепре и на Днестре / П. П. Короленко. – Екатеринодар: Тип. П. Ф. Бойко, 1900. – 203 с.
12. Шиян Р. І. Козацтво Південної України в останній чверті XVIII ст. / Р. Шиян. – Запоріжжя: Тандем-У, 1998. – 98 с.
13. Суворов А. В. Сборник документов / под ред. А. В. Сухомлина. – М.: Воениздат, 1952. – Т. 2. – 676 с.
14. Сапожников И. В., Сапожникова Г. В. Запорожские и черноморские казаки в Хаджибее и Одессе (1770-1820-е гг.) / И. В. Сапожников, Г. В. Сапожникова. – Одесса: ОКФА, 1998. – 272 с.
15. Хаджибей-Одеса та українське козацтво (1415-1797 рр.): Збірник наукових статей, матеріалів та републікацій / відп. ред. І. В. Сапожніков, наук. ред. Г. В. Сапожнікова. – Одеса, 1999. – 400 с.
16. Дубровин Н. Ф. Сборник военно-исторических материалов / Н. Ф. Дубровин. – Вып. 8. Бумаги князя Григория Александровича Потемкина-Таврического: 1790-1793 гг. – СПб.: Военная типография, 1895. – 376 с.
17. Попка И. Черноморские козаки в их гражданском и военном быту / И. Попка. – СПб, 1958. – Ч. 2. – 509 с.

Ложешник А.С.
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

ЧЕРНОМОРСКАЯ СТАРШИНА ПОЛЬСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ НА ПРИМЕРЕ Л. ТИХОВСКОГО И П. БУРНОСА

Аннотация
В статье рассматривается многонациональный состав Черноморского казачьего войска, особенное внимание уделяется старшине польского происхождения. В частности, в исследовании на основании архивных материалов рассматривается социальное сословие, семейное положение та участие в военных действиях (облоге та взятии Очакова, Хаджибея, Измаила, Бендер, взятии крепостей Березань, Исакча, Тульча, Аккерман, в битвах под с. Терновка (под Бендерами) и Мачине) старшины польского происхождения во время русско-турецкой войны 1787-1791 гг. Эти факты исследуются на основании рассматривания участия в боевых операциях старшин Черноморского войска инонационального происхождения: Лукьяна Тиховского, Константина Кордовского, Петра Бурноса, Степана Заводовского, Ивана Подлисецкого и других, чей боевой опыт стал примером усердной службы старшины Черноморского казацкого войска.
Ключевые слова: русско-турецкая война 1787-1791 гг., казацкая старшина, Черноморское войско, поляки, Лукьян Тиховский, Петр Бурнос.

Lozheshnyk A.S.
Odessa I.I. Mechnikov National University

BLACK SEA FOREMAN OF POLISH DESCENT: ON THE EXAMPLE OF L. TYKHOVSKYI AND P. BURNOS

Summary
In article considered the multinational structure of the Black Sea Cossack army, the special attention is paid to the foreman of the Polish origin. In particular, in a research on the basis of archival materials the social estate, marital status that participation in military operations (surround that capture of Ochakov, Hadzhibey, Izmail, Bender, capture of fortresses of Berezan, Isakcha, Tulcha, Akkerman, in fights under the village of Ternovka (near Bender) and Machin) foremen of the Polish origin is considered during the Russian-Turkish war of 1787-1791. These facts are investigated on the basis of examining of participation in combat operations of foremen of the Black Sea army: Lukyan Tikhovsky, Konstantin Kordovsky, Pyotr Burnos, Stepan Zavodovsky, Ivan Podlisetsky and others whose fighting experience became an example of diligent service of the foreman of the Black Sea Cossack army.
Keywords: Russian-Turkish war of 1787-1791, Cossack foreman, Black Sea army, Poles, Lukyan Tikhovsky, Petr Burnos.

УДК 39=161.2(045)«3633»(1-31)(=1.3)

УЧАСТЬ ПОЛЬСЬКОЇ ГРОМАДИ МІСТА ОДЕСИ У ВИСВІТЛЕННІ ПОДІЙ ЛОКАУТУ У ЛОДЗІ ТА ДОПОМОЗІ ЛОКАУТОВАНИМ РОБІТНИКАМ (НА ОСНОВІ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ)

Стрельцова А.В.
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Висвітлюється допомога локаутованим робітникам м. Лодзь одеською польською громадою. Статтю написано на основі польськомовної періодики, яка видавалася у м. Одеса у період 1906-1907 рр. Звертається увага на соціальний та етнічний фактори під час пожертв. Уперше приведені таблиці підрахунку загальної кількості пожертв. Для написання статті задіяно контент-аналіз.
Ключові слова: поляки, Одеса, локаут, Лодзь, благодійність.

Постановка проблеми. Одеса здавна мала тісні культурні зв'язки з польськими землями, це пов'язано з великою польською громадою проживаючою у місті. Але, у деякі критичні періоди історії, одеські поляки були зв'язані зі своїми рідними на теренах Польщі ще і, певною мірою, економічно. Маю на увазі, грошові пожертви. Одним з моментів, котрий свідчить про тісні зв'язки між Одесою та Польщею – період локауту у Лодзі. Не зважаючи на віддаленість міст, одесити співпереживали голодуючим робітникам м. Лодзь та намагалися якнайактивніше допомогти.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Статтю написано на основі аналізу періодичної преси, яку випускали поляки міста Одеси у 1906-1907 рр. Для аналізу були залучені наступні газети: «Życie Polskie» (1906) [23-35], «Tydzień noworoczny» (1907) [23], «Reforma» (1907) [20-21], «Nowiny polskie» (1907) [7-19], «Naprzyd» (1907) [4-5], «Na posterunku» (1907) [6]. Тема є недослідженою. Подібною темою, але про жителів Петербургу, займався Шустер У. А., хоча, свою увагу він зосереджував переважно на соціальному, а не на етнічному чиннику допомоги[3].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є показ участі польської громади м. Одеси у допомозі локаутованим робітникам м. Лодзь, через фінансові пожертви та якнайширше розголошення інформації про локаут.

Виклад основного матеріалу. У жовтні 1906 року у Лодзі відбувся масштабний виступ пролетаріату, він був спричинений розстрілом п'яти робітників фабрик міста. Наступного після розстрілу дня, 11 жовтня, всі фабрики міста зачинилися. І хоча 14 жовтня робітники припинили страйк, фабриканти відмовилися виплачувати гроші за не відпрацьовані дні, що спричинило, у свою чергу, продовження страйку 16 жовтня. З 17-го грудня на частині фабрик, а з 29-го грудня на усіх великих фабриках Лодзі власники почали локаут, тобто робітників масово не допускали до робочих місць, при цьому їх не звільняли і не виплачували заробітну платню [1, с. 305]. Умовою припинення локауту було звільнення 98 активістів та запровадження нового розпорядку. Оскільки лодзинські робітники не пішли на повне задоволення вимог фабрикантів, а фабриканти не прийняли часткові поступки робітників, локаут у Лодзі тривав протягом 18 тижнів. Локаут закінчився повним прийняттям вимог фабрикантів [3, с. 362-363].

Події у Лодзі одеська польська періодика почала висвітлювати з 8 жовтня. Перша згадка з

© Стрельцова А.В., 2016

цього приводу з'явилася у газеті «Życie polskie» у розділі «Z Krolestwa», та розповідала про заворушення у місті [23, с. 2]. Хоча, у газеті «Nowiny Polski» можемо знайти інформацію про ігнорування подій локауту у деяких, навіть поважних, газетах: «Rzecz dziwna – wiele organyw naszej prasy i to organyw poważniejszych, traktuje sprawę lokautu obojętnie, zimno albo też...nic nie pisze o lokaucie» [10, с. 2]. Інформація про закінчення локауту подана у статті «Lokaut można uważać za ukończony» датованій 15-м квітня: «Pierwsza fabryka lokautowa Karola Steinerta poszła w ruch» [17, с. 3]; та у розділі «Zewsząd» («Звідусіль») від 29-го квітня: «Koniec lokautu w Łodzi. Połowa fabryk, objętych lokautem, jest już w ruch puszczono» [19, с. 2].

У весь час локауту сім'ям робітників надавалася допомога від небайдужих людей з терен Російської Імперії. Не виключенням став і південь сучасних земель України, своєрідним «польським центром» котрого можна сміливо вважати Одесу. Польська громада міста позиціонувала себе, як сполучна ланка між поляками не лише півдня Імперії, а й усім польським зарубіжжям. Про це свідчить направленість періодики та заклики на перших шпальтах газет: «Pismo nasze będzie łącznikiem pomiędzy wszystkimi rodakami, rozsypanemi na oblrzymiej przestrzeni południa, nawiążemy rywnież nić trwalych stosunkyw z krajem, oraz z rodakami naszymi w Ameryce w Stanach Zjednoczonych i Brazylii» [7, с. 1]. Газету можна було придбати у Варшаві, Херсоні, Києві, Вінниці, Вільно, Кишиневі, Москві, Єлисаветграді, Ольгополі, Проскурові, Харкові, Бродах, Львові, Берліні, Кракові, Мілуокі [7, с. 1]. «Nowiny Polskie» були єдиною польською газетою на півдні Росії [14, с. 1]. Отже, не дивним стало те, що одеська редакція газети під керівництвом Яна Міодушевського (Jan Mioduszewski) розпочала збір пожертв з усієї території проживання її передплатників. Міхал Кендзя закликав зі шпальт газети «Nowiny Polskie»: «...Jak daleko «Nowiny» roztaczają swe kręgi, jak daleko płyna ich słową staję przed wami i jękim błagalnym prosze: Pomocy dla łydzkich robotnikyw!» [7, с. 1]. Також у газеті з'являлися поступово і інші заклики: «Na pomoc zgłodniałym – na pomoc, kto żyw, kto serce ma w piersi!» [8, с. 2], «Do twego wiec serca i sumienia, społeczeństwo polskie, apelujemy z pośbą o jaknajszybsze ofiary na robotnikyw lokautowych, ich rodziny i dzieci!!!» [14, с. 2]. Польські газети кінця 1906 – поч. 1907 рр. переживали не найкращі часи, що було пов'язано з забороною газети «Życie Polskie» («Na skutek rozporządzenia pana Odeskiego jeneral-gubernatora pismo «Życie Polskie» zostało zawieszone na czac trwania stanu wojennego za umieszczenie wiersza «Na Nowy Rok»...» [22, с. 4]). Через те, що певний період польська громада не мала можливості видавати постійну газету (перший випуск «Nowiny polskie» вийшов лише 25 лютого), збором коштів починали займатися ще газети-одноденки, такі як «Reforma». У номері першому одноденки «Reforma» було уміщено відозву Громадянського Комітету Лодзі (Komitet obywatelski) під назвою «Do wszystkich ludzi dobrej woli». У відозві коротко змальовується ситуація у Лодзі та проситься про надання допомоги голодуючим робітникам та їх сім'ям: «Zwracamy się do wszystkich mieszkańcyw Łodzi, do przedstawicieli wszystkich warstw społecznych, do ludności kraju całego i kreśow o ofiary na rzecz niemajacych pracy robotnikyw łydzkich...» [20, с. 1]. У тому ж номері, у якості відповіді Едвард Русіньскі (Edward Ruciński) приносить пожертву у розмірі 2 руб., і це найперша пожертва від одеситів на потреби робітників Лодзі, яка простежується у розглянутій періодиці (11 лютого) [20, с. 1]. Для більш повного висвітлення локауту Ян Міодушевський виступив у одній з польських організацій м. Одеси, а саме у «Domu Polskim», з лекцією «o lokaucie w Łodzi» [20, с. 1].

Не зважаючи на те, що багато людей хотіли зробити анонімні внески, політика газети «Nowiny Polskie» була наступною: «każdy dobry uczynek powinien być podany do wiadomości publicznej, gdyż w tej chwili będzie naśladowany» [10, с. 2]. Незважаючи на це, частина пожертв, все таки, надходить лише з зазначенням ініціалів чи т.п., наприклад: «W.K.», «od wdowy», «jako wyraz czci dla ś. p.d-ra Miflet», «Polka» [9, с. 2], [10, с. 2]. У номері 8 газети «Nowiny Polski» було поміщено фейлетон, у котрому змальовувалося бажання бідної дівчини пожертвувати останні гроші на потреби робітників Лодзі, залишивши свій вчинок анонімним: «-...przyniosłem od pani troszkę pieniędzy na ten biedny lokaut, a to odemnie – dodała, складаючи може ostatnie 40 groszy.

– Przepraszam, a jak się panienka nazywa, bo trzeba zapisać imię i nazwisko.

– E, nie trzeba panie, niech tam o tem ten «biedny lokaut» nie wie, a zresztą czy po to się daje, by figurować na gazecie czy to warto?» [17, с. 4]. За період локауту, одеській польській громаді вдалося зібрати 516 рублі 73 копійки (див. табл. 1).

Гроші було зібрано 144 окремими іменними пожертвами, включаючи іменні списки пожертв від працівників одеського водогону, та трьома колективними з наступними підписами: «od Technikyw odeskich», «od robotnikyw fabryki Gena i innych» та «zebrane w Odesie» пані Романовською (Romanowska) [9, с. 2], [12, с. 2], [16, с. 2]. Гроші до редакції газети надходили з різних міст: Одеса, Керч (10 руб.), Херсон (28 руб. 50 коп.), Саврань (16 руб.), Умань (2 руб. 80 коп.), Проскурів (50 коп.).

Газета «Nowiny Polski» виходила на польській мові, та була орієнтована на польське населення, адже національна періодика виступає як засіб та гарант збереження самобутності народу, його культури, традицій та ін. [2, с. 109]. Не зважаючи на це, багато пожертв, як можна судити з прізвищ, були зроблені етнічними українцями та росіянами (Harasimenko, Warfołomiejew, Jakowenko і т.п.) [14, с. 2]. Це, перш за все, пов'язано з солідарністю робочого люду, адже більшість не польських прізвищ зустрічається у списках робітників, чи людей, котрі внесли незначні суми грошей, що, також, частково свідчить про їх робоче походження. Тож, можемо сказати, що у мотивації допомогти робітникам Лодзі активно діяли два фактори солідарності – етнічний та соціальний. Хоча етнічний фактор не завжди брав гору над соціальним станом. У газеті «Nowiny Polski» висміюється образ «доброго поляка». Для того щоб вважатися таким, потрібно «kupić portrety

znakomitych wieszczyw, kilka orzełkyw i scenek z powstania, powiesić je na ścianie i oto mamy wizerunek «dobrego polaka», ktyry jest bardzo wrażliwy na sprawy narodowe, lokaut w Łodzi go nie obchodzi, bo to nie sprawa narodowa» [10, c. 2].

Громадянський Комітет Лодзі, у обличчі доктора Скальского (Skalski), скарбника Комітету, періодично висловлював подяку небайдужим та звітував про отримання грошей, знову ж таки, через газету: «Darujcie proszę, że dziś dopiero kwituję, z

Таблиця 1

Ім'я	Руб.	Коп.
Antoni Poluta	10	
Jan Zapolski	1	
Edmund Dąbrowski	3	
Florian Anrzejewski	3	
Julja Cerynina	1	50
Helena Lewińska	1	
M. Fastykoska	0	50
Zofja Dodrowolska	3	
Katarzyna Paternowska	0	50
Konstanty Zieliński	3	
Ignacy Symonowicz	3	
Franciszek Rybacki	5	
Bronisław Olszewski	4	
Konrad Zering	1	
Edmund Zboromirski	5	
W.K.	0	15
Jul.	0	3
H.	0	5
N.	0	2
St. Przybyszewski	0	10
Edward Leszczyński	1	
od wdowy	3	
jako wyraz czci dla ś. p.d-ra Miflet	1	
w pamięć Barbary Lebiediewoj	3	
Jan Gośniewski	1	
Ksienia Ignatowa	1	
Jan Jangrodzki	3	
Wąsowicz	1	
Helena Tenisowa	10	
Polka	1	
St.Kowal	0	40
Bolesław Miciński	10	
Piotr Rudnicki	1	
Michalina Brzezińska	1	
Władyslaw Korzeniowski z Kerczu	10	
Dominik Kurowski	1	
Katarzyna Smolska	1	
Jyzeta Smolska	0	50
Dominika Bogusz	0	50
Anna Pietrakowska	0	50
Marja Domaszewska	1	
Benigna Szydłowska	1	
Ludwika Sławoszewiczowa	2	
od Technikyw odeskich	6	13
R.G.	1	
P.Kr.	3	
Wiktor Semenko	3	
K.S.	1	
Kowal	0	50
Michał Januszko	1	
Maciej Michalak	1	
N.N.	1	
Stefan Czarnecki	2	
Adam Grzybowski	3	
Zofia i Antoni Jackiewicze	3	
ks. Wojciech Kapciński	1	
Marja i Leonard Korolko Bobrowscy	2	
Edward Kobielski	0	50
Władysław Kossakowski	1	50
Julјan Kulikowski	2	
Henryk Łubieński	0	50
Kazimierz Miłaszewski	2	
Eleonora Misiurewicz	1	
Telesfor Oskierko	1	60
Gustaw Paczoski	1	
Jyzefa Pieńkowska	0	40
Jan Pieńkowski	1	
Bolesław Rydzewski	1	
Michał Wielkaniec	1	
Zofja Wimuthywna	1	
Stanisław Wimuth	1	
Kostanty Witali	1	50
Juljan Zapolski*	0	50
F. Michalska	4	
M. Lenartowicz	1	
L. Kamforowicz	3	
S. Izdebski	1	
G. Święcicki	1	
E. Święcicka	1	
H. Skrzypińska**	5	
Anna Jokisz z Humania	2	80
A.P.	3	
S.P.	2	
J.P.	1	
K.D.	1	
Harasimenko	0	30
Warfołomiejew	0	30
Charczenko	0	30
Wołoszin	0	30
Zydałkin	0	30
Ryżanowski	0	25
Birski	0	20
Bykowski	0	20
Wisznij	0	20
Jasiński	0	20
Gudzowski	0	20
Obrywalczenko	0	20
Jakowenko	0	20
Sudin	0	20
Matiuchin	0	20
Bedrzycki	0	20
Szetler	0	20
Biełobrzycki	0	20
Grygorczenko	0	20
A. Iwanow	0	20
Rejnik	0	20
J. Iwanow	0	20
H. Muntian	0	20
W. Wołkow	0	20
Materański	0	20
Kołosow	0	20
Puksianko	0	20
Sokołow	0	20
Sawinski	0	20
Barabanow	0	20
Trynkin	0	20
Korsak	0	20
Orłowski	0	20
Kulik	0	20
S. Bedrycki	0	20
A. Warfołomiejew	0	15
Samosiuk	0	15
Tupczyenko	0	10
Demjanow	0	10
Czernikow	0	10
Kuczka	0	10
Herasimenko	0	10
Archipow	0	10
Bielenko	0	10
Jegorow	0	10
Zamzin	0	10
Cielik***	0	10
Aleksander Drapiński	1	
Marja Wasiljewa	1	
K.S.	1	
Łukasz Wronowski	25	
Antoni Broszkiewicz	1	
Antonina Żukowska	1	
Krystyna Gieroś	0	20
N. Rudkowski	0	50
p. Romanowska: «zebrane w Odesie».	48	
Jyzef Szewczyk z Płoskirowa	0	50
Kornelia Grunean	5	
od robotnikyw fabryki Gena i innych gyrą	250	
Edward Ruciński	2	
Разом	516	73

**з Херсону*

*** з Саврані*

**** від працівників одеського водогону. Зібрано Адамом Пшевуським (Adam Przewyski)*

otrymanych od Was pieniędzy na cel robotnikyw dotkniętych lokautem. Pieniądze wpłyneły i zostały już rozdane» [14, с. 2].

Таблиця 2

№ газети	Загальна к-ть статей	Статті про локаут	Статті про локаут (%)
1	28	2	7,14
дод.1	22	1	4,55
2	37	7	18,92
дод 2	20	1	5
3	38	2	5,26
дод 3	14	1	7,14
дод 4	27	1	3,70
5	28	4	14,29
6	32	1	3,13
7	30	4	13,33
8	26	6	23,08
9	37	1	2,70
10	18	1	5,56
Середня к-сть статей про локаут (%)			6,98

Таблиця 3

№ газети	Загальна к-сть рядків	Рядки зайняті статтями про локаут	Площа газети зайнята статтями про локаут (%)
1	758	220	29,02
дод.1	701	28	3,99
2	1445	351	24,29
дод 2	682	128	18,77
3	841	45	5,35
дод 3	663	10	1,51
дод 4	1044	7	0,67
5	1107	222	20,05
6	1591	15	0,94
7	1158	94	8,12
8	1649	182	11,04
9	1687	48	2,85
10	958	12	1,25
Середня зайнята площа статтями про локаут			9,84

Для того, щоб визначити, яке місце займає згадка про локаут у Лодзі у газеті «Nowiny Polski», яка найбільш повно висвітлювала події, було застосовано контент аналіз (див. табл. 2, 3). Інформація яка стосується Лодзі займає, у середньому, 7% статей номеру, що складає вагому частину. Якщо ж поглянути на кількісні характеристики, то це у середньому 10% площі номеру.

Дивлячись на графік (рис. 1), можемо зробити висновок, що новини про локаут хоча і носили обов'язковий характер у кожному випуску, але їх кількість залежала від активності доброчинців, котрі робили пожертви, або ж від тих чи інших подій у Лодзі, які потребували щонайскорішого висвітлення.

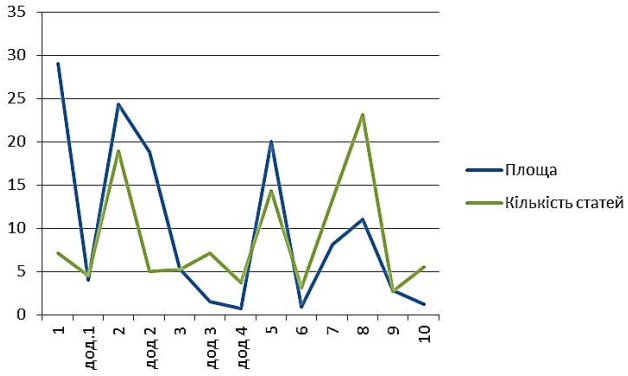

Рис. 1.

Висновки і пропозиції. Отже, можемо стверджувати, що одеська польська громада була дуже тісно зв'язана зі своєю історичною Батьківщиною. Одеські поляки намагалися у критичні моменти максимально допомогти своїм співвітчизникам: не лише жертвуючи певні кошти на їх потреби, а і проводячи агітацію до допомоги між не польським населенням Одеси. Розглянутий приклад є показовим для розуміння взаємозв'язків між Польщею та одеською діаспорою. Варто зазначити, що навіть така не дуже велика сума як 516 рублів у період революції є дуже вагомими коштами. Оскільки у такі часи люди намагаються витрачати кошти лише на необхідні речі, такі як продукти ужитку і т.п., а особливо це стосується робочого класу. Але, у даній ситуації, для допомоги людям, котрі зв'язані лише етнічнім чи соціальним (або двома) фактором одесити знайшли кошти, тож, у їх свідомості, допомога голодуючим робітникам м. Лодзь була необхідною справою. А це, у свою чергу, свідчить про тісний зв'язок між Одеськими поляками та Польщею.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Список літератури:

1. Блэк Дж. Экономика. Толковый словарь / Дж. Блэк. – М.: «ИНФРА–М», Издательство «Весь Мир», 2000. – 847 с.
2. Гребцова І. С. Періодична преса у суспільному розвитку Південного степового регіону Російської імперії (Друга третина XIX ст.): Монографія / І. С. Гребцова. – Одеса: Астропринт, 2002. – 408 с.
3. Шустер У. А. Петербургские рабочие и Лодзинский локаут 1907 г. / У. А. Шустер // Труды ЛОИИ. – Л.: «Наука», 1971. – С. 362–368.
4. Naprzyd. – Odessa, 1907. – № 1
5. Naprzyd. – Odessa, 1907. – № 2.
6. Na posterunku – Odessa, 1907.
7. Nowiny polskie. – Odessa, 1907. – № 1.
8. Nowiny polskie. – Odessa, 1907. – № dod. 1.
9. Nowiny polskie. – Odessa, 1907. – № 2.
10. Nowiny polskie. – Odessa, 1907. – № dod. 2.
11. Nowiny polskie. – Odessa, 1907. – № 3.
12. Nowiny polskie. – Odessa, 1907. – № dod. 3.
13. Nowiny polskie. – Odessa, 1907. – № dod. 4.
14. Nowiny polskie. – Odessa, 1907. – № 5.

15. Nowiny polskie. – Odessa, 1907. – № 6.
16. Nowiny polskie. – Odessa, 1907. – № 7.
17. Nowiny polskie. – Odessa, 1907. – № 8.
18. Nowiny polskie. – Odessa, 1907. – № 9.
19. Nowiny polskie. – Odessa, 1907. – № 10.
20. Reforma – Odessa, 1907. – № 1.
21. Reforma – Odessa, 1907. – № 2.
22. Tydzień noworoczny – Odessa, 1907.
23. Życie Polskie – Odessa, 1906. – № 20.
24. Życie Polskie – Odessa, 1906. – № 21.
25. Życie Polskie – Odessa, 1906. – № 22.
26. Życie Polskie – Odessa, 1906. – № 23.
27. Życie Polskie – Odessa, 1906. – № 24.
28. Życie Polskie – Odessa, 1906. – № 25.
29. Życie Polskie – Odessa, 1906. – № 26.
30. Życie Polskie – Odessa, 1906. – № 27.
31. Życie Polskie – Odessa, 1906. – № 28.
32. Życie Polskie – Odessa, 1906. – № 29.
33. Życie Polskie – Odessa, 1906. – № 30.
34. Życie Polskie – Odessa, 1907. – № 1.
35. Życie Polskie – Odessa, 1907. – № 2.

Стрельцова А.В.
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

УЧАСТИЕ ПОЛЬСКОЙ ОБЩИНЫ ОДЕССЫ В ОСВЕЩЕНИИ СОБЫТИЙ ЛОКАУТА В ЛОДЗИ И ПОМОЩИ ЛОКАУТИРОВАННЫМ РАБОТНИКАМ (НА ОСНОВЕ ПЕРИОДИЧЕСКИХ ИЗДАНИЙ)

Аннотация
Освещается помощь локаутованным рабочим г. Лодзь Одесской польской общиной. Статья написана на основе польскоязычной периодики, которая издавалась в г. Одесса в период 1906-1907 гг.. Обращается внимание на социальный и этнический факторы при помощи. Впервые приведены таблицы подсчета общего количества пожертвований. Для написания статьи задействовано контент-анализ.
Ключевые слова: поляки, Одесса, локаут, Лодзь, благотворительность.

Streltsova A.V.
Odessa I.I. Mechnikov National University

PARTICIPATION OF POLISH COMMUNITY OF ODESA IN COVERING EVENTS OF LOCKOUT IN LODZ AND HELP TO LOCKED OUT WORKERS (ON THE BASIS OF PERIODICALS)

Summary
Reveals the help of the Odessa's Polish community to the workers of Lodz. Article written by Polish-based periodical that published in Odessa. Attention is paid to social and ethnic factors in donations. At first shows the calculation of the total number of donations. For writing article used content analysis.
Keywords: Polish, Odessa, lockout, Lodz, charity.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 327.39:502.175

«ЗЕЛЕНИЙ» АНАРХІЗМ ЯК СИНТЕЗ ПРИНЦИПІВ АНАРХІЗМУ ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Васильєва І.А.
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського

У статті розглядається такий напрямок анархізму, як «зелений» анархізм або еко-анархізм. Визначено, що багато питань екології підіймались в класичному анархізмі, але зв'язок між цими двома явищами був виявлений та сформульований нещодавно. Існує декілька типів «зеленого» анархізму, основні з них було проаналізовано та порівняно.
Ключові слова: «зелений» анархізм, екологія, цивілізація, примітивізм, ієрархія, технологія, капіталізм, ринкове суспільство.

Ринкові відносини завдають великої шкоди навколишньому середовищу, як показує екологічна політекономія. Для того, щоб змінити ситуацію, суспільству потрібно відмовитися від панування над природою і собі подібними.

Анархістське вчення про вільний розвиток, децентралізацію, різноманітність та спонтанність відображено в багаточисленних екологічних ідеях та проектах.

Зосередження на вирішенні екологічних проблем – загальна тенденція у більшості форм сучасного анархізму. Першим звернув увагу на екологічні проблеми П. О. Кропоткін [7], котрий стверджував, що анархістське суспільство повинно базуватися на конфедерації громад, котрі будуть об'єднувати фізичну та розумову працю, децентралізовану промисловість та сільське господарство. Крім того, Кропоткін констатував факт, що співробітництво всередині видів, між видами та навколишнім середовищем зазвичай вигідніше, ніж суперництво. Праці П. А. Кропоткіна [7] та багатьох інших заклали основи еко-анархізму.

Не дивлячись на те, що багато питань екології підіймались в класичному анархізмі, тільки відносно нещодавно зв'язок між екологічною думкою та анархізмом був виявлений та сформульований. М. Букчин [3; 4; 5] помістив екологію та екологічні проблеми в основу анархізму та його ідеалів, дав аналіз різних аспектів зеленого руху.

Відтак, **метою статті** є визначення взаємозв'язку «зеленого» анархізму як синтезу його основних принципів з екологічною спрямованістю розвитку суспільства.

Анархісти – категоричні противники масового виробництва, а ідеалом суспільного устрою для них є децентралізоване суспільство, яке базується на дрібному виробництві та сукупність незалежних мілких територіально-виробничих об'єднань, тобто деякий конгломерат селянських громад і кустарного виробництва. Міста як структурна одиниця, зосередження влади та управління, з часом повинні себе віджити, масштабне виробництво буде ліквідовано. Чітко прослідковується певний консенсус з теорією «назад до природи», який пропагується окремими об'єднаннями «зелених». При відсутності масового споживача (в основному городянина) відпадає необхідність виробляти непотрібний товар [6].

Ієрархія, централізація, держава та концентрація багатств зменшують різноманіття та вільний розвиток індивідуумів, суспільства, звідси – послаблюють екосистему, так як людство – її частина. М. Букчин доводить, що «...для того, щоб відновити рівновагу в екосистемі, ми повинні зберегти та розвивати різноманітність» [3].

Як відмічав Мюррей Букчин: «...і еколог, і анархіст роблять сильний акцент на спонтанність дій. І для еколога, і для анархіста розвиток досягається зростанням диференціації. Розвиток цілого зумовлено різноманітністю та розвитком його частин...Екологія прагне розширити діапазон екосистеми та розвивати вільну взаємодію між видами, в свою чергу анархізм також прагне розширити діапазон соціальних експериментів та усувати всі перешкоди на його шляху» [1].

Критичний аналіз зелених анархістів зосереджує свою увагу на інститутах домінування, які створюють суспільство, і всі разом поєднуються одним терміном «цивілізація». До таких інститутів відносять державу, капіталізм, індустріалізм, глобалізацію, одомашнення, патріархат, науку, технологію. На думку зелених анархістів, ці інститути деструктивні та є невід'ємною частиною системи експлуатації (у відношенні до людей та навколишнього середовища), тому вони не можуть бути реформовані [6].

Між певними анархічними концепціями та екологією як наукою, що вивчає вплив людини на екосистему, можна провести деякі паралелі.

Еко-анархістські погляди мають два основних направлення – соціальну екологію та «примітивізм». Крім того, досить рідко анархісти притримуються поглядів глибинної екології. Без сумніву, соціальна екологія – найбільш впливовий напрямок. Соціальна екологія пов'язана з ідеями та роботами Мюррея Букчина, котрий писав на екологічні теми в XX ст. та поєднав це з революційним соціальним анархізмом. Найбільш відомі його роботи: «Анархія і організація» [1], «Ми – зелені, ми – анархісти» [3], «Екотопія» [5] та ін.

© Васильєва І.А., 2016

Перш ніж розглядати типи зеленого анархізму (еко-анархізму), потрібно пояснити, чому саме анархізм та екологія взаємопов'язані. В сучасному капіталістичному суспільстві творчість та індивідуальна ініціатива людини обмежена стандартизованими, регулюючими владою масовими стереотипами. Анархістів можна вважати пропагандистами екологічних ідей, оскільки анархізм прагне децентралізувати політичну, соціально-економічну владу для вільного розвитку індивідів та соціуму, таким чином підвищуючи рівень різноманіття в природі.

Зелений анархізм (або еко-анархізм) – одне з направлень в анархізмі, яке акцентується на екологічних проблемах. На ранньому етапі мали значний вплив ідеї американського анархо-індивідуаліста Генрі Девіда Торо та його книга «Уолден, або Життя в лісі» [9] (в ній автор захищає ідеї «справжнього життя» та самодостатності серед природи на противагу розвитку індустріальної цивілізації). Деякі зелені анархісти називають себе анархо-примітивістами (або антицивілізаційними анархістами), хоча не всі зелені анархісти – примітивісти. Багато хто з анархокомуністів розділяє ідеї еко-анархізму. Серед теперішніх зелених анархістів потужні критичні настрої відносно сучасних технологій.

Більшість зелених анархістів зосереджує увагу не на філософських проблемах майбутнього суспільства, а на захисті землі та соціальної революції. Сучасні системи супротиву, створення альтернативних, стійких способів життя вважають більш значними, ніж фривольні протести.

Частина зелених анархістів розглядає веганізм у якості складової частини боротьби за свободу, здоровий спосіб життя. Веганархізм – це політична філософія веганізму (точніше – звільнення тварин) та зеленого анархізму, яка поєднує ці направлення в інтересах соціальної революції. При такому підході держава розглядається як непотрібний та шкідливий інститут для людей, зокрема для тварин. Веганархісти розглядають ідеологію у якості комбінованої теорії, або обидві філософії сприймаються одним цілим. Цей підхід описується як гуманізм у відношенні до тварин в рамках зеленого анархізму, чи анархістський суспільний рух по звільненню тварин [6].

Більшість зелених анархістів активно розвиває та пропагує свої ідеали, деякі з учасників приймають участь в акціях прямої дії. Певна частина працює в таких організаціях: Earth First!, Сила Коріння (Root Force), чи в більш радикальних – Фронт звільнення Землі, Армія звільнення Землі, Фронт звільнення тварин. Учасники беруть участь в акціях протесту проти лісозаготівлі, галузі м'ясо-молочної індустрії, лабораторій, в яких проводяться експерименти над тваринами та проти структури генної інженерії. Їх дії, зазвичай, носять ненасильницький характер. У тих випадках, коли насилля має місце, використовуються такі назви, як Міліція за права тварин (Animal Rights Militia), Управління юстиції (Justice Department) або Революційні осередки (Revolutionary Cells) [8].

Соціальні екологи, які представляють собою соціальних анархістів, часто критикують основні (традиційні) направлення в анархізмі за їх зосередження на політиці та економіці, замість того, щоб зосередити свою увагу на екосистемі (людській та екологічній), як це роблять послідовники зеленого анархізму.

Зелений анархізм містить в собі елементи різних взаємопов'язаних політико-філософських теорій та соціальних рухів, таких як анархо-примітивізм, глибинна екологія, соціальна екологія, фемінізм, егоїзм, пост- і антилефтизм, ситуаціонізм, ідеали мисливців-збирачів та ін.

Даний рух рішуче відштовхує можливість відстоювання своїх інтересів шляхом політики, вважаючи за краще автономну та пряму дію, саботаж, повстання, біорегіоналізм та повернення до дикої природи заради конструктивних змін [8].

Деякі зелені анархісти, які ідентифікують себе як примітивісти, є прихильниками «повернення до дикості» та до кочового способу життя, в той час як інша частина анархістів виступає проти сучасної індустріальної цивілізації, але не обов'язково виступає проти одомашнення або сільського господарства. До представників першого напрямку можна віднести Дерика Дженсена та Джона Зерзана, до другого – Теодора Качинського. Інші зелені анархісти, головним чином технопозитивісти, пропонують інші форми організації, як аркологія або технатес.

Фізична цивілізація відмежована одомашненням рослин, тварин та людей (відносно останніх початок простежується у часі, мові, мистецтві та символічній культурі). Сільське господарство, до виникнення якого люди часто жили автономними групами мисливців-збирачів, ввело поняття надлишків разом з умовами для виникнення цих інститутів. Цивілізація розглядається більше як парадигма систем, ніж реальних речей, і людей, які знаходяться поза природнім середовищем. Це розглядається як перший крок руйнування природи (і людства).

Зелені анархісти, як М. Букчин, стверджують, що вони зовсім не виступають за повернення в кам'яний вік, вирішуючи питання про людську дійсність, а бажали б бачити ці питання реалізованими на практиці по створенню нових суспільств, які можуть існувати без інститутів домінування. Невеликі екопоселення (не більше ста чоловік), на думку «зелених», найбільш прийнятні по розмірам і в рамках існуючої цивілізації. Для цього повинні бути реорганізовані інфраструктура та політичні системи, щоб надати гарантію їх функціонування [3].

Деякі зелені анархісти вважають, що традиційні форми суспільної організації, на прикладі села, невеликі групові поселення є переважними для людського життя не лише через деяку «духовну перевагу», але й тому, що подібні суспільну організації, за переконанням представників руху, працюють краще. Сім'я важливіший фактор, ніж ролі, які створює людині його трудова належність. Філософія зеленого анархізму може бути пояснена як інтерпретація антропологічних та біологічних істин, або природнє право.

Соціальна екологія чітко визначає причину екологічної кризи у відношеннях домінування між людьми. Експлуатація природи – це продукт домінування у рамках суспільства, але це явище досягає кризових розмірів лише при капіталізмі. За словами М. Букчина: «Поняття, що людина – господар природи починається від експлуатації

людини людиною. Значення самої планети Земля було зведено до рівня ресурсу, об'єкту для експлуатації. Так само, як люди перетворені в предмети споживання, кожна частина природи перетворена в товар, ресурс, котрий повинен бути проданий в гарній упаковці. Розграбування людського духу ринком порівняно з розграбуванням землі капіталом» [2].

«Примітивний» анархізм представлений рядом журналів, які виходять головним чином в США (журнал «П'ятий стан» та британський «Зелений анархістський журнал»).

«Примітивісти», подібно більшості інших анархістів, критично відносяться до підтримки соціальними екологами участі в муніципальних виборах. Соціальні екологи бачать в створенні самостійних суспільних організацій альтернативний засіб, противагу державній владі. Інші ж екоанархісти пропонують пряму дію як більш ефективний варіант для прискорення анархістських та екологічних перетворень, відхиляючи участь у виборах [8].

Також існує «глибинна екологія», котру через її біоцентричний характер більшість анархістів відхиляє як антилюдську. Саме представники цього напрямку думають, що саме існування людей – причина екологічної кризи. Критиками «глибинної екології» виступав М. Букчин та ін. Анархісти вважають, що зводити критичний аналіз екологічних проблем до спрощеного протесту проти людської раси – значить ігнорувати справжні причини та динаміку екологічної кризи.

Зараз багато «глибинних екологів» відмовляються від антилюдських ідей їх руху, особливо організація «Спочатку Земля!» (Earth First!) значно змінила свої погляди і тісно співпрацює з Промисловими Робітниками Світу (IWW), союзом анархо-синдикалістів [6].

Щодо питання про технології, еко-анархісти стверджують, що «ринковий капіталізм – це іскра, з якої постійно розпочинається пожежа: примусова адаптація природнього стану людського суспільства до економічно-індустріальної цивілізації та технократії не є тільки ієрархічною та зовнішньою, вона проникає всередину людської свідомості». Таким чином, не лише використання технології визначає її вплив на суспільство, а скоріше вплив технології визначено в значній мірі суспільством, котре її створює.

Технологія розглядається зеленими анархістами у якості комплексної системи, а не конкретних фізичних інструментів. Технологія потребує експлуатації навколишнього середовища шляхом розробки та добування ресурсів, а також людей – через роботу, індустріалізм, спеціалізацію та розділення праці. Анархо-примітивісти виступають і проти зелених технологій, вважаючи їх лише спробою реформування існуючої системи суспільного устрою. Зелені технології – це інновації, в основі яких лежать принципи стійкого розвитку та повторне використання, за рахунок чого знижується негативний вплив на навколишнє середовище, кількість відходів.

Інша частина зелених анархістів пропонує замість сучасних технологій використовувати більш «компактні», які використовують максимально нешкідливі ресурси [2; 8].

Таким чином, діяльність людини в світі природи має свої природні рамки, порушення яких викликає відповідну реакцію, наслідком останньої може стати вимирання людини як виду або його деградація. Екологізм неминуче стикається з необхідністю прийняття тієї чи іншої моделі вирішення не лише суто природоохоронних, а й загальносоціальних проблем. Однією з таких моделей є «зелений» анархізм.

Список літератури:

1. Букчин М. Анархия и организация [Электронный ресурс] / М. Букчин. – Режим доступа: http://aitrus.info/node/620
2. Букчин М. К освободительным технологиям [Электронный ресурс] / М. Букчин. – Режим доступа: http://aitrus.info/node/2390
3. Букчин М. Мы – зеленые, мы – анархисты [Электронный ресурс] / М. Букчин. – Режим доступа: http://www.aitrus.info/node/724
4. Букчин М. Экология и революционная мысль [Электронный ресурс] / М. Букчин. – Режим доступа: http://www.aitrus.info/node/384
5. Букчин М. Экотопия [Электронный ресурс] / М. Букчин. – Режим доступа: https://avtonom.org/news/myurrei-bukchin-ekotopiya
6. Каздым А. А. «Зеленый» анархизм [Электронный ресурс] / А. А. Каздым. – Режим доступа: http://kontinentusa.com/zelenyj-anarxizm/
7. Кропоткин П. А. Взаимопомощь как фактор эволюции [Электронный ресурс] / П. А. Кропоткин. – Режим доступа: http://www.litmir.me/br/?b=133320
8. Сравнительная классификация анархистских течений [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://revbel.org/2015/02/sravnitelnaya-klassifikatsiya-anarhistskih-techenij/
9. Торо Г. Д. Уолден, или Жизнь в лесу [Электронный ресурс] / Г. Д. Торо. – Режим доступа: http://lib.ru/INPROZ/TORO/walden.txt

Васильева И.А.
Южно-Украинский национальный педагогический университет
имени К.Д. Ушинского

«ЗЕЛЕНЫЙ» АНАРХИЗМ КАК СИНТЕЗ ПРИНЦИПОВ АНАРХИЗМА И ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

Аннотация
В статье рассматривается такое направление анархизма, как «зеленый» анархизм или эко-анархизм. Определено, что много вопросов экологии поднимались в классическом анархизме, но связь между этими двумя явлениями была определена и сформулирована недавно. Существует несколько типов «зеленого» анархизма, основные из которых были проанализированы и сравнены.
Ключевые слова: «зеленый» анархизм, экология, цивилизация, примитивизм, иерархия, технология, капитализм, рыночное общество.

Vasil'eva I.A.
South-Ukrainian National Pedagogical University
named after K.D. Ushinskiy

«GREEN» ANARCHISM AS SYNTHESIS OF PRINCIPLES OF ANARCHISM AND ECOLOGICAL DIRECTION OF SOCIETY'S DEVELOPMENT

Summary
The article considers such direction of anarchism as «green» anarchism or eco-anarchism. Defined that many issues of ecology were raised in classical anarchism, but the connection between these two phenomena was defined and formulated recently. There are a few types of «green» anarchism, the main of which were analyzed and compared.
Keywords: «green» anarchism, ecology, civilization, primitivism, hierarchy, technology, capitalism, market society.

УДК 323.2

МІЖНАРОДНІ МИРОТВОРЧІ ОПЕРАЦІЇ ЯК ПОЛІТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ ВРЕГУЛЮВАННЯ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

Клюєв К.Г.
Інститут післядипломної та інноваційної освіти
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

У даній статті розглядаються конфліктні явища в сучасному політичному процесі. Голова увага надається аналізу політичних інструментів врегулювання військово-політичних конфліктів, який проводиться шляхом вивчення різних актуальних питань, щодо ролі миротворчих операцій в сучасному світі. Дається аналіз призначення миротворчих операцій для врегулювання військово-політичних конфліктів. Окреслено різні підходи щодо розуміння сутності миротворчості та миротворчої операції. Визначається місце миротворчих операцій в сучасній системі політичних відносин та аналізуються типи мандатів миротворчих місій.
Ключові слова: військово-політичний конфлікт, миротворча місія, стабілізація політичної системи, динаміка, політичні інструменти.

Актуальність теми дослідження. Історія розвитку цивілізації завжди супроводжується різними процесами, що обумовлено природою людини, яка, з одного боку, прагне мирного розвитку та співіснування з іншими членами суспільства, а з іншого, вона готова пожертвувати цими цінностями заради задоволення власних потреб. Такі процеси породжують досить багато конфліктних ситуацій, які мають можливість перетворитися на стадію розвитку збройного, або військового конфлікту. В даний час відбувається трансформація не тільки самого миротворчого процесу як явища, але сьогодні ми спостерігаємо зміну характеру конфліктів, загроз, зміну підходів учасників і відносин між учасниками миротворчих операцій, бачимо появу нових організацій і держав. Виникає цілий ряд протиріч, які характеризують епоху трансформації і найбільш виразно проявляються в умовах конфлікту. Це спонукає держави все активніше реагувати на події, що відбуваються в інших країнах. Процес вироблення механізму взаємодії між різни-

© Клюєв К.Г., 2016

ми державами і міжнародними організаціями в процесі врегулювання конфліктів знаходиться в початковій стадії і тому виникає необхідність шукати взаємоприйнятні шляхи і форми. Тому, актуальність тематики даної публікації не викликає сумніву.

Миротворчі операції, що так активно проводяться останнім часом, є актуальною темою для політичних і наукових дискусій. Говорячи про ступінь вивченості даної проблеми, необхідно відзначити, що лідируючі позиції в дослідженні миротворчої діяльності займають в основному зарубіжні автори. Серії робіт з даної проблеми публікуються міжнародними центрами дослідження міжнародних відносин і проблем миру, таких як Міжнародна академія миру, Інститут ООН з дослідження проблем роззброювання й міжнародних відносин та ін. Серед українських науковців, які зробили значний внесок у дослідження різних питань миротворчої діяльності, слід віднести А.В. Войціховського, О. Гогошу, А. Легу, В. Лисака та багато ін. але багато питань залишаються й сьогодні відкритими і потребують додаткового дослідження та вивчення.

Об'єктом статті є конфліктні явища в сучасному політичному процесі. Предметом дослідження є політичні інструменти врегулювання військово-політичних конфліктів. Метою даної статті є визначення призначення миротворчих операцій для врегулювання військово-політичних конфліктів. Для досягнення мети слід вирішити наступні завданні: проаналізувати різні думки щодо розуміння сутності миротворчості та миротворчої операції; розглянути місце цих операцій в сучасній системі політичних відносин; окреслити типи мандатів миротворчих місій; дати характеристику військово-політичному конфлікту; представити принципи проведення операцій з підтримання миру.

Так, В. Лисак одним з механізмів попередження та подолання криз вважає миротворчі операції або миротворчість. Поняття миротворчості даний автор трактує як творення миру. На його думку, миротворчість представляє собою операції, які направлені на підтримку миру та безпеки. Цей термін та перші миротворчі операції були пов'язані з діяльністю Генерального секретаря ООН Дага Хаммаршельда, який обіймав цю посаду два терміни – з 10 квітня 1953 р. до 18 вересня 1961 року (загинув в авіакатастрофі на території Африки під час проведення миротворчої місії). Під час опису Перших надзвичайних сил ООН у 1956 р., які спрямовувалися на Синайський півострів і було вперше застосовано термін миро творчість [6, с. 35].

Сьогодні дуже змінилися умови діяльності миротворчих контингентів, що викликає й зміну вимоги до них та розширення їх завдань. Вони стали складнішими та комплекснішими. Для їхнього якісного виконання спільно залучаються поліцейський, військовий та цивільний персонал, як складові миротворчих сил. Зростає частка цивільного персоналу миротворчих сил ООН. На цьому етапі розвитку миротворчої діяльності широко впроваджують цивільно-військові відносини, як важливий компонент міжнародних миротворчих операцій. Сучасні тенденції розвитку воєнно-політичної обстановки в різних регіонах планети, зміна підходів до проблем миротворчої діяльності показали, що найрозвиненіші країни дедалі частіше схильні застосовувати так звані «коаліційні операції». Міжнародні миротворчі операції знаходяться на стадії активного розвитку і є відносно новим явищем у світовому суспільстві. Отож правове обґрунтування таких операцій перебуває на стадії еволюції [3, с. 123].

Дослідження результативності безпекових (миротворчих) місій дають можливість стверджувати, що не всі вони є однаково ефективними. Зараз такі місії поділяють за типами мандатів:

1. Моніторингові місії – із мандатом на спостереження за перемир'ям, відведенням військ, демілітаризацією та ситуацією на лінії розмежування. Завжди відряджаються за згодою сторін конфлікту.

2. Традиційні місії – також відряджаються за згодою сторін, але із розширеним мандатом, а саме: поліцейські повноваження у буферній зоні та допомога у переговорах щодо мирної угоди.

3. Багатовимірні місії – так звані «операції другого покоління»; їх мандати визначаються за згодою сторін та стосуються коренів конфлікту: економічна відбудова, інституційні трансформації (реформа поліції, армії, судової системи, проведення виборів).

4. Місії з примусу – «операції третього покоління», які не потребують згоди сторін конфлікту і спираються на статті 25, 42 і 43 Хартії ООН щодо застосування сили задля гарантування реалізації цілей операції [2].

Слід зазначити, що неозброєні або легко озброєні місії з обмеженими мандатами практично не мають ефекту для підтримки миру. Натомість багатовимірні місії або місії з примусу, є значно ефективнішими для миротворчого процесу. Особливо це стосується роботи місій тоді, коли конфлікт ще триває. При цьому, обмежений мандат місії не тільки не сприяє миротворчому процесу, але й може навіть збільшити рівень агресії, наприклад, щодо цивільного населення.

Досвід Грузії засвідчує, що навіть якщо місія має мандат авторитетних міжнародних організацій (ООН та ОБСЄ), але не має військового компоненту та спроможності захистити себе, вона стає вразливою та залежною від сторін конфлікту. Місія ООН в Абхазії та місія ОБСЄ у Південній Осетії покладалися на миротворчі сили СНД, які фактично складалися зі Збройних сил РФ, тим самим легітимізуючи їхню присутність у зоні конфлікту. Досвід вирішення локальних конфліктів у Хорватії, Ліберії, Боснії та Герцеговині, Косові, Анголі підтверджує, що для ефективного моніторингу виконання плану врегулювання місія повинна мати виконавчі повноваження та військовий компонент, тобто здатність погрожувати силою членам незаконних збройних формувань, які не бажають скласти зброю, а також доступ до усієї території та інфраструктурних об'єктів країни, включно з військовими об'єктами. В усіх цих випадках цивільна моніторингова місія працювала паралельно й у тісній кооперації з військовою миротворчою [2].

Виходячи з того, що військово-політичний конфлікт є формою соціальної взаємодії, яка полягає у боротьбі протилежностей і його основною системоутворюючою ознакою його є влада,

то миротворчі операції завжди є втручанням у військово-політичний конфлікт з політичною метою. Тобто, у такому конфлікті миротворчий контингент є окремою стороною у конфлікті, але має свою специфічну мету, яка обумовлена вимогами цієї спільноти щодо припинення бойових дій та врегулювання самого конфлікту. У більшості випадків відбувається процес перерозподілу влади на відвідній території. Це виражається в направленні в район військового конфлікту окремих підрозділів, сил чи інших формувань з метою нав'язування волі міжнародної спільноти сторонам військово-політичного конфлікту або підпорядкування цій волі за допомогою силового примушення. Як вказує В.Лисак, з огляду на колосальну кількість конфліктних ситуацій і затяжний процес регулювання можна говорити про те, що міжнародна спільнота до тепер не виробила дієвих механізмів вирішення цих проблем. Миротворчість все більше набуває популярності і перетворюється на один з актуальних видів міжнародної діяльності у світі. Однак попри всі здобутки після перегляду конфліктів у багатьох виникає думка, що проблем в подоланні наслідків цих конфліктів стало ще більше ніж їх було до міжнародного втручання [6, с. 36].

А. Лега визначає, що операція з підтримання миру – це сукупність узгоджених і взаємопов'язаних за метою, завданням, місцем і часом дій об'єднанихміжнародних сил з підтримання миру і військових спостерігачів у зоні воєнного конфлікту, що проводяться у відповідності до мандату, який затверджено Радою Безпеки ООН і направлені на припинення воєнного конфлікту, створення умов, які сприяють політичному вирішенню протиріч і виключенню можливості рецидиву конфлікту [5].

В. Лисак вважає, що операції з відбудови миру включають заходи, спрямовані на відновлення життєдіяльності найважливіших елементів інфраструктури та цивільних інститутів країни у постконфліктний період із використанням як військових, так і невійськових засобів. Головна мета цих операцій – запобігання повторення конфлікту [6, с. 32].

Однак під час проведення миротворчої операції примушення не носить форми війни з сторонами військового конфлікту, хоча й не виключає примушення до миру. Їх дії мають попереджувальний і обмежувальний характер, створюючи сприятливі умови для недопущення насилля. Це проявляється в обмеженні прагнення до влади сторони (сторін) військово-політичного конфлікту з метою створення сприятливих умов для ненасильницьких способів досягнення миру.

Миротворча операція виступає формою реалізації політики і володіє відповідним комплексом дій та заходів, які є обмеженими у часі та завжди відбуються на теориторії конфлікту військовими або напіввійськовими підрозділами, а також цивільними структурами згідно з рішенням Ради Безпеки ООН, інших міжнародних або регіональних організацій, які несуть відповідальність у сфері підтримання міжнародного миру і безпеки. Ці дії відбуваються відповідно до положень Глави VIII Статуту ООН та проводяться під загальним контролем Ради Безпеки ООН з метою врегулювання або створення умов для врегулювання (запобігання виникненню) міждержавних, а також внутрішніх конфліктів за згодою сторін конфлікту чи з використанням примусових заходів за рішенням Ради Безпеки ООН та виконання всього комплексу завдань, пов'язаних з цим врегулюванням. Врегулювання конфлікту передбачає виконання низки завдань, які можуть змінюватися та оновлюватися в процесі врегулювання [1, с. 167]. При цьому, мета міжнародної спільноти формує комплекс дії миротворчої операції. і це відбувається тоді, коли конфлікт вже розпочався.

Виходячи з сутності миротворчих операцій, можна окреслити їх основні ознаки:

1. Згода конфліктуючих держав або держави на проведення операції, а також держав, що надають контингенти щодо участі у неї. Операції, які здійснюються міжнародним органом і мають, звичайно, дійсно воєнний або потенційно воєнний характер у існуючому або потенційному конфлікті або кризовій ситуації, підставою яких є елемент згоди з більшістю або усіх сторін цього конфлікту.

2. Міжнародна збройна присутність у будь-якій формі. Операції ООН з підтримання миру – дії з використанням Збройних Сил або військових спостерігачів держав-членів Організації Об'єднаних Націй (ООН), що здійснюються Радою Безпеки ООН щодо підтримання міжнародного миру й безпеки.

3. Суворе використання сили лише у відповідності до мети операції або самозахисту. Миротворчі сили, як правило, отримують наказ відкривати вогонь з метою самозахисту і уникати бойових зіткнень.

4. Мета – попередження або припинення насильства. Метою миротворчих сил є попередження бойових дій, створення буфетних зон, підтримання припинення вогню або допомога у забезпеченні громадського порядку. Миротворчість не є примусом до миру, мета якого – боротьба з агресією.

5. Створення умов для мирного врегулювання конфлікту. Операції з підтримання миру включають в себе й участь в підтримці місцевих законів й порядку або в створенні мирної обстановки щодо проведення виборів, плебісцитів тощо [5].

Вперше принципи проведення операцій з підтримання миру сформулював Б. Ургхарт. До базових положень він відніс наступне: чіткий мандат; згода на співробітництво сторін у здійсненні мандата; послідовна підтримка з боку РБ ООН; готовність усіх держав-членів ООН своєчасно надати для миротворчості необхідний військовий, поліцейський та громадянський персонал; забезпечення ефективного керівництва з боку ООН на рівні центральних установ і на місцях; належна фінансова й матеріально-технічна підтримка та невикористання сили, крім випадків самооборони; покладання командування й контролю над проведенням операції на Генерального секретаря ООН; цілковита неупередженість збройних сил ООН та їхній нейтралітет (ці сили не повинні втручатися у внутрішні справи країни, де вони розгорнуті, за жодних обставин). Суть викладених принципів зводиться до того, що згода, виражена сторонами у випадку виникнення внутрішнього збройного конфлікту ще до початку операції, є імперативом. За умов

збройного міжнародного конфлікту згода сторін не потрібна. У багатьох випадках згода слугує ключовим елементом традиційного «підтримання миру» [цитата за 3, с. 125].

Сьогодні міжнародні миротворчі операції проходять під егідою таких міжнародних організацій як НАТО та ОБСЄ. Місії ОБСЄ працюють в Албанії, Республіці Боснія і Герцеговина, Грузії, Естонії, Латвії, Македонії, Молдові, Нагірному Карабасі, Таджикистані, Хорватії, СРЮ (Косово). Загалом постійні місії ОБСЄ на місцях були задіяні у 25 різних операціях [4]. На підтримку діяльності ООН в питаннях миру та безпеки активно діє у зонах конфлікту Північноатлантичний Альянс. Прикладом є участь НАТО у Боснії, Герцеговині, Косово, Македонії, Дарфурі, Іраку. Міжнародні сили сприяння безпеці діють в Афганістані [5].

Сучасна практика реалізації миротворчих операцій у різних регіонах планети дає змогу визначити систему загальних принципів: сформульоване загальне політичне завдання та мандат; вказівки та політичний контроль організації, яка надала мандат; згода країни, на території якої розгортається миротворча місія (якщо у країні відсутній законний уряд або його внутрішньополітичні можливості значно обмежені, необхідно враховувати міркування сил, що фактично здійснюють контроль території і влади); оптимальна кількість держав, які залучатимуть для проведення операції; гнучке політичне керівництво, можливість коригувати мандат у випадку змін політичної обстановки або політична інтерпретація мандата, що надає змогу адаптувати військові цілі до подій, що відбуваються фактично [3, с. 122].

Слід звернути увагу на той факт, що не завжди миротворча операція може відбутися. Однією з головних умов має бути наявність відповідного політичного рішення міжнародної спільноти. Це може бути Рада Безпеки ООН, ОБСЄ, або інші регіональні організації. Необхідна також згода сторін військового конфлікту і визнання всіма його сторонами права міжнародної спільноти на проведення такої операції.

У порівнянні міжнародних миротворчих операцій з військовими операціями за цілями, формою, змістом, можна сказати, що міжнародні миротворчі операції є не стільки військовими акціями, спрямованими на розгром противника, скільки військово-політичними діями, з обов'язковим використанням військового компоненту, щодо забезпечення виконання комплексу завдань, не властивого військовим структурам взагалі. Наприклад, забезпечення проведення виборів в окремих районах, направлення гуманітарних вантажів, забезпечення проведення переговорів, участь у розробці політичних рішень тощо. Втручання у ведення бойових дій між сторонами є, як правило, вимушеним, а не обов'язковим заходом. Воно викликається певними обставинами, передбаченими керівними документами ООН, але які виходять за рамки мандату і обумовлюються окремими резолюціями [1, с. 168].

Електоральні операції є порівняно новою формою миротворчих операцій. Вони можуть бути як самостійними операціями, так і складовою більш масштабних операцій з постконфліктного врегулювання. Демократичні вибори – один з ефективних засобів запобігання та врегулювання конфліктів, оскільки демократично обрані уряди, як правило, не воюють один проти одного. Саме розуміння цього взаємозв'язку та зростання демократизації в глобальному масштабі, особливо в Латинській і Південній Америці, Східній Європі, спонукали Секретаріат ООН за останні роки значно підвищити ступінь своєї участі в електоральних операціях [7].

При здіqсненні миротворчої операції їх дії є переважно політичними. Тому, якщо така операція не досягла мети, то слід вести мову про неправильну політику врегулювання конфліктів. Будь яке кількісне нарощування військового контингенту на території конфліктів не дає позитивного результату. Зміщення акценту міжнародною спільнотою на ширше використання силових методів під час проведення операцій остаточно не змінить суть цих операцій як політичного інструменту врегулювання воєнно-політичних конфліктів.

До основних політичних етапів такого врегулювання можна віднести: припинення вогню; розведення конфліктуючих сторін; власне політичне врегулювання або вироблення рішень щодо нього; розбудова миру. Такий розподіл обумовлений досягненням окремих політичних цілей міжнародних миротворчих операцій, які, на відміну від політичних цілей війни, обумовлюють розгалужений комплекс завдань, кінцевим результатом якого є досягнення стану мирного співіснування сторін. Його форма може вироблятися в ході проведення операції, при цьому, політична мета під час проведення операції може змінюватися. Цей розподіл окреслює також рамки всіх міжнародних миротворчих операцій, в яких виконуються завдання, покликані зменшити страждання мирного населення, не допустити розширення наслідків конфлікту, забезпечити безпеку військового контингенту тощо. Форма та назва цих завдань – гуманітарна інтервенція, евакуація, операція з сприяння тощо) не має суттєвої ролі [1, с. 170].

В цілому, в основу теорії та практики миротворчих операцій повинні бути покладені п'ять найважливіших аспектів: наявність гнучкої, адаптованої до сучасних умов доктрини; визначення принципів комплектування особового складу; досягнення відповідного рівня бойової підготовки з використанням механізму проведення спільних багатонаціональних навчань; об'єднання зусиль військових та інших державних організацій (таких як поліція, митна служба, сили цивільної оборони тощо) для вирішення різноманітних завдань, що виникають під час миротворчих операцій; наявність розвинутої системи управління та контролю [3, с. 126].

Сьогодні досить багато конфліктів можуть здатися далекими для тих, хто не перебуває безпосередньо на лінії вогню. Однак світові держави повинні співставляти ризики, з якими пов'язані дії, з очевидними небезпеками бездіяльності. Нездатність міжнародного співтовариства вжити заходів для вирішення конфліктів та їхнього мирного врегулювання можуть спричинити розширення конфліктів і збільшення кола їх учасників. Останні конфлікти говорять про те, що громадянські війни між сторонами в одній країні можуть дестабілізувати сусідні країни й

поширюватися на інші регіони. Такі процеси викликають багато проблем різного характеру. Це торгівля наркотичними речовинами, незаконна торгівля зброєю, тероризм, біженці, шкода навколишньому середовищу. Їхні наслідки відчуваються далеко за межами безпосередньої зони конфлікту. Для вирішення цих та інших глобальних проблем необхідна міжнародна співпраця та співробітництво.

Таким чином, міжнародні миротворчі операції й на сьогодні досить дієвим політичним інструментом врегулювання військово-політичних конфліктів, який забезпечує вирішення комплексу завдань, які не можуть бути вирішені жодною державою окремо. Політичні, гуманітарні, економічні, соціальні та інші глибинні причини конфліктів в більшості випадків не можуть бути ефективно вирішені, якщо їх трактувати незалежно один від одного. Їх потрібно розглядати комплексно. Тому є важливим своєчасно організувати і скоординувати дії щодо запобігання потенційних або фактичних ситуацій.

Список літератури:

1. Акулов С. Міжнародні миротворчі операції як політичний інструмент врегулювання воєнно-політичних конфліктів / С. Акулов // Політичний менеджмент. – 2005. – № 2. – С. 165-172.
2. Гайдай Д., Заремба К. Миротворча місія на Донбасі: що підказує Україні світовий досвід / Д. Гайдай, К. Заремба, Л. Літра, О. Лимар, Я. Литвиненко, І. Мединський // Європейська правда. – 26 серпня 2016 року.
3. Гогоша О. Формування поняття і принципів миротворчої діяльності ООН / О. Гогоша // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2012. – Випуск 30. – С. 121-127.
4. Каляєв А. Збройні сили України у миротворчих операціях ООН і ОБСЄ [Електронний ресурс] / А. Каляєв. – Режим доступу:www.nbuv.gov.ua /portal/Soc_Gum/Nznuoa/ist/2009…/32_Kaljajev.pdf – Назва з екрану.
5. Лега А.Ю. Сутність операцій з підтримання миру (миротворчих операцій) / А.Ю. Лега // http://www.rusnauka.com /14_APSN_2008/Istoria/32133.doc. htm
6. Лисак В.Ф. Миротворчість в суасних міжнародних відносинах / В.Ф. Лисак // Тенденції розвитку сучасної системи міжнародних відносин та світового політичного процесу. Процеси регіоналізації та глобалізації як домінанта світового розвитку – 2014. – № 1. – С. 32-41.
7. Лук'янов А. Сучасна миротворчість: військові операції невоєнного типу [Електронний ресурс] / А. Лук'янов. – Режим доступу:http://www.mil.gov.ua/index.php?part=massmedia&sub=read&id=12103 – Назва з екрану.

Клюев К.Г.
Институт последипломного и инновационного образования
Одесского национального университета имени И.И. Мечникова

МЕЖДУНАРОДНЫЕ МИРОТВОРЧЕСКИЕ ОПЕРАЦИИ КАК ПОЛИТИЧЕСКИЙ ИНСТРУМЕНТ УРЕГУЛИРОВАНИЯ ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ КОНФЛИКТОВ

Аннотация
В данной статье рассматриваются конфликтные явления в современном политическом процессе. Основное внимание уделяется анализу политических инструментов урегулирования военно-политических конфликтов, который проводится путем изучения различных актуальных вопросов, относительно роли миротворческих операций в современном мире. Дается анализ назначения миротворческих операций для урегулирования военно-политических конфликтов. Определены различные подходы к пониманию сущности миротворчества и миротворческой операции. Определяется место миротворческих операций в современной системе политических отношений и анализируются типы мандатов миротворческих миссий.

Ключевые слова: военно-политический конфликт, миротворческая миссия, стабилизация политической системы, динамика, политические инструменты.

Kliuev K.G.
Institute of Innovative and Postgraduate Education
Odessa I.I. Mechnikov National University

INTERNATIONAL PEACEKEEPING OPERATION AS A POLITICAL TOOL FOR ADJUSTMENT OF POLITICAL-MILITARY CONFLICTS

Summary
This article discusses the conflict phenomenon in modern political process. It focuses on the analysis of the political settlement of the instruments of military-political conflicts, which is done by studying various topical issues concerning the role of peacekeeping operations in the modern world. The analysis of the purpose of peacekeeping operations for the settlement of the military and political conflicts. Identify different approaches to understanding the essence of peacemaking and peacekeeping operations. The place of peacekeeping in the modern system of political relations and analyzes the types of peacekeeping mission mandates.

Keywords: military-political conflict, peacekeeping mission, stabilization of political system, dynamics, political instruments.

УДК 321:342.1

ВПЛИВ ФОРМИ ДЕРЖАВНОГО УСТРОЮ НА ЗМІСТ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ СУЧАСНИХ ДЕРЖАВ

Челак О.П.
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського

У статті стверджується, що сучасна практика організації просторового розвитку держави не проводить різниці при роботі з регіонами різних за формою державного устрою країн, а застосовує єдині правила для всіх без винятку регіональних одиниць, що входять до їх складу. Все це знаходить відображення в концепції «нового федералізму».
Ключові слова: регіональна політика, просторовий розвиток, форма державного устрою, федерація, конфедерація, унітарна держава.

Актуальність теми дослідження. Питання територіальної організації влади в суспільстві завжди є актуальним для політичного дискурсу, незалежно від географічного розташування держави та історичного періоду її функціонування. Традиційно дане питання розглядається в контексті обговорення та пошуку найоптимальнішої форми державного устрою, яка відповідає умовам даного суспільства. Сучасність не є винятком, більш того, вона значно актуалізує це питання через неоднозначність тлумачення поняття «форма державного устрою», а також трансформацією уявлень про управління державою від територіальної організації до просторової політики. Отже, виникає потреба в ґрунтовному аналізі існуючих концепції організації територіального управління державою та впливу форми державного устрою на її зміст.

Аналіз останніх публікацій. Питаннями територіальної організації влади приділили увагу чимало відомих класиків суспільно-політичної науки, серед яких варто відмітити К. Віара, А. Гамільтона, А. Дайсі, А. де Токвіля, Р. Уоттса та ін. Питання просторової організації влади перебувають в колі наукових інтересів таких українських вчених, як Л. Дунаєвої, В. Куйбіди, Ю. Маслова, А. Матвієнка, Г. Музиченко, Т. Титаренко та інших сучасних авторів. Крім того, актуальність децентралізаційних процесів в сучасній Україні призвела до обговорення цієї проблематики народними депутатами, представниками державної влади та управління всіх рівнів, у засобах масової інформації та серед науковців-фахівців. Однак, чіткого уявлення про те, як саме форма державного устрою впливає на зміст регіональної політики держави, зокрема й сучасної України, немає.

Метою даної статті є узагальнення науково доробку суспільно-політичних наук щодо виявлення ступеня впливу різних форм державного устрою на зміст регіональної політики сучасних держав.

Виклад основного матеріалу. Визначальний вплив на організацію просторової організації влади має форма державного устрою, яка характеризує політико-територіальну організацію держави. «Особливості територіального устрою конкретної держави відображають дію різних чинників, зокрема історичні тенденції розвитку суспільства й держави, зміст і характер соціально-економічних змін у ретроспективі, географічні та природні властивості окремих регіонів, національний склад їх населення тощо» [2, с. 66].

У низці досліджень має місце надмірна абсолютизація віднесення форми територіального устрою держави до двох базових форм – унітарної та федеративної, майже не звертаючись до конфедеративної. На нашу думку, це пояснюється тим, що до появи федерацій розмежування між «унітарними» й «конфедеративними» державами по суті справи не проводилося. Характерне для епохи Відродження та пост-Відродження розрізнення, яскраво виражене такими мислителями, як Ж. Боден, Т. Гоббс та Б. Спіноза, було просто розрізненням держав суверенних і не суверенних. При цьому, зазвичай, малося на увазі протиставлення централізованих держав монархічного типу, з одного боку, та груп територій, менш жорстко об'єднаних між собою договором чи васальною залежністю («ліги», «конфедерації») – з іншого. Згідно з класичною теорією суверенітету, критерієм «добре організованої», або справжньої, держави була наявність у ній певного агента, влада якого була б абсолютною, повною, неподільною, безмежною й остаточною. Вперше зіткнувшись із федерацією, прихильники такої теорії суверенітету загалом схилялися до думки, що вона неминуче має загинути. Коли ж через сто років усі змирилися з довговічністю федеративних союзів, потрібно було їх науково обґрунтувати. Так з'явилася типологія «унітарний/конфедеративний/федеративний», яка збереглася і до сьогодення.

У/к/ф-типологія здається шаблонною, навіть такою, що не викликає жодних сумнівів. Проте вона склалася лише впродовж останніх двох сторіч, при чому практично непомітно. Вона дає відповідь на широке запитання: «Хто є носієм верховної влади у системі, а хто – ні?» та в загальному вигляді повідомляє нам, що федерація – це не суверен, але й не протилежність йому. Водночас у/к/ф-типологія відповідає і на конкретніше запитання: «Чи є носієм верховної влади центральний уряд, чи цю роль відіграють уряди місцеві (тобто складових частин утворення)?». Відповіді, що містяться в у/к/ф-типології, зводяться приблизно до наступного. Систему, де сувереном вважається центральний уряд, називають «унітарною». Систему, де суверенами визнаються місцеві уряди, називають «конфедеративною». Якщо

© Челак О.П., 2016

додержуватися у/к/ф-типології, зрозуміло, що федерація являє собою не більше, ніж залишкову категорію. Тому систему, де ні центральний, ні місцевий уряд не наділені верховною владою, називають «федеративною» [Див.: 1].

Як ми бачили, у/к/ф-типологія вимагає постановки цілком конкретного запитання. Корисність цієї типології можна перевірити на основі запропонованих нею відповідей на поставлене вище питання. Якщо ми ретельно вивчимо систему, яку називають федерацією, аби дізнатися, хто є там сувереном – центральний чи місцевий уряд, – і дізнаємося, що ним не є ні той, ні інший, ми отримаємо результат, який не буде відповіддю. Висновок «ні той, ні інший» не інформує нас щодо того, має суверенітет центр чи місцева одиниця.

Головна теоретична проблема, яка стосується федерації, виросла з прагнення визначити, чи є вона «суверенною», чи ні. Теорія суверенітету, перш за все, передбачала (як у понятті вищої, чи граничної, влади) правовий критерій. Але позаяк вважалося, що суверенітет включає в себе цілковиту централізацію (відповідно до категорій «безмежність» і «неподільність»), а федерація не відповідала даному показникові, доволі просто було здійснено перехід до ототожнення федерації з певним рівнем централізації – чи фактично децентралізації. Інакше кажучи, у/к/ф-типологія спричинила значний імпліцитний зсув від ширшого правового до вужчого кількісного критерію. Ось так сталося, що федерацію («ні... ні») позбавили особливої правової характеристики, і водночас вона виступає в якості якоїсь невизначеної, та все ж вимірної кількості влади (ступеня децентралізації).

Одна з найгрубіших помилок, яких припускаються при обговоренні проблеми федерації, полягає у припущенні, що в більшості випадках рівень централізації є простим, зручним і корисним критерієм класифікації та оцінки діяльності урядів. Звичайно, за певних обставин нам доведеться говорити про більшу чи меншу централізацію/децентралізацію. Але централізація має безліч варіацій і впливає на значну кількість функцій, які часто суперечать одна одній. Тому визначення «федерації», засноване на «ступені децентралізації», є логічно непослідовним. По-перше, воно не встановлює, який саме ступінь децентралізації здатен слугувати характерною ознакою цього устрою. По-друге, в ньому не оговорено, які релевантні сфери мають бути піддані децентралізації. Отже, при використанні даного критерію будь-яка система може виявитися «федеративною», бо кожній системі притаманна певна частка децентралізації в усіх сферах [Див.: 6].

Поряд із існуванням великої кількості часто непорівнянних типів централізації/децентралізації, існують й інші критерії класифікації урядів, які не мають жодного відношення до ступеня централізації. До найрозповсюдженіших критеріїв класифікації урядів належать: представництво, сприйнятливість до суспільних настроїв, якість або величина керівного елементу, ефективність, повага до «правил гри», тип економіки, розміри території, соціальні характеристики населення тощо. Поєднання загального неприйняття абсолютизму зі спрощеним уявленням, начебто абсолютизм можна звести до певного рівня централізації, призвело до того, що федерація, яка сприймається як ступінь децентралізації, стала асоціюватися з іншими критеріями – скажімо, зі «сприйнятливістю до волі народу», – котрі жодним чином не корелюють з першим.

Прінстон Кінг звертає особливу увагу на те, що в нас немає жодних підстав вважати, ніби то федеративні держави (на відміну від не федеративних) є сильними чи, навпаки, слабкими, добре чи погано пристосованими, гнучкими чи жорсткими, консервативними чи прогресивними, орієнтованими на букву закону чи політичними (при розв'язанні конфлікту), ефективними чи неефективними, такими, що сприяють чи перешкоджають свободі, централістськими чи децентралістськими в плані управління тощо [див.: 1].

Вади у/к/ф-типології сягають корінням у класичну теорію суверенітету. Лише посилання на уявну «унітарну» державу дійсно має на увазі адаптацію до даної теорії. Проте в наслідок такої адаптації вся концепція стає зайвою. Спрощуючи, можна сказати, що «...спочатку були тільки суверенні держави й ліги. Згодом з'явилися федерації. Враховуючи те, що їх було, безумовно, складно підігнати під категорію цілком суверенних держав, такі утворення віднесли до третьої категорії. Недоліки останньої ми вже відзначали – на шляху зведення її до положення «ні... ні» – категорії вона набула невизначеного і, крім того, кількісного характеру. Настільки ж серйозна проблема виникла і стосовно нової (чи перейменованої) «унітарної» категорії. Очевидно, що будь-який уряд, як організаційна одиниця [unity], є «унітарним» [unitary]. Тому названа категорія виявляється по суті справи всеосяжною; будучи менш визначеною, аніж категорія «суверенності», вона має лише одну перевагу (причому сумнівну) – виключає зі сфери свого охоплення новостворені федерації» [1].

Беззмістовність унітарної категорії непокоїть навіть декого з найпалкіших прихильників у/к/ф-типології. Прикладом може бути наступне зауваження К. Віара: «Клас унітарних конституцій є таким широким і різноманітним, ступінь і методи практично здійснюваної в їхніх рамках децентралізації настільки різняться між собою, що нам доведеться дізнатися набагато більше про конституцію, котра описується як «унітарна», перш ніж ми відчуємо, що досить добре уявляємо собі, як вона виглядає». Реальність є такою: коли хтось каже, ніби конституція є «унітарною», він навряд чи має на увазі щось більше, ніж те, що вона не називає себе «федеративною». В результаті Віар був змушений констатувати, що користь такого розрізнення «обмежена» [Цит. по: 1].

Під державою «унітарною» просто розуміється «суверенна» держава, де влада лишається неподіленою, де досягнуто найвищого ступеня централізації. Але ми не можемо знати, яким саме цей «найвищий ступінь» має бути. Більше того, немає такої суверенної держави, чия влада не була б якимось чином – де-факто чи де-юре – поділеною.

Релевантний вибір полягає не у відмові від федеративної категорії, а в тому, щоб натомість позбутися категорії «унітарний». Поняття «унітарна держава» є тривіальним – у тому сенсі, що будь-яку державу в якомусь аспекті слід вважа-

ти унітарною. Більше того, дане поняття стає абсурдним, позаяк воно гіпотетично виключає федерації. Ми просто не в стані сказати, що ж таке являє собою унітарна держава, не впадаючи при цьому в банальність або непослідовність. Однак, якщо ми забудемо про критерії централізації/децентралізації, то зможемо дати досить зручне й точне визначення держави федеративної.

Федерація – це держава, яка конституційно є поділеною на один центральний і два чи більше територіальні (регіональні) уряди. Сфера відповідальності центру охоплює всю націю загалом, тоді як повноваження територій (регіонів) мають переважно місцевий характер. Центральний уряд не є сувереном того зразка, який не припускає залучення в процес прийняття владних рішень регіональних одиниць. Це зумовлено тим, що регіональні одиниці конституційно інкорпоровані у центр для виконання певних цілей – наприклад, для вирішення питань, пов'язаних із принципами формування федерального законодавчого органу й призначення центральної виконавчої влади, або ж із процедурою прийняття поправок до конституції. Відповідно, у федерації суверенний елемент складається, як мінімум, із трьох компонентів: центру і двох чи більше територіальних одиниць (регіонів, кантонів, провінцій чи штатів).

На регіональному рівні політична участь людей, що мешкають у цих територіальних одиницях, може бути як обмеженою і прихованою, так і репрезентативною і широкою. Хоча цілком імовірно, що якісь регіональні одиниці або, навіть, усі вони будуть на місцевому рівні управлятися деспотично, уряд загальнонаціонального рівня, якщо врахувати його щонайменше троїсту структуру, неминуче передбачає консультації – між тими агентами, які утворюють його суверенний елемент. Така заява зовсім не виключає можливості того, що центральний уряд федерації буде авторитарним чином владарювати над її зовнішніми частинами, такими, як, наприклад, колонії, а також здійснювати (або ж дозволяти) таке владарювання над внутрішніми колоніями, як би ми їх не назвали – «меншинами», «національностями» чи якось іще.

Федерація передбачає певну частку поділу праці між центром і периферією. Але ж те саме стосується й інших форм державного устрою. Можна було б сказати, що ступінь такого поділу праці у федераціях більший, ніж у деяких демократіях. Та виділення якогось одного ступеня при виключенні решти завжди виявляється необґрунтованим. Тому ми повинні орієнтуватися на пошук відмінностей того ж плану, що й між федераціями та іншими демократіями. Домагаючись остаточності рішень, федерація бере до уваги не лише індивідуальних громадян, але й деякі з територіальних областей, що її утворюють, наділяючи їх особливим представництвом у процедурі прийняття таких рішень.

Цього досягають або шляхом заснування окремої регіональної палати у двопалатному законодавчому органі, або через закріплення за кожним регіоном однакової кількості додаткових місць в однопалатному законодавчому органі, або встановленням правила, згідно з яким для внесення поправок до конституції вимагається чітко виражена згода всіх або більшості регіонів; аналогічний результат можна, ймовірно, отримати і за допомогою якихось інших механізмів.

Необхідність наділення регіонів, які утворюють федерацію, спеціальним представництвом для забезпечення остаточності рішення – характерна риса даного устрою. Більш ґрунтовно про такі механізми мова буде йти в наступних підрозділах роботи. Отже, федерацію зручно визначити як конституційну систему, яка є прикладом поділу повноважень між центральним і регіональними урядами та в якій регіонам даровано особливе, або розширене, представництво у процедурах ухвалення рішень на центральному рівні [Див.: 6].

Відмінність між федерацією і конфедерацією – так само як і між федеративною та корпоративною державами – найкраще розглядати не як питання про ступінь децентралізації, а з точки зору несхожості їхніх організаційних, юридичних чи конституційних принципів. У випадку федерації/конфедерації йдеться про розрізнення двох поліархій, у першій з яких у кінцевому підсумку використовується мажоритарна процедура прийняття рішень, тоді як друга діє здебільшого за принципом одностайності.

З юридичної точки зору, федералізм означає конституційно зафіксований поділ функцій між центром і територіальними одиницями. Відповідно, федерація трактується як особливий тип організації державної влади, який протиставляється, з одного боку, унітарній, а з іншого – конфедеративній моделі. Однак, федералізм доцільніше розглядати скоріше не як форму, а як певний принцип державного устрою, що передбачає численні види гнучких зв'язків між центральною владою та регіонами в різних сферах суспільного життя. Інакше кажучи, під федерацією розуміється не лише конкретний тип державного устрою, але й спосіб організації суспільства, форми реалізації якого залежать від конкретних обставин.

Сучасні дослідники федералізму схильні виділяти дві хвилі в розвитку федералізму: традиційний (до XX ст.) та новий (сучасний) федералізм [Див.: 6]. В ситуації активного пошуку національної та етнічної ідентичності, характерного для суспільної свідомості на схилі XX сторіччя, федералізм перетворився на єдино можливу альтернативу повсюдному дробленню існуючих держав. Однак виявилося, що це вже не колишній федералізм, який виступав і сприймався як проміжна сходинка на шляху до об'єднання частин у цілісний державний організм. Новий федералізм покликаний забезпечити гнучку систему відносин, яка б дозволила органічно поєднувати збереження основ державності з реалізацією прагнення національних та етнічних спільнот до зміцнення і розвитку своєї ідентичності.

Оскільки новий федералізм має стати бар'єром на шляху дезінтеграції й розпаду існуючих держав, він повинен орієнтуватися не лише на ефективне управління державною системою, але й на задоволення ідентифікаційних потреб (незалежно від ступеню їх виправданості) національних та етнічних меншин. Раціональність такого підходу визначається не поточними, кон'юнктурними наслідками ухвалених рішень, а довгостроковими, стратегічними результатами. В цих умовах правила утворення і функціонування федерації

не можуть бути встановлені настільки жорстко, як це вважалося за необхідне раніше. Державні системи, що базуються на новому федералізмі, повинні мати більш плюралістичну форму, аніж при федералізмі традиційному [Див.: 1].

Для державних утворень, заснованих на новому федералізмі, домінантною є широка самостійність територіальних одиниць у нематеріальній сфері. При реалізації цього принципу багато проблем в інших сферах можуть відійти на другий план. При старому федералізмі регіональні еліти зазвичай орієнтувалися на інтеграцію до складу еліти центральної. В нових умовах для них не менш важливою є самореалізація в національних (етнічних) рамках. Тому їхнє ставлення до центральної влади, як правило, більш відсторонене, ніж у традиційних федераціях.

Ще одна особливість, властива саме для горизонтів нового федералізму, – його адаптація до специфіки нинішньої зовнішньополітичної ситуації. Коли дивитися на це поверхово, її можна сприйняти як своєрідне повернення до функцій, характерних для традиційного федералізму. Насправді ж, ідеться про перехід на вищий виток розвитку, до нової якості [Див.: 6].

Новий федералізм починає виступати не лише як засіб попередження розпаду існуючих державних утворень, але і як форма реакції на потребу інтеграції на міждержавному рівні. Джерело цієї потреби – щораз більша глобалізація деяких сфер суспільного життя.

Спершу така інтеграція має обмежений характер. Та вже на перших етапах виникає об'єктивна необхідність у створенні структур, які б дозволили впорядкувати процеси, що відбуваються. В міру розвитку інтеграції значення таких структур постійно зростає. Структурування економічних взаємозв'язків переростає у структурування політичних взаємовідносин, поступово охоплюючи галузі права, культури тощо. Тим самим закладаються основи федеративних відносин, які підносяться над уже сформованими державами.

За певних обставин виникнення нових протофедерацій може стати засобом вирішення конфліктних ситуацій, які виникають на етнічному ґрунті. Інтеграційні процеси, які роблять такий поділ менш болісним, якщо й не усувають такі конфлікти, то принаймні значно їх послаблюють.

Вказані відмінності, звісно, не перекреслюють принципової подібності між старим і новим федералізмом, що дозволяє відносити їх до одного класу явищ. Головне полягає в тому, що у рамках федеративної системи як одного, так і іншого типу територіальні одиниці мають певний обсяг суверенних або квазісуверенних повноважень та власну виконавчу, а нерідко й судову владу [Див.: 3]. Очевидно також, що новий федералізм не міг не успадкувати від старого і цілу низку його «родимих плям». Якщо їх ігнорувати, це може привести до ідеалізації даного державного устрою, після якої зазвичай настає глибоке розчарування.

Загальновизнаним є те, що стійкість демократії в розвинених країнах багато в чому визначається нормальною взаємодією між політичною системою і громадянським суспільством. У державах, побудованих за федеративним принципом, останнє взаємодіє не лише з федеральною владою, але і з владними органами суб'єктів федерації й отримує управлінські імпульси як з федерального, так і з регіонального рівня. Ця обставина може позначатися на функціонуванні громадянського суспільства двояко. З одного боку, скорочення дистанції між регіональними органами політичної влади і громадянським суспільством здатне посилити результативність його тиску на політичну владу, ефективність його інститутів. З іншого – регіональна влада отримує можливість, ігноруючи загальнодержавні інтереси, не рахуватися з місцевими інститутами громадянського суспільства і, навіть, позбавляти їх законного статусу. В цьому випадку з'являються своєрідні територіальні лагуни, де вплив громадянського суспільства, по суті, зведений до нуля [Див.: 5].

Відомо, що на регіональному рівні громадянське суспільство часто буває слабкіше, ніж на федеральному. Відповідно, його здатність протистояти політичній (адміністративній) владі значно нижча, ніж у країні в цілому. Для того, щоб подолати це негативне явище, необхідна розгалужена система місцевого самоврядування. Будучи осередком не лише владних, а й громадянських відносин, органи місцевого самоврядування здатні слугувати перепоною для самовладних устремлінь регіональних властей, більше того – вони можуть стати своєрідною школою, де формується актив інших структур громадянського суспільства.

Щоб запобігти цьому, політологи і пропонують аналізувати вертикальні стосунки в межах теорії регіоналістики, яка не розмежовує понять регіон (територіальна одиниця) в межах федеративних, унітарних чи будь-яких інших державних утворень. «Регіоналізм, – вважає російський дослідник федералізму М. Столяров, – чине радикальний вплив на процеси децентралізації. Проблеми регіонів унітарних держав настільки близькі до проблем суб'єктів федерації, що для їх вирішення в межах міжнародних організацій використовується, як правило, однотипна нормативно-правова база» [5, с. 39].

Висновки. Проведене дослідження впливу форм державного устрою на зміст регіональної політики дозволяє стверджувати, що сучасна практика здійснення влади в різних за формою державного устрою країнах, а також програмні документи міжнародних організацій не проводять різниці при роботі з регіонами різних за формою державного устрою країн, а застосовує єдині правила для всіх без винятку регіональних одиниць тих держав, що входять до їх складу. Все це знаходить відображення в вигляді так званого «нового федералізму». Саме за такого підходу, як здається, можна досягти гармонії при розподілі владних повноважень і балансу інтересів сторін. В такому випадку, набагато цікавішим з точки зору політології виявляються ті механізми, які забезпечують рівновагу владних сторін, регулюють взаємодію між ними та запобігають перекосу влади з боку будь-якого з суб'єктів регіональної політики.

Список літератури:

1. Кінг П. Класифікування федерацій [Електронний ресурс] / Престон Кінг. – Режим доступу: http://www.ji.lviv.ua/n23texts/king.htm
2. Матвієнко А. С. Політико-правові засади територіальної організації держави: світовий досвід і Україна: монографія / А. С. Матвієнко. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. – 376 с.
3. Музиченко Г. В. Концептуалізація державної політики країн пострадянського простору в умовах глобалізаційних змін: Монографія [Текст] / Г. В. Музиченко. – Одеса: Друкарський дім, 2012. – 394 с.
4. Музиченко Г. В. Державна політика просторового розвитку: можливості застосування кластерного підходу в регіональній політиці // Перспективи. Соціально-політичний журнал. – Філософія, політологія, соціологія. – Одеса, 2011. – Вип. 2(48). – С. 116-121.
5. Столяров М. В. Россия в пути. Новая федерация и Западная Европа. Сравнительное исследование по проблемам федерализма и регионализма в Российской федерации и странах Западной Европы / М. В. Столяров. – Казань: Фэн, 1998. – 304 с.
6. Walker David B. The rebirth of Federalism: slouching toward Washington / David B.Walker. – Second edition. – NY: Chatham House Publishers of Seven Bridges Press, 2000. – 396 p.

Челак О.П.
Южноукраинский национальный педагогический университет
имени К.Д. Ушинского

ВЛИЯНИЕ ФОРМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УСТРОЙСТВА НА СОДЕРЖАНИЕ РЕГИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ СОВРЕМЕННЫХ ГОСУДАРСТВ

Аннотация
В статье утверждается, что современная практика организации пространственного развития государства не проводит различий при работе с регионами разных по форме государственного устройства стран, а применяет единые правила для всех без исключения региональных единиц, входящих в их состав. Все это находит отражение в концепции «нового федерализма».
Ключевые слова: региональная политика, пространственное развитие, форма государственного устройства, федерация, конфедерация, унитарное государство.

Chelak O.P.
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushinsky

POLITICAL SYSTEM INFLUENCE ON THE NATURE OF REGIONAL POLICY OF MODERN STATES

Summary
The article states that the current practice of territory development of the country does not make a difference when working with regions in the countries with different forms of government, and apply common rules for all without exception regional units within their structure. All this is reflected in the concept of «new federalism».
Keywords: regional policy, territory development, form of government, federation, confederation, unitary state.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 004:378.4

КОМУНІКАЦІЯ І СУЧАСНЕ НАВЧАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ВНЗ: ВИКЛИКИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Крохмальний Р.О.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розглянуто проблему розвитку форм сучасної комунікації у навчальному середовищі. У цьому контексті звернуто увагу на електронні комплекси навчально-методичного забезпечення дисциплін, особливості реалізації навчальної е-платформи, навчальну функцію веб-сайту ВНЗ, застосування Wiki-технологій для організації навчального середовища, дистанційні масові онлайн-курси. Автор робить висновок щодо потреби широкої реалізації у навчальному процесі попередньо апробованих технологій, що має забезпечити поступовість поєднання інновацій і традиції.
Ключові слова: комунікація, навчальне середовище, інформаційні технології, інформаційне суспільство, вищий навчальний заклад.

Постановка проблеми. Сучасне навчальне середовище перебуває у стані постійного динамічного реагування на виклики і ризики, які безпосередньо виникають унаслідок невпинного зростання впливу новітніх технологій. Прикладом такої динамічної реакції слугує своєрідна «освітня революція», яка постала у Європі взимку 2016 року у зв'язку із соціальними потребами біженців і початком роботи вищого навчального закладу нового типу (йде мова про Kiron University: університет для біженців, що побудований на основі масових відкритих онлайн-курсів). Безсумнівно, стратегія, яку обрали технологічно розвинуті і матеріально стабільні європейські суспільні освітні інституції, що зіткнулися із нагальною потребою і, водночас, перспективною можливістю апробувати освітні інновації, що стосуються поєднання традиційного і віртуального компонентів навчання, на нашу думку, є саме свідченням оперативного і ситуативно правильного реагування на виклики сучасності з урахуванням прогнозування розвитку проблеми у майбутнє.

Українська освіта у другому десятилітті XXI століття має власні специфічні проблеми, серед них і ті, які стосуються поєднання інноваційного і традиційного. Проявлення таких проблем особливо загострене на рівні навчальної комунікації, де спосіб обміну інформацією, динаміка і комфорт можуть внести зміни не лише у форму, але й у змістову складову освіти. Вчені вказують на те, що є «протиріччя між тенденціями сучасної освіти – глобалізація, масовість, широкий доступ до технологій і засобів комунікації, відкритість; та тенденціям у ВНЗ – доступ до діяльності ВНЗ закритий, закриті навчальні середовища, відсутня системність у використанні технологій для організації відкритого сучасного навчального середовища. Відбувається перехід від знаннєвої парадигми освіти до індивідуальних траєкторій навчання студентів, направлених на практичні навички та формування мотивації до самонавчання» [6, с. 115]. Такі «індивідуальні траєкторії навчання» створюють перед науково-педагогічними колективами сучасних ВНЗ нові виклики щодо формування стратегії освітнього навчального середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні, практичні та методологічні концепції (педагогічні, світоглядні, психологічні, соціальні, професійно-зумовлені) щодо творення новітнього освітнього простору, в т.ч. віртуального навчального середовища знаходимо у працях багатьох українських і зарубіжних вчених (В. Биков, М. Кадемія, Л. Панченко, Л. Максимова, С. Борисова, Н. Вагнер, Вільям Г. Боуен, Р. Менденхолл та ін.); дослідники виокремлюють проблеми, труднощі та розкривають перспективні можливості, які дають процеси впровадження широкої інформатизації освіти (Н. Морзе, Р. Гуревич, Ю. Жук, О. Спірін, А. Гуржій, М. Жалдак, А. Манако, В. Кухаренко, Є. Полат, В. Олійник, С. Раков, В. Солдаткін, А. Шелестова, І. Василишин, Л. Новгородська, О. Гавриленко та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття: перед сучасним українським навчальним середовищем постають надзвичайні виклики (опираємося на дефініцію терміна: н*авчальне середовище – штучно побудована система, структура і складові якої створюють необхідні умови для досягнення цілей навчально-виховного процесу* – за В. Биковим[1]), пов'язані із функціонуванням в умовах тривалих і недовершених реформ макрорівня, безперервним активним впливом нового покоління («цифрового покоління») на педагогічну спільноту. Реалізуються криза традиційного читання у поєднанні з потребами і проблемами запровадження різних новітніх форм навчальної комунікації. У процесі окреслення проблеми і виникає зовсім не риторичне питання: як рухається сучасне навчальне середовище – від традиції до інновації, від інновації до традиції, чи узагалі між цими двома явищами? Яка роль інформаційного суспільства у творенні та актуалізації новітніх форм навчальної комунікації? Чи змінюється ставлення до інформації як такої? Поєднання учасників навчального середовища у гармонійний колектив, окреслення функціо-

© Крохмальний Р.О., 2016

нальних завдань кожної групи (за Н. Морзе – *у формуванні навчального середовища ВНЗ беруть участь: викладачі, студенти, координатори і адміністрація*) [6] стало ще одним із перспективних завдань сучасного ВНЗ в умовах потреби навчальної онлайн-активності. І, якщо в студентському середовищі такі інновації сприймають легко, то викладацький колектив має власну, сформовану роками, часто (але не завжди!) іншу позицію.

Мета статті – окреслити співвідношення ролі комунікації у межах формування окремих проблем сучасного навчального середовища, з'ясувати вплив явищ інформаційного суспільства на ці процеси.

Виклад основного матеріалу. Оскільки сучасні дослідники розглядають інформаційні процеси і комунікацію у сучасному навчальному середовищі з різних точок зору: інформаційно-освітньої, прикладної щодо галузі освіти, методично-документної, організаційної, технологічної тощо, тому зосередимо нашу увагу на кількох, найбільш важливих, на нашу думку, аспектах. С. Жданенко вказує на те, що з «появою нового типу суспільства його структура і структура соціальних зв'язків зазнають серйозних змін. Це відбувається завдяки новим способам соціальної взаємодії, заснованим на появі та впровадженні нових інформаційних технологій, за допомогою яких стало можливим створення єдиної глобальної комунікаційної мережі. Це приводить до того, що значно видозмінюється структура інформаційних каналів, комунікативний простір особистості стає більш насиченим» [3, с. 5]. Зазнають таких змін і канали комунікацій в освітній галузі.

По-перше, навчальну комунікацію сучасного ВНЗ формують принципи інформаційно-освітнього середовища, які (за І. Шахіною) передбачають розуміння останнього як «інтегрованої багатокомпонентної системи, компоненти якої відповідають навчальній, позанавчальній, науково-дослідній діяльності, вимірюванню, контролю й оцінці результатів навчання, діяльності з управління навчальним закладом. Подібне середовище має володіти максимальною варіативністю, що забезпечує диференціацію всіх можливих користувачів» [9, с. 139]. Таке середовище повинно включати як невід'ємні особливі компоненти – засоби вимірювання, оцінки і контролю знань, умінь і навиків учнів і абітурієнтів [9, с. 141].

По-друге, нові канали сучасної комунікації створюють і нові умови для розвитку навчального процесу з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). А. Шелестова розглядаючи проблеми інтегрованого інформаційно-комунікаційного простору (ІІКП) у ВНЗ і вказує на актуалізацію таких процесів: безпосереднього навчання, тобто передачі знань, умінь та навичок; формальної організації навчального процесу; комунікації різного змісту та рівня; ролі, інтересів та ідеалів основних суб'єктів; документального супроводу навчання; упровадження нових ІКТ, які розширюють та вдосконалюють комунікацію ВНЗ [11, с. 98]. Такий підхід до вирішення проблеми структурного вивчення ролі ІКТ і ІІКП у ВНЗ свідчить не тільки про широкі процеси впровадження явища у навчальне середовище, але й про його якісно розвинений перспективний характер – у межах ВНЗ.

По-третє, безперечно, останнім часом завоювало належний авторитет впровадження **електронного комплексу навчально-методичного забезпечення дисциплін** (за С. Тітовим [8]) – завдяки динаміці, високій комунікативній ефективності і мотивованій доцільності. Вартий окремого розгляду позитивний приклад реалізації навчальної платформи Moodle як одного із організаційних чинників такого типу навчальної комунікації. Вчені відзначають, що ця платформа дає змогу досягти ефекту (особливо у дистанційній формі, наприклад, у післядипломній формі), коли зміст освіти «добре структурується у вигляді дистанційних курсів, які легко об'єднуються за певними ознаками в категорії, створюючи чітку деревовидну структуру, де легко знайти себе кожному з учасників навчального процесу» [2, с. 50]. Важливо вказати і на те, що ця платформа (і подібні до неї) у дистанційному навчанні «не обмежується лише доступом до змісту, а передбачає постійну взаємодію учасників навчального процесу впродовж усього періоду навчання» [2, с. 53]. Вчені визначають і технічно-організаційні та психолого-педагогічні недоліки Moodle: оцінками слухача можна оперувати тільки всередині курсу; важке адміністрування; відсутність поняття семестру в базовій версії системи і як наслідок – неможливість скласти підсумкову відомість з усіх дисциплін семестру; неможливість створення навчальних груп за рівнями, створення навчальних груп можливо тільки всередині курсу; недостатня технічна підтримка, через що необхідний кваліфікований спеціаліст з MOODLE; застарілість архітектури та інтерфейсу» [5].

По-четверте, важливим компонентом комунікації сучасного навчального середовища став **веб-сайт ВНЗ**. А. Шелестова аналізує роль вебсайту ВНЗ і зазначає його важливу роль – вебсайт має функціонально «широкий спектр додаткових можливостей здійснення комунікацій та навчального процесу». Така роль інтернет-сторінки створює умови для ВНЗ «надавати користувачам додатковий сервіс: забезпечувати їх актуальною інформацією, здійснювати дистанційне навчання, ефективніше проводити навчальний і науковий процеси тощо». Це забезпечує «ефективне позиціонування ВНЗ на ринку освітніх послуг в Інтернет-середовищі, що дає можливість користувачеві отримати значно більше інформації та скласти повніше уявлення про ВНЗ та його послуги» [10, с. 53]. Комунікаційні процеси сучасного освітнього середовища визначаються і функціональними можливостями веб-сайту ВНЗ, і його постійним оновленням, динамікою реакції на вимоги навчального середовища. Вчені відзначають, що в «умовах загострення конкуренції на ринку освітніх послуг вітчизняні ВНЗ змушені шукати ефективні методи протидії конкурентному тиску і посилення конкурентних переваг. Аналіз конкурентних стратегій провідних ВНЗ світу свідчить, що одним з основних пріоритетів у їх діяльності є розширення присутності в Інтернет-просторі, використання найсучасніших інтернет-технологій і інструментів для формування і посилення власного іміджу, встановлення і підтримання зв'язків зі споживачами освітніх послуг, особами, які впливають на споживчий вибір, колегами, представниками науки і бізнесу, просування науково-освітніх послуг» [4, с. 57].

Одним із чинників розбудови і ефективного впровадження веб-сайту ВНЗ стає профорієнтаційна діяльність, потреба комунікації із майбутнім студентом, що може моделювати модернізовану потребу продовження цього виду спілкування і на перспективу. Адже абітурієнт, який отримав первинну консультацію з допомогою ІКТ-засобів буде асоціювати в майбутньому саме цей вид комунікації як авторитетний, безумовно, за позитивної ситуації щодо наслідків вступної кампанії.

По-п'яте, щораз популярнішим стає застосування **Wiki-технологій** для організації навчального середовища (за Н. Морзе [6]) в умовах сучасного ВНЗ і запровадження елементів такого типу у різні види і форми навчальної взаємодії «викладач-студент». Опираючись на позитивний досвід практичного позитивного результату впровадження такого типу навчальної комунікації треба добре продумати межу її реалізації. Адже «кожного дня обсяг даних, з яким працює людина постійно зростає, студенту доводиться вивчати те, що вже відомо науці, і лише протягом дуже короткого періоду він може діяти продуктивно, тобто створювати нові знання. Якщо знання представлені у вигляді онтологій – загальноприйнятих і загальнодоступних концептуалізацій певної галузі знань, що містить основу для моделювання цієї області знань і визначає правила для їх взаємодії. Дані стають ефективнішими, з'являється можливість опрацювання більших їх обсягів. Wiki-технології дозволяють створювати онтології для використання у освітньому процесі, що будуються в більшій мірі однаково, незалежно від мови написання. Зазвичай вони складаються з екземплярів, понять, атрибутів і відношень» [6, с. 118]. Вчені відзначають можливості використання wiki-ресурсів в освітньому просторі: «створити єдине навчальне середовище з врахуванням специфіки потреб учасників освітнього процесу; активізувати використання й створення навчальних електронних ресурсів; організовувати індивідуальну або спільну роботу студентів; реалізувати активну комунікацію та співпрацю викладачів та студентів через відкритий електронний простір; скоротити час навчання й підвищити рівень підготовки студентів; мати доступ до освітніх ресурсів у зручному місці і час» [6, с. 119]. Поряд із ефективним застосуванням Wiki-технологій виникає проблема залежності динаміки наповнення контенту від навчальної мети і функціональних можливостей учасників комунікації.

По-шосте, дистанційні **онлайн-курси** відомого сучасного проекту Prometheus (prometheus.org.ua) становлять, на нашу думку, суттєвий і принциповий крок у розвитку сучасного освітнього середовища в Україні. Така комунікація в навчальному середовищі має ряд позитивних ознак: мобільність, відносна свобода графіку навчання і розподілу навчального часу; можливість додаткового (повторного, кількаразового тощо) опрацювання інформації; використання онлайн-технологій є однією із приваб для сучасного студента; є додаткові вимоги для викладача – лекційний матеріал подають у вигляді відеозапису (тут цікаво зіставити відео-лекції колег з т.з. акторської майстерності у поєднанні з фаховою підготовкою) з елементами мультимедійних презентацій, додаткових матеріалів. Разом із тим, з точки зору педагога – в онлайн-курсі нема можливості достатнього у традиційних формах комунікації контролю за виконанням того чи іншого завдання. Зворотній зв'язок в онлайн-курсі має дещо інший характер. Хоч і є змога поспілкуватися у форумі, здійснити тестовий контроль (поточний, чи підсумково-екзаменаційний), але безпосередньо у навчальному процесі цей компонент ще не має реалізації на достатньому рівні, порівняно з традиційним навчальним середовищем.

Один із засновників цього проекту О. Молчановський так характеризує процес становлення онлайн-курсів: «Перші масові онлайн-курси з'явилися у 2008 році, а 2011 року виникли основні платформи Coursera, EdX, Udacity. The New York Times назвав 2012 рік роком онлайн-курсів. Якщо читати статті в інтернет-медіа за той рік, часто можна зустріти цитату: «Через 50 років у нас не буде університетів, все буде в онлайні». А 2013 рік неформально називають роком розчарування в онлайн-курсах» [7]. Неоднозначність трактування позицій з точки зору перспективи розгортання навчального сервісу такого типу є маловажливою, оскільки для організаторів одним із головних пріоритетів стала «спільнота, що формується навколо курсів» [7]. Саме у формуванні спільноти можна вбачати створення комунікативної ситуації нового типу – для самоорганізації з метою навчання. Безумовно, такий підхід має перспективи, враховуючи невизначеність ні методики, ні пріоритетів найближчого майбутнього щодо комунікативної складової освіти.

Висновки і пропозиції. Отже, можемо цілком впевнено припустити небажані наслідки від недостатньо обдуманого використання онлайн-технологій у сучасному навчальному середовищі. Перспективи динамічного розвитку інтернет-сервісів зумовлюють гостру потребу дуже уважного ставлення до інновацій, їх обов'язкової апробації. На наше переконання, – тільки поступова, аргументована і логічна, добре зважена та поміркована інтеграція інтернет-технологій у традиційний навчальний процес забезпечить високу якість комунікації в навчальному середовищі сучасних ВНЗ.

Список літератури:

1. Биков Валерій Юхимович. Навчальне середовище сучасних педагогічних систем економіки та менеджменту. Тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конференції. – Режим доступу 23.08.2016: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp1/Bykov.pdf
2. Бігун М. Використання платформи дистанційного навчання Moodle у післядипломній педагогічній освіті / М. Бігун // Обрії. – 2012. – № 2. – С. 77-82. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/obrii_2012_2_24
3. Жданенко С. Б. Соціальна комунікація в умовах інформаційного суспільства / С. Б. Жданенко // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія. – 2016. – № 1. – С. 36-48. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_2016_1_6

4. Ілляшенко С. М. Застосування інноваційних Інтернет-технологій для підвищення конкурентоспроможності ВНЗ / С. М. Ілляшенко, Ю. С. Шипуліна // Сучасні проблеми. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. – С. 57–58.
5. Мещеряков Д. С. Порівняльний аналіз сучасних систем дистанційного навчання, придатних для проведення дистанційних курсів та Інтернет-тренінгів / Д. С. Мещеряков. // Технології розвитку інтелекту. – 2014. – Т. 1, № 6. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2014_1_6_4
6. Морзе Наталія Вікторівна та Варченко-Троценко, Лілія Олександрівна (2015) Використання wiki-технології для організації навчального середовища сучасного університету Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету. – С. 115-125. – Режим доступу 23.08.2016: http://elibrary.kubg.edu.ua/12318/1/N_Morze__Varchenko_OpenEdu.pdf
7. Молчановський Олексій. «Онлайн-курси – це скринька Пандори». Режим доступу 29.09.2016: http://ufra.com.ua/podiyi/508-prometheus.html
8. Тітов С. В. Інформаційно-освітнє середовище навчального закладу: розвиток засобів і способів комунікаційної й інформаційної взаємодії / С. В. Тітов, О. В. Тітова // Вісник Харківської державної академії культури. – 2014. – Вип. 43. – С. 144-150. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hak_2014_43_20
9. Шахіна І. Ю. Інформаційно-освітнє середовище навчального закладу / І. Ю. Шахіна // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. – 2013. – Вип. 34. – С. 139-145. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sitimn_2013_34_31
10. Шелестова А. Ключові компоненти інформаційно-навчального середовища сучасного ВНЗ / А. Шелестова // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Інформатизація вищого навчального закладу: збірник наукових праць. – 2015. – № 831. – С. 51–57.
11. Шелестова А. М. Характеристика та складові комунікації у вищому навчальному закладі / А. М. Шелестова // Вісн. Харк. держ. акад.культури: зб. наук. пр. – Х.: ХДАК, 2014. – Вип. 44. – С. 93–99.

Крохмальный Р.О.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

КОММУНИКАЦИЯ И СОВРЕМЕННАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СРЕДА ВУЗА: ВЫЗОВЫ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация
В статье рассматривается проблемма развития форм современной коммуникации в образовательной среде. В этом контексте сконцентрировано внимание на электронные комплексы учебно-методического обеспечения дисциплин, особенности реализации учебной э-платформы, образовательную функцию веб-сайта ВУЗа, применение Wiki-технологий для организации образовательной среды, дистанционные массовые онлайн-курсы. Автор делает вывод о важности реализации в учебном процессе только аппробированных технологий, об обеспечении постепенного сочетания инновации и традиции.
Ключевые слова: коммуникация, учебная среда, информационные технологии, информационное общество, высшее учебное заведение.

Krokhmalny R.O.
Ivan Franko National University of L'viv

COMMUNICATION AND MODERN EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF HEE: CHALLENGES OF INFORMATION SOCIETY

Summary
The article is addressed to the problem of modern communication forms applied in learning environment. In this context the attention to the electronic systems of learning and teaching courses provision, special aspects of e-learning platforms implementation, learning function of HEE website, and Wiki-technologies application, used for organisation of educational environment and distance online courses for a wide audience, is paid. The author concludes on the need for a wider implementation of pre-tested technologies into the educational process that will ensure the successive integration of innovations and traditions.
Keywords: communication, learning environment, information technologies, information society, higher education establishment.

УДК 655.535.6:659:316.77:17.022

АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР КОМЕРЦІЙНОЇ РЕКЛАМИ

Стащук І.П.
Інститут журналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті окреслено основні завдання, що стоять перед аксіологічними дослідженнями реклами. За аналогією з аксіосферою культури описано загальну структуру рекламної аксіосфери. Схарактеризовано форми ціннісного ставлення, що виникають у процесі рекламної комунікації між її суб'єктами, спрямовуються на об'єкти-носії цінностей та виявляться в певному соціокультурному середовищі. Розглянуто визначальні ролі суб'єктів рекламної комунікації у процесі ціннісного осмислення продукту. Сформульовано основні завдання аксіологічних досліджень реклами
Ключові слова: аксіосфера, бренд, комунікація, осмислення, оцінка, ціннісне ставлення.

Постановка проблеми. Методологічний та гносеологічний потенціал аксіології як науки про цінності дозволяють розробити на її основі необхідний в сьогоднішніх умовах інструментарій для інтерпретації й оптимізації соціокомунікативного простору. При цьому одним із найпроблемніших векторів аксіології соціальних комунікацій є вивчення ціннісного впливу реклами на індивідуальну та суспільну свідомість.

За спостереженням низки зарубіжних дослідників, реклама не лише відображає суспільні цінності, але водночас впливає на формування системи цінностей споживачів; у фокус реклами потрапляють не всі цінності, а лише ті, що якнайкраще узгоджуються з сутністю і функціями рекламованих товарів; інтерес рекламістів до конкретних цінностей варіюється з часом і залежить від загального суспільно-історичного фону [7; 12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні ціннісний зміст реклами становить предмет дослідження в рамках багатьох наукових підходів дослідження рекламної комунікації, серед них – лінгвокультурологічний, соціокультурний, маркетинговий, естетико-філософський, міфологічний, соціально-комунікаційний. Українські наукові пошуки в сфері рекламної аксіології представлені працями та розвідками таких авторів, як Л. Васильєва, В. Владимиров, Н. Грицюта, Т. Гулак, В. Іванов, О. Зелінська, В. Зірка, Л. Капінус, М. Кіца, Т. Кузнєцова, В. Лапіна, Н. Лисиця, А. Лященко, Л. Павлюк, Б. Потятиник, А. Сажина, Л. Хавкіна, К. Цимбал, Н. Удріс, Я. Яненко та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Цілісне дослідження рекламної аксіосфери, потреба в якому існує в сьогоднішніх умовах, передбачає врахування всіх аспектів сутності реклами та виконуваних нею функцій.

Відтак, **мета статті** – описати структуру аксіосфери комерційної рекламної комунікації, спираючись на знання про її суб'єктів, об'єкти та форми ціннісного ставлення, якими вони пов'язані.

Виклад основного матеріалу. Загальна схема рекламної комунікації, описана Є. Роматом [8], передбачає наявність таких елементів: джерело повідомлення (відправник), система кодування, посередник, канал комунікації, бар'єри та фільтри, адресат, який декодує сигнал, зворотна реакція адресата, а також шуми та викривлення на всіх етапах здійснення комунікації. При цьому важливо розуміти, що хоча ініціатором рекламної комунікації є рекламодавець, фактичними комунікантами є професійні рекламісти, які допомагають втілити комерційну пропозицію в рекламне повідомлення для подальшого поширення відповідним каналом. Діалог між виробниками товарів і споживачами опосередкований, і інстанцією, що відповідає за пошук спільної мови між ними, є рекламне агентство.

Рекламне повідомлення – це можливість для рекламодавця тут і зараз сказати споживачеві те, що підштовхне останнього до прогнозованої поведінки. Приводом для ініціювання рекламної комунікації є товар або послуга – інформація про них, яку виробник хоче донести до споживачів. Власне, майстерність рекламіста і полягає в можливості доступно й образно перекласти маркетингову інформацію з мови товарних характеристик на мову осмисленої повсякденності, в якій побутує споживач. Саме тому серцевиною рекламної комунікації є ціннісне ставлення, що в аксіологічній концепції М. Кагана [5] втілюється в актах оцінки (визнання рекламованого продукту цінністю) та ціннісного осмислення (наділення продукту смислом, значенням для суб'єкта). У подальшому викладі розглянемо загальну структуру рекламної аксіосфери.

Товар як цінність у рекламі. Предметом рекламування і доконаною цінністю для рекламодавця (виробника) є продукт, що водночас мусить бути наділений певною функціональною цінністю *(корисністю)* для споживача.

Перш ніж розпочати комунікацію зі споживачем виробник *оцінює* продукт, визначаючи в ньому найважливіші характеристики та беззаперечні переваги (функціональні вигоди), на яких варто акцентувати увагу в рекламі. Ця інформація лягає в основу рекламного брифу та є первинним матеріалом для творчих пошуків рекламіста. На цьому етапі і починається ціннісне осмислення продукту та перетворення його на товар, що вимагає чіткого розуміння рекламістом цільової аудиторії з її потребами, намірами, мотивами, інтересами. Щоб наділити продукт смислом, а відтак – цінністю, необхідно «вписати» його в повсякденність споживача, довести значущість його функцій у світі щоденних потреб і бажань. При цьому важливо, наскільки сам споживач оцінює як значущі ті чи інші характеристики або переваги продукту.

Товар не є суб'єктом комунікації в прямому смислі, але він здатний комунікувати – через

© Стащук І.П., 2016

свій зовнішній вигляд, назву торговельної марки, слоган, фірмовий стиль, рекламних персонажів, настрій рекламних повідомлень, різноманітні маркетингові активації тощо. Одна зі стратегій рекламного позиціонування, за Дж. Россітером і Л. Персі [9], виходить з того, що товар постає як герой у рекламі (на противагу іншій – «споживач як герой»). Найкраще це простежується в телевізійних спотах, де продукт перетворюється на повноцінну дійову особу, ключовий рушій конфлікту або магічний засіб, що дозволяє рекламному персонажу гідно розв'язати проблемну ситуацію (це простежується, наприклад, і в концепції «внутрішнього драматизму» Л. Бернетта).

У цьому розумінні бренд – це продукт, у якого вийшло вибудувати власний стиль комунікації зі споживачем так, що споживач відчуває потребу не лише в утилітарних характеристиках цього продукту, але й у постійній взаємодії з ним – він сам прагне комунікації з брендом. Концепція lovemarks, що здобула популярність після виходу в 2004 р. книги К. Робертса [11], передбачає встановлення настільки міцного емоційного зв'язку між брендом і споживачем, що останній майже не уявляє свого життя без улюбленої марки. Постійна комунікація з брендом – ознака справжньої лояльності споживача, і вона можлива лише за умови персоніфікації бренда, його «олюднення», що є найвищим рівнем ціннісного осмислення товару. Невипадково в популярних моделях брендингу (Brand Wheel, Unilever Brand Key та ін.) цінності визнаються центральною категорією.

Рекламодавець як первинний оцінювач. Рекламодавець – ініціатор комунікації, він відстоює інтереси торговельної марки та за ним залишається заключне слово щодо ціннісного осмислення продукту. Інакше кажучи, рекламіст не може надати продукту смислів, що не будуть узгоджені з замовником.

У комунікаційному плані мета рекламного повідомлення – досягнути порозуміння між рекламодавцем і споживачем: перший мусить довести значущість своєї пропозиції, другий – зіставити представлений образ товару зі своїм повсякденням, потребами й бажаннями і прийняти його цінність. Відповідно, кожен контакт з рекламним повідомленням є актом умовної комунікації виробника з потенційним покупцем, при цьому сам виробник (рекламодавець) далеко не завжди ідентифікується в рекламі. Фактично, як суб'єкт він залишається «поза кадром» рекламного ролику, а товар комунікує сам за себе («товар як герой»).

З іншого боку, рекламодавець як суб'єкт комунікації наділений особливими повноваженнями: він здатний переконувати в перевагах товару, демонструвати процес його виготовлення або спосіб використання, гарантувати якість, надійність, індивідуальний підхід до клієнта. Персоніфікація рекламодавця – одна з технік рекламного впливу, що дозволяє підвищити цінність комунікації для споживача. Звісно, безпосередній виробник зазвичай не з'являється в рекламних сюжетах – його уособленням стає колектив підприємства, окремі фахівці на виробництві, менеджери, працівники відділів роботи з клієнтами. В окремих випадках героєм рекламного сюжету може стати перша особа компанії – цей прийом використовується для того, щоб підкреслити персональну відповідальність керівника за якість пропонованого продукту, висловити подяку споживачам, закріпити іміджеві позиції фірми. Наприклад, в одному з роликів «Київстар» на підтримку програми лояльності (2011 р.) тодішній президент компанії І. Литовченко дякував своїм абонентам за довіру: *«Як людина, що працює в компанії з першого дня, з першого дзвінка в мережі «Київстар», я хочу сказати вам: все, чого ми досягли, все те, що ми робили всі ці роки, – все це було завдяки вам, заради вас, наші шановні абоненти»*.

Пізніше звернення безпосередньо від виробника до споживача було покладено в основу рекламних сюжетів пива ТМ «Перша приватна броварня», що насправді відповідало стратегії позиціонування цього пивного бренда. Уже в першому ролику (2012 р.) засновник і керівник підприємства запевняв телеглядача, що «в Україні є добре пиво» і він особисто за це відповідає: *«Я не професійний боксер – для мене це хобі. Я – пивовар Андрій Мацола. Вісім років тому наша родина заснувала Першу приватну броварню. За цей час ми бачили багато чого – пережили успіхи і невдачі, навчилися працювати над собою, пізнавати власні помилки, виправляти їх і йти далі. Я люблю бокс – за право, за характер. Тут все видно, чого ти вартий. А як пивовар я просто хочу довести, що в Україні вміють робити добре пиво. Це моя правда і моє життя – я так живу щодня. В Україні є добре пиво. Андрій Мацола. Перша приватна броварня»*.

На вербальному рівні уособлення виробника найчастіше відбувається за допомогою особистісних звернень до споживача, використання займенників «я», «ми», «мій», «наш», дієслів першої форми. Ще один спосіб непрямого введення рекламодавця в рекламу – зазначення корпоративних цінностей.

Рекламіст як професійний комунікант. Зарубіжні спеціалісти-маркетилоги зазначають, що роль рекламного агентства полягає в «додаванні цінності продуктам його клієнтів» [10, с. 127]. Не маючи реальної змоги змінити сам продукт, фахівці з реклами та брендингу здатні надати індивідуальності товару, акцентувати увагу на його сильних сторонах, розпізнати в ньому дещо більше, ніж було закладено при виробництві. Цей процес ми й називаємо *осмисленням* товару – наділення його смислом для споживача із подальшою матеріалізацією цього смислу засобами реклами. Саме в площині рекламного повідомлення набуває об'ємності й переконливості та цінність, що її рекламісти вносять у товар. При цьому каталізатором осмислення товару є рекламна ідея.

На думку Ж.-М. Дрю видатна рекламна ідея існує сама по собі, незалежно від її виконання: «Зазвичай вона формулюється в кількох словах, що моментально вмикають уяву. Ці слова надають вигоді продукту життєвості й глибини. Вони не просто описують вигоду: вони її миттєво виділяють і підсилюють....Рекламна ідея робить торговельну марку частиною нашого повсякденного життя. У якомусь сенсі – невід'ємною його частиною» [2, с. 16].

Процес втілення рекламної ідеї у вигляді текстів, символів та образів, в яких її і сприймає комунікат, називається кодуванням [8, с. 113]. Завдання розробників реклами – забезпечити

оптимальну взаємодію змісту реклами (рекламна інформація плюс осмислення товару) та засобів його чуттєвого вираження. І тут не варто забувати, що реклама – це не лише інформація про товар, але й особлива проекція соціокультурної дійсності. Тож разом з осмисленим товаром рекламний ролик пропонує глядачеві набір соціальних норм, звичаїв, ідеалів, причому саме пропонує, а не фіксує їх, що властиве іншим видам аудіовізуальної продукції. З усіх можливих комунікант обирає ті моделі дійсності, що варто показати для найбільш виграшного осмислення товару.

«Упакування» ідеї в сюжети й образи в рекламі передбачає звернення до комунікаційних кодів – знаків, символів, архетипів, стереотипів, культурного фону. Те, наскільки доцільно вони будуть введені в повідомлення, залежить від інтелектуального та професійного досвіду розробників реклами, їхньої творчої інтуїції та просто смаку (як рекламіста, так і рекламодавця), а також – далеко не в останню чергу – від знання цільової аудиторії. Ключовою вимогою при введенні будь-якого коду є здатність комуніката «розшифрувати» повідомлення.

Споживач як комунікат. Адресат реклами є кінцевим *поціновувачем* товару. Рекламіст осмислює товар, але для комуніката це поки що лише образ смислу. Споживач мусить узгодити цей образ з власним баченням продукту, тобто осмислити товар самостійно, наділивши його значущістю відповідно до своїх потреб, мотивів, цінностей. Осмислюючи предмет реклами, комунікат приймає його в свою модель повсякдення, погоджується придбати його. Забезпечуючи комунікацію між рекламодавцем і споживачами, рекламіст вдається до методики «наведення мостів», що здатна стимулювати очікуване ставлення до рекламованого продукту. Цей процес має низку складників: активізація, тобто включення додаткової інформації, додаткових стимулів (премій, пільг тощо), дружній, переконливий тон рекламного тексту, орієнтація на конкретну групу споживачів, емоційний супровід споживача «за руку» від усвідомлення продукту реклами до усвідомлення його вигоди для споживача» [5, с. 62].

Відомо чотири рівні психологічного впливу реклами: когнітивний, афективний, сугестивний, конативний [8, с. 139]. На кожному з них комунікат діє як людина, що оцінює та осмислює.

Когнітивний аспект рекламного впливу полягає в особливостях інформації, що передається. Будь-яке повідомлення наділене когнітивною цінністю, воно містить факти або оцінні судження, що дозволяють людині успішно орієнтуватись у світі, що її оточує. Щодо реклами, то її пізнавальну цінність становить не лише інформація про товар (його характеристики, функції, акційні пропозиції, модні тенденції), але й загальні світоглядні факти.

Отримана комунікатом інформація впливає на формування його ставлення до того, що рекламується, – це результат афективного, або емоційного впливу реклами. Комунікат має не тільки пізнати, але й «відчути», «пережити» рекламне повідомлення. Відповідну емоційну реакцію в комуніката здатні викликати не лише емоційні тригери, а й цілком зважена, раціональна рекламна інформація.

Спектр емоційний відчуттів людини надзвичайно широкий, проте психологи роблять спроби виокремити базисні емоції, зазвичай обмежуючись таким переліком: радість, інтерес, подив, сум, гнів, відраза, презирство, страх, сором, провина [4]. Для рекламної комунікації першочергове значення має інтерес, що розглядається як емоція та емоційний вияв потреб людини. Соціолог Н. Лисиця зауважує, що в рекламі інтерес виникає як результат використання емоцій узагальненого споживача [5, с. 36]: людей цікавить те, що має в них емоційний відгук. Тому водночас інтерес є мотивацією до дії або пізнання.

Сугестивний аспект реклами полягає у використанні спеціальних прийомів для впливу на свідомість і несвідоме комуніката. У результаті навіювання людина приймає певну точку зору без раціональних доводів. Н. Бутенко називає такі типові для рекламної практики прийоми сугестії: конкретність та образність ключових слів; конкретність та образність якостей; уникнення негативних часток «не» та «ні»; мовленнєва динаміка; вплив звукосполучень та ін. [1]. Реакцію комуніката на цьому рівні можна схарактеризувати, як «Я вірую» – в тому розумінні, що віра не потребує логічної аргументації.

Зрештою, конативний аспект впливу на комуніката – це стимулювання його до певних дій. Поведінкові реакції можна звести до таких основних зразків: «споживачі повторюють свої дії лише за умови очікування винагороди (що може бути як матеріальною, так і духовною); споживачі відповідають на стимули реклами (раціональність вибору, позначену експліцитно; емоції; унікальність; насиченість; частотність тощо), асоційовані з винагородами; споживачі діють на основі прийняття цінностей, які вони надають продукту реклами» [5, с. 34].

Отже, як можемо спостерегти, знання про цінності споживача є ключовим у рекламній комунікації на кожному її етапі.

Соціокультурне середовище як контекст рекламної комунікації. Насамкінець зазначимо ще один визначальний чинник рекламної комунікації – той контекст, у якому співіснують комунікатори. Це економічний і технологічний стан розвитку суспільства, культурний фон, національна ідентичність, традиції та звичаї, домінантні соціальні цінності. Соціокультурне середовище, з одного боку, визначає особливості рекламної комунікації – доступні засоби, прийнятні коди, образи відображеної дійсності, а з іншого – реклама впливає на соціокультурне повсякдення та вектори розвитку суспільства. Як зауважує А. Лященко: «Специфіка реклами у контексті культури того чи іншого етносу полягає в тому, що вона як форма соціальної комунікації завдяки інформаційним каналам сприяє розповсюдженню духовного досвіду у вигляді моделей споживацької поведінки, формує поведінкові установки індивідів, їх життєві цінності, сприяє збереженню та передачі іншим поколінням національних стандартів життя. Реклама є не лише структурний компонент культури, але й інструмент соціокультурного відтворення» [6, с. 129].

Висновки і пропозиції. Для комплексного аксіологічного осмислення реклами необхідне повноцінне розуміння, хто є учасниками комуніка-

ційного процесу, які їхні ролі, цілі та мотивації, що становить справжній предмет комунікації, на які засоби спираються комунікатори, які перешкоди виникають при їхній взаємодії, в якому контексті розгортається комунікація тощо. Рекламна аксіосфера, за аналогією з аксіосферою культурною, передбачає наявність таких складників: *суб'єкт*, який оцінює (ним на різних етапах рекламної комунікації є виробник, рекламіст, споживач і суспільство); *об'єкт*, що є носієм цінності (товар або сам рекламний продукт); *ціннісне ставлення* – визнання об'єкта цінністю (оцінка) і ціннісне осмислення (наділення смислом, значенням для суб'єкта); *соціокультурне середовище*, де формується, функціонує та змінюється ціннісне ставлення, справляючи певний вплив на це саме середовище.

Основні завдання аксіологічних досліджень реклами, на нашу думку, передбачають багаторівневий аналіз ціннісного змісту рекламних звернень, визначення їхніх ціннісних ефектів, дослідження прийомів кодифікації споживчих, соціальних, національно-культурних цінностей. Прикладним результатом таких досліджень має стати визначення аксіоцентричних принципів рекламної комунікації та вироблення методів комплексної діагностики ціннісних характеристик реклами.

Список літератури:

1. Бутенко Н. Соціальна психологія в рекламі: навчальний посібник / Н. Бутенко. – К.: КНЕУ, 2006. – 384 с.
2. Дрю Ж.-М. Ломая стереотипы. Реклама, разрушающая общепринятое / Ж.-М. Дрю. – СПб.: Питер, 2002. – 118 с.
3. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард. – СПб.: Издательство «Питер», 2000. – 464 с.
4. Каган М. С. Философская теория ценности / М. С. Каган. – Санкт-Петербург, ТОО ТК «Петрополис», 1997. – 205 с.
5. Лисица Н. М. Реклама в современном обществе / Н. М. Лисица. – Харьков: Основа,1999. – 285 с.
6. Лященко А. В. Реклама як соціокультурне явище в системі масової комунікації: дис. на здобуття ступеня канд. наук із соціальних комунікацій: 27.00.06 / Лященко Анжела Вадимівна. – Дніпропетровськ, 2008. – 182 с.
7. Медіяетика: практичні випадки та моральні міркування / К. Крістіанс, М. Факлер, К. Б. Річардсон, П. Кресшел, Р. Вудз-молодший; пер. з англ. О. Король; наук. ред. Н. Зражевська. – Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2014. – 592 с.
8. Ромат Е. Реклама: учебник для вузов. 8-е изд. Стандарт третьего поколения / Е. Ромат, Д. Сендеров. – СПб.: Питер, 2013. – 512 с.
9. Росситер Дж. Р. Реклама и продвижение товаров: пер. с англ. / Под ред. Л. А. Волковой / Дж. Р. Росситер, Л. Перси. – СПб.: Питер, 2001. – 656 с.
10. Уэллс У. Реклама: принципы и практика / У. Уэллс, Д. Бернет, С. Мориарти. – СПб.: Питер, 2001. – 736 с.
11. Roberts K. Lovemarks: The Future Beyond Brands / K. Roberts. – USA: Power House Books, 2004. – 222 p.
12. Pollay R. Advertising and Cultural Values: Reflections in the Distorted Mirror / R. W. Pollay [Electronic Resource]. – Mode of Access: http: // works.bepress.com/richard_pollay/34/

Стащук И.П.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

АКСИОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ КОММЕРЧЕСКОЙ РЕКЛАМЫ

Аннотация
В статье очерчены основные задачи аксиологических исследований рекламы. По аналогии с аксиосферой культуры описана общая структура рекламной аксиосферы. Охарактеризованы формы ценностных отношений, возникающие в процессе рекламной коммуникации между ее субъектами, направленные на объект-носитель ценностей и проявляющиеся в некой социокультурной среде. Рассмотрены отличительные роли субъектов рекламной коммуникации в процессе ценностного осмысления продукта. Сформулированы основные задачи аксиологических исследований рекламы.
Ключевые слова: аксиосфера, бренд, коммуникация, осмысление, оценка, ценностное отношение.

Stashchuk I.P.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

AXIOLOGICAL DIMENSION OF THE COMMERCIAL ADVERTISING

Summary
In the paper, the author points out to the main tasks of the axiological studies in advertising. Similarly to cultural axiosphere, the general structure of the advertising axiosphere is described. The paper interprets various forms of the value attitudes. Those attitudes appear in the process of the advertising communication between its subjects, and reveal in some sociocultural environment, also they are aimed at an object which is considered to be a value medium. Finally, the author covers the specific roles of the advertising communication subjects in the process of the value interpretation of a product, and the basic tasks of axiological studies in advertising.
Keywords: axiosphere, brand, communication, valuation, value attitude, value interpretation.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 004.738.1:316.772.5

ПРИЙОМИ І ЗАСОБИ КОМПОЗИЦІЇ У ВЕБ-ДИЗАЙНІ

Компанєєтс М.О.
Київський національний університет культури і мистецтв

У статті досліджено прийоми і засоби композиції у веб-дизайні та виявлено їхню роль у забезпеченні ефективної взаємодії користувача з веб-сайтом. Проаналізовано наукові пошуки в цій площині з позиції веб-дизайну. Розглянуто особливості, вимоги та принципи ефективного використання прийомів і засобів композиції при створенні веб-сайту. Визначено чинники, які впливають на вибір потрібних візуальних характеристик елементів при створенні веб-сайту. Надано рекомендації щодо формування композиції веб-сторінки з урахуванням стилю та призначення всього веб-сайту.
Ключові слова: веб-сайт, користувач, композиція, візуальна ієрархія, акцентування, контраст, вирівнювання, принципи ефективності.

Постановка проблеми. Одним із основних аспектів будь-якого твору образотворчого мистецтва є композиція, тобто розміщення елементів твору відносно один до одного та взаємозв'язок між ними. Композиція дуже сильно впливає на сприйняття як окремо кожного з цих елементів, так і цілісної картини, яку вони формують, і тому вона відіграє одну з найважливіших ролей у творі образотворчого мистецтва. Теж саме стосується і графічної складової будь-якого веб-сайту. Правильне впорядкування елементів на сторінках веб-сайту є необхідною вимогою для ефективного функціонування сайту і для зручного сприйняття користувачем інформації, закладеної у веб-сайт.

Але в багатьох випадках аналіз композиційних прийомів і засобів торкається лише деяких їхніх аспектів, а інші значущі питання залишаються без уваги. А враховуючи те, що формування правильної композиції займає дуже важливе місце в процесі проектування веб-сайту, нехтування певними композиційними правилами може призвести до значного зниження ефективності функціонування сайту.

Актуальність поставленої проблеми зумовлена тим, що швидкий розвиток Інтернету, і зокрема збільшення різноманіття графічного представлення веб-сайтів, спонукають до більш детального та комплексного аналізу прийомів і засобів композиції у веб-дизайні та особливостей їх використання в процесі створення веб-сайту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Беручи до уваги те, що веб-дизайн – це відносно молодий напрям в проектно-художній творчості, то і кількість бібліографічних джерел лімітована, більшість з яких присвячена лише веб-програмуванню. А серед авторів, що досліджували різноманітні аспекти графічної складової веб-дизайну можна відмітити роботи: Д. Бородаєва, в якій науковець розглядав сайт як об'єкт графічного дизайну; А. Бєляєва, що досліджував особливості графічної моделі інтернет-версій періодичних видань; Н. Кузнєцової, що розглядала веб-дизайн в контексті інструментарію моделювання віртуального простору сучасної культури. Праця Д. Віна «Искусство веб-дизайна» має в собі ідею системного підходу до вивчення веб-дизайну та осмислення його як феномену Інтернету разом з наведенням паралелей між веб-дизайном та дизайном друкованих видань. Монографія російського веб-дизайнера Д. Кірсанова «Веб-дизайн: книга Дмитрия Кирсанова» спрямована саме на вирішення практичних завдань щодо веб-дизайну, починаючи з теоретичних основ візуального дизайну і закінчуючи інтернет-технологіями і прийомами практичної роботи над веб-сайтом. В роботі Е. Платонової «Интернет-реклама как объект и субъект культуротворчества» в якості складової сайту розглядається саме реклама.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, не зважаючи на наявність вищезазначених наукових праць, присвячених різним аспектам проектування веб-сайтів, поза увагою вчених залишилися недостатньо розкритими засоби і прийоми композиції у веб-дизайні, особливості їх використання при створенні веб-сайту та роль, яку вони грають у забезпеченні ефективної взаємодії користувача з веб-сайтом.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є комплексний аналіз особливостей, вимог та принципів композиційного розміщення елементів веб-сайту відповідного до цілей і призначення сайту, а також розкриття значимості тієї ролі, яку відіграє композиція у функціонуванні веб-сайту.

Виклад основного матеріалу. Сторінки веб-сайту складаються з певних графічних елементів, кожен з яких має свої візуальні особливості, своє призначення і свій ступінь важливості. Одні елементи сторінки, як правило, мають логічний зв'язок з іншими, і це проявляється в їхній візуальній подібності або, навпаки, відмінності. Також всі ці елементи поділяються на основні, які несуть в собі найважливішу інформацію і мають першочергове значення, і допоміжні, які можуть бути додатковими інформаційними джерелами або навіть просто засобами графічного оформлення сторінки. І роль кожного з цих елементів, а також взаємозв'язки між ними визначаються саме завдяки композиції.

За словами В. Молочкова, «композиція» є ключовим словом у дизайні, і він визначає це по-

© Компанєєтс М.О., 2016

няття як поєднання різних частин в єдине ціле відповідно до якої-небудь ідеї [6, с. 178]. Також він зауважує, що і в комп'ютерній графіці, і в мистецтві взагалі, дуже важливим є знання законів композиції. Зокрема, композиція у вебдизайні – це побудова сайту відповідно до його змісту, характеру і призначення. Композиція «тримає» ваш простір, організовує його і підпорядковує законам композиції. Композиція – це цілий світ, ціла наука. У цьому світі є свої закони (досягнення стильової єдності, вибір головного композиційного центру, ритм, пропорційність, масштабність, рівновага) і свої прийоми (симетрія-асиметрія; статика-динаміка, контраст-нюанс) та інші [6, с. 178].

Будь-яка композиція складається з окремих елементів, які певним чином пов'язані один з одним, і саме про це пише Д. Кірсанов:

«Чи йде мова про дизайн або будь-яке інше мистецтво, яке орієнтоване на візуальне сприйняття (живопис, скульптура або навіть створення візерунків для тканин), будь-яку композицію завжди можна розбити на елементи, пов'язані між собою різного роду відношеннями – відношеннями балансу, контрасту, укладення, послідовності і т. д. Ці відношення спираються на (точніше навіть, виражаються через) різні візуальні аспекти об'єктів: їх розміри, форму, взаємне розташування, колір» [3, с. 78].

Одним із найважливіших аспектів композиції є візуальна ієрархія, що визначає ступінь важливості кожного елементу згідно зі ступенем його виразності. Як зазначає В. Молочков, у композиції з чіткою візуальною ієрархією візуальна вага кожного елементу визначає шлях, по якому буде рухатись увага глядача. Збалансована ієрархія допомагає не тільки визначити порядок сприйняття інформації, а й об'єднати розрізнені елементи сторінки в єдине ціле. Так створюється відчуття гармонії і балансу. Без візуальної ієрархії кожен елемент сторінки притягує увагу користувача до себе, в результаті увага розсіюється [6, с. 189].

Формування візуальної ієрархії здійснюється за допомогою акцентування елементів композиції. І саме на це вказує П. Макнейл:

«Акцентування – це підкреслення особливої важливості або значимості будь-якого елементу. Багато в чому воно тісно пов'язане, а то і зовсім збігається з поняттям ієрархії. Щоб дотримати в процесі створення дизайну принцип акцентування, необхідно проаналізувати зміст сайту і з'ясувати, яка ієрархія елементів має місце в ньому. З'ясувавши це ви зможете створити дизайн з грамотно реалізованою ієрархією» [4, с. 17].

Акцентування, в свою чергу, досягається завдяки такому художньому прийому, як контраст. За визначенням П. Макнейла, контрастування – це візуальна диференціація двох або більше елементів [4, с. 20]. Далі науковець зазначає, що елементи з високим ступенем контрастування виглядають чіткими і відокремленими, в той час як елементи з низьким ступенем контрастування здаються зливаючимися і мають тенденцію візуально змішуватись в єдину масу. Існує безліч характеристик елементів дизайну, якими можна маніпулювати з метою досягнення необхідного ступеню контрастування елементів, включаючи колір, розмір, розташування, тип і товщину шрифту. Якщо елементи дизайну будуть контрастувати між собою, це додасть візуальну різноманітність сайту і дозволить уникнути банальності в його зовнішньому вигляді. Контрастування також дозволяє привертати увагу, забезпечуючи акцент на певних елементах [4, с. 20].

Про контраст і про те, як ним можна маніпулювати для створення візуальної ієрархії, також пише П. Макінтайр, вказуючи, що контраст – це різниця в характеристиках різних елементів, і що він є основним інструментом для створення візуальної стимуляції і акценту [5, с. 158]. За словами науковця, до характеристик, якими можна маніпулювати, щоб створити контраст, відносяться [5, с. 160-162]:

– лінія: товста, тонка та неявна, гладка та нерівна, суцільна та переривчаста;

– форма: кругла та прямокутна, кутаста та плавна, проста та складна;

– розмір: великий та малий, витягнутий та скорочений;

– колір: протилежні кольори, яскравий та тьмяний, світлий та темний;

– текстура: гладка та текстурна, суцільна та візерункова;

– шрифт: напівжирний, курсивний та звичайний, ускладнений та простий;

– фокус: різкий та розмитий;

– простір: перевантажений та відкритий, заповнений та незаповнений, двовимірний та тривимірний;

– напрямок: горизонтальний, вертикальний та діагональний, прямий та звивистий;

– стиль: представницький та абстрактний, мультяшний та фотореалістичний, простий та ускладнений.

Контраст також впливає і на виразність композиції. Як стверджує В. Молочков, виразність – це якість композиції, яка проявляється в тому, що зображення швидко захоплює увагу глядача, ясно показує процеси, які дизайнер хотів відобразити. Фактично це відповідність вашої ідеї і форми, знайденої для її вираження. Коли глядачі не розуміють вашу ідею, швидше за все, винна композиція, а не сприйняття глядача. Виразність проявляється в умілому використанні контрастів за кольорами, світлотою, розмірами [6, с. 180].

Іще одним із ключових понять в композиції є вирівнювання. П. Макнейл визначає це поняття так: «вирівнювання – це впорядкування елементів таким чином, щоб вони максимально близько підступали до природних ліній (або кордонів), які вони утворюють» [4, с. 28]. Далі він наголошує, що вирівнювання уніфікує елементи, і даний процес часто називають роботою з сіткою. Невирівняні елементи мають тенденцію відбиватися від загальної групи і вимагати уніфікації, до якої ми так часто прагнемо [4, с. 28].

За словами Д. Кірсанова, вирівнювання – це одне з ключових понять композиції на площині, яке застосовується далеко не тільки до однорівневих елементів. Його можна порівняти з перекликами кольорів або текстур, подібністю форм; вирівнювання здатне встановити міцні відносини між елементами, розташованими досить далеко один від одного, надавши тим самим стійкість всій композиції. Мабуть, можна сказати, що ви-

рівнювання – це природна тенденція розташування елементів, якою є сенс нехтувати тільки з метою пожвавити композицію, внести в неї певний елемент розкиданості і випадковості [3, с. 86].

Також Д. Кірсанов звертає увагу на допоміжну сітку, яка є дуже корисною в процесі вирівнювання:

«Зручно уявити собі щось на зразок накладеної на вашу сторінку координатної сітки, осередки якої мають розмір того чи іншого виступаючого елементу, і враховувати прагнення інших елементів «прилипати» до ліній цієї сітки – лише враховувати, втім, а аж ніяк не беззастережно підкорятися цьому їх прагненню» [3, с. 83].

Д. Бородаєв визначає сітку як важливий стратегічний інструмент, який дозволяє впорядкувати складові елементи веб-сторінки:

«Процес розташування на веб-сайті інформації та основних графічних елементів, (логотип, навігаційна панель, вікно пошуку, можливість вибору мови, якщо це передбачено, рекламних банерів тощо), спонукає дизайнера до логічного структурування всіх елементів на веб-сторінках відповідно їх значущості. Визначаючи стратегію розташування складових елементів веб-сторінок, дизайнер стикається з необхідністю створення системи, яка дозволяє їх композиційно впорядкувати. Таким стратегічним інструментом є модульна сітка як сторінки, так і всього веб-сайту.

На засадах аналізу сучасної теорії та практики веб-дизайну для забезпечення естетичних та функціональних якостей при створенні вебсайту визначена необхідність застосування модульної сітки. Сама інформаційна структура вебсторінки створює елементарну модульну сітку, необхідну для ототожнення веб-сторінки та мінімального структурування інформації, яка міститься на ній» [2, с. 12].

Далі науковець підсумовує, що головним призначенням модульної сітки у веб-дизайні є впорядкування інформації у відповідності до її призначення та релевантності, створення композиційної структури веб-сторінки та всього вебсайту. У такий спосіб забезпечуються однорідність та естетичні якості веб-сайту [2, с. 15-16].

Дуже важливу роль в композиції грає порожній простір, який знаходиться між графічними елементами сторінки, тому що від нього залежить зручність сприйняття цих елементів, а також той настрій, який композиція створює. І саме на це вказує Д. Кірсанов:

«Щільність розміщення матеріалу може бути вельми і вельми різною, і в значній мірі від неї залежать загальний стиль і настрій, що створюються композицією. Ділові, енергійні сторінки вимагають більш тісного розташування, ніж сторінки художнього, розважального та взагалі «некваплівого» характеру. На останніх простір, що розділяє елементи, є повноправним елементом композиції, що робить свій внесок в загальне враження, і порівняно багато його (нерідко значно більше, ніж несучих інформацію елементів) саме тому, що, будучи порожнім, він вимагає певної компенсації кількістю за свою відсутнісну якість» [3, с. 89].

Також на важливість наявності достатнього порожнього простору звертає увагу С. Бердишев, говорячи, що на сторінці завжди повинна переважати інформація, що представляє інтерес для користувача, і що вона повинна кидатись в очі і бути просторово відокремленою від інших повідомлень. Це одна з причин, чому не слід боятись порожніх, «білих» областей, вважаючи їх марною тратою простору. До того ж, слова і картинки повинні візуально врівноважувати один одного, інакше композиція сторінки виявиться дисгармонійною. Справа в тому, що кожен об'єкт на білому або кольоровому полотні має візуальну «вагу», а тому шукає противагу [1, с. 57].

Важливим композиційним засобом також є пропорції. Як пише Д. Кірсанов, пропорцією в дизайні називають співвідношення розмірів або різних об'єктів, або складових частин чи різних вимірів (наприклад, ширини і висоти) одного об'єкту. Тут ми робимо перший крок від розмірів окремого об'єкту до просторових відносин всередині композиції – поки що абстрагуючись від взаємного розташування елементів і розглядаючи тільки співвідношення їх розмірів [3, с. 82].

Далі науковець розглядає особливості процесу вибору правильних пропорцій:

«Сучасний дизайнер вибирає пропорції майже виключно «на око», домагаючись потрібного йому співвідношення активностей елементів не тільки варіюванням розмірів, але і за допомогою багатьох інших інструментів. Таким чином, чарівного правила вибору пропорцій на всі випадки життя не існує. При виборі розмірів елементів потрібно враховувати безліч чинників: внесок елементів в інформаційний зміст композиції, їх положення в контексті даної композиції (веб-сторінки) і більшої інформаційної одиниці (сайту), контрастні відношення між ними, необхідність нюансування і багато іншого. Стиль композиції багато в чому залежить від того, наскільки покірно дизайнер слідує «натуральним» розмірам елементів, відповідним їх відносної важливості і традиціям оформлення, або ж, навпаки, наскільки вільно він варіює пропорціями, домагаючись незвичного звучання сторінки» [3, с. 83].

Композиція веб-сторінки має бути побудована таким чином, щоб вона була не занадто одноманітною, а також не занадто розрізненою, тобто потрібно знайти баланс між двома крайностями. І саме П. Макінтайр дивиться на методи маніпулювання візуальними характеристиками сторінки для знаходження ідеальної гармонії між спокійним та стимулюючим настроями сторінки, і які полягають в тому, що треба [5, с. 154-156]:

– обмежити кількість елементів на сторінці, усунувши текст і графіку, яка насправді не відповідає меті сайту;

– повторно використовувати елементи на сторінці: форму, розмір, пропорції, колір та розміщення;

– для забезпечення цілісності, створити порожній шаблон сторінки загального призначення і використовувати його як основу для більшості сторінок на сайті;

– наскільки це можливо, розташувати в одну лінію зовнішні краї різних елементів сторінки;

– організувати різні елементи сторінки у блоки, що допомагає сторінці виглядати простіше.

Також науковець зазначає, що для створення візуально привабливої сторінки потрібно [5, с. 162-168]:

– включити багато порожнього простору, тому що він забезпечує очі відпочинком, надаючи відчуття просторості;

– знайти між елементами на сторінці візуальний баланс;

– обрати композиційний центр, слідуючи правилу третин, тобто поділивши сторінку на третини по горизонталі та вертикалі, і використовувати одну або декілька точок перетину як область фокусу;

– при створенні прямокутних форм використовувати прямокутник з золотим перетином, який має приблизне відношення ширини до висоти 1:1.6, тому що він є найбільш візуально привабливим;

– для різноманітності, спробувати включити деякі округлені або неправильні форми;

– для досягнення балансу уникати занадто багато одноманітності та занадто багато контрасту.

Висновки і пропозиції. Отже, резюмуючи, відзначимо, що композиція у веб-дизайні грає ту ж саму роль, що і у різних видах образотворчого мистецтва, тобто поєднання елементів твору в єдине ціле відповідно до певної ідеї. Але, оскільки веб-сайт, окрім естетичної сторони, ще має і функціональну сторону, то в цьому випадку композиція також впливає і на ефективність користування веб-сайтом та досягнення тих практичних цілей, які ним передбачені. В процесі формування композиції веб-сторінки, потрібно визначити призначення і ступінь важливості кожного елементу сторінки і на основі цього побудувати візуальну ієрархію, акцентуючи ті елементи, які мають першочергове значення. Це досягається завдяки контрастуванню таких візуальних характеристик об'єктів, як форма, розмір, колір, текстура, шрифт, фокус, простір, напрямок, стиль і т. д. А вирівнювання елементів використовується для створення логічних та візуальних зв'язків між однотипними елементами, або просто для надання композиції впорядкованого характеру та візуального балансу.

Список літератури:

1. Бердишев С. Н. Искусство оформления сайта. Практическое пособие / С. Н. Бердишев. – Дашков, 2009. – 100 с.
2. Бородаєв Д. В. Веб-сайт як об'єкт графічного дизайну: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 05.01.03 / Д. В. Бородаєв. – Харківська державна академія дизайну і мистецтв. – Харків, 2004. – 20 с.
3. Кирсанов Д. Веб-дизайн: книга Дмитрия Кирсанова / Д. Кирсанов. – СПб.: Символ-Плюс, 2004. – 376 с.
4. Макнейл П. Веб-дизайн. Идеи, секреты, советы / П. Макнейл. – СПб.: Пітер, 2012. – 272 с.
5. McIntire, Penny. Visual Design for the Modern Web. Berkeley: New Riders, 2008, 352 p.
6. Молочков В. П. Компьютерная графика для Интернета. Самоучитель / В. П. Молочков. – СПб.: Питер, 2004. – 368 с.

Компанеетс М.А.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ПРИЕМЫ И СРЕДСТВА КОМПОЗИЦИИ В ВЕБ-ДИЗАЙНЕ

Аннотация
В статье исследованы приемы и средства композиции в веб-дизайне и выявлена их роль в обеспечении эффективного взаимодействия пользователя с веб-сайтом. Проанализированы научные поиски в этой плоскости с позиции веб-дизайна. Рассмотрены особенности, требования и принципы эффективного использования приемов и средств композиции при создании веб-сайта. Определены факторы, влияющие на выбор нужных визуальных характеристик элементов при создании сайта. Даны рекомендации относительно формированию композиции веб-страницы с учетом стиля и назначения всего сайта.
Ключевые слова: веб-сайт, пользователь, композиция, визуальная иерархия, акцентирование, контраст, выравнивание, принципы эффективности.

Kompaneyets M.A.
Kyiv National University of Culture and Arts

METHODS AND MEANS OF COMPOSITION IN WEB DESIGN

Summary
This article investigates methods and means of composition in web design and reveals their role in ensuring effective user-website interaction. Scientific research in this area is analyzed from the standpoint of web design. Characteristics, requirements and principles of effective use of compositional methods and means in creation of a website are examined. Factors affecting the choice of necessary visual characteristics of elements during the creation of a website are identified. Recommendations regarding the formation of composition of a web page based on the style and purpose of an entire website are given.
Keywords: website, user, composition, visual hierarchy, emphasis, contrast, alignment, principles of effectiveness.

УДК 7.034.76.02

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ГРАФІКИ ПЕРШОЇ ШКОЛИ ФОНТЕНБЛО

Романенкова Ю.В.
Інститут мистецтв
Київського університету імені Бориса Грінченка

Графіка є невідривною частиною мистецтва Першої школи Фонтенбло і французького мистецтва XVI ст. загалом. У середині та особливо другій половині століття в цій галузі мистецтва відбуваються дуже серйозні зміни. Стаття висвітлює основні тенденції розвитку графічного мистецтва італійських та французьких митців часів Першої школи Фонтенбло, аналізуються вільна та друкована графіка, характеризуються процеси поступового переходу від другорядної, допоміжної графіки до самостійного виду образотворчого мистецтва.
Ключові слова: графіка, школа Фонтенбло, маньєризм, техніка, жанр, ескіз, аркуш, сангіна, вугілля.

Постановка проблеми. Графіка є невідривною частиною мистецтва Першої школи Фонтенбло і французького мистецтва XVI ст. загалом. У середині та особливо другій половині століття в цій галузі мистецтва відбуваються дуже серйозні зміни. Передусім, у центрі уваги опиняються інші жанри, використовується значно більша кількість матеріалів. Набагато менше уваги приділяється сюжетній графіці, тій її частині, яку можна умовно називати «допоміжною». Йдеться про сюжетні композиції, що були ескізами до шпалер, розписів, вітражів, предметів декоративно-вжиткового мистецтва – наприклад, різноманітних ваз, дзеркал тощо. Саме такого роду графіка переважала в першій половині – середині XVI ст., являючи собою другорядний, допоміжний матеріал для виконання робіт в іншому виді мистецтва.

Аналіз досліджень та публікацій. Мистецтво школи Фонтенбло загалом і його графіка в першу чергу є малодослідженою сторінкою пізньоренесансового та маньєристичного мистецтва Франції. Серед зарубіжних дослідників, що висвітлювали питання графічного мистецтва XVI ст., – П. Бароччі [8], С. Беген [1], Л. Дім'є, Ж. Ерманн [12], Н. Мальцева [2], Д. та Е. Панофські [13], Н. Петрусевич [4], Л. Тананаєва, А. Шастель [9; 10; 11]. Але переважно аналізувалися графічні доробки окремих майстрів або ж подавалася характеристика феномену «les crayons», але не еволюція графічного мистецтва від другорядного, підготовчого матеріалу Українське ж мистецтвознавство знає лише поодинокі праці з проблем графічного мистецтва школи Фонтенбло [5; 6; 7].

Тому **метою** даної статті можна визначити актуалізацію феномену графічного мистецтв Першої школи Фонтенбло як невід'ємної ланки маньєристичного мистецтва Франції в його національному варіанті.

Виклад основного матеріалу. Більшість т.зв. «допоміжної» графіки належить ще італійським художникам, що працювали у Фонтенбло в першій половині століття. Їхній спадок, як і твори їхніх французьких колег, можна умовно класифікувати так: декоративна графіка, алегорії (міфологічні сюжети), релігійна графіка, пейзаж, свята та процесії, скульптура і орнамент, портрет. Багато які з цих груп залишилися актуальними і в другій половині століття, але все ж не мали такого попиту, як раніше. Крім того, з'являється ще одна група графічних аркушів – на історичну тематику.

Зміни спіткали не лише жанри, але й техніки. У першій половині сторіччя художники (переважно завдяки новаторству італійців) віддавали перевагу сангіні, рисунку пером, використовували відмивку бістром, білила, чорну крейду, гуаш. Контури рисунків проколювалися голкою. Саме в цих техніках робилися проекти й картони для скульпторів, вишивальників, виробників шпалер і орнаменталістів. Часто в таких роботах присутня акварель, інколи – золото. В акварелі того часу слід розрізняти техніку відмивки – інколи індіго, рожевою чи блакитною, якою пробробляли рисунки пером. Використовували папір, як білий, так і тонований, сірий чи блакитний, що був привнесений італійськими майстрами школи Фонтенбло та мав успіх, хоча працювали паперові мануфактури в Труа, Ессоні, Арамбері. Поряд з папером художники використовували і пергамент, картон, в особливих випадках – велень. Усі перелічені техніки та матеріали, поширені в першій половині – середині століття, наближали графіку до живопису, бо в них майстри досягали максимального живописного ефекту. Це легко пояснити, беручи до уваги призначення цих творів.

Друга група графічних творів, що поглинула майже всю увагу художників другої половини сторіччя, – портрет. Жанр портрету, безперечно, став головним у цей час. Він перестає відігравати тільки другорядну роль та перетворюється на цілком самостійний жанр, надзвичайно поширений. Про його популярність свідчать численні твори, що збереглися, і велика кількість їхніх копій. Вони виконувалися в інших техніках – найчастіше це були т.зв. «олівці» (les crayons.), тобто олівцеві рисунки. Французи, припинивши користуватися в XVI ст. технікою срібного штіфта, що мала широку популярність ще наприкінці сторіччя, шукають, за прикладом старих майстрів, прийоми втілення натури надзвичайно стриманими технічними засобами. Використовуються сангіна, чорна крейда. Якщо з самого початку це були лише підготовчі рисунки до картин, то тепер це цілком самостійні твори.

У цей час характерно проявляється і диференціація портретних жанрів. Італійці вважали портрет вторинним, бо головним у мистецтві для них було не пряме відображення натури, а вислів духовної позиції художника. Тому саме у Фонтенбло розробляються ті типи портрету, в основі яких лежить складний поетичний задум. Особливо характерною стала ідеалізуюча течія.

© Романенкова Ю.В., 2016

Багато в чому тяжіння до алегоричного портрету з численними атрибутами, які можуть мати багато варіантів читання, пояснюється схильністю художників до ідей неоплатонізму. А згідно з ними, чим більше завуальована ідея, прихований глибинний зміст, тим сильніше вона діятиме на свідомість.

Саме у Фонтенбло зароджується і жанр парадного портрету, вже в період Першої школи він отримує неабиякий розвиток, особливо парадний кінний портрет на повний зріст, що не так часто зустрічався раніше. Він, мабуть, є найрепрезентативнішим. Але поряд з офіційним репрезентативним портретом існує і т.зв. інтимний тип портрету, до якого в першу чергу належать автопортрет (хоча й набагато рідший).

Графіка італійців цього часу має одну своєрідну особливість, що різко відрізняє її від більш пізньої французької графіки. Вона носить суто підготовчий, допоміжний характер. Це головним чином підготовчі рисунки до фресок, шпалер, оформлення триумфальних в'їздів та хід, станкових картин. Це був лише ескізний матеріал, що не має самостійного значення. Декоратори Фонтенбло цілком поновили техніку та стиль французького рисунку – заслуга в цьому належить саме італійським придворним майстрам. І тільки французи піфзніше перетворюють графіку на самостійний вид мистецтва, відмовившись від її ескізного, підготовчого характеру.

Техніки виконання графічних аркушів італійських художників відрізнялися різноманітністю, але при цьому більшість робіт виконувалася різними м'якими матеріалами: сангіна, чорна крейда, пастель, рідше перо, відмивка бістром, підсвітка білилами, рисунок тушшю, але не пером, а пензлем.

Більшість із збережених рисунків цього періоду виконані в начерковій, ескізній манері, а тому живіші, вільніші та розкутіші за самі фрески чи станкові картини, для яких слугували ескізами. Їхня незавершеність та невимушеність виконання надає їм свіжості, позбавляє «замученості», якою часто грішать живописні твори, підготовчим матеріалом для яких вони є.

Передусім, варто звернутися до кількох графічних аркушів Россо Фьорентіно (1494-1540 рр.). Він віддавав перевагу сангіні, але збереглося і декілька його перових рисунків. Цікаво звернути увагу на один з найраніших з відомих його малюнків – юнацький рисунок «Звитяга, що перемагає Долю», зроблений сангіною по начерку чорною крейдою. Рисунок ще дуже недосконалий, видно ще невпевнену руку юного автора, недостатнє знання законів композиції. Значно досконалішими виглядають аркуші «Трон Соломона» та «Єва», хоча вони також належать до раннього періоду творчості Россо – перший датується 1528 р. (ескіз до однієї з фресок церкви Мадонна делле Лагриме в Ареццо), а другий належить ще до 1524 р.

Зі всього ескізного матеріалу для розписів Фонтенбло дійшли до сьогодняшнього дня тільки окремі ескізи на розрізнених аркушах і проект розпису павільйона Помони. Індивідуальна манера рисунку майстра складається ще в 1528-1530 рр. і отримує назву «великої манери» Россо. Її переймають і послідовники художника, в тому числі французи. Рисунки Россо, особливо перові, виконані в стилі «аль антіка», що став результатом його штудій грецьких і етрусських гончарних виробів, з якими художник міг познайомитися в тосканських зібраннях чи в Ареццо. Прикладом т.зв. «великої манери» Россо може слугувати рисунок пером і пензлем «Благовіщення» (1530 р.), зв'язок якого з композиціями фресок галереї Франциска І відмічався деякими вченими, хоча в галереї немає жодної фрески на релігійний сюжет.

З картиною «Загублена юність» з галереї в Фонтенбло пов'язують «Етюд оголеної жінки, що лежить». Рисунок виконаний сангіною по попередньому начерку чорною крейдою С. Беген указує на подібність пози постаті до поз постатей каплиці Медичі та «Леди» Мікеланджело [1].

До найвідоміших серед небагатьох, що вціліли, рисунків Россо Фьорентіно французького періоду можна віднести аркуші «Вертумн і Помона», «Венера і Марс в оточенні амурів і німф», «Пандора», «Сцена чаклунства», «Венера і Марс, роздягнені Амуром і граціями», «Маскарадна фігура», «Проект гробниці». Йому приписується й аркуш «Пророк, що стоїть» з Британського музею. Рисунок «Проект гробниці» породжує, певно, найбільшу кількість спірних питань. Приписати його Россо запропонував К. Кузенберг. Інколи аркуш датують раннім періодом перебування Россо при дворі Франциска І, а в інших випадках – уже періодом 1536-1538 рр. Існує документ, що підтверджує авторство Россо надгробку Альберта Пія Савойського, графа Карпі – 1531-1535 рр., тобто замовлення Франциска І на виконання цієї роботи. Це відповідає більш ранньому датуванню рисунка – початку 1530-х рр.

Важливим для формування шрафіким Першої школи Фонтенбло була творчість у цій царині Франческо Прімаччо, (1504-1570 рр.) рисунки якого дійшли до наших часів у значно більшій кількості, ніж графіка Россо. Аркуші «Янголи, що показують волхвам зірку», «Викрадення Європи», ескіз скульптурного декору покоїв герцогині д'Етамп у Фонтенбло, «Маскарад у Персеполі», «Стрижка вівців. Червень», «Купання Діани», «Улісс і Пенелопа», «Геракл, наряджений Омфалою в жіноче вбрання», «Одиссей, що врятовується від поклику спокуси сирен», «Венера й Амур», «Парки зі знаком Тельця» – лише найвідоміші з них. Майстер рідко користувався чорною крейдою, лише в ескізах він звертається до цієї техніки. Улюбленою технікою художника була сангіна, яку він часто підсвічував білилами. Найчастіше майстер виконує свої рисунки на тонованому папері, що надає їм м'якості та глибини тону.

Стилю Прімаччо в графіці часто протиставляють манеру Нікколо дель Аббате (1509/12-1571 рр.). Він теж віддає перевагу не чорній крейді, а сангині, але найчастіше користується пером і відмивкою бістром. У цій техніці виконані найдосконаліші його аркуші: «Зефір і Психея», «Алегорія», «Зведення наклепу на Апеллеса». Сангіною та білилами виконано аркуш «Благовіщення», чорною крейдою майстер користувався в аркушах «Мертвий Христос, що його підтримує Мадонна», «Знаходження Моїсея», «Церера, чи достаток».

Сюжети деяких аркушів запозичені в інших художників, що дало привід дослідникам у ряді

випадків вагатися щодо авторства дель Аббате. Але особливості стилю, загальні для всіх робіт, дозволили приписати їх руці одного автора. Неабиякий інтерес викликає ще один рисунок, який радянські дослідники приписують Нікколо дель Аббате, – «Портрет Франсуа де Гіза»(?), що датується часом між 1560 та 1570 рр. Але цікавий він не тільки як взірець репрезентативного портрету. Насправді цей аркуш належить не дель Аббате, а А. Карону, і є портретом не Франсуа де Гіза, а Генріха III, що встановлено французькими дослідниками. Справді, дуже різними є атрибуції цього портрету, але припущення російських дослідників можна заперечити, засновуючись не лише на манері виконання рисунку та неподібності моделі до Франсуа де Гіза, а й на тому, що герцог, як відомо, загинув 1563 р., тому датувати аркуш слід роками не між 1560 та 1570, а до 1563 р.

Ще одне ім'я, яке слід згадати в контексті розмови про графіку італійських передтеч стилю Фонтенбло, – Бенвенуто Челліні (1500-1571 рр.). Він теж певний час працював у Фонтенбло, мав два французьких періоди творчості, тому його цілком можна відносити до засновників графіки школи. Збереглася робота, що до недавніх часів вважалася єдиним нині існуючим графічним твором Челліні. «Юнона» – рисунок чорною крейдою з колекції Лувра. Це ескіз до однієї зі знаменитих статуй дванадцяти богів, замовлених Франциском I маестро Челліні в 1540 р. для галереї у Фонтенбло. Але, як відомо, і як зазначав і сам художник у своїй автобіографії, втілена була лише статуя Марса, а інші існували лише в ескізах. Проте, нещодавно була знайдена бронзова статуетка Юнони, що дала дослідникам привід припустити, що Юнона також була відлита в розмірі. Про це говорить і напис, що фрагментарно зберігся на аркуші.

Ще один аркуш – «Сатир», датований 1544-1545 рр. Він став відомим не так давно. Челліні зобразив оголену чоловічу постать з добре пророблеными анатомічними деталями, з дещо трагічним виразом обличчя та детально пророблеными локонами волосся, що привносить дробність у рисунок, це своєрідна модель для вивчення анатомії. Можна зробити висновок, що це один з ескізів до дверей у Фонтенбло, оскільки в правій нижній частині аркуша є напис, який про це говорить, тут же є й текст, з якого можна дізнатися, що ця постать була втілена в бронзі.

Слід згадати ще про кількох італійських майстрів, що працювали у Франції в період формування стилю Фонтенбло, хоча часто і були пов'язані зі школою лише побічно, але залишили графічний спадок. Це т.зв. «Майстер Флори» («Благовіщення», «Прокрида і Кефал», «Народження Адоніса»), 65-річний болонець Себастьяно Серліо, що приїхав у Францію 1541 р. з Рима (рисунки для паркових споруд у Фонтенбло), Майстер Гвідо (орнаменти), звичайно, Лука Пенні («Святі жони біля домовини Господньої»), трохи пізніше – і Джуліо Камілло дель Аббате («Проект триумфальної арки Порт-о-Пентр»).

Але значно багатшою і цікавішою, що сформувала справжній характер стилю Фонтенбло у графіці, стала графіка французьких митців. Передусім це творчий спадолк Жана та Франсуа Клуе, Антуана Карона, Бенжамена Фулона, Леонара Тірі, Жана Кузена Молодшого, Жана де Кура, Франсуа Кенеля, П'єра та Нікола Кенелей, представників творчої династії дю Мустьє та групи «анонімів» ((«Анонім Лекюрьє», «Анонім 1550 р. (можливо, Нікола Денізо). На першому місці, на відміну від італійських майстрів, вони ставили портретний жанр. З творчістю багатьох портретистів цього відрізку часу ми знайомі лише завдяки згадкам про них у документах. До таких майстрів належать П'єр Удрі, Жан Патен, П'єр Гуртель, Жан Рабель, Леманьє, Бутелу, Жан Прієр [6].

Найбільша кількість олівцевих портретів збереглася від Жана і Франсуа Клуе. Лише деякі з них зустрічаються у вітчизняних виданнях, а між іншим, тільки в фондах музею Конде в Шантільї зберігається 367 рисунків батька й сина Клуе [4] та їхньої майстерні. Жан Клуе вважається фундатором жанру олівцевого портрету у Франції. Йому належать і рисунки, що ще мають підготовчий характер та виконані чорною крейдою чи сангіною. Але це лише мала частина. Найвідомішою є його серія портретів учасників битви біля Мариньяно (мсьє де Фуа, кардинала де Турнон), портрети Франциска I, герцога де Гіз, мсьє Дампьєра, де Лотрека, молодої жінки та кількох невідомих: «Портрет невідомої», «Портрет невідомого з томиком Петрарки». Існує ще один портрет з колекції Національної Бібліотеки Парижа, який вважається сумісною роботою Жана та Франсуа Клуе – «Портрет Франциска I». Усі роботи виконані в 1520-40-і рр.

За Генріха II жанр олівцевого портрету квітне ще пишніше. Переважно це відбувається завдяки творчості Ф. Клуе. Його ранні рисунки настільки нагадують манеру батька, що деякі роботи важко з повною впевненістю приписати одному з них. Окремі портрети створені деякою мірою обома Клуе: юний Жане був у ролі підмайстра в батьківській майстерні, тому міг брати участь у створенні його робіт. Але в творчості вже більш зрілого Ф. Клуе відбувається певна еволюція портрету: рисунок втрачає ілюзію незавершеності, ескізну манеру, простоту та стає витонченішим, нерідко набуваючи відтінку холодності. Рисунки Клуе (та інших майстрів) дуже полюбляла королева-вдова, даючи приклад у захопленні ними для всього двору. Слава Жане перейшла й за кордони Франції.

Серед наймайстерніших за виконанням портретів руки молодшого Клуе можна назвати «Портрет Маргарити Наваррської в дитинстві», «Портрет Єлизавети Австрійської», «Портрет Генріха II, «Портрет Карла IX», «Портрет мадам д'Анделo» та окрема група робіт – зображення Катерини де Медичі.

Більшість «олівців» Ф. Клуе досить багатокольорові, завдяки чому вони суперничали за ступінню реалістичності в передачі натури з живописними творами. Олівцеві портрети Жане набагато виразніші, наділені глибшою психологічною характеристикою, ніж його ж портрети, створені олією, хоча його манера відрізняється більшою ступінню завершеності, ніж манери багатьох інших сучасних йому рисувальників.

Про творчість Жана де Кура (1530 – після 1585 рр.), придворного художника Марії Стюарт,

який був також і художником та камердинером герцога Алансонського, можна судити, відштовхуючись від найвідомішої його роботи. Це портрет королеви Марії. Аркуш монохромний, носить характер начерка, хоча обличчя моделі пророблене скрупульозно. Але в цьому портреті немає тієї глибинності проробки психологічної характеристики королеви, яка є у Ф.Клуе, хоча автор і навчався в майстерні Жане. Де Куру належить і портрет герцога Анжуйського з колекції Національної Бібліотеки Парижа, що його датують приблизно 1573 рр. Майбутньому королю Генріху III на цей момент було від 19 до 22 років. Цікаво, що в колекції Музею Конде зберігається живописний портрет роботи Ж. де Кура, датований теж 1573 р., на ньому зображено ту ж людину, навіть у тому самому вбранні, лише в іншому ракурсі. Але радянські дослідники називали цей портрет портретом герцога Алансонського (Т. Вороніна, Н. Мальцева, В. Стародубова). Рисунок можна з великою часткою ймовірності вважати підготовчим матеріалом, ескізом до живописного портрета. У 1574 р. титул герцога Анжуйського перейшов до того принца крові, який у рік створення портрета називався саме герцогом Алансонським. Франциску-Еркюлю, п'ятому сину Генріха II та Катерини де Медичі у ті часи було 19 років, саме в нього і служив де Кур. Різниця лише в рік може призвести до невірного титулування, і йтиметься вже зовсім про іншу людину. Оскільки атрибуція живописного портрета звичайно не піддається сумнівам, мабуть, можна вважати, що в даному випадку зображений саме Франциск, у 1573 р. герцог Алансонський, а значить, і рисунок ми маємо називати портретом не герцога Анжуйського, а герцога Алансонського, хоча з цим погоджуються не всі дослідники.

Одним з фундаторів графічного обличчя Першої школи Фонтенбло можна називати і Кенеля. Дослідники називають якнайменше шістьох художників, представників трьох генерацій, які носять таке прізвище. Але найвідомішими є П'єр, придворний художник Джеймса II Шотландського, Франсуа, Нікола Кенель. Франсуа Кенель відомий своїм портретом Генріха де Гонді, кардинала де Рец, «Портретом Генрієтти де Бальзак».

Нікола Кенель також залишив досить багато портретів, виконаних переважно кольоровими олівцями: наприклад, 1574 р. датується портрет його батька, художника П'єра Кенель.

На даному етапі розвитку портрету вплив італійців майже зникає. Їхня роль переходить до фламандців. До художників, що стоять на переломному етапі та знаходяться вже під іншим впливом, належать майстри творчої династії дю Мустьє. Деякі з них хронологічно належать уже власне до XVII ст. Відрізнити руку одного майстра династії від іншого стало можливо лише завдяки архівним дослідженням. Проте, для науковців проблема вивчення творчості цих майстрів є актуальною і зараз. Найчастіше розглядаються твори Жоффруа, Етьєна, П'єра (Ст.), Даніеля, П'єра Мол. дю Мустьє, тобто п'яти художників з цієї родини, що працювали як у період Першої, так і в часи вже Другої школи. Творчість кожного з них – тема для старанних штудій, але в даному випадку це не є спеціальним завданням, тому обмежимось лише кількома прикладами. Можна віднайти не менше 15 художників з династії дю Мустьє, але в XVI – першій половині XVII ст. працювали тільки Жан, Косма (I), Етьєн (I), Кардан (чи Карантан) дю Мустьє, відомості про яких дуже фрагментарні. Відомо, що Косм (I), який помер у Руані в 1552 р., був золотих справ майстром при Руанському соборі. Етьєн (I), що згадується ще в 1501 р. теж у Руані, працював переважно над оформленням замку де Галлон для кардинала Жоржа д'Амбуаз. Кардан дю Мустьє згадується в королівських рахунках як скульптор у період з 1540 до 1550 рр.

Основна гілка генеалогічного дерева дю Мустьє починається з оформлювача Жана дю Мустьє, що помер у Руані в 1535 р. Продовжується вона його сином Жоффруа (1510-1573 рр.), що вважається одним з фундаторів нового стилю в Фонтенбло, де він працював разом з італійцями «другої хвилі». Інший син Жана – Местон – був золотих справ майстром у Руані, як і Косм (I). Сини вже Жоффруа були відомі як кращі портретисти-рисувальники французького двору. Синів у Жоффруа було не двоє – найчастіше мова йде про Етьєна (вже II) та П'єра дю Мустьє, – а троє: був ще один син Жоффруа – Косм (II) дю Мустьє (1545/50-1605 рр.), який помер у Руані. Більш відомий уже наприкінці XVI – на початку XVII ст. Даніель дю Мустьє саме сином Косма (II). П'єр (II) та Даніель дю Мустьє, як і їхні батьки, вважалися кращими майстрами графічного портрету при дворі.

Сини Даніеля дю Мустьє – Етьєн (III) і Нікола – також були художниками, однак, не залишили глибокого сліду в історії французького мистецтва. Останнім представником цієї гілки династії був онук Даніеля дю Мустьє – Луї (син Нікола дю Мустьє (нар. пр. у 1612 р.). що народився 25 листопада 1641 р.), відомий як гравер.

П'єр дю Мустьє Старший створював свої портрети в техніці кольорових олівців, за думкою французьких дослідників, характерній для тенденції суперничати з живописом, що намітилася у французькому рисунку к.XVI ст. Один з них – портрет мадам де Муї де Сен – Фаль. Датується він чи 1560, чи 1570 рр. Дослідники вагаються щодо ідентифікування моделі, але все ж переважно визнають в ній Жанну де Шантелу.

Питання виникає щодо ще одного портрета П. дю Мустьє Старшого – «Портрета герцога Алансонського» з Національної Бібліотеки Франції, який датують пр.1572 р. На аркуші представлена вже досить зріла людина, що не має ніякої портретної подібності з Франциском-Еркюлем, що на той момент носив титул герцога Алансонського, тим більше, що йому було тоді лише 18 років. Тому, мабуть, можна поставити під сумнів думку деяких дослідників, що це має бути саме герцог Алансонський.

Цікаво, що художник, вірніше, художники звертаються у ньому до профільного ракурсу моделі, практично забутому в портретному мистецтві Франції з часів кінця XV – самого початку XVI ст.

80-ми рр. XVI ст. датуються найвідоміші аркуші Бенжамена Фулона (1553-1622 рр.): «Портрет Сціпіона Сардіні», «Портрет герцогині де Бар», «Портрет маркіза де Нель», «Портрет герцога де Монбазон», тощо. Манера їхнього виконання не

відрізняється особливою оригінальністю. Можливо, пояснюється це тим, що автор був схильний до безпосереднього впливу Ф.Клуе: він був його племінником і учнем.

Висновки. Досить велика і кількість художників-графіків, майстрів олівцевого портрету, що залишилися невідомими. Їх творчий спадок не менш цікавий, ніж роботи відомих митців, бо має значення для визначення маньєристичного характеру мистецтва зазначеної доби загалом. Але це є об'єктом для окремого дослідження і вимагає детальнішого аналізу.

Список літератури:

1. Беген С. Французский рисунок XVI века / С. Беген. – М.: Изобразительное искусство, 1984. – 96 с. – (Рисунки старых мастеров).
2. Мальцева Н. Французский карандашный портрет XVI века / Н. Мальцева. – М.: Искусство, 1978. – 240 с.
3. Новосельская И. Французский рисунок XV–XVI веков в собрании Эрмитажа: [каталог выставки]. – Спб.: Славия, 2004. – 152 с.
4. Петрусевич Н. Искусство Франции XV–XVI веков / Н. Петрусевич. – Л.: Искусство, 1973. – 224 с.
5. Романенкова Ю. Етапи формування індивідуального стилю Россо Фьорентіно: французький період / Ю. Романенкова // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури. – 2006. – № 17. – С. 242-254.
6. Романенкова Ю. Маньєризм у художній культурі Європи кінця XV – І половини XVII ст.: тенденції стильової трансформації: дис. ... доктора мистецтвознавства: 26. 00. 01 / Ю. Романенкова. – К., 2010. – 439 с.
7. Романенкова Ю. Проблема французького варіанту маньєризму та роль школи Фонтенбло у французькій художній культурі XVI сторіччя / Ю. Романенкова // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. – 2000. – № 6. – С. 76-78.
8. Barocchi P. Il Rosso Fiorentino / P. Barocchi. – Rome: Gismondi, 1950. – 280 p.
9. Châstel A. Art et humanisme a Florence au temps de Laurent de Magnifique: These pour la doctorat / A. Châstel. – Paris: Presses universitaires de France, 1959. – 578, XCVI p.
10. Châstel A. L'Art Italien / A. Châstel. – Paris: Flammarion, 1995. – 637 p.
11. Châstel A. La crease de la Renaissance. 1520-1600 / A. Châstel. – Genève: Skira, 1968. – 405 p.
12. Ehrmann J. Antoine Caron / J. Ehrmann. – Paris: Flammarion, 1986. – 229 p.
13. Panofsky D. et E. Étude iconigraphique de la Galerie François Ier a Fontainebleau / D. et E. Panofsky. – Paris: Gérard Monfort, 1992. – 96 p.

Романенкова Ю.В.
Институт искусств
Киевского университета имени Бориса Гринченко

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ГРАФИКИ ПЕРВОЙ ШКОЛЫ ФОНТЕНБЛО

Аннотация
Графика является неотъемлемой частью искусства Первой школы Фонтенбло и французского искусства XVI в. вцелом. В середине и особенно второй половине века в этой сфере искусства происходят очень серьезные изменения. Статья освещает основные тенденции развития графического искусства итальянских и французских мастеров времен Первой школы Фонтенбло, анализируюься свободная и печатная графика, характеризуются процессы постепенного перехода от второстепенной, вспомогательной графики к самостоятельному виду изобразительного искусства.
Ключевые слова: графика, школа Фонтенбло, маньеризм, техника, жанр, эскиз, лист, сангина, уголь.

Romanenkova J.V.
Instityte of Arts
of Kyiv Borys Grinchenko University

MAIN TENDENCES OF GRAPHIC ARTS OF THE FIRST SCHOOL OF FONTAINEBLEAU

Summary
Graphic art is an integral part of art of the First School of Fontainebleau and French art of XVIth century in general. In the middle and especially in the second half of the century serious changes had place in this field of art. The article represents the basic trends in the development of graphic art of Italian and French masters of the time of the First school of Fontainebleau, free graphic arts and printmakibg have been analyzed, processes of gradual transition from the minor and subsidiary schedules to the independent type of fine art have been characterized.
Keywords: graphic arts, School of Fontainebleau, Mannerism, technique, genre, sketch, sheet, sanguine, charcoal.

АРХІТЕКТУРА

УДК 72

АКТУАЛЬНОСТЬ ПРОБЛЕМЫ ВИЗУАЛЬНОЙ ЭКОЛОГИИ ГОРОДСКОЙ СРЕДЫ

Анопа А.С., Попович В.В., Гринь С.А.
Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт»

В статье рассматриваются проблемы визуальной экологии городской среды и её воздействие на здоровье и психологическое состояние человека. На основе проведённого анализа делается вывод о том, что человечеству необходимо восстановить природный баланс, разработать экологические принципы построения материальных объектов, которые бы отвечали бы «нормам зрения» – комфортного визуального восприятия среды, окружающей человека.
Ключевые слова: экология, архитектура, комфорт, визуальное восприятие, здоровье.

Постановка проблемы. В наши дни человеческое общество всё чаще сталкивается с проблемами, которые образовались в результате нарушения взаимодействия в системе «человек – окружающая природная среда». Еще до развития промышленности, до научно-технической революции человек жил в гармонии с природой. И как только он понял, что от природы можно извлекать колоссальную выгоду, не отдавая ничего взамен, человек начал использовать все ресурсы, все источники, которые могут приносить пользу. Неразумное использование всего этого и приводит к экологическим проблемам нашей планеты. Для многих стран сегодня проблема экологии человека приобрела экономическую и социальную значимость. В наши дни глобальные проблемы экологии развиваются и приобретают все большую глубину, задействуя в том числе сферы психологии восприятия и дизайна. Такие экологические проблемы как плохой воздух, загрязненная вода, повышенный шум и радиация, а также не менее важный экологический фактор – постоянная видимая среда и ее состояние. Данные науки свидетельствуют о том, что постоянная визуальная среда, ее насыщенность зрительными элементами оказывают сильное воздействие на состояние человека, в особенности на его орган зрения, то есть действует как любой другой экологический фактор, составляющий среду обитания человека. Новое научное направление, развивающее аспекты визуального восприятия окружающей среды называют визуальной экологией. Это приоритетное научное направление, входящее в сферу интересов экологов, психологов, физиологов, врачей, архитекторов, художников.

Проблема визуальной экологии стала особенно актуальной за последние 50 лет в связи с всеобщей урбанизацией. Для обеспечения «визуального порядка» власти старались сооружать строения, в которых преобладают прямые линии и углы, городские строения в основном статичны и имеют огромное количество больших плоскостей, господствует темно-серый цвет. Особую неприятность доставляют человеку «гомогенные» и «агрессивные» поля. В первом случае это голые стены из бетона и стекла, глухие заборы, переходы и асфальтовое покрытие, а во втором – преобладание одинаковых элементов, к примеру, ряды окон на плоских стенах высоких домов,.

Анализ последних исследований и публикаций. Следует отметить многообразие дискурса о визуальности, которое демонстрируют современные исследовательские центры. Национальный швейцарский исследовательский центр визуальной критики Eikones под руководством философа и теоретика искусства Готфрида Бёма разрабатывает тему власти и значения образа в ситуации иконического поворота [Boehm 2007]. Чикагский литературовед Уильям Митчелл развивает междисциплинарнный проект теории образа, фокусируясь преимущественно на социально-политических аспектах восприятия образных объектов [Mitchell 2005]. Институт искусств и медиа Потсдамского университета под руководством медиафилософа Дитера Мерша [Mersch 2002; Mersch 2006] занимается проблематикой визуального образа в контексте прояснения границ видимого и невидимого. «Центр исследований семиотики культуры и медиа» (Сан-Паулу, Бразилия) и его руководитель профессор Норвал Байтелло-мл. [Baitello Jr. 2005] рассматривают проблему образов-антропофагов, характерную для масс-медийного общества потребления. Тема взгляда и воображения не сходит с повестки дня в междисциплинарном центре исторической антропологии, руководимом профессором Кристофом Вульфом [Wulf 2013] из Свободного университета Берлина. Ситуации господства визуального образа и выработка методов рефлексии медиакультуры являются постоянным предметом дискуссий и научных презентаций на регулярно функционирующем семинаре «Визуальные практики» Института философии Санкт-Петербургского государственного университета.

Связь визуальности и пространственности является не только одним из основных мотивов «иконического поворота», но и темой многих теорий пространства и города, исходящих из идеи структурной связи городского пространства с повседневными перцептивными практиками [Lefebvre 1991; Lynch 1960; Soja 1989; Harvey 1996; Castells 2001; Verlen 1993]. Городская ар-

© Анопа А.С., Попович В.В., Гринь С.А., 2016

хитектура и визуальные образы города рассматриваются в контексте визуальной экологии не только как пространственная диспозиция или семиотическая поверхность, но и как целостный медиакомплекс, состоящий из открытых гетерогенных элементов, обитание в которых требует от современного человека иных по сравнению с традиционными навыков и компетенций.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Следует уточнить, что, несмотря на наличие в Украине некоторых научных студий, посвященных данной области, всё же существует проблема осведомленности граждан. Мало кто знает, как может влиять визуальная экология на здоровье и комфорт человека. Только после распада СССР люди постепенно начали открывать глаза и осознавать, на сколько монотонно и однообразно было их окружение. Наука до сих пор не разработала нормативные документы по формированию визуальной среды, нет требований по допустимым отклонениям, в частности по допустимым размерам гомогенных и агрессивных полей в архитектуре города.

Формулирование целей статьи. Проблема визуальной экологии города очень широка и начинать решать её необходимо на стыке многих факторов: экологических, психологических, экономических, социальных. К решению должны быть привлечены специалисты различных областей: архитекторы, дизайнеры, ландшафтные архитекторы, психологи, врачи, социологи, экономисты.

Изложение основного материала. Согласно данным последних медицинских исследований, более 80 процентов жителей больших мегаполисов страдают так называемым «синдромом большого города», также известным как «синдром хронической усталости». Его симптомы, к сожалению, известны многим из нас: прежде всего, это напряженность, повышенный уровень агрессии, раздражительности, а также постоянное ощущение тревоги. Среди научных объяснений возникновения этого синдрома можно встретить предположение о резкой смене распорядка жизни человека. Так, в течение многих веков существование людей было неразрывно связано с биоритмами природы – люди просыпались с первыми лучами солнца, и ложились спать на закате дня. Однако после того, как было изобретено электричество, изменился и сам световой день, и его распорядок. В качестве другой причины медики называли высокую концентрацию определенного количества горожан на одной, достаточно небольшой площади. Помимо этого люди подвержены постоянным информационным перегрузкам: обилие рекламы, знаков и просто мельтешащих вещей, привлекающих внимание; постоянное повторение одинаковых геометрических элементов (в основном квадратно-прямоугольной формы, не встречающейся в живой природе в чистом виде) начинает очень быстро угнетать психику, шумовая загрязненность – тишина – это время где-то с 2 часов ночи и до рассвета [1]. Актуальность проблемы визуальной экологии еще и в том, что наука до сих пор не разработала нормативные документы по формированию визуальной среды, нет требований по допустимым отклонениям, в частности по допустимым размерам гомогенных и агрессивных полей в архитектуре города.

По данным Всемирной организации здравоохранения процессы урбанизации ведут к неуклонному росту числа психических заболеваний. Среди других факторов противоестественная видимая среда, окружающая нас со всех сторон, усиливает все негативные последствия.

Проблему восприятия своего окружения затрагивал Кевин Линч в книгах «Образ города», где он поднимает вопрос гармоничного окружения городского жителя, его целостного окружения.

В ходе их исследований было сделано много открытий для формирования гармоничного облика города в целом, а также отдельных его элементов. Человек воспринимает как наиболее комфортную среду – природную, отличающуюся максимальным разнообразием реперных точек для фиксации взора. Разнообразие, соразмерность и ритм природного формообразования обеспечивают необходимый материал для благоприятных визуальных ощущений. Непрерывно стараясь выделить наиболее характерное, беспрестанно сопоставляя и сравнивая, «автоматия саккад» и является тем тончайшим природным инструментом, который воспринимает природную гармонию. Наслаждаясь гармонией, глаз определяет для себя оптимальный режим пульсации, благодаря которому организм обретает способность к собственному ритмогенезу. Человек начинает испытывать ощущение визуального, эмоционального и эстетического удовлетворения. Из этого можно сделать вывод: человеку комфортно жить в гармонии с природой. А гармоничная архитектура – это хорошо воспринимаемая и положительно влияющая на человека архитектура, находящаяся в гармонии с природой и основанная на знании и учете законов природы. В качестве примера можно привести постройки великого американского архитектора Ф.Л. Райта – основателя органичного направления в архитектуре, а также в начале 20 века гуманистические принципы гармоничной архитектуры нашли свое отражение в творчестве испанского архитектора-новатора Антонио Гауди, построившего ряд подчеркнуто экспрессивных зданий, используя бетон главным образом для создания нетрадиционно-пластических форм, для имитации форм природы, подражая скалам, раковинам, деревьям.

Вот почему разработка вопросов визуальной экологии является весьма актуальной. Именно она может быть теоретической базой, способной решить многие ключевые моменты в развитии архитектурной науки. Как всякая теоретическая разработка, это кропотливая работа, но именно она, кажущаяся далекой от нужд сегодняшнего дня, является единственно надежным путем к эффективным практическим рекомендациям.

Визуальная экология базируется на законах зрительного восприятия. Глубокие внутренние связи объединяют визуальную экологию с искусствоведческой теорией, рассматривающей изобразительный язык как некую систему эстетических предпочтений, основанную на интуитивном отборе. При этом есть основание полагать, что значение визуальной экологии позволяет искусствоведам ускорить данный отбор. Теоретические положення визуальной экологии создают определенные предпосылки для выработки рекомендаций для творческой практики, которые позволят малоискушенному автору избежать формообра-

зующего кризиса и деградации среды обитания. Кроме того, это внесет ценный вклад в развитие теории гармоничного формообразования, а также создаст почву для новых форм структурного мышления. Данные экологии визуальной среды могут оказать важное влияние на понимание задач проектной культуры. Что же делать в создавшейся обстановке? Прежде всего о проблеме визуальной экологии должны знать специалисты по экологии, архитекторы, художники, врачи, физиологи, психологи, а также законодательные и исполнительные органы государства. Видеоэкология должна стать феноменом массового сознания. Для того чтобы это случилось, видеоэкология должна занять соответствующее место в образовательном процессе. Предмет визуальная экологии должен преподаваться в архитектурных институтах, художественных училищах, школах. Масштабных результатов в улучшении визуальной среды можно будет достичь только при определенных усилиях. Прежде всего необходимо провести анализ и составить карты «загрязнения» видимой среды городов. Такие карты могут дать представление о характере бедствия и позволят разработать мероприятия по изменению ситуации к лучшему. Конечно, при этом необходимо сохранить все ценное – все, что радует глаз. Для создания карт необходимо разработать метод и устройства по оценке визуальной среды.

На государственном уровне должна быть создана программа по расселению. При наших просторах решить эту задачу нам куда легче, чем другим народам. Каждый украинец может жить «внутри» природы и в полной гармонии с ней. Ни в коем случае не следует увеличивать число городов и их размеры, как это делалось до последнего времени. Мы должны «распластаться» по всей территории Украины.

Выводы из данного исследования и перспективы дальнейшего развития в этом направлении. Визуальная экология представляет собой новую область экологических знаний. Это – наука, исследующая и объясняющая природу механизмов зрения с позиций новейшей психофизиологической науки и дающая теоретические основы для разработки экологических принципов построения материальных объектов, которые бы отвечали бы «нормам зрения» – комфортного визуального восприятия среды, окружающей человека Негативные воздействия неблагоприятной визуальной экологии (сочетающей бедность, монотонность, удручающее однообразие и – чрезмерную интенсивность слишком уж манящих рекламных образов, шоковый избыток, наконец) требуют самого пристального внимания и предотвращения как геометризации, обеднения визуальной среды, так и излишне перенасыщенной, аттрактивной структуры визуального окружения. Исследования различных аспектов визуального окружения, определяющих качество жизни современного человека, делают настоятельным создание визуальной экологии.

Список литературы:

1. Агостон Ж. Теория цвета и ее применение в искусстве и дизайне: Пер. с англ. – М.: Мир, 1982.
2. Колесникова Д.А. Что такое визуальная экология? // Экологическая эстетика: проблемы и границы / Под ред. В.В. Прозерского. – СПб.: С.-Петерб. филос. об-во, 2014. – С. 157–165.
3. Кузнецова А.Г. Журнал Архитектура, Строительство, Дизайн. Статья: Знакомьтесь: визуальная экология. 2004.
4. Гуляницкий Н.Ф. История архитектуры. 3-е изд., доп.1984. – 334 с. , ил. 5.

Анопа А.С., Попович В.В., Гринь С.О.
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ ВІЗУАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЇ МІСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація
У статті розглядаються проблеми візуальної екології міського середовища і її вплив на здоров'я і психологічний стан людини. На основі проведеного аналізу робиться висновок про те, що людству необхідно відновити природний баланс, розробити екологічні принципи побудови матеріальних об'єктів, які б відповідали б «нормам зору» – комфортного візуального сприйняття середовища, що оточує людину.
Ключові слова: екологія, архітектура, комфорт, візуальне сприйняття, здоров'я.

Anopa A.S., Popovych V.V., Grin S.A.
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

ACTUAL PROBLEMS OF VISUAL ENVIRONMENT OF URBAN ENVIRONMENT

Summary
The article deals with the problem of visual ecology of the urban environment and its impact on health and psychological state of man. On conclusion is based on the analysis that mankind must restore the balance of nature, to develop ecological principles of material objects, which would have answered «standards of» – a comfortable visual perception of the human environment.
Keywords: ecology, architecture, comfort, visual perception, health.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 130.2:141.7(091)(470)«17»

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК РОСІЇ У XVIII СТОЛІТТІ: БОРОТЬБА ТЕНДЕНЦІЙ І ТРУДНОЩІ ПРОГРЕСУ

Бурий А.Р.
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

Автор аналізує специфічні особливості культурно-історичного розвитку Росії XVIII ст. Крізь призму боротьби західницьких і слов'янофільських тенденцій досліджуються європеїзація та секуляризація культури, з'ясовується значення петровських реформ. Доведено, що в Росії вестернізація парадоксально поставала як засіб її орієнталізації, а позірна демократизація життя слугувала зміцненню абсолютизму східно-деспотичного типу. У цьому контексті проаналізовано феномен «демократії несвободи». Встановлено непослідовність секуляризаційних процесів, що відбувалися у російській культурі XVIII ст., порівняно з європейським Просвітництвом.

Ключові слова: російська культура, європеїзація, секуляризація, західництво, слов'янофільство, «демократія несвободи».

Постановка проблеми у загальному вигляді. Оцінка російської культури XVIII століття вкрай неоднозначна. Зокрема, слов'янофіли критикували її за копіювання й наслідування, за відрив від давньоруських традицій, за секуляризацію, яка не найкраще позначилась на духовності російського народу. Західники натомість вважали, що запозичення європейського досвіду було необхідним, щоб подолати відсталість Росії, її культурну відособленість, а також переорієнтувати віковий вплив православ'я, який не найкраще позначився на розвитку російської науки та суспільної думки[1], спричинюючи своєрідну герметичність світогляду народу і виховуючи в ньому покірність вітчизняній тиранії[2]. «Будь-яка спроба подати російську культуру у вигляді цілісного, історично безперервного явища, що володіє своєю логікою і вираженою національною своєрідністю, наштовхується на певні внутрішні складнощі та суперечності. Щоразу виявляється, що на будь-якому етапі свого становлення та історичного розвитку російська культура наче двоїться, постаючи водночас двома відмінними одне від одного обличчями. «Європейське» й «азіатське», осідле й кочове, християнське й язичницьке, світське та духовне – ці та подібні «пари» протилежностей властиві російській культурі з найдавніших часів і зберігаються фактично до наших днів. «Двовір'я», «дводумство», «двовладдя», «розкол» – ось лише деякі зі значущих понять, які виявляють себе вже на стадії давньоруської культури» [13, с. 417–418]. Звісно ж, можна сперечатися з авторами стосовно ролі давньоруських здобутків в історії культури Росії (це може стати – і вочевидь уже стало – підґрунтям окремих історико-культурологічних досліджень[3]), однак заявлені ними формулювання напрочуд влучні та конкретні.

Аналіз останніх публікацій. Серед розлогого комплексу філософських і культурологічних досліджень, у концентрі яких постає російська культура її класичного періоду, варто особливо наполягати на доробку М.С. Кагана [10], цінність якого підкреслюється насамперед тим, що автор намагається аналізувати культуру Російської імперії саме в її суперечливості, антиномічності тенденцій, а також авторського колективу під керівництвом Г.С. Кнабе [13], який вигідно вирізняється глибиною та неангажованістю – порівняно з іншими (наприклад, «класичною» «Культурологією» за редакцією А. Маркової [12, с. 442–460]), які «грішать» однобокістю й «канонічністю». Вважаємо за необхідне підкреслити висновки Н. Дейвіса [8] стосовно ролі й значення реформаторства в російській історії. При цьому пропонована стаття є продовженням наших досліджень, започаткованих низкою попередніх публікацій [2, с. 237–298; 3; 4; 5; 6]. Ці статті об'єднує **спільна мета** – розлоге й максимально неупереджене дослідження світоглядних засад історичного розвитку російської культури її класичного періоду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ознайомлення Росії з європейською культурою відбувалося декількома шляхами: запрошувалися на роботу до Росії іноземні майстри промислової, військової, архітектурної справи, купувалися твори європейського мистецтва, посилалися державним коштом на стажування за кордон російські майстри різних сфер[4]. Зі середини XVIII ст. окреслюється певна синхронність розвитку російської культури відповідно до загальноєвропейських тенденцій. Відтепер усі нові культурні рухи й художні напрями приходять зі Заходу й укорінюються на російському ґрунті (бароко, рококо, класицизм, романтизм). За Л. Гумільовим, «вісімнадцяте століття стало останнім сто-

[1] На їхню думку, західний досвід був перероблений і належно укорінився на російському ґрунті, відігравши свою загалом позитивну культурницьку роль.

[2] Ще один варіант оцінки здобутків російської культури – доведення її цілковитої вторинності, порівняно зі західноєвропейською, заперечення її самобутності й оригінальності у плані «продукування» передових настроїв епохи, наполягання на тому факті, що жоден із російських філософів не створив цілісної концепції на кшталт німців тощо.

[3] З останніх популярних розвідок варто згадати книгу О. Криштопи й А. Охрімовича [11, с. 14–49].

© Бурий А.Р., 2016

літтям акматичної фази російського етногенезу. У наступному столітті країна увійшла в цілком інший етнічний час – фазу надлому» [7]. Серед найважливіших особливостей російської культури XVIII століття – її ***«європеїзація»***, тобто багатогранний процес прилучення російської культури до найкращих досягнень європейської. Проникнення західних впливів у Росію почалося ще в попередньому столітті: віддавна у Москві існувала німецька слобода, російській торгівлі та промисловості було багато англійців і голландців, які фрагментарно ознайомлювали росіян з окремими здобутками своїх культур, особливостями традицій та звичаїв своїх народів. Проте це були лише перші симптоми нової тенденції у розвитку російської культури, яка згодом постане магістральною й підтриманою найвищими ініціативами очільників імперії. Повною мірою вона проявляє себе саме у XVIII столітті.

Друга тенденція у розвитку російської культури XVIII століття – це те, що чітко означене російським словом ***«обмірщеніє»***, тобто помітне проникнення у неї світських начал, відхід від церкви й релігійних канонів. Цей процес охопив усі без винятку сфери культури (освіту, видавничу справу, мистецтва, побутовий уклад). Якщо на Заході до цього часу вже фактично сформувалася світська культура, то Росії довелося за 50 років у всіх царинах надолужити цей шлях, який в Європі тривав два-три століття, причому «обмірщеніє» культури тут не набувало таких гострих богоборчих рис, як це подекуди відбувалося в європейських країнах. Російська культура XVIII століття феноменальним чином увібрала проблематику європейської культури трьох попередніх століть, поєднавши в собі риси і Ренесансу, і Просвітництва.

Період у розвитку російської культури, який означав поступовий її перехід від епохи давньої Русі до Нового часу (у тому числі й феноменального велетня – російської класичної культури XIX ст.), пов'язаний з петровськими реформами (перша послідовна спроба модернізації Росії «зверху»). Головний зміст петровських реформ склала ***секуляризація культури***, яка зруйнувала її середньовічну цілісність. Будучи логічним продовженням драматичних процесів російського релігійного розколу, смуга петровських реформ, пройнята пафосом секуляризації, розчленувала єдину до того російську культуру (синкретичну «культуру-віру») на «культуру» й «віру», тобто на дві культури – світську та релігійну (духовну). При цьому релігійна вітка культури відходила на периферію національно-історичного розвитку, а світська культура вкорінювалася в осередді культурного життя, набуваючи самодостатнього характеру. Здійснена Петром I церковна реформа сприяла сакралізації найважливіших світських інститутів і феноменів культури та породженню нового, специфічного для російської культури явища – «світської святості» [7]. Воно виражалося в таких різних за своїм характером рисах, як сакралізація монарха, класиків літератури, ізоляціонізм, державне, конфесійне і національне самовдоволення. За М. Бердяєвим, саме в цей час стала складатися здатність «релігійної енергії російської душі перемикатися і скеровуватись до цілей, які вже не є релігійними» [цит. за: 13, с. 419], тобто соціальних, наукових, художніх, політичних. Плюралізм, який виник як підсумок такого розколу культури, природно укладався в барокову модель змагальності різних світоглядних тенденцій і принципів, коли в одному семантичному просторі стикалися в напруженому діалозі, суперечці песимізм і оптимізм, аскетизм і гедонізм, «шкільна» схоластика і дилетантизм, дидактизм і розважальність, етикет і сенсаційність, константність та окказіональність.

Долаючи статичність, російська культура XVIII ст. поступово почала перейматися принципом історизму: історія відтепер сприймається не як приречення, не застигла вічність, еталон, ідеал світобудови, а як ілюстрація й урок сучасникам, результат участі людини в ході подій, підсумок свідомих дій і вчинків людей, поступальний рух світу від минулого до майбутнього (звідси – розвиток у XVIII ст. професійного наукового інтересу до вивчення національної історії та досвіду художнього її осмислення в літературі).

Крім соціокультурного розколу, породженого секуляризацією, в російській культурі XVIII ст. окреслилися ще дві конфронтаційні тенденції: між «освіченою» меншістю (культурною елітою) й консервативно налаштованою більшістю («неосвіченою» масою), а також між прозахідно налаштованими поборниками реформ та їхніми противниками, які відстоювали східну самобутність Росії, культурне «почвенництво». Спочатку обидві соціокультурні конфронтації збігалися: сподвижники Петра та його критики[5].

У різні часи критики давали діаметрально протилежні оцінки Петру I[6]. Дехто оцінював його реформи як такі, що згубили Росію. Інші історики захоплювалися Петром Великим, як характеризувала його офіційна імперська історіографія. Певні дослідники високо оцінювали прагнення Петра провести реформи, але критикували погану підготовку до них. Якщо Михайло Ломоносов дав Петру захоплену оцінку: «С кем сравню Великого Государя? Я вижу в древности и в новых кременах обладателей, великими названных. И правда, пред другими велики. Однако пред Петром малы» [14, с. 610–611], то через два століття Лев Толстой писав так: «С Петра I начинаются особенно поразительные и особенно близкие и понятные нам ужасы рус-

[4] Варто наголосити на тій значній ролі, яку відіграли українці в культурному житті Росії. «Не було жодної сфери інтелектуальної та художньої діяльності в Російській імперії XVIII ст., де б не проявили себе вихідці з Лівобережної України (Гетьманщини). Вони репрезентовані в політичному житті, освіті, науці, літературі, журналістиці, музиці, живопису, не кажучи вже про церковне життя» [9]. Міграція українських культурних діячів у Росію розпочалася у середині XVII ст. й особливого розмаху набула у другій половині XVIII ст. За визначенням Юрія Шевельова, це був своєрідний ідеологічний рух, прагнення реалізувати свій духовний потенціал у державі, могутнішій у воєнному і політичному відношенні, але на той час менш розвинутій у культурному. Київські вчені принесли у Москву власну модель системи освіти, сприяли появі нових жанрів у літературі, мистецтві, живописі. Відтік інтелектуальної еліти з українських територій був особливо масштабним у 1760-их рр., тут свою роль відіграла, зокрема, ліквідація гетьманства, а пізніше – знищення Січі.

[5] Ще наприкінці XVII ст. полемічно стикалися «мужицька» (але своя) культура «світлої Русі» і вчена (але чужа) культура «західництва» та «слов'янофільства» (полеміка карамзіністів і шишковістів) – вони уже були представлені різними діячами культури.

[6] Петровські реформи були вельми суперечливим і неоднозначним процесом. Це й не могло бути інакше в умовах соціокультурного та релігійно-духовного розколу країни, з одного боку, глибоко вкоріненої в архаїку патріархальності й Середньовіччя, з іншого – рішуче невтримної у бажанні синхронізуватися з Новим часом.

ской истории... Беснующийся, пьяный, сгнивший от сифилиса зверь четверть столетия губит людей, казнит, жжет, закапывает живьём в землю, заточает жену, распутничает, мужеложествует, пьянствует, сам, забавляясь, рубит головы, кощунствует, ездит с подобием креста из чубуков в виде детородных органов и подобием Евангелий – ящиков с водкой... коронует блядь свою и своего любовника, разоряет Россию и казнит сына... и не только не поминают его злодейств, но до сих пор не перестают восхваления доблестей этого чудовища, и нет конца всякого рода памятников ему. После него начинается ряд ужасов и безобразий подобных его царствованию...» [16, с. 568]. За Н. Дейвісом, «дивакуватим пристрастям Петра – моделюванню кораблів та забавам з олов'яними солдатиками – можна протиставити його колосальну зневагу до безмірних людських страждань, що завжди супроводили чимало його проектів, як-от будівництво Санкт-Петербурга. Цареві, що міг уранці спостерігати, як закатували до смерті його невинного сина і спадкоємця, а ввечері подавався на непристойну двірську розвагу, не так уже й далеко до Нерона, навіть якщо він і вивів Росію «з небуття в буття»» [8, с. 671].

Реальна картина російської культури XVIII ст. ускладнювалася тим, що ідеї лібералізму й західницькі реформи нерідко породжувалися владними структурами – монархом та його найближчим оточенням, а охоронно-консервативні й «почвенницькі» настрої йшли «знизу», збігаючись з настроями народних мас і більшості провінційного помісного дворянства, йдучи корінням в традиційну культуру Русі. Втім, «революційні» починання «верхів» самі собою були вельми відносними та внутрішньо суперечливими. Європеїзуючи Росію, Петро, Єлизавета й Катерина II і тут довели до крайності ту межу їхньої влади, яка зближувала її зі східними деспотіями [10, с. 157–158]. Іншими словами, в Росії XVIII ст. вестернізація парадоксально поставала як засіб її орієнталізації, а зовнішня демократизація життя слугувала зміцненню абсолютизму східно-деспотичного типу. Дарування Катериною II нових «вольностей» дворянству було органічно пов'язане з посиленням кріпацтва, а апологія «освіченої монархії» була не більш як парадним фасадом східного абсолютизму (державінська Феліца – недарма «киргизкайсацька царівна», а її придворний сановник має титул «мурзи»). Численні «зловживання наростали з величезною швидкістю. Їх практично неможливо було викорінити, адже держава ... сама їх і породжувала» [15].

Влучну характеристику суперечливостей російської культури й духовності знаходимо у М. Бердяєва: «Росія – найбездержавніша, найанархічніша країна світу. І російський народ – найаполітичніший народ, який ніколи не умів облаштовувати власну землю...

Росія – найбільш державницька та найбюрократичніша країна світу; усе в Росії перетворюється на інструмент політики. Російський народ створив наймогутнішу у світі державу, найвеличнішу імперію. Від Івана Калити послідовно і вперто «збиралася» Росія й досягнула обширів, що вражають уяву всіх народів. Сили народу... віддаються колосу державності... Інтереси творення, підтримання й оберігання величезної держави посідають цілком виняткове й домінантне місце в російській історії... Особистість була придушена велетенськими масштабами держави з її непосильними вимогами.

Таємнича суперечність присутня у ставленні Росії та російської свідомості до національності... Росія – найбільш нешовіністична країна у світі. Націоналізм у нас завше справляє враження чогось неросійського, надуманого, чогось неприродного... Російському народові геть не притаманні агресивний націоналізм, схильність до насильницької русифікації.

Росія – найбільш націоналістична держава світу, країна небачених ексцесів націоналізму, пригнічення підлеглих націй русифікацією, країна національних хвастощів, країна, де все націоналізовано, навіть вселенська церква Христова, країна, яка вважає себе єдиною обраною й відкидає всю Європу, як гниль і виплід диявола, приречений на загибель.

Російська історія виплодила виняткове явище – цілковиту націоналізацію церкви Христової, яка визначає себе як вселенську. Церковний націоналізм – характерне російське явище.

Росія – країна нечуваного сервілізму й несамовитої покірливості, країна, позбавлена усвідомлення прав особистості, країна, що не захищає гідності особи, країна інертного консерватизму, поневолення релігійного життя державою...» [1, с. 274–277; 279; 283].

Парадокси культурно-історичного розвитку Росії у XVIII і в першій половині XIX ст. отримали концентроване вираження у так званій ***«демократії несвободи»***. Йдеться про те, що і російське дворянство відчувало на собі прес тих самих найтяжчих умов, у які воно, в силу історичної діалектики, поставило більшість населення країни. Не можна бути вільним, пригнічуючи інших, не може бути вільним народ, який уярмлює інші народи. Але народ, який не вільний, прагне повалення цієї несвободи. І оскільки він прагне до її повалення, остільки інтереси його звільнення збігаються з інтересами всіх пригноблених. Якщо російське самодержавство у всіх своїх соціокультурних проявах виступало як централізувальна сила, то представники російської культури XVIII ст., які уособлювали тенденції звільнення, поновлення, динамічного розвитку, були силою децентралізувальною. Отже, в ядрі російської культури означилися дві взаємовиключні схильності – доцентрова (орієнтована на збереження національної своєрідності) й відцентрова (спрямована на розмивання національної специфіки та вихід за межі такої детермінації), яким надалі належить грати в російській культурі чільну роль.

Російське Просвітництво сильно відрізнялося від західноєвропейського вже тим, що класицизм, який реалізував ідеологію абсолютизму, не передував йому, як це було, наприклад, у Франції, а супроводжував, точніше – його здійснював. Ідеї соціальної рівності, позастанової цінності людини, співзвучності її почуттів природі, творчим здібностям незалежно від походження і т.п., які розвивалися на Заході під впливом буржуазно-демократичних процесів, в Росії XVIII ст. вступали в нерозв'язну суперечність з кріпосницькою системою, неправовою державою, само-

державством як ідеалом національно-державного устрою, зневагою до особистості (у тому числі творчої), консерватизмом православ'я з його месіанськими мотивами. Незважаючи на всі суперечності російського Просвітництва, у XVIII ст. поширення в Росії набули ідеї Вольтера і Руссо, деїзму і масонства, що характеризуються неприйняттям офіційної церкви й освіченого абсолютизму; при цьому важливо, що, на відміну від Заходу, серед російських просвітників загалом були непопулярні матеріалістичні й атеїстичні ідеї (при всьому інтересі російського суспільства до натурфілософії і вільнодумства). Тут позначилася непослідовність і суперечливість секуляризаційних процесів, що відбувалися у російській культурі XVIII ст.: абсолютна меншість «освіченого дворянства» в принципі не могла гарантувати стабільного модернізаційного процесу в Росії, позаяк йому протистояла абсолютна більшість російського суспільства, що стояла на позиціях традиціоналізму й відкидала реформи і реформаторів як пособників антихриста.

Отже, на відміну від багатьох розвинених культур Західної Європи, де формування національної класики було пов'язано з початком епохи Відродження, з епохою класицизму або епохою Просвітництва, в Росії класична культура почала формуватися відносно пізно – на рубежі XVIII–XIX ст. Дев'ятнадцяте століття в історії культури Росії займає особливе місце: це – століття небувалого злету, коли Росія висунула геніїв у всіх сферах духовної культури. Якщо в економічному і соціально-політичному розвитку Росія тоді дуже відставала від передових європейських країн, то в культурних досягненнях вона йшла врівень з ними. ***Це робить перспективним аналіз розвитку російської культури з огляду на її бінарні смислові опозиції у XIX столітті.***

Список літератури:

1. Бердяев Н. Судьба России // Н.А. Бердяев. Судьба России: сочинения / Н.А. Бердяев. – М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс; Х.: Изд-во Фолио, 1998. – (Серия «Антология мысли»). – С. 267–476.
2. Бурий А. Культура XVIII–XIX століть. Академічний курс / Андрій Бурий. – Дрогобич: Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2014. – 984, [180] с.
3. Бурий А. Деякі специфічні риси російської культури XVIII століття / А.Р. Бурий // «Політологія, філософія, соціологія: контури міждисциплінарного перетину»: матеріали другої міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 10–11 жовтня 2014 року) / за загальною редакцією д. політ. н., професора Д.В. Яковлева. – Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2014. – С. 151–154.
4. Бурий А. Парадокси культурно-історичного розвитку Росії у XVIII столітті / А.Р. Бурий // «Історія, проблеми та необхідні умови становлення громадянського суспільства в Україні»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 30–31 січня 2015 року). – Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2015. – С. 39–42.
5. Бурий А. Про особливості культурного розвитку Росії XVIII–XIX ст. / А.Р. Бурий // Творсість М.О. Лосського у контексті філософії та культури російського Срібного віку: Матеріали Міжнародної наукової конференції 2015 р. / ред. колегія: В.С. Возняк (головний редактор), Г.Є. Аляєв, В.В. Лімонченко, О.А. Ткаченко. – Дрогобич: ТзОВ «Трек–ЛТД», 2016. – С. 227–249.
6. Бурий А. Російська культура XVIII століття: боротьба тенденцій і труднощі прогресу / А.Р. Бурий // «Актуальні питання та проблеми розвитку сучасної цивілізації: історичні, соціологічні, політологічні аспекти»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Херсон, 17–18 квітня 2015 р.). – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. – С. 19–22.
7. Гумилёв Л. От Руси до России / Л.Н. Гумилёв. – Режим доступа: http://gumilevica.kulichki.net/R2R/r2r03e.htm#r2r03chapter6
8. Дейвіс Н. Європа: Історія / Норман Дейвіс. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2006. – 1464 с.
9. Дзюба О. Українці в культурному житті Росії (XVIII ст.): Причини міграції / Олена Дзюба [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/ vzaimo/vz10.htm
10. Каган М. Введение в историю мировой культуры. Книга вторая / М.С. Каган. – СПб.: ООО Издательство «Петрополис», 2003. – 320 с.
11. Криштопа О. Україна: загартована болем. Тисяча років самотності / Олег Криштопа, Андрій Охрімович. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2015. – 544 с.
12. Культурология: История мировой культуры / под ред. проф. А.Н. Марковой. – М.: Культура и спорт, ЮНИТИ, 1998. – 600 с.
13. Культурология: История мировой культуры / Г.С. Кнабе, И.В. Кондаков, Т.Ф. Кузнецова и др.; под ред. Т.Ф. Кузнецовой. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 607 с.
14. Ломоносов М. Слово Похвальное блаженныя памяти Государю Императору Петру Великому, говоренное Апреля 26 дня 1755 года / М.В. Ломоносов // Ломоносов М. Полное собрание починений. – Т. 8: Поэзия, ораторская проза, надписи, 1732–1764. – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1959. – С. 584–612.
15. Лотман Ю. Беседы о русской культуре. Быт и традиции русского дворянства (XVIII – начало XIX века) / Ю.М. Лотман [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/ bibliotek_Buks/History/Lotman/01.php
16. Толстой Л. Варианты к «Николаю Палкину» / Л.Н. Толстой // Л.Н. Толстой Полное собрание сочинений. – Т. 26: Произведения 1885–1889. – М.: Гос. изд-во «Художественная литература», 1936. – С. 563–570.

Бурый А.Р.
Дрогобычский государственный педагогический университет
имени Ивана Франко

КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ РОССИИ В XVIII ВЕКЕ: БОРЬБА ТЕНДЕНЦИЙ И ТРУДНОСТИ ПРОГРЕССА

Аннотация
Автор анализирует специфические особенности культурно-исторического развития Росии XVIII в. Сквозь призму борьбы западнических и славянофильских тенденций исследуются европеизация и секуляризация культуры, выясняется значение петровских реформ. Доказано, что в России вестернизация парадоскально выступала средством её ориентализации, а внешняя демократизация служила укреплению абсолютизма восточно-деспотического типа. В этом контексте проанализирован феномен «демократии несвободы». Установлена непоследовательность секуляризационных процессов, происходивших в российской культуре XVIII в., по сравнению с европейским Просветительством.
Ключевые слова: российская культура, европеизация, секуляризация, западничество, славянофильство, «демократия несвободы».

Buryi A.R.
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University

CULTURAL HISTORY OF RUSSIA IN THE EIGHTEENTH CENTURY: THE CLASH OF TENDENCIES AND DIFFICULTIES OF PROGRESS

Summary
The author analyses specific phenomena of Russia's cultural history in the 18th century. The phenomena of Europeanization and secularization are studied from the perspective of both Westernizers and Slavophiles clashing at the time. In this context the author evaluates the government reforms of Peter, the Great. The author proves that in Russia the process of Westernization paradoxically appears to be the tool for Russia's Orientalization, while the seeming democratization proves to be the tool for strengthening of the east-despotic type of absolutism. As an example of the latter, the phenomenon of «democratic unfreedom» is analyzed. The author draws attention to the inconsequence of secularization in Russian culture in comparison with those occurring in Europe in the Age of Enlightenment.
Keywords: Russian culture, Europeanization, secularization, Westernizers, Slavophiles, «democratic unfreedom».

УДК 130.2:791.4/.5

«КИНОКИММЕРИЯ – 2016» – ТЕМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КОРОТКОМЕТРАЖНЫХ ФИЛЬМОВ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО ЕВРОПЕЙСКОГО КИНОИСКУССТВА

Лебедева Н.А.
Международная Кадровая Академия (г. Киев),
Евразийская Академия телевидения и радио

Исследованы особенности современных украинских короткометражных любительских фильмов Международного фестиваля «Кинокиммерия – 2016» в контексте развития Европейского кино. Описаны новейшие украинские киноработы короткого метра. Доказано культурное значение отечественных работ сквозь призму осмысления проблем человека в культурном контексте.
Ключевые слова: философское, киноискусство, культура, фестиваль, международный, Кинокиммерия, короткометражный.

Постановка проблемы. В статье «Тематические и художественные особенности фильмов X Международного кинофестиваля аматорского кино «Кинокиммерия» было отмечено, что современные аматорские киноленты «необходимы для сбережения и развития наилучших традиций отечественного кинематографа, а также способны воспитывать самые лучшие человеческие качества и развивать самые светлые душевные чувства. Фильмы, создаваемые специально для фестивалей и конкурсов Международного уровня способны составить конкуренцию западным образцам, заполонившим эфиры отечественных телевизионных каналов и кинотеатров» [8, с. 177]. Фестиваль «Кинокиммерия», состоявшейся в сентябре этого года, в живописном г. Скадовске на берегу Черного моря, посещённый автором настоящей статьи, стал ярким подтверждением данному утверждению.

Анализ последних публикаций и исследований. Поскольку киноискусство составляет неотъемлемую часть культуры, рассмотрение развития данного вида искусства не теряет своей актуальности. Для учёных всего мира искусство кино остаётся предметом изучения [1], [2], [3]. Главной движущей силой искусства – есть вдохновение и стремление человека создать шедевр, выразив, таким способом, свою духовную сущность, явить её другим людям. С подобной точки зрения, аматорство можно трактовать, как начало профессионализма. «Кинофестиваль аматорского кино «Кинокиммерия» – это ежегодный конкурсный специализированный фестиваль кино и видео фильмов, созданных детскими аматорскими студиями, взрослыми аматорами, студентами творческих вузов, профессионалами некоммерческого кино не только в Украине, а и за её пределами» [5, с. 3]. Достойные украинские киноработы, как правило, демонстрируются в рамках международных фестивалей, сталкиваясь с проблемами кинопроката на родине по причине сложной социально-экономической ситуации и завоёвывают высокое признание [8, с. 172]. «Так исторически сложилось, что за все годы своего существования фестиваль «Кинокиммерия» прошёл большой путь к международному признанию. Впервые фестиваль состоялся в 2006 году, тогда на него съехалось 40 участников, которые представили 60 конкурсных работ. В 2007 году он уже стал Всеукраинским, а с 2008 года фестиваль стал Международным. В 2009 году в г. Гданьске (Польша) на конгрессе, который проводила UNICA – Международный союз кино, член официального совета UNESCO, кинофестиваль «Кинокиммерия» стал действительным членом от Украины. С этого момента именно «Кинокиммерия» получила эксклюзивное право формировать специальную программу лучших аматорских фильмов от Украины для участия в престижном ежегодном Международном кинофестивале аматорского кино UNICA. Каждый год в составе жюри «Кинокиммерии» работает представитель от UNICA [4, с. 2]. Таким образом, программа из лучших отечественных киноработ для показа за рубежом формируется эксклюзивно в результате жёсткого отбора именно на фестивале, проводимом Херсонской общественной организацией «Кинокиммерия» (глава правления – Евгений Иванович Максимов), управлением культуры Херсонской облгосадминистрации, коммунальным предприятием «Киновидеопрокат» (директор – Евгений Максимов), а также при поддержке государственного агентства Украины по вопросам кино и Национального союза кинематографистов Украины.

Выделение нерешённых ранее частей общей проблемы. Всё чаще зритель сталкивается с предложением его вниманию культурного продукта массовой культуры западного образца. Поддержка национального продукта, создаваемого не с целью массовости культуры, а сохранения культурного наследия, представляет собой огромную ценность для сбережения лучших традиций, характерных нашему народу. А популяризация отечественных киноработ на международном уровне способствует обогащению культуры человечества. Поэтому победы нашей культуры на подобных форумах способствуют поднятию имиджа страны, что очень важно в современной сложной социально-политической обстановке.

Цель статьи – рассмотреть тематические особенности короткометражных фильмов Международного кинофестиваля аматорского кино «Кинокиммерия-2016» в контексте развития современного Европейского киноискусства.

Изложение основного материала исследования. С 19 по 26 августа 2016 года в Румынии (г. Сучава) состоялся 78 Международный кино-

© Лебедева Н.А., 2016

фестиваль, который ежегодно проводит Международный союз непрофессиональных кинематографистов под эгидой ЮНЕСКО – UNICA. «UNICA объединяет федерации киноаматоров и молодых кинематографистов из 35 стран мира. Украинскую программу фильмов на фестивале представляла общественная организация «Фестиваль Кинокиммерия» (глава правления и директор фестиваля «Кинокиммерия» Евгений Максимов), как официальный член UNICA от Украины» [6, с. 3]. Также из каталога и телевизионного эфира программы «Вечерняя студия» телерадиокомпании «Скифия» от 20 сентября 2016 года узнаём, что на фестиваль UNICA был представлен 121 фильм из 24 стран мира.

«Из шести фильмов, представленных в украинской программе, 4 фильма получили награды. Среди 15 стран «Почётный диплом UNICA» с Украины получили: фильмы «Выстрел» и «Следы на песке» (которые подробно описаны в научных статьях «Тематические и художественные особенности фильмов X Международного кинофестиваля аматорского кино «Кинокиммерия» [8, с. 174], «Философское осмысление современного православного кино» [9, с. 126]). Среди 12 стран «Бронзовую медаль» получили фильмы «Спасибо, мама!» и «Чужие близкие» [8, с. 173] о которых также писалось в упомянутых выше публикациях. Третье место в программе одноминутных фильмов среди 26 киноработ из 18 стран мира было присуждено фильму «Я покажу тебе кино», о котором подробно написано в статье «Тематические и художественные особенности фильмов X Международного кинофестиваля аматорского кино «Кинокиммерия» [8]. Сам режиссёр фильма, Виктор Николаевич Быкодир, объяснил на пресс-конференции, проводимой в рамках фестиваля, свой взгляд на восприятие искусства кино, выраженный в одноминутной версии фильма. «С точки зрения традиций славянских народов, «чавканье попкорна» чуждо восприятию киноискусства» [6]. Для Европейского показа Виктор Быкодир сократил хронометраж первоначальной версии фильма, создав, таким образом, одноминутную работу, которая нашла единомышленников в Европе. Это наглядный пример высочайшего уровня украинского короткометражного кино.

С 22 по 25 сентября 2016 года в г. Скадовск Херсонской области состоялся очередной одиннадцатый кинофестиваль «Кинокиммерия». Было представлено на суд жюри порядка 170 заявок, отобрано для показа 40 работ. В этом году в конкурсную программу вместе с украинскими кинолентами вошли фильмы из Азербайджана, Афганистана, Беларуси, Болгарии, Брунея, Армении, Грузии, Испании, Казахстана, Канады, Латвии, Германии, России, Словакии, США, Эстонии. Эмпирическим исследованием стало личное присутствие автора настоящей статьи на данном мероприятии.

Гран-при фестиваля получил фильм Дмитрия Вовка «Свадебный каравай» (14'45''). Кинолента посвящена традиционной культуре Полтавщины. 35 лет в с. Опошня Полтавской области Екатерина Порскало печёт большие караваи весом по 10-12 кг. Елена Щербань, этнолог, керамолог, краевед, кандидат исторических наук, ведущий популяризатор традиционной культуры Полтавщины отправляется к Екатерине учиться сакральному ремеслу. Художественно показан процесс изготовления свадебного хлеба. Чередуются кадр узора на вышиванке народной умелицы с крупным планом украшений каравая, применяется для всестороннего показа съёмка с разных ракурсов. Таким образом, передана уникальность традиции нашего народа, что, без сомнения, затронет европейского зрителя. «Тесто чувствуется в руках, – говорит главная героиня – подсказывает, когда готово. Терпения много надо, настроение должно быть хорошее, потому что тесто «чувствует» и всё передаётся ему. Молитва обязательна, когда отправляют каравай в печь» [10].

Крупным планом показаны украшения каравая: птички и гнёздышко, солнышко, монетки – символы самых добрых пожеланий молодожёнам. Фильм наполнен любовью к народным традициям, что также выражено музыкальным оформлением. Живописные картины природы акцентируют особенность украинской земли. В завершении работы показана печь, для выпекания караваев, которую построила у себя во дворе Елена Щербань. Нужно отметить хорошую операторскую работу Юлии Мартыновой и Дмитрия Вовка.

В номинации «Лучший профессиональный некоммерческий фильм» первое место отдано киноработе Павла Острикова из Киева «Голден Лав» (хронометраж 12'20''). Нужно отметить, что зрителям фильм очень понравился, его попросили показать дважды. Интрига завязывается с первых же кадров и держит внимание зрителя на протяжении всего времени, хотя и сопровождается юмористическим взглядом авторов на жизненные ситуации. Главный герой картины, Виктор, приезжает на мотоцикле в провинциальный Дом культуры. Он пробирается во внутрь... И зритель понимает, что мужчина просто хочет найти себе половинку на встрече тех, кто ищет свою судьбу после 30 лет. Ярко переданы переживания Виктора, его скромность и нерешительность. Очень талантливо раскрыты типы женщин посредством образов Любы, Светланы и Тамары. Крупные планы лиц главных героев, их полуулыбки и глаза показывают зрителю, что пара состоялась, что молчаливые и скромные люди всё-таки нашли друг друга, но заговорят ли они? Уйдут ли вместе? Интрига нарастает, и наступает развязка из чистого золота. Фильм достоин представить нашу страну, и найдёт понимание у людей независимо от того, в какой стране его будут показывать.

Интересен, с точки зрения автора данной статьи, фильм «Квадраты» Олега Филипенко (04'40''), получивший в этой же категории третье место. Лента примечательна блестящей игрой актёра Остапа Ступки и работой двух молодых режиссёров, сценаристов, членов Национального Союза кинематографистов Украины, участников и лауреатов многих международных кинофестивалей Оксаны и Марины Артёменко. Кинолента несёт в своём содержании глубокий философский смысл, заставляя зрителя открыть для себя вечную проблему непонимания поколений.

Победителем в номинации «Лучший аматорский фильм» стал игровой фильм «БаБкоМАТ»

Андрея Богуна студии «Летающий цветок», хронометражем 05'00'', производства 2016 года, Херсонская область. Умело и с юмором автор киноработы показал реалии современной жизни, когда инновационные технологии и процессы заполоняют быт, что создаёт неудобство и дискомфорт для людей преклонного возраста. К главной героине фильма, пенсионерке Тамаре Павловне, приходит почтальон. Вместо привычной суммы денег женщина получает непонятную для себя пластиковую карточку. Необходимость подписать бумаги пугает бабушку. В страшном сне ей видится банкомат. Внимание зрителя постоянно приковано к экрану. Макросъёмка отдельных зон банкомата акцентирует душевные волнения главной героини фильма. Для усиления эмоционального эффекта показана очередь. Люди настроены явно недружелюбно, ведь у каждого свои дела, каждый куда-то торопиться и всем нужны деньги. И тут возникает повод для зрителя задуматься, а где же милосердие, доброта и сострадание? Метафорически Тамара Павловна переносится в Ад средствами 3D графики. Необходимо отметить отличную актёрскую работу Светланы Ярошевич (Тамара Павловна), а также Татьяны Мартыненко, Богдана Омелич, Александра Давиденко, Александра Чехутского, Катерины Роговской, Сергея Шпаковского, Ирины Хацаюк, Алексея Хацаюк.

За удачное освещение темы «Женщина и война» с вручением специального приза от главы Херсонской облгосадминистрации Андрея Анатольевича Гордеева награждён фильм «Зенитчица» Александра Елагина и Виктора Быкодира. «Фильма Виктора Быкодира и Александра Елагина при содействии ХОО УСВА и «Фонда инвалидов Чернобыля Плюс» – «Зенитчица» рассказывает о судьбе ефрейтора Коробковой Алевтины Ивановны. Девяностодвухлетняя бабушка – главная героиня документального фильма длительностью чуть более 14 минут. Киноленту условно можно разделить на три части. Первая часть «Долг» рассказывает о детстве и юношестве Алевтины, о том, что не возникло и тени сомнения идти на фронт, когда в класс к школьникам пришёл военный с вопросом: «Кто готов защищать Родину?» «Встали все, как один» – говорит героиня. Её подвиг заключается в том, что она дошла до Берлина со своей пушкой, на лицевой части которой было выбито три звёздочки (это означало – сбиты три самолёта). Девушка стояла с карабином на посту, ходила с пехотой, выполняла все задания, которые ей поручало командование. Вторая часть называется «Доброта». В ней рассказывается о пленном немецком солдате, который был очень молод и ранен. Во время зачистки Брянского леса, Алевтине пришлось встретиться с ним. Доброту, которую чувствовала главная героиня фильма, пока вела пленного, Алевтина Ивановна решилась выразить словами только сейчас. Какие чувства испытывала девушка, видя смерть своих сослуживцев каждый день, – всё это авторы раскрыли в данной части киноработы. Третья и заключительная часть носит название «Любовь». Здесь рассказано о чувстве, ставшем единственным на протяжении всей жизни. Командир самоходного артиллерийского орудия Николай Гусев стал тем единственным и неповторимым для Али. Потрясает душевная чистота молодых людей, которым, увы, помешала война. 6 марта 1945 года, при взятии города Кенигсберг, Николай погиб, а Аля всё ждала... Хотя жизнь и подарила ей семью, но та любовь навсегда осталась в сердце героини [7].

Документальный фильм, раскрывающий подвиг Любви и Жизни над Смертью и Небытием. Прожить долгую жизнь, в которой есть все: патриотизм и готовность к подвигу, стремление отдать в любую минуту собственную жизнь на благо Родины, искренняя любовь, выраженная только во взглядах и письмах, долгий путь, кульминацией которого является рассказ на камеру в 92 года. А может это жизнь во имя памяти подвига? Пусть зритель думает в реалиях нашего времени... [7].

В номинации «Лучший студенческий фильм» победила работа Дарьи Барановой из Киева, хронометражем 7'46''. «Операция Же» так называется экранизация рассказа А. П. Чехова «Неудача». Удачно подобрана стилистика костюмов, отличная актёрская игра способствуют демонстрации профессионализма украинского короткометражного кино.

Лучшим среди работ детско-юношеских авторских студий стал мультипликационный фильм «Пустыня» Анны Мешковой КНПЗ «ДОДЮК «Веснянка» ДОР» (г. Днепр). Яркость красок в сочетании ритмического чередования рисунков создала и передала красоту пустыни и её обитателей.

Фильм «На прокат» Сергея Сторожева из Киева (14'40'') по праву награждён в номинации «Лучший профессиональный некоммерческий фильм» второй премией. Молодая пара берёт на прокат маленькую девочку для того, чтоб обмануть кредитного агента. Условие «не привязываться к ребёнку» оказывается невозможным...

В данной статье уделяется внимание не только работам-победителям, поскольку фильмы, попавшие в рамки конкурсного показа, обладают потенциалом быть представленными в широком прокате. Например, киноработа «Цветы и годы» Александра Вампилова, Юлии Мироненко, Павлины Стрелковской из Киева (14'43'') раскрывает вечную тему любви. Прекрасное чувство пожилой пары, стремление мужчины создать романтику для своей единственной, любимой, не может оставить зрителя равнодушным. Сюжет наполнен динамикой неожиданности, лёгким и добрым юмором. Он раскрывает главное, что есть общим для людей всех стран мира: любовь существует, и она прекрасна в любом возрасте, как и романтика.

Проблема реализации творческой личности ярко показана в фильме Лидии Гужвы из Киева «Приключение Красной шапочки в животе у волка» (10'00''). Кинолента также затрагивает и моральную сторону человеческой личности, когда делается выбор между реализацией себя и самопожертвованием во имя ближнего.

«Вес» – таково название киноленты Юрия Шилова и Серафима Кусакина. Здесь раскрыты душевные переживания и жизненные трагедии людей, словно демонстрируя то, что каждый человек – это отдельная Вселенная, и у каждого своё мироощущение. Одиннадцать с лишним минут оставляют долгое впечатление у зрителя.

Фильм «Новая штука – Дилк и Ферос» Александра Древятникова (г. Львов, хронометраж

07'10'') рассказывает о творчестве двух молодых художников, работающих в стиле спрей-арт (рисование граффити). Показаны стадии создания художественного произведения: эскизы, подготовка грунта и стены, смешение красок, работа на лесах. Обилие цвета, его яркость, сказочные сюжеты картин, фантастическое изображение людей, животных, птиц делают фильм запоминающимся и интересным.

В киноработе «Друзья» (08'53'') Виктор Заяц показал психологическую сторону отношения человека к вещи. Неожиданной стала развязка фильма, когда линолеум спас жизнь своему неуравновешенному хозяину.

Кинолента «Библиотека Ременовых» (19'00'') Анны Мартыненко и Дарьи Иванько из г. Теплодар Одесской области посвящена Чернобыльской трагедии. Показано прошлое с помощью монохрома, и современность средствами яркости цвета. Сопровождение зрительного ряда звучанием Третьего концерта для фортепиано с оркестром Сергея Рахманинова создаёт ощущение вечной памяти трагедии всего украинского народа, хотя перед зрителем разворачивается рассказ только об одной семье.

Работа Андрея Богуна «Маршрут» (05'51'') представляет собой отечественную короткометражную версию гангстерского фильма. Характерна постоянная динамика, которая обеспечивает нарастание напряжения эмоционального состояния зрителей. Интересна игра цвета: красный присутствует в центре практически каждого кадра. Так, главный герой одет в красную футболку, на крупном плане в центре географической карты наблюдаем красную линию маршрута. Красные от слёз глаза дочери главного героя на фотографии также фокусируют зрительский взгляд у центра кадра. Характерной чертой творчества Андрея Богуна стала высокая художественность его фильмов. К созданию каждого кадра автор подходит очень серьёзно, учитывая мельчайшие детали. Главный посыл киноленты «Маршрут» – это победа добра над властью и вседозволенностью, когда возмездие за содеянное настигает неожиданно, откуда теоретически оно было невозможным. Фильм учит добру.

Дипломная работа «Вступ / Introduction» на получение степени «Бакалавр» Сергея Патлай (Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт») демонстрирует зарисовку из жизни космических путешественников, показывая возможное будущее средствами компьютерной графики, 3D анимации. Фильм создан на английском языке и способен составить конкуренцию зарубежным короткометражным кинолентам, и может достойно представить Украину на Европейском уровне.

Победителей в категории «Одноминутные фильмы» определяли зрители по правилам UNICA с помощью жеребьевки, просмотра и поднятием рук. В результате были выбраны три фильма. Первое место большинством голосов отдано фильму «Я хочу жить в чистой Украине» Игоря Федана, Валерия Колиенко студии кино и телевидения «Альфа» (г. Полтава). В работе соединяются мультипликация и документалистика, удачно раскрыта тема экологии. Второе место получил ролик «Вот, наконец, настал тот час» Владимира Тальнова из Киева, где показаны маленькие дети. Третье место отдано работе Романа Наумец из г. Берислав Херсонской области, выполненной в технике песочной анимации, в монохроме, экранизации произведения Алана Эдгара По «Сон во сне». Интересными также были одноминутные работы «Магия гончарного круга» Николая Загороднего киностудии «Гипанис» (г. Хмельник, Винницкая область), где детально показано гончарное мастерство, а также «Не забывайте верных друзей» Николая Маевского, Владимира Комара, детско-юношеской видеостудии «Березиль» (г. Кременчуг, Полтавская область), рассказывающий о ценности книг и их преимуществом перед интернетом. Таким образом, даже в одной минуте, украинские авторы смогли раскрыть проблемы и выразить своё отношение к ним.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. В результате просмотра и анализа конкурсной программы XI Международного фестиваля аматорского кино приходим к выводу о том, что короткометражные фильмы достойны внимания искусствоведов, культурологов и педагогов, спонсоров, руководителей и чиновников телевизионных каналов и кинопрокатчиков. Они необходимы для сбережения и развития наилучших традиций отечественного кинематографа, а также способны воспитывать самые лучшие человеческие качества и развивать самые светлые душевные чувства не только в Украине, но и за её пределами, обогащая своим содержанием европейскую культуру в целом, чему свидетельствуют награды, полученные на UNICA.

Список литературы:

1. Велика сучасна енциклопедія. У 10 т. Т. 5. К-Л / уклад. А. С. Івченко. – Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 352 с.
2. Культурологія: теорія та історія культури / За ред. І. І. Тюрменко, О. Д. Горбула. – Київ: Центр навчальної літератури, 2004. – 368 с.
3. Культурологія: теорія та історія культури. Вид. 3-тє, перероб. та доп. / За ред. І. І. Тюрменко. – Київ: Центр учбової літератури, 2010. – 370 с.
4. Кінокімерія. X Міжнародний фестиваль аматорського кіно: каталог. – Херсон, 2015. – 40 с.
5. Каталог Кінокімерія 2016. XI Міжнародний фестиваль аматорського кіно. – Херсон, 2016. – 30 с.
6. Кінокімерія 2016. XI Міжнародний фестиваль аматорського кіно. 22-25 вересня. Прес-релиз. – Херсон, 2016. – 3 с.
7. Лебедева Н. Премьера фильма для ветеранов. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: http://usva.ks.ua/news/05092016/
8. Лебедева Н. А. Тематические и художественные особенности фильмов X Международного кинофестиваля аматорского кино «Кинокиммерия» [Текст] / Н. А. Лебедева // Молодий вчений. – 2015. – № 12. – С. 172-177. URL: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/12/166.pdf

9. Лебедева Н. А. Философское осмысление современного православного кино / Н. А. Лебедева // PR и СМИ в Казахстане: сборник научных трудов. – Казахстандагы PR жэне БАК: гылыми енбектер жинагы. – Алматы: Казак университеті, 2016. – Вып. 10. – С. 124–133.
10. Церемонія нагородження переможців «Кінокімерія» пройшла у Скадовську. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://skadnews.in.ua/main/561-ceremoniya-nagorodzhennya-peremozhciv-knokmeryi-proyshla-u-skadovsku.html

Лебєдєва Н.А.
Міжнародна Кадрова Академія (м. Київ),
Євразійська Академія телебачення і радіо

«КІНОКІМЕРІЯ – 2016» – ТЕМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФІЛЬМІВ КОРОТКОГО МЕТРУ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО КІНОМИСТЕЦТВА

Анотація
Досліджено особливості сучасних українських короткометражних аматорських фільмів Міжнародного фестивалю «Кінокімерія – 2016» в контексті розвитку Європейського кіно. Описано найновіші українські кінороботи короткого метру. Доведено культурне значення вітчизняних робіт скрізь призму осмислення проблем людини в культурному контексті.
Ключові слова: філософське, кіномистецтво, культура, фестиваль, міжнародний, Кінокімерія, короткометражний.

Lebyedyeva N.A.
International Personnel Academy in Kiev,
Eurasian Academy of Television and Radio

«KINOKIMERIYA – 2016» – THEME FEATURES OF SHORT FILMS IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY EUROPEAN ARTS

Summary
This work is dedicated to the features of modern Ukrainian short amateur films of the International Festival «Kinokimmeriya – 2016» in the context of the European cinema. We describe the latest Ukrainian short films. It's proved the cultural significance of Ukrainian works through the understanding of human problems in a cultural context.
Keywords: philosophy, cinema, culture, festival, international, Kinokimmeriya, short.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 82.09(477):2

САКРАЛЬНИЙ ПРОСТІР У ЛІРИЦІ О. СТЕФАНОВИЧА

Дармопук С.М., Кочерга С.О.
Національний університет «Острозька академія»

У статті розглянуто концепцію сакрального світопереживання, репрезентовану творчістю О. Стефановича, проаналізовано її універсальні компоненти. Основну увагу зосереджено на визначенні сутності художньо трансформованої категорії sacrum в текстах поета та характеристиці різних рівнів її структури в контексті барокової традиції.
Ключові слова: сакрум, бароко, код, трансцендентність.

Постановка проблеми. У світовій культурі українська художня література посідає чільне місце, оскільки є «особливим засобом пізнання таємниці sacrum» [1, с. 39]. Українці є дуже релігійною нацією, тому категорія sacrum виявлена якнайповніше, та базується не лише на окремих особах, а на усіх громадянах в цілому. В естетиці творів українських письменників релігійність сприймається своєрідною призмою, яка пропускає крізь власні грані безліч релігійних рівнів, від особистісних вірувань до загально громадянських, від буденного до вічного, від земного до небесного. Саме тому поняття сакральності є наріжним каменем у літературі, оскільки саме через призму цього терміну реалізується спосіб життя людей, виявляються риси окремих націй. Кожен письменник, не важливо у якій жанрові площині він творить, прагне досягнути отого найвищого рівня змалювання буття у світі, який усвідомлюється як щось бездоганне, за допомогою якого людина виходить у інший світ, трансцендентується із біологічної сутності та поринає в простір, де навіть «час зімкнув свої повіки».

Для української художньої літератури варто розрізняти два основні релігійні поняття: sacrum та святе. Семантичне наповнення першого терміну є значно ширшим, а поняття «святе» є складовою сакрального, важливою його підмножиною. Визначати наявність, чи відсутність вище вказаних понять у художніх текстах можемо за допомогою герменевтично-інтерпретаційного окреслення характеристик священного простору та сакрального часу, вичитування мітологічних структур, опираючись на чітко встановлені релігійні концепти.

Sacrum у поезії О. Стефановича найвиразніше функціонує на рівні духовної субстанції та інтуїції. З'ясування значенняхудожньо трансформованої в авторськийтекст О. Стефановича категорії «sacrum» тахарактеристика різних рівнів її структури становить основну мету нашого дослідження [6, с. 126].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означена проблема частково розглядалася переважно у працях еміграційних дослідників (І. Качуровського, М. Неврлого, І. Фізера). Духовним аспектам творчості поета присвячено розвідки і таких українських дослідників (О. Мишанич, Т. Рязанцева, М. Савка та ін). Сьогодні очевидно, що О. Стефанович є одним із найцікавіших поетів українського зарубіжжя. Проте й досі все написане про цього неординарного поета існує лише, як «жмут завваг і споминів» (М. Антонович-Рудницька), що підсилює актуальність теми нашої статті.

Закономірно, що твори сакрального змісту, як підкреслює Г. Райбедюк, «завжди протистоять когнітивній та соціальній ентропії» [8, с. 270]. За переконаннями М. Кунцлера, сакральне – «єдина власне дійсність поєднаного з живим Богом світу, і вона радикально відрізняється від профанної норми упалого, підвладного смерти світу без життєдайного зв'язку зі своїм творцем» [5, с. 55]. Яскравим прикладом вище сказаного є поезія митців «празької» школи (О. Стефановича, Ю. Дарагана, Є. Маланюка, О. Ольжича, Ю. Липи, Л. Мосендза та ін.), котрі в період радянської диктатури жили та працювали закордоном. У їхніх творах наявна своєрідна трансформація традицій барокових авторів (Л. Барановича, Д. Туптала та ін.), які формували свій художній світ на понятті «sacrum».

Міцний християнський світогляд поетів-«пражан» закономірносформував основну тематику творів, в який часто обговорювались релігійні поняття. Має цілковиту рацію О. Баган, який констатує, що, «занурюючись у прадавні духовні традиції нації, прагнучи органічності у мистецтві, «пражани» творили суцільну концепцію сакрального художнього світо переживання» [1, с. 237].

Мета статті. Дослідити сакральний дискурс у творчості О. Стефановича, обґрунтувати його методологічні аспекти, зокрема, з'ясувати структуру категорії sacrum, конкретизувати семантичне, аксіологічне й культурологічне наповнення терміна в його історико-теоретичному аспекті.

Виклад основного матеріалу. Існує безліч визначень поняття sacrum. Оскільки кожен творець по-своєму розуміє цей термін. Здійснено безліч спроб систематизацій взаємин релігії та літератури. Одними із найкращих є праці З. Зарембянки в яких дослідниця розглядає вузьке та широке значення сакральності в літературі. У широкому значенні – це «збірне поняття, яке обіймає широке коло питань, що об'єднуються навколо ре-

© Дармопук С.М., Кочерга С.О., 2016

лігійно-теологічних та духових проблем. Sacrum у красному письменстві мав би розумітися як група різноманітних якостей, пов'язаних із сферою релігійних смислів, які містяться в тексті й дають відкрити себе на різних рівнях» [12]. Поняття релігійності є показником якості тексту, вказує на майстерне художнє його опрацювання. У вузькому значення дослідниця визначає термін «sacrum» як синонім до «святого», або таке, що повертає нас до Абсолюту, акцентуючи увагу на ньому. Сакральність є певною приписуваною чи реальною ознакою, а «метафізичність» відображала б характер ліричного героя в зіткненні із реальністю, яка сприймається ним святою через призму «культури».

Найповніше та найвиразніше естетичний модус дискурсивної картини категорії sacrum виявився у творчості О. Стефановича, його сакралізоване художнє світо мислення проросло із міцної національної духовної традиції йводночас формувалось багатьма біографічними чинниками. Т. Рязанцева вважає постать О. Стефановича досить неординарною. «Він був людиною, яка «перебувала життя» в тілі, але жила насправді в дусі. Він ніколи не полишав буденних проблем, навпаки часто звертався до простих об'єктів, змальовуючи їх у нових образах та палітрах. Через певні історичні події, особисту вдачу та суцільну замкненість, поетичний світ його був загеометизований» [4, с. 4].

Він свідомо відділяв свій талант від швидкоплинного сьогодення, увага в його творах зосереджена на вищій вартості, тому трансцендентність виявлялась у його житті найповніше. У поезіях не було скороминущості та буденності, а тематика зосереджувалась на цінностях вищого порядку, виробляючи поетичний дух та самоповагу, формуючи «правильну» релігійність, якої так не вистачало українській літературі. За словами І. Фізера «потік поетичної свідомості Стефановича, як би сказав Бергсон, пливе назад, а не вперед, пливе у світ зберігаючої пам'яті», де ліричні поняття, немов, теперішній час, епічні – минулий і драматичні – майбутнє [10, с. 41].

Релігійно-містичний світогляд О. Стефановича, притаманне українському народу «двовір'я» (синтез язичництва та християнства) стали визначальним духовним ґрунтом для формування художнього простору його лірики, що функціонує переважно у сакральному полі й характеризується не лише домінуванням відповідної проблематики (вічне/проминальне), образної системи (образи Ісуса Христа, ангелів, Дива, Архистратига Михаїла), мотивів (Божої кари, гріха, спокути), жанрової специфіки (молитовні й апокрифічні тексти,релігійно-містичні стилізації, календарно-обрядова лірика) чи формальної атрибутики-тексту (церковнослов'янізми, порушення плину мовлення, синтаксису).

Настрій, образи, мотиви Божого повернення були в духовному світі поета упродовж усієї творчої діяльності. Безперечно, підґрунтя їх – перша, а потім друга світова війни, які стали для нього передвісником, що «скоро крикнуть ангельські труби». Саме через ці вище сказані причини поет звертається до християнської тематики, яку спостерігаємо чи не у кожній поезії. Сакральний простір опрацьований О. Стефановичем на різних площинах – від віршів про Пасху та Різдво до глибоких філософсько-містичних роздумів про суть християнства. Здійснює поет також власне трактування кінця світу, саме тому категорія sacrum є наскрізним мотивом у творчості поета. Висвітлюється насамперед в морально-побутовій і філософській площинах. О. Стефанович був тим «українцем на відстані», в якого, як слушно підкреслює В. Янів, основна вісь буття – «щось вище за нього, якась його «трансценденція», ідея чи ідеал, що перевищує границі життя» [4, с. 146]. Хоча насправді таке «двовір'я»на території Волині виправдане. Оскільки й цьому регіоні навіть у XIX ст. продовжували зберігати православні традиції. Навіть офіційне затвердження християнства в Київській Русі не призвело до повноцінного викорінення язичницьких дійств. Із покоління в покоління передавались різноманітні прадавні традиції, які з часом трансформовувались у християнські дійства, стаючи першоосновою релігійних вірувань українців.

У творчості О. Стефановича по-новому осмислюються барокові концепції взаємодії Бога та людини, що є однією з основних тем метафізичної поезії. Одним із провідних мотивів поезій стає проблема вибору людини, її невизначеність перед поняттями життя та смерті: «Злоречий камінь вироста... / Та слухати його не треба, / А треба вирвати з хреста!» [3, с. 68].

В його ліриці помітне особливе розуміння проблеми Віри, стосунків Бога й Людини. Поет не втрачав Віри:»Похитнулися міри і виміри, / Скільки зверглося вір, богів, –/ Тільки Він стоїть, Володимире, / Той, до кого ти нас привів» [9, с. 203]. Дуже часто поняття «sacrum» із площини релігійною поринає у буденність, існує в світському житті. Тобто в його поезії відбувається одухотворення мирського, злиття «високого» та «низького». Це спостерігаємо у поезії «Дивний образе таємний...», де постать Матері Божої перетворюється в особу красивої дівчини.

Дослідники стверджують, що О. Стефанович з-поміж «пражан» «найпоетичніше осмислив життя Ісуса Христа» [2, с. 68]. У поета простежуємо дві його іпостасі. Частіше цей образ постає як вияв чоловіка-страдника, побачити це можемо у вірші «Над Христом». Автор часто називає духовну постать не Ісусом Христом, а Богом, Отцем, Паном-Бігом. У поезії «Тризна» бачимо ще раз підтвердження релігійного вірування поета, який стверджує, що саме Бог є творцем та управителем Землі: «О, Боже, сильний і правдивий, / В Твоїй руці – життя і смерть,/Вдягни у славу свою твердь / І сотвори святеє диво» [9, с. 222].

Індивідуальною особливістю релігійної лірики О. Стефановича є надання переваги у творах образам невинно розіп'ятого Христа, який для читачів асоціюється зі стражданням. Це найкраще відображено у поезіях «Над Христом», «Не знає спочину сейсмограф».

Найпоетичніше життя Ісуса постає у творі О. Стефановича «Гетсиманія». У ньому автор, дотримуючись чітко встановлених літературних правил, акцентує увагу на психологічному стані Христа перед початком походу на Голгофу. Поет вважає, що його життєва стежина сформована Богом, тому він із честю приймає усі негаразди, які його спіткали, оскільки цей шлях продуманий

ще до його народження: «О, пронеси цей келіх, Отче, / Коли це можна...Пронеси! / ...Але не так, як Син твій хоче, – / Хай буде так, як Ти даси!» [9, с. 21]. Для Ісуса Творець замінює батька, стає його наставником та порадником. Ці два рядки звучать своєрідним життєвим кредом автора, якого він дотримувався завжди:»Дано мені в домі Отця / Бути поетом Кінця» [9, с. 184].

Варто зауважити, що у віршах поета здійснено чіткий поділ між двома іпостасями: Богом та Ісусом Христом. Все-таки владою володіє Отець, як творець усього світу та батько Ісуса. З образом Всевишнього тісно пов'язана постать Матері Божої – єдиної серед усіх людей, жінок, матерів: «про матір, звану Марія / І єдину із множини...» [9, с. 219]. Богоматір постає образом, перед яким поклоняється поет, проте інколи її роль він зводить лише до того, щоб бути портретним символ для усього християнства, він не надає їй активної діяльності, у поезіях вона швидше лише закарбована постать: «Але не чує Божа Мати, – / Їй, сповненій спокою, / Лише дитину обіймати / Пестливою рукою» [9, с. 175].

У вірші «Молитва» Пречиста є своєрідною проміжною ланкою між народом та Христом. До неї звертається безліч людей із проханням у допомозі, так і О. Стефанович апелює із проханням звільнення країни «від одра»: «О, Найсвятішая, Єдина, / До стіп схиляюся чиїх, / Умилостивсво його Сина, / Щоб від одра її воздвиг!» [9, с. 67].

Окрім головних релігійних образів, Ісуса Христа, Бога та Матері Божої, поет у своїх творах згадує й інших біблійних персонажів. Цікавим є те, що більшість з них із Нового Заповіту, лише в поезії «Фрагмент із «Преображення» згадано двох старозавітних пророків Мойсея та Іллю, які символізують велику історію християнства, коріння та духовну підтримку Христа. Саме вони є прибічниками та тими, хто допомагає йому у важкі хвилини:»Вони! Не відаю, хто/ Мені про це промовля, – / Та знаю: Мойсей – ото, / А ото – Ілля» [9, с. 207].

Окрім цього часто згадано імена учнів Христа: Андрія, Якова, Петра. Вони є своєрідним відгалуженням святого відображення віри, це ті особи, які були завжди поруч, які допомагали пропагувати християнські цінності по усьому світу. Автор ніколи не згадує Юди, який був зрадником, натомість часто апелює до тих, хто залишився з Христом, незважаючи на важкі перипетії його долі:»Не доказав, не міг. Заплакав. / Лежать і сплять собі утрьох. / Підвівся й знов поклався Яків, / Щось зосну викрикнув Петро» [9, с. 21]. Втіленням мужності та непереможної сили у творах О. Стефановича є святий Юрій, який переміг злу силу, пізнав Божу славу та захистив народ у той момент, коли той найбільше цього потребував:»У силі своїй – все потужний. / Краса його – криці краса. / В десниці спис харалужний / І смерть на вістрі списа» [9, с. 87].

Ще однією особливістю вираження поетом сакрального є національна площина. Тут також відлунює барокова традиція»вплітати в інтерпретацію християнських сюжетів суто національні образи й мотиви» [7, с. 20]. Поет стилізує твори під мову Київської Русі («Бі ко поятим глас витязя...»). Він часто «одягає християнську проповідь у фольклорні мотиви, у простонародне світобачення, чудово стилізуючи вірші в модерністському дусі». Частотними в його лірициі є лексеми»небо», «висота», «вічність», які є своєрідними маркерами сакрохронотопу. Для О. Стефановича характерні апокаліптичні візії, що нагадують макабричні сюжети барокових текстів («Так, як іще ніколи, / Сонце упало з неба»; «Вилили море крови...»), ними перейнята уся збірка «Кінцесвітнє», над якою поет працював в останні роки життя.

Невід'ємною частиною сакрального простору лірики поета є хрест. Незважаючи на переможну ейфорію життя над смертю, пастори щоденно нагадують прочанам про ціну цієї перемоги, про болючі страждання та смерть Ісуса. У кожного свій хрест, свої життєві випробування, які людина повинна із вірою пройти. О. Стефанович для зображення важкої долі України вводить у тематичне зображення становища його країни саме цей образ: «Це злі, непроханії гості / Проклали просторами хрест... / Лежить на тілі України» [9, с. 85]. Водночас наявний у творах поета чорний хрест («У нещадному сяйві розпаду, лиш чорнішою тінь хреста...»), який показує гнів Божий через сумніви людей у його всесильності.

Висновки і пропозиції. Сьогодні літературознавці ще не сповна дослідили поезію О. Стефановича, не розшифрували усі мотиви та сакральні об'єкти, що функціонують у його творах, це завдання чекає вдумливих дослідників. Прочитання поезії крізь призму сакральності дозволяє глибше зрозуміти домінанту мотивів та кодів у художньому світі О. Стефановича. Безсумнівно перспективним слід вважати вивчення художньо-екзистенційні аспектів лірики поета, зокрема концептів смерть, безсмертя, душа, космос, духовий катарсис, кара, спасіння тощо.

Список літератури:

1. Sacrum і Біблія в українській літературі / за ред. Ігоря Набитовича. – Lublin: Wydawnictwo Ingvarr, 2008. – 812 с.
2. Анісімова Н. П. Лірика Оксани Лятуринської як явище естетики чину і міфотворення: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.01.01 / Н. П. Анісімова: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 1999. – 21 с.
3. Василишин І. Художньо-екзистенціальні особливості повоєнної лірики Олекси Стефановича // Вісниківство: літературна традиція та ідеї. Збірник наук. праць, присвячений пам'яті В. Іванишина / Ред. колегія: Л. Кравченко (голова), О. Баган та ін. – Дрогобич: Коло, 2009. – С. 103–113.
4. Ільницький М. Від «Молодої Музи» до «Празької школи» / Микола Ільницький. – Львів, 1995. – 318 с.
5. Кунцлер М. Літургія церкви / М. Кунцлер. – Львів: Свічадо, 2001. – 116 с.
6. Погорєлова А. Д.Сакральні виміри «празького» тексту/А. Д. Погорєлова // Науковий вісник МДУ ім. В. О. Сухомлинського: збірник наукових праць.: – Миколаїв: МДУ ім. В. О. Сухомлинського, 2015. – Вип. 1. – С. 124-128.
7. Просалова В. А. Поезія «Празької школи»: [навчальний посібник]. – Донецьк: Веда, 2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:ruthenia.info/txt/biletskv/prosalovav/poeprsh.html

8. Райбедюк Г. Б. Духовний простір сакральногополя художньої творчості Василя Стуса [текст] / Г. Б. Райбедюк // Література. Фольклор. Проблеми поетики: зб. наук.пр.: – К.: Акцент, 2010. -Вип. 29. – Ч. 1. – С. 268-281.
9. Стефанович О. Зібрані твори / Олекса Стефанович / упор. Б. Бойчук, вступна стаття І. Фізера. –Торонто: вид-во «Євшан-зілля», 1975. – 304 с.
10. Фізер І. М. Вступна стаття / І. М. Фізер // Координати: [антологія української поезіїна Заході]. – Мюнхен, 1972. – Т. 1. – С. 38-47.
11. Шостак І. Олекса Стефанович: поезії дух: [Рец. на кн. Стефановича О. «Возлюби її до крови»] // Волання з Волині – Острір. – 2003. – № 4 – С. 41.
12. Zarębianka Z. Sacrum na cenzurowanym. Nowa metafizyczność na nowe tysiąclecie // Zarębianka Z. Tropy sacrum w literaturze XX wieku. Od zagadnień motywicznych do perspektyw hermeneutycznych. Bydgoszcz, 2001. – S. 164.

Дармопук С.М., Кочерга С.А.
Национальный университет «Острожская академия»

САКРАЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО В ЛИРИКЕ А. СТЕФАНОВИЧА

Аннотация
В статье рассмотрена концепция сакрального мироперeживание, представленна творчеством А. Стефановича, проанализированы ее универсальные компоненты. Основное внимание сосредоточено на определении сущности художественно трансформированной категории sacrum в текстах поэта и характеристике различных уровней ее структуры в контексте барочной традиции.
Ключевые слова: сакрум, барокко, код, трансцендентность.

Darmopuk S.M., Kocherha S.A.
National University «Ostroh Academy»

SACRED SPACE IN THE LYRICS A. STEFANNOVICH

Summary
The author examines the concept of the sacred world experience, represented by creative work of A. Stefanovich, its universal components analyzed. Basic attention is focused on the identifying the nature of artistictrans formed category of sacrum into the author's text of A. Stefanovich and character is ticsofits various structure level sin the context of baroque tradition.
Keywords: sacrum, Baroque, code transcendence.

УДК 811.111'373.46

ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА СТРУКТУРА ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ АНГЛОМОВНИХ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ТЕКСТІВ

Іващишин О.М.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Статтю присвячено дослідженню основних рис термінологічних словосполучень англомовних науково-технічних текстів з проблем техногенного впливу на довкілля. Особливу увагу звернено на субстантивні термінологічні словосполучення. Проаналізовано їхню структуру та визначено основні моделі. Здійснено диференціацію цих термінологічних одиниць за кількістю уточнюючих компонентів. Встановлено, що в англійській науково-технічній термінології досліджуваних текстів найпоширенішими є термінологічні словосполучення у вигляді дво- і трикомпонентних конструкцій.

Ключові слова: термінологічне словосполучення, науково-технічний текст, структурна модель, уточнюючий компонент, полікомпонентний термін.

Постановка проблеми. Вивчення характерних рис та структури термінологічних одиниць є актуальним і важливим для сучасного термінознавства як галузі науки, одним із завданням якої є розвиток галузевих терміносистем для забезпечення успішної комунікації та взаєморозуміння між фахівцями. Термін належить до загальної лексичної системи мови, але лише через конкретну термінологічну систему. Він може бути виражений не лише одним словом, але й словосполученням, що позначає поняття спеціальної галузі знань чи діяльності та характеризується певними смисловими і формальними ознаками [5, с. 508]. Саме термінологічні словосполучення (ТС) становлять найбільший інтерес у дослідженнях англомовних науково-технічних текстів, що зумовлено високою частотністю використанння цих мовних одиниць та їхньою здатністю точно і лаконічно передавати об'ємну за змістом інформацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню характерних рис та структури ТС присвячено чимало праць відомих лінгвістів, зокрема Д. Лотте, Р. Дудка, Т. Кияка, В. Скуіни, Е. Толикіної, Л. Білозерської, Н. Возненко та С. Радецької, Д. Сірз, К. Варантоли та ін. Більшість дослідників розглядають ТС як варіант терміна та аналізують спільні ознаки, притаманні термінологічним одиницям різноманітних галузей знань.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте питання основних характеристик ТС, що ґрунтуються на відповідності норм точності, системності та стислості форми, а також визначення моделей, які могли б слугувати основою для формування типових структур у термінологічній практиці, все ще залишається відкритим і потребує детального вивчення.

Мета статті – вивчити основні характеристики ТС англомовних науково-технічних текстів з проблем техногенного впливу на довкілля, дослідити структуру субстантивних ТС як складних термінологічних одиниць, що акумулюють ключове смислове навантаження і передають об'ємну за змістом інформацію, та визначити базові структурні моделі ТС науково-технічних текстів з проблем техногенного впливу на довкілля з метою підвищення ефективності термінологічної роботи у ділянці термінотворення та стандартизації складних за структурою термінів.

Виклад основного матеріалу. Термін, який на відміну від звичайного слова чи словосполучення, як наголошував Д. Лотте [3, с. 32], завжди виражає фіксоване поняття, повинен бути коротким, лаконічним, позбавленим багатозначності, синонімії та омонімії. Ознаками терміна є системність (термін може існувати лише в певній або у певних термінологічних системах), дефініція (коротке та лаконічне визначення поняття), тенденція до моносемії в межах термінологічного поля, відсутність експресії, стилістична нейтральність. Зазначимо, що ці властивості терміна реалізуються лише в межах термінологічного поля; поза ним термін втрачає свої дефінітивні та системні характеристики. Головними вимогами до термінології, яка відповідає міжнародним стандартам, наголошує Т. Кияк, є: відсутність синонімії в одній галузі, обмеження багатозначності, точність і повнота простого чи складного за структурою терміна, відсутність експресивності, евфонія, оптимальний рівень інтернаціоналізації та, особливо, вмотивованість термінів. Це мовне явище є актом відображення однієї або багатьох ознак предметів у його назві засобами мови, показником «виправданості» найменування [6, с. 33–34].

Зазначені погляди та їх аргументація дають підстави стверджувати, що як і терміни, виражені одним словом, ТС відповідають закономірностям функціонування термінів у певній галузевій системі. Вимоги до них ґрунтуються передусім на загальнолітературних нормах, а також на специфіці термінології. Як термін ТС відповідає вимогам до термінологічних одиниць загалом, а саме: нормі точності або правильного орієнтування на об'єкт, нормі системності та нормі стислості форми.

Проаналізуємо докладніше ці вимоги, оскільки саме вони визначають основні властивості будь-якого ТС. Слід зауважити, що норма точності чи правильного орієнтування на об'єкт досягається через тривале співіснування двох або й більшої кількості варіантів терміна, запропонованих різними школами або напрямами в тій чи іншій галузі науки та техніки. Кристалізація терміна, вираженого одним словом, чи ТС, до складу якого входить декілька компонентів, прямо залежить від наукового прогресу, нових відкриттів, що спонукають, як звичайно, до перегляду терміна, його уточнення або відміни. Інколи терміни пристосовуються до вимог рівня розвитку певних галузей технічних наук.

© Іващишин О.М., 2016

Не можна залишати поза увагою той факт, що будь-який складний термін у межах однієї фахової системи понять, на противагу загальновживаному словосполученню, має обмежене та чітко фіксоване значення. Точність терміна – це якомога адекватніше відношення мовних висловів до предметів, станів та процесів. Як наголошує Р. Дудок, вимога точності терміна означає, що він чітко виявляє суттєві ознаки означуваного ним поняття [2, с. 188]. Тому найчіткішими є полікомпонентні терміни, до складу яких входять уточнюючі компоненти, що, своєю чергою, сприяє кристалізації значення стрижня терміна. Разом з тим, на думку Д. Сірза, ясність і чіткість смислу словосполучень значною мірою залежить від контексту і фонових знань [9, с. 46].

Важливою вимогою до ТС є системність. Термін входить до певної терміносистеми, в якій реалізується його термінологічне значення. Л. Білозерська, Н. Возненко та С. Радецька наголошують, що за межами своєї терміносистеми, термін може мати зовсім інше значення [1, с. 19]. Як зазначає В. Скуіна, норма системності вимагає позначення правильної вказівки на місце об'єкта в матеріальній системі [7, с. 15]. Стосовно цього ТС не поступається простому терміну, володіючи такими ж властивостями й характеристиками. Як і однокомпонентний термін, воно є елементом термінологічної системи.

На думку Р. Дудка, кожен термін функціонує у межах термінології, яка нашаровується на загальномовну систему понять та має свій зміст лише як член певної терміносистеми [2, с. 185]. Значення терміна фіксується і підтримується властивими їй параметрами. Системність терміна виявляється як відображення понять, позначених простим чи складним за структурою терміном, та як відображення його словотвірних і деривaційних можливостей. Термінологічна система як сукупність пов'язаних між собою термінів має бути якомога логічнішою та ґрунтуватись на стабільних закономірностях функціонування та розвитку.

Ми цілком поділяємо думку Е. Толикіної про те, що системні характеристики будь-якого терміна, його зв'язки з іншими термінами регулюються логіко-понятійними відносинами. Чистота і суворість логічної мовної організації супроводжують спеціальну термінологію. Їй відповідають також і основні вимоги до терміна і термінологічної системи [8, с. 10].

Заслуговує на особливу увагу ще одна вимога до ТС – стислість форми. Порівняно з простими термінами, що складаються з однієї лексеми, а також із термінами, вираженими складними словами на зразок *sewage-farm, aero-irrigation, radio-location*, ТС містять основний компонент – стрижень та кілька допоміжних компонентів у вигляді слів чи ланцюжків слів. Під допоміжним компонентом ми розуміємо слово, що, як і стрижень, є структурною і смисловою одиницею складного терміна та, виконуючи уточнюючу або конкретизуючу функцію, разом із цим стрижнем утворює нову за структурою та значенням термінологічну одиницю. На перший погляд, складність структури не відповідає нормі стислості форми, а отже, ця обставина має спонукати до поступового витіснення та заміни складних термінів простими. Проте цього не відбувається. Існування великої кількості ТС у науково-технічних текстах не суперечить тенденції мови до створення словосполучень для вираження нових простих або складних понять. Лексичні ресурси будь-якої мови обмежені, тоді як численні види та підвиди різних апаратів, машин, механізмів і технічних процесів безмежні. Отже, швидкий розвиток і збільшення кількості термінологічних словосполучень – природний і незворотний процес. Якщо ж взяти до уваги той факт, що коротка форма вимагає фіксування мінімальної кількості ознак, необхідних і достатніх для ідентифікації і диференціації об'єкта, стає зрозуміло, що складні терміни не суперечать цим вимогам.

Проблема термінологічної стислості, на думку Д. Лотте, є однією з найвагоміших у термінології. Прагнення мати справу з короткими назвами тих чи інших спеціальних понять висуває несправедливу вимогу щодо стислості терміна [4, с. 80]. Проблема стислості терміна, що виникла через практичну потребу, з теоретичної точки зору часом видається нереальною. Разом з тим, неможливо визначити межу розширення терміна чи визначити кількість позицій короткого терміна або компонентів, що встановлюють обмеження довжини. На нашу думку, термін не може бути ні коротким, ні довгим і повинен розширювати свою структуру на основі об'єктивних причин, зумовлених необхідністю точного відображення суті поняття, яке він позначає.

Слід підкреслити, що стисла форма, а отже, й зручність у використанні диктує свої вимоги і перешкоджає створенню громіздких полікомпонентних ТС. Як зазначає В. Скуіна, ТС, що складаються більш ніж із трьох компонентів, незручні у використанні, і тому, як звичайно, вилучається певний компонент словосполучення або ж усередину словосполучення експлікується складне слово [7, с. 10].

В результаті аналізу суцільної вибірки близько 1000 термінологічних одиниць на основі дослідження науково-технічної літератури з проблем техногенного впливу на довкілля ми дійшли висновку, що в англійській науково-технічній термінології цієї сфери діяльності найпоширенішими є ТС у вигляді дво- і трикомпонентних конструкцій. Серед полікомпонентних (до яких ми, для зручності користування термінологічним апаратом, відносимо ТС, до складу яких входить більше трьох компонентів) частіше трапляються чотири- та п'ятикомпонентні терміни, рідше – шести- і семикомпонентні терміни і загалом їх кількість незначна. За даними, отриманими методом квантитативного аналізу, ми розподіляємо англійські науково-технічні терміни техногенної сфери діяльності за кількістю компонентів на дикомпонентні (прості терміни) – 30%, двокомпонентні – 35%, трикомпонентні – 25%, полікомпонентні (чотири компоненти і більше) – 10%.

Слід наголосити, що згідно з дослідженнями К. Варантоли, речення англомовних науково-технічних текстів зазвичай налічують більше однієї іменної фрази [10, с. 86]. Серед значної кількості ТС, які використовуються в англомовних текстах з проблем техногенного впливу на довкілля, двокомпонентні субстантивні ТС утворюють найпродуктивніший клас (35% усієї терміноло-

гії). Стрижневий компонент таких ТС виражений іменником. Серед них найбільш поширені такі структурні моделі:

(P)A + N, де (P)A – (діє)прикметник; *N* – іменник

(environmental contaminant, cryogenic absorber);

N + N (fire damp, heat accumulation, aerotank suspention).

Серед трикомпонентних субстантивних ТС, які також широко використовуються в досліджуваній підмові (25%), ми зафіксували наступні моделі:

(P)A + (P)A + N – bacterial contaminated process, variable working pressure;

(P)A + N + N – activated carborn filter, radioactive surface contamination;

N + (P)A + N – space oriented adsorptivity, chemical exchange reaction, fluidized bed adsorption;

N + N + N – sulphur acid accumulation, monolayer exchange adsorption, water column pessure.

Основою трикомпонентних ТС можуть бути двокомпонентні ТС чи однослівний термін. Наприклад, на основі двокомпонентної комбінації *N + N (emission sensor)* можливі трикомпонентні комбінації *A + N + N (acoustical emission sensor)* чи *N + N + N (air emission sensor).*

Полікомпонентні термінологічні моделі, частка яких серед проаналізованих нами ТС становить 10%, також існують у різних комбінаціях:

N + N + N + N – wash acid circulation system, baffle tray column condition;

(P)A + N + N + N – hot gas duct system, long emergency water flow;

N + (P)A + N + N – spray conical pattern device, electrode issuing corona discharge;

N + N + (P)A + N – gas flow scrubbing tower, spray tower liquid condenser;

(P)A + N + (P)A + N – compact shop fabricated installation, reverse jet chocked scrubber;

(P)A + (P)A + N + N – low cleaning gas cooler; wide wet drop precipitator;

(P)A + (P)A + (P)A + N – efficient removing soiling particulate, cooling scrubbing conventional operation.

Для сучасного стану англомовної термінології галузей техногенного впливу на довкілля властиве також існування ще більш громіздких за структурою полікомпонентних термінів, наприклад: *effective natural gas refinery system, steady fuel emission sulphur content reduction, high level tar sand recovered sulphur production.* Цей феномен знаходить своє пояснення у розвитку людських знань про явища, відкриті значно раніше. Нові відкриття спонукали вчених та дослідників додавати певну кількість уточнень у вигляді означень до існуючих термінів. Така термінологічна система відображає в комбінаційній структурі компонентів певні відносини та зв'язки, які об'єктивно існують у системі названих понять.

Послідовне приєднання до вихідного однослівного терміна слів уточнюючого характеру використовується мовою для конкретизації вихідного поняття та для утворення його видових корелятів. Візьмемо для прикладу термін *effect* (ефект, вплив). Через приєднання уточнюючих елементів – окремих слів утворюються нові терміни, пов'язані з вихідними родо-видовими відношеннями та відношеннями конкретизації: *solubility effect* (ефект розчинності), *absorbtion effect* (ефект поглинання), *quality effect* (якісний ефект), *strength effect* (силовий ефект), *transpiration effect* (ефект транспірації). До цих термінів, своєю чергою, можуть бути приєднані уточнюючі слова: *sulphur solubility effect* (ефект розчинності сірки), *energy absorbtion effect* (ефект поглинання енергії) *vapour quality effect* (вплив зміни пари), *ionic strength effect* (вплив іонної сили), *thermal transpiration effect* (ефект температурного випаровування). Кількість елементів цих ТС можна збільшувати, утворюючи нові деривати додаванням нових конкретизуючих елементів. Такі терміни належать до полікомпонентних ТС.

Полікомпонентні терміни надто довгі й суперечать прагматичним принципам комунікації – надати якнайширшу інформацію за найкоротший час. З метою економії часу та зручності використовуються абревіації полікомпонентних термінів, створені на основі перших літер компонентів. Наприклад: *WHIMS – wet high intensity magnetic separator, XPI – cross-polarization isolation, VTPA – vertical temperature profile radiometer, SCZHA –sodium-cooled zirconium hydrid reactor, TFTA – tokamak fusion test reactor.* Недоліком термінів-абревіатур є те, що зрозумілими вони можуть бути лише вузькому колу фахівців, здатних ідентифікувати їх з реаліями об'єктивної дійсності.

Висновки і пропозиції. Аналіз основних характеристик та структури ТС як різновиду терміна доводить, що, володіючи такими властивостями терміна, як здатність виражати поняття спеціальної галузі знань чи діяльності, потреба в дефініції, тенденція до моносемії та відсутність синонімії в межах однієї галузі, стилістична нейтральність, евфонія, оптимальний рівень інтернаціоналізації та вмотивованість, воно повинно відповідати певним вимогам. Дотримуючись загальновизнаних поглядів про те, що ТС підкоряється закономірностям функціонування термінів у певній галузевій системі, ми дійшли висновку, що ТС відповідає вимогам дотримання норми точності або адекватного орієнтування на реалію, норми стислості форми та норми системності.

Враховуючи той факт, що будь-яка форма вимагає фіксування мінімальної кількості ознак, необхідних і достатніх для ідентифікації і диференціації об'єкта, можна зробити висновок, що складні терміни не суперечать вимозі стислості форми. Їх структура повинна розширюватись на основі об'єктивних причин, зумовлених необхідністю точного відображення суті понять, які вони позначають. Результати дослідження дозволяють стверджувати, що найпоширенішими в науково-технічній літературі з проблем техногенного впливу на довкілля є ТС у вигляді дво- і трикомпонентних конструкцій, стрижневий компонент яких виражений іменником. Проте в текстах даного типу використовуються і полікомпонентні ТС, серед яких найчастіше зустрічаються чотири- та п'ятикомпонентні терміни, рідше – шести- і семикомпонентні терміни і загалом їх кількість незначна.

Дослідження дало змогу визначити основні структурні моделі субстантивних ТС, стрижнем яких виступає іменник, а атрибутивні ланцюж-

ки можуть бути представлені іменниками, прикметниками та дієприкметниками, і які можна використовувати для утворення нових полікомпонентних термінів. Окрім того, було встановлено, що з метою надати якнайширшу інформацію за найкоротший час та для зручності в науково-технічній літературі з проблем техногенного впливу на довкілля використовуються і абревіації полікомпонентних термінів.

Детальне вивчення типових моделей субстантивних ТС та інших видів складних термінів, які відповідають нормам точності, системності та стислості форми, в майбутніх дослідженнях сприятиме реалізації принципу прогнозованості у ділянці термінотворення та стандартизації складних за структурою термінів для забезпечення успішної комунікації та взаєморозуміння між фахівцями.

Список літератури:

1. Білозерська Л. Термінологія та переклад: навчальний посібник / Л. Білозерська, Н. Возненко, С. Радецька. – Вінниця: Нова книга, 2010. – 232 с.
2. Дудок Р. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках / Р. Дудок. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 358 с.
3. Лотте Д. Основы построения научно-технической терминологии / Д. Лотте. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 158 с.
4. Лотте Д. Краткие формы научно-технических терминов / Д. Лотте. – М.: Наука, 1971. – 84 с.
5. Лингвистический энциклопедический словарь [ред. В. Ярцева]. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
6. Кияк Т. Про засади формування сучасної української термінології // Тези доп. міжнар. наук. конф. «Пробл. української науково-технічної термінології» / Т. Кияк. – Львів.: Вид-во Львів. політех. ін-ту. – 1993. – С. 13–15.
7. Скуина В. Образование терминов технических наук в латишском языке: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук / В. Скуина. – Рига, 1969. – 16 с.
8. Толикина Е. Лингвистические аспекти изучення термина / Е. Толикіна // Пробл. и методы. – Л.: Наука, 1967. – С. 59–73.
9. Sears D. The Noun Adjuncts of Modern English / Sears D. A. // Linguistics. Cambridge: Cambridge Univ. Press. – 1971. – № 72. – P. 31–60.
10. Varantola K. On Noun Phrase Structures in Engineering English / K. Varantola. – Turku: Turun Yliop, 1984. – 252 p.

Ивацишин О.М.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ОСНОВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ И СТРУКТУРА ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИХ СЛОВОСОЧЕТАНИЙ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ

Аннотация
Статья посвящена исследованию основных характеристик терминологических словосочетаний англоязычных научно-технических текстов по проблемам техногенного влияния на окружающую среду. Особое внимание обращено на субстантивные терминологические словосочетания. Проанализирована их структура и определены основные модели. Осуществлена дифференциация этих терминологических единиц по количеству уточняющих компонентов. Установлено, что в английской научно-технической терминологии исследуемых текстов наиболее распространены терминологические словосочетания в виде двух- и трехкомпонентных конструкций.
Ключевые слова: терминологическое словосочетание, научно-технический текст, структурная модель, уточняющий компонент, поликомпонентный термин.

Ivashchyshyn O.M.
Ivan Franko National University of Lviv

BASIC FEATURES AND STRUCTURE OF TERMINOLOGICAL PHRASES IN ENGLISH SCIENTIFIC AND TECHNICAL TEXTS

Summary
The article studies the main features of terminological phrases in English scientific and technical texts on technogenic impact on the environment. Particular attention has been paid to the substantive terminological phrases. Their structure has been nalyzed and their models have been determined. Differentiation of these terminological units by the number of specifying components has been done. It has been found out that terminological phrases of two- and three-component structure are most widely used in the English scientific and technical terminology of the texts under research.
Keywords: terminological phrase, scientific and technical text, structural model, specifying component, multicomponent term.

UDC 821.512.133

SOME PRESUPPOSITION SPECIFICATIONS OF UZBEK CHILDREN'S SPEECH

Kurbanova M.A.
Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi

In the article are explored presupposition specifications of the Uzbek children's speech. And also definite the universal presupposition signals, which is depending on child speech. The appearing causes of linguistic presupposition in their speech are explained. In the text are referred general and specific aspects of the children's speech by analysis of pragmatic means which express the secret information. Besdides it, illuminated the importance of linguistic presupposition in the relation ontolinguistics and pragmalinguistics.
Keywords: children's speech, ontolinguistics, pragmatics, linguistic presupposition, linguistic unit, lexical unit, morphological unit, syntactic unit.

Formulation of the problem: In the last stage of the development of the science of linguistics, learning tendency linguistic units associated with the human factor is the central place. Based on this approach to studying of language phenomena are given serious attention to understand depending on factors such as linguistic units of using language owners, to reflect imagination about the world and using them in the language, capacity of linguistic thinking, speech activities, speech object about general knowledge, language skills, spirit, attitude to the event, gender, age, occupation. In the result, in the science of linguistics, are appeared different areas to study of the of problems of the human's phenomenon.

One of the field studying the problems associated with the human factor in linguistics, pragmalinguistics defines learning objectives, theoretical issues, goals and tasks. This is One of the leading experts of this area, as Sh.Safarov noted that "Pragmalinguistics passed 'emerging' period without doubt, this field defines the object of their research (speech communication system), and methods of analysis. The main methodological idea defining the principles of pragmatic analysis is clear: this is the theory of activity. But still pragmalinguistics is 'youth' period. Youth are the full of future plans, pounding the issues that still need to be resolved" [1, p. 6]. one of the priority issues which the scientist noted above, is referring to children is linguistic presupposition problem specific to children.

Analysis of recent research and publications. We can say that presupposition problem can be appeared in connection with the study of the sentence semantics. In the process of determining information forms expressed secretly in the sentence we face to the presupposition event and this problem is described in the done works during semantic and syntactic by scientific-theoretical aspect.

Linguistic presupposition is named such as presupposition [2, p. 85], presumption [3], under-knowledge [4, p. 30-34] terms. It is given descriptions to this linguistic phenomenon such as "The basis of the judgment" [5, p. 40-45], "the speakers for the general fund of knowledge, their previous agreement" [2, p. 85].

The linguistic presupposition will cover aspects related to speech situation, context, general knowledge about the speech object of the language owners, language skills.

Isolation of unsolved aspects of the problem. Although presupposition arise with respect to the external factors, in particular, it is information which has implication mark which reflected in the sentences. If this secret character information has indicating signal which caused by the sentence semantics, it will achieve linguistic presupposition. Presupposition shows their specific aspects when connected with the individual characteristics of such as language, their age, gender. That is why it is useful to verify in connection with purpose the mentioned aspects of the language owners.

The purpose of the article. Main purpose of this research work is definite the pragmasemantics problems, which is observing in the child communications by studying the linguistic units pointing the presupposition in the Uzbek child speech.

Statement of the base material. The special units of language in the research of presupposition gain the central role. The essence of presupposition relates to the property of language units which referring to it. In particular, lexical units in the language make the lexical presupposition.

U. Rahimov who researched the presupposition of particle in Uzbek-language in monographic aspect, separates the units referring to linguistic presupposition point the following types:

1. Lexical means.
2. The morphological means.
3. Syntax means.

U. Rahimov can be entered lexical means referring to presupposition homonym, synonymous, antonymous words; to the morphological units, categories of auxiliary, particles and asseccorials; to the syntax means question tags, imitated devices and the order of words [6, p. 9].

In our view, do not covered in the current classification of all language means referring presupposition. For example, some of the lexical units referring presupposition based on the lexical meaning, some lexical units in the result of the using as the secondary task change presupposition signal. In addition, also, in some conjunctives, interjection, imitation and modal are observed referring character to the presupposition.

In the children's speech, are used variety units referring to the presupposition. We can learn as separating following types referring to the presupposition specific to the children's speech:

1 Lexical units referring to the presupposition.
2. Morphological units referring to the presupposition.
3. Syntactic units referring to the presupposition.

© Kurbanova M.A., 2016

Some the lexical units which used children's speech on the basis of lexical meaning refers to presupposition. For example, "We elect Mirobiddinxo'ja. Look at, the his neck are white, the clothes are washed and ironed" (X. To'xtaboev. "Riding the yellow dragon").

Lexical units used in the context such as washing, ironing units on the basis of lexical meaning refers to the various presuppositions. It is understood by washed lexeme "Mirobiddinxo'ja's clothes are clean" presupposition from the current sentence. As you know, washing lexem means 'washing with by rubbing, removing dirties" lexical meaning (sometimes referred to as alcohol, kerosene, etc.) [7, p. 72]. Clean semantic component of 'wash' lexeme appeared as the its presupposition. 'Ironed' lexeme means presupposition in the sentence by the lexical meaning. On the basis of "wrinkle" [8, p. 544] semantic component in the sentence are understood "Mirobiddin's clothes are not wrinkle" presupposition.

You know, any morphologic units can not refer the current presupposition in the compound of desired syntaxes device. Morphological units are done based on the specific speech situation demand illustrating presupposition according to the its semantic nature, the grammatical possibility. Morphological units in the main cases, refer to presupposition in the optional functions. F. Jumaev who analyzed presupposition characters of morphological units in verb category, separated external and internal factors which to allow verbs to refer to presupposition in the sentence. In his view, in connection with expressing of the semantics opportunities of verbs, the optional meaning component are the internal factor, the external factors which allow to the verbs refer to presupposition, includes objective conditions linked with context, the speech t situation, general knowledge and language skills about the world of the owners, coming of the movement which verb meant. In the direct observation of the verbs, its not given pragmatic function appeared on the basis of the validity of these two aspects at the same time [9, p. 87-89]. D. Lutfullaeva noted also by the nature of the semantics of verbs opening ways to presupposition. In her opinion, the context, speech situation and the general knowledge linked with the semantics of verbs of the speech owners have a main role in the referring to relations each other antonymic relations between verbs. If the speech condition demands open expression of '*ko'paymoq* (increase)' activity by '*kamaymoq* (minimize)' verb and on the contrary, '*kamaymoq* (minimize)' activity '*ko'paymoq* (increase)' verb, it will not formed their conflict by these verbs in the sentence. [10, p. 152.]

Of course, referring to the presupposition of morphological units, firstly, link with their semantic nature. Any morphological unit can not do function of the signal presupposition directly. At the same time, the presupposition character of morphological will be arisen by context and the speech situation. Apart from the separated morphological unit can not demonstrate presupposition character.

In Uzbek language morphological units which refer to presupposition can distinguish. In this position, some independent, some auxiliary words, and even imitate, the interjection and modal words can do these task.

In the children and adults speech, assigned additional task to morphological units which refer to the presupposition are distinguish. In particular, children use widely according to the expressing marks, morphological units in the adjective, adverb, participle category which combining general paradigm. When these morphological units is used as the presupposition signal, in the sentence they will make presupposition against supposition. For example, his eyes are crimson from crying (X. To'xtaboev. "Riding the yellow dragon").

In these sentences in connection with 'crimpson' participle with 'yig'idan (from crying)' lexem are referred to the events that cause crimpson. That's why, from the same sentence are meant "He has cried a lot of" presupposition. In this case, it has essential role not only the semantic nature, but also in its syntactic device in the relationship with the other units.

In the derivatives which appeared by lexemes which defining marks, do not completely deleted referring to the presupposition. In particular, in the sentence are appeared referring to presupposition by the components of joint verbs such as to be freedom, to be dirty, to be laundry, to be better, to be worst. That is why, the syntactic devices which made from such types of verbs, always are complicated from the semantic aspects. For example, used '*kir bo'lmoq* (to be dirty) verb will make «The new tie will be clean" presupposition in the sample of" – Abbasov, why do you come to wear a dirty tie? – asked the teacher. – If I wear new tie it will be dirty, Akram said with a joke" (X. To'xtaboev. "Riding the yellow dragon").

The auxiliary word which used in the children's speech can open the way to different presuppositions. In particular, the accessorial and morphologic units which used in this task, can make presupposition based on the grammatical meaning. For example, it asked with thick voice like a dragon: 'What is service, boy?' (X. To'xtaboev. "Riding the yellow dragon").

By the '*o'xshash* (like) accessorial used in this text is expressed 'The dragons voice is thick' presupposition. It can be as the accessorial, its assistant also refers to presupposition based on grammatical meaning (like). For comparison: in the sample of for the unseemed to be sad, I deliberately said "*auuuu*" as the lion, and went out... (X. To'xtaboev. "Riding the yellow dragon").

In the creation of children's speech dialogue used various syntactic devices. The syntactic devices specific to children, often short, sometimes imperfect, incomplete, fragmentary form, but is characterized by complete coverage of the events of the imagination of the child. In the process of speech, children take some syntactic units, in particular, from the phrase lexical reserves in the ready condition. Some of the words which are taken from linguistic reserves, can form presupposition not only, in the same child's speech, but also in the all children's speech. It may be mark such phrases as the presupposition signals. For example, used 'first hour' phrase in the sentence ' we do not go to the first hour.... (X. To'xtaboev. "Riding the yellow dragon") can form providing information presupposition about the continuation of the occupation during a few hours apart from deictic phrase (training).

In the form of children's speech, can be formed by helping syntactic devices. For example, I will tell events which happened with Akrom, my mouth is tired.» – said Khoshimjon (X. To'xtaboev. "Riding the yellow dragon") is used in the text of my mouth tired because the syntax device "speak" presupposition.

You know, the reality is directly referred to in the name of their children. Tired of the mouth of the formation of the compound in the same process. This is sure to be a lot of movement to speak only on the basis of context-awareness.

In the children's speech, referring to the presupposition rhetorical question words are used. They are also a rhetorical question, as an adult tries to express the idea of using words effectively. For example, 'fault is at the uncle. Because of a stomach How can thing so incredible in the stomach! (X. To'xtaboev. "Riding the yellow dragon")

The words "it in not so incredible things to the stomach!" presupposition are understood. Rhetorical question of what the syntactic structure opens the way they are expressed through presupposition.

Many children imitated speech devices. When imitated devices referring to presupposition, the sentence is complicated semantic complex. For example, "that I saw, I heard two hours less than ten minutes. Flew away "(X. To'xtaboev. "Riding the yellow dragon") uses the device flew away imitated" the bullet flies" refer to presupposition.

Children's remarks, the text also is presupposition emerging. The following text is based on the view through:

A pile of bricks in a glade on the right side of the gorge, black sacks of cement, oil, wood land beyond the sky. On the left side of the scraper stored low-level smoothing.

– Dad, why it is spread? I said from my father my father who changing own clothes.

* it would be enforcement playground.

* Beyond the depth of the cellar?

* why need cellar. It is children bathing cement pool there.

* Daddy is sure to be building?

* No doubt.

* Only are rest for Excellence pupils?

* No doubt.

* Dad, I will get only a "5". in this year (X. To'xtaboev. "Riding the yellow dragon")

Text "I'll rest here for Excellence pupils" presupposition are understood. This presupposition occurs through the entire text. So is the case, the text will serve as a presupposition signal.

In detailed descriptions of presupposition lexical grammar and lexical-semantic and syntactic units in connection plays an important role. In this case following the collapse of the text visible:

– Oh-ho! The camp is so compelling, could one so plentiful... but it will be not only excellent students, you do not like... (X. To'xtaboev. "Riding the yellow dragon").

This passage is comprehensible, "You are not pupils" presupposition also referred to the pupils, which will require you to identify the relationship between the semantics of the words. Semantic group of students who excelled in a logical manner on the basis of the relationship is distinguished not belong to him. It is also open presupposition reflected in the text.

Conclusions and offers. In a word, the Uzbek speech language specific linguistic presupposition system is evident in the level of vocabulary and grammar. In addition to representatives of the entire linguistic presupposition children and adults differ according to the level of the assigned task. The study of this monograph and skills aspect of the Uzbek ontolinguisticks and is one of the priority tasks of the pragmalinguistics.

References:

1. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Тошкент: ЎзМЭ, 2008.
2. Арутюнова Н.Д. Понятие пресуппозиции в лингвистике // Известие АНСССР. Серия лит. и яз. 1973. Т. 32. Вып. – № 1.
3. Падучева Е.В. О понятие презумпции в лингвистической семантике // Семиотика и информатика. – М., 1977.
4. Ҳакимов М. Тагмаъно ва тагбилим хусусида баъзи мулоҳазалар // Ўзбек тили ва адабиёти. – 2001. – № 1. – Б. 30-34.
5. Семиотика ва информатика. Вып. 8. – М., 1977.
6. Раҳимов У. Ўзбек тилида юкламалар пресуппозицияси: Филол. фан. ном.... дис. автореф. – Самарқанд, 1994.
7. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5-жилд. – Тошкент: ЎзМЭ, 2008.
8. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 80000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси / Э. Бегматов ва бошқалар. – Тошкент: ЎзМЭ, 2008. 1 жилд. / А-Д.
9. Жумаев Ф. Феълларни прагматик йўналишда тадқиқ этиш масалалари // Фан ва таълим, – Тошкент: Насаф, 2010.
10. Лутфуллаева Д. Ўзбек тили феълларининг прагматик хусусиятлари // Олима аёлларнинг фан-техника тараққиётида тутган ўрни (Республика илмий-амалий анжумани материаллари). – Тошкент. ТДПУ, 2008.

Курбанова М.А.
Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы
имени Алишера Навои

ПРЕСУППОЗИЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ УЗБЕКСКОЙ ДЕТСКОЙ РЕЧИ

Аннотация
В статье исследуются пресуппозиционные особенности узбекской детской речи. Объясняются причины образования пресуппозиции в детской речи. Освещаются общие и специфические особенности детской речи на примере анализа прагматических средств, призванных выражать в тексте скрытую информацию. Обосновывается значимость лингвистической пресуппозиции во взаимоотношениях онтолингвистики и прагмалингвистики.
Ключевые слова: детские речи, лингвистическая прагматика, лингвистическая пресуппозиция.

УДК [821.161.2.02:177.61](430)

«МИСТЕЦТВО КОХАТИ» У ТВОРАХ ПИСЬМЕННИКІВ-МОДЕРНІСТІВ МУРУ

Лисенко Н.В., Ковальов Р.Д.
Донбаський державний педагогічний університет

У статті проаналізовано твори Ю. Косача, І. Костецького та В. Домонтовича. Визначено певні екзистенційні та ірраціональні аспекти творчості письменників-модерністів. Досліджено ставлення митців МУРу до модернізму. Здійснено аналіз різних форм та видів «мистецтва кохання» у творах письменників. З'ясовано художні вирішення мурівського модернізму.
Ключові слова: модернізм, МУР (Мистецький Український Рух), екзистенціалізм, інтелектуалізм, мистецтво, письменник-модерніст, кохання.

Постановка проблеми. МУР (Мистецький Український Рух) представлений в українській літературі, в основному, як модерна ситуація в житті та творчості національного письменника. Інтелектуалізм же, як відомо, виступає складовою модерністського письма. Адже автор-модерніст посилено рефлексує, внаслідок чого досягається в літературі ефект самоусвідомлення. Витонченими інтелектуалами МУРу можна з повним правом назвати Юрія Косача, Ігоря Костецького та Віктора Петрова-Домонтовича. Кохання як інтелектуальна провокація постає у творах письменників-модерністів. Ця тема завжди була актуальною в літературі, починаючи з античних часів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість Юрія Косача стилістично багата і розмаїта. Одним із стилетворчих елементів прози Косача періоду МУРу є екзистенціалізм. Це неодноразово визначали у своїх дослідженнях Ю. Шевельов [9], М. Сподарець [7].

Соломія Павличко, слушно зауваживши, що «напередодні XXI віку українська літературна історіографія не помітила однієї з ключових фігур власної літератури в XX сторіччі» [6, с. 320], представила українському читачеві постать Ігоря Костецького. Згодом, у своїй монографії «Дискурс модернізму в українській літературі», а також ряді статей, присвячених творчості Костецького, дослідниця спробувала осмислити літературну спадщину цього оригінального письменника в контексті українського літературного процесу. Зовсім протилежна інтерпретація творчості Костецького належить торонтському вченому Марку Роберту Стехові [8]. Заперечуючи значення Костецького як «нігіліста», М.Р. Стех формує свою думку щодо творчості письменника, виходячи із контексту, як він неодноразово сам і наголошує.

Творчість Віктора Петрова-Домонтовича останні десятиліття стала предметом уваги багатьох критиків і дослідників. Серед найбільш помітних відгуків можна згадати дослідження М. Гірняк [1], С. Матвієнко [5], які намагалися не тільки проаналізувати тексти, але й знайти їм відповідне місце в контексті української літератури XX століття.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Окремий епізод модернізму становить інтелектуальна еротика, що інтригує відсутністю модерної тілесності та традиційної еротичності: напруженість бажання обертається в абстракцію, оскільки реальне бажання знищується, стає неможливим фізично, створюється його метафізична проекція. Саме ця інтелектуальна риса творів письменників-«європеїстів» вирізняє їх з усієї української літератури.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є на основі аналізу творів Ю. Косача, І Костецького та В. Домонтовича прослідкувати різні форми та види «мистецтва кохання».

Виклад основного матеріалу. Під час мурівського періоду Косач видруковує оповідання «Ноктюрн b-moll» та повість «Еней і життя інших». Оповідання «Ноктюрн b-moll» національну проблематику проводить через насичений куль-

© Лисенко Н.В., Ковальов Р.Д., 2016

турний контекст. Психологія фашизму і культура – один із провідних конфліктів оповідання формується через драматичну ситуацію двох героїв: кохання німця Гельмута та українки Роми.

Спочатку перед нами постає скрипаль із тонкими музичними пальцями, який має принадну мужню зовнішність. Разом із Ромою, яку послали, щоб допомогти визвольній організації знищити ката, поступово переконуємося, що насправді душа цієї «білявої бестії» поєднує в собі дешеву сентиментальність із бажанням панувати, наказувати й мати рабів. Виявляється, що тільки зовні Гельмут виказує причетність до високої культури (він із Ромою говорить про Штрауса, Шопена, Ліста, Шіллера, Ваґнера, Бетховена, Ніцше), а в основі її лежить кнуряче, свиняче, катівське, огидне і примітивне. Косач через сцену кохання Гельмута з Гільдеґард остаточно домальовує тваринний образ цього «героя», показавши принца Просперо кнуром, небезпечним для оточення. Тож Рома, беручи револьвер, щоб знищити виродка, робить це не з ревнощів, а із усвідомленням сутності людини, в яку вона закохалася. Побачивши мерзенну психологію «білявої бестії», а в його особі і всього нацизму, йому вона виносить смертний вирок не тільки від підпільної організації, а й від себе особисто.

Микола Ірин з повісті «Еней і життя інших» – «майже леґенда. Оповитий таємничістю підпілля, всюдисущий, недосяжний, непереможний, незламний, організатор і виконавець, воля і розум, розум і руки» [9, с. 211]. Перед нами самозречений корсар, якого звинувачують у тому, що він «все нищив», що хоче будувати нове життя «на нищенні й смерті».

Пануючи над іншими і над собою, Ірин в інтересах справи може зректися всього найдорожчого, навіть кохання: він жертвує і Ларисою, й Галочкою задля торжества всепоглинаючої справи. Любовні історії, введені у сюжет повісті, лише акцентують апофеоз самозреченості головного героя.

Галочка – нащадок старого українського козацько-шляхетського роду. Після революції 1917 року Галочка разом із батьками опинилася за кордоном, в осередку російської еміґрації Беоґраду: «ці люди не лічили часу. Вони спинились в березні 1917-го, носили генеральські лямпаси й довгі інститутські сукні, вони величали себе «Ваше високопревосходительство», «Ваше сиятельство» й святкували дні, відзначені в «Царському вєстнику», що виходив тут, як дні народження, смерті, одруження й миропомазання членів царського дому.... прецікаве товариство іхтіозаврів і птеродактилів...» [3, с. 265]. Саме сюди «вдирається Ірин – і вдирається почуття. Примхлива, трошки розбещена і цнотлива панянка, в якій мрійливість поєднувалася з вольовістю, а скромність з тугою за героїчним, в Ірині і в програмі Ірина знаходить зміст свого досі досить беззмістовного життя» [9, с. 219].

Галочка стає повною сил жінкою і зазнає гіркоти обдуреного кохання. Пройшовши крізь свою смугу одчаю й зневір'я, крізь своє пекло, вона довідується: «Життя є життям без облуди, й проте життя гарне» [3, с. 295]. Перестави бути оранжерійною квіткою без ґрунту й коріння, вона вже не вірить у вічну любов і вічну вірність. Навіть тепер заперечуючи правдивість міту про Антея, Галочка затаїлась не тільки від усіх, але і від себе, з мрією про те, щоб віднайти ґрунт. Тому в кінці повісті вирушаючи у подружжя і в життя, в Україну, гадаємо, що «Галочка – чи загине вона, чи переможе, – але вона не буде безґрунтянкою, не буде українкою з мрії і туги, а буде справжньою людиною, українською людиною» [9, с. 221].

Розірваність, розколотість, суперечливість людської сутності передається через таке химерне парування: одна частина прагне єднання, творчості, Еросу, друга – руйнації, знищення, Танатосу. Психологія роздвоєння стає наскрізною для художнього пізнання І. Костецького.

Зовнішнє обрамлення п'єси «Близнята ще зустрінуться», її структурна побудова не мають аналогії із попередньою українською драматургічною традицією. Нам невідомо ні час, ні місце дії п'єси, знаємо лише, що дія п'єси – «маскований бал під Новий рік під час окупації» [4, с. 193].

У цьому просторово-часовому вакуумі з'являються порожні й безособові метагерої, люди «без властивостей», які, наче маріонетки, виконують функції ляльковода, що смикає за невидимі нитки, урухомлюючи персонажів дії. Жоден герой п'єси не виступає із відкритим обличчям. Між собою всі головні персонажі «спаровані» й утворюють чотирикутник, коли кожен з них двічі має відповідну собі пару. Так, Святослав Тогобочний має свого «тезку» Святослава Тутешнього та ще – «побратима та однодумця» Петра Тогобочного, з яким вони «по один бік». Відповідно й Святослав Тутешній «парується» як зі Святославом Тогобочним, так і з Петром, який теж «по один бік» з ним. Наступна пара – Полковник і Тереса, які обоє залишаються спочатку обманутими, а потім усвідомлюють, у чому секрет такої плутанини.

Персонажі майже завжди з'являються парами, бо вони не можуть обійтися один без одного, бо ж для кожного з них партнер забезпечує можливість бути самим собою. Так, у п'єсі «Близнята ще зустрінуться» обох Петрів, як і обох Святославів, можна сприймати, як суперечливі вияви однієї особистості, тільки розірваної, розколотої, не-цілісної. Зрозуміти, як свідоме й підсвідоме, одне з яких пропагує невбивство, шукає миру й кохання, а друге – прагне руйнації та війни. Під час зустрічі «близнят» відбувається зіткнення свідомого й підсвідомого. Як бачимо, простір двох імен належить одній особистості.

На відміну від Тогобічних і Тутешніх Святослава й Петра, які є роздвоєними, Костецький наділяє цілісністю образу і абсолютною відсутністю власної волі жінку Тересу: «Поки оте Я існує ціле і нерозщеплене, доти не існує нічого, що я б за твоєю волею не зробила» [4, с. 231]. Вона є жінкою-пусткою, яка існує лише завдяки комусь іншому. Таким іншим для неї є Тутешній та Тогобочний, яких вона об'єднує в одного Святослава і приймає будь-що, що за ним виявиться: вбивство чи кохання, війна чи мир. Тереса готова заради Святослава позбутися власної волі: «Існує тільки твоя воля і моя готовність повнотою втратити мою» [4, с. 232]. Цілісність образу стає цілковито примарною, бо перед очима читача постає прояв жіночого психологічного мазохізму з

афективним бажанням розчинитися у волі чоловіка, позбувшись своєї самоідентичності: «Саме з кохання до тебе я ладна вчинити все, що лише ти звелиш. Стати для тебе за полюбовницю комусь, стати підставною особою, злочинницею, вбивцею...», «всеоб'ємна воля твоя в мені» [4, с. 232]. Героїня прагне жити у світі визначеному саме чоловічою волею та логікою. Для Тереси світ дуалістичний, в якому єдино значущі онтологічні стихії – кохання та небуття – виступають, як чорне та біле. Тобто буття Тереси втрачає самоцінність, а самототожність героїні пов'язана із особистим самозаперечennям. У той час, як Святослав Тогобочний вважає, що кожне «Я» є абсолютно самоцінною субстанцією: «його створено для одноразового буття» [4, с. 233].

У п'єсі «Спокуси несвятого Антона» так само діють персонажі-пари, які мають цікаву особливість: у парах типу чоловік-жінка Костецький дібрав такі імена, які мають собі родову пару (Валентин – Валентина, Антон – Антоніна). Але усе те, що повинно нести у собі ім'я, вони не несуть, тому що на перший план виходить лише один смисл слова: стать. Тому ці імена можна прочитати й так: «жінка – чоловік», «інша жінка – інший чоловік», тим самим затираючи особистість, яка стає порожнечею. Але Костецький, ламаючи форму, не пропонує натомість нічого, хоча кожна пропозиція могла б встановлювати новий стосунок з реальним. А спустошення як бачимо, потрібне саме для того, щоб забути про реальне, бо спустошення – це показ того, як крок за кроком розпадається наше «я».

У «Дійстві про велику людину» перед нами «люди порядку, системи»: Мартин – геніальний архітектор, який без жодного бунту вже котрий рік скніє зі своїми проектами, а Максимус – поштовий працівник середнього віку, який повірив жартівливим запевненням «злочинців», що він велика людина. Максимус добровільно бере на себе обов'язки Месії – головного героя містерії.

Акт творення Великої Людини відбувається за посередництва Таїси (дружини архітектора). Вона мріє про принца, який прийде по неї: «Мій принц був дужчий за всіх і кращий за всіх. Він умів змусити повірити в нього такого, яким він себе бачив сам. То нічого, що насправді він був худорукий і, разом з тим, дещо присадкуватий. Мого принца вбили з заздрости і поховали в бочці з оселедцями, яку поставили у знечещеному соборі» [4, с. 119-120]. Таїса, «зліпивши великий індивідуум», віддає йому всю свою духовну наснагу. Валентині залишилося зробити лише фінальний штрих – із лжебудівничого, лжесвятого виліпити лжепрезидента: «Я агентка великої змови. Велика змова ухвалила тебе кликати на найвищий пост у суспільстві» [4, с. 149]. І. Костецький, показавши діалоги Максимуса з дружиною як два окремі монологи, підкреслює комунікативний розрив у духовному світі цих людей, який буде подолано у фінальній сцені, коли вони готові по-іншому сприйняти те що відбулося, і спробувати почати все з початку: «Ти писатимеш книгу. Ми разом декламуватимемо... Взагалі можливо, що після усього цього ти більше уваги звертатимеш і на наші родинні зв'язки...» [4, с. 182].

Любовні романи В. Домонтовича провокативні своєю несентиментальністю, що проявляється, зокрема в тому, що розвиток подій не доходить точки «щасливого завершення у шлюбі» і не лише через нещасливу долю персонажів. Ці любовні романи, за словами С. Павличко, «еротичні не зображеннями голого тіла, а напругою почуттів і ситуацій» [6, с. 12] Любов у них завжди незавершена, бо в ній немає нічого надійного, а кохання деструктивне: «Весільний бенкет було справлено перед коханням, оберненим у трупне «ніщо»...» [6, с. 315]. Отже, всяке почуття з екзистенційного погляду приречене на крах. Герої самі не завжди знають, чого вони шукають, навіщо роблять певний вчинок і що вони в результаті прагнуть одержати. Усі вони (Вер Ельснер, Корвин і навіть Василь Хрисанфович Комаха) постійно експериментують.

Перед нами історії чоловіків, які прагнуть, але не вміють любити, але при цьому всі вони разом оповідають про кризу традиційної маскулінності. Героїв-чоловіків В. Домонтович легше назвати (з погляду традиційного роману) антигероями й антикоханцями. Найекстравагантніший герой-коханець – це звичайно, Комаха-Серафікус, про якого автор раз у раз зазначає: «Величезне тіло Комахи і його червоне, голене, квадратове обличчя здавалося купою м'яса» [2, с. 43]. Серед трьох любовних історій Комахи (з Ірцею, з Тасею і з Вер) найважливіша – історія «дружби». В. Домонтович, беручи це слово в лапки, натякає на зовсім інший зміст стосунків двох чоловіків – «духовний шлюб» із Корвиним.

Відносини між доктором та художником втратили суть еліністичної моделі чоловічого кохання вчителя – учня: «Певно, їхня закоханість і була останнім проявом химерного юнацтва на зламі дорослої і байдужої досвідченості» [2, с. 80]. А самі відносини між Серафікусом та Корвиним уможливлюються лише присутністю третьої людини – Тані Беренс, нареченої Корвина. Як тільки розпався цей трикутник, Серафікус із Корвиним розійшлись.

Пізніше Корвин з Комахою зіткнулися в боротьбі за Вер. Комаха, будучи екзотичнішою й сильнішою постаттю, переміг. «Збуджувала неприродність», як скаже про це В. Домонтович [2, с. 109].

Любов Комахи до Вер виявилася безмежно штучною, неорганічною, обтяжливою для обох. Можливо, вона була неприйнятна для того типу сексуальності, що відповідав Комасі. В. Домонтович, розмірковуючи на цю тему, говорить: «Є різні способи кохання: можна в коханні кохати лише себе, можна кохати своє кохання до жінки і можна, нарешті, кохати не себе й не своє кохання, а лише ту, яку кохаєш. А ви, Серафікус, як кохаєте ви?... Навчіться з покорою й вдячністю приймати нещедрі дарунки Вер: це дано вам, а це віддано іншим...Найгірше почуття в коханні – це заздрість...» [2, с. 154]. Для Серафікуса, як створіння безстатевого, відносини з Вер означали тільки спілкування. «Кохання він сприймав як обов'язок, накинений ізовні, якого він охоче уникнув би. Свій роман з Вер ніс як тягар, як примус, зденервовану прикрість» [2, с. 146].

В. Домонтович по-своєму окреслив поле почуттів і думок, про які література не наважувалась писати: «Доктор Серафікус малював пер-

спективи запереченої сексуальності й стриманих почуттів. Він боронив право на інтелектуальне споглядання жіночої вроди» [2, с. 133].

Висновки і пропозиції. Любов цікавила письменників-емігрантів як складний феномен людського життя, філософія почуття, а також сексуальність у значно глибшому сенсі й відвертішому змалюванні, ніж їхніх попередників. Майстри слова у своїх художніх творах підносили почуття кохання на рівень мистецтва. Для них кохання – це спосіб пізнання себе самого в часі і просторі, дослідження чужої, а також і власної душі, і як результат цього пізнання – досягнення особистої самореалізації.

Список літератури:

1. Гірняк М. Авторська свідомість і наративна ідентичність (на матеріалі інтелектуальної прози В. Домонтовича) / Мар'яна Гірняк // Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство. Вип. XIII. Збірник наукових праць / Ред. кол. Поліщук Я. О. та ін. – Рівне: Перспектива, 2004. – С. 34-40.
2. Домонтович В. Без ґрунту / В. Домонтович Ред. рада В. Шевчук. – К.: Вид-во «Гелікон», 2000. – 520 с.
3. Косач Ю. Еней і життя інших / Юрій Косач // Проза про життя інших: Юрій Косач: тексти, інтерпретації, коментарі / Упоряд. В. Агеєва. – К.: Факт, 2003. – С. 255-349.
4. Костецький І. Близнята ще зустрінуться / Ігор Костецький // Близнята ще зустрінуться. Антологія драматургії української діаспори. – Київ – Львів: Час, 1997. – С. 189-251.
5. Матвієнко С. Ґендерна гра В. Домонтовича / Світлана Матвієнко // Ґендер і культура: зб. ст. / Упоряд.: В. Агеєва, С. Оксамитна. – К.: Факт, 2001. – С. 69-80.
6. Павличко С. Теорія літератури / Соломія Павличко. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 679 с.
7. Сподарець М. Проза Ю.Косача в оцінці Ю. Шереха / М. Сподарець // Вісник Харківського університету. – 1999. – № 426. – С. 57-62.
8. Стех М. Р. Повернення невідомого / Марко Роберт Стех // Кур'єр Кривбасу. – 2001. – № 134. – С. 110-117.
9. Шерех Ю. Прощання з учора / Юрій Шерех // Проза про життя інших: Юрій Косач: тексти, інтерпретації, коментарі / Упоряд. В. Агеєва. – К.: Факт, 2003. – С. 209-253.

Лысенко Н.В., Ковалёв Р.Д.
Донбасский государственный педагогический университет

«ИСКУССТВО ЛЮБИТЬ» В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ПИСАТЕЛЕЙ-МОДЕРНИСТОВ МУРа

Аннотация
В статье анализируются произведения Ю. Косача, И. Костецкого и В. Домонтовича. Выделено определённые экзистенциальные и иррациональные аспекты творчества писателей-модернистов. Исследовано отношение писателей МУРа к модернизму. Осуществлён анализ разных форм и видов «искусства любви» в произведениях писателей. Выяснено художественные решения муровского модернизма.
Ключевые слова: модернизм, МУР, экзистенциализм, интеллектуализм, искусство, писатель-модернист, любовь.

Lysenko N.V., Kovalyov R.D.
Donbas State Pedagogical University

«ART TO LOVE» IN WORKS OF THE WRITERS-MODERNIST OF MUR

Summary
In the works of U. Kosach, I. Kostetsky and V. Domontovych are analyzed. The certain existential and irrational aspects of writer-modernists` works are identified too. The attitude of MUR writers to modernism are also studied. The analyzes of the different forms and types of the «art of love» in the works of the writers is carried out. It was also determined art solutions of MUR modernism.
Keywords: modernism, MUR, existentialism, intellectualism, art, writer-modernist, love.

УДК 81'42

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОЭТИЧЕСКОЙ РЕЧИ ПОСТМОДЕРНИЗМА

Марченко М.А.
Мариупольский государственный университет

Исследованы методологические основы поэтической речи постмодернизма, которая характеризуется интенсивной эмотивностью, нетрадиционным использованием языка. Это приводит к полисемантизации содержания и усложняет восприятие художественного текста. Возникает необходимость в развитии теоретической парадигмы новой филологической науки, а именно когнитивной поэтики.
Ключевые слова: поэтическая речь, когнитивная поэтика, художественный текст, постмодернизм, язык.

Постановка проблемы. Новейшая поэтика возникла в ответ на необходимость понимания современного поэтического творчества [1, с. 3]. Она базируется на мереологических моделях поэтической теории предыдущих столетий [1, с. 3], однако она отличается антропоцентрической направленностью, поскольку объектом исследования современных филологических наук становится языковая личность в целом. Большой интерес вызывает, прежде всего, когнитивный аспект речевой деятельности языковой личности. На сегодняшний день когнитивная лингвистика находится на пике своего развития и успешно взаимодействует с другими филологическими науками. Проблемы порождения речи, концептуальной вербализации картины мира языковой личности, находятся в центре современных исследований уже не только филологии, но и философии, культурологи и других наук.

Мы понимаем, что человек является носителем не только языка, в котором отображена картина мира индивида, но и менталитета. Кроме того в каждом идиолекте присутствует картина мира целого народа, которая находит своё выражение в речи посредствам языка. Именно язык выступает тем проводником, кодом доступа к сознанию, мыслительным процессам каждой языковой личности и раскрывает процесс порождения речи. Также принимая во внимания тот факт, что как язык, так и картина мира языковой личности подвержены воздействию из вне, следует заметить, что внешние факторы оказывают значительное влияние на концептуальное мировосприятие. Таким образом, филологические исследования поэтического творчества постмодернизма базируется на мереологический и эпистимеологических моделях мировосприятия этой эпохи.

Анализ последних исследований и публикаций. Возникновению когнитивной поэтики способствовали исследования Р. Цура [33-34]. Дальнейшее развитие этой науки связано с работами Д. Фрименна [24-25], П. Стоквэлла [32], Л. Долежела [23], Дж. Гейвінс [28], Дж. Лакофф [30], Л.І. Бєлєхової [1-2], О.П. Воробйовой [5-7], Никонова В.Г. [17] и др. Достижения разных направлений и школ стилистики, лингвопоэтики, а также методологический аппарат когнитивной лингвистики и теоретические основы когнитологии стали фундаментом когнитивной поэтики, исследования которой на сегодня являются перспективными [17, с. 367].

Выделение нерешённых ранее частей общей проблемы. Если обратить внимание на тот факт, что поэтическая речь это индивидуализированная форма речи и эмоционально воплощает оценочное отношение говорящего к предмету его высказывание с установкой на эстетическое впечатление [8, с. 169], то это объясняет антропоцентризм современной лингвопоэтики, который отображается как в художественном тексте, так и в современной науке вообще [11, с. 19]. Таким образом, антропоцентрический вектор познания вербализованого сознания становится лингвистической мотивацией диалогического человека, созданием современной методологически обоснованной теории языковой личности [22, с. 72].

Главной целью этой работы является анализ современных подходов к изучению поэтической речи постмодернизма.

Постмодернизм является характеристикой определённого менталитета, специфического способа мировосприятия, мировоззрения и оценки познавательных возможностей человека, его место и роль в окружающем мире [9, с. 206], предполагает новое специфическое виденья [14, с. 254] и характеризуется, как попытка выявить на уровне организации художественного текста определённый мировоззренческий комплекс с характерным способом эмоционально окрашенных представлений [9, с. 206]. Таким образом, художественная речь постмодернизма характеризуется и эмотивностью [34, с. 4, 56-61], поскольку в литературно художественном произведении словесный материал является упорядоченным, организованным, экспрессивно ориентированным [20, с. 10].

Таким образом поэтическая речь постмодернизма предусматривает не только эстетическую, прагматическую функции, но и эмотивную. Актуальным становится эмоциональное отношение индивида к жизни, что обуславливает развитие постмодернистской чувствительности как установки на восприятие фрагментаризованых и семиотизованих реалий [14, с. 254]. Постмодернистская чувствительность является специфической формой мировосприятия и теоретической рефлексией и используется для отображения мира как хаоса, кризиса веры, децентризма, нонфинальных нараций [14, с. 256]. Эти особенности постмодернистской картины мира находят свой отпечаток и в языке. Это, во-первых, нетрадиционное использование языка, во-вторых, нарушение законов лексики и семантики [33, с. 5]. Такие особенности использования языка, с одной стороны, способны отобразить своеобразие эпистемиологических моделей постмодернизма, а с другой стороны, они обуславливают сложность, неординарность и многогранность мировой художественной литературы второй половины XX в.

© Марченко М.А., 2016

[31, с. 121]. Это объясняет использование новых принципов, согласно которым предполагается активно входить в другие смежные с лингвистикой науки [13, с. 119].

Язык постмодернизма рассматривается как отображение когнитивных структур человеческого мышления и сознания [11, с. 19]. Подчёркивая когнитивный аспект поэтического творчества, следует обратить внимание на то, что познание литературы будет не полным, не верным, если мы не обратим должного внимания на словесное высказывание этой мысли [21, с. 4], потому что в языке раскрывается мысль писателя по отношению к действительности [21, с. 3].

В произведениях постмодернистской литературы проявляется особая значимость и весомость языка как способа выражения мыслей, чувств, создание художественных образов, чувственных представлений, поскольку всё это реализуется языковым материалом – словами, словоформами, словосочетаниями, грамматическими конструкциями речи [20, с. 16], а язык художественной литературы воспринимается вообще как сложное своеобразное явление, которое взаимосвязано с системой литературного языка [20, с. 16] и рассматривается как сфера действия поэтического языка. Поэтический язык, в свою очередь понимается как эстетический язык, для которого характерны свои особенные как материала словесного искусства [20, с. 17].

Материальной субстанцией каждого произведения всё таки является его язык [10, с. 90], который наблюдается в наилучших его образцах искусства по той причине, что языку характерна своя социально-эстетическая сущность, ещё до того, как её станет использовать мастер [15, с. 66-67] и реально существует только в речи [18, с. 61]. Язык реализуется в речи [4, с. 62], [12, с. 8-9], которая существует в форме разных текстов, а любой текст – это проявление речевого творчества, творческий процесс перевода мысли, чувства, состояния, ощущение говорящего речевой данности как формы существования языка [12, с. 8-9]. Предметом словесного изображения в произведение выступает и сам язык [8, с. 178].

Таким образом, художественный язык – это язык, который используется в произведениях словесно-изобразительного искусства [20, с. 11]. А искусство постмодернизма – это художественный код, т.е. правила организации «текста» художественного произведения [9, с. 215]. В каждом слове как компоненте художественного текста может появляться образное осмысление, которое стимулируется эстетической функцией употребляемой единицы языка в структуре художественного произведения [20, с. 24]. Акцентируя внимание на своеобразие речевой организации литературного произведения, подчеркивается, что она проявляется в специфическом подборе или образовании слов и форм их синтаксической сочетаемости, которые вводятся в текст произведения и делают выразительным эмоционально-смысловую, коммуникативную направленность его языка [8, с. 176]. Подчёркивается взаимодействие в художественном произведении речи и языка, потому что само произведение как эстетическая данность представляет собой воплощение языка, который претерпевает художественного перевоплощения, перевоплощения в процессе реализации эстетических задач в процессе творчества [20, с. 22].

Мотивированным является в данном случаи использование именно теоретической парадигмы когнитивной поэтики, которая в большей степени ориентирована на исследование поэтики постмодернизма. Исходя из философии и особенностей этой эпохи, следует подчеркнуть необходимость поэтической теории когнитивной поэтики в исследовании художественной речи постмодернизма [11, с. 17], поскольку новая литература действительно требует новых методов исследования, которые разрабатываются в русле когнитивной поэтики, которая пришла на смену традиционной поэтике [11, с. 17].

Когнитивная поэтика в современном виде представлена рядом оригинальных концепций, каждая из которых освещает ту или иную когнитивную грань художественного сознания, которое проявляется в прозаических либо поэтических художественных произведениях [5, с. 19].

Специфика современных исследований в направлении когнитивной поэтики заключается в плодотворном взаимодействии не только лингвистических, литературоведческих наук, но и многих других дисциплин [11, с. 20]. Ещё в конце прошлого века подчеркивалась не эффективность анализа художественных произведений на методологических и теоретических основах только литературоведенья или лингвистики и акцентировалось на том, что такие подходы к художественному тексту не раскрывают его внутренних закономерностей [19, с. 199]. Поэтому изучения художественного текста с использованием инструментария когнитивной поэтики требует междисциплинарных подходов [34, с. 1], основанием которых служат теоретические парадигмы когнитологии, методологический аппарат когнитивной лингвистики и достижения традиционной лингвистики и литературоведенья [2, с. 172]. Когнитивная поэтика основывается на методах и теоретических основах литературоведенья, когнитивной лингвистики и психологии [29, с. 300].

Когнитивная поэтика исследует художественную семантику поэтических текстов, обращая внимание на лингвокогнитивные стратегии формирования и обработки информации, которая вербализована в этих текстах [33, с. 5]. Когнитивная поэтика объясняет когнитивные процессы восприятия текста [26, с. 3], устанавливает, каким образом когнитивные механизмы и стратегии обработки информации регламентируют формирование художественной образности, создания и интерпретацию художественных текстов, а также исследует отклонения в использовании этих механизмов и стратегий, которые определяют специфику художественного мышления [33, с. 1-5]. Именно постмодернистская чувственность, которая является ощущением мира хаоса, где отсутствуют какие-либо критерии ценностей, значимой ориентации мира, и особенной манерой письма, метафорично эссеичним т.е. поэтическим мышлением [9, с. 222-223], предусматривает поэтическую речь наилучшим способом понимания процессов мышления [14, с. 254]. Поэтическая речь понимается как система выражения

(приёмы та способы выразительности, образная организация художественного произведения), которая закреплена в тексте и являет собой перспективу эстетичной интерпретации действительности [20, с. 24].

Именно когнитивная поэтика способна объяснить механизмы нарушения языковых норм, которые приводят к глубоким изменениям семантики, что является особенностью поэтической речи постмодернизма [1, с. 172].

Так же, язык признается самым важным способом письменной и устной коммуникации человека [27, с. 15], а когнитивная поэтика рассматривает литературу как одну из форм языковой коммуникации [26, с. 3]. Специфика литературной коммуникации заключается в том, что, с одной стороны, каждый последующий код ограничивает действие предыдущего, а с другой стороны, каждый код одновременно способный опровергать существование других кодов [9, с. 219]. Писатель ориентируется на разные коды: лингвистический код (язык), общелитературный код, который заставляет читателя читать литературные тексты, как тексты которые имеют высокую степень когерентности, жанровый код, который активизирует у реципиента определённые ожидания, которые связаны с выбранным жанром, а так же идиолект писателя, который выделяется на основе рекуррентных признаков та считается особенным кодом [9, с. 219].

В художественном произведении автор может выразить себя словом, которое используется им для создания его модели мира; из-за этого писатель выступает как языкотворец, что позволяет лингвистам совершенно справедливо рассматривать художественный текст как явление языка вообще или его конкретного национального варианта или как отдельную подсистему [16, с. 173].

Выводы. Таким образом, применение методологических и теоретических основ когнитивной лингвистики, концептологии, когнитивной поэтики, лингвокультурологии и других наук принадлежат к актуальным и новаторским задачам современного языкознания, в частности лингвопоэтики, поскольку позволяют глубже постичь и раскрыть картину мира языковой личности, принимая во внимание соотношения этнокультурного и индивидуально-авторского в тезаурусе творческой личности, а также особенностей реализации картины мира в художественном произведении [17, с. 1]. Исследование текста без обращения к конкретной языковой личности и её языка невозможна [23, с. 189], а когнитивная поэтика в отличии от традиционной поэтики исследует художественную речь в её непосредственной связи с мышлением языковой личности [11, с. 17].

Список литературы:

1. Бєлєхова Л. І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект: дис. ... доктора філол. наук: 10.02.04 / Бєлєхова Лариса Іванівна. – К., 2002. – 476 с.
2. Бєлєхова Л. І. Глосарій з когнітивної поетики: Науково-методичний посібник / Бєлєхова Л. І. – Херсон: Айлант, 2004. – 124 с.
3. Буцикіна Н. Е. Лінгвокогнітивний та комунікативний аспекти внутрішнього мовлення персонажів (на матеріалі художньої прози Ф. Моріака): дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.05 / Буцикіна Надія Євгенівна. – К., 2004. – 256 с.
4. Винокур Г. О. О языке художественной литературы / Винокур Г. О. – М.: ВШ, 1991. – 448 с.
5. Воробйова О. П. Когнітивна поетика в Потебнянський ретроспективі / О. П. Воробйова // Мовознавство. –2005. – № 6. – С. 18-25.
6. Воробйова О. П. Когнітивна поетика: здобутки і перспективи / О.П. Воробйова // Вісник Харківського нац. ун-ту. – 2004. – № 635. – С. 18-22.
7. Воробьева О. П. Лингвистические аспекты адресованности художественного текста (одноязычная и межъязыковая коммуникация): дис. ... доктора філол. наук: 10.02.19. – М., 1993. – 382 с.
8. Галич О. Теорія літератури / Галич О., Назарець В., Васильєв Є. – К.: «Либідь» 2001. – 488 с.
9. Ильин И. П. Постмодернизм. Словарь терминов / Ильин И. П. – М.: ИНИОН РАН, 2001. – 384 с.
10. Индивидуальный художественный стиль и его исследования / [под общей ред. В. А. Кухаренко]. – К., Одесса: Вища школа,1980. – 166 с.
11. Каратєєва Г. М. Текстовий концепт подорож у французькій постмодерністській прозі (на матеріалі творів Ле Клезіо): дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.05 / Каратаєва Ганна Михайловна. – К., 2008. – 298 с.
12. Кожин А. Н. О границах стилистики русского языка / А. Н. Кожин // Основные понятия и категории лингвостилистики. Межвузовский сборник научных трудов. – Пермь, 1982. – С. 3-11.
13. Кушнерик В. І. До проблеми фоносемантичних явищ та універсалій у германських та слов'янських мовах / Кушнерик В. І. // Мовознавство. –2008. – № 4-5. – С. 119-125.
14. Літературознавча енциклопедія: в 2 т. / [автор-укладач Ю. І. Ковалів]. – К.: видавничий центр «Академія», 2007. – 622 с.
15. Мацько Л. І. Стилістика української мови / Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. – Вища школа, 2003. – 462 с.
16. Мойсієнко А. К. Поетика слова і світу / А. К. Мойсієнко // Мовознавство. –2008. – № 4-5. – С. 32-39.
17. Ніконова В. Г. Способи розкриття змісту художнього концепту: атрибути-семи й атрибути-асоціати (на матеріалі трагедій Шекспіра) / В. Г. Ніконова // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики [Текст]: зб. наук. пр. Вип. 14 / М-во освіти і науки України, Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К.: ЛОГОС, 2008. – С. 367-374.
18. Поспелов Г. Н. Вопросы методологии и поэтики / Поспелов Г. Н. – М.: Изд-во МГУ, 1983. – 336 с.
19. Степанов Г. В. О границах лингвистического и литературоведческого анализа художественного текста / Г. В. Степанов// Известия АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1980. – Т. 39 – С. 198-204.
20. Структура и функционирование поэтического текста. Очерки лингвистической поэтики / [ответств. редактор док. филол. н. А. Н. Кожин] – М.: Наука, 1985. – 221 с.
21. Томашевский Б. В. Теория литературы. Поэтика / Томашевский Б. В. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 334 с.

22. Шевченко Л. І. Лінгвістичні інтерпретації. Постлаканівська перспектива / Л. І. Шевченко // Мовознавство. –2006. – № 5. – С. 66-72.
23. Dolezel L. Heterocosmica: Fiction and Possible Worlds / Dolezel L. – Bloomington L.: The John Hopkins University Press, 1998. – 321 p.
24. Freeman D. Cognitive Metaphor and Literary Theory: Towards the New Philology / D. Freeman // Філологія, педагогіка і психологія в антропоцентричних парадигмах. – К., 2000. – Вип. 31. – С. 552–566.
25. Freeman M. Poetry and the Scope of Metaphor: Towards a Cognitive Theory of Literature // Metaphor and Metonymy at the Crossroads: a Cognitive Perspective / [ed. by A. Barcelona] / M. Freeman. – Berlin; N.Y.: de Gruyter, 2002. – P. 253–282.
26. Fricke. H., Müller R. Cognitive Poetics Meet Hermeneutics. Some considerations. In Mythos-Magazin online unter http: // www.mythos-magazin. de/erklaerendehermeneutik/hf-rm_cognitivepoetics.
27. Gadler H. Praktische Linguistik / Gadler H. – Tьbingen, Basel: A. Francke Verlag, 2006. – 270 S.
28. Gavins J. Cognitive Poetics in Practice / J. Gavins, J. Steen. – N.Y.: Routledge, 2003. – 188 p.
29. Köppe T., Winko S. Neuere Literaturtheorien. Eine Einführung / T. Köppe, S. Winko. – Stuttgart: Metzler, 2008. – 333 s.
30. Lakoff G. Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought / G. Lacoff, M. Johnson. – N.Y.: Basic Books, 1999. – XIV, 624 p.
31. Ronen R. The real as limit to interpretation / R. Ronen // Semiotica. – Berlin; N.Y., 2000. – Vol. 132, № 1/2. – P. 121-135.
32. Stockwell P. Cognitive Poetics: An Introduction / P. Stockwell. –N.Y.: Routledge, 2002. – 193 p.
33. Tsur R. Light, Fire, Prison: Cognitive Analysis of Religious Imagery in Poetry / Tsur R. 2001. – 12 p. [Електронній ресурс] http://www. tau. ac. il/tsurxxx/Kostandin_Lakoff 2. htlm.
34. Tsur R. Toward a Theory of Cognitive Poetics / R. Tsur. – Amsterdam: Elsevier Science Publishers, 1992. – 349 p.

Марченко М.О.
Маріупольський державний університет

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЕТИЧНОГО МОВЛЕННЯ ПОСТМОДЕРНІЗМУ

Анотація
Досліджено методологічні засади поетичного мовлення постмодернізму, яке характеризується інтенсивною емотивністю, нетрадиційним використанням мови. Це призводить до полісемантизації змісту та ускладнює сприйняття художнього тексту. Виникає потреба у розвитку теоретичної парадигми нової філологічної науки, а саме когнітивної поетики.
Ключові слова: поетичне мовлення, когнітивна поетика, художній текст, постмодернізм, мова.

Marchenko M.A.
Mariupol State University

METHODOLOGICAL BASICS OF THE POST-MODERNIST POETICAL STYLE`S INVESTIGATION

Summary
This article deals with the methodological basics of the postmodernist poetical style`s investigation. Such features as intensive emotional breadth, unconventional use of language are typical for it. It leads to the multiple-meaning content and complicates the perception of the literary text. These factors demands to develop the theoretical linguopoetics paradigm and promotes an appearance of the philological science, and namely of cognitive poetics. Though the cognitive poetics is a relative young science, but it has a necessary methodological framework, to explain and to describe the features of the modern poetical style.
Keywords: poetical style, cognitive poetics, literary text, postmodern, language.

УДК 81'371'367.624

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА КАТЕГОРІЯ КОНОТАЦІЇ У ПРОЕКЦІЇ НА ПРИСЛІВНИКОВІ СЛОВА

Мироненко О.В.
Херсонський державний університет

У статті розглянуто конотацію як лексико-семантичну категорію, що характеризується складною термінологічною природою, специфічною структурною організацією та семантичною різноплановістю. Звернено увагу на узуально та оказіонально виражені прислівники з конотативним увиразненням. Узуально виражені прислівники з конотативним увиразненням – це загальновживані, загальноприйняті лексичні одиниці. Оказіонально виражені прислівники з конотативним увиразненням у свою чергу класифікуються на лексичні (нові за формою та за змістом) та семантичні (нові за змістом, а форма лишається незмінною). Розкрито шляхи виявлення конотативних значень у семантично та лексично оказіональних прислівниках з конотативним увиразненням.

Ключові слова: конотація, емотивність, оцінність, експресивність, образність, прислівники.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку мовознавства явище конотації викликає інтерес як у зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Досліджуючи феномен конотації як лексико-семантичну категорію можна стверджувати, що вона визначається неоднозначним тлумаченням, суперечливим компонентним потенціалом, безмежністю способів виявлення, прагматичною спрямованістю тощо. Усе актуальнішим є питання щодо шляхів виявлення конотативних значень у прислівникових словах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтегральне дослідження явища конотації представлено у працях Л. Блумфільда, В. Говердовського, В. Діц, Л. Захарової, В. Іващенко, Н. Кутузи, Л. Мацько, Л. Мельник, С. Нешко, Є. Отіна, В. Телії, В. Шаховського та інших, які у своїх працях розглядали природу і специфіку конотації, її компонентний склад, семантичний потенціал тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасній лінгвістиці актуальним є питання щодо шляхів виявлення конотативних значень у прислівникових словах, зважаючи на їх імпліцитний та експліцитний характер.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виялення шляхів виявлення конотативних значень у прислівникових словах, репрезентація їх семантичного потенціалу.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що відомий мовознавець Л. Блумфільд вперше у лінгвістичному просторі науково обґрунтував термін «конотація», підкресливши, що «важливим виявом нестійкості значення є присутність допоміжних відтінків, які ми називаємо конотацією» [1, с. 156].

Специфіка уживання конотації, за Л. Блумфільдом, залежить від рангового використання мовних форм у мовленнєвих ситуаціях: «Форми, які вживаються мовцями менш привілейованих класів, іноді сприймаються нами як брутальні, потворні чи вульгарні...», хоча буває й навпаки, «...мовленнєві форми сільського населення можуть здаватися ж нам хоч і невигадливими, але поетичними» [1, с. 157].

У наукових розвідках В. Телії викладені основні положення вивчення конотації (вторинної номінації). В одній із своїх робіт вона репрезентує «об'єктивні причини, через які проблема конотації тривалий час залишалася на периферії лінгвістичних досліджень» [5, с. 6], виділяючи такі чинники: 1) «необов'язковість цього компонента для значення одиниць інвентаря мови»; 2) «неопрацьованість поняття експресивності та відсутність у мовознавстві опису інвентаря засобів, що несуть інформацію про зміст, які виділяють слово, словосполучення, фразу...» [5, с. 6-7]. Маргінальне ставлення науковців до проблем конотації зосереджене в суб'єктивному висловлюванні В. Телії: «Порівняно недавнє проникнення в мовознавство ідей прагматичного аналізу тексту та пошук прагматичних механізмів саме у зв'язному тексті при забутті простої істини про те, що текст створюється з чогось і що це щось (одиниці мови) і маніфестує змісти, які створюють прагматичний ефект мовлення, також є причиною невивченості конотації» [5, с. 7].

Комплексно охарактеризувавши конотацію як необхідний аспект в системі лексичних значень, В. Телія, зокрема, зазначала, що «конотація – семантична сутність, узуально чи оказіонально вміщена в семантику мовних одиниць, і виражає емотивно-оцінне і стилістично марковане відношення суб'єкта мовлення до дійсності при її позначенні у висловлюванні, яке отримує на основі цієї інформації експресивний ефект» [5, с. 5]. Внутрішня форма номінативних одиниць, реагуючи на зовнішні зміни буття, розкриває конотативний зміст слова через емотивність, оцінність та стилістичну забарвленість одиниць мови. В основі компонентної структури конотації лежить прагматично-аксіологічний розподіл, тому «по суті поняття експресивність та конотативність» в лінгвістичних викладах є синонімічними [5, с. 7]; оцінний компонент є теж важливим, оскільки «конотація як експресивно маркований макрокомпонент семантики є продуктом оцінного сприймання та відображення дійсності у процесах номінації» [5, с. 21]; лінгвістичний рівень має суперечливу природу, «статус названого стилістично забарвленого значення одиниць – номінації є не до кінця з'ясованим» у семантичному та стилістичному аспектах [5, с. 8].

Сучасний лінгвіст Л. Мацько розглядає конотацію з різних аспектів: широкого та вужчого. Зазначимо, що у широкому ракурсі конотація (від лат. connotatio, connoto – тобто маю допоміжне значення) є «власне конотативною інформацією,

© Мироненко О.В., 2016

паралельною і додатковою до денотативно-десигнативної (предметно-понятійної), яка надає мовній одиниці можливість виконувати експресивну функцію» [3, с. 191]; у вужчому ракурсі конотація – це «такий компонент значення лексеми, який дає можливість використовувати її для вторинної номінації» [3, с. 191]. Мовознавець, зокрема, стверджує, що стилістичні особливості конотативних одиниць сконцентровані в їхніх функціональних можливостях: 1) відображати індивідуальний почерк митця; 2) надавати стилістемі асоціативно-образного колориту; 3) передавати «суб'єктивну модальність тексту», 4) виконувати «текстотворчу функцію» [3, с. 192-193]. Конотація лексичних одиниць, на думку Л. Мацько, «формується у мовленні і закріплюється у мові на основі світоглядних знань, культурно-історичних оцінок, емпіричного сприймання та емоційно-вольового ставлення до предмета мови» [3, с. 193].

У сучасних лінгвістичних словниках, «конотація [від лат.co(n)- префікс, що означає об'єднання, спільність, сумісність, і notatio – позначення] – додаткові семантичні і прагматичні особливості («співзначення») лексичного значення та значень інших мовних рівнів, які нашаровуються на їхній предметно-поняттєвий аспект і можуть бути зумовлені як змістовою стороною, так і внутрішньою формою слова» [6, с. 278-279]. Раціональність у розмежуванні складної семантичної структури слова з'явилася лише наприкінці XX – на початку XXI століття, де традиційно виділяють денотативний компонент (предметно-понятійний), який визначається через «номінативно-ідентифікаційну» функцію та конотативний елемент значення, який доповнює денотат та «граматичний зміст мовної одиниці» і надає їй емоційно-експресивного забарвлення.

Досліджуючи феномен конотації, науковці неодноразово звертали увагу й на її компонентний склад. Неоднозначність трактування компонентної характеристики конотації визначається всебічним інтересом науковців до проблеми явища конотації, яке в свою чергу, на наш погляд, вирізняється чотирикомпонентною структурою: 1) емотивністю, що репрезентує емоційний потенціал суб'єкта щодо певного явища, дії; 2) експресивністю, що свідчить про виражально-зображувальну сутність лексичної одиниці або словосполучення, які відрізняються від нейтральновиражених та надають мовленню образної та емоційної доречності; 3) оцінністю, яка виражає позитивну чи негативну оцінку предмета, явища, події; 4) образністю, що служить для передачі асоціативно-образної палітри прагматичного світу.

Конотативні компоненти, на нашу думку, можна досліджувати як системно-аналітичні складові, які в контексті конотативної структури розглядаються як одне ціле і створюють конотативний пласт лексики, та як окремі компоненти, що мають дифузійно-дискусійний характер.

Аналізуючи наукові джерела, можна стверджувати, що конотація функціонує в узуально та оказіонально виражених прислівниках. Узуально виражені прислівники з конотативним увиразненням – це фіксовані словниками загальновживані, загальноприйняті лексичні одиниці. Оказіонально виражені прислівники з конотативним увиразненням у свою чергу поділяються на лексичні (нові за формою та за змістом) та семантичні (нові за змістом, а форма лишається незмінною). У сучасній лінгвістичній науці досить актуальним є питання про лексично та семантично оказіональні прислівники з конотативним увиразненням.

Досліджуючи лексично оказіональні прислівники з конотативним увиразненням, можна виділити такі шляхи виявлення конотативних значень:

– підтекстові констатації, які закладено у деривaційній базі, що допомагає виявити значення лексеми: *Свище зоряна грім-хуртовина, Віща зоряна, зірна мить. Ім'я блоківське Валентина Так* ***по-блоківськи*** *в небі дзвенить* (І. Драч). Досить часто смислові відношення між похідним дериватом та його формальним мотиватором розкриваються завдяки додатковій підтекстовій констатації, установленої в деривaційній базі. Так, оцінно-конотативний прислівник способу дії *по-блоківськи* («символічно, знаково») сприймається як похідний від власної назви *О. Блок*, прізвища письменника, який належав до представників художнього напряму – символізму, що характеризується використанням символів та знаків для вираження незбагненої суті життєвих явищ і потаємних або навіть містичних особистих уявлень;

– контекстуальні поширювачі (можуть стояти у препозиції чи у постпозиції) та контекстна ситуація, що допомагають розкрити зміст прислівників: *Шумно і сумно. Тривають і битва, і гра, Вітер червоний в судинах* ***сопілково*** *свище. Молиться серце, що наче кривавий алмаз. Снайпером вбита валяється музика всюди* (І. Павлюк). Семантичне навантаження поетичного оцінно-конотативного прислівника способу дії *сопілково* розкривається не прямо, а опосередковано: шляхом звернення до контексту. У реченні, лексема *сопілково* набуває негативного забарвлення, оскільки в контексті є поширювачі: *«вітер червоний … свище»*, які допомагають розкрити семантику адвербіатива: «тривожно, надривно»;

– асоціації, що виникають під час створення образу та допомагають розкрити зміст лексеми у контексті: *Тому й летимо на їх голос і запах. Знаю, що так буде завше. Й надалі любитимемо їх отак же гаряче і палко, клянемось! – Залпом осушивши горнятко, він схопив вобілап вуджену заячу тушку й* ***окомигно*** *ковтнув її з кісточками* (З. Легкий). Конотативний прислівник способу дії *окомигно*, де перша частина слова *око-* асоціюється з органом зору, а друга *-мигно* – з миттєвістю, швидкістю, стоячи поряд з негативно забарвленим дієсловом *ковтнув*, передає ознаки дії й маніфестує про вчинки людини, яка «швидко, спритно, за одну мить» поїдає все, що можна.

Досліджуючи семантично оказіональні прислівники з конотативним увиразненням, можна виділити такі шляхи виявлення конотативних значень:

– контекстуальні поширювачі, що стоять у препозиції чи у постпозиції до прислівникового слова та допомагають розкрити зміст лексичної одиниці: *1. Начальник, котрий відповідав за цю операцію, так рознервувався, що «сочно» вима-*

тюкався перед мікрофоном. Трос із «переляку» обірвався, корабель зійшов на воду, а багатолюдна юрба з полегшенням зітхнула, нітрохи при цьому не будучи шокована. Звичайно, міцне слово тут ні при чому – простий збіг обставин. Трос обірвався, бо не міг утримати тягаря, і якраз у той момент, коли начальник ***«культурно»****, «триповерхово» висловив по радіо свої емоції (Літературна Україна).* Зазначимо, що прислівник *культурно* у СУМі кодифіковано – «1. В галузі, у питаннях культури (у 1 знач.). 2. У відповідності до вимог культури (у 1, 2 знач.); у відповідності до запитів культурної людини» [4, IV, с. 396]. Але у реченні, лексема *культурно* набуває негативного забарвлення, оскільки в контексті є поширювачі: «*міцне слово, виматюкався*», які допомагають розкрити семантику адвербіатива: «некультурно, неетично». *2. Власне мода від «Діора» цього разу була більш стриманою, ніж це притаманно Гальяно: жодних кринолінів і напудрених перук, усе* ***«скромно»*** *– обтягуючі спідниці, знову-таки мереживні сукні, що щільно облягають фігуру (ох, знову без ідеальної фігури про туалет «от кутюр» можна й не мріяти!)... (Україна молода).* Адвербіатив *скромно* у СУМі тлумачиться як: «присл. до скромний» [4, IX, с. 324-325], а *скромний* – «1. Який не любить підкреслювати свої заслуги, достоїнства і т.ін., хизуватися ними. // Який не претендує на особливе становище. 2. Стриманий у поводженні, вихований; протилежне розв'язаний. // Морально стійкий; цнотливий. // Який свідчить про стриманість у поводженні, вихованість. 3. Який нічим не виділяється серед інших, не має ніяких особливих рис, ознак і т. ін.; не видатний; простий, звичайний. // Невигадливий – в оздобленні, оформленні і. т.ін. // Який не привертає уваги; неяскравий; непоказний. 4. Недостатній щодо кількості, якості і т.ін. // Без претензій на розкіш, багатство і т.ін. // Без пишних фраз, без перебільшених оцінок і т.ін. 5. Невеликий, незначний. // Обмежений (про бажання, вимоги і т.ін.» [4, IX, с. 324]. У фактичному матеріалі прислівник *скромно,* семантику якого допомагають розкрити поширювачі – *«обтягуючі спідниці, знову-таки мереживні сукні, що щільно облягають фігуру»,* набув негативного оцінного забарвлення: «розв'язано, нескромно»;

– лапки, що вказують на зміну лексичного значення прислівника у контекстній площині: *1. Прокуратура Шевченківського району Києву встановила факт порушення закону рішенням районної ради та скасувала його. Ще й звернулася до районного суду із позовною заявою. Але суд повернув адміністративний позов прокуратурі, пояснюючи це тим, що заява складена* ***«неправильно»****. Прокуратура не захотіла «виправляти помилки» і взагалі зупинила цю справу* (Україна молода). У СУМі лексема *неправильно* тлумачиться як – «присл. до неправильний» [4, V, с. 366], *неправильний* – «1. Який не відповідає певним нормам, правилам, вимогам. // Який не задовольняє вимог пропорції, симетрії і т. ін. 2. Який не відповідає істині, тому, що є в дійсності; помилковий, хибний. // Не такий, як треба; який не приводить до бажаних наслідків» [4, V, с. 366]. У фактичному матеріалі адвербіатив *неправильно* набуває позитивного значення, вказуючи на те, що «правильно, істинно, без помилок» було оформлено заяву прокуратурою, але суд не захотів це визнати. *2. Команда Віктора Януковича має намір ініціювати відставку глави МВС Юрія Луценка через понеділковий інцидент на поліграфкомбінаті «Україна» (нагадаємо, тоді БЮТ і ПР не поділили керівництво друкарнею, що виготовляє бюлетені для виборів, і зійшлися на прохідній підприємства* ***«врукопашну»****;...) (Україна молода).* Так, у СУМі слово *врукопашну (урукопашну)* тлумачиться як – «те саме, що врукопаш» [4, I, с. 761], а *врукопаш (урукопаш)* – «діючи прикладом гвинтівки або холодною зброєю в боротьбі з супротивником» [4, I, с. 761]. У фактичному матеріалі лексема *врукопашну* набула негативного увиразнення: «б'ючи один одного кулаками»;

– *семантичні трансформації, де зміст лексеми розкривається тільки завдяки попередній контекстній ситуації, яка допомагає розкрити семантичний потенціал прислівника: Та це надто приблизний інструментарій, щоб ним беззастережно оперувати з творчим «я» артиста, тим більш, що воно в нього не* ***нарозхрист*** (Дзвін). У СУМі лексема *нарозхрист* тлумачиться як – «з розтебнутими гудзиками або з розхристаними полами» [4, V, с. 177], але у контексті адвербіатив набув значення: «напоказ».

Висновки і пропозиції. Огляд і аналіз наукових джерел дає змогу стверджувати, що конотація як лексико-семантична категорія у проекції на прислівникові слова виникає на основі знань, що формуються з національно-культурних, суспільно-політичних, світоглядних позицій соціуму. Завдяки різним контекстним ситуаціям, слова репрезентують різноманітний семантичний потенціал. Не стали винятком і прислівники, що досліджувалися різними вченими, але питання виявлення значень у лексично та семантично оказіональних адвербіативах з конотативним увиразненням, що часто вживаються у художній та публіцистичній літературі, є актуальним. У подальшій роботі доцільним буде аналіз семантично та лексично оказіональних іменників, прикметників та дієслів, що функціонують у площині певних стилів.

Список літератури:

1. Блумфильд Л. Язык / Л. Блумфильд. – М.: Прогресс, 1968. – 606 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
3. Мацько Л.І., Мацько О.М., Сидоренко О.М. Стилістика української мови / Л.І. Мацько, О.М. Мацько, О.М. Сидоренко. – К.: Вища школа, 2003. – 262 с.
4. Словник української мови: В 11 т. / Голов. ред. Білодід І.К. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.
5. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В.Н. Телия. – М.: Наука, 1986. – 144 с.
6. «Українська мова». Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О., Зяблюк М.П. та ін. – 3-тє вид., зі змінами і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцик.» ім. М.П. Бажана, 2007. – 856 с.

Мироненко О.В.
Херсонский государственный университет

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ КОННОТАЦИИ В ПРОЕКЦИИ НА НАРЕЧИЯ

Аннотация
В статье рассматривается коннотация как лексико-семантическая категория, что характеризуется сложной терминологической природой, специфической структурной организацией и семантической разноплановостью. Обратили внимание на узуальные и окказиональные наречия с коннотативной выраженностью. Узуальные наречия с коннотативной выраженностью – это общеупотребительные, общепринятые лексические единицы. Окказиональные наречия с коннотативной выраженностью в свою очередь классифицируются на лексические (новые за формой и за семантикой) и семантические (новые за семантикой, а форма остаётся неизменной). Раскрыто пути образования коннотативных значений у семантически и лексически окказиональных наречиях с коннотативной выраженностью.
Ключевые слова: коннотация, эмотивность, оценочность, экспрессивность, образность, наречия.

Mironenko O.V.
Kherson State University

LEXICAL-SEMANTIC CONNOTATION CATEGORY IN PROJECTION ON ADVERB WORDS

Summary
The article deals with the connotation as a lexical-semantic category, it is characterized by the complex terminology nature, the specific structural and semantic organization of its diversity. Special attention is paid to usually and occasionally expressed adverbs of connotative expressiveness. Usually expressed adverbs of connotative expressiveness are commonly used, generally accepted lexical units. Occasionally expressed adverbs of connotative expressiveness in their turn are classified into lexical (new in their form and content) and semantic ones (new in their content and the form remains unchanged). The ways of identifying connotative meanings of lexical semantic and occasional adverbs with connotative expressiveness are shown.
Keywords: connotation, affectability, evaluativity, expressiveness, imagery, adverbs.

УДК 81'367.265:811.161.2

ФУНКЦИОНАЛЬНО-СТИЛИСТИЧЕСКАЯ ЭВОЛЮЦИЯ КОНСТРУКЦИИ С ПОСТПОЗИТИВНЫМ ПРЕДЛОГОМ В АНГЛИЙСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

Покорная Л.Н.
Херсонский государственный университет

Статья посвящена функционально-стилистической эволюции конструкции с позитивным предлогом в английском литературном языке. Формирования в английском языке новообразования представляет собой разрешение противоречия между прагматической целью по строения целенаправленного функционального высказывания и возможностями языка в период развития в нем аналитических тенденций, которые выражаются в утрате словами формообразуючих элементов и коренной перестройке семантико-синтаксических связей внутри предложения. Это привело к изменению отношений между членами старых синтаксических групп и созданию новых типов словосочетаний.
Ключевые слова: функционально-стилистическая эволюция, конструкция с позитивным предлогом, аналитические тенденции.

Постановка проблемы. Историческое преобразования языка в связи с его функционированием в обществе являются одной из наиболее актуальных областей языковедческих исследований. Наименее разработанной представляется проблематика исторической стилистики. В англистике, в частности, еще не подвергались изучению те процессы, которые охватывают грамматический строй языка в период усиления его функционально-стилистической дифференциации, мало обращалось внимании на взаимообусловленность некоторых норм употребления синтаксических построений и стилистических тенденций эпохи [2, с. 92-93]. Для понимания процесса развития языка важное значения имеют вопросы синтаксиса. Словосочетание является той областью синтаксического строя языка, которое наиболее тесно связано с динамикой его развития в силу исторической изменчивости способов сочетаемости слов. При этом его адекватное описания возможно только с учетом изменений всего строя языка от флективного к аналитическому. Круг вопросов, связанных с изучением словосочетания как единицы языка аналитического строя, не получил еще удовлетворительного решения.

Анализ последних достижений и публикаций (И. Жигадло, В. Караева, О. Цибина, В. Бархударов, Г. Ятель, П. Рябов, О. Карягина) показал, что при изучении данной конструкции вне поля зрения исследователей остался вопрос о взаимодействии структуры предложения и структуры словосочетаний, характере взаимоотношений синтаксических модели словосочетания и ее лексического наполнения, несоответствий семантической и синтаксической структур предложений, включающих конструкции с постпозитивным предлогом. Постановка этих вопросов позволила подойти к рассматриваемой конструкции как со стороны изучения ее синтаксической свойств и функции, возникающих на уровне предложения, так и со стороны её компонентного состава. При этом лексическое наполнения способствует реализации синтаксической модели.

Актуальность настоящей статьи обусловливается неразрешённостью ранее некоторых проблем возникновения конструкций с постпозитивным предлогом и необходимостью дальнейшего научного поиска в области исторической стилистики и, в частности, изучением языковых компонентов, обеспечивающих стилистическую дифференциацию английского литературного языка.

Целью статьи является анализ лингвистической природы и особенностей функционирования конструкции с постпозитивным предлогом в ходе ее исторического развития.

Основной моделью глагольно-предложного словосочетания, исходной формой парадигмы, служит инвариантная структурная схема – ведущий компонент – предлог – зависимый компонент. Характерной ее чертой является последовательное линейное размещение компонентов. Существующее как устойчивая синтактика – семантическая единица глагольно-предложное словосочетание (далее КП) вместе с тем обладает таким качеством как вариативность, способность к изменению формы. В его парадигму входят производные, генетически вторичные конструкции, сущность отклонения которых от инвариантной модели составляет, в частности, инверсия зависимость компонента по отношению к главному. Полученная в результате инверсии модель отражает изменения внешнего порядка, но не затрагивает её понятийного содержания для данного типа словосочетания. В настоящем исследовании мы исходили из того, что постпозитивный предлог в английском языке сохраняет свои свойства, несмотря на то, что его связь с зависимым компонентом конструкции грамматически не оформлена. Это дает возможность считать модель конструкции с постпозитивным предлогом (далее КПП) производной от типовой модели КП. Передача объектных отношений создает их семантический инвариант, структурные различия в формировании моделей – их вариативность использования.

Инверсия зависимого компонента конструкции, составляющая сущность отклонения от инвариантной модели глагольно-предложного словосочетания /N+pr+V/ → / N...V+pr/ [1, с. 95-96]. Необходимость в данной модели возникает в тех случаях, когда в структурной схеме предложения не предусмотрена позиция для прямого дополнения, но для семантической полноты глагола требуется указание на объект действия. Это можно проиллюстрировать с помощью теоретически возможного метода субституции, например:

I'd like **to talk** *to you* **about**. → *I' d like* **to discuss** *with you.*

© Покорная Л.Н., 2016

What do you **laugh at**? → *What do you* **ridicule**?

I am the only person they **are acquainted with** → *I am the only person they* **know**.

В современном английском языке не представляется возможным провести четкую грань между переходным и непереходным глаголами, поскольку часто переходное или непереходное значения глагола принадлежит разным лексическим значениям одного и того же глагола. Глагол может приобретать значения переходности, употребляясь с предлогом. Выбор предлога не является свободным, но диктует глаголом: определенный глагол сочетается с определенным предлогом /a/ или с ограниченным кругом предлогов /b/, например:

/**a**/ *to depend on/upon*	/**b**/ *to take in, after, for*
to hope for	*to write for, to, with*
to deal with	*to speak at, to, for, of*
to aim at	*to stand for, in, to*
to rely on/upon	*to make by, on, of*

Более того, значение переходности могут приобретать именные группы, состоящие из глаголов связки to be и прилагательного, способного посредством предлога принимать объект, например:

to be aware of	*to be good at*
to be afraid of	*to be happy with*
to be acquainted with	*to be engaged in*
to be capable of	*to be ignorant of*
to be conscious of	*to be mad of*

В качестве ведущего компонента КПП могут употребляться фраземы, содержащие существительное и переходный глагол, например:

to find an answer to	*to make show of*
to have a good opinion of	*to have know ledge of*
to give an account of	*to make a sight of*
to have interest in	*to take care of*

Употребление в качестве ведущего компонента КПП, подобно предложно-переходным глаголом, они характеризуются обязательной валентностью к дополнению, с которым они связаны отношениям формальной зависимости в рамках модели подчинительного словосочетания.

В качестве зависимого компонента такого словосочетания выступает имя существительное или его эквивалент. Предлог служит средством присоединения объекта и ограничивает распространения направленного на него действия. Наиболее употребляемыми предлогами в постпозиции являются: on, upon, for, at, under, about, to, with. Постпозитивная группа, которую составляет ведущий компонент конструкции и предлог, выполняет роль единого целого и аналогична в своем функционировании прямо-переходному глаголу. Реализация названных предпосылок могла произойти только при определенных условиях исторического развития английского языка. Особенностью периода формирования и развития в английском языке КПП (IX-XVII вв.) является усиление аналитических тенденций в его развитии, становления конструктивного ядра предложения с контактно расположенными подлежащим и сказуемым, появления нормализирующей тенденции, приведшей к развитию именных оборотов [3, с. 109].

В сложноподчиненных предложениях и предложениях с именным оборотами происходит совмещении в одном члене предложения двух синтаксических функций, что приводит к достижению полного синтеза элементов высказывания, например:

I **have nothing** *that you* **come for**.

He seldom **introduces** *the* **subject** *he* **speaks upon**.

You **have** *but two* **difficulties** *more* **to meet with**.

В предложениях с глаголом в страдательном залоге грамматический объект предложно-переходного глагола совмещается с подлежащим пассивной конструкции, например:

In these witty and familiar discourses many subjects are treated of.

В вопросительных, восклицательных предложениях с начальным what, эмфатическом варианте предложения, а также предложениях с ремовыделительными конструкциями itis...that, thereis/are грамматический объект предложно-переходного глагола инвертируется в начало предложения. Инверсия в данных типах предложений вызывается соответственно грамматическим, стилистическим и коммуникативным фактором порядка слов в предложении, например:

What have *you two* **been chattering about**?

What *the devil all this muddle* **is for**.

There's **some great mater** *she* **employed** *me* **in**.

Таким образом, традиционная модель КП, не удовлетворяющая требованиям структурных построений нового типа, вынуждена была приспособится путем изменения своих структурных свойств к выполнению функции связи в названых типах предложений, реализации которых возможна благодаря использованию КПП.

В полученной в результате инверсии модели глагольно-предложного словосочетания ведущий и зависимый компоненты располагаются дистанционно. Тем не менее речевой разрыв связи на уровне грамматической модели предложения не нарушает синтаксической связи на уровне грамматической модели словосочетания. Объект, необходимый для семантической полноты и завершения данной конструкции, совмещается с антецедентом или инвертируется во фразоначальную позицию. КПП как единица языка аналитического строя удовлетворяет требованию обязательной структурной законченности словосочетания.

Однако структурные модели словосочетаний без учета их лексического наполнения – это лишь формальное отражения расчлененных понятий.

Предложно-переходные глаголы обнаружили тенденцию к употреблению предлогов в постпозиции. От употреблении в конечной позиции семантически нейтральных предлогов английский язык перешел к такой же конструкции при любой предложном управлении, независимо от того, является ли предлог грамматиколизованным, определяется ли его наличии определенным значением глагола или он имеет самостоятельное значение.

Продуктивное развития КПП соответствует основным тенденциям развития языка и представляет синонимические исполнения его синтаксической системы как средство, способствую-

щее гибкости грамматической организации речи, отражающее тенденцию к экономии языковых средств, компрессии речи. Существования в языке параллельных форм КП/КПП представляет возможность синонимической замены одной формы другой. Вследствие этого возникает требование их тщательного отбора во всех сферах речевой практики. Выбор одной из форм имеет значение не только для формирования смысла высказывания, направленного на разрешения определенной прагматической задачи, но и диктуется собственно стилистическими – задачей сообщить речи ту, а не иную смысловую и эмоциональную установку и окраску.

Наиболее актуальным этот вопрос становится в период формирования норм английского литературного языка, характеризующегося расширением сферы его социального применения, усилением функционально-стилисти- ческой дифференциации и, как следствие этого, интенсивным взаимодействием языковых средств.

Проблема предпочтения одного из вариантов становится наиболее острой в данный период в связи с отрицательной оценки форм разговорной речи. Анализ общественной оценки употребления КПП в период, отмеченный названой тенденцией, показал сознательное ограничение ее в книжно-письменной речи, вызванные следующими факторами: преимущественным использованием в сфере разговорно-бытового общения; влиянием латинского языка, в котором мог иметь только препозитивное положения по отношению к управляемому им слову; реакцией рационалистической грамматики на «нелогичность» рассматриваемой конструкции; социальным предпочтением нейтрального в стилистическом отношении варианта КП.

Перечисленные факторы способствовали формированию отрицательной оценки разговорной формы КПП и образованию у данной синтаксической единицы устойчивой стилистической окраски разговорности.

Исходя из принципа коммуникативной целесообразности, предполагающего, что всякое конкретное высказывание осуществляется в соответствии с нормами того или иного функционального стиля, которые отражают типичные использования языковых средств, было предпринято статистическое исследование.

Постоянная высокая частота употребления КПП в сфере разговорно-бытового общения делает ее нормативной единицей РС и, следовательно, реализует его стилевую черту. Присущая ей стилистическая окраска разговорности ограничивает ее употребления функциональных стилях книжно-письменной речи, для которой он не является нормативной. Тем не менее, несмотря на отрицательную оценку как элемента разговорной речи, КПП получает распространения в сфере научного и публицистического общения и находит там рациональное применение.

Различия в употреблении КПП в разговорной и книжной речи в употребления КПП в разговорной и книжной речи, представленной ПС и НС, сказывается наиболее существительными по всей временной шкале рассматриваемого периода. Они приходит по линии оппозиции устно-разговорное – книжно-письменное отражают их сложное взаимодействия в лингвистической ситуации периода формирования норм английского литературного языка. Меняющейся соотношения исследуемых функциональных стилей по избранном параметру обусловлено социально-историческим и историко-филологическими особенностями жизни Англии XVI-XVIII вв.

Значительное снижения частоты употребления КПП в ПС в XVII в. объясняется и усилившимися в данный период нормализаторскими устремлениями, в основе которых лежали пуристские взгляды на язык. Однако грамматическая модель оказалась продуктивной и, несмотря на запреты пуристов и подписания нормативных грамматик, нашла широкое применение в публицистических произведениях писателей эпохи просвещения. В современном английском литературном языке по частоте употребления КПП ПС занимает промежуточное положения между ПС и НС. Использования данной разговорной единицы в книжно-письменной речи позволяет определить ее как литературно-разговорную и обладающую функционально-стилистическим значением.

Выводы. Формирование в английском языке новообразования КПП представляет собой разрешение противоречия между прагматической целью по строения целенаправленного функционального высказывания и возможностями языка в период развития в нем аналитических тенденций, которые выражаются в утрате словами форморазличающих элементов и коренной перестройке семантико-синтаксических связей внутри предложения. Это привело к изменению отношений между членами старых синтаксических групп и созданию новых типов словосочетаний. Создание КПП происходило в конкретных речевых высказываниях и шло по пути приспособления модели словосочетания к структуре предложения. Использования КПП характерно для определенных типов предположений и обусловлено особенностями их структуры. Функциональное названия КПП обусловлено структурной формой (инверсия в исходной модели словосочетания) использования предложно–переходных глаголов ориентированности на выполнения функции связи глагола со своими грамматическим объектов на уровне модели словосочетания.

Список литературы:

1. Бурлакова В. В. Основы структуры словосочетания в современном английском языке / В. В. Бурлакова – Л.: Изд-во Ленигр. гос. ун-та, 1975. – 296 с.
2. Ярцева В. Н. Развитие английского национального литературного языка / В.Н. Ярцева – М.: Наука 1969. – 232 с.
3. Ярцева В. Н. Развитие сложноподчиненного предложения в английском языке / В. Н. Ярцева – Л.: Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1970. – 310 с.

Покорна Л.М.
Херсонський державний університет

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНА ЕВОЛЮЦІЯ КОНСТРУКЦІЇ З ПОСТПОЗИТИВНИМ ПРИЙМЕННИКОМ В АНГЛІЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Анотація
Стаття присвячена функціонально-стилістичній еволюції конструкції з постпозитивним прийменником в англійській літературній мові. Формування в англійській мові новоутворення являє собою дозвіл суперечності між прагматичною метою побудови цілеспрямованого функціонального висловлювання та можливостями мови в період розвитку в ньому аналітичних тенденцій, які виражаються у втраті словами формаобразуючих елементів і докорінної перебудови семантико-синтаксичних зв'язків всередині речення. Це призвело до зміни відносин між членами старих синтаксичних груп і створення нових типів словосполучень.
Ключові слова: функціонально-стилістична еволюція, конструкція з постпозитивним прийменником, аналітичні тенденції.

Pokorna L.N.
Kherson State University

FUNCTIONAL AND STYLISTIC EVOLUTION OF THE CONSTRUCTION WITH POSTPOSITIVE PREPOSITION IN ENGLISH LITERARY LANGUAGE

Summary
The article is devoted to functional and stylistic evolution of the construction with post position preposition in English literary language. Formation in English construction with post position preposition is a resolution of the contradiction between the pragmatic goal of building targeted functional speech and language during the development of its analytical tendencies, which are expressed in the loss of words farm building elements and a radical restriction of semantic-syntactic relations within sentences. This has led to changing relationships between members of the old syntactical groups and the creation of new types of collocations.
Keywords: functional and stylistic evolution, construction with post position, analytical tendencies.

УДК 81'367.625

ЗАСОБИ ВИДОВОЇ КОРЕЛЯТИВНОСТІ ТА СЕМАНТИКО-СЛОВОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВІДІМЕННИХ ДІЄСЛІВ

Потапенко О.І., Чубань Т.В., Левченко Т.М.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті виділено основні аспекти дослідження перфективації відіменних дієслів у сучасній українській мові. Досліджено питання про значення спостереження над дієсловом при вивченні української мови. Описано параметри перфективації відіменних дієслів, які називають дії, що виражають процеси конкретної фізичної дії. Виділено та охарактеризовано лексико-семантичну групу відіменних дієслів української мови зі значенням конкретної фізичної дії, мовлення, мислення, інтелектуальної діяльності, що мають свої особливості у сполучуваності з префіксами як реалізаторами словотвірно-граматичної та граматичної функції. Обґрунтування підтверджено прикладами.
Ключові слова: дієслово, вид, відіменні дієслова, відсубстантивні дієслова, відіменні дієслова конкретної фізичної дії, відіменні дієслова мовлення, видові особливості, перфективація, імперфективація.

Постановка проблеми. Проблема статті полягає у висвітленні особливостей морфологічної структури дієслова, вираження видових значень відіменних дієслів: відсубстантивних і відад'єктивних, у аналізі вираження власне дієслівних та похідних категорій дієслова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У лінгвістичних працях уже є багато тлумачень про категорійні особливості дієслова: Русанівський В.М. [6; 7], Городенська К.Г., Кравченко М.В. [1] та ін. У працях «Словотвірна структура слова»(автори: Городенська К.Г., Кравченко М.В.) [1], «Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці» (автор: Загнітко А.П.) [4], та статтях Городенської К.Г. «Аспектологічні характеристики дієслів руху, переміщення» [2] і «Видові протиставлення в системі сучасних дієслів» [3] описано особливості українського дієслова, видову структуру відіменних дієслів та видові кореляції відіменних дієслів, вияв похідних граматичних категорій дієслів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Готуючи статтю, ми мали на меті вирішити такі частини загальної проблеми: виявити особливості відіменних дієслів у сучасній українській літературній мові; установити видові особливості відсубстантивних дієслів лексико-семантичної групи із значенням конкретної фізичної дії, звучання, мовлення; схарактеризувати семантико-словотвірний потенціал відад'єктивних дієслів.

Мета статті – встановити і описати особливості перфективації відіменних дієслів: відсубстантивних – лексико-семантичних груп із значенням конкретної фізичної дії, звучання, мовлення, мислення, інтелектуальної діяльності та відад'єктивних у сучасній українській мові.

Виклад основного матеріалу. Потенціал засобів творення відповідників доконаного виду до відіменних дієслів недоконаного виду менший, ніж у вербальних дієслів. Якщо до вербальних дієслів кореляти доконаного виду утворюються кількома способами, серед яких домінантна належить префіксальному, а в ролі другорядних використовується суфіксація, зміна наголосу, суплетивізм, то до відіменних – лише одним способом – префіксальним. Це означає, що за видовою ознакою відіменні дієслова недоконаного виду співвідносяться тільки з відповідними перфективами. До цього спричинилася насамперед їх семантика, а також морфемна структура, адже через похідний характер своїх словотворчих суфіксів, зокрема таких, як -ствува-, -ірува- / -ирува-, -ізува – / -изува-, -фікува-, -нича-, -ича- та інших, чимало відсубстантивних дієслів не може утворити відповідників доконаного виду суфіксальним способом, тому що нагромадження суфіксів ускладнило б і до того немилозвучну вимову таких суфіксальних дієслів. Тільки двоє безпрефіксних відіменних дієслів недоконаного виду з негроміздкою структурою мають кореляти доконаного виду, утворені за допомогою чергування суфіксів, напр.: *кінчати – кінчити, лишати – лишити* (Городенська К.Г, Кравченко М.В., 1981, с. 59) [1, с. 59].

В академічних граматиках російської мови коло суфіксальних корелятів доконаного виду розширюється за рахунок дієслівних утворень з суфіксом -ну, тому що вони кваліфікуються як відповідники доконаного виду до дієслів недоконаного виду з суфіксами -а-, -ува-, -і- на тій підставі, що дієслова з суфіксом -ну-, маючи додатковий значеннєвий відтінок однократності і входячи до кількісних способові дієслівної дії, дуже близькі з ними семантично. Проте в більшості праць з аспектології однократність трактується як словотвірне значення, на якому ґрунтується однократний спосіб дієслівної дії. Саме тому у видові пари не можуть об'єднуватися дієслова типу – дзьобати – *дзьобнути, кричати – крикнути, кашляти – кашлянути, ризикувати – ризикнути, свистіти – свиснути* та ін.

Характерно, що й вторинна суфіксація обмеженіше використовується на її ступені видотворчого процесу префіксальних відіменних дієслів. Це зумовлено кількома причинами. По-перше, більшість відад'єктивних дієслів, зокрема з суфіксами -і-, -а-, -ну-, виражають значення становлення ознаки, або інхоативне значення, яке, як відомо, передбачає досягнення своєї внутрішньої мети, що сигналізує про завершення процесу становлення ознаки, про її граничний вияв. Виразниками цього значення виступають дієслова доконаного виду з префіксами по- (пор.: *почорніти, посивіти, потоншати, подорожчати, поменшати, порудніти*) та з-/с-, які формують

© Потапенко О.І., Чубань Т.В., Левченко Т.М., 2016

з безпрефіксними інхоативними дієсловами видові пари, через що ланцюг їхнього видотворення замикається: *Скам'янів*, бо на лютім вогні серце матері тліло і тліло (О. Потапенко). По-друге, відсубстантивні дієслова з суфіксами -ува-, -та-, -и-, які становлять кістяк усіх від субстантивних дієслів, виражають тривалі, процесуальні дії або стани, які не мають спрямованості до своєї внутрішньої межі (пор.: *вчителювати, лікарювати, директорувати, слюсарювати, вівчарити, вівчарювати, кухарити, франтити* й под.). Саме тому вони не можуть утворити видових пар з префіксальними дієсловами доконаного виду. Виражені ними тривалі дії та стани можуть мати лише часові обмеження, зокрема короткий період тривання дії визначає префікс по- (пор.: *повчителювати, повівчарити, повізникувати, пофрантити* й под.), а точно визначений – префікс про- (пор.: *провчителювати, про вівчарювати, про візникувати, профрантити* й под.). Але відсубстантивні дієслова з префіксами пота про-, подібно до вербальних дієслів з цими префіксами, у межах своїх словотвірних значень є одновидовими дієсловами доконаного виду. Отже, вони не можуть продовжити видового ланцюга за допомогою суфіксів вторинної імперфективації. Нарешті, у сучасній українській мові відіменні дієслова порівняно з вербальними загалом обмеженіше поєднуються з префіксами, що виражають граматико-словотвірні значення. Відповідно менша кількість префіксальних відіменних дієслів залучається у процеси вторинної імперфективації.

Таким чином, у системі безпрефіксних відіменних дієслів, тобто дієслів, утворених за допомогою суфіксів від іменникових, прикметникових, числівникових та займенникових основ, які становлять серцевину відіменних дієслів взагалі, префікси виступають єдиним засобом їх видової корелятивності.

Відіменні дієслова, які постали від цих типів твірних основ префіксально-суфіксальним та префіксально-суфіксально-постфіксальним способами, на відміну від суфіксальних відіменних дієслів, є дієсловами доконаного виду. Ця словотвірно-граматична особливість відіменних дієслів зумовлює використання іншого видотворчого засобу. Основним засобом утворення корелятів недоконаного виду до дієслів доконаного виду є суфікси імперфективації. Подібно до перфективації імперфективація відіменних дієслів здійснюється вибірково. Співвідносні суфіксальні форми недоконаного виду утворюють тільки ті дієслова доконаного виду, цілісна дія яких може бути представлена в стадії розгортання, тобто як нецілісна, пор.: *окультурити – окультурювати, узагальнити – узагальнювати, присвоїти – присвоювати* й под.: Чому в багатьох стародавніх народів бджола символізувала саме безсмертну душу, дихання життя? (О. Потапенко); Отже, *підсумовує* він, можна поставити питання про принципову досяжність індивідуального безсмертя (О. Потапенко).

Роль супровідного видотворчого засобу у процесах імперфективації префіксально-суфіксальних відіменних дієслів виконує чергування приголосних або голосних звуків (пор.: *знизити – знижувати, облагородити – облагороджувати*) та зміна наголосу (пор.: *видовжити – видовжувати, опоясати – опоясувати, підпоясати – підпоясувати* й под.). Значно частіше ці видотворчі засоби використовуються в комплексі, пор.: *збагатити – збагачувати, спростити – спрощувати* й под.

Суплетивізм як спосіб творення видових корелятів до відіменних дієслів неможливий через їхній виразний структурно-семантичний зв'язок з твірними іменниковими, прикметниковими, займенниковими та числівниковими основами, пор.: *спонсорувати – спонсор* (бути спонсором), *гордувати – гордий* (бути гордим), *переінакшити – інакший* (зробити інакшим).

Отже, відіменні дієслова мають свою специфіку у використанні засобів видової корелятивності, яка зумовлена їх словотвірною структурою. Утворені суфіксальним способом відіменні дієслова недоконаного виду, подібно до безпрефіксних вербальних, формують видові кореляції за допомогою перфектних засобів з тією лише відмінністю, що для вербальних дієслів недоконаного виду перфективація є основним, а для відіменних – єдиним способом утворення доконаних корелятів. Оскільки в системі відіменних дієслів суфіксальні деривати становлять домінанту, то це дає підстави вважати й перфективацію основним засобом видової корелятивності відіменних дієслів.

Від префіксально-суфіксальних та префіксально-суфіксально-постфіксальних відіменних дієслів доконаного виду, за аналогією до префіксальних дієслів доконаного виду, співвідносні форми недоконаного виду утворюються за допомогою суфіксів імперфективації. Це означає, що відіменні дієслова формують імперфективні видові пари на першому ступені видоутворення, тоді як вербальні, а точніше від вербальні дієслова, – лише на II ступені.

Відіменні дієслова вживаються передусім як назви дій і процесів, значно рідше – станів: У сучасному вченні кабали буква Алеф *символізує* велику таїну, яка не може бути осягнута (О. Потапенко); Жива речовина (Душа) спочатку *проектує* себе у вигляді голографічного польового образу... (О. Потапенко). Значення дії виражає переважна більшість відсубстантивних дієслів і порівняно невелика частина відад'єктивних дієслів: І думка *молодіє*, землі ходу *розкрилює* зело (О. Потапенко); І коли електромагнітні зв'язки *слабнуть*, вона іде у свій дзеркальний світ? (О. Потапенко). Відсубстантивні дієслова із значенням дії передають насамперед різні види діяльності людини: Якщо Січове товариство не мало претензій до своїх зверхників, воно гукало їм: «Ви – добрі пани, *пануйте* ще над нами!» (О. Потапенко). Проте похідний характер таких дієслів спричинився до того, що їх зручніше диференціювати в межах лексико-семантичної групи або безвідносно до неї за словотвірними типами, тобто за словотворчими афіксами як виразниками словотвірних значень. Так, зокрема, серед відсубстантивних дієслів на позначення різних видів трудової діяльності людини виділяються дієслова кількох синонімічних словотвірних типів з суфіксами -ува-, -и-, -а-, -нича-, -ствува-, що виражають словотвірне значення бути кимось за професією видом занять тощо (пор.: *лісникувати, мірошникувати, пекарювати, директорувати, вівчарити, кухарити*),

а також дієслова з суфіксом -ува-, що передає значення займатися діяльністю, визначеною твірною іменниковою основою (пор.: *мародерствувати, критиканствувати, вільнодумствувати, прожектерствувати*).

Відсубстантивних дієслів конкретної фізичної дії, що вказують на спрямування дії на певний об'єкт, значно менше, ніж вербальних. До них належать дієслова з суфіксами -ува-, -и-, -ізува-/-изува-, що виражають словотвірне значення покривати зверху або обробляти чи забезпечувати тим, що визначено твірною іменниковою основою.

Відсубстантивних дієслів звучання, на відміну від вербальних, зовсім мало. Це дієслова з суфіксами -а-, -і-, -и-, що передають словотвірні значення видавати, створювати те, що визначає твірна основа (пор.: *кричати, звучати, верещати, пищати, славити, шуміти*): І церква постійно *славить* Бога (О. Потапенко), та створювати, видавати звуки, сигнали тощо за допомогою інструмента, названого твірною іменниковою основою (пор.: *сурмити, трубити, дудіти, трембітати*).

Відсубстантивні дієслова із значенням мовлення, мислення та інтелектуальної діяльності у складі відповідної групи, як уже зазначалося, посідають помітне місце. Їх розрізняють не за словотвірною, а за лексико-семантичною ознакою, виділяючи відсубстантивні дієслова мовлення (*мовити, бесідувати, гомоніти, дебатувати* й под.): Коли душа хотіла повернутися до Осіріса, мала *назвати* імена охоронців, які стояли перед дверима потаємних кімнат (О. Потапенко), та відсубстантивні дієслова мислення, сприймання розумом (*думати, мислити, мізкувати, розуміти, тямити* й под.): Ми вже зазначали, що протягом тисячоліть люди всього світу *вірили* в існування та безсмертя душі (О. Потапенко); Син, який був усі чотири місяці на Майдані, розповідав, що всі вони щодня *молилися* й *вірили* у перемогу (О. Потапенко).

Із значенням дії вживаються лише ті відад'єктивні дієслова, які виражають словотвірне значення робити що-небудь якимсь за ознакою. До них належать дієслова з суфіксом -и-, дії яких спрямовані тільки на зміну кольору предмета (пор.: *білити, чорнити, синити, зеленити, червонити* й под.), та дієслова з суфіксом -ізува-/-изува-, дії яких можуть змінити будь-яку ознаку предмета (пор.: *стерилізувати, модернізувати, стабілізувати, нейтралізувати, активізувати, систематизувати* й под.): Він *уособлює* собою найбільш абстрактні дисципліни, інтелектуальний розум, очищення...(О. Потапенко). Значно частіше це словотвірне значення виражають префіксально-суфіксальні відад'єктивні дієслова, утворені за допомогою суфікса -и- і різних префіксів (пор.: *випорожнити, витончити, уповільнити, удосконалити, спростити, завищити, оскверднити, обкруглити, подовжити, поліпшити, продовжити* й под.).

На позначення процесів вживаються передусім відад'єктивні дієслова з суфіксами -і-, -ну-, що мають словотвірне значення ставати, робитися якимсь за ознакою (пор.: *білити, блакитніти, дрібніти, тужавіти, мужніти, сліпнути, худнути, гіркнути* й под.), та відад'єктивні дієслова з суфіксом -а-, що передають словотвірне значення ставати, робитися якимсь за ознакою в більшому ступені її вияву (пор.: *важчати, вищати, вужчати, глибшати, солодшати, тоншати, ширшати* й под.). Значення процесу властиве тільки поодиноким відсубстантивним дієсловам з суфіксом -і-, який вказує на уподібнення за якоюсь ознакою до того, хто названий твірною іменниковою основою, пор.: *совіти, бараніти, збюрократіти, оскотиніти*.

Статичну ознаку передають відад'єктивні дієслова з суфіксами -ува-, -а-, що виражають словотвірне значення бути таким, як визначено твірною прикметниковою основою (пор.: *бравувати, гордувати, хитрувати, скромничати, ліберальничати* й под.) та суфіксом -і- має словотвірне значення виділятися певною ознакою (пор.: *біліти, чорніти, темніти, сивіти, кругліти, горбатіти* та ін.). Серед відсубстантивних вживається зовсім небагато дієслів на позначення психічного або фізичного стану людини (*сумувати, голодати, морозити, температурити*) та стану природи (*дощити, морозити, хмарити, зоріти*).

Статус префіксів з граматичною функцією у структурі відіменних дієслівних основ мають ті, за допомогою яких утворюються форми доконаного виду до відіменних дієслів недоконаного виду з граничною семантикою. Основною сферою функціонування цих префіксів є відад'єктивні дієслова, тому що вони, як уже відзначалося передають граничні стани та дії. Периферію у їх використанні становлять відсубстантивні дієслова, бо, по-перше, серед них зовсім небагато тих, що означають граничні дії, а, по-друге, граматикалізуватися у поєднанні з ними можуть лише деякі дієслівні префікси.

Широке охоплення відад'єктивних дієслів граматичною перфективацією зумовлене також однотипністю їх словотвірної структури і відповідно – словотвірного значення. Це означає, що граматичного значення доконаного виду той чи інший префікс надає відад'єктивним дієсловам, які мають ту саму словотвірну структуру і виражають спільне словотвірне значення. Так, наприклад, префікс по- є засобом утворення співвідносних форм доконаного виду для всіх відад'єктивних дієслів, що постали від прикметникових основ вищого ступеня порівняння за допомогою словотворчого суфікса -а- і передають словотвірне значення ставати, робитися якимсь за ознакою у вищому ступені її вияву, пор.: видові пари: *більшати – побільшати, вужчати – повужчати, коротшати – покоротшати, тоншати – потоншати, м'якшати – пом'якшати, дорожчати – подорожчати, дорослішати – подорослішати* та ін. Напр.: Сонце, поволі спускаючись на захід, *більшає,* немов росте, *яснішає* (М. Коцюбинський); Над лісом згасли останні бризки сонця, *потемніли, побільшали* дерева (М. Стельмах); Лише в партизанському лісі *молодшали* їхні обличчя, вирівнювалися плечі, а хода ставала пружною, легкою (М. Стельмах); Вона відпочила після подорожі, засмагле обличчя *посвітліло, помолодшало* (З. Тулуб).

Майже з такою ж послідовністю використовується префікс по- і для утворення форм доконаного виду до відад'єктивних дієслів, що постали від прикметникових основ за допомогою суфіксів

-і-, -ну-, які виражають словотвірне значення ставати якимсь за ознакою, зокрема:

а) за кольором (пор. видові пари: *блакитніти – поблакитніти, зеленіти – позеленіти, червоніти – почервоніти, біліти – побіліти, сіріти – посіріти*);

б) за внутрішніми якостями, натурою, характером (пор. видові пари: *веселіти – повеселіти, лагідніти – полагідніти, добріти – подобріти, суворіти – посуворіти, смирніти – посмирніти*);

в) за зовнішнім виглядом (пор. видові пари: *кругліти – покругліти, густіти – погустіти, дірчавіти, миршавіти – помиршавіти, смуглявіти – посмуглявіти, пишніти – попишніти*);

г) за віком (пор. видові пари: *старіти – постаріти, статечніти – постатечніти*);

ґ) за фізичним станом (пор. видові пари: *твердіти – потвердіти, м'якнути – пом'якнути, тужавіти – потужавіти);*

д) за значенням, вагою, роллю (пор. видові пари: *мізерніти – помізерніти, дрібніти – подрібніти)* та ін. Напр.: Спасибі, що росте трава, і душа жива, і що *біліє* голова і кільчиться трава (В. Стус) – Хай би *побіліли* її коси, та залишились би очі ясними… (О. Гончар); А гарна удова *веселіє*, що загублене знайшла (Марко Вовчок) – І мій смутний, *повеселів* товариш – На наше вийде, будем жито жать (М. Шеремет); Ішов час. *Старіла,* батракуючи на полях у графа Шенбарна, вдова Терезія (В. Козаченко) – Перемінився Порох з того часу, як його бачив Чіпка: *постарів*, захирів, опав (Панас Мирний); Забризкана росою дорога *м'якла* під колесами (Григір Тютюнник) – Після дощу земля *пом'якла.* Лише кілька відад'єктвних дієслів цього типу корелює з перфективом, утвореним за допомогою префікса з-/с-, пор. видові пари: *непритомніти – знепритомніти, божеволіти – збожеволіти, трухлявіти – струхлявіти* та ін. Напр.: Аж тепер відчув (Олег), що непритомніє з перенапруги (І. Ле) – Бахнув постріл, щось ударило по голові, і Федя *знепритомнів*... (М. Трублаїні); Всихаючи, вони (яблуні) розчахувалися на вітрах, *трухлявіли,* випадали з окоренків (М. Стельмах) – Одні (хати) давно відслужили своє, *струхлявіли,* розсипались... (І. Цюпа).

Значно частіше перфективи з префіксом з-/с- вживаються як синонімічні або дублетні видові форми до перфективів з префіксом по-. Це означає, що чимало відад'єктивних дієслів із значенням становлення ознак співвідноситься за видовою ознакою з двома рівноправними доконаними корелятами, пор. видові пари: *багровіти – побагровіти, збагровіти; біліти – побіліти, збіліти (на обличчі); бідніти – побідніти, збідніти; буряковіти – побуряковіти, збуряковіти; жовкнути – пожовкнути, зжовкнути; м'якнути – пом'якнути, зм'якнути; лагідніти – полагідніти, злагідніти* та ін. Напр. : Опісля, як було побачить (Павло) тую дівчину, *біліє*, тікає геть (Марко Вовчок) – Христя то почервоніє, то побіліє, аж сльози їй на очі виступають (Панас Мирний); Сулятицький *збілів*, як стіна (В. Гжицький); Очі жінки *лагідніютъ* – Ну, чого ж стала? – усміхнувся батько, одразу *полагідневши* на лиці (Колесник) – Вдова глянула на хлопця, і сумний, суворий вираз її очей *злагіднів* (Ю. Опільський).

З префіксами по- та з-/с- як виразниками граматичного значення доконаного виду гранично зблизилися у структурі небагатьох відад'єктивних дієслів із значенням становлення ознаки на рівні одного або всіх ЛСВ префікси о- та за-. Саме тому, мабуть, у деяких дослідженнях з аспектології вони подаються у складі відповідних дієслів як видові префікси. Ідеться, зокрема, про такі пари, як *німіти – онімі-ти, німіти – заніміти, глухнути – оглухнути, грубіти – огрубіти, грубіти – загрубіти, хижіти – охижіти, мертвіти – омертвіти, твердіти – отвердіти, твердіти – затвердіти, костеніти – закостеніти, дерев'яніти – одерев'яніти, дерев'яніти – задерев'яніти* та ін. Справді, у цих парах перфективи засвідчують досить високий ступінь десемантизації та граматикалізації префіксів о- та за-, але недостатній для того, щоб вважати їх лише виразниками граматичного значення доконаного виду, бо префікс о- вказує на повноту набуття певної ознаки її носієм, що пов'язано з його просторовим значенням, а префікс за- –на завершення процесу набуття ознаки її носієм, що зумовлено його темпоральним значенням.

Дії, які виражають відад'єктивні дієслова, також мають граничний характер. У них однотипна словотвірна структура, що виявляється в поєднанні твірної прикметникової основи з суфіксом -и-, який передає словотвірне значення «робити що-небудь якимсь за ознакою». Але за видовою, на відміну від таких же дієслів із значенням стану, корелюють переважно ті відад'єктивні дієслова недоконаного виду, дії яких, спрямовуючись на об'єкт, змінюють його колір, іноді – зовнішній вигляд. Єдиним засобом їх граматичної перфективації є так само префікс по-, пор. видові пари: *біліти – побіліти, жовтити – пожовтити, зеленити – позеленити, синити – посинити, червонити – почервонити, чистити – почистити* та ін. Напр. : Осінь *жовтитъ* та *червонитъ* листя дерев – Сумно й серед лісу: вітри-суховії обголити його рясні віти, а ранні заморозки *пожовтили* та *почервонили* лист зелений (Панас Мирний); Так і він то (маляр) відтіля родом був, а в нас у селі *зеленив* нову дзвіницю (Г. Квітка-Основ'яненко) – Сюди-сюди! – гукав він на Галю, мала було сідати прямо на траву, – *позеленити* плаття (Панас Мирний).

Відад'єктивні дієслова, дії яких спрямовані на зміну інших ознак об'єкта, лишаються поза видовою співвіднесеністю через відсутність повністю десемантизованих префіксів. Характерно, що навіть префікси о- та за- гранично зближуються з видовим префіксом по- у структурі лише деяких відад'єктивних дієслів із значенням дії, пор.: *молодити – омолодити (обличчя, людину), тупити – затупити (ніж, меч тощо), черствити – зачерствити (хліб, душу)* та ін.

Основними засобами граматичної перфективації відсубстантивних дієслів недоконаного виду так само, як і відад'єктивних, є префікси по- та з-/с-, але вони характеризуються значно меншою послідовністю вживання, тому що порівняно невелика кількість відсубстантивних дієслів з граничною семантикою має більш різнотипну, ніж у відад'єктивних дієслів, словотвірну структуру. Вони поєднуються з відсуб-

стантивними дієсловами, які виражають дії, що спрямовуються на об'єкт, бо тільки ці дії мають граничний характер. Префікс по- послідовно реалізує свою граматичну функцію лише з тими із них, які виражають словотвірне значення «покривати зверху, обробляти, просочувати речовиною, визначеною твірною іменниковою основою», пор. видові пари: *крохмалити – покрохмалити, смолити – посмолити, вощити – повощити, воскувати – повоскувати, фарбувати – пофарбувати, нікелювати – понікелювати, бронзувати – побронзувати, солити – посолити (страву), золотити – позолотити (перстень), сріблити – посріблити (кулон), перчити- поперчити (фарш)* та ін. Напр.: Одні дівчата витискають гострою машинкою листя та пелюсточки (квітів), другі вправляють дроти в те листя, треті *фарбують*, четверті *крохмалять*, завивають та розправляють (Леся Українка) – В хаті побіліла (Марія Степанівна), все, що потрібно, попрала, навіть двері, вікна та підлогу *пофарбувала* (Д. Ткач); Жінка *покрохмалила* скатертину; Але Зорину застав Боровий не з пензлем у руках, як бувало, а з лижами, які *вощила* (Я. Гримайло) – Швець *повощив* нитку. Слід зауважити, що дехто з аспектологів заперечує проти суто граматичного статусу префікса по- у складі таких перфективів, як *понікелювати, побронзувати, позолотити, посріблити* й под., бо в них виразно простежується просторове значення – поширення дії по поверхні об'єкта.

Такої послідовності у процесах десемантизації префікс по- не виявляє, поєднуючись з відсубстантивними дієсловами інших словотвірних типів, пор. видові пари: *обідати – пообідати, жарити – пожарити, карати – покарати, мирити – помирити, лічити – полічити, ділити – поділити, дарувати – подарувати* та ін. Напр.: Василинка і робить все без метушні, і мову веде неквапливо, і *обідає* без поспіху (О. Гончар) – Сім'я *пообідала* спокійно; Першокласник *ділить* десять на два – Першокласник *поділив* десять на два.

Висновки і пропозиції. У сучасній українській мові потенціал засобів творення відповідників доконаного виду до відіменних дієслів недоконаного виду менший, ніж у вербальних дієслів. Відіменні дієслова мають свою специфіку у використанні засобів видової корелятивності, яка зумовлена їх словотвірною структурою. За видовою ознакою відіменні дієслова недоконаного виду співвідносяться тільки з відповідними перфективами. Кореляти дієслів доконаного виду утворюються до відіменних – лише одним способом – префіксальним. Статус префіксів з граматичною функцією у структурі відіменних дієслівних основ мають ті, за допомогою яких утворюються форми доконаного виду до відіменних дієслів недоконаного виду з граничною семантикою. Основними засобами граматичної перфективації відсубстантивних дієслів недоконаного виду так само, як і відад'єктивних, є префікси по- та з-/с-.

У рамках отриманих результатів можна намітити перспективу подальшого студіювання у цьому напрямку: простеження засобів видотворення у системі багатозначних дієслів та доведення видової неоднорідності багатозначних дієслів.

Список літератури:

1. Городенська К. Г., Кравченко М. В. Словотвірна структура слова/ К. Г. Городенська. – К.: Наук. думка, 1981. – 199 с.
2. Городенська К. Г. Аспектологічні характеристики дієслів руху, переміщення / К. Г. Городенська // Актуальні проблеми граматики: зб. наук. праць. – Кіровоград, 1997. – Вип. 2. – С. 116-119.
3. Городенська К. Г. Видові протиставлення в системі сучасних дієслів / К. Г. Городенська // Слово. Стиль. Норма: зб. наук. праць. – К., 2002. – С. 118-121.
4. Загнітко А. П. Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці / А. П. Загнітко. – К.: НМК ВО, 1990. – 132 с.
5. Овчіннікова І. І. Лексико-семантична класифікація дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта в українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / І. І. Овчіннікова. – К., 1993. – 23 с.
6. Русанівський В. М. Дієслово – рух, дія, образ/ Віталій Макарович Русанівський. – К.: Радянська школа, 1977. – 55 с.
7. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / Віталій Макарович Русанівський. – К.: Наук. думка, 1971. – 315 с.

Потапенко А.И., Чубань Т.В., Левченко Т.Н.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

СРЕДСТВА ВИДОВОЙ КОРЕЛЯТИВНОСТИ И СЕМАНТИКО-СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ОТИМЕННЫХ ГЛАГОЛОВ

Аннотация
В статье исследован вопрос о значении наблюдения над глаголом при изучении украинского язика. Выделены основные аспекты исследования перфективации отименных глаголов в современном украинском языке. Описано параметры перфективации отименных глаголов, которые называют действия, которые выражают процессы физических действий. Выделено и охарактеризовано лексико-семантическую группу отименных глаголов украинского языка со значением физической деятельности, речи, мышления, интеллектуальной деятельности, которые имеют свои особенности в соединении с приставками как реализаторами словообразовательно-грамматической и грамматической функции. Выводы подтверждены примерами.
Ключевые слова: глагол, вид, отименные глаголы, отименные глаголы лексико-семантической группы со значением физической деятельности, отименные глаголы речи, видовые особенности, перфективация, имперфективация.

Potapenko O.I., Chuban T.V., Levchenko T.M.
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

MEANS OF ASPECTIVE CORRELATIVITY AND SEMANTIC AND WORD-FORMATIVE POTENTIAL OF DENOMINATIVE VERBS

Summary
The article highlights the main aspects of the research of perfectivation of denominative verbs in modern Ukrainian language. It is studied the issue of the importance of the verb observation while learning the Ukrainian language. The article describes the parameters of perfectivation of denominative verbs, which name actions that express processes of the specific physical action. It is defined a lexical-semantic group of denominative verbs of the Ukrainian language with the meaning of the specific physical action, speech, thought, intellectual activity with its own characteristics in co-occurrence with prefixes as implementers of the grammatical and word-formative and grammatical function. The conclusions are confirmed by examples.
Keywords: verb, aspect, denominative verbs, substantive verbs, denominative verbs of specific physical action, denominative verbs of speech, aspective characteristics, perfectivation, imperfectivation.

УДК 821.161.2-6.09

ЛЮБОВНІ МОТИВИ В ЕПІСТОЛЯРІЇ ОЛЕНИ ТЕЛІГИ

Сливка Л.З.
Інститут іноземних мов
Дрогобицького державного педагогічного університету імені І.Я. Франка

У статті проаналізовано проблематику любовних мотивів у творчості О. Теліги, зокрема в епістолярії письменниці. Для О. Теліги принциповими речами у стосунках стають ідеалістичні феномени: глибокий патріотизм, любов до літератури, поетичний хист, життєлюбність, гостре відчуття кохання, що характеризують психотип авторки як виразно романтичний. Зроблено спробу розкрити поняття любові в трактуванні письменниці. Охарактеризовано сутнісні риси поняття дружби в рецепції О. Теліги. Досліджено трактування О. Телігою поняття любові та кохання та їхній вплив на життя і творчість письменниці.
Ключові слова: любовний мотив, епістолярій, феномен, глибокий патріотизм, любов до літератури, поетичний хист, життєлюбність, психотип, сутнісні риси, рецепція.

Постановка проблеми. Коли говорять про інтимну творчість, мають, слідом за давніми латинянами, на увазі щось найглибше та навіть таємне у житті людини, щось глибоко особистісне, задушевне. Тому не випадково інтимна лірика часто стає синонімом лірики любовної, оскільки, тут ми мамо справу із поетичними творами, в яких ідеться про сердечні переживання, прояви любові ліричного героя тощо. Це потребує від дослідника поглибленої уваги до поняття «любов».

Справді, любов (кохання) одне із найглибших, найтаємніших, найособистішніших переживань людини, котре не завжди піддається чіткому понятєвому окресленню. Один із багатьох смислових аспектів жіночого буття в О. Теліги стосується інтимної сфери й безпосередньо пов'язаний із особистісним буттям мужчини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням творчості О. Теліги займалися багато відомих науковців, зокрема, Д. Донцов, С. Андрусів, О. Астаф'єв, О. Баган, Ю. Бойко, В. Державин, В. Дончик, Т. Салига, Г. Сварник, Л. Сеник, Г. Сивокінь, С. Квіт, Г. Клочек, Ю. Ковалів, М. Крупач, Е. Курціус, Л. Куценко, Н. Лисенко, О. Легка, Н. Мафтин, В. Моренець, Н. Миронець, І. Набитович, та ін. В українській традиції, на думку етнопсихологів, жінка завжди займала особливе становище. Її активність не можна порівняти із слабше вираженою діяльністю жінок у західноєвропейських спільнотах. Такі традиційні уявлення про жіночу сутність та її інтимне буття лише поглиблювались та розвивались, протиставляючись дещо пасивним та невиразним ідеалам жінок у традиції XIX ст. Йдеться про конкретизацію отого вираженого в поезії гімну «бурхливій радості життя», що добре помітив та описав Д. Донцов [10, с. 410]. Ю. Бойко у цьому плані говорить про переважання лірико-біографічних творів, про «жіночий ерос» поетеси та її здатність сублімувати еротичні настрої в естетичному та суспільному напрямах [6, с. 413]. Не випадково й В. Державин любовні мотиви, поруч із артистичними та героїчними, вважає основними в поезії О. Теліги [8, с. 198]. А сучасні автори вказують на нерозривний зв'язок між патріотизмом та інтимною сферою в молодої та красивої літераторки, оскільки «розуміння Батьківщини, любов до неї нерозривно поєднана з любов'ю й відданістю чоловіку» [21, с. 188].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зрештою, немає телігознавця, що так чи інакше не вказував би на цей яскравий вимір творчості письменниці, котрий вона також активно осмислювала в листах, критиці та публіцистиці. Проте вплив власне любовних мотивів на творчість та й життєвий шлях письменниці загалом ще залишається не дослідженим.

Тож, **метою статті** є дослідити та проаналізувати любовні мотиви у творчості О. Теліги, зокрема в епістолярії письменниці.

Виклад основного матеріалу. Схожий тип лицарської жінки та її кохання, на думку філософа, якраз і утверджувала у своїй творчості О. Теліга [9, с. 373–381]. Так любов у міжвоєнному націоналізмі поєднується із любов'ю до рідної землі та любов'ю до Бога і постає як «великий стимул героїчних душ, який дає їм твердість іти крізь всі перепони, крізь терпіння, всі розчарування і зневаги, крізь всі спокуси» [10, с. 446].

Найбільш прямі та відверті трактування поняття «любов» спостерігаємо насамперед в епістолярії письменниці, особливо ж у листах до близької подруги Наталі Лівицької-Холодної, котра певний час входила до кола вісниківців. Тож не випадково, що один із типів таких трактувань стосується саме жіночої дружби. У листі від 15.07.1932 р. О. Теліга висловлює велику радість від того, що змогла потоваришувати із такою людиною, як Н. Лівицька-Холодна [19, с. 66–68]. Їй страшенно подабається саме ота характерна для філії (дружнього почуття) духовність, спільність інтересів, душевна близькість, котрі формують, за К.С. Люїсом, «світлий, спокійний, розумний світ». І світ цей народжується з приятелювання, коли «двоє чи троє спостережуть, що вони щось розуміють однаково» [20, с. 19]. Власне літераторка у згадуваному листі піднімає проблему можливості приятелювання і дружби між інтелігентними жінками. Вона зізнається, що їй важко полюбити «розумну» жінку, позбавлену естетичної глибини та жіночості, і радіє, що адресатка не така: «Жінки розумні є: наприклад Таля і їй подібні. Але вже тоді вони цілковито позбавлені естетики, поезії і взагалі всього жіночого. Думаю, що я тому тебе так полюбила (не «возгордися»), що ти і розумна, і жіноча, ніжна». Поетеса вказує на всі складнощі жіночої дружби: «Ніколи не уявляла, що можу подружитися цілковито з жінкою, так вражала мене і відштовхувала завжди в жіночій дружбі

© Сливка Л.З., 2016

оця заздрість, дрібничковість і нестійкість. Сьогодні найкраща товаришка, а завтра «міщанка», «драньо», «развратница» і т.п. епітети».

Усвідомлюючи складнощі приятельських стосунків між жінками, О. Теліга вказує на переваги дружби між чоловіком та жінкою, однак при цьому теж зауважує певну складність – постійно присутнє «але»: «Ніколи не думала, що це може бути щось дійсно гарне. Я, як і ти, завжди приятелювала з чоловіками і дуже ціню цю дружбу, бо дійсно вона має в собі щось невловиме, гарне і ніжне, яке ти зауважила в своїх відношеннях з Крижанівським. Але... завжди така дружба має своє «але». Ось бачиш, Крижанівський тобі не пише. Щось там є. Не все може бути між вами ясно і просто. Зате, що може перешкодити нам в нашій дружбі і що може обмежити нашу щирість? – Ніщо!». У листі немає експліцитної конкретизації, але можемо припустити, що те «але» лежить таки в еротичній сфері, оскільки чимало філософів підкреслюють, що друзі різної статі «неминуче одне в одного закохуються» (К.С. Люїс) [20, с. 197].

Притаманне письменниці й тлумачення дружби як духовно-раціональної філії, оскільки існує чітке усвідомлення низки речей, котрі об'єднують друзів, згідно з відомим принципом: друг бачить ту саму істину, що й я. Для О. Теліги такими принциповими речами у стосунках із Н. Лівицькою-Холодною стають ідеалістичні феномени: глибокий патріотизм, любов до літератури, поетичний хист, життєлюбність, гостре відчуття кохання, що характеризують психотип авторки як виразно романтично-ідеалістичний: «Це старе і сантіментальне слово – дружба, і його люблять вживати часто. Але не смійся, Натуся, я страшна ідеалістка і надаю цьому слову велике значіння. І я вірю твердо, що у нас з тобою буде справжня, хороша і глибока дружба, яка нічим не буде нагадувати лялькуватих відношень, наприклад пані Доценко і Зоні.

Я рада, що ти непохитна українка. Радію, що ти так же палко любиш поезію і літературу, як і я, і що ти здібна творити ніжні і гарні вірші. Радію, що ти любиш життя і що ти так тонко і гостро відчуваєш Кохання. Знаю, що наша дружба нам дасть багато. Зою я дуже люблю. Хороша вона надзвичайно і для душі мені давала багато, та для розуму – нічого».

В іншому листі від 6 вересня 1932 року письменниця ще раз звертається до теми жіночої дружби в контексті стосунків із Н. Лівицькою-Холодною і при цьому доходить до певних узагальнень [19, с. 102–104]. Так нею формується епістолярне вираження ідеалу жіночого товаришування – «досконалої дружби», – котрий полягає у щирості, глибині почуттів, взаємопідтримці, взаєморозвитку і котрий можна поширити на ідеал дружби взагалі: «Мушу тобі сказати одне: ми мусимо все казати, бо це ж так гарно не робити з себе, хоч перед кимось, іншого, як є в дійсности. Будемо вдвох розбиратися в ріжних життєвих операціях і борюкатися з ними. Будемо щирими і безпристрасними одна до другої на самоті і будемо пристрасними при обороні одна одної від нападів чужих людей. Дружба мусить бути такою. Хай безпристрасним буде прокурор, професор, навіть мати, в стосунку до своїх дітей, але справжній друг мусить бути пристрасним, себто боротися з усім прикрим, з усіма нападами, які, може й справедливо, обрушуються на другого. Тоді тільки це буде досконала дружба, а не така, як у Зонь, які за очі критикують характер, фігуру чи колір обличчя своєї приятельки. Може я перебільшую, але це моє глибоке переконання. Люба моя, кожна з нас, мабуть, має багато не тільки негативних, а просто смішних чи неестетичних рис. Це нічого. Я твердо знаю, що не ці риси є основою наших душ, а це саме головне. Ти права, удвох ми зможемо багато зробити, і власне добре розвинутися зможемо лише вдвох. І це щастя, що ми зустрілися. Ми маємо якісь думки, розвиток, здібности, але брак нам, кожній зокрема, самовпевнености і смілости, щоб свої плани перевести в життя. Вдвох, підтримуючи одна одну, ми їх переведемо».

Водночас письменниця усвідомлювала велике значення для саморозвитку жінки наявності дружби з чоловіками, дружби в котрій поняття привабливості та симпатії теж відіграють важливу роль. Про це йдеться поетесі, коли вона осмислює ставлення чоловіків до «жінки гарної та жінки вченої» та критикує відірваний від чоловічого світ феміністок: «Так, чоловіки не люблять, не захоплюються вченими жінками, типу С. Русової, хоч і приймають її до свого ґрона, а деякі і шанують її. Але хіба б ти сама, на місці чоловіків, захоплювалася б нею? Черевики – № 42, спідниця криво вдягнена, комірці брудні. Атже ж і ми, Натусю, в чоловіках цінимо не лише розум, а і зовнішній вигляд, ану спробуй захопится професором Бідновим, хоч би і в молодості?

Шанувати, цінити, так, можна, але підсміюватися над такими типами теж будемо, як чоловіки над жінками типу Русової. Мені здається, що чоловіки найбільше сміються над «бабами», не тими, що хочуть працювати спокійно між ними і з ними, а над тими, що творять свій власний «баб'ячий» світ з наївними журналами, зібраннями, підкреслюючи на кожному кроці і на кожному слові свою рівність з чоловіками і в той же час вкладаючи в свою справу чисто бабську наївність і дрібничковість. Жінки ніколи самі не зможуть створити цікавої газети, журналу, клюбу. З цим треба погодитися. Лише в співпраці з чоловіками, а не замикаючися в тісні феміністичні організації, жінка може розвинутися цілковито» (16.08.1932 р.) [19, с. 88].

Ще один характерний момент в епістолярній герменевтиці О. Теліги – це потрактування нею любові-еросу та родової любові-сторге. Любов-ерос літераторка називає «Коханям», пише це слово з великої літери, що вказує на значущість саме цього виду любові і то не лише для її жіночого буття. Фактично, звертаючись до Н. Лівицької-Холодної, письменниця утверджує культ справжнього Кохання до мужчини: «Щодо Кохання. Може, справжнє Кохання буває раз на тисячеліття, може, цілком не буває, але не важно саме Кохання, а наше відношення до нього, оцей культ, «лампада», який є і у тебе і у мене, і оце наше, жіноче, відвічне, що ми захоронили до цього часу» (24.07.1932 р.) [19, с. 78].

З іншого боку, О. Теліга у листі від 8 червня 1933 р. сповідається подрузі у неповноті своїх почуттів до чоловіка, Михайла Теліги. Вона вказує на наявність у неї великої «любові» до нього, і

йдеться, очевидно, саме про наявність родової любові, строге, подружнього почуття. І водночас про брак «кохання» до чоловіка, отієї жагучої еротичної пристрасті. Така неповнота завдає письменниці душевних мук: «У мене «нічого» не сталося, але все ж таки я дуже хочу поплакати. Мене так мучає останній час одна й та ж думка: при всій моїй великій любові до Михайла, у мене, переконуюся, нема до нього кохання. При таких умовах – життя є дуже тяжким для нас обидвох, а зокрема для мене, бо я з любови до Міші стараюся не показати йому брак кохання» [19, с. 146]. Щоправда, згодом, як можемо припустити, ця повнота почуттів до чоловіка відновиться, і станеться це під час Другої світової війни, в контексті напруженої національно-визвольної боротьби, коли подружжя Теліг якийсь час проживатиме окремо. І свідченням цьому пристрасний лист письменниці, написаний нею в Рівному 17 жовтня 1941 р., де є, наприклад, такі слова: «Любий мій, коханий! Вже так пізно. Бажаю тобі, як найдорожчого, здоров'я і успіху. Хай тебе Бог хоронить! Вірю, що ми зустрінемося живі і здорові і заживемо знов разом. Пам'ятай одно: яка я не є, але я тебе рідного дуже і дуже люблю і життя без тебе не уявляю» [19, с. 224]. Тут, очевидно, любов і кохання сплелися в єдиному почутті.

Висновки і пропозиції. Отже, найбільш прямі та відверті трактування поняття «любов» спостерігаємо насамперед в епістолярії письменниці, особливо ж у листах до близької подруги Наталі Лівицької-Холодної (протягом 1932-33 років). У них йдеться про складнощі щирої дружби між інтелігентними жінками, про присутність еротичної складової у приятелюванні чоловіка та жінки, про дружбу та кохання між чоловіком і жінкою. Для О. Теліги принциповими речами у стосунках із Н. Лівицькою-Холодною стають ідеалістичні феномени: глибокий патріотизм, любов до літератури, поетичний хист, життєлюбність, гостре відчуття кохання, що характеризують психотип авторки як виразно романтичний.

Список літератури:

1. Агеєва В. Філософія жіночого існування / В. Агеєва // Бовуар С. де. Друга стать / Перекл. з фр. Н. Воробйової, П. Воробйова, Я. Собко: В 2 т. Том 1. – К.: Основи, 1994. – С. 5-22.
2. Антологія феміністичної філософії / За ред. Е.М. Джагер та А.М. Янг; Пер. з англ. Б. Єгідис; Наук. ред. пер. О. Іващенко. – К.: В-во Соломії Павличко «Основи», 2006. – 800 с.
3. Астаф'єв О. Рецепція творчості Олени Теліги в українській еміграційній критиці / О. Астаф'єв // На сторожі цілості, щастя і могутності більшої родини – нації [Текст]: матеріали наук. конф. 21-23 вересня 2006 р.: до 100-річчя від дня народж. О. Теліги / М-во України у справах сім'ї, молоді та спорту, Всеукр. жіноче тов-во ім. О. Теліги. – К.: Кий, 2006. – С. 13-17.
4. Бабій О. Олена Теліга / Олесь Бабій // Олена Теліга: Збірник / Ред. О. Жданович. – Київ–Париж–Лондон–Торонто–Нью-Йорк–Сідней: Фундація ім. О. Ольжича, Вид-во ім. О. Теліги, 1992. – С. 233 238.
5. Баган О. Вісниківство як понадчасовий феномен: ідеологія, естетика, настроєвість / О. Баган // Вісниківство: літературна традиція та ідеї. Збірник наукових праць, присвячений пам'яті Василя Іванишина: Вип. 1 / Ред. колегія: Л. Кравченко, О. Баган, П. Іванишин та ін. – Дрогобич: Коло, 2009. – С. 6-49.
6. Бойко Ю. Олена Теліга – як публіцистика і поетка / Ю. Бойко // Олена Теліга. Збірник / Ред. і примітки О. Ждановича. – Детройт; Нью-Йорк; Париж: Видання Українського Золотого Хреста в ЗСА, 1977. – С. 403-416.
7. Бойчук Б. Олена Теліга (1907-1942) / Б. Бойчук, Б. Рубчак // Олена Теліга. Збірник / Ред. і примітки О. Ждановича. – Детройт; Нью-Йорк; Париж: Видання Українського Золотого Хреста в ЗСА, 1977. – С. 418-421.
8. Державин В. Національна героїня (Олена Теліга) / В. Державин // Державин В. Література і літературознавство. Вибрані теоретичні та літературно-критичні праці. – Івано-Франківськ: Плай, 2005. – С. 197-204.
9. Донцов Д. Козацька жінка у Шевченка / Д. Донцов // Донцов Д. Літературна есеїстика. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2009. – С. 371-383.
10. Донцов Д. Поетка вогняних меж / Д. Донцов // Донцов Д. Літературна есеїстика. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2009. – С. 404-480.
11. Іванишин В. Нація. Державність. Націоналізм / В. Іванишин. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 1992. – 178 с.
12. Іванишин П. Критика і метакритика як осмислення літературності: монографія / П. Іванишин. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – 288 с.
13. Іванишин П. Олег Ольжич – герольд нескореного покоління / П. Іванишин. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 1996. – 220 с.
14. Іванишин П.В. Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко: монографія / П.В. Іванишин. – К.: Академвидав, 2008. – 392 с.
15. Ільницький М. Олена Теліга (літературна сильветка) / М. Ільницький // Поети Празької школи: Срібні сурми. Антологія / Упорядкування, передмова та літературні сильветки М. Ільницького. – К.: Смолоскип, 2009. – С. 509-515.
16. Квіт С.М. Основи герменевтики: Навч. посіб. / С.М. Квіт. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 192 с.
17. Клочек Г. Енергія художнього слова: зб. ст. / Григорій Клочек. – Кіровоград: Ред.-вид. від. Кіровоградського держ. пед. ун-ту ім. Володимира Винниченка, 2007. – 448 с.
18. Клочек Г. Про методологію літературознавчої есеїстки Євгена Маланюка / Г. Клочек // Євген Маланюк: література історіософія, культурологія. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 1000-річчю від дня народження Є. Маланюка. Частина І. – Кіровоград: КДПУ, 1998. – С. 24-31.
19. Теліга О. Листи. Спогади / О. Теліга / Упор. Надія Миронець. – 2-ге вид., виправлене. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2004. – 400 с.
20. Философия любви. Ч. 2. / Сост. А.А. Ивин. – М.: Политиздат, 1990. – 605 с.
21. Юрчук О. У тіні імперії: Українська література у світлі постколоніальної теорії: монографія / О. Юрчук. – К.: ВЦ «Академія», 2013. – 224 с.

Сливка Л.З.
Институт иностранных языков
Дрогобычского государственного педагогического университета имени И.Я. Франко

ЛЮБОВНЫЕ МОТИВЫ В ЭПИСТОЛЯРИИ ЕЛЕНЫ ТЕЛИГИ

Аннотация
В статье проанализирована проблематика любовных мотивов в творчестве О. Телиги, в частности в эпистолярии писательницы. Для О. Телиги принципиальными вещами в отношениях становятся идеалистические феномены: глубокий патриотизм, любовь к литературе, поэтическое умение, жизнелюбие, острое ощущение любви, что характеризуют психотип автора как выразительно романтичный. Сделана попытка раскрыть понятие любви в трактовке писательницы. Охарактеризованы сущностные черты понятия дружбы в рецепции О. Телиги. Исследована трактовка О. Телигой понятия любви и любви-страсти и их влияние на жизнь и творчество писательницы.
Ключевые слова: любовный мотив, эпистолярий, феномен, глубокий патриотизм, любовь к литературе, поэтическое умение, жизнелюбие, психотип, сущностные черты, рецепция.

Slyvka L.Z.
Institute of Foreign Languages
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

LOVE MOTIVES IN O. TELIHA'S EPISTOLARY WORKS

Summary
The problems of love motives in O. Teliha's works, especially epistolary works are analyzed in this article. For O. Teliha the principal things are idealistic phenomena such as: deep patriotism, love to the literature, poetic talent, cheerfulness, sharp love feeling, which characterize psycho type of the author as romantic. An attempt is made to reveal the notion of love in the author's rendering. The main features of the notion friendship in O. Teliha's works are characterized. The author's rendering of the notion love and passion and their influence on the author's life and creative work are analyzed.
Keywords: love motive, epistolary works, phenomenon, deep patriotism, love to the literature, poetic talent, cheerfulness, psycho type, main features, rendering.

УДК 811.14'02'367.625'371:[801.6:82-13Гомер]

ЗАСОБИ ВІДТВОРЕННЯ МУЛЬТИПЛІКАТИВНОСТІ У СТАРОГРЕЦЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ «ІЛІАДИ» ГОМЕРА)

Чеботар Л.Я.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті висвітлено поняття мультиплікативності, як різновиду предикатної множинності. Виявлено семантичні ознаки багатократних дієслів. Проаналізовано різні варіанти класифікацій дієслів з багатократною семантикою. Досліджено деякі засоби відтворення мультиплікативного значення у старогрецькій мові. Описано особливості творення лексем з мультиплікативним значенням у гомерівському діалекті.
Ключові слова: предикатна множинність, мультиплікативність, багатократні дієслова, ітеративно-дистрибутивно-дуративне значення, гомерівський епос.

До **актуальних питань** сучасного мовознавства, з упевненістю, можемо зарахувати дослідження категорії аспектуальності, у тому числі дієслівної множинності, як її складової. Незважаючи на значні здобутки у цій галузі, існує безліч суперечливих та багатозначних поглядів і тверджень. Зокрема, немає праць у яких, предикатна множинність, розглядалась б на матеріалі давньогрецької мови. Тому, **метою дослідження** є аналіз засобів відтворення мультиплікативного значення у давньогрецькій мові. Досягнення поставленої мети, фактично, передбачає виконання певних **завдань**: виявити дієслова, або похідні від них форми з мультиплікативним значенням; класифікувати багатократні лексеми за семантичними ознаками; проаналізувати вплив адвербіативів на вираження мультиплікативної семантики. **Об'єктом** дослідження постають грецькі дієслова, які виражають мультиплікативну семантику, а також деякі адвербіативи, що підсилюють, або нівелюють значення мультиплікативності у контексті.

На мультиплікативність, як семантичний тип дієслівної множинності звернули увагу автори колективної монографії «Типологія ітеративних конструкцій», В. С. Храковський пропонує власну класифікацію семантичних типів множинності ситуацій. У цій класифікації поряд з мультиплікативним, виділено, також дистрибутивний та ітеративний типи предикатної множинності. Основними семантичними ознаками, або семантичними парами на яких базується така класифікація є: 1) єдиний проміжок часу за який здійснюється багато повторюваних ситуацій / окремий проміжок часу для кожної ситуації, яка повторюється; 2) тотожний набір актантів / не повністю тотожний, в кожній ситуації, яка повторюється [9, с. 23-25]. Власне для мультиплікативів характерні дві ознаки: на відміну від ітеративного типу, повторення відбувається в один, певний відрізок часу; на відміну від дистрибутивного, в повторюваних мікродіях беруть участь, одні й ті ж актанти.

Ознаки мультиплікативості, що вказують на приналежність до дієслівної множинності виділяють й інші автори, наприклад, Д. Кюзік, у своїй праці [11, с. 60-61], запропонував розрізняти два семантичні типи «ситуаційної множинності» (event plurality): зовнішньо-ситуаційну (event-external) і внутрішньо-ситуаційну (event-internal) множинність. Зовнішньо-ситуаційна множинність описує повторення однакових, проте відокремлених одна від одної ситуацій. В цьому типі, ситуації, або дії мають початок і завершення та є злічувальними, або умовно злічувальними. Інший тип – внутрішньо-ситуаційний, відтворює одну, єдину ситуацію, яка вміщує в собі повторення однакових дій, тобто, об'єкти, що формують множинність знаходяться в межах однієї ситуації.

Порівнявши запропоновані класифікації типів дієслівної чи ситуаційної множинності, можемо дійти до висновку, що перша пара семантичних ознак виділених В. С. Храковським, повністю відображає сутність двох типів ситуаційної множинності запропонованих Д. Кюзік.

Мультиплікативний тип множинності ситуацій – «це явище, що в різних мовах виражається дієсловами, які традиційно називають багатоактними, багатофазовими, ітеративними [9, с. 25], наприклад: кашляти, хропіти, скакати, стукати, бурчати булькати [6, с. 361]. Такі лексеми позначають процеси хиткого характеру, які утворюються з невизначеної кількості однотипних актів, що повторюються з відносно високою періодичністю. В результаті, спостерігач сприймає одночасно і єдність всієї серії, і розподіл цієї серії на більш-менш ідентичні окремі компоненти, (мікроситуації, кванти, pulses). Таким чином, в значенні багатоактного дієслова поєднуються інкомплетивність (тривалість процесу) серії однотипних актів з комплетивністю (завершеністю) кожного з них зокрема. З огляду на те, що багатократні дієслова – позбавлені внутрішньої межі, вони, у мовах з аспектом слов'янського типу, фігурують лише у формі недоконаного виду. Проте, значення мультиплікативності може зберігатися, як семантичний підкомпонент, в утворених від них «інгресивних» і «делімітативних» дієсловах доконаного виду [6, с. 362], укр. *заспівав*. У Гомера, наприклад, дієслівна форма επέλαμψε, вжита у аористі, виражає інгресивно-мультиплікативне значення, а, імперфектна форма λάμπετο – мультиплікативне, без вказівки на «початок дії»:

ἠέλιος δ᾽ ἐπέλαμψε, μάχη δ᾽ ἐπὶ πᾶσα φαάνθη· (XVII, 650) – *сонце засяяло, й битву всю освітило.*

Τῶν δ᾽ ἅπαν ἐπλήσθη πεδίον καὶ λάμπετο χαλκῷ ἀνδρῶν ἠδ᾽ ἵππων· (XX, 156) – *вся рівнина мужами і кіньми наповнена, й сяяла міддю.*

Інколи аспектуальна семантика дієслова може бути визначена лише контекстом, оскільки те, чи інше дієслово, залежно від ситуації, може тлумачитися як зі значенням множинної, чи одноразової дії, так і зі значенням незавершеної, чи результативної.

© Чеботар Л.Я., 2016

ἔνθ᾽ ὅ γε τοὺς ἐνάριζε, φίλον δ᾽ ἐξαίνυτο θυμὸν ἀμφοτέρω, (V, 155-156) – *тоді, він знімав / зняв з них обладунки і виймав / вийняв з обох любу душу.*

ἀλλά σφεας κρατερὸς Διομήδης ἐξενάριξε· (V,151) – *і з них могутній Діомед зняв/знімав обладунки.*

Мультиплікативи, переважно, позначають монотемпоральні дії. Сукупність мікродій чи мікроситуацій сприймається як дія що безперервно триває певний період часу, крім того, немає визначених меж щодо цього періоду, він може бути або дуже коротким, або доволі довгим. У текстах, часто зустрічаємо обставини, що поєднуються з мультиплікативами і вказують на тривалість періодів, наприклад: *довго, цілий день.*

οἳ δὲπανημέριοι μολπῇ θεὸν ἱλάσκοντο (I,472) – *вони, цілими днями, співом умилостивлювали бога.*

Власне, такі обставини, ще більше підкреслюють монотемпоральність макродії. Цікавим є те, що макродія теж може повторюватися і розглядатися як політемпоральна, проте, в цьому випадку вона набуває ітеративного значення [14, с. 89].

Часто, для означення мультиплікативної семантики дієслова використовується термін «ітеративність» – як загальне поняття дії, що повторюється. На думку І. В. Жигори, «ітеративна дія може передаватися власне-ітеративними словами багатократного способу дієслівної дії (СДД), або дієсловами ітеративного СДД» [4, с. 56]. Наприклад, в українській мові до власне-ітеративних зараховують дієслова багатократного СДД з суфіксами -ува-, -юва- «друкувати, малювати». У грецькій мові до дієслова «бувати» з мультиплікативною семантикою знаходимо, часто вживаний в Гомера відповідник «ἔσκε»:

ἐπεὶ θοὸς ἔσκε μετὰ πρώτοισι μάχεσθαι. (V,536) – *коли, бувало, спритний боровся в перших лавах.*

Встановлення межі між ітеративом та мультиплікативом, дозволяє правильно трактувати контекст. Проте, таке розмежування – відносне, вважається, що чим коротший часовий інтервал між актами, тим сильніша контракція актів [14, с. 89]. Ю. П. Князев спробував фізично визначити саме ту часову межу, яка відділяє сприйняття серії актів, як квантів макродії, від одиночного здійснення миттєвої дії. На його думку, межею розподілу є експериментально встановлена тривалість зберігання інформації в короткочасній пам'яті, за відсутності, інформація забувається через 15-30 хв. [6, с. 441].

Іноді, з мультиплікативами співвідносяться семельфактиви – засоби вираження окремих актів мультиплікативної серії. Семельфактив – трактують як одиничний квант, або одну мікродію в цілому процесі [9, с. 25]. В. А. Плунгян, висуває теорію, згідно з якою, співвідношення мультиплікатива і семельфактива полягає у забезпеченні мультиплікативами процесної інтерпретації семельфактивів. Він наголошує, що можливі обидві взаємозворотні дії: процесуалізація миттєвих дій через їхні серійні здійснення та, навпаки, розчленування тривалого процесу на окремі кванти [8, с. 400]. В різних мовах, існують різні засоби вираження семельфактивів та мультиплікативів. В українській, наприклад, різниця виражена на морфологічному рівні, за допомогою суфіксів: у мультиплікативів присутній суфікс -*а*-, у семельфактивів – -*ну- (хлюпати-хлюпнути).*

δούπησεν δ πεσών, ἀράβησε δὲτεύχε᾽ ἐπ᾽ αὐτῷ. (V, 540) – *гупнув, падаючи (на землю), аж забряжчала зброя на ньому.*

Словникове значення грецького дієслова δουπεω «гудіти», «стукати» [3] вміщує в собі семантику мультиплікативної дії, проте в даному контексті, воно вжите у формі аориста і відображає миттєву, одноразову дію. Таке явище, коли мультиплікативні дієслова можуть бути перекладені, чи розумітись, як семельфактиви, у Гомера зустрічаємо не часто.

В англійській мові, для підкреслення мультиплікативного, чи семельфактивного значення вживаються конструкції з дієсловами to give та to have. Конструкція з «give» може виражати миттєву дію, один квант дії, тоді як перифраз із «have» позначає тривалу дію, що містить інтервали, наприклад «give a laugh» – переважно, позначає миттєву усмішку; «have a laugh» – дія триває кілька секунд, або й хвилин [12, с. 471].

Синтаксично, розрізняють лексичні та граматичні мультиплікативи і, відповідно, семельфактиви. Лексичні, виражають певну семантику за допомогою лексеми, а граматичні – словотвірними показниками. Мутиплікативи і семельфактиви є деривaційно-взаємовідносними: граматичні семельфактиви можуть утворюватися від лексичних мультиплікативів і, навпаки, граматичні мультиплікативи, від лексичних семельфактивів [9, с. 26]. У більшості випадків базове дієслово (семельфактив) є повним, або частковим стилістичним синонімом граматичного мультиплікатива [10, с. 47]. Грецьке дієслово φαίνω «сяяти», може виражати семельфактивне, або власне, мультиплікативне значення, залежно від часових форм у яких воно вживається. Наприклад, мультиплікативне значення виражає форма презенса, а семельфактивне – аориста:

ἀστέρ᾽ ὀπωρινῷ ἐναλίγκιον, ὅς τε μάλιστα λαμπρὸν παμφαίνῃσι · (V, 5-6) – … *схожий на осінню зорю, що найяскравішим блиском сяє.*

αὐτίκα δ᾽ ἔγνω Παλλάδ᾽ Ἀθηναίην· δεινὼ δέ οἱ ὄσσε φάανθεν· (I, 200) – *одразу ж пізнав Афіну Палладу, і страшно блиснули її очі.*

Дослідження мультиплікативного типу предикатної множинності спонукало до виділення окремих семантичних класів мультиплікативів. Ввважається, що основною функцією мультиплікативів є позначення процесу, який людина може сприймати органами чуття: зором, слухом, дотиком. За сутністю багатократної дії вирізняють такі дієслова: 1) ритмічного руху: *хитати, трясти, кивати, штовхати*; 2) освітлення: *блищати, мерехтіти*; 3) звуку: *шелестіти, бурмотіти, гавкати* [6, с. 367]. Цікавим є той факт, що звук часто виникає як наслідковий результат рухової дії: дзвеніти, скрипіти, тріщати.

Ще одним підґрунтям для класифікації мультиплікативів – є суб'єкт, вірніше, властивості суб'єкта, які проявляються у відповідній ситуації: 1) мультиплікативи з неживим суб'єктом: *гуркотіти, моросити, капати, шелестіти*; 2) мультиплікативи, які позначають рух чи звуки, характерні для деяких представників тваринного світу: *нявкати, щебетати, скакати, цвіріньокати*; 3) мультиплікативи, що позна-

чають мимовільні дії людей, що переважно супроводжуються звуками, або нерозбірливу мову людей: *трястися, кашляти, плакати; також, бурмотіти, мимрити.* Згідно з твердженням Є. Падучевої, – «Мимовільні дії – це ідеальні дієслова звуку» [7, с. 406].

αὐτὸς ἐπισσείῃσιν ἐρεμνὴν αἰγίδα πᾶσι τῆσδ᾽ ἀπάτης κοτέων· (IV, 167-168) – *він (Зевс) у гніві, потрясе над всіма чорною егідою, через обман.*

ὣς τοῦ χαλκὸς ἔλαμπε περὶ στήθεσσι θέοντος. (XXII, 32) – *так і мідь на грудях блисніла у нього біжучого.*

δεινὸν δ᾽ ἔβραχε χαλκὸς ἐπὶ στήθεσσιν ἄνακτος ὀρνυμένου· (IV, 420-421) – *грізно бряжчала мідь на грудях вождя, що прагне у бій.*

Варто пригадати грецький іменник ὁ βάρβαρος – «чужоземець» [3], який має звуконаслідкову етимологію і першопочатково позначав сукупність звуків, які вигукувала людина, тобто нерозбірливу мову. Власне, повторення складу βαρ-, на нашу думку, вказує на мультиплікативний характер цієї лексеми.

Νάστης αὖ Καρῶν ἡγήσατο βαρβαροφώνων, (II, 867) – *потім, Наст, очолював Карійців, що розмовляють незрозумілою мовою.*

В. А. Белошапкова, стверджує, що мультиплікативність, з семантичної точки зору, передається словом, в корені якого вже є закладена кількісна характеристика [2, с. 90]. Очевидно, це пов'язано з відсутністю у повторенні окремих мікродій, чітко спрямованого, кумулятивного компонента, що надає людському сприйняттю ефект наростання. Отже, ситуації виражені мультиплікативами – завжди динамічні, і потребують зусиль та енергії для їх здійснення, проте реалізація мультиплікативної серії, завжди, передбачає повернення до вихідного положення, або хоча б, відхилення від прямолінійного руху [6, с. 367].

Ще одну цікаву класифікацію запропонував Ю.Д. Апресян, розділивши мультиплікативні вербативи на дієслова коливального руху та невпорядкованого переміщення. Одні й інші позначають дії з чітко відокремленими квантами. Квантом багатократного переміщення є рух з однієї точки в іншу, де напрямок хаотично змінюється, а квантом коливання – рух з однієї крайньої точки в іншу і, навпаки [1, с. 72]. Отже, випливає, що однією з семантичних ознак мультиплікативів є безцільова діяльність. Якщо мультиплікативи й долучаються до цілеспрямованої дії, то лише як показники способу дії, а не як самоціль. Дієслово «бігти» має валентність мети (кінцевої точки), а дієслово «скакати» – не має, тому «бігти», на відміну від «скакати», не трактується як мультиплікатив [6, с. 367].

βοτρυδὸν δ πέτονται ἐπ᾽ ἄνθεσιν εἰαρινοῖσιν· (II, 89) – *з виноградного грона до цвіту весняного літають.*

ὃ δέ τ᾽ ἄγχι μάλα τρέχει, (XXIII, 520) – *дуже близько біжить воно (колесо)*

У грецькій мові, як і в багатьох інших, значення мультиплікативності може виражатися за допомогою адвербіальних компонентів: вгорувниз, вперед-назад, туди-сюди, що поєднуються з неграничними вербативами з семантикою руху. Саме «різноспрямований» рух, створює особливий різновид мультиплікативного значення – альтернатив [9, с. 30].

αἳ μέν τ᾽ ἔνθα ἅλις πεποτήαται, αἳ δέ τε ἔνθα· (II, 90) – *Вони ж то туди, то сюди роєм літають.*

ὁ γέρων μετέῃσιν ἅμα πρόσσω καὶ ὀπίσσω λεύσσει (III, 109) – *старець, однаково разом дивиться вперед і назад.*

Семантично близькими до альтернативів є дуплікативи, які представлені в контексті поєднанням антонімічних дієслів, задля відтворення мультиплікативного значення [9, с. 31].

οἷοι Τρῶσοι ἵπποι ἐπιστάμενοι πεδίοιο

κραιπνὰ μάλ᾽ ἔνθα καὶ ἔνθα διωκέμεν ἠδ φέβεσθαι· (V, 222-223) – *вони, Тросові коні, дуже швидко можуть наздоганяти чи втікати, туди-сюди по рівнині.*

В гомерівському діалекті, особливе місце серед засобів вираження «ітеративно-дистрибутивно-дуративно» значення посідає суфікс -σκ-, що походить від індоєвропейського *-sk-, і саме він, як зазначає В.В. Іванов вказує на повторювану цілеспрямовану дію. Крім того, дієслівні форми з суфіксом -σκ-, у Гомера стають напівпарадигматичними, таке явище пояснюється тим, що цей суфікс може бути приєднаний до будь-якої основи аориста [5, с. 149]

ὣδε δέ τις εἴπεσκεν ἰδὼν εἰς οὐρανὸν εὐρύν· (VII, 177-178) – *кожен таке говорив, дивлячись в небо широке.* Форма εἴπεσκον – вжита у аористі з ітеративним значенням і утворена від дієслова ἔπω [3].

οὔτέ ποτ᾽ εἰς ἀγορὴν πωλέσκετο κυδιάνειραν

οὔτέ ποτ᾽ ἐς πόλεμον, ἀλλὰ φθινύθεσκε φίλον κῆρ

αὖθι μένων, ποθέεσκε δ᾽ ἀϋτήν τε πτόλεμόν τε. (I, 490-492) – *ні не ходив він у раду, що славить мужів, ані у бій, але мучив він любе серце лишаючись тут, і прагнув до битви і бою.* У даному прикладі суфікс -σκ- був доданий до імперфектних форм від дієслів πωλέομαι, φθινύθω, ποθέω.

Існують припущення, що редуплікація, часто виконувала семантичну функцію, яку пізніше перебрали на себе вищезгадані суфікси, тобто редуплікові форми передавали ітеративно-дистрибутивно-дуративне значення дієслова, порівняймо, лат. *bibĕre* [5, с. 145].

νεμέσησε δε πότνια Ἥρη, σείσατο δ᾽ εἰνὶ θρόνῳ, ἐλέλιξε δε μακρὸν Ὄλυμπον, (VIII,199) – *розлютилась, могутня Гера й сіпнулась в кріслі, що великий Олімп захитався.*

Також, у давніх індоєвропейських мовах присутнє явище вираження ітеративно-дуративного значення через поєднання індоєвропейського суфікса *-sk-, рідше *-s- з редуплікацією [5, с. 150]. Зокрема, в старогрецькій мові таке поєднання було частовживаним та доволі продуктивним.

τῷ δ᾽ ἐπετοξάζοντο κάρη κομόωντες Ἀχαιοὶ

ἰοῖσίν τε τιτυσκόμενοι λάεσσί τ᾽ ἔβαλλον· (III, 79-80) – *Довговолосі Ахеї пускали стріли і прицілюючись метали каміння.* Дієслово τιτύσκομαι вжите у формі дієприкметника теперішнього часу.

ἄνδρες κίκλησκον καλλίζωνοί τε γυναῖκες (VII,139) – *так називали (його) мужі й гарно підперезані жінки.* Поряд з дієсловом καλέω у Гомера зустрічається лексема κικλήσκω з тим же значенням.

γιγνώσκεις δε καὶ αὐτὸς ὅ τ᾽ οὐκέτι κάρτος Ἀχαιῶν. (XVII, 623) – *й сам пізнаєш, що сила (тепер) не Ахейців.*

У старогрецькій мові присутнє ще одне дієслово – μιμνήσκω, в якому поєднуються редуплікація, суфікс -σκ- та індоєвропейський корінь *men-.

οὐδέ τι χάρμης Τρῶες μιμνήσκοντο· (XIII, 722) – *й не пам'ятали Троянці про войовничість*.

Дієслова типу «пам'ятати», «пізнавати» вважаються носіями ітеративно-дистрибутивно-дуративної семантики [5, с. 144]. Отже, дуративність – один з різновидів мультиплікативного значеннння, що виражається за допомогою граматичних (афіксальних) та лексичних (обставинних) засобів.

Отже, мультиплікативний тип множинності дії характеризується, як сукупність однотипних мікродій (квантів), які повторюються і здійснюються тотожним набором актантів в один і той самий проміжок часу. Сукупність таких мікродій чи мікроситуацій утворюють макродію, або макроситуацію, яких теж може бути більше однієї. Можемо стверджувати, що основними засобами вираження мультиплікативного значення, в багатьох мовах, є багатократні дієслова. Згідно з семантичними та словотвірними особливостями, вони представлені у різноманітних класифікаціях. Для підсилення мультиплікативного значення, у контексті можуть бути присутні антонімічні пари дієслів, або поряд з дієсловом – антонімічні адвербіативні пари. Для старогрецької мови, більш характерними є граматичні мультиплікативи, утворені шляхом афіксації та редуплікації, зокрема, дуже продуктивним та частовживаним виявився суфікс -σκ-.

Список літератури:

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды. Том I. Лексическая семантика (синонимические средства языка) 2-изд., испр. и доп. / Ю. Д. Апресян. – М.: Языки русской культуры, 1995. – 464 с.
2. Белошапкова Т. В. Когнитивно-дискурсивное описание категории аспектуальности в современном русском языке: монография / Т. В. Белошапкова. – М.: URSS, 2007. – 328 с.
3. Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь. Том 1 / И. Х. Дворецкий. – М.: Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1958. – 1043 с.
4. Жигора І. В. Семантико-синтаксична структура речень з ітеративними предикатами: дис. .. канд. філол. наук: 10.02.01 / Кіровоградський держ. педагогічний ун-т ім. Володимира Винниченка. – Кіровоград, 2004.
5. Иванов Вяч. Вс. Общеиндоевропейская, праславянская и анатолийская языковые системы (сравнительно-типологические очерки) / Вяч. Вс. Иванов. – М.: Издательство «Наука», 1965. – 299 с.
6. Князев Ю. П. Грамматическая семантика: Русский язык в типологической перспективе / Ю. П. Князев. – М.: Языки славянской культуры, 2007. – 703 с. – (Studia philologica).
7. Падучева Е. В. Динамические модели в семантике лексики / Е. В. Падучева. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 608 с. – (Studia philologica).
8. Плунгян В. А. Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические системы языков мира / В. А. Плунгян. – М.: Российский государственный гуманитарный университет, 2011. – 672 с.
9. Типология итеративных конструкций: монография / отв. ред. В. С. Храковский. – Л.: Наука, 1989. – 310 с.
10. Тронь А. А. Засоби вираження кратності у сучасній англійській мові: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 германські мови / А. А. Тронь. – Львів, 2008. – 307 с.
11. Cusic D. Verbal plurality and aspect. PhD dissertation. – San Francisco: Stanfort University, 1981. – 776 p.
12. Dixon R. A Semantic Approach to English Grammar / R. Dixon. – Oxford: Oxford University Press, 2005. – 543 p.
13. Homeri. Ilias / Homeri: red. A. Ludwice. – Lipsiae, 1907.
14. Palosi Ildiko. Количественная аспектуальность в русском языке в зеркале количественно-предельных способов глагольного действия. Doktori dissertacio. – Budapest, 2013. – 208 p.

Чеботар Л. Я.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ МУЛЬТИПЛИКАТИВНОСТИ В ДРЕВНЕГРЕЧЕСКОМ ЯЗЫКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ «ИЛИАДЫ» ГОМЕРА)

Аннотация
В статье освещено понятие мультипликативности, как разновидности глагольной множественности. Выявлены семантические признаки многократных глаголов и проанализированы разные варианты их классификации. Исследованы некоторые способы выражения мультипликативного значения в древнегреческом языке. Описаны особенности образования глаголов с мультипликативным значением в гомеровском диалекте.
Ключевые слова: предикатная множественность, мультипликативность, многократные глаголы, итеративно-дистрибутивно-дуративное значение, гомеровский эпос.

Chebotar L.Ya.
Lviv I. Franko National University

THE MEANS OF REPRODUCING OF MULTIPLICATIVITY IN ANCIENT GREEK (BASED ON «ILIAD» BY HOMER)

Summary
The article elucidates the notion of multiplicativity as a variety of predicate plurality. There are revealed different semantic features of multiple verbs and analyzed different ways of classification of these verbs. There are examined some means of reproducing of multiplicative meanings in Ancient Greek. Also, are described some creation's particularities of verbs with multiplicative meaning in Homeric dialect.
Keywords: predicate plurality, multiplicativity, multiple verbs, iterative-distributive-durative meaning, Homeric epos.

УДК 81:811.11-112

ТИПОЛОГІЯ КАТЕГОРІЇ СТАНУ ГЕРМАНСЬКИХ МОВ У СУЧАСНИХ ГРАМАТИЧНИХ СТУДІЯХ

Шапочкіна О.В.
Інститут філології
Київського університету імені Бориса Грінченка

Досліджено типологію категорії стану у германських мовах різних ареалів. Шляхом типологічного співставлення англійської, німецької та ісландської мов автором виокремлено типологічні особливості категорії стану. Особливості творення та вживання станових конструкцій проаналізовано на трьох рівнях: морфологічному, синтаксичному, семантичному. Завдяки цьому у статті презентовано ключові конвергентні та дивергентні ознаки категорії стану германських мов. Зокрема обґрунтовано дефініційне та типологічне розмаїття, опозиційні види станових конструкцій сучасних англійської, німецької та ісландської мов.
Ключові слова: категорія стану, типологія, діатеза, активний стан, пасивний стан, зворотний стан, взаємний стан, каузативний стан, середній стан.

Постановка проблеми. У сучасних граматичних студіях дотепер не існує загальноприйнятого визначення категорії стану та його типології. З точки зору форми, стан – це морфологічна категорія, яка виражається зміною форм дієслова і утворюється на основі формальної репрезентації відношень основних його компонентів: «підмет – присудок – додаток». З позиції змісту – це синтаксична категорія, оскільки вказує на певні відношення між компонентами речення: «агенс – предикат – об'єкт». Однак стан виражає не тільки синтаксичні відношення між членами речення, а й відношення підмета і додатка з їх семантичними ролями у певній ситуації. Складові цих двох рівнів – формально-синтаксичного та семантичного (або концептуального) не завжди чітко віддзеркалюють одна одну. Завдяки цьому характер цих невідповідностей називається діатезою (відношенням за О. Холодовичем) [6]. Цю дефініцію було запропоновано ще у 70-х роках минулого століття. Відтоді стан визначався як «граматично маркована у дієслові діатеза». Вона виокремлюється у мові в тому випадку, коли у ній є в наявності дієслівні лексеми, різноманітні словоформи яких співвідносяться із різними діатезами, а саме із різними відповідностями між ролями лексеми та членами речення, що виражають ці ролі. Внаслідок вищезазначених причин у граматиці відомі три визначення стану – семантичне, синтаксичне та семантико-синтаксичне. Тому окреслена категорія може визначатися як граматична, що у свою чергу включає такі аспекти: семантичний, синтаксичний та морфологічний.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вищезазначеною проблемою займалися вітчизняні та зарубіжні науковці, а саме: граматична імплементація категорії стану німецької мови (Н. Соколова, І. Молчанова, Е. Гутрова), ісландської мови (В. Бєрков, М. Стеблін-Каменський, А. Норреен, Б. Кресс), англійської мови (О. Смирницький, О. Есперсен, Н. Кобріна, О. Холодович, М. Халлідей, Г. Вейхман) та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Станові системи германських мов відрізняються одна від одної складом морфологічно похідних форм. Окрім того, граматисти дотримуються різних поглядів стосовно їх кількості у германських мовах різних ареалів – західного та північного. Навіть стосовно однієї мови існують різні точки зору на цю проблему. Якщо О. Смирницький [4] розрізняв усього два стани – активний та пасивний, то Н. Кобріна [3] говорить про шість станів у сучасній англійській мові: активний *(the active voice)*, пасивний *(the passive voice)*, зворотний *(the reflexive voice)*, взаємний *(the reciprocal voice)*, середній *(the medial or middle voice)* та каузативний *(the causative voice)*.

© Шапочкіна О.В., 2016

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження категорії стану таких сучасних германських мов – німецької, ісландської, англійської і виявлення спільних та відмінних ознак й особливостей використання категорії стану у контексті сучасної граматичної теорії.

Виклад основного матеріалу. У сучасній англійській мові важлива не стільки перехідність дієслова (як у німецькій), скільки більш широка властивість дієслова мати у наявності який-небудь додаток – прямий або непрямий. Дієслова, що вживаються у пасивному стані, розгалужуються на такі типи: 1) перехідні дієслова, напр.: англ. *To say sth., to hear sth* із одним додатком, який стає підметом у пасивній конструкції напр.: англ. *Sth. was said*, 2) дієслова із двома додатками, прямим та непрямим, які є обов'язковими та для яких властиві дві пасивні конструкції напр.: англ. *To tell sb. Sth., to show sb. Sth.* Вибір однієї з конструкцій залежить від того, що є ремою напр.: англ. *We were shown the film. The film was shown to us*, дієслова із двома додатками, один із яких завжди прийменниковий напр.: англ. *To explain sth to sb., to describe sth. To sb.* Вони можуть утворювати лише одну пасивну конструкцію напр.: англ. *The word was explained to us.* Підметом у такій конструкції стає тільки прямий додаток, а дієслова, що мають тільки прийменниковий додаток і є перехідними, напр.: англ. *To speak to sb., to look at sb.* Варто відмітити, що на відміну від інших германських мов, у сучасній англійській мові у пасивних конструкціях прийменник вживається у кінці речення напр.: англ. *He was looked at.*

Активний та пасивний стани є відображенням однієї й тієї ж ситуації та, зазвичай, розглядаються разом напр.: англ. *I heard the song. – The song was heard by me.* У пасивній конструкції відбувається конверсивна презентація у синтагматиці тієї ж ситуації, що й у активній моделі, що є мовним вираженням реалізації іншого погляду на стан речей, змінюється концептуалізація тієї ж самої ситуації. Однак у англійській мові є певна кількість дієслів, які знаходяться поза системою пасивного стану: модальні, дієслова стану *(be, exist)*, дієслова-якості *(taste, smell)*, дієслова-відношення *(belong, become, sound, resemble)*, дієслова-зв`язки *(be, seem, appear)* тощо. Є й інші дієслова, які не мають пасивного стану *(to lack, to miss)*. Пасивний стан лише розглядається як варіативна форма. Також є випадки, коли об'єкт не згадується взагалі та утворюється особливий тип безагенсового пасиву напр.: англ. *It is said that she is famous. She is said to be famous.*

У зворотному стані дія суб'єкта спрямована на самого себе, тобто діатеза, що лежить у основі станового значення, визначається референтністю агенса та об'єкта дії. Внаслідок відсутності в англійській мові спеціальної зворотної форми дієслова, рефлективність може виражатися двома варіантами: за допомогою дієслів, для яких зворотність типова напр.: англ. *Peter dressed and went away*, з допомогою дієслова із зворотним займенником напр.: англ. *They saved themselves.* Зворотний займенник у цьому випадку не має статусу самостійного члена речення.

Взаємний стан характеризується тим, що станові відношення у ньому складаються на основі двох активних суб'єктів, які здійснюють однакову конверсивно спрямовану дію, тобто обидва суб'єкти комунікативно рівнозначні. О. Холодович називає такі відношення «симетричними». Симетричність суб'єктів виражається або двома підметами або одним підметом у множині. Іноді така конверсивна спрямованість визначається семантикою дієслова або за допомогою займенника *one another, each other.* Кількість дієслів у таких структурах обмежена. Н. Кобріна [3, с. 5–21] наводить таку класифікацію: а) дієслова, що виражають взаємну дію або взаємне відношення, напр.: англ. *Love, hate, congratulate*; б) дієслова, що означають акти вербальної комунікації напр.: англ. *Talk(to), call, interrupt*; в) деякі дієслова чуттєвого та розумового сприйняття, напр.: англ. *Know, understand*; г) дієслова фізичної взаємодії, напр.: англ. *Push, pull, embrace, kiss*; д) дієслова руху напр.: англ. *Join, meet*; е) дієслова схожості напр.: англ. *Resemble.*

Діатеза у середньому стані визначається невідповідністю між формою активу та концептуальним осмисленням ситуації, напр.: англ. *The window closed.* Цей стан є «середнім» між активом та пасивом. Дієслово передає участь у дії, типову характеристику або ситуацію для суб'єкта або об'єкта.

Існування каузативного стану у англійській мові є спірним, оскільки вважається недоцільним його виокремлення та використання дефініції «стан» по відношенню до нього. Адже каузативне значення не завжди підкріплюється формою у разі відсутності агентивного об'єкту. Більшість науковців вважають цю конструкцію особливою формою, так званою двокомпонентною структурою, де суб'єкти виконують дві ролі – суб'єктну та об'єктну. Обидва компоненти, як правило, виражені живими істотами. Найуживанішим дієсловом у конструкціях такого типу є дієслово *make* та менш уживані *get, compel, have, force*, напр.: англ. *He made the horse run. She forced me to come.*

У сучасній німецькій мові за твердженням російських граматистів Н. Соколової, Н. Молчанової, Е. Гутрової [5] та німецьких дослідників В. Адмоні [1], Е. Агрікола [7] існує 2 стани – активний *(Aktiv)* та пасивний *(Passiv)*. Пасивний у свою чергу розподіляється на пасив-процес та пасив-результат. Стан утворюють транзитивні (перехідні) дієслова, які вживаються не тільки у активному, а й у пасивному чи результативному станах. Семантичні відтінки між активним пасивним та результативним станами можна спостерігати у таких конструкціях, напр.: нім. *Olga deckt den Tisch (Aktiv), der Tisch wird von Olga gedeckt (Passiv); der Tisch ist gedeckt (Stativ).*

Активний стан сигналізує, що суб'єкт є активним носієм дії; пасивний стан описує пасивну дію суб'єкта, цільовим пунктом при цьому є процес дії; результативний стан презентує кінцевий результат діяльності. У пасивному стані німецьких дієслів вживаються виключно перехідні дієслова. Проте існує безліч перехідних дієслів, які не утворюють пасивних конструкцій, напр.: нім. *erhalten, behalten, enthalten, haben, bekommen, wissen, besitzen, kennen, treffen, erfahren, kosten.* Пасивні конструкції утворюються за схемою: відмінювана форма допоміжного дієслова *werden* та партицип II основного дієслова.

Пасивні конструкції розгалужуються на три типи: 1) безособові пасивні конструкції, напр.: нім. *Es wird getaut. «Розтає»*; 2) двокомпонентний пасив, напр.: нім. *Das Buch wird gelesen. «Книжка читається»*; 3) трикомпонентний пасив (із персоніфікованим або не персоніфікованим компонентом), напр.: нім. *Das Buch wird von dem Studenten gelesen «Книжка читається студентом»*. Окремо також можна виділити особливу групу дієслів зворотного, напр.: нім. *Ich wasche mich – «Я вмиваюся»* та взаємного стану, напр.: нім. *Sie küssen sich – «Вони цілуються»*. Проте зворотні та взаємні дієслова у сучасній німецькій мові більшість граматистів не зараховують до категорії стану, а просто відносять до дієслівних типів: прості, складні, допоміжні, зворотні, взаємні, безособові тощо [5].

Особливістю німецьких пасивних станових конструкцій є те, що німецькій категорії стану властива темпоральність, одну і ту ж пасивну конструкцію можна вжити у різних часах, теперішньому, минулому, давньоминулому та майбутньому, напр. нім: *Der Text wird in der Stunde gelesen (Präsens Passiv); Der Text wurde in der Stunde gelesen (Imperfekt Passiv); Der Text ist in der Stunde gelesen worden (Perfekt Passiv); Der Text war in der Stunde gelesen worden (Plusquamperfekt Passiv); Der Text wird in der Stunde gelesen werden (Futur I Passiv)*.

В. Бєрков [2] зазначав, що у сучасній ісландській мові є 5 основних станових значень – активне, власно-зворотне, медіальне, взаємне та пасивне. Власно-зворотний стан передає зворотна конструкція (1-ша та 2-га особа дієслова + особовий займенник у непрямому відмінку, 3-тя особа дієслова + зворотний займенник) або ж так званою зворотною формою на *-st*, напр.: ісл. *Hann klæddi sig – hann klæðist* «він одягся». Медіальний (середній) стан передається також зворотною конструкцією або зворотною формою, напр.: ісл. *Hann snýr sér* «він повертається», ісл. *Jörðin snýst kringum sólina «Земля обертається навколо Сонця»*, ісл. *Setjast á stól* «сісти на стілець», ісл. *Mér mistókst það* «мені це не вдалося». Взаємне значення передається зворотною формою або незворотною формою дієслова із взаємним займенником, напр.: ісл. *Þeir skrifast á «вони листуються», þeir börðust* «вони билися». Пасивне значення виражається конструкцією «*vera* ‘бути’ + дієприкметник II», а також у деяких випадках зворотною формою. Конструкція «*vera* ‘бути’ + дієприкметник II» має значення акціонального та статального пасиву, напр.: ісл. *bókin er skrifuð* означає два варіанти: «книга пишеться», «книга написана». Значення вищенаведених конструкцій визначається контекстом.

Зворотні форми ісландської категорії стану мають перелік особливих відтінків пасивності: результативний (ісл. *Fréttast* «стати відомою (про новину)»); якісно-пасивний (ісл. *Bletturinn þvæst ekki úr* «пляма не відпирається»); можливості сприйняття (ісл. *sjást* «ввижатися»). Пасивну конструкцію утворюють дієслова, які мають керування у непрямих відмінках (знахідному, давальному та родовому), а також мають віддієслівні частки, напр.: ісл. *Hann er settur frá sem yfirmaður* «його звільнено з посади керівника».

Варто зауважити, що пасивну конструкцію «*vera* ‘бути’+ дієприкметник II» у ісландській мові необхідно відрізняти від омонімічної суб’єктно-результативної конструкції, напр.: ісл. *Hann er farinn* «він пішов» та неозначено-особової, напр.: ісл. *Það er barið á dyr* «у двері стукають». Станові значення дієприкметників та інфінітивів також мають свої певні особливості у ісландській мові, а саме: дієприкметник I має активне значення, напр.: ісл. *sofandi* «сплячий», та дієприкметник II від неперехідних дієслів також, напр.: ісл. *kominn* «той, хто прийшов». Дієприкметник II має здебільшого пасивне значення, напр.: ісл. *Kosinn* «обраний». Інфінітиви мають всі станові значення, напр.: ісл. *Bera* «нести», *klæða sig ma klæðast* «одягатися», *talast við* «розмовляти», *vera saminn* «бути складеним» тощо.

Висновки і пропозиції. Отже, порівнюючи типологію граматичної категорії стану у англійській, німецькій та ісландській мовах, можна виокремити ключові спільні (конвергентні) та відмінні (дивергентні) ознаки. Щодо кількості станів, то у німецькій мові налічується два стани – активний та пасивний (пасивний стан розподілено на пасив-процес, та пасив-результат), особливими становими конструкціями вважають комбінації із зворотними та взаємними дієсловами; у англійській мові презентовано підходи: класичний (два стани – активний та пасивний) та новітній (шість станів – активний, пасивний, зворотний, взаємний, середній, каузативний); у ісландській мові виокремлено п’ять основних станових значень – активне, власно-зворотне, медіальне, взаємне та пасивне.

Для категорії стану у німецькій та ісландській мовах дуже важлива така властивість дієслова, як перехідність; для категорії стану в англійській мові більш суттєвою є властивість дієслова мати прямий або непрямий додаток. У англійській мові пасивний стан має досить розгалужені типи, у німецькій мові лише три типи: безособовий, агенсовий та трикомпонентний пасив; до того ж німецькі пасивні конструкції розгалужуються на пасив-процес та пасив-результат; у ісландській мові пасивний стан має лише два типи: акціональний та статальний. Цікавою особливістю є рамкова конструкція, яка є основоположною для німецької мови, де кожен член речення займає фіксоване місце, незалежно від типу станових відношень. Проте у англійській мові є також своєрідна рамкова конструкція для пасивного стану: прийменники вживаються тільки в кінці речення. Конвергентною для порівнювальних германських мов є головна ознака взаємного стану – симетричність, два суб’єкти, що вжиті у конструкції такого типу є комунікативно рівнозначними. Також дієслів такого типу незначна кількість у всіх трьох досліджуваних мовах. Спільним також є наявність класичної конструкції утворення пасивного стану: допоміжне дієслово у комбінації із партиципом у німецькій та ісландській мовах; утворення у досліджуваних германських мовах зворотного та взаємного станів із обов’язковим вживанням займенників. Відмінним є: велика кількість зворотних пасивних відтінків у ісландській мові; типологічна темпоральність німецьких пасивних конструкцій; безліч перехідних дієслів у німецькій мові, які не можуть утворювати пасив; наявність медіального (середнього) стану у ісландській мові і англійській мові та його відсутність у німецькій мові, тощо.

Виникає питання, чому граматичній категорії стану у сучасних германських мовах властиве таке дефініційне та типологічне розмаїття, абсолютно опозиційні та спірні види станових конструкцій та чому, порівнюючи три споріднені германські мови – англійську, ісландську та німецьку, ми спостерігаємо суттєві ареальні відмінності на різних рівнях – морфологічному, синтаксичному, семантичному та ін.. На ці питання можна відповісти, зануривши у дослідження витоків творення та вживання категорії стану у давньогерманських мовах різних ареалів. Про це буде йти мова у подальших наукових розвідках нашого дослідження.

Список літератури:

1. Адмони В.Г. Основы теории граматики (Вопросы теории языкознания). М. –Л.: Наука, 1964. – 104 с.
2. Берков В.П. Исландский язык // Современные германские языки. 2-е изд., испр. и доп. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Издательство Астрель», 2001. – 336 с.
3. Кобрина Н.А. Функциональная модель языка // Язык как функциональная система: Сб. статей к юбилею профессора Новеллы Александровны Кобриной / Тамбовский гос, ун-т им. Г.Р. Державина / Н.Н. Болдырев (отв. ред.). – Тамбов, 2001. – С. 5-21.
4. Смирницкий А.И. Морфология английского языка. – М.: Изд.-во лит: на иностр. яз., 1959. – С. 267.
5. Соколова Н.Б. Справочник по грамматике немецкого язика / Н.Б. Соколова, И.Д. Молчанова, Е.И. Гутрова. – 3-е изд., дораб. – М. Просвещение, 1999. – 383 с.
6. Холодович А.А. Проблемы грамматической теории. –М.: Наука, 1979. – 304 с.
7. Agricola Erhard, Fleischer Wolfgang. Die deutsche Sprache: kleine Enzyklopedie. VEB Bibliographisches Institut, Leipzig, 1969. – S. 613.

Шапочкина О.В.
Институт филологии
Киевского университета имени Бориса Гринченко

ТИПОЛОГИЯ КАТЕГОРИИ ЗАЛОГА ГЕРМАНСКИХ ЯЗЫКОВ В СОВРЕМЕННЫХ ГРАММАТИЧЕСКИХ СТУДИЯХ

Аннотация
Исследована типология категории залога в германских языках разных ареалов. Путем типологического сопоставления английского, немецкого и исландского языков автором выделены типологические особенности категории залога. Особенности создания и применения залоговых конструкций проанализированы на трех уровнях: морфологическом, синтаксическом, семантическом. Благодаря этому в статье представлены ключевые конвергентне и дивергентные признаки категории залога германских языков. В частности обоснованно дефиниционное и типологическое разнообразие, оппозиционные виды залоговых конструкций современных английского, немецкого и исландского языков.

Ключевые слова: категория залога, типология, диатеза, активный залог, пассивный залог, обратный залог, взаимный залог, каузативный залог, средний залог.

Shapochkina O.V.
Institute of Philology
Borys Grinchenko Kyiv University

TYPOLOGY OF THE CATEGORY OF VOICE IN MODERN GERMAN GRAMMATICAL STUDIES

Summary
The typology of the category of voice in the Germanic languages of different areas is studied. By typological comparison of English, German and Icelandic the author singled typological features of the category of voice. Features of creation and application of voice structures are analyzed at three levels: morphological, syntactic, semantic. Because of it this article presents key convergent and divergent signs of the category of voice in Germanic languages. In particular definitional and typological diversity, opposition types of voice structures of modern English, German and Icelandic languages are proved.

Keywords: category of voice, typology, diathesis, active voice, passive voice, reverse voice, mutual voice, causative voice, middle voice.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 371.32+81'24

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ

Валуєва І.В.
Херсонський державний університет

Досліджено теоретичні аспекти професійної підготовка майбутніх учителів початкової школи під час формування навичок писемного мовлення. Розглянуто проблему підготовки майбутнього вчителя англійської мови початкової школи до навчання писемному мовленню є актуальною, тому що зараз часто можна спостерігати недостатній рівень розвитку цього виду мовленнєвої діяльності у молодших школярів. Обгрунтовано одну з найважливіших особливостей вищої педагогічної освіти – зростання значення компетентності майбутнього фахівця. Визначено необхідність в сучасних умовах переглянути фахову підготовку вчителя англійської мови, надавши їй більшої варіативності та гнучкості. Висвітлено, що підготовка вчителя передбачає значне поглиблення деяких тем спецкурсу з урахуванням особливостей навчання основ англомовної мовленнєвої діяльності, організації та планування навчальної і позакласної роботи в початковій школі.

Ключові слова: професійна підготовка, майбутні учителя початкової школи, формування навичок, писемне мовлення, молодші школярі.

У сучасних умовах навчання англійської мови, коли відбуваються реформаційні процеси у системі шкільної освіти, помітно змінюється і роль вчителя. Ефективність навчання безпосередньо залежить від нього, від його професійної майстерності, яка поєднує в собі навички і вміння, професійні знання, досвід педагогічної діяльності та власні творчі й особистісні якості. Сучасний вчитель англійської мови повинен мати достатній обсяг знань з предмету, який викладає і вміє ефективно застосовувати їх на практиці: володіти іноземною мовою, знати, яким чином побудувати навчальний процес для досягнення позитивних результатів та мети навчання. Такий вчитель повинен бути особистістю творчою, уміти співвідносити власний досвід з умовами роботи, шукати раціональні шляхи, ефективні методи, прийоми і форми для досягнення освітніх завдань.

Метою професійної освіти майбутніх учителів іноземних мов початкової школи е формування професійної компетентності; метою методичної освіти – формування методичної компетентності вчителя іноземної мови початкової школи. Визначення основних цілей методичної освіти зумовлює напрями розробки її змісту.

Методична компетентність включає володіння різними методами навчання, знання загальних дидактичних методів, прийомів і уміння застосовувати їх у процесі навчання, знання психологічних механізмів, засвоєння знань і умінь у процесі навчання. Методична компетентність випускників ВНЗ полягає в оволодінні засобами, шляхами, формами, методами, прийомами педагогічних впливів (як виховання, так і перевиховання) та продуктивному їх використанні й диференціації; в умінні ефективно застосовувати теоретичні професійні знання в практичній профілактичній діяльності.

Студенти, майбутні вчителі англійської мови початкової школи повинні набути певного рівня сформованості методичної компетенції вчителя англійської мови початкової школи, достатнього для успішного формування у молодших школярів усіх видів іншомовної комунікативної компетенції як на уроках, так і в позакласній роботі з англійської мови.

Отже, вищезазначені аспекти забезпечують студентів достатнім базовим обсягом професійних знань, умінь і навичок, що допоможуть визивати відповідні мотиви до проведення обраної педагогічної діяльності, формувати упевненість у значущості обраної професії вчителя АМ початкової школи, спонукати до безперервного мовного вдосконалення. Все це формує у студентів готовність до початку власної професійної діяльності з перспективою подальшого її підвищення вдосконалення.

Освіта є однією з найважливіших складових життя суспільства. В умовах швидкого розвитку економіки та техніки освітня система повинна адекватно реагувати на запити суспільства, впроваджуючи інновації та зберігаючи все те цінне, що було напрацьовано не одним поколінням вчених.

У контексті професійної підготовки майбутніх учителів англійської мови одним з завдань, що стоїть перед викладачем ВНЗ, є ознайомлення студентів з теорією сучасного навчання іноземних мов, з сучасними тенденціями в навчанні іноземних мов та спрямування студентів на творчий пошук під час практичної діяльності у школі.

У контексті особистісно-діяльнісного підходу до студента як активного суб'єкта професійно орієнтованого учіння змодельовано колективний результат методичної освіти майбутніх учителів ІМ початкової школи. Особистісний і діяльнісний складники моделі є паритетними. Найвагомішими складниками особистості вчителя ІМ початкової школи є його професійно-педагогічна спрямованість, критичне мислення й особистісні якості; складниками його методичної діяльності – методична культура й освітня автономія.

© Валуєва І.В., 2016

Відповідно провідними напрямами методичної освіти студента як учителя ІМ початкової школи визначено його особистісний і методичний розвиток, об'єкти якого уточнено в аспекті загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти. Пріоритетними об'єктами особистісного розвитку студента є його поведінка, мотиви, цінності, ідеали; когнітивні стилі і риси особистості; методичного розвитку – декларативні знання, навички й уміння та вміння вчитися.

Постановка проблеми. Сьогодні одним із важливих аспектів підготовки вчителя англійської мови початкової школи є формування умінь розвитку писемного мовлення молодших школярів. Проблемою навчання писемного мовлення методисти почали займатися давно і вже знайшли певні шляхи розв'язання цієї проблеми. Письмо та писемне мовлення розглядалось раніше в методиці навчання іноземних мов, головним чином, як засіб навчання, що знайшло своє відображення в усіх попередніх шкільних програмах. Те, що писемне мовлення не було метою навчання іноземної мови, і було причиною того, що мало уваги приділялося цьому питанню в методичній літературі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробкою комунікативного напряму вивчення англійської мови в різних його аспектах займалося багато наукових колективів і методистів у різних країнах. Найбільш вагомий внесок в обґрунтування комунікативного підходу зробили найпослідовніші його прихильники: Б.В. Бєляєв, І.Л. Бім, П.Б. Гурвіч, Г.О. Китайгородська, Ю.І. Пассов, А.П. Старков (Росія); Л.В. Биркун, О.І. Вишневський, В.Г. Редько, Т.Л. Сірик, Н.К. Скляренко (Україна); Д. Хаймс (Америка); Г. Відоусан, У. Літлвуд (Англія); Г.Е. Піфо (Німеччина).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема підготовки майбутнього вчителя англійської мови початкової школи до навчання писемному мовленню є актуальною, тому що зараз часто можна спостерігати недостатній рівень розвитку цього виду мовленнєвої діяльності у молодших школярів. Причиною цього є те, що, насамперед, не достатньо закладається міцна основа графічних та орфографічних навичок, не формуються навички техніки письма. Однією з причин цього може бути і недостатня кількість вправ для кожного з етапів навчання писемного мовлення у підручниках, навчальних посібниках, які використовуються в школах згідно з Держстандартом. Тому вчителям слід залучати додатковий матеріал та вправи, цікавитись сучасними надбаннями у цій сфері, тобто сприяти тому, щоб у ході навчання учнів початкових класів писемного мовлення ці недоліки були б усунуті. Вищезазначені факти є причиною необхідності подальшого дослідження особливостей навчання писемного мовлення школярів та підготовки вчителів до якісного виконання цього завдання. Недостатня розробленість зазначеної проблеми, об'єктивні труднощі в удосконаленні методичної підготовки майбутніх учителів початкової школи обумовили вибір теми даної статті.

Мета дослідження – обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність формування методичної підготовки майбутніх учителів англійської мови початкової школи до роботи над розвитком писемного мовлення.

Цілі статті. 1) розглянути основні аспекти професійно-методичної підготовки сучасного вчителя англійської мови початкової школи; 2) проаналізувати сучасний стан проблеми розвитку писемного мовлення англійською мовою у початковій ланці освіти; 3) провести критичний аналіз наукової літератури з даної теми; 4) розглянути особливості здійснення процесу навчання у ВНЗ в умовах кредитно-модульної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з найважливіших особливостей вищої педагогічної освіти є зростання значення компетентності майбутнього фахівця. Тому в сучасних умовах доцільно переглянути фахову підготовку вчителя АМ, надавши їй більшої варіативності та гнучкості. Це полягає в забезпеченні основ методичної підготовки студентів до реалізації їх професійних функцій учителя АМ в молодших класах: навчання АМ, а також виховання, освіти і розвитку молодших школярів засобами АМ на уроці та в позакласній роботі. Підготовка вчителя передбачає значне поглиблення деяких тем попередніх років вивчення курсу «Англійська мова з методикою навчання» з урахуванням особливостей навчання основ англомовної мовленнєвої діяльності, організації та планування навчальної і позакласної роботи в початковій школі (І-ІУ класи).

Мета дослідження полягає у забезпеченні основ методичної підготовки студентів до реалізації їх професійних функцій учителя англійської мови в молодших класах: комунікативно-навчальної (формування в учнів молодшого шкільного віку мовленнєвої, мовної, соціокультурної та навчальної компетенції), розвиваючо-виховної, конструктивно-планувальної, гностичної та організаторської функцій, які реалізуються засобами англійської мови на уроці та в позакласній роботі.

Аналізуючи вищезазначені положення програми, можна зазначити, що вони формують кваліфікованих майбутніх учителів АМ початкової школи. Проте в умовах орієнтації на європейську систему вищої освіти виникає потреба у підготовці компетентних фахівців з навчання АМ. Тому, у даному курсі та при вивченні відповідної теми було б доцільно використати компетентнісний підхід.

Компетентний фахівець відрізняється від кваліфікованого тим, що не лише володіє відповідними знаннями, навичками та вміннями, які є необхідними для його плідної педагогічної діяльності, а й вміє реалізувати їх у своїй роботі; безперервно саморозвивається та виходить за межі своєї дисципліни; вважає свою професію великою цінністю. У наш час потреба в компетентності є головною ознакою та потребою кожної людини. Компетентність допомагає фахівцю ефективно вирішувати різноманітні завдання, що стосуються його професійної діяльності [2, с. 23].

Сьогодні особливу роль у формуванні компетентності особистості майбутнього фахівця відіграє компетентнісний підхід у системі вищої освіти. Поняття «підхід» у загальному розумінні означає певну сукупність різноманітних засобів та прийомів, які діють певним чином на когось [7, с. 206]. У науковому розумінні поняття «підхід» трактується як вихідна позиція, що складає основу дослідницької діяльності [1, с. 306]. Загальною ідеєю компетентнісного підходу є ком-

петентнісно-орієнтована освіта, яка зорієнтована на комплексне засвоєння знань та способів практичної діяльності, на основі яких людина успішно реалізує себе в різних галузях [4, с. 8].

Однією із провідних цілей навчання іноземних мов (ІМ) у вищому мовному навчальному закладі (ВМНЗ) є формування у майбутніх учителів ІМ міжкультурної комунікативної компетенції (МКК). Поділяючи думку Н. Ф. Бориско, ми вважаємо, що формування у студентів готовності до міжкультурної комунікації та вмінь навчати її у своїй майбутній професійній діяльності при одночасному досягненні освітніх, виховних і розвиваючих цілей забезпечується формуванням і розвитком МКК у її професійному варіанті [1, с. 67]. Актуальність розгляду питання про використання ділових ігор у вказаних типах навчальних закладів не викликає сумнівів і зумовлюється необхідністю підготовки майбутнього вчителя ІМ до професійної діяльності.

Домінуючими складниками МКК як мети навчання у ВМНЗ вважається комунікативно-філологічна компетенція (КФК) і комунікативно-професійна компетенція (КПК). Під КФК компетенцією, слідом за Н.Ф. Бориско, ми розуміємо здатність та вміння вчителя ІМ використовувати лінгвістичні й літературознавчі знання для вирішення практичних завдань у професійній діяльності у школі; КПК у свою чергу, притаманна лише вчителям ІМ і визначає та передбачає володіння ІМ на адаптивному рівні, а саме: як засіб організації міжкультурного спілкування у класі та засіб навчання спілкування на базі психолого-педагогічних знань і вмінь [8, с. 35-38].

Поняття «комунікативність» розглядали багато дослідників (В.О. Артемов, В.Г. Костомаров, А.А. Леонтьєв, Ю.І. Пасов, С.Л. Рубінштейн, О.Б. Тарнопольський, Н.К. Скляренко, Е.П. Шубін).

Так, Ю.І. Пасов вважає, що комунікативність передбачає мовленнєве спрямування навчального процесу. Практичне мовленнєве спрямування не тільки мета, але й засіб, де і те, і інше діалектично взаємопов'язані.

Принцип ситуативності є провідним і вказує на необхідність організації навчання у природних для спілкування умовах. Реалізація цього принципу передбачає створення та використання ситуацій реального спілкування. Ситуація є «універсальною формою функціонування процесу навчання та є способом організації мовленнєвих засобів, способом їх презентації, способом мотивації мовленнєвої діяльності, головною умовою формування навичок і розвитку мовленнєвих умінь» [3, с. 74].

Наступний принцип – принцип мовленнєвої і розумової діяльності та самостійності. Він полягає в тому, що завдання на всіх етапах навчання мають бути мовленнєвого, творчого характеру різного рівня проблемності та складності, які спонукають учнів до розумової активності та передбачають розвиток механізмів мислення. Значущість цього принципу зумовлена необхідністю розвитку вмінь висловлювання власних думок під час розв'язання проблемних ситуацій, відстоювання власної точки зору.

Реалізацію цього принципу на заняттях з іноземної мови у початковій школі вбачається також в організації інтегрованих уроків іноземної мови з іншими предметами навчального циклу, такими як образотворче мистецтво, музика, фізичне виховання, трудове навчання з метою залучення молодших школярів до систематичного спілкування іноземною мовою.

Висновки і перспективи з даного дослідження. Отже, вимоги до комунікативно-орієнтованого уроку є дуже важливими. Кожна з цих вимог є невід'ємною частиною комунікативно-орієнтованого уроку. Не можна розглядати комунікативний урок без використання хоча б однієї з даних вимог, тож можна стверджувати, що без цих вимог неможливе гарне засвоєння молодшими школярами англійської мови.

Перспективи подальшого дослідження є одержання нових результатів у розробці системи методичної підготовки майбутнього вчителя англійської мови початкової школи до роботи над уміннями і навичками письма за умов кредитно-модульного навчання в межах відповідної навчальної дисципліни.

Список літератури:

1. Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков) / Э.Г. Азимов, А.Н. Щукин. – СПб: Златоуст, 1999. – С. 67-306.
2. Акодес М.И. Сборник текстов на английском языке / М.И. Акодес. – К.: Высшая школа, 1990. – С. 23-27.
3. Ариян М.А. Лингвострановедение в преподавании иностранного языка в старших классах средней школы / М.А. Ариян // Иностранные языки в школе. – 2007. – № 2. – С. 74.
4. Аткинсон Р.К. Человеческая память и процес обучения / Р.К. Аткинсон – М.: Прогресс, 1980. – С. 8.
5. Методика навчання іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах: підручник / Л.С. Панова, І.Ф. Андрійко, С.В. Тезікова та ін. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 328 с.
6. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах. Підручник для студентів // Під ред. С.Ю. Ніколаєвої. – К.: Ленвіт, – 1999. – 320 с.
7. Развитие навыков безпереводного понимания текстов: Пособие для учителей / Шапкина А.Н., Семиряк В.Д., Маликова Т.А. и др. – К.: Рад. шк., 1987. – С. 206.
8. Тарнопольський О.Б. Методика навчання іншомовної мовленнєвої діяльності у вищому мовному закладі освіти: Навчальний посібник / О.Б. Тарнапольський – К.: Фірма «ІНКОС», 2006. – С. 35-38.

Валуева И.В.
Херсонский государственный университет

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ К ФОРМИРОВАНИИ НАВЫКОВ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ

Аннотация
Исследовано теоретические аспекты профессиональной подготовки будущих учителей начальной школы в ходе формирования навыков письменной речи. Рассмотрено проблему подготовки будущего учителя английского языка начальной школы к обучению письменной речи, которая актуальна, потому что сейчас часто можно наблюдать недостаточный уровень развития этого вида речевой деятельности младших школьников. Обосновано одну из важных особенностей высшего педагогического образования – возрастания значения компетентности будущего специалиста. Определена необходимость в современных условиях пересмотреть специальную подготовку учителя английского языка, дав ей большей вариативности и гибкости. Выявлено, что подготовка учителя предполагает значительное значение углубления некоторых тем спецкурсу, учитывая особенности обучения основ англоязычнной речевой деятельности, организации и планирования учебной и внеклассной работы в начальной школе.
Ключевые слова: профессиональная подготовка, будущие учителя начальной школы, формирование навыков, письменная речь, младшие школьники.

Valuieva I.V.
Kherson State University

PROFESSIONAL TRAINING OF THE FUTURE TEACHERS OF PRIMARY SCHOOL FOR THE FORMING OF WRITTEN SPEECH SKILLS

Summary
It is investigated the theoretical aspects of the professional training of future teachers of primary school in the way of the forming of written speech skills. It is considered the problem of the future English language teacher training of primary school for the studying of written speech, which is actual as now it can be often observed the insufficient level of the development of this kind of speech activity of young pupils. It is grounded the one of the important peculiarities of Higher Pedagogical Education – an increase of the meaning of competence of future specialist. It is defined that there is the necessity in the contemporary conditions to look through again the special training of English language teacher, given more variation and flexibility. It is exposed that the training of teacher is supposed the considerable meaning of deepening of some special course' topics, accounting the peculiarities of studying of fundamentals of English language speech activity, organization and planning of studying and non-class in primary school.
Keywords: professional training, future teachers of primary school, forming of skills, written speech, young pupils.

УДК 811.161.1'373.43

СУЧАСНІ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ КОМПЛЕКСИ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ УЧНІВ 1 КЛАСУ

Васильєва О.В.
Херсонський державний університет

У статті здійснено аналіз вимог до сучасних навчально-методичних комплексів з англійської мови для учнів 1 класів стосовно формування у молодших школярів англомовної граматичної та комунікативної компетенцій. Проаналізовано специфіку програмного матеріалу з іноземної мови для дітей 6-річного віку. Визначено основні вимоги до підручників та виявлено відповідність окремих навчально-методичних комлексів з іноземної мови програмним вимогам. Автором проаналізовано методичні рекомендації щодо вивчення іноземної мови в початковій школі у 2016/2017 навчальному році відповідно до листа Міністерства освіти і науки України.

Ключові слова: навчально-методичний комплекс, підручник, англомовна граматична компетенція, комунікативна компетенція, молодші школярі, комунікативні уміння.

Постановка проблеми. У сучасних умовах англійська мова розглядається як засіб спілкування і залучення до культури іншого народу. Особлива увага приділяється навчанню англійської мови школярів в початкових класах. Відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти, прийнятого Постановою Кабінету Міністрів від 20 квітня 2011 року № 462, метою вивчення іноземної мови є формування в учнів комунікативної компетентності з урахуванням комунікативних умінь, сформованих на основі мовних знань і навичок, оволодіння уміннями та навичками спілкуватися в усній і письмовій формі з урахуванням мотивів, цілей та соціальних норм мовленнєвої поведінки у типових сферах і ситуаціях [2].

У сучасній практиці викладання іноземних мов (ІМ), англійської мови (АМ) зокрема, як у нашій країні, так і за кордоном, власне підручник став невід'ємною частиною навчально-методичного комплексу (НМК) з ІМ.

Усі компоненти такого комплексу розраховані на те, що навчання буде здійснюватися на основі їхньої взаємодії завдяки різним каналам сприйняття. Але головною частиною НМК, тим не менше, є книжка для учня – підручник. Тому граматичний матеріал будь-якого НМК, як правило, представлений у самому підручнику. Значна кількість вправ підручників носить комунікативний характер.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблему підручника з АМ для початкової школи досліджувало багато вчених (М.А. Аріян, М.З. Біболєтова, О.Б. Бігич, В.М. Буренко, О.Р. Валігура, І.М. Верещагіна, Н.Д. Гальскова, Я.Б. Кодлюк, О.О. Коломінова, Н.О. Колтко, О.Ю. Король, В.Г. Куліш, М.О. Кучма, Л.І. Морська, Є.Й. Негневицька, З.М. Нікітенко, В.М. Плахотник, В.Г. Редько, Г.В. Рогова, С.В. Роман, В.В. Сафонова, О.М. Соловова, Л.М. Узунова, В.М. Філатов, Л.Я. Хоменко, Г.С. Чекаль, Т.Я. Яковлева та ін.). Науковці аналізують вимоги до структури підручника, виявляють відповідність навчально-методичних комплексів програмним вимогам. Так, наприклад, Я.Б. Кодлюк, розглядаючи книгу як модель цілісного процесу навчання, що повноцінно реалізує свої функції в системі інших навчальних засобів, пропонує комплексний підхід до аналізу підручника, який радить здійснювати за такими напрямами: структура підручника; його функції; поліграфічне оформлення; підручник у системі навчально-методичного комплексу [6, с. 9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Структура, зміст і методичний апарат підручників мають реалізовувати особистісно зорієнтований підхід до навчання, провідні функції підручників (інформаційну, розвивальну, виховну, мотиваційну); відповідати інноваційним підходам у методиці: запитам дітей 6-річного віку, їх прагненню до пізнання, спілкування, різноманітної продуктивної діяльності. Але недостатня увага приділяється аналізу комунікативного матеріалу, представленого в підручниках з англійської мови для 1 класу.

Метою цієї статті є аналіз НМК / підручників з АМ для учнів 1 класів з точки зору формування у молодших школярів англомовної граматичної та комунікативної компетенцій. **Завданнями** статті є: 1) проаналізувати серію НМК О.Д. Карп'юк; 2) проаналізувати серію НМК А.М. Несвіт; 3) проаналізувати серію НМК «Wonderland» авторів С.В. Роман, Г.С. Чекаль, О.О. Коломінової. Головними критеріями аналізу вищезазначених НМК з АМ для початкової школи нами було визначено: 1) відповідність чинній програмі для початкової школи; 2) контекстуальне чи позаконтекстуальне ознайомлення з новим граматичним матеріалом; 3) комунікативна орієнтованість вправ на етапі тренування у вживанні нового граматичного матеріалу; 4) наявна кількість комунікативно орієнтованих вправ у розглянутих НМК.

Виклад основного матеріалу. Методичні рекомендації щодо вивчення іноземної мови в початковій школі у 2016/2017 навчальному році відповідно до листа Міністерства освіти і науки України від 17.08.2016 р. № 1/9-437 відображують, що у початковій школі особливо важливо розвивати в дітей позитивну мотивацію до вивчення іноземної мови, а також формувати здатність і готовність до іншомовного навчання на наступному етапі основної школи. Ефективність раннього початку вивчення іноземної мови не викликає сумнівів, тому що мова, вивчена в дитинстві, розкриває мовні й комунікативні здібності учня: мимоволі зіставляються факти двох мов; мовна картина світу створюється окремо для кожної мови. Іншомовна діяльність як новий спосіб спілкування молодшого школяра потребує

© Васильєва О.В., 2016

створення позитивної мотивації, яка є одним із найважливіших психологічних факторів успішності вивчення іноземної мови і ключовим питанням організації навчання молодших школярів [3].

1-й клас початкової школи розглядається як основний у формуванні іноземної вимови, ритміко-інтонаційних навичок та звуко-буквених співвідношень. 35 годин, відведених програмою на вивчення іноземної мови в 1-му класі, діляться на 2 етапи – I півріччя – 16 годин для засвоєння фонологічного аспекту мови (усний увідний курс) і 19 годин (II півріччя) на засвоєння звуко-буквених співвідношень. З метою полегшення оволодіння процесами читання і письма рекомендовано використовувати стандарт напівдрукованого шрифту. В обох випадках оволодіння звуковою та буквеною системами іноземної мови відбувається на основі виділених авторами комунікативних одиниць, які повністю відповідають тематиці ситуативного спілкування та реалізують мовленнєві функції, запропоновані програмою з іноземної мови для 1-го класу. Знайомство учнів зі звуковою системою іноземної мови повинно відбуватися на основі імітативно-ігрових технологій в умовах комунікативних ситуацій, що являють собою сукупність мовленнєвих та немовленнєвих умов, необхідних для здійснення мовленнєвих дій.

На початковому етапі постає відповідальне завдання – закласти основи усієї подальшої роботи з вимови. В оновленій програмі з іноземної мови для учнів 1-го класу виділено найбільш відповідні сфери спілкування, а саме в підручниках представлені: особистісна, центром якої є сім'я, друзі, дозвілля, іграшки, тварини; публічна, що охоплює свята та традиції, пов'язані з ними; освітня, сконцентрована навколо знань предметів шкільного побуту.

Молодшим школярам важливо зрозуміти, що іноземна мова пов'язана з іншим способом життя, конкретними людьми, які живуть в іншій країні та користуються цією мовою. Так, при навчанні та підготовці формування звертання, прощання до знайомих та незнайомих людей у різних життєвих ситуаціях слід акцентувати увагу на значенні етикетних правил, правил рольового етикету, що впливає на процес взаємного розуміння людей, які виховувалися в різних культурах. Уже в початковій школі учень повинен знати як привітати друга, вчителя, які комунікативні одиниці можна використовувати, реагуючи на прості запитання типу «Як справи?», залежно від ситуації спілкування. Засвоївши, як функціонує даний приклад у створеній комунікативній ситуації, учень легко переносить його в реальну ситуацію в класі, знайомлячись одне з одним і представляючи своїх друзів. Таким чином, саме комунікативна одиниця, що підлягає засвоєнню на уроці, визначає набір і черговість звуків для введення та тренування, а імітативно-ігрові технології сприяють формуванню в учнів усіх компонентів фонологічної компетенції, а саме: ритму, наголосу та інтонації. Принцип міжпредметності реалізується при виконанні учнем завдань у робочому зошиті, де запропоновано домалювати героїв, розмалювати їх, вирізати та зробити власну іграшку, яку вони будуть представляти на уроці, драматизуючи власну казку. Усі завдання робочого зошита сприяють розвитку самостійної навчальної діяльності, вимагають від учнів творчого індивідуального підходу до їхнього виконання. Отже, I півріччя закінчується засвоєнням усієї звукової системи англійської мови і комунікативних одиниць, зумовлених тематикою ситуативного спілкування особистісної сфери («Я», «Мій друг», «Сім'я», «Іграшки»). У II-му півріччі продовжується формування мовленнєвих умінь за темами публічної та освітньої сфер спілкування з основним акцентом на вивченні звуко-літерних співвідношень. Засвоєння даних співвідношень не буде викликати труднощів у дітей, тому що вони вже знайомі зі звуками іноземної мови. Новим буде порівняння звука та літери з одного боку, і порівняння літер іноземної та української мов. До цього часу учні 1-го класу вже знають букви рідної мови і вміють читати, тому засвоєння літер іноземної мови буде значно легшим. Тут також будуть доцільними комунікативно-ігрові технології, за допомогою яких учні не тільки засвоюють усі букви алфавіту, але й відтворюють графічні образи літер, коротких слів, частина з яких уже була засвоєна раніше [1, с. 8].

Усі залучені для цього навчальні засоби, зокрема підручники, як основні носії змісту навчання повинні сприяти вихованню комунікативних потреб у пізнанні інших країн і народів, у пошуку друзів не тільки для спілкування, а й для розв'язання певних проблем власної життєдіяльності. Комунікативна, освітня, виховна і розвивальна цілі оволодіння змістом реалізуються через навчальні тексти й діалоги як основні мовленнєві одиниці.

Вони повинні містити в собі як змістову, так і мовну інформацію та слугувати певними засобами узагальнень іншомовного досвіду школярів. Для успішної реалізації освітньо-розвивального потенціалу іноземної мови зміст підручників повинен сприяти тому, щоб процес залучення учнів до вивчення предмета не тільки розширював їхній світогляд, а й спияв глибшому розумінню власної культури та її ролі у духовному і моральному розвитку людства.

Учні перших класів ще не оволоділи рідною мовою. Вони вивчають букви, письмо та читання на рідній мові, тому перейти до читання і письма на цьому етапі на англійській мові просто неможливо. Це викличе великі труднощі у дітей і ось чому необхідним є усний водний курс, де діти вчаться застосовувати мовленнєві зразки, що подаються у вигляді коротких фраз необхідних для спілкування, а саме: привітатися, попрощатися, вибачитися, подякувати, назвати себе або предмети; представити себе (когось), висловити своє ставлення до чогось; виконати певні дії (подати, взяти, сісти, встати, намалювати, сказати, вийти, зайти, порахувати), дати команду; запросити елементарну інформацію та відповісти.

Серед найбільш поширених підручників з англійської мови для учнів 1-го класу загальноосвітніх навчальних закладів вважаються: «Англійська мова. 1 клас» (авт. Несвіт А. М.), ТОВ «Видавництво «Генеза»; «Англійська мова. 1 клас» (авт. Карп'юк О. Д.), ТОВ «Видавництво «Астон».

У сучасній методиці викладання ІМ підручник є невід'ємною складовою навчально-методичного комплексу з ІМ, адже відіграє важливу роль у правильному та ефективному формуванні іншо-

мовної компетенції в учнів. Основні вимоги до підручника з ІМ виклала Н.І. Гез: 1. системність і комплектність; 2. необхідність врахування особливостей етапів навчання; 3. послідовність матеріалів підручника; 4. врахування особливостей рідної мови; 5. науково обґрунтований підхід до відбору матеріалів навчання; 6. мовленнєва спрямованість матеріалів навчання; 7. концентрична і циклічна побудова.

Таким чином, при аналізі шкільних підручників потрібно враховувати всі зазначені вимоги. Під час аналізу підручників нами було виявлено достатню кількість вправ для формування іншомовної граматичної компетенції. Ми звертали увагу на наявність умовно-комунікативних рецептивно-репродуктивних вправ, які відповідають вимогам до вправ в аспекті комунікативно-когнітивного підходу до навчання ІМ.

Сучасні засоби навчання іноземних мов є важливим невід'ємним компонентом навчального процесу з іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах. В ідеалі усі засоби мають бути представлені в навчально-методичному комплексі, за яким проводиться навчання іноземної мови. Таким чином НМК і є основним засобом навчання у всій повноті його компонентів: книга для учня, робочий зошит, книга для учителя, аудіо-CD, відеозаписи та електронні засоби навчання.

Навчально-методичні матеріали для вивчення іноземних мов мають деякі особливості. По-перше, це комплекти, які складаються щонайменше з трьох компонентів (підручника, робочого зошита та книги для вчителя), а також електронних додатків (наприклад, інтерактивного CD-ROMa та DVD).

Книга для учня (підручник) містить увесь матеріал для поурочного викладу матеріалу і його відпрацювання. Як правило, добре ілюстрована і представлена у кольорі для того, щоб зацікавити та мотивувати учнів. Серед основних вимог, що висуваються до структури та змісту підручника, виділяють такі: підручник має забезпечувати послідовність подачі мовного та мовленнєвого матеріалу від уроку до уроку; зміст підручника має бути комунікативно спрямованим; кожний параграф підручника повинен мати «стрижень», навколо якого будується весь матеріал (таким «стрижнем», наприклад, може бути типова фраза, тема тощо); у структурі параграфа має бути спеціальний розділ – домашнє завдання; структура і зміст підручника мають забезпечувати паралельне оволодіння уміннями й усного, і писемного спілкування.

Робочий зошит пропонує практику з мовним матеріалом, введеним у класі – граматикою і лексикою, і відпрацювання навичок та умінь, переважно читання та письма. Оскільки учні виконують письмові завдання саме у цих зошитах, то вони надруковані в чорно-білому кольорі. Для початкової школи можливий окремий «Зошит для каліграфії» (прописи), який знайомить учнів із латинським шрифтом і допомагає вправлятися в його написанні.

Книга для вчителя має до кожної сторінки даються пояснення для вчителя. Таким чином учитель має все необхідне для роботи в одній книзі. Книга для вчителя, як правило, містить: вичерпний зміст курсу навчання на даному рівні; вступ до курсу; детальні поурочні конспекти, що містять опис порад щодо підготовки до уроку, матеріал і вправи для повторення, необхідну соціокультурну та лінгвістичну інформацію, поради щодо організації кожного етапу уроку і ключі-відповіді до вправ, поданих у підручнику; додаткові завдання на той випадок, коли залишається вільний час до кінця уроку; аудіозаписи для розуміння на слух; короткий огляд введеного лексико-граматичного матеріалу; інший довідковий матеріал; список неправильних форм дієслів тощо; тести (які можна ксерокопіювати).

Аудіо-CD – ці матеріали містять записи текстів і завдань для аудіювання, пісні, вірші і вправи для вимови. Записи, зроблені в професійних студіях акторами-професіоналами, які добре розуміють потреби викладання та вивчення мови, відеозаписи. Відеозаписи стимулюють рольові ігри на уроках і створюють чудові можливості для повторення мовного матеріалу в контексті.

У зв'язку з активним застосуванням комп'ютерів у навчально-виховному процесі сьогодні майже кожний автентичний друкований підручник оснащений електронною версією. Робочий зошит часто містить супутній CD-ROM, який є носієм мультимедійних файлів, налаштованих для активного особистісно зорієнтованого використання текстів та їх аудіо-підтримки, ресурс аудіо та відеофрагментів, а також інтерактивної функції для роботи з тренувальними вправами. Крім того, CD-ROM може входити і до складу підручника, і до робочого зошита, залежності від концепції НМК. Наприклад, у підручнику – це збільшена ілюстративна функція, у робочому зошиті – тренувальна. Якщо такі компоненти супроводжують підручник, то вони традиційно «прив'язані» до змісту розділу підручника, що надає учню можливість мати додатковий матеріал для читання або слухання, звукозаписуючі функції, що допомагають у поліпшенні вимови та монологічного говоріння; а також граматичні і лексичні вправи – наприклад, пошук відповідників, заповнення пропусків, кросворди та інше. Через такі додатки реалізується процес навчання та самоперевірки, що єднією із суттєвих рис автономії учня. Подібні CD-ROMи – дуже важливі для самостійної роботи учнів зопрацювання матеріалу уроку вдома чи у класі під час самопідготовки. Дискнадає можливість працювати за «планом уроку», обраного учнем, а саме – виконання таких завдань і у такому порядку, який потрібен саме йому. Багато дисків до підручників мають додаткові матеріали для тестування, щоб у учня була можливість перевіряти свої знання, включно з граматичними довідниками та міні-словниками. Робота з дисками – необхідна складова сучасного урокуіноземної мови тому, що допомагає поліпшити іншомовні навички (слухання, читання і говоріння).

Під *електронно-освітніми ресурсами (далі – ЕОР)* розуміють навчальні, наукові, інформаційні, довідкові матеріали та засоби, розроблені в електронній формі та представлені на носіях будь-якого типу або розміщені у комп'ютерних мережах, що відтворюються за допомогою електронних цифрових технічних засобів і необхідні для ефективної організації навчально-виховного процесу.

Метою створення ЕОР є модернізація освіти, змістове наповнення освітнього простору, забезпечення рівного доступу учасників навчально-виховного процесу до якісних навчальних та методичних матеріалів, незалежно від місця їхнього проживання та форми навчання, створених на основіінформаційно-комунікаційних технологій.

Проаналізуємо поширені НМК з англійської мови для учнів 1 класу. О. Карп'юк розглядає ІМ як інструмент у діалозі культур а також усвідомлює важливість принципу комунікативності. До переваг підручника можна віднести запропоновані ігрові форми тренування, уявні подорожі до Чарівного острова, подання мовленнєвих зразків з опорою на малюнки, застосування дитячих віршів і пісень. Позитивним є застосування рольових ігор як засобів автоматизації дій учнів з мовним і мовленнєвим матеріалом, а також і залучення невербальних засобів спілкування, покликаних зробити процес іншомовного спілкування більш природним і цікавим для учнів: паралінгвістичних (інтонація, паузація, темп, гучність, ритміка, тональність, мелодика); екстралінгвістичних (сміх, плач); кінетичних (жести, міміка, контакт очей); проксематичних (пози, рухи тіла, дистанція). При цьому в основу відбору лексичного матеріалу покладено мовленнєві потреби дітей. Це назви іграшок, тварин, свят, привітання, фрази знайомства, команди, які використовують під час фізкультхвилинок, тощо. У текстах використані англійські імена та назви свят, серед героїв – Санта Клаус і Мері Поппінс. Це дозволяє формувати соціокультурну компетенцію і вводити учнів у світ культури Англії. Принцип активізації мисленнєво-мовленнєвої діяльності учнів виражається у постановці комунікативних завдань, у формах організації уроку. Проте, недостатня увага приділяється опрацюванню нових лексичних одиниць, роботі над граматичним матеріалом, що негативно впливає на формування комунікативної компетентності молодших школярів. Відсутні завдання на використання міжпредметних зв'язків. У підручниках НМК О.Д. Карп'юк граматичні структури (ГС) подаються у мовленнєвих зразках (МЗ), які входять до складу діалогів або текстів, а також виносяться в окремі рамочки. Опори, які подані в підручниках у вигляді таблиць і МЗ, служать кращому усвідомленню учнями форми, значення і вживання граматичних явищ (ГЯ), що вивчаються. Але відсутні будь-які пояснення щодо форми і функції відповідного ГЯ, що, на нашу думку, є раціональним, особливо на початку вивчення АМ молодшими школярами. На жаль, в усіх підручниках цього НМК інструкції до вправ мають некомунікативний характер [4].

Підручник «Англійська мова. 1 клас» (авт. А. Несвіт) укладено відповідно до нової програми з ІМ, рекомендованої МОН України для оволодіння англійською мовою в 1-му класі загальноосвітніх навчальних закладів. Зміст видання побудовано за тематико-ситуативним принципом. Організація навчального матеріалу забезпечує інтегрований розвиток навичок і вмінь аудіювання, говоріння, читання, письма та передбачає використання інтерактивних методів навчання. Підручник вдало реалізує комунікативний підхід до викладання та вивчення іноземних мов.

Передбачається формування вмінь та навичок для самостійного розв'язування комунікативних завдань англійською мовою в усному мовленні, читанні, аудіюванні та письмі в межах визначених тем та сфер спілкування. Враховано навчання міжособистісного спілкування; розширення обсягу лінгвокраїнознавчих знань. Зміст підручника підібрано таким чином, що створюється відповідна мотивація, стимулюються мисленнєво-мовленнєві функції, актуалізуються отримані раніше лінгвістичні знання, мовленнєві засоби.

Структура кожного підручника є чіткою і послідовною, вона відображає специфіку предмету іноземна мова, яка полягає у тому, що провідним компонентом змісту навчання іноземної мови є не основи наук, а способи діяльності – навчання різних видів мовленнєвої діяльності: говоріння, читання, аудіювання, письма. Ключові вимоги програми для 1 класу:

– з аудіювання – учні лише розрізняють та сприймають прослухане;

– з усного мовлення – лише відрекомендовують, називають та описують (замість розповідають), мовлення учня має відповідати його віку;

– з читання – лише озвучують букви алфавіту, слова, словосполучення, повторюють за учителем (замість читають);

– з письма – лише пишуть літери алфавіту, відтворюють (тобто обводять) графічний образ букв, слів, словосполучень (замість пишуть самостійно чи під диктовку, чи списують) [8, с. 5].

В підручниках А. Несвіт явища граматики вивчаються шляхом сприймання МЗ в усному мовленні без пояснень. Ознайомлення з новим ГМ відбувається у коротких мікродіалогах/мікротекстах, супроводжується виділенням синім кольором, інколи ГМ виноситься в рамочки/таблички, де висвітлено утворення і вживання певного ГЯ. ГМ відпрацьовується в невеликих діалогах або мікромонологах, вправах на заповнення відповідей на запитання, пропусків у реченні з наданими МЗ. У блоках «Grammar Revision» спостерігаємо таблички на утворення і вживання ГМ, на відпрацювання якого було відведено недостатньо вправ в основному змісті уроку У підручнику знаходимо достатню кількість тренувальних вправ з граматики, але інструкції до них здебільшого мають некомунікативний характер (близько 1/5 усіх вправ має умовно-комунікативну, інколи комунікативну інструкцію). У робочому зошиті в цілому представлена достатня кількість вправ, але вони переважно теж мають некомунікативний характер [7].

Розглянемо особливості подачі АГМ у серії НМК «Wonderland»: Як зазначають автори вищезазначеного НМК, розвивальний і гуманістичний характер раннього навчання АМ, який реалізовано за допомогою НМК «Wonderland», сприяє тому, що дітей молодшого шкільного віку починає приваблювати навчальний процес з мови, який підводить їх до систематизації вивченого ГМ і до самостійного узагальнення його у процесі роботи. З метою формування мовленнєвих навичок та розвитку умінь оперувати конкретним мовним матеріалом, граматичним у тому числі, пропонуються сценарії вирішення учбових задач, які представлені як цілісні методичні блоки. Виконання кожної задачі закінчується виходом учнів

у мовленнєву практику, максимально наближену до реальної ситуації спілкування, здебільшого міжкультурного характеру. Ознайомлення з граматичними поняттями відбувається в образній, персоніфікованій формі (наприклад, «Міс Граматика», «брати-артиклі», український король дієслів «бути», англійський король дієслів «to be» тощо), у вигляді цікавої евристичної бесіди. Відбувається детальне пояснення ГМ і порівняння його з явищами рідної мови. Закріплення і відпрацювання ГМ пропонується з використанням лічилок, драматизацій діалогів, римівок, ігрових ситуацій, кубиків.

Аналіз вимог, якими повинні бути підручники у 1 класі, показав, що у початковій школі важливо зацікавити учнів вивченням іноземної мов, викликати в них позитивне ставлення до предмета, вмотивовувати необхідність і значущість володіння іноземною мовою як неповторним засобом міжкультурного спілкування.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, проаналізувавши НМК з АМ, ми прийшли до висновку, що в усіх НМК спостерігається невідповідність програмному граматичному мінімуму, у багатьох не приділяється належна увага етапу ознайомлення з новим граматичним матеріалом, як і етапу тренування у вживанні, не враховуються психофізіологічні особливості молодших школярів при укладанні вправ (одноманітність прийомів роботи). Тому авторам підручників необхідно ставити особливо високі вимоги до якості та кількості навчального матеріалу, його доступності та посильності, враховувати дані психолінгвістичних досліджень щодо послідовності вивчення ІМ учнями цього вікового періоду, а також комунікативний підхід в укладанні інструкцій до вправ. Перспективою подальших досліджень є укладання підсистеми вправ на комунікативно-ігровій основі.

Список літератури:

1. Голобородько Е. П. О некоторых аспектах отбора дидактического материала для речевых упражнений // Язык и литература в школе. Украинский вестник. – 1995. – № 3. – С. 6–9.
2. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2011. – № 7. – С. 1–18.
3. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.
4. Карп'юк О. Д. Англійська мова (підручник для 1 класу загальноосвітніх навчальних закладів) / О. Д. Карпюк. – Тернопіль: Астон. – 2012. – 136 с.
5. Карп'юк О. Д. Особливості комунікативно-орієнтованого навчання англійської мови у початковій школі за серією навчально-методичних комплектів для 2–4 класів загальноосвітніх навчальних закладів: Метод. посібник для вчителів / О. Д. Карп'юк. – К.: Навчальна книга, 2004. – С. 4–20.
6. Кодлюк Я. П. Підручник для початкової школи: дидактико-методичний аспект / Я. П. Кодлюк. – Тернопіль: ТНПУ, 2009. – 100 с.
7. Несвіт А. М. Англійська мова: підручн. для 1 кл. загальноосв. навч. закл. / А. М. Несвіт – К.: Генеза, 2014. – 176 с.
8. Савченко О. Я. Без якісного підручника якісна шкільна освіта неможлива / О. Я. Савченко // Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць / редкол. – К.: Комп'ютер у школі та сім'ї, 1999. – С. 3–6.

Васильева О.В.
Херсонский государственный университет

СОВРЕМЕННЫЕ УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ КОМПЛЕКСЫ ПО АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ ДЛЯ УЧАЩИХСЯ 1 КЛАССА

Аннотация
В статье проведен анализ требований к современным учебно-методическим комплексам по английскому языку для учащихся 1 классов в отношении формирования у младших школьников англоязычной грамматической и коммуникативной компетенций. Проанализирована специфика программного материала по иностранному языку для детей 6-летнего возраста. Определены основные требования к учебникам и выявлено соответствие отдельных учебно-методических комлексов по иностранному языку программным требованиям. Автором проанализированы методические рекомендации по изучению иностранного языка в начальной школе в 2016/2017 учебном году в соответствии с письмом Министерства образования и науки Украины.
Ключевые слова: учебно-методический комплекс, учебник, англоязычная грамматическая компетенция, коммуникативная компетенция, младшие школьники, коммуникативные умения.

Vasylieva O.V.
Kherson State University

MODERN TEACHING MATERIALS OF THE ENGLISH LANGUAGE FOR 1 FORM PUPILS

Summary
This article analyzes the requirements of modern teaching materials in English for 1 form pupils regarding the formation of English grammar and communicative skills of primary school children. The specificity of program material of the foreign language for 6 years children is given. The basic requirements for textbooks are described and their correspondence to the foreign language program requirements is shown. The author analyzes the guidelines for the foreign language learning at primary school in 2016/2017 academic year, according to the letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine.
Keywords: teaching materials, textbook, English grammatical competence, communicative competence, primary school pupils, communication skills.

УДК 811.111:811.161.1(045)

ПОРІВНЯЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ НА МОРФОЛОГІЧНОМУ ТА СИНТАКСИЧНОМУ РІВНІ ДЛЯ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ-ІНОЗЕМЦІВ АНГЛІЙСЬКОГО ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ

Висотченко С.В.
Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена публікації звіту про проведений аналіз двох мов, а саме англійської та російської. В статті описується процес проведення аналізу, а також його результати. Розглядається питання інтерференції у навчанні студентів-іноземців англійського писемного мовлення з опорою на російську мову як першу іноземну. Всі результати необхідні для створення комплексу вправ. Необхідно попередити негативні моменти у процесі навчання.
Ключові слова: інтерференція, морфологічний рівень, синтаксичний рівень, частини мови, орфографія.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що вивчення іноземної мови характеризується певними відмінностями від вивчення рідної мови. У процесі вивчення останньої відсутні проблеми щодо мовної системи. За словами Бєляніна В.П., у процесі вивчення іноземної мови необхідно абстрагуватися від уявлення про норми та систему рідної мови. Саме тому студенти застосовують звичні їм синтаксичні структури та способи лексико-семантичної категоризації під час переходу з однієї мови на іншу у процесі спілкування [3, с. 158]. Аналіз проведено для виявлення позитивного та негативного переносу, явища якого повинні бути прийняті до уваги при створенні комплексів вправ для навчання англійського писемного мовлення. Наявність розбіжностей між мовами обґрунтовує значні розбіжності між першою іноземною мовою (російською) та другою (англійською).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі порівняльно-типологічного аналізу мов присвячено багато робіт видатних вчених, а саме Аракіна В.Д., Корунця І.В., Безсмертної К.М., Верещагіна Є.М. та інших.

Невирішені проблеми. У статті розглядається питання інтерференції та переносу у навчанні студентів-іноземців англійського писемного мовлення з опорою на російську мову як першу іноземну.

Завдання статті. Необхідно провести порівняльний аналіз систем вище зазначених мов для з'ясування фактів сумісних явищ та розбіжностей, та для того, щоб з'ясувати критичні моменти, на які необхідно звернути увагу у процесі навчання для попередження інтерференції.

Основний матеріал дослідження. Поняття інтерференції слідом за Є.М. Верещагіним розглядаємо як негативний вплив умінь та навичок, сформованих під час вивчення першої іноземної мови на формування умінь та навичок другої іноземної мови [5, с. 73]. В словнику «Словарь методических терминов» (Азімов, Щукін) мова йде, що міжмовна інтерференція виникає завдяки існуванню розбіжностей в системах мов, які вивчаються [1, с. 97]. Такий контрастний аналіз являє собою співставлення двох мовних систем, а отримана інформація про розбіжності між мовними явищами служить основою для прогнозування труднощів та потенційних помилок [3, с. 295].

Аналіз спостережень показує, що інтерференція частіше проявляється при подібності явищ двох мов, чим при їх розбіжності, до того ж не всі помилки можуть бути пояснені завдяки інтерференції навичок, оскільки перша іноземна

© Висотченко С.В., 2016

мова заважає другій з точки зору різних причин; замість інтерференції навичок можуть вживатися правила другої іноземної мови, аналогів яких не існує в першій іноземній. Наприклад: поняття означеного (the) та неозначеного артикля (a/an) у мовній системі російської мови не існує.

Незважаючи на значні морфологічні та синтаксичні розбіжності, в англійській та російській мовах склад частин мови є у значній мірі подібним, що можна спостерігати завдяки таблиці.

Таблиця 1

Порівняльно-типологічний аналіз частин мови

Російська мова	Англійська мова
Іменник	Іменник
Прикметник	Прикметник
Займенник	Займенник
Дієслово	Дієслово
Прислівник	Прислівник
Прийменник	Прийменник
Зв'язка	Зв'язка
Частка	Частка
Вигук	Вигук
	Артикль
	Дієслова-зв'язки

Хоча по складу частини мови подібні, їх детальне вивчення свідчить про значні розбіжності між ними, які полягають у складі граматичних категорій та засобів їх вираження.

Іменнику в російській мові притаманна наявність трьох граматичних категорій: категорія відмінку (6 відмінків); категорія числа (однина, множина); категорія роду (чоловічий, жіночий, середній);

А англійській мові іменнику притаманні категорія числа (однина, множина) та категорія детермінативності (означеність – неозначеність, яка виражається за допомогою артиклів у препозиції).

Прикметник у російській мові узгоджується з іменником у роді, числі, відмінку. В англійській мові узгодження не відбувається, єдиною спільною рисою для двох мов є категорія ступеню якості.

Дієслово в російській мові має сім граматичних категорій: категорія виду (доконаний, недоконаний); категорія часу (виражається у формах п'яти часових форм: три форми часу недоконаного виду і двох форм доконаного виду); категорія стану (активний, рефлекторно-середній, пасивний); категорія способу (наказовий, умовно-бажаний); категорія особи (виражена особовими закінченнями); категорія числа (виражена за допомогою закінчень); категорія граматичного роду (у формах однини минулого часу).

Дієслово в англійській мові має наступні категорії: категорія часу (виражена трьома формами – теперішній, минулий, майбутній); категорія способу (дійсний, наказовий, Subjunctive I, Subjunctive II, умовний); категорія стану (активний пасивний); категорія виду (загальний, тривалий); категорія часової відносності (форми перфекту); категорія особи (представлена в теперішньому часі морфемою – e(s) та нульовими морфемами для інших осіб); категорія числа.

Для подальшого порівняльно-типологічного аналізу слід розглянути наступні категорії. Категорія відмінку демонструє єдність значення відношення певного предмета до іншого предмета, дії, чи способів його матеріального, мовного вираження.

Кількість відмінків у різних мовах неоднакова. В російській мові існує 6 відмінків – називний, родовий, давальний, орудний, знахідний, місцевий. Вище зазначеній категорії характерні елементи граматичного значення: предметність, рід, число, істотність, неістотність.

В англійській мові є певна проблема щодо поняття відмінку. Раніше існувала думка про те, що в англійській мові є 4 відмінки: називний, родовий, давальний, знахідний. Але така трактовка була невірною. Таким чином слід зазначити, що в англійській мові всі іменники діляться на два класи: слова, які означають неживі предмети, які не мають категорії відмінку та слова, які означають живі предмети. Їм притаманні 2 відмінки – загальний та присвійний. Але існує думка, що в англійській мові з'явилася нова граматична категорія – категорія присвійності, яка виявляється у вигляді морфеми 's. В системі особових займенників категорія відмінку виражена за допомогою двох відмінків – називного та об'єктного. Все вищезазначене можна показати за допомогою таблиці.

Таблиця 2

	Російська мова	Англійська мова
Наявність відмінків	6 відмінків	Наявність 2 відмінків в системі особових займенників
Узгодження	В категорії відмінку, прикметнику, займеннику	–
Присвійність	–	Має морфологічне вираження у вигляді морфеми 's

Граматична категорія числа існує як в англійській, так і в російській мові. Ця категорія виражає кількісні відносини, які існують в реальній дійсності. Категорія числа виражається за допомогою однини та множини. В російській мові однина іменників виражається за допомогою різних закінчень (морфем) для різних родів. В англійській мові однина представлена нульовою морфемою.

Множина іменників в російській мові виражена певними морфемами. Наприклад: -ы, и – для іменників чоловічого та жіночого роду; -а – для іменників чоловічого та середнього роду. В англійській мові множина представлена у вигляді морфеми -s/es, а також за допомогою чергування голосних (man – men; goose – geese).

Обидві мови мають велику групу іменників, які вживаються лише у множині. Певна частина таких іменників співпадає в обох мовах. Мова йде про іменники, які означають парні або складові предмети. Наприклад: весы – scales, брюки – trousers, очки – spectacles і т.д. Частина таких іменників не співпадає. В одній мові вони вживаються у множині, в іншій – у однині. Наприклад: сани (мн.) – sledge (одн.); качели (мн.) – swing (одн.); обои (мн.) – wallpaper (одн.)

В російській мові відбувається узгодження в числі в прикметниках, займенниках, дієсловах, порядкових числівниках. Таким чином, необхідно зазначити, що категорія числа проникає в усі частини мови в російській мові. В англійській мові категорія числа існує лише в системі іменника. Щодо займенників, то категорія числа існує лише у вказівних займенниках this/that, які у множині мають форми these/those.

Категорія роду в російській мові має велике значення. Іменники мають різні закінчення, які належать до певного роду – чоловічого, жіночого чи середнього. Категорія роду має здатність поєднуватися з певними формами узгоджених слів – прикметниками, порядковими числівниками, присвійними та вказувальними займенниками та утворювати з ними вільні словосполучення. Також іменники узгоджуються з формами дієслова минулого часу. Категорія роду в англійській мові не існує. Лише категорія активності-пасивності має своє матеріальне вираження. Іменники активної категорії співвідносяться з особовими займенниками **he, she** та відповідають на питання **who?** Іменники пасивної категорії співвідносяться з особовим займенником **it** та відповідають на питання **what?**

Категорія означеності-неозначеності вказує на те, що мається на увазі завдяки тому чи іншому іменнику, чи він належить до якогось класу предметів (неозначений артикль), чи предмет якимось чином виділяється з класу однорідних (означений артикль). В англійській мові вище зазначена категорія має артиклі – означений (the) та неозначений (a/an). До семантичних структур даних артиклів входять:

Таблиця 3

a/an	the
- сема класифікації, яка співвідносить предмет з певним класом - сема однини	- сема індивідуалізації - сема унікальності - сема вказівки - сема узагальнення

На відміну від англійської, в російській мові категорія означеності-неозначеності не має морфологічного відображення.

Основним засобом вираження категорії ступеню якості є прикметники. По своєму складу в російській мові прикметники поділяються на три види:

якісні – ознака предмета; відносні – ознака предмета завдяки відношенням з іншими предметами; присвійні – належність предмета особі чи тварині.

В англійській мові існують лише якісні прикметники. Ознака відносності заповнюється атрибутивними словосполученнями: ознака присвійності відображається у словосполученнях, в яких іменник має присвійну частку 's (наприклад: my brother's car).

Поняття компаративності існує в обох мовах. В російській мові ступені порівняння прикметників утворюються синтетичним способом (за допомогою закінчень). В англійській – способом синтетичним для односкладних, аналітичним для багатоскладних.

Щодо категорії виду, то в російській мові виділяють два види: здійснений та нездійснений. Нездійснений виражає дію під час її здійснення. Здійснений – результат дії. В англійській мові категорія виду представлена у вигляді часових форм – Indefinite, Continuous, Perfect, Perfect Continuous.

Щодо стану, то в англійській мові в реченнях переважно вживається пасив (Passive Voice). В російській мові речення вживаються в активному стані.

Все вищезазначене дозволяє нам зробити наступні висновки: деякі поняття граматичних категорій збігаються, деякі значно відрізняються, а деяких зовсім не існує. Отже, в основному можна говорити про прояв негативного переносу; поняття артиклю зовсім не існує в російській мові, а в англійській – поняття роду.

В порівняльно-типологічному аналізі двох мов на рівні синтаксису необхідно відмітити, що синтаксичний рівень має свої певні одиниці – словосполучення та речення. Словосполучення – поєднання двох чи більше значущих слів, які поєднуються на основі певного синтаксичного зв'язку та виконують номінативну функцію. Словосполучення називає предмет, явище, дію, процес. На відміну від словосполучення, речення виражає судження чи питання, граматичною основою якого є предикативність.

Узгодження в обох мовах представлене в групах іменник-прикметник та підмет-присудок. Якщо порівняти узгодження прикметника та іменника, можна побачити значні розбіжності. В російській мові вище зазначені частини мови узгоджуються як в препозиції, тобто стоїть перед головним компонентом (замечательный человек), так і в постпозиції, де прикметник знаходиться після іменника, прикметник виконує функцію предикатива (человек (есть) замечательный). В англійській мові прикметник та іменник узгоджуються лише в атрибутивній групі, коли прикметник стоїть перед іменником (a new school). В російській мові узгодження здійснюється у роді, числі, відмінку, в той час як в англійській мові такого поняття не існує.

Ці факти можуть стати причиною негативного міжмовного переносу під час навчання англійського писемного мовлення.

Порівнюючи узгодження підмета та присудка, можна зробити наступні висновки: підмет та дієслово-присудок можуть узгоджуватися в числі, особі, роді в російській мові в той час, як в англійській підмет та присудок можуть узгоджуватися в числі, особі, хоча це явище зустрічається рідше, ніж в російській мові. Про таке узгодження в англійській мові можна говорити лише у випадку з дієсловом **to be**, а також побудови форми третьої особи однини теперішнього часу (3d person singular, Present Indefinite Tense).

Порівняльно-типологічний аналіз порядку слів у реченні – найважливіший аспект структури речення. Порядок слів у реченні в англійській мові є регламентованим. В російській мові значуще слово може займати у реченні будь-яке місце. Якщо в російській мові з характерним для неї вільним порядком слів у реченні, можливості вираження комунікативного навантаження членів речення за допомогою їх місцезнаходження майже необмежені, то в англійській мові місцезнаходження слова у реченні є основним засобом характеристики його синтаксичної функції.

Основними елементами такого порядку є підмет – присудок – додаток [4, с. 124-125].

Відмінності спостерігаються у побудові заперечних та питальних речень. Прояв інтерференції можна спостерігати на рівні синтаксису. За своєю побудовою питальні речення значно відрізняються при порівнянні двох мов. Заперечення виражається двома способами: за допомогою заперечних часток та за допомогою заперечних слів.

В англійській мові заперечна частка є досить специфічною, вона виступає як службовий придієслівний елемент і не може, на відміну від російської мови, вживатися поруч з іншими словами. Крім того, заперечна частка є придієслівним елементом допоміжного дієслова, що і є певним порядком слів у заперечному реченні в англійській мові. В російській мові заперечна частка може знаходитися у реченні не лише в одному місці, вона вживається поруч з різними елементами речення і навіть підсилює те, що необхідно виразити у тій чи іншій ситуації.

Як і побудова заперечних речень, побудова питальних речень в англійській мові значно відрізняється від побудови в російській. Англійській мові притаманний зворотний порядок слів у питальних реченнях, де на першому місці стоїть допоміжне дієслово, потім підмет та смислове дієслово. В російській мові порядок слів у питальному реченні є нестабільним. Поруч з питальним словом може стояти не лише підмет чи присудок, а й інші члени речення. Отже, як і в питальних, так і в заперечних реченнях двох мов, існують значні розбіжності. Ми можемо стверджувати, що це буде сприяти виникненню негативного міжмовного переносу при оволодінні студентами системою писемного мовлення англійської мови.

Щодо заперечних слів, необхідно відмітити, що в англійській мові одночасне вживання заперечного слова та заперечної частки є неможливим, англійська є мовою одного заперечення. В російській мові, навпаки, одночасно можуть вживатися і заперечні слова, і заперечні частки.

Пунктуаційно правильно оформлене речення як в англійській, так і в російській мові допомагає зрозуміти і сприяє передачі достовірної інформації. Крапка, знак оклику, знак питання в обох мовах ставиться в кінці речення. В простих реченнях комою розділяються однорідні члени речення в англійській та російських мовах. Уточнення та звертання виділяються комами в обох мовах. Можна зробити висновок, що всі зазначені особливості пунктуаційної системи виконують однакові функції. Отже, у даному випадку можна говорити про позитивний перенос.

Проведений аналіз системи писемного мовлення російської та англійської мов на синтаксичному рівні, дозволяє зробити висновок про те, що оволодіння студентами синтаксисом англійської мови пов'язане з певними труднощами, а саме:

– відмінність у формах узгодження прикметника та іменника;

– відмінність у побудові питальних та заперечних речень;

– відмінність у побудові розповідних речень.

З точки зору практичного користування мовленням правильне розміщення слів у реченні є важливою проблемою. Аналітична побудова англійської мови потребує стабільного порядку слів у реченні: підмет – присудок – прямий додаток – непрямий додаток – обставина місця – обставина часу (English: subject – predicate – direct object – indirect object – adverbial modifier of place – adverbial modifier of time). Флективно-синтетична побудова російської мови допускає варіювання порядку членів речення, оскільки наявність морфем відмінків чітко встановлює відношення певного слова до інших слів у реченні незалежно від його місця розташування у реченні [2, с. 252].

Отже, студенти-іноземці (як стверджують викладачі) роблять помилки у розташуванні підмета та присудка, присудка та прямого додатка, обставин часу та місця, розташовуючи їх у реченні по принципу розташування у системі російської мови (речень російською мовою).

Щодо аналізу морфологічної системи мов, які порівнюються, можна сказати, що майже всі граматичні категорії відрізняються у двох мовах, а саме в російській та англійській. Це і є причиною міжмовної інтерференції.

Згідно з практикою викладання іноземних мов слід розрізняти наступні види помилок: фонетичні, графічні, орфографічні, морфологічні, лексичні та синтаксичні. У даному випадку нас цікавлять помилки, які пов'язані з навчанням писемного мовлення. А саме мова йде про графічні, орфографічні, морфологічні, лексичні та синтаксичні помилки.

Під графічними та орфографічними помилками слідом за Бєляніним В.П. ми розуміємо помилки, які виникають у випадку несформованості графічних навичок, несформованості навичок співставлення звуків з відповідними їм літерами, несформовані орфографічні навички володіння системою застосування письмових знаків в конкретних випадках. Щодо морфологічних помилок, то до них відносяться порушення узгодження одиниць мови. Якщо мова йде про лексичні помилки, то мається на увазі неправильне вживання лексичних одиниць. Під синтаксичними помилками ми розуміємо порушення правильної побудови словосполучень та речень [3, с. 158-159].

Коли студенти вивчають дві іноземні мови, то передбачити та попередити помилки дуже складно, тому що існують, як було зазначено раніше, певні відмінності у системах мов, які вивчаються. Таким чином, можна констатувати наявність міжмовних та внутрішньомовних помилок. Якщо мова йде про міжмовні помилки, то мається на увазі та ситуація, коли явища однієї іноземної мови впливають на іншу. А якщо йдеться про внутрішньомовні помилки, то слід звернути увагу на особливості оволодіння системою мови. В.П. Бєлянін констатує факт поняття «культурний шок», під яким ми розуміємо ситуацію, коли студенти не можуть провести паралелі між мовами, які вивчаються. В результаті вони не розуміють норми нової для них культури, під якою мається на увазі вивчення іноземної мови. Але вище зазначена проблема зникає у процесі знайомства з іншомовною культурою [3, с. 163].

Беручи до уваги все зазначене раніше, можна відмітити те, що особливо ефективними повинні бути спеціально підготовані вправи, оскільки саме вони необхідні для оволодіння мовним матеріалом, пов'язаним з висловленням думок у письмовій формі. Результати, отримані внаслі-

док порівняльно-типологічного аналізу, свідчать про те, що заздалегідь можна попередити області міжмовної інтерференції.

Наступним завданням нашого дослідження була розробка комплексу вправ для навчання студентів-іноземців англійського писемного мовлення на основі методу активізації. Вправи, які увійшли до вищезазначеного комплексу, були створені відповідно до проблем інтерференції та переносу, розглянутих у даній статті.

Список літератури:

1. Азимов Э.Г., Щукин А.И. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков). – СП.-б: Златоуст. – 1999. – 172 с.
2. Аракин В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков: Учеб. пособие для студентов пед. институтов. – Л.: Просвещение, 1979. – 259 с.
3. Белянин В.П. Психолингвистика: Учебник. – М.: Флинта, 2003. – 226 с.
4. Бессмертная К.М. К вопросу об обучении средствам коммуникативного членения при преподавании английского языка как второго // Методика преподавания иностранных языков в вузе: Сб. науч. трудов. – Вып. 89. – М.: МГИИЯ им. Мориса Тореза. – 1974. – С. 120-140.
5. Верещагин Е.М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 160 с.

Высотченко С.В.
Киевский национальный лингвистический университет

СРАВНИТЕЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СИСТЕМ АНГЛИЙСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ НА МОРФОЛОГИЧЕСКОМ И СИНТАКСИЧЕСКОМ УРОВНЯХ ДЛЯ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ-ИНОСТРАНЦЕВ АНГЛИЙСКОЙ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ

Аннотация
Статья Высотченко С.В. «Сравнительно-типологический анализ систем английского и русского языков на морфологическом и синтаксическом уровнях для обучения студентов иностранцев английской письменной речи» посвящена публикации отчета о проведенном анализе двух языков, а именно английского и русского. В статье описывается процесс проведения анализа, а также его результаты. Рассматривается вопрос интерференции в обучении студентов-иностранцев английской письменной речи с опорой на русский язык как первый иностранный. Все результаты необходимы для создания комплекса упражнений. Необходимо предупредить негативные моменты в процессе обучения.
Ключевые слова: интерференция, морфологический уровень, синтаксический уровень, части речи, орфография.

Vysotchenko S.V.
Kyiv State Linguistic University

COMPARATIVE-TYPOLOGICAL ANALYSIS OF ENGLISH AND RUSSIAN LANGUAGE SYSTEMS ON MORPHOLOGICAL AND SYNTACTIC LEVELS FOR TRAINING FOREIGN STUDENTS ENGLISH WRITING

Summary
Comparative-typological analysis of English and Russian language systems on morphological and syntactic levels for training foreign students English writing» is devoted to the publication of the report on the carried-out analysis of two languages such as English and Russian. The article shows the process of carrying out the analysis and its results are described. The issue of interference in teaching foreign students the English written language based on Russian language as the first foreign is also researched. All the results are needed to create a set of exercises. It is necessary to prevent negative aspects in the process of teaching.
Keywords: interference, morphological level, syntactical level, parts of speech, spelling.

UDC 378.14+331.101.3

FEATURES OF MOTIVATION DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL ACTIVITY OF STUDENTS OF SOCIOECONOMIC SPECIALTIES

Voloshko L.B.
Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

The article analyzes the results of the diagnostic experiment conducted to examine the level of motivation of future professional activity of students of socioeconomic specialties. Interpretations of structure and maintenance of the personality's motivational sphere are considered. The author reveals psychological and pedagogical conditions of positive motivation formation of future careers of the students of socioeconomic specialties. The importance of group learning activities, training forms of education, technology portfolio in the training of future specialists of socioeconomic branch is proved.
Keywords: motivation of professional activity, motivation of educational activity, students of socioeconomic specialties, group educational activity, professional trainings, portfolio technology.

The problem of the article. Specialists of socioeconomic professions (person – person type), who provide solving of the general population's social problems are of the extreme demand in Ukraine. The request for the competitive specialist of socioeconomic areas with creative features, with highly developed intersubjective abilities and creativity is a tendency of development of modern society. However, currently there is a discrepancy in the content of vocational training of future specialists of socioeconomic specialties to the nature of requirements of modern society, and also their insufficient psychological readiness for professional work in the socioeconomic areas. In particular, it is connected with insufficiently developed motivation to the chosen professional activity, deficiency of necessary knowledge of professional image formation and ways of its updating in modern difficult economic conditions.

The analysis of main researches and publications. Motivational component is extremely important for the formation of professional competence and competitiveness of future specialists of socioeconomic areas. From the point of psychological view professional activity is considered as the process consisting of a set of ordered actions which are characterized by motivational, targeted and executive aspects. In the implementation of any kind of activity the defining part is assigned to its motives. Unmotivated activity does not exist (L. Vygotsky, A. Leontiev). Motivation is considered as a process of mental regulation of specific activities, as a mechanism to determine the origin, direction and methods of specific forms of activity.

Motive is a complex mental formation, which builds the subject itself. High level of motivation characterizes development of a social component of specialist's competitiveness and higher general level of competitiveness in the labour market respectively. On the contrary, lack of motivation (ceteris paribus) reduces competitiveness of an employee of socioeconomic area [4].

The analysis of psychology and pedagogical literature showed the absence of unanimity scientists' views concerning an interpretation of structure and the maintenance of the motivational sphere of the personality. Motivation is characterized as set of the factors defining and directing person's behavior (E. Ilin); motives that lead to activity of the individual and determine its orientation (L. Bozhovych); process of action of motives (K. Khekkhauzen). In pedagogical literature motives of educational activity are classified into groups: by orientation – social and informative (M. Vovchyk-Blakytna, A. Markova); by modality – positive and negative (B. Dodonov, P. Yakobson); by localization of incentives of behavior – external and internal (M. Rogov); by procedural and productive orientation – discrete and procedural (I. Zymnia). Numerous studies demonstrate that efficiency of future professional activity of students depends on a ratio of the specified types of motives in their motivational sphere (R. Borkivska, V. Morhun etc.).

The allocation of unsolved aspects of the problem. Formation of positive learning motivation, motivation of professional work and interest in the chosen specialty of future specialists of socioeconomic areas acts as a psychological condition of preparation for professional activity success (A. Markova, O. Moroz etc.). The way to effective professional activity of future specialists of socioeconomic specialties lies through understanding of their motivation. Only knowing what motivates someone, what encourages him to act, which motives are the cornerstone of his actions, it is possible to try to develop an effective system of forms and methods of management of professional activities.

In this regard, the study of motives that encourage students of socioeconomic specialties to seize future profession, determination of optimal conditions for their formation is an important task of the theory and methods of professional education.

The purpose of the article is justification of psychology and pedagogical conditions of formation of professional activity motivation at students of socioeconomic specialties for the purpose of successful professional activity in the long term.

The main material. To study the level of motivation we conducted a diagnostic experiment, in which students of 1-4 courses of socioeconomic specialty «Health of a Person/Physical Rehabilitation» of humanitarian faculty of Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University and socio-humanitarian faculty of Poltava institute of economy and law took part. The analysis of results of diagnosis of students' learning motivation was determined by the V. Sopov method (in A. Prokhorov's modification) [2], confirmed the domination of low indicators. Low and medium

© Voloshko L.B., 2016

levels of educational motivation were typical for 36.34% and 35.51% of individuals respectively. The optimal level of learning motivation showed only 28.15% of students. There was no respondent with a high level of educational motivation.

Determination of level of motive formation of success achievement was carried out by Y. Orlov, V. Shkurkin, L. Orlova [3]. Analysis of the test results showed that 26,2% of students have low need of success achievement; below an average and average – 37,4% and 25,1% respectively; 11,3% of students showed above an average level of need of success achievement.

A carried-out anonymous survey by T. Shamov method allowed determining students' relation to study. Analysis of the survey showed that the majority of students (51.7%) have low level of relation to educational activity (unstable situational interest); sufficient level (interest in learning process) – characterizes 32,1% of people; optimum (increased cognitive interest to study) – have 16,2% of people.

Unsatisfactory level of educational motives formation of students gave the grounds for the assumption that there can be the several reasons for this: considerable volumes; complexity; high rate of significant educational information with psycho-informational overload of students, especially during the first years; insufficient awareness of the importance of the gained knowledge for future professional activity; imperfection of traditional forms of the educational activity organization, applied learning methods and control; ineffective organization of independent work of students in the classroom and extracurricular time.

The existing system of educational process of higher education institution mostly focuses students on reproductive executive activity, promotes development of avoidance motive, but not achievement of success, forms unsatisfactory informative motivation, creates poor cognitive motivation, fixes poor attitude at a situational interest to studying or forced studying by necessity. Thus, spontaneous development of motivation does not provide formation at a considerable part of future specialists of stable positive educational motives that meet requirements of a profession.

Considering the specifics of educational professional activity of the students of socioeconomic specialties, we characterize compositional structure of their learning motivation as a hierarchically ordered system of motives, which encourages mastering effectively the basics of future professional activity and showing cognitive activity.

In our opinion, optimum motivational basis of students' future professional activity is made by a set of various motives: communicative-empathetic (aspiration to partner communication, productive interpersonal interaction); cognitive (a desire to acquire new knowledge, improve erudition level); professional and practical (a desire to master perfect future profession); procedural (a desire to be a successful subject of professional activity); achievement motives (to succeed); motives of self-affirmation (a desire to occupy a prestigious position among personally significant environment, to earn approval from others); self-improvement motives (aspiration to increase the level of general and professional competence); pragmatic (aspiration to career growth); motives of duty (sense of responsibility for the results of your own activities) [1].

Considering the results of theoretical analysis of the problem and its own pedagogical experience, psycho-pedagogical conditions of optimal motivation of professional activity of the students of socioeconomic specialties are as follows: 1) organizational: prolonged use of various forms of group learning activities of students, professional training and portfolio technology (pic. 1); 2) didactic: avoiding of stereotyped carrying out of educational tasks, individualization of educational and professional activities of students; putting in order burden on a student during independent work; 3) psychological: formation of a sustained interest to a profession; development of perceptual and reflexive abilities of students.

Implementation of the specified conditions is most effective in the course of application of group educational activity of students. In the course of vocational training of students we unite different forms of group work. In particular, group educational activities can be: in terms of educational opportunities for students – homogeneous and heterogeneous; by specifics of the educational objectives distribution – homogeneous, differentiated, cooperated, individual-group; by functioning time – local and prolonged.

In our opinion, group educational activity has considerable potential opportunities for formation of optimum educational motivation of students, which are defined by: providing a positive emotional microclimate comfortable, conditions of training, expansion of opportunities for individualization of training (procedural motives); realization of natural aspiration of students to interpersonal interaction and communication (communicative-empathetic motives); formation of responsible interdependence relationships (motives of self-affirmation); formation of professional responsibility (motives of duty); stimulating cognitive activity of students in the collective solution of problems (cognitive reasons); expedient modeling of future professional situations (professional motives); mediate character of the pedagogical management of small groups, change of the controlling function of the teacher to advisory-tutor function (motives of self-improvement).

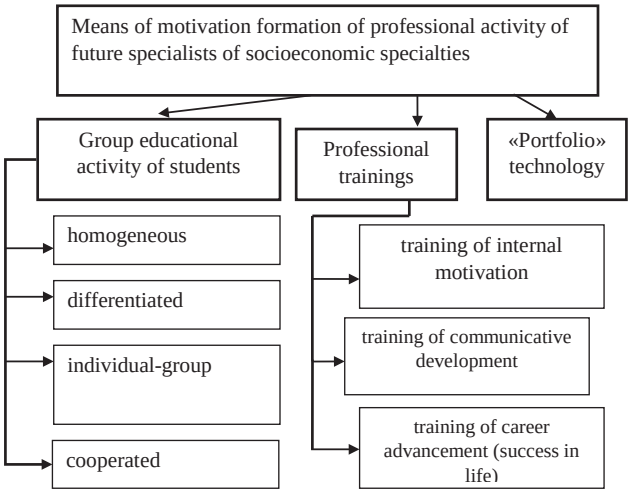

Pic. 1. Means of motivation formation of professional activity of future specialists of socioeconomic specialties

The use of professional trainings can be other psycho-pedagogical condition of formation of educational motivation of students. Training is a planned process of modification (change) of the attitude, knowledge or behavioural skills of a student, through the acquisition of educational experiences or the purpose of achievement of effective implementation in a certain kind of activity or branch [5]. Training technologies of education are noted by many researchers as particularly attractive from the point of view of formation of professional competences of the future specialists of socioeconomic sphere.

We characterize a professional training in organizational aspect as a specific group form of the process organization of training at the higher school with the professional practice-oriented purpose. The educational group of students at the same time becomes educational and training group where the combination of lecture preparation and training exercises with subsequent analysis of situations rising during their performance.

Vocational training for students of socioeconomic specialties should take into account the natural dynamics of individual psychological states of readiness for professional activity, and also the sequence of stages of the complete communicational act which is significant for socioeconomic area from perception and sensitivity (adequate perception of the situation) to professional and personal position definiteness and preparedness for effective interpersonal interaction.

Collective professional training should be directed to the development of professional motivation, personal self-determination in a chosen profession. Programs of such trainings can be of three types: training of internal motivation, training of communicative development; training of personal growth and career advancement.

At the initial stage of vocational training it is expedient to provide intellectual trainings on development of cognitive processes of attention, memory and perception. On 2d and 3d years of vocational training resistance to stress trainings are implemented as ensuring psychophysiological readiness for intense communicative activity in the socioeconomic sphere. On undergraduate years of study for the students of socioeconomic specialties it is pertinent to realize trainings of verbal public communication and imagemaking.

At the final stage of vocational training in a higher educational institution (the 4th year of a bachelor degree, magistracy) it is expedient to provide trainings of personal growth and a portfolio technology (for example «portfolio of career advancement»).

It is necessary to consider existence of more profound knowledge and practical skills in comparison with the bachelors' level; experience of participation in trainings during bachelors' training (during previous years of studying); an orientation of masters training on the administrative activity functions performance in the branch.

A portfolio technology may be useful for students of socioeconomic professions. Under the portfolio technology we understand specially organized collecting of proofs of professional growth of students which serves as way of a system reflection of its own activity and representation of its results for the current assessment of the developed competences for the purpose of future competitive entry into the market of work. Uniqueness of the portfolio consists that its use has bilateral character. On the one hand, teachers and students are interested in it, on the other hand, possible potential employers.

Formation of students' portfolio is a creative work which allows analyzing and generalizing results of educational activity and stimulating further professional development on the basis of comprehensive system judgment. Our developed and applied portfolio technology consists of four parts.

The first part consists of introduction which begins with the title page and contains the following information: surname, name, patronymic name, year of receipt, name of department, resume and photo image. The second part is «My achievements» which includes the following four parts: certified documents (certificates, thanks, diplomas etc.) confirming individual student achievements; information on training in higher education institution (the list of professional competence and assessment on all disciplines and practices, an indicator of the general rating of the student). The third part «Additional education» can include information on participation in different types of conferences, competitions, trainings, courses, master classes and so forth. Reviews of teachers, managers of various levels, fellow students, and a review of the student's work (development) can be presented in the fourth section «Assessment of educational achievements».

Consequently, the portfolio allows considering results of different types of activity of students of socioeconomic specialists: educational, creative, social, communicative. The portfolio becomes one of means which provides «start» of mechanisms of self-education, self-knowledge and self-updating of the personality and promotes formation of positive professional motivation of future experts of socioeconomic specialties.

Conclusions. 1. Professional motivation is one of the characteristics of professionalism, professional competence of a specialist of the socioeconomic field. Professionalization of students of socioeconomic specialties at higher education institution requires the formation of their professional motivation, transformation of the general motives in concrete and specific purposes under the influence of the characteristic content and conditions of educational vocational training.

2. Motives of professional activity of students socioeconomic specialties are analyzed, domination of the low and average level of educational motivation, situational motive of leaving, but not achievement of success is revealed.

3. Psycho-pedagogical conditions of motivation formation of professional activity are characterized; potential of group learning activities for students, training forms and portfolio technology in the context of professional motivation of the students who are learning socioeconomic profession were justified.

We connect prospects of further researches with studying of dynamics of motives of professional activity at students of socioeconomic professions in the course of educational vocational training at diversified universities.

References:

1. Волошко Л. Б. Формування навчальної мотивації студентів вищих закладів освіти // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: наукова монографія за ред. Єрмакова С. С. – Харків: ХДАДМ (ХХПІ), 2007. – № 3. – С. 33-36.
2. Прохоров А. О. Методики диагностики и измерения психических состояний личности / А. О. Прохоров. – М.: ПЕРСЭ, 2004. – 176 с.
3. Шевандрин Н. И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности: учеб. для студентов высших учебных заведений. – М.: ВЛАДОС, 2001. – 512 с.
4. Озерникова Т. Г. Мотивация и конкурентоспособность работников: проблемы взаимосвязи / Т. Г. Озерникова // Известия Иркутской государственной экономической академиию. – Выпуск № 1/2005. – С. 71-74.
5. Новікова Л. М. Тренінг як засіб активізації навчання у вищій школі: науково-методичний посібник / Л. М. Новікова. – Павлоград: ЗДІЕУ, 2008. – 110 с.

Волошко Л.Б.
Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОТИВАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СТУДЕНТІВ СОЦІОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Анотація
У статті проаналізовано результати діагностичного експерименту, проведеного з метою вивчення рівня мотивації майбутньої професійної діяльності у студентів соціономічних спеціальностей. Розглянуто трактування структури та змісту мотиваційної сфери особистості. Автором розкрито психолого-педагогічні умови формування позитивної мотивації майбутньої професійної діяльності у студентів соціономічних спеціальностей. Підкреслено, що шлях до ефективної професійної діяльності майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей лежить через розуміння їхньої мотивації. Обґрунтовано важливість застосування групової навчальної діяльності, тренінгових форм навчання, технології портфоліо у процесі підготовки майбутніх фахівців соціономічної галузі.
Ключові слова: мотивація професійної діяльності, мотивація навчальної діяльності, студенти соціономічних спеціальностей, групова навчальна діяльність, професійні тренінги, технологія портфоліо.

Волошко Л.Б.
Полтавский национальный технический университет
имени Юрия Кондратюка

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ МОТИВАЦИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ У СТУДЕНТОВ СОЦИОНОМИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

Аннотация
В статье проанализированы результаты диагностического эксперимента, проведенного с целью изучения уровня мотивации будущей профессиональной деятельности у студентов социономических специальностей. Рассмотрены теоретические подходы к изучению структуры и содержания мотивационной сферы личности. Автором раскрыты психолого-педагогические условия формирования мотивации будущей профессиональной деятельности у студентов социономических специальностей. Подчеркнуто, что путь к эффективной профессиональной деятельности будущих специалистов социономических специальностей лежит через понимание их мотивации. Обоснована важность применения групповой учебной деятельности, тренинговых форм обучения, технологии портфолио в процессе подготовки будущих специалистов социономической отрасли.
Ключевые слова: мотивация профессиональной деятельности, мотивация учебной деятельности, студенты социономических специальностей, групповая учебная деятельность, профессиональные тренинги, технология портфолио.

УДК 37.013[379:796]

ПЕДАГОГІЧНА ТЕОРІЯ ПРО ПРОБЛЕМИ НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Дерека Т.Г.
Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті проаналізовано проблеми неперервної професійної підготовки фахівців фізичного виховання на сучасному етапі дослідження. Зазначено, що джерелом ідеї неперервної освіти є релігійно-філософські уявлення і вчення про постійне духовне вдосконалення людини. Охарактеризовано положення концепції неперервної освіти. Визначено принципи побудови системи неперервної освіти: цілісності, полікультурності, наступності, інтерактивності, гуманістичної спрямованості, демократизму. Зазначено принципи, що становлять основу для теоретичного та практичного розвитку концепції неперервної освіти. Представлено положення рекомендацій міжнародних організацій праці щодо планування й управління професійним навчанням в масштабі країни. Визначено шляхи реалізації неперервної професійної підготовки з урахуванням світових тенденцій розвитку неперервної освіти. Охарактеризовано функції неперервної професійної підготовки: соціокультурна, розвивальна, загальноосвітня, компенсуючи, адаптивна, економічна. Визначено проблеми неперервної професійної підготовки фахівців фізичного виховання, теоретичні та методологічні засади, що досліджено науковцями. Представлено напрями наукових досліджень у галузі фізичного виховання і спорту. Зазначено, що професійна підготовка фахівців фізичного виховання здійснюється в процесі навчання у вищому навчальному закладі за відповідними освітньо-професійними, освітньо-науковими, науковими програмами; на таких рівнях вищої освіти: початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти; перший (бакалаврський) рівень; другий (магістерський) рівень; третій (освітньо-науковий) рівень; науковий рівень. В результаті успішного виконання відповідної освітньої (освітньо-професійної чи освітньо-наукової) або наукової програми фахівцю присуджується відповідний ступень вищої освіти: молодший бакалавр; бакалавр; магістр; доктор філософії; доктор наук.

Ключові слова: методологічні засади, педагогічна теорія, професійна підготовка, теоретичні засади, фахівець, фізичне виховання.

Постановка проблеми. Інтегрування української професійної освіти в загальноєвропейський й світовий контекст розпочинається з усвідомлення засад і принципів сучасної неперервної професійної освіти та пошуку шляхів її практичної реалізації. На думку дослідників, цьому мають сприяти психолого-педагогічні дослідження різноманітних аспектів функціонування системи неперервної професійної освіти, і перш за все проблеми духовного розвитку людини, максимального розкриття потенціалу кожної людини, її розвитку та формування як суб'єкта соціального життя, підготовки до постійного удосконалення, саморозвитку та самореалізації, що значною мірою пов'язано з якістю системи педагогічної освіти, з теорією і практикою педагогічної майстерності [10, с. 4-5].

Сучасний етап розвитку українського суспільства, нові вимоги до якості професійного рівня фахівців вимагають нових методів, видів, форм освіти. Для цього необхідним є постійне підвищення кваліфікації, поліпшення рівня професійної підготовки, створення високоефективної системи неперервної освіти, розробка її концепції та чіткої структурованості. Це зумовлено протиріччями, які, на нашу думку, існують у сучасному суспільстві між: стандартністю, уніфікованістю змісту освіти та специфічними завданням професійної підготовки; тенденцією до інтеграції наукового знання та екстенсивним зростанням кількості навчальних предметів в різних формах навчання; потребами у фахівцях з творчим ставленням до професійної діяльності, індивідуальними здібностями і уніфікованістю змісту освіти; необхідністю значного підвищення інтелектуального потенціалу суспільства та падінням престижу освіти і професійної компетенції; обсягом і змістом наукової інформації, яка постійно збільшується, та недостатньою гнучкістю навчальних програм; специфікою форм освіти і централізованою системою управління; уніфікованістю програм і принципами індивідуалізації, диференціації, згідно з якими необхідно враховувати різницю в інтелектуальній, емоційній, когнітивній сферах, в психічному розвитку, мотивах та потребах особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Неперервну професійну освіту як педагогічну категорію досліджували такі вчені, як Х. Беднарчик, А.П. Біляєва, О.М. Новиков, І.П. Смирнов. За даними С.Й. Гессена [1], джерелом ідеї неперервної освіти є релігійно-філософські уявлення і вчення про постійне духовне вдосконалення людини. Проблема неперервної професійної підготовки перебуває в центрі уваги сучасної педагогічної науки, про що свідчать дослідження таких вчених, як С.У. Гончаренко, Я.А. Кульбашина, І.Т. Лещенко, Н.Г. Ничкало, С.О. Сисоєва [2, с. 320]. Не менш актуальною є проблема освіти фахівців галузі фізичного виховання та спорту, яку досліджували Г.М. Арзютов, О.Ц. Демінський, А.П. Конох, Л.П. Сущенко, О.В. Тимошенко, Б.М. Шиян, Ю.М. Шкребтій. Дослідники зазначають, що формування змісту підготовки фахівців потрібно розглядати як цілісну, комплексну проблему, вирішення якої необхідно здійснювати на основі ґрунтовних теоретико-методологічних підходів відповідно до стандартів та рекомендацій як Європейського простору вищої освіти [7], так і Національної рамки кваліфікацій та Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.) [3], Концепції розвитку неперервної педагогічної освіти України (2013 р.) [8]. Нині, не достатньо вивченим сучасними на-

© Дерека Т.Г., 2016

уковцями залишається проблема неперервної професійної підготовки фахівців фізичного виховання у педагогічній теорії.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення основних положень педагогічної теорії щодо проблеми неперервної професійної підготовки фахівців фізичного виховання відповідно до сучасних стандартів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи проблему неперервної професійної підготовки фахівців фізичного виховання у педагогічній теорії зазначимо, що педагогічна теорія пізнає закони та закономірності виховання, обґрунтовує його теоретико-методологічні основи, озброює педагогів професійними знаннями про цілі, завдання, зміст, технологію, особливості виховання, навчання, розвитку людей різних вікових груп, уміння прогнозувати, проектувати і здійснювати педагогічний процес [17].

В основу концепції неперервної освіти, запропонованої К. Ленгардом, покладено ідеї гуманізму, загальнолюдські цінності, епіцентром яких є людина, для якої необхідно створювати умови для повноцінного розвитку, всебічної діяльності протягом усього життя на різних етапах її професійного становлення і розвитку, починаючи від вибору напряму професійної діяльності й до постпрофесійного періоду життя [6]. Оскільки процес формування професійної підготовленості триває протягом усього життя, на кожному етапі, на нашу думку, він повинен наповнюватися новим змістом, новими організаційно-педагогічними формами, методами, новими потребами і відповідними підходами до інтегрування індивідуальних професійних, соціальних аспектів життєдіяльності.

Концептуальні положення щодо неперервної освіти як багатоаспектного явища теоретично обґрунтував В. Г. Онушкін. Важливе методологічне значення, як зазначає дослідник, мають принципи побудови системи неперервної освіти, обґрунтовані дослідником, зокрема [11]: цілісності, полікультурності, наступності, інтерактивності, гуманістичної спрямованості, демократизму.

За даними Р. Даве, основою для теоретичного й практичного розвитку концепції неперервної освіти є такі принципи [13, с. 134-135]: охоплення освітою всього життя; розуміння освітньої системи як цілісної, що охоплює дошкільне виховання, основну, послідовну, повторну, паралельну освіту, що об'єднує й інтегрує всі її рівні і форми; включення в систему освіти, поряд з навчальними закладами і центрами підготовки, формальних, неформальних та позаінституційних форм освіти; горизонтальна інтеграції: дім – сусіди – місцева соціальна сфера – суспільство – світ праці – засоби масової інформації – рекреаційні, культурні, релігійні організації та інше; зв'язок між предметами, що вивчаються; зв'язок між різними аспектами розвитку людини (фізичним, моральним, інтелектуальним) на окремих етапах життя; вертикальна інтеграція: зв'язок між окремими етапами освіти (дошкільним, шкільним, післяшкільним), між різними рівнями та предметами в середині окремих етапів, між різними соціальними ролями, що виконуються людиною на окремих етапах життєвого шляху, між різними якостями розвитку людини; універсальність і демократичність освіти; можливість створення альтернативних структур для здобуття освіти; взаємозв'язок загальної і професійної освіти; акцент на самоврядування, самоосвіту, самовиховання, самооцінку; індивідуалізація навчання; навчання в умовах різних поколінь (у сім'ї, в суспільстві); розширення світогляду; інтердисциплінарність знань, їх якості; гнучкість і різнобічність знань, засобів, методик, часу і місця навчання; динамічний підхід до знань – здатність до асиміляції нових досягнень науки; вдосконалення вмінь вчитися; стимулювання до навчання; створення відповідних умов та атмосфери для навчання; реалізація творчого та інноваційного підходів; полегшення перемін соціальних ролей в різні періоди життя; пізнання і розвиток власної системи цінностей; підтримка і поліпшення якості індивідуального та колективного життя шляхом особистого, соціального та професійного розвитку; розвиток суспільства, що виховує і навчає; навчатися для того, щоб «бути» і «ставати» ким-небудь; системність принципів для всього освітнього процесу.

У галузевій Концепції розвитку неперервної педагогічної освіти України зазначено, що основними принципами розвитку неперервної педагогічної освіти є [9]: неперервність; поєднання національних освітніх традицій та найкращого світового досвіду; гнучкість у реагуванні на суспільні зміни і прогностичність; інноваційність.

Рекомендація Міжнародної організації праці щодо планування і управління професійним навчанням в масштабі країни, на нашу думку, є своєчасною та включає такі положення [8, с. 165-181]:

– кожній країні необхідно мати мережу навчальних закладів, які відповідали б потребам населення, кількість, розташування і програми яких мають бути пристосовані до економічних потреб і можливостей зайнятості в усій країні або де це найбільш доцільно (в кожному районі, місцевості);

– цю мережу доцільно організувати таким чином, щоб без утруднень були можливими перехід від одного виду до іншого і доступ до послідовних стадій та до різних ступенів навчання, з тим, щоб будь-яка особа могла досягти найвищого рівня навчання відповідно до своїх здібностей і нахилів;

– шляхи і засоби здобуття професії і оволодіння ремеслом мають бути ефективними для задоволення потреб усіх галузей економічної активності та різноманітних індивідуальних здібностей, інтересів і потреб осіб, які навчаються;

– якщо умови країни не дають можливості створювати повну мережу в національному масштабі, ця країна має вивчити можливості співробітництва з сусідніми державами для створення загальної мережі або одного чи кількох загальних навчальних закладів;

– зазначено, що державні органи і різні громадські організації в кожній країні, які займаються питаннями навчання, допускаючи свободу ініціативи і забезпечуючи пристосування до потреб різних галузей економіки, районів і місцевостей, повинні співпрацювати в розвитку повністю скоординованих засобів навчання.

У Національній доктрині розвитку освіти в Україні у XXI столітті зазначено, що державна політика у галузі освіти, навчання та зайнятості здійснюється з урахуванням світових тенденцій

розвитку неперервної освіти – освіти впродовж життя, відповідно до соціально-економічних, технологічних та соціокультурних змін. Неперервна освіта реалізується через [16]: забезпечення наступності змісту та координації освітньо-виховної діяльності на різних ступенях освіти, які функціонують як продовження попередніх і передбачають підготовку осіб для можливого переходу до наступних ступенів; формування потреби й здатності до самонавчання відповідно до інтелектуальних можливостей особистості; оптимізації системи перепідготовки працівників і підвищення їх кваліфікації, модернізації системи післядипломної освіти на основі відповідних державних стандартів; створення інтегрованих навчальних планів і програм; формування та розвитку навчальних науково-виробничих комплексів ступеневої підготовки фахівців; запровадження та розвитку дистанційної освіти; організації навчання відповідно до потреб особистості і ринку праці на базі професійно-технічних та вищих навчальних закладів, закладів післядипломної освіти, а також використання інших форм навчання; забезпечення зв'язку між загальною середньою, професійно-технічною, вищою та післядипломною освітою.

Як зазначають С.О. Сисоєва, І.В. Соколова, неперервна професійна освіта виконує ряд важливих функцій [15]:

– соціокультурну, розвивальну (задоволення і розвиток духовних запитів особистості, створення умов для її постійного творчого зростання);

– загальноосвітню, компенсуючу (усунення прогалин у базовій освіті, її доповнення новими знаннями, що з'являються в умовах інформаційно-технологічної революції);

– адаптивну (гнучка професійна підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації з метою оновлення професійного досвіду, здобуття іншого фаху в умовах постійних змін на виробництві, розвитку теле- і радіокомунікацій, комп'ютерного доступу до інформаційних банків даних тощо);

– економічну (задоволення потреб держави, регіонів, різних галузей промисловості, сільського господарства і сфери послуг у конкурентоспроможних фахівців, підготовлених до впровадження новітніх технологій, техніки тощо).

Зазначені функції неперервної професійної освіти, на нашу думку, взаємопов'язані та постійно доповнюються новими функціями, що зумовлено динамічністю змін у соціально-культурному розвитку сучасного українського суспільства.

Гарантом неперервної професійної освіти в країні є державна політика України. Основні принципи освіти спрямовані на реалізацію неперервної освіти й закріплені у Законі «Про вищу освіту» [3]. Закон України «Про систему професійних кваліфікацій» (06.09.2012 № 5199-VI) визначає стратегію розробки Національної системи кваліфікацій – єдиної, цілісної, відкритої та гнучкої, яка буде охоплювати всі рівні кваліфікації та види навчання протягом життя – початкового, середнього, професійно-технічного, вищого, післядипломного, неформального та формального, що є важливою умовою побудови конкурентоспроможної економіки, що базується на знаннях [4].

Національна система кваліфікацій включає: Національну рамку кваліфікацій; кваліфікаційні рівні та вимоги; професійні стандарти; механізми оцінки та підтвердження кваліфікацій та компетенцій; систему органів підтвердження кваліфікацій; механізм фінансування Національної системи кваліфікацій.

Законодавчо закріплено 8-ступеневу модель Національної рамки кваліфікацій, зокрема для сфери вищої освіти [7]. Для розробки та прийняття Національної рамки кваліфікацій, як інструмент для порівняння, підтвердження та визнання кваліфікацій за основу взята структура Європейської рамки кваліфікацій (рис. 1).

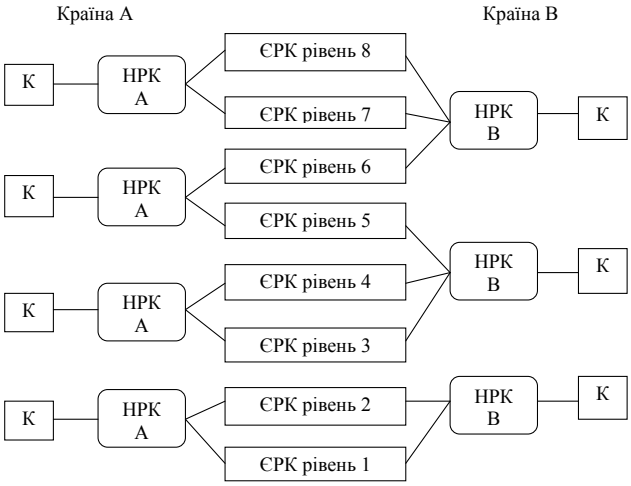

К – кваліфікація
НРК – національна рамка кваліфікацій
ЄРК – Європейська рамка кваліфікацій

Рис. 1. Структура Європейської рамки кваліфікацій

За допомогою Європейської рамки кваліфікацій можна співвіднести знання, вміння, отримані фахівцем в навчальних закладах різних країн. Запропонована модель повною мірою відповідає вимогам Болонського процесу, Європейських систем та рамок кваліфікацій [3].

Важливим напрямом сучасної стратегії професійної освіти є розробка галузевих професійних стандартів – нормативного документу, який включає в себе докладну характеристику вимог до результатів та якості виконання працівниками своїх функцій в межах конкретного виду професійної діяльності (професії), що виражається в компетенціях.

На наш погляд, в нашій країні давно назріла необхідність прозорої процедури розробки та затвердження галузевих професійних стандартів. Оскільки визначення професійного стандарту базується на таких поняттях, як «зміст трудової діяльності» та «умови її реалізації», то починати його розробку потрібно з працедавців, тільки тоді можливо вказати, якими компетенціями та якою кваліфікацією повинен володіти працівник та потім МОН України, керівники навчальних закладів різних рівнів, розроблятимуть освітні стандарти (вимоги до знань, умінь, які повинен отримати фахівець за час навчання).

Для забезпечення функціонування системи фізичного виховання, на думку В. Г. Папуші, необхідні такі умови [12, с. 12]: бажання громадян реалізувати свої права на фізичний і духовний

розвиток; належна матеріально-технічна база; забезпечення галузі «Фізична культура і спорт» висококваліфікованими фахівцями-професіоналами.

На кожному етапі розвитку суспільства важливе значення має рівень розвитку фізичного стану людини його рухових якостей, готовності до професійної, суспільної та військової діяльності. Основними джерелами виникнення і розвитку теорії фізичного виховання дослідник визначає [12, с. 5]: практика фізичного виховання (практика вітчизняних та зарубіжних шкіл фізичного виховання, українські національні традиції); практика суспільного життя (інформація про завдання, ефективність методів, засобів і форм фізичного виховання); прогресивні ідеї філософів, педагогів, психологів, лікарів про зміст і шляхи виховання в людині потреби дотримуватись здорового способу життя; результати наукових досліджень в галузі фізичної культури і спорту; результати досліджень у суміжних галузях знань (філософія, педагогіка, загальна і вікова психологія, біологічні науки тощо).

На основі вивчення проблеми неперервної професійної підготовки фахівців фізичного виховання у педагогічній теорії можна зробити висновок, що дослідниками було обґрунтовано теоретичні та методологічні засади професійної підготовки фахівців. У процесі дослідження теоретичних та методологічних засад професійної підготовки фахівців вченими [2, с. 119]: систематизовано загальні риси розвитку та становлення стандартів вищої освіти (Н. А. Фоменко); визначалися наукові основи професійної підготовки в системі неперервної педагогічної освіти (Л. М. Кравченко); розроблено ступеневу модель професійної підготовки, встановлено стандарти та принципи їх реалізації (В. К. Федорченко); визначено шляхи оптимізації професійної підготовки фахівців фізичного виховання у педагогічних вищих навчальних закладах (О. В. Тимошенко); обґрунтовано критерії ефективності особистісно орієнтованої професійної підготовки фахівців фізичного виховання (Л. П. Сущенко); визначено систему науково-методичного забезпечення підготовки фахівців фізичного виховання до професійної діяльності (О. Ю. Ажиппо); розкрито специфіку формування педагогічної майстерності вчителів фізичної культури (Т. Ф. Матвійчук); визначено теоретико-методичні засади формування здоровязбережувальної компетентності учителів фізичної культури (О. Ю. Анастасова); обґрунтовано та розроблено структурно-компонентну модель професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів фізичного виховання на засадах аксіології (Л. О. Демінська); визначено компоненти акмеологічної компетентності вчителя в системі післядипломної професійної освіти (О. Є. Гречаник).

Відтак, неперервність і різноманітність освіти, як основні її принципи, тісно пов'язані з принципами єдності і наступності в системі освіти, її ступневості, гнучкості і прогностичності. Сутність принципу неперервної освіти полягає в розумінні освітньої системи як цілісної, що охоплює всі ланки на різних етапах життєдіяльності людини, починаючи від дошкільної освіти до післядипломної, перенавчання, підвищення кваліфікації, самоосвіти, тобто відбувається послідовний і взаємопов'язаний процес освіти людини протягом всього життя, що посилює роль особистісної орієнтації в неперервній освіті. При спрямованості на особистість, на думку М. В. Кларіна, акцентується її неперервність у світі особистості – те, що дозволяє здійснювати засобами освіти власні прагнення особистості, допомагає її самореалізації [5].

Неперервна професійна освіта, на думку С. О. Сисоєвої, Т. Б. Поясок повинна сприяти утвердженню особистості як найвищої цінності суспільства, виступити гарантом проти її знеособлення в умовах ринкової економіки, надати можливість самореалізації у професійній діяльності, на практиці реалізувати гуманістичну спрямованість сучасної освіти [14, с. 225]. Система неперервної професійної освіти повинна створюватися для людини, функціонувати і розвиватися в її інтересах, прислуговувати повноцінному професійному розвитку особистості. Крім того, як вважають автори, неперервна професійна освіта виступає найважливішим складником неперервної освіти (освіти протягом життя), відбиває глобальну концепцію «єдності світу», згідно з якою усі структурні складові людської цивілізації взаємопов'язані і взаємозумовлені, і сприяє реалізації гуманістичної парадигми освіти, оскільки у центрі всіх освітніх перетворень висувається людина, створення умов для повного розкриття її здібностей протягом життя.

Висновки. Досліджуючи проблему неперервної професійної підготовки фахівців фізичного виховання у педагогічній теорії зазначимо, що основними її принципами є неперервність, різноманітність, єдність, наступність, гнучкість та прогностичність. Підготовка фахівців з вищою освітою здійснюється за відповідними освітньо-професійними, освітньо-науковими, науковими програмами на початковому, бакалаврському, магістерському та освітньо-науковому рівнях вищої освіти з присудження відповідного ступеня вищої освіти: молодший бакалавр; бакалавр; магістр; доктор філософії. Європейська рамка кваліфікацій, яка була розроблена з використанням конкретних дескрипторів для кожної кваліфікації, включаючи компетенції, пов'язані з результатами навчання та рівень кваліфікації є основою для розробки Національної рамки кваліфікацій.

Таким чином, перспективи подальших наукових розвідок, на нашу думку, полягають у визначенні сучасного рівня знань та вимог до компетентності фахівців фізичного виховання, який вимагає розглядати професійну підготовку як цілісний неперервний процес навчання у вищих навчальних закладах та подальшого самовдосконалення, що сприяє формуванню та розвитку професіоналізму і стимулює досягнення найвищого ступеня розвитку особистості.

Список літератури:

1. Гессен С.И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию / Отв. ред и сост. В.П. Алексеев. – М.: Школа-персс, 1995. – 448 с.
2. Дерека Т.Г. Неперервна професійна підготовка фахівців фізичного виховання: акмеологічні засади [монографія] / Т.Г. Дерека; за ред. С.О. Сисоєвої. – Київ: Видавництво ВП «Едельвейс», 2016. – 528 с.
3. Закон України «Про вищу освіту» (№ 1556-VII від 01.07.2014) [Електронній ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2984-14
4. Закон України «Про систему професійних кваліфікацій» від 06.09.2012 № 5199-VI Режим доступу: http://allsecurity.info/attachments/article/254/UK.zakon_5199-VI_06.09.2012.pdf
5. Кларин М.В. Личностная ориентация в непрерывном образовании // Педагогика. – 1996. – № 2. – С. 15.
6. Леонгард К. Акцентуированные личности / Перевод с нем. В.М. Лещинско // Ростов н/Д: изд-во «Феникс», 2000. – 544 с.
7. Луговий В.І. Міжнародна й національні стандартні класифікації освіти: концепція і реалізація / В.І. Луговий, Ж.В. Таланова. Вісн. НАПН України. – 2013. – № 1. – С. 15-25.
8. Міжнародне законодавство про охорону праці: конвенції та рекомендації МОП: в 3-х т. – К.: Основа, 1997. – Т. 2. – 437 с.
9. Наказ МОН України «Про затвердження галузевої Концепції розвитку неперервної педагогічної освіти» № 1176 від 14 серпня 2013 року. Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/36816/
10. Неперервна професійна освіта: філософія, педагогічні парадигми, прогноз: Монографія / В.П. Андрющенко, І.А. Зязюн, В.Г. Кремень, С.Д. Максименко, Н.Г. Ничкало, С.О. Сисоєва, Я.В. Цехмістер, О.В. Чалий / За ред. В.Г. Кременя. – К.: Наукова думка, 2003. – 853 с.
11. Онушкин В.Г. Теоретические основы непрерывного образования. – М.: Педагогика, 1989. – 207 с.
12. Папуша В.Г. Теорія і методика фізичного виховання у схемах і таблицях. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2011. – 128 с.
13. Профессиональная педагогика: Учебник для студентов, обучающихся по педагогическим специальностям и направлениям. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Ассоциация «Профессиональное образование», 1999. – 904 с.
14. Сисоєва С.О., Поясок Т.Б. Психологія та педагогіка: Підручник для студентів вищих навчальних закладів непедагогічного профілю традиційної та дистанційної форм навчання. – Вид. 2-ге, доп., випр. – Кременчук: ПП Щербатих О.В., 2008. – 532 с.
15. Сисоєва С.О., Соколова І.В. Проблеми неперервної професійної омвіти: тезаурус наукового дослідження: наук. видання / С.О. Сисоєва, І.В. Соколова / НАПН України. Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих, МОН. Маріупольський держ. Гуманітарний ун-т – Київ, Видавничий дім «ЕКМО», 2010. – 362 с.
16. Указ Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти«/ Доктрина від 17.04.2002 № 347/2002. Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/347/2002
17. Ягупов В.В. Педагогіка: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.

Дерека Т.Г.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ О ПРОБЛЕМАХ НЕПРЕРЫВНОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

Аннотация
В статье проанализированы проблемы непрерывной профессиональной подготовки специалистов физического воспитания на современном этапе исследования. Указано, что источником идеи непрерывного образования является религиозно-философские представления и учения о постоянном духовном совершенствовании человека. Охарактеризованы положения концепции непрерывного образования. Определены принципы построения системы непрерывного образования: целостности, поликультурности, преемственности, интерактивности, гуманистической направленности, демократизма. Указаны принципы, составляющие основу для теоретического и практического развития концепции непрерывного образования. Представлены положения рекомендаций международных организаций труда по планированию и управления профессиональным обучением в масштабе страны. Определены пути реализации непрерывной профессиональной подготовки с учетом мировых тенденций развития непрерывного образования. Охарактеризованы функции непрерывной профессиональной подготовки: социокультурная, развивающая, общеобразовательная, компенсируя, адаптивная, экономическая. Определены проблемы непрерывной профессиональной подготовки специалистов физического воспитания, теоретические и методологические основы. Представлены направления научных исследований в области физического воспитания и спорта. Указано, что профессиональная подготовка специалистов физического воспитания осуществляется в процессе обучения в высшем учебном заведении по соответствующим образовательно-профессиональным, образовательно-научными, научными программами; на таких уровнях высшего образования: первый уровень (короткий цикл) высшего образования; первый (бакалаврский) уровень; второй (магистерский) уровень; третий (образовательно-научный) уровень; научный уровень. В результате успешного выполнения соответствующей образовательной (образовательно-профессиональной или образовательно-научной) или научной программы специалисту присуждается соответствующий ступень высшего образования: младший бакалавр, бакалавр, магистр, доктор философии; доктор наук.
Ключевые слова: методологические основы, педагогическая теория, профессиональная подготовка, теоретические основы, специалист, физическое воспитание.

Dereka T.G.
Borys Grinchenko Kyiv University

THE PEDAGOGICAL THEORY OF PHYSICAL EDUCATION SPECIALISTS' CONTINUOUS PROFESSIONAL TRAINING PROBLEM

Summary
There are problems of physical education specialists' continuous professional training on the present stage of investigation analyzed in the article. It is noted that the source of the lifelong education idea is religious and philosophical concepts and teachings of person's permanent spiritual development. The key points of lifelong education concept are characterized. The principles of lifelong learning system constructing are defined such as following: integrity, multiculturalism, continuity, interactivity, humanistic orientation, democracy. The principles that form the basis for theoretical and practical concept of lifelong education are mentioned. There are recommendations of international organizations about the planning and management of vocational training across the country presented. The ways of continuous training realization, taking into account global trends of lifelong education are defined. The functions of lifelong professional training are characterized such as following: sociocultural, developmental, comprehensive, compensating, adaptive, economic. The problems of physical education specialists' continuous professional training are defined as well as theoretical and methodological principles that investigated by scientists. The trends of researches in physical education and sports area are submitted. It is noted that the physical education specialists' professional training is implemented in the process of learning in higher education institution in accordance to the relevant educational and professional, educational and research, and scientific academic programs; at several levels of higher education such as: elementary level (short cycle) of higher education; first (bachelor) level; the second (master) level; the third (education and research) level; and scientific level. As a result of successful implementation of corresponding educational (educational and professional or education and research) or scientific program the specialist is awarded the appropriate degree of higher education: younger bachelor; bachelor; MA; PhD; PHD.
Keywords: methodological foundations, educational theory, professional training, theoretical foundations, specialist, physical education.

УДК 372.853

ФІЗИЧНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ СТУДЕНТІВ

Дзьобань Л.А.
Комунальний заклад Львівської обласної ради
«Бродівський педагогічний коледж імені М. Шашкевича»

Стаття присвячена ролі фізичного експерименту у навчанні. Розглянуто вплив фізичного експерименту на формування інтересу студентів до вивчення фізики у педагогічних коледжах. Обґрунтовано актуальність використання фізичного експерименту. Розкрито методичні аспекти досліджуваної проблеми. Охарактеризовано особливість застосування фізичного експерименту у позааудиторній роботі.
Ключові слова: фізичний експеримент, пізнавальні інтереси, студенти, фізика, методичні аспекти.

Постановка проблеми. Розвиток освіти в Україні на сучасному етапі ґрунтується на положеннях Національної стратегії освіти в Україні на 2012-2021 роки. Передбачається упровадження нових засад організації загальної середньої освіти: особистісної орієнтованості, урахування індивідуальних інтересів і потреб студентів, розвиток іхніх здібностей. Аби реалізувати таку настанову, треба забезпечити сприятливі умови не тільки для якісного засвоєння знань, а й для формування ключових компетентностей студентів задля самореалізації особистості. Без виховання інтересу до навчального предмета виконати поставлені завдання неможливо. Тому зацікавлювати студентів своїм предметом, заохочувати до учіння – одне з найважливіших завдань викладача.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування і розвитку інтересу студентів до вивчення фізики відображена в методиці навчання фізики у працях учених Гончаренко С.У., Савченко В.Ф., Величко С.П., Садовий М.І., Мартинюк М.Т., Коршак Є.В та інших вітчизняних і зарубіжних фахівців. Дослідники розглядали форми, методи і прийоми формування інтересу студентів до вивчення фізики, його діагностики. Водночас проблема ролі фізичного експерименту у формуванні й розвитку інтересу до фізики потребує подальших досліджень.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На жаль останнім часом спостерігається низький рівень пізнавальних інтересів студентів, знижується інтерес студентів педагогічних коледжів до вивчення дисциплін фізико-математичного циклу.

Надолужити прогалини у теоретичних знаннях студентів з дисципліни «Фізика» можна шляхом цілеспрямованого систематичного використання фізичного експерименту у навчальному процесі.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є висвітлення теоретичних та практичних аспектів застосування фізичного експерименту при вивченні фізики у педагогічних коледжах.

Виклад основного матеріалу. Пізнавальний інтерес у педагогіці трактують як чітко усвідомлену спрямованість особистості на продуктивну діяльність з пізнання навчального матеріалу, в якій простежується прагнення студентів до опанування знаннями в аудиторній та позааудиторній діяльності. Відтак інтерес, з одного боку, є умовою, а з іншого, – результатом навчальної діяльності й слугує стимулом навчання і виховання. Дослідження вчених доводять, що стійкий пізнавальний інтерес проходить певні етапи формування. Першою з'являється зацікавленість, їй на зміну приходить допитливість. Зацікавленість з'являється за певної ситуації, але при її зміні зникає. Допитливість супроводжується прагненням проникнути за межі побаченого, одержати відповідь на якесь запитання. Пізнавальний інтерес характеризується відносно стійким прагненням до глибокого вивчення навчального предмета, прагненням самостійно розв'язати проблему [2, с. 3; 6, с. 164-168].

Отже, пізнавальний інтерес студентів до предмета виявляється в процесі їх навчальної діяльності.

Такий елемент діяльності, як засоби та знаряддя, у навчальній діяльності студентів представлено різними видами засобів навчання. У навчанні фізики поряд із загальновідомими засобами навчання застосовують також специфічні – фізичний експеримент [4, с. 5]. Тому варто проаналізувати роль фізичного експерименту у формуванні та розвитку інтересу в студентів до вивчення фізики в педагогічних коледжах та охарактеризувати методичні аспекти окресленої проблеми.

Наукові дослідження, практика засвідчують, що пізнавальний інтерес студентів формується за двома напрямами:

1) відбір інформації, яка сприяла б виникненню зацікавлення в студентів;

2) залучення студентів до пізнавальної діяльності.

Відомо, що в процесі навчання демонстрації з фізики практично ніколи не проходять мовчки. Викладач керує спостереженнями студентів, спрямовує їхню увагу та думки залежно від мети демонстрації. Від характеру цього керування найчастіше залежить різний педагогічний ефект демонстрації. В.С. Полосін розробив чотири форми поєднання слова викладача з демонстраційним експериментом.

Перша форма. Експеримент є джерелом знань. Викладач за допомогою слова керує спостереженнями студентів, які здобувають знання про фізичні явища та властивості речовин. Функція слова полягає в тому, щоб дати вказівки студентам щодо об'єктів спостереження. Студенти здобувають знання за допомогою спостережень.

Друга форма. Викладач за допомогою слова керує спостереженнями студентів за процесами

© Дзьобань Л.А., 2016

та явищами. Спираючись на знання студентів, їх підводять до виявлення таких зв'язків між явищами, що їх не буде виявлено в процесі безпосереднього сприймання.

Третя форма. Студенти здобувають знання про явища і властивості речовин безпосередньо зі слів викладача, а експеримент є ілюстрацією до цих повідомлень.

Четверта форма. Студенти здобувають знання зі слів викладача про явища, які безпосередньо не сприймаються студентами, демонстраційний дослід є ілюстрацією до його повідомлень.

З наведених чотирьох форм поєднання слова викладача з демонструванням дослідів перша і друга форми входять до складу дослідницького методу, а третя і четверта – до ілюстративного.

З огляду на це, виокремлюють ілюстративний та дослідницький експерименти. Ілюстративний експеримент – той, якому передує теоретичне обґрунтування процесів і явищ, а сам дослід доводить правильність повідомлень викладача. Дослідницький експеримент – експеримент, під час якого студенти здобувають необхідні відомості про процеси і явища, які обґрунтовують теоретично.

Крім дослідницької та ілюстративної форм організації фізичного експерименту можна виокремити і третю форму – проблемний експеримент. Проблемний експеримент – це форма проведення фізичного експерименту в навчанні, яка дає змогу створювати проблемну ситуацію та викликати інтерес до пошуку причин спостережуваних явищ. Після усвідомлення проблеми студенти залучаються до пошукової діяльності. Пошукова розумова діяльність студентів може бути різною: аналіз фактів, висунення гіпотез, зіставлення нових даних з відомими теоріями, узагальнення, обґрунтування дослідницької роботи. Дослідження, до яких спонукає проблемний експеримент, можуть бути теоретичними або практичними [7].

Ряд авторів виокремлюють два випадки створення та розв'язування проблемних ситуацій:

1) на основі виконання фізичного експерименту, котрий потребує наступного теоретичного пояснення (експеримент – проблема – теорія – висновок);

2) на основі теорії з наступним експериментальним підтвердженням (теорія – проблема – експеримент – висновок).

У першому випадку експеримент проблемний, у другому – ілюстративний.

Різноманітні засоби наочності (малюнки та схеми, моделі тощо) допомагають студентам правильно сприймати й осмислювати фізичний експеримент, підсилюють недостатньо наочні деталі, сприяють правильному розкриттю процесів. Фізичний експеримент і засоби наочності взаємно доповнюють один одного [6, с. 168-174]. В. С. Полосін виокремив три форми взаємозв'язку демонстраційних дослідів із засобами наочності.

Перша форма. Головним є експеримент, а різні засоби наочності доповнюють його. Така форма поєднання часто трапляється під час вивчення фізики.

Друга форма. Головним є засіб наочності, а фізичний експеримент доповнює його. Така форма використовується під час вивчення типових пристроїв та апаратів.

Третя форма. Фізичний експеримент та засоби наочності однаковою мірою доповнюють один одного. Така форма характерна для демонстрування дослідів виробничого змісту: тут однаковою мірою важливі як фізичні процеси, так і модель, що відображає будову різних апаратів.

Не менш важливим є наочність експерименту. Ця вимога передбачає –все те, що виконує викладач, ті прилади, що він їх демонструє, і ті явища, які відтворюються за допомогою демонстрацій, все це має бути добре видно кожному студенту. Тому всі демонстрації проводять за демонстраційним столом [6, с. 174-179].

Ефектність фізичного експерименту залежить від ефекту демонстрування на пізнавальні інтереси студентів. Якщо розмістити в порядку значущості чинники, впливу яких зазнають студенти під час демонстрування дослідів, то насамперед – це зоровий подразник. На другому місці – слухові подразники. Чималий вплив на студентів чинять рухові процеси, що відбуваються під час фізичного експерименту [7].

Важливим чинником розвитку інтересу студентів до фізичного експерименту є використання елементів зацікавлення [1]. Варто назвати найважливіші способи зацікавлення демонстраційним експериментом:

1) використання проблемного експерименту (експеримент-загадка, дослід з несподіваним результатом тощо);

2) введення в експеримент елементів гри;

3) моделювання виробничих і природних процесів.

Також чималий вплив на пізнавальні інтереси студентів має історичний аспект фізичного експерименту, що дозволяє висвітлити історію відкриття нових явищ, прийомів їх дослідження, обладнання тощо.

За історичного підходу до ознайомлення студентів з фізичним експериментом можна використати такі прийоми:

1) експериментальне відтворення історичного досліду викладачем або студентами;

2) словесне повідомлення викладача про дослід, його автора або розповідь із застосуванням таблиць, малюнків;

3) історичні коментарі викладача;

4) використання текстів з описом авторами або очевидцями відповідного досліду.

Ознайомлення студентів з історичним аспектом фізичного експерименту сприяє переконливому розкриттю історичного шляху пізнання явища у науці, формуванню правильного погляду на працю вченого-дослідника, підвищенню інтересу до фізичного експерименту і фізичних знань.

Технологічність фізичного експерименту – це організація і проведення фізичного експерименту із урахуванням змісту та структури технологій навчання фізики в педагогічних коледжах. Можна сказати, що фізичний експеримент є засобом реалізації технологій навчання фізики: 1) фізичного експерименту з простими дослідами; 2) технізації експерименту; 3) програмованого навчання; 4) використання опорних конспектів; 5) різнорівневого навчання; 6) групового навчання; 7) дидактичної гри [4].

Поєднання технологій навчання з фізичним експериментом відображає багатоманітність підходів

до предметної освіти, зокрема фізичної. Об'єднує технології навчання і фізичний експеримент.

Методика використання проблемно-розвивальних дослідів ґрунтується на поєднанні стандартних (типових) та нестандартних дослідів, які розкривають специфічні властивості досліджуваних об'єктів [5, с. 17].

Не менш важливим є використання творчих експериментальних завдань. Творчі завдання – це завдання дослідницького характеру, в процесі виконання яких студенти відкривають суб'єктивно нові знання, засвоюють нові дії [1].

Систематичне використання творчих експериментальних завдань сприяє розвитку розумових здібностей студентів, вдосконаленню їхніх знань та вмінь, розвитку інтересу до вивчення фізики.

Ужитковий фізичний експеримент – це експеримент, під час проведення якого використовують речовини та матеріали побуту.

Використання ужиткового фізичного експерименту сприяє створенню близьких до реалій життя проблемних ситуацій, для розв'язування яких студенти мобілізують свої знання, уміння, досвід. А це забезпечує розвиток інтересу в студентів до вивчення фізики.

Аспект екологізації фізичного експерименту передбачає введення екологічної компоненти до змісту навчального фізичного експерименту. На основі аналізу літературних джерел можна виокремити напрями екологізації навчального фізичного експерименту: 1) розробка екологічного безпечного експерименту; 2) використання фізичного експерименту для пояснення природних процесів та явищ; 3) використання аналітичних методів для моніторингу стану довкілля; 4) вивчення впливу фізичних процесів на живі організми й екосистеми.

Використання в навчанні фізики фізичного експерименту екологічного характеру сприяє формуванню екологічної культури студентів, умінь застосування знання і вміння на практиці, формуванню інтересу до вивчення фізики.

Позааудиторна робота – важлива форма організації навчально-виховного процесу з фізики як у загальноосвітніх навчальних закладах так і в коледжах. Принципи єдності аудиторної та позааудиторної роботи – важлива умова організації навчально-виховного процесу. Цей принцип передбачає взаємозв'язок і єдність організації пізнавальної діяльності студентів на заняттях та в позанавчальний час, розвиток їхньої пізнавальної активності, уміння самостійно здобувати знання. Обов'язковою умовою організації позакласної роботи є принцип добровільності й розвитку інтересів студентів.

Форми позааудиторних занять є досить різноманітними [3]. За охопленням студентів вони поділяються на індивідуальні, групові, масові.

Під дослідницькою роботою студентів розуміють цілеспрямовану пошукову роботу, результати якої студентам заздалегідь невідомі. Розпочинати підготовку до дослідження можна з фізичного експерименту за готовими інструкціями, а потім переходити до організації самостійної пошукової роботи і розробки варіантів експерименту [7].

Основні етапи дослідницької роботи студентів: 1) вибір теми дослідження; 2) добір та вивчення літератури; 3) складання плану роботи; 4) експериментальна робота; 5) обробка результатів дослідження; 6) оформлення результатів дослідження у формі доповіді або конкурсної роботи.

Фізичний гурток – основна групова форма позааудиторної роботи з фізики. Одним з видів гуртkових занять з фізики може бути лабораторний практикум «Сторінками підручника з фізики». Мета практикуму – формування в студентів глибокого та стійкого інтересу до фізичних явищ та їх застосувань, набуття необхідних умінь і навичок з лабораторної техніки. Гуртkові заняття тісно пов'язані із загальноосвітнім курсом і сприяють розширенню й поглибленню знань студентів, здобутих на заняттях фізики, розвивають і зміцнюють їхню схильність до виконання фізичних дослідів, сприяють розвитку творчих умінь студентів. Гуртkові заняття поєднують теоретичну й експериментальну діяльність студентів.

Фізичний вечір – найпоширеніша форма позааудиторної роботи з фізики. Фізичні вечори сприяють вирішенню багатьох навчально-виховних завдань, а саме: розширюють в студентів науковий кругозір, поглиблюють інтерес до фізики, ознайомлюють з життям і науковою діяльністю видатних учених-фізиків, досягненнями фізичної науки і промисловості, розвивають творчу самодіяльність студентів [3].

Тематика фізичних вечорів надзвичайно різноманітна, їх можна згрупувати так: 1) ювілейні вечори; 2) фізичні тематичні вечори; 3) вечори цікавої фізики.

Тема вечора має бути змістовною, цікавою і зрозумілою для всіх присутніх. Фізичні вечори складаються з кількох відділів: доповідей студентів, цікавих дослідів, вікторин, фізичних ігор тощо.

Отже, система позааудиторної роботи з фізики з використанням фізичного експерименту сприятиме поглибленню знань студентів з предмета, розвитку їхнього інтересу до вивчення фізики.

Висновки і пропозиції. Теоретичний аналіз літератури з проблеми дослідження виявив, що проблема формування і розвитку інтересу студентів до вивчення фізики у педагогічних коледжах є актуальною, проте недостатньо розробленою. Одним із методів формування інтересу студентів до вивчення фізики є фізичний експеримент. Його характер потребує переорієнтації методичних підходів від пояснювально-ілюстративного до особистісно орієнтованого, проблемного, дослідницького.

Сучасне заняття з фізики, що відповідає сучасним дидактичним і виховним цілям, повинне формувати пізнавальний інтерес до вивчення дисципліни, наближувати навчальний процес до умов професійної діяльності, сприяти обміну знаннями, досвідом й почуттями між викладачем та студентами.

Використання фізичного експерименту на різних етапах заняття – одна із складових швидкого та успішного засвоєння теоретичних знань з фізики. Спостереження фізичного експерименту студентами допомагають викладачеві подолати методичні труднощі при викладанні найбільш складного матеріалу, сприяють створенню педагогічної взаємодії у системі «викладач – студент», розвивають у студентів потребу в знаннях, їх творчу ініціативу, наполегливість, удосконалюють навички роботи у колективі.

Список літератури:

1. Величко С. П. Шкільний фізичний експеримент як чинник розвитку самостійної пізнавально-пошукової діяльності школярів / Величко С. П., Кузьменко О. // Наукові записки. – Вип. 82. – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – Ч. 2. – С. 293-299.
2. Гончаренко С. У. Методика навчання фізики в середній школі: посіб. для вчителів / С. У. Гончаренко, М. Й. Розенберг. – К.: Рад. шк., 1974. – 229 с.
3. Ланіна І. Я. Позакласна робота з фізики / І. Я. Ланіна. – К.: Рад. шк., 1983. – 206 с.
4. Мансветова Г. П., Гудкова В. Ф. Физический эксперимент в школе. Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1981. – 192 с.
5. Мендерецький В. В. Навчальний експеримент в системі підготовки вчителя фізики: [монографія] / В. В. Мендерецький. – Кам'янець-Подільський: К-ПДПУ, 2006. – 256 с.
6. Самойленко П. И. Теория и методика обучения физики: учеб.пособие / П. И. Самойленко. – М.: Дрофа, 2010. – 332 с.
7. Степанченко О. В. Шкільний фізичний експеримент як засіб формування дослідницьких умінь учнів / О. В. Степанченко, М. Є. Чумак, В. Д. Сиротюк // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Сер.: Педагогічна. – 2013. – Вип. 19. – С. 51-55.

Дзебань Л.А.
Коммунальное учреждение Львовского областного совета
«Бродовский педагогический колледж имени М. Шашкевича»

ФИЗИЧЕСКИЙ ЭКСПЕРИМЕНТ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ СТУДЕНТОВ

Аннотация
Статья посвящена роли физического эксперимента в обучении. Рассмотрено влияние физического эксперимента на формирование интереса студентов к изучению физики в педагогических колледжах. Обоснована актуальность использования физического эксперимента. Раскрыто методические аспекты исследуемой проблемы. Охарактеризованы особенность применения физического эксперимента во внеаудиторной работе.
Ключевые слова: физический эксперимент, познавательные интересы, студенты, физика, методические аспекты.

Dzoban L.A.
Municipal Institution of Lviv Regional Council
«Brody Markiyan Shashkevich Pedagogical College»

PHYSICAL EXPERIMENT AS A FACTOR OF DEVELOPING STUDENTS' COGNITIVE INTEREST

Summary
The article is devoted to the role of a physical experiment in the process of teaching. The usage of a physical experiment and its positive influence on forming students' interest for mastering physics at pedagogical colleges are considered. Also, methodological aspects of the target problem are revealed. Peculiarities of using physical experiment while extracurricular work are taken into account and characterized.
Keywords: physical experiment, cognitive interests of students, physics and methodological aspects.

УДК 378.12

СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Калінська О.П.
Навчально-науковий інститут підприємництва та перспективних технологій
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті розкрито сутність поняття педагогічної майстерності викладача вищого навчального закладу. Проаналізовано та узагальнено структурні компоненти педагогічної майстерності та розглянуто важливість їх впливу на підвищення та вдосконалення педагогічного професіоналізму викладачів сучасних вищих навчальних закладів з метою покращення якості навчально-виховного процесу. Визначено, що володіння сукупністю цих компонентів допомагає досягти викладачеві досить високого рівня своєї майстерності, від якого залежить якість підготовки фахівців у вищому навчальному закладі.
Ключові слова: педагогічна майстерність, структура педагогічної майстерності, викладач вищого навчального закладу.

Актуальність дослідження. Освіта завжди визначається окремим типом сфери діяльності, але це не замкнутий в собі простір, і, разом з тими змінами що відбуваються в сьогоденні, змінюється сама. Але освіта є також і творчою сферою, яка задає нові горизонти розвитку майбутнього покоління що нині навчається в сучасних навчальних закладах. Адже зміни, що відбулися в житті людей нашої країни, також потребують рішення проблеми становлення освіти здатної впливати на життя сучасного суспільства.

Особливо це актуально для педагогіки та педагогічної майстерності, які покликані не тільки вдосконалювати знання і вміння викладача, але і заповнити прогалини сучасної професійної освіти. Переоцінка духовних цінностей, зміна орієнтації педагогічної діяльності спричинили за собою перебудову професійної підготовки викладачів, в якій особливо значущими стали питання підвищення та вдосконалення педагогічного професіоналізму викладачів з метою покращення якості навчально-виховного процесу від якого залежить підготовка майбутніх фахівців у сучасному вищому навчальному закладі.

Постановка проблеми. Тому, як наукова проблема, питання педагогічної майстерності потребує чіткого визначення її структури та основних складових компонентів, інтеграція яких забезпечує підвищення педагогічного професіоналізму викладача вищого навчального закладу.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Проблема професійної діяльності вчителя завжди перебувала в полі зору вчених. Різні аспекти педагогічної майстерності є у центрі уваги праць багатьох дослідників. Варто згадати праці Ю. Васильєва, М. Захарова, І. Зязюна, Б. Кобзаря, В. Сухомлинського, О. Щербака, С. Вітвицьку, Л. Даниленко, Я. Коломинського, В. Маслова, О. Коваленко, В. Вихрущ, А. Коломійця, Н. Ковтух, О. Пєхоти, Л. Пуховської, В. Гриньової, І. Учитель, К. Корсака, М. Романенко.

Теоретичною основою сучасних наукових підходів до розкриття структури, сутності складових компонентів педагогічної майстерності викладача вищого навчального закладу є праці та дослідження О. Лавриненко, М. Солдатенка, М. Єрмоленко, Л. Заніна, Є. Ісаєва, Т. Леонтьєва, Є. Шиянова, Н. Кузьміної, А. Маркової, В. Сластьоніна. Також структуру педагогічної майстерності розкрили у своїх працях І. Зязюн, В. Кан-Калик, Д. Крамущенко, І. Кривонос, І. Учитель.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте аналіз літератури та наявних досліджень з проблематики розвитку педагогічної майстерності засвідчує, що на сьогодні не існує чіткого та єдиного підходу щодо визначення структури та основних складових педагогічної майстерності викладача вищого навчального закладу.

Мета статті. Ми поставили перед собою завдання розглянути поняття педагогічної майстерності викладача вищого навчального закладу. Проаналізувати і узагальнити структурні компоненти педагогічної майстерності, а також виявити їх вплив на підвищення та вдосконалення педагогічного професіоналізму викладача вищого навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. Поняття «педагогічна майстерність» в останні роки міцно увійшло в понятійно-термінологічну систему сучасної педагогіки і виступає в якості однієї з її основних категорій, при цьому його сутність різними авторами визначається по-різному. Слід відзначити наявність значної кількості різних визначень того, що розуміють під терміном «педагогічна майстерність», перш за все нами проаналізовано спеціалізовані довідкові джерела де знайдено різні дефініції. Зокрема такі:

– так, в термінологічному словнику-довіднику педагогічна майстерність визначається як інтегративна система, що проявляється у виробленій з досвідом новій якості професійно-педагогічної дії, у найвищому рівні оволодіння професійно-педагогічною діяльністю; набутому компетентнісному досвіді (соціальному, особистісному, професійному); особистості вчителя, його акмеологічних інваріантах, тобто професійно-особистісних якостях, здібностях, властивостях, потенційних ресурсах, професійно-педагогічних ціннісних орієнтаціях; організації гармонійного комунікативно-ситуативного простору, що полягає в професіонально-педагогічній взаємодії з усіма суб'єктами навчально-виховного процесу; акмеологічній спрямованості професійно-особистісного самотворення, самоактуалізації і самовдосконалення (В. Сидоренко) [11, с. 50];

– характеристика високого рівня педагогічної діяльності, що ґрунтується на високому фахо-

© Калінська О.П., 2016

вому рівні педагога, його загальній культурі та педагогічному досвіді, необхідною умовою якої є гуманістична позиція педагога й професійно значущі особисті риси і якості (С. Гончар) [4, с. 251];

– це своєрідний сплав особистої культури, знань і світогляду педагога, його всесторонньої теоретичної підготовки з удосконаленням оволодіння прийомами навчання й виховання, педагогічною технологією та передовим досвідом. Разом з тим – це вид діяльності, який торкається переважно внутрішньої сфери – бажання стати майстром педагогічної справи, утвердження себе як фахівця (О. Малнацька) [9, с. 64];

– представниками Полтавської наукової школи І. Зязюна (Є. Барбіна, В. Гриньова, О. Дубасенюк, О. Пєхота, С. Сисоєва, Н. Тарасевич та ін.) педагогічна майстерність розглядається як комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі. (Згідно задуму авторів у структурі педагогічної майстерності мають бути адекватно відображеними всі головні аспекти майбутньої педагогічної діяльності як-от: педагогічна спрямованість, професійні знання, здібності до педагогічної діяльності) [10, с. 9-10].

У своєму дослідженні ми віддаємо перевагу визначенню поняття «педагогічної майстерності», яке наводить В. Сидоренко. На нашу думку, воно ґрунтується на цілісному уявленні про мету й зміст праці педагога, а також відкриває простір для операціоналізації структури та сутності педагогічної майстерності викладача вищого навчального закладу.

Педагогічна майстерність виявляється в діяльності, але не зводиться до неї. Вона характеризується високим рівнем розвитку спеціальних умінь, але й це не головне. Головне криється у позиції педагога, його здібностях віртуозно керувати діяльністю навчально-виховного процесу. Можна бути, як зауважує І. Зязюн, професійно-компетентним педагогом і мати особистісно-гуманітарну орієнтацію, вміти узагальнювати і передавати свій досвід іншим колегам, бути здатним до рефлексії, володіти сучасними педагогічними технологіями, але при цьому не бути майстром, а залишатися добротним ремісником [7, с. 8].

Досліджуючи науково-теоретичні основи формування педагогічної майстерності в процесі професійної підготовки, Е. Умірзакова наголошує, що майстерність викладача сучасного вищого навчального закладу вимагає продуктивної творчості з дотриманням єдності освіти, навчання, виховання на високому рівні результативності (що автор вважає головним критерієм педагогічної майстерності), активності, проблемності, технологічності, з особистіснодіяльнисним підходом, індивідуалізацією навчання [12, с. 41].

Отже, кожен дослідник в цій області розглядає конкретний аспект діяльності викладача, який, на його думку, якнайкраще відображає сутнісні характеристики педагогічної майстерності.

Синтезуючи погляди різних дослідників у довідкових та наукових працях можна визначити, що зміст поняття педагогічної майстерності викладача вищого навчального закладу репрезентується як системне утворення яке взаємодіє з соціально-педагогічним середовищем і володіє інтегративними якостями цілого, являє собою єдність педагогічних цінностей, технологій, сутнісних сил особистості, спрямованих на творчу реалізацію в різноманітних видах педагогічної діяльності. Педагогічна майстерність викладача вищої школи може бути зрозуміла виходячи із специфіки його діяльності, різноманіття видів відносин і спілкування, системи ціннісних орієнтацій, можливостей творчої самореалізації особистості. Також це універсальна характеристика педагогічної реальності, що виявляється в різних формах свого існування: педагогічна культура суспільства, сім'я, школа, вищий навчальний заклад, окрема особистість. Також педагогічна майстерність викладача вищого навчального закладу обумовлюється індивідуально-творчими, психофізіологічними, віковими характеристиками, сформованими соціальним і педагогічним досвідом особистості та забезпечує творчий підхід в педагогічній діяльності, викликає складний синтез усіх психічних сфер (пізнавальної, емоційної, вольової і мотивуючої) особистості педагога.

Після встановлення сутності педагогічної майстерності викладача вищого навчального закладу важливим і об'єктивним аспектом проблеми є дослідження структури педагогічної майстерності.

Розглянемо варіанти визначення структури педагогічної майстерності, запропоновані різними авторами, розуміючи під структурою сукупність стійких зв'язків між компонентами об'єкта, що забезпечують його цілісність та тотожність.

На основі складання психограм видатних педагогів Є. Кагаров ще на початку 20-х рр. XX ст. виділив такі найголовніші структурні компоненти педагогічної майстерності: фізичне здоров'я, урівноваженість, наявність розвиненої волі, ініціативність, організаторські здібності, добре знання предмета, схильність до самоосвіти, знання учнів та уважне ставлення до них, інтерес до громадського життя та участь у ньому, дисциплінованість, акуратність, сумлінність, почуття обов'язку тощо [5, с. 64].

До основних системних компонентів педагогічної майстерності Є.Бондаревська відносить наступні: гуманістичну позицію педагога щодо суб'єктів навчально-виховного процесу, здібність бути вихователем; психолого-педагогічну компетентність і розвинене педагогічне мислення; освіченість у предметі, який викладає, і володіння педагогічними технологіями; досвід творчої діяльності; уміння обґрунтувати власну педагогічну діяльність як систему (дидактичну, виховну, методичну); здібність розробити авторський освітній проект; культуру професійної поведінки; способи саморозвитку; вміння саморегулювання власної діяльності; спілкування [1].

В дослідженні структури педагогічної майстерності В. Ковальчук стверджує, що педагогічна майстерність передусім пов'язана з особистістю педагога, із комплексом якостей, які сприяють забезпеченню високого рівня самоорганізації професійної діяльності. Найважливішим комплексом таких якостей педагога-професіонала, що допомагають йому забезпечити навчально-виховний процес на високому творчому рівні, на думку дослідника, є громадянськість і патріотизм, гуманізм і інтелігентність, висока духовна культура і відповідальність, працьовитість і працездатність й уміння спілкуватися з людьми.

Головними структурними компонентами педагогічної майстерності із технологічної точки зору В. Ковальчук називає високу загальну культуру, гуманістичну спрямованість, професійні знання й уміння, творчість і педагогічні здібності та наголошує, що визначити рівень володіння педагогічною майстерністю можливо лише на основі показників ефективності педагогічної діяльності [8, с. 211-212].

Окремі науковці (Ф. Гоноболін) до елементів структури педагогічної майстерності включають здатність робити навчальний матеріал доступним; творчість в роботі; педагогічно-вольовий вплив; здатність організувати колектив; цікавість і любов; змістовність і яскравість мови (її образність та переконливість); педагогічний такт; здатність поєднати навчальний предмет з життям; спостережливість, педагогічну сміливість. До супутніх індивідуальних властивостей особистості педагога вчений відносить: організованість, працездатність, допитливість, самовладання, активність, наполегливість, зосередженість і розподіл уваги [3, с. 227].

Досліджуючи акмеологічні механізми формування педагогічної майстерності студента в професійному середовищі вищої школи, Г. Вербицька в структурі педагогічної майстерності виділяє такі важливі компоненти як: професійно-педагогічні знання й уміння; педагогічні здібності; педагогічну техніку. Автором встановлено, що в основі формування педагогічної майстерності як психічного новоутворення, який проявляється в розвитку педагогічних здібностей, високий рівень розвитку знань, навичок, умінь, набуття педагогічної техніки і досвіду творчості, розвитку емоційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності, мотивації розвитку професіоналізму лежить комплекс саме вище названих структурних механізмів, що забезпечують стабільне досягнення високої продуктивності праці, отримання продукту праці, відповідно до сучасних соціальних вимог професії [2].

Колектив науковців на чолі з академіком І. Зязюном започаткували такі компоненти педагогічної майстерності, як: гуманістична спрямованість, професійні знання, педагогічні здібності, педагогічна техніка [6, с. 80]. Гуманістична спрямованість виражається в ціннісних орієнтаціях викладача у вигляді гуманістичної стратегії при реалізації цілей педагогічної діяльності, самоствердження педагога, а також у його системі педагогічної взаємодії з суб'єктами навчальної діяльності. Професійні знання виконують роль фундаменту педагогічної майстерності, що додає йому глибину, ґрунтовність, свідомість. Професійне знання повинне формуватися відразу на всіх рівнях: методологічному, теоретичному, методичному, технологічному. Педагогічні здібності забезпечують швидкість удосконалення майстерності й полегшують успішність виконання викладачем його безпосередніх функцій. Для їх удосконалення важливо акцентувати увагу на функціонуванні педагогічних здібностей на двох рівнях: репродуктивному і адаптивному. Педагогічна техніка спирається на знання й здібності та поєднує всі засоби педагогічної дії й взаємодії для ефективного здійснення педагогічної діяльності [6, с. 80].

На таких складових, як педагогічна техніка, елементами якої є культура зовнішнього вигляду, культура мови, культура спілкування, педагогічна етика, педагогічний такт, як бачимо, наголошують досить багато дослідників.

Адже високий рівень педагогічної майстерності з використанням усіх її складових надає нової якості всій роботі педагога: формується професійна позиція, що акумулює в собі вищі рівні спрямованості, знань і готовності до дії; розвинуті знання стають інструментом для самоаналізу і вияву резервів саморуху; високий рівень здібностей стимулює саморозкриття особистості, а вдосконалення педагогічної техніки – пошук результату, адекватного задумові [9, с. 64].

Підсумовуючи та синтезуючи різні підходи до складових педагогічної майстерності, ми дійшли висновку, що педагогічна майстерність викладача вищого навчального закладу включає такі компоненти як: професійно необхідні знання (спеціальні предметні знання (за викладанням дисциплін), знання з педагогіки, психології та методик викладання, загальні знання з соціології, історії, політики, філософії, економіки та найбільш актуальні знання на сьогоденні); професійно-необхідні уміння та навички (організаційні, комунікативні, дидактичні, акторські, творчі, а також сюди можна віднести педагогічну кмітливість та креативність); професійна спрямованість (ставлення до студентів та колег, професійне самоставлення, ставлення до засобів педагогічної діяльності); педагогічний напрям особистості (стабільна цікавість до педагогічної діяльності, відповідальність за результати своєї праці, позитивні мотиви діяльності, позитивні якості особистості); педагогічна техніка (дидактичні уміння, уміння вольової саморегуляції, культури зовнішнього вигляду, досконале володіння невербальною комунікацією та вміння зчитувати інформацію з інших за допомогою цих знань, техніка мовлення та сугестопедагогічні знання); педагогічна культура (мислення, мовлення, педагогічна етика); здібності до педагогічної діяльності (перцептивні, комунікативні, рефлексивні, динамічні, творчі складові); прикладні знання, вміння, навички та здібності (художні, технічні,спортивні, побутові).

Результати теоретичного аналізу та узагальнення структурних елементів педагогічної майстерності, показали, що науковцями, видатними педагогами, викладачами-практиками та психологами педагогічна майстерність розглядається через призму вирішення сукупних педагогічних завдань, які відображають інформаційну, аналітичну, рефлексивну, прогностичну, корекційну природу педагогічної діяльності викладача вищого навчального закладу. Водночас педагогічна майстерність являє собою спосіб творчої самореалізації особистості викладача в різноманітних видах педагогічної діяльності, спрямованих на створення, освоєння та передачу педагогічних цінностей з метою покращення якості навчально-виховного процесу від якого залежить підготовка майбутніх фахівців у сучасному вищому навчальному закладі.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Таким чином, професійна діяльність викладача вищого навчального закладу є багатоаспектною і має кілька складо-

вих – педагогічну, наукову, методичну. Зазначені структурні компоненти для підвищення професійних якостей вимагають неабиякої майстерності від педагога.

Аналіз сутності досліджуваних понять доводить що, професія педагога передбачає цілий ряд специфічних вимог. Адже викладач університету повинен бути педагогом високого стилю та рівня, тобто таким, який вчить здобувати знання і котрий при тому робить це за допомогою власного прикладу. Володіння сукупністю цих компонентів допомагає досягти викладачеві вищого навчального закладу досить високого рівня своєї майстерності й вміння впливати на формування особистості студента та реалізації його здібностей, що дають йому широкі можливості високої самореалізації в сучасному суспільстві.

Подальші наукові дослідження плануємо спрямувати на виявлення концептів розвитку педагогічної майстерності викладачів вищих технічних навчальних закладів у процесі підвищення кваліфікації.

Список літератури:

1. Бондаревская Е.В. Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания: учеб. пособие / Е.В. Бондаревская, С.В. Кульневич. – Ростов н/Дону: Творческий центр «Учитель», 1999. – 560 с.
2. Вербицкая Г.П. Акмеологические механизмы формирования педагогического мастерства студента в профессиональной среде высшей школы: автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.13 «Психология развития, акмеология (психологические науки)» / Г.П. Вербицкая. – М., 2007. – 25 с.
3. Гоноболин Ф.Н. Книга об учителе / Ф.Н. Гоноболин. – М.: Просвещение, 965. – 260 с.
4. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
5. Зайцева З.Г. До питання наукової організації педагогічної праці / З.Г. Зайцева, В.Г. Постовий // Використання спадщини повернутих і забутих діячів науки та культури в навчальному процесі педагогічного вузу та школи: тези Респ. міжвузівської науково-практичної конференції. – Рівне, 1991. – 194 с.
6. Зязюн І.А. Педагогічна майстерність: підручник для вищих навч. закл. / І.А. Зязюн – К.: Вища школа, 1997. – С. 35, 79-80.
7. Зязюн І.А. Естетичні регулятиви педагогічної майстерності / І.А. Зязюн // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Вінниця 23-24 травня 2006 р.). – Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2006. – С. 8.
8. Ковальчук В.І. Сутність та структура педагогічної майстерності вчителя / В.І. Ковальчук // Вища освіта України. – 2011. – № 27. – С. 210-223.
9. Малнацька О. Педагогічна майстерність викладача ВНЗ / О. Малнацька, Н. Мирончук // Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном: збірник наукових праць / за заг. ред. С. Вітвицької, Н. Мирончук. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – С. 61-64.
10. Папуча В.М. Формування педагогічної майстерності майбутнього вчителя фізичного виховання в процесі фахової підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / В.М. Папуча. – Запоріжжя, 2010. – 23 с.
11. Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти: акме-синергетичний аспект: термінологічний словник-довідник/ В. Сидоренко. – Донецьк: Витоки, 2013. – 100 с.
12. Умирзакова Э.Т. Научно-теоретические основы формирования педагогического мастерства и культуры речи будущего педагога в процессе профессиональной подготовки: дисс. на соискание академич. степени магистра: спец. 5А 111701 «Начальное образование» / Умирзакова Эльвира Тимуровна. – Ташкент, 2013. – 114 с.

Калинская О.П.
Институт предпринимательства и перспективных технологий
Национального университета «Львовская политехника»

СУЩНОСТЬ И СТРУКТУРА ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ

Аннотация
В статье раскрыта сущность понятия педагогического мастерства преподавателя высшего учебного заведения. Проанализированы и обобщены структурные компоненты педагогического мастерства и рассмотрена их важность влияния на повышение и совершенствование педагогического профессионализма преподавателей современных высших учебных заведений с целью улучшения качества учебно-воспитательного процесса. Определено, что владение совокупностью этих компонентов помогает достичь преподавателю достаточно высокого уровня своего мастерства, от которого зависит качество подготовки специалистов в высшем учебном заведении.
Ключевые слова: педагогическое мастерство, структура педагогического мастерства, преподаватель высшего учебного заведения.

Kalinska O.P.
Lviv Polytechnic National University
Educational and Research Institute of Business and Advanced Technologies

THE ESSENCE AND THE STRUCTURE OF PEDAGOGICAL SKILLS OF UNIVERSITY LECTURER

Summary
In the article the essence of the concept of pedagogical mastery of university lecturer is disclosed. To improve the quality of the educational process the structural components of pedagogical mastery were analyzed and summarized and the importance of their impact on the increase and improvement of pedagogical professionalism of lecturer in modern university were considered. It was determined that the possession of a set of these components can helps lecturer to achieve a very high level of mastery, which contributes to the quality of training at the university.
Keywords: pedagogical mastery, structure of pedagogical mastery, university lecturer.

УДК 811.521/581(075.8)

УДОСКОНАЛЕННЯ НАВИЧОК УЧИТЕЛЯ-ПРИРОДНИЧНИКА З УПРОВАДЖЕННЯ В НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС МЕТОДІВ ПІЗНАННЯ ПРИРОДИ (У МЕЖАХ STEM-ОСВІТИ)

Клименко Л.О.
Миколаївський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

Висвітлено деякі шляхи удосконалення навичок учителів природничих дисциплін загальноосвітніх навчальних закладів з упровадження в навчальний процес із фізики, хімії, біології, природознавства основних методів пізнання природи: спостереження, вимірювання, експеримент у системі післядипломної педагогічної освіти. Акцентується на необхідності осучаснення форм навчальних занять як під час курсів підвищення кваліфікації учителів-природничників, так і у міжкурсовий період, а саме: проведення занять у веліт-класі, техноквестів, фахових екскурсій, стажування в науково-дослідних установах та ВНЗ України, педагогічної відкритої студії «Наука і ми», виїзного лекторію «Людина у Всесвіті» тощо. Аргументовано, що така діяльність кафедри є складовою STEM-освіти, яка передбачає посилення уваги до технічного розвитку учнів і природничих дисциплін.
Ключові слова: методи пізнання природи, спостереження, вимірювання, експеримент, навички, навчальний процес, учитель-природничник, STEM-освіта.

Постановка проблеми. В Україні розпочато впровадження світового бренду STEM-освіти (Science, Technology, Engineering, Mathematics), що сприятиме посиленню інтелектуального розвитку дітей та якісному навчанню природничим та інженерно-технічним дисциплінам. Актуальним постає питання оволодіння учнями методами наукового пізнання, а вчителями природничих дисциплін – методикою впровадження їх у навчальний процес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість праць щодо удосконалення професійної компетентності вчителів природничих дисциплін у післядипломній освіті мають загальний характер. Питання про використання методів пізнання природи як методів навчання розглядається у працях Г. Ф. Вознюка, Н. Л. Мельникової [1, с. 69–73], А. К. Грабового [2, с. 56–62], О. С. Кузьменко [3, с. 109–113], Є. Р. Чернишової [4, с. 85–88] в основному стосовно або учнів, або студентів та наголошується тільки на один із методів – експеримент.

Ю. Іванова розглядає спостереження, вимірювання, експеримент як методи мотивації успішної пізнавальної діяльності учнів у вивченні природничих дисциплін та акцентує на необхідності відповідної методичної підготовки учителів у неперервній освіті [5, с. 36].

Відзначаємо, що корисним для неперервної освіти є досвід, презентований О. Песіним, С. Каплун, О. Свистуновим, із підвищення кваліфікації вчителів на практикумах із методики навчального фізичного експерименту із саморобним обладнанням. Особливий акцент автори роблять на такі практикуми як на засіб рефлексії учасників навчального процесу: вчителів і учнів, та розвитку їх творчих здібностей до конструювання та винахідництва [6, с. 9–11].

Методичні інструменти, які забезпечують формування для учнів навчально-пізнавального середовища, надає вчителю саме STEM-освіта, стверджує Н. Б. Вяткіна [7, с. 48]. Про перші кроки її впровадження в Україні зазначає О. О. Патрикеєва: організація Всеукраїнського координаційного центру щодо розробки методичних засобів забезпечення процесів розвитку STEM-освіти; проведення тренінгів для педагогів із користування міжнародною системою науко-

© Клименко Л.О., 2016

вих грантів; створення електронних майданчиків міждисциплінарних лабораторій для підключення загальноосвітніх навчальних закладів до мережі STEM-центр тощо [8, с. 53–57].

Постановка завдання. Мета статті полягає у висвітленні деяких заходів підвищення кваліфікації вчителів природничих дисциплін ЗНЗ, організованих і проведених кафедрою, спрямованих на удосконалення їх навичок з упровадження в навчальний процес методів пізнання природи у межах STEM-освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз стану викладання природничих дисциплін у ЗНЗ області, матеріально-технічної бази предметних кабінетів, результатів діагностування вчителів природничих дисциплін під час проходження курсів підвищення кваліфікації, співбесід із учителями-предметниками, перевантаження педагогів підготовкою до занять через недостатню кількість годин з основного предмета, вибору слухачами курсів тем для випускних робіт та виступів на семінарах із методики викладання предметів природничих дисциплін, проведення конференції з обміну досвідом роботи (не надається перевага висвітленню досвіду впровадження таких методів пізнання природи, як спостереження, вимірювання, експеримент) свідчить про те, що особливої уваги потребує питання щодо удосконалення навичок учителів-природничників з упровадження в навчальний процес методів пізнання природи. Тому зазначене питання обрано темою дослідження кафедри природничо-математичної освіти та інформаційних технологій Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Об'єкт дослідження: процес удосконалення навичок учителя-природничника з упровадження в навчальний процес методів пізнання природи.

Предмет дослідження: навички учителя-природничника з упровадження в навчальний процес методів пізнання природи.

Мета дослідження: створення системи заходів удосконалення навичок учителя-природничника з упровадження в навчальний процес методів пізнання природи.

Гіпотеза дослідження: удосконалення навичок учителя-природничника з упровадження в навчальний процес методів пізнання природи за створеною системою форм і заходів у ході підвищення кваліфікації сприятиме забезпеченню високої мотивації та інтересу в учнів до вивчення природничих дисциплін, а також зміцненню їх знань.

Визначено основні завдання дослідження: розробити критерії виявлення рівня навичок учителя-природничника з упровадження в навчальний процес методів пізнання природи (спостереження, вимірювання, експеримент); розробити систему заходів і форм удосконалення цих навичок учителя-природничника; проаналізувати отримані результати контрольного експерименту репрезентативної вибірки.

Із наукової точки зору кожному рівню пізнання відповідають певні методи: емпіричному – вимірювання, порівняння, експеримент, спостереження; проміжному – моделювання, аналогія, аналіз-синтез, індукція, дедукція, абстрагування, пояснення, мислений експеримент; теоретичному – сходження від абстрактного до конкретного, аксіоматичний, системно-структурний тощо.

У Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти зазначені змістові лінії навчання природничих дисциплін у загальноосвітній школі, серед яких методи наукового пізнання, специфічні для кожної з природничих наук [9].

Спостереження як метод навчання, вважається найефективнішим у вивченні природних об'єктів на Землі та в космосі, порівняно з наочними чи словесними методами, оскільки учень набуває практичних навичок, самостійності у дослідницькій діяльності, та розвиває інтелектуальні уміння, не зважаючи на те, що це пасивний метод наукового дослідження.

Спостерігаючи за об'єктом або явищем, учень отримує якісні їх характеристики, а у ході вимірювання – ще й кількісні. Важливим у набутті умінь і навичок вимірювання є: навчитися з'ясовувати, що необхідно для вимірювання, які інструменти використовувати, як перевірити правильність вимірювань, і як розібратися в результатах, перевірити і оцінити їх достовірність, порівнюючи з еталонами.

Неперевершена роль експерименту як методу наукового пізнання та методу навчання й виховання, якому нами присвячено декілька праць [10; 11; 12].

Обрану тему дослідження уважаємо актуальною з декількох причин, однією з яких є її відповідність певним принципам STEM-освіти. Упровадження в навчально-виховний процес методичних рішень STEM-освіти дозволить учителю сформувати в учнів найважливіші характеристики, які визначають компетентного фахівця:

– уміння побачити проблему;
– уміння побачити в проблемі якомога більше можливих сторін і зв'язків;
– уміння сформулювати дослідницьке запитання і шляхи його вирішення;
– гнучкість як уміння зрозуміти нову точку зору і стійкість у відстоюванні своєї позиції;
– оригінальність, відхід від шаблону;
– здатність до перегруповування ідей та зв'язків;
– здатність до абстрагування або аналізу;
– здатність до конкретизації або синтезу;
– відчуття гармонії в організації ідеї.

Це дозволить наблизити зміст різноманітних сфер науково-технічної діяльності людського суспільства до навчального процесу [8, с. 56-57].

Задача післядипломної педагогічної освіти – забезпечити учителя-природничника знаннями та навичками використання методів наукового спостереження, вимірювання, експерименту, які сприятимуть формуванню вищезазначених характеристик в учнів. У ході загальнокафедрального дослідження розробляються методи, прийоми та заходи, що дають можливість учителям-предметникам підвищити кваліфікацію у курсовий та міжкурсовий періоди.

Щодо навичок пізнання через спостереження вважаємо, що сучасний розвиток цивілізації потребує розширення кількості об'єктів для спостереження порівняно з вимогами навчальних програм з природничих дисциплін. З огляду на це, крім класичних занять на курсах підвищен-

ня кваліфікації, що відбуваються в аудиторіях, пропонуємо слухачам веліт-клас (velit – латинь, просто неба), техноквест, фахові екскурсії.

Суть веліт-класу полягає у використанні живої природи у якості науково-дослідницької лабораторії, тобто вивчення законів природи та її об'єктів здійснюється в реальних умовах існування шляхом перенесення занять у заповідні куточки Миколаївщини (Єланецький степ, Михайло-Ларинський заповідник, найбільший в Європі Вознесенський ялівцевий гай, Трикратський ліс, Миколаївський зоопарк – один із найкращих в Україні і в Європі).

У навчальному процесі з природничо-математичних дисциплін у ЗНЗ вивчаються теорії, більшість із яких становлять наукову базу для промислових і сільськогосподарських технологій. Для слухачів курсів проводяться фахові екскурсії на ПрАТ «Лакталіс-Миколаїв» (лідер у виробництві кисломолочних продуктів в Україні); науково-виробничий комплекс газотурбобудування «Зоря-Машпроект», на якому використовується 3D-принтер; до Миколаївської обсерваторії, яка оснащена сучасними ПЗЗ камерами для вимірювань і системою програмного керування в режимі віддаленого доступу та яка внесена до списку об'єктів Всесвітнього надбання ЮНЕСКО від України, має перший створений в Україні мобільний телескоп «Мобітел».

Фахова екскурсія є дієвим методичним прийомом розвитку технічного мислення учнів, їх політехнічного кругозору, популяризації трансдисциплінарних та міжпредметних знань. Учителі удосконалюють ті навички, які мають розвивати в учнів, а саме: опрацьовувати до екскурсії:

· історію підприємства (установи);

· його роль у розвитку економіки країни;

· технологічний процес, акцентуючи увагу на використання в ньому законів і теорій фундаментальних наук, які вивчаються в шкільних курсах природничих наук.

Під час екскурсії:

· безпосередньо спостерігати за роботою людей різних професій;

· креативно підходити до оцінювання виробничих операцій (надавати пропозиції щодо їх модернізації);

· аналізувати екологічний стан навколишнього середовища та вплив на нього промислового виробництва.

Такі заняття будуються за принципами STEM-освіти:

· навчання через трансдисциплінарні та міждисциплінарні знання;

· навчання не за предметами, а за темами (зв'язок між науками);

· використання знань у повсякденному житті;

· навчання в команді.

Курси підвищення кваліфікації вчителі проходять один раз на п'ять років, що, на наш погляд, недостатньо для підтримки професійного тонусу. З огляду на це, щороку педагогам пропонуються різноманітні заходи у міжкурсовий період, ініційовані кафедрою: обласна педагогічна відкрита студія «Наука і ми»; науково-практичні конференції всеукраїнського, міжрегіонального, обласного рівнів; обласні астрономічні читання; виїзний лекторій «Людина у Всесвіті»; стажування в науково-дослідних установах і ВНЗ України, у ході яких учені, відомі в Україні і за її межами, доповідаючи про свої наукові надбання, осучаснюють фундаментально-прикладні знання вчителів [13; 14; 15].

Професорсько-викладацьким складом кафедри вперше проведено виїзний лекторій у сільський район області, мета якого: мотивувати дітей дошкільних та учнів загальноосвітніх навчальних закладів займатися наукою. Сучасна наука про м'якотілих (молюсків) – малакологія, не вивчається в школі, проте викликає інтерес в учнівської молоді. Під керівництвом викладача під час засідання учасникам (учителі фізики, хімії, біології, астрономії, обдаровані учні та вихованці дошкільних навчальних закладів району) пропонується здійснити спостереження за поведінкою будь-якої живої істоти, наприклад Ахитини африканської.

Результатом спостережень за Ахитинами є визначення їх значимості в діяльності людини: у медицині і ветеринарії, сільському господарстві, харчовій промисловості. Деякі молюски (ставковикові, перлівницеві, горошинкові) використовуються як біоіндикатори ступеня забруднення вод органічними речовинами. Чималу роль відіграють молюски в очищені вод від часточок мінерального та органічного походження. Равлик Ахатина – кращий косметолог. Наприкінці заходу кожний учасник отримує Ахитину, вирощену на кафедрі, для закріплення навичок, набутих під час лекторію, надалі у побутових умовах.

Також учасники, використовуючи таке сучасне обладнання, якого ще немає в кожній школі, виконали декілька вимірювань: лічильником Гейгера та екотестером визначено радіоактивний фон у приміщенні, забруднення радіонуклідами харчових продуктів (овочів, фруктів, грибів тощо) та вміст нітратів в овочах, фруктах, цитрусових; люксметром виміряно рівень освітленості, потужність світлового потоку; тесламіром досліджено наявність природних та штучних магнітних полів, полів, що створюються побутовою технікою (ПК, динаміки, мобільні телефони).

Висновки. Практика проведення висвітлених у статті заходів (нових форм занять із слухачами під час курсів підвищення кваліфікації та у міжкурсовий період) із метою створення певних умов для удосконалення навичок учителя-природничника з упровадження в навчальний процес методів пізнання природи (спостереження, вимірювання, експеримент) свідчить про позитивні зрушення у професійному зростанні учителів-предметників. Їх учні стають учасниками конкурсів, ініційованих кафедрою (обласний форум юних шанувальників фізики та астрономії, обласний конкурс «Енергія», обласний екологічний проект «Приєднайся до Дня довкілля – посади вишню»), участь в яких передбачає підготовку роботи, що є результатом наукових спостережень, вимірювань, уміння експериментувати та конструювати. Хоча загальнокафедральне дослідження знаходиться на першому етапі – організаційно-констатувальному, очевидною є перспективність такої діяльності кафедри.

Список літератури:

1. Вознюк Г., Мельникова Н. Організаційно-методичні умови формування інноваційної культури сучасного педагога / Г. Вознюк, Н. Мельникова // Післядипломна освіта в Україні. – 2015. – № 1. – С. 69–73.
2. Грабовий А. К. Експериментальні вміння та навички з хімії в учнів загальноосвітніх навчальних закладів / А. К. Грабовий // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. – 2014. – Вип. 47. – С. 56–62.
3. Кузьменко О. С. Формування фізичних компетентностей студентів у процесі навчання фізики у вищих навчальних закладах / О. С. Кузьменко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. – 2016. – Вип. 53. – С. 109–113.
4. Чернишова Є. Масові заходи в університеті менеджменту освіти: результативність та ефективність їх проведення / Є. Чернишова // Післядипломна освіта в Україні. – 2015. – № 1. – С. 85–88.
5. Іванова Ю. Мотивація як чинник успішного формування навчально-пізнавальної діяльності учнів / Ю. Іванова // Післядипломна освіта в Україні. – 2016. – № 1. – С. 34–37.
6. Песін О. Підвищення кваліфікації вчителів: навчальний фізичний експеримент / О. Песін, С. Каплун, О. Свистунов // Фізика та астрономія в сучасній школі. – 2013. – № 7. – С. 9–11.
7. Вяткіна Н. Б. STEM-освіта: етапи становлення в Україні / Н. Б. Вяткіна // Інформаційний збірник для директора школи та завідуючого дитячим садочком. – К.: Освіта України. – 2015. – № 17–18(41). – С. 48.
8. Патрикеєва О. О. Актуальність запровадження STEM-навчання в Україні / О. О. Патрикеєва // Інформаційний збірник для директора школи та завідуючого дитячим садочком. – К.: Освіта України. – 2015. – № 17–18(41). – С. 53–57.
9. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/ 1392-2011-п
10. Клименко Л. О. Експеримент – ефективний засіб якісного навчання вчителів і учнів. / Л. О. Клименко. – Миколаїв: ОІППО, 2014. – 106 с.
11. Клименко Л. О. Експеримент – багатофункціональний засіб підвищення фахової майстерності вчителя природничих дисциплін / Л. О. Клименко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. – 2014. – Вип. 47. – С. 109–116.
12. Клименко Л. О. Експеримент – багатофункціональний засіб підвищення фахової майстерності вчителя природничих дисциплін/ Л. О. Клименко // Актуальні проблеми природничо-математичної освіти в середній і вищій школі: міжнар. наук.-практ. конф., 26–28 червня 2014 р.: тези доп. – Херсон, 2014. – С. 8–9.
13. Клименко Л. О., Ліскович О. В., Мироненко І. В. Трансформація знань: від ученого – до вчителя, від учителя – до учня / Л. О. Клименко, О. В. Ліскович, І. В. Мироненко // Фізика та астрономія в рідній школі. – 2015. – № 1. – С. 16–21.
14. Клименко Л. О., Ліскович О. В. Пізнаємо Всесвіт / Л. О. Клименко, О. В. Ліскович // Вересень. – 2014. – № 1–2. – С. 9–19.
15. Клименко Л. О. Відкрита студія «Україна космічна» у м. Миколаєві / Л. О. Клименко // Фізика та астрономія в школах України. – 2013. – № 3. – С. 27–31.

Клименко Л.А.
Николаевский областной институт последипломного педагогического образования

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ НАВЫКОВ УЧИТЕЛЯ-ЕСТЕСТВЕННИКА ВНЕДРЕНИЯ В УЧЕБНЫЙ ПРОЦЕСС МЕТОДОВ ПОЗНАНИЯ ПРИРОДЫ (В ПРЕДЕЛАХ STEM-ОБРАЗОВАНИЯ)

Аннотация
Отражено некоторые пути усовершенствования навыков учителей естественных дисциплин общеобразовательных учебных заведений внедрения в учебный процесс по физике, химии, биологии, природоведению основных методов познания природы: наблюдение, измерение, эксперимент в системе последипломного педагогического образования. Акцентируется на необходимости осовременивания форм учебных занятий как во время курсов повышения квалификации, так и в межкурсовой период, а именно: проведение занятий в велит-классе, техноквестов, профессиональных экскурсий, стажирования в научно-исследовательских учреждениях и ВУЗ Украины, педагогической открытой студии «Наука и мы», выездного лектория «Человек во Вселенной» и т.д. Аргументировано то, что такая деятельность кафедры является составляющей STEM-образования, которое предполагает повышение внимания к техническому развитию учащихся и естественным дисциплинам.
Ключевые слова: методы познания природы, наблюдения, измерения, эксперимент, навыки, учебный процесс, учитель-естественник, STEM-образование.

Klimenko L.A.
Mykolaiv Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education

IMPROVEMENT OF SCIENCE TEACHER'S PROFICIENCY IN NATURE STUDY COGNITIVE METHODS IMPLEMENTATION IN TEACHING (AS PART OF STEM-EDUCATION)

Summary
The article dwells on the improvement of school science teachers' proficiency in the implementation of basic nature cognition methods such as observation, measurement, experiment in teaching physics, chemistry, biology, nature study as part of In Service Teacher Training system. The article focuses on the upgrading of teacher training activities both in the courses In Service Teacher Training curriculum and between training courses, i.e. velit classroom lessons, techno quests, professional field trips, internship in research institutes and colleges, pedagogical Open studio «Science and We», visiting lectures «Man in the Universe» etc. It proves that such type of Chair activity is an integral part of STEM-education that promotes science education and students' technical development.
Keywords: are science study cognitive methods, observation, measurement, experiment, skills, teaching process, a science teacher, STEM-education.

УДК 37.013.2

ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АПАРАТ КОМПЕТЕНТНІСНОЇ ОСВІТИ

Коваленко О.П.
Кіровоградська льотна академія
Національного авіаційного університету

У статті проаналізовано понятійно-термінологічний апарат компетентнісної освіти. Уточнено розуміння і сутність понять «компетенція», «компетентність», «професійна компетентність». Охарактеризовано загальні риси та структурні компоненти основних понять. Викладено власні погляди на визначення компетентнісної освіти під час професійної підготовки фахівців авіаційної галузі та перспективи подальших наукових досліджень.
Ключові слова: компетентнісна освіта, компетенція, компетентність, професійна компетентність, фахівець.

Постановка проблеми. В компетентнісній освітній парадигмі найчастіше оперують такими поняттями і термінами як «компетенція», «компетентність», «компетентний», «компетентності майбутнього фахівця», «ключові компетентності», «професійна компетентність» тощо. Міжнародна спільнота досі не має чітких визначень сутності цих термінів та одностайного підходу до їх розуміння. Тому завданням сучасної компетентнісної освіти є приведення у відповідність змісту професійної освіти і потреб ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Понятєві інтерпретації терміну «компетенція» та «компетентність» зібрані у великому тлумачному словнику, національному освітньому глосарії, енциклопедії освіти, словнику термінів і понять з педагогіки вищої школи; наукових працях О. Овчарук, О. Дубасенюк, В. Бикова, О. Спіріна, Н. Мойсеюк, О. Локшини, М. Лайла, Н. Ничкало, В. Байденко; тематичних статтях І. Федорової, М. Житнік, В. Лунячека, Ю. Бойчук, В. Клименко, В. Пилипчука, Г. Селевко, О. Ситника, А. Урбановича, В. Бондар, А. Хуторського, С. Шишова, Г. Малик, І. Галяміна, Ю. Фролова, М. Ільязової, Н. Селезньової, А. Вербицького, В. Ягупова, С. Горобця, Г. Данилової, С. Дорофей, Л. Скорич, І. Зимньої, Е. Іванова, В. Ісаєва, С. Куликовського, Т. Лаврухіної, О. Лєбедева, Т. Морозової, Н. Сирятова, Ю. Татур, О. Пометун, М. Холодної, В. Лозової та ін.

Категорійний аналіз поняття «професійна компетентність» проведений О. Антоновою, Л. Маслак, А. Марковою, А. Адольфом, В. Веснін, Р. Гуріною, М. Вачевським, В. Кричевським, В. Сластьоніним, О. Вознюк, В. Присакар, І. Саух, Е. Садоном, Н. Степанець, В. Слабко, С. Сисоєвою, І. Секрет, А. Бусигіною, Г. Чередніченко, І. Гришиною, Е. Бондаревою, О. Неловкіною-Берналь, Н. Фроловою, Б. Гершунським, О. Євсюковим, Д. Чернілевським, І. П'янковською, С. Белолліпецькою та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатньо вирішеною залишається проблема компетентнісної освіти під час професійної підготовки фахівців авіаційної галузі.

Мета статті. Проведення аналізу понятійно-термінологічного апарату компетентнісної освіти, уточненню розуміння і сутності понять «компетенція», «компетентність», «професійна компетентність», характеристиці їх загальних рис та структурних компонентів.

Виклад основного матеріалу. У латинській мові від дієслова competere (спільно досягати, добиватися; відповідати чомусь, підходити) утворе-

© Коваленко О.П., 2016

ний дієприкметник competens (відповідний; той, що добився; той, що підходить). Їх смислове поле описує як внутрішні характеристики індивідуума, так і його відповідність заданим ззовні умовам. Англійські терміни competencies (множина від competency) та competence перекладаються як компетенції та компетентність [6]. Сучасний тлумачний словник за редакцією В. Бусела [4] визначає: компетентний – той, який має достатні знання в певній галузі, добре обізнаний, тямущий; ґрунтується на знанні, кваліфікований; має певні повноваження, повноправний, повновладний; бути компетентним – вміти мобілізувати в даній ситуації здобуті знання і досвід.

Вважаємо доцільним надати власне визначення поняття «компетенція» – це базовий комплекс якостей особистості, необхідний для конкретної професійної діяльності.

І. П'янковська [13] проаналізувала і дала узагальнені короткі положення цього поняття у педагогічному аспекті, з якими ми повністю погоджуємось. Суттєвими ознаками «компетенції» є: загальна здатність до професійної діяльності; сукупність особистісних якостей, необхідних для продуктивної діяльності; готовність виконувати практичні завдання; підготовленість випускника до реалізації практичних цілей у процесі предметної діяльності.

В. Байденко [3] вважає, що компетенції виступають як: характеристика здібностей особистості реалізовувати свої пізнання і досвід в успішній діяльності з високим ступенем саморегулювання, самооцінки, швидкої, гнучкої й адаптивної реакції на динаміку обставин і середовища; одна з відмітних особливостей кваліфікацій (ступенів, рівнів); відповідність кваліфікаційним вимогам з урахуванням регіональних потреб і запитів на ринку праці; вміння виконувати особливі види діяльності і робіт у залежності від поставлених завдань, проблемних ситуацій тощо.

У доповіді міжнародної комісії ЮНЕСКО [1] з освіти окреслені чотири основні компетенції: навчитися пізнавати, навчитися працювати, навчитися жити разом, навчитися саморозвитку, що дозволяє вирішувати різні життєві проблеми.

А. Хуторський [16] вказує, що освітня компетенція – це сукупність смислових орієнтацій, знань, умінь, навичок і досвіду діяльності студента по відношенню до певного кола об'єктів реальної дійсності, що є необхідними для здійснення особистісно і соціально значущої продуктивної діяльності. Він пропонує трьохрівневу ієрархію ключових, загальнопредметних, предметних компетенцій.

С. Дорофей і Л. Скорич [8] наголошують, що підготовка фахівця повинна забезпечувати формування академічних, соціально-особистісних, професійних компетенцій. Нам імпонує ця думка, адже для майбутніх фахівців авіаційної галузі важливим є набуття «всебічних компетенцій», що включають в себе всі вище перераховані компетенції.

Важливе значення, на думку Г. Малик [12] мають поняття, які характеризують компоненти компетенції, зокрема: когнітивний – знання; операційний / діяльнісний / процесуальний – уміння, навички; особистісний – цінності, мотиви, професійно значущі якості, Я-концепції.

В Україні сучасна парадигма освіти ставить у центр освітньої діяльності формування компетентної особистості, результатом якої є готовність та здатність людини реалізувати свої знання і досвід у проблемних ситуаціях. С. Куликовський [10] спирається на думку експертів Ради Європи, що компетентності передбачають спроможність особистості сприймати та відповідати на індивідуальні і соціальні потреби; формують комплекс ставлень, цінностей, знань та навичок. Кожна галузь освіти формує своє коло компетентностей, які є метою та результатом навчання молоді в Україні.

На думку О. Дубасенюк [14], міжнародна спільнота вважає, що компетентність – це інтегрована характеристика якості особистості, результативний блок, сформований через досвід, знання, вміння, ставлення, поведінкові реакції, або ж спеціально структуровані (організовані) набори знань, умінь, навичок і ставлень, що їх набувають у процесі навчання і які дозволяють людині визначати і розв'язувати, незалежно від ситуації, проблеми, характерні для певної сфери діяльності.

Згідно думки вітчизняних науковців, компетентність вміщує в себе «...не тільки професійні знання, навички і досвід у спеціальності, але і ставлення до справи, визначені (позитивні) схильності, інтереси і прагнення, здатність ефективно використовувати знання й уміння, а також особистісні якості для забезпечення необхідного результату на конкретному робочому місці у конкретній робочій ситуації» [7].

Вважаємо доцільним надати власне визначення поняття «компетентність» – це комплекс індивідуальних компетенцій особистості, необхідний для якісного успішного виконання професійних обов'язків.

На нашу думку, І. П'янковська [13] влучно виокремила суттєві ознаки поняття «компетентність»: здатність приймати рішення; особистісні якості до забезпечення необхідного результату на робочому місці; сукупність індивідуальних здатностей, необхідних для виконання професійних обов'язків; володіння людиною відповідною компетенцією та ставлення до предмету діяльності; інтегральну якість особистості, що проявляється у здатності та готовності до діяльності.

Нам імпонує класифікація В. Ягупова [17], який виокремив наступні характеристики компетентності:

– багатогранність, тобто існують багато її видів, які характеризують якісний аспект опанування особою певним видом діяльності як її суб'єктом;

– багатокомпонентність, тобто будь-яка компетентність складається з певної кількості компонентів, без яких особа не може актуалізуватися в діяльності як її суб'єкт;

– багатовимірність, тобто для діагностування її сформованості та розвиненості необхідно чітко виокремити конкретні критерії оцінювання;

– надпредметність і міждисциплінарність, тобто вона демонструє інтегральний результат опанування особою навчальною програмою за певною професією і конкретним фахом, а не тільки певною навчальною дисципліною;

– різнофункціональність, тобто компетентність дає можливість особі реалізовувати багато

функцій, у тому числі інтегральних у процесі діяльності.

– суб'єктність, тобто компетентність завжди конкретна, оскільки стосується конкретного суб'єкта діяльності та його професіоналізму, майстерності та індивідуального досвіду діяльності.

Як свідчать результати здійсненого Г. Малик [12] порівняльного термінологічного аналізу, «компетентність» і «компетенція» мають низку спільних ознак, а саме: описують інтегративну якість суб'єкта, що включає когнітивні, діяльнісні та мотиваційно-ціннісні аспекти; характеризуються особистісною, соціальною і професійною зорієнтованістю; є результатами навчання, наслідком саморозвитку індивіда; стосуються визначеного кола об'єктів реальної дійсності; відзначаються поліфункціональністю семантичної і поведінкової складових, мобільністю знань, гнучкістю методу, критичністю мислення; передбачають формування особистісної бази самоорганізованих і селективних знань, які генерують нові неалгоритмізовані знання; виявляють свої сутнісні ознаки в суб'єктивно новій нестандартній діяльності; мають особистісно-діяльнісний характер: формуються і доводяться через реальне демонстрування певної дії у відповідних контекстах; передбачають раціональне використання часу особистості: демонструють, що здатна зробити людина на певному відрізку часу; засвідчують, що її носій витратив певну частину часу на вправляння у відповідній сфері діяльності; є системними утвореннями, яким притаманна цілісність, структурованість, інтегрованість елементів, ієрархічність, стійкість, керованість аналізу.

Ми погоджуємось з думкою дослідниці Г. Малик [12], яка не дивлячись на різноплановість презентації ученими сутності понять «компетенція» і «компетентність» зазначає, що:

– компетенція є первинною статичною категорією, яка задає зміст освіти й описує вимоги до результату навчальної діяльності (одиничної здатності людини виконувати певне соціально чи професійно значуще завдання);

– компетентність є похідною категорією, яка описує інтегральну особистісну якість, сукупний навчальний результат інтегрованих знань, умінь та інших елементів, необхідний і достатній для здійснення стандартизованої кваліфікованої діяльності відповідного рівня.

В. Ягупов [17] доповнює і уточнює сутність компетентнісної освіти:

1. Поняття «компетенція» і «компетентність» між собою логічно, змістовно і смислово зумовлені, взаємопов'язані та безпосередньо корелюються між собою, тобто певна посада передбачає певний перелік посадових обов'язків, що визначається поняттям «компетенція». Провідною рисою цього поняття є те, що воно функціонує безвідносно до конкретної особи, оскільки стосується певної посади, тобто не має якісної характеристики, оскільки вона не стосується конкретної особи.

2. Поняття «компетентність» характеризує якісний бік підготовленості певної особи до обіймання певної посади, який набувається в процесі отримання професійної освіти та стосується конкретної особи як майбутнього суб'єкта професійної діяльності. Відповідно, її професійна освіта має бути зкорельована з майбутніми компетенціями, оскільки тільки в такому випадку вона буде мати компетентнісний характер.

3. Загальна професійна підготовленість фахівця, актуалізація його професійної компетентності у професійній діяльності та практична реалізація ним своїх компетенцій на конкретній посаді визначається поняттям «компетентний», що представляє якісний бік професійної підготовленості фахівця, характеризує його професіоналізм і майстерність.

4. Чітке виокремлення змісту поняття «компетентність», який безпосередньо зумовлений змістом поняття «компетенція», тобто його смисловим наповненням. Основними складовими компетентності є знання, навички, вміння, певні якості, ставлення до діяльності та мотивація до неї.

І. Федорова і М. Житник [15] вважають, що узагальнюючою категорією понять «компетенція» і «компетентність», які є інтегральною характеристикою особистості, виступає діяльність. Тобто компетенція є сферою відношень, що існують між знанням та дією у практичній, професійній діяльності випускника ВНЗ.

Найбільш близькою по менталітету, на нашу думку, є система освітніх компетентностей складена О. Пометун [9, с. 67]: ключові; загальногалузеві; предметні. Дослідниця вдало розкрила сутність поняття «ключова компетентність» – об'єктивної категорії, яка фіксує суспільно визнаний комплекс знань, умінь, навичок, стосунків певного рівня, які можуть бути застосовувані в широкій сфері діяльності людини. Ключові компетентності є інтегральними характеристиками якості підготовки суб'єктів навчання, пов'язаними з їх здатністю цільового осмисленого застосування комплексу знань, умінь, навичок, стосунків щодо певного міждисциплінарного кола проблем. Основними ознаками ключових компетентностей є: поліфункціональність, надпредметність і міждисциплінарність, багатомірність, забезпечення широкої сфери розвитку особистості.

В. Ягупов [17] класифікує компетентність на три види: ключові (необхідні для буття особи в соціумі, набуття нею освіти та активної діяльності в суспільстві як соціальному суб'єктові), професійні (необхідні для професійного буття особи як професійному суб'єктові у заданому напрямі підготовки фахівців), фахові (необхідна для фахового буття особи як фаховому суб'єктові у межах певної професії).

У наукових роботах А. Вербицького [5] представлений контекстно-інформаційний підхід до визначення компетентності, на думку якого «...щоб бути теоретично й практично компетентним, студенту необхідно зробити подвійний перехід: від знака – до думки, а від думки – до вчинку, дії. Перехід від інформації до її використання опосередковується думкою, що і робить цю інформацію знанням». Ми згодні з такою думкою науковця, адже перехід від думки до дії притаманний майбутнім компетентним фахівцям.

Ю. Бойчук [2] зазначає, що в умовах вищої професійної освіти на особливу увагу заслуговує набуття майбутнім фахівцем професійної компетентності. Професійна компетентність є одним з видів ключової компетентності й передбачає володіння професійною діяльністю на достатньо

високому рівні, здатність особистості проектувати свій подальший професійний розвиток. Професійна компетентність належить до динамічних особистісних утворень, оскільки його змістовне наповнення й якісний рівень залежать від багатьох чинників зовнішнього середовища.

Професійна компетентність як єдність теоретичної та практичної готовності фахівця до виконання професійної функції характеризує не тільки його діяльність, а й самого фахівця як суб'єкта в його самостійній, відповідальній та ініціативній взаємодії зі соціальним світом. Тому професійна компетентність інтегрує професійні та особистісні якості людини, спрямовує їх на опанування знань і практичних навичок та цілеспрямоване застосування знань й навичок у прогнозуванні, плануванні й реалізації професійної діяльності, активізує фахівця в розвитку особистих здібностей, у прагненні до самореалізації у професійній діяльності вже в період навчання у ВНЗ. На нашу думку, професійна компетентність – це комплексна характеристика внутрішньої, реальної якості підготовки фахівця в межах своєї професії.

О. Дубасенюк [14] підкреслює, що згідно з діяльнісним підходом, поняття «компетентність» є обов'язковим компонентом, складовою професіоналізму, яка супроводжує формування професійних якостей фахівця будь-якої галузі. Головними її характеристиками є постійне оновлення знань для успішного вирішення професійних завдань у даний час і в даних умовах, а також здатність фахівця застосовувати наукові та практичні знання до предмета професійної діяльності. В. Лозова [11] є представницею соціокультурного підходу, де компетентність визначають як результат опанування людиною культурних цінностей цивілізації в цілому та окремої соціальної спільноти. Становлення фахівця та його професіональне зростання завжди відбувається у певному соціальному та культурному оточенні, тому компетентність сучасного фахівця має комплексний, системний, інтегративний характер. Нам імпонують обидва розглянуті підходи, адже розвиток професійної компетентності фахівця неможливий без розвитку соціокультурної компетентності особистості.

Г. Малик [12] відображає цілісну, багатокомпонентну, багаторівневу структуру компетентності майбутнього фахівця через складові, якими є ключові і професійні компетенції, що є результатом набуття предметних компетенцій, які дозволяють вирішувати життєві проблеми засобами навчального предмету. Нам близьке дане визначення, зважаючи на те, що предметні компетенції, професійна компетентність і компетентний професіонал є послідовними етапами формування майбутнього фахівця.

Найбільш доцільно, вдало і лаконічно структура професійної компетентності фахівця досліджена М. Поліщук [14]. Вона визначає компоненти, що характеризують як особистісний, так і діяльнісний аспекти: загальні й професійні знання, практичні уміння та професійно важливі якості, сформовані на основі професійних здібностей, професійної спрямованості, мотивації саморозвитку та професійного досвіду фахівця, що й забезпечує його успішну діяльність.

На підставі існуючих психологічних концепцій професійного розвитку фахівця в системі професійної освіти й з огляду на власні міркування вважаємо, що формування його професійної компетентності (як сукупності ключових, загальнопрофесійних і спеціалізованих) відбувається у чотири етапи:

1. Розвиток універсальних загальних для всіх дисциплін ключових компетентностей в контексті майбутньої професійної діяльності;
2. Становлення загальнопрофесійної компетентності за фаховими стандартами на основі ключової (відображає сучасне розуміння основних задач професійної діяльності фахівця, а ключові – показують шляхи їх вирішення);
3. Формування спеціалізованої компетентності на основі розвинутої загальнопрофесійної (реалізує загальнопрофесійні й ключові стосовно до специфіки конкретної професійної діяльності фахівця);
4. Розвиток спеціалізованої компетентності.

Висновки. Отже, сформованим ядром компетентнісного підходу є змістоутворювальні, взаємодоповнюючі та взаємозумовлюючі поняття – «компетенція» і «компетентність», що відображають його загальну сутність. Структурно-змістове наповнення «компетенції» та «компетентності» відображене у поняттях: знання, вміння, навички, цінності, мотиви, професійно значущі якості, досвід. Професійна компетентність є сучасним орієнтиром професійної підготовки фахівців. Вона є структурною моделлю результатів навчання з позицій компетентнісного підходу. Складові професійної компетентності мають бути ретельно відібраними, уніфікованими, поліаспектними та поліфукціональними.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у дослідженні формування професійної компетентності майбутніх фахівців авіаційної галузі у процесі вивчення природничих дисциплін.

Список літератури:

1. The Definition and Selection of Key Competencies: Theoretical and Conceptual Foundations: Executive Summary. – 2005. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.oecd.org/dataoecd/47/61/35070367.pdf
2. Бойчук Ю. Д. Компетентнісний підхід як основа модернізації сучасної вищої освіти. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ip-195-88-138-50.dss-group.net/index.php/index.php?option=com_jalendar&view=articles&year=2013&month=3&day=27
3. Болонский процесс: Глоссарий / Под ред. В. И. Байденко, Н. А. Селезневой. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2009. – 148 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / За ред. В. Т. Бусела. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
5. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход / А. А. Вербицкий. – М: Высшая школа, 1991. – 225 с.

6. Гулай О. І. Компетентнісний підхід як основа нової парадигми освіти / О. І. Гулай // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2009. – № 2. – С. 41–52.
7. Державні стандарти професійної освіти: теорія і методика: Монографія / За ред. Н. Г. Ничкало. – Хмельницький: ТУП, 2002. – 334 с.
8. Дорофей С. В., Скорич Л. П. Компетентнісний підхід як чинник модернізації вищої освіти / С. В. Дорофей, Л. П. Скорич // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка: Психологічні науки. – Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2012. – № 4. – С. 14–20.
9. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / За ред. О. В. Овчарук. – К.: «К.І.С.», 2004. – 112 с.
10. Куликовський С. Генеза поняття «компетентність» у європейській та українській педагогічній науці / С. Куликовський // Людинознавчі студії. Педагогіка. – 2014. – № 29(1). – С. 92–103.
11. Лозова В. І. Формування педагогічної компетентності викладачів вищих навчальних закладів / В. І. Лозова // Педагогічна підготовка викладачів вищих навчальних закладів: матеріали міжвуз. наук.-практ. конфер. – Харків: ОВС, 2002. – С. 3–8.
12. Малик Г. Д. Поняттєве тло реалізації компетентнісного підходу у професійній підготовці майбутнього перекладача / Г. Д. Малик // Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки. – 2014. – № 3(75). – С. 70–77.
13. П'янковська І. В. «Компетенція» та «компетентність» як провідні поняття компетентнісного підходу / І. В. П'янковська // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Психологія і педагогіка. – 2010. – № 15. – С. 202–211.
14. Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід: монографія / За ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – 564 с.
15. Федорова І. І. Компетентнісний підхід як управлінський механізм реорганізації системи вищої освіти України / І. І. Федорова, М. М. Житник // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2013. – № 3. – С. 38–46.
16. Хуторской А. Ключевые компетенции и образовательные стандарты / А. Хуторской // Эйдос: интернет-журнал. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.eidos.ru/journal /2002/0423.htm.
17. Ягупов В. В. Компетентнісний підхід до професійної підготовки майбутніх фахівців у системі професійно-технічної освіти / В. В. Ягупов // Креативна педагогіка. Наук.-метод. журнал / Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. – Вінниця, 2011. – Вип. 4. – С. 28–35.

Коваленко О.П.
Кировоградская летная академия
Национального авиационного университета

ПОНЯТИЙНО-ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЙ АППАРАТ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
В статье проанализирован понятийно-терминологический аппарат компетентностного образования. Уточнено понимание и сущность понятий «компетенция», «компетентность» «профессиональная компетентность». Охарактеризованы общие черты и структурные компоненты основных понятий. Изложены собственные взгляды на определение компетентностного образования во время профессиональной подготовки специалистов авиационной отрасли и перспективы дальнейших научных исследований.
Ключевые слова: компетентностное образование, компетенция, компетентность, профессиональная компетентность, специалист.

Kovalenko O.P.
Kirovograd Flight Academy
of National Aviation University

CONCEPT-TERMINOLOGICAL APPARATUS OF COMPETENCE EDUCATION

Summary
The concept-terminological apparatus of competence education is analyzed in the article. It is specified understanding and essentiality of concepts «competence», «competency», «professional competence». General lines and structural components of basic concepts are described. Own looks are expounded for determination of competence education during professional preparation of specialists of aviation industry and prospect of further scientific researches.
Keywords: competence education, competence, competency, professional competence, specialist.

УДК 378.011.3-051:005.336.5(045)

РЕАЛІЗАЦІЯ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВИХОВАТЕЛЯ В ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Колосова С.В.
Комунальний заклад
«Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

У статі розглянуті питання реалізації мотиваційно-ціннісного етапу технології формування індивідуального стилю професійної діяльності в майбутніх вихователів дітей дошкільного віку. З'ясовано, що впровадження технології здійснювалося з урахуванням завдань загально-професійної та практичної підготовки студентів під час освітнього процесу. Розкрито мету, завдання та методику проведення мотиваційно-ціннісного (підготовчого) етапу експериментального дослідження.
Ключові слова: технологія, індивідуальний стиль педагога, професійна діяльність, фахова підготовка, мотиваційно-ціннісний етап.

Постановка проблеми. Одним з принципів реалізації Державної національної програми «Освіта» (Україна – XXI століття) є гуманізація освіти, що полягає в утвердженні людини як найвищої цінності, у найповнішому розкритті її здібностей та задоволенні різноманітних освітніх потреб. Реалізація даного принципу актуалізується, перш за все, в умовах освітнього процесу педагогічного вищого навчального закладу, а отже, особлива увага має приділятися роботі науково-педагогічних працівників з питання формування індивідуального стилю педагогічної діяльності майбутнього педагога, зокрема вихователя дітей дошкільної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання формування індивідуального стилю педагогічної діяльності вивчали С. Вершловський, В. Загв'язінський, І. Ісаев, Е. Клімов, А. Маркова, В. Мерлін [2, с. 163; 4, с. 318].

Наукове узагальнення доводить, що проблема технології формування індивідуального стилю професійної діяльності педагога була предметом дослідження І. Вохмяніної, Ж. Ковалів, І. Цар, А. Ніконової та інших.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. Вивчення проблеми дослідження виявило, що питання формування індивідуального стилю професійної діяльності педагога у цілому висвітлюється у науковій теорії. Однак, у психолого-педагогічній науці конкретна проблема формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутнього вихователя досліджена недостатньо.

Формулювання цілей статті. Мета статі – проаналізувати особливості реалізації технології формування індивідуального професійної діяльності стилю майбутнього вихователя дітей дошкільного віку в процесі фахової підготовки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Узагальнений аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив визначити нам поняття «індивідуальний стиль професійної діяльності майбутнього вихователя дітей дошкільного віку» як сукупність професійно-педагогічних знань, умінь та навичок, індивідуальних властивостей, психолого-педагогічних здібностей, які обумовлюють індивідуальну своєрідність застосування ним методів та прийомів у процесі професійної підготовки та освітній діяльності.

Це дозволило нам науково обґрунтувати та реалізувати технологію формування індивідуального стилю професійної діяльності в майбутніх вихователів дітей дошкільного віку безпосередньо у процесі фахової підготовки.

Упровадження зазначеної технології в освітньому процес здійснювалося з урахуванням завдань загально-професійної та практичної підготовки студентів щодо формування індивідуального стилю педагогічної діяльності. З цією метою було обрано навчальні дисципліни, зміст яких якнайбільше відповідав проблематиці та напрямам дослідження: дисципліни професійної підготовки (дошкільна педагогіка, дитяча психологія, психолого-педагогічний практикум, вступ до спеціальності з основами педагогічної майстерності) та практичної підготовки (ознайомлювальна практика та практика в групах раннього віку, показові та пробні заняття в ДНЗ, літня практика в ДНЗ, педагогічні технології в дошкільній освіті, переддипломна зі спеціальності вихователь дітей дошкільного віку).

У ході експериментальної роботи з'ясовано доцільність забезпечення інтегральної взаємодії викладачів, які проводять заняття з указаних дисциплін, та викладачів предметно-фахового циклу для реалізації системного засвоєння необхідних знань, умінь та навичок для формування індивідуального стилю педагогічної діяльності майбутнього вихователя. З метою методичного забезпечення цього процесу для викладачів було організовано колективне обговорення проблеми формування індивідуального стилю, а також було забезпечено методичною літературою та запропоновано інформацію щодо етапів його формування компонентів та показників, що дало їм змогу ознайомитись зі змістом формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутнього вихователя та здійснювати цілеспрямоване і комплексне планування інтегрованих занять.

Зазначена технологія реалізовувалася у експериментальних групах Е1 та Е2 з метою розвитку позитивних сторін особистості студента, вироблення ним власних еталонів успішної професійної діяльності та знаходження індивідуальних, оптимальних для кожного, шляхів їх здійснення. Технологія впроваджувалася у відповідності з обґрунтованими етапами (мотиваційно-ціннісний

© Колосова С.В., 2016

(підготовчий); змістовно-процесуальний (основний); рефлексивно-корегувальний (заключний), на кожному з яких було розроблено і реалізовано методичне забезпечення, що відповідало меті та завданням експериментальної роботи.

У контрольних групах робота проводилася за допомогою традиційних форм і методів, в обсязі підготовки, передбаченої вимогами до освітнього процесу у вищому навчальному закладі.

Розглянемо детальніше зміст мотиваційно-ціннісного (підготовчого) етапу дослідження.

Метою цього етапу було усвідомлення цінностей педагогічної діяльності, розвитку особистісних якостей і здібностей та зацікавлення студентів процесом формування індивідуального стилю професійної діяльності через розвиток в них рефлексії, як основного засобу стимуляції й мотивації майбутньої професійної діяльності, шляхом створення інформаційно-діагностичних та самодіагностичних ситуацій.

Форми впровадження технології передбачали проведення лекційних та семінарських занять з дисциплін професійно-практичної підготовки, виховних годин, засідань творчої групи «Педагогічний пошук», проходження педагогічної практики.

Основними завданнями на цьому етапі були такі: розширення змісту педагогічних предметів інформацією про індивідуальний стиль професійної діяльності, ознайомлення з компонентами індивідуального стилю профсійної діяльності вихователя дітей дошкільного віку, надання імпульсу до саморозвитку і самопроектування майбутнього професіонала; актуалізація внутрішнього потенціалу майбутнього вихователя і прогнозування образу ідеального вихователя; створення умов для формування почуття взаємоповаги та довіри в колективі в процесі саморозкриття власного потенціалу.

Для реалізації поставлених завдань, виходячи з розуміння, що стимуляція мотиваційної настанови студентів на процес формування індивідуального стилю професійної діяльності вимагає широкого використання проблемного навчання (Ю. Бабанський, А. Брушлинський, І. Лернер, П. Підкасистий, С. Рубінштейн, М. Скаткін та ін.), на аудиторних заняттях ми застосовували такі форми роботи, як проблемні лекції і проблемні семінари в ході вивчення психолого-педагогічних дисциплін (загальна педагогіка, організація самостійної роботи студентів, вступ до спеціальності, загальна психологія, методика навчання та виховання дітей тощо) на факультеті дошкільної та корекційної освіти.

На основі індивідуально-стильової діагностики, яка проводилась в творчій групі «Педагогічний пошук» відбувалося формування у студентів самоусвідомлення власного професійного «Я», можливостей та індивідуальних особливостей навчальної та майбутньої педагогічної діяльності, ціннісної значущості особистісного внеску у розвиток особистості майбутніх вихованців.

Під час проведення лекційних на практичних занять, нами були поставлені наступні завдання:

– засвоєння студентами теоретичних знань про індивідуальний стиль педагогічної діяльності, сутність та витоки цього поняття, основні терміни, що з ним пов'язані (стиль, стиль життя, стиль людини, індивідуальний стиль, індивідуальний стиль діяльності, професійно-педагогічні цінності, загальна та професійно-педагогічна культура, імідж особистості тощо); ознайомлення з компонентами індивідуального стилю педагогічної діяльності вихователя дітей дошкільного віку;

– формування у майбутніх вихователів мотивів до розкриття індивідуальних властивостей, педагогічних здібностей, схильностей щодо окремого стилю педагогічної діяльності, зацікавлення студентів процесом формування, самовивчення та розвитку власного індивідуального професійного стилю;

– ознайомлення майбутніх вихователів з методиками діагностики індивідуального стилю педагогічної діяльності та діагностування їх індивідуальних фахових та професійно-педагогічних можливостей;

– формування у студентів навичок самодіагностики власного індивідуального стилю педагогічної діяльності.

Зміст етапу було розділено на підетапи: інформаційний, мотиваційно-діагностичний та самодіагностичний, що були визначені відповідно до динаміки розвитку мотиваційної сфери та рефлексивних можливостей особистості студентів експериментальних груп у ході реалізації розробленої технології.

На інформаційному підетапі відбулося інформування студентів експериментальних та контрольних груп щодо сутності та компонентів індивідуального стилю педагогічної діяльності у контексті ціннісно-педагогічних орієнтацій і педагогічних еталонів діяльності, на основі чого посилилося формування педагогічної мотивації щодо пізнання та самопізнання особистості, визначення власних можливостей та особливостей діяльності. Крім того, студентам експериментальних груп було запропоновано лекції-бесіди. що передбачали не тільки викладення навчального матеріалу, а й бесіду за допомогою системи запитань, що поступово підвела їх до засвоєння фактів та усвідомлення значення індивідуального стилю вихователя в досягненні успішності власної професійної діяльності. Зі студентами усіх груп було проведено лекції-бесіди на теми «Генеза індивідуального стилю педагогічної діяльності», «Педагогічна майстерність вихователя як складова індивідуального стилю професійної діяльності», «Творчий потенціал та креативність педагога як запорука професіоналізму» «Культура професійного спілкування як невід'ємна частина індивідуального стилю педагогічної діяльності», «Психологічна культура як ефективний шлях особистісного зростання вихователя», «Казкотерапія – інструмент підвищення психологічної культури педагога», «Мовленнєвий етикет у педагогічному спілкуванні», «Створення позитивного іміджу як складника професійного успіху вихователя», «Норми етикетної поведінки вихователя» тощо.

Це дозволило сформувати мотивацію до проведення зі студентами більш активних діагностичних форм роботи на семінарсько-практичних заняттях у межах другого – мотиваційно-діагностичного – підетапу технології.

Даний підетап був спрямований на закріплення у студентів мотивації до вивчення власного індивідуального стилю педагогічної діяльності та

створення передумов його розвитку через поглиблену діагностику індивідуальних властивостей, психолого-педагогічних здібностей та схильностей до окремих видів педагогічної діяльності та педагогічних стилів.

Аналіз педагогічної практики засвідчує, що, як правило, формування професіоналізму майбутніх фахівців здійснюється без системної первинної діагностики психолого-педагогічних якостей та індивідуальних властивостей, а також індивідуально-фахових здібностей і можливостей студента, які забезпечують йому досягнення успіху в подальшій професійній діяльності. У зв'язку з цим ускладнювалася оцінка, а, головне, самооцінка конкретних результатів підготовки фахівців в аспекті їхньої особистісної готовності до майбутньої професійної діяльності. Зазвичай результативність фахової підготовки студентів оцінювалася за наявністю в них певних знань та умінь, тобто за ефективністю їхнього навчання. На нашу думку, така ситуація склалася, у першу чергу, через недостатню розробленість дієвих засобів систематичної діагностики та самодіагностики результатів впливу освітнього процесу на становлення особистості, формування індивідуального стилю кожного студента як суб'єкта майбутньої професійно-педагогічної діяльності. У межах дослідження на основі вивчення та систематизації існуючих науково-методичних розробок щодо діагностики психолого-педагогічних особливостей, індивідуальних та фахових задатків і можливостей майбутніх фахівців нами було розроблено та відібрано комплекс діагностичних методик для оцінки та самооцінки студентами процесу формування індивідуального стилю педагогічної діяльності.

На мотиваційно-діагностичному підетапі було проведено низку опитувань, анкетувань та запропоновано творчі завдання після прослухування студентами-дошкільниками лекцій-бесід на зазначені вище теми. Програму методик було спрямовано на визначення інформованості, інтересу та мотивів щодо індивідуального стилю педагогічної діяльності; рівня розвитку природних задатків певних професійно-педагогічних та фахових якостей і схильностей до педагогічної діяльності у студентів для подальшого їх професійного розвитку й коригування тощо. Комплекс методик було адаптовано до умов експерименту з урахуванням спеціалізації вихователя та реалізувався за допомогою інструментарію спостереження та діагностики, а саме: опитувальник для визначення інформованості, інтересу та мотивів студентів щодо індивідуального стилю педагогічної діяльності; анкета для визначення системи цінностей щодо індивідуального стилю педагогічної діяльності [6, с. 173]; методика виявлення професійно-педагогічних якостей та індивідуальних властивостей майбутнього вихователя [2, с. 62]; анкетування щодо визначення комунікаційних вмінь майбутнього вихователя (за методикою В. Ряховського), опитувальник оцінювання рівня володіння засобами емоційно-творчої саморегуляції [8, с. 50], анкети з вивчення рівня сформованості педагогічного спілкування педагогів та студентів [1, с. 132]; програма спостережень за проявами якостей темпераменту особистості у педагогічній діяльності [2, с. 79]; методика діагностики щодо ступеня схильності до індивідуальних стилів педагогічної діяльності [9, с. 73; 5, с. 144]; методика самооцінки сформованості позитивного іміджу майбутнього вихователя [3, с. 94] тощо.

Робота в експериментальних групах розпочалася з установлення основних мотивів та цінностей щодо професійної підготовки та майбутньої педагогічної діяльності. Застосована нами анкета для визначення системи цінностей щодо індивідуального стилю педагогічної діяльності (за методикою Р. Сатарової) дала змогу визначити ієрархію загальнолюдських цінностей майбутніх вихователів у експериментальних та контрольних групах та виявити місце індивідуального стилю педагогічної діяльності у цій ієрархії. У ході анкетування було з'ясовано наступні характеристики: мотиви вступу до педагогічного вузу; інтереси до різних видів педагогічної діяльності; ціннісні образи вихователя; якості особистості, найбільш значущі для майбутньої професійної діяльності; ставлення до навчання студентів; участь у суспільній роботі за період навчання у вищому навчальному закладі; орієнтири на майбутню професійну діяльність.

Основні мотиви та інтереси виявляються в розумінні значущості у праці вихователя, сформованості власного індивідуального стилю, у професійно-ціннх мотивах вибору, в наявності інтересів, схильності та здатності до педагогічної праці. Таким чином було виявлено, що 68,29% (Е1) і 69,05% (Е2) респондентів експериментальних груп не усвідомлює значення сформованого індивідуального стилю педагога в успішності власної вчительської праці.

У ході експериментального дослідження проводилося також вивчення задатків стилів педагогічної діяльності, де у студентів визначалися природні задатки педагогічного стилю й схильність до певного педагогічного стилю – так звана «виразність стилю» [9, с. 111]. У діагностичному тестуванні педагогічних стилів діяльності майбутніх вихователів ми спиралися на методики М. Амінова – Н. Щеліхової [7, с. 42]. Реалізація методик діагностики задатків стилів педагогічної діяльності, проведена у експериментальних групах показала, що в педагогічній діяльності студентів, реалізованій ними у ході практично-семінарських занять та педагогічної практики, спостерігається певна стильова спрямованість: пріоритет орієнтації майбутніх вихователів або на процес навчання, або на результат навчання, або на результативність і процес одночасно.

У цілому робота щодо реалізації усіх підетапів першого етапу в експериментальних групах організовувалась у вигляді лекцій-бесід, обговорювання, опитування, анкетування, індивідуального консультування та спілкування з викладачами, проведення діагностично-рольових ігор, а також у формі занять з самодіагностики, побудування графічної моделі сформованості індивідуального стилю професійної діяльності тощо.

Висновки з даного дослідження і перспективи наукового пошуку. Таким чином, у ході першого етапу реалізації технології нашого дослідження відбулося усвідомлення кожним студентом експериментальних груп себе як суб`єкта майбутньої професійно-педагогічної діяльності та створення на цій основі інтересу до формуван-

ня індивідуального педагогічного стилю майбутнього вихователя шляхом стимулювання мотиваційно-рефлексивних процесів. Це відобразилося у результатах анкетування, бесід та обговорень зі студентами значення індивідуального стилю для успішної професійної діяльності на підсумкових заняттях дисциплін професійної та практичної підготовки.

Подальші дослідження ми пов'язуємо з характеристикою інших етапів дослідження, визначенням індивідуальних стилів професійної діяльності вихователя та рекомендацій до них.

Список літератури:

1. Вохмяніна І. В. Формування індивідуального стилю педагогічної діяльності майбутнього вчителя музики: Дис. ... канд. пед. наук. – Харків, 2009. – 210 с.
2. Исаев И. Профессионализм преподавателя: культура, стиль, индивидуальность / И. Исаев, Л. Макарова. – Москва-Белгород, 2002. – 195 с.
3. Ковальова І. Образ педагога. Монографія / І. Ковальова. – Харків: ПФ Антіква, 2002. – 276 с.
4. Макарова Л. Теоретические основы развития индивидуального стиля педагогической деятельности преподавателя высшей школы. Дисс. ..докт. пед. наук. – Белгород – 2000. – 420 с.
5. Никонова А. Психологические особенности индивидуального стиля педагогической деятельности. дис. ... кан. пед. наук: 13.00.01 / Никонова Александра. – М., 1986. – 223 с.
6. Саттарова Р. Формирование индивидуального творческого стиля деятельности будущего учителя: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Саттарова Резеда. – Казань, 1996. – 182 с.
7. Щелихова Н. Индивидуальный стиль педагогической деятельности и условия его формирования у студентов педколледжа с позиций личностно-ориентированного подхода к обучению: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Щелихова Наталья. – М., 1996. – 151 с.
8. Шепель В. Имиджеология. Как нравиться людям / В. Шепель. – М., 2002. – 168 с.
9. Щелихова Н. Индивидуальный стиль педагогической деятельности и условия его формирования у студентов педколледжа с позиций личностно-ориентированного подхода к обучению: дис. ...канд. пед. наук: 13.00.01 / Щелихова Наталья. – М., 1996. – 151 с.

Колосова С.В.
Коммунальное учреждение
«Харьковская гуманитарно-педагогическая академия»

РЕАЛИЗАЦИЯ ТЕХНОЛОГИИ ФОРМИРОВАНИЯ ИНДИВИДУАЛЬНОГО СТИЛЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БУДУЩИХ ВОСПИТАТЕЛЕЙ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ

Аннотация
В статье рассмотрены вопросы реализации мотивационно-ценностного этапа технологии формирования индивидуального стиля профессиональной деятельности у будущих воспитателей детей дошкольного возраста. Установлено, что внедрение технологии осуществлялось с учетом задач общепрофессиональной и практической подготовки студентов во время образовательного процесса. Раскрыты цели, задачи и методику проведения мотивационно-ценностного (подготовительного) этапа экспериментального исследования.

Ключевые слова: технология, индивидуальный стиль педагога, профессиональная деятельность, профессиональная подготовка, мотивационно-ценностный этап.

Kolosova S. V.
Public Institution
«Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy»

IMPLEMENTATION OF TECHNOLOGY OF FORMING FUTURE TUTORS' PROFESSIONAL ACTIVITY INDIVIDUAL STYLE IN THE PROFESSIONAL TRAINING PROCESS

Summary
The paper deals with the realization motivational-value phase of technology of formation of individual style of professional work at the future tutors of preschool children. It has been established that the introduction of technology was carried out taking into account the problems of general professional and practical training of students in the educational process. Disclosed goals, objectives and methodology of motivational-value (preparatory) phase of the pilot study.

Keywords: technology, teacher's individual style, professional activity, professional training, motivational and evaluative stage.

УДК 364(1-87)(075.8)

БЕЗДОМНІСТЬ ЯК ПРОЯВ СОЦІАЛЬНОГО ВИКЛЮЧЕННЯ І СПРОБИ ЙОГО ПОДОЛАННЯ У ПОЛЬЩІ

Курляк І.Є.
Університет Кардинала Стефана Вишинського у Варшаві

Метою даної статті є глибше пізнання різних аспектів бездомності як соціально-педагогічного та психологічного явища. Воно стосується не лише дорослих, але й дітей, а іноді навіть цілих сімей, має надзвичайно шкідливі, нерідко руйнівні наслідки для особистості, а тому потребує радикального і комплексного вирішення. У статті наводяться дефініції цього явища, причини бездомності і траєкторія сходження людини в бездомність, яка складається з п'ятьох фаз. Вказується, що велике значення у запобіганні та вирішенні проблем бездомних осіб відіграє соціальна політика та соціальна робота, яка здійснюється як державними інституціями, так і громадськими і релігійними організаціями. Інтенсивні спроби подолання цього соціального лиха здійснюються у сусідній Польщі, тому досвід її діяльності у цій сфері є для України актуальним і цінним.

Ключові слова: бездомність, бідність, соціальне виключення, маргіналізація, допомога бездомним.

Постановка проблеми. Бездомність є одним з найбільш драматичних проявів соціального остракізму, оскільки вона позбавляє особистість людської гідності, безпеки, участі в соціальному і культурному житті. Бездомність виключає людину зі сфери суспільного життя тому, що не дає можливості укорінення в її структурах [6, с. 3]. Це складне, багатовимірне соціальне явище є предметом вивчення різних наук, тому його слід комплексно розглядати в різних контекстах – соціальному, економічному, демографічному, політичному, правовому, педагогічному, психологічному. Особливо важливою є тематика бездомності в контексті соціальної педагогіки та соціальної роботи, оскільки тут центральними проблемами є діагностика і профілактика цього соціального лиха, а також спроби його практичного вирішення. Для України це явище є особливо актуальним, оскільки в ситуації бездомності знаходяться десятки тисяч дорослих і що особливо небезпечно – неповнолітніх дітей, яких «виховує» вулиця. У боротьбі з бездомністю та дитячою безпритульністю беруть участь як державні інституції (наприклад, центри соціальних служб для молоді) так і громадські та релігійні організації. Разом з тим, розмах їх діяльності є дуже обмеженим з різних причин: недостатнє фінансування, відсутність необхідних відомостей про структуру і статистику бездомності, недостатня підготовка кадрів до такого виду діяльності, занадто мала кількість інституцій, призначених для допомоги бездомним особам, недостатня роль громадськості у запобіганні цього соціального лиха тощо. Саме тому досвід сусідньої Польщі, яка досягла значних успіхів у сфері вивчення та боротьби з бездомністю, є для України цінним і актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями бездомності в контексті соціальної роботи в Україні, особливо серед дітей, займалися різні дослідники – А. Капська, Р. Вайнола, Д. Лагідний, Т. Мостова, Л. Рябоконь, І. Пєша та ін. У своїх публікаціях вони розкривали причини і наслідки бездомності в Україні, а також завдання та специфіку роботи державних інституцій у боротьбі з дитячою безпритульністю. Проблемою бездомності в цих аспектах у Польщі займалися різні польські вчені – Р. Ільницька, Д. Леп'янка, К. Млинська, М. Сохоцький, В. Дудзяк, Й. Грушка, А. Зелінський та ін., які акцентували увагу на допомозі особам бездомним на різних рівнях, у тому числі на впровадженні індивідуальних програм виходу з бездомності, що є особливо цінним для України.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В українській соціально-педагогічній літературі не приділено належної уваги питанням розгляду динаміки розвитку явища бездомності серед дорослих та цілих родин за кордоном, а також питанням індивідуальної соціальної роботи з бездомними та залученням до цієї діяльності фахівців з громадських та релігійних організацій, які діють у зарубіжних країнах, зокрема й у Польщі.

Метою даної статті є глибше пізнання різних аспектів та динаміки розвитку бездомності за кордоном, як соціально-педагогічного та психологічного явища, яке стосується не лише дорослих, але й дітей, а нерідко і цілих сімей, має надзвичайно шкідливі, нерідко руйнівні наслідки для людини, а тому потребує радикального і комплексного вирішення, зокрема шляхом соціальної політики та індивідуальної соціальної роботи по виходу з бездомності, яка успішно здійснюється у сусідній Польщі.

Виклад основного матеріалу дослідження. *Дефініція траєкторії бездомності.* У польській науковій літературі не існує однозначної дефініції цього явища. Бездомністю окреслюється ситуація осіб, які в даному часі не володіють і власними стараннями не можуть забезпечити собі такого приміщення для проживання, яке можна було б вважати за власне, і яке виконувало б мінімальні умови, що дозволяють його визнати за приміщення відповідне для помешкання людини. Бездомність також визначається як відносно тривала ситуація людини, позбавленої даху над головою, або не володіючої власним помешканням [6, с. 4]. У спробі вирахувати кількість бездомних осіб (що здійснити надзвичайно важко через різні причини, зокрема й прихований характер такої категорії осіб, їх переміщення, не проживання за місцем прописки, неприналежність значної частини бездомних до інституцій, які можуть вести повний облік таких осіб) у Польщі, посилаються на дані Головного Статис-

© Курляк І.Є., 2016

тичного Управління, яке подає, що число бездомних осіб у Польщі коливається від 50 тисяч до 70 тисяч чоловік [18, с. 2].

Багатозначність поняття бездомності і явищ з нею пов'язаних значною мірою обумовлена правовою ситуацією осіб без даху над головою. На цю правову ситуацію складаються два типи обставин:

1) наявність прописки, але не проживання за даною адресою з приводу різних особистісно-родинних труднощів;

2) відсутність прописки з приводу того, що особа була виписана в нікуди.

Перша категорія бездомних, на противагу другій, має різного роду права, у тому числі: право до голосування на виборах, право до отримання грошових виплат з фонду соціальної допомоги, право до отримання соціального помешкання. Ця категорія бездомних має значно більші шанси проживання у цілодобових будинках для бездомних, знаходження праці та ведення самостійного життя. Натомість у нічліжках зупиняються переважно особи з другої категорії бездомних, які після проведеної там ночі рано-вранці повинні залишити заклад і можуть до нього знову повернутися лише на ніч [4, с. 105]. Бродяжництво протягом цілого дня створює ситуацію, коли бездомним є значно важче повернутися до нормального суспільного життя. Такі бездомні належать до групи людей, які є соціально виключеними. Виключення означає соціальну а навіть фізичну ізоляцію, життя поза суспільством. Виключеними є ті, які хоча формально і належать до суспільства, в дійсності не користуються належними їм правами [9, с. 1]. Суспільне виключення варто розглядати як свого роду процес розривання міжособистісних і соціальних зв'язків, що повторюється. М. Новак-Дземяновіч для окреслення процесу входження в бездомність використала спеціальний термін «траєкторія». Вона визначила траєкторію бездомності як безладні суспільні процеси, що є структурованими на основі ланцюга пов'язаних між собою подій, яких не можна уникнути без значних втрат, періодичних розчарувань і наростаючого гіркого почуття втрати контролю над своїм життєвим положенням [14, с. 230].

Траєкторія сходження у бездомність характеризується досвідченням щоразу більш болісного і позбавленого виходу терпіння. Особи бездомні, яких торкнулася ця траєкторія деградації, стають щоразу меншою мірою здатними до активної діяльності і лише реагують на певні зовнішні подразники, демонструючи занепад або повний розпад соціальних контактів [12, с. 62]. Процес входження в бездомність закінчується прийняттям ідентичності бездомного. Вона характеризується фактичною згодою на стан, в якому знаходиться бездомний. Будучи в стані постійного браку заспокоєння квартирних потреб і соціальної ізоляції, бездомний концентрується вже не на спробах зміни цього стану, а тільки на пом'якшенні його наслідків та обвинуваченні інших за свою ситуацію, про що детальніше йтиме мова нижче [3, с. 24].

Типологія бездомності

Згідно підходів Європейської Федерації національних організацій, які працюють на користь бездомних людей, виокремлено чотири аспекти бездомності і квартирного виключення:

1) без даху над головою – люди, які мешкають в соціальному просторі (наприклад, проживають на вулицях) або їм дано притулок в порядку інтервенції (наприклад у нічліжках);

2) без помешкання – особи, які мешкають в осередках для бездомних або в притулках, наприклад для мігрантів, жертв домашнього насильства, а також особи, які мають невдовзі залишити так звані тотальні інституції (в'язниці, осередки для наркоманів і ін.);

3) люди, які мешкають у чужих помешканнях (наприклад у родини або приятелів), або проживають десь нелегально, знаходячись під загрозою виселення;

4) люди, які мешкають у приміщеннях, що не відповідають стандартам помешкання або в перенаселених приміщеннях [18, с. 2].

У літературі вирізняють три головні різновиди бездомності:

– *бездомність короткотривала* (гостра) – стосується осіб, які в ситуації особливого збігу обставин втратили помешкання;

– *бездомність довготривала* (хронічна), яка є акумуляцією різних негативних явищ бездомності (цей образ бездомності є важким, оскільки тут мають місце довші періоди перебування без даху над головою, гірший перебіг професійної діяльності, частіші психічні розлади та узалежнення від психоактивних субстанцій, особливо від алкоголю);

– *бездомність періодична* (циклічна), про яку відомо небагато, хоча вона й не належить до рідкісних випадків [10, с. 102].

У багатьох польських джерелах пропонуються ще інші категорії бездомності, наприклад:

– *бездомність як результат вільного вибору особистості* – тип мандрівника, який свідомо відкинув прийняті суспільні норми;

– *бездомність з примусу* – причиною цього явища є різні зовнішні обставини, до яких можна зарахувати тривалі сімейні конфлікти, втрату праці, розлучення і виселення;

– *бездомність на певний час* – це актуальна ситуація, яка унеможливлює проживання разом з сім'єю, з якою особа перебуває в конфлікті [11, с. 111].

Крім цього, бездомних осіб можна поділити ще на такі два типи:

а) *справжні бездомні* – це особи, які не мають жодного шансу проживати в помешканні (перебувають у притулках, нічліжках, у родичів, знайомих);

б) *потенціальні бездомні* – це особи, які в дійсності мають помешкання, але відносно них були прийняті рішення про виселення [10, с. 102].

Іншу класифікацію бездомних осіб опрацював П. Олех. Він взяв до уваги шанси бездомних на професійну активізацію, яка зможе забезпечити їм засоби для існування, в тому числі – утримання помешкання. Зазначений автор погрупував усіх бездомних на три категорії – ті, які передбачають добре пристосування, середнє і слабке. *До першої категорії* у більшості випадків будуть належати молоді особи або люди середнього віку з коротким або середнім стажем бездомності, у досить добрій психофізичній кондиції, без узалежнень, з урегульованою правовою ситуацією, які характеризуються сильною мотивацією та

незгодою зі статусом бездомного та які не завжди мають відповідні професійні кваліфікації.

До другої категорії належать, передовсім, особи в середньому віці, з середнім стажем і періодом бездомності, які мають певні професійні кваліфікації і трудовий досвід, які, однак, втратили навички праці, з неврегульованою правовою та сімейною ситуацією, узалежнені від алкоголю, але в абстиненції, досить справні фізично, але у важкій психологічній ситуації, значною мірою узалежнені від допомоги.

До третьої категорії належать люди, яких є найбільше в популяції бездомних осіб. Це бездомні з низьким рівнем освіти та професійних кваліфікацій (непристосованих до ринкових потреб), тривалий час безробітні і бездомні (середній термін перебування без даху над головою становить близько шести років), значно узалежнені від допомоги, з низьким рівнем мотивації до здійснення позитивних змін, що мають неврегульовану правову та адміністративну ситуацію, без будь-яких контактів з родиною, багаторазово покарані в законодавчому порядку, з проблемами зі здоров'ям чи неповносправні, особи старші і в постпродуктивному віці, узалежнені від алкоголю чи інших психоактивних речовин. Праця з такими бездомними є значно складнішою і характеризується нижчою ефективністю, ніж з представниками інших категорій [19, с. 53].

Причини бездомності

Як бачимо, проблема відсутності даху над головою найчастіше корелює з іншими негативними суспільними явищами: алкоголізмом, безробіттям, бідністю, низьким рівнем освіти, неповносправністю, розпадом сім'ї, домашнім насильством, наркоманією. Вони можуть бути як причинами бездомності, так і її наслідками. Тому явище бездомності часто аналізується як елемент ширшого синдрому – соціального виключення, про що вже йшла мова вище [5, с. 97].

Бездомність може бути наслідком непередбачуваних, незалежних від особистості випадкових подій (стихійне лихо, сирітство). Вона може бути наслідком прийняття кардинальних рішень, внаслідок чого особистість тратить можливість сталого проживання, наприклад унаслідок залишення своєї країни як біженець. Причину може становити невідповідна, непродумана соціальна та квартирна політика, яка призводить до зниження рівня життя, а навіть убогості, що може в безпосередній спосіб причинитися до втрати даху над головою. Серед співчинників бездомності називається алкоголізм, хвороби, залишення дитячого будинку в момент осягнення повноліття, поєднане з невмінням жити в суспільстві, вихід на волю з в'язниці, походження з патологічної родини [2, с. 22-23]. Іншу типологію передумов бездомності пропонує Е. Мочук, вирізняючи причини:

– які виникають з соціально-економічної ситуації в країні (зростання безробіття, ліквідація робітничих готелів, відсутність місць у лікарнях, опікунських інституціях, зокрема в будинках соціальної допомоги, відсутність опіки над вихідцями з дитячих будинків, відсутність осередків для ВІЛ-інфікованих);

– які виникають з правової ситуації (наприклад, можливість виселення мешканця за борги по квартирній оплаті);

– які виникають з причин зв'язаних з патологіями (наприклад, через алкоголізм, злочинність, покидання напризволяще, відсутність опіки зі сторони найближчих, розлучення або тривалий розпад формальних чи неформальних зв'язків, проституцію жінок, насильство в сім'ї);

– які виникають з соціопсихологічних причин (свідомий вибір іншого способу життя);

– які виникають з причин особистісних (почуття меншовартості, самотності, сорому, переконання про поганий світ та людей) [2, с. 22-23].

Інша типологія причин бездомності була розроблена С. Сідоровичем. Він наводить найчастіші причини цього негативного явища, до яких відносить:

– поглиблення убогості та її наслідки;

– безпорадність системи охорони здоров'я;

– втрата праці, особливо в осіб без кваліфікації чи з низькими кваліфікаціями;

– відсутність соціальної підтримки, розпад соціальних зв'язків, самотність, еміграція і імміграція з районів бідності;

– розумова відсталість та її наслідки (втеча від відповідальності і опіки над особами такого типу);

– виховання в умовах крайньої почуттєвої деривації (діти вулиці);

– узалежнення від психоактивних субстанцій;

– деінституалізація (закриття осередків соціальної допомоги і цілодобової опіки);

– психічні хвороби;

– добровільне узалежнення від інших без урахування непевності або нестабільності власної ситуації (у випадку грошових позик) [6, с. 7-8].

Різні дослідження встановили взаємозв'язок між травматичними переживаннями в дитинстві та бездомністю. Так, досліджуючи бездомних парижан А. Деклерк встановив, що 20% з них походили з прийомних сімей, 27% – не жили з батьком чи матір'ю, 46% – пережили бідність; 29% були жертвами домашнього насильства [8, с. 29].

Траєкторія сходження у бездомність

Процес входження у стан бездомності є тривалим і складним, позначеним різними нещасливими подіями та важкими ситуаціями. Він супроводжується відхиленнями у розвитку особистості, втратою здоров'я, агресивною та патологічною поведінкою, негативними станами – страху, суму, сорому, відчаю. Якщо цей процес має тривалий характер, то він сприяє істотним, часто незворотнім негативним наслідкам у житті особистості. Остаточною імплікацією бездомності є редефініція самого себе, тобто зміна поглядів на власну особистість та формування самосвідомості та поведінки як особи бездомної.

Існує декілька етапів (фаз) входження у стан тривалої бездомності. Наведемо їх опис за Р. Ільницькою:

Перша, вступна фаза триває близько двох років, коли настає руйнування життєвого порядку та плану людини, а також розпад сім'ї. Людина втрачає стале місце проживання, час від часу проживає у людей, з якими випадково познайомилася. Вона ще не сприймає себе як типову бездомну особу, оскільки і надалі має прописку. Такий стан підтримується фактом існування контактів з родиною, хоча вони кожного разу

стають все слабшими і слабшими. Час від часу трапляються випадки ночівлі на сходових клітках, підвалах, горищах, в нежитлових будинках чи дачних будівлях. Така особа уникає нічліжок і осередків для бездомних, будучи переконаною, що користування цими інституціями перетворить її на справжнього бездомного. Щоб не переживати вини і сорому щодо себе та рідних, почуття життєвої катастрофи, остаточної відчайдушності, втрати власної гідності, людина щоразу інтенсивніше заперечує власну бездомність.

У цій фазі бездомний трактує свою ситуацію як перехідну. Він усе ще має надію, що після отримання доброї роботи і заощадження певної суми грошей зможе повернутися до сім'ї. Однак, цей момент не наближається, а все більше віддаляється. Частими стають ситуації вживання спиртних напоїв з метою заглушити страх, сором і душевний біль. Втеча від проблем шляхом пияцтва все більше віддаляє бездомного від реалізації конструктивних спроб вийти зі складної ситуації, сприяючи наростанню почуття провини і сорому, поглиблюючи почуття безнадійності та створюючи своєрідне «замкнуте коло» [22, с. 72].

Убогість є другим етапом сходження у бездомність. Зануренню у цей стан сприяє відсутність грошей на їжу, одяг, ліки, гігієнічні засоби. Бездомний болісно відчуває відсутність матеріальних коштів на заспокоєння базових потреб, виплат, зобов'язань. Зростає свідомість відсутності почуття безпеки, загрози здоров'ю і нормальній життєдіяльності, наростає схильність до різного типу соціальних патологій. Засоби до життя бездомні черпають зі збирання порожніх пляшок та іншої вторинної сировини (макулатура, металолом).

Третій етап це поступове внутрішнє прийняття своєї нової соціальної ролі – справжнього бездомного, усвідомлення глибини кризи своєї реальної ситуації. Особа, після остаточної втрати місця проживання, набуває нових умінь і призвичається до мандрівного типу життя. Вона вже не має внутрішнього опору перед жебрацтвом, вчиться маніпулювати почуттями випадкових перехожих, нав'язує контакти з такими ж бездомними, довідується від них важливу інформацію про діяльність інституцій, які допомагають вижити бездомним (їдальні, нічліжки, обігрівальні, санітарні пункти, притулки). На цьому етапі свого функціонування людина втрачає сенс і бажання жити, у неї вже немає ніяких планів на майбутнє. Поглиблюється процес соціальної та психічної деградації. Бездомний відчуває ізольованість від решти суспільства, яке сприймається ним як чуже і недоступне.

Наступний, *четвертий етап* – це пристосування до ситуації бездомності і повне освоєння з нею. У цій фазі настає вкорінення у специфічних навичках функціонування бездомного (бродяжництво, жебрацтво, збирання викинутих на смітник речей, недбалість про особисту гігієну, споживання алкоголю, погодження з негативним трактуванням з боку інших осіб, ототожнення себе з середовищем безхатченків). На цьому етапі зменшується кількість спроб виходу з бездомності. Почуттю провини по відношенню до родини приходить на зміну почуття кривди. Настає поглиблення алкогольної залежності. Частим станом бездомних є втеча у нереальні мрії (про великий виграш в лотереї, далекі цікаві подорожі, зміна місця проживання).

Останній, п'ятий етап – це фаза хронічної (справжньої) бездомності. На цьому етапі навички бездомного життя є настільки закоренілими, що людина вже не в стані змінити своє життя. Вона навіть не робить для цього жодних спроб. Це хронічний стан, який характеризується згодою бездомного на убоге життя в ізоляції від суспільства і прийняття ідентичності справжнього бездомного. Аби сформувалася така ідентичність час перебування в стані бездомності має тривати від 6 до 10 років. Суспільство з відразою ставиться до таких людей, іноді зі співчуттям і жалістю. Найбільш характерні симптоми ідентичності бездомного – це:

· відсутність будь-яких ідей щодо зміни свого життя на краще;

· втрата почуття незалежності та контролю за власним життям;

· цілковито розірвані контакти з рідними і колись близькими людьми;

· функціонування у середовищі бездомних;

· невміння розпоряджатися наявними засобами (в тому числі фінансовими);

· узалежнення власного самопочуття та добробуту від інституцій соціальної допомоги [6, с. 10-12].

Наслідки бездомності

Значною мірою відповідь на запитання «Якими є наслідки бездомності?» ми вже одержали, аналізуючи останні два етапи сходження людини у бездомність. Тому варто лише підкреслити найбільш важливі аспекти цієї проблеми.

Стан бездомності творить характерні імплікації у сфері психосоціального функціонування особистості, як і в її реальній життєвій ситуації. Це полягає на тому, що малі адаптаційні здібності, завдяки яким людина «скотилася» до такого стану, піддаються ще більшому занепаду, що свідчить про дуже низький ступінь уміння давати собі раду в складній життєвій ситуації (копінг). Бездомні особи, окрім місця проживання, найчастіше втрачають прописку, роботу, професійні вміння і навички, контакти з найближчими людьми, які могли б їм забезпечити різнобічну соціальну підтримку. Унаслідок цього їм доводиться функціонувати серед таких же людей з низьким рівнем соціальної адаптації та соціальних умінь, котрі можуть лише навчити їх як вижити у даній ситуації, а не як вийти з неї. У *бездомних погіршується не лише психологічний (стрес, фрустрація втрата сенсу життя тощо), але й соматичний стан* (захворювання шкіри (особливо педикульоз) через брак гігієни, простудні, зокрема легеневі захворювання через часті переохолодження, проблеми з функціонуванням шлунково-кишкового тракту через споживання невідповідної їжі та її нерегулярність, а також отруєння, захворювання зубів через відсутність контакту зі стоматологом тощо). Найчастішою та дуже гострою проблемою серед бездомних залишається алкоголізм [6, с. 12].

Емоційний стан бездомних характеризується такими специфічними переживаннями:

– *почуттям самотності*. Бездомний чується виключеним з групи, має відчуття відчуженості

його від суспільства інших «успішних» людей, своїх родичів та колишніх друзів, що супроводжується сумом, образою, гнітючим настроєм;

– *почуттям нижчої вартості* по відношенню до інших осіб. Він відчуває себе зневаженим та незаслужено скривдженим, унаслідок чого переживає страх, злість, агресію, фрустрацію, відчай;

– *почуттям сорому*, яке проявляється в усвідомленні себе як члена популяції чи не найгіршої категорії осіб у суспільстві – бездомних, волоцюг та жебраків, які не зуміли забезпечити себе матеріально тепер і на старість [13, с. VI].

Серед соціальних наслідків бездомності варто назвати соціальну ексклюзію, «випадіння» з виконання різних соціальних ролей (батька/матері, бабусі/дідуся, брата/сестри, друга/подруги, громадянина/громадянки, працівника/працівниці, християнина/християнки тощо).

Іншим наслідком маргіналізованої соціальної ситуації бездомних може бути вчинення ними злочинів (наприклад, крадіжки) та засудження до ув'язнення або ж ставання жертвою злочинів проти них (наприклад, побиття, вбивство).

Бездомні походять з різних місцевостей, але найчастіше вони мігрують до великих міст, де їм значно легше вижити завдяки діяльності різних інституцій, про що йтиме мова нижче.

Допомога особам бездомним на різних рівнях

У Польщі прийнято, що діяльність на користь бездомних осіб повинна мати комплексний характер довготривалого плану дій, модифікованого в залежності від можливостей самих бездомних і характеру зовнішніх впливів на нього. З огляду на це, допомога повинна реалізуватися на трьох взаємно пов'язаних між собою площинах:

– *на рівні суспільства* – через формування активної соціально-економічної політики, яка протидіє безробіттю, бідності та бездомності, забезпечує підтримку різного роду житлового будівництва, зокрема соціального житла [15, с. 1], сприяє розвитку інституцій та громадських ініціатив допомоги бездомним та інспіруванню відповідної локальної політики у цій сфері;

– *на рівні інституцій, які покликані нести допомогу бездомним*, зокрема через створення гідних побутових умов для бездомних, забезпечення їм правової та матеріальної допомоги, а також розвитку соціальної роботи з ними;

– *на рівні самого бездомного*, зокрема через розвиток його мотивації до життя і праці, лікування від узалежнення, повернення до родини і суспільства [1, с. 218-219].

Конкретні форми допомоги бездомним особам регулюються різними джерелами права. Серед них особливо важливе місце займає Постанова про соціальну допомогу з 2004 року. Способи підтримки бездомних можна поділити на два типи: пасивні і активні. Перші мають на меті надання принагідної допомоги, скерованої на заспокоєння базових побутових потреб, однак вони не допомагають боротися в корені з цим патологічним явищем. Активна допомога, натомість, є зосереджена на виході з бездомності, її метою є активізація, формування незалежності від допоміжних інституцій, зміна способу життя особи бездомної, передовсім, знаходження постійної роботи та відповідного помешкання [17, с. 92].

Переважна більшість видів допомоги, які надаються особам бездомним в обов'язковому порядку, знаходиться у розпорядженні районних адміністрацій (ґмін), на терені яких у даний момент перебуває особа бездомна або на території її останнього місця прописки. Так до завдань цих державних органів щодо опіки над особами бездомними належать такі:

· виділення і виплата цільової матеріальної допомоги на покриття видатків на заходи з охорони здоров'я;

· здійснення поховання бездомної особи;

· надання притулку як бездомним особам, так і цілим родинам без даху над головою шляхом виділення тимчасового місця в нічліжках, притулках, будинках для безпритульних і ін.;

· виділення необхідного вбрання, зокрема білизни, одягу та взуття відповідного до індивідуальних особливостей людини та пори року;

· щоденне забезпечення одноразовим харчуванням;

· надання опікунських послуг в осередку підтримки бездомних, зокрема соціальної роботи [1, с. 219].

Характерною рисою соціальної роботи з бездомними в Польщі, спрямованої на подолання їх кризової життєвої ситуації, є індивідуальний підхід до конкретного клієнта. Згідно з розпорядженням Міністра праці і соціальної політики Польщі від 11.10.2001 року, бездомна особа може бути охоплена *індивідуальною програмою виходу з бездомності*, яка полягає на допомозі їй у розв'язанні життєвих проблем, особливо сімейних та квартирних, а також допомоги у пошуках роботи [16].

Ось найбільш істотні питання, які стосуються деталей опрацювання індивідуальної програми виходу з бездомності та відповіді на них:

– Що є метою програми?

– Програма має на меті підтримку клієнта в процесі виходу з бездомності.

– Ким є сторони підписаної умови?

– Працівник осередку соціальної допомоги та особа бездомна.

– Якою інформацією повинен володіти соціальний працівник перед тим, як приступити до підготовки програми?

– Соціальний працівник повинен здійснити детальний аналіз життєвої ситуації та індивідуальних рис особи бездомної, в якій належить урахувати сімейну та матеріальну ситуацію, вік, стать, освіту, здатність до виконання постійної роботи, стан здоров'я, зокрема, узалежнення від алкоголю, час перебування без даху над головою.

– Які елементи повинна містити програма?

– У програмі повинен бути окреслений спосіб і характер діяльності соціального працівника, перелік інституцій та осіб, які підтримуватимуть особу бездомну в процесі реалізації програми, їхні дані та обсяг діяльності, план дій, згідно з яким повинна поступати особа бездомна та інші особи, етапи і час їх реалізації, терміни зустрічей соціального працівника з бездомним, пов'язані з етапами реалізації програми.

– Які обов'язки працівника осередку соціальної допомоги?

– Працівник повинен надати підтримку в отриманні різних форм допомоги, скеруванні

бездомного на лікування від узалежнення, знаходженні роботи, отримання правової та психологічної консультацій, розв'язанні сімейних та квартирних проблем.

– Що містить умова?

– Зобов'язання сторін, інформацію про дату охоплення бездомного страхуванням здоров'я, окреслення терміну дії умови [2, с. 28].

Далеко не всі бездомні зголошуються до осередків соціальної допомоги з метою приступити до індивідуальної програми виходу з бездомності. Йдеться насамперед про тих, які вибрали бродяжництво своїм стилем життя. Не поспішатимуть підписувати контракт і особи, які стали вимушеними бездомними, але які втратили мотивацію до зміни свого життя на краще і тривалий час перебувають без даху над головою. Індивідуальною програмою, перш за все, цікавляться ті бездомні, які хочуть повернутися до суспільного життя. Стосовно цієї категорії осіб з числа так званої «шляхти бездомних» соціальна робота має бути налаштована на їх соціальну реінтеграцію. Щоб осягнути таку мету необхідно перш за все відбудувати знівечений образ власної особи та низьке почуття власної гідності, яке, як уже вказувалося вище, є наслідком такого «неприкаяного» життя, повернути бездомним втрачені амбіції.

У цьому процесі величезне значення має знаходження постійної роботи, яка підвищує самооцінку через усвідомлення своєї потрібності іншим людям та почуття власної компетентності. На початках це може бути робота на терені їдальні чи нічліжки, якими користується сам бездомний. З огляду на велике значення постійної роботи в соціальній реінтеграції маргіналізованих осіб, у тому числі й бездомних, у Польщі увійшла в життя Постанова про соціальне працевлаштування. Згідно з цим документом, війт ґміни, бурмістр, мер міста та громадські організації можуть створювати так звані центри соціальної інтеграції, які надають наступні послуги:

– формування умінь, які дозволяють виконувати соціальні ролі і осягати певну соціальну позицію;

– набуття професійних умінь і навичок, привчання до праці, перекваліфікація та підвищення кваліфікації;

– набуття умінь планувати життя і заспокоювати потреби власним старанням, особливо шляхом досягнення власних доходів внаслідок влаштування на постійну роботу чи організацію господарської діяльності;

– навчання умінням раціонально використовувати зароблені кошти [2, с. 28].

Як бачимо, анімація праці з бездомними вимагає не лише опрацювання та реалізації індивідуальної програми виходу з бездомності, але й дальшої різнобічної підтримки такої особи і заохочення її до самостійного розв'язання власних проблем. Соціальна робота на користь забезпечення гідних умов проживання охоплює діяльність такого типу: пошук місця в осередку для бездомних чи нічліжці; написання внеску про виділення соціального помешкання; заміна житла; залагодження формальностей, пов'язаних з пропискою колишнього бездомного; сплата, реструктуризація або скасування боргу за оплату помешкання; отримання офіційного права на проживання в даному помешканні; отримання доплати (субсидії) до квартирної платні; залагодження судових справ пов'язаних з виселенням з квартири; пристосування квартири до потреб особи неповносправної; отримання допомоги в сфері послуг, зв'язаних з ремонтом, закупкою, заміною побутової техніки та товарів господарського призначення; організація дезінсекції, дезінфекції і дератизації; спільний з клієнтом моніторинг оплат видатків за квартиру, воду, газ, електрику, телефон тощо; дорадництво у справі економного поводження з інформаційними засобами; запобігання виселенню [19, с. 56].

Соціальна робота з бездомними повинна розпочинатися від формування у них переконання про значну складність ситуації, в якій вони опинилися та розуміння того, що їхня кризова ситуація спричинена цілим «клубком» різноманітних проблем, а тому самотужки йому не вдасться справитися з бездомністю. Клієнту необхідно чітко усвідомити, що з метою виходу з цієї важкої життєвої ситуації є обов'язково потрібна допомога фахівців – соціального працівника, юриста, а в багатьох випадках лікаря, психолога, психотерапевта. Соціальний працівник, діагностуючи ситуацію, повинен врахувати особистісні аспекти клієнта, зокрема, його систему цінностей, підхід до життя, відповідальність за власні вчинки, емоції та очікування, які виникають з власного досвіду, матеріальне положення та сімейний стан. Поміж клієнтом та соціальним працівником повинен бути підписаний письмовий контракт, який передбачає способи співпраці у розв'язанні важкої життєвої ситуації клієнта [19, с. 56].

Працею з бездомними особами в Польщі займаються не лише державні інституції (як згадувані вище осередки соціальної допомоги), але й численні громадські та релігійні організації (наприклад, Товариство «Надія», Товариство імені св. Брата Альберта, Спільнота «Барка», Центр Соціальної Едукації, Товариство «Маркот» та ін.) [3, с. 26]. Вищезазначені інституції допомагають бездомним пережити кожний новий день за допомогою отримання їжі, вбрання, можливості провести ніч під дахом, помитися, погрітися, постригтися тощо [7, с. 82].

З метою покращення рівня надання послуг бездомним в Польщі в різних її регіонах почали вироблятися *стандарти послуг*. Так наприклад, у 2004 році Поморське FORUM на Користь Виходу з Бездомності в рамах проекту «Агенда Бездомності – Стандарт Активного Повернення на Ринок Праці» було прийнято стандарти допомоги бездомним особам. Було укладено ієрархію найчастіше функціонуючих інституційних соціальних послуг, які надавалися п'ятьма різними інституціями:

1) Обігрівальня; 2) Нічліжка; 3) Притулок; 4) Дім для бездомних; 5) Тренінгове помешкання [21, с. 118].

Додатково постановили розробити для кожної категорії дві версії стандартів – мінімальну і максимальну. Кожну з інституцій було описано через окреслення адресатів послуг, умов реалізації завдань (у т.ч. місце розташування установи, час функціонування, наявні приміщення, споживання їжі та інші критерії, наприклад, заборона споживання алкоголю), обсяг спеціалізованої до-

помоги, вимоги до приміщення, обладнання, організації, кадрового забезпечення та перелік інших організацій, з якими дана установа повинна співпрацювати [21, с. 118].

Окрім визначених статутних завдань, допомога бездомним здійснюється у рамках різноманітних проектів і грантів, що розробляються як державними інституціями, так і громадськими та релігійними організаціями. Одним із таких проектів був урядовий проект «Бездомність», який реалізувався у мазовецькому воєводстві. В активізуючій частині проекту суб'єкти соціальної політики повинні були концентруватися на створенні індивідуальних розв'язків, скерованих на вихід з бездомності шляхом:

– забезпечення ночівлі, одягу, харчування, гігієнічних засобів;

– охоплення страхуванням здоров'я;

– створенням можливостей для лікування та допомоги в ситуації узалежнення;

– надання правової та психологічної допомоги;

– знаходження постійного місця проживання;

– розміщення бездомних у домах соціальної допомоги;

– залагодження справ пов'язаних з отриманням пенсії та матеріальної допомоги у зв'язку з інвалідністю;

– допомога у виготовленні чи відновленні особистих документів;

– посередництво при знаходженні роботи [20, с. 106-108].

Найважливішим завданням проекту «Бездомність» є створення успішної системи дій на користь розв'язання проблем бездомності за участю публічних і недержавних суб'єктів соціальної політики, в якому роллю Міністерства Праці і Соціальної Політики є підтримка, координація і поширення досвіду розв'язання проблем бездомності в локальному середовищі на основі авторських пропозицій. Належить особливо підкреслити, що реалізований проект, виходячи з принципу допоміжності становив програму дій комплементарних стосовно власних відповідних заходів територіального самоуправління в сфері допомоги бездомним. Згаданий проект «Бездомність» реалізується уже всьоме. Заходи, здійснювані в рамках проекту, спричинилися до покращення ситуації багатьох бездомних з терену мазовецького воєводства. Ці люди, завдяки матеріальним коштам, переданим недержавним інституціям, мали заспокоєні базові потреби. В рамках цього проекту було створено додаткові місця в осередках допомоги для осіб бездомних і реалізовано ще багато інших заходів [20, с. 106-108].

Висновки і пропозиції. Дослідження дозволили встановити, що бездомними, здебільшого, є старіючі люди з низьким рівнем освіти, неврегульованою родинною (а часто й правовою) ситуацією та тривалим стажем перебування без даху над головою. Це є значною перешкодою як в отриманні роботи, так і в поверненні до суспільного життя. Найчастіше бездомні мігрують з різних місцевостей до більших міських агломерацій, де вони можуть вижити завдяки діяльності державних інституцій, громадських та релігійних організацій, які утримують численні осередки та пункти допомоги бездомним, реалізують на їх користь різні заходи в рамках фінансових проектів і грантів. Істотним чинником переміщення бездомних до великих міст є факт більшої анонімності їхніх мешканців, що може зменшити почуття сорому та соціального виключення. Більшість бездомних є узалежненими від алкоголю, що поряд з втратою помешкання, роботи і конфліктів з правом, становить одну з важливих причин потрапляння у бездомність.

Процес входження в бездомність передбачає кілька фаз, є тривалим у часі і закінчується прийняттям ідентичності бездомного. Вона характеризується фактичною згодою на стан, в якому знаходиться бездомний. Будучи в стані постійного браку заспокоєння квартирних потреб і соціальної ізоляції, бездомний концентрується вже не на спробах зміни цього стану, а тільки на пом'якшенні його наслідків та обвинуваченні інших за свою ситуацію. З огляду на це, ефективність допомоги бездомним значною мірою буде залежати від особистісних чинників (особливо цінностей і мотивації до повернення в суспільство, стану здоров'я, професійної кваліфікації, сімейної ситуації) та тривалості життя без даху над головою.

Іншим чинником ефективності допомоги бездомним є професійна діяльність працівників осередків соціальної допомоги, санітарних пунктів, нічліжок, пунктів обігріву, притулків, будинків для бездомних та інших інституцій, покликаних нести допомогу цій категорії осіб не тільки в плані виживання, але й в аспекті виходу з бездомності. На основі наукових досліджень цієї проблеми та досвіду практичної діяльності ведеться активна робота з координації зусиль на різних рівнях допомоги особам бездомним, підвищення якості надання різноманітних послуг інституціями, підвищення рівня професійної діяльності кадрів у цій сфері. В останньому аспекті значним досягненням стала розробка стандартів опікунської допомоги різних інституцій та індивідуалізація соціальної роботи з бездомними на основі опрацювання і реалізації програм виходу з бездомності. Підсумовуючи загалом систему боротьби з бездомністю у Польщі, варто вказати, що попри труднощі в координації зусиль на макро-, мезо- і мікрорівнях і деякі проблеми з фінансуванням, польський досвід подолання цього соціального лиха є добрим прикладом для наслідування багатьма іншими країнами, у тому числі й Україною.

Список літератури:

1. Barczyk-Nessel A., Nessel D., Reintegracja społeczna i zawodowa bezdomnych. Część III – działania pomocowe // Nauczyciel i Szkoła, 2014, nr 2, s. 217–227.
2. Chrąściel K., Zjawisko bezdomności w ujęciu nie tylko normatywnym // Praca Socjalna, 2007, nr 6, s. 17–26.
3. Czop A., Bezdomni uzaleznieni // Świat Problemyw, 2014, nr 2, s. 23–27.
4. Dudziak B., Bezdomni w Bielsku-Białej // Praca Socjalna, 2007, nr 4, s. 107–116.
5. Gruszka J., Bezdomni w Krakowie – socjodemograficzny portret zbiorowości // Praca socjalna, 2015, nr 5, s. 78–100.

6. Ilnicka R., Bezdomność czy wyizolowanie społeczne? // Praca Socjalna, 2009, nr 5, s. 3–20.
7. Kostrzyńska M., Instytucjonalne pryby «udomowienia» bezdomnego – analiza relacji bezdomny – instytucja z perspektywy podmiotyw badanych // Pedagogika Społeczna, 2012, nr 1, s. 80–92.
8. Kurzeja A., Doświadczenia traumatyczne dzieciństwa a bezdomność // Terapia uzależnienia i wspyłuzależnienia 2013, s. 29–31.
9. Lepianka D., Czym jest wykluczenie społeczne? Wprowadzenie do europejskich debat na temat ekskluzji // Kultura i Społeczeństwo, 2002, nr 4, s. 1–12.
10. Manowski-Słomka R., Bezdomność jako problem społeczny // Nauczyciel i Szkoła, 2013, nr 2, s. 100–112.
11. Mierzwa T., Rodzaje bezdomnoci I bezdomność we Włoszech // Praca Socjalna, 2009, nr 4, s. 107–125.
12. Młyńska K., Społeczne unicestwienie osyb wykluczonych społecznie. Analiza trajektorii bezdomności // Pedagogika Społeczna, 2007, nr 4, s. 61–79.
13. Nowak A., Bezdomność jako problem społeczny w dobie niepokojącej wspyłczesności (realia instutycjonalne a możliwosci niesienia pomocy // Auxilium sociale, 2005, nr 2, wkładka informacyjna, s. I-XVI.
14. Nowak-Dziemianowicz M., Dowiadczenia rodzinne w narracji, Wrocaw: Wydawnictwo DSWE, 2006, 278 s.
15. Przymieński A., M.Oliwa-Ciesielska, Mieszkalnictwo socjalne jako instrument demarginalizacji społecznej bezdomnych na przykładzie Poznania. Diagnoza i rekomendacje // Polityka Społeczna, 2010, nr 3, s. 1–13.
16. Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 11 października 2001 roku w sprawie szczegyłowych zasad opracowania programu wychodzenia z bezdomności oraz zakresu i sposobu jego realizacji // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, Nr 126, poz. 1390.
17. Sierpowska J., Sytuacja prawna osoby bezdomnej w Polsce // Praca Socjalna, 2011, nr 3, s. 85–105.
18. Sochocki M., Bezdomność w Polsce – projekt systemowy // Remedium, 2010, nr 5, s. 1–5.
19. Szluz B., W kierunku profesjonalizacji pracy socjalnej z osobami bezdomnymi // Społeczeństwo i Rodzina, 2011, nr 26, s. 52–61.
20. Trupacz M., Realizacja rządowego programu «Bezdomność» w wojewodztwie mazoweckim // Praca Socjalna, 2007, nr 2, s. 102–124.
21. Wiącek A., O standsryzacji usług świadczonych na rzecz bezdomnych // Praca Socjalna, 2011, nr 4, s. 114–127.
22. Zieliński A., Nadużywanie alkoholu a bezdomność // Alkoholizm i Narkomania, 2005, nr 1-2, s. 71–87.

Курляк И.Е.
Университет Кардинала Стефана Вышинского в Варшаве

БЕЗДОМНОСТЬ КАК ПРОЯВЛЕНИЕ СОЦИАЛЬНОГО ВЫКЛЮЧЕНИЯ И ПОПЫТКИ ЕЕ ПРЕОДОЛЕНИЯ В ПОЛЬШЕ

Аннотация
Целью данной статьи является болем глубокое познание различных аспектов бездомности как соціально-педагогического и психологического явления. Оно касается не только взрослых, но и детей, а даже целых семей, имеет очень негативные, нередко разрушительные последствия для личности, а поэтому требует радикального и комплексного решения. В статье приводятся дефиниции этого явления, причины бездомности и траектория схождения человека в бездомность, которая состоит из пяти фаз. Указывается, что большое значение в предупреждении и решении проблем бездомных играет социальная политика и социальная работа, которая проводится как государственными институциями, так и общественными и религиозными организациями. Интенсивные попытки искоренения этой социальной беды предпринимаются в соседней Польше, поэтому опыт ее деятельности в этой сфере является для Украины актуальным и ценным.
Ключевые слова: бездомность, бедность, социальное исключение, маргинализация, помощь бездомным.

Kurliak I.
Cardinal Wyszyński University in Warsaw

HOMELESSNESS AS A MANIFISTATIN OF SOCIAL EXCLUSION AND ATTEMPTS OF ITS OVERCOMING IN POLAND

Summary
The article aims at the deeper consideration of various aspects of homelessness as social, pedagogical and psychological phenomenon. It considers not only adults but also children, and sometimes even whole families; it has extremely harmful, often devastating consequences for an individual, and therefore requires radical and integrated solution. The article presents definitions of this phenomenon, its causes and the way human comes to homelessness that consists of five phases. The author claims that social policy and social work undertaken by public institutions as well as civic and religious organizations play an important role in preventing and solving the problems of homeless people. Intensive attempts to overcome this social trouble are carried out in neighboring Poland that is why its experience in this area is important and valuable for Ukraine.
Keywords: homelessness, poverty, social exclusion, marginalization, help the homeless.

УДК 373.5.016:81'243

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ В УЧНІВ ІНТЕРЕСУ ДО ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Лях О.В.
Донбаський державний педагогічний університет
Лях Д.В.
Билбасівська ЗОШ І-ІІІ ступенів Слов'янського району Донецької області

З'ясовано причини відсутності (зниження) інтересу учнів загальноосвітньої школи до вивчення іноземної мови. Досліджено шляхи розвитку в учнів інтересу до навчального предмета «іноземна мова», серед яких найважливішими є: усвідомлення мети вивчення іноземної мови; роз'яснювальна робота; зміст навчального матеріалу, який учитель повинен зробити привабливим і цікавим; організація різноманітної діяльності на уроці; використання різноманітних специфічних засобів розвитку в учнів інтересу до вивчення іноземної мови; нетрадиційні уроки. Підкреслено роль особистості вчителя (його особистий інтерес до справи і до дітей).
Ключові слова: іноземна мова, мотиви навчання, інтерес до навчання, особистість учителя, зміст навчального матеріалу, засоби розвитку інтересу.

Постановка проблеми. Сьогодні важко переоцінити значення знання іноземної мови в житті кожної людини. Адже кожному, хто прагне досягти успіхів у певній галузі, потрібно знати і володіти нею. А в умовах глобалізації суспільного життя вивчення іноземної мови покликано формувати особистість, яка здатна і яка бажає брати участь у міжкультурній комунікації. Для цього потрібно озброїти учнів не тільки знанням мови, але й соціокультурних особливостей країни, мова якої вивчається. Вивчення мови і культури одночасно забезпечує не тільки ефективне досягнення практичних, загальноосвітніх і розвивальних цілей, але і містить значні можливості для виклику нових і розвитку вже існуючих мотивів навчання.

Проблема формування інтересу до навчання в цілому і до вивчення іноземної мови, зокрема, також зумовлена завданням підготовки освічених, моральних, мобільних, практичних, ініціативних людей, здатних до співпраці. Вирішення цього завдання вимагає перебудови традиційної навчально-виховної системи, використання нових підходів до її організації. Серед них важливими є ті, що спрямовані на мотиваційну сферу учня. Завдяки цьому можна зламати стереотип учнів, що процес навчання в школі протікає нудно, однобоко.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній педагогічній науці загальнопедагогічні аспекти проблеми інтересу у навчанні досліджували В. Онищук, П. Підкасистий, Н. Холодна, Г. Щукіна. Педагоги розглядають інтерес як один з головних мотивів навчання, який забезпечує правильний, повноцінний, всебічний розвиток особистості учня і впливає на подальший вибір професії. Проблемі формування та розвитку в учнів інтересу до вивчання іноземної мови присвячено праці Л. Василенко, С. Деркач, Г. Маркової, І. Зимньої, А. Кушнір, Г. Китайгородської, І. Рапопорт і Л. Макаренко, О. Фадєєвої, Н. Холодної та ін. Вони виявили і систематизували основні закономірності, принципи, методи розвитку інтересу в процесі вивчення іноземної мови.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у тому, щоб на основі вивчення літературних джерел і практичного досвіду узагальнити і систематизувати шляхи розвитку в учнів інтересу до вивчення іноземної мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одна з важливих закономірностей процесу навчання полягає в тому, що повноцінна і різноманітна пізнавальна діяльність школярів, яка є результатом і умовою успішного навчання, можлива лише тоді, коли учні виявляють інтерес до предмета, до процесу і результату учіння, і чим вищий цей інтерес, тим успішнішим і результативнішим є процес навчання. Інтерес до вивчення предмета пов'язаний з прагненнями, бажаннями, уподобаннями дитини, привабливістю даного предмета для неї (подобається предмет, сам процес його вивчення). Тому вчитель повинен зробити все можливе для того, щоб викликати в учнів інтерес до «свого» предмета і до навчання взагалі, оскільки, як писав А. Дістервег, «ми охоче займаємося тим, що нас цікавить, тому що відчуття задоволення пов'язано у людини із збудженням її внутрішніх духовних сил» [2, с. 407].

Зазначимо, що більшість учнів позитивно ставляться до предмета «іноземна мова». Серед привабливих сторін предмета вони називають: «Подобається мова, цікаво її вчити», «Подобається вчитель, у нього хороша вимова, він цікаво викладає», «Сучасній людині треба знати іноземну мову», «Дізнаюся багато нового з історії, культури, життя молоді в англомовних країнах». Як бачимо, в одних учнів позитивні почуття викликає сама іноземна мова, в інших – усвідомлення необхідності володіти нею, у третіх – учитель, його знання, особа.

Причинами негативного ставлення учнів до предмета «іноземна мова» можуть бути: неправильне ставлення до навчання, труднощі засвоєння навчального матеріалу, не сформованість умінь та навичок навчальної роботи, небажання і невміння працювати, відсутність пізнавальних інтересів. У таких учнів наявні прогалини в знаннях, вони не розуміють, що відбувається на уроці, не беруть участі в роботі класу (їм нудно), вважають, що вчитель занадто багато вимагає і вже втратили надію на те, що зможуть навчитися читати і говорити іноземною мовою. В результаті у них визріває переконання, що їм не потрібна іноземна мова.

Крім цього, на бажання дітей учитися негативно впливає «бідність» і обмеженість шкільного життя (шкільне життя з його одноманітністю,

© Лях О.В., Лях Д.В., 2016

деякою застарілістю роздатково-ілюстративного матеріалу, слабким технічним забезпеченням, монотонністю класно-урочної системи вступає у суперечку з бурхливим, яскравим, різноманітним життям, тому учні воліють більше часу проводити за межами школи). Не сприяє підвищенню інтересу до предмета і одноманітність викладання (діяльності вчителя). Набуваючи з роками педагогічного досвіду, вчитель знаходить для себе найбільш прийнятні та зручні методи і прийоми викладання, звикає до їх застосування й непомітно для себе може перетворитися на автомат, який працює одноманітно. На кожному уроці фронтальне або індивідуальне опитування, виклад нового матеріалу в звичній формі, повідомлення домашнього завдання, виставлення оцінок. Учні часто можуть навіть спрогнозувати чергову репліку вчителя. Така стабільність, як зазначає Н. Холодна, не може не налаштовувати учнів проти самого процесу навчання, не може викликати інтерес до предмета [5, с. 21]. Тому в останні роки помітним стає явище індивідуальних занять іноземною мовою (репетиторство), під час яких учителі використовують найновіші методики, залучають додатковий матеріал (посібники, наочність, комп'ютер).

Не сприяє формуванню інтересу і складність предмета, його відмінність від інших. Спостереження за роботою учнів і бесіди з ними засвідчили, що для багатьох учнів предмет «іноземна мова» досить складний. Особливо складною для учнів є граматика, оскільки вона суттєво відрізняється від української, і вона досить складна і важка для засвоєння учнями. Тому перші труднощі в її засвоєнні можуть знизити інтерес учнів до вивчення іноземної (зокрема, англійської) мови і навіть викличуть небажання вивчати її.

В цілому можна зробити висновок, що інтерес більшості школярів до іноземної мови має ситуативний характер, здебільшого він є непостійним, мінливим. Одним цікаво, коли чують щось нове, іншим подобаються ігри й цікаві історії, і тільки невелика частина учнів цікавиться самим предметом. Це негативно позначається на успішності з цього предмета. Тому слід проводити роботу по формуванню (підтримці) інтересу і з тими, у кого склалося негативне ставлення до предмета, і з тими, які позитивно ставляться до нього. Останні, на наш погляд, потребують особливої уваги вчителя, оскільки існує небезпека втрати інтересу до предмета і до навчання в цілому. З огляду на це слушними є слова К. Ушинського про те, що «не можна очікувати, щоб учень сам захопився предметом, але потрібно мати методу, яка допомагає вчителеві утримувати увагу всіх своїх слухачів постійно у збудженому стані» [4, с. 52].

Перш за все, слід подбати про те, щоб учні усвідомили мету вивчення іноземної мови. Ми помітили, що дитині важко вивчати іноземну мову ще й тому, що вона не усвідомлює сенс і важливість того, що робить. Тому вчителеві слід зосередити свої зусилля на роз'яснювальній роботі. Найпоширенішими прийомами такої роботи є: розповідь про значення знання іноземної мови для кожної людини у професійній діяльності і в повсякденному житті, про людей, які знали кілька іноземних мов, про можливості використання іноземної мови; приклади з життя відомих, талановитих людей, в житті і професійній діяльності яких знання іноземної мови відіграло велику роль; розповідь про країну, мова якої вивчається, рекомендації щодо найцікавіших книг та інших публікацій про неї; екскурсії у вищі навчальні заклади, навчання яких пов'язане з обов'язковим знанням іноземної мови; створення навчально-практичних ситуацій зі сфери можливої майбутньої діяльності [1]. Зокрема, роз'яснюємо, що знання іноземної мови може зняти певні незручності і непорозуміння у спілкуванні з іноземцями, які перебувають у нашій країні, або під час подорожі до країни, мова якої вивчається. Привабливою для учнів також може бути читання книг в оригіналі, перегляд кінофільмів. Усвідомленню мети може сприяти приклад відомих людей з оточення учнів або ж історичних постатей (наприклад, гетьман Мазепа володів сімома мовами, з кожним розмовляв мовою співбесідника; Леся Українка знала 6 іноземних мов, що давало їй можливість читати літературу мовою оригіналу і займатися перекладацькою діяльністю; чинний Президент України П. Порошенко вільно спілкується із західноєвропейськими та американськими політиками англійською мовою).

Реалізації мети сприяє зміст навчального матеріалу. У змісті іноземної мови виділяємо такі компоненти: знання (нові слова і словосполучення, правила – фонетичні, граматичні; конструкції і моделі), уміння і навички (слухати, говорити, писати, читати), досвід творчої діяльності (побудова діалогу чи монологу, підготовка доповіді, промови, написання вірша чи оповідання, створення проекту), досвід емоційно-ціннісного ставлення (формування ставлення школярів до світу, діяльності, наукових знань, моральних норм, ідеалів). Якщо дитина не опанує цими компонентами, то їй буде важко навчитися вільно розмовляти іноземною мовою. Тому вчителеві слід зробити зміст навчальної діяльності привабливим і цікавим. Досягти цього можна, перш за все, новизною матеріалу. Тут спрацьовує природна допитливість дитини, бажання пізнати щось нове, прагнення розширити свій кругозір. Нові факти, відомості викликають в учнів стан неочікуваності, спантеличеності, здивування і несуть позитивні емоції.

Водночас слід пам'ятати, що цікавим є те, що нове, але водночас пов'язане з уже відомим. Ні добре відоме, ні абсолютно нове, що не має відношення до колишнього досвіду, цікавим бути не може. Нове знання має для дитини сенс, коли вона може порівняти те, що вивчила сьогодні, з тим, що їй вже відоме. Звідси випливає, зокрема, що важко зацікавити учня з великими прогалинами у знаннях – нове він не в змозі пов'язати зі старим. Тому не можна використовувати новизну як постійний і єдиний стимул розвитку інтересу.

Багато вчителів вважають, що матеріал, який вивчається в межах того чи іншого предмета, повинен бути цікавим для учнів, тому слід спеціально включати в урок цікавий матеріал, пов'язаний з життям країни досліджуваної мови, з її географією, історією, побутом, людьми. Але робити це слід обачно, щоб не розвинулося так зване інтелектуальне утриманство, коли знання сприймаються лише в яскравій формі.

Щоб навчитися говорити іноземною мовою (це головне завдання), слід, перш за все, засвоїти

лексику і граматику цієї мови. Це досить копітка робота і не завжди викликає в учнів позитивні емоції, бажання вчити мову, а отже знижує інтерес до предмета. Тому важливим є і сам контекст, який містить знання про світ, про людей, різні країни, їх історію, культуру тощо.

Помітно підвищується інтерес учнів до вивчення іноземної мови, коли вчитель використовує такі засоби, як: уривки з літературних творів, вірші (цікаво прочитати твори В. Шекспіра або вивчити вірш Р. Бернса в оригіналі), прислів'я і приказки (зокрема, знайти аналогічні українські прислів'я в англійській мові: «В гостях добре, а вдома краще» – «East or West home is best»), загадки, казки, скоромовки, кросворди, відомості з історії мови, розповіді про історичні постаті країни, мова якої вивчається (Джордж Вашингтон, Вінстон Черчиль, адмірал Нельсон та ін.).

Втім далеко не все в навчальному матеріалі має бути цікаво учням. (наприклад, граматичні правила). І тоді виступає ще одне, не менш важливе джерело пізнавального інтересу – сам процес діяльності, його організація. Щоб викликати бажання вчитися, потрібно розвивати потребу учня займатися пізнавальною діяльністю, а це означає, що в самому її процесі школяр повинен знаходити якісь привабливі сторони, аби сам процес навчання містив у собі позитивні заряди інтересу. Іноді навіть можна відступити від навчальної програми. Виконувати програму, звісно ж, потрібно. Але в першу чергу слід дбати про те, щоб учні міцно засвоїли матеріал (вивчили лексику, граматичні правила), без чого неможливе просування вперед. Якщо у школярів утворяться прогалини, їм важко буде опанувати наступний матеріал, це, у свою чергу, знизить інтерес. Отже, відступивши від навчальної програми, вчитель може зацікавити учнів завдяки різним ресурсам.

Різноманітна діяльність (аудіювання, читання, письмо, говоріння), поєднання фронтальної, групової, парної та індивідуальної роботи, різні види вправ (вправи на імітацію, підстановку, трансформацію; відповіді на запитання, повідомлення або запит певної інформації, спонукання до певних дій тощо; вправи на обмін репліками; вправи, які допускають використання штучно створених вербальних опор тощо), самостійна робота, творчі завдання – усе це викликає в учнів інтерес до навчальної роботи.

Крім цього, вчитель може використовувати різноманітні специфічні засоби розвитку в учнів інтересу до вивчення іноземної мови, а саме: гру як засіб активізації лексичного та граматичного матеріалу, розвитку навиків та вмінь усіх видів діяльності; інсценізацію (або гру «театр»); ситуативні завдання; музику, вірші; рольову гру; нетрадиційні уроки; комп'ютер при вивченні окремих тем. Набувають поширення інноваційні технології та окремі методи навчання, які урізноманітнюють процес вивчення іноземної мови і таким чином сприяють підвищенню інтересу до мови і до самого процесу її опанування: сугестивне навчання, ігрові технології, ігрові навчальні програми, метод проектів тощо.

Серед різноманітних засобів розвитку в учнів інтересу до мови чільне місце посідають нетрадиційні уроки. Урок-усний журнал, урок-інтерв'ю, урок цікавих повідомлень («Я хотів би знати», «Захист проекту», «Інформаційний пошук», бінарні (інтегровані) уроки (англійська мова – фізична культура, англійська мова – географія, англійська мова – історія тощо), урок-змагання (наприклад, «Who knows Great Britain best of all?»), урок-конкурс (з читанням віршів, співу пісень, розігруванням сценок), урок-екскурсія («Визначними місцями Лондона», «Подорож до...»), урок-зустріч (за темою «США»), урок-конференція (наприклад, з теми «How much we know about the USA»), урок-гра («Телеміст») – на таких уроках дитина відчуває себе не об'єктом, а суб'єктом діяльності, вона отримує можливість проявити самостійність, творчість, свої здібності і таланти, відчуває позитивні емоції від участі у загальній справі. Усе це, безсумнівно, сприяє формуванню в учнів інтересу до вивчення іноземної мови.

Інтерес до предмета і навчання в цілому в дуже значній мірі залежить від особистості вчителя, від його особистого інтересу до справи і до дітей. В очах школярів учитель є, перш за все, носієм іноземної мови. Отже, перше, що від учителя чекають учні, – це гарне практичне володіння мовою. Учень сприймає вчителя іноземної мови як філологічно освічену людину, яка знайома з іншомовною культурою, як цікавого співрозмовника. Вчитель «подає» школярам культуру народів країни, мова якої вивчається, знайомить їх з традиціями, пам'ятками культури, видатними діячами, письменниками, митцями. Своїм ставленням до предмета, до роботи, до учнів, розмаїттям форм і методів навчання; жвавістю, рухливістю, бадьорістю, своєю любов'ю до викладання і занять з дітьми, радістю від успіхів учнів тощо він надихає школярів на вивчення іноземної мови, організує процес оволодіння нею, тобто створює атмосферу іноземної мови, умови для її вивчення. Тому вчитель повинен максимально користуватися (розмовляти) на уроці іноземною мовою. Дитина повинна чути мову, звикати до неї, прислухатися до знайомих слів і фраз. Коли ж їй чуються незнайомі слова і словосполучення, це повинно стимулювати її до вивчення мови.

Важливим моментом формування інтересу до навчання є створення ситуацій успіху. Дуже часто учень втрачає інтерес до вивчення предмета через невпевненість у своїх силах. Він розгублений і думає, що у нього нічого не вийде. Та якщо учень відчуває, що витрачені ним на навчальний процес зусилля не залишилися непоміченими й були оцінені належним чином (хоча б в усній формі), то він і надалі працюватиме. Тому вчитель штучно створює на уроці таку ситуацію, в якій посилює оцінний акцент на позитивних якостях праці учня, при цьому зовсім не зважає на наявні недоліки, так щоб і він сам, і інші учні помітили його успіх. Можна використати такі прийоми: висловлювання типу: «Це дуже важливо, і у тебе неодмінно вийде», «Саме ти і міг би зробити це», «Це зовсім не складно, навіть якщо не вийде – нічого страшного», «Починай же! Ти це добре зробиш!» і под.; максимальне надання самостійності у вирішенні проблем; навіювання дитині віри в себе, схвалення за будь-що, навіть незначне; обговорення з учнем, що йому потрібно буде зробити тощо. Для деяких учнів навіть

можливість участі у спільній діяльності класу вже є ситуацією успіху.

Отже, особистий успіх у навчанні, підкріплений оцінкою, заохоченням учителя, педагогічний оптимізм, віра педагога в пізнавальні можливості своїх учнів, а також доброзичливі стосунки вчителя та учнів стимулюють навчальну діяльність учнів і підвищують інтерес до іноземної мови [3].

Таким чином, все, що сприяє підвищенню якості навчання, досягнення успіху в ньому, допомагає формуванню пізнавальних інтересів. Навпаки, всі недоліки уроку (млявий або, навпаки, занадто швидкий темп, перевантаження учнів; недостатня розумова активність дітей; одноманітність і нудьга, недоброзичливі відносини між усіма суб'єктами діяльності тощо) неминуче ведуть до зниження інтересу.

Отже, вмілим добором змісту уроку (він не обмежується лише матеріалом підручника, а залучаються інші джерела інформації) та використанням ефективних методів і форм навчання (як традиційних, так і нових) вчитель викликає в учнів радісні переживання, пов'язані з оволодінням знань, захоплення, здивування.

Висновки. Таким чином, ми з'ясували, що інтерес є могутнім мотивом вивчення іноземної мови, тому його потрібно формувати і підтримувати всілякими засобами. Зацікавити учнів можна змістом матеріалу, що вивчається (лексичний і граматичний матеріал, тексти), самою організацією навчання (різноманітність навчальної діяльності, зв'язок її з життям, можливість застосувати знання на практиці), самою особою вчителя (професіоналізм, ставлення до роботи, до учнів, знання вчителем особистості кожного учня, яскравість подачі матеріалу, створення ситуацій успіху). Велике значення для розвитку інтересу має створення позитивних емоцій і переживань, ситуацій цікавості, а також доброзичлива атмосфера на кожному уроці.

Список літератури:

1. Деркач С. Вивчення іноземної мови – одна з умов формування культури міжнаціональних взаємовідносин в учнів [Електронний ресурс] / С. Деркач. – Режим доступу: http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_probl _silsk_shkolu/17/visnuk_20.pdf – Заголовок з екрана.
2. Дистервег В. А. Руководство к образованию неметких учителей / В. А. Дистервег // Пискунов А. И. Хрестоматия по истории зарубежной педагогики: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1981. – С. 353–414.
3. Ізбаш С. С. Активізація навчально-пізнавальної діяльності учнів засобами проектної діяльності на уроках англійської мови [Електронний ресурс] / С. С. Ізбаш, Т. М. Васюкова. – Режим доступу: http://lib.mdpu.org.ua/nvsp/articles/2010/9_04.pdf – Заголовок з екрана.
4. Ушинский К. Д. Труд в его психическом и воспитательном значении / К. Д. Ушинский // Антология педагогической мысли России второй половины XIX – начала XX в. / Сост П. А. Лебедев. – М.: Педагогика, 1990. – С. 45-52.
5. Холодна Н. Викликати у школярів бажання вчитися – це реально! / Н. Холодна // Завуч. – 2004. – № 8. – С. 20-22.

Лях О.В.
Донбасский государственный педагогический университет
Лях Д.В.
Былбасовская ООШ I-III ступеней Славянского района Донецкой области

ПУТИ РАЗВИТИЯ У УЧАЩИХСЯ ИНТЕРЕСА К ИЗУЧЕНИЮ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Аннотация
Определены причины отсутствия (снижения) интереса учащихся общеобразовательной школы к изучению иностранного языка. Исследованы пути развития у учащихся интереса к учебному предмету «иностранный язык», среди которых самыми действенными являются: осознание цели изучения иностранного языка; разъяснительная работа; содержание учебного материала, который учитель должен сделать интересным и привлекательным; организация разнообразной деятельности на уроке; использование разнообразных специфических средств развития у учащихся интереса к изучению иностранного языка. Подчеркнута роль личности учителя (его профессионализм, личный интерес к делу и детям).

Ключевые слова: иностранный язык, мотивы учения, интерес к обучению, личность учителя, содержание учебного материала, средства развития интереса.

Lyakh O.V.
Donbass State Teachers' Training University
Lyakh D.V.
Bylbasivka school of I-III levels, Sloviansk region, Donetsk oblast

WAYS OF DEVELOPMENT OF PUPILS' INTEREST TO LEARNING FOREIGN LANGUAGE

Summary
Reasons of pupils' lack of interest in learning foreign language was ascertained. The ways of development pupils' interest in the subject were investigated. They are: understanding of the aim of learning foreign language; elucidative work; interesting educational material; organization of different activities at the lesson; using different means of developing of pupils' interest in learning foreign language; non-traditional lessons. The role of the teacher's individuality is accentuated.
Keywords: foreign language, motive of education, interest in education, teacher's individuality, educational content, means of developing of interest.

УДК 378.147

ОРГАНІЗАЦІЯ ЛАБОРАТОРНОГО ПРАКТИКУМУ З МЕДИЧНОЇ ХІМІЇ СУЧАСНИМИ ЗАСОБАМИ ІКТ

Овчаренко В.Ю.
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

У статті представлені результати дослідження дидактичного потенціалу лабораторного відеопрактикуму з курсу «Медична хімія», розробленого на кафедрі медичної та загальної хімії Національного медичного університету імені О.О. Богомольця.
Ключові слова: лабораторний практикум, інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), інтерактивне навчання, вища медична освіта, медична хімія.

Розвиток науки і техніки забезпечує безперервне вдосконалення існуючих та появу нових інформаційних технологій. У сучасній системі освіти засоби інформаційно-комунікаційних технологій є інструментом модернізації навчального процесу, що дозволяє поєднати традиційні методи навчання з інноваційними. Одним з головних напрямів інформатизації освіти є поширення різних електронних видів і форм дидактичних матеріалів та створення e-learning-систем навчання [1]. Застосування інформаційних технологій істотно підвищує ефективність занять, швидкість засвоєння нового матеріалу, об'єктивність контролю знань та активізує пізнавальну діяльність студентів. Успішність в групах, які навчаються з використанням комп'ютерних технологій, зазвичай, вище в середньому на 0,5 бала, в рамках п'ятибальної шкали оцінювання [2]. Дослідники визнають комп'ютер перспективним засобом навчання з найбільш високим ступенем інтерактивності та неперевершеними можливостями [3-6].

Постановка проблеми. Впровадження ІТ в процес навчання торкається питань організації мультиілюстрованого гіпертекстового учбового матеріалу (електронні підручники), лекційних занять (мультимедійні презентації), самостійної роботи студентів (електронні зошити для самостійної роботи), контролю засвоєння знань (системи комп'ютерного тестування) та системи комунікативних зв'язків між викладачем та студентською аудиторією (on-line спілкування, електронна пошта, соціальні мережі), при цьому досить консервативною частиною навчальних програм залишається лабораторний практикум.

Лабораторні роботи є обов'язковою складовою процесу вивчення природничих дисциплін та, зокрема, хімії, необхідною для формування професійних компетенцій майбутніх фахівців. Традиційна форма навчання передбачає проведення лабораторних робіт в реальних умовах, що потребує наявності реактивів та складного обладнання, однак рівень сучасних технологій, в ряді випадків, дозволяє модулювати хімічні процеси у комп'ютерних класах без втрати якості отриманої інформації. З іншого боку, організація лабораторних занять вимагає, крім контролю теоретичної підготовки, оцінку практичних навичок проведення експерименту та аналізу отриманих результатів, що ускладнює реалізацію лабораторних практикумів у e-learning-режимі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні відома значна кількість прикладів використання віртуальних лабораторій – програмно-апаратних комплексів, що дозволяють проводити досліди без безпосереднього контакту з лабораторним устаткуванням або при його повній відсутності [7-12]. З дидактичної точки зору віртуальні лабораторні роботи є методом навчання, при якому виконання певних практичних за-

© Овчаренко В.Ю., 2016

вдань здійснюється на базі комп'ютерних програм (таких як Chemlab, Chemistry Experiment Simulations, Crocodile Chemistry 605, Virtual Chemistry Laboratory, Dartmouth ChemLab, The Chemistry Collective, Virtlab та ін.), оперуючи образами речовин і компонентів обладнання, відтворюючими зовнішній вигляд, властивості та функції реальних предметів. Віртуальна форма проведення лабораторних робіт надає ряд переваг: відсутність необхідності використання шкідливих та небезпечних хімічні речовин і дорогого обладнання; демонстрація складних дослідів, відтворення яких неможливе в умовах навчального лабораторного кабінету та візуалізація молекулярно-кінетичних і термодинамічних особливостей протікання процесів, недоступних для безпосереднього спостереження; наочність прискорює засвоєнню правил техніки безпеки, дозволяє детально розглянути конструкцію та принцип роботи лабораторних приладів, зрозуміти особливості експерименту та уявити послідовність його виконання; можливість самостійного проведення дослідів до формування навичок лабораторної практики належного рівня та дистанційного здійснення експерименту; економія часу, який може бути використан для проведення занять в інших формах навчання; розвиток навичок використання інформаційно-комунікаційних технологій; залучення сучасних технологій робить лабораторний практикум більш живими і цікавими, збільшує інтерес студентів до навчання, підвищуючи при цьому якість освіти.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В цілому віртуальні лабораторні роботи спрямовані на досягнення тих же дидактичних цілей, що і класичні, але не зважаючи на чисельні переваги електронних практикумів, відсутність об'єкту дослідження, перцепційного досвіду та навичок практичної діяльності не залишають можливості для повного заміщення реального експерименту віртуальними моделями. Найбільш доцільним є поєднання класичних лабораторних робіт з допоміжними мультимедійними матеріалами, призначеними для тренінгу перед виконанням дослідів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою нашої роботи було проектування та дослідження дидактичного потенціалу лабораторного відеопрактикуму, як допоміжного матеріалу для самостійної роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток сучасних засобів комунікації та вдосконалення мультимедійних технологій пов'язані з підвищенням ефективності візуального способу представлення даних. Одним з ключових засобів інноваційних методик навчання виявляється комп'ютерна візуалізація вивчаємої інформації, що характеризується широкими дидактичними можливостями та багатим когнітивно-освітнім потенціалом для формування професійних компетенцій майбутнього фахівця. У сфері педагогіки комп'ютерна візуалізація розглядається як узагальнення різноманітних шляхів подачі навчальної інформації, що дозволяють більш точно передати сутність даного феномена, яка полягає у поглибленні загальноприйнятих уявлень про наочне сприйняття як обов'язково зримого процесу.

Дослідження психологів показують, що до 80% інформації людина отримує через зоровий канал [13]. Оскільки друковані видання не здатні в повній мірі відображати динаміку зорових образів, організація якісно нового рівня процесу навчання потребує реалізації принципу наочності, побудованого на основі використання резервів візуального мислення. Візуалізація змісту дидактичного матеріалу, розширюючи знакову систему за рахунок композиційних та образотворчих засобів, допомагає вилучити з інформаційного потоку найважливіші відомості і отримати максимум корисної інформації, що істотно підвищує швидкість та ефективність її сприйняття. Візуалізація інформації забезпечує мобілізацію ресурсів образного, логічного, комплексного мислення, а також естетичного, культурного, мистецького потенціалу та інших важливих властивостей і якостей особистості.

Відповідно до сучасних вимог створення візуальних моделей нами, для ефективного засвоєння практичної частини курсу «Медична хімія», було розроблено лабораторний відеопрактикум [14]. Навчально-методичний посібник містить демонстраційне відео виконання лабораторних робіт, до кожної з яких подано перелік питань для самостійної роботи та вивчення теоретичного матеріалу відповідної теми. Запропоновані лабораторні роботи пов'язані з основами теоретичної хімії, що робить практикум необхідною частиною навчального комплексу. Матеріал видання подано трьома мовами, що робить його більш універсальним. Програмне забезпечення реалізовано на мові FreePascal, використовуючи середовище розробки Lazarus (http://lazarus.freepascal.org/). Ліцензія на програму та вихідні коди GPLv3. Використано компоненти VLC (https://www.videolan.org/) та THTMLViewer (https://code.google.com/p/ thtmlviewer/). Меню практикуму є зручним та інтуїтивно зрозумілим (рис. 1-4).

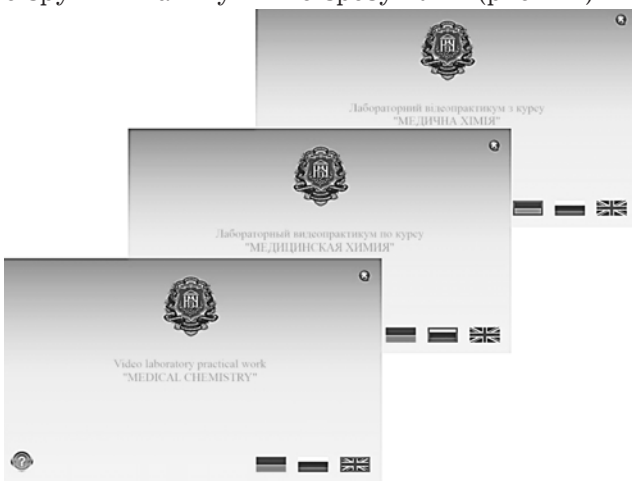

Рис. 1. Вигляд головного меню відеопрактикуму

Перегляд демонстрацій виконання дослідів сприяє усвідомленню правил поводження з новим для студентів лабораторним обладнанням, дозволяє заздалегідь уявити послідовність операцій, спланувати та безпомилково відтворити експеримент. Використання даного лабораторного відеопрактикуму оптимізує і прискорює процес формування навичок поводження з хімічними реактивами, приладами та обладнанням сучасної

лабораторії, тренує та розвиває необхідні вміння досліджувати реальні процеси і аналізувати отримані результати. Такий підхід до організації практичних занять підвищує рівень зацікавленості студентів у самостійному, усвідомленому виконанні лабораторних робіт, про що свідчать результати дослідження.

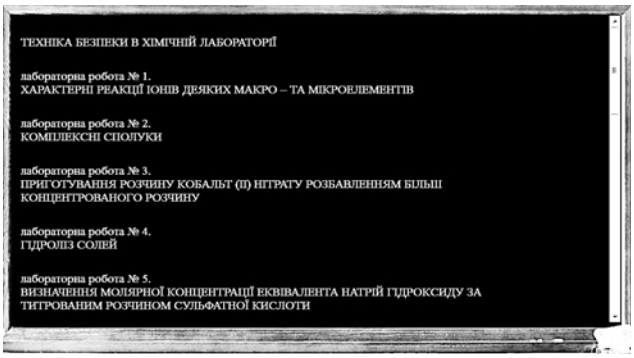

Рис. 2. Меню користувальницького інтерфейсу відеопрактикуму

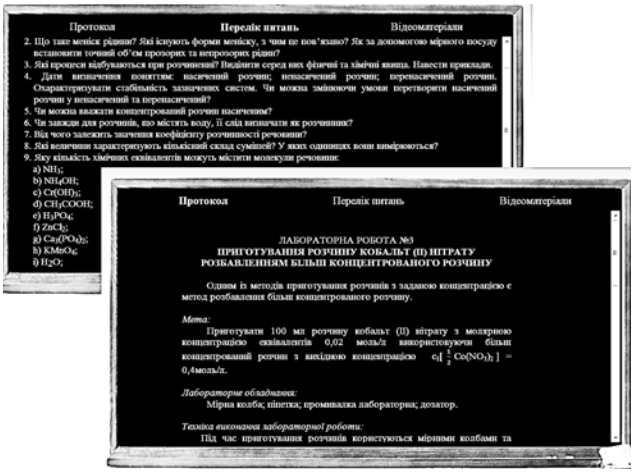

Рис. 3. Приклади протоколу та завдань до лабораторної роботи

Структура навчальної дисципліни «Медична хімія», призначеного для студентів І курсу вищих медичних навчальних закладів, складається з двох практично рівноцінних за тривалістю і обсягом інформації модулів [15] та дозволяє використовувати одну і ту ж групу студентів одночасно в якості, як експериментальної, так і контрольної, що істотно знижує ймовірність появи похибок дослідження, обумовлених обранням певної статистичної вибірки.

Навчальні модулі завершуються проведенням підсумкового модульного контролю який передбачає контроль двох типів: письмова контрольна робота та контроль практичних навичок. Студентам кожної обраної для дослідження групи було запропоновано лише частину матеріалу відеопрактикуму, яка відповідала заняттям одного з двох модулів. Позитивний ефект дидактичного засобу визначався якістю результатів складання контролю практичних навичок. В усіх випадках використання запропонованих відеоматеріалів середній бал за контроль практичних навичок зростає в межах академічної групи на 5-20% (табл. 1). Отримані дані добре корелюють з уявленнями про процес адаптації, що впливає на успішність навчання студентів І курсу.

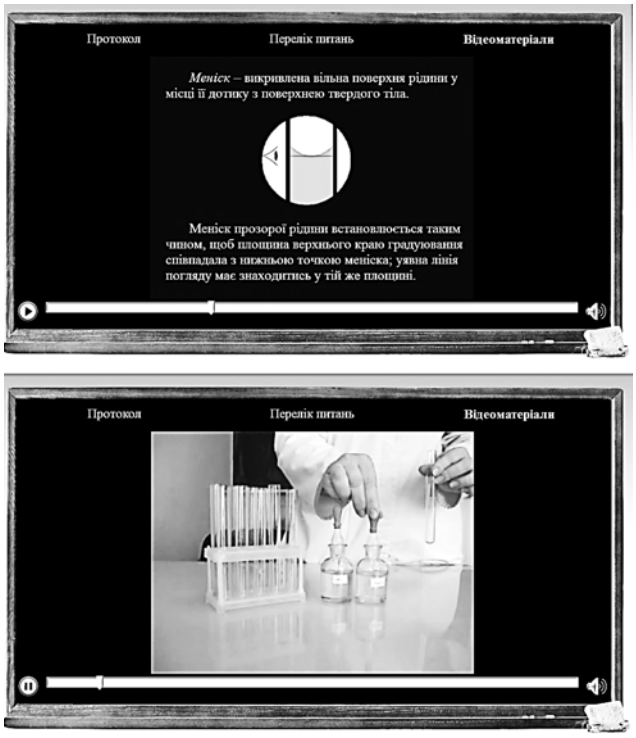

Рис. 4. Фрагменти відеокліпів, демонструючих виконання лабораторних робіт

Таблиця 1

Середня успішність студентів І курсу медичних факультетів НМУ імені О.О. Богомольця 2013-2014 н.р. (статистична вибірка з 66 чоловік)

група	модуль	КПН (max 12 балів)	загальна успішність (max 200 балів)
4м1	модуль 1*	8,3 (↑ 10,7%)	149 (↓ 2,7%)
	модуль 2	7,5	153
20м1	модуль 1	7,6	151
	модуль 2*	8,5 (↑ 11,8%)	151
28м1	модуль 1*	9,3 (↑ 5,7%)	158 (↓ 4,4%)
	модуль 2	8,8	165
5м2	модуль 1	8,5	152
	модуль 2*	9,5 (↑ 11,8%)	158 (↑ 3,9%)
11м4	модуль 1	6,4	129
	модуль 2*	7,6 (↑ 18,5%)	133 (↑ 3,1%)

** – модуль, в якому було запропоновано додаткові методичні матеріали*

Джерело: розраховано автором за матеріалами НМУ імені О.О. Богомольця

Висновки з даного дослідження і перспективи. Одним з основних засобів підвищення якості професійної підготовки є створення сучасних технологій проектування навчального процесу, ефективність якого, в значній мірі, залежить від властивостей використовуваних дидактичних візуальних матеріалів. Процес інформатизації освіти забезпечує вирішення цілого ряду педагогічних завдань: інтенсифікації навчання, ефективності позааудиторної роботи студента, формування і розвитку критичного і візуального мислення, зорового сприйняття і образного уявлення знань, доступності інформації.

Список літератури:

1. Сатунина А.Е. Электронное обучение: плюсы и минусы // Современные проблемы науки и образования: журнал. – 2006. – № 1. – С. 89-90.
2. Сиплатова Е.А., Филиппова Е.Б., Дикая Н.Н., Щербаков В.В., Кольцова Э.М. Разработка виртуального лабораторного практикума по неорганической химии «Химические свойства элементов групп IA, IIA, IIIA, IVA и их соединений» // Успехи в химии и химической технологии. ТОМ XXVIII. № 1, 2014. – С. 60-63.
3. Белохвостов А.А., Аршанский Е.Я. Электронные средства обучения химии; разработка и методика использования. Минск: Аверсэв, 2012. – 206 с.
4. Гавронская Ю. «Интерактивность» и «интерактивное обучение» // Высшее образование в России. 2008. № 7. – С. 101-104.
5. Морозов М.Н., Танаков А.И., Герасимов А.В., Быстров Д.А., Цвирко В.Э., Дорофеев М.В. Разработка виртуальной химической лаборатории для школьного образования // Образовательные технологии и общество (Educational Technology & Society). Т. 7. № 6, 2004. – С. 155-164.
6. Сластенин В.А. Инновационность – один из критериев педагогики // Педагогическое образование и наука. – 2000. – № 1. – С. 38–44.
7. Кобякова И.А., Филиппова Е.Б., Дикая Н.Н., Щербаков В.В., Кольцова Э.М. Виртуальный лабораторный практикум по общей химии: для студентов I курса: электронное учебное пособие / регистрац. свид-во № 33684 – ФГУП НТЦ «ИНФОРМРЕГИСТР», номер гос. рег-ции обязат. экз. эл. изд-ия – 0321304386, 01.11.2013.
8. Бабинцева Е.И., Декунова Н.А., Гавронская Ю.Ю. Виртуальные лаборатории для обучения химии // Новые образовательные стратегии в современном информационном пространстве: Сб. научных статей. – СПб.: Лема, 2014. – С. 195–201.
9. Оксенчук В.В., Бабинцева Е.И., Декунова Н.А., Гавронская Ю.Ю. Создание виртуальных лабораторных работ по химии // Новые образовательные стратегии в современном информационном протранстве: Сб. научных статей. – СПб.: Лема – 2014. – С. 236–241.
10. Гавронская Ю.Ю., Алексеев В.В. Виртуальные лабораторные работы в интерактивном обучении физической химии // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. Вып. № 168, 2014. – С. 79–84.
11. Горобец С.Н. Использование виртуальных лабораторий при изучении химических дисциплин // Достижения вузовской науки. Вып. № 13, 2000. – С. 41–45.
12. Князева Е.М. Лабораторные работы нового поколения // Фундаментальные исследования. Ч. 3. № 6, 2012. – С. 587-590.
13. Далингер В.А. Когнитивно-визуальный подход и его особенности в обучении математике // Электрон. науч. журн. «Вестник ОГПУ». Вып. 2006.
14. Калібабчук В.О., Зайцева Г.М., Овчаренко В.Ю., Пушкарьова Я.М., Муратов О.С. Тримовне електронне видання: Лабораторний відеопрактикум з курсу «МЕДИЧНА ХІМІЯ». – К.: НМУ, 2014.
15. Типова програма навчальної дисципліни «Медична хімія» для студентів вищих медичних навчальних закладів освіти III–IV рівнів акредитації. для студентів медичних факультетів за спеціальностями 7.110101 «Лікувальна справа», 7.110104 «Педіатрія», 7.110105 «Медико-профілактична справа» / під. заг. ред. В.О. Калібабчук. – К.: НМУ, 2005. – 25 с.

Овчаренко В.Ю.
Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца

ОРГАНИЗАЦИЯ ЛАБОРАТОРНОГО ПРАКТИКУМА ПО МЕДИЦИНСКОЙ ХИМИИ СОВРЕМЕННЫМИ СРЕДСТВАМИ ИКТ

Аннотация
В статье представлены результаты исследования дидактического потенциала лабораторного видеопрактикума по курсу «Медицинская химия», разработанного на кафедре медицинской и общей химии Национального медицинского университета имени А.А. Богомольца.
Ключевые слова: лабораторный практикум, информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), интерактивное обучение, высшее медицинское образование, медицинская химия.

Ovcharenko V.Yu.
Bogomolets National Medical University

ORGANIZATION LABORATORY PRACTICAL WORK ON MEDICINAL CHEMISTRY OF MODERN MEANS OF IT

Summary
The paper presents the results of research of didactic potential of video laboratory works for course «Medical Chemistry» which are developed at the Department of Medical and General Chemistry of Bogomolets National Medical University.
Keywords: laboratory work, information technology (IT), interactive learning, medical education, medical chemistry.

УДК 378.14

ПРОФЕСІЙНА МОБІЛЬНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ СОЦІАЛЬНОЇ СЛУЖБИ

Олійник К.С.
Хмельницький національний університет

У статті проаналізовано наукові роботи з проблем професійної мобільності. Узагальнено основні поняття професійної мобільності стосовно соціальних працівників. Визначено два основних типи професійної мобільності. Вказано на три напрямки формування професійної мобільності. Спираючись на практичний досвід запропоновано підгрунтя для подальших досліджень з питань формування професійної мобільності працівників соціальної служби.

Ключові слова: професійна мобільність, працівник соціальної служби, соціальний працівник, мотивація, інноваційні технології.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток держави пов'язаний з модернізацією у сфері освіти, яка насамперед стосується проблеми формування людини й громадянина, інтегрованого в сучасне суспільство. Успішною в різних сферах життєдіяльності може бути людина, яка відрізняється винахідливістю, мобільністю, динамізмом, конструктивністю, розвиненим почуттям відповідальності в професійній діяльності. Слід відзначити, що загальна орієнтація на підготовку фахівця сьогодні вже недостатня. Нині звертають увагу не просто на кваліфікованих конкурентоспроможних фахівців. Так практика останніх років свідчить, що в сучасних соціально-економічних умовах, педагогічна наука повинна готувати професійно мобільних кваліфікованих працівників.

Проблеми, пов'язані з мобільністю на ринку праці, для нашої країни є відносно новими – в умовах планової економіки зміна робочого місця не заохочувалася, нормою вважався зв'язок професійної кар'єри з одним підприємством. Найбільшу мобільність проявляла молодь, яка ще не встигла набути пільг і привілеїв, або найменш кваліфікована та дисциплінована частина працівників.

У зв'язку з розвитком ринкових відносин ситуація докорінно змінилася –ринок праці став більш мобільним, динамічним, що вимагає більш детального й ретельного підходу до розгляду та вирішення проблем, пов'язаних з його функціонуванням.

Стихійно, спонтанно мобільність формується далеко не в кожного. Тому актуальною стає цілеспрямована підготовка майбутнього фахівця до професійної діяльності в сучасному, стрімко мінливому світі шляхом формування мобільності як особливої особистісної якості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки вітчизняними та зарубіжними науковцями активно здійснюються розробки питань професійної мобільності, її формування та роль у підготовці фахівців. Так, низку робіт присвячено педагогічним аспектам професійної підготовки, орієнтованої на формування професійної мобільності у вітчизняних та зарубіжних дослідженнях (В. Андрєєв, Ф. Ваніскот, Н. Василенко, А. Вербицький, О. Горанська, Т. Гордєєва, І. Зимня, Є. Неделько, Н. Ничкало); педагогічним умовам формування професійної мобільності (Є. Іванченко, Л. Меркулова, О. Нікітіна, Н. Олійник, Л. Сушенцева); ролі гуманітарних дисциплін у формуванні професійної мобільності студентів вищих навчальних закладів (С. Капліна, Л. Пономарьова, Ю. Сенько); впливу зовнішніх та внутрішніх чинників на формування професійної мобільності молоді (Л. Амірова, Л. Горюнова, Б. Ігошев, О. Любімова); значення інноваційних технологій та методів при формуванні професійної мобільності (Н. Кожемякіна, О. Малигіна, Р. Пріма, Т. Фугелова, І. Хом'юк); особливостям формування професійної мобільності під час навчання у вітчизняних закладах вищої освіти (Ю. Клименко, І. Шпекторенко, О. Яненко).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Стрімкий розвиток мобільного та динамічного ринку праці, становлення освіти та знань у сучасному світі транскордонним та транснаціональним явищем – все це робить актуальними вивчення проблем професійної мобільності. Але, на нашу думку, у вітчизняному освітянському полі не всі вони є вже достатньо висвітленими.

Тому **темою** нашої статті є: проаналізувати наукові роботи з проблем професійної мобільності; узагальнити знайдений матеріал та на його підставі вивести основні поняття професійної мобільності стосовно соціальних працівників, спираючись на практичний досвід; підготувати підгрунтя для подальших досліджень з питань формування професійної мобільності працівників соціальної служби.

Виклад основного матеріалу дослідження. У літературних джерелах зустрічаються такі визначення професійної мобільності:

– якість особистості, що дозволяє їй бути соціально активною, конкурентоспроможною, професійно компетентною, здатною до саморозвитку й модернізації власної діяльності та зміни видів діяльності [3];

– здатність і готовність особистості досить швидко і успішно оволодівати новою технікою і технологією, набувати відсутні знання і вміння, що забезпечують ефективність нової профорієнтаційної діяльності [2];

– здатність швидко змінювати вид праці, переключатися на іншу діяльність у зв'язку зі змінами техніки й технології виробництва, що виявляється у володінні системою узагальнених прийомів професійної праці та застосуванні їх для успішного виконання будь-якого завдання на суміжних за технологією ділянках виробництва. Передбачає високий ступінь розвитку узагальнених профе-

© Олійник К.С., 2016

сійних знань, а також готовність до оперативного відбору й реалізації оптимальних способів виконання виробничо-технічних завдань [9];

– здатність і готовність особистості досить швидко й успішно опановувати нову техніку та технологію, набувати знань та умінь, яких бракує, що забезпечує ефективність підготовки до нової професійної діяльності [7];

– рухливість працівника, його здатність до швидкої зміни стану, статусу, соціальної категорії, готовність та здатність особистості до набуття нових знань, навичок, умінь, уміння швидко орієнтуватися в ситуації, саморегулюватися, самоорганізовуватися, знаходити потрібні форми діяльності [12];

– дуалістичне поняття: по-перше, це зміна позицій, яка викликана низькою заробітною платою, відсутністю працевлаштування, що викликає необхідність робітників адаптування до реального життя; по-друге, це внутрішня свобода, самовдосконалення особистості, що базується на стабільних цінностях та потребі в самоорганізації, самовизначенні й саморозвиткові, здатності швидко реагувати на зміни в соціумі завдяки грамотності, освіченості та професійній компетентності [11].

Узагальнюючи вищенаведені визначення, отримуємо – професійна мобільність включає в себе здатність та готовність фахівця до зміни професії, місця і роду діяльності, розвинені самоорганізацію та саморегуляцію особистості. Професійна мобільність не обмежується рамками однієї галузі і розглядає мобільність фахівця як можливість професійної та особистісної самореалізації у будь-якій сфері соціально-економічної та соціокультурної діяльності.

Теоретичний аналіз наукових джерел та вивчення практичного досвіду дає можливість виокремити два основних типи професійної мобільності: вертикальну та горизонтальну, яка, в свою чергу, поділяється на висхідну та низхідну [1]:

– горизонтальна мобільність – це рівнозначний перехід без зміни соціального статусу, наприклад, перехід на аналогічну посаду в межах одного або іншого підприємства;

– вертикальна висхідна мобільність – це перехід до більш високого положення, який характеризується високою конкурентоспроможністю й професійною адаптацією особистості працівника, а також більш повна професійна реалізація;

– вертикальна низхідна мобільність характеризується втратою певного соціального або професійного статусу. У своїй роботі І. Хом'юк відмічає, що саме низхідна мобільність є одним із засобів уникнення безробіття. З погляду молодої людини, яка, закінчивши навчальний заклад, вперше шукає роботу, низхідну мобільність можна розглядати як вибір професії, соціальний статус якої нижчий за статус професії, яку планувала отримати особистість [11].

Саме ж формування професійної мобільності відбувається за трьома напрямками: горизонтальному, тобто оволодіння ключовими й професійними компетенціями; вертикальному, що заключається у просуванні по службовим сходинам; центральному, що включає в себе формування й розвиток важливих особистісних якостей і характеристик суб'єкта діяльності [10].

У контексті дослідження становить інтерес виокремлення тих якостей, що є супутниками виявлення та розвитку професійної мобільності особистості: здатність успішно переключатися на іншу діяльність або змінювати види діяльності в професійній середі із залученням супутніх сфер; уміння ефективно використовувати систему узагальнених професійних прийомів для виконання будь-яких завдань у згаданих сферах; уміння порівняно легко переходити від одного виду діяльності до іншого, згідно з аналізом поточної робочої ситуації; володіння високим рівнем узагальнених професійних знань, досвідом їх удосконалення та самостійного здобування; готовність до оперативного відбору та реалізації оптимальних способів виконання завдань у професійній галузі, спираючись на передові світові тенденції; орієнтації в кон'юнктурі ринку праці [5].

Крім професійних навиків та умінь, майбутній фахівець для успішного формування професійної мобільності повинен розвинути: оцінювання сучасних процесів та проблем у суспільно-політичному житті держави з погляду історичних подій та її геополітичного становища; засвоєння та реалізацію наукових та культурних досягнень світової цивілізації з толерантним ставленням до різних культур, національних традицій, релігій, прав людини; стійкий світогляд, правильне сприйняття сучасних проблем розвитку суспільства, людського буття й духовної культури, політичну свідомість та політичну культуру; володіння державною мовою, грамотне використання професійної лексики, практичні навички ділового мовлення та здатність застосовувати знання іноземної мови у своїй професійній діяльності; навики соціологічних досліджень із метою покращення психологічного клімату в колективі; навики здорового способу життя, удосконалення фізичних та психічних якостей; психологічну готовність до змін виду й характеру професійної діяльності, усвідомлення необхідності підвищення кваліфікації, здатність самостійно оволодівати додатковими знаннями, що стосуються професійної діяльності; цілісне уявлення про природні й суспільні явища, що необхідні для вирішення професійних завдань з урахуванням соціально-економічних та екологічних факторів; навики організації діяльності з охорони праці та безпеки життєдіяльності;знання з техніки пошуку роботи, стану та перспектив розвитку [8].

Специфіка діяльності соціального працівника вимагає додати до цього переліку розвитку ще й таких особистісних якостей: відкритості фахівця по відношенню до нового, впевненості у своїх силах в процесі його засвоєння; широти і багатогранності мислення; гнучкості настанов особистості фахівця, які дозволяють регулювати свої дії в умовах, що змінюються; критичності особистості, здатності адекватно оцінювати свої результати і намічати нові перспективи.

Аналізуючи наукову літературу, ми спробували структурувати й виокремити основні компоненти формування професійної мобільності майбутніх працівників соціальної сфери, а саме: *мотиваційно-особистісний, інформаційно-комунікаційний, діяльнісний.*

Мотиваційно-особистісний компонент включає в себе мотивацію на професійну мо-

більність, основу якої складає бажання особистості змінити не тільки себе, а й своє професійне поле та життєве середовище; усвідомлення необхідності володіння професійною мобільністю як інтегративною якістю фахівця, що відповідає майбутній спеціальності та кваліфікації; мотивацію до вивчення гуманітарних дисциплін, що сприятимуть підвищенню пізнавального інтересу, провідний мотив до опанування майбутньою професією; оволодіння теоретичними знаннями в обраній області професійних знань та інших фундаментальних наук.

Він забезпечує ініціацію процесу професійного самовизначення та динаміку його розгортання і включає, насамперед, потребу в професійному самовизначенні. Важливою складовою компоненту є комплекс мотивів, цінностей та настанов, що утворюють педагогічну спрямованість особистості: 1) позитивне ставлення до роботи соціального працівника та впевненість у правильності зробленого вибору; 2) наявність інтересу до змісту діяльності, широта інтересів та їх креативний рівень (творчий задум); 3) домінування гуманістичних професійних цінностей та ідеалів; 4) стійкі та адекватні наміри розвитку кар'єри в обраній професії.

Професійна мобільність в мотиваційно-особистісному компоненті визначається такими показниками: *пов'язаними зі ставленням до праці*: висока працездатність, старанність, вольовий потенціал; *тими, що характеризують загальний стиль поведінки й діяльності*: емоційна стабільність, комунікабельність, дисциплінованість, самостійність, енергійність; *тими, що характеризують інтелект та творче мислення*: гнучкість розуму, широта розумового кругозору, креативність.

Інформаційно-комунікаційний компонент – сформованість теоретичних і практичних фахових базових знань та спеціальних знань із проблеми професійної мобільності. Показниками сформованості інформаційно-комунікаційного компоненту професійної мобільності соціальних працівників є: соціальна активність, професійна ініціативність, готовність до ризику, прагнення до саморозвитку, критичність і логічність мислення.

Діяльнісний компонент – сукупність основних умінь, що характеризують професійну мобільність, серед яких виокремлюємо: *організаторські* (уміння розподіляти завдання, мотивувати діяльність свою та інших, планувати та організовувати процес професійної діяльності, інструктувати працівників, координувати їх діяльність), *комунікативні* (уміння встановлювати правильні взаємини з колегами, підлеглими, уміння заохочувати, здатність до групової роботи, уміння обґрунтовувати свою позицію, шукати компромісне рішення, толерантне ставлення до партнерів; наявність умінь з конфліктології, здатність реалізовувати в груповій взаємодії особистісних потреб, уміння слухати та вести діалог, здійснювати емоційно-вольовий вплив на людей), *дидактичні* (уміння перетворювати наукову інформацію у виробничий процес, займатися науково-практичною діяльністю), *проектувальних* (уміння моделювати процес професійної діяльності, обґрунтовувати використовувані засоби, форми й методи роботи відповідно до індивідуальних особливостей) знань та вмінь.

Професійна мобільність в діяльнісному компоненті визначається такими показниками: визначення цілей діяльності та стратегії їх реалізації, контакт з представниками різних вікових та соціальних груп, прийняття рішень в нестандартних ситуаціях, самостійне вирішення професійних проблем, адекватне оцінювання своїх професійних здобутків.

Принцип гуманітаризації освіти передбачає використання таких технологій навчання, у котрих всі педагогічні процеси спрямовуються на диференційований розвиток і саморозвиток особистості, максимальне наближення кожної навчальної дисципліни до майбутніх потреб особистості, формування системи морально-правових відносин, політичної культури, оптимальне поєднання загальнолюдських і національних цінностей, виховання на засадах загальноприйнятої моралі, посилення ролі гуманітарних наук і гуманітарно орієнтоване вивчення інших навчальних предметів [6]. Оскільки це відповідає раніше викладеним показникам компонент сформованості професійної мобільності працівника соціальної служби, то, на нашу думку, є оптимальним для розвитку професійної мобільності використовувати форми, засоби та методи, засновані саме на принципі гуманітаризації. В першу чергу, до них ми відносимо: інтерактивні семінари та практикуми, дискусії, дебати, круглі столи тренінги, рольові та ділові ігри, професійні ігри, ситуативні ігри, моделювання професійної діяльності, імітаційні методики, мозковий штурм, розробку та запровадження соціальних проектів тощо.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, в сучасному мінливому світі, в соціально-економічних умовах, що стрімко змінюються, вже недостатньо бути спеціалістом в одній вузькій галузі: потрібні знання в суміжних галузях, додаткова вища освіта. Тому різко зростає роль розвитку професійної мобільності як складової підготовки працівників соціальної служби у системі вищої освіти, адже вона допомагає забезпечити конкурентоспроможність людини на ринку праці, успішність у професійній самореалізації, кар'єрі.

До того ж, слід відзначити, що чим вищий рівень розвитку професійної мобільності соціального працівника, тим більш інтенсивно він залучений в інноваційний процес, оскільки новації і мобільність в сучасному світі – це два чинники, взаємопов'язаних і взаємовпливаючих один на одного. Відповідно, ефективними формами та засобами формування професійної мобільності є інноваційні технології, засновані на гуманістичних принципах. І завданням нашого подальшого дослідження буде визначення та апробація оптимальних інноваційних форм підготовки професійно мобільного працівника соціальної служби в рамках навчальних дисциплін «Соціальна робота в сфері дозвілля», «Основи професійної етики та спілкування в соціальній роботі».

Список літератури:

1. Гильдингерш М. Г. Концептуальные подходы к формированию профессиональной мобильности рабочей силы / М. Г. Гильдингерш, М. Е. Добрусина // Вестник Томского государственного ун-та. – Томск, 2013. – № 377. – С. 102-105.
2. Горанская Е. И. Профессиональная мобильность педагогов: личностно-компетентностный аспект / Елена Игоревна Горанская // Сб. науч. тр. – 2011. – С. 178-179.
3. Дементьева О. М. Формирование социально-профессиональной мобильности студентов в учреждениях среднего пофессионального образования: автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Оксана Мироновна Дементьева. – Москва, 2009. – 22 с.
4. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посіб. 2-ге вид., доповн. / Ілона Миколаївна Дичківська. – Київ: Академвидав, 2012. – 349 с.
5. Іванченко Є. А. Формування професійної мобільності майбутніх економістів у процесі навчання у вищих навчальних закладах: дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Євгенія Анатоліївна Іванченко. – Одеса, 2005. – 262 с.
6. Кострицяя Н. М. Гуманітаризація аграрної освіти в контексті освітніх змін / Наталія Миколаївна Кострицяя // Вісник Львівського ун-ту. Серія: Педагогіка. – Львів, 2009. – Вип. 25, Ч. 1. – С. 256-262.
7. Мещеряков Б. Г. Большой психологический словарь / Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко. – Москва: Прайм-Еврознак, 2003. – 672 с.
8. Нерух Н. В Формування гуманістичної спрямованості майбутніх агрономів в процесі вивчення соціогуманітарних дисциплін: дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Наталія Василівна Нерух. – Київ, 2009. – 296 с.
9. Професійна освіта: словник: навч. посіб. / Уклад. С. У. Гончаренко та інші; за ред. Н. Г. Ничкало. – Київ: Вища школа, 2000. – 380 с.
10. Солоненко В. А. Формирование профессиональной мобильности будущих экономистов-менеджеров в образовательном процессе вуза: дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Василий Афанасьевич Солоненко. – Брянск, 2010. – 174 с.
11. Хом'юк І. В. Теоретико-методичні засади формування базового рівня професійної мобільності майбутніх інженерів: монографія / Ірина Володимирівна Хом'юк. – Вінниця: ВНТУ, 2012. – 379 с.
12. Шпекторенко І. В. Поняття та структура феномену професійної мобільності державного службовця / Ігор Валентинович Шпекторенко //Університетські наукові записки.– 2007. – № 4(24). – С. 467-472.

Олийник Е.С.
Хмельницкий национальный университет

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ МОБИЛЬНОСТЬ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПОДГОТОВКИ РАБОТНИКОВ СОЦИАЛЬНОЙ СЛУЖБЫ

Аннотация
В статье проанализированы научные работы по проблемам профессиональной мобильности. Обобщены основные понятия профессиональной мобильности у социальных работников. Определены два основных типа профессиональной мобильности. Указано на три направления формирования профессиональной мобильности. С точки зрения практического опыта предложено основу для дальнейших исследований по вопросам формирования профессиональной мобильности работников социальной службы.
Ключевые слова: профессиональная мобильность, работник социальной службы, социальный работник, мотивация, инновационные технологи.

Oliynyk K.S.
Khmelnytskyi National University

PROFESSIONAL MOBILITY AS A PART OF SOCIAL WORKERS TRAINING

Summary
The article contains the analysis of scientific works about professional mobility. The concept of professional mobility regarding social workers was generalized. Two main types of professional mobility were determined. Three ways of professional mobility forming were listed. Basing on the practical experience the background for further investigations of social workers' professional mobility forming issues was proposed as well.
Keywords: professional mobility, social worker, social worker, motivated, innovative technologies.

УДК 378:[001.891+004.85]

ІСТОРИЧНИЙ БЕКГРАУНД РОЗВИТКУ НАВЧАННЯ НА ДОСЛІДНИЦЬКІЙ ОСНОВІ У ВІТЧИЗНЯНІЙ СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Павлюк Р.О.
Інститут людини
Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті здійснено ретроспективний аналіз історичного підґрунтя розвитку навчання на дослідницькій основі у вітчизняній системі вищої освіти. На основі аналізу ключових позицій реформування системи вищої освіти виокремлено провідні чинники, які сприяли/перешкоджали цілісній системі побудови університетської освіти, інтеграції науки та освіти та запровадження навчання на дослідницькій основі. Проаналізовано погляди вітчизняних учених на проблему інтеграції науки та освіти у вищих навчальних закладах. Досліджено основні нововведення кожної із аналізованих реформ відповідного історичного періоду та виокремлено основні поступальні кроки до запровадження навчання на дослідницькій основі.
Ключові слова: навчання на дослідницькій основі, історичний бекграунд, реформування вищої освіти, інтеграція науки та освіти, дослідницький університет.

Актуальність та доцільність дослідження. Необхідність освітніх трансформацій сучасної системи вищої університетської освіти нині не викликає сумніву. Провідні університети Європи та світу ще в середині минулого століття провели значні реформи з метою ефективної інтеграції науки та освіти, розбудови в університетах основного осередку новітніх досліджень, навчання студентів на основі проведення досліджень, їх використання у освітній та подальшій професійній діяльності. Тобто система освіти провідних університетів переорієнтована від відтворювального навчання на навчання на дослідницькій основі. Застосування навчання на дослідницькій основі дає широкі перспективи для підготовки висококваліфікованих фахівців: паралельно з формуванням ключових професійних компетентностей розвивається здатність до проведення досліджень; розвивається практична спрямованість навчання, формується розуміння можливостей застосування досліджень у практичній діяльності, формується критичне та аналітичне мислення тощо.

Із поступовою імплементацією Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.) вищі навчальні заклади починають переорінтацію освітнього процесу від знаннєвого до діяльнісного. Проте швидкі глобалізаційні процеси пришвидшують ці темпи та вимагають діяти тут і зараз. Історичний розвиток вітчизняної системи освіти неодноразово переконував нас у досить невдалих рішення при реформуванні тієї чи тієї ланки освіти. Це все відбувалось через багаторічне відкидання кращих європейський та світових зразків систем освіти, через гальмування науково-технічного процесу і неготовність/небажання докорінних змін.

Нині, на щастя, Україна має для цього всі передумови: інтеграція в європейське та світове науково-освітнє співтовариство, можливості співпраці із зарубіжними колегами через академічну мобільність, відкритість освітніх систем, широке розповсюдження Інтернет-засобів тощо.

Сучасні європейські та світові університети у своїх освітніх практиках переважно застосовують такий вид навчання, як навчання на дослідницькій основі. Цей вид навчання є досить ефективно апробованим у зарубіжних системах та має своє досить глибоке історичне коріння. Що стосується нашої національної системи освіти, зокрема навчання на дослідницькій основі, то вона ще не набула свого ефективного впровадження та широкого розповсюдження; має дещо фрагментарний характер, який проявляється в елементах науково-дослідної діяльності викладачів та студентів. Що ж саме призвело до цього та які передумови цьому передували, ми б хотіли стисло розглянути у нашому науково-педагогічному дослідженні.

Аналіз останніх публікацій. Термін «навчання на дослідницькій основі» у вітчизняному педагогічному, науковому та освітньому тезаурусі з'явився досить недавно. До цього часу вчені та дослідники переважно оперувати термінами «наукова діяльність», «науково-дослідна діяльність», «науково-дослідна робота», які тим чи тим чином позначали науковий компонент професійної підготовки фахівців у вищих навчальних закладах освіти. Проте відомо, що ці терміни позначають фрагментарне залучення здобувачів вищої освіти до наукової діяльності вишу, переважно через написання курсових, бакалаврських, магістерських робіт, написанні статей та доповідей для участі у конференціях, семінарах, круглих столах тощо.

Фундаментальні основи оновлення системи вищої освіти, її методології висвітлено у працях відомих вітчизняних учених – В. Андрущенка, В. Бондаря, О. Дубасенюк, І. Зязюна, В. Кременя, В. Лозової, В. Лугового, В. Семиченко, С. Сисоєвої, Л. Хоружої та ін. Обґрунтування та важливість переорієнтації вітчизняної системи світи до кращих європейських зразків знайшло своє відображення у дослідженнях Г. Єльникової, Л. Кузьмінської, Ю. Палькевич, Л. Петренко, В. Свистун та ін.

На сучасному етапі дослідженню оновлення системи вищої вітчизняної освіти, зокрема й імплементації навчання на дослідницькій основі присвячено праці Н. Авшенюк, Т. Жижко, Л. Пуховської, В. Прошкіна, О. Слюсаренко та багатьох інших. Разом із тим, навчання на дослідницькій основі набуло свого системного обґрунтування у працях таких зарубіжних дослідників: П. Ханус (Hanus P.), Е. Ладжман (Lageman E.C.), Дж. Девей (Dewey J.), Дж. МакКіні (McKinney J.), Е. Грін (Green A.), Дж. Болдвін (Baldwing G.), П. Блек-

© Павлюк Р.О., 2016

мур (Blackmore P.), М. Фрейзер (Fraser M.), Дж. Томас (Thomas J.W.) та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою нашого науково-педагогічного дослідження є ретроспективний аналіз історичного підґрунтя розвитку навчання на дослідницькій основі у вітчизняній системі вищої освіти; виокремлення провідних чинників, які сприяли/перешкоджали цілісній системі побудови університетської освіти, інтеграції науки та освіти та запровадження навчання на дослідницькій основі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як неодноразово зазначають історики, філософи, педагоги, виникнення сучасного університету сягає тисячолітньої історії. Звичайно, багато дослідників класифікують цей історичний розвиток за різними параметрами, ознаками, показниками тощо. У нашому науково-педагогічному дослідженні ми за основу класифікації беремо такий показник, як інтеграція освіти і науки в університетах, вищій освіті. Відповідно до цього, на нашу думку, найвідповіднішою у широкому сенсі є класифікація Вальтера Рюега, редактора «Історії університету в Європі». Зазначимо, що, хоча ця класифікація стосується європейських університетів, вона відображає розвиток університетської освіти і на теренах нашої держави (певні етапи). Отже, В. Рюег пропонує такі історичні періоди: 1) пов'язаний із виникненням та поширенням університетів у Середні віки; 2) характеризується регіональною, релігійною, науковою та економічною диверсифікацією (1500-1800 рр.); 3) зосереджений на розвитку університету як наукової та навчальної інституції до ІІ Світової війни; 4) безпрецедентне поширення наукових та академічних досліджень, а також навчання після ІІ Світової війни [14, с. 24]. До четвертого етапу ми б хотіли додати невелике уточнення: він триває не до сьогодення, а до початку 2000 років XXI століття. Нинішній етап розвитку університетської вищої освіти пов'язаний, передовсім, із інституційною перебудовою, поверненням до поглибленої інтеграції науки та освіти, відбудови дослідницьких університетів, як осередку проведення та поширення досліджень. Відповідно до цього, провідним видом навчання стає навчання на дослідницькій основі.

Пропонуємо стисло зупинитися на знакових історичних подіях у нашій країні, які спонукали до змін у системі вищої освіти, перебудові системи освіти від відтворювальної та знаннєвої парадигми до навчання на дослідницькій основі, розвиткові дослідницької компетентності сучасного фахівця.

Сучасне розуміння поняття «університет» базується на основних ідеях видатних вчених XIX століття Вільгельма фон Гумбольта, Гері Ньюмена та їхніх послідовників. Відповідно до їхнього бачення, університет – це осередок формування еліти суспільства, осередок створення та розповсюдження наукового знання, центр провідних ідей, відкриттів, досліджень.

Означене вище спонукало до міцного укорінення та широкого розповсюдження на початку XX століття розуміння університету як осередку для формування наукової еліти світу, поступом створення нового знання через дослідження, розуміння університету як дослідницького і навчального закладу [5, с. 44]. Тобто можна говорити про те, що основним видом навчання стало навчання через дослідження або навчання на дослідницькій основі.

Така ідея утверджувалась досить тривалий час, аж до ІІ Світової війни та її наслідків. Післявоєнні роки вимагали відбудови тодішньої держави, тобто підготовку фахівців робітничих професій. Окрім того, тодішня політика держави дещо стримувала науково-технічний прогрес, який невпинно відбувався в усьому світі, утворювався розрив між прогресивними зарубіжними системами освіти та радянською. Зрозуміло, що нехтування кращими світовими освітніми системами неминуче призвело до кризи.

Як зазначає вітчизняний науковець О. Слюсаренко у своєму монографічному дослідженні «Розвиток найвищого університетського потенціалу в умовах глобалізації», посилення кризових явищ у радянській системі у другій половині 80-х років спонукало до підготовки системної реформи вищої школи. «Основні напрями перебудови вищої та середньої спеціальної освіти в країні» були оприлюднені на початку 1987 року [12, с. 301].

Перебудова була структурована за десятьма основними напрямами: 1) вища й середня спеціальна школа та прискорення соціально-економічного розвитку країни; 2) інтеграція освіти, виробництва і науки; 3) підвищення якості підготовки спеціалістів – головне завдання вищої школи; 4) підготовку спеціалістів у навчальних закладах різного профілю – на рівень сучасних вимог; 5) виховання ідейно зрілих, суспільно активних спеціалістів; 6) усебічний розвиток вузівської науки – основа покращення підготовки спеціалістів, важливий резерв прискорення науково-технічного прогресу; 7) поліпшення якісного складу науково-педагогічних і наукових кадрів – вирішальний фактор піднесення вищої освіти і наукових досліджень; 8) посилення ролі вищої школи в підвищенні кваліфікації і перепідготовці спеціалістів; 9) технічне переоснащення вищої і середньої спеціальної школи – неухильна умова підвищення ефективності її діяльності; 10) вдосконалення управління вищою і середньою спеціальною освітою в країні [12, с. 301-303].

Необхідність у перебудові системи освіти зумовлювалась, передовсім, невідповідністю підготовки кадрів вищої кваліфікації (маємо на увазі випускників вишів) зі стрімким науково-технічним прогресом, невідповідності якості освіти сучасним (тодішнім) потребам.

Проте у «Основних напрямах перебудови вищої та середньої спеціальної освіти в країні» ми можемо спостерігати значне акцентування на інтеграції навчання та наукової діяльності, підвищення наукового потенціалу педагогічних кадрів вищих навчальних закладів, усебічний розвиток науки саме в університетах як наукових осередках. Такі вимоги до перебудови системи вищої освіти можна назвати ніяк інакше, як ознаками запровадження елементів навчання на дослідницькій основі.

Окрім того, ця реформа передбачала створення в університетах аспірантури та докторантури, за допомогою якої і залучення провідних учених відповідних галузей, що призвело б до підвищен-

ня наукового рівня викладацького складу вишів. Підготовка кадрів через аспірантуру і докторантуру з 1987 року передбачала і її укріплення у нормативно-фінансовому плані: виплату стипендій аспірантам, докторантам; включення до навчального навантаження годин за керівництво роботою аспірантів, докторантів; оплату за опонування дисертацій; загального підвищення заробітної плати викладачам, які мають певний науковий ступінь тощо [1; 9; 10].

Ця реформа передбачала докорінну перебудову системи освіти у вищих навчальних закладах, вона була першою, яка мала системний характер, логіку переходу на новий рівень розвитку суспільства відповідно до трансформаційних процесів, мала конкретну логіку, але, у зв'язку з розпадом СРСР, не була завершена та розгорнута у своєму логічно-послідовному вигляді.

Із указаного вище можемо зробити правомірний висновок, що перші системні кроки із упровадження навчання на дослідницькій основі (таким, як ми розуміємо його нині) була реформа кінця 80-х років XIX століття, яка передбачала посилення наукової складової у процесі вишівської підготовки спеціалістів різних галузей знань.

Щодо наступного етапу, після набуття в 1991 році незалежності, то основними напрямами діяльності сектору вищої освіти стало врегулювання фінансово-економічної складової вишів (1991-2000 рр.) [2]. Як свідчать деякі джерела [3; 6; 8], у зв'язку зі збільшенням закладів вищої освіти, система аспірантури та докторантури не встигала у підготовці наукових кадрів і багатьом кандидатам та докторам наук через надмірне навчальне навантаження та зайнятість у декількох вищих навчальних закладах доводилось витісняти науково-дослідну роботу зі своїх пріоритетів, зокрема й ігнорувати науковий компонент у підготовці фахівців. Це призвело до значного зниження якості надання освітніх послуг та освіти загалом. Така ситуація мала місце до 2009 року, коли відбулося значне скорочення приватних та «дрібних» вищих навчальних закладів і дало змогу повернутися до якісно підготовлених фахівців, а не до кількості осіб із вищою освітою [13].

У процесі реформ вищої освіти упродовж 2000-2013 рр. та під упливом приєднання системи вищої освіти України до Болонського процесу у 2005 році мав би відбутись значний поштовх до підвищення якості надання освітніх послуг, зокрема підвищення наукового потенціалу вищої школи. У контексті предмету нашого науково-педагогічного дослідження та відповідного часового проміжку варто акцентувати увагу на реалізації завдань Лісабонської стратегії (2000-2010 рр.), яка передбачала реформування системи освіти в Європі. Деякі її положення знайшли своє відображення в реалізації Болонської угоди в Україні.

Зокрема, що стосується навчання на дослідницькій основі, то нею було передбачено посилення й розвиток дослідницького компонента педагогічної освіти через: 1) формування готовності майбутніх і практикуючих учителів до виконання науково-педагогічних досліджень, зокрема на експериментальній основі, за гарантованої підтримки з боку навчального закладу та органів управління освітою; 2) надання педагогічній практиці студентів – майбутніх учителів – дослідницького виміру; 3) залучення до педагогічних вишів досвідчених фахівців із дипломами докторів наук за відповідними спеціальностями [7, с. 34]. Проте цього не відбулося знову ж через незавершеність реформ.

Окрім того, упродовж зазначеного вище періоду в Європейському просторі вищу освіту на основі досліджень, посилення дослідницько-інноваційних засад у підготовці фахівців у вищій школі було проголошено провідною тенденцією. Однак розосереджені по Україні заклади вищої освіти та їхні позабазові структурні підрозділи у багатьох випадках не могли сконцентрувати необхідні й достатні ресурси для розгортання вагомих наукових досліджень, чим прирікали себе на суто «викладацько-шкільний» спосіб підготовки висококваліфікованих фахівців [12, с. 319].

Новий поштовх до змін та реформування системи вищої освіти Україна дістала з прийняттям Закону України «Про вищу освіту», затвердженого 1 липня 2014 року. Цей Закон є результатом діяльності великої робочої групи упродовж 2012-2014 рр. У своїй основі він містить положення докорінної зміни системи вищої освіти України через її інтеграцію в світове та європейське співтовариство. Основними перевагами Закону України «Про вищу освіту» у контексті предмету нашого науково-педагогічного дослідження є надання значної автономії університетам у плані вибору освітніх програм підготовки фахівців; уведення освітньо-наукових рівнів програм підготовки фахівців; посилення наукової складової освітньої програми фахівців; створення умов для розвитку вищої школи як наукового осередку; застосування кращих світових та європейських практик для підготовки фахівців, зокрема й на дослідницькій основі; уведення на практичному рівні поняття «академічна мобільність» як для викладачів, так і для студентів; посилення інтеграції наукових досліджень у світовий та європейський простір через участь у спільних проектах, дослідженнях тощо.

Навчання на дослідницькій основі тісно пов'язане з ідеєю Вільгельма фон Гумбольта про створення дослідницького університету. Як зазначає С. Курбатов, наявність дослідницького університету в системі вищої освіти в сучасних умовах є необхідною та принциповою вимогою [5, с. 90]. Становлення сучасної моделі дослідницького університету відбувається у контексті американської системи університетської освіти за відповідної підтримки держави та бізнесу. Своєрідним доповненням моделі дослідницького університету є підприємницький університет, який адекватно адаптує цю академічну інституцію до сучасних економічних і соціальних реалій [5, с. 91]. Поряд із цим, Т. Жижко зазначає, що інтеграція освіти та науки є нині єдиною умовою для створення конкурентноздатного вищого навчального закладу, єдність науки та освіти – майбутнє цивілізації, вирішальна умова стійкого соціального розвитку [4, с. 60-61].

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. Із проведеного нами короткого ретроспективного аналізу історичного бекграунду розвитку системи навчання на дослідницькій основі на території сучасної України можемо зробити такі висновки: 1) система освіти у вищих навчальних закладах прямо пропорційно

залежала від історичного етапу розвитку суспільства та його потреб – відбудова держави після ІІ Світової війни та необхідність у фахівцях робітничих професій (тобто науковий компонент у вишах відкидався і основна увага приділялась формуванню «робітничого класу»); 2) стрімкий науково-технічний прогрес призвів до неготовності суспільства і, відповідно, спонукав до переосмислення системи підготовки фахівців вищої ланки освіти. Мається на увазі реформа освіти, спрямована на розвиток наукового потенціалу особистості, університету, суспільства в цілому. Тут ми можемо спостерігати поступове упровадження елементів навчання на дослідницькій основі у системі вищої освіти, позиціонування вищого навчального закладу як основного наукового осередку. 3) криза 90-х років знову призвела до відсторонення наукової роботи на інший план, у зв'язку із надмірною завантаженість фахівців вищої кваліфікації (маємо на увазі викладачів вищих навчальних закладів) у навчальному процесі декількох вищів, тобто необхідністю заробляти гроші для забезпечення власної життєдіяльності; 4) початок 2000 років привніс у систему вищої освіти значні зміни, зокрема приєднання до Болонського процесу (2005), що призвело до підвищення якості надання освітніх послуг та повернення до розбудови університетів як основного осередку сучасних наукових досліджень; 5) із прийняттям Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.) Україна здобула новий поштовх для упровадження системи навчання на дослідницькій основі, оскільки згаданий Закон у своєму наповненні передбачає багато положень та системних змін, які беззаперечно призводять до переорієнтації здобуття освіти на відтворювальній основі до навчання на дослідницькій основі.

Перспективи подальших наукових розвідок у пропонованій царині убачаємо через глибинний аналіз історичних основ розвитку сучасної системи освіти, виокремлення методологічного підґрунтя системи навчання на дослідницькій основі та аналізові кращих світових та європейських освітніх зразків дослідницького навчання задля інтеграції в єдину європейсько-вітчизняну систему навчання на дослідницькій основі.

Список літератури:

1. Андрущенко В.П. Умови та напрями інноваційного розвитку освіти / В.П. Андрущенко // Вища освіта України. – 2009. – № 3. – С. 5-13.
2. Входження національної системи вищої освіти в європейський простір вищої освіти та наукового дослідження: моніторингове дослідження / Міжнародний благодійний Фонд «Міжнародний благодійний Фонд дослідження освітньої політики»; [кер. авт. кол. Т.В. Фініков]. – К.: Таксон, 2012. – 54 с.
3. Григорук Р. Заслужений професор Техаського A&M університету Ростислав Григорук: «Американського вченого навіть світове визнання не звільняє від викладання в університеті» / Р. Григорук, В. Туглук // Урядовий кур'єр. – 2012. – № 179 (3 жовтня 2012 р.).
4. Жижко Т.А. Філософія академічної освіти / Т.А. Жижко. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. – 404 с.
5. Курбатов С.В. Феномен університету в контексті часових та просторових викликів: монографія / С.В. Курбатов. – Суми: Університетська книга, 2014. – 262 с.
6. Луговий В.І. Оптимізація вітчизняної вищої освіти: робота над системними помилками / В.І. Луговий, О.М. Слюсаренко, Ж.В. Таланова // Педагогічна і психологічна наука в Україні: зб. наук. праць: в 5 т. – Т. 5: Вища освіта. – К.: Педагогічна думка, 2012. – С. 46-61.
7. Модернізація педагогічної освіти в європейському та євроатлантичному освітньому просторі: монографія / [Н.М. Авшенюк, В.О. Кудін, О.І. Огієнко, Н.О. Пстригач, Л.П. Пуховська, Т.С. П'ятакова, О.В. Сулима]. – К.: ВИДАВ, 2011. – 342 с.
8. Національна доповідь про останні перспективи розвитку освіти в Україні (друге видання) / Нац. акад. пед. наук України; [авт.: В.П. Андрущенко, І.Д. Бех, М.І. Бурда та ін.; редкол.: В.Г. Кремень (голова), В.І. Луговий (заст. голови), В.М. Мадзігон (заст. голови), О.Я. Савченко (заст. голови); за заг. ред. В.Г. Кременя]. – К. Педагогічна думка, 2011. – 304 с.
9. О повышении заработной платы работников высших учебных заведений: Пост. ЦК КПСС, Сов. Мин. СССР и ВЦСПС от 13 марта 1987 г. – № 329. – М., 1987.
10. Основные направления перестройки высшего и среднего специального образования в стране: Офиц. изд. – К.; Высшая школа, 1987. – 88 с.
11. Павлюк Р.О. Стратегічні напрямки переходу до навчання на дослідницькій основі / Р.О. Павлюк // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – № 3(300). Ч. 1. – Старобільськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2016. – С. 30-38.
12. Слюсаренко О.М. Розвиток найвищого університетського потенціалу в умовах глобалізації: монографія / О.М. Слюсаренко. – К.: Пріоритети, 2015. – 384 с.
13. Статистичний щорічний України за 2013 рік / Держстат України; [за ред. О.Г. Осауленка; відпов. за вип. О.А. Вишневська]. – К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2014. – 536 с.
14. A History of University in Europe. Volume 1. Universities in the Middle Ages / ed. Hilde De Ridder-Simoens. – Cambridge University Press, 1992. – 506 p.

Павлюк Р.А.
Институт человека
Киевского университета имени Бориса Гринченко

ИСТОРИЧЕСКИЙ БЭКГРАУНТ РАЗВИТИЯ ОБУЧЕНИЯ НА ИССЛЕДОВАТЕЛЬСОЙ ОСНОВЕ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
В статье осуществлен ретроспективный анализ исторической основы развития обучения на исследовательской основе в национальной системе высшего образования. На основе анализа ключевых позиций реформирования системы высшего образования выделены ведущие факторы, которые способствовали/препятствовали целостной системе построения университетского образования, интеграции науки и образования и введению обучения на исследовательской основе. Проанализированы взгляды отечественных ученых на проблему интеграции науки и образования в высших учебных заведениях. Исследованы основные нововведения каждой из рассматриваемых реформ соответствующего исторического периода и выделены основные поступательные шаги к внедрению обучения на исследовательской основе.
Ключевые слова: обучение на исследовательской основе, исторический бэкграунд, реформирование высшего образования, интеграция науки и образования, исследовательский университет.

Pavliuk R.O.
Institute of Human Sciences
of Borys Grinchenko Kyiv University

HISTORICAL BACKGROUND OF DEVELOPMENT OF RESEARCH-BASED TRAINING IN NATIONAL SYSTEM OF HIGHER EDUCATION

Summary
This article presents a retrospective analysis of the historical background of development of research-based learning in the system of national higher education. Based on analysis of key reform's positions of higher education were singled out leading factors that contributed/hampered the construction of an integrated system of university education, integration of science and education and implementation of research-based training. It was analyzed the views of national scientists on the issue of integration of science and education in universities. The basic innovations of each of the analyzed reform corresponding historical period are investigated and were singled out major progressive steps to introduce research-based training.
Keywords: research-based training, historical backgrounds, the reform of higher education, integration of science and education, research university.

УДК 378.147

ПРАКСЕОЛОГІЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Романишина О.Я.
Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка

У статті розглянуто поняття «праксеологія» та «праксеологіний підхід» у працях зарубіжних та вітчизняних науковців. Визначено, що передбачає праксеологічна спрямованість формування професійної ідентичності майбутніх учителів. Вказано його зв'язок з іншими педагогічними підходами. Зазначено праксеологічну спрямованість формування професійної ідентичності майбутніх учителів. Виділено її ознаки.
Ключові слова: праксеологія, праксеологічний підхід, діяльнісний підхід, праксеологічне середовище, майбутні учителі.

Постановка проблеми. Оптимізація практичної підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності визначається одним із найважливіших чинників удосконалення освітнього процесу в педагогічних ВНЗ. Основою практичної підготовки є формування в студентів готовності правильно й ефективно виконувати професійну діяльність, що передбачає праксеологічну спрямованість формування професійної ідентичності майбутніх учителів, що базується на основі праксеології та реалізації праксеологічного підходу.

Теоретичний аналіз філософської енциклопедичної та наукової літератури засвідчив, що термін «праксеологія» вперше використав Л. Бурдьє (1882 р.), а ввів у науковий обіг у 1897 році французький філософ А. Еспінас (A. Espinas), який одним із перших розпочав розробку нової наукової дисципліни – праксеології [11]. На думку А. Еспінаса, «загальна технологія (або праксеологія) – це наука про сукупність практичних правил мистецтва й техніки, які розвиваються в зрілих суспільствах на певних етапах розвитку цивілізації. Предметом її вивчення є фактори підвищення ефективності дій» [12, с. 103].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняних наукових колах праксеологічні ідеї розвивалися спочатку в економічній галузі. До українських засновників праксеології відносять економіста-математика Є. Слуцького, який ще в 1929 році розглядав економіку у складі формальної праксеології, тлумачив формально-праксеологічні поняття (системи, ситуації) і зазначав, що «людську діяльність не можна просто розкладати на кількісні взаємини точних елементів якоїсь квазімеханічної системи» [9, с. 352].

Сучасні науковці пов'язують праксеологічні ідеї з економічною галуззю. Так, Ю. Богоявленська аналізує праксеологічні підходи в менеджменті [1]; А. Гастєв обґрунтовує практичні рекомендації для наукової організації праці [2]; Л. Ляшенко зазначає, що господарська етика як фактор формування цивілізаційного розвитку базується на праксеологічному підході до вибору оптимальних дій у господарюванні [5, с. 28] та ін.

Метою статті є розглянути суть праксеологічної спрямованості формування професійної ідентичності майбутніх учителів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підкреслюючи необхідність праксеологічної спрямованості формування професійної ідентичності майбутніх учителів, звертаємо увагу на виокремлення такого наукового напряму, як педагогічна праксеологія, що має свою структуру знання й моделі реалізації в професійному навчанні [3]. Зокрема, І. Колеснікова характеризує цю наукову галузь як загальну теорію педагогічної діяльності, що розглядає найбільш загальні принципи та шляхи підвищення ефективності й корисності професійних дій, закономірності й умови доцільної та раціональної побудови навчального процесу [3, с. 7]. Дослідниця окреслює мету педагогічної праксеології, що полягає в тому, щоб педагогічне товариство мало змогу опанувати методологію практико-орієнтованих знань про загальні принципи та способи раціональної та продуктивної педагогічної діяльності [3, с. 14].

У системі професійної педагогічної освіти праксеологію визначаємо як важливу методологічну основу для обґрунтування специфіки виконання правильних та ефективних дій майбутнього вчителя. Реалізація праксеологічного підходу базується на поєднанні основних категорій праксеології та наукових положень для уточнення сутності професійної діяльності.

Основні ідеї праксеології у професійній підготовці майбутніх фахівців використовуються шляхом реалізації праксеологічного підходу, який визначається як принцип, основне положення, напрям вивчення предмета дослідження [6, с. 117-118].

Реалізація праксеологічного підходу в навчально-виховному процесі сприяє створенню праксеологічного середовища, необхідного для вирішення поставлених завдань. Так, П. Самойленко і С. Семенова на основі праксеологічного підходу підвищували ефективність навчального процесу з фізики шляхом створення середовища для ефективної (раціональної) спільної діяльності викладачів і студентів [7]. Є. Уточкіна використовувала праксеологічний підхід з метою формування здібностей майбутнього вчителя здійснювати професійно-педагогічну самооцінку [10] та ін.

Праксеологічна спрямованість формування професійної ідентичності майбутніх учителів передбачає, що студенти мають змогу визначити об'єктивні та суб'єктивні аспекти окремих педагогічних дій, сформувати у своїй свідомості ідеальну постать учителя, визначити особистісні цінності стосовно окресленого ідеалу та ідентифікувати, тобто встановити відповідність свого рівня теоретичної та практичної підготовки до виконання оптимальних педагогічних дій. Зна-

© Романишина О.Я., 2016

ходимо підтвердження нашим міркуванням у Н. Сацкова, який зазначає, що реалізація праксеологічного підходу базується на інтеграції знання й діяльності як специфічної форми активного людського ставлення до навколишнього середовища, змістом якої є певні зміни та перетворення, тобто вміння, цілевідповідність, дія. Ці дві величини – знання і діяльність – є основою праксеологічного підходу як цілеспрямованої системи сукупності принципів, які визначають загальну ціль та стратегію орієнтованих праксеологічних дій і показують, як всезагальне людське знання перетворилося в безпосередню продуктивну силу [8, с. 203]. Отже, у праксеологічному підході використовуються не лише основні наукові положення праксеології як науки про організацію праці. Ураховується розуміння праксеології, яка на основі міждисциплінарної інтеграції дає більш чітке орієнтування для тих наук, матеріал яких вона використовує [4, с. 16-17]. У нашій роботі це дисципліни, у процесі вивчення яких проводилося експериментальне дослідження.

Таким чином, організація оптимальної спільної діяльності викладачів і студентів у напрямі формування професійної ідентичності майбутніх учителів з використанням праксеологічного підходу є цілеспрямованими зумисними діями суб'єктів навчально-виховного процесу, що сприяє створенню праксеологічного середовища.

Це методичні та технологічні дії викладачів у напрямі підготовки фахівців до педагогічної діяльності з використанням історичного педагогічного досвіду та сучасного педагогічного інструментарію (методів, засобів, форм навчання, інноваційних освітніх технологій) відповідно до нормативних навчальних планів і програм. Дії студентів базуються на осмисленому засвоєнні теоретичного надбання та практичного педагогічного досвіду шляхом їх систематизації, вивчення закономірностей, які визначають ефективність дій, аналізу причинності та трансформаційних змін різних видів діяльності вчителя, обґрунтування способів їх удосконалення, щоб досягти вершин професіоналізму.

Оскільки в кожного суб'єкта освітнього процесу у ВНЗ є власні цілі, відтак їхні дії мають особистісно-специфічний характер. У цьому контексті доцільним є визначення функцій праксеології за Ц. Паскаль (C. Pascal) і А. Бертрам (A. Bertram), які зазначають, що праксеологія досліджує індивідуальні форми вдосконалення загальних для всіх видів діяльності. Праксеологічні знання – це істини, до яких людство прийшло в процесі багатовікової практики, економного підходу до вдосконалення діяльності [13, с. 479]. Таким чином, праксеологічна спрямованість формування професійної ідентичності майбутніх учителів передбачає:

– підготовку студентів до об'єктивної самооцінки власних професійних надбань;

– усвідомлення майбутніми вчителями наявності або відсутності в них тих чи інших професійно значущих якостей, які виявляли видатні історичні постаті в педагогіці, відомі вчителі-практики сучасності, під час моделювання власних педагогічних дій, апробованих в процесі педагогічної практики або в навчальних педагогічних ситуаціях тощо;

– переживання почуття професійної ідентичності зі своєю майбутньою професійною діяльністю вчителя;

– задоволеність від виконання оптимальних, ефективних та успішних практичних дій у ролі вчителя.

Праксеологічний підхід інтегрується з іншими загальнонауковими підходами, оскільки передбачає:

– цілеспрямовану професійну підготовку майбутніх фахівців з урахуванням гносеологічного підходу, що дає змогу поєднати міждисциплінарне знання, історичний досвід педагогічної діяльності та інноваційні підходи в сучасній педагогіці (комплексний та інтеграційний підходи);

– формування в студентів необхідних умінь і навичок виконання професійних дій, що передбачає вияв активності та апробації раціональних моделей професійної діяльності (діяльнісний підхід);

– на основі рефлексивного аналізу власних педагогічних дій (правильних і помилкових) студенти набувають теоретичного та практичного досвіду успішної педагогічної діяльності (особистісних підхід):

– порівнюючи теоретичні та практичні моделі педагогічних дій, визначаючи доцільність їхнього використання в майбутній професійній діяльності, студенти визначають серед них найбільш цінні зразки для власного професійного становлення (аксіологічний підхід), окреслюють вершини (акмеологічний підхід) для професійного зростання та ідентифікації.

Таким чином створюється праксеологічно зорієнтоване навчальне середовище, основною ознакою якого є праксеологічна спрямованість формування професійної ідентичності майбутніх учителів.

Оскільки результативна педагогічна діяльність зазвичай є практичною, відтак її сенс полягає в організації цілепокладальної діяльності майбутніх учителів, що зумовлює активну пізнавальну діяльність студентів та сприятиме формуванню їхньої професійної ідентичності. Адже практика – це чуттєво-предметна форма життєдіяльності суспільно розвинутої людини з освоєння природної та соціальної дійсності, а також специфічний спосіб ставлення людини до світу та її буття в ньому [14, с. 246]. Основою практичної діяльності є праця, у процесі якої людина цілеспрямовано виконує професійні дії з урахуванням суспільних вимог і власних цілей та інтересів.

З метою формування професійної ідентичності майбутніх учителів особливої значущості в контексті організації праксеологічної спрямованості цього процесу набувають практичні дії викладача, спрямовані на:

– створення навчально-пізнавальних професійно зорієнтованих педагогічних ситуацій проблемного характеру, щоб мотивувати студента продукувати власне бачення способів їх вирішення, спонукати до визначення загального акме в професійному зростанні та проміжних цілей, що поетапно відображають практичне формування професійної ідентичності;

– забезпечення активної участі всіх студентів у діалогічно-полілогічній взаємодії в навчально-пізнавальній діяльності (наприклад, в умовах інтерактивного навчання), щоб залучи-

ти кожного до вибору, обґрунтування та демонстрації оптимальних практичних дій, спрямованих на досягнення очікуваного результату в професійному становленні;

– сприяння спільному практичному пошуку оптимальних способів вирішення професійних завдань шляхом виконання студентами імітованих педагогічних дій, що сприяє професійній ідентифікації майбутніх учителів з ефективними моделями педагогічної діяльності;

– підтримку самостійності й ініціативності студентів у розробці та апробації ними ефективних практичних дій шляхом оцінювання процесу та результатів діяльності;

– спрямування студентів на систематичне самооцінювання власної діяльності, щоб визначати рівень професійної ідентичності – відповідності або невідповідності з очікуваним результатам і, відтак, спонукати їх до визначення нових вершин у професійному становленні та продукування нових способів виконання професійних дій;

– підтримку самоорганізації студентів у створенні праксеологічного середовища шляхом апробації нових моделей педагогічної взаємодії на рівні суб'єкт-суб'єктних взаємин.

Праксеологічну спрямованість формування професійної ідентичності майбутніх учителів визначаємо за такими ознаками:

1. Визначення ідеального зразка професійних дій майбутнього вчителя, що стає для студентів акме-орієнтиром для його практичного втілення. Якщо студент усвідомить, якою повинна бути якісна, успішна, продуктивна, результативна, ефективна професійна педагогічна діяльність, тоді він намагатиметься цілеспрямовано її виконувати, щоб відповідати окресленим зразковим характеристикам.

2. Для визначення рівня сформованості в студентів характерних ознак зразкової професійної діяльності використовується контроль, оцінка й самооцінювання.

3. Студенти повинні усвідомити й ураховувати праксеологічні характеристики правильно організованої професійної діяльності вчителя, що сприяють її успішності: відповідність дій визначеній меті професійного зростання та послідовність у її досягненні; спрямованість на проектування досконалої майбутньої професійної діяльності вчителя; визначення проміжних і кінцевих результатів педагогічних дій; будь-які педагогічні дії повинні бути регламентовані; педагогічна діяльність повинна мати ознаки технологічності, бути впорядкованою, корисною, змістовною.

Розглянуті характеристики й ознаки праксеологічної спрямованості формування професійної ідентичності майбутніх учителів уможливлюють використання праксеологічного підходу в процесі навчання студентів у педагогічних ВНЗ. Праксеологічна спрямованість навчального процесу збагачує його новими методами й педагогічними технологіями, які орієнтують студентів на якісне та продуктивне виконання майбутньої діяльності за рахунок оволодіння прийомами її раціоналізації: оптимальної організації часу; раціональної роботи з навчальним матеріалом; використання ефективних прийомів запам'ятовування матеріалу тощо.

Реалізація праксеологічного підходу у формуванні професійної ідентичності майбутніх учителів дає змогу співставити результати підготовки студентів із змодельованим зразком; вести моніторинг якості навчання; виявляти й вивчати причини, що зумовлюють відхилення від норми; коригувати дії для покращення показників; запроваджувати нові або не використовувати неефективні методи й технології; обґрунтовано приймати рішення про інноваційні зміни у власній освіті; розробляти індивідуальні навчальні маршрути за рахунок альтернативного вибору професійних засобів у змодельованих ситуаціях педагогічної діяльності.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Таким чином, праксеологічна спрямованість формування професійної ідентичності майбутніх учителів сприятиме поглибленому аналізу процесуального аспекту педагогічної діяльності, щоб вдосконалити практичні вміння студентів, визначити умови й засоби, що сприяють підвищенню якості результатів діяльності.

Студенти мають змогу самостійно спроектувати власну модель ефективної професійної діяльності, виявити причини виникнення можливих проблем і труднощів у роботі вчителя, розробити стратегію успішної практичної діяльності з урахуванням її раціональності, ефективності, технологічності шляхом удосконалення навчального середовища й досягнення результатів високої якості.

Список літератури:

1. Богоявленська Ю. В. Праксеологічні підходи у менеджменті (теоретичне дослідження): початок / Юлія В'ячеславівна Богоявленська // Економіка України. – 2004. – № 12(517). – С. 48-51.
2. Гастев А. К. Как надо работать. Практическое введение в науку организации труда. 2-е изд. / Алексей Капитонович Гастев. – М.: «Экономика», 1972. – 478 с.
3. Колесникова И. А. Педагогическая праксеология: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. завед. / И. А. Колесникова, Е. В. Титова. – М.: Изд-во центр «Академия», 2005. – 256 с.
4. Котарбинский Т. Трактат о хорошей работе; пер. с польск. / Тадеуш Котарбинский. – М.: «Экономика», 1975. – 271 с.
5. Ляшенко Л. І. Господарська етика як фактор формування цивілізаційного розвитку / Л. І. Ляшенко // Культура народов Причерноморья. – 2009. – № 172. – С. 25-28.
6. Новиков А. М. Методология / А. М. Новиков, Д. А. Новиков. – М.: СИНТЕГ, 2007. – 668 с.
7. Самойленко П. И. Повышение еффективности учебного процесса по физике на основе праксеологического подхода / П. И. Самойленко, С. В. Семенова // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського держ. ун-ту. – 2003. – Вип. IX. – С. 65-68.
8. Сацков Н. Я. Практический менеджмент. Методы и приемы деятельности руководителя / Николай Яковлевич Сацков. – Донецк: Сталкер, 1998. – 448 с.
9. Слуцький Є. Визнання. Творча спадщина з погляду сучасності / Ред. В. Д. Базилевич. – К.: Знання, 2007. – 920 с.

10. Уточкина Е. Ю. Праксеологический подход в формировании способности будущего учителя к профессионально-педагогической самооценке / Елена Юрьевна Уточкина // Современные проблемы науки и образования. – 2008. – № 3. – С. 59-62.
11. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук, Є. К. Бистрицький, М. О. Булатов, А. Т. Ішмуратов. – Київ: Абрис, 2002. – 742 с.
12. Espinas A. Les Origines de la Technologie / A. Espinas. – Paris: F. Alcan, 1897. – 295 p.
13. Pascal C. Praxis, Ethics and Power: Developing Praxeology as a Participatory Paradigm for Early Childhood Research / C. Pascal, A. Bertram // European Early Childhood Education Research Journal. – 2012. – № 20(4). – P. 477-492.
14. Reckwitz A. Toward a Theory of Social Practices: A Development in Culturalist Theorizing / Andreas Reckwitz // European Journal of Social Theory. –2002. – Vol. 5(2). – P. 243-263.

Романишина О.Я.
Тернопольский национальный педагогический университет имени В. Гнатюка

ПРАКСЕОЛОГИЧЕСКАЯ НАПРАВЛЕННОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация
В статье рассмотрены понятия «праксеология» и «праксеологиний подход» в трудах зарубежных и отечественных ученых. Определено, что предполагает праксиологическая направленность формирования профессиональной идентичности будущих учителей. Указано его связь с другими педагогическими подходами. Подеркнуто праксеологическую направленность формирования профессиональной идентичности будущих учителей. Выделены ее признаки.
Ключевые слова: праксеология, праксеологический подход, деятельностный подход, праксиологическое среду, будущие учителя.

Romanyshyna O.Ya.
Ternopol National Pedagogical University V. Hnatyuka

THE PRAXEOLOGY TREND OF FUTURE TEACHERS PROFESSIONAL IDENTITY FORMATION

Summary
The article describes the concept of «praxeology» and the «praxeology approach» in the studies of foreign and native scientists. The scientific surveys determined that the praxeological orientation involves the formation of professional identity of future teachers. It is specified its relationship with the other pedagogical approaches. The article indicates the praxeological orientation in the formation of professional identity of future teachers. and highlights its features.
Keywords: praxeology, praxeology approach, activity approach, praxeological environment, future teachers.

УДК 378.14

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ – ОДИН З ФАКТОРІВ ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

Романовська Л.І.
Хмельницький національний університет

У статті подано, що під адаптацією розуміється здатність будь-якої системи отримувати нову інформацію з метою наближення своєї поведінки й структури до оптимальних. Визначено низку суперечностей: між високими вимогами суспільства до працівників соціальної сфери і недостатньою їх готовністю до професійної діяльності; між усвідомленням майбутніми працівниками соціальної сфери специфіки їх роботи і правильним пристосуванням їх до практичної діяльності. Проведено зв'язок між адаптацією й набуттям професійної компетентності, професійної культури, професійним самовдосконаленням. Серед видів адаптації розглянута соціальна адаптація та її прояв при вивченні дисциплін «Соціальна робота: теорія і практика», «Технології соціальної роботи», оскільки вона обумовлена соціальними відносинами між людьми: соціально-політичних, морально-психологічних, економічних і демографічних.
Ключові слова: майбутні працівники соціальної служб, підготовка, адаптація, фактори, шляхи підвищення якості навчального процесу.

Постановка проблеми. Основним чинником змін освітнього процесу виступає інтеграція України до Європейського союзу, зміцнення зв'язків із розвинутими європейськими країнами та впровадження нових педагогічних технологій. Однією з умов підвищення якості навчального процесу є вдосконалення адаптації майбутніх фахівців, оскільки вона є важливою складовою навчального процесу. Під адаптацією розуміється здатність будь-якої системи отримувати нову інформацію з метою наближення своєї поведінки й структури до оптимальних. Визначено низку суперечностей, які характеризують адаптацію: між високими вимогами суспільства до працівників соціальної сфери і недостатньою їх готовністю до професійної діяльності; між усвідомленням майбутніми працівниками соціальної сфери специфіки їх роботи і правильним пристосуванням їх до практичної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині розвиток України як незалежної демократичної держави висуває перед вищими навчальними закладами України нові та важливі завдання й вимоги. Вивчення проблеми адаптації не є новою у психолого-педагогічній науці. Так, психофізіологічні аспекти адаптації вивчали П. Анохін, Л. Гаркаві; психологічні – Т. Алексєєва, П. Гальперін, В. Мерлін, О. Солодухова; педагогічні – О. Галус, Л. Зданевич, С. Гура, Т. Кухарчук, О. Мороз, Р. Хмелюк та ін.

Аналіз психолого-педагогічної літератури, практики педагогічної діяльності викладачів вищих навчальних закладів, які стосуються полегшення процесу адаптації майбутніх працівників соціальної сфери до майбутньої професії ще в період навчання у вищому навчальному закладі.

Тому **метою статті** обрали вивчити особливості адаптації майбутніх працівників соціальної сфери до навчального процесу та соціальну адаптацію.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення наукових джерел дозволило визначити трактування терміну «адаптація», які подані різними дослідниками. У їх працях феномен адаптації трактується з декількох позицій: біологічної (пристосування в процесі еволюції всіх функцій організмів до певних умов існування; зміна чутливості органів, як результат пристосування їх до зміни зовнішнього середовища); навчальної (спрощення тексту для початківців) [6, с. 15].

У цих процесах значна роль відводиться вищій нервовій діяльність людини, яка забезпечує гнучкість індивідуальних реакцій на самі різні зміни: включення в процес структур, які перебувають у спокої, випереджуюче включення реакцій, які спрямовані на запобігання пошкодженню [4].

Проведений аналіз літератури дозволяє відмітити, що проблема адаптації сучасними дослідниками розглядається з різних точок зору: як пристосування будови і функцій органів до умов існування організму (біологи); як формування нової функціональної системи, у яку закладено ефект пристосування (фізіологи); як діалектичну єдність особистості й суспільства і як особливу форму взаємодії, взаємозв'язку особистості та соціального середовища (соціологи); як психологічні процеси та закономірності розвитку особистості (психологи); як закріплення молодих фахівців у певних галузях або регіонах (демографи); як чинники професійної стійкості і закріплення на робочих місцях молодих фахівців (економісти) [12].

Розглянемо найбільш вживані визначення поняття «адаптація». О. Мороз розрізняє два підходи до розгляду поняття адаптації:

1. Термінологічну спільність даного поняття в різних науках;

2. Понятійну основу, яка виражає деякий загальний зміст.

З термінологічного боку питання слово «адаптація» є спорідненими термінам «акліматизація», «пристосування», «входження в колектив», «становлення», «вростання» тощо.

«Адаптація (від. лат adapto – пристосовую) – пристосування в процесі еволюції будови, функцій, поведінки організмів (особин, популяцій, видів) до певних умов існування. Одночасно адаптація розглядається і як результат [11].

Новий тлумачний словник сучасної української мови подає термін адаптація: «Адаптація» – 1. Біологічний. Пристосування організмів, органів чуття до умов існування, до оточення. 2. Специфічним. Настроювання системи на умови застосування. 3. Переносним. Звикання кого-не-

© Романовська Л.І., 2016

будь до нового середовища, за нових умов (роботи, побуту і т. ін.) [13].

За І. Калайковим поняття адаптації охоплює дві властивості, притаманні живій матерії: властивість живих систем знімати дію подразників за допомогою зміни і властивість живих систем виробляти в собі здатність до такої зміни [6]. Тобто, під адаптацією розуміється здатність будь-якої системи отримувати нову інформацію з метою наближення своєї поведінки й структури до оптимальних, що підкреслюють у своїх роботах Р. Акоффі та Ф. Емері. Науковці розглядають адаптацію в трьох аспектах: 1) адаптація як властивість системи пристосовуватися до можливих змін функціонування; 2) адаптація як сам процес пристосування адаптивної системи; 3) адаптація як метод, заснований на обробці вхідної інформації й пристосований для досягнення певного критерію оптимізації [1].

Т. Белова розглядає адаптацію, як полікомпонентний процес пристосування, призвичаювання особистості до нового соціального статусу [2, с. 43-45]. Адаптивність є вродженою властивістю людини. За визначенням Л. Столяренко, існують високо, середньо і низько адаптовані люди. Основою вродженої адаптивності є: інстинкти, темперамент, конституція тіла, емоції, вроджені задатки інтелекту і здібностей, зовнішні дані та фізичний стан організму. Рівень адаптивності підвищується або знижується під впливом зовнішнього середовища. Авторка вказує, що дезадаптація є завжди психосоматична, що відповідає трьом формам: невротична, агресивно-протестна і капітулятивно-депресивна. Адаптивність людини є проявом еволюційно відібраними вродженими її особливостями [16].

Педагогічна енциклопедія визначає адаптацію як здатність організму пристосовуватись до різних умов зовнішнього середовища. Адаптація забезпечує нормальний розвиток, оптимальну працездатність, максимальну тривалість життя в різних умовах навколишнього середовища [11].

Науковець Л. Зданевич розглядала такі варіанти адаптації: 1) зміна людини при незмінюваному середовищі (відрив від життєвих обставин); 2) різноспрямовані зміни людини і середовища (поглиблення суперечностей); 3) незмінюваність людини при життєвих обставинах, що змінюються (консерватизм); 4) односпрямовані зміни людини і середовища (синхронізація розвитку та умов); 5) незмінюваність людини і середовища (стагнація) [5].

Т. Кухарчук виокремлює такі проблеми адаптації молодих фахівців до професійної діяльності: недосвідченість, конфлікт між теоретичною і практичною підготовкою, тиск на молодих фахівців, страх перевірки та контролю [7].

У своїх дослідженнях ми виходили з того, що адаптація до майбутньої професійної діяльності є багатокомпонентним процесом, який розпочинається в межах навчального закладу і завершується уже в площині професії. Цей процес проходить впродовж усього життя людини, що забезпечує її професійну мобільність.

Адаптація є міждисциплінарною проблемою, яка охоплює різноманітні сфери діяльності людини: психолого-педагогічну (П. Анохін, Л. Кандибович, О. Мороз та ін.), соціально-економічну (А Налчаджян та ін.) та медико-біологічну (І. Павлов, А. Ухтомський тощо). Адаптивна діяльність спрямовується на збереження цілісної живої системи в умовах, які постійно змінюються [11]. Тобто, адаптація є проявом захисної дії організму.

Оскільки адаптація є міждисциплінарним, інваріантним для багатьох наук, то виділено різні види адаптації. Для нас складає інтерес соціальна адаптація, тому зупинимося на її розгляді більш детально.

Поряд з біологічною адаптацією «у людини виробляється адаптація, яка ґрунтується не тільки на змінах морфофізіологічної організації, але насамперед на перебудові соціальних відносин між людьми: соціально-політичних, морально-психологічних, економічних і демографічних. Такий результат пристосування називають «соціальною адаптацією» [11]. Тобто, розглядаємо пристосування до соціального середовища».

Соціальна адаптація людини обумовлена структурами, що є характерними для неї і залежать від соціального середовища. Важливе місце в ньому належить праці. З виникненням знарядь праці та їх модернізацією виникла необхідність адаптації як до самої природи, так і до створеного людиною урбанізованого навколишнього середовища, результатів людської діяльності [8].

Так, С. Селіверстов розуміє соціальну адаптацію як процес засвоєння індивідом соціальних відносин, норм поведінки та системи цінностей суспільства [17]. О.Мороз розуміє під соціальною адаптацією засвоєння особистістю соціального досвіду як у мікросередовищі, так і у суспільстві в цілому [11]. Такий підхід ми використовуємо в підготовці працівників соціальнох сфери.

У працях О. Литовченко [8] показано, що соціальна адаптація – це процес специфічної адаптивної діяльності, обумовлений змінами соціальної дійсності і спрямований на оптимізацію взаємодії особистості з оточуючим соціальним середовищем. Для цього виду адаптації характерна наявність узгодження самооцінок людини з його можливостями і з реальністю соціального середовища. М. Лукашевич підкреслює, що соціальна адаптація спрямована на оптимізацію взаємодії людини з навколишнім середовищем [9].

Нам імпонує визначення О. Солодухової про те, що соціальна адаптація є процесом включення особистості до соціального середовища під час будь-якої діяльності. [5].

О. Галус розуміє під соціальною адаптацією «...процес пристосування індивіда (групи індивідів) до соціального середовища, який проявляється в забезпеченні умов, що сприяють реалізації його потреб, інтересів, життєвих цілей» [3]. Аналогічні висловлювання ми знайшли в працях І. Нікітіної [14]. В роботі І. Милославової відмічається об'єктивно-субєктивний характер адаптації сприяє засвоєнню необхідних для життєдіяльності стандартів, стереотипів, за допомогою яких людина пристосовуються до обставин життя [10].

У соціологічній літературі адаптація визначається як «...пристосування і звикання особистості і спільностей (класів, соціальних груп і шарів, націй, трудових колективів, сім'ї), а також самодіяльних колективів і рухів до умов, форм і спо-

собів суспільного життя, які змінюються, і перетворення соціального середовища у відповідності з особистісними і суспільними потребами» [15].

У працях С. Гончаренка поняття «соціальна адаптація» розуміється у двох значеннях: процес переходу із одного стану в інший; результат цього процесу.

У дослідженнях О. Мороза соціальна адаптація розглядається на макро- і мікросередовищах суспільного життя. За баченням автора макросередовище – це клас, нація; мікросередовище – різноманітні первинні колективи, в першу чергу, трудові [11]. Це пояснює те, що вивчення питання про соціальну адаптацію є важливим для працівників соціальної сфери.

Соціальна адаптація пов'язана з соціалізацією особистості, тому розгляду цього поняття будуть присвячені наші подальші дослідження.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Таким чином, вивчення адаптації майбутніх фахівців соціальної сфери до професійної діяльності, буде сприяти успішній роботі фахівців у цій галузі, покращувати ефективність роботи соціальних працівників з клієнтами.

Список літератури:

1. Адаптация молодого учителя к условиям учебно-воспитательного процесса школы: Метод. рекомендации. – Киев, 1985. – 51 с.
2. Белова Т. В. Начинающий учитель: проблемы адаптации / Т. В. Белова // Стандарты и мониторинг в образовании, 2000. – № 4. – С. 43-45.
3. Галус О. М. Мотиваційна діяльність особистості в контексті її соціальної адаптації / О. М. Галус // Гуманітарні науки. – 2002. – № 2. – С. 82-89.
4. Гаркави Л. Х. Антистрессорные реакции и активационная терапия / Л. Х. Гаркави, Е. Б. Квакина, Т. С. Кузьменко. – М.: ИМЕДИС, 1998. – 656 с.
5. Гура С. О. Організаційно-педагогічні умови адаптації майбутніх інженерів-педагогів: дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Гура Світлана Олександрівна. – Харків, 2003. – 187 с.
6. Калайков И. Д. Цивилизация и адаптация: пер. с болгр. / И. Д. Калайков; общ. ред. и вступ. ст.: И. Б. Новик; пер. с болг.: А. М. Бредихин, М. А. Бредихин. – М.: Прогресс, 1984. – 240 с. – (Общественные науки за рубежом). – Библиогр. в подстроч. примеч.
7. Кухарчук Т. А. Адаптація молодих вчителів природничих дисциплін до роботи в школі / Т. А. Кухарчук, Л. М. Романишина // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Вип. 8. – Серія: Педагогіка. Соціальна робота, 2005. – С. 78–81.
8. Литовченко О. В. Організаційно-педагогічні умови соціальної адаптації учнів 5-9 класів у позашкільних навчальних закладах: дис. канд. пед. наук: 13.00.05/ Литовченко Олена Віталіївна. – К., 2004. – 181 с.
9. Лукашевич Н. П. Социология воспитания: Краткий курс лекций. – К.: МАУП, 1996. – 180 с.
10. Милославова И. А. Роль социальной адаптации в условиях современной НТР // философия и социальная психология: Науч. докл. – Л., 1979. – С. 132-136.
11. Мороз О. Г Підготовка майбутнього вчителя: зміст та організація: [навчальний посібник] / О. Г. Мороз, В. О. Сластьонін, Н. І. Філіпенко – К.: Либідь, 1992. – 96 с.
12. 12. Назаров О. О. Динаміка первинної психологічної адаптації до умов навчання та служби в навчальних закладах МВС України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / О. О. Назаров. – Х., 2000. – 17 с.
13. Новий тлумачний словник української мови у трьох томах. Том 1 // [авт.-уклад. проф. В. В. Яременко]. – К.: Аконіт, 2003. – 926 с.
14. Никитина И. Н. К вопросу о понятии социальной адаптации // Вопр. теории и методов социологических исследований (по материалам науч.-теорет. конф.). – Вып. 3. – М., 1980. – С. 57.
15. Облєс І. І. Педагогічні умови професійної адаптації викладача вищого навчального закладу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / І. І. Облєс. – Запоріжжя, 2008. – 20 с.
16. Петльована Л. Л. Педагогічні основи професійної адаптації студентів-економістів засобами новітніх інформаційних технологій: автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд.. пед. наук: спец 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Л. Л. Петльована. – Хмельницький, 2008. – 20 с.
17. Селіверстов С. І. Соціально-педагогічні умови адаптації студентів до навчання у вищому навчальному закладі: Дис. канд. пед. наук. – К., 2000. – 157 с.

Романовская Л.И.
Хмельницкий национальный университет

СОЦИАЛЬНАЯ АДАПТАЦИЯ – ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ ПОДГОТОВКИ РАБОТНИКОВ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ

Аннотация
В статье представлено, что под адаптацией понимается способность любой системы получать новую информацию с целью приближения своего поведения и структуры к оптимальному состоянию. Определен ряд противоречий: между высокими требованиями общества к работникам социальной сферы и недостаточной их готовностью к профессиональной деятельности; между осознанием будущими работниками социальной сферы специфики их работы и правильным приспособлением их к практической деятельности. Проведено связь между адаптацией и приобретением профессиональной компетентности, профессиональной культуры, профессиональным самоусовершенствованием. Среди видов адаптации рассмотрена социальная адаптация и ее проявление при изучении дисциплин «Социальная работа: теория и практика», «Технологии социальной работы», поскольку она обусловлена социальными отношениями между людьми: социально-политических, морально-психологических, экономических и демографических.
Ключевые слова: будущие работники социальной службы, подготовка, адаптация, факторы, пути повышения качества учебного процесса.

Romanovskaya L.I.
Khmelnytskyi National University

SOCIAL ADAPTATION – ONE OF THE FACTORS OF PREPARATION THE SOCIAL SPHERE WORKERS

Summary
The ability of any system to get new information to approximate their behavior and structure to optimal is understood under the term adaptation. The following contradictions have been defined: between the high demands of the society to social workers and the lack of their readiness for professional activities; between awareness of future social workers of the specificity of their work and their correct adjustments to their practical activity. The innate adaptability bases have been considered, because there are high, medium and low-adapted people. The innate adaptability bases – are instincts, temperament, constitution of body, emotions, innate inclinations and intelligence capabilities, appearance and physical health. As it has been determined, that the level of adaptability increases or decreases under the influence of education, training, environment and lifestyle. Human Adaptability is provided by evolutionarily selected appropriate innate features of it nature. Adaptation to the future professional activity is a multicomponential process, that starts at educational establishment and ends in the profession plane, that means it lasts throughout the whole life. It presupposes: the acquiring of professional competence, professional culture, the desire to professional self-improvement. Among the types of adaptation, the social adaptation has been viewed during the studying process of the disciplines «Social Work: Theory and Practice», «Technologies of social work.» It is associated with peculiar features of social adaptation, which is predetermined by social relations between people: social and political, moral and psychological, economic and demographic.
Keywords: training of future worker of social services, adaptation, factors, ways of the educational process quality improvement.

УДК 373.1(73)
С17

МЕРЕЖУВАННЯ ШКІЛ У США: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Самойлова Ю.І.
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

У статті розкрито основні тенденції розвитку освіти в Україні. Визначено актуальність проблеми вивчення явища інноваційних шкільних мереж як педагогічного феномену, а також інноваційних шкільних мереж Сполучених Штатів Америки зокрема. Обґрунтовано причини успішного функціонування ІШМ у мережевому суспільстві XXI століття. Досліджено історію розвитку інноваційних шкільних мереж (ІШМ) в системі освіти Сполучених Штатів Америки. Виокремлено три етапи розвитку інноваційних шкільних мереж в історії американської освіти та описано особливості кожного з них.
Ключові слова: розвиток, інновації, інноваційні шкільні мережі, мережеве суспільство, система освіти, управління освітою.

Постановка проблеми. Інтеграція України у світовий освітній простір вимагає постійного вдосконалення національної системи освіти, пошуку ефективних шляхів підвищення якості освітніх послуг, апробації та впровадження інноваційних педагогічних систем, реального забезпечення рівного доступу всіх її громадян до якісної освіти, можливостей і свободи вибору в освіті, модернізації змісту освіти і організації її адекватно світовим тенденціям і вимогам ринку праці, забезпечення безперервності освіти та навчання протягом усього життя, а особливо модернізації системи управління освітою.

Процеси децентралізації і деконцентрації в освітній системі стали основними тенденціями розвитку державно-громадського управління освітою, в результаті чого можна спостерігати такі позитивні зміни як зменшення ступеня централізації управління освітою, створення «горизонтальних» управлінських структур, делегування окремих повноважень у галузі управління освітою громадськості тощо. Питання діяльності інноваційних шкільних мереж є актуальною проблемою в контексті модернізації освітньої системи України, адже для підвищення якості діяльності освітньої системи необхідно поєднувати горизонтальні та вертикальні освітні структури і саме інноваційні освітні мережі є одним із шляхів досягнення таких зв'язків.

Однією із важливих причин існування та успішної діяльності інноваційних шкільних мереж є мережевий тип суспільства, що став провідним у XXI столітті, головною ознакою якого є інноваційний характер діяльності. У мережевому суспільстві лише структури з мережевим типом зв'язків можуть успішно існувати, оскільки вони є більш рухливими, здатними адекватно реагувати на постійні зміни оточуючого середовища, впроваджувати нові інноваційні технології для задоволення потреб суспільства. Саме інноваційні шкільні мережі (ІШМ) є однією із найважливіших і найпопулярніших організаційних форм запровадження інновацій в освіті.

Вивчення досвіду США як однієї із країн-лідерів по запровадженню інновацій є надзвичайно важливим для розвитку вітчизняної системи освіти. Вивчення історії виникнення та розвитку ІШМ допоможе краще зрозуміти їх сутність та особливості як педагогічного феномену. Проте питання розвитку ІШМ в історії американської освіти є недостатньо вивченим та чітко описаним, що і зумовили вибір даної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку інноваційних шкільних мереж у Сполучених Штатах Америки не знайшло детального висвітлення у дослідженнях вітчизняних та російських науковців. У сучасній вітчизняній компаративістиці проблеми інноваційного розвитку американської системи освіти розглядалися у дослідженнях таких науковців як Ю. Алфьоров, І. Вєтрова, Б. Вульфсон, О. Джуринський, О. Локшина, З. Малькова, М. Нікітін, І. Радіонова, А. Сбруєва, М. Шутова ін. Деякі характеристики зарубіжних інноваційних шкільних мереж знайшли висвітлення у працях М. Бойченко, Н. Крилової, І. Римаренко, А. Русакової, А. Сбруєвої, А. Цирульникова, І. Чистякової та ін. Вивченням окремих аспектів процесу реформування середньої освіти в США займалися М. Шутова, Т. Шершньова та ін. Певними аспектами в історії розвитку американської педагогічної думки займалися В. Коваленко та Н. Кравцова (діяльність Дж. Дьюї та вплив його ідей на становлення шкільної освіти в США).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на певні напрацювання стосовно питання існування інноваційних шкільних мереж в американській системі освіти, питання розвитку інноваційних шкільних мереж в Сполучених Штатах Америки не стало предметом детального вивчення та не отримало належного освітлення в науково-педагогічній літературі, що і зумовило вибір даної проблеми.

Мета статті – прослідкувати генезис розвитку інноваційних шкільних мереж в історії американської освіти. Для досягнення даної мети були поставлені відповідні завдання: проаналізувати історію розвитку середньої освіти в США та визначити її етапи; охарактеризувати етапи та з'ясувати особливості розвитку ІШМ на кожному з них. Використання методів аналізу, синтезу, порівняння та узагальнення, а також порівняльно-історичного та хронологічного методів дозволило досягти успішного виконання завдань, тобто визначити та схарактеризувати етапи розвитку ІШМ.

Виклад основного матеріалу. Розвиток та інтенсивне поширення мереж інноваційних навчальних закладів у США в 90-х рр. XX – на початку XXI ст. спричинено певними змінами у

© Самойлова Ю.І., 2016

сфері управління освітою, а саме централізаційно-децентралізаційними тенденціями у цій сфері.

Освітні мережі, об'єднані спільною інноваційною ідеєю та діяльністю існували й раніше, зокрема ще на початку XX ст. в Європі та США існувало »Міжнародне об'єднання нових шкіл», яке координувало діяльність інноваційних навчальних закладів [4, с. 154].

На підставі аналізу наукової літератури можна виокремити три етапи у розвитку інноваційних шкільних мереж у системі середньої освіти Сполучених Штатів Америки:

1) кінець XIX – початок XX ст. Це період в освіті, для якого характерний бурхливий розвиток реформаторських педагогічних течій та концепцій, спроби реформувати шкільну освіту. Реформаторський рух був викликаний науково-технічною революцією, демократичними процесами у суспільному житті, розвитком наукових досягнень у сфері вікової психології [1, с. 8]. Потрібна була нова школа, яка б, на думку реформаторів, повинна була не лише дати учням книжні знання, але й через практичну діяльність підготувати до оволодіння професією. В США рух за освітні реформи отримав назву «прогресивізм»; в Європі він розвинувся під назвою «нове виховання» [2, с. 244]. У США цей рух був започаткований відомим американським педагогом та філософом Джоном Дьюї (1859-1952). Він є засновником першої експериментальної школи-лабораторії при Чиказькому університеті (1895 р.). Методика, за якою працював Дж. Дьюї, поширювалася ще на кілька шкіл, тобто можна говорити про певну освітню мережу, що була об'єднана спільною методикою. У мережі шкіл, що працювали за системою Дж. Дьюї, можна прослідкувати, що основною формою організації навчання були «інтегровані» заняття, переважали активні методи навчання (проблемний, самостійна робота учнів, «метод відкриттів» тощо), оптимальні умови для особистісного й громадянського саморозвитку й самореалізації дитини (організація ситуацій успіху, формування навичок соціальної комунікації, стимулюючого навчального середовища та ін.). Така організація навчання мала реформаторський характер.

Інноваційність діяльності видатного педагога полягала в тому, що він сформував нову філософію освіти, яка ґрунтувалася, на думку українського дослідника В. Коваленка, на ідеях «прагматизму, педоцентризму, демократизації освіти та соціалізації особистості, обґрунтування умов самореалізації учня і вчителя, гуманізації взаємин між педагогом та вихованцями» [2, с. 248].

Розвиток ідей прогресивної педагогіки, заснованої Дж. Дьюї, пов'язаний з іменем Елен Паркхерст. На початку XX століття виникла система індивідуалізованого навчання, так званий Дальтон-план, назва якого походить від американського міста Дальтон (штат Массачусетс). Автор цієї методики – педагог Елен Паркхерст – запропонувала її як альтернативу урокам зазубрювання та опитування. При організації роботи за даним планом учням давалася свобода як у виборі навчальних предметів, так і у користуванні вільним часом. Учень отримував від учителя-наставника вказівку як йому краще спланувати свою роботу на день, а потім працював самостійно. Особлива увага приділялась обліку роботи учнів, що здійснювався за допомогою системи облікових карток. Роль учителя зводилася до ролі консультанта. Елен Паркхерст проводила дослідну роботу за цією системою в різних школах, тобто існувала ціла мережа шкіл, які працювали за Дальтон-планом.

Таким чином, в кінці XIX – на початку XX століття, у часи педагогічного прогресивізму, уже функціонували певні освітні мережі, які можна вважати інноваційними у зв'язку з тим, що в них вперше запроваджувалася та чи інша методика, педагогічна ідея. Такі школи були «вузлами» єдиної мережі застосування інноваційного досвіду.

2) 80-ті рр. – 90-ті рр. XX ст. Кінець 70-х – початок 80-х років XX ст. вчені вважають піком кризи освіти у США. Її причиною став «інформаційний вибух». У цей час різко знизилася (за об'єктивними показниками) якість шкільної освіти, оскільки її цілі залишилися зорієнтованими на засвоєння швидко зростаючого потоку інформації. Даний факт настільки стурбував широкі кола громадськості, що з'явився такий відомий документ як доповідь американського уряду «Нація в небезпеці», основоположні ідеї якої започаткували нову ідеологію освіти, що стала основою реформаційних процесів наступних тридцяти років. Завдяки цьому документу «шкільництво підтвердило на тривалий час статус національного пріоритету, а освітні реформи стали справою спасіння нації» [3, с. 69]. Дана доповідь спонукала педагогів та провідних теоретиків освіти до безпрецедентного потоку освітніх ініціатив. У квітні 1991 року Департаментом освіти була розроблена нова національна стратегія розвитку освіти, що отримала назву «Америка 2000». Однією із принципових особливостей, покладених в основу цієї стратегії, стало створення принципово нового типу навчальних закладів – Нових американських шкіл. Змістовим центром нової національної освітньої стратегії стала системна реформа школи. Заступник Секретаря Департаменту освіти США М. Сміт та науковець зі Стенфордського університету Д. О'Дей наголошували на тому, що слід нарешті відійти від часткового підходу до здійснення освітніх реформ і перейти до системних змін, у яких «провідну роль повинні відіграти централізовані елементи системи, а саме – штати, які повинні забезпечити умови для змін не тільки у «невеликій жменьці» шкіл, але у переважній їх більшості» [6, с. 235]. Наведені вище наукові висновки спонукали штати до запровадження нових форм та методів навчання, які б сприяли покращенню результатів освітньої діяльності. Значні зусилля було докладено до розробки технологій поширення інноваційних ідей, серед яких найбільш плідною було визнано мережеву технологію.

Найбільш популярні інноваційні шкільні мережі у США, що мають як загальнонаціональний статус (наприклад, «Вибір Америки», «Пайдейя» М.Адлера, «Коаліція важливих шкіл», «Успіх для всіх» тощо), так і міжнародний (мережа «Успіх для всіх» має свої закордонні філії), були створені саме в цей час.

Важливим чинником у розвитку інноваційних шкільних мереж, характерним для даного періо-

ду, стало поширення інформаційно-комунікаційні технологій (ІКТ), які уможливили створення могутніх інформаційних баз методичної підтримки новаторів. Разом з тим засновники ІКТ підкреслюють, що інноваційні шкільні мережі не перетворюються на віртуальні: це реальне знання.

3) кінець XX – XXI ст. – сучасний етап розвитку інноваційних шкільних мереж. Одна із причин, що спричиняє подальший активний розвиток та поширення інноваційних шкільних мереж в США в цей час – це розвиток мережевого суспільства. Революція інформаційних технологій, процеси глобалізації, інтернаціоналізація культурного життя людства, розвиток економіки знань сприяли формуванню нового типу суспільства – мережевого. Мережеві структури стають провідним фактором інноваційного розвитку освіти. Структури лише такого типу можуть краще пристосуватися до постійних змін умов життя і вчасно відреагувати на виклики суспільства чи мережевої організації. Як зазначає провідний український науковець А.А. Сбруєва, розвиток мережевого суспільства (або суспільства знань) «сприяв появі нових способів мислення, державної політики та адміністративних відносин, а також створенню нових соціальних форм структурної взаємодії, серед яких чітко виокремлюються інноваційні освітні мережі» [5, с. 289]. Відбуваються постійні зміни в суспільстві, що стають причиною освітніх нововведень. Поява суспільства знань сприяла розвитку нових способів мислення, створенню нових соціальних форм взаємодії, однією із яких стали інноваційні шкільні мережі. Крім того, XXI століття вимагає від учнів бути готовим до життя та діяльності в часи змін, а підготувати таких учнів освітні установи з ієрархічною структурою не в змозі, що також є причиною розвитку ІШМ, які є більш гнучкими та рухливими.

Висновки і пропозиції. Таким чином, в результаті дослідження питання історії розвитку інноваційних шкільних мереж в історії американської освіти можна виділити три етапи, що визначаються такими характеристиками: 1) мережі часів педагогічного прогресивізму (кінець XIX – початок XX століття): ідеї реформаторської педагогіки; вплив прогресивізму як провідної течії в американській педагогіці даного періоду; 2) мережі, спрямовані на підвищення якості освіти для всіх (80-ті – 90-ті рр. XX ст.) – якісно новий етап реформ в американській системі освіти, що об'єднали зусилля провідних лідерів та теоретиків освіти задля досягнення високої якості освіти для всіх; розвиток інформаційно-комунікативних технологій як додаткового важливого чинника у розвитку ІШМ; 3) мережі, спрямовані на задоволення потреб мережевого суспільства (кінець XX – XXI ст.): потреба в освітніх інноваціях, в неперервності навчання, створення нових соціальних форм взаємодії, серед яких у сфері освіти виокремлюються інноваційні шкільні мережі.

Розвиток та поширення інноваційних шкільних мереж є результатом послідовної політики американського уряду у сфері освіті, а існування інноваційних шкільних мереж у наш час є відповіддю на вимоги суспільства XXI століття.

Список літератури:

1. Коваленко В.О. Педагогічні ідеї Дж. Дьюї та їх вплив на педагогічну теорію й практику в Україні (20-ті роки XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки / Володимир Опанасович Коваленко; АПН України. Ін-т педагогіки. – К., 2000. – 19 с.
2. Коваленко В.О. Філософія освіти у спадщині Дж. Дьюї // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – Ніжин: НДУ, 2011. – № 10. – С. 244-249.
3. Сбруєва А.А. «Нація у небезпеці»: двадцять років американської освітньої реформи // Педагогічні науки. – Суми: СумДПУ, 2003. – С. 68-76.
4. Тенденції реформування середньої освіти розвинених англомовних країн в контексті глобалізації (90-ті рр. XX – поч. XXI ст.): Монографія. – Суми: ВАТ »Сумська обласна друкарня». Видавництво »Козацький вал», 2004. – 500 с.
5. Управління інноваційним розвитком освіти у суспільстві ризику: [монографія] / [за ред. проф. А.А. Сбруєвої]. – Суми: Видавництво СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2012. – 460 с.
6. Smith M.S., O'Day J.A. Systemic school reform // Politics of Education Association Yearbook, 1990. – P. 233–267.

Самойлова Ю.И.
Сумской государственный педагогический университет имени А.С. Макаренко

СОЗДАНИЕ СЕТЕЙ ШКОЛ В США: ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация
В статье раскрыты основные тенденции развития образования в Украине. Определена актуальность проблемы изучения явления инновационных школьных сетей как педагогического феномена, а также инновационных школьных сетей США в частности. Обоснованно причины успешного функционирования инновационных школьных сетей в сетевом обществе XXI века. Исследована история развития инновационных школьных сетей в системе образования Соединенных Штатов Америки. Выделены три этапа развития инновационных школьных сетей в истории американского образования и описаны особенности каждого из них.
Ключевые слова: развитие, инновации, инновационные школьные сети, сетевое общество, система образования, управления образованием.

Samoilova Yu.I.
Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

NETWORKING OF THE USA SCHOOLS: HISTORICAL ASPECT

Summary
The main tendencies of development of education in Ukraine are mentioned in the article. The actuality of the problem of the American innovative school networks study as a pedagogical phenomenon is described, as well as innovative school networks of the United States of America in particular. The reasons for successful functioning of innovative school networks in the network society of the XXI century are grounded. The history of innovative school networks development in the system of education of the United States of America is studied. Three phases of innovative school networks development in the history of American education are distinguished. The characteristics of each of three stages of development are described.
Keywords: development, innovations, innovative school networks, network society, system of education, management of education.

УДК 378"192-196(477)

НАВЧАННЯ У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ МІНІСТЕРСТВА ШЛЯХІВ СПОЛУЧЕННЯ В УКРАЇНІ У 1920-60 РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ, ЙОГО ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗМІСТ

Скляренко І.Ю.
Житомирський державний університет імені Івана Франка

У статті представлена загальна характеристика змісту навчання у навчальних закладах Міністерства шляхів сполучення в Україні у 1920-60 рр. ХХ ст., формування змісту освіти у довоєнний та повоєнний періоди внаслідок об'єктивних і суб'єктивних чинників, збільшення кількості навчального часу на загальноосвітні дисципліни, особливо протягом першого і другого року навчання.
Ключові слова: спеціалізація та ідеологізація, основні тенденції змісту освіти, загальноосвітня тенденція, довоєнний та повоєнний періоди, збільшення кількості навчального часу на загальноосвітні дисципліни, перший і другий рік навчання.

Постановка проблеми дослідження: На підставі вивчення численних архівних справ та інших історичних матеріалів довести про те, що у довоєнний період у формуванні змісту освіти спостерігалися дві провідні тенденції – монотехнічна та загальноосвітня, причому остання виявляла себе досить слабко внаслідок кількох об'єктивних і суб'єктивних чинників. У повоєнний період загальноосвітня тенденція стала виявлятися суттєво сильніше, наслідком чого стало збільшення кількості навчального часу на загальноосвітні дисципліни, особливо протягом першого і другого року навчання.

Мета статті полягає в наданні характеристики змісту навчання у навчальних закладах Міністерства шляхів сполучення в Україні у 1920-60 рр. ХХ ст., з'ясуванні особливості структури змісту навчання у середніх навчальних закладах Міністерства шляхів сполучення, виділити загальноосвітній, загально-технічний, спеціальний цикли, співвідношення яких обґрунтовано від першого до четвертого року навчання. Довести, що зміст освіти загалом відповідає соціальному замовленню на кваліфікованого працівника залізниці – механіка, техніка, машиніста паровоза тощо.

Виклад основного матеріалу. Зміст професійно-технічної освіти завжди зумовлювався суспільними вимогами до рівня кваліфікації кадрів відповідної галузі. Тому залізничні навчальні заклади послуговувалися переліком навчальних предметів, виробничих практик та інших форм організації діяльності, які б таким вимогам відповідали.

У 20-30-х рр. ХХ століття спостерігаються *дві основні тенденції добору змісту освіти* в залізничних навчальних закладах, а саме: *монотехнічну* тенденцію, згідно з якою у процесі навчання учням треба було засвоїти вузькоспеціальні знання, необхідні для роботи на конкретному робочому місці в системі залізничного господарства; при цьому темпи підготовки фахівців (механіків, техніків, будівельників та ін.) прискорювалися, а навчальні програми – навпаки, містили дедалі меншу кількість загальноосвітніх предметів; *загальноосвітню* тенденцію, за якою особлива увага зверталася на надання загальноосвітніх знань; випускники технічних училищ в такому разі мали більше шансів на вступ до політехнічних вищих навчальних закладів.

Друга тенденція у довоєнний період виявляла себе досить слабко, і українська дослідниця Н. Іванцова вбачає у цьому дві основні причини: об'єктивні – нестача коштів, відсутність базової освітньої підготовки учнів, низький рівень підготовки викладацького складу, нестача навчально-методичного забезпечення діяльності технічних училищ; суб'єктивні – негативне ставлення

© Скляренко І.Ю., 2016

загальносоюзного керівництва до керівників Народного комісаріату освіти України [5; 11].

Зміст освіти у залізничних технічних училищах після ІІ-ї світової війни змінився в бік більшої *спеціалізації та ідеологізації*. Так, сектор підготовки кадрів Південно-Західної залізниці повідомляв у 1946 році, що загальні кількісні показники по змісту професійної підготовки технічних кадрів у всіх технічних училищах цієї залізниці були такими: аудиторних – 31973 год., вступні й перевідні іспити – 1371 год., години на перевірку практики – 260 год., години на перевірку технічних звітів – 121 год., геодезична практика – 2880 год [3].

Значне місце, як свідчать звіти технічних училищ, в підготовці працівників залізниці займала геодезична *практика*. Так, в експлуатаційному технікумі у Києві у 1946 році навчалися 525 осіб у 18 групах. Зміст освіти передбачав: аудиторних годин – 30578; годин на лабораторні роботи – 1948; годин на виробничу практику – 863 [4].

Зміст освіти у залізничних училищах післявоєнного періоду регламентувався й тим, що після війни бажаючі навчатися вступали на різні курси, якщо не встигли завершити освіту до війни і могли підтвердити певний рівень знань. Так, до Київського експлуатаційного технікуму в 1946\47 н.р. було прийнято 259 осіб, з них 186 осіб на 1 курс і 73 особи – на старші. Учні були поділені на 24 групи. Навчання тривало 4 роки. Випуски відбувалися як після 1-го, так і після 2-го семестрів. Після закінчення технікуму випускники направлялися на роботу на залізниці Донецького, Південно-Західного, Приволзького і Урало-Сибірського округів. Частина випускників направлялися на роботу в відання Міністерства вугільної промисловості і Міністерства нафтової промисловості.

Ще одним прикладом для характеристики змісту навчання у середніх навчальних закладах Міністерства шляхів сполучення може стати діяльність Київський будівельний технікум залізничного транспорту. У повоєнний час (на прикладі 1953 року) в технікумі навчалися 568 учнів: 133 – на 1 курсі (4 групи), 71 – на 2 курсі (2групи), 133 – на 3 курсі (4 групи), 103 – на 4 курсі (4 групи). Технікум готував фахівців з кількох спеціальностей – шляхове господарство, мости і тунелі, технічні й цивільні будови. За національностями учні поділялися так: 114 росіян (цікаво, що у звіті за 1953 рік факт присутності учнів-росіян за національністю відзначено окремо: їх прізвища виписано першими за списком), 372 українці, 5 білорусів, 7 євреїв, 1 поляк. Серед учнів було 2 членів партії, 464 комсомольців, 105 безпартійних.

Навчальний процес у Київському будівельному технікумі залізничного транспорту відбувався за навчальними планами Головного управління навчальних закладів МШС; на перших курсах – за планами 1953 року видання, на інших – 1950 року видання [2]. За вказівкою ГУНЗу МШС до планів було введено вивчення матеріалів 5 сесії ВР СРСР і вересневого Пленуму ЦК КПРС. Учні мали по 7-8 навчальних годин щоденно, не рахуючи додаткових занять, других годин лабораторних, занять гуртків, лекцій і т.п., тобто вчилися у дві зміни. Календарні плани викладачів розглядалися і затверджувалися на засіданні предметних комісій. Крім цього, викладачі мали поурочні плани. З питань підготовки учнів до семестрових іспитів проводилися батьківські збори. Для реалізації завдань професійної підготовки на високому рівні технікум залізничного транспорту звернувся до Київського будівельного інституту з проханням надати свої лабораторії, на що отримав згоду, тому деяка частина лабораторних робіт (наприклад, з розділу «метали») мали виконуватися в лабораторіях будівельного інституту.

Якщо залізничний навчальний заклад був *трирічним*, то відповідно зміст освіти у ньому мав дещо інший вигляд, як, наприклад, у Київській трирічній школі машиністів паровозів (за 1952 р.) [1]. Відомості про виконання у цьому навчальному закладі навчальних планів, подані у відповідній звітній документації, дають можливість визначити, які ж саме предмети викладалися у цій школі в повоєнний період.

У перший рік навчання найбільше навчального часу припадало на вивчення технології металів (360 годин) та креслення (428 годин). Проте досить багато часу припадало й на загальноосвітні дисципліни, наприклад, історію СРСР, російську мову (по 256 годин). На другому році навчання кількість часу на вивчення історії СРСР ще більше зросла (до 368 годин), але водночас з'явилися нові спеціальні дисципліни, притому досить великого обсягу: будова паровоза (392 години), ремонт і догляд за паровозом (248 годин), автогальма (384 години), технологія палива (256 годин) та ін. Така спрямованість змісту освіти загалом підтверджує думку про те, що з кожним наступним роком навчання обсяг спеціальної підготовки учнів суттєво зростав, що забезпечувало належний рівень їх кваліфікації в обраній спеціальності і в системі залізничного господарства.

У Київському експлуатаційному технікумі, про діяльність якого вже згадувалося вище, працювало в повоєнний час 36 викладачів – 27 штатних і 9 сумісників. 30 викладачів мали вищу освіту, 3 – неповну вищу, 3 – середню. Серед викладачів було 10 членів партії, 10 жінок. 9 викладачів викладали предмети загальноосвітнього циклу, 3 – загальнотехнічного і 5 – спеціального циклу.

Крім штатних викладачів, значну кількість предметів у залізничних училищах викладали сумісники, залучення яких було викликане кількома основними причинами: необхідністю використовувати фахівців із залізниць, які були добре обізнані з фактичним функціонуванням залізничного процесу і могли керувати виробничими практиками; необхідністю залучення на неповну ставку викладачів загальноосвітніх навчальних закладів (переважно для викладання загальноосвітніх курсів).

У Київському експлуатаційному технікумі в 1947 році сумісники забезпечували викладання таких предметів: економічна географія – 1 особа; українська мова – 1; німецька мова – 1; механіка – 1; торгівельні розрахунки – 1;механізація завантажувально-розвантажувальних робіт – 1; техніка безпеки – 1; організація перевезень – 1; електротехніка – 1 [8]. Всі викладачі були членами міських методичних об'єднань (викладачі мов і літератури).

Зміст освіти в залізничних навчальних закладах забезпечувався відповідними навчальними

планами і програмами, які затверджувалися навчальним відділом МШС [7]. Так, наприклад, у Київському експлуатаційному технікумі за спеціальністю «рух і вантажна робота» навчальний план був розрахований на строк навчання 4 роки і на строк навчання 2 роки 3 місяці. Ці навчальні плани було скоректовано протягом року відповідно до вказівок УНЗа МШС з таких предметів: російська мова і література, історія народів СРСР, військово-допризовна підготовка.

Найбільша увага на 1 курсі приділялася вивченню *загальнотехнічних предметів* – математиці, фізиці, хімії, економічній географії (630 годин на рік), хоча й загальноосвітня підготовка була досить грунтовною – вивченню української, російської та німецької мов, а також історії відводилося 388 годин. Серед спеціальних дисциплін учні вивчали креслення, телеграфію, залізничний шлях, закон п'ятилітнього плану та ін. (загалом 460 годин).

На 2 курсі зміст освіти дещо змінювався на користь спеціальних та технічних дисциплін, основна увага приділялася вивченню математики (150 годин на рік), СЦБ (130 годин), організації грузоперевезень (110 годин), та техніці-механіці (120 годин) – тобто освіта ставала дедалі більш вузькоспеціальною. Загальна кількість годин на 2 курсі була близькою до кількості годин на 1 курсі.

На *третьому курсі* учні менше уваги віддавали аудиторному навантаженню – імовірно, з причини того, що значну кількість навчального часу займала *виробнича практика.* Наявність певного співвідношення між навчальною та виробничої діяльністю у залізничних навчальних закладах свідчить про *наростання технологізації* процесу професійної підготовки кадрів для залізничного транспорту як одну з тенденцій повоєнного етапу розвитку означених навчальних закладів. На третьому році навчання фактично звелася до нуля загальнотехнічна підготовка, загальноосвітня полягала у продовженні вивчення російської та німецької мов, натомість на спеціальну підготовку майбутніх фахівців залізничного транспорту призначалася рекордна кількість годин – 1035.

На *четвертому курсі* залежно від спеціальності різниця між вивченням різних предметів стала ще більш разючою: взагалі не передбачалося навчального часу на вивчення загальноосвітніх предметів, натомість з'явилися нові спеціальні предмети – торгівельні розрахунки (72 години), відновлення залізниць (69 годин) тощо, та один загальнотехнічний – протиповітряна оборона (60 годин).

Для повної характеристики змісту навчання в середніх навчальних закладах Міністерства шляхів сполучення варто зупинитися на описі окремих навчальних предметів, які викладалися в означених навчальних закладах. Так, як свідчать післявоєнні звіти технічних училищ та технікумів, на уроках *історії* учні знайомилися з рішенням партії про «помилки і збочення буржуазних націоналістів в історії України і в українській літературі. Перед викладачами стояло завдання більш глибокого і всебічного вивчення історії; більш глибокого ознайомлення учнів з тією боротьбою, яку вела партія більшовиків проти різноманітних опортуністичних ухилів і груп; задача виховання у молоді радянського патріотизму, комуністичної моралі, відданості батьківщині, соціалістичного ставлення до праці тощо». На уроках історії найбільш широко використовувалися *лекції* як основна форма навчальної діяльності. Іноді використовувався метод *бесіди* при вивченні теми, яка знайома учням, або ж при повторенні вивченого. Метод *доповідей і рефератів* використовувався при вивченні тем «Оборона Царицина», «Суворов», «Кутузов» та ін. використовувалася також художня література, наприклад, книги «Бородіно», «Як гартувалася сталь», «Війна і мир», «Котовський» та ін. Застосовувався також метод оповіді – про окремі епізоди з історичних кінофільмів. Для перевірки рівня знань, крім усного опитування, проводилися письмові контрольні роботи. Застосовувалося також систематичне повторення пройденого матеріалу, індивідуальні та групові консультації.

Вивчення російської мови і літератури. На 1 курсі учні проходили всю граматику: морфологію і синтаксис; на 2 курсі повторювали граматику, а літературу закінчували творчістю Некрасова; на 3 курсі зверталася особлива увага на правопис і ділове мовлення. Застосовувалися методи і прийоми: читання учнями епізодів, сцен, описів, які є матеріалом для подальшого розбору (крім того,що виконують і виховну функцію); лекція із застосуванням різного роду ілюстрацій; бесіда з питань літературного твору, колективне обговорення твору; доповіді учнів на літературну тематику.

Для закріплення матеріалу з «Горе з розуму» Грибоєдова у Київському експлуатаційному технікумі вчителькою було влаштовано похід до театру на постановку цієї п'єси. Для роз'яснення творчості О. Островського було проведено культпохід до театру на п'єсу «Доходне місце». При вивченні літератури 50-60-х рр. XIX століття було проведено екскурсію до музею російського мистецтва.

На заняттях з *російської мови* проводилися різні письмові роботи: переписування, перекази, відповіді на питання, складання плану, складання заяв, диктанти (пояснювальні, попереджувальні, вільні і контрольні), твори – класні і домашні на літературні і вільні теми.

Найбільш цікаві відомості з навчальних предметів загальноосвітнього циклу, на нашу думку, вміщено щодо української мови і літератури. З одного боку, цей навчальний предмет був потрібен, оскільки переважна більшість учнів цю мову визначали як рідну; з іншого боку, керівництво міністерства шляхів сполучення побоювалося відродження елементів націоналізму на грунті вивчення літературних творів українською мовою. У звіті Київського експлуатаційного технікуму за 1947 рік зазначено, що «для підняття ідеологічного, наукового і методичного рівня викладання української мови і літератури викладачем цього предмета на 1 курсі було проведено таку роботу: 1) пророблені з учнями рішення ЦК партії; 2) учні ознайомлені зі списком рекомендованої літератури; 3) на зразках художніх творів прищеплювалася комуністична мораль у всіх її проявах; 4) проводилася компоновка робіт на вільні теми, у яких відображалося багатогранне сучасне життя і розкривалася велич моральних якостей радянського народу; 5) учні знайомилися з літературною критикою в частині позитивної й негативної оцінки

художніх творів, постановок, кінофільмів тощо; 6) проводилися культпоходи до театрів, музеїв, кіно; 7) проявлено активність у проведенні літературних вранішників; 8) практикувалося складання учнями планів сюжетів творів і характеристик головних персонажів творів; 9) були використані посібники згідно з вказівками Міністерства освіти»; «при проходженні програмного матеріалу з літератури розбиралися літературні процеси і творчість письменників в розрізі рішень Партії. Так, наприклад, при проходженні культури Київської Русі культура і література її розглядалася як спільне джерело культури і літератури трьох братніх східно-слов'янських народів: російського, українського, білоруського».

У процесі вивчення української літератури в середніх залізничних навчальних закладах вивчалися твори «Дума про трьох братів», «Дума про Хмельницького і Барабаша», «Слово о полку Ігоревім», «Енеїда» Котляревського, «Наталка-Полтавка» Котляревського, «Маруся» Квітки-Основ'яненка, «Конотопська відьма» його ж, «Чорна рада» Куліша. У звітних матеріалах зазначено, що «при викладанні програмного матеріалу викладачі найчастіше використовували комбінаторні методи, насамперед, евристичний метод (учні на спеціально підібраному матеріалі з художніх творів приходять до висновку про певні правила, а потім переходять до практичного застосування цих правил у своїй усній і письмовій мові). У викладанні літератури застосовувалася лекція-бесіда, спрямована на розвиток активності учнів, на набуття навичок читати художні твори, на вміння правильно розуміти їх, аналізувати, на вміння грамотно виражати свою думку.

Особливості вивчення учнями спеціальних дисциплін можна пояснити на прикладі вивчення кількох навчальних дисциплін, наприклад, *курсу «Організація руху»* для третього класу. Наприкінці навчального року (1946\47 н.р.) керівництво Київського експлуатаційного технікуму зазначало, що «провідною організаційною формою викладання був урок, складений з елементів опитування, викладу нового матеріалу і його закріплення; у деяких випадках практикувався запис учнями основних висновків викладеного матеріалу. У певні дні і години проводилося консультування з курсового проектування. Через відсутність підручників учні в минулому навчальному році користувалися конспектом, складеним викладачем. На наступний навчальний рік учні повністю забезпечені підручниками.

У процесі вивчення *курсу «Організація вантажних і пасажирських перевезень»* також застосовувалися різноманітні форми і методи роботи: «методи викладання: урок, що супроводжувався показом форм бланків, білетів, плакатів і т.п.; лабораторні роботи (складання накладних, комерційних актів, здійснення таксування); екскурсії на виробництво (на станції Київ-Пасажирський, Київ-товарний, Святошине) для ознайомлення з роботою товарної і білетної кас і з роботою вантажного двору».

У процесі вивчення *курсу «Відновлення залізниць»* педагоги робили основний наголос на наслідках ІІ-ї світової війни у сфері залізничного транспорту: «пророоблення матеріалу відбувалося на основі досвіду ВВВ. Метод викладання – лекція з елементами бесіди. Учні засвоїли питання організації і способів виробництва відновлювальних робіт за матеріалами з досвіду ВВВ. Курс має описовий характер і легко засвоюється учнями».

Згідно з визначеними вище тенденціями формування змісту освіти у середніх навчальних закладах Міністерства шляхів сполучення (серед яких ми назвали спеціалізацію й ідеологізацію), зазначимо, що остання відбувалася з урахуванням всіх сучасних тому чи іншому етапові розвитку освіти у сфері означеного міністерства партійних документів. Так, у січні 1953 року навчальні заклади у органи управління МШС отримали спеціальний лист ГУНЗу МШС «Про вивчення в трирічних школах машиністів локомотивів, в технічних школах і на курсах залізничного транспорту матеріалів XIX з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, твору Й.В. Сталіна «Економічні проблеми соціалізму в СРСР». У зв'язку з цим передбачалося: в трирічних школах на всіх курсах обсягом 14 годин за рахунок збільшення тижневого навантаження учнів ввести вивчення рішень XIX з'їзду партії; в технічних школах ввести це вивчення за рахунок скорочення вивчення предметів «Основи політичної грамоти» та «Питання поточної політики»; Провести у січні-травні 1953 року в школах не менш як 4-6 лекцій з таких тем: 1. праця Й.В. Сталіна «Економічні проблеми соціалізму в СРСР» – новий видатний внесок в теорію марксизму-ленінізму; 2. «Знищення протилежності між розумовою і фізичною працею і шляхи ліквідації суттєвої різниці між ними»; 3. Соціалістичний залізничний транспорт у п'ятій п'ятирічці; 4. П'ятий п'ятирічний план – новий крупний крок на шляху розвитку СРСР від соціалізму до комунізму і т.п.

Головне управління навчальним закладами Міністерства шляхів сполучення (ГУНЗ МШС) чітко відстежувало необхідність внесення змін до навчальних планів у технічних училищах та технікумах свого відомства. Так, 26 вересня 1953 року у всі навчальні заклади МШС було направлено лист ГУНЗу МШС щодо відповідності навчальних програм у технікумах і додано відповідний перелік рекомендованих\обов'язкових навчальних дисциплін та необхідності реалізації стандартних навчальних програм з їх вивчення.

У середніх навчальних закладах МШС обов'язково мали викладатися історія КПРС (123 години щороку), історія СРСР (260 годин відповідно), політична економія (260 годин), Російська мова і література (відповідно 165 і 215 годин), іноземна мова (180 годин), економічна географія (150 годин), математика (300 годин), креслення (240 годин), технічна механіка (260 годин), загальна електротехніка (130 годин). Цікавим є зауваження авторів інструктивного листа стосовно вивчення історії КПРС: «Викладання курсу ведеться відповідно до матеріалів відділу пропаганди і агітації ЦК КПРС Інституту Маркса-Енгельса-Леніна-Сталіна при ЦК КПРС «п'ятдесят років Комуністичної партії Радянського Союзу (1903-1953)».

На підставі вивчення численних архівних справ та інших історичних матеріалів можемо дійти висновку про те, що у довоєнний період у формуванні змісту освіти спостерігалися дві провідні тенденції – моно технічна та загальноосвітня, причому

остання виявляла себе досить слабко внаслідок кількох об'єктивних і суб'єктивних чинників. Натомість у повоєнний період загальноосвітня тенденція стала виявлятися суттєво сильніше, наслідком чого стало збільшення кількості навчального часу на загальноосвітні дисципліни, особливо протягом першого і другого року навчання.

Висновок. З'ясовано особливості структури змісту навчання у середніх навчальних закладах Міністерства шляхів сполучення, при чому виділено загальноосвітній, загально технічний, спеціальний цикли, співвідношення яких обґрунтовано від першого до четвертого року навчання на прикладі повоєнної діяльності Київського експлуатаційного технікуму. Сформульовано висновок, що найбільша увага на 1 курсі приділялася вивченню загальнотехнічних предметів – математиці, фізиці, хімії, економічній географії (630 годин на рік), хоча й загальноосвітня підготовка була досить ґрунтовною – вивченню української, російської та німецької мов, а також історії відводилося 388 годин. На 2 курсі в залізничних училищах і технікумах основна увага приділялася вивченню математики (150 годин на рік), СЦБ (130 годин), організації вантажоперевезень (110 годин), та техніці-механіці (120 годин) – тобто освіта ставала дедалі більш вузькоспеціальною. На третьому курсі учні менше уваги віддавали аудиторному навантаженню – імовірно, з причини того, що значну кількість навчального часу займала виробнича практика. Водночас в цей час на третьому році навчання фактично звелася до нуля загальнотехнічна підготовка, загальноосвітня полягала у продовженні вивчення російської та німецької мов, натомість на спеціальну підготовку майбутніх фахівців залізничного транспорту призначалася рекордна кількість годин. В останній рік навчання залежно від спеціальності різниця між вивченням різних предметів стала ще більш разючою: взагалі не передбачалося навчального часу на вивчення загальноосвітніх предметів, натомість з'явилися нові спеціальні предмети.

Аналіз змісту освіти у середніх навчальних закладах МШС у довоєнний та повоєнний період дає можливість зробити загальний висновок, що зміст освіти загалом відповідав соціальному замовленню на кваліфікованого працівника залізниці – механіка, техніка, машиніста паровоза тощо. Ідеологізація навчальних планів повоєнного часу призвела до збільшення кількості навчального часу на вивчення історії КПРС, історії СРСР, а також російської мови і літератури як обов'язкових предметів у процесі професійної підготовки майбутніх кваліфікованих працівників залізничної галузі.

Список літератури:

1. Акт от 30 декабря 1952 года о проверке работы Киевской 3х-годичной школы машинистов паровозов ЮЗжд // ЦДАВОВУ. – Ф. Р-4924. – Оп. 19. – Спр. 89. – 23 арк., арк. 7.
2. Акт от 20 декабря 1953 года проверки состояния учебно-методической работы Киевского строительного техникума железнодорожного транспорта // ЦДАВОВУ. – Ф. Р.-4924. – Оп. 19. – Спр. 107. – 22 арк., арк. 5.
3. Баланс и финансовый отчет за 1946 год сектора подготовки кадров Юго-Западной железной дороги // ЦДАВОВУ. – Ф. Р.-4924. – Оп. 19. – Спр. 33. – 43 арк.
4. Баланс и финансовый отчет за 1946 год сектора подготовки кадров Юго-Западной железной дороги // ЦДАВОВУ. – Ф. Р.-4924. – Оп. 19. – Спр. 33. – 43 арк., арк. 6.
5. Іванцова Н. І. Розвиток професійної робітничої освіти без відриву від виробництва у 1921-1930-ті рр. в Україні / Ніна Іванівна Іванцова: автореф. дис. канд. іст. н.: 07.00.01 – історія України. – Харків, 2008. – С. 11.
6. Инструктивные указания главного управления учебными заведениями МПС СССР, Министерства высшего образования СССР и др по вопросам подготовки и переподготовки кадров и переписка по данному вопросу // ЦДАВОВУ. – Ф. Р-4924. – Оп. 19. – Спр. 94. – 96 арк., арк. 14-15.
7. Инструктивные указания главного управления учебными заведениями МПС СССР, Министерства высшего образования СССР и др по вопросам подготовки и переподготовки кадров и переписка по данному вопросу // ЦДАВОВУ. – Ф. Р-4924. – Оп. 19. – спр. 94. – 96 арк., арк.84-86.
8. Отчет о работе Киевского эксплуатационного техникума за 1946\47 уч. год // ЦДАВОВУ. – Ф. Р-4924. – Оп. 19. – Спр. 45. – 75 арк., арк. 2-3,4,7,12.

Скляренко И.Ю.
Житомирский государственный университет имени Ивана Франко

ОБУЧЕНИЕ В УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ МИНИСТЕРСТВА ПУТЕЙ СООБЩЕНИЯ В УКРАИНЕ В 1920-60 ГОДАХ XX ВЕКА, ЕГО ХАРАКТЕРИСТИКА И СОДЕРЖАНИЕ

Аннотация
В статье представлена общая характеристика содержания обучения в учебных заведениях Министерства путей сообщения в Украине в 1920-60 гг XX в., формирование содержания образования в довоенный и послевоенный периоды вследствие объективных и субъективных факторов, увеличение количества учебного времени на общеобразовательные дисциплины, особенно в течение первого и второго года обучения.
Ключевые слова: специализация и идеологизация, основные тенденции содержания образования, общеобразовательная тенденция, довоенный и послевоенный периоды, увеличения количества учебного времени на общеобразовательные дисциплины, первый и второй год обучения.

Sklyarenko I.Y.
Zhytomyr State University named after Ivan Franko

EDUCATION IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE MINISTRY OF COMMUNICATIONS IN UKRAINE IN 1920-60 YEARS OF THE TWENTIETH CENTURY, ITS CHARACTERISTICS AND CONTENTS

Summary
This paper presents the general characteristics of the studying content in educational institutions of the Ministry of Railways in Ukraine in 1920-60's of XX century; the formation of the studying content during pre-war and post-war periods because of objective and subjective factors; increase of the number of studying time for general subjects, especially during the first and second year of study. The purpose of the article is to characterize the studying content in educational institutions of the Ministry of Railways in Ukraine in 1920-60's of XX century. To clarify the features of the studying content structure in secondary schools of the Ministry of Railways. To point out general educational, general technical, and special cycles, the ratio of which is grounded from the first to the fourth years of study. To prove that in general the studying content measures up the social order for skilled workers in the field of railways – mechanic, technician, train operator and the like. To prove based on the study of numerous archival files and other historical materials, that there were two main trends in the formation of the studying content during prewar period – mono technical and general. Moreover, the last showed itself to be quite weak due to several objective and subjective factors. During postwar period general trend appeared to be significantly stronger, resulting in increase of the number of studying time for general subjects, especially during the first and second year of study. The analysis of the studying content in secondary educational institutions of the Ministry of Railways in the prewar and postwar period makes it possible to draw a general conclusion that the studying content in general was complied with social order for railway skilled workers such as mechanics, technicians, engine driver and the like. Ideologization of curricula in postwar period led to longer educational time to study the history of the CPSU, the history of the USSR and Russian language and literature as compulsory subjects in the process of training of future skilled workers of the railway industry.
Keywords: specialization and ideologization, main trends of the studying content, general education trend, prewar and postwar periods, increase of the number of studying time for general subjects, the first and second year of study.

УДК 371.13:[78.07+792.8]

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ МУЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ХОРЕОГРАФІЇ

Хе Сюефей
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті розглянуто особливості музичної підготовки майбутніх вчителів хореографії, визначено, що дисципліни циклу фундаментальної та науково-предметної підготовки, такі як: «Гра на музичному інструменті», «Основи теорії музики», «Аналіз музики в хореографії» створюють умови для якісної музичної підготовки майбутніх вчителів хореографії; досліджено, що формування емоційного, усвідомленого та діяльнісно-практичного ставлення до музики на основі її сприйняття та у процесі її виконання відбувається за допомогою раціонального підбору організаційних форм, методів, засобів і представлення методичних матеріалів підтримки циклу фундаментальної та науково-предметної підготовки.
Ключові слова: музична культура; музична підготовка; музично-інформаційна компетенція.

Постановка проблеми. Напрями реформування вищої освіти Україні переконливо свідчать про необхідність вдосконалення підготовки майбутніх вчителів: підвищення якості освіти, формування професійного та компетентного фахівця, який володіє не тільки професійно значущими та особистісними якостями, а й зможе виявити та реалізувати творчий потенціал підростаючого покоління. Серед основних потреб, які виникають через проблеми якості освіти в Україні в контексті сучасних цивілізаційних змін, науковці називають необхідність формувати кваліфікаційного конкурентного спеціаліста; виховувати інноваційну особистість, здатну сприймати і творити зміни, спроможну осягнути проблеми в інноваціях та їх продовжувати; навчати з випередженням, прищеплюючи навички проектування майбутнього; вчити самовдосконалюватись адекватно цивілізаційним викликам [5, с. 9]. Тому процес підготовки майбутніх вчителів потребує пошуку оптимальних шляхів її удосконалення. Особливо це стосується майбутніх вчителів хореографії,оскільки відбувається введення у навчально-виховний процес загаль-

© Хе Сюефей, 2016

ноосвітніх та дошкільних навчальних закладів у складі варіативної частини освітньої лінії «Хореографія». Таким чином, підготовка майбутніх учителів хореографії має бути спрямована на оволодіння передовими технологіями проведення хореографічної роботи з дітьми, новими методиками, які спираються на мистецькі інновації, формування професійної та музичної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне бачення професійної підготовки майбутніх хореографів було предметом досліджень багатьох науковців, зокрема: Г. Березової, Л. Бондаренко, Т. Благова, А. Брусніцина, А. Ваганової, Є. Валукіна, К. Василенка, К. Голейзовського, Р. Захарова, Ф. Лопухова, О. Мартиненко, А. Мессерера, О. Ридніна, О. Ситова, А. Тараканової, В. Уральської, П. Фриз, А. Шевчук та ін. Дослідження питання професійної компетентності майбутнього вчителя хореографії, який досконало володіє предметом, усвідомлено підходить до навчання та виховання учнів, володіє педагогічними якостями, знайшло відображення у роботах Л. Андрощук, О. Бурля, Ю. Богачова, С. Забредовський, О. Таранцева, Т. Тарасенко, Т. Сердюк, М. Рожко, Ю. Ростовська, Л. Цвєткова, Ю. Шмакова та ін. Значущими у контексті розгляду теорії та методики хореографічної роботи з дітьми є досвід Н. Бугаєць, В. Волчукова, В. Годовський, О. Голдрич, Н. Корисько, М. Пінчук, Л. Савчин, С. Шалапа та ін. Разом з тим, недостатньо повно в сучасній літературі висвітлено проблему вдосконалення музичної підготовки майбутніх вчителів хореографії.

Мета статті – висвітлити та проаналізувати особливості музичної підготовки майбутніх вчителів хореографії, дослідити шляхи її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Погодимося з дослідженнями вчених, стосовно того, що студент хореографічної спеціальності сприймає музичне мистецтво в першу чергу на рівні м'язових і рухових реакцій, а слухові реакції спочатку відходять на другий план [14, с. 27]. Зауважимо, що для успішного створення та виконання хореографічного номеру студенту-хореографу необхідні знання музичного тексту у всіх тонкощах. Тому дослідження підвищення ефективності музичної підготовки майбутніх вчителів хореографії дозволить формувати особливості сприйняття музики, без якої неможливо створити єдність хореографічної постановки та музичного виконання.

Визначимо зміст та структуру музичної підготовки майбутнього вчителя хореографії. Вчені, досліджуючи проблему структури та зміст професійної підготовки майбутнього вчителя хореографії, зауважують, що зміст професійної хореографічної освіти зводиться не тільки до наукових знань, а включає емоційно-образний світ мистецтва, історичні традиції й сучасні інновації, ціннісні орієнтації й відносини, особистісні творчі прояви й сукупність видів хореографічної діяльності [7, с. 50-51].

Аналіз освітньо-кваліфікаційної характеристики бакалавра спеціальності «Хореографія» свідчить про те, що майбутній бакалавр з хореографії готується до педагогічної, навчально-виховної, науково-методичної та організаційно-керівної діяльності в системі навчально-виховних та загально культурні закладів. Майбутній вчитель хореографії поєднує у своїй професійній діяльності, окрім вміння хореографічного виконання, здійснення постановки танців, балетних спектаклів ще і навчально-виховну діяльність з учнями як керівник хореографічного колективу.

Зокрема, І. Спінул визначає основні виконавсько-педагогічні вміння, необхідні вчителю хореографії: творчо проводити заняття хореографії у відповідності з метою, принципами і завданнями організації навчально-виховної роботи; загально-педагогічні вміння (комунікативні, проектувальні, конструктивні, акторські й режисерські, логіко-професійні, методичні, дидактичні, організаційні); здійснювати художньо-педагогічне спілкування з дітьми; самостійно добирати танцювальний та музичний матеріал до занять; сприймати, інтерпретувати та виразно виконувати танцювальні рухи; аналізувати структуру та принципи побудови хореографічних постановок; визначати на слух стилі, жанри та форми музичного матеріалу; аналізувати, узагальнювати й використовувати у своїй роботі передовий педагогічний досвід у сфері художньо-естетичного виховання школярів; критично оцінювати результати власної педагогічної діяльності; творчо підходити і впроваджувати нові методики, програми та ідеї [11, с. 276]. Зауважуємо,значна що частина вмінь майбутнього вчителя хореографії, керівника хореографічного колективу базується на рівні його музичної підготовки: це і добір музичного матеріалу, визначення його жанрів та стилів, їх хореографічна інтерпретація тощо.

Згідно до навчальних планів підготовки бакалавра спеціальності «Хореографія» у циклі фундаментальної та науково-предметної підготовки можна виділити розподіл дисциплін на історичні та теоретично-методичні. Кожний із цих циклів включає сукупність дисциплін спеціального характеру: історичні (історія хореографічного мистецтва, історія музики, народознавство та хореографічний фольклор України, народний костюм і сценічне оформлення танцю), теоретико-методичні (теорія та методика класичного, народно-сценічного, українського народного, сучасного бального, історико-побутового танців, основи теорії музики, ритміка та музичний рух, підготовка концертних номерів, мистецтво балетмейстера, методика викладання віртуозних рухів).

Отже, кваліфікаційні вимоги до вчителя-хореографа визначаються параметрами художньо-естетичних знань, а саме – видової різноманітності хореографічного мистецтва (класичний, бальний, народний та сучасний танець); виразних засобів як складових танцю (музики, сценічного вбрання, живопису, пластики); специфіки національних танців, техніки виконання [10, с. 185-189].

Погодимося з Т. Медвідь, що теоретико-методичні дисципліни стимулюють активність і самостійність студентів у навчанні, оскільки саме під час таких дисциплін створюються сприятливі умови для виявлення і розвитку у майбутніх вчителів хореографії творчих здібностей, формування здатності до пізнавальної діяльності, вміння аргументовано доводити свою точку зору [8, с. 63]. Вважаємо, що під час зазначених дисциплін відбувається формування музичної культури майбутніх вчителів хореографії.

Комплексний характер професійної підготовки майбутнього учителя-хореографа, за. М. Тарасюк, передбачає вивчення студентами цілого спектру спеціальних курсів, спрямованих на формування основних якостей як педагога-балетмейстера так і хореографа-виконавця [12, с. 193]. На нашу думку, на музичну підготовку вчителя хореографії впливають дисципліни циклу фундаментальної та науково-предметної підготовки:»Історія музики», «Гра на музичному інструменті», «Основи теорії музики», «Аналіз музики в хореографії» тощо.

У наукових дослідженнях серед основних компетенцій майбутнього вчителя хореографії знаходимо музично-інформаційну компетенцію, яка, на думку Т. Медвідь, забезпечує володіння знаннями з теорії та історії музики, необхідними для роботи в хореографічному класі: відчуття метроритму, здатність працювати в ансамблі з іншими танцівниками та концертмейстером, здатність до самостійного пошуку музичного матеріалу в мережі Інтернет, хрестоматіях, навчально-методичних посібниках, уміння його компонувати для певної хореографічної композиції (танцю), уміння працювати із звукозаписувальною та звуковідтворювальною апаратурою. Тобто такі уміння які характеризують музикальність. [9, с. 104]. Погоджуємося з автором, що без цієї складової неможлива професійна діяльність балетмейстера, керівника хореографічного колективу, артиста балету, викладача фахових дисциплін та репетитора. Вважаємо, що музично-інформаційна компетенція майбутнього вчителя хореографії є складовою його музичної культури.

Слід зазначити, що деякі дослідники зосереджують увагу на формуванні музичної культури майбутнього вчителя хореографії. Так, О. Ярошенко [14, с. 27] наголошує на тому, що цей процес є багаторівневим та вимагає відпрацювання відповідного репертуару, дотримання необхідних форм роботи під керівництвом викладача, самостійної роботи під час опанування виконавського-інструментальних або музичного інструмента, музичнотеоретичнихкурсів, шляхом слухового сприйняття та у процесі особистого музикування. Учена наголошує на тому, що однією із складових музичної культури майбутніх вчителів хореографії є рівень сформованості навички читання нот з листа, який передбачений програмними вимогами до навчальної дисципліни «Гра на музичному інструменті».

Інші дослідники [2, с. 346] вважають основою розвитку музичної культури – естетичне сприйняття, а формування потреби в спілкуванні з музикою, естетичного смаку обумовлюється виховною функцією музики, яка впливає на всю емоційну сферу.

Аналіз напрацювань дослідників виявив, що музична культура майбутнього вчителя хореографії виражається через:

– наявність та розвиток музичних задатків та здібностей;

– наявність естетичних позицій особистості, ініціативи, установок на музично-педагогічну діяльність;

– системність та глибинність музичних знань;

– музично-естетичну активність, яка проявляється в уміннях, навичках як необхідних елементах музично-педагогічної творчості;

– розвиток почуттєво-ціннісного відношення та образного мислення, що дозволить орієнтуватися у різнобарв'ї музичних цінностей,формувати такі ціннісні орієнтації: як сприйняття, переживання, оцінка, смак, ідеал та погляди [13, с. 10].

Таким чином, постає ряд педагогічних задач, які сприяють формуванню музичної культури під час професійної підготовки: формування емоційного, усвідомленого й діяльнісно-практичного ставлення до музики на основі її сприйняття та у процесі її виконання [2, с. 346].Приймемо це за один з напрямів удосконалення музичної підготовки майбутніх вчителів хореографії.

Перше завдання, з точки зору Дін Юнь, націлена розвивати емоційний відгук на музику, точність емоційного проникнення в її образну сферу; пробуджувати активне бажання засвоювати знання, набувати уміння і навички, бажання слухати і виконувати музику; виявляти зв'язки музики з життям [2, с. 346]. На нашу думку, формування емоційного ставлення до музики на основі її сприйняття у майбутніх вчителів хореографії спрямоване на влучне емоційне відтворення авторського задуму за допомогою хореографічних рухів.

Друге педагогічне завдання спрямована на набуття досвіду усвідомленого сприйняття творів; вміння застосовувати музичні знання; не тільки відчувати, а й розуміти характер музичних творів та логіку їх розвитку. Ці педагогічні задачі реалізуються системно у комплексі, усвідомлене ставлення до музики формується на основі досвіду її емоційного і образного сприймання, і навпаки.

Формування діяльнісно-практичного ставлення до музики у процесі її виконання спрямовано на формування того компоненту музичної культури, який пов'язаний з формуванням музично-слухових уявлень і виконавських навичок [2, с. 346]. Вважаємо, що без сформованого діяльнісно-практичного ставлення майбутній вчитель хореографії не готовий до творчо-виконавської діяльності через відсутність або недостатню сформованість музично-виконавських вмінь.

При проведенні лекційних занять, вважаємо за доцільне, застосовувати візуалізацією навчального матеріалу у вигляді схем, таблиць, малюнків, презентацій, інфографіки, відеоматеріалів тощо. Ефективним для розвитку творчих здібностей майбутніх вчителів хореографії буде створення при проведенні лекцій проблемних ситуацій або проблемних запитань, які націлять майбутніх вчителів на здобуття нових знань через логічне мислення, узагальнення, раніше вивченого матеріалу, ініціативність. Викладач зобов'язаний для формування музичної культури у майбутніх вчителів залучати їх до високої активності на занятті.

Закріплення теоретичного матеріалу відбувається на практичних роботах. Тематика практичних занять є продовження та поглибленням тематики лекцій та націлена на формування практичних навичок: письмового відтворення буквенних позначенн звуків; запису звуків основних ступенів; розрізнення мажорного та мінорного ладів; визначення розміру, темпу, динаміки твору; відображення ритмічного малюнку; вмінню про тактувати музичний твір; визначити музичну форму твору; музично-хореографічного аналізу; добору музичного супроводу; визначення кон-

структивних закономірностей музичних творів і узгодженню їх з системою рухів у танці тощо.

На нашу думку, ефективному формуванню музичної культури на практичних заняттях буде сприяти індивідуалізований підхід до кожного студента та організація групової роботи із застосуванням методів «мозкового штурму»,за допомогою якого викладач спонукає студентів висловлювати за короткий проміжок часу якомога більше варіантів вирішення проблемного питання, методу case-study, який дозволяє спільними зусиллями колективу розв'язувати змодельовану або реальну проблему через обговорення та висвітлення поглядів на проблему кожного з студентів,або ділової гри, який у формі ігрової ситуації спрямовує студентів на необхідність прийняття рішень. Метод «мозкового штурму» буде доречним під час колективного обговорення тем, наприклад «Сучасні тенденції розвитку української та світової музики в хореографії». Методу case-study дозволяє спільними зусиллями колективу розв'язувати змодельовану або реальну проблему через обговорення та висвітлення поглядів на проблему кожного з студентів. Застосування даного методу може бути задіяне під час музично-хореографічного аналізу.

Для створення емоційної та творчої атмосфери заняття викладачу варто застосовувати у освітньому процесі методи стимулювання музичної діяльності – уміння виражати своє відношення до музичного твору образним словом, мімікою, жестами [3, с. 18].

Погоджуємося з Т. Благовою, що важливою умовою ефективності практичних та лабораторних занять є така організація діяльності студентів, яка б стимулювала їх до подальшої поглибленої самостійної роботи, активізувала їхню розумову діяльність [1, с. 73].

З метою оптимізації самостійної роботи студентів викладач не тільки визначає конкретні навчальні завдання, а й складає інструктивно-методичні матеріали до їх виконання, методичні рекомендації, пропонує список необхідної літератури, навчальні відеоматеріали [6, с. 228]. Викладач формулює критерії оцінювання самостійної роботи, які мають бути чіткими,відповідну кількість балів за виконану роботу та пропонує для ознайомлення студентам перед виконанням завдань.

Для зручної організації самостійної роботи студентів з дисциплін музичної підготовки вважаємо раціональним створення інформаційного освітнього середовища, яке буде об'єднувати навчальні матеріали до лекційних, практичних, лабораторних занять та самостійної роботи. Організація таким чином освітнього процесу музичної підготовки майбутніх вчителів хореографії сприятиме формуванню їх музичної культури.

Висновки. Підсумовуючи необхідно зазначити, що аналіз проблеми музичної підготовки майбутнього учителя хореографії свідчить про те, що основними шляхами удосконалення музичної підготовки майбутніх учителя хореографії є: розробка і структурування змісту музичної підготовки в межах дисциплін навчального плану; раціональний добір організаційних форм, методів та засобів для ефективного формування музичної культури; організація методичних матеріалів підтримки циклу фундаментальної та науково-предметної підготовки у вигляді електронного освітнього середовища; дотримання та розв'язання в освітньому процесі задач формування емоційного, усвідомленого та діяльнісно-практичного ставлення до музики на основі її сприйняття та у процесі її виконання.

Перспективами подальших досліджень є: визначення та обґрунтування педагогічних умов удосконалення музичної підготовки майбутнього вчителя хореографії.

Список літератури:

1. Благова Т. О. Особливості професійної підготовки майбутніх учителів-хореографів у системі педагогічної освіти / Т. О. Благова // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Випуск 50. – Житомир: ЖДУ, 2010. – С. 72-76.
2. Дін Юнь. Сучасні погляди на проблему формування музичної культури молодших школярів / Дін Юнь // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – 2015. – Вип. 53. – С. 341-347.
3. Дорошенко Т. Методи навчання сприйняття музики / Т. Дорошенко // Початкова школа. – 2003. – № 6. – С. 18-20.
4. Інформаційний пакет мистецького факультету Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Режим доступу: http://www.kspu.kr.ua/download/inf_paketi/inf_paket_mistetskiy.pdf
5. Кремень В. Г. Проблеми якості української освіти в контексті сучасних цивілізаційних змін // Український педагогічний журнал. – 2015. – № 1. – С. 8-15.
6. Лекції з педагогіки вищої школи: навч. посіб. / [за ред. В. І. Лозової]. – Х.: Освіта. Виховання. Спорт, 2006. – 496 с.
7. Макарова Л. Н. Требования к компетентностной модели будущего хореографа / Л. Н. Макарова, М. Н. Юрьева // Высшее образование сегодня. –2010. – № 4. – С. 50-53.
8. Медвідь Т. Актуальні проблеми підготовки майбутніх хореографів / Т. Медвідь // Сучасні стратегії розвитку хореографічної освіти: матеріали ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (Умань, 16 -17 травня 2015 р.) / ред. кол.: О. В. Дудник, Л. М. Андрощук. – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2015. – С. 62-65.
9. Медвідь Т. Компетентнісний підхід як основа сучасного процесу підготовки майбутнього хореографа у вищій школі / Т. Медвідь // Професійна мистецька освіта і художня культура: виклики ХХІ століття. ІІ Міжнародна науково-практична конференція, 14-15 квітня 2016 р. – Київ: Київ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2016. – С. 100-108.
10. Митакович Л. А. Подготовка будущих педагогов-хореографов к решению профессиональных задач / Л. А. Митакович // Известия рос. пед. ун-та им. А. И. Герцина. – 2009. – Вип. 16. – С. 185-189.
11. Спінул І. Теоретичні підходи до інтерпретації професійної компетентності майбутнього вчителя хореографії / І. Спінул // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. – 2011. – Вип. 101. – С. 271-278.

12. Тарасюк А. М. Професійна підготовка майбутніх учителів хореографії до роботи у позашкільних закладах освіти / А. М. Тарасюк // Педагогічний альманах. – 2012. – Вип. 13. – С. 191-195.
13. Тельчарова Р. А. Уроки музыкальной культуры / Р. А. Тельчарова. – М.: Просвещение, 1991. – 158 с.
14. Ярошенко О. М. Читання нот з листа на початковому етапі музичної підготовки вчителя хореографії / О. М. Ярошенко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – 2010. – Вип. 9. – С. 27-31.

Хэ Сюэфэй
Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МУЗЫКАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ ХОРЕОГРАФИИ

Аннотация
В статье рассмотрено особенности музыкальной подготовки будущих учителей хореографии, определено, что дисциплины цикла фундаментальной и научно-предметной подготовки, такие как: «Игра на музыкальном инструменте», «Основы теории музыки», «Анализ музыки в хореографии» создают условия для качественной музыкальной подготовки будущих учителей хореографии; исследовано, что формирование эмоционального, осознанного и деятельно-практического отношения к музыке на основе ее восприятия и в процессе ее выполнения происходит с помощью рационального подбора организационных форм, методов, средств и представление методических материалов поддержки цикла фундаментальной и научно-предметной подготовки.
Ключевые слова: будущий учитель хореографии; музыкальная культура; музыкальная подготовка; музыкально-информационная компетенция.

He Xuefei
National Pedagogical University named after M.P. Dragomanova

WAYS TO IMPROVE MUSICAL TRAINING OF A FUTURE TEACHER OF CHOREOGRAPHY

Summary
The research paper deals with the features of musical training of future teachers of choreography. It is found that the disciplines of basic as well as scientific and subject training, such as «Playing a Musical Instrument», «Fundamentals of Music Theory», «Analysis of Music in Choreography» create conditions for quality musical training of future teachers of choreography. It is studied that the formation of emotional, conscious, action-and-practical attitude to music based on its perception and in the process of its implementation is carried out through the rational selection of organizational forms, methods, means and presentation of educational materials to support the cycle of basic as well as scientific and subject training.
Keywords: future teacher of choreography; musical culture; musical training; music and information competence.

УДК 378/316.445

УПРАВЛІННЯ КАР'ЄРОЮ ДОСЛІДНИКА В УМОВАХ АВТОНОМІЇ УНІВЕРСИТЕТУ

Чорнойван Г.П.
Інститут вищої освіти
Національної академії педагогічних наук України

У статті зазначено, що в умовах автономії університету особливого значення набуває управління на всіх етапах розвитку кар'єрою дослідників. Акцентовано увагу на ключових завданнях університету, що полягають в набутті ним статусу дослідницького, посиленням частки науково-дослідних робіт та розробок, створенні сприятливих для цього матеріально-технічних умов та дослідницьких лабораторій; збільшення кількості дослідників на ранній стадії кар'єри (PhD) в університеті. Об'єднання ВНЗ у консорціуми із залученням до взаємодії наукові установи, бізнесові структури та міжнародних партнерів сприятимуть забезпеченню високого рівня інтернаціоналізації та співпраці з Європейським дослідницьким простором.
Ключові слова: автономія університету, доктор філософії (PhD), дослідник, дослідницька лабораторія, дослідницький університет, Європейський освітньо-дослідницький простір, наукова установа, рада молодих вчених, управління кар'єрою дослідника.

Постановка проблеми. Трансформаційні чинники перебудови вищої освіти і науки в Україні, потреби у висококваліфікованих і компетентних працівниках на ринку праці, породили суспільну потребу управління процесом становлення дослідників й перспектив подальшого впровадження результатів досліджень. Це потребує створення оптимальних умов праці, вдосконалення матеріального оснащення робочих місць, налагодження співпраці з провідними дослідницькими центрами світу для реалізації потенціалу кожної особистості, для розкриття глибин наукового пошуку й кар'єрного зростання дослідника. До останнього часу пріоритет у дослідженнях віддавався державним формам управління якістю освіти, тому більш демократичний підхід, заснований на університетській автономії і здатний забезпечити більший ефект, потребує досліджень і аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Управління кар'єрою дослідника є недостатньо досліджуваною проблемою у вітчизняній педагогічній науці. Окремі її аспекти розглянуті у вітчизняних та закордонних працях [1; 4; 6; 8; 12-13].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи, що в документах Європейської комісії [11-13] цьому питанню приділено особливу увагу (визначено основні дефініції, статус дослідника, зазначено права та обов'язки, державна (приватна, університетська) підтримка впродовж дослідницької діяльності, участь у проектах тощо) потребує дослідження проблема розвитку кар'єри дослідника в Україні, зокрема відразу після отримання наукового ступеня.

Метою статті, на основі зарубіжного досвіду і першого досвіду провідних університетів України, є розроблення та запровадження підсистеми управління кар'єрою дослідника в умовах реалізації у ВНЗ України університетської автономії.

Виклад основного матеріалу. Законом України «Про вищу освіту» університетам надано досить широку автономію. Зокрема, у ст. 1 визначено, що «автономія вищого навчального закладу – самостійність, незалежність і відповідальність вищого навчального закладу у прийнятті рішень стосовно розвитку академічних свобод, організації освітнього процесу, наукових досліджень, внутрішнього управління, економічної та іншої діяльності, самостійного добору і розстановки кадрів у межах, встановлених цим Законом» [2, ст. 1].

Відповідно до зазначеної статті, університетам надається самостійність, незалежність і відповідальність у прийнятті рішень стосовно різного роду діяльності [ст. 1]. Чи насправді ця норма Закону може надати вільного диханню університетам у «автономному русі»? У нас виникають певні сумніви, адже надаючи ВНЗ право на автономію Закон одночасно обмежує її певними межами. І це в той час, коли суттєвим недоліком вітчизняних ВНЗ залишається надмірне державне адміністрування основних напрямів їх діяльності, насамперед з боку Міністерства освіти і науки України (МОН). На наш погляд, законодавче визначення автономності ВНЗ не відповідає основним положенням «Великої Хартії університетів» [13], а також принципам щодо автономності європейських закладів вищої освіти. Збереження існуючої залежності закладів вищої освіти, особливо університетів, від органів державної влади зменшує ефективність їхньої діяльності: не сприяє усуненню дисбалансу між попитом та пропозицією на кваліфікованих фахівців на сучасному ринку праці України та шкодить міжнародному іміджу вітчизняної вищої освіти [6]. Важливо зрозуміти, що в умовах економічного колапсу держави вийти з кризи допоможе країні – насамперед, підсилення фінансових витрат на науку та дослідження, створення потужних дослідницьких центрів та лабораторій з інновацій і розробок, відкриття всіх можливих каналів для розвитку ініціативи вищих навчальних закладів.

Важливим резервом підвищення якості роботи ВНЗ є забезпечення їхньої незалежності в управлінні кар'єрою дослідників. Це передбачає акцентування уваги на високопрофесійному науково-педагогічному складі університету, розвитку дослідницьких лабораторій, підвищенні якості підготовки докторських дисертацій, покращенні співпраці університетів з підприємницькою сферою та ринком праці у працевлаштуванні випускників, створенні умов для кар'єрного зростання дослідників як в межах ВНЗ так і поза ним, забезпеченні умов для мобільності дослідників тощо. Реалізація вище перелічених завдань потребує як управлінської так і фінансової автономії університетів.

© Чорнойван Г.П., 2016

Аналізуючи закордонний досвід фінансової автономії університетів, О. Воробйова [1] відзначила, що найбільшу автономність поміж країн ЄС ВНЗ мають у Великобританії, а безсумнівним світовим лідером є США. Є дві моделі університетської автономії: ліберальна (США, Великобританія, Канада) та центристська (Франція, Німеччина, Росія, Україна). Серед своєї групи країн Україна значно відстає у запровадженні автономії університетів. Очевидно, що варто більш глибоко усвідомити потребу у цьому аспекті та сприймати ВНЗ як незалежний центр підготовки висококваліфікованих фахівців, що здатний на високому рівні реалізувати наукові та науково-дослідницькі проекти, створювати розробки та поширювати інновації [1].

Університету необхідна незалежність і в управлінському аспекті. Ключовими в цьому процесі мають виступити студентське самоврядування, ради молодих дослідників, спілки Почесних докторів університету та фахівці із провідних університетів світу. Такий інструмент управління сприяє відкритості та демократичності, яка нині вкрай необхідна вищим навчальним закладам та науковим установам України.

Поряд з цим, постають проблеми управління кадрами, працевлаштування студентів і випускників, продовження їх професійної та дослідницької кар'єри в стінах рідного закладу освіти, залучення їх до проектів та отримання грантів, сприяння мобільності дослідників та їх стажуванню у вітчизняних і закордонних закладах.

Аналіз офіційних сайтів університетів, які займають перші три позиції країни за Консолідованим рейтингом ВНЗ України-2015 щодо кар'єри та працевлаштування випускників показав, що до цих питань посилюється увага.

На сайті Київського національного університету ім. Т. Шевченко, який перший в рейтингу, є рубрика «працевлаштування студентів», в якій вказані перелік вакансій та інші мережі пошуку роботи, також зазначено дати днів кар'єри у КНУ-2016, перелік вакансій від роботодавців, програми стажування тощо.

Акцентовано увагу на приєднані університету до Європейської мережі підприємництва – EEN (Enterprise Europe Network), яка складається з представників бізнесу та державних установ, наукових організації і налічує майже 600 партнерів з 52 країн світу, 4000 досвідчених спеціалістів. Європейська мережа підприємництва пропонує широкий спектр послуг: отримання доступу до ринкової інформації, вирішення юридичних питань, визначення потенційних бізнес-партнерів у Європі, підтримка інновацій та трансферу технологій.

Серед основних послуг, що представлені в мережі є:

– надання практичної інформації щодо ринкових можливостей, європейського законодавства, допомога підприємцям у пошуку бізнес-партнерів з використанням власної бази даних з бізнеса технологічного співробітництва й міжнародної співпраці.

– розвиток дослідницької та інноваційної компетенцій підприємств шляхом підтримки утворення синергій з дослідниками та науково-дослідницькими установами, сприяння технологічному співробітництву та організація різнонітних заходів налагодження зв'язків (форуми, платформи, конференції, семінари тощо);

– участь у дослідницьких програмах та отриманні фінансування, зокрема за 7 Рамковою програмою ЄС з підтримки досліджень та технологічного розвитку (FP7) [7].

Досить активно проводить свою діяльність створена у 2014 р. Рада молодих вчених Київського національного університету ім. Т. Шевченко [5]. Серед проектів молодих вчених відзначимо «Проект положення про постдокторантуру» та ідея створення Інституту постдокторантури.

Створення такої інституції є вкрай необхідною, насамперед для молодих науковців. Поняття «постдокторантура» відповідає кращим світовим практикам, які спрямовані на залучення до дослідницької діяльності в межах наукових проектів молодих дослідників, які нещодавно захистили дисертації в інших установах. Внутрішня мобільність та працевлаштування після отримання наукового ступеню вчених забезпечить по-перше їх кар'єрне зростання, по-друге обмін напрацюваннями та ідеями з новим колективом, по-третє, постдокторантура відкриває для дослідника можливість займатися й надалі наукою в академічному середовищі.

На сайті другого за рейтингом Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна увагу привертає «Програма розвитку Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна на 2010-2020 рр.» [9]. Сьомий розділ цієї програми присвячений посиленню кадрового потенціалу університету. В ньому передбачаються такі кроки:

– удосконалення механізмів підвищення мотивації діяльності та безперервного професійного зростання науково-педагогічних працівників і науковців та додержання оптимальних вікових пропорцій,

– забезпечення спадкоємності кадрового потенціалу науково-педагогічних працівників університету та притоку талановитої молоді.

Для реалізації цих кроків призначено такі заходи:

– введено посади асистентів-стажистів для підготовки науково-педагогічних працівників та аспірантів;

– стажування осіб на відповідних посадах,

– залучення до вступу в аспірантуру та докторантуру обдарованих студентів і молодих науковців;

– моральне і матеріальне стимулювання за результатами роботи відповідно до індивідуальних рейтингів;

– розвиток систем підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників шляхом стажування, тренінгів, шкіл майстерності, майстеркласів та відкритих лекцій.

Окрема рубрика на сайті присвячена студентському життю: самоврядування, інформація про кращих студентів по факультетах, центр працевлаштування студентів та випускників, спорт, здоров'я й консультації студентів.

Значну увагу Харківський університет приділяє роботі Центру працевлаштування студентів та випускників [9]. Це самостійний структурний підрозділ університету, який створено в 2011 р. за ініціативою Студентської навчальної ради уні-

верситету. Центр створює необхідні умови для вдалого старту та розвитку кар'єри студентами. Основні напрямки його роботи:

– організація кар'єрних заходів: ярмарки вакансій, тижнів кар'єри, презентацій роботодавців, тренінгів тощо;

– співпраця із роботодавцями та оновлення навчального процесу;

– реалізація неформальних освітніх ініціатив: Karazin HR School тощо.

Особлива увага звертається на логічність і повноту подання інформації, зручності користування пошуковою системою на персональному сайті центру. Він складається із ключових рубрик: головна (загальна інформація про центр), роботодавцю, студенту (випускнику), партнери, інформація про центр та вакансії, які постійно оновлюються. Роботодавцям надається можливість презентувати свою компанію в університеті, брати неопосередковану участь у спеціалізованих кар'єрних заходах, взаємодіяти в освітньому процесі. Окремо по кожному факультету вказані статистичні дані працевлаштування випускників по роках та за місцем роботи. Ці дані дозволяють прослідкувати динаміку працевлаштування та визначити ті галузі, яким надається перевага.

Реалізації лідерського, творчого та наукового потенціалу студентів, аспірантів та їх участі у науково-дослідних програмах, що виконуються у ВНЗ сприяє створене Студентське наукове товариство університету (СНТ). Воно об'єднує студентські наукові товариства 20 факультетів, до яких входять студенти, що займаються науковою роботою на кафедрах та факультетах університету; виступають ініціаторами та співорганізаторами проведення в університеті науково-практичних конференцій всеукраїнського та міжнародного рівня, інтеграційних форумів молодих вчених; беруть участь у різноманітних наукових конференціях, олімпіадах, конкурсах та грантових програмах; працюють у гуртках за науковими інтересами, створюючи комунікативні та інформаційні осередки у студентському середовищі; беруть активну участь у громадському житті університету.

Пріоритетними завданнями СНТ визначено:

– забезпечення і захист прав та інтересів студентів, зокрема, стосовно організації освітнього процесу і проведення наукової роботи;

– пошук та підтримка талановитих дослідників серед студентів;

– сприяння формуванню умов для розкриття наукового та творчого потенціалу студентів та аспірантів, формування особистості дослідника, сучасного вченого з широким світоглядом;

– популяризація наукової діяльності у студентських колах;

– створення творчих колективів, студентських наукових секцій з метою реалізації науково-дослідного потенціалу студентів та молодих вчених;

– проведення наукових конференцій, читань, семінарів, круглих столів тощо серед студентів і молодих вчених за участю представників інших вищих навчальних закладів та науково-дослідних центрів;

– участь у міжнародних, загальноукраїнських, міжрегіональних, регіональних та інших студентських проектах, конкурсах, конференціях тощо;

– підтримка наукових контактів з іншими студентськими науковими товариствами вищих навчальних закладів м. Харкова, України та зарубіжжя;

– організація та розвиток міжвузівського й міжнародного наукового та культурного співробітництва;

– інформаційно-видавнича діяльність.

У третьому за рейтингом Національному технічному університеті України «Київський політехнічний інститут» також створено Центр розвитку кар'єри студентів та випускників університету [10]. Співробітники Центру встановлюють контакти із потенційними роботодавцями для формування масиву тимчасових і постійних робочих місць для проходження виробничої та переддипломної практик; проведенням тренінгів, презентацій, семінарів та консультацій з питань кар'єри, виставкової діяльності; перелік вакансій, міжрегіональним та міжнародним співробітництвом.

Традиційним заходом у діяльності Центру є проведення двічі на рік Ярмарку вакансій «Робота для тебе». Участь в Ярмарку беруть провідні вітчизняні та іноземні підприємства й організації, які зацікавлені у працевлаштуванні перспективних студентів та молодих спеціалістів. Під час Ярмарку студенти та випускники мають можливість ознайомитись з діяльністю компаній, дізнатись про наявні вакансії, отримати інформацію про відкриті програми з працевлаштування, стажування, проходження практики тощо [10].

Аналіз інформації з сайтів університетів, які займають три перші позиції в Консолідованому рейтингу свідчить, що вітчизняні ВНЗ стали більш активно займатися проблемами управління кар'єрою дослідника. Але слід йти далі. Доцільно, використовуючи досвід кращих університетів світу, в яких управління кар'єрою визначено пріоритетним завданням і регулюється на всіх рівнях, створювати спеціальні комплексні програми управління дослідницькою кар'єрою.

Розглянемо, зокрема, до досвіду Великої Британії, де ефективно діють в цьому напрямку, як Національний конкордат для підтримки розвитку кар'єри [11], так і окремі університети.

Кембриджський університет розробив спеціальний Проект управління дослідницькою кар'єрою (далі – Проект) [12]. Цей документ спирається на Європейську хартію дослідників [13], існуючі процеси в університеті та підтверджується практикою застосування по всій Великобританії. Він містить чіткі мінімальні стандарти, які є досить гнучкими для адаптації їх до потреб дослідницьких спільнот кафедр, факультетів, інститутів і центрів. Проект визначає політику університету щодо зайнятості та управління кар'єрою дослідників й побудований на основі п'яти принципів:

– університет вибирає і залучає дослідників з найбільшим потенціалом для досягнення досконалості наукових досліджень;

– дослідники є важливими учасниками і основними вкладниками в успіх університету з досліджень;

– дослідники повинні бути організованими, витривалими, адаптованими і гнучкими у все більш різноманітному, мобільному, глобально-

му і дослідницькому середовищі. Особистісний і кар'єрний розвиток дослідників визнається і підвищується на всіх етапах кар'єри. Відповідальність за це розподіляється між окремими особами і університетом. Дослідники повинні брати активну участь у розвитку своєї кар'єри;

– рівність і різноманітність сприятиме покращенню управління при наборі і кар'єрі дослідників;

– університет працюватиме з ключовими стекхолдерами в секторі проведення регулярних і колективних оглядів прогресу у зміцненні привабливості і стабільності дослідницької кар'єри у Великобританії.

Особливого значення для ефективного управління розвитком кар'єри дослідників, набуває робота щодо поширення інформацією про те, які навички і досягнення їм необхідні для роботи. Дослідники повинні шукати можливості для отримання нових навичок на основі досвіду, шляхом участі в конференціях і академічних проектах, а також навчання. Відповідно до політики університету у працевлаштуванні працівників за строковими контрактами, дослідники отримують своєчасно інформацію про фінансування їх посад та проекту вцілому, а також про перспективи майбутньої зайнятості після закінчення контракту. При цьому керівники дослідницького проекту забезпечують належну підтримку молоді в їх професійному зростанні [9; 12; 13].

У ході науково-дослідної роботи дослідники активно заохочуються шукати можливості для подальшого розвитку навичок, знань і досвіду, зокрема, вони залучаються до управління науковими дослідженнями (бюджету та управління проектами), навчання, підготовки публікації та виступів на конференціях, інформаційної діяльності. Вони готують наукові пропозиції, пропонуючи нові можливості для дослідження і джерел фінансування, а також відвідують відповідні курси. Діапазон підтримки розвитку кар'єри є найбільш доступним для дослідників на ранній стадії. Їм рекомендується зареєструватися в Службі підтримки кар'єри якомога швидше, щоб дізнатися про діапазон кар'єрних шляхів, які відкриті для наукових співробітників, в рамках вищої освіти як в приватному, так і державному секторах. Персоналізовану допомогу можна отримати у консультантів з кар'єри для науково-дослідного персоналу [12].

Дослідникам пропонується в повній мірі брати активну участь в житті університету та його відділеннях, дослідницькій групі або відповідній академічній мережі, відвідувати відомчі наради співробітників або стати їх учасником. Дослідники, які після закінчення поточного контракту бажають продовжити свою кар'єру в Кембриджському університеті мають підтримку у керівництва та відділу кадрів при спробі знайти альтернативну роботу.

Варто відзначити ставлення у Великій Британії до наукової молоді, яке базується на повазі та підтримці як з боку держави, так і окремого університету. Зрощення високопрофесійної молоді в науково-дослідницькій сфері слугуватиме тому, що країна матиме потужні дослідницькі інституції, займатиме найкращі позиції у світових рейтингах, матиме економічний розвиток. Наприклад, якщо дослідника після закінчення проекту не влаштовує жодний варіант із запропонованої йому роботи, він має право знаходитися в «резерві» університету із збереженням оплати праці.

Висновки і пропозиції. Зважаючи на трансформаційні процеси які нині відбуваються в сфері вищої освіти та ВНЗ України, особливої уваги заслуговує управління кар'єрою дослідників, як невід'ємної ланки підвищення престижу науки. З огляду на проведене дослідження сайтів провідних університетів України щодо їх позицій у сприянні кар'єрі дослідників виявлено значний прогрес. В основному ініціатива походить від самих молодих науковців щодо створення проектів, подання заявок на гранти, пошук місць працевлаштування тощо.

Якість роботи ВНЗ полягає у забезпеченні їхньої автономії. Акцентування уваги на високопрофесійному науково-педагогічному складі університету, розвитку дослідницьких лабораторій, підвищенні якості підготовки докторських дисертацій, покращенні співпраці університетів з підприємницькою сферою та ринком праці у працевлаштуванні випускників, створенні умов для кар'єрного зростання дослідників як в межах ВНЗ так і поза ним, забезпеченні умов для мобільності дослідників тощо. Реалізація вище перелічених завдань потребує нагальних як управлінських, так і фінансових ініціатив університетів. В цьому аспекті, пропонуємо звернути увагу на європейський досвід, зокрема щодо відповідальності по відношенню до суспільства, включаючи підтримку дослідників у виконанні ними поставлених обов'язків для проведення досліджень, управлінні дослідницькою кар'єрою, що прописано у статутних документах та виконується європейськими університетами.

Список літератури:

1. Воробйова О. П. Закордонний досвід фінансової автономії у системі вищої освіти / О. П. Воробйова // Вища освіта України: теоретичний та науково-методичний часопис. – 2014. – № 1. – Дод. 1: Наука і вища освіта. – С. 237-240.
2. Закон України «Про вищу освіту» зі змінами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18
3. Консолідований рейтинг ВНЗ України 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.osvita.ua/vnz/rating/25712/
4. Котєнєва Ю. М. Про актуальність формування професійної кар'єри майбутнього вчителя / Ю. М. Котєнєва // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.stattionline.org.ua/pedagog/104/18502-pro-aktualnist-formuvannya-profesijno%D1%97-kar-yeri-majbutnogo-vchitelya.html
5. Положення про Раду молодих вчених Київського національного університету ім. Т. Шевченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rmn.knu.ua/regulations-rmn/

6. Реалії та проблеми модернізації вітчизняної вищої школи у контексті Болонського процесу (університетська автономія) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/monitor/Juni/7.htm
7. Сьома Рамкова програма ЄС з підтримки досліджень та технологічного розвитку (FP7) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://portal.enterprise-europe-network.ec. europa.eu/
8. Чорнойван Г. П. Кар'єра дослідника в системі вищої освіти України: проблеми та перспективи / Г. П. Чорнойван // Вища освіта України: теоретичний та науково-методичний часопис. – 2015. – № 2 (дод. 1). – С. 84-88. – Тем. вип.: Наука і вища освіта.
9. Центр працевлаштування студентів та випускників Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://career.karazin.ua
10. Центр розвитку кар'єри студентів та випускників університету Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kpi.ua/rabota
11. Concordat to Support the Career Development of Researchers, 2008). – URL: https://www.vitae.ac. uk/policy/vitae-concordat-vitae-2011.pdf
12. Employment and career management scheme for researchers / University of Cambridge. – URL: – http://www.cam.ac. uk/sites/www.cam.ac. uk/files/research/ecm.pdf
13. The European Charter for Researchers, 2005. – URL: http://ec. europa.eu/euraxess/pdf/brochure_rights/am509774CEE_EN_E4.pdf

Чорнойван А.П.
Институт высшего образования
Национальной академии педагогических наук Украины

УПРАВЛЕНИЕ КАРЬЕРОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЯ В УСЛОВИЯХ АВТОНОМИИ УНИВЕРСИТЕТА

Аннотация
В статье отмечено, что в условиях автономии университета особенного значения приобретает управление карьерой исследователей на всех этапах развития. Акцентировано внимание на ключевых заданиях университету, что заключаются в приобретении им статуса исследовательского, усилением части научно-исследовательских работ и разработок, создании благоприятных для этого материально-технических условий и исследовательских лабораторий; увеличение количества исследователей на ранней стадии карьеры (PhD) в университете. Объединение университетов у консорциумы с привлечением к взаимодействию научные учреждения, бизнесовые структуры и международных партнеров будут способствовать обеспечению высокого уровня интернационализации и сотрудничества в Европейском исследовательском пространстве.
Ключевые слова: автономия университета, доктор философии (PhD), исследователь, исследовательская лаборатория, исследовательский университет, Европейское исследовательское пространство, научное учреждение, совет молодых ученых, управления карьерой исследователя.

Chornoivan G.P.
Institute of Higher Education
of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine

INVESTIGATOR CAREER MANAGEMENT UNDER UNIVERSITY AUTONOMY

Summary
In the article states that indicated that in the conditions of autonomy of university of the special value acquires a management the career of researchers on all stages of development. Attention is accented on key tasks to the university, granting him the status of research, strengthening of part of research works and developments, the creation of to this material and technical conditions and research laboratories; increase of amount of researchers on the early stage of career (PhD) in an university. Association of Universities in consortia with scientific establishments, business structures and international partners will assist providing of high level of internationalization and collaboration in European Research Area.
Keywords: autonomy of university, Ph.D, researcher, research laboratory, research university, European Research Area, scientific establishment, advice of young scientists, managements by the career of researcher.

УДК 37.018.32

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ВИХОВАНЦІВ ДИТЯЧИХ ЗАКЛАДІВ ДЕРЖАВНОЇ ОПІКИ

Чумак Л.В.
Донбаський державний педагогічний університет

У статті досліджуються та аналізуються психолого-педагогічні особливості розвитку та формування особистості вихованців дитячих закладів державної форми опіки та їх вплив на процеси соціалізації та соціальної адаптації вихованців.
Ключові слова: діти-сироти, депривація, соціалізація, соціальна адаптація, виховання, дитячі будинки, школи-інтернати.

Постановка проблеми. Державна політика стосовно дітей та молоді, що є сиротами або позбавленими батьківського піклування, повинна бути спрямована на створення умов для розвитку та соціального захисту, що сприятиме формуванню їх як повноцінних громадян нашого суспільства.

Сьогодні державні закони гарантують права сиріт на матеріальне забезпечення, освіту та професійну підготовку.

Все це свідчить про те, що проблема соціального виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, не залишається поза увагою, але її вирішення потребує певних зусиль з боку науковців, державних та громадських установ і суспільства в цілому.

У літературі, що стосується проблеми виховання дітей поза природної сім'єю, розглядаються питання психолого-соціологічних аспектів виховання у дитячих державних опікунських закладах.

Ця проблема була предметом дослідження таких науковців, як О. Антонова-Турченко, М. Аралова, Я. Гошовський, Л. Волинець, Н. Дементьєва, І. Дубровіна, І. Залисіна, Т. Землянухіна, Н. Комарова, В. Кондрашин, М. Лісіна, С. Мещерякова, В. Мухіна, Г. Прихожан, Г. Рузська, Н. Толстих, В. Яковенко та ін.

Метою статті є дослідження та аналіз психолого-педагогічних особливостей розвитку і формування особистості дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, що виховуються у дитячих закладах державної опіки, та вплив цих особливостей на процеси соціалізації та соціальної адаптації.

Виклад основного матеріалу. Умови державного закладу опіки є деприваційними. Депривація відгороджує дитину, що виховується у закритому державному закладі від соціокультурних зв'язків з навколишнім середовищем, уповільнює та ускладнює процес формування її особистості, процес інтеграції у соціум.

І. Пеша [7] у своєму дослідженні розподіляє негативні фактори, які затримують психічний розвиток та соціальне становлення вихованця інтернатного закладу, на такі групи: емоційні (або психотравмуючі) проблеми, соціальні проблеми, економіко-територіальні проблеми.

До емоційних вона відносить відсутність спілкування з біологічною матір'ю, деформацію родинних зв'язків, дефіцит любові, ласки та уваги; замкнутість кола спілкування, регламентацію проведення часу, жорстоке відношення з боку персоналу та дітей у колективі, несформоване «Я», підвищене почуття тривожності, відчуття ворожості соціуму, закомплексованість, відсутність диференційного підходу до дітей з боку вихователів, відсутність свободи вибору.

До соціальних, на її думку, належать: деформований соціальний особистий досвід, соціальна незахищеність після виходу із закладів опіки, відсутність матеріальної та моральної підтримки; велика опікуваність з боку вихователів, відсутність соціальних навичок власного життя, відсутність навичок вирішення власних проблем з офіційними структурами, неспроможність протидіяти негативному сторонньому впливу, погана спадковість (наркоманія, алкоголізм, психічні захворювання батьків)що негативно впливає на стан здоров'я.

Економіко-територіальні проблеми полягають в економічній депривації – діти не мають власних заощаджень, відсутності досвіду розпоряджатися грошима; відсутності особистого простору (власної кімнати, місця, де можна усамітнитися); постійному перебуванні у вузькому комунікаційному просторі; відсутності власних речей (крім одягу і предметів особистої гігієни).

Вплив великої кількості деприваційних та психотравмуючих факторів викликає захисну реакцію. На думку С.Бадори, це виникнення механізмів захисту у вигляді таких форм емоційного реагування, як фантазування, вживання наркотиків, пияцтво, внутрішня ізоляція, різні форми агресії. Хибність таких механізмів полягає у тому, що вони ніяк не змінюють саму ситуацію, а є лише прикладами охоронної або пристосувальної поведінки [2].

На жаль, у суспільстві сформовано певне ставлення до дитини-сироти. По-перше, поняття «дитина-сирота» викликає негативну реакцію, як на когось безпорадного, бідного, небезпечного, голодного. Тобто, сиротою треба опікуватися, але бажано на відстані, у закритому закладі.

Формуванню такої позиції суспільства сприяють і засоби масової інформації, які дуже часто зображують вихованців інтернатних закладів у вигляді «бідних сиріт», намагаючись викликати почуття милосердя у потенційних спонсорів. Це поглиблює погляд суспільства на цих дітей як на неповноцінних членів суспільства.

Сукупність цих умов та факторів сприяє формуванню особливих рис характеру, пояснює особливості психічного розвитку вихованців інтернатних закладів.

У дитини, яка виховується у державному опікунському закладі, розвиток всіх аспектів «Я»

© Чумак Л.В., 2016

(уявлення про себе, самооцінка, ставлення до себе та ін.) суттєво відрізняються від розвитку їх у дитини, що виховується у сім'ї.

Дослідження вітчизняних і зарубіжних педагогів і психологів дозволяють стверджувати, що у депривaційних умовах інтернатного закладу розвиток образу «Я» уповільнюється та деформується. Це стосується й такого важливого аспекту, як формування статєворольових особливостей та психосексуальної ідентичності, оскільки саме сім'я виступає як модель, де діти одержують зразки чоловічої та жіночої поведінки, зразки сімейних відносин [4].

Вихованців інтернатних закладів характеризує, з одного боку, орієнтація на створення сім'ї як найважливішої життєвої цінності, з іншого – несформованість системи уявлень щодо шляхів становлення шлюбно-сімейних взаємин, неготовність до постановки реальних життєвих цілей, освітніх і професійних планів та недостатнє усвідомлення власних можливостей та особистісних ресурсів для виконання сімейних ролей.

Дослідження свідчать, що уявлення вихованців шкіл-інтернатів про ідеал чоловіка та жінки є специфічними. Для них характерна ідеалізація відносин у сім'ї та образу сім'янина. Позитивна модель неконкретна та розпливчаста [6].

У дітей з інтернатних закладів обмежені можливості для адекватної статевої ідентифікації. Це негативно впливає на структуру еталонів мужність – жіночність.

Деформовані статєворольові уявлення є однією з причин недостатньої підготовленості вихованців до сімейного життя.

Діти, що виховуються в інтернатному середовищі у своїй більшості не мають позитивного зразку у відносинах «батьки – батьки» та «батьки – діти». А існуюча система виховання не завжди в змозі їм допомогти.

Вихованці інтернатних закладів, маючи труднощі з ідентифікацією з батьками, шукають зразки серед працівників закладу. Але така ідентифікація є поверховою. Справжня ідентифікація може відбуватися тільки за умови наявності глибоких зв'язків та прийняття від іншої особи її системи цінностей.

Як свідчать дослідження, випускники інтернатних закладів переживають великі труднощі у створенні власних сімей. Відсутність звички до сімейного укладу призводить до конфліктів з батьками чоловіка або дружини, а також до кризи в особистих сімейних стосунках.

Щодо бачення майбутнього, то відсутність прикладів не дає вихованцям змоги бачити себе в ролі дорослого, вони часто ідентифікують себе як дитину, підпорядковану дорослим. Система їх виховання не сприяє тому, щоб діти думали про себе як про вільних, відповідальних людей, які будують своє життя за власними планами [2].

Самооцінка вихованців шкіл-інтернатів теж відрізняється від самооцінки учнів масових шкіл. Дослідження свідчать, що самооцінка вихованців шкіл-інтернатів є зниженою. У вихованців дитячих будинків та шкіл-інтернатів також відсутня вікова динаміка формування адекватної самооцінки [8].

Специфічні умови виховання в інтернатному закладі впливають також і на розвиток потреб в емоційних контактах. З розповідей вихователів та спостережень за вихованцями можна зробити висновок стосовно емоційної нерозвиненості дітей та підлітків. Відірваність від радощів та горя, що супроводжує життя кожної сім'ї, сприяє виникненню байдужого ставлення до оточуючого світу.

Інтереси та захоплення у вихованців дитячих закладів державної опіки більш звужені та одноманітні, що пов'язано з обмеженістю їх життєдіяльності.

Особливістю життєвої стратегії депривованого юнацтва є схильність до екстернальних очікувань у більшості сфер життєдіяльності, слабка здатність до самоствердження в соціумі соціально схвалюваними способами і як наслідок орієнтація на пасивно-очікувальну позицію.

Вихованці не вважають за важливе розвиток емоційно-вольової сфери особистості, що пов'язано з постійною регламентованістю та контролем у закладі даного типу. Вони не стоять перед вибором в організації свого вільного часу та свого життя взагалі. Надмірна регламентація гальмує індивідуальний розвиток вихованців, перешкоджає їхній самореалізації.

Виховання в умовах депривації призводить також до значних зрушень у сприйманні часу. У таких дітей здебільшого відсутні уявлення та наміри відносно минулого і майбутнього. Можливо, що саме відсутність уявлень про своє минуле перешкоджає становленню перспектив майбутнього.

Й. Лангмейер і З. Матейчек, характеризуючи дитину, яка не знала сім'ї, роблять висновок, що незрозумілість в особистому минулому та у причинах особистого «соціального» осиротіння є фактором, перешкоджаючим створенню особистої ідентичності [5].

Наміри та бажання вихованців шкіл-інтернатів, на відміну від їх однолітків з масових шкіл, у меншій мірі пов'язані з майбутнім, особливо віддаленим.

Це пояснюється умовами, у яких відбувається їх зростання та професійне самовизначення.

Існуюча система соціального виховання звужує можливості вихованців інтернатних закладів у виборі професії. Дуже часто від самого вихованця мало що залежить. Оскільки професійне самовизначення є дуже важливою складовою особистісного самовизначення, то ймовірно, що це негативно впливає на весь процес формування особистості вихованця інтернатного закладу.

Проведені дослідження свідчать про деформацію процесу спілкування вихованців інтернатних закладів. Їхні потреби в увазі до себе не задовольняються, спілкування з дорослими в основному окреслено професійними обов'язками останніх.

У спілкуванні з дорослими вихованці, як правило, знаходяться на позиції споживача. Внутрішня ієрархія мотиваційних структур спілкування з віком практично не змінюється [1].

У спілкуванні з дорослими та однолітками переважає мотив отримання допомоги. Це свідчить про залежність вихованців інтернатних закладів від дорослих та певною мірою й від однолітків.

Превалююче функціонально-рольове спілкування вихованців з дорослими та іншими вихованцями призводить до зниження значущості інтимно-особистісного спілкування, відсутності диференціації функціонально-рольового та інтимно-особистісного спілкування.

Спосіб життя та система виховання сприяють формуванню специфічних особливостей спілкування вихованців інтернатних закладів з дорослими та однолітками.

Дитина, що виховується в умовах закладу державної опіки, як правило, не засвоює навички продуктивного спілкування, що призводить до формування у неї негативної позиції по відношенню до інших.

Феномен «Ми» відрізняється від почуття єдності, яке виникає у родині та відображає причетність до своєї сім'ї, формує відчуття захищеності. Інтернатське «ми» – специфічне психологічне утворення.

Поділ світу на «своїх» та «чужих» веде до агресивності по відношенню до чужих, готовності до використання їх у своїх цілях. Але й серед «своїх» діти також відокремлені, спроможні на жорстокі вчинки. Однією з причин є іскаженість потреби у любові та визнанні, емоційно нестабільне положення дитини [6].

Наявність у переважній більшості вихованців особистого негативного соціального досвіду та специфічні умови проживання і виховання в інтернатному закладі призводять до формування у них негативних нахилів та звичок. Тривале перебування у стані сироти накладає свій відбиток на дитячу психіку, з'являються недовіра до оточуючих та замкненість, що ускладнює процес соціалізації та інтеграції у суспільство [8].

Серед рис, притаманних дитині-сироті, є заляканість, готовність або байдужість до побоїв, жорстокість до слабших за себе, яка часто виявляється у ставленні до тварин.

Дитячі хитрощі та крадіжки – це явища, які є характерними для дитячого середовища інтернатного закладу. Брехливість, уміння імітувати свою непричетність до якихось порушень, їх спланованість – це породження умов, в яких діти виховуються, вияв пристосувальної поведінки.

Схильність до крадіжок у дітей-сиріт часто є проявом інстинкту самозбереження, в основі якого лежить бажання запастися про всяк випадок речами, продуктами, іграшками, щоб відчувати себе більш комфортно та зручно. Якщо ці нахили не коригуються, то вони переходять у звички та патологічні потреби.

Дармоїдство та споживацькі нахили є наслідком системи утримання дітей-сиріт у державних закладах опіки. Постійне очікування матеріальної допомоги та відірваність від реальних соціально-економічних відносин, специфіка спонсорської допомоги та благодійність, яка у нас спрямована на отримання подарунків, призводить до формування особистості, яка звикла до керованої поведінки та існування за чийсь рахунок [9].

Таким чином, вихованці в юнацькому віці відчувають труднощі у формуванні системи ціннісних орієнтацій, професійному та особистісному самовизначенні, встановленні емоційних зв'язків з іншими людьми; оволодінні суспільною, побутовою та дозвіллєвою діяльністю.

Психолого-педагогічні особливості розвитку особистості вихованців дитячих закладів державної опіки впливають на процеси соціалізації та соціальної адаптації. У цих процесах дитина-сирота виступає одночасно як об'єкт та суб'єкт соціальних відносин.

Як на об'єкт на сироту спрямований вплив соціальних інституцій, соціальних груп, які формують його як особистість. У якості суб'єкта впливу він повинен бути активним учасником суспільних відносин, виступати як особистість самоутворююча, самоорганізована. Діючи самостійно, вихованець повинен розвивати навички та вміння, що дозволять йому засвоїти соціальний досвід та пристосуватися до своїх життєвих ролей.

Досліджуючи проблему соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, В. Яковенко [9] вважає, що дуже важливою складовою у процесі соціальної адаптації вихованців є наявність спільної «платформи» взаємодії – активного руху назустріч один одному у системі «вихователь – дитина».

Важливу роль у процесі соціальної адаптації вихованців дитячих закладів державної опіки відіграє суспільно корисна праця. Оскільки розвиток діяльності вихованців повинен здійснюватися в органічній єдності двох аспектів діяльності – предметної та діяльності з розвитку взаємовідносин з людьми, що забезпечує успішну соціальну адаптацію, то залучення вихованців до спеціально організованої різноманітної діяльності, у процесі виконання якої утворюються багатопланові стосунки, сприяє закріпленню навичок громадської поведінки, формує потребу діяти у відповідності з моральними нормами та зразками.

Важливе значення у соціальній адаптації вихованців інтернатних закладів має учнівське самоврядування. Саме сьогодні учнівське самоврядування за умови його правильної організації може надати вихованцям можливість опанувати певні соціальні ролі та моделі соціальної поведінки.

Вочевидь, що саме діти-сироти повинні засвоювати більший обсяг змісту соціальної адаптації, щоб бути готовими до самостійного життя: не розраховуючи на підтримку батьків, вони повинні вміти використовувати внутрішні ресурси, творчо реалізовувати життєві плани.

Висновки. Сучасна система державного утримання дітей-сиріт та дітей. позбавлених батьківського піклування, не відповідає вимогам сьогодення.

Труднощі в соцііалізації та соціальній адаптації вихованців закладів державної опіки обумовлені двома важливими факторами: з одного боку, тривалою відсутністю одного з важливих інститутів соціалізації – сім'ї, з іншого – психолого-педагогічними особливостями розвитку особистості вихованця в умовах дитячого закладу державної опіки.

Процес соціалізації та соціальної адаптації випускників виховних закладів державної опіки для дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківської опіки, передбачає вирішення сукупності завдань у сфері самосвідомості (особистісне і професійне самовизначення, формування образа своєї статевої ролі та образа партнера, формування життєвої компетентності та соціально відповідальної поведінки, побудова системи ціннostей як орієнтирів особистої поведінки), в сфері спілкування (встановлення нових відносин з однолітками, у тому числі протилежної статі, формування незалежності від дорослих, здатність встановлювати відносини незалежності та взаємозалежності), в сфері діяльності (розширення сфери самостійності та компетентності).

Список літератури:

1. Аралова М. Психологические особенности общения со взрослыми и сверстниками выпускников школ-интернатов / М.Аралова – Дис. ... канд. психол. наук. – М., 1991. – 174 с.
2. Бадора С. Теорія і практика виховання в опікунському середовищі (на матеріалах Польщі) / С. Бадора – Дис. ... докт. пед. наук. – Івано-Франківськ, 2000. – 395 с.
3. Белоус О. В. Проблемы социальной адаптации детей-сирот / О. В. Белоус // Социальная адаптация детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, в системе подготовки социальных педагогов: сб. науч. статей. – Армавир: Ред.-изд. центр АГПУ, 2009. – С. 14- 21.
4. Гошовський Я. Становлення образу «Я» у підлітків школи-інтернату в умовах депривації батьківського впливу / Я. Гошовський – Дис. ... канд.. психол. наук. – К., 1996. – 167 с
5. Лангмейер Й. Психическая депривация в детском возрасте / Й. Лангмейер, З. Матейчек – Прага: Авиценум, 1984. – 334 с.
6. Особенности развития личности ребенка, лишенного родительского попечительства, Дети с отклоняющимся поведением / Под. ред. В. Мухиной. – М., 1989. – 325 с.
7. Пєша І. Соціальне становлення дітей в дитячих будинках сімейного типу / І. Пєша – Дис. ... канд. пед наук. – К., 2000 – 189 с.
8. Психологічні особливості розвитку особистості дитини в умовах інтернатного закладу: Метод. рек. / Упоряд. О. Антонова-Турченко. – К.: РНМК, 1992. – 264 с.
9. Яковенко В. Дитина-сирота: розвиток, виховання, усиновлення. – Кіровоград, 1997. – 173 с.

Чумак Л.В.
Донбасский государственный педагогический университет

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ ВОСПИТАННИКОВ ДЕТСКИХ УЧРЕЖДЕНИЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ФОРМЫ ОПЕКИ

Аннотация
В статье рассматриваются и анализируются психолого-педагогические аспекты развития и формирования личности воспитанников детских учреждений государственной формы опеки, а также их влияние на процессы социализации и социальной адаптации воспитанников.
Ключевые слова: дети-сироты, социализация, социальная адаптация, школа-интернат.

Chumak L.V.
Donbas State Teachers Training University

PSYCHO-PEDAGOGICAL PECULIARITIES OF THE DEVELOPMENT OF PUPILS' PERSONALITY AT STATE CARE INSTITUTIONS

Summary
Psychological and pedagogical features of development and formation of pupils' personality at institutions of state care and their impact on the processes of socialization and social adaptation of pupils are investigated and analyzed in the article.
Keywords: orphans, deprivation, socialization, social adaptation, education, boarding schools.

УДК 378.14.015.62

ІНТЕРАКТИВНЕ НАВЧАННЯ ЯК СПОСІБ ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ ТА ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛІВ ФІЗИКИ ДО ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ

Шолохова Н.С.
Херсонська академія неперервної освіти при Херсонській обласній раді

У статті обґрунтовано актуальність проблеми підготовки вчителів фізики до впровадження інтерактивного навчання як способу формування ключових компетентностей школярів. Доведено, що залучення учнів на уроках фізики до групової роботи сприяє *формуванню* їх готовності до інформаційної, комунікативної, соціально-трудової та навчально-пізнавальної діяльності. Здійснено розподіл методів інтерактивного навчання за дидактичними цілями, розроблено фреймові схеми аналізу кожного з них та наведено приклади застосування інтерактивних методів під час здійснення основних видів навчально-пізнавальної діяльності учнів з фізики: Представлено елементи підготовки вчителя до застосування інтерактивних технологій у вигляді фреймових схем, порівняльної таблиці поведінки учнів на традиційному й інтерактивному уроках, матриці дослідження готовності учнів до роботи в групі та спілкування.
Ключові слова: інтерактивне навчання, підготовка вчителів фізики, ключові компетентності.

Постановка проблеми. Соціальне замовлення школі на сучасному етапі розвитку суспільства полягає у формуванні особистості, яка здатна самостійно знаходити, оцінювати та використовувати одержану інформацію; досліджувати та аналізувати явища, що відбуваються в оточуючому світі. У зв'язку з цим, головною метою педагогічної діяльності вчителя є формування в учнів ключових компетентностей (КК) засобами своєї навчальної дисципліни. До їх складу входять навчально-пізнавальна, комунікативна, соціально-трудова, інформаційна [1]. Сформованість цих компетентностей дозволить молоді самостійно здобувати знання, та застосовувати їх під час прийняття життєво важливих рішень.

Перехід на компетентнісно-орієнтоване навчання вимагає від учителів застосування таких освітніх технологій, які б сприяли підготовці школярів до якомога більшої кількості видів діяльності. Одним із таких способів організації навчання є інтерактивне, яке впливає на розвиток умінь учнів здійснювати навчально-пізнавальну, інформаційну та комунікативну діяльність. Його організація вимагає від учителя готовності проектувати, організовувати, управляти та аналізувати результати навчальної діяльності учнів на уроці. У контексті зазначеного проблема підготовки вчителів фізики до здійснення інтерактивного навчання школярів як способу формування в них ключових компетентностей є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теорії і практики інтерактивного навчання досліджувались багатьма науковцями [2-7], які охарактеризували інтерактивні методи навчання, встановили відмінності інтерактивного навчання від традиційного, окреслили можливості застосування інтерактивних методів у навчанні фізики майбутніх учителів. Уявлення про відмінності інтерактивного і традиційного навчання дає таблиця 1.

Аналіз доробку вчених дозволив встановити, що основна увага у висвітленні цієї проблеми приділяється різним аспектам методики застосування інтерактивних технологій в школі. Досить детально описано особливості підготовки майбутніх учителів української та іноземних мов до впровадження в систему шкільної освіти інтерактивних методів навчання. Питання ж підготовки вчителів фізики в системі післядипломної освіти належного відображення в працях науковців не знайшли як на рівні дидактичної підготовки, так і методичної. З цих підстав даний аспект підготовки вчителів фізики до професійної діяльності потребує подальшого дослідження.

Мета статті полягає у розкритті можливостей підготовки вчителів фізики до інтерактивного навчання школярів у межах післядипломної освіти.

До **завдань дослідження** увійшли: а) вивчення науково-методичної літератури з позицій з'ясування досвіду вчителів фізики з упровадження у практику навчання учнів інтерактивних технологій; б) розробка пропозицій щодо можливої підготовки вчителів фізики до застосування інтерактивного навчання учнів фізики в період курсів підвищення кваліфікації.

Рис. 1. Схема спілкування як педагогічної категоріїї

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз літератури [2-7] дозволив встановити, що інтерактивне навчання – це навчання, занурене у спілкування, діалогове навчання [5]. Як зазначають дослідники, під час такої організації навчальної діяльності відбувається діалог не заради взаємодії учнів, а взаємодія учнів заради вияву й організації їх індивідуальних можливостей та потреб. Інтерактивні технології дають можливість розв'язати проблему максимальної реалізації позитивного

© Шолохова Н.С., 2016

потенціалу учня та вчителя у їх розумовому, соціальному та духовному розвитку.

Таблиця 1

Порівняльна таблиця інтерактивного і традиційного навчання

Традиційне навчання	Інтерактивне навчання
Організаційні особливості	
– чіткість, упорядкованість;	– чіткість, упорядкованість відсутня
– говорить один;	– говорять всі;
– спілкування учнів відсутнє;	– спілкуються всі;
– тиша;	– робочий шум;
– постійне робоче місце;	– зміна місць;
Дидактичні особливості	
– навчає професійний педагог;	– навчають учні;
– весь матеріал зразу і для всіх;	– різні теми, різний матеріал;
– мало самостійності;	– повна самостійність;
– співпраця відсутня;	– співпраця – основа навчання;
– засвоєння і застосування розведені;	– засвоєння і застосування максимально наближені;
Розвивальні особливості	
– учень – об'єкт;	– учень – суб'єкт + об'єкт;
– усереднення здібностей дітей;	– у відповідності з індивідуальними особливостями;
– систематичний характер навчання;	– спонтанний характер;
– не вчать виступати;	– вчать виступати, розмірковувати;
– не вміють пояснювати;	– розвиток педагогічних здібностей;
Виховні особливості	
– кожен працює на себе;	– кожен працює на себе і на інших;
– відношення не колективістські;	– відношення відповідальної залежності, колективістські;

Інтерактивне навчання у порівнянні з традиційним, не суперечить йому ні науково, ні соціально, а тому не ставить під сумнів його здобутки, теоретичні та практичні досягнення. Інтерактивне навчання є альтернативою традиційному навчанню, котре, за думкою вчених [5; 7; 8] має ряд суттєвих недоліків. До їх складу можна віднести: а) обмеженість діалогічного спілкування вчителя та учнів на уроках, що пов'язано з великою наповненістю класів; б) незмога учнів глибоко осмислювати навчальний матеріал, внаслідок подання його блоком, однаковим за змістом для всіх.

Певною мірою вони реалізуються в інтерактивному навчанні, де враховуються: а) спілкування учнів; б) різний темп просування учнів під час вивчення матеріалу; в)здібності та індивідуальні можливості учнів; г)наукові основи засвоєння знань та формування загальноосвітніх умінь учнів.

Суть інтерактивного навчання полягає у тому, що навчальний процес відбувається за умови активної взаємодії всіх учнів в процесі співнавчання і взаємонавчання, де учні розуміють, *що* вони роблять, *як* роблять і *для чого* (рис. 1).

Хоча психологічні основи спілкування в групах з різною кількістю учасників описані в науковій літературі досить повно, а в педагогіці визначено переваги і недоліки групових форм діяльності учнів в процесі навчання, на методичному рівні проблема застосування інтерактивних підходів до навчального процесу ще потребує розв'язання.

Основними формами роботи на інтерактивному уроці є групові, в ході яких учні спілкуються. Правила роботи в малих групах передбачають розподіл ролей і чітке виконання обов'язків учасниками, до складу яких можуть входити: головуючий, секретар, доповідач, художник, генератор ідей, посередник. та ін. [4; 8]. Їх дотримання має бути обов'язковим при застосуванні різних методів інтерактивного навчання (МІН), які під час уроку можуть застосовуватися з різною метою. Уявлення про це дає таблиця 2.

Методи, наведені в таблиці 2, детально описані в [9], проте не вичерпують їх можливого переліку. Додати до них можна ще 15 з посібника В. Шарко «Сучасний урок. Технолоічний аспект» [8]. Зауважимо, що для вчителя важливо не тільки ознайомитись з назвами МІН та послідовністю дій. Вчитель має чітко з'ясувати, які функції у межах кожного інтерактивного методу виконуватиме він і учні. Результат такої роботи можна представити у вигляді фреймової таблиці, в якій ключовими словами виступають «функції вчителя» і «функції учнів», а слотами – перелік дій учасників з реалізації кожного МІН. В якості прикладу наводимо таблицю 3, яку розроблено стосовно методу «Замальовування та записування ідей».

Таблиця 2

Розподіл інтерактивних методів навчання за дидактичними цілями

Методи, які використовують для введення в тему, урок, з метою активізації	Методи засвоєння, застосування та поглиблення нового матеріалу	Методи контролю результатів навчання та завершення навчальної теми, уроку
– Проблемні ситуації – Метод «АБС» – Метод «Поставити на голову» – Креативні методи «Мозковий штурм», «Замальовування та записування ідей» – Бесіда «За круглим столом» – Рольова гра	– Проблемні ситуації – робота в малих групах – креативні методи – Бесіда «За круглим столом» – Рольова гра – «Навідні питання» – «Навідні тексти» – Проектна робота – Веб-квести – Розкриття теми через ланцюг запитань – Метод сценаріїв – Використання інтернету – Зіткнення з реальними побутовими або професійними ситуаціями	– Проблемні ситуації – Робота в малих групах – Креативні методи – Рольова гра – Метод шпаргалок – Проектна робота – Презентація – Комп'ютерна симуляція – Застосування фреймів – Веб-квести

Таблиця 3

Метод «Замальовування та записування ідей»

Функції вчителя	Функції учнів
1. Вводить учасників у проблемну тему й пояснює деталі методу 2. Формує малі групи ля роботи над проблемною темою 3. Організовує презентації малими групами своїх схем-малюнків 4. Обговорює результати робіт малих груп і допомагає звести результати у загальну схему-малюнок	1. Розробляють в малій групі (2-5 осіб) схему-малюнок розв'язку проблеми 2. Презентують схему-малюнок 3. Аналізують аналогічні роботи інших малих груп 4. Приймають участь в обговоренні остаточного варіанта схеми розв'язку проблеми

Важливим моментом в підготовці вчителів до інтерактивного навчання (ІН) учнів фізики є залучення їх до групового розв'язання конкретних ситуацій.

Як видно з таблиці 2, до трьох груп методів ІН входять проблемні ситуації. Їх у навчанні фізики можна створювати декількома способами: використанням приказок і прислів'їв, наведенням прикладів побутових і професійних ситуацій, виконанням фізичного експерименту та ін. Прикладом проблемної ситуації, яку можна запропонувати учням для розв'язування у одній з малих груп, може бути задача, умова якої наведена нижче.

В алюмінієвій посудині нагрівали воду. Графіки залежності кількості теплоти від часу для посудини та води співпали (рис. 2). Коли це можливо?

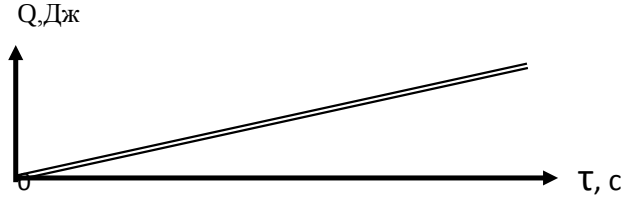

Рис. 2.

Виконання цього завдання пов'язане з перекодуванням інформації (графічна → вербальна → знакова) та вмінням аналізувати її й застосовувати набуті знання. Здійснення цих дій передбачає пошук відповідей на питання, які в якості допомоги кожній групі може підготувати вчитель:

– У якій системі координат задано графік? Що можна сказати про температури обох тіл? Про що говорить те, що графіки для двох тіл співпали? Яке співвідношення повинно бути між масами тіл, що нагріваються? ($Q_в = Q_{ал}$; $c_в m_в \Delta t = c_{ал} m_{ал} \Delta t$; $c_в m_в = c_{ал} m_{ал}$; $\mathbf{m_в/m_{ал} = c_{ал}/c_в}$).

Чи можна його визначити чисельно? Що для цього треба знати? Де можна знайти значення питомих теплоємностей речовин)?

$c_{ал}$ = 900 Дж/кг °С; $c_в$ = 4200 Дж/кг °С;

Відповідь: $\mathbf{m_в/m_{ал} = c_{ал}/c_в = 900/4200 = 9/42 \approx}$ **≈ 0,214.**

Прикладом можливості залучення учнів до роботи в малих групах під час виконання експериментального дослідження може бути поставлене проблемне завдання «За густиною картоплі визначити її сорт та харчові властивості». Щоб отримати допуск до виконання експерименту члени групи повинні дати відповіді на питання, запропоновані вчителем.

1. За якою формулою визначають густину речовини? 2. Які величини необхідно виміряти, щоб, скориставшись цією формулою, обчислити густину картоплини? 3. Які найбільші значення об'єму і маси можна виміряти за допомогою приладів, що рекомендовані для фізичного досліду? 4. Яка ціна поділки запропонованих вимірювальних приладів? 5. Якої абсолютної похибки можна припуститися, користуючись ними? 6. Як можна скористатися мензуркою для визначення об'єму тіла, яке внаслідок своїх розмірів не може бути зануреним у неї? 7. В яких одиницях визначається об'єм тіла за допомогою мензурки? 8. Як перевести ці одиниці у $см^3$? 9. Якими одиницями треба виміряти масу тіла, щоб одержати одиницю вимірювання густини речовини, наведену в таблицях? 10. Як, знаючи значення густини речовини, визначити що це за речовина та які вона має характеристики?

З метою заохочення учнів першій групі було поставлене завдання практичного змісту на визначення густини картоплі, її сорту та харчових якостей. Іншим групам можна запропонувати замість картоплі моркву, буряк, капусту різних сортів, а також таблиці, що характеризують значення густин овочів різних сортів і вміст цукру в них. В якості фреймової таблиці для оформлення результатів дослідження можна дати таку, що наведена нижче.

Таблиця 4

Результати дослідження, проведені учнями першої групи

№ досліду	Об'єм (у $см^3$) картоплини	Маса (у г) картоплини	Густина (у г/$см^3$) картоплини	Вміст крохмалю (у %)	Сорт картоплі
1			1,12	22,5	Олев
2			1,10	18,2	Юбель
3			1,08	18,9	Островська
4			1,11	20,5	Синєглазка

Аналогічні завдання на застосування кожного інтерактивного методу до вивчення конкретного уроку доцільно запропонувати вчителям в режимі групової роботи.

Під час підготовки до проектування навчального процесу ми виходили з того, що вчителю необхідно знати при плануванні уроку: на якому його етапі будуть застосовані інтерактивні прийоми, у яких формах і з якою метою. Ця інформація необхідна для визначення завдань уроку і розробки його сценарію. На підставі зазначеного до плану уроку було включено наступні вертикальні графи: тема уроку, етап уроку, інтерактивні методи роботи, мета включення інтерактивних завдань. Приклад плану одного з уроків наведено в таблиці 5.

За наведеним взірцем вчителям пропонувалось розробити проекти уроків з конкретних тем і для конкретних класів, що давало можливість з'ясувати ступінь їх розуміння дієвості кожного методів ІН.

Важливою складовою підготовки вчителів до інтерактивного навчання є вміння визначати результативність впроваджуваної технології. З метою навчання їх цієї діяльності перед відвідуванням уроків під час педагогічної практики ста-

вились завдання: а) з позиції нейтрального глядача визначити плюси та мінуси інтерактивного навчання; б)порівняти поведінку учнів і результати навчання на уроках за традиційним та інтерактивним навчанням. Результати спостережень пропонувалось занести до фреймової таблиці 6.

До показників результативності пропонувалось також включити: *зацікавленість діяльністю; час виконання завдання; сконцентрованість уваги; самостійність при виконанні завдань; обсяг робіт, який виконано; якість засвоєння матеріалу.* Ступінь виявлення кожного з показників оцінювалась за п'ятибальною системою, де 1 – погано; 2 – більш погано, ніж добре; 3 – ні добре, ні погано; 4 – більш добре, ніж погано; 5 – добре. Після відвідування уроків і оцінювання результатів роботи учнів здійснювалось їх обговорення.

Як показали наші спостереження та бесіди з вчителями, інтерактивні технології дійсно впливали на розвиток учнів: краще проявлялись самостійність, організаторські здібності й комунікабельність; підвищувалась активність і бажання працювати; зростала зацікавленість і уважність під час роботи. Але це стосувалось навчання переважно сильних та середніх дітей, які вміло створювали опорні конспекти, добре орієнтувались в підручниках, усвідомлено сприймали новий матеріал, який потім вдало відтворювали. Для слабких учнів окремі завдання були непосильними. За наявності бажання долучатися до групової роботи, вони не могли «на рівних» приймати участь у виконанні поставлених завдань.

Суттєвим моментом було також озброєння вчителів інструментом для дослідження впливу

Таблиця 5

Фреймова таблиця проектування інтерактивного уроку/теми/розділу

№	Тема уроку	Етап уроку	Інтерактивні Форми	Мета завдання
1	Механічний рух. Швидкість рівномірного руху.	Актуалізація опорних знань Вивчення нового матеріалу. Контроль	Метод АВС для малих груп учнів Робота в групі: озвучення опорного конспекту (метод «Інформаційний пропуск»); Постановка питань членам групи (метод «Пінг-понг») Змістова і діяльнісна рефлексія роботи на уроці	Пригадати знання про механічний рух і вміння розв'язувати задачі Визначити ключові поняття та зв'язки між ними. Навчитись характеризувати швидкість і мех. рух за фреймовими схемами. Скласти ОК. Оцінити якість навчання та роботи в групі

Таблиця 6

Порівняльна таблиця оцінювання поведінки учнів на традиційному та інтерактивному уроках

Фізика (інтерактивні технології)				Фізика (традиційний урок)		
Типи уроків				Типи уроків		
Вивчення нового матеріалу	Розв'язування задач	Лабораторна робота	Показники	Вивчення нового матеріалу	Розв'язування задач	Лабораторна робота
5	4	4	Поведінка	4	4	4
5	5	5	Активність	2	2	3

Таблиця 7

Матриця оцінювання ступеня готовності учнів до здійснення певних видів діяльності

Вид діяльності – ключова компетентність	Ступінь готовності до/після інтерактивного навчання		
Робота в групі – кооперативна компетентність	висока	Середня	Низька
– Вміння керувати роботою групи – Вміння прислухатися до інших – Вміння підкорятися загальній думці – Вміння допомагати іншим – Готовність нести відповідальність за свою роботу			
Спілкування – комунікативна компетентність – Вміння слухати і поважати думку співрозмовника – Вміти висловлювати власну думку – Вміння ставити запитання – Вміння реагувати на зауваження співрозмовника – Вміння дискутувати і обґрунтовувати власну точку зору			
Навчання й пізнання – інформаційна компетентність й навчально-пізнавальна компетентності **– Вміння висловлюватися усно у вигляді:** а) переказу; б) розповіді; в) тематичної доповіді; г) характеристики. **– Вміння працювати з підручником:** а) розуміти і переказувати прочитане; б) знаходити потрібну інформацію в підручнику; в) самостійно опрацювати матеріал підручника; г) користуватися довідковим матеріалом підручника; д) виділяти головне в тексті; е) складати план пункту або параграфу підручника; з) конспектувати текст; і) складати запитання по тексту. **– Вміння працювати з різними джерелами інформації**			

інтерактивного навчання на рівень сформованості ключових компетентностей школярів [10]. Для виконання цього завдання була розроблена матриця, яку вони мали заповнити до і після застосування МІН.

Висновок. Найкращий спосіб долучити вчителів фізики до застосування інтерактивних технологій у навчальний процес – це переконати їх у дієвості даних технологій та можливості впливу на формування ключових компетентностей школярів. З цією метою можна: а) організовувати семінари для вчителів на обласному, районному та шкільному рівнях; б) проводити майстер-класи вчителів, що мають досвід з цієї проблеми; в) включити до програми курсів ПК відповідний інформаційно-практичний блок, до складу якого внести питання:

1. Поняття про інтерактивне навчання (ІН), методи та технології ІН.
2. Можливості застосування МІН на різних етапах уроків та різних типах уроків фізики. Інтерактивний урок, його структура та методика проведення.
3. Проектування навчального процесу, орієнтованого на формування ключових компетентностей учнів засобами інтерактивних технологій.
4. Діагностування ефективності інтерактивних методів навчання фізики.

Реалізація програми має здійснюватися під час лекційних, практичних занять, педагогічної практики та в режимі самостійної роботи курсантів.

Список літератури:

1. Про затвердження критеріїв навчальних досягнень учнів [Електронний ресурс] / Наказ МОН № 371 від 05.05.2008. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua
2. Коротаева Е. Погружение в общение / Е. Коротаева // Директор школы, 2000. – № 1. – С. 86-92.
3. Голобородько Е.П. Загальні питання інтерактивного навчання: Досвід впровадження / За ред. В.Д. Шарко. – Херсон: «Олді-Плюс», 2000. – С. 3-6.
4. Шарко В. Групова форма роботи, як шлях до підвищення якості знань / В. Шарко // Педагогічні науки. Збірник наукових праць. Випуск 15. – Херсон: Айлант, – 2000. – С. 177-182.
5. Пометун О. Інтерактивні технології навчання: теорія і практика / О. Пометун, Л. Пироженко. – К., 2002. – 136 с.
6. Сухорукова Г. Інтерактивна взаємодія суб'єктів навчально-пізнавальної діяльності в педагогічному процесі / Г. Сухорукова // Методика навчання інформатики та ІКТ. – № 4. – 2012. – С. 27-31.
7. Кух А. Н. Интерактивные методы обучения и их применение в высшей школе / А. Н. Кух // Преподавание физики в высшей школе: научно-методический журал. – № 31. – М., 2005. – С. 14-17.
8. Шарко В. Д. Сучасний урок. Технологічний аспект: Навчально-методичний посібник / В. Д. Шарко. – К. СПД Богданова А.М., 2006. – 220 с.
9. Бугай Н., Крюгер О. Інтерактивні методи навчання / Н. Бугай, О. Крюгер // Професійно-технічна освіта: інноваційний досвід, перспективи: Наук-метод. зб. / Упорядник Н. Бугай. – Вип. 2. – Харків:ТОВ «Компанія СМІТ», 2006. – С. 114-126.

Шолохова Н.С.
Херсонская академия непрерывного образования при Херсонском областном совете

ИНТЕРАКТИВНОЕ ОБУЧЕНИЕ КАК СПОСОБ ФОРМИРОВАНИЯ КЛЮЧЕВЫХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ И ПОДГОТОВКА УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИКИ К ЕГО РЕАЛИЗАЦИИ

Аннотация
В статье обоснована актуальность проблемы подготовки учителей физики ко внедрению интерактивного обучения как способа формирования ключевых компетентностей учащихся. Доказано, что вовлечение учащихся на уроках физики в групповую работу способствует формированию их готовности к информационной, коммуникативной, социально-трудовой, учебно-познавательной деятельности. Произведено распределение методов интерактивного обучения по дидактическим целям, разработано фреймовую схему анализа каждого из них, а также приведены примеры применения во время выполнения основных видов учебно-познавательной деятельности учащихся по физике. Представлены элементы подготовки учителя к применению интерактивных технологий в виде фреймовых схем, сравнительной таблицы поведения учащихся на традиционном и интерактивном уроках, матрицы исследования готовности учащихся к работе в группе и общению.
Ключевые слова: интерактивное обучение, подготовка учителей физики, ключевые компетентности.

Sholokhova N.S.
Kherson Academy of Lifelong Learning under the Kherson Regional Council

INTERACTIVE TRAINING AS A WAY TO FORM KEY COMPETENCIES OF PUPILS AND THE TRAINING OF PHYSICS TEACHERS TO ITS IMPLEMENTATION

Summary
The urgency of issue of training of teachers of physics to implement the interactive education as a method of formation of the key competences of pupils is substantiated in the article. It is proven that involvement of pupils in the group work in the process of staying physics contributes to the formation of their readiness to informative, communicative, social, labour, educational and cognitive activities. The methods of interactive education are divided under didactic aims; frame-based scheme of analysis is developed. The examples of application of interactive methods in the course of implementation of the main kinds of educational and cognitive activities of pupils at the lessons of physics. The elements of preparation of teacher to apply the interactive technologies are given in the form of a technological map of application of interactive methods while studying one of the topical units of the chapter «The Mechanical Motion» in the 8th form; a comparative table of the pupils' behavior at the traditional and interactive lessons of physics, and matrix of investigation of pupils' abilities to work in a group and to communicate.
Keywords: interactive education, training of teachers of physics, key competences.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.9

СТАТЕВІ ВІДМІННОСТІ У РОЛЬОВИХ ОЧІКУВАННЯХ ТА ДОМАГАННЯХ У ШЛЮБІ

Єфремова О.В.
Інститут післядипломної освіти
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У даній статті проаналізовані статеві відмінності у рольових очікуваннях та домаганнях у шлюбі. Статистичні дані отримані на основі опитувальника Н.Волкової, опитування проводилось серед чоловіків та жінок шлюбного віку, загальна кількість учасників 163 особи. Отримані дані дають змогу говорити про те, що серед проаналізованої вибірки найбільшу значущість мають шкали соціальна активність, зовнішня привабливість, емоційна близькість та особистісна ідентифікація з партнером, близькі та «дружні» стосунки з партнером, порівняно з побутовими та виховними аспектами шлюбу. В статті детально розкриті результати опитування, порівняні результати опитування чоловіків та жінок, проаналізовано узгодженість сімейних цінностей сучасних жінок та чоловіків, що прийняли участь в опитуванні.
Ключові слова: рольові очікування в шлюбі, рольові домагання в шлюбі, статеві відмінності, опитувальник РОП, сімейно-рольові очікування.

Постановка проблеми. В Україні дуже високий рівень розлучень припадає саме на перші півтора роки шлюбу. Неготовність до нових ролей чоловіка та жінки, які виникають у шлюбі, є одними з ключових проблем, що призводять до розпаду сім'ї. Оцінка рольових очікувань та рольових домагань чоловіків та жінок має допомогти виявити основні тенденції та основні відмінності між жінками та чоловіками шлюбного віку, прояснити ключові моменти очікувань та домагань та виявити рольову адекватність жінок та чоловіків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сімейно-рольові взаємодії у парі досліджували різні автори. На думку вітчизняних та зарубіжних дослідників (П.П. Горностай, А.М. Обозов, М.М. Обозов, Ю.Н. Олейник) показником ефективної сімейно-рольової взаємодії подружжя є сімейно-рольова сумісність, як вид міжособистісної сумісності. На думку А.Н. Волкової та Т.М. Трапезнікової, сімейно-рольова сумісність подружжя передбачає узгодженість сімейних цінностей, узгодженість рольових очікувань і рольових домагань подружжя, загальну рольову адекватність шлюбних партнерів [2] Т.А. Гурко вважає труднощі у взаєморозумінні молодого подружжя зумовлені, насамперед, тим, що в сучасній сім'ї зразки поведінки чоловіка і дружини стають менш жорсткими. Вивчаючи задоволеність подружжя шлюбом, Ю.Є. Альошина та І.Ю. Борисов послуговуються у своєму дослідженні таким поняттям, як «статево-рольова диференціація», що є комплексним показником, який враховує як реальний розподіл ролей у сім'ї, так і ставлення до нього кожного з подружжя.

Вирішення невирішених раніше частин загальної проблеми. В даній роботі аналізуються дані, отримані переважно серед соціально активних жінок та чоловіків, з вищою освітою, активною життєвою позицією, шлюбного віку, переважно віком до 30 років. Метою дослідження було порівняння рольових очікувань та домагань чоловіків та жінок, та співставлення їх між собою з метою виявлення відмінних та спільних рис та визначення рольової адекватності молодих людей.

Мета статті. Метою даної роботи було виявити та порівняти рольові очікування та домагання у шлюбі жінок та чоловіків. Основними задачами роботи є визначення рольових очікувань та домагань у шлюбі жінок та чоловіків, виявлення та порівняння статевих відмінностей у рольових очікуваннях та домаганнях, аналіз очікувань та домагань у шлюбі.

Виклад основного матеріалу. Соціальна роль зазвичай розглядається в двох аспектах: рольового очікування і рольового виконання. Рольове очікування – це очікувана модель поведінки, яку асоціюють зданим статусом, тобто типова поведінка (в рамках норм і стандартів) для людей даного статусу в даній соціальній системі. Інакше кажучи, це те поведінка, якого чекають від нас оточують, знаючи наш соціальний статус. Рольове виконання (поведінка) – це фактична, реальна поведінка людини, яка займає ту чи іншу соціальну позицію (соціальний статус).

Освоєння соціальних ролей – частина процесу соціалізації особистості, неодмінна умова «зростання» особистості в суспільстві собі подібних. Відзначимо, що між рольовим очікуванням і рольовим виконанням ніколи не буває тотожності, хоча і є тенденція до його досягнення. У нормативної структурі соціальної ролі звичайно виділяються чотири елементи:

1) опис типу поведінки, що відповідає даній ролі;
2) розпорядження, вимоги, пов'язані з даною поведінкою;
3) оцінка виконання запропонованої ролі;
4) санкції, які можуть носити як негативний, так і позитивний характер.

Кожна людина має безліч соціальних статусів, і кожному його статусу відповідає спектр ролей. Сукупність ролей, що відповідають даному статусу, називається рольовим набором. Таким чином, можна констатувати, що кожна людина виконує

© Єфремова О.В., 2016

в суспільстві безліч соціальних ролей. У зв'язку з цим виникає проблема рольового конфлікту [5].

В ході проведення дослідження була використана **методика** «Рольові очікування і домагання студентів у шлюбі (РОП)», розроблена А.Н. Волкової. Отримані результати дозволяють робити висновки про те, які уявлення чоловіків та жінок про бажаний розподіл ролей у шлюбі.

При розробці своєї методики Н. Волкова виходила з припущення про те, що характер подружніх відносин багато в чому залежить від ступеня узгодженості сімейних цінностей чоловіка і дружини і рольових уявлень про те, хто і в якій мірі відповідає за реалізацію поведінки в певній сімейній сфері. Адекватність рольової поведінки подружжя залежить від відповідності рольових очікувань (установка чоловіка і дружини на активне виконання партнером сімейних обов'язків) рольовим домаганням подружжя (особиста готовність кожного з партнерів виконувати сімейні ролі).

Методика РОП дозволяє визначити: уявлення подружжя про значущість у сімейному житті сексуальних відносин, особистісної спільності чоловіка і дружини, батьківських обов'язків, професійних інтересів кожного з подружжя, господарсько-побутового обслуговування, моральної та емоційної підтримки, зовнішньої привабливості партнерів. Ці показники, відображаючи основні функції сім'ї, складають шкалу сімейних цінностей (ШСЦ);

уявлення подружжя про бажаний розподіл ролей між чоловіком і дружиною при реалізації сімейних функцій об'єднані в шкалі рольових очікувань і домагань (ШРОП) [7].

Методика спрямована на вивчення уявлень подружжя про значущість у сімейному житті сексуальних відносин, особистої спільності чоловіка і дружини, батьківських обов'язків, професійних інтересів кожного з подружжя, господарсько-побутового обслуговування, моральної та емоційної підтримки, зовнішньої привабливості партнера. Ці показники, відображаючи основні функції сім'ї, складають шкалу сімейних цінностей (ШСЦ). Крім того, ця методика дозволяє уточнити уявлення подружжя про бажаний розподіл ролей між чоловіком і дружиною при реалізації сімейних функцій, об'єднаних шкалою рольових очікувань і домагань (ШРОП). Результати даної методики свідчать про ієрархію сімейних цінностей подружжя, що дає можливість зробити висновок про соціально-психологічної сумісності подружжя в сім'ї.

В опитуванні взяло участь 163 людини, 129 жінок, 34 чоловіків, віком 21-55 років, активні користувачі Інтернет. Опитування проводилось анонімно в Інтернет, в українському сегменті соціальної мережі Facebook.com.

За результатами опитування було проведено аналіз рольових очікувань і домагань жінок і чоловіків, а також проаналізовані ключові відмінності у відповідях.

За даною методикою поняття ***рольові очікування*** розглядається як очікування від партнера активного вирішення певних питань відповідно до тематики шкали. Чим вищі оцінки за шкалою рольових очікувань, тим більше вимог висуває чоловік (дружина) до участі партнера у виконанні певних дій в рамках цієї шкали, тим більше значення мають уміння та навички партнера за цією шкалою (ведення господарства, зовнішній вигляд, виконання батьківських функцій і т.п.).

Поняття ***рольові домагання*** відображає власну активну участь у певних діях, що стосуються певної шкали (ведення господарства, зовнішній вигляд, виконання батьківських функцій і т.п.).

Чим вища ***загальна оцінка*** за певною шкалою (господарсько-побутова, зовнішній вигляд і т.п.), тим більше значення вона має для чоловіка (дружини).

Відповіді учасників опитування, окремо чоловіків, окремо жінок, були переведені в бали. Далі був прорахований середньоарифметичний бал на кожне питання, потім ці среднеарифметичні бали по кожному з питань були перенесені в зведену таблицю очікувань і домагань жіночій версії і чоловічої версії відповідно.

Важливо відмітити, що у жіночій версії відповідей очікування у блоці батьківсько-виховних цінностей значно перевищує домагання за цією ж шкалою (відповідно 74% та 43% від максимального рівня).

Чоловічі шкали очікувань та домагань не мають таких виражених розривів між очікуваннями та власними домаганнями, на відміну від жіночої, навпаки, рівень домагань за шкалою соціальної активності вищий, ніж рівень очікувань.

Таблиця 1

Характеристики вибірки. Чоловіки

Вік	Чол.	Освіта	Чол.	Стаж у шлюбі	Чол.	Кількість дітей	Чол.
27-30	15	Вища	30	0 – 1	7	0	19
31-35	13	Середня	4	2 – 5	13	1	10
36-40	4			6 – 10	9	2	3
41-55	2			11 – 15	3	3 – 4	2
				16 – 25	2		

Таблиця 2

Характеристики вибірки. Жінки

Вік	Чол.	Освіта	Чол.	Стаж у шлюбі	Чол.	Кількість дітей	Чол.
21-30	78	Вища	127	0 – 1	29	0	73
31-35	27	Середня	2	2 – 5	51	1	38
36-40	16			6 – 10	27	2	13
41-46	8			11 – 15	13	3 – 4	5
				16 – 26	9		

Рис. 1. Жіноча шкала очікувань та домагань

Рис. 2. Чоловіча шкала очікувань та домагань

Далі було прораховано процентне співвідношення отриманих балів за шкалами до максимально можливого балу.

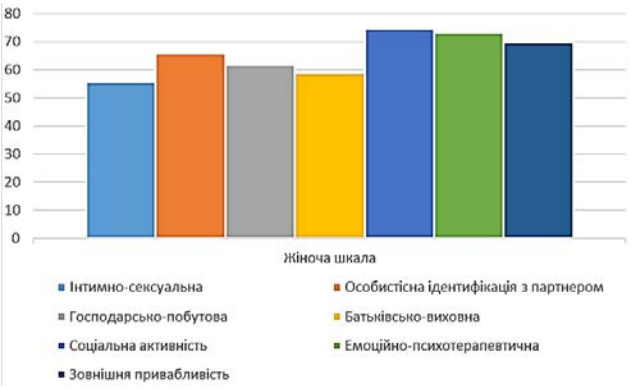

Рис. 3. Жіноча шкала сімейних цінностей

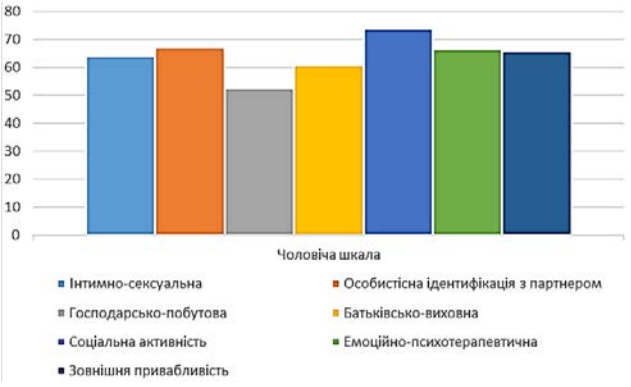

Рис. 4. Чоловіча шкала сімейних цінностей

При порівнянні цінності різних шкал можна помітити такі основні риси у жіночій та чоловічій версіях:

· Інтимно-сексуальний рівень більш важливий для чоловіків, ніж для жінок

· Шкала особистісної ідентифікації з партнером отримала практично ідентичну високу кількість балів як у жінок, так і у чоловіків

· Господарсько-побутова шкала має більше значення для жінок, ніж для чоловіків

· Батьківсько-виховна шкала сімейних цінностей практично рівнозначна як для жінок, так і для чоловіків

· Значущість соціальної активності має приблизно однакові значення у жінок і чоловіків

· Емоційно-психотерапевтична сфера має більше значення для жінок, ніж для чоловіків

· Важливість шкали зовнішньої привабливості у жінок вища, ніж у чоловіків

· Найбільш значущими є шкали ідентифікації з партнером, соціальної активності, емоційно-психотерапевтична та зовнішньої привабливості, у той час як господарсько-побутова та батьківсько-виховна шкали мають менш виражену значущість для опитуваних жінок та чоловіків.

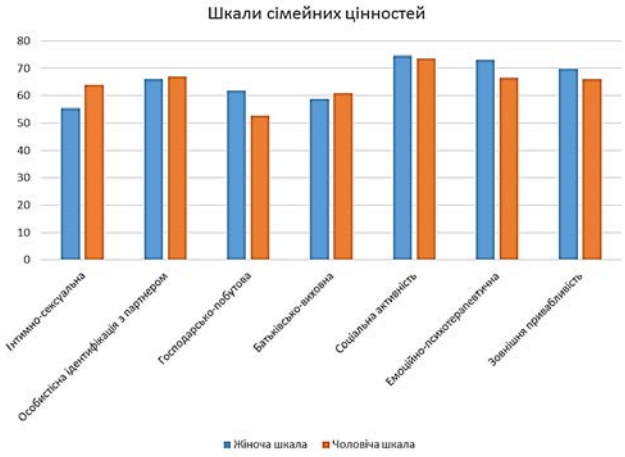

Рис. 5. Шкали сімейних цінностей

Висновки і пропозиції. Аналізуючи відповіді жінок та чоловіків за опитувальником Н. Волкової, можна дійти до висновку, що серед опитуваних більш важливими є соціальна активність, зовнішня привабливість, емоційна близькість та особистісна ідентифікація з партнером, близькі та «дружні» стосунки з партнером, аніж побутові та виховні аспекти шлюбу. Такі тенденції можна простежити і під час особистого спілкування з більшістю учасників опитувальника – більш важливими є близькі стосунки, емоційна близькість, почуття «родинної душі», соціальна активність та прибавливість партнера у очах інших, як елемент соціального статусу, аніж «традиційні» сімейні цінності «церква, кухня, діти».

Можна вважати, що «класичні» сімейні опори, такі як сумісне ведення домашнього господарства, виховання дітей у сучасних парах відходить на другий план, і шлюбний партнер обирається не для народження і виховання дітей та сумісного побуту, а скоріше для емоційної близькості, а також елементу «статусності» партнера, оскільки як у жінок, так і у чоловіків досить важливими є шкали зовнішньої привабливості та соціальної активності партнера, реалізація кар'єрних планів тощо.

Існують деякі відмінності у важливості певних шкал для жінок та для чоловіків, які більш вира-

жені у інтимно-сексуальній шкалі та господарсько-побутовій, проте вони не є критично вираженими.

Особливо варто відмітити різницю в оцінці очікувань від партнера та власних домагань за тією ж шкалою, що особливо виражена у жіночих відповідях за батьківсько-виховною шкалою: більшість жінок очікує від чоловіків, що вони будуть гарними батьками, проводитимуть якісно багато часу з дітьми, будуть активно брати участь у виховних процесах, при цьому багато респонденток оцінили материнство як важку працю, з якою вони не найкращим чином справляються, та оцінили рівень своїх домагань за цією шкалою значно нижче рівня очікувань. За таких обставин саме ця шкала може бути однією з найбільш проблемних у шлюбі, адже високі очікування від чоловіків не підтверджуються ні власною готовністю до «роботи», ні готовністю чоловіків брати на себе більшу, ніж жінки, відповідальність за дітей. Особливо важливо відмітити при цьому готовність чоловіків відповідати власними домаганнями очікуванням від жінок у сфері батьківства та виховання дітей.

В цілому можна стверджувати, що статеві відмінності у домаганнях та очікуваннях у шлюбі існують, проте за більшістю шкал вони не є критичними. За показниками рольової адекватності чоловіки та жінки отримали бали 1,8 та 1,4 відповідно, узгодженість сімейних цінностей для жінок та чоловіків також дуже висока за всіма шкалами – менше одиниці, що свідчить скоріше про те, що тенденція до зміни сімейних цінностей є як у жінок, так і у чоловіків – на перше місце виходить сумісність цілей, емоційна сумісність та підтримка, зовнішня привабливість та соціальний статус, а побутові питання та виховні функції відходять на других план. У розмовах з опитуваними виявилось, що такі тенденції в переоцінці важливості побуту та виховного процесу можна пов'язати з більшою доступністю для учасників вибірки хороших навчально-виховних закладів, психологів, вихователів, нянь, а також можливістю утримувати хатню робітницю або використовувати сучасну побутову техніку, яка значно полегшують побут.

Список літератури:

1. Вплив рольових очікувань подружжя на характер сімейного спілкування // Актуальні проблеми психології. Том 3: Консультативна психологія і психотерапія: Зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. Максименка С.Д., Кісарчук З.Г. – К.: Міленіум, 2003. – Вип. 2. – 228 с. – С. 132-137.
2. Горностай П.П. Личностные характеристики ролевого поведения // Вісник Харківського держ. університету. – № 439. – 1999. – С. 18-22.
3. «Психология семейных отношений с основами семейного консультирования»: Учеб. пособие для вузов / Под ред. Е.Г. Силяевой. – 3-е изд., стер. – М.: Академия, 2005. – 192 с. – (Высшее профессиональное образование).
4. Шнейдер Л.Б. «Основы семейной психологии»: Учеб. пособие, Рос. акад. образования; Моск. психолого-социальный ин-т. – 2-е изд., стер. – М.; Воронеж 2005. – 927 с.
5. Ролевое ожидание и ролевое исполнение в формировании социальной роли [Електронний ресурс] // URL: http://www.mindpsyhology.ru/mindps-864-1.html (01.07.2016).
6. Дружинин В.Н. «Психология семьи». – Изд. 3-е. – Питер, 2008. – 176 с.
7. Опросник «Ролевые ожидания партнеров» (РОП) Н. Волковой.
8. Карабанова О.А. «Психология семейных отношений и основы семейного консультирования. – М.: Гардарики, 2008. – 320 с.

Ефремова О.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ПОЛОВЫЕ ОТЛИЧИЯ В РОЛЕВЫХ ОЖИДАНИЯХ И ПРИТЯЗАНИЯХ В БРАКЕ

Аннотация
В данной статье проанализированы половые отличия в ролевых ожиданиях и притязаниях в браке. Статистические данные получены на основе опросника Н. Волковой, опрос проводился среди мужчин и женщин брачного возраста, общее количество опрошенных 163 человека. Полученные данные дают возможность говорить о том, что среди проанализированной выборки наибольшую значимость имеют шкалы социальной активности, внешней привлекательности, эмоциональной близости и личностной идентификации с партнером, близкие и «дружественные» отношения с партнером, сравнительно с бытовыми и родительски-воспитательными аспектами брака. В статье детально раскрыты результаты опроса, сравнены результаты опроса женщин и мужчин, проанализировано согласованность семейных ценностей современных женщин и мужчин, которые приняли участие в опросе.
Ключевые слова: ролевые ожидания в браке, ролевые притязания в браке, половые отличия, опросник РОП, семейно-ролевые ожидания.

Yefremova O.V.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

GENDER DIFFERENCES IN ROLE EXPECTATIONS AND ROLE CLAIMS IN MARRIAGE

Summary
Gender differences in role expectations and claims in marriage were analyzed. Statistical data were derived from the questionnaire N. Volkova, the survey was conducted among men and women of marriageable age, the total number of respondents, 163 people. The data make it possible to say that among the analyzed samples have the greatest significance of social activity scale, visual appeal, emotional intimacy and personal identification with the partner, close and «friendly» relationship with a partner, compared to household and parental-educational aspects of marriage. The article details the results of the survey revealed, compared the results of a survey of women and men, analyzed the consistency of family values of modern women and men who participated in the survey.
Keywords: role expectations, role claims, gender differences, questionnaire REC, family and role expectations.

УДК 159.92

ДЕСТРУКТИВНИЙ ПЕРФЕКЦІОНІЗМ У ПІДЛІТКІВ З ПІДВИЩЕНИМ РІВНЕМ НЕВРОТИЧНИХ ПРОЯВІВ

Кудріна Т.С., Вавілова А.С.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті представлено основні підходи до визначення перфекціонізму та розрізнення його конструктивних і деструктивних рівнів. Висвітлено проблематику дослідження рис деструктивного перфекціонізму в дитячому та підлітковому віці. Проаналізовано зв'язок невротичних проявів з рівнем вираженості перфекціонізму у ситуації досягнення. Досліджено психологічні труднощі, з якими зіштовхуються підлітки з високим рівнем перфекціонізму на шляху особистісного самовизначення та прагнення до досягнення високих результатів. Запропоновано можливі способи зниження рівня невротизації, який зумовлений деструктивним перфекціонізмом.
Ключові слова: підлітковий вік, деструктивний перфекціонізм, невротичні прояви, тривожність, дезадаптація.

Постановка проблеми. Постійне прагнення до досягнень, бажання зробити щось якомога краще може породжувати надмірне емоційне напруження, призводити до внутрішнього виснаження, викликати дезадаптацію у соціальному середовищі. Такі психологічні труднощі зазвичай виникають у зв'язку з наявністю деструктивного перфекціонізму. Як свідчать дослідження, перфекціоністські тенденції починають формуватись у досить ранньому віці і пов'язані з постійним незадоволенням власними досягненнями, прагненням завоювати схвалення оточуючих, залежністю самооцінки від результатів своєї діяльності, орієнтацією на надмірно завищені, недосяжні цілі [5; 3, с. 17-18]. Сенситивним періодом прояву деструктивного перфекціонізму являється підлітковий вік, оскільки саме на даному життєвому етапі особистість знаходиться на шляху самовизначення, намагається осмислити і реалізувати свій внутрішній потенціал, ставить перед собою цілі на майбутнє.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні феномен перфекціонізму досліджується різними психологічними школами та в межах визначених теоретичних підходів. Більшість дослідників розглядають перфекціонізм як багатомірний феномен, що має свої конструктивні та деструктивні прояви, які відображаються на психологічному здоров'ї та досягненнях особистості.

Найбільш поширеними в психологічній науковій спільноті являються дві моделі перфекціонізму: канадська (автори П. Хьюітт, Г. Флетт) та британська (автори Р. Фрост та ін.). Зокрема, П. Хьюіт та Г. Флетт запропонували трьохмірну модель перфекціонізму: Я-орієнтований, об'єктно-спрямований та соціально приписаний перфекціонізм [7, с. 1305-1309]. Перший з них (інтраперфекціонізм) включає виснажливо високі стандарти особистості до себе, постійні самооцінювання і цензурування власної поведінки, мотив прагнення до досконалості, який варіює за інтенсивністю у різних людей. Загалом, домінує тенденція встановлювати для себе вищі за інших стандарти якості виконання будь-якої діяльності на тлі нездатності приймати і прощати собі недосконалість чи помилки [2, с. 74-75].

Другий тип перфекціонізму спрямований на інших людей та пов'язаний з відповідними переконання стосовно них. Особи з таким перфекціонізмом висувають нереалістичні, завищені вимоги до значущого оточення, очікують досконалості від інших та постійно оцінюють їх. Об'єктно-спрямований перфекціонізм породжує системні звинувачення в адресу інших людей, дефіцит довіри і почуття ворожості по відношенню них [2, с. 75].

Третій тип перфекціонізму має інтеріорізовану соціальну проекцію (соціоперфекціонізм) відо-

© Кудріна Т.С., Вавілова А.С., 2016

бражає потребу відповідати стандартам і очікуванням значущих людей. Він зумовлює наявність у особистості переконання в тому, що інші люди схильні дуже строгжє.о оцінювати і тиснути на людину з метою примушування її бути ідеальною. Поряд з цим, перфекціоніст переконаний у своїй неспроможності догодити іншим. [2, с. 76-77].

Британська модель перфекціонізму включає шість основних параметрів [4, с. 8-11]: особисті стандарти (схильність висувати надвисокі стандарти у поєднанні з надмірним прагненням відповідати цим стандартам, що породжує коливання самооцінки та постійну незадоволеність діяльністю); стурбованість з приводу помилок (занепокоєння, негативна реакція на помилку, схильність вбачати в помилках невдачу); прагнення до порядку та організованості (відображення важливості порядку і систематизованості); невпевненість та сумніви в діях (постійні сумніви щодо якості виконання своєї діяльності); очікування від батьків (сприйняття батьків як таких, що мають надмірно високі очікування); батьківська критика (сприйняття батьків як надмірно критикуючих). Переваги даної моделі в тому, що вона охоплює як позитивні, так і негативні прояви перфекціонізму, а, також, репрезентує етіологічні чинники деструктивного перфекціонізму (критика та очікування від батьків).

Схожою є модель Р. Слейні, яка була створена для розрізнення адаптивного і дезадаптивного перфекціонізму. Згідно своєї концепції автор виділив п'ять компонентів перфекціонізму [6, с. 39–41]: високі особистісні стандарти; прагнення до порядку; труднощі в міжособистісних відносинах; тривога при виконанні завдань; прокрастинація (нездатність приступити до справи).

Модель Р. Слейні відображає наслідки деструктивного перфекціонізу для особистості, що можуть призводити до підвищення рівня тривожності, уникання виконання діяльності через страх допустити помилку та труднощі у взаємодії з соціальним оточенням.

Є.П. Ільїн вказує [5], що одним з провідних факторів формування перфекціонізму у дітей виступає фактор сімейного виховання: невротичні прояви перфекціонізму виникають як відповідь на досвід взаємодії дитини з батьками, які проявляють постійне несхвалення, демонструють залежність любові від результатів діяльності дитини. Саме за таких умов виховання виникає прагнення уникнути несхвалення значущих людей та усвідомлення того, що лише відмінні результати діяльності роблять дитину цінною. У дослідженнях Є.П. Ільїна виявлено наступні типи батьківської поведінки, які впливають на формування перфекціоністського мислення у дитини: батьки надмірно критичні і вимогливі, батьківські очікування і стандарти надмірно високі; батьківське схвалення відсутнє (або непослідовне і умовне); батьки-перфекціоністи слугують моделями для научіння перфекціоністським установкам і формам поведінки.

У дослідженні С.В. Волікової [1, с. 184-185] з'ясовано, що існує зв'язок батьківського перфекціонізму з низькою самооцінкою, а, також, з відчуттям суб'єктивної неефективності і незначущості у їх дітей. Більшість психологів переконані, що батьки дітей-перфекціоністів здійснюють на них великий тиск, навіюють їм ідею уникнення невдачі. Коли дитина помиляється, то батьки у різних формах виражають незадоволення, відштовхують дитину. В результаті цього провокування батьками перфекціонізму у дітей може слугувати чинником високої тривожності та розвитку депресії.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження перфекціонізму зосереджене в основному на дорослій вибірці, більшість діагностичних методик спрямовані на виявлення позитивних (конструктивних) та негативних (деструктивних) параметрів перфекціонізму, їх зв'язку з тривожно-депресивними розладами у дорослих. Відкритим залишається питання щодо впливу деструктивного перфекціонізму на виникнення невротичних проявів та емоційних розладів у дітей, які можуть призвести до психологічних проблем у дорослому віці. Недостатньо вивченою є також проблема превентивних та корекційних заходів щодо зниження вираженості проявів деструктивного перфекціонізму у дитячому віці.

Мета статті. Головною метою статті є аналіз особливостей невротичних проявів у підлітків, що виникають у зв'язку з наявністю рис деструктивного перфекціонізму та негативно позначаються на їх психологічному благополуччі.

Виклад основного матеріалу. Нами було проведено дослідження з вивчення невротичних проявів деструктивного перфекціонізму, які актуаліюються в ситуації досягнення. Досліджувану вибірку склали підлітки віком 16-17 років, учні 11-х класів загальноосвітньої школи. Забезпечувалась репрезентативність вибірки за ознакою статі. В якості ситуації досягнення для підлітків, яка виступала значущою для них та була релевантною для актуалізації перфекціоністських рис, виступала здача пробного незалежного оцінювання. Отже, саме в цій ситуації досліджуваним пропонувалось пройти психодіагностичні методики: Багатомірна шкала перфекціонізму П. Хьюітта, Г. Флетта, Опитувальник з визначення невротичних проявів К.К. Яхіна, М.Д. Менделевича та Опитувальник з вивчення потреби в досягненнях Орлова.

Аналіз отриманих результатів вказує на те, що вище зазначена ситуація досягнення актуалізує невротичні прояви (рис. 1). Здача пробного незалежного оцінювання для учнів старших класів виступала можливістю продемонструвати власні знання та пізнавальні здібності і отримати за це відповідну оцінку.

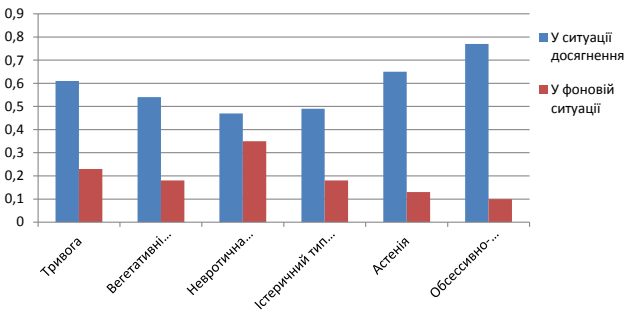

Рис. 1. Вираженість невротичних проявів досліджуваних з високим рівнем деструктивного перфекціонізму у фоновій ситуації та у ситуації досягнення

Джерело: розроблено авторами

Таким чином, у ситуації досягнення очікування підлітками оцінки результатів їхньої навчаль-

ної діяльності та потреба відповідати визначеним стандартам (високі очікування зі сторони батьків та вчителів) зумовили виникнення стану стресу. Тривала стресова ситуація та перебування у стані напруження у зв'язку з невизначеністю призводило до астенізації – виснаження організму. Виникали обсессивно-фобічні прояви у вигляді постійних нав'язливих думок про невдачу, що викликало ірраціональний страх і психічне напруження.

Нами проаналізовано особливості динаміки ситуативної тривожності у досліджуваних з високим рівнем перфекціонізму та у досліджуваних з низьким та середнім рівнями перфекціонізму (рис. 2). Отримані показники вказують на статистично значущу відмінність у результатах (за критеріями достовірності отриманих даних: sig<0,05). Було виявлено, що у ситуації досягнення досліджувані з конструктивним рівнем перфекціонізму мали показники тривожності та депресивного настрою значущо нижчі показники, порівняно з результатами досліджуваних з рисами деструктивного перфекціонізму у ситуації досягнення (середні значення: 31,6 балів ситуативної тривожності, 5,8 балів депресії у підлітків з конструктивним перфекціонізмом; 36,3 балів ситуативної тривожності, 13,8 балів депресії – у осіб з деструктивним рівнем перфекціонізму).

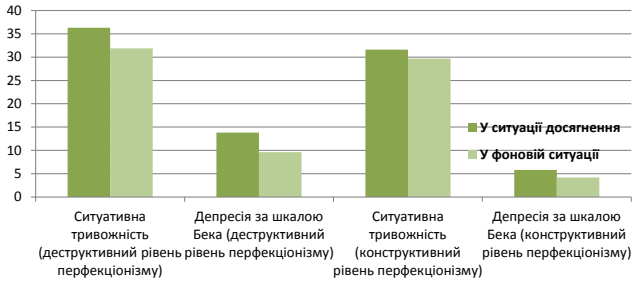

Рис. 2. Вираженість проявів ситуативної тривожності та депресивних настроїв у фоновій ситуації та ситуації досягнення для досліджуваних з деструктивним та конструктивним рівнями перфекціонізму

Джерело: розроблено авторами

Помилки та труднощі викликають у перфекціоністів депресивний настрій, зниження впевненості у власній діяльності, відчуття зневіри в собі. Порівняно з досліджуваними з відсутністю деструктивних рис перфекціонізму, такі особи важче контролюють власний емоційний стан та проявляють меншу стресостійкість в ситуації перевірки академічної успішності. Невротичні прояви у ситуації досягнення являються у перфекціоністів більш вираженими, що впливає на продуктивність та ефективність діяльності (і, як наслідок, академічну успішність), а також негативно позначаються на психологічному та фізичному стані особистості.

На основі отриманих результатів було сформовано цільову аудиторію з учасників дослідження, що відрізнялись високим рівнем вираженості перфекціонізму (деструктивного перфекціонізму) та вираженими невротичними проявами у ситуації досягнення. Вказаній групі досліджуваних з 12 осіб пропонувалось взяти участь у тренінговій програмі зі зниження рівня вираженості невротичних проявів перфекціонізму в ситуації досягнення.

Розроблена корекційна програма ґрунтувалась результатах дослідження і була спрямована, як вже зазначено вище, на зниження рівня вираженості невротичних проявів у осіб з деструктивним рівнем перфекціонізму, що виникають у ситуації досягнення. Тривалість корекційної програми становила 2 місяці. Учасниками корекційної програми стали підлітки віком 16-17 років, учні 11-их класів, в яких за результатами попередньої діагностики, виявлений підвищений рівень невротичних проявів перфекціонізму у ситуації досягнення.

В корекційній програмі були представлені наступні тематичні блоки: формування здатності до постановки реальних цілей, зміщення локусу уваги на аналіз досягнень з аналізу помилок, зниження рівня ситуативної тривожності, розвиток креативності (подолання ригідності), формування здатності до релаксації, формування адекватних вимог до себе та оточуючих, підвищення самооцінки.

Під час проведення корекційної програми у підлітків з вираженим деструктивним перфекціонізмом спостерігалась ригідність мислення, що виражалась в нездатності до творчості, постійне тримання себе в рамках, схильність до стереотипних очікуваних думок, страху висловити «неправильну» думку. До того ж, перфекціоністи вбачають можливість лише ідеальних результатів на найвищому рівні, всі інші градації досягнення сприймаються як помилкові. Важливу роль у проведенні корекційної програми грало правило заборони критикувати іншими членами групи ідей та висловлювань учасників. Таке правило було спрямовано на зниження страху зовнішньої оцінки, розкриття особистісної впевненості та сміливості у власних ідеях.

Значні труднощі у підлітків з рисами деструктивного перфекціонізму спостерігались в межах тематичного блоку корекційної програми зі зміщення локусу уваги на аналіз досягнень з аналізу помилок. У досліджуваних спостерігалась тенденція до ототожнення помилок з великими невдачами, знецінення результатів власної діяльності. Важливим у даному випадку було також формування здатності до постановки реальних цілей. У зв'язку з максималізмом, властивим для підліткового віку, та прагненням виправдати високі очікування оточуючих, досліджувані ставили перед собою завищені цілі поза межами можливостей та ресурсів. Таке напруження, у свою чергу, призводило до внутрішнього виснаження, тривожності, неспокою, постійного незадоволення собою та вегетативних проявів. Тому, підліткам пропонувалась серія психологічних вправ, спрямованих на формування здатності до релаксації, вміння зняти напруження.

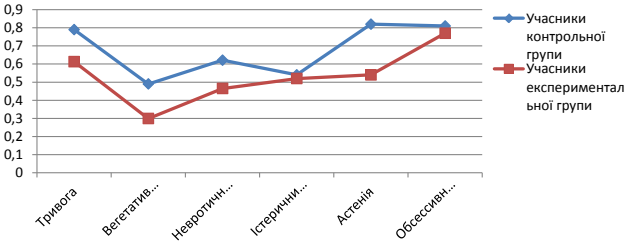

Рис. 3. Показники проявів деструктивного перфекціонізму у ситуації досягнення для учасників корекційної програми та досліджуваних контрольної групи

Джерело: розроблено авторами

По завершенню корекційної програми здійснений повторний зріз для 12-ти учасників програми за вказаними вище методиками (у ситуації досягнення). З метою визначення ефективності розробленої програми корекції невротичних проявів перфекціонізму, що виникають в ситуації досягнення, показники підлягали порівнянню (рис. 3).

У контрольному дослідженні було виявлено позитивну динаміку щодо зниження рівня дезадаптивних проявів за показниками: ситуативної тривожності, невротичної депресії, астенії, істеричного типу реагування, вегетативних проявів та обсессивно-фобічних порушень.

Висновки і пропозиції. Таким чином, перфекціонізм являється багатомірним феноменом, що характеризується наявністю конструктивних та деструктивних рис. Деструктивний перфекціонізм пов'язаний з дезадаптацією особистості, наявністю невротичних проявів та емоційних розладів. Формування перфекціоністських тенденцій відбувається ще в дитячому віці, найчастіше, у зв'язку з певними стилями виховання батьків. Деструктивний перфекціонізм часто проявляється у підлітків, які потрапляють в ситуації досягнення і прагнуть отримати відмінні результати, виконати завдання якнайкраще та орієнтуються на схвалення оточуючих. Постійне перебування у напруженні та очікуванні невдачі призводять до виникнення у підлітків невротичних проявів, які потребують на психологічну допомогу.

Список літератури:

1. Воликова С.В. Методы исследования детского перфекционизма / С.В. Воликова // Социальная и клиническая психиатрия. – 2012. – Т. 22, № 2. – С. 177-186.
2. Грачева И.И. Адаптация методики «Многомерная шкала перфекционизма» П. Хьюитта и Г. Флетта / И.И. Грачева // Психологический журнал. – 2006. – Т. 27. – № 6. – С. 73-81.
3. Грачева И.И. Уровень перфекционизма и содержание идеалов подростков / И.И. Грачева // Психологические исследования личности: Сборник работ молодых ученых / Отв. редактор Е.А. Чудина. – М.: Издательство «Институт психологии РАН», 2005. – С. 16-36.
4. Грубі Т.В. Сучасні моделі перфекціонізму / Т.В. Грубі // Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць. Т. 1. Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. Вип. 43 / За ред. С.Д. Максименка; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – Київ: Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2015. – 142 с.
5. Ильин Е.П. Работа и личность. Трудоголизм, перфекционизм, лень / Е.П. Ильин – СПб.: Питер, 2011. – 224 с. – Режим доступу: http://www.e-reading.club/book.php?book=1022824
6. Ясная В.А. Методика оценки перфекционизма Р.Слейни: взаимосвязь с толерантностью к неопределенности. / В.А. Ясная // В кн.: Психология саморазвития человека: материалы третьей Всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием, 5–7 декабря 2011 г. Киров: Вят. гос. гуманитар. университет, – 2011. – С. 39–43.
7. Hewitt P. et al. The interpersonal expression of perfectionism: perfectionistic self-presentation and psychological distress // Journ. of Personality and Social Psychology. 2003. V. 84. № 6. – P. 1303–1325.

Кудрина Т.С., Вавилова А.С.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ДЕСТРУКТИВНЫЙ ПЕРФЕКЦИОНИЗМ У ПОДРОСТКОВ С ПОВЫШЕННЫМ УРОВНЕМ НЕВРОТИЧЕСКИХ ПРОЯВЛЕНИЙ

Аннотация
В статье представлены основные подходы к определению перфекционизма и различия его конструктивных и деструктивных уровней. Освещена проблематика исследования черт деструктивного перфекционизма в детском и подростковом возрасте. Проанализирована связь невротических проявлений с уровнем выраженности перфекционизма в ситуации достижения. Исследованы психологические трудности, с которыми сталкиваются подростки с высоким уровнем перфекционизма на пути личностного самоопределения и стремление к достижению высоких результатов. Предложены возможные способы снижения уровня невротизации, обусловленного деструктивным перфекционизмом.
Ключевые слова: подростковый возраст, деструктивный перфекционизм, невротические проявления, тревожность, дезадаптация.

Kudrina T.S., Vavilova A.S.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE DESTRUCTIVE PERFECTIONISM IN TEENAGERS WITH HIGH LEVEL OF NEUROTIC MANIFESTATIONS

Summary
The article presents the main approaches to the definition perfectionism and differentiation its constructive and destructive levels. The issue of research destructive perfectionism in childhood and adolescence is outlined. The analysis of connection between neurotic manifestations perfectionism in the situation of achievement is effected. Psychological difficulties in adolescents with high level of perfectionism on the way to personal self-determination and desire to achieve great results are investigated. Possible ways to reduce the level of neuroticism due to the presence of destructive perfectionism are given.
Keywords: adolescence, destructive perfectionism, neurotic manifestations, anxiety, disadaptation.

УДК 159.964.21.5

ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ТЛУМАЧЕННЯ ЖІНОЧОГО АРХЕТИПУ

Паркулаб О.Г.
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті розглядаються прикладні аспекти екзистенційного підходу до вивчення людського досвіду. Автор використовує методи аналітичної психології, знання законів дії архетипу, його логіки, щоби розкрити метафоричний зміст жіночого архетипу і його символічне значення. Встановлено, що описові, якісні дослідження мають на меті виявити базові структури суб'єктивного досвіду, основоположні духовні інтенції та особистісні смисли, які спрямовують поведінку жінки.
Ключові слова: колективне несвідоме, архетип, символ, метафора, екзистенційний підхід, аналітична психологія.

Постановка проблеми. Сучасні європейці толерантно ставляться до професійної самореалізації жінок, вважаючи її важливою складовою життєвого успіху і необхідною умовою розвитку громадянського суспільства. Проте так було не завжди. Відомо, що в стародавні часи жінки-вчені були великою рідкістю, адже заняття наукою вважалося винятково чоловічою справою. Якщо сьогодні дівчата здобувають медичну освіту у вишах, то в середині XIX століття подібні заклади не приймали їх на навчання. Наведені приклади є свідченням того, що на шляху до актуалізації особистісного потенціалу жінки існували перешкоди.

Сьогодні термін «слабка стать» – анахронізм, до якого вдаються з метою принизити й знецінити особистість, вказуючи на її безпорадність та недосконаліть у порівнянні з представником «дужої статі». Як відомо, нині жінки на рівні з чоловіками успішно працюють у різних сферах суспільного життя. Водночас спостерігається невідповідність між їхнім бажанням бути повноцінно функціонуючими індивідами і рольовим очікуванням з боку оточення, що відповідають гендерним стереотипам на кшталт: «жінкам не місце в політиці», «дівчинці вчитися необов'язково», «кар'єра – не для жінок» тощо. У цьому контексті, незважаючи на те, що жінки все ще вимушені протистояти проявам нерівності та дискримінації на різних рівнях, їм важливо зберегти своє фемінне начало, в основі якого лежить архетип Жінки, гармонізуючи відносини та ліквідовуючи антагонізм статей зі збереженням відмінностей між ними.

Аналіз основних наукових досліджень і публікацій. Казки, легенди, пісні, притчі є носіями метафор, що від покоління до покоління передають людству знання про архетипи. Разом із тим, лише з оформленням теорії психоаналізу з'явилися наукові дослідження прихованого смислу, символізму міфологічних історій (Е. Едінгер, К. Естес, Д. Кальфф, А. Сторр, З. Фрейд, К. Юнг та ін.). Останнього вважають одним із перших аналітиків, який звернув увагу на психологічне наповнення метафоричного матеріалу (наукове осмислення якого продовжується й понині). Сучасні вчені переконані, що міфологія й фольклор здатні забезпечувати різні контексти, які відчиняють двері до розуміння складних символічних творінь, з якими стикається психолог у процесі аналізу (Дж. Болен, К. Естес, Т. Зінкевич-Євстігнєєва, Р. Мітчелл, Т. Яценко та ін.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Традиційні психологічні теорії швидко вичерпуються, коли в центр їхньої уваги потрапляє образ творчо обдарованої й глибоко мислячої жінки. Основна причина полягає в тому, що зазвичай вони згадують мимохідь або взагалі залишають осторонь глибинні, а отже дуже важливі для жінки питання про архетипність, інтуїтивність, сексуальність, творчість, вікові періоди, поведінку, спосіб дій, принципи розуміння тощо.

Ми обстоюємо використання екзистенційного підходу до вирішення різних проблем жінок та аналізу типових екзистенційних сюжетів (переживання себе-у-світі, втрати стосунків, екзистенційної тривоги, провини тощо). Вважаємо, що в процесі консультування важливо застосовувати методи й прийоми, що сприятимуть усвідомленню їхньої свободи й потенціалу розвитку, а також розширенню ціннісно-смислової свідомості. Це допоможе жінкам навчитися здійснювати оптимальні вибори й приймати відповідальність за наслідки своїх учинків.

Мета статті – на основі наукового аналізу досліджень архетипної символіки та її терапевтичного змісту з'ясувати практичні аспекти застосування терапевтичної метафори в роботі з жінками, котрі переживають екзистенційні проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Всі намагання вчених створити психологічну теорію фемінізму на основі одного лише інтелектуального уявлення про жінку, як таку, що претендує на високе звання «homo sapiens», приречені на невдачу, позаяк не дають можливості розібратися в її душевних проблемах і переживаннях. Відтак чимало дослідників, вважають, що сьогодні, навпаки, треба відновити чарівний природний психічний образ жінки. А найкращим джерелом для його розуміння є казки, міфи, легенди, в яких збереглися психічні першообрази.

Згідно з концепцією аналітичної психології, колективне несвідоме відображає досвід предків, не має індивідуального характеру, тому є загальним для всіх людей, природною основою їх психіки. Воно складається з міфологічних мотивів або першообразів, які К. Юнг назвав «архетипами» [5]. Останні, будучи вродженими уявленнями, виступають в якості типових форм поведінки, котрі, ставши усвідомленими, природно проявляються в ідеях та образах, як і все інше, що стає змістом свідомої сфери. Водночас самі по собі архетипи не є змістом свідомості, а проявляються як певні базові теми для формування різних усвідомлених проявів.

Е. Едінгер виділив чотири основні категорії архетипних образів [Цит. за: 3, с. 30]:

© Паркулаб О.Г., 2016

1) архетип Великої Матері, що містить якості жіночого начала, пов'язані з творенням і руйнуванням;

2) архетип Духовного Батька, що втілює чоловічі якості та свідомість і дух як протилежні матерії;

3) архетип Трансформації, пов'язаний з темами подорожування, спускання в підземелля з метою пошуку скарбів, смерті та відродження, розпаду і відновлення цілісності, а також із образами героя й вундеркінда;

4) центральний архетип – Самість – символ повноти й цілісності, часто проявляється у формі кола в поєднанні з чотиричастинними фігурами, такими як квадрат чи хрест, що означають об'єднання протилежностей.

Казки, з одного боку, допомагають у терапії витягнути назовні прихований у глибині архетип, а з іншого – показують спосіб, як це можна зробити. У практиці психологічного консультування й психотерапії для створення казок застосовують метафору як особливу форму мислення, образної думки. Вона може бути історією, притчею, анекдотом, казкою (наприклад, «Спляча красуня», «Іван-дурник», «Солом'яний бичок», «Рукавичка» та ін.).

За давньоіндійською традицією, образна думка містить такі три елементи: 1) поетичну фігуру; 2) смисл (зміст) і 3) настрій. Таким чином метафора може впливати не лише на уяву, але на почуття й інтелект. Відтак використання метафори активізує всі психічні системи людини – з відчуттів до самосвідомості.

Екзистенційний підхід до консультування й психотерапії передбачає, що метафору чи історію доцільно застосовувати в таких випадках:

– коли клієнт порушує екзистенційні питання, які він глибоко переживає і які, так чи інакше, впливають на його життя;

– для створення фантастичних образів чи моделювання майбутніх змін у житті клієнта;

– щоб описати внутрішні переживання, а також процес відреагування придушених емоцій;

– щоб передати сутність проблеми й точно описати феномен переживання.

Проаналізувавши зміст відомих казок, ми виявили, що більшість із них містять архетип Жінки (казки на кшталт):

– «Синьої Бороди» – допомагають зрозуміти, як можна навчитися загоювати душевні рани;

– «Сплячої Красуні» – розкривають містичну зцілювальну силу людських стосунків; показують, як змертвіле може знову відродитися до життя й глибокого кохання;

– «Царівни-Жаби» – знайомлять із процесом трансформації особистості; вчать душу трудитися й вірити, що це призведе до бажаних змін – стати внутрішньо красивою й по-справжньому жіночною;

– «Мудрої Дівчини» – висвітлюють образ жінки, яка наділена особливою мудрістю, що допомагає їй знаходити вихід у важких ситуаціях, не здаватися за жодних обставин, довіряти своїй інтуїції й бути впевненою у собі;

– «Василини Прекрасної» – відновлюють послідовність утрачених ритуалів посвячення в жіночність, що прийшли з давніх часів, у тому числі з язичницьких; дають кожній жінці позачасове, незмінне керівництво впродовж усього життя;

– казки з образом Баби Яги, або відьми, містять дари, які допомагають усвідомити ризик втрати жіночої інстинктивної природи.

Відомий дослідник дохристиянської міфології В. Войтович у своїй книзі «Українська міфологія» [2] згадує про велику Богиню Макошу – символ милосердя й жіночої працелюбності, покровительки пологів і заступниці породіль, яка в казках (міфах, легендах) з'являлася в образі дуже бідної жінки. Слід сказати, що символ Старої – це ще один широко розповсюджений у всіх народів архетипний образ. Як казковий персонаж, цікавий тим, що живе відлюдькувато, в старій хатинці, в лісових хащах, іноді – під горою чи далеко в пустелі. Незважаючи на назву цієї надприродної сили, вона завжди містить відомості про минуле – особисте й прадавнє, бо пережила багато поколінь («стара, як світ»). Вона – охоронниця жіночих намірів і традицій, а також стоїть між раціональним та ірраціональним (міфічним) світами.

В Україні існує давня традиція, згідно з якою до жінки можна звернутися як лагідно – Берегиня, Лада, так і образливо – Мара. Дерево життя дарувало світові Ладу – богиню гармонії, краси й любові, яка є символом лебединої вірності. Берегиня – богиня добра й захисту, що здатна оберігати оселю, родину та весь родовід від зла й нечистої сили; вона є оберегом вірності подружжя. Мара – богиня зла, темної ночі й смерті, існує вираз: «згинь, маро».

Феномен архетипу полягає в тому, що він являє собою якийсь загальний механізм, дію якого можна спостерігати через модифікації в різні епохи, а також – в індивідуальній картині світу людини, у предметах живопису і скульптури, в релігійних сюжетах, казках, у життєвих історіях героїв літературних творів. На підтвердження сказаного висловлюються автори праці з порівняльного літературознавства: «Первісні взірці, що існують у колективному несвідомому і виражені у традиційних символах і міфах, лежать в основі літературних творінь, щоразу з новою силою відроджуючи в читачевій душі загадкові голоси й тіні забутих предків, загальнолюдські пориви і хвилювання» [1, с. 154].

У цьому контексті пропонуємо розглянути архетип Великої Матері, який так само втілює жіноче начало. У своїй книзі К. Естес називає його Дика Жінка, або Первозданна [4]. Науковець зазначала, що в неї перші уявлення про цей архетип з'явилися разом із вивченням особливостей поведінки і звичок вовків, ведмедів, слонів і метеликів («пташок душі»).

Незважаючи на те, що людина вважає себе вінцем природи й вищою істотою, проте має багато рис, якіріднять її із тваринами. Особливо це очевидно, коли мова заходить про приматів. Щодо ссавців, то, за результатами вивчення вовків видів Canis lupus та Canis rufus, К. Естес робить висновок про їхню схожість із жіночим родом. Дослідниця порівнювала здорових (у всіх відношеннях) жінок зі здоровими вовчицями й побачила між ними багато спільного:

1) окремі психологічні властивості – надчутливість, норовистість і безумовна відданість;

2) відповідність істинній природі (натурі) живої істоти – допитливість, надзвичайна витривалість і фізична сила;

3) спорідненість інстинктів – самозбереження, продовження роду і домінантного;

4) окремі риси і якості – глибока інтуїція, постійна турбота про потомство, про чоловіка (самця) і про суспільство загалом (зграю); можуть бути дуже вірними та надзвичайно сміливими;

5) особливості адаптації – майстерне пристосування до нових умов та обставин;

6) особливості ставлення до них: інші негативно їх сприймають, що проявляється через цькування, утиски й брехливі звинувачення в ненаситності й надмірній агресивності.

Сучасна жінка, незалежно від соціокультурного середовища, завжди інтуїтивно розумітиме поєднання слів «первозданна», «дика» і «жінка». В екзистенційній психотерапії й консультуванні поняття «дика» втрачає своє сучасне значення – безконтрольності й невігластва, і набуває первинного сенсу, який вказує на природний спосіб життя й автентичність. Словосполучення Дика Жінка змушує її визначитися з ідентичністю, пригадати й усвідомити: хто вона, чим цікавиться, що для неї має сенс, ким вона може бути і т.п. Ми застосовуємо вислів «Дика Жінка» як метафору для опису тієї внутрішньої сили, що наповнює всіх жінок; і уособлює те, без чого неможливо конструктивно жити й творчо самореалізовуватися.

Як зазначає К. Естес, архетип Первозданної Жінки в психічному несвідомому – на тому рівні, звідки він походить, – залишається безіменним. Разом з тим, породжуючи всі важливі відтінки жіночності в повсякденному житті, Первозданна Жінка отримує багато імен. Приміром, іспанці її називають «Велика Жінка», «ріка під рікою» й «світло з безодні»; мексиканці – «Жінка-вовчиця» й «Костяна Жінка»; угорці – «Росомаха» і «Та, що в лісах»; індіанці – «Жінка-Павук» (сплітає долі людей і тварин); українці – «Баба» і «Матінка-Земля» (глибока мудрість, безумовна любов, плодючість); японці – «Омікамі» (таємничі Вищі Сили), тібетці – «Дакіні» (танцююча сила в жінці). Таким чином, присвоюючи імена, ми можемо не лише охопити різні аспекти її природи, але й утримати її сутність і наповнити образ конкретним змістом. Відтак усередині нас створюється суб'єктивний простір думок й почуттів, необхідний для того, щоб з'явившись, Первозданна Жінка змогла залишитися.

Психологи помітили: якщо в жінки вдало складаються стосунки з первозданною природою, то вона відкриває свою автентичність і отримує в дарунок вічного внутрішнього спостерігача, мудреця, мрійника, провидця, митця, винахідника і слухача, який скеровує, дає поради, сприяє творчості й самотворенню. Така жінка починає «світитися зсередини», і вже незалежно від обставин цей її стан, зовнішнє і внутрішнє життя, завжди буде підтримувати первозданний учитель (наставник, мати). В іншому разі людина втрачає свою справжність і неповторність, в неї порушуються взаємини з первозданною природою, що призводить до появи психологічних симптомів:

1) гнітючі відчуття й болісні переживання (спустошеність, втома, тривога, розгубленість, винуватість, нікчемність);

2) негативні особистісні риси (замкнутість, сором'язливість, невпевненість, дратівливість, злість, мстивість);

3) незадовільні особисті, інтимні стосунки (жінка обирає «не тих» чоловіків; рідні та друзі зловживають її добротою; боїться кохати і бути коханою);

4) відмова від реалізації та самореалізації (небажання ризикувати; страх материнства; страх створити недосконалий витвір, стати на повний зріст і розкритися; знесиленість перед початком творчого проекту; інертність у роботі);

5) сильні екзистенційні переживання (втрата сенсу життя, відчуженість, зневіра, страх бути самою собою);

6) соматичні відчуття (біль у животі, нудота, задуха).

Всі ці порушення не є хворобою якоїсь однієї епохи чи століття – вони перетворилися в епідемію, яка вражає жінок, коли ті почуваються пригніченими, а їх «дика» природа потрапила в пастку. Якщо життя жінки стало сірим і нецікавим, з'явився екзистенційний вакуум, це означає, що настав час проявитися її Дикій Жінці, або творчій силі душі.

Наведений нижче приклад має на меті підтвердити те, про що йшлося вище. Ми спробуємо описати той досвід, який отримала клієнтка в процесі екзистенційного консультування й передати її почуття й переживання.

Клієнтка (далі – К.) ...Ви, мабуть, думаєте, що я прийшла до Вас для того, щоб копирсатися у відповідях на питання: чому так сталося і хто винен?..

Коментар: дівчина розлючена, очевидно, довго шукала раціональної відповіді на свої питання, можливо, знайшла, але для неї цього замало. Її серце відмовляється коритися «холодному розуму». Почуття – ось що її зараз непокоїть. Саме тому вся наступна консультативна робота здебільшого буде спрямована на чуттєву сферу досвіду клієнтки. За влучним спостереженням І. Ялома, «...основна проблема терапії завжди полягає у тому, як перейти від інтелектуального визнання істини про себе до її емоційного переживання» [6, с. 43].

К. Він просто *зрадив* мене. Як виявляється нелегко визнати, що тебе зрадили. Ні, я не маю на увазі Іншу жінку... він зрадив *мене*, але не заради Іншої, а лише мене. Якщо з'явилася б Інша, він сказав би мені про неї, про свій вибір, з ким він залишається. В цьому я переконана, тому що ми домовилися бути чесними один з одним у цьому питанні. Ніхто не може бути до кінця впевненим у своїх почуттях. Як у нього, так і у мене була можливість інших стосунків, але за умови, що ніхто з нас цього не приховуватиме.

Коментар: завдання консультанта – допомогти клієнтці прийняти ту хвилю почуттів, яка набігає із середини якоїсь частини її Я, і узгодити її проходження через відповідні вербальні канали. На цьому етапі ми виходимо з того, що лише за умови залучення в терапію глибоких почуттів, вона (терапія) може стати по-справжньому потужним двигуном змін. Таке усвідомлення клієнтом своєї суб'єктивності Дж. Б'юдженталь називає «присутністю», що означає бути щиро і майже повністю в даному моменті й у тому, що відбувається.

К. ... зараз я відчуваю цю зраду як велику рану всередині мене. Дуже глибока, така глибока, наче колодязь. Така холодна і глибока... мені страшно, що я сказала про колодязь. Я з дитинства боялася заглядати в колодязь, він приховує щось під водою і не дає мені проникнути вглиб. Я колись запитувала, як роблять колодязь. Виявляється, у ньому немає ніякої таємничості: на дні – каміння, а над ним вода – от і весь колодязь... Каміння і вода, каміння і вода, каміння і вода (клієнтка декілька раз повторила ці слова, консультант відреагувала відповідним чином –

запропонувала клієнтці описати те, що вона відчуває зараз). Коли заплющую очі, то відчуваю сильний тягар і втому – «каміння і вода», зради і сльози. Зради, які я затоплюю водою, вони у мені, у моєму колодязі, я їх ношу… (на цих словах клієнтка замкнулася і до завершення сеансу залишалася мовчазною).

Коментар: очевидно, в цей момент вона пережила сильне емоційне потрясіння, викликане усвідомленням свого становища. Їй потрібен час, щоб прийняти відповідне рішення: готова вона йти до кінця чи ні?

Наступний епізод відображає мужність клієнтки в момент зустрічі з тією частиною її самості, якої вона ще не знала. Таке випробування виявилося дуже важким і болісним.

К. Я тримаю руками колодязь, наче трилітрову банку з водою. Мої руки – сильні, пальці міцно її стискають. Я бачу, як вони поволі витягують її зсередини… Чомусь стінки стають темними, і я не бачу, що там усередині. Вона, здається, металічна, схожа на циліндр. Вона все ще всередині мене, але я відчуваю, що я зрушила її з місця. Внизу живота легко, але зверху – її краї тиснуть мене. Мій живіт не має дірки, як мені витягнути її? Вона не туди і не сюди. При пологах роблять «кесаревий» розтин, мені необхідно щось подібне, інакше я помру від неї, мені страшно, мені дуже боляче і страшно. Хто мені зробить розтин? Хто?! (вона кричить; її боротьба триває, але в якийсь момент дівчина перемагає). …Стає м'яко і тепло, навіть гаряче, мої м'язи відпускають банку, стінки живота нагадують роз'їздний міст. Моя банка, я її вже просто викочую. Господи, яка вона стара та іржава, важка, її дно не витримало, і каміння випало, воно ще в мені… Я дуже втомилася (важко зітхає), але камінь у мене в руках, я його стискаю, він роздроблюється на маленькі камінчики, такі дрібненькі й легенькі, наче з тіста. Я намотую це тісто собі на руку, намотую ще трохи, мої пальці захоплюють залишки тіста, я вишкрябую усі залишки. Кудись дівається усе тісто. Я його бачу внизу живота, воно як грудка снігу. Я беру його руками і викидаю. Його немає ніде. Але залишилося відчуття, ніби я зрадила… Насправді я його зрадила, бо ніколи не любила (її мова, напрочуд, спокійна і впевнена, але якась тиха, наче вона – відгомін внутрішніх роздумів, за якими приховується питання: Як мені далі жити?).

Коментар: на цьому етапі консультування, з терапевтичних міркувань, ми не будемо перевіряти достовірність виникнення цього питання, так само як і заглиблюватися у пошуки відповіді на нього. Натомість вважаємо, що для клієнтки настав час «зробити зупинку» і «вийти» назустріч своїм думкам, даючи їм можливість розтікатися вільно і природно.

К. … Я хотіла, щоб він був для мене батьком, братом, другом… Я його використовувала, а тикала пальцем на нього, ніби він мене використовує… Що я від нього хотіла? Щоб він захоплювався мною, любив, пишався. Але я сама нічого йому не давала. Зовсім нічого, як трутень крутилася поряд із ним, посміхалася, щось говорила, але насправді хотіла лише подобатися, дуже подобатися. Він для мене означав лише те, що раз я з ним – значить я його вибрала, як у крамниці річ… Щось неправильно, і я це відчуваю… Коли я з ним, я *щось* шукаю. *Щось*, значить, я загубила. У ньому щось шукаю, я щось загубила. Щось загубила: його, себе, сльози, вино, град, дощ, мороз, вітер, стихія, бруд, голос, голий, м'яч, дурепа, *себе*. (Клієнтка використала вільні асоціації, які допомогли їй визначити «об'єкт» своїх пошуків). Коли я з ним, – шукаю себе. Хочу, щоб він мене відчував, мій настрій, мої думки, всю мене. Але я така закрита, як равлик. Звідки все це візьметься, якщо все так глибоко в мені, що я і сама іноді нічого свого не відчуваю?

Коментар: ми використали природну здатність клієнтки відчувати і відповідно реагувати на нею ж самою створені терапевтичні метафори. Її свідомість якимось дивним чином відтворює картини світу, в яких вона знаходить себе.

К. … Зараз мій Равлик витягнув шию, уважно дивиться навколо, слухає. Йому не подобається, що про нього говорять. Ні, він не поряд, Равлик в мені… Я сама як Равлик. Чи я і є той Равлик – то висуваю голову, то знову її ховаю. Висунула – привабила, заполонила серце, відчула це – і назад, усередину, і сиджу, спостерігаю, мучуся, страждаю, але нічого не роблю, щоб виявити щось людське, а не Равляче. Я ж насправді – людина, а не слизький равлик. Ось так мені й треба… Я – слизька людина, тому і порівнюю себе із равликом і говорю, ніби він у мені. Сама посадила його в себе й поводжуся, як він. Не хочу я того равлика! Як я злюся на себе, як я злюся, ненавиджу себе, як равлика… Хочу, щоб він жив серед своїх, а я буду жити серед своїх. Мої почуття… вони глибоко в ньому… в мені. Я заплуталася – в ньому, чи в собі?.. Я відчуваю, а не равлик, він не може відчувати людське. Я – не він, не хочу бути слизьким равликом. Я знаю, що можу щось відчувати до інших людей. Мої почуття – вони лише мої, вони є лише мої і нікого більше. До чого тут равлик? Він – у природі. Яке мені діло до нього? Я – не він, у нього немає почуттів, а Я точно знаю, що маю почуття. Вони в мені є: їх так багато, як квітів у лузі, я хочу їх дарувати людям завжди і не приховувати від того, кого кохаю (на пропозицію консультанта намалювати равлика, клієнтка охоче відгукується).

Коментар: останній епізод описує момент зіткнення протилежних сил всередині клієнтки. Наслідки цієї боротьби визначаються мірою активності, з якою клієнтка вступила в цю боротьбу. Завдяки мужності бути чесною із самою собою вона цього разу не зрадила своєму Я. Якщо слідувати за Е. Фроммом, – змогла відрізнити істину від неправди в самій собі, а, істина, як зазначає вчений, робить людину вільною. І. Ялом тут солідарний з Е. Фроммом, більше того, його переконання, – «що лише тоді, коли людина переживає істину всім своїм єством, вона може прийняти її, … піти слідом за нею й змінитися» [6, с. 42], – сформувалося під впливом особистого досвіду проходження терапії.

Таким чином, жінки, які придушують або ігнорують свою життєву ситуацію, перебувають у стані, який М. Гайдеггер охарактеризував як «забуття небуття». Таке щоденне існування призведе до життя, яке екзистенціалісти називали «серед речей». Буденні події відволікають, жінка втрачає щось важливе для себе, коли розчиняється у «Вони». Відтак її єдина турбота – про те, які речі. З іншого боку, вона може перебувати у стані усвідомлення буття, тобто жити автентично – приймати свої можливості та обмеження, бути відповідальною за своє життя, бути його незаперечним автором. Автентичність, поняття, яке найґрунтовніше розроблено в екзистенційній психології,

означає для людини зберігати вірність самій собі, свою внутрішню цілісність і визначеність.

Висновки і пропозиції. 1. Архетипи певним чином організовують наші образи й уявлення, а їх дія має зцілювальний терапевтичний ефект. Елементи природного середовища, атрибути різних культур, релігійні та міфологічні персонажі, сприяють актуалізації вродженого психічного досвіду і його усвідомленню. Водночас архетипні образи не є змістом свідомості, а виступають як певні основоположні теми, на яких формується багатоманітність усвідомлених проявів. Людям вони здаються настільки надприродними, що набувають глибокого духовного значення.

2. Завдяки створеній разом із психологом метафорі (історії, притчі, анекдоту, казці), клієнти отримують можливість ще раз пережити травмуючу ситуацію, але при цьому подивитися на події свого життя, дистанціювавшись. Таким чином перед людьми відкриваються двері до усвідомлення суті проблеми й розуміння її деструктивного впливу на них. Завдання психолога – створити атмосферу взаємодовіри, щоби людина поводилася природно й невимушено. Це дасть їй змогу зануритися у світ внутрішніх переживань і розкритися консультантові.

3. Для того, щоб допомогти жінці прояснити її душевні пошуки, екзистенційно орієнтований психолог використовує терапевтичні метафори, аналізує матеріал сновидінь і фантазій; практикує інтерактивні завдання на основі юнгіанського методу активної уяви (це може бути вигадування казок, історій, створення образу тощо). При цьому треба володіти технікою постановки запитань, щоби зрозуміти архетипний зміст казок, легенд і міфів; а також віднайти направляючий міф чи казку, в яких містяться всі настанови, необхідні жінці зараз для розвитку її психіки.

Список літератури:

1. Будний В. Порівняльне літературознавство / В. Будний, М. Ільницький. – К.: Києво-Могилянська академія, 2008. – 430 с.
2. Войтович В.М. Українська міфологія / В.М. Войтович. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.
3. Штейнхардт Л. Юнгианская песочная психотерапия / Л. Штейнхардт. – СПб.: Питер, 2001. – 320 с. : ил. – (серия «Практикум по психотерапии»).
4. Эстес П.К. Бегущая с волкам и: женский архетип в мифах и сказаниях / П.К. Эстес. – К.: София, 2010. – 496 с.
5. Юнг К.Г. Архетипи і колективне несвідоме / К.Г. Юнг. – Львів: Вид-во Астролябія, 2013. – 588 с.
6. Ялом И. Лечение от любви и другие психотерапевтические новеллы / И. Ялом. – М.: Независимая фирма «Класс», 2001. – 288 с.

Паркулаб О.Г.
Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника

ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНЫЙ ПОДХОД К ТОЛКОВАНИЮ ЖЕНСКОГО АРХЕТИПА

Аннотация
В статье рассматриваются прикладные аспекты экзистенциального подхода к изучению человеческого опыта. Автор использует методы аналитической психологии, знание законов действия архетипа, его логику, чтобы раскрыть метафорическое содержание женского архетипа и его символическое значение. Установлено, что описательные, качественные исследования позволяют обнаружить базовые структуры субъективного опыта, основополагающие духовные интенции и личностные смыслы, которые направляют поведение женщины.
Ключевые слова: коллективное бессознательное, архетип, символ, метафора, экзистенциальный подход, аналитическая психология.

Parkulab O.H.
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

EXISTENTIAL APPROACH TO THE INTERPRETATION OF WOMEN'S ARCHETYPE

Summary
This paper studies the applied aspects of existential approach to the study of human experience. The author uses methods of analytical psychology, knowledge of the laws of action archetype and its logic to uncover the metaphorical content of women's archetype and its symbolic value. It has been faund, thet discretional, qualitive researches use which are aimed at determining basic structures of subjective experience, fundamental spiritual intentions and personal senses thet direct behavior of a women being.
Keywords: collective unconscious, archetypes, symbol, metaphor, existential approach, analytical psychology.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 331.217

СУЧАСНІ СИСТЕМИ ВИНАГОРОДИ ПРАЦІВНИКІВ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Бикова А.Л., Карвасарний В.А.
Університет митної справи та фінансів

У статті висвітлено систему винагороди працівників вітчизняних підприємств. Проаналізовано американський, європейський та японський підходи до побудови системи винагороди працівників. На основі проведеного аналізу підходів до побудови системи винагороди у зарубіжних країнах надано пропозиції щодо її вдосконалення. Запропоновано використання системи винагороди працівникам, яка об'єднає фінансові та нефінансові форми: заробітну плату, соціальні програми (програми підтримки балансу між роботою та життям, визнання за заслуги і виконану роботу, програми розвитку та самореалізації). Реалізація зазначених пропозицій надасть можливість підвищити продуктивність праці, ефективність виробництва, вирішити проблеми соціально-культурного та кваліфікаційного рівнів працівників.
Ключові слова: винагорода персоналу, матеріальна винагорода, нематеріальна винагорода, Process Automation (PA), зарубіжні підходи.

Постановка проблеми. Проблема утримання кваліфікованих фахівців і менеджерів сьогодні як ніколи набуває виключно важливого значення для підприємств. Адже саме люди і їхня зацікавленість в успіху – це той основний актив, який багато в чому визначає ефективність діяльності того чи іншого підприємства. Проте створити на підприємстві «команду № 1» не так просто. І висока заробітна плата, і наявність соціального пакету, як показує практика, часто не дозволяє утримати цінних співробітників. Пошук універсальної моделі винагороди персоналу, яка б могла задовольнити вимоги претендента на посаду та роботодавця в сучасних умовах господарювання й обумовив актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Істотний внесок у вирішення проблем винагороди за працю, визначення її сутності в умовах формування ринкових, в останні роки відображений у працях українських науковців: А.М. Колота О.А. Грішнової, В.М. Данюка, Н.І. Єсінової, М.В. Семикіна, та ін.

Вагомий внесок у розвиток теорії мотивації та системи винагороди внесли зарубіжні автори: Д. Браун, Д. Брєттон, Дж. Голд, Ф. Герцберг, М. Мескон, Н. Райан, Л. Портер, Г. Форд, Е. Лоулер та інші. Однак вивчення й узагальнення зарубіжного досвіду щодо проблем побудови системи винагороди працівників показало, що далеко не всі аспекти цього питання досліджені достатньою мірою, особливо за умов розвитку ринкових відносин.

Метою даної статті є визначення особливостей формування системи винагороди працівників на підприємстві з урахуванням зарубіжного досвіду, та розробка практичних рекомендацій щодо їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. У практиці діяльності сучасних підприємств України набули поширення різноманітні стимули, тобто важелі або інструменти впливу на людей, які спонукають їх до активізації трудової діяльності.

Одним із найважливіших стимулів є винагорода.

Винагорода – це механізм комплексного застосування матеріальних і нематеріальних стимулів для досягнення цілей підприємства.

Винагорода за працю на рівні організації як форма визнання досягнень персоналу з метою відшкодування його трудових зусиль відповідно до законодавства впливає на поведінку працівників і ефективність їх діяльності через результати праці або навички, які підвищують рівень їх визнання і збільшують рівень заробітної плати [7].

Винагорода за працю на підприємствах та організаціях України має як грошову (матеріальну), так і негрошову (нематеріальну) форму. При цьому основна роль у стимулюванні належить саме грошовій винагороді, основними видами якої є: заробітна плата, премії, різного роду доплати та надбавки, дивіденди за акціями, участь у прибутках і участь у доходах (рис. 1) [7].

Всі види винагород працівника, які надаються організацією за його працю і можуть бути оцінені в грошовому еквіваленті, називають матеріальною винагородою або компенсаційним пакетом.

Рис. 1. Структура винагороди персоналу
Джерело: [7]

© Бикова А.Л., Карвасарний В.А., 2016

Матеріальна винагорода (компенсаційний пакет) складається з трьох частин:

1) основна заробітна плата і надбавки;

2) додаткові виплати;

3) соціальні виплати або пільги.

Зарплата з надбавками і додаткові виплати складають пряму матеріальну компенсацію, яка є головною частиною компенсаційного пакету. Соціальні виплати, або соціальний пакет складають непряму матеріальну компенсацію.

Значення компенсаційного пакета для працівника не вичерпується тільки компенсацією тих витрат часу, енергії, зусиль, інтелектуальних і творчих здібностей, які він доклав для досягнення певного виробничого результату. Гроші можуть виступати як мірило самооцінки і професійної самореалізації. Адекватна за уявленням працівника компенсація може покращити загальні результати його роботи і стати могутнім поштовхом до трудової мотивації. Низька компенсація руйнує впевненість працівника у собі, знижує його самооцінку та ініціативу.

В даний час умови формування і розмір компенсаційного пакета для різних категорій працівників це виключне право організації, яке реалізується в процесі переговорів між роботодавцем і працівником, або роботодавцем і профспілковим чи іншим уповноваженим для цього органом і фіксується в колективному договорі.

Нематеріальна винагорода – це внутрішнє задоволення працівника від процесу і результату роботи і ті нематеріальні стимули, які застосовує організація по відношенню до своїх працівників для підвищення їх задоволення від роботи.

До нематеріальних стимулів відносяться такі заохочення: просування по кар'єрі; подяки; грамоти; спеціальні звання; навчання; підвищення кваліфікації; оплата комунікацій; обіди; путівки тощо.

Безперечно, керівництво підприємств має вміло комбінувати різні методи мотивації задля досягнення успіху, не концентруючись лише на матеріальній складовій. Це підтверджує дослідження, викладене у праці К. Гурової. Соціологи шляхом анкетування визначали ступінь важливості для працівників різних стимулів до праці. За ступенем важливості методи мотивації розподілилися таким чином (табл. 1) [3; 4].

Таблиця 1

Ставлення працівників до різних методів винагороди

№	Стимул	Ступінь важливості, %
1	Підвищення заробітної плати	19,3
2	Перспективи кар'єрного зростання	17,9
3	Грошові премії	8,6
4	Соціальний пакет	12,5
5	Навчання і підвищення кваліфікації за рахунок компанії	12,2
6	Безкоштовне харчування у робочий час	5
7	Можливість отримання додаткового доходу	6,7
8	Проведення корпоративних свят	8
9	Жорстка система штрафів	6,4
10	Надання тимчасового помешкання	3,1
Всього		100

Джерело: [3; 4]

В Україні прийнято вважати, що найкраща нагорода за працю – гроші, зокрема отримання гарантованої заробітної плати. Тому керівництво підприємств зосереджує свою увагу на матеріальній мотивації праці. Проте, кращі західні менеджери з управління персоналом відводять значну роль нематеріальним способам мотивації.

Зважаючи на стан економіки України, нематеріальне стимулювання набуває особливої актуальності, оскільки національні підприємства діють в умовах обмежених ресурсів. Тому головна мета менеджерів не лише втримати цінні кадри при поточному стані заробітної плати, але і мотивувати їх на більш продуктивну роботу.

З метою вдосконалення діючої системи винагороди сучасним підприємствам слід звернутися до світового досвіду, де мотиваційні аспекти управління персоналом компаній і фірм набули великого значення та можуть бути з успіхом перенесені на українські підприємства.

В даний час привертають увагу моделі винагороди японських, американських, а також західноєвропейських підприємств. Кожна з цих моделей має свої національні особливості та оригінальні підходи до мотивації персоналу. Грошова винагорода на заході називається «Pay for performance», що в перекладі означає «плата за виконання». В європейських компаніях застосовують декілька систем оплати праці, які є ефективними:

– комісійні (працівник отримує відсоток від угод, що укладалися, з клієнтами, іноді така форма поєднується з постійним окладом);

– грошові винагороди за виконання поставлених цілей;

– індивідуальні винагороди (надаються працівникам в якості визнання їх незамінності і цінності для компанії). Такі премії можуть виплачуватись за вірність компанії (визнання і винагорода за вислугу років), за досвід, володіння спеціальними навичками й уміннями. Вони часто мають на меті утримати цінних працівників, звільнення яких небажане для компанії.

Американська модель винагороди праці має в основі заробітну плату з різноманітними видами премій. Для даної моделі характерне поєднання погодинної та відрядної системи оплати праці, а також встановлення норми виробітку в натуральному виді, та в разі її невиконання, робота продовжується до досягнення норми. Денний заробіток працівника при застосуванні американської моделі визначається як добуток годинної тарифної ставки на кількість годин роботи. Дана система оплати праці не передбачає виплату премії, ці суми вже закладені у високій тарифній ставці робітника і окладі службовця. Останнім часом широке розповсюдження знайшла система оплати праці, в якій заробіток залежить не від кінцевого результату роботи, а від рівня зростання кваліфікації і числа освоєних професій. За кожну нову спеціальність працівник отримує певну кількість балів, яка впливає на надбавку до заробітної плати.

Основні переваги, даної системи виявляються в процесі впровадження оплати праці в залежності від рівня кваліфікації, зводяться до наступного: підвищення мобільності робочої сили

всередині підприємства, зростання задоволеності працею, усунення проміжних рівнів управління, скорочення загальної чисельності персоналу, в основному за рахунок робітників і майстрів.

Зовсім інший напрям має японська модель винагороди праці. Традиційно вона будується з урахуванням трьох факторів: професійної майстерності, віку і стажу роботи. Розмір окладу робітника, спеціаліста вищої категорії, керівника нижчої та середньої ланок в залежності від цих факторів здійснюється за тарифною сіткою, за допомогою якої визначається оклад (умовно-постійна частина заробітної плати працівника) як сума виплат за трьома розділами: за вік, за стаж роботи, за кваліфікацію і майстерність, які характеризуються категорією і розрядом. Також у японській моделі використовуються синтезовані системи, що поєднують елементи традиційної (вікової і нової) трудової тарифікації працівників. У синтезованій системі розмір заробітної плати визначається за чотирма показниками – вік, стаж, професійний розряд і результативність праці.

Широко практикується у Японії система морального стимулювання працівників; використовуються методи самооцінки своєї роботи паралельно оцінкам, що дають менеджери; постійно практикується горизонтальне переміщення працівників, що сприяє вивченню суміжних професій.

В Швеції поширена політика так званої солідарної заробітної плати, що ґрунтується на таких принципах: рівна оплата за рівну працю, скорочення розриву між розмірами мінімальної і максимальної заробітної плати.

Розвиток систем винагород у кожній з країн Європи має відмінності. Наприклад, мінімальна заробітна плата на європейських широтах коливається від 92 до 1570 євро, а в Україні в умовах кризи станом на 01.08.2016 р. мінімальна заробітна плата склала всього 52 євро [2].

У широкому розумінні в Європі розуміють кредитно-грошові та не грошові системи винагород. У Західній Європі використовують також виплати працівникам у натуральній формі (або у непрямій формі). Їх виплачують як доповнення до заробітної плати. Виплати в натуральній формі можуть включати медичне страхування або ваучери на харчування працівників. Вони, як правило, видаються молодшому персоналу для того, щоб надати додаткові стимули за більш низькою ціною, і використовуються як форма визнання для співробітника.

В останнє десятиріччя в Західній Європі спостерігається використання індивідуального підходу до винагород керівникам і менеджерам великих компаній. Однак деякі науковці стверджують, що це неетично по відношенню до рядових працівників. Розмір загальної річної винагороди директору публічних компаній у 2005 р. у 200 разів перевищив сукупну винагороду середньостатистичної європейської родини, а у 2014 р. – у 350 разів [2, 9].

Характеристика систем винагород працівників у європейських країнах згрупована на рис. 2.

Отже, будь-яка з наведених систем винагороди призведе до того, що працівник перш за все буде розуміти, що його винагорода залежить виключно від власних результатів роботи, а отже, намагатиметься їх покращити.

Досвід свідчить, що застосування різних систем винагороди працівників сприяє формуванню зацікавленості персоналу в підвищенні свого кваліфікаційного та професійного рівня, розвитку фірми.

Співставивши американську, європейську та японську моделі з чинним законодавством України слід відмітити, що законодавча система мотивації персоналу в Україні «тяжіє» до американської моделі.

Аналіз вищевикладених підходів дає можливість стверджувати, що в умовах глобалізації економіки та функціонування транснаціональних корпорацій, неетично поділяти системи винагород на японську, американську та європейську. Американський підхід є актуальним майже у всіх країнах світу. Частина підприємств Японії та Європи активно використовує індивідуальний підхід до винагород працівників, який є характерним для систем винагород Сполучених Штатів Америки.

Отже, результати проведеного аналізу свідчать про необхідність застосування інтегрованого підходу до побудови систем винагород працівників, який є узагальненням існуючих підходів. Саме за допомогою зазначеного підходу можливе вирішення таких головних проблем, як досягнення високопродуктивної праці, підвищення ефективності виробництва, вирішення питань соціально-культурного і кваліфікаційного рівня

Відрядна система винагород	Певна ціна виплачується за одиницю будь-якої продукції. Дана система винагород використовується для виплат працівникам, які виконують роботу Freelans, творчих особистостей
Індивідуальна система винагород за результатами роботи	Працівник отримує бонус або збільшення базового окладу на підставі оцінки керівника за виконання задач, що були поставлені перед ним раніше. Використовується для менеджерів середньої ланки
Система винагород за результатами роботи в групі	Премії або бонуси виплачують за досягнення цілей у групі. Розподіляються між членами групи на підставі оцінки роботи кожного працівника
Система винагород за підвищення кваліфікації	Працівник отримує підвищення заробітної плати або додаткові бонуси за отримані додаткові знання, підвищення власного професійного рівня
Система винагород за комісіями	Комісії є винагородою для торговельного персоналу, коли співробітник отримує відсоток від своїх продаж
Система винагород, пов'язана з участю у прибутках	Працівник отримує бонуси з прибутку підприємства за умови, що прибуток сягнув певного порогу
Система винагород, пов'язана з планами опціонів	Відповідно до планів опціонів співробітники отримують право придбати акції компанії на певну дату в майбутньому, але за ціною на сьогодні

Рис. 2. Характеристика систем винагород працівників у європейських країнах

Джерело: розроблено авторами за даними [2]

населення. Але основою має бути американський підхід, в якому особливе місце займає мотивація, що сьогодні є актуальним для будь-якої країни.

Сьогодні в Україні складна економічна ситуація потребує оптимізації систем оплати праці та встановлення зв'язку винагороди і реального внеску працівника у результати роботи підприємства.

Особливостями інтегрованого підходу до побудови систем винагород працівників є:

– встановлення гарантованої винагороди за виконання праці, що забезпечує відтворення робочої сили незалежно від результатів діяльності підприємства;

– відсутність високих розривів між мінімальною і максимальною заробітною платою на підприємстві;

– використання в системі тарифікації робіт (оцінки робочих місць) бального методу, який дозволяє диференціювати тарифні ставки та оклади з урахуванням реальних відмінностей у складності виконуваної роботи;

– широке застосування гнучких систем винагород, при яких її змінна частина (премії, бонуси та ін.) залежить не тільки від індивідуальних, а й від колективних результатів праці;

– диференціація тарифних ставок і окладів за кваліфікаційними рівнями залежно не тільки від складності виконуваної роботи, а й від індивідуальних результатів праці.

Висновки. Узагальнюючи опрацьовані джерела та практичний досвід закордонних і вітчизняних підприємств та компаній, відзначаємо, що американський підхід до побудови систем винагород працівників залежить, насамперед, від результативності діяльності. При цьому виплати можуть лише зростати і практично ніколи не зменшуються.

Системи винагород працівників в Японії характеризуються випередженням зростання продуктивності праці відносно зростання рівня життя населення, у тому числі рівня заробітної плати.

Європейський підхід до побудови систем винагород працівників поєднує в собі елементи і американського, і японського підходів.

Зарубіжний досвід стимулювання персоналу не є сталим. Він постійно збагачується новими елементами, тому і є найбільш привабливим для сучасних українських підприємств.

В Україні не існує єдиного підходу до побудови систем винагород працівників. Тільки деякі міжнародні компанії використовують елементи зарубіжних систем винагород.

Необхідно створення такої системи, яка б мотивувала співробітників працювати старанніше, і, водночас, відповідала б цілям підприємства, на якому вони працюють.

Використання запропонованого інтегрованого підходу до побудови систем винагороди працівників, який об'єднує їх фінансові та нефінансові форми: заробітну плата, соціальні програми, у тому числі програми підтримки балансу між роботою та життям, визнання за заслуги і виконану роботу, розвиток і самореалізацію, дозволить вирішити такі важливі проблеми, як досягнення високопродуктивної праці, підвищення ефективності виробництва, розв'язання проблем соціально-культурного та кваліфікаційного рівня населення.

Список літератури:

1. Ангелова О. С. Системи оплати праці в США / О. С. Ангелова // Студентський науковий вісник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mnau.edu.ua/ua/04 _07.html
2. Гейєр Е. С., Штик Ю. В. Системи винагород працівникам: зарубіжний досвід // Бізнес-інформ. – 2015. – № 4. – С. 52-57.
3. Гурова К. Д. Формування системи мотивації персоналу підприємства в умовах глобалізації / К. Д. Гурова // Бізнес-інформ. – 2010. – № 4. – С. 102–104.
4. Зеленько Г. І., Ганжурова Л. Ю. Мотивація як чинник підвищення ефективності праці персоналу підприємства // Наукові записки НаУКМА. Економічні науки. – 2012. – Том 133. – С. 65-70.
5. Колот А. М. Зарубіжний досвід матеріального стимулювання персоналу / А. М. Колот // Україна: аспекти праці. – 2007. – № 1. – С. 16-21.
6. Шепель Н. Ю. Особливості мотивації у Японії / Н. Ю. Шепель // Студентський науковий вісник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mnau.edu.ua/ua/04 _07.html
7. Хоменко Л. М. Основні види винагороди як найважливішого стимулу до підвищення інноваційної активності працівників підприємства [Електронний ресурс] / Л. М. Хоменко. – Режим доступу: http://mmi.fem.sumdu.edu.ua /sites/default/files/mmi2011_3_2_102_109.pdf – Назва з екрана.
8. Ryan N. Reward schemes for employees and management / Nick Ryan [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.accaglobal.com/content/dam/acca /global/PDF-students/2012s/sa_jan13_ p5_reward_a.pdf
9. Bratton J. Human Resource Management Theory and Practice / John Bratton, Jeff Gold [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.palgrave.com /companion/Bratton-And-Gold-Human-Resource-Management
10. Performance Appraisal. The Federation of International Employers La Federaciyn de Empresarios Internacionales [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.fedee.com/human-resources/performance-appraisal/

Быкова А.Л., Карвасарний В.А.
Университет таможенного дела и финансов

СОВРЕМЕННЫЕ СИСТЕМЫ ВОЗНАГРАЖДЕНИЯ РАБОТНИКОВ: ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

Аннотация
В статье освещены системы вознаграждения работников отечественных предприятий. Рассмотрен американский, европейский и японский подходы к построению систем вознаграждений работникам в зависимости от мотивации. На основе проведенного анализа подходов к построению систем вознаграждений в зарубежных странах разработано предложения по совершенствованию системы вознаграждения работников украинских предприятий. Предложено использование системы вознаграждения, которая объединит финансовые и нефинансовые формы вознаграждений персонала: заработную плату, социальные программы (программы поддержки баланса между работой и жизнью, признание за заслуги и выполненную работу, программы развития и самореализации). Реализация этих предложений позволит повысить производительность труда, эффективность производства, решение проблем социально-культурного и квалификационного уровня работников.
Ключевые слова: вознаграждение персонала, нематериальное вознаграждение, Process Automation (PA), зарубежные подходы.

Bykov A.L., Karvasarnyy V.A.
University of Customs and Finance

CURRENT SYSTEM OF FEES: DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE

Summary
The article describer the septum of reward as to the workers of the national enterprises. The experience of American, European and Japanese approaches towards the system of employees reward is analysis Suggested the ways of its improvement on the basis of combination of financial and non-financial forms: wages, social programs (welfare support, merits support, self-realization achievements). The suggested improvements are expected to raise the labour productivity, enterprise productivity, and decide the socio-cultural and professional growth levels of the employees.
Keywords: employees rewarding, system of rewards, non-material rewarding, Process Automation (RA), foreign experience.

УДК 335.76

РЕГУЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ В УКРАЇНІ

Білявська Ю.В.
Київський національний торговельно-економічний університет

У статті досліджено чинну законодавчо-правову базу України у сфері електронної комерції. Представлено систему регулювання електронної комерції (торгівлі) в розрізі документів організаційного характеру. Визначено проблеми законодавчого забезпечення електронної торгівлі, проведено критичний аналіз діючих нормативно-правових документів, що регламентують окремі аспекти електронної комерційної діяльності.
Ключові слова: електронна комерція, регулювання, імідж, підприємство, потенціал підприємства.

Постановка проблеми. У останнє десятиліття XX ст. інформаційно-комунікаційні технології, перш за все глобальна інформаційна мережа Інтернет, стали одним з факторів, які істотно впливають як на розвиток суспільства в цілому, так і на розвиток господарської сфери зокрема.

Процес глобалізації та досягнення науково-технічного прогресу відкрили нові можливості розвитку економіки, а саме – розвитку інформаційної електронної комерції та формування інформаційного виробництва. Адже використання інформаційно-комунікативних технологій є найважливішим завданням перспективного розвитку національних господарств і міжнародних торгових, виробничих і науково-технічних зв'язків. Менш, ніж за десятиліття в світі відбулися колосальні зміни, внаслідок яких світова електронна комерція (торгівля) стала невід'ємною частиною діяльності суб'єктів економічної активності. Електронна економіка, що формується, об'єктивно зумовлює створення системи електронних відносин між приватними компаніями, державою і бізнесом, державою і населенням та електронної системи міжнародних зв'язків. Враховуючи те, що електронна торгівля – це відносини між рівноправними власниками цінностей (продавець, покупець, провайдер телекомунікацій тощо), то досить актуальним і ключовим є її правове регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню ринку електронної торгівлі присвячені роботи таких вчених, як С. Карпенко, Н. Валькова, О. Галочкін, О. Галочкіна [10], О. Кудіна [11], О. Щерба, Л. Сисюк та інші. Однак більшість досліджень сфокусовані на аналізі певних елементів, що формують базис електронної торгівлі, визначення проблем та гальмуючих факторів розвитку. Такий підхід є недостатньо об'єктивним та потребує подальшої розробки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Поділяючи погляд Тимченко Л.Д. вважаємо, що однією з головних перешкод на шляху розвитку електронної торгівлі в Україні можна вважати нестачу чіткої та послідовної державної політики у вказаній сфері та недостатню ефективність організаційно-правових заходів, що вживалися державою у сфері електронної комерції, зокрема, незначні темпи інформатизації суспільних процесів в Україні (особливо в регіонах) [1, с. 15]. Подібну думку висловлює М.В. Макарова, вказуючи на відсутність цілеспрямованої урядової й бізнесової політики з метою формування українського інформаційного суспільства [2, с. 43]. Зневажання проблемами електронної торгівлі з боку представників законодавчої ініціативи впродовж тривалого періоду, а також недостатність розгляду цієї проблематики в наукових публікаціях, гальмувало поширення вітчизняної електронної комерції та торгівлі, зокрема, та ускладнювало діяльність суб'єктів даної сфери. Таке нівелювання заважало визначати вірні пріоритети державного фінансування й податкової політики, крім того, призводило до некоректного обліку результатів інформаційного сектору економіки [2, с. 43].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є узагальнення зарубіжного і вітчизняного досвіду регулювання електронної комерції в Україні.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день сучасний бізнес характеризується постійним зростом можливостей компаній – постачальників, що у свою чергу призводить до зросту глобальної конкуренції та поліпшення якості товарів та послуг. Відбуваються зміни способів організації та керування бізнесом, відбувається реінжиніринг (модернізація) бізнес-процесів та впровадження систем автоматизації. Для успішного ведення бізнесу все частіше залучаються комп'ютерні системи та мережі тобто можна сміливо сказати, що відбувається нова промислова революція. До сьогодні було відомо три промислові революції: 1. Перша промислова революція – 1760-1830 рр. винахід парового двигуна, що призвело до створення та розвитку великих промислових підприємств, залізних доріг, пароплавів. 2. Друга промислова революція – 1875-1930 рр. винахід електрики, телефонії, радіо, телеграфу, що призвело до формування сучасної моделі ведення бізнесу. 3. Третя промислова революція – 1940-1980 рр. винахід полімерних матеріалів, відмова від в угілля, використання нафти та природного газу, що призвело до масового розвитку хімічної промисловості, масового використання штучних матеріалів, розвитку автобудівництва і т.і. У сучасній науковій економічній літературі приділено достатньо уваги визначенню термінів «електронна комерція» та «електронна торгівля». Американські вчені А. Саммер та Г. Дункан у своїй роботі «Електронна комерція» [4, с. 22] розмежовують поняття електронна комерція та електронна торгівля, зазначаючи, що друга є лише категорією першої, що обмежується безпосередньо операцією купівлі-продажу. Важливим є питання їх співвідношення, тому що обидва терміни в економіко-правовій доктрині застосовуються як рівнозначні. Перший є загальновизнаним у світі, тоді як другий виник завдяки перекладачам ООН і був сприйнятий вітчизня-

© Білявська Ю.В., 2016

ним законодавством. В Україні термін «електронна торгівля» є також широко вживаним. Річ у тім, що Модельний закон ЮНСІТРАЛ (United Nations Commission on International Trade Law) розроблявся англійською мовою і англійською називається «Model Law on Electronic commerce», що українською означає «Модельний закон про електронну комерцію» [5]. Класифікація визначень понять «електронна комерція» та «електронна торгівля» представлено у табл. 1.

Таблиця 1

Класифікація визначень понять «електронна комерція» та «електронна торгівля»

Автор	Визначення автора
А. Саммер, Гр. Дунган [12].	Електронна комерція – це будь-яка форма бізнес-процесу, в якому взаємодія між суб'єктами відбувається електронним шляхом з використанням Інтернет-технологій.
	Електронна торгівля – процес купівлі-продажу товарів чи послуг, за якого весь цикл комерційної транзакції чи його частина здійснюється електронним шляхом.
Л. Новомлинський [13].	Електронна комерція являє собою будь-який процес, який ділова організація здійснює посередництвом мережі зв'язаних між собою комп'ютерів.
	Електронна торгівля – комерційна діяльність у сфері реклами та поширення товарів і послуг шляхом використання мережі Інтернет.

Електронна торгівля здебільшого розглядається як загальна форма надання інформаційно-комунікаційних послуг у сфері торгівлі. Електронну торгівлю визначають і як новий спосіб організації, управління та здійснення (укладення, виконання, припинення) бізнес-угод з використанням комп'ютерів та комунікаційних мереж. У вузькому значенні це поняття означає процес купівлі-продажу, що підтримується електронними технологіями. У широкому значенні поняттям «електронна торгівля» охоплюється застосування комп'ютерних технологій (телефонно-телексних мереж, електронної пошти, Інтернету) для контролю над складськими запасами, прогнозами попиту та пропозицій, тенденціями зміни цін, картковими формами платежів.

Актуальним аспектом розвитку електронної торгівлі залишається нормативно-правове забезпечення її функціонування. Створення правового забезпечення відносин у межах електронного бізнесу на рівні міжнародних організацій та більшості країн світу розпочалося у 90-х роках XX століття [6, с. 204]. Серед найбільш популярних товарів електронної торгівлі виділяється група «програмне забезпечення, книги, музика», що охоплює 26% ринку, а щорічні продажі складають за оцінками експертів 37,05 млрд. дол. Значну частку ринку займають також електроніка та різноманітний одяг – 16% та 13% відповідно при щорічних продажах більше 20 млрд. дол.; 8% ринку охоплюють товари для здоров'я, краси та харчові продукти і напої (11,4 млрд. дол. на рік), 7% – іграшки, відео ігри та спортивні товари (9,97 млрд. дол. на рік); та 3% – меблі та різноманітні інструменти (4,27 млрд. дол. на рік) [7]. Така структура покупок обумовлена перед усім наявністю на електронному ринку таких визначних гравців, як «Amazon» та «eBay», що на сьогодні є одними з найбільш великих та успішних підприємств галузі електронного бізнесу; асортимент охоплює здебільшого перші три категорії найбільш популярних товарів. Так, щорічний прибуток «Amazon» складає 61 млрд. дол., «eBay» – 14 млрд. дол. Серед інших визначних гравців ринку можна відзначити компанію «Staples» (США) із щорічним прибутком 11 млрд. дол., «Rakuten» (Японія) з прибутком 4,7 млрд. дол. та «Wal-Mart» (США) з прибутком 10 млрд. дол. [8]. Сьогодні у світі 74,7% країн мають законодавчу базу, що регулює здійснення електронних транзакцій, 55,2% країн мають законодавство, яке забезпечує охорону приватності та захист особистих даних користувачів, та лише 47,4% країн послуговуються нормативно-правовими актами, в яких закріплено права та особливості юридичного захисту споживачів при порушеннях угоди електронної торгівлі. В розвинутих країнах законодавча база функціонування електронної торгівлі є найбільш розвиненою: в 97,6% країн існують необхідні нормативно-правові акти, що регулюють здійснення електронних операцій та забезпечують захист персональних даних, а 85,7% країн мають необхідне правове підґрунтя для захисту прав споживачів на електронному ринку. Найменші показники щодо правового забезпечення функціонування електронної торгівлі мають країни Африки (лише 40% країн мають необхідну законодавчу базу) та країни Азії, де 72,9% країн мають нормативно-правові акти, що регламентують здійснення електронних операцій, однак лише 37,5% держав можуть гарантувати захист прав споживачів та 29,2% – захист персональних даних [8].

В Проекті Закону України «Про електронну комерцію» визначені основні терміни та поняття, такі як електронний товар, електронна торгівля, інтернет-магазин, а також чітко встановлені суб'єкти та об'єкти електронної комерції. Важливим є встановлення даним нормативно-правовим актом порядку проведення електронної торгівлі та здійснення відповідних господарських операцій, а також розрахунків між суб'єктами комерції. Таким чином, Типовий закон ЮНСІТРАЛ «Про електронну торгівлю» – це основа законотворчості в Україні, адже він регулює загальні положення електронної комерції. Більш широко та детально окремі аспекти регулюються законами, що розглядають кожен аспект електронної діяльності зокрема.

Ст. 7 Закону, розробленого ЮНСІТРАЛ передбачає, що стосовно даних у формі повідомлень вимога щодо підпису є виконаною, якщо особа, яка ставила підпис, пройшла ідентифікацію. Закон України «Про електронний цифровий підпис» від 22.05.2003 р. № 852-IV регламентує порядок ідентифікації такої особи та визначає правовий статус електронного цифрового підпису, а також регулює відносини, що виникають при використанні електронного цифрового підпису. Окрім цього, Закон «Про електронний цифровий підпис» визначає суб'єкти правових відносин у сфері послуг електронного цифрового підпису, їх права та обов'язки.

Основними засобами ведення електронної комерції є торгівля за допомогою телефонних та інтернет-мереж. Закон України «Про телекомунікації» від 18.11.2003 р № 1280-IV встановлює правову основу діяльності у сфері телекомунікацій. Закон визначає повноваження держави щодо управління та регулювання зазначеної діяльності, а також права, обов'язки та засади відповідальності фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у даній діяльності або користуються телекомунікаційними послугами [4]. Нормативно-правова база України поступово доповнюється законодавчими актами, які регулюють діяльність у сфері електронної торгівлі.

Розглянувши та провівши аналіз вище наведених нормативно-правових актів, які регулюють електронну торгівлю в Україні, робимо висновок, що законодавча база з даного питання недостатня. Зокрема, на сьогоднішній день не розроблена фіскальна політика у сфері електронної комерції, відсутній механізм врегулювання спорів. За таких умов важко розвивати бізнес та провадити торгівлю. Окрім приватних підприємців, за таких умов, і держава втрачає дохід, адже за допомогою засобів комунікацій можливо торгувати не лише товарами або послугами приватного сектору економіки, а й державного. Наприклад, цінними паперами, послугами державних підприємств та інше.

Отже, вважаємо, що першим кроком до вдосконалення законодавчо-правового врегулювання електронної торгівлі в Україні є видання відповідного профільного закону, який би встановлював основний порядок проведення електронної комерції в державі. Другим приведення у відповідність Господарського, Цивільного та Податкового Кодексів України, і і третім кроком має бути внесення змін до існуючих нормативно-правових актів з огляду появи нового виду торгівлі.

Висновки і пропозиції. Хоча темпи розвитку інформаційних технологій в Україні через соціально-економічні проблеми ще відстають від США і країн Західної Європи, наша держава входить у світовий інформаційний простір. Оскільки дотепер не розроблено ефективних інструментів впливу на ринок електронної комерції, він розвивається самостійно. З метою підвищення конкурентоспроможності вітчизняного сектору електронної комерції на світовому ринку слід розробити та вдосконалити його інституційне забезпечення. Для розвитку е-комерції в Україні необхідно: забезпечити відповідну нормативно-правову базу (затвердити Інформаційний кодекс України, Закон України «Про електронну комерцію»); створити національну інформаційну інфраструктуру; запровадити е-урядування з е-послугами; забезпечити фінансування державних проектів Національної програми інформатизації; фінансувати НДР щодо поширення систем електронної комерції; узгодити державно-громадську взаємодію у сфері електронної комерції; організувати публічні дебати щодо рейтингу України у світовій е-комерції; розробити Національний план дій з регулярного ознайомлення та впровадження систем е-комерції різних типів.

Закріплення основ державного регулювання електронної торгівлі у законодавстві України, подальший розвиток її правового регулювання в спеціальних законах, внесення відповідних змін до чинного законодавства щодо електронного обміну даними, укладання угод в електронній формі – це питання, які потребують подальшого вирішення. Адже створення режиму максимального правового сприяння розвиткові електронної комерції – фундамент для успішної конкуренції українських суб'єктів на світовому ринку.

Список літератури:

1. Тимченко Л.Д. Правове регулювання електронної комерції: [монографія] / Л.Д. Тимченко, П.В. Мельник, Тарангул Л.Л. [та ін.]; за ред. д-ра юрид. наук, проф. Л.Д. Тимченка. – Ірпінь: НУ ДПС України, 2008. – 236 с.
2. Макарова М.В. Тенденції розвитку цифрової економіки: [монографія] / М.В. Макарова. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2004. – 236 с.
3. Пархоменко В.М. Розвиток бухгалтерського обліку: від реформування до адаптації та застосування / В.М. Пархоменко // Бухгалтерський облік і аудит. –2005. – № 8/9. – С. 3–20.
4. Summer A., Dunkan Gr. E-Commerce // NYH Publishing. – 1999. – 263 p.
5. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН N ООН A/51/628 від 16 грудня 1996 року «Типовий закон про електронну торгівлю», прийнятий Комісією Організації Об'єднаних Націй з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ), і Керівництво з прийняття ООН № A/51/628 від 16.12.1996. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU01116.html
6. Чучковська А.В. Правове регулювання електронної комерції в Україні. Навчальний посібник / А.В. Чучковська – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 224 с.
7. Top Selling Internet Items. Statistic brain research institute. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// www.statisticbrain.com/top-selling-internet-items/
8. Information economy report 2015. Report of United Nations Conference on Trade and Development. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// unctad.org/en/ pages/PublicationWebflyer.aspx?publicationid=1146
9. Закон України «Про електронну комерцію» від 03.09.2015 р. № 675-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ 675-19
10. Директива 2000/31/ЄС Європейського парламенту й ради ЄС «Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку» («Директива про електронну комерцію») від 08.06.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada. gov.ua/laws/show /994_224
11. Царев В.В., Кантарович А.А. Электронная коммерция. Учебник для ВУЗов. – Санкт-Петербург: Питер, 2002 г. – 320 с.
12. Summer A., Dunkan Gr. E-Commerce // NYH Publishing. – 1999. – 263 p.

Белявская Ю.В.
Киевский национальный торгово-экономический университет

РЕГУЛИРОВАНИЕ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье исследованы действующую законодательно-правовую базу Украины в сфере электронной коммерции. Представлена система регулирования электронной коммерции (торговли в разрезе документов организационного характера. Определены проблемы законодательного обеспечения электронной торговли, проведен критический анализ действующих нормативно-правовых документов, регламентирующих отдельные аспекты электронной коммерческой деятельности.
Ключевые слова: электронная коммерция, регулирования, имидж, предприятие, потенциал предприятия.

Biliavska Y.V.
Kyiv National University of Trade and Economics

REGULATION OF E-COMMERCE IN UKRAINE

Summary
System of legal regulation of e-commerce (trading) of organizational documents. The problems of legislative provision of electronic commerce, conducted a critical analysis of existing normative legal documents regulating certain aspects of e-commerce.
Keywords: e-commerce, regulation, image, enterprise, potential enterprises.

УДК 657:621(045)

РЕЛЕВАНТНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ ВИТРАТ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ В СИСТЕМІ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ

Блідченко Т.В.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Удосконалено науково-теоретичні основи визначення релевантності. Розроблено формування релевантності в моделюванні управлінських рішень. Обґрунтовано рівні формування релевантної інформації. Встановлено роль релевантної інформації на машинобудівному підприємстві. Запропоновано модель управління витратами машинобудівного підприємства на базі релевантної інформації.
Ключові слова: релевантна інформація, управлінське рішення, управлінський облік, економічна система, підприємство.

Постановка проблеми. За сучасних умов розвитку ринкових відносин надзвичайно актуальним є питання застосування новітніх управлінських технологій, які дозволяють мобілізувати управлінський потенціал машинобудівного підприємства та досягати високого рівня конкурентоспроможності. Питання ефективності управління є невід'ємним аспектом на машинобудівному підприємстві, а тому необхідність теоретичного обґрунтування моделювання управлінських рішень зумовлює актуальність впровадження релевантності управлінських процесів, які сприятимуть максимізації ефективності прийняття управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність та значення релевантної інформації в управлінні діяльністю з відокремленням релевантних витрат досліджені в роботах багатьох вітчизняних науковців: С.Ф. Голова [1], Ф.Ф. Бутинця [2], П.Й. Атамаса [3], І.Б. Садовської [4], В.М. Добровольського [5] та ін. Серед іноземних напрацювань основні положення ефективності управління на базі релевантної інформації відображаються в наукових працях Р. Гаррісона [6] та Р. Каплана [7]. Достатньо широко висвітлені теоретичні, методичні та практичні питання організації системи управління витратами, пропонуються різні підходи до класифікації витрат та їх аналізу. Однак, поза їх увагою залишаються питання релевантності управлінських процесів як здатності до консолідації уваги адміністрації до нівелювання впливу малозначних факторів зовнішнього та внутрішнього середовища.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У науковій статті конкретизовано релевантний підхід до аналізу витрат саме на машинобудівному підприємстві, враховуючи специфіку діяльності саме цієї галузі, а не підприємств на загальному рівні.

© Блідченко Т.В., 2016

Мета статті. Метою статті є дослідження науково-теоретичної основи визначення та формування релевантності в моделюванні управлінських рішень та розроблення практичних рекомендацій для формування релевантної інформації на машинобудівних підприємствах.

Виклад основного матеріалу. Роль управлінського обліку в управлінні підприємством постійно зростає, проте необхідність його ведення не визначається жодним законодавчим актом. На підприємстві, зокрема й машинобудівному, управлінський облік з моменту виникнення та впродовж усього розвитку виконує функцію обслуговування інформаційних запитів різних груп користувачів [4, с. 416].

Процес прийняття рішень відбувається на всіх рівнях управління підприємством – від керівника структурного підрозділу до власника підприємства. Прийняття рішення є заключною стадією управління, яке полягає у виборі конкретного рішення із кількох альтернатив. Такий вибір здійснюється на основі аналізу результатів діяльності структурного підрозділу або підприємства в цілому за допомогою попередньо встановлених показників, значення яких оцінюються з огляду прийнятності для конкретних умов господарювання.

Діяльність будь-якого суб'єкта підприємницької діяльності має ризиковий характер. Найбільш вагомою причиною виникнення ризику є брак інформації, так як неврахування саме цього фактору з великою вірогідністю може привести до фінансових втрат підприємства [3, ст. 188]. Незалежно від причин виникнення підприємницького ризику, він супроводжує керівника протягом всіх етапів прийняття управлінського рішення [1, ст. 212], і дії, які керівник виконує під час проходження через певний етап, мають бути оптимізовані задля мінімізації впливу цих ризиків (табл. 1).

З метою мінімізації всіх можливих ризиків та цілісного їх усунення, пропонуємо оцінювати ймовірність виникнення ризику за розробленою нами шкалою (табл. 1).

Питання ефективності управлінських рішень – одне з центральних питань економічної науки, оскільки стосується сутності та змісту управлінської діяльності. В сучасних умовах господарювання значна увага приділяється якості управлінської інформації, ступінь релевантності якої відображає можливість ефективного її використання.

Загалом, релевантна інформація – це інформація, яка необхідна для вирішення завдань управління. Відокремлення релевантної інформації при прийнятті управлінських рішень машинобудівної галузі надає можливість швидко реагувати на різні аспекти діяльності, вільно орієнтуватися в умовах постійно змінного зовнішнього середовища, визначати внутрішні резерви для скорочення витрат.

Основу релевантної інформації складають релевантні витрати, саме мінімізація витрат при виборі управлінського рішення є основоположним критерієм вибору. Дослідження зарубіжного досвіду визначення категорії релевантних витрат свідчить про те, що релевантні витрати розглядаються як витрати, які відрізняються між альтернативами. Каплан Р. визначає релевантні витрати як витрати, які відносяться до конкретного рішення та змінюються при виборі альтернативного курсу дій [7, ст. 281]. Гаррісон Р. визначає важливість розрізняти релевантні і нерелевантні витрати при аналізі альтернатив, тому що помилково визначені нерелевантні витрати можуть привести до необґрунтованих бізнес-рішень [6, ст. 82].

Перш ніж керівництво компанії зможе прийняти зважене рішення з питання, йому необхідно включити всю релевантну інформацію, яка належить до конкретного розглянутого рішення, в процес прийняття комплексних управлінських рішень. Включення нерелевантної інформації або ігнорування будь-яких релевантних даних призведе до того, що рішення керівництва буде засновано на невірних даних і, в кінцевому рахунку, прийняті рішення виявляться невірними та неефективними.

Доречно зауважити, що існує значна різниця між врахованою інформацією і тією інформацією, яка має відношення до прийняття рішення, і хоча останні можуть бути включені в управлінські документи, їх можуть не врахувати. Це питання є особливо характерним при розгляді альтернативних управлінських рішень. Це свідчить про те, що процес вироблення управлінського рішення полягає в порівнянні двох або більше можливих варіантів вирішення наявної проблеми і вибір найкращого з них. Надання необхідної інформації для керівництва по кожній альтернати-

Таблиця 1

Співставлення етапів прийняття управлінського рішення з можливими ризиками і шляхами їх мінімізації

Етап прийняття рішення	Можливі ризики	Ймовірність ризику	Шляхи мінімізації ризику
1) Ідентифікація проблеми	Ризик невірного формулювання проблеми	5 (висока)	Ретельне дослідження інформації, експертна оцінка, анкетування працівників
2) Збір інформації та формулювання обмежень	Інформаційний, ресурсний ризики	2 (нижча середнього)	Удосконалення методики збирання інформації, аналіз релевантності отриманої інформації
3) Визначення альтернативних варіантів подальших дій	Ризик логічності та послідовності	3 (середня)	Обмеження кількості альтернатив, з яких йде подальший вибір
4) Оцінка та вибір альтернатив	Ризик неузгодженості альтернатив, ризик не обґрунтованості вибору	4 (вища середнього)	Узгодження альтернатив з цілями організації та її місією
5) Прийняття управлінського рішення	Ризик опору з боку працівників	1 (низька)	Роз'яснення важливості змін для підприємства

ві забезпечує бухгалтер з управлінського обліку, керівники на основі цих даних оцінюють можливі варіанти вирішення проблеми.

Оперативне визначення релевантних витрат допомагає швидко реагувати на зміни у зовнішньому та внутрішньому середовищі підприємства. При цьому важливим моментом є розуміння релевантного підходу – зосередження уваги лише на релевантній інформації в процесі прийняття управлінського рішення, що при значному обсязі інформації дозволяє полегшити та прискорити процес прийняття найкращого рішення.

Саме релевантний підхід в умовах сучасної трансформації економічних процесів, що відбуваються при функціонуванні суб'єктів господарювання, дозволить оптимальним чином виконувати основні функції управління. Не менш важливим питанням є визначення критеріїв релевантності [5, ст. 124].

Релевантність витрат обумовлена відповідністю наступним критеріям:

1. витрати повинні бути пов'язані із завданнями підприємства;

2. витрати повинні відрізнятися залежно від того чи іншого можливого варіанта рішення.

Використання наведених критеріїв релевантності при прийнятті управлінських рішень машинобудівної галузі, дає можливість швидко реагувати на різні аспекти діяльності, вільно орієнтуватися в умовах постійно змінного зовнішнього середовища, визначати внутрішні резерви для скорочення витрат. Крім того, в сучасних умовах роботи машинобудівного підприємства, пов'язаних із великим виробничим навантаженням, нестабільністю цінової політики постачальників сировини, а також значними структурними зсувами вантажообігу у зіставленні фактичних та планових показників визначення релевантних витрат є необхідністю, а прийняття управлінських рішень на базі релевантної інформації найбільш значущим.

Важливим моментом є визначення місця релевантних витрат у загальній класифікації витрат машинобудівного підприємства. Необхідність до-

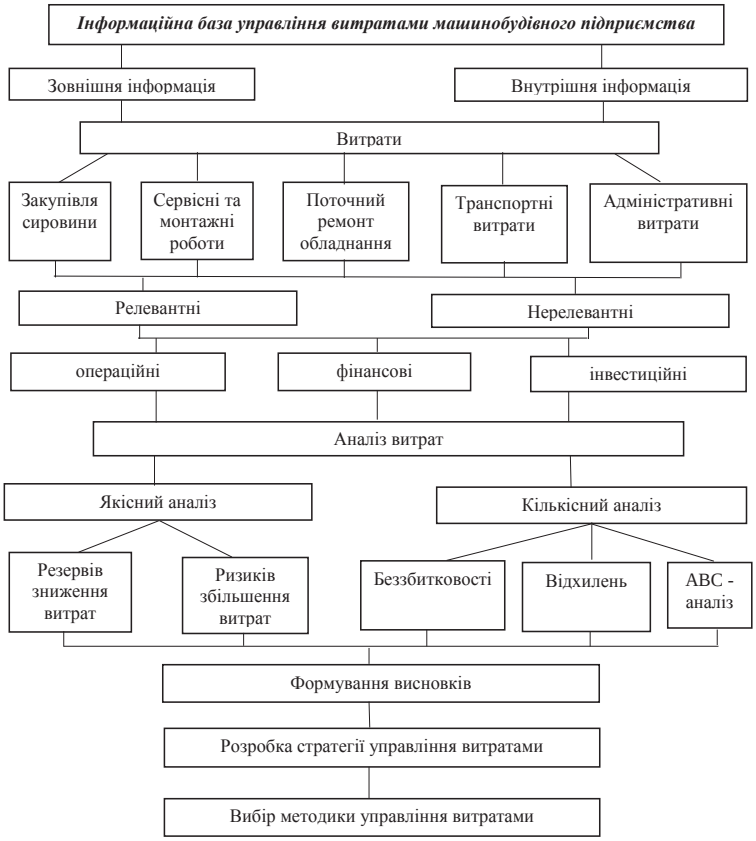

Рис. 1. Модель управління витратами машинобудівного підприємства на базі релевантної інформації

Таблиця 2

Релевантна інформація за управлінськими рішеннями та видами діяльності на машинобудівному підприємстві

Управлінське рішення	Релевантна інформація	Вид діяльності
Планування обсягу виробництва	Очікуваний обсяг виробництва продукції. Очікуваний прибуток від реалізації готової продукції.	Операційна
Планування витрат	Зміна витрат за статтями: - основна та додаткова заробітна плата; - витрати на експлуатацію обладнання; - транспортні витрати; - електроенергія; - загальновиробничі витрати; - адміністративні витрати; - позавиробничі витрати.	
Закупівля сировини та матеріалів	Витрати на закупівлю сировини та матеріалів. Обсяг сировини на виробничий процес.	
Ціноутворення	Зміна попиту на продукцію. Зміни цін на закупівельну сировину. Маркетингові та логістичні витрати.	
Придбання нових або заміна старих основних засобів	Сума інвестицій та очікуваний дохід. Термін корисного використання та витрати на обслуговування і ремонт обладнання.	Інвестиційна
Фінансові інвестиції	Сума інвестицій. Очікувані грошові надходження.	
Фінансові рішення	Зміна структури капіталу підприємства. Зміна кредитоспроможності підприємства. Зміна курсу валют.	Фінансова

повнення такої класифікаційної ознаки, як «прийняття управлінських рішень», обумовлена сучасними економічними умовами функціонування машинобудівного підприємства [2, ст. 15].

Релевантний підхід до аналізу витрат машинобудівного підприємства в системі прийняття управлінських рішень передбачає зосередження уваги лише на релевантних витратах, Таким чином підвищиться можливість одержати результати ефективного відбору витрат для цілей управління та прискорити процес прийняття управлінських рішень на машинобудівному підприємстві. Формування релевантної інформації за управлінськими рішеннями та видами діяльності на прикладі машинобудівного підприємства наведено в табл. 2.

Попри все, релевантна інформація передбачає її коректування відповідно до умов кон'юнктури ринку. Результатом дослідження є зразок моделі управління витратами машинобудівного підприємства, що наведено на рис. 1.

Використання моделі управління витратами машинобудівного підприємства дозволить:

1) забезпечити формування аналітичних звітів по витратах для керівників;

2) збільшити ступінь деталізації інформації про витрати;

3) розробляти рекомендації із ціноутворення.

Так, при формуванні облікової інформації для прийняття управлінських рішень існує дещо інша класифікація витрат, адже кожен керівник або власник підприємства повинен знати, скільки буде коштувати виробництво тієї чи іншої продукції, який прибуток від її реалізації в загальному обсязі прибутку, чи є можливість збільшити або зменшити ціну на цю продукцію і яка ефективність від прийняття управлінського рішення, для цього використовують економічно обґрунтовану класифікацію витрат. В цілях управління вона поділяється за принципом: «різні витрати – для різних цілей».

Таким чином, для керівництва машинобудівного підприємства підвищиться можливість одержати результати ефективного відбору витрат для прийняття управлінського рішення за окремими видами діяльності та прискорити процес прийняття оптимальних управлінських рішень.

Висновки і пропозиції. Отже, проведене наукове дослідження дозволило зробити висновок, що релевантність в моделюванні управлінських рішень на машинобудівному підприємстві являє собою процес урахування найбільш впливової інформації на отримання стратегічного результату діяльності суб'єкта господарювання, діапазон якої обмежено релевантними рішеннями. Важливим моментом є визначення місця релевантних витрат у загальній класифікації витрат машинобудівного підприємства. Пропонується необхідність доповнення такої класифікаційної ознаки, як «прийняття управлінських рішень», у наказі про облікову політику машинобудівного підприємства. Також, спеціалістам з управлінського обліку або економістам на машинобудівному підприємстві необхідно використовувати релевантний підхід, адже він дозволяє в процесі прийняття управлінського рішення сконцентрувати увагу тільки на релевантній інформації, що при значних обсягах інформації дозволяє полегшити і прискорити процес вироблення найкращого рішення.

Список літератури:

1. Голов С. Ф. Управлінський облік / С. Ф. Голов. – К.: Лібра, 2006. – 701 с.
2. Бутинець Ф. Ф. Витрати виробництва та їх класифікація для потреб управління / Ф. Ф. Бутинець // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу: міжнар. зб. наук. праць. / Бухгалтерський облік, контроль і аналіз. – 2012. – № 1(22). – С. 11-18.
3. Атамас П. Й. Управлінський облік: 2-ге вид., навч. посіб. / П. Й. Атамас. – К.: Центр навчальної літератури, 2009. – 440 с.
4. Садовська І. Б. Бухгалтерський облік: навч. посіб. / І. Б. Садовська, Т. В. Божидарнік, К. Є. Нагірська. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 688 с.
5. Добровський В. М. Управлінський облік: навч. Посіб. / В. М. Добровський, Л. В. Гнилицька, Р. С. Коршикова. – К.: КНЕУ, 2005. – 278 с.
6. Гаррисон Р., Норин Э., Брюэр П. Управленческий учет / пер. с англ. –СПб.: Питер, 2011. – 592 с.
7. Каплан Р., Купер Р. Построение систем управления затрат / пер. с анг. под ред. И. И. Баранова. – Экономическая школа, 2006. – 681 с.

Блидченко Т.В.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

РЕЛЕВАНТНЫЙ ПОДХОД К АНАЛИЗУ РАСХОДОВ МАШИНОСТРОИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В СИСТЕМЕ ПРИНЯТИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ

Аннотация
Усовершенствованы научно-теоретические основы определения релевантности. Разработано формирования релевантности в моделировании управленческих решений. Обоснованы уровни формирования релевантной информации. Установлена роль релевантной информации на машиностроительном предприятии. Предложена модель управления расходами машиностроительного предприятия на базе релевантной информации.

Ключевые слова: релевантная информация, управленческое решение, управленческий учет, экономическая система, предприятие.

Blidchenko T.V.
Vinnytsia Institute of Trade and Economics
of Kyiv National University of Trade and Economics

RELEVANT APPROACH TO THE COST ANALYSIS OF ENGINEERING ENTERPRISES UPON THE MANAGEMENT DECISION-MAKING SYSTEM

Summary
Scientific and theoretical basis for determining of relevance is improved. The process of relevance formation under the management decision-making model is developed. Forming levels of relevant information. The role of relevant information at engineering enterprises is determined. The cost management model for engineering enterprises based on the relevant information is suggested.
Keywords: relevant information, managerial decision, managerial accounting, economic system, enterprise.

УДК 338.439.4

ОСНОВНІ ФІНАНСОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

Вудвуд В.В.
Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті розглянуто основні фінансові результати підприємств харчової промисловості Карпатського регіону. Проаналізовано динаміку формування основних фінансових результатів від операційної діяльності підприємств харчової промисловості Карпатського регіону та України загалом. Здійснено аналіз динаміки витрат та рентабельності операційної діяльності підприємств. Здійснено висновки про стан харчової промисловості у Карпатському регіоні.
Ключові слова: фінансовий результат, підприємство, харчова промисловість, Карпатський регіон, оподаткування, операційна діяльність, рентабельність.

Постановка проблеми. Домінуючою тенденцією розвитку економіки України впродовж останніх років є динамізація процесу регіоналізації, що суттєво активізує фінансово-кредитні відносини на регіональному рівні та підвищує вимоги до формування й використання фінансового потенціалу регіону. Це вимагає докорінного реформування детермінантів вироблення й реалізації політики регіонального розвитку, а також впровадження ефективних механізмів її фінансового забезпечення, які базуються не тільки на бюджетно-податковій децентралізації та передбачають розширення повноважень місцевих органів влади, а й створення сприятливих умов формування позитивний фінансових результатів підприємств регіонів та пошуку напрямків збільшення обсягів їх прибутку й підвищення ефективності їх господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічні проблеми підприємств харчової промисловості, підвищення ефективності їх розвитку досліджували такі вчені В. І. Бойка, А. Ф. Гончара, В. Д. Гончарова, В. І. Грушка, Б. М. Данилишина, Л. В. Дейнеко, І. І. Лукінова, Л. О. Мармуль, Т. Л. Мостенської, О. М. Онищенка, Л. В. Опацького, П. П. Руснака, П. Т. Саблука, І. О. Сингаївського та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Окремі досліджені раніше аспекти уже втратили свою новизну і потребують подальшого вивчення.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз динаміки фінансових результатів харчової промисловості Карпатського регіону.

Виклад основного матеріалу. Необхідність зміцнення фінансової бази та досягнення фінансової спроможності Карпатського регіону підвищує значення саме ендогенних соціально-економічних чинників регіонального зростання, що зміщує пріоритети в системі фінансового забезпечення регіональної політики. А це стосується, в першу чергу, нарощування позитивних фінансових результатів окремих господарюючих суб'єктів.

Як відомо, головною метою створення та подальшого функціонування будь-якого господарюючого суб'єкту, не залежно від виду його діяльності чи форми власності, є отримання кінцевого фінансового результату, тобто прибутку. Фінансовий результат – це прибуток або збиток який отримує господарюючий суб'єкт внаслідок своєї діяльності. Таким чином, фінансовий результат є одним з найважливіших економічних показників, який узагальнює усі результати господарської діяльності та надає комплексної оцінки ефективності цієї діяльності.

Фінансовий результат завершує цикл діяльності підприємства, пов'язаний з виробництвом і реалізацією продукцією (виконаних робіт, наданих послуг) і одночасно виступає необхідною умовою наступного витка його діяльності. Високі значення фінансових результатів діяльності ор-

© Вудвуд В.В., 2016

ганізації забезпечує зміцнення бюджету регіону та держави у вигляді податкових вилучень, сприяють зростанню його інвестиційної привабливості, ділової активності у виробничій і фінансовій сферах. Звідси визначення економічного змісту фінансового результату діяльності підприємства, проведення аналізу займають важливе місце в контексті дослідження та пошуку можливостей реалізації нових економічних пріоритетів.

Аналіз фінансових результатів підприємств харчової промисловості Карпатського регіону почнемо з аналізу фінансових результатів від звичайної діяльності до оподаткування, так як саме ці результати характеризують загальний обсяг одержаного прибутку або збитку підприємств харчової промисловості окремих областей та в цілому Карпатського регіону. Для цього складено таблицю 1.

За даними табл. 1 видно, що динаміка формування фінансових результатів від звичайної діяльності до оподаткування підприємств харчової промисловості України розвивалась стрибкоподібно. Так, починаючи з 2010 до 2011 року сума фінансових результатів від звичайної діяльності до оподаткування підприємств України, що виробляють харчові продукти, напої та тютюнові вироби знизилась з 4920100,0 тис. грн до 4716500,0 тис. грн. Далі, у 2012 році зросла до 10421200,0 тис. грн, а з 2013 знову відмічається зменшення до 9447900,0 тис. грн. Тенденція зменшення суми фінансових результатів від звичайної діяльності до оподаткування збереглась і протягом 2014 року. Крім того, харчова промисловість України за цей період погіршила свою діяльність на стільки, що опинилась в збитковій ситуації, обсяг збитку у 2014 році сягнув 14723600,0 тис. грн., це призвело до зменшення суми фінансових результатів від звичайної діяльності до оподаткування на 24171500,0 тис. грн. порівняно з минулим 2013 роком та на 19643700,0 тис. грн. порівняно з 2010 роком. Така невтішна тенденція характерна і для харчової промисловості Карпатського регіону. Харчова промисловість Карпатського регіону протягом 2010-2011 років працювала прибутково, однак відмічається зниження фінансових результатів від звичайної діяльності до оподаткування на 74162,3 тис. грн. (111526,0 – 185688,3). На таку динаміку позитивно впливали такі області регіону, як Закарпатська, Львівська, Чернівецька. Харчова промисловість Івано-Франківської області в усіх досліджуваних періодах працювала збитково. У 2012 році тенденція до зниження фінансових результатів збереглась, харчова промисловість Карпатського регіону опинилась в збитковій ситуації, сума збитку сягнула 79598,6 тис. грн. До такого результату призвело значне зростання збитку від звичайної діяльності до оподаткування підприємств харчової промисловості Івано-Франківської області (збиток зріс порівняно з 2011 роком на 123670,6 тис. грн) та одержання збитку (в обсязі 7489,0 тис. грн.) в цілому по виробництву харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів в Чернівецькій області. Крім того, відмічається значне зниження обсягу позитивних фінансових результатів від звичайної діяльності до оподаткування (прибутку) в Львівській області (на 56151,3 тис. грн.) та Закарпатській області (на 417,5 тис. грн.). 2013 рік характеризується не однозначною тенденцією. Так, в цілому по Карпатському регіону результативність покращилась. Харчова промисловість вийшла з збиткового становища і був одержаний прибуток від звичайної діяльності до оподаткування у обсязі 259613,7 тис. грн. Однак, необхідно відмітити, що окремо за областями спостерігається негативна тенденція – вже три області Карпатського регіону отримали збитки, а саме: Закарпатська область (збиток у сумі 34762,9 тис. грн.), традиційно – Івано-Франківська – збиток у сумі 6138,0 тис. грн. (позитивним є те, що збиток зменшився на 229136,8 тис. грн. порівняно з минулим 2012 роком) та Чернівецька область, яка отримала збиток у сумі 62126,4 тис. грн., що на 54637,4 тис. грн більше минулого періоду. Прибуткова діяльність з виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів у Львівській області дала можливість покрити отриманий збиток інших областей Карпатського регіону, що в результаті в цілому дало можливість одержати прибуток. Нажаль така ситуація змінилась в гірший бік у 2014 році, коли спостерігається збитковий результат від звичайної діяльності до оподаткування підприємств харчової промисловості в усіх областях Карпатського регіону та, відповідно, і в цілому по регіону. Крім того, спостерігається зростання суми збитку. Так, в 2014 році в Закарпатській області обсяг збитку зріс на 62217,8 тис. грн., в Івано-Франківській на 155070,9 тис. грн., в Львівській – на 742977,3 та в Чернівецькій – на 8551,4 тис. грн. порівняно з 2013 роком.

Отож, погіршення ситуації в Карпатському регіоні і областях зокрема, а також визначення ймовірності формування нових економічних

Таблиця 1

Динаміка формування фінансових результатів від звичайної діяльності до оподаткування підприємств харчової промисловості України та Карпатського регіону за 2010-2014 роки

(тис. грн)

Області регіону	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	Відхилення 2014 р.(+;-)	
						Від 2013 р.	Від 2010 р.
Україна	4920100,0	4716500,0	10421200,0	9447900,0	-14723600,0	-24171500,0	-19643700,0
Карпатський регіон всього, в т.ч:	185688,3	111526,0	-79598,6	259613,7	-709203,7	-968817,4	-894892,0
Закарпатська область	14631,0	18132,4	17714,9	-34762,9	-96980,7	-62217,8	-111611,7
Івано-Франківська область	-42597,9	-111604,2	-235274,8	-6138,0	161208.9	-155070,9	-118611,0
Львівська область	211394,4	201601,6	145450,3	362641,0	-380336,3	-742977,3	-591730,7
Чернівецька область	2260,8	3396,2	-7489,0	-62126,4	-70677,8	-8551,4	-72938,6

Джерело: розроблено автором за даними [1; 2; 3; 4; 5]

пріоритетів вимагає подальшого дослідження фінансових результатів та показників ефективності господарювання підприємств харчової промисловості.

Загально відомо, що операційна діяльність є головною складовою всієї господарської (звичайної) діяльності підприємств, основною метою його функціонування. Основний обсяг активів, що формуються на підприємстві, основна чисельність персоналу підприємства обслуговують цю діяльність. Відповідно прибуток від операційної діяльності за нормальних умов функціонування підприємства займає найбільшу питому вагу в загальному обсязі прибутку від звичайної діяльності до оподаткування підприємств. Тому, доцільно дослідити та проаналізувати саме фінансовий результат від операційної діяльності підприємств харчової промисловості Карпатського регіону. Динаміка формування фінансових результатів від операційної діяльності підприємств харчової промисловості Карпатського регіону за 2010-2014 роки наведено у таблиці 2.

За даними табл. 2 видно, що протягом всього досліджуваного періоду підприємствами харчової промисловості Карпатського регіону було одержано позитивний фінансовий результат від операційної діяльності, тобто прибуток. Однак, не відмічається стійкої тенденції зміни, прибуток від операційної діяльності формувався стрибкоподібно. Так, починаючи з 2010 року прибуток від операційної діяльності зменшився з 542875,2 тис. грн. до 497894,4 тис. грн. у 2011 році. Далі, протягом 2012-2013 років відмічається позитивна тенденція – поступове зростання показника до 863560,3 тис. грн. У 2014 році знов погіршення – зниження прибутку до 660412,9 тис. грн. Окремо за областями ситуація теж неоднозначна. Закарпатська область тільки протягом 2010-2012 років отримувала прибуток від операційної діяльності, а за 2013-2014 роки отримано збиток, причому на кінець 2014 року сума збитку зростає на 16647,7 тис. грн. (-37691,0 – (-21043,6)). Івано-Франківська область отримувала прибуток від операційної діяльності за 2010 рік у сумі 14078,7 тис. грн., який у 2011 році змінився на збиток у обсязі 6411,1 тис. грн., а у 2012 році ще зріс до 89191,8 тис. грн. Дала ситуація покращилась. У 2013-2014 роках підприємствами харчової промисловості Івано-Франківської області отримано прибуток від операційної діяльності, який ще й в динаміці зростає на 111085,5 (133013,1-21927,6) тис. грн. Львівська область, з усіх областей Карпатського регіону, працювала найкраще. За весь період дослідження відмічається одержання позитивного фінансового результату від операційної діяльності. Що дало можливість перекривати збитки інших областей і в цілому вивести Карпатській регіон у позитивний бік. Так, з 2010 року до 2011 року прибуток від операційної діяльності підприємств харчової промисловості Львівщини знизився з 455241,0 тис. грн. до 437389,0 тис. грн. За період 2012-2013 роки відмічається суттєве збільшення обсягу прибутку від операційної діяльності до 882692,0 тис. грн., а у 2014 ситуація дещо погіршилась, отримано прибуток уже у обсязі 602669,8 тис. грн., що на 280022,2 тис. грн. менше від попереднього 2013 року. Фінансовий результат від операційної діяльності Чернівецької області позитивно характеризується тільки у період з

Таблиця 2

Динаміка формування фінансових результатів від операційної діяльності підприємств харчової промисловості України та Карпатського регіону за 2010-2014 роки

(тис. грн)

Області регіону	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	Відхилення 2014 р. (+;-)	
						від 2013 р.	від 2010 р.
Україна	10510200,0	11626800,0	17032100,0	16773200,0	16637300,0	-135900,0	6127100,0
Карпатський регіон всього, в т.ч:	542875,2	497894,4	526938,7	863560,3	660412,9	-203147,4	117537,7
Закарпатська область	57288,0	43531,0	49271,5	-21043,6	-37691,0	-16647,4	-94979,0
Івано-Франківська область	14078,7	-6411,1	-89191,8	21927,6	133013,1	111085,5	118934,4
Львівська область	455241,0	437389,0	559890,0	882692,0	602669,8	-280022,2	147428,8
Чернівецька область	16267,5	23385,5	6969,0	-20015,7	-37579,0	-17563,3	-53846,5

Джерело: розроблено автором за даними [1; 2; 3; 4; 5]

Таблиця 3

Динаміка витрат операційної діяльності підприємств харчової промисловості областей Карпатського регіону за 2010-2014 роки

(тис. грн.)

Області регіону	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	Відхилення 2014 р. (+;-)	
						від 2013 р.	від 2010 р.
Карпатський регіон всього, в т.ч:	11820997,5	15105866,6	18344600,3	17304964,9	21225895,4	3920930,5	9404897,9
Закарпатська область	1195438,6	1344755,5	1239911,6	1351634,4	1304710,0	-46924,4	109271.4
Івано-Франківська область	2658250,1	3513919,6	3987977,4	3511324,2	4501835,6	990511,4	1843585,5
Львівська область	7152594.0	9193282,0	12214915,0	11617135,0	14198184,5	2581049,5	7045590,5
Чернівецька область	814714,8	1053909,5	901796,3	824871,3	1221164,3	396293,0	406449,5

Джерело: розроблено автором за даними [2; 3; 4; 5]

2010 до 2012 року включно, коли підприємствами харчової промисловості Буковини було одержано прибутки. За останні 2013-2014 роки харчова промисловість Чернівецької області працювала збитково, при чому збиток з 20015,7 тис. грн. у 2013 році зріс до 37579,0 тис. грн. у 2014 році (або на 17563,3 тис. грн.).

Однак, проаналізовані нами абсолютні показники фінансових результатів говорять про певну результативність діяльності підприємств харчової промисловості Карпатського регіону, але не відображають їх ефективність господарювання. До найважливіших економічних категорій, які характеризують ефективність діяльності підприємств, відносять рентабельність. Рентабельність належить до показників, що певною мірою узагальнено характеризують економічну ефективність діяльності підприємства. У загальному вигляді він розраховується як відношення прибутку до витрат, тобто є нормою прибутку. Для визначення рентабельності операційної діяльності підприємств харчової промисловості Карпатського регіону необхідно дослідити динаміку формування операційних витрат, що наведена у таблиці 3.

За даними табл. 3 видно, що в цілому по Карпатському регіону підприємства харчової промисловості в 2014 році збільшили свої операційні витрати порівняно з 2013 роком на 3920930,5 тис. грн, а порівняно з 2010 роком – аж на 9404897,9 тис. грн. Окремо за областями зменшення обсягу операційних витрат у 2014 році порівняно з 2013 роком досягла тільки Закарпатська область, яка зменшила суму витрат на 46924,4 тис. грн. Всі інші області не змогли знайти резерви зниження своїх операційних витрат, тому класично, спостерігається зростання цього показника в динаміці. Так, витрати операційної діяльності Івано-Франківської області в звітному році зросли на 990511,4 тис. грн., порівняно з 2013 роком. За аналогічний період витрати Львівської області зросли на 2581049,5 тис. грн., а Чернівецької на 396293,0 тис. грн.

Зростання витрат операційної діяльності підприємств харчової промисловості Карпатського регіону та неоднозначна ситуація щодо формування фінансових результатів від операційної діяльності відповідно вплине і на показники рентабельності операційної діяльності. Динаміка рентабельності операційної діяльності підприємств харчової промисловості Карпатського регіону за областями у період 2010-2014 роки наведена у табл. 4.

Як видно за даними табл. 4, що рентабельність операційної діяльності підприємств харчової промисловості в цілому по Карпатському регіону розвивалась стрибкоподібно. Протягом 2010-2012 років рентабельність поступово знижувалась (з 4,6% у 2010 році до 3,3% у 2011 році та до 2,9 у 2012 році). У 2013 році відбулось зростання рентабельності операційної діяльності до 4,9%, а у 2014 знову відмічається спадання до 3,1%. Якщо розглядати рентабельність окремо за областями, то Закарпатська область рентабельно працювала протягом 2010-2012 років, з 2013 року, як зазначалось вище, підприємства харчової промисловості області отримали збиток від операційної діяльності, що негативно відобразилось і на показниках рентабельності за цей період, крім того відмічається погіршення показника рентабельності в 2014 році, порівняно з 2013 роком. Рентабельність операційної діяльності підприємств харчової промисловості Івано-Франківської області, навпаки характеризується позитивною динамікою на кінець досліджуваного періоду. Так, наявність збитку від операційної діяльності в 2011 та 2012 роках дає від'ємне значення показника рентабельності в цей період. Покращення результативності в період з 2013 до 2014 року, дає можливість отримати позитивну тенденцію при визначенні показників рентабельності у цей період. За даними таблиці видно, що рентабельність у 2014 році зросла на 2,4% (3,0-0,6). Як вже зазначалось, Львівська область зі всіх областей Карпатського регіону, досягла найкращих фінансових результатів своєї діяльності., що відповідно відобразилось і на показниках рентабельності. Отож, з 2010 року показники рентабельності операційної діяльності підприємств харчової промисловості Карпатського регіону дещо знижувались (з 5,2% у 2010 році до 4,6% у 2012 році). Найбільш ефективно харчові підприємства Львівщини працювали у 2013 році, коли досягнуто максимального значення показника рентабельності – у обсязі 7,6%. В 2014 році показник рентабельності зменшився майже у два рази і склав тільки 4,2%, що на 3,4% менше від попереднього 2013 року. Що стосується Чернівецької області, то підприємства харчової промисловості поступово погіршували ефективність своєї операційної діяльності. Так, з 2010 року показник рентабельності операційної діяльності знизився з 2,0% до 0,8% у 2012 році. Період 2013-2014 років для Буковини характеризується збитковістю операційної діяльності, до того ж відмічається ще й погіршення ефективності, так

Таблиця 4

Динаміка рентабельності операційної діяльності підприємств харчової промисловості областей Карпатського регіону за 2010-2014 роки

%

Області регіону	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	Відхилення 2014 р. (+;-)	
						від 2013 р.	від 2010 р.
Україна	4,5	4,2	6,4	6,1	5,1	-1,0	0,6
Карпатський регіон всього, в т.ч:	4,6	3,3	2,9	4,9	3,1	-1,8	-1,5
Закарпатська область	4,8	3,2	4,0	-1,6	-2,9	-1,3	-7,7
Івано-Франківська область	0,5	-27,1	-2,2	0,6	3,0	2,4	2,5
Львівська область	5,2	4,8	4,6	7,6	4,2	-3,4	-1,0
Чернівецька область	2,0	2,2	0,8	-2,4	-3,1	-0,7	-5,1

Джерело: розроблено автором за даними [1; 2; 3; 4; 5]

як рівень збитковості (від'ємної рентабельності) зріс з 2,4% до 3,1%.

Висновки та пропозиції. Таким чином, загальна негативна тенденція – погіршення ефективності операційної діяльності, а відповідно й зниження показників рентабельності як в цілому по Карпатському регіону, так і окремо за областями (крім Івано-Франківської області) свідчить про негативну тенденцію, що склалась в харчовій промисловості регіону. Підприємствам терміново необхідно збільшувати обсяги реалізації своєї продукції й знижувати як операційні, так і інші витрати.

Список літератури:

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
2. Головне управління статистики у Чернівецькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cv.ukrstat.gov.ua/
3. Головне управління статистики в Івано-Франківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ifstat.gov.ua/
4. Головне управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lv.ukrstat.gov.ua/
5. Головне управління статистики у Закарпатській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/

Вудвуд В.В.
Черновицкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ОСНОВНЫЕ ФИНАНСОВЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ПРЕДПРИЯТИЙ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КАРПАТСКОГО РЕГИОНА

Аннотация
В статье рассмотрены основные финансовые результаты предприятий пищевой промышленности Карпатского региона. Проанализирована динамика формирования основных финансовых результатов операционной деятельности предприятий пищевой промышленности Карпатского региона и Украины в целом. Проведен анализ динамики расходов и рентабельности операционной деятельности предприятий. Осуществлено выводы о состоянии пищевой промышленности в Карпатском регионе.

Ключевые слова: финансовый результат, предприятие, пищевая промышленность, Карпатский регион, налогообложения, операционная деятельность, рентабельность.

Vudvud V.V.
Chernivtsi Trade and Economic Institute
Kyiv National University of Trade and Economics

KEY FINANCIAL RESULTS FOOD INDUSTRY CARPATHIAN REGION

Summary
In the article are considered the main financial results of the food industry in the Carpathian region. There is analyzed dynamics of forming financial results from operations of the food industry in the Carpathian region and Ukraine in general. There are analyzed expense level and profitability of operations activity. Conclusions about state of the food industry in the Carpathian area is done.

Keywords: financial performance, business, food, Carpathian region, tax, operational activity, profitability.

УДК 339.9

ЕКОНОМІЧНА ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ: НАЦІОНАЛЬНА ТА МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА

Гайдучок О.І.
Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена дослідженню економічній взаємозалежності та її зв'язку з функціонуванням світового фінансового ринку в умовах його глобалізації. Досліджено комплекс діючих в світовому господарстві інструментів та механізмів, спрямованих на забезпечення економічної безпеки держав від загроз зовнішнього характеру. Розглядається важливість формування захисних інструментів фінансової політики України. Проаналізовано основні загрози національній безпеці України. Акцентується увага на важливість формування системи міжнародної фінансової безпеки.
Ключові слова: економічна взаємозалежність, економічна безпека, національна безпека, фінансова безпека, механізми.

Постановка проблеми. На сучасному етапі в умовах агресії РФ проти України потенційні загрози національним інтересам і національній безпеці України стали реальним фактом. Основними реальними загрозами національній безпеці України стали у сфері державної безпеки та економічній сфері.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблема наукового обґрунтування процесів економічної взаємозалежності знайшла відображення в чисельній зарубіжній літературі.

Серед наукових праць, в яких досліджуються питання національної безпеки, можна визначити роботи Ж. Моне, К. Мейера, Р. Купера та інших. Разом з тим, певні характеристики, що складають методологічні основи розвитку механізмів протидії фінансовим ризикам на сучасному етапі, залишаються недостатньо вивченими.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наукова новизна полягає у проведенні комплексного аналізу взаємозв'язків між державою та суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та дослідженні Нових підходів до формування фінансових механізмів забезпечення цілей сталого розвитку.

Мета статті. Головна мета цієї роботи полягає в розробці практичних рекомендацій щодо виявлення зовнішніх фінансових загроз на рівні держави, формуванні інструментів захисту фінансової політики України та імплементації механізмів забезпечення цілей подальшого розвитку держави.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку України основними реальними загрозами національній безпеці України стали:

У сфері державної безпеки:

– посягання з боку Російської Федерації на державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, права і свободи громадян;

– поширення корупції, хабарництва в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики, організованої злочинної діяльності;

– поширення тероризму;

– створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань та намагання використати в інтересах певних сил діяльність військових формувань і правоохоронних органів держави;

– анексія Криму, сепаратизм, намагання автономізації окремих регіонів України;

В економічній сфері:

– істотне скорочення внутрішнього валового продукту, зниження інвестиційної та інноваційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу, скорочення досліджень на стратегічно важливих напрямах інноваційного розвитку;

– ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки;

– нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, в тому числі фінансової (фіскальної) політики держави; відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам;

– зростання кредитних ризиків;

– критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, агропромисловому комплексі, системах життєзабезпечення; загострення проблеми підтримання в належному технічному стані ядерних об'єктів на території України;

– недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці;

– критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку;

– нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером та низькою питомою вагою продукції з високою часткою доданої вартості;

– велика боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів;

– неефективність антимонопольної політики та механізмів державного регулювання природних монополій, що ускладнює створення конкурентного середовища в економіці;

– неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їх постачання та відсутність активної політики енергозбереження, що створює загрозу енергетичній безпеці держави;

В цих умовах актуальним є вивчення міжнародного досвіду нейтралізації негативних процесів для національних економік, що відбуваються в умовах глобалізації світової економіки, поглиблення взаємозалежності між національними економіками. Зростання відповідних ризиків для

© Гайдучок О.І., 2016

національних економік передбачає формування захисних інструментів фінансово-економічної політики держави.

У цьому плані, актуальність даної проблеми обумовлена рядом обставин внутрішнього і зовнішнього характеру, що є загальними для багатьох країн.

По-перше, ускладнення внутрішньоекономічних і соціально-політичних проблем у ряді країн: дефіцит держбюджету, безробіття, розгул «тіньової економіки» та інші негативні явища спаду виробництва, політичної нестабільності і загострення соціальної напруженості в суспільстві. У результаті цього відбувається руйнування економічних основ забезпечення національної безпеки.

По-друге, в умовах ослаблення одних країн посилюється прагнення інших держав до військово-технологічної переваги над ними, використанню «економічних важелів» тиску для досягнення своїх політичних інтересів.

По-третє, життєво важливими стають питання дотримання певного балансу між позитивними і негативними сторонами впливу зовнішньоекономічних зв'язків на хід і темпи соціально-економічних перетворень, а також забезпечення обороноздатності держави.

Таким чином, однією з найважливіших першочергових завдань будь-якої держави світу в даний час є досягнення такого рівня економічної безпеки, який забезпечував би внутрішню стабільність, активна участь країни у міжнародному поділі праці і одночасно гарантував її національну безпеку.

Національна безпека – це стан захищеності суспільства, держави та особистості від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Поряд з економічною безпекою, національна безпека включає в себе зовнішньополітичну і внутрішньополітичну безпеку держави, його військову безпеку, інформаційну безпеку, особисту, соціальну, духовну, екологічну та інші види безпеки.

Під економічною безпекою держави (ЕБ) розуміється стан захищеності національного господарства від зовнішніх і внутрішніх загроз, при якому воно здатне забезпечувати поступальний розвиток суспільства, його економічну та соціально-політичну стабільність в умовах наявності несприятливих зовнішніх і внутрішніх факторів.

Дослідження поставленої мети передбачає вирішення таких завдань як:

– визначити сутність і структуру економічної безпеки

– дослідження міжнародних фінансових (інвестиційних) потоків в умовах глобалізації

– дослідження уразливості валютного і кредитного ринків в умовах фінансової глобалізації

– аналіз міжнародної фінансової безпеки як найважливішої складової зовнішньоекономічної політики України.

– аналіз практичного досвіду FATF та інших подібних організацій

– запропонувати методи виявлення довгострокових, середньострокових і оперативних зовнішньоекономічних загроз

– аналіз механізмів протидії фінансовим ризикам

– дослідження характеру ризиків у міжнародній торгівлі та механізми їх запобігання

Поточні умови економічного розвитку будь-якої країни беруть до уваги всі небезпеки, ризики і вигоди від глобалізації. Сьогодні процес глобалізації пропонує величезні можливості. що забезпечують всі необхідні умови для економічного розвитку країни.

В умовах глобалізації спостерігається новий відмінний шлях розвитку фінансового сектора, який характеризується величезними темпами зростання, які значно перевищують динаміку росту капіталу реального сектора економіки.

За таких обставин, проблеми на рівні національних систем які накопичились протягом останніх років і забезпечення відповідного рівня економічної безпеки (зокрема, його фінансову складову) стали дійсно актуальними для багатьох країн, особливо для України.

Фінансова безпека ілюструє стан фінансово-кредитної сфери, якій повинні бути притаманні такі атрибути, як баланс, стійкість до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, а також можливості сектора забезпечувати, як ефективне функціонування національної економічної системи так і економічне зростання.

Стан фінансової безпеки держави в цілому, визначається фінансовою безпекою окремих регіонів, їх тісному взаємозалежністю і забезпеченням сталого розвитку всіх його регіонів.

Фінансова безпека регіону – фінансова самостійність (автономія), яка в першу чергу проявляється у здійсненні контролю над ресурсами регіону і визначається можливостями найбільш повно використовувати конкурентні переваги регіону; це стабільність регіональної економіки, яка передбачає надійність всіх елементів економічної системи, захист усіх форм власності, створення гарантій для ефективної підприємницької діяльності, стримування впливу дестабілізуючих чинників; здатність до розвитку і прогресу, тобто самостійно реалізувати і захищати регіональні економічні інтереси, здійснювати модернізацію виробництва, ефективну інвестиційну та інноваційну політику, розвивати інтелектуальний і трудовий потенціал регіону.

Комплексний концептуальний підхід до дослідження поняття фінансової безпеки вимагає виділення такої складової, як міжнародна фінансова безпека.

Міжнародна фінансова безпека – комплекс міжнародних умов співіснування домовленостей та інституціональних структур, при яких кожній державі – члену світового співтовариства забезпечується можливість вільно обирати і здійснювати свою стратегію соціального, економічного та фінансового розвитку, не відчуваючи зовнішнього тиску і розраховуючи на невтручання, розуміння і взаємоприйнятне і взаємовигідну співпраця з іншими державами. Важливу роль у вирішенні цієї проблеми відіграють партнерські угоди про вільний рух капіталів, товарів і послуг, облік взаємних економічних інтересів, відмова від силового тиску, рівноправні відносини з менш розвиненими в економічному плані країнами.

Тобто міжнародна фінансова безпека – такий стан світової економіки, при якому забезпечується взаємовигідне співробітництво держав у ви-

рішенні національних та інтернаціональних (глобальних) проблем господарювання, вільний вибір і реалізація ними своєї стратегії соціально-економічного розвитку та участі в міжнародному поділі праці. Тому основним питанням міжнародної економічної безпеки на сьогодні є створення умов для співробітництва держав у вирішенні не тільки їхніх національних, але і глобальних проблем.

Висновки і пропозиції. З метою поліпшення фінансової безпеки більше уваги повинно бути приділено забезпеченню дотримання стратегії фінансової безпеки України, розробки та впровадження ефективної системи фінансового контролю, створення умов для підвищення реальних доходів населення, представляючи явну процедуру надання кредитів господарюючим суб'єкти всіх форм власності та їх відшкодування.

Вирішення зазначених проблем дозволить підвищити фінансову безпеку України і привести до стабілізації та зростання економіки України.

Подальший перспективний напрямок дослідження цієї проблематики в передбачає аналіз та розробку захисних інструментів фінансової політики України в умовах глобальної інтеграції, дієвих механізмів забезпечення національної економічної безпеки країни, а також аналіз процесів формування системи міжнародної фінансової безпеки.

Список літератури:

1. Лук'яненко Д. Г. Економічна інтеграція і глобальні проблеми сучасності: навч. посіб. / Д. Г. Лук'яненко. – К.: КНЕУ, 2005.
2. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько: Монографія. – К.: НІСД, 1997.
3. Стратегії розвитку України: теорія і практика / За ред. О. С. Власюка. – К.: НІСД, 2002.
4. International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation – the FATF Recommendations (Електронний ресурс). – Режим доступу: http://www.fatf-gafi.org
5. Schneider F., Buehn A., Montenegro C. Shadow Economies All over the World: New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007 (Електронний ресурс). – Режим доступу: http://www.econ.jku.at/members/Schneider/
6. Calvo G. A. Monetary Policy Challenges in Emerging Markets: Sudden Stop, Liability Dollarization, and Lender of Last Resort // NBER Working Papers. – 2006.

Гайдучок О.И.
Институт международных отношений
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ВЗАИМОЗАВИСИМОСТЬ: НАЦИОНАЛЬНАЯ И МЕЖДУНАРОДНАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ

Аннотация
Статья посвящена исследованию экономической взаимозависимости и ее связи с функционированием мирового рынка в условиях его глобализации. Исследовано комплекс действующих в мировом хозяйстве инструментов и механизмов, направленных на обеспечение экономической безопасности государств от угроз внешнего характера. Рассматривается важность формирования защитных инструментов финансовой политики Украины. Проанализированы основные угрозы национальной безопасности Украины. Акцентируется внимание на важность формирования системы международной финансовой безопасности.

Ключевые слова: экономическая взаимозависимость, экономическая безопасность, национальная безопасность, финансовая безопасность, механизмы.

Gaiduchok O.I.
Institute of International Relations
Taras Shevchenko National University of Kyiv

ECONOMIC INTERDEPENDENCE: NATIONAL AND INTERNATIONAL ECONOMIC SECURITY

Summary
The article investigates the economic interdependence and its connection with the operations of the world market in terms of its globalization. Studied a set of operating global economy instruments and mechanisms that are aimed at ensuring state economic security from external threats. The importance of creating protective instruments for the financial policy of Ukraine has been considered. The basic threats to the national security of Ukraine have been analyzed. The attention to the importance of the formation of the international financial security has been given.

Keywords: economic interdependence, economic security, national security, financial security mechanisms.

УДК 657.432

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗРАХУНКІВ З ПОКУПЦЯМИ ТА ЗАМОВНИКАМИ

Гнатенко Є.П., Горячковська О.С.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

У статті розглядаються питання нормативно-правового забезпечення обліку та аналізу організації розрахунків з покупцями і замовниками на вітчизняних підприємствах. Зазначені документи регламентовано за рівнями підпорядкування. Здійснено дослідження кожного нормативного акту стосовно обліку та аналізу організації розрахунків з покупцями і замовникам. На методичному рівні представлено основні стандарти бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості. Надано порівняльну характеристику національних стандартів обліку дебіторської заборгованості з міжнародними стандартами.
Ключові слова: розрахунки, покупці і змовники, зобов'язання, договори, нормативно-правове забезпечення, облікова політики, робочий план рахунків, інвентаризація, активи.

Постановка проблеми. Облік та аналіз розрахунків з покупцями та замовниками завжди був і залишається актуальною проблемою для досліджень, тому що реалізуючи продукцію партнерам, підприємство отримує дохід – найважливіший показник своєї фінансової діяльності. Саме на нього і спрямована все виробництво. Всі підприємства прагнуть до того, щоб випущена ними продукція була реалізована повністю, за хорошою ціною і в найкращі терміни. Головною метою діяльності підприємства є отримання максимального прибутку, яка, зокрема, залежить і від вибору надійних партнерів, а також від правильного обліку та аналізу розрахунків з ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Найбільш вагомі дослідження питань регулювання організації бухгалтерського обліку та удосконалення аналізу дебіторської заборгованості здійснили вітчизняні дослідники: І. О. Бланк, М. Д. Білик, Ф. Ф. Бутинець, А. Д. Бутко, С. Ф. Голов, Л. В. Городянська, Р. О. Костирко, В. М. Костюченко, Г. О. Кравченко, С. А. Кузнєцова, Л. О. Лігоненко, А. А. Мазаракі, Г. В. Митрофанов, Є. В. Мних, Л. В. Нападовська, Ю. І. Осадчий, Г. В. Савицька, В. В. Сопко, А. Г. Шаповалова, В. О. Шевчук, О. А. Шевчук та ін. З іноземних вчених необхідно відзначити А. Апчерча, Дон Р. Хенсена, Д. Нортона, Р. Каплана, Я. В. Соколова та інших. Методику організації обліку і аналізу розрахунків з покупцями та змовниками також розглядали такі вчені, як О. Бабіна, О. Кияшко, Л. Погоріляк, Я. Слівка, І. Сухар, Н. Шпак та ін. Враховуючи надбання науковців з обліку та аналізу розрахунків з покупцями та змовниками, залишаються невирішеними ряд теоретичних та практичних питань щодо забезпечення інформаційних потреб користувачів. Проте, питання нормативно-правового забезпечення обліку та аналізу розрахунків з покупцями та замовниками потребують додаткового дослідження внаслідок частої зміни законодавчої бази в Україні.

Метою статті є дослідження нормативно-правових засад обліково-аналітичного забезпечення розрахунків з покупцями та замовниками. Представлення рівня регламентації та підпорядкування законодавчо-нормативних актів забезпечення обліку та аналізу дебіторської заборгованості, а також порівняльної характеристики національних стандартів обліку дебіторської заборгованості з міжнародними стандартами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правові засади організації документального оформлення розрахунків з покупцями та замовниками досить чітко регламентуються законами України, постановами Кабінету Міністрів, наказами міністерств, відомств, державної податкової адміністрації, Національного банку України. Оскільки дебіторська заборгованість відноситься до складу активів підприємства і впливає на визначення реального фінансового стану підприємства, то управління нею, як складовою оборотних і необоротних активів, є одним з найважливіших і складних елементів. Рівні нормативно-правого регулювання аналізу та обліку розрахунками з покупцями та замовниками представлено на рис. 1.

Нормативні документи першого рівня регламентації мають досить вагоме значення адже їм надається першочергова перевага при розгляді проблемних питань, вони домінують над іншими нормативними документами.

При регулюванні відносин, що складаються в процесі взаємодії підприємства з його клієнтами основна роль відводиться Цивільному кодексу України від 16.01.2003 р. № 435 в якому міс-

Рис. 1. Рівні нормативно-правового забезпечення обліку та аналізу розрахунків з покупцями та замовниками

© Гнатенко Є.П., Горячковська О.С., 2016

титься спеціальна глава, присвячена загальним положенням про надання послуг, де закріплено положення щодо договорів такого типу [14]. Досить складним питанням в обліку розрахунків з покупцями та замовниками займає питання безнадійної дебіторської заборгованості, що може виникнути внаслідок погіршення фінансового стану дебітора, і є досить актуальним в сучасних умовах. Даному питанню приділена пп. «г» пп. 138.10.6 Податкового кодексу України від 02.12.2010 р. № 2755-VI, де надається визначення безнадійної дебіторської заборгованості, визначаються особливості покриття даного виду заборгованості банками і небанківськими фінансовими установами [13]. Також питання регулювання відносин між покупцями та замовниками висвітлено в Законі України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 № 1023-XII [3]. У цьому законодавчому акті регулюються відносини між споживачами товарів, робіт, послуг і виробниками, виконавцями, продавцями в умовах різних форм власності, встановлюються права споживачів і визначається механізм реалізації державного захисту їх прав.

Фундаментом здійснення всіх видів операцій є Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.99 р. № 996-XIV [1], в якому визначаються правові принципи регулювання, організації та ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності в Україні. У даному законі також визначене таке поняття як «зобов'язання». Відповідно до цього закону суб'єкт господарювання самостійно визначає облікову політику, в якій відображаються основні засади ведення обліку відповідних об'єктів.

Також дане питання розглядається в Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992 № 2343-XII [2]. В даному законі передбачено, що мирова угода – це домовленість між боржником і кредиторами стосовно відстрочення та розстрочення, а також списання боргів боржника, яка оформлюється угодою сторін. Окрім того, обумовлено, що мирова угода може бути укладена на будь-якій стадії провадження у справі про банкрутство.

Акти другого рівня регламентації регулюють питання на методичному рівні. Основним фундаментом обліку дебіторської заборгованості є П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» від 08.10.1999 р. № 237 [8]. Згідно до нього дебітори – юридичні та фізичні особи, які внаслідок минулих подій заборгували підприємству певні суми грошових коштів, їх еквівалентів або інших активів.

Визнання дебіторської заборгованості також регламентується П(С)БО 13 «Фінансові інструменти»: «безумовні права вимоги і зобов'язання визнаються фінансовими активами і фінансовими зобов'язаннями, якщо за умовами контракту підприємство має право на отримання грошових коштів або бере на себе зобов'язання сплатити грошові кошти» [11]. Тобто, згідно П(С)БО 10 дебіторська заборгованість визнається активом за умови одержання у майбутньому економічних вигод, а згідно П(С)БО 13 – одержання лише грошових коштів. Також зауважимо, що згідно П(С)БО 13 «Фінансові інструменти» суму витрат від зменшення корисності фінансового активу визначають як різницю між його балансовою та теперішньою вартістю очікуваних грошових потоків, дисконтованих за поточною ринковою ставкою відсотка на подібний фінансовий актив, з визнанням цієї різниці іншими витратами звітного періоду. При цьому згідно даного Стандарту методи формування резерву сумнівних боргів не передбачені [11].

Питання дебіторської заборгованості висвітлено в 1, 15, 16 стандартах [6; 10; 11]. У НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» від 07.02.2013 р. № 73 представлено засади відображення інформації про дохід від реалізації в звіті про фінансовий результат, про дебіторську заборгованість на початок та кінець періоду в балансі у складі активів. П(С)БО 15 «Дохід» від 29.11.99 р. № 290 висвітлює умови визнання доходу від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг; доходу від надання послуг. Вказано, що дохід від реалізації продукції не коригується на величину пов'язаної з ним сумнівної та безнадійної дебіторської заборгованості. Сума такої заборгованості визнається витратами підприємства. Методичні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про витрати підприємства зазначено в П(С)БО 16 «Витрати» від 31.12.99 р. № 318 [11]. В даному стандарті вказано, що до інших операційних витрат включається сума безнадійної дебіторської заборгованості та відрахування до резерву сумнівних боргів, витрати на відрядження. Також на методичному рівні вітчизняні підприємства керуються Планом рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань та господарських операцій підприємств і організацій та Інструкцією про його застосування від 30.11.1999 р. № 291 [7], де встановлено позначення і порядок ведення рахунків бухгалтерського обліку. Згідно до Інструкції облік розрахунків з дебіторами здійснюють на таких рахунках: 36 «Розрахунки з покупцями та замовниками», 37 «Розрахунки з різними дебіторами», 38 «Резерв сумнівних боргів, 34 «Короткострокові векселі одержані». Кожне підприємство, враховуючи свої організаційно-технологічні особливості діяльності, відкриває до них аналітичні рахунки і фіксує в робочому плані рахунків [7].

Досить важливого значення в обліку та аналізі розрахунків з покупцями та замовниками набуває Наказ «Про облікову політику підприємства», адже саме в ньому висвітлені всі елементи щодо їх обліку, які є специфічними для даного підприємства, тобто в обліковій політиці вказано, який з альтернативних варіантів запропонованих П(С)БО було обрано і має бути застосовано на практиці. В наказі про облікову політику суб'єкту господарювання доцільно відображати методику визнання безнадійної дебіторської заборгованості.

В Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань від 02.09.2014 № 879 в 7.2 передбачено, що при інвентаризації усім дебіторам підприємства-кредитори повинні передати виписки з аналітичних рахунків про їх заборгованість, які пред'являються інвентаризаційній комісії (робочій інвентаризаційній комісії) для підтвердження реальності заборгованості. Підприємства-дебітори мають підтвердити заборгованість або заявити свої заперечення [12]. В наказі про облікову

політику суб'єктам господарювання бажано відображати порядок списання безнадійної дебіторської заборгованості.

Загалом, при складанні Наказу «Про облікову політику» на підприємстві доцільно вказати наступне коло напрямків: порядок організації та оформлення договірних відносин; склад і обсяг комерційної таємниці та порядок її захисту; розробка посадової інструкції бухгалтера до функцій якого входить облік розрахунків з дебіторами; форму ведення бухгалтерського обліку; організацію документації і документообігу; організацію, умови й строки зберігання документів та облікових регістрів на підприємстві; робочий план рахунків; методи, способи і дату визначення величини резерву сумнівних боргів; порядок обліку резерву сумнівних боргів для різних видів поточної дебіторської заборгованості; методику визнання безнадійної дебіторської заборгованості; порядок списання безнадійної дебіторської заборгованості; класифікаційні групи поточної дебіторської заборгованості; порядок обліку векселів.

Робочий план рахунків бухгалтерського обліку розрахунків з розрахунків з покупцями та замовниками повинен містить синтетичні рахунки та субрахунки до них, необхідні для ведення його бухгалтерського обліку відповідно до вимог своєчасності й повноти обліку та звітності. В ньому може бути використано стільки рахунків і субрахунків, скільки необхідно для відображення таких розрахунків.

На відміну від українських стандартів в міжнародній практиці не передбачено єдиного МСФЗ, який би регулював облік дебіторської заборгованості [5]. Питання щодо обліку дебіторської заборгованості регулюються декількома міжнародними стандартами, серед яких МСФЗ 1 «Подання фінансових звітів», МСФЗ 32 «Фінансові інструменти: розкриття та подання», МСФЗ 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка» [5]. Однак жоден з наведених стандартів не дає визначення дебіторської заборгованості. В МСФЗ 32 «Фінансові інструменти: розкриття та подання» вказано, що дебіторська заборгованість визнається фінансовим активом (це будь-який актив, який є контрактним правом отримувати грошові кошти чи інший фінансовий актив від іншого підприємства. У МСФЗ 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка» вказано порядок визнання, оцінки, наведено класифікацію дебіторської заборгованості, порядок визнання безнадійної дебіторської заборгованості. А розкриття інформації у примітках до річної фінансової звітності наведено в МСФЗ 1 «Подання фінансових звітів».

Висновки. Отже, проаналізований перелік нормативно-законодавчих актів обліково-аналітичного забезпечення розрахунків з покупцями та замовниками не обмежується представленими вище документами. Вміння орієнтуватися серед різних нормативно-правових актів, що інколи суперечать один одному, допомагає організувати бухгалтерський облік на відповідному рівні, а також своєчасно здійснювати аналіз дебіторської заборгованості. Такі дії сприяють підвищенню ефективності прийняття управлінських рішень на підприємстві. Крім того, для удосконалення обліку та аналізу розрахунків з покупцями та замовниками необхідно здійснити наступні заходи: внести зміни у П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість», в яких чітко були б розмежовані поняття довгострокової та короткострокової дебіторської заборгованостей. Їх облік нині ведеться на різних рахунках бухгалтерського обліку, що не відзначено у вищезазначеному стандарті. Разом із тим слід вказати, що поточна дебіторська заборгованість є оборотним активом, а довгострокова – необоротним, і вони обліковуються на різних рахунках.

Список літератури:

1. Закон України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» від 16.07.99 р. № 996-XIV зі змінами і доповненнями. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/.
2. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992 № 2343-XII: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2343-12
3. Закон України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 № 1023-XII: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1023-12
4. Конституція України. Затверджена ВРУ 28.06.96 № 254/96. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// www.ligazakon.ua
5. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку 2000 / Пер. з англ. за ред. С. Ф. Голова. – К., ФПБАУ, 2000. – 1268 с.
6. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» від 07.02.2013 р. № 73 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pro-u4ot.info/
7. Наказ Міністерства фінансів України. «Інструкція по застосуванню Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій» від 30.11.1999 р. № 291 (із змінами і доповненнями). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// www.ligazakon.ua.
8. Наказ Міністерства фінансів України. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість», затверджене від 08.10.1999 р. № 237. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/.
9. Наказ Міністерства фінансів України. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти» затверджене від 30.11.2001 року № 559. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nibu.factor.ua/ukr/info/instrbuh/psbu13/.
10. Наказ Міністерства фінансів України Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід»: затверджене від 29 листопада 1999 р., № 290. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua
11. Наказ Міністерства фінансів України Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати»: затверджене 31 грудня 1999 р. № 318. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua
12. Наказ Міністерства фінансів «Про затвердження Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань» від 02.09.2014 № 879: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1365-14

13. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// zakon1.rada.gov.ua/
14. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/ 5

Гнатенко Е.П., Горячковская О.С
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ УЧЕТНО-АНАЛИТИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАСЧЕТОВ С ПОКУПАТЕЛЯМИ И ЗАКАЗЧИКАМИ

Аннотация
В статье рассматриваются вопросы нормативно-правового обеспечения учета и анализа организации расчетов с покупателями и заказчиками на отечественных предприятиях. Указанные документы регламентировано по уровням подчинения. Проведено исследование каждого нормативного акта по учету и анализу организации расчетов с покупателями и заказчикам. На методическом уровне представлены основные стандарты бухгалтерского учета дебиторской задолженности. Предоставлено сравнительную характеристику национальных стандартов учета дебиторской задолженности с международными стандартами.
Ключевые слова: расчеты, покупатели и заказчики, обязательства, договоры, нормативно-правовое обеспечение, учетная политики, рабочий план счетов, инвентаризация, активы.

Gnatenko Y.P., Horyachkovska O.S.
Mykolayiv National University named after V.O. Sukhomlinsky

THE LEGAL FRAMEWORK OF ACCOUNTING AND ANALYTICAL SUPPORT FOR SETTLEMENTS WITH BUYERS AND CUSTOMERS

Summary
This article deals with the legal provision of accounting and analysis of settlements with buyers and customers in domestic enterprises. These documents regulated the levels of subordination. The investigation of every regulation in relation to accounting and analysis of settlements with buyers and customers. At the methodological level presents basic accounting standards receivables. Courtesy comparative characteristics of national accounting standards receivables with international standards.
Keywords: payments, customers, commitments, contracts, regulatory support, accounting policy, working chart of accounts, inventory, assets.

УДК 330.101.2

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ КОНКУРЕНЦІЇ НА МЕРЕЖЕВИХ РИНКАХ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Гончарук І.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто тенденції розвитку конкуренції на мережевих ринках. Автор акцентує увагу на кардинальних змінах, що відбуваються на мережевих ринках, які призводять до формування принципово нової конфігурації всієї ринкової структури; досліджується сутність та особливості мереженої монополії.
Ключові слова: мережевий ефект, конкуренція, економіка, інформаційно-комунікаційні технології, Інтернет, монополія, мережеві ринки.

Постановка проблеми. Характерною особливістю сучасних ринків є зростання ролі інформаційних технологій у зовнішньому середовищі, що викликають пришвидшення змін у внутрішній структурі компаній. Ці процеси виникли в зв'язку з бурхливим зростанням економіки та технологічних можливостей у сфері організації бізнесу, свободою підприємницької діяльності та, як наслідок, загостренням ринкової конкуренції.

Сучасна економіка перетворюється на масштабний глобальний мережевий ринок, конфігурація якого зазнає значної модифікації внаслідок технологічних та інституційних перетворень. Населення стає все більш залежним від комунікаційних мереж. На думку науковців, у майбутньому залежність від технологічних розробок буде тільки зростати, оскільки постійно зростає кількість нових технологій та послуг («розумні міста», електронне здоров'я, спеціалізовані мобільні сервіси, віртуальні банки, електронні гроші (біткойни) тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій: Тема даної роботи досить широко висвітлена як у зарубіжній, так і у вітчизняній літературі, їй присвячена значна кількість публікацій. Методологічні основи дослідження мережевих ефектів закладені в працях Р. Вайбера, Д. Брайчі, К.А. Бендукідзе, В.Н. Бугорського, А.А. Грищенко, В.Л. Іноземцева, М.Л. Катца, М. Шапіро та інших. Сучасні тенденції конкуренції на мережевих ринках в умовах глобалізації висвітлені у роботах Н. Розанової, А. Ігнатюк, М. Бурреау, С. Балдвіна, Д. Еванса.

Таким чином, **метою статті** є визначення основних тенденцій розвитку конкуренції на мережевих ринках.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі все більшого значення набувають інформаційні технології, які призводять до прискорення комунікаційних процесів у всіх сферах людської діяльності. Це, в свою чергу, веде до формування нових підходів щодо організації взаємодії суб'єктів соціально-економічної діяльності як в рамках окремих країн, так і на міжнародному рівні. Всеохоплююче впровадження інформаційних технологій створило феномен нової економіки, одним із найбільш яскравих проявів якої є поява і швидке зростання ринків так званих мережевих благ.

Мережевий ефект – феномен зростання споживчої цінності мережі по мірі зростання числа її вузлів. Тобто спостерігається збільшення значимості об'єкта споживання по мірі збільшення кількості користувачів та зв'язків між ними. Наприклад, споживча цінність мобільного оператора, який щойно вийшов на ринок близька до нуля, оскільки мережа його користувачів невелика. У той же час, якщо з часом кількість споживачів зростатиме, тобто окремий користувач зможе отримати доступ на вигідних умовах до переважної більшості особистих знайомих та потенційних ділових партнерів – він неформально стає незамінним.

Випадків мережевого ефекту в сучасному світі більш ніж достатньо – від класичного прикладу розвитку мережі Інтернет, до не менше класичного становлення соціальних мереж та блогів. Зростаючий масштаб явища, потенційний обсяг ринку та активний розвиток комунікаційної сфери роблять мережевий ефект актуальним об'єктом вивчення для науковців.

Основні принципи мережевих ефектів:

– Принцип критичної маси – мережевий ефект працює тільки у тому випадку, коли мережа накопичує певну кількість користувачів – критичну масу. До цього рівня, інвестиції в мережевий ефект можуть бути досить високими, в залежності від стратегії набору користувачів. Зазвичай, фірма намагається залучити великих корпоративних клієнтів з метою залучення до мережі широкого кола споживачів, або співпрацювати з виробниками суміжних послуг.

– Принцип сумісності – перехід до нового стандарту спілкування повинен здійснюватися з мінімальними зусиллями для користувача. Однією з особливостей входу до мережі є сумісність з іншими мережевими стандартами, щоб у споживача не виникло відчуття, що він втрачає від переходу з мережі в мережу.

– Принцип привілейованості членам мережі – користувача потрібно сильніше «прив'язувати» до мережі, пропонуючи все більш нові та оригінальні послуги, що надаватимуться ексклюзивно – від унікальних бонусних програм до першочергового права ознайомитися з новинкою на ринку.

– Принцип посилення зв'язків – розвиток мережі та посилення мережевого ефекту можливі тільки за умови постійного розширення кола абонентів. Чим більша мережа комунікацій, тим сильніша залежність споживача. Зв'язки утримують користувачів всередині мережі та забезпечують лояльність.

– Принцип зайнятості користувачів – суть принципу полягає в наданні споживачам широкого спектру послуг для максимізації проведеного часу в мережі. Саме це надає можливість ком-

© Гончарук І.В., 2016

панії зайняти лідируючу позицію на мережевому ринку, оскільки споживачі, проводячи багато часу в мережі, використовують все нові послуги та сприяють залученню нових користувачів.

– Принцип складності виходу – однією із негативних особливостей мережевих ефектів є складність виходу з мережі, оскільки мережа діє за принципом «вхід – гривня, а вихід – дві». Зрозуміло, тільки репресивними заходами споживача не втримати, але складність виходу, переходу на інші стандарти також є стримуючим фактором. Втрата контактів та звичних можливостей мережі також стримує користувачів від переходу.

– Принцип значущості мережі – особливістю мережевих ринків є те, що проектах, життєвий цикл мережі може бути досить коротким. Відповідно до цієї особливості, компанія – власник мережі повинна постійно розвивати асортимент продукту для мотивації та заохочення клієнтів, це можуть бути як ексклюзивні аксесуари, що розширюють можливості мережі, так і сувеніри та аксесуари, за допомогою яких користувачі можуть ідентифікувати один одного в офф-лайні тощо. Без таких заходів, мережа приречена на занепад, оскільки споживач може раптово покинути мережу, просто тому, що йому «набридло». Соціальні мережі на сьогодні оцінюються в мільярдні суми, але не керуючи лояльністю споживача, подібні інвестиції є дуже ризикованими. Грамотна ж диверсифікація дозволяє знизити ризики за рахунок більш високої лояльності членів мережі.

Дослідження мережевих ринків виділяють ряд особливостей мережевих благ, зокрема: компліментарність, сумісність та стандартизація, значний позитивний ефект масштабу, великі витрати переходу.

Мережева економіка охоплює кілька секторів, що взаємно перетинаються. Цифрова економіка – економіка, яка формується за допомогою цифрових телекомунікацій. Віртуальна економіка – економіка, заснована на використанні інтерактивних технологій. Інтернет-економіка – розвиток бізнесу в Інтернеті: відкриття сайту, віртуальних магазинів, використання електронної реклами, електронного документообігу. Електронна економіка: економіка, заснована на використанні інформації, знань та ІКТ і базується на мережевих технологіях та моделях B2B і B2C.

З розвитком наукомістких технологій та ефектів цифровізації конкуренція платформ набуває вигляду технологічної боротьби за інноваційне лідерство в області передових технологій щодо сервісних характеристик, які набувають більш важливого значення з точки зору споживчого вибору. Двосторонній ринок з жорстко фіксованим лідерством однієї-двох компаній трансформується в багатосторонній комунікативний простір мережевих взаємодій, де лідерство змінюється частіше, період домінування однієї компанії стає коротшим, а лідер є менш значущим та помітним, жорстке домінування змінюється «барометричним» лідерством.

Мережевий ринок з високо концентрованого і монополізованого еволюціонує у високо конкурентну, фрагментовану структуру, де все більшого значення набуває цінова конкуренція. У той же час, мережева конкуренція набуває нових форм, оскільки існує досить широкий асортимент інформаційно-комунікаційних продуктів, а користувач не може охопити весь наявний та постійно зростаючий набір товарів та послуг. Саме тому споживач все частіше орієнтується на інших членів мережі при виборі продукту чи послуги, зазвичай це – відвідувачі соціальної мережі. Мережева конкуренція з технологічної та економічної трансформується в соціальну та культурну взаємодію, з особливими видами мережевих ефектів.

Одним із яскравих прикладів мережевого ринку, що постійно розвивається та трансформується є ринок мобільного зв'язку. Поява та прогрес у сфері мереж супроводжується високою швидкістю передачі контенту будь-якого формату. Це дає можливість використовувати нові види послуг (телемовлення, соціальні мережі, інтернет-ігри) за допомогою гаджетів та дозволяє власнику контенту продавати його споживачеві без телекомунікаційного оператора, що підриває монопольні структури двостороннього ринку.

Технічний симбіоз між стаціонарним та портативним комп'ютером, телевізором, стаціонарним та мобільним телефонами, ігровими консолями та цифровими фотоапаратами, розвиток технології інтеграції інтернету і цифрових інтерактивних сервісів в усі технічні пристрої споживача, дає змогу переходити з одного електронного девайсу на інший, така особливість розвитку мережевих ринків перетворює окремі сегменти в один ринок комунікаційних мережевих взаємодій.

Поява гнучких технічних рішень робить практично неможливим цінову дискримінацію, оскільки дозволяє обійти традиційні канали доступу, що підриває саму основу плати за доступ.

Цінова конкуренція в даному сегменті призводить до падіння цін на послуги. Це наслідок не тільки жорсткої боротьби конкурентів між собою, а й постійного розвитку технологій, появи взаємозамінюючих технологічних і соціальних каналів засобів масової інформації та комунікації. Цінова конкуренція посилюється з кожним роком, що сприяє уніфікації тарифів для всіх і за всі цифрові ІКТ-девайси.

Мультиекранне середовище та кросплатформні рішення різко знижують витрати перемикання між мережевими товарами і мережевими брендами, що зменшує, якщо і не усуває повністю, ризик інвестиційної та споживчої пастки. Все ІКТ-провайдери можуть одночасно постачати все: телекомунікаційні та мовні послуги, доступ до Інтернет, дозвільні, розважальні заходи, ділові новини електронну комерцію, кредити та ліквідні кошти.

Для мережевого ринку нового формату можна визначити тільки нижні, аж ніяк не верхні межі попиту та пропозиції. Попиту та пропозиції у тому вигляді, що є характерним для «стандартних» ринків, на мережевих ринках більше не існує. Вони набувають аморфних форм. Безліч невеликих гравців з найрізноманітнішими початковими (вихідними) «галузями» поступово трансформуються в великих учасників всього ІКТ-простору.

Ринковий профіль сучасних мережевих ринків не вписується в традиційні схеми галузевої організації. Конфігурацію таких ринків можна назвати концентричною.

Перерахуємо її основні ознаки:

– Наявність яскраво вираженого центру у вигляді відносно великих фірм, які постачають повний спектр ІКТ-товарів і послуг;

– Розходяться периферійні кола, що знаходяться на різній відстані від центру, в яких переважають дрібні та середні фірми, що виступають постачальниками окремих спеціалізованих послуг;

– Відсутність чітких продуктових та географічних меж ринку;

– Висока динаміка міжфірмової взаємодії: лідери ринку та їх послідовники досить часто змінюють один одного.

Отже, з прогресом цифровізації спостерігається становлення нової конфігурації мережевого ринку – «центр-периферія». Його нішеві учасники набувають невластиву їм раніше ринкову силу. Посилюється множинність пропозиції контенту і, відповідно, фрагментація ринку. Еволюцію ринку можна охарактеризувати як рух від природної монополії (олігополії) до високо конкурентної концентрованої організаційної структури.

Однак, не варто ігнорувати той факт, що все ж на ринку ІТК існують так звані монополісти, які займають лідируючі позиції на мережевих ринках, до них можна віднести Google, Apple, Facebook та ін.

Мережеві монополії можна розділити на технічні та соціальні. Технічні мережеві монополії засновані на єдиному стандарті взаємодії технічних засобів передачі інформації. Прикладом подібних монополій може служити переважання стандарту USB в області передачі даних або домінування операційних систем Windows.

Соціальні монополії засновані на єдиному стандарті взаємодії між людьми. Вони пов'язані з інститутами і нормами поведінки, прийнятими в суспільстві. Наприклад, до соціальної мережевої монополії можна віднести компанію Facebook.

Відзначимо, що соціальна монополія є більш стійкою, ніж технічна, завдяки так званому ефекту «пастки».

Також мережеві монополії ділять на «односторонні» і «двосторонні». Односторонні мережеві монополії мають одну категорію користувачів, які отримують результат дії мережевого ефекту. Наприклад, це користувачі мобільних телефонів. Двосторонні мережеві монополії створюють мережевий ефект для двох категорій взаємозалежних користувачів. Наприклад, монополія Microsoft на ринку операційних систем, з одного боку, полегшує обмін інформацією для користувачів ПК, з іншого – спрощує завдання численних незалежних розробників програмного забезпечення.

Висновки. Нові явища на ринках майбутнього, зародження яких відбувається на наших очах, ставлять нові завдання перед дослідниками. Звична парадигма галузевих ринків «конкуренція-олігополія-монополія» уже не є актуальною, оскільки перестає відображати реалії мережевих взаємодій. Поля мережевих трансакцій демонструють принципово нову галузеву структуру. Мережеві ринки зі своїми ключовими характеристиками, поведінковими моделями учасників та результатами потребує більш глибокого теоретичного аналізу в науковій економічній науці.

Список літератури:

1. Choudary S. P. Reverse network effects: Why scale may be the biggest threat facing today's social networks [Електронний ресурс] / Choudary // The Next Web. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: http://thenextweb.com/ insider/2012/12/22/reverse-network-effects-why-scale-may-bethe-biggest-threat-facing-todays-social-networks/?fromcat=all
2. Katz M. Network Externalities, Competition, and Compatibility [Електронний ресурс] / M. Katz, C. Shapiro // The American Economic Review. – 1985. – Режим доступу до ресурсу: http://www.jstor.org/ stable/1814809
3. World Economic Forum, Global Competitiveness Report [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: www.weforum.org/gcr
4. Ігнатюк А. І. Моделі мережевих ефектів та їх практичне застосування / А. І. Ігнатюк, В. В. Ігнатюк // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. – 2012. – Вип. I(45). – С. 405–418.
5. Кастельс М. Становление общества сетевых структур / Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. Под ред. В. Л. Иноземцева. М., 1999. – С. 494.
6. Розанова Н. М. Механизм трансформации сетевого рынка в цифровую эпоху / Н. М. Розанова, А. В. Юшин // Terra Economicus. – 2015. – № 13. – С. 73–88.
7. Anderson C. The Long Tail. Why the Future of Business is Selling Less of More. New York: Hyperion. 2006.
8. Armstrong M. Competition in two-sided-markets // RAND Journal of Economics. 2006, V. 37, 668-691.
9. Carare O., Zentner A. Program substitutability in network television: evidence from Argentina // Information Economics and Policy. 2012, V. 24, 145-160.
10. Farrell J., Klemperer P, Coordination and lock-in: competition with switching costs and network effects. In Handbook of Industrial Organization. 2007. V. 3. Elsevier. Ch. 31. P. 1967-2072.
11. Ganuza J. J. Exclusive contents and next generation networks / J. J. Ganuza, M. F. Viecens., 2013. – 170 c. – (Information Economics and Policy).
12. Розанова Н. М. Сетевой рынок в современных условиях: к новой конфигурации рыночной структуры [Електронний ресурс] / Надежда Михайловна Розанова – Режим доступу до ресурсу: http://regconf.hse.ru/uploads/8e202dbee1da87a7b616ae743ef882a9c439b257.pdf

Гончарук И.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ КОНКУРЕНЦИИ НА СЕТЕВЫХ РЫНКАХ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация
В статье рассмотрены тенденции развития конкуренции на сетевых рынках. Автор акцентирует внимание на кардинальных изменениях, происходящих на сетевых рынках приводят к формированию принципиально новой конфигурации всей рыночной структуры; исследуется сущность и особенности сетевой монополии.
Ключевые слова: сетевой эффект, конкуренция, экономика, информационно-коммуникационные технологии, Интернет, монополия, сетевые рынки.

Honcharuk I.V.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

TRENDS COMPETITION IN NETWORK MARKETS IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Summary
The article examines trends in the development of competition in network markets. The author focuses on the dramatic changes occurring in the network market, which lead to the formation of a fundamentally new configuration of the entire market structure; investigate the nature and characteristics of network monopoly.
Keywords: network effect, competition, economy, information and communication technologies, Internet monopoly network markets.

УДК 658.18

КАТЕГОРІЙНО-ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ У СФЕРІ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНИХ РЕСУРСІВ: АНАЛІЗ, УДОСКОНАЛЕННЯ, ВПРОВАДЖЕННЯ

Данілкова А.Ю.
Хмельницький національний університет

Аналіз інформаційних джерел показав, що у науковій літературі та законодавстві України сьогодні не має однозначного трактування понять «енергоефективність», «енергозбереження» та «енергоощадність». Відсутність розмежування цих понять призводить до плутанини та підміни понять, а у випадку співставлення українського шляху розвитку промислових підприємств із закордонним досвідом – ускладнює розуміння та імплементацію останнього у вітчизняній практиці. Здійснивши аналіз наукових праць, законодавчо-нормативної бази України, кращих світових практик дійшли до висновку, що розбіжність категорійно-понятійного апарату у напрямку енергоефективності чітко прослідковується у законодавчо-нормативній базі України, що у свою чергу також призводить до розбіжностей в наукових працях та практиках. Виходячи з результатів документального аналізу ряду вітчизняних наукових праць, міжнародних стандартів серії ISO, британського стандарту BS EN 16001:2009, а також наукових розробок Міжнародної Енергетичної Агенції (МЕА) визначено, що поняття енергоефективності є більш поширеним та загальноприйнятим у світовій практиці. Пропонується вживання поняття енергоефективності в законодавчо-нормативних документах. Надано визначення поняття енергоефективності, як стану, характеристики досліджуваного об'єкту, який здійснює свою діяльність за мінімальних витрат ПЕР, як наслідок – отримує ряд позитивних ефектів економічного, соціального, технологічного, іміджевого, екологічного та іншого характеру.

Ключові слова: ефективність, енергоефективність, енергозбереження, енергоощадність, категорійно-понятійний апарат.

Постановка проблеми. Питання ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР) кожного року набуває все більшої актуальності. Якщо ще декілька років тому енергоефективність розглядалась як інноваційна складова розвитку підприємства, то вже сьогодні питання ефективного використання ПЕР стало невід'ємною умовою його функціонування.

Неодмінною умовою розвитку наукових досліджень у напрямку енергоефективності є дослідження його категорійно-понятійного апарату.

У науковій літературі не має однозначного трактування понять «енергоефективність», «енергозбереження» та «енергоощадність». Дуже часто у науковій літературі не розрізняють та не розмежовують ці поняття. Відсутність розмежування понять «енергоефективність» та «енергозбереження» у наукові літературі та законодавчо-нормативній базі України призводить до плутанини та підміни понять, у а випадку співставлення вітчизняного досвіду із закордонним – ускладнює розуміння та імплементацію останнього у вітчизняній практиці [5, с. 102-103].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження категорійно-понятійного апарату у напрямку енергоефективності здійснювали такі вітчизняні вчені: Андрійчук В. Г. [4], Денисюк С. П. [6], Джеджула В. В. [7], Дзяна Г. О. [8], Микитенко В. В. [10], Мітрахович М. М. [11], Сердюк Т. В. [13], Суходоля О. М. [15], Хан Т. Ф. [16], Цапко-Піддубна О. І. [17]. Значна частина категорійно-понятійного апарату розкрита у законодавчо-нормативній базі України. В досліджені нами було проаналізовано понятійний апарат, що застосовується міжнародною енергетичною агенцією (МЕА) [2], передбачений міжнародними стандартами серії ISO [3], британським стандартом BS EN 16001:2009 [1].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відсутність однозначного трактування та розмежування понять «енергоефективність», «енергозбереження» та «енергоощадність» у наукових працях вітчизняних науковців та законодавчо-нормативній базі України.

Мета статті. Здійснення аналізу наукових джерел, законодавчих актів, стандартів та узагальнення категорійно-понятійного апарату у сфері ефективного використання ПЕР, розмежування поняття «енергозбереження» та «енергоефективність».

Виклад основного матеріалу. На етапі раннього розвитку дослідження у сфері ефективності використання ПЕР, у науковій літературі та законодавчо-нормативній базі України наводилося переважно поняття «енергозбереження», проте, на сьогодні, ми чітко розуміємо, що не можемо обмежуватись лише цим поняттям, оскільки воно недостатньо чітко визначає категорію діяльності. Свідченням цього є успішна світова практика у сфері енергоефективності, яка в нормативній та науковій літературі вживає поняття енергоефективності – яке є значно ширшим та включає в себе поняття «енергозбереження».

У сучасній науковій літературі та законодавчо-нормативній базі України можна зустріти наступні поняття: «енергозбереження», «енергоефективність», «енергоощадність». Детально проаналізуємо ці поняття.

Енергозбереження – містить два поняття: «енергія» та «збереження», і означає пряму дію – зберігати енергію. Зберігати – зменшити використання, фізичний обсяг споживання, припинити надмірне витрачання.

Енергоефективність – «енергія» та «ефективність», означає – ефективно використовувати енергію.

Ефективність – це економічна категорія, що відображає співвідношення між одержаними результатами і витраченими на їх досягнення ресурсами [4, с. 254].

© Данілкова А.Ю., 2016

Енергоощадність – також містить два поняття: «енергія» та «ощадність». «Ощадність», («ощадливий»), згідно з українським академічним словником – бережливе ставлення та відношення до чого небудь. Інше визначення – той, який сприяє економії та здійснює її [14].

Поняття «ефективність» є значно ширшим ніж поняття «ощадності» та «збереження», оскільки включає у себе ці два поняття.

В Україні впровадження системи енергоефективності закріплено на трьох рівнях: державному, науковому, закордонному.

Державний – закріплений у законодавчо-нормативній базі України.

На законодавчому рівні більше закріплене поняття «енергозбереження». Зокрема, у Законі Україні «Про енергозбереження» наведено визначення: «Енергозбереження – діяльність (організаційна, наукова, практична, інформаційна), яка спрямована на раціональне використання та економне витрачання первинної та перетвореної енергії і природних енергетичних ресурсів в національному господарстві і яка реалізується з використанням технічних, економічних та правових методів» [12].

У Законі України «Про енергозбереження» визначення «енергоефективність» відсутнє, натомість є визначення енергоефективної продукції, технології, обладнання.

Енергоефективні продукція, технологія, обладнання – продукція або метод, засіб її виробництва, що забезпечують раціональне використання паливно-енергетичних ресурсів порівняно з іншими варіантами використання або виробництва продукції однакового споживчого рівня чи з аналогічними техніко-економічними показниками [12].

У двох наведених визначеннях йдеться саме про спосіб використання енергії – раціональне та економне використання, за змістом ці два поняття подібні, тому виникає питання, чому у відповідному законі вжито поняття енергозбереження, а що стосується продукції, технологій та обладнання – енергоефективність, хоча на наш погляд логічно було б вжити поняття «енергозберігаюча продукція» тощо.

Постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 2010 р. № 243 «Про затвердження Державної цільової економічної програми енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010-2016 роки» передбачає реалізацію державної цільової економічної програми лише через призму енергоефективності.

Натомість, ДСТУ 2420-94 Енергоощадність. Терміни та визначення розкриває зміст наступних понять: «енергоощадність», «енергозбереження», а також «раціональне споживання» та «ощадливе витрачання» [9, с. 1-21].

У вітчизняній законодавчо-нормативній базі відсутнє чітке розмежування понять: «енергоефективність», «енергозбереження» та «енергоощадність», хоча у більшості випадків законодавець має на увазі одне і теж саме. Варто зауважити, що саме державний рівень вагомо вплинув на розвиток даного категорійно-понятійного апарату, адже, майже усі вітчизняні науковці у своїх працях тією чи іншою мірою прив'язувались до визначень, що закріплені на законодавчому рівні.

Науковий рівень закріплений в ряді наукових праць вітчизняних вчених.

З приводу визначення категорійно-понятійного апарату у сфері ефективного споживання ПЕР серед вітчизняних та закордонних науковців триває дискусія в наступних напрямках:

1. Розмежування понять «енергозбереження» та «енергоефективність»;

2. Виокремлення як основної категорії поняття «енергозбереження»;

3. Виокремлення як основної категорії поняття «енергоефективність».

До українських вчених, що розмежовують поняття «енергоефективність» та «енергозбереження» належать: О.М. Суходоля, Г.О. Дзяна, В.В. Микитенко, І.С. Герасимчук, М.М. Мітрахович та інші. О.М. Суходоля під поняттям «енергоефективність» розуміє якісний стан економіки, що забезпечує ефективність використання ПЕР у відповідності до існуючого рівня розвитку, тобто стан системи, при якому виконання функцій цією системою відбуватиметься за мінімальних витрат ПЕР. Що стосується енергозбереження – це результат діяльності, що спрямований на ощадливе використання ПЕР [15, с. 236-247]. Г.О. Дзяна, І.С. Герасимчук, М.М. Мітрахович під поняттям «енергоефективність» мають на увазі якісні характеристики процесу збереження ПЕР, відповідно, енергозбереження – це кількісні характеристики процесу збереження ПЕР [8; 11]. На думку В.В. Микитенко, енергоефективність відображає властивість промислового виробництва, технологій, та характеризує обсяг випуску продукції на одиницю спожитої енергії, тобто ступеня віддачі перетворених енергоресурсів у вихідні результати. Натомість, енергозбереження – збереження ПЕР в результаті реалізації заходів з енергозбереження [10].

До вітчизняних науковців, що надають перевагу поняттю «енергозбереження» належать: В.В. Джеджула, Т.Ф. Хан, Т.В. Сердюк та інші.

В.В. Джеджула під поняттям «енергозбереження» розуміє діяльність (організаційну, наукову, практичну, інформаційну), яка спрямована на раціональне використання та економне витрачання ПЕР, зменшення екологічного забруднення навколишнього середовища, перехід на альтернативні та відновлювальні джерела енергії, що реалізується з використанням технічних, економічних, правових, та організаційних методів [7, с. 25-26]. Визначення надане автором деякою мірою орієнтоване на фізичне зменшення ПЕР у натуральних величинах.

На думку Т.Ф. Хан, енергозбереження – являється процесом впровадження комплексу організаційно-економічних та інноваційно-інвестиційних дій з планування, функціональної реалізації енергоменеджменту та енергоаудиту заходів і технологій підвищення ефективності використання енергетичних ресурсів підприємства [16]. Іншими словами, енергозбереження – реалізація рекомендацій, що виникли в результаті проведення енергоаудиту та енергоменеджменту на підприємстві. Автор ставить наголос на самому процесі впровадження комплексу дій, що орієнтований на зменшення споживання ПЕР.

Т.В. Середюк вважає, що енергозбереження – раціональне використання ПЕР із скороченням обсягів споживання. Автор ставить наголос на способі використання ПЕР [13].

До вітчизняних науковців, що надають перевагу поняттю «енергоефективність» варто віднести: О.І. Цапко-Піддубну [17], С.П. Денисюк [6, с. 7-22] та інші. У їхньому розумінні енергоефективність визначає ступінь використання енергії на одиницю кінцевого продукту.

Закордонний рівень закріплений у нормах права та міжнародних стандартах.

У Міжнародному Стандарті ISO 50001 «Системи енергетичного менеджменту» представлений термін енергетична ефективність, енергоефективність (energy efficiency), що означає співвідношення (коефіцієнт) або інший кількісний взаємозв'язок між отриманим результатом, тобто між виконаною роботою, послугами, товарами чи енергією і вхідним показником, тобто вихідним рівнем енерговитрат [3]. Варто зауважити, що Міжнародний Стандарт ISO 50001 «Системи енергетичного менеджменту» був затверджений у форматі Державного стандарту України в 2015 році.

У британському стандарті BS EN 16001:2009 «Системи енергетичного менеджменту – вимоги по використанню» вжито поняття «енергетична ефективність», яке означає відношення результату діяльності організації, виробленої продукції або надання послуг до кількості витраченої енергії [1].

Міжнародна енергетична агенція (МЕА) розмежовує поняття «енергозбереження» та «енергоефективності». Енергозбереження відноситься до обмеження або зниження споживання ПЕР за рахунок зміни способу життя або поведінки, а енергоефективність – відноситься до обмеження або зниження споживання ПЕР шляхом застосування більш ефективних пристроїв, удосконалення рівня управління та впровадження новітніх технологій, тобто наслідування інтенсивного шляху розвитку. Дозволяє отримати більше послуг, виробів за використання одного і того ж обсягу ПЕР [2].

Висновки і пропозиції. Аналіз інформаційних джерел показав, що у науковій літературі та законодавстві України сьогодні не має однозначного трактування понять «енергоефективність», «енергозбереження» та «енергоощадність». Відсутність розмежування цих понять призводить до плутанини та підміни понять, у а випадку співставлення українського шляху розвитку промислових підприємств із закордонним досвідом – ускладнює розуміння та імплементацію останнього у вітчизняній практиці.

Здійснивши аналіз наукових праць, законодавчо-нормативної бази України, кращих світових практик ми дійшли до висновку, що розбіжність категорійно-понятійного апарату у напрямку енергоефективності чітко прослідковується у законодавчо-нормативній базі України, що у свою чергу також призводить до розбіжностей в наукових працях та практиках. На нашу думку, в Україні, категорійно – понятійний апарат напрямку енергоефективності закріплений на трьох рівнях: державний, науковий, імплементований закордонний досвід.

З приводу визначення категорійно-понятійного апарату у сфері ефективного споживання ПЕР серед вітчизняних та закордонних науковців триває дискусія в наступних напрямках:

1. Розмежування понять «енергозбереження» та «енергоефективність»;
2. Виокремлення як основної категорії поняття «енергозбереження»;
3. Виокремлення як основної категорії поняття «енергоефективність».

Виходячи з результатів документального аналізу ряду вітчизняних наукових праць, міжнародних стандартів серії ISO, британського стандарту BS EN 16001:2009, а також наукових розробок МЕА визначаємо, що поняття енергоефективності є більш поширеним та загальноприйнятим у світовій практиці.

Ми вважаємо за необхідне ввести, та, в подальшому, широко вживати поняття енергоефективності в законодавчо-нормативних документах України, провести відповідне коригування. Енергоефективність – стан, характеристика досліджуваного об'єкту який здійснює свою діяльність за мінімальних витрат ПЕР, як наслідок – отримує ряд позитивних ефектів економічного, соціального, технологічного, іміджевого, екологічного та іншого характеру.

Удосконалення чинних нормативних документів шляхом впровадження науково-обґрунтованого категорійно-понятійного апарату дозволить підняти на новий рівень як систему законотворчості в країні, так і культуру виробництва в сфері ефективного використання ПЕР.

Список літератури:

1. BS EN 16001:2009 Британский стандарт Системы энергетического менеджмента – требования с руководством по использованию [Електронний ресурс]. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: http://journal.esco.co.ua/esco/2013_7/art61.pdf
2. ENERGY EFFICIENCY Market Report 2015 [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/MediumTermEnergyefficiencyMarketReport2015.pdf
3. ISO 50001:2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.iso.org
4. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / В. Г. Андрійчук. – м. Київ: КНЕУ, 2000. – 356 с.
5. Данілкова А. Ю. Аналіз системи показників ефективності залучення фінансових ресурсів при реалізації енергоефективної політики на промислових підприємствах / А. Ю. Данілкова // Економічні науки. Серія «Облік та фінанси», Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. – 2015. – № 12. – С. 102–109.
6. Денисюк С. П. Формування політики підвищення енергетичної ефективності – сучасні виклики та європейські орієнтири / С. П. Денисюк // Енергетика. – 2013. – № 2. – С. 7-23. – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eete_2013_2_3

7. Джеджула В. В. Енергозбереження промислових підприємств: методологія формування, механізм управління: монографія / В. В. Джеджула. – Вінниця: ВНТУ, 2014. – 346 с.
8. Дзяна Г.О. Теоретичні основи державної політики у сфері енергозбереження / Г. О. Дзяна, Р. Б. Дзяний // Ефективність державного управління. – 2010. – № 23. – С. 72–79.
9. ДСТУ 2420-94. Енергоощадність. Терміни та визначення. – К.: Держстандарт України, 1994. – 21 с.
10. Микитенко В. В. Енергоефективність промислового виробництва: монографія / В. В. Микитенко. – К.: Об'єднаний інститут економіки, 2004. – 281 с.
11. Мітрахович М. М. Методика аналізу енергоефективності паливно-енергетичного комплексу України [Електронний ресурс] / М. М. Мітрахович, І. С. Герасимчук // Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: www.nbuv.gov.ua/portal/natural/nt/2009_1/Stati/5.pdf
12. Про енергозбереження: Закон України від 01.07.1994 № 74/94ВР, редакція від 01.01.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon1.rada. gov.ua/laws/show/74/94-%D0%B2%D1%80
13. Сердюк Т. В. Організаційно-економічний механізм енергозбереження в промисловості: монографія / Т. В. Сердюк. – Вінниця: Універсум – Вінниця, 2005. – 154 с.
14. Словник української мови: Академічний тлумачний словник (1970–1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://sum.in.ua/.
15. Суходоля О. М. Енергоефективність економіки в контексті національної безпеки:методологія дослідження та механізми реалізації: монографія / О. М. Суходоля. – К.: НАДУ, 2006. – 424 с.
16. Хан Т. Ф. Практичні потреби оновлення наукової методології дослідження проблем енергозбереження / Т. Ф. Хан // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – Луганськ: СУНУ, 2011. – № 9(163). – Ч. 1. – С. 229–233.
17. Цапко-Піддубна О. І. Теоретичні основи політики ефективного використання енергетичних ресурсів / Цапко-Піддубна О. І. // Вісник Львівського університету. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. – С. 155–163. – (Серія міжнародні відносини; вип. 35).

Данилкова А.Ю.
Хмельницкий национальный университет

КАТЕГОРИЙНО-ПОНЯТИЙНЫЙ АППАРАТ В СФЕРЕ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТОПЛИВНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ: АНАЛИЗ, УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ, ВНЕДРЕНИЕ

Аннотация
Анализ информационных источников показал, что в научной литературе и законодательстве Украины сегодня нет однозначной трактовки понятий «энергоэффективность», «энергосбережение» и «энергосохранность». Отсутствие разграничения этих понятий приводит к путанице и подмене понятий, в а случае сопоставления украинского опыта развития промышленных предприятий с зарубежным – затрудняет понимание и внедрение последнего в отечественной практике. Осуществив анализ научных работ, нормативно-правовой базы Украины, лучших мировых практик пришли к выводу, что расхождение категорийно-понятийного аппарата в направлении энергоэффективности четко прослеживается в законодательно-нормативной базе Украины, что, в свою очередь, также приводит к разногласиям в научных роботах и практиках. Исходя из результатов документального анализа ряда отечественных научных работ, международных стандартов серии ISO, британского стандарта BS EN 16001: 2009, а также научных разработок международного энергетического агентства (МЭА) определено, что понятие энергоэффективности является более распространенным и общепринятым в мировой практике. Предлагается использование понятия энергоэффективности в законодательно-нормативных документах. Дано определение понятия энергоэффективности, как состояния, характеристики исследуемого объекта, который осуществляет свою деятельность при минимальных затратах топливно-энергетических ресурсов (ТЭР), как следствие – получает ряд положительных эффектов экономического, социального, технологического, имиджевого, экологического и иного характера.
Ключевые слова: эффективность, энергоэффективность, энергосбережение, энергосохранность, категорийно-понятийный аппарат.

Danilkova A.J.
Khmelnitsky National University

THE FRAMEWORK OF CATEGORIES AND CONCEPTS IN REGARD TO EFFECTIVE USE OF FUEL AND ENERGY RESOURCES: ANALYSIS, IMPROVEMENT, IMPLEMENTATION

Summary
Analysis of the informational resources revealed, that according to the present knowledge neither scientific literature, nor the current legislation of Ukraine has definitive interpretation of «energy efficiency», «energy saving» and «energy conservation». Indistinct definition of these terms causes confusion and misconception, and, in regard to the comparison between development of industrial enterprises of Ukrainian and World experience – complicates its understanding and introduction into national practice. Detailed consideration was given to analysis of scientific works, Ukrainian laws and regulations, best world practices and this brings us to the conclusion, that such the contradiction in the framework of categories and concepts regarding the term «energy efficiency» is the consistent pattern in the regulatory and legal environment of Ukraine, that brings to misuse of the term in scientific works and practices. Based on the results of documental analysis of the national scientific materials, ISO standards, the UK National standard BS EN 16001:2009, as well as MEA scientific researches, it was defined, that the concept of energy efficiency is more common, generally accepted and prevails in the world practice. It is proposed to use «energy efficiency» in the normative legal documents. Definition of the term «energy efficiency» is introduced as «the condition, characteristic of the subject, which operates at minimum consumption of primary energy resources, and, in view of this, gets a number of positive energy efficiency effects: economic, social, technological, image, ecological, etc.
Keywords: efficiency, energy efficiency, energy saving, energy conservation, conceptual apparatus.

УДК 368.9.06

ПРАГМАТИКА ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

Демченко О.П.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Стаття присвячена фінансовому забезпеченню медичного страхування в Україні, зокрема висвітлено стан та основні проблеми фінансування. Здійснено аналіз добровільного медичного страхування та перспективи введення обов'язкової форми медичного страхування в державі. Запропоновано напрями вдосконалення фінансового забезпечення обох форм медичного страхування в сучасних умовах.
Ключові слова: медичне страхування, фінансове забезпечення, фінансування охорони здоров'я, особисте страхування.

Вступ. Основним завданням соціально-економічного розвитку України є перехід до ефективного функціонування вітчизняної економіки. Особливе місце відводиться медичному страхуванню, яке виступає частиною складної інфраструктури страхування. Відмітимо, що з'явилися великі потреби у страхових послугах, радикальні перетворення страхової справи в країні спрямовані на формування страхового ринку, твердої правової основи його функціонування, створення умов для розширення сфери та якості страхових послуг. У період соціальних та економічних перетворень в Україні – система охорони здоров'я закономірно еволюціонує. Назріла необхідність модернізації прийняття невідкладних заходів з забезпечення населення рівнодоступною та якісною медичною допомогою. У такому контексті можна говорити про інтенсивний пошук моделей надання медичної допомоги, належне забезпечення населення якісними медичними послугами та підтримка їх на достатньому для ефективного функціонування рівні.

Дослідженню фінансового забезпечення медичного страхування в Україні, проблемам та перспективам його розвитку присвячені праці вітчизняних вчених, зокрема: Т. Артюх, В. Базилевич, К. Воблий, О. Гаманкова, С. Горянська, В. Єрмілов, О. Клименко, І. Кондрад, Т. Марченко, М. Мних, Я. Шумелда, Т. Яворська та ін. Однак в Україні досі невирішеними залишаються питання щодо форми та структури системи медичного страхування, що у свою чергу, стримує розвиток цього сектору та не забезпечує належний рівень страхового захисту громадян.

Постановка завдання. За сучасних умов страхова медицина виступає реальною альтернативою бюджетному фінансуванню, яке вже не спроможне забезпечити конституційне право

© Демченко О.П., 2016

громадян на отримання безоплатного медичного обслуговування. Розвиток медичного страхування є об'єктивною потребою, яка продиктована необхідністю забезпечити надходження коштів до галузі охорони здоров'я.

Метою статті є дослідження прагматики фінансового забезпечення медичного страхування в Україні, окреслення основних проблем та аналіз введення добровільного та обов'язкового медичного страхування у державі, а також запропонування напрямів удосконалення фінансування обох форм медичного страхування у сучасних умовах.

Методологічну основу роботи формують положення діалектичного методу на основі пізнання економічних явищ і процесів у їх неперервному взаємозв'язку та взаємозалежності. Використано методи економічного аналізу, а також методи емпіричних досліджень, зокрема спостереження, порівняння, математичні й статистичні методи, системно-функціональний, функціонально-структурний та комплексний методи.

Результати. Одним із найважливіших компонентів ефективного функціонування економіки та системи охорони здоров'я є медичне страхування. Медичне страхування – це гарант здорової нації в майбутньому. Нажаль, зі збільшенням відсотку захворюваності населення України гостро постає питання про захист здоров'я людей. Коштів, які державний бюджет передбачає для фінансування медицини, не вистачає на ефективне медичне обслуговування, тому активно досліджуються питання щодо обов'язкового медичного страхування [8].

За допомогою страхової медицини вирішуються питання гарантованості та доступності медичних послуг для широких верств населення, залучення додаткових ресурсів у сферу охорони здоров'я.

Медичне страхування є галуззю особистого страхування, його головна мета – гарантування застрахованим особам одержання медичної допомоги за рахунок накоплених грошових коштів в наслідок виникнення страхових випадків та фінансування профілактичних заходів [2].

Вітчизняне медичне страхування зародилося на Півдні України наприкінці 80-х років на початку 90-х років XIX ст.: прогресивна частина підприємців Одеси почала страхувати своїх робітників від шкоди їх здоров'ю на виробництві у діючих тоді приватних загальнострахових товариствах. Згодом, окрім Одеси, страхування поширилося на всі промислові центри Херсонської губернії – Миколаїв, Херсон, Єлізаветград. Пізніше серед підприємців виникла ідея активного підтримання фабричної інспекції, в компетенції якої були запровадження власного добровільного взаємного страхування на некомерційній основі. У 1912 р. в Російській Імперії прийнято закон і введено обов'язкове медичне страхування, особливостями якого було:

– поступовість його запровадження протягом декількох років;

– територіальна обмеженість поширення (тільки на європейську частину країни);

– охоплення страхуванням виключно недержавної сфери промисловості.

Відповідальними за створення і діяльність страхових організацій були роботодавці, в страхових товариствах повністю, а в лікарняних касах в їх правління входили і виборні з тих, хто застрахований. Внески в товариство страхування від нещасних випадків повністю складалися з відрахувань роботодавців, і суми їх залежали від ступеня небезпечності робіт. Внески в лікарняні каси встановлювались їх правлінням і складались на 1/3 із внесків тих, хто застрахований і на 2/3 із доплат роботодавців. При цьому страхова допомога надавалась хоч і в недостатньому обсязі, але в суспільстві було розуміння того, що ця допомога повинна бути в одній організації в комплексі (матеріально-грошова компенсація втраченого заробітку і натурально-професійне лікування). Нагляд за діяльністю страхових організацій здійснювала фабрична інспекція [5]. Загалом, можемо говорити про досить ефективну систему медичного страхування, яка діяла на території дорадянської України.

Далі відмітимо, що медичне страхування є формою захисту інтересів громадян у разі втрати ними здоров'я з будь-якої причини, воно пов'язане з компенсацією витрат, зумовлених оплатою медичної допомоги та інших витрат, пов'язаних із підтримкою здоров'я, а саме з відвідуванням лікарів та амбулаторним лікуванням, придбанням медикаментів, лікуванням у стаціонарі, отриманням стоматологічних послуг, проведенням профілактичних та оздоровчих заходів. Як форма фінансової допомоги медичне страхування повинно грунтуватися на певних принципах та виконувати основні функції медичного страхування.

Принципи за ступенем важливості в організації медичного страхування можна умовно розділити на:

– соціально-економічні (максимальна довіра сторін, страховий інтерес, відрахування в рамках реально заподіяних збитків страхувальнику, франшиза, суброгація, контрибуція, співстрахування, перестрахування, диверсифікація);

– ринкові (вільний вибір страховика і виду страхування, страховий ризик).

До основних функцій медичного страхування відносимо наступні::

– акумуляційна, що передбачає формування спеціального страхового фонду;

– компенсаційна, що має на меті відшкодування збитків при страховому випадку;

– превентивна, в свою чергу, обумовлює фінансування та організацію комплексу заходів щодо попередження настання страхового випадку.

Однією з цивілізованих форм ліберальних відносин на ринку медичних послуг є системи, що забезпечують абсолютну соціальну захищеність будь-якого члена суспільства. До таких організаційних форм, зокрема, належать системи медичного страхування, яке є найдієвішим способом фінансування галузі охорони здоров'я. Саме медичне страхування можна охарактеризувати тим джерелом фінансування медичної сфери, яке поєднує в собі найширше задоволення потреб пересічного громадянина в охороні здоров'я та наданні медичних послуг із гнучкістю та доступністю [5].

В розрізі медичного страхування відомі дві форми його проведення: обов'язкова і добровільна, які істотно відрізняються між собою і перспективи розвитку яких мають пріоритетне зна-

чення в соціально-економічній політиці держави, як основний напрямок забезпечення охорони здоров'я населення країни.

Нині в Україні активно функціонує добровільна форма медичного страхування, що дозволило сформувати певну структура ринку ДМС. Даний ринок можна подати як багаторівневу систему із складним механізмом взаємозалежних зв'язків між усіма структурними одиницями, зокрема державними органами нагляду за страховою діяльністю, недержавними страховими об'єднаннями, страховими компаніями, страховими посередниками, медичними закладами, службами асістансу та споживачами.

Добровільне медичне страхування є одним із сегментів вітчизняного страхового ринку, який найбільш активно розвивається в державі. За останні роки частка добровільного медичного страхування на ринку страхових послуг України неухильно зростала, і у 2015 р. склала 8,5% у валових страхових преміях за всіма видами страхування та 10,9% у валових страхових преміях з добровільних видів страхування (крім життя). У 2003 р. частка ДМС складала лише 3% загального ринку страхування [6].

Ринок медичного страхування досить швидко розвивається, особливо ринок безперервного страхування здоров'я, за яким у 2015 р. було зібрано страхових платежів на 137,9 млн. грн., або на 9,3% більше, ніж у 2014 р. та у 44,9 рази більше, ніж у 2003 р. На зростання обсягу страхових премій суттєво вплинуло подорожчання медичних препаратів за рахунок зміни курсу валюти. У той же час, як позитивний момент, спостерігаємо збільшення кількості договорів за всіма видами страхування, що говорить про усвідомлення громадянами та корпоративним сектором необхідності придбання полісів медичного страхування.

В Україні починаючи з 2002 року щорічно пропонуються законопроекти, які в тій чи іншій мірі стосувалися саме обов'язкового медичного страхування (ОМС). Однак, головною проблемою, яка не дозволяє в кінцевому варіанті прийняти той чи інший законопроект полягає у не сформованості цілісного комплексного підходу до реформування сучасного механізму фінансування вітчизняної галузі охорони здоров'я на засадах обов'язкового медичного страхування. Саме тому, в країні важливо створити умови, які б сприяли впровадженню ОМС. Для цього необхідно змінити 49 ст. Конституції України, яка стосується «безкоштовної медицини». За ринкових умов медицина не може бути безкоштовною, а система Семашко, декларована ще в радянські часи, у теперішній час не діє. У свою чергу, держава може фінансувати лише окремі стратегічні програми, решта видів покриття повинні підпадати під страхове забезпечення, тому доцільно визначити, які статті підлягають державному забезпеченню, а які – страховому покриттю [2].

Крім того, варто встановити чіткий перелік базових медичних послуг, які повинні надавати медичні установи застрахованим за ОМС і розрахувати їх вартість. Краще всього, якщо ця вартість буде єдиною на всій території України, але залежить від рівня медичної установи, а все інше, що вийде за межі переліку віддати для покриття за програмами ДМС.

Проблематика функціонування страхових процесів у нашій державі ще суттєво не вирішена. Це твердження підкріплено наявністю перешкод подальшого розвитку страхової діяльності в Україні:

– відсутність законодавчої бази, яка б свідчила про проведення державою активної структурної політики на ринку страхових послуг;

– невеликий фінансовий потенціал українських страховиків і низький рівень платоспроможності страхувальників;

– відсутність стимулів податкового характеру для довгострокового страхування життя та низька страхова культура населення.

Всі перелічені перешкоди стали актуальною проблемою сьогодення, яка потребує негайного вирішення для підвищення ефективності функціонування страхового ринку в Україні. Основною проблемою, що постала у сфері медичного обслуговування, є невідповідність існуючим потребам обсягів коштів, що спрямовуються на фінансування цієї галузі з офіційних джерел. Це явище сприяє розвитку корупції, розвитку тіньової економіки, оскільки змушує пацієнтів брати участь у фінансуванні закладів охорони здоров'я у непередбачений законами України спосіб.

Діюча система медичного забезпечення в Україні перебуває в організаційно-структурній та фінансовій кризі, що характеризується нерівномірним розподілом ресурсів у цій системі, низьким рівнем розвитку надання первинної медичної допомоги, низькою часткою видатків на охорону здоров'я по відношенню до ВВП [5]. Перехід до обов'язкового соціального медичного страхування в Україні є єдиним засобом поліпшення ситуації з охорони здоров'я, що перевірено світовим досвідом і сприятиме підвищенню якості, доступності та своєчасності надання медичної допомоги населенню.

Обов'язкове медичне страхування повинно охоплювати практично все населення та задовольняти основні першочергові потреби, але існує ряд перешкод переважно правового характеру, що не дозволяють реалізувати вищевказані принципи. Серед головних можна назвати такі:

– забезпечення збалансованості законодавчих актів із соціального страхування та загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування, що суттєво підвищить стабільність галузі охорони здоров'я в цілому;

– підвищення відповідальності органів державної влади й місцевого самоврядування щодо зобов'язань, пов'язаних зі страхуванням пільгових груп населення;

– чітке розмежування функцій і відповідальності на різних рівнях управління системою;

– створення механізмів реального забезпечення захисту прав пацієнтів;

– забезпечення дієвого контролю з боку державних органів за цільовим використанням коштів, що будуть виділені на ці цілі [8].

З метою активізації роботи як в галузі охорони здоров'я так і в сфері медичного страхування, у серпні 2014 року Міністерством охорони здоров'я була розроблена та прийнята до реалізації «Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015-2020 років» [6]. Відповідно до цієї стратегії передбачено, що під

час першої фази реформи охорони здоров'я не рекомендується вдаватися до збору коштів (наприклад, запровадження загальнодержавного соціального медичного страхування).

Однак створення сприятливих умов для розвитку медичного страхування у довгостроковій перспективі є обов'язковим. Із цією метою важливим є перенесення внесків роботодавців на медичне страхування з графи оподатковуваного прибутку до графи витрат. З часом надходження, отримані від медичного страхування, повинні покращити фінансову ситуацію в системі охорони здоров'я та полегшити навантаження на бюджет. Протягом кількох років, коли необхідно зосередитися на реформуванні принципів і механізмів розподілу ресурсів й реформі платежів, в стратегії рекомендується суттєво не змінювати джерела фінансування. Протягом цього періоду часу необхідно підготувати розрахунки для двох пакетів послуг, які можуть фінансуватися за рахунок державних коштів.

Враховуючи розглянуте, очевидно, що основні напрями вдосконалення обох форм медичного страхування в сучасних умовах мають включати в себе:

– підтримку здійснення профілактичних програм;

– проведення законотворчої діяльності та скоординованої політики планування та впровадження профілактичних програм;

– переорієнтацію служб охорони здоров'я на пріоритет надання амбулаторно-поліклінічної допомоги та посилення профілактичної спрямованості в діяльності служб охорони здоров'я;

– навчання населення здоровому способу життя та впровадження програм медично-санітарної освіти, спрямованих на активну стійку мотивацію збереження та зміцнення здоров'я;

– проведення досліджень і маркетингу з метою вибору найбільш ефективної стратегії й тактики профілактичних програм і механізмів їхньої реалізації.

Фінансове забезпечення наведених заходів по збереженню здоров'я нації країни могло б бути реалізоване за рахунок більш повного використання можливостей добровільного медичного страхування.

З метою виявлення сучасних тенденцій ресурсного забезпечення медичного страхування наведемо основні джерела надходжень коштів, які представимо трьома видами:

– державний сектор;

– приватний сектор;

– міжнародні програми допомоги.

До основних тенденцій фінансування належать дефіцит коштів бюджетної системи, розширення інших каналів надходження, де переважають кошти населення та підприємницьких структур.

Проведений аналіз свідчить, що в державі використовуються практично всі можливі джерела фінансування охорони здоров'я, однак чіткої їх системи не сформовано. Вона потребує опрацювання для комплексного використання всіх джерел і оптимізації їх структури. Така система, закріплена законодавчо, має забезпечити сучасний ефективний розвиток галузі охорони здоров'я загалом.

Конкуренція на страховому ринку є основним фактором його модернізації за такими напрямами як тісне прив'язування страхових продуктів до безпосередніх потреб клієнтів, включення до складу програм супутніх послуг (наприклад, відвідування тренажерного залу, басейну), розширення переліку хвороб, що покриваються страховим захистом (лікування туберкульозу, цукрового діабету) тощо. Пріоритетним напрямом зниження цін на ці послуги і стабілізації тенденцій щодо рівня виплат є фінансування страховими компаніями профілактичних заходів, спрямованих на зменшення страхових випадків.

У структуру страхових тарифів з медичного страхування доцільно ввести обов'язковий елемент «витрати на проведення превентивних заходів», які передбачатимуть фінансування послідовного і регулярного медичного обстеження вразливих верств населення з метою виявлення та своєчасного лікування різних захворювань, а також в цілях профілактики загострення хронічних захворювань та ускладнень, що дозволить, в свою чергу, знизити рівень захворюваності та смертності, а отже – підвищити соціальну ефективність добровільного медичного страхування.

Висновки. З розглянутого, можна констатувати, що економічна необхідність медичного страхування зумовлена потребами фінансування медицини як галузі соціальних послуг. Значення медичного страхування в системі соціального захисту громадян полягає у забезпеченні та відновленні здоров'я і працездатності членів суспільства, воно доповнює гарантії, надані в рамках державного забезпечення, до максимально можливих у сучасних умовах стандартів. Ми розглядаємо, медичне страхування як систему економічних відносин між учасниками створення грошових фондів, призначених для забезпечення страхового захисту майнових інтересів громадян, пов'язаних з втратою здоров'я.

Проведене дослідження свідчить, що організація системи охорони здоров'я в Україні частково базується на принципах, сформованих ще за радянської доби, отже, не враховує наявність нових економічних реалій щодо надання медичних послуг. Відповідно до оцінки сучасних методів та форм фінансового забезпечення галузі охорони здоров'я нами виявлено таку тенденцію фінансування, як стабільний рівень дефіциту бюджетних коштів.

Крім того, розвиток добровільного медичного страхування, як і розвиток страхового ринку в цілому, відбувається в Україні нерівномірно. До негативних тенденцій, з якими стикаються страхові компанії, котрі здійснюють добровільне медичне страхування, належать: несприятлива економічна ситуація, жорстка конкуренція, високий рівень безробіття, низький рівень платоспроможності населення, недосконалі законодавчі акти, неузгодженість економічних інтересів суб'єктів страхового ринку, захоплення компаніями значної частки ринку, яка не відповідає рівню платоспроможності та фахової компетентності, низький професіоналізм кадрів тощо.

Однією з перспективних і цивілізованих форм забезпечення соціальних потреб громадян у сфері охорони здоров'я є добровільне медичне страхування, яке відіграє суттєву роль у со-

ціально-економічному розвитку країни і, окрім ефективного вирішення проблем забезпечення якісною медичною допомогою населення та фінансування системи охорони здоров'я, сприяє зміцненню матеріально-технічної бази медичних закладів. Це дає підстави наголошувати на необхідності залучення страхових компаній до системи обов'язкового медичного страхування. Також є два чинники, які потребують постійного моніторингу для виявлення тенденцій до покращення – це висока вартість страхових послуг із медичного страхування та стабільне зростання рівня виплат за добровільним медичним страхуванням.

До основних заходів подальшого розвитку медичного страхування та його фінансового забезпечення в Україні має стати:

– створення розвинутої та платоспроможної системи страхування, здатної компенсувати збитки від непередбачених подій;

– зміцнення фінансових основ національної системи страхування що виключає можливість виникнення системних криз;

– підвищення якості здійснення ринку медичного страхування функцій по акумуляції коштів населення, підприємств і трансформації їх в інвестиції;

– зміцнення довіри до українського страхового ринку з боку інвесторів, іноземних перестраховиків та перестрахувальників, а також вітчизняних страхувальників, у першу чергу населення.

Отже, одним із шляхів реалізації фінансового забезпечення медицини є стимулювання добровільного медичного страхування. На зацікавленість суб'єктів приватної системи охорони здоров'я в становленні і розвитку в Україні цивілізованого ринку медичних послуг впливає рівень забезпечення надійних гарантій високої якості і сервісу медичних послуг. Це сприятиме зростанню довіри населення нашої країни до приватної системи охорони здоров'я, а через систему добровільного медичного страхування медичні послуги стануть доступними ширшому загалу пацієнтів, оскільки фінансове навантаження з оплати медичних послуг у приватній клініці за наявності договору добровільного медичного страхування буде значно нижче.

Напрями вдосконалення системи надання та фінансування медичних послуг окреслені так:

– персоніфікований облік виділяються державні кошти і здійснюються витрати у розрахунку подушного принципу фінансування програми державних гарантій;

– розширення платоспроможного попиту на добровільне медичне страхування у середнього класу великих міст у міру стабілізації економіки України, ширше залучення в сферу добровільного медичного страхування;

– законодавче врегулювання питання про можливість віднесення витрат на медичне страхування працівників до валових витрат;

– розширення маркетингової діяльності у сфері добровільного медичного страхування;

– розмежування верств населення відповідно до середнього рівня заробітної плати з метою надання безкоштовних медичних послуг лише конкретним категоріям громадян (пенсіонери, діти, інваліди тощо) та громадянам з низьким рівнем доходів.

Таким чтном, вдосконалення законодавчої бази у сфері медичного страхування має пріоритетне значення для введення його обов'язкової форми. Покращання системи охорони здоров'я значною мірою залежить від системи добровільного медичного страхування, яка повинна вирішувати питання гарантованості й доступності медичних послуг для широких верств населення, дозволить залучити додаткові ресурси у сферу охорони здоров'я.

Список літератури:

1. України «Про страхування» від 07.03.1996 р. № 86/98-ВР зі змінами і доповненнями // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rada.gov.ua
2. Інтернет-журнал «Про страхування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// forinsurer.com/
3. Козьменко С.М. Аналіз законодавчих ініціатив щодо обов'язкового медичного страхування в Україні [Електронний ресурс] / С.М. Козьменко. – Режим доступу: https://docviewer.yandex. ua/?url=http%3A%2F%2Flib.uabs.edu.ua
4. Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015-2020 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://healthsag.org.ua/wp-content/ uploads/2015/11/Strategiya_UKR.pdf
5. Ніколаєнко С.М. Основні тенденції розвитку ринку медичного страхування в Україні [Електронний ресурс] / С.М. Ніколаєнко. – Режим доступу: https://docviewer.yandex. ua/?url=http%3A%2F%2Fbusiness-inform.net
6. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nfp.gov.ua/
7. Пахненко О.М., Лисенко В.С. Мікрострахування як підґрунтя для розвитку добровільного медичного страхування в Україні [Електронний ресурс] / О.М. Пахненко, В.С. Лисенко. – Режим доступу: https://docviewer.yandex. ua/?url=http%3A%2F%2Fbusiness-inform.net
8. Світлична О.С. Еволюція медичного страхування в Україні [Електронний ресурс] / О.С. Світлична. – Режим доступу: https://docviewer. yandex.ua/

Демченко О.П.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ПРАГМАТИКА ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ МЕДИЦИНСКОГО СТРАХОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
Статья посвящена финансовому обеспечению медицинского страхования в Украине, в частности освещено состояние и основные проблемы финансирования. Осуществлен анализ добровольного медицинского страхования и перспективы введения обязательной формы медицинского страхования в государстве. Предложены направления совершенствования финансового обеспечения обоих форм медицинского страхования в современных условиях.
Ключевые слова: медицинское страхование, финансовое обеспечение, финансирование здравоохранения, личное страхование.

Demchenko O.P.
Vinnytsa Institute of Trade and Economics
Kyiv National University of Trade and Economics

PRAGMATICS OF MEDICAL INSURANCE'S FINANCIAL PROVISION IN UKRAINE

Summary
The article is devoted to the financial security of medical insurance in Ukraine, in particular, deals with the state and main problems of financing. The analysis of voluntary health insurance and the prospects for the introduction of mandatory health insurance in the state. The directions of improvement of financial provision of both forms of medical insurance in modern conditions.
Keywords: health insurance, financial services, health care financing, private insurance.

UDC 338.43:502.171(100)

THE REVIEW OF BIOECONOMIC STRATEGY IN THE WORLD

Dobrivskyj V.G.
Separated subdivision of NULES of Ukraine
«Boyarka College of Ecology and Natural Resources»
Dobrivska M.V.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

In the past decade, bioeconomy has gained momentum as a new strategy for fostering innovation, sustainable development and green growth in industrialized and emerging economies. Published in 2009, the OECD strategy «The Bioeconomy to 2030: Designing a Policy Agenda» gave an important stimulus to the development of national and regional bioeconomy strategies. The bioeconomy can be defined as an economy based on the sustainable production and conversion of renewable biomass into a range of bio-based products, chemicals, and energy. The article presents a comparative overview of the strategies and policies for developing a bioeconomy. The analysis shows that a common direction for the bioeconomy, based on research and technological innovation is developing promptly in the world.
Keywords: strategy, policy, bioeconomy, bioenergy, biomass, the European Union, Organisation for Economic Co-operation and Development.

Problem formulation. The world economy is experiencing dramatic changes. The key issues for the future appear to be increasing human demands (food, energy, environmental public goods) that will put greater pressure on natural resources, exacerbating old scarcities and leading to new ones (water, biomasses, environmental quality) [1].

In 2030, the world will need 50% more food, 45% more energy and 30% more water than today [3]. The growing demand will result in a scarcity of natural resources and push their prices up. The availability of raw materials and the efficiency of their use will thus become a new competitive advantage. Increasing environmental awareness and more stringent legislation will also be drivers in the manufacture of products that have a less harmful impact on the environment.

This global development lays the foundation for a change towards bioeconomy. The bioeconomy is

© Dobrivskyj V.G., Dobrivska M.V., 2016

not a new industry; it is a combination of several primary production and refining sectors and end product markets. Typical features of thoe bioeconomy include the use of renewable, bio-based natural resources, environmentally friendly clean technologies and efficient recycling of materials. It is justified to refer to the transition from a fossil economy to a bioeconomy as the new wave of economic development (Figure 1).

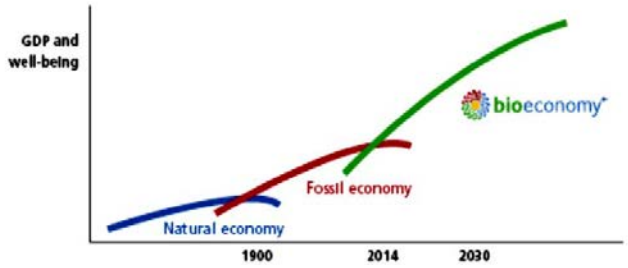

Fig. 1. Bioeconomy will be the next wave of economy
Source: [4]

Bioeconomy development is driven by changing consumer behaviour and a need to secure the preconditions for human well-being. As a result of the concern over the environment and scarcity of non-renewable raw materials, including metals and oil, the use of biomasses in the economy and across society will increase. Biomasses from the forests, fields and water systems will offer solutions for more diverse needs as the prices of non-renewable raw materials go up [4].

In this context, the concept of bioeconomy (or bio-economy, or bio-based economy) has emerged as a key strategy to match human needs while facing resource efficiency requirements, based on the sustainable exploitation of biological resources. Actually the definition of the term 'bioeconomy' is still a matter of discussion [1, 2].

Analysis of the researches and publications. Among the research and publications in the field of bioeconomy strategy I have to provide works of Organisation for Economic Co-operation and Development, European Union et al.

Unresolved parts of the general problem. Bioeconomy is the result of an innovative revolution in the field of biological sciences. It is directly linked to inventions and to the development and use of biological processes in areas of human health, of productivity in agriculture and livestock, and of biotechnology. And so it involves a number of industrial sectors. Opportunities for the global growth of bioeconomy are related to population increase and aging, to income per capita, to the need to increase supplies of food, healthcare, energy and drinking water, and to matters of climate change.

The last few years have witnessed an exponential growth in both political and commercial momentum for the concept of the bioeconomy. The commitment to designing and supporting policies for the implementation of the concept runs high; institutions including national governments, the EU and the OECD have laid out long-term strategies to harness the progress in biological resource technologies for sustainable economic growth and improvements in physical and socio-economic welfare [5].

The transition from a fossil fuel-dependent development paradigm towards a development path that takes advantage of bio-based resources and new innovations within biochemistry and the life sciences is prompting the formulation of new strategies and policies [12].

Setting tasks. The aim of this study is to analyze national strategies and policies regarding the development of a bioeconomy.

Statement of the main material of the study. The 21st century is characterised by major challenges. A growing global population needs to be fed sufficiently and healthily, with usable agricultural areas limited. Climate change makes it necessary to limit emissions of greenhouse gases, and the globally continuing loss of soil fertility and biodiversity demands measures to counteract these developments. The finite nature of raw materials of fossil origin, an increasing demand for raw materials, and political uncertainties: these factors will all be reflected in the market, making it essential to tap new sources of raw materials and to make use of alternatives. Thus new concepts for an enduring and safe supply of energy and raw materials, including the use of sustainably produced biomass, take on growing significance. The knowledge-based bio-economy offers the opportunity to make an important contribution to mastering these challenges and simultaneously to strengthen international economic competitiveness [7].

The field of bio-economy is developing rapidly. Today there is a variety of related technologies and raw materials on offer, and many more are not yet utilised. These technologies interconnect and work in symbiosis supporting each other – waste from one process is a fuel for another. Many technologies also operate on the sideflows or waste from other processes and provide side benefits such as reduced nutrient emissions. Bio-economic solutions use raw materials that have significant side-benefits and provide local jobs while reducing waste amounts and waste management costs. This forms an industry complex in a technical, commercial and social sense [8].

Governments worldwide are increasingly focusing on the development of national and international bioeconomies in order to address a growing number of major social, environmental and economic challenges. These bioeconomies purportedly create new employment opportunities, assist in climate change mitigation, and promote resource efficiency. Concurrent to the rise of this corporate-driven bio-based strategy, societies across the planet are struggling with converging crises in the areas of food, energy, climate and finance [9].

The onset of publications of national bioeconomy strategies and policies can be, at least partly, attributed to the publication of the Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD) document «The Bioeconomy to 2030: Designing a Policy Agenda» [13], which states that progress in biological sciences can now offer solutions for many health and resource-related issues that the world is facing. These technologies can provide a motor for increased sustainability in economies but defining a policy agenda is required to implement the research findings and innovations that are the basis of a BE. The OECD strongly suggests that both the public

and the private sectors must take active roles in designing such an agenda in order to maximize the full potential of the bioeconomy [12].

In Europe, the European Union can be seen as the key driver of national bioeconomy policy strategies [11]. The EU strategy presented in 2012 is entitled «Innovating for Sustainable Growth: A Bioeconomy for Europe» and it is divided into two documents: a communication [14] and a working document [15]. The former sets the scene and presents the strategy and the working plan. The latter presents the action plan in more detail and also presents some scenarios and policy interaction that arises from the strategy document [12]. Additionally, the Horizon 2020 program (2014–2020) provided the basis for further development of national research and innovation strategies in Europe. To date, three holistic bioeconomy strategies have been developed in Europe (Finland, Germany, the West Nordic Countries). Most European countries, however, focus on research and innovation strategies that relate significantly to bioeconomy issues. Furthermore, bioeconomy in European countries is often treated within the wider context of green or blue growth strategies, and most recently with strategies focusing on the circular economy [11].

Some of the emerging economies in Asia are rated among the most innovative countries in the world. Therefore, it is not surprising to find bioeconomy development in policy strategies fostering high-tech, emerging industries and industrial innovation in Malaysia, South Korea, India, Japan and China. Thailand and Sri Lanka, inspired by these policies, have also developed biotechnology and bioindustry strategies. In contrast, Australia and New Zealand are concentrateing more on further growth and value creation in their important primary industries. Indonesia is also focused on agricultural value chains but with a view to managing the supply of energy and food on the decentralized archipelago [11].

The «National Bioeconomy Blueprint» [16] for the USA was released in 2012, and it is divided into two distinctive parts. The first describes the background and impact of the current BE in the USA and the second deals with the strategic objectives. This is a policy document that describes the actions of the government in the area of the BE earlier, today and in the future. A BE is based on the use of research and innovation in the biological sciences to create economic activity and public benefit. The driving forces behind the BE are economic growth, societal benefits, health and environment, as well as the USA being a leading nation in the field [12].

Policy strategies that refer to bioeconomy development in Middle and South America are mainly characterized by promoting the capitalization of the countries' large amount of natural resources. Countries like Argentina, Brazil, Colombia, Mexico, Paraguay and Uruguay have defined their perspectives on the opportunities provided by the bioeconomy. Whereas Brazil and Argentina are among the leaders in bioenergy production and are among the top five users of genetically modified crops, others, like Colombia and Urugay, have taken first steps in the knowledge-based bioeconomy (bioprospecting, agricultural technologies). Currently, the countries in Latin America do not share a common vision on bioeconomy. Bioecono-

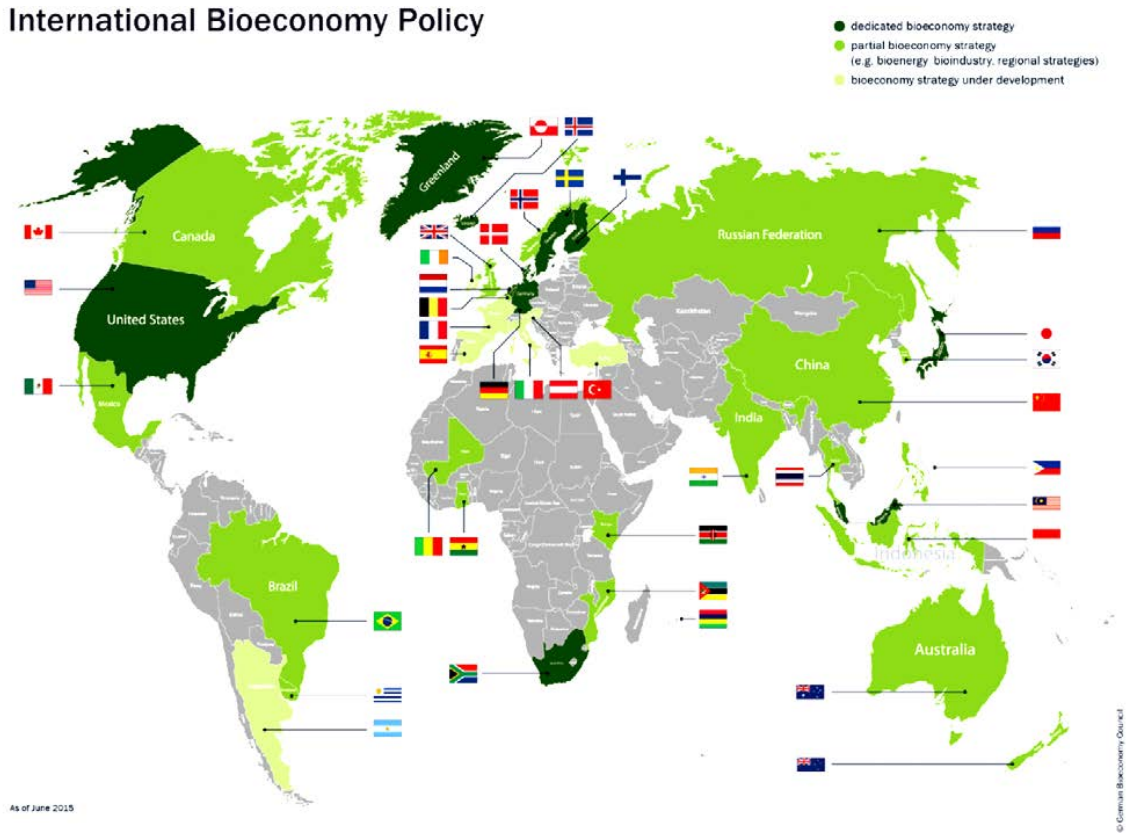

Fig. 2. Bioeconomy Strategies Around the World

Source: German Bioeconomy Council, June 2015 [6]

my is rather treated within the wider context of green growth, bioenergy or biotechnology strategies. A first attempt to establish a regional roadmap for bioeconomy development is provided by the ALCUE-KBBE project, a bi-regional platform, which promotes bioconomy-related collaboration. The platform is funded by the European Commission's 7th Framework Program for Research and Technology Development [11].

Conclusions and proposals. Bioeconomy offers a new paradigm for long-term sustainable development in the 21st century. Its driver involves a rapid increase in the opportunities offered by the biological sciences, and their use to resolve complex and weighty problems. Meeting this challenge requires knowhow and strategic planning on the part of governments, companies, academia and society, on a global scale. It is essential that an innovative and appropriate regulatory framework be structured to allow Bioeconomy to function. The establishment of a political agenda for bioscience should guarantee good governance practices, international cooperation and competitiveness, so that biotechnological innovations can contribute to new and better products, benefiting various aspects of human existence. The development of the Bioeconomy is likely to be impacted by public support for regulation, intellectual property and social attitudes, and research, development and innovation (R&D&I) efforts. Its creation depends on an advanced understanding of genes and of complex cellular processes, the use of renewable biomass and the multi-sectorial integration of applied biotechnology.

References:

1. From Agricultural to Bio-based Economics? Context, State of the Art and Challenges [Електронний ресурс] / [D. Viaggi, F. Mantino, M. Mazzocchi та ін.] // Bio-based and Applied Economics 1(1): 3-11. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/125695/2/10816-18313-1-PB.pdf
2. Schmid O. The Bio-Economy Concept and Knowledge Base in a Public Goods and Farmer Perspective [Електронний ресурс] / O. Schmid, S. Padel, L. levidow // Bio-based and Applied Economics 1(1). – 2012. – Режим доступу до ресурсу: http://orgprints.org/20942/1/SCHMID_BAE_2012_10770-18316-1-PB.pdf
3. United Nations secretary-General's high-level panel on Global sustainability. Resilient People, Resilient Planet: A future worth choosing. New york: United Nations. [Електронний ресурс]. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: http://en.unesco.org/system/files/GSP_Report_web_final.pdf
4. The Finnish Bioeconomy Strategy [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: http://biotalous.fi/wp-content/uploads/2014/08/The_Finnish_Bioeconomy_Strategy_110620141.pdf
5. Tahvanainen A. On the Potential of the Bioeconomy as an Economic Growth Sector [Електронний ресурс] / A. Tahvanainen, P. Adriaens, D. Assanis // ETLA Brief No 43. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://www.etla.fi/wp-content/uploads/ETLA-Muistio-Brief-43.pdf
6. Mills E. The Bioeconomy a primer [Електронний ресурс] / E. Mills // TNI and Hands on the Land. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: https://www.tni.org/en/publication/the-bioeconomy
7. National Policy Strategy on Bioeconomy. Renewable resources and biotechnological processes as a basis for food, industry and energy. http://www.bmel.de/SharedDocs/Downloads/EN/Publications/NatPolicyStrategyBioeconomy.pdf?__blob=publicationFile
8. Sustainable Bio-economy: Potential, Challenges and Opportunities in Finland [Електронний ресурс] // PBI Research Institute. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: https://www.sitra.fi/julkaisut/Selvityksi%C3%A4-sarja/Selvityksi%C3%A4%2051.pdf
9. S. Borras and J. Franco (eds.) (2013). Land Concentration, land grabbing and people's struggles in Europe. Accessible from: https://www.tni.org/en/publication/land-concentration-land-grabbing-and-peoples-struggles-in-europe-0
10. Bioeconomy Policy (Part II) Synopsis of National Strategies around the World. A report from the German Bioeconomy Council. [Електронний ресурс] // The Bioeconomy Council. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://biooekonomierat.de/fileadmin/Publikationen/berichte/Bioeconomy-Policy_Part-II.pdf
11. Bioeconomy An Agenda for Brazil [Електронний ресурс] // harvard business review analytic services. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: http://arquivos.portaldaindustria.com.br/app/conteudo_24/2013/10/18/411/20131018135824537392u.pdf
12. Staffas L. Strategies and Policies for the Bioeconomy and Bio-Based Economy: An Analysis of Official National Approaches [Електронний ресурс] / L. Staffas, M. Gustavsson, K. McCormick // Sustainability 5:2751-2769. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: http://www.mdpi.com/2071-1050/5/6/2751
13. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). The Bioeconomy to 2030: Designing a Policy Agenda; Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD):Paris, France, 2009; p. 326.
14. European Commission. Innovating for Sustainable Growth: A Bioeconomy for Europe; COM(2012) 60 final; European Commission: Brussels, Belgium, 2012; p. 9.
15. European Commission. Commission Staff Working Document accompanying the document Innovating for Sustainable Growth: A Bioeconomy for Europe; European Commission: Brussels, Belgium, 2012; p. 51.
16. White House. National Bioeconomy Blueprint; White House: Washington, DC, USA, 2012; p. 48.

Добрівський В.Г.
Відокремлений підрозділ НУБіП України
«Боярський коледж екології і природних ресурсів»
Добрівська М.В.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

ОГЛЯД БІОЕКОНОМІЧНИХ СТРАТЕГІЙ В СВІТІ

Анотація
В останнє десятиліття біоекономіка набирає обертів в якості нової стратегії для стимулювання інновацій, сталого розвитку та зеленого зростання в промислово розвинених країнах і країнах, що розвиваються. Опублікована в 2009 році стратегія ОЕСР «Біоекономіка до 2030 року: розробка політичного порядку денного» стала важливим стимулом для розвитку національних і регіональних стратегій біоекономіки. Біоекономіка може бути визначена як економіка, заснована на стійкому виробництві та перетворенні відновлюваної біомаси в діапазон біо-продуктів, хімічних речовин і енергії. У статті представлений порівняльний огляд стратегій та політики в області розвитку біоекономіки. Аналіз показує, що загальний напрямок для біоекономіки, на основі наукових досліджень і технологічних інновацій стрімко розвивається в світі.
Ключові слова: стратегія, політика, біоекономіка, біоенергетика, біомаса, Європейський Союз, Організація економічного співробітництва та розвитку.

Добривский В.Г.
Обособленное подразделение НУБиП Украины
«Боярский колледж экологии и природных ресурсов»
Добривская М.В.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ОБЗОР БИОЭКОНОМИЧЕСКИХ СТРАТЕГИЙ В МИРЕ

Аннотация
В последнее десятилетие биоэкономика набирает обороты в качестве новой стратегии для стимулирования инноваций, устойчивого развития и зеленого роста в промышленно развитых странах и развивающихся странах. Опубликованная в 2009 году стратегия ОЭСР «Биоэкономика до 2030 года: разработка политической повестки дня» стала важным стимулом для развития национальных и региональных стратегий биоэкономики. Биоэкономика может быть определена как экономика, основанная на устойчивом производстве и преобразовании возобновляемой биомассы в диапазон био-продуктов, химических веществ и энергии. В статье представлен сравнительный обзор стратегий и политики в области развития биоэкономики. Анализ показывает, что общее направление для биоэкономики, на основе научных исследований и технологических инноваций стремительно развивается в мире.
Ключевые слова: стратегия, політика, биоэкономика, биоэнергетика, биомасса, Европейский Союз, Организация экономического сотрудничества и развития.

УДК 338.2

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ПРИБУТКУ ПІДПРИЄМСТВА І ШЛЯХІВ ЙОГО ЗБІЛЬШЕННЯ

Жадько К.С., Котенко В.С.
Університет митної справи та фінансів

Досліджено що прибуток є якісним показником, в його розмірі відображається зміна обсягу товарообороту, доходів підприємства, рівня використання ресурсів, величини витрат обертання. Таким чином, прибуток синтезує в собі всі сторони діяльності підприємства, характеризує ефективність його господарської діяльності в цілому. Визначені основні методи аналізу та планування прибутку підприємств. Слід виділити факторний аналіз зміни рентабельності підприємства, та пошук резервів щодо зростання прибутку.
Ключові слова: прибуток, збиток, рентабельність, планування, діяльність.

Постановка проблеми. Саме прибуток визначає для підприємницької діяльності рішення трьох корінних взаємозалежних проблем: що продавати, як продавати і для кого продавати, і, таким чином, визначає політику формування прибутку – політику планування, організації, аналізу і контролю витрат і доходів в середині підприємства. Підприємства повинні чітко уявляти резерви збільшення прибутку, від чого він залежить і які основні параметри впливають на його величину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика формування та управління прибутком є досить добре описаною в економічній літературі. Питання управління прибутком досліджували такі вітчизняні вчені: Гриньова В.М., Кальмук М.В., Коваленко Л.О., Коюда В.О., Поддєрьогін А.М., Покропивний С.Ф., Субботович Ю.Л., Ремньова Л.М. Однак в умовах кризового стану економіки країни, є необхідність пошуку більш ефективних методів управління прибутком підприємства [4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах ринкової економіки, прибуток – найважливіший оціночний показник діяльності підприємства, джерело матеріального добробуту підприємства і його працівників, держави в цілому. Значимість прибутку, проблеми пошуку резервів його підвищення для підприємств є актуальними на сьогодення, що і визначило вибір теми даної статті.

Мета статті. Формування прибутку підприємства та шляхів його збільшення.

Виклад основного матеріалу. Прибуток являє собою кінцевий фінансовий результат господарської діяльності підприємства. Загальна економічна теорія визначає роль економіки так: «У реальній дійсності прибуток – кінцева мета і рушійний мотив товарного виробництва і ринкової економіки. Це головний стимул і основний показник ефективності будь-якого підприємства і фірми» [1]. Дійсно, важко переоцінити значення прибутку в загальній системі вартісних інструментів керування підприємством. Це обумовлено тим, що «...прибуток є основним показником оцінки господарської діяльності підприємства, тому що в ній акумулюються всі доходи, витрати, збитки, узагальнюються результати господарювання» [2]. З урахуванням специфіки виконуваних функцій і особливостей формування доходів та витрат, прибуток визначається як різниця між доходом підприємства і його поточними витратами.

Прибуток виконує ряд функцій (рис. 1) [3]:

1. Оціночна функція. Прибуток підприємства використовується як оціночний показник, що характеризує ефект його господарської діяльності. Використання цієї функції повною мірою можливе тільки в умовах ринкової економіки, яка передбачає свободу встановлення цін, свободу вибору постачальника і покупця.

2. Розподільча функція. її зміст полягає в тому, що прибуток використовується як інструмент розподілу чистого доходу суспільства на частину, що акумулюється в бюджетах різних рівнів та залишається в розпорядженні підприємства.

3. Стимулююча функція. Виконання цієї функції визначається тим, що прибуток є джерелом формування різних фондів стимулювання (фонд заохочення, виробничого та соціального розвитку, фонд виплати дивідендів, пайовий фонд, абощо).

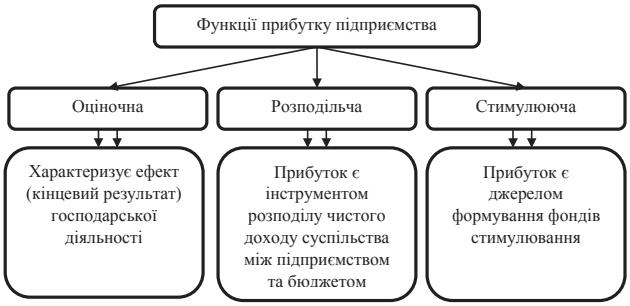

Рис. 1. Функції прибутку підприємства [3]

Прибуток, як економічний показник, дозволяє поєднувати економічні інтереси держави, підприємства, як господарюючого суб'єкта, робітників і власника підприємства. Вирішення цього завдання перш за все пов'язане з пропорціями в розподілі та використанні прибутку.

Отриманий чистий прибуток є власністю підприємства, розподіляється та використовується на його розсуд.

Права окремих керівників та виконавчих органів підприємства, його посадових осіб з прийняття рішень стосовно використання отриманого чистого прибутку фіксуються в Статуті підприємства.

В процесі управління прибутком підприємства використовують різні класифікації (рис. 2) [3]:

І. Залежно від виду діяльності, завдяки якій отримано прибуток, виділяють:

© Жадько К.С., Котенко В.С., 2016

– прибуток від реалізації товарів та платних торговельних послуг (прибуток від торговельної діяльності);

– прибуток від реалізації продукції неторгової діяльності (виробничої, транспортної, посередницької та інше);

– прибуток від реалізації майна, що є власністю підприємства (основних фондів, нематеріальних активів);

– прибуток від проведення позареалізаційних операцій, у складі якого виділяють: прибуток від інвестиційної діяльності; прибуток від орендних операцій; прибуток від інших позареалізаційних операцій.

Обсяг прибутку за кожним видом діяльності формується як сальдо доходів та витрат на її проведення.

Рис. 2. Види прибутку підприємства, що використовуються в обліку, аналізі, плануванні [3]

II. Залежно від порядку визначення розрізняють:

– валовий прибуток, який характеризує кінцевий результат проведення всіх видів діяльності та є сумою отриманих прибутків (збитків).

– оподаткований прибуток, обсяг якого визначається як різниця між валовими доходами та валовими витратами підприємства-платника податку на прибуток, зменшений на суму амортизаційних відрахувань.

– чистий прибуток, який характеризує обсяг прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства після сплати податку на прибуток та інших податків, обов'язкових платежів та зборів, що сплачуються за рахунок прибутку.

III. Залежно від методики оцінки визначають номінальний та реальний прибуток.

Номінальний прибуток характеризує фактично одержану величину прибутку. Реальний прибуток – це номінальний прибуток, перерахований з огляду на інфляцію. Він характеризує реальну купівельну спроможність чистого доходу, отриманого підприємством.

IV. Залежно від мети визначення розрізняють бухгалтерський та економічний прибуток. Бухгалтерський прибуток відповідає обсягу валового прибутку. Економічний прибуток являє собою різницю між виручкою від реалізації та всіма витратами підприємства, в тому числі витратами втрачених можливостей. Витратами втрачених можливостей (або альтернативними) в мікроекономіці прийнято називати втрати на споживання якогось ресурсу, які виміряні з точки зору вигоди, що «втрачена» через невикористання цього ресурсу найкращим альтернативним шляхом.

Альтернативні витрати підприємства відповідають розміру втраченої вигоди в результаті використання даного ресурсу замість найкращого, альтернативного. Невірний вибір ресурсів, а також і нераціональне використання власних (які уже маємо) ресурсів, призводить до збільшення витрат обертання підприємства і зменшує потенційно можливий розмір отримання прибутку при даному обсязі діяльності. Економічний прибуток менший від бухгалтерського на величину неявних витрат підприємства.

V. Залежно від розмірів прибуток підприємства характеризується як мінімальний, цільовий або максимальний прибуток. Такі види прибутку пов'язані з визначенням обсягів діяльності, досягнення яких обумовлює знаходження підприємства в зоні збитковості, беззбитковості або прибутковості.

Розглядаючи головну мету управління прибутком слід зазначити, що вона нерозривно зв'язана з головною метою господарською діяльністю підприємства в цілому і реалізується з нею в єдиному комплексі.

Поняття «максимальний прибуток» пов'язане з реалізацією мети поведінки підприємства на ринку. Підприємство, яке намагається максимізувати одержуваний прибуток, мусить, з одного боку, визначити доцільність нарощування обсягів діяльності, з другого – розрахувати обсяг діяльності, що дозволяє одержати максимально можливий прибуток. Підприємство має сенс продовжувати функціонування, якщо при досягнутому обсязі діяльності його доход перебільшує змінні витрати. Підприємству слід припинити свою діяльність або шукати нові напрямки діяльності, якщо сумарний доход від продажу не перебільшує змінних витрат (або хоча б не дорівнює їм). При визначенні меж розширення обсягу діяльності підприємство має виходити із наступного правила: максимальний прибуток підприємство одержує при такому обсязі діяльності, коли граничні доходи дорівнюють граничним витратам. Під граничними доходами (або витратами) розуміють, відповідно, приріст доходів (або витрат) підприємства при збільшенні обсягів його діяльності на одну додаткову одиницю [6].

Система управління прибутком реалізує свою головну мету шляхом здійснення певних функцій. Ці функції підрозділяються на дві основні групи, обумовлені комплексним змістом розглянутої системи управління прибутком [5].

1. Функції управління прибутком як управлінської системи. Ці функції є складовими частинами будь-якого процесу управління (будь-якої управлінської системи) поза залежністю від виду діяльності підприємства, його організаційно-

правової форми, розміру, форми власності і т.д. У теорії управління ці функції характеризуються як загальні.

2. Функції управління прибутком як спеціальної області управління підприємством. Склад цих функцій визначається конкретним об'єктом відповідної управлінської системи. Теорія управління розглядає ці функції як специфічні.

Абсолютним показником прибутковості є сума прибутку. Відносний показник прибутковості – це рівень рентабельності. Прибуток – це частина виробленої та реалізованої додаткової вартості, готової до розподілу. Підприємство одержує прибуток тоді, коли втілена у створеному продукті вартість буде реалізована і набере грошової форми.

Прибуток характеризує кінцевий результат діяльності торговельного підприємства. Його одержання є обов'язковою умовою розширеного відтворення на підприємстві, забезпечення його самофінансування і зміцнення конкурентоздатності на ринку.

Прибуток формується на макрорівні, і на нього, як на фінансовий показник роботи підприємства, що відображається в бухгалтерському обліку і офіційний звітності, впливає встановлений державою порядок формування витрат на виробництво продукції (робіт, послуг); обчислення і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг); визначення позареалізаційних прибутків і витрат; визначення загального (валового) прибутку.

Отже, на формування абсолютного розміру прибутку впливають:

· результати, тобто ефективність, його фінансово-господарської діяльності;

· сфера діяльності;

· галузь господарства;

· установлені законодавством умови обліку фінансових результатів.

У збільшенні прибутку та високій рентабельності зацікавлені підприємства, і держава, оскільки, з одного боку, вони є прямим джерелом виробничого і соціального розвитку підприємства, а з іншого – забезпечують постійні й зростаючі надходження до державного бюджету.

Джерелом зростання прибутку підприємства можуть бути також доходи від позареалізаційних операцій за мінусом витрат на ці операції. Зростання доходів від позареалізаційних операцій підприємства може бути забезпечено за рахунок вкладення вільних грошових коштів у різноманітні цінні папери; продажу їх на фінансовому ринку; придбання депозитних сертифікатів банків або відкриття в них депозитних рахунків; здачі в оренду основних фондів, які не використовуються в теперішній час; віднесення певної суми збитку на винних осіб і своєчасне її стягнення; стягнення штрафних санкцій, що пред'являються до контрагентів; урахування суми втрат від інфляції і втраченої (недоотриманої) вигоди. Прибуток від позареалізаційних операцій буде більший, якщо не допускати непродуктивних витрат і збитків.

Планування прибутку – складова частина фінансового планування. Воно проводиться нарізно за видами діяльності підприємства, оскільки розрізняється методологія обчислення й оподаткування прибутку відрізних видів діяльності. У процесі розробки фінансових планів враховуються всі фактори, що впливають на розмір прибутку та моделювання цих змін у квартал, півріччя [5].

В сучасних умовах господарювання на підприємствах звичайно розробляють не один, а декілька варіантів плану. Показники окремих його розділів (найбільш важливих) мають бути оптимізовані за допомогою економіко-математичного моделювання. На зміну традиційному ручному методу планування з застосуванням найпростіших обчислювальних засобів започатковані і набувають поширення більш сучасні – механізовані і автоматизовані з використанням настільних електронних обчислювачів, персональних комп'ютерів та складних електронно-обчислювальних машин (комплексів). Форма подання розрахованих показників планів (у вигляді таблиць, малюнків, схем, сітьових графіків тощо) відображає культуру і наочність того або іншого методу планування діяльності підприємства.

Висновки і пропозиції. В результаті визначення теоретико-методичних підходів щодо формування прибутку підприємств, було визначено, що прибуток є якісним показником, в його розмірі відображається зміна обсягу товарообороту, доходів підприємства, рівня використання ресурсів, величини витрат обертання. Таким чином, прибуток синтезує в собі всі сторони діяльності підприємства, характеризує ефективність його господарської діяльності в цілому.

Визначені основні методи аналізу та планування прибутку підприємств, серед яких слід виділити факторний аналіз зміни рентабельності підприємства, та пошук резервів щодо зростання прибутку.

Список літератури:

1. Бланк І.А. Основи фінансового менеджменту. – К.: Ніка – Центр, Ельга, 2009.
2. Мец В.О. Аналіз фінансових результатів та фінансового стану підприємства. – К.: «Вища школа», 2005.
3. Мазаракі А.А., Ушакова Н.М. Економіка торговельного підприємства. – К.: Хрещатик, 2009.
4. Соколова Е.О., В'юшкова А., 2015 Збірник наукових праць ДЕТУТ. Серія «Економіка і управління», 2015. Вип. 32.
5. Бланк І.О. Управління торговельним підприємством. – М.: Тандем, 2008.
6. Грещак М.Г., Гребешкова О.М., Коцюба О.С. Внутрішній економічний механізм підприємства: Навч. посібник / За ред. М.Г. Грещака. – К.: КНЕУ, 2006. – 228 с.

Жадько К.С., Котенко В.С.
Университет таможенного дела и финансов

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ ПРИБЫЛИ ПРЕДПРИЯТИЯ И ПУТЕЙ ЕЕ УВЕЛИЧЕНИЯ

Аннотация
Исследовано что прибыль является качественным показателем, в его размере отражается изменение объема товарооборота, доходов предприятия, уровня использования ресурсов, величины издержек обращения. Таким образом, прибыль синтезирует в себе все стороны деятельности предприятия, характеризует эффективность его хозяйственной деятельности в целом. Определены основные методы анализа и планирования прибыли предприятий. Следует выделить факторный анализ изменения рентабельности предприятия, построение точки безубыточности и поиск резервов роста прибыли.
Ключевые слова: прибыль, убыток, рентабельность, планирование, деятельность.

Zhadko K.S., Kotenko S.V.
University of Customs and Finance

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE FORMATION OF THE PROFITS OF THE ENTERPRISE AND WAYS OF ITS INCREASE

Summary
Researched that profit is a quality indicator in its size reflects the change in turnover, the company's income, level of utilization, size of distribution costs. Thus, the profit synthesizes all parties of enterprise activity, characterises efficiency of its economic activity in General. Defines the basic methods of analysis and planning profits. It is necessary to allocate the factor analysis of changes in profitability, the break-even point and search of reserves of growth of profit
Keywords: profit, loss, profitability, planning, activities.

УДК 65.012.8:33:330.35

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИЗАЦІЇ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Кізін Г.В.
Львівський торговельно-економічний університет

Представлено еволюцію наукових досліджень з проблем забезпечення економічної безпеки національного господарства. Доведено, що основою зміцнення конкурентних позицій та економічної безпеки держави є потужний реальний сектор економіки, здатний забезпечувати зайнятість, належний рівень якості життя та захистити національну економіку від більшості зовнішніх і внутрішніх ризиків і загроз. Відтак головними функціями національного господарського комплексу в системі економічної безпеки держави є формування ВНП та національного доходу шляхом створення та реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), задоволення національних та суспільних потреб, формування конкурентоспроможності та стійкості економіки. З огляду визначення об'єкту дослідження в контексті забезпечення економічної безпеки держави, запропоновано, на думку автора, найбільш універсальний поділ реального сектору національного господарського комплексу на три компоненти (матеріального виробництва, торговельних послуг та індивідуальних (споживчих) послуг) з зазначенням видів економічної діяльності в рамках кожної із них.
Ключові слова: економічна безпека, економічне зростання, реальний сектор економіки, національний господарський комплекс.

Постановка проблеми. Еволюція наукових досліджень проблем економічної безпеки має свою вже доволі давню історію. Так, чинники стабільного і самостійного функціонування національного господарства в умовах постійних зовнішніх і внутрішніх змін, реформування вивчалися в теоріях економічного розвитку Р. Солоу, Й. Шумпетера, М. Туган-Барановського, М. Кондратьєва, кейнсіанської та неокейнсіанської моделей економічного зростання А. Гаррода, Є. Домара, Дж. Робінсона, імітаційного моделювання динаміки розвитку Дж. Форестера, Д. Медоу, економічного зростання з людським капіталом Г. Беккера, Т. Шульца, Н. Менк'ю, Д. Ромера, Д. Вейла, Р. Лукаса, моделювання залежностей економічного зростання від обсягів державного споживання та інвестицій Р. Барро, Дж. Сакса, А. Варнера, С. Фішера, В. Істерлі, Р. Левіна, моделей рівноважного зростання та оптимального розміру державного бюджету і державних витрат Р. Барро, розподілу державних благ між виробниками, захисту прав власності, демократії, злочинності, корупції та економічного зростання Р. Гастіла, К. Боллена, П. Мауро та ін.

Пізніше на проблеми економічної безпеки держави звернули увагу К. Маркс при дослідженні природи економічних криз; Ф. Найт, Дж. Кларк у працях з ризику; Т. Оліве, Е. Ласло під час аналізу загроз суспільного розвитку, зокрема у соціальній сфері; представники наукових шкіл інституціоналізму та неоінституціоналізму при обранні чинників міцності держави.

Втім, в будь-якому випадку, дослідження проблем економічної безпеки найбільшою мірою актуалізуються у періоди економічних криз та нестабільності. Так відбулося у повоєнний період 1947 року, коли було започатковано інституціонально-правове забезпечення національної та економічної безпеки та прийнято у США Закон «Про національну безпеку» і створено Раду національної безпеки при Президентові США, до компетенцій якої попри оборонні були включені й питання економічної безпеки країни.

З метою подальшої інституціалізації системи міжнародного регулювання конфліктів та забезпечення стабільності у 1940-1960 рр. створено більшість міжнародних організацій у різних сферах соціально-економічного та суспільного розвитку, асоціацій забезпечення міжнародної економічної безпеки та прийнято Стратегію економічного методу забезпечення національної безпеки країн Західної Європи.

Соціально-економічна криза, в якій опинилися нові незалежні країни після розпаду СРСР, зумовила розробку та в подальшому прийняття концепцій і стратегій економічної безпеки (1993 р. – Концепція економічної безпеки Російської Федерації, 1995 р. – Державна стратегія економічної безпеки Російської Федерації (основні положення), 1997 р. – Концепція (основи державної політики) національної безпеки України, 2003 р. – Закон України «Про основи національної безпеки України», 2007 р. – Стратегія національної безпеки України, 2012 р. – Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється»).

Фінансово-економічна криза 2008-2009 рр. та її негативні наслідки (зокрема, для економік Греції, Кіпру, Іспанії, Португалії та ін. країн), по-перше, довели повну безпідставність критиків досліджень проблем економічної безпеки, що вважали теоретико-прикладні напрацювання у цій сфері виключно надуманими та академічними та, по-друге, підняли нову хвилю політико-економічних дискусій відносно механізмів та засобів подолання кризових явищ, а також пошуку більш дієвих міжнародних та національних підходів до формування систем забезпечення економічної безпеки держав та навіть регіонів. Відомо й інше, у сучасному столітті військові захоплення територій змінилися на економічну експансію, адже в глобалізованому світі жодна економічна система не є закритою та ізольованою від зовнішнього середовища, відтак постійно піддається впливу ризиків та загроз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам економічної безпеки держави присвячено сьогодні велику кількість наукових досліджень як зарубіжних (Дж. Барбер, Л. Біркен, К. Макконнелл, Ф. Мізес, П. Самуельсон, А. Сміта,

© Кізін Г.В., 2016

Ф. Хайєка, Й. Шумпетера та ін.) так і вітчизняних В. Андрійчук, О. Барановський, З. Варналій, Т. Васильців, В. Геєць, О.В. Кузьменко, І. Мазур, О. Малиновська, А. Мельник, А. Мокій, В. Мунтіян, Г. Пастернак-Таранушенко, Д. Прейгер, А. Сухоруков, Л. Федулова, Є. Хлобистов, В. Шлемко та ін.) вчених, результатом чого стала широка гама визначень суті цього поняття, структурних складових безпеки та методичних підходів до її оцінювання. Здебільшого економічну безпеку держави трактують як стійкість економічної системи, її здатність до розвитку в умовах впливу зовнішніх і внутрішніх чинників. При цьому об'єктом виступають або сукупність умов, або стан економіки, або її здатність забезпечувати функціонування і динамічний розвиток країни.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Економічна безпека національного господарського комплексу, будучи підсистемою економічної безпеки держави, й сама виступає об'єктом безпеки, адже її гарантування є важливим завданням державної політики екосестейту. Відповідно, захисту потребують економічні інтереси суб'єктів реальної економіки. Проте в наукових і практичних колах не дійшли однозначного висновку щодо окреслення складових реального сектору економіки.

Формулювання цілей статті. Виходячи з викладеного, основним завданням дослідження є визначення компонент реального сектору економіки як основи національного господарського комплексу в контексті забезпечення економічної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Не вдаючись до вирішення завдання обґрунтування найбільш досконалого визначення суті поняття економічної безпеки держави, зазначимо, що метою державної політики в цій сфері є збереження перебування головних параметрів та критеріїв економічної безпеки у прийнятних межах, оскільки в іншому випадку система національного господарства починає втрачати здатність до динамічного саморозвитку, конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках, втрачає потенціал та ресурси під впливом системних дестабілізуючих чинників монополізації, корупції, неефективного використання ресурсів та їх вичерпання.

Натомість основою зміцнення конкурентних позицій та економічної безпеки держави є потужний реальний сектор економіки, здатний забезпечувати зайнятість, належний рівень якості життя та захистити національну економіку від більшості зовнішніх і внутрішніх ризиків і загроз.

Реальний сектор економіки представлений сукупністю економічних агентів – суб'єктів господарювання, що функціонують у базових видах економічної діяльності, де створюється продукція (послуги) із значною доданою вартістю, що є важливою і пріоритетною для регіональних економік та національного господарства загалом. Відтак, ці суб'єкти господарювання потребують належних умов для господарювання і розвитку, ефективного функціонування, створення конкурентоспроможних товарів і послуг, тобто економічної безпеки.

Звернімо увагу на такий аспект. Хоча параметри економічного зростання, а, відтак, і обсяги та рівень національного доходу, за рахунок якого держава може фінансувати процеси простого, а також розширеного відтворення економіки та розвитку соціальної сфери, і визначаються функціонуванням підприємств реального сектору, де, власне, і створюється додана вартість, національна економічна система містить й інші сфери, що складаються з матеріального і нематеріального виробництва, невиробничої сфери. Разом з тим, стрижнем національної економіки є матеріальне виробництво, тому що саме тут створюються необхідні для суспільства засоби виробництва й предмети споживання. Відповідно, на наше переконання, в процесі вивчення національного господарства як об'єкта дослідження в системі економічної безпеки держави доцільно оперувати саме реальним сектором економіки. Міркуваннями на користь такого висновку є те, що саме тут створюється більша частина матеріальних благ і послуг, що створюють ВВП, а також використовуються у секторі нематеріального виробництва, суб'єкти базових видів економічної діяльності формують основу конкурентоспроможності національної економіки, а, відтак, і її економічної безпеки.

Можна констатувати, що ці концептуальні погляди на трактування сутності та ролі реального капіталу були міцно закладені у фундамент наступних досліджень з проблем економічної теорії та макроекономіки. Так, за часів командно-адміністративної системи та вже в умовах незалежності України сукупний суспільний продукт і національний дохід держави ідентифікувалися як виробнича сфера (сектор матеріального виробництва) та розраховувалися на її основі (до 1996 року). Втім, навіть і в сучасних дослідженнях можна відшукати праці, де до реального сектору національного господарського комплексу відносять лише виробничу сферу (причому без, наприклад, будівництва), оминаючи ринки товарів та послуг [1, с. 34]. Такі підходи, на наш погляд, не можуть вважатися комплексними і повноцінними, оскільки і торгівля і сфера послуг (окрім фінансових) здійснюють власний внесок у створення доданої вартості. Це трудовитрати, пов'язані з обслуговуванням покупця (споживача), витрати з транспортування, складування, зберігання та просування товарів (продукції) на ринок і їх доведення до кінцевого споживача, трансакційні витрати пошуку ринкової інформації, контрагентів, страхування ризиків тощо.

Термін «реальний сектор економіки» здебільшого трактують як сукупність видів економічної діяльності, де виробляються матеріальні та нематеріальні товари та послуги, за винятком фінансово-кредитних і біржових операцій, що відносяться до фінансового сектору економіки. В економічній теорії цей термін не набув чіткого єдиновизнаного теоретико-методологічного змісту, не має конкретного законодавчого визначення, використовується в політичній лексиці та публіцистиці без конкретизації сенсу. Внаслідок цього доволі поширеним є розуміння реального сектору економіки як сфери матеріального виробництва, де створюється значна додана вартість, та до якого не відносяться торгівля, сфера послуг, наука і освіта, ін.

Разом з тим, цілком справедливим є твердження, що до реального сектору економіки

потрібно відносити як галузі матеріального виробництва, так і сферу виробництва нематеріальних форм багатства та послуг [2]. Це також об'єктивно, оскільки превалююча роль факторів капіталу і праці як основи матеріального виробництва у XVIII-XIX – наприкінці XX ст. почала поступатися невиробничій сфері (матеріальним послугам). Зміни в структурі національних господарських комплексів відбулися під впливом науково-технічного прогресу, підвищення продуктивності праці. Як наслідок, в економічно розвинених державах частка зайнятих у сфері послуг перевищувала зайнятість у сфері матеріального виробництва у понад удвічі.

З огляду ж визначення об'єкту дослідження в системі економічної безпеки держави, на наш погляд, найбільш універсальним є поділ реального сектору національного господарського комплексу на сектори: (1) матеріального виробництва, (2) торговельних послуг та (3) індивідуальних (споживчих) послуг (рис. 1).

Саме за такого підходу, по-перше, враховуються практично усі види економічної діяльності, де створюється додана вартість та які формують національні рахунки і макроекономічні показники; по-друге, чітко ідентифікується сектор матеріального виробництва (промисловість, сільське господарство, мисливство, лісове господарство) і виробничих послуг та сектор невиробничих послуг, торгівлі, науки (операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг, надання послуг підприємцям, освіта, охорона здоров'я, надання соціальної допомоги, комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту); по-третє, виділяється сектор торговельних послуг, які частково можуть відноситися як до матеріальних або виробничих послуг (будівництво, транспорт і зв'язок), так і до нематеріальних або невиробничих послуг (торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів, засобів особистого вжитку, діяльність готелів та ресторанів).

На нашу думку, це доповнення при дослідженні національного господарського комплексу в системі економічної безпеки держави є доволі важливим, адже дійсно, розвиток реального сектору та економічне зростання взаємопов'язані. Натомість переважання в структурі економіки торговельної та комерційно-посередницької форм господарювання (що, на жаль, характерно на сьогодні для вітчизняного сектору малого підприємництва та й економіки загалом) відображає зниження ролі реального сектору та погіршення базису конкурентоспроможності і життєздатності національного господарства, а, відтак, і його економічної безпеки.

Також не можна не брати до уваги тенденції, характерні для сучасного етапу розвитку світового господарства загалом та національних економік, які їх визначають, продовжують впливати на зміни в структурі національних господарських систем. Передусім йдеться про процеси інформатизації та інтелектуалізації, що приводять до утворення нових і бурхливого розвитку тих видів економічної діяльності, які з ними пов'язані. Стрімко зростає значення та роль, а також частка, комп'ютерних та інформаційних технологій, мереж телекомунікацій та інтернету. Ці аспекти також потребують врахування у сучасній державній безпековій політиці.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Отже, на нашу думку, під поняттям національного господарського комплексу необхідно розуміти виробничо-господарський комплекс, представлений суб'єктами господарювання різних форм власності та організаційно-правових форм, що ресурсно, інституціонально, економічно та організаційно інтегровані у технологічний процес виробництва і продажу товарів (продукції) та надання ринкових нефінансових послуг (виконання робіт). Головними функціями національного господарського комплексу в системі економічної безпеки держави є формування ВНП та національного доходу шляхом створення та реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), задоволення національних та суспільних потреб, формування конкурентоспроможності та стійкості економіки. Його основою є реальний сектор економіки або сукупність базових видів економічної діяльності. враховуючи взаємоформуючий характер яких актуалізує окреслену проблему визначення інструментарію забезпечення економічної безпеки держави і потребує подальших досліджень в цьому напрямку.

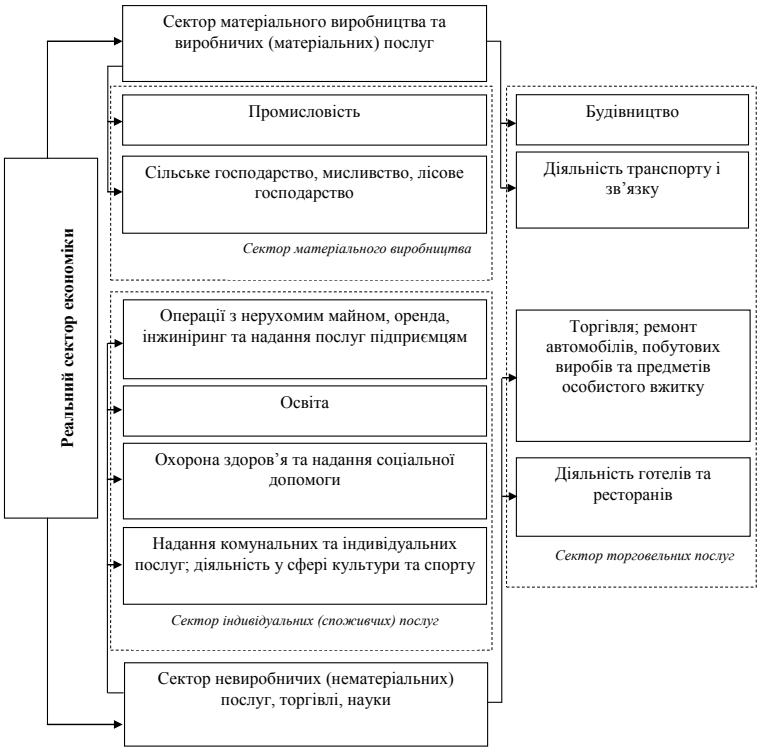

Рис. 1. Сектори та види економічної діяльності реального сектору національного господарського комплексу (складено за [1, с. 137])

Список літератури:

1. Влияние финансовых рынков на развитие корпораций реального сектора российской экономики: монография / под ред. В. Ю. Наливайского; Ростов. гос. экон. Ун-т «РИНХ». – Р-н/Д, 2009. – 268 с.
2. Інтернет-ресурс Российского электронного экономического словаря. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.abc. informbureau.com
3. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Статики процесу забезпечення / Геннадій Адольфович Пастернак-Таранушенко; за ред. Б. Кравченка. – К.: Кондор, 2002. – 302 с.
4. Пріоритети та засоби зміцнення економічної безпеки малого і середнього підприємництва: Монографія / Васильців Т. Г., Волошин В. І., Гуменюк А. М. – Львів: ЛКА, 2009. – 248 с.

Кизин Г.В.
Львовский торгово-экономический университет

ОСОБЕННОСТИ СТРУКТУРИЗАЦИИ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ В КОНТЕКСТЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА

Аннотация
Представлено эволюцию научных исследований по проблемам обеспечения экономической безопасности национального хозяйства. Доказано, что основой укрепления конкурентных позиций и экономической безопасности государства является мощный реальный сектор экономики, способный обеспечивать занятость, надлежащий уровень качества жизни и защитить национальную экономику от большинства внешних и внутренних рисков и угроз. Поэтому главными функциями национального хозяйственного комплекса в системе экономической безопасности государства является формирование ВВП и национального дохода путем создания и реализации продукции (товаров, работ, услуг), удовлетворения национальных и общественных потребностей, формирование конкурентоспособности и устойчивости экономики. Учитывая определение объекта исследования в контексте обеспечения экономической безопасности государства, предложено, по мнению автора, наиболее универсальное разпределение реального сектора национального хозяйственного комплекса на три компонента (материальное производство, торговые и индивидуальные (потребительские) услуги) с указанием видов экономической деятельности в рамках каждой из них.
Ключевые слова: экономическая безопасность, экономический рост, реальный сектор экономики, национальный хозяйственный комплекс.

Kizin G.V.
Lviv Trade and Economic University

FEATURES STRUCTURING THE REAL ECONOMY IN THE CONTEXT OFECONOMIC SECURITY

Summary
The evolution of research on the problems of economic security of the national economy. It is proved that the foundation strengthening competitive position and economic security of the state is a powerful real economy, able to provide employment, adequate standard of living and protect the national economy from most external and internal risks and threats. Therefore, the main functions of the national economic complex system of economic security of the state is the formation of GDP and national income through the creation and sale of products (goods and services) meet national and social needs, the formation of the competitiveness and sustainability of the economy. Given the definition of the research object in the context of economic security, suggested to the author, most versatile separation of the real sector of the national economic complex of the three components (material production, trade services and personal (consumer) services) indicating the economic activities in the within each of them.
Keywords: economic security, economic growth, the real economy, the national economic complex.

УДК 338.46:330.837

СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ ОКРЕМИМ КАТЕГОРІЯМ СПОЖИВАЧІВ: ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Ковальчук Л.В.
Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього
Національної академії наук України

Розглянуто сучасний стан системи соціальних послуг. Виокремлено нову категорію вразливого населення споживачів соціальних послуг. Проаналізовано роль держави у наданні соціальних послуг населенню. Досліджено перспективи залучення та діяльності на ринку соціальних послуг недержавних (громадських) організацій. Запропоновано напрями підвищення ефективності надання соціальних послуг окремим категоріям споживачів в Україні.
Ключові слова: соціальні послуги, соціальна інфраструктура, соціальний стандарт, співробітництво, глютенова непереносимість.

Постановка проблеми. Загострення політичної та соціально-економічної ситуації в Україні виявили необхідність оптимізації соціальної сфери, зокрема функціонування системи надання соціальних послуг. Цьому сприяють диспропорції у якості життя населення, питання бідності турбує все більшу частину населення України, а отже пошук можливостей підвищення рівня добробуту населення стає все більш актуальним. Зростання чисельності населення, яке потребує якісних соціальних послуг вимагає аналізу існуючої законодавчої бази з метою її удосконалення, адаптації стандартів міжнародного права. Крім того, потребує аналізу стан існуючої системи соціальної інфраструктури для якісного забезпечення основних соціальних прав вразливих груп населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти функціонування ринку соціальних послуг досліджуються у працях таких науковців, як Т.В. Семигіна, У.Я. Садова, Е.М. Лібанова, В.І. Куценко, О.М. Палій, В.М. Новіков, Н.П. Ярош, В.А. Скуратівський, Н.М. Хуторян та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових праць, які детально аналізують проблеми системи соціальних послуг, в тому числі законодавчого забезпечення, фінансових аспектів тощо, залишаються недостатньо дослідженими проблеми доступу до якісних соціальних послуг певних категорій населення, зокрема людей з глютеновою непереносимістю. Дуже часто вирішення таких проблем потребує міждисциплінарного підходу.

Мета статті. Основною метою є обґрунтування необхідності подальшого розвитку системи соціальних послуг за ринковими законами, а також адаптації законодавства України щодо соціальної сфери до міжнародних норм.

Виклад основного матеріалу. В Україні чинне законодавство про соціальний захист визначає основні правові, організаційні та фінансові засади соціального захисту населення, з метою забезпечення права потребуючої людини на гідні умови життя.

В контексті соціальної політики об'єктами соціальних послуг виступають окремі особи, групи, спільноти, що потребують певної допомоги, підтримки від інших осіб, або від держави. Соціальні послуги при цьому виступають суб'єктом соціальної політики.

В широкому розумінні соціальні послуги – це всі види діяльності, що спрямовані на задоволення основних соціальних потреб індивіда, в т.ч. інформаційних, освітніх, у медичній, психологічній допомозі тощо, з метою сприяння його успішному соціальному функціонуванню.

Фундаментальним документом, що регулює організаційні та правові засади забезпечення громадян соціальними послугами є Закон України «Про соціальні послуги» [1]. Положення цього закону базуються на міжнародному досвіді соціального забезпечення потребуючого населення, а також максимально розширюють можливості розвитку соціальної інфраструктури. Цим законом соціальні послуги визначені як комплекс заходів з надання допомоги особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, з метою розв'язання їхніх життєвих проблем. Соціальні послуги надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, які об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, та наслідки яких вона не може подолати самостійно (зокрема, інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку із старістю або станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний чи психічний розлад, стихійне лихо, катастрофа тощо) [1].

Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги», можуть надаватись такі види соціальних послуг:

- соціально-побутові
- психологічні
- соціально-педагогічні
- соціально-медичні
- юридичні
- послуги з працевлаштування
- інформаційні

Основними формами надання соціальних послуг потребуючим групам населення є матеріальна допомога та соціальне обслуговування. Матеріальна допомога потребуючим надається у вигляді грошових виплат, або натуральної допомоги (продукти харчування, одяг, засоби санітарії, засоби

© Ковальчук Л.В., 2016

догляду за дітьми, технічні засоби реабілітації та інші предмети першої необхідності тощо).

Соціальні послуги населенню можуть надаватись як безкоштовно так і на платній основі. Із залученням бюджетних коштів соціальні послуги безоплатно надаються:

– громадянам, які не здатні до самообслуговування у зв'язку з похилим віком, хворобою, інвалідністю і не мають рідних, які повинні забезпечити їм догляд і допомогу;

– громадянам, які перебувають у складних життєвих обставинах у зв'язку з безробіттям і зареєстровані в державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, бездомністю, стихійним лихом, катастрофами, особам, яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, якщо середньомісячний дохід цих осіб нижчий, ніж встановлений прожитковий мінімум; дітям та молоді, які знаходяться у складній життєвій ситуації у зв'язку з інвалідністю, хворобою, сирітством, безпритульністю, малозабезпеченістю, конфліктами і жорстоким ставленням у сім'ї.

Соціальні послуги іншим категоріям населення надаються на платній основі, за тарифами, які встановлюються Кабінетом Міністрів України. Таке формулювання у законодавстві вимагає від потенційних споживачів соціальних послуг документального підтвердження «складних життєвих обставин» та «неможливості їх самостійного подолання», і часто довести це буває нелегко через відсутність затверджених методологій розрахунку показників.

Провідним суб'єктом у регулюванні ринку соціальних послуг є держава, вона виконує управлінську та координуючу роль, має широкі можливості впливу на ринок в цілому. Здебільшого, послуги у сфері соціального обслуговування осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, держава забезпечує шляхом залучення територіальних центрів соціального обслуговування.

Зазначимо, законодавством України передбачено можливість надання соціальних послуг потребуючому населенню недержавними організаціями, зокрема, громадськими, благодійними, релігійними та іншими. Громадськими організаціями реалізуються інноваційні проекти, у тому числі проекти, спрямовані на надання соціальних послуг із запобігання виникненню складних життєвих обставин, підвищення рівня професіоналізму соціальних працівників, інших фахівців, що надають соціальні послуги. В окремих регіонах місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування надають фінансову підтримку таким організаціям, а отже, забезпечують розвиток системи надання соціальних послуг, зокрема недержавного сектору [2].

Логічно припустити, що зростання чисельності постачальників на ринку соціальних послуг призведе до здорової конкуренції та їх вільного вибору споживачем таких послуг. Проте на сьогодні ситуація на ринку соціальних послуг недостатньо врегульована, існують соціальні послуги, які надаються лише одним постачальником [3]. Різноманіття постачальників соціальних послуг, а також можливість їх вільного вибору не лише сприятиме розвитку ринку соціальних послуг, а й сприятиме підвищенню їх якості навіть без додаткової стандартизації чи оцінювання з боку держави.

Співробітництво між державним і недержавним секторами доцільне як на центральному, так і на регіональному рівні. Останнє є особливо важливим, оскільки місцевий рівень передбачає краще розуміння проблем конкретної громади і можливих шляхів їх вирішення. Це особливо актуально сьогодні, оскільки на регіональному рівні не існує налагодженого механізму превентивного виявлення потребуючого населення, що робить неможливим точне прогнозування та планування обсягів і вартості надання соціальних послуг, та значно знижує їх якість. Існуюча практика залучення фінансування громадських, благодійних та релігійних організацій є мінімальною, потребує законодавчого уточнення щодо питань стандартизації та контролю [2].

На сьогодні, попри постійні намагання удосконалити законодавство України у питаннях соціального забезпечення, безпосереднє надання соціальних послуг окремим категоріям населення є недостатньо ефективним та потребує оптимізації. Це твердження є надзвичайно актуальним для достатньо нової категорії вразливого населення в Україні – людей з глютеновою непереносимістю, що включає в себе дві основні групи: особи з генетичним захворюванням целіакія (глютенчутлива ентеропатія) та особи з алергією на глютен. Якщо до недавнього часу целіакія вважалась рідкісним захворюванням, то на сьогодні відомо про її поширеність серед дорослого населення в межах 1% населення в цілому [4]. Нелікована целіакія збільшує ризик розвитку інших автоімунних захворювань і хронічних захворювань шлунково-кишкового тракту, нервової, ендокринної, кістково-м'язової системи тощо [4]. Сьогодні єдиним способом лікування є пожиттєве суворе дотримання безглютенової дієти з повним виключення продуктів, які містять сліди глютену. Целіакія – соціальна проблема, яка потребує вирішення на державному рівні. Держава законодавчо забезпечує право громадян на працю, на освіту, на житло, на відпочинок, на безпечне довкілля, на охорону здоров'я, на достатній життєвий рівень, на безпечні умови праці тощо. Людям з глютеновою непереносимістю важко отримати деякі з перелічених соціальних послуг, оскільки вони наштовхуються на такі проблеми:

1. відсутність спеціальних позначень (маркування) на продуктах харчування про наявність у складі виробу глютену;

2. труднощі при перебуванні на стаціонарному лікуванні у медичних закладах через відсутність спеціального харчування;

3. недоступність дошкільних навчальних закладів для дітей з глютеновою непереносимістю, оскільки у переважній більшості з них не налагоджена система дієтичного харчування. Саме тому діти з глютеновою непереносимістю стикаються з певними труднощами при реалізації свого законного права на дошкільну і загальну середню освіту, закріпленого ст. 53 Конституції України;

4. відсутність чіткої процедура отримання інвалідності (діагностика наявності у пацієнта супутніх захворювань, при відсутності основного).

Більшість наведених проблем можна повністю усунути або значно мінімізувати шляхом адап-

тації вітчизняного законодавства до стандартів ВООЗ (CODEX STAN 118-1979 Об'єднаного комітету експертів ФАО/ВООЗ від 2008 р.) [5], яким чітко роз'яснено принципи маркування продуктів спеціального харчування, які містять глютен. Стандарти були використані Європейським Союзом при ухваленні Директиви Європейської Комісії № 41-2009 від 20.01.2009 р. щодо складу та етикетування харчових продуктів, придатних для споживання людьми, які не переносять глютен, і поширюються на країни Європейської економічної зони. Такі стандарти дієтичного харчування обов'язкові для країн ЄС, США, Канади, Австралії, Аргентини тощо. У світі існує практика впровадження окремих соціальних програм для захисту населення з непереносимістю глютену. Наприклад, у Великобританії 90% пацієнтів отримують рецепти на окремі продукти безглютенової дієти. В Україні здійснюються спроби адаптувати законодавство щодо харчових домішок глютену до рекомендацій ВООЗ та європейських стандартів, проте на сьогодні такі намагання є невдалими. Очікуються зміни до Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», де пропонується ввести саме поняття харчових продуктів з відсутністю або зменшеним вмістом глютену (використовуючи класифікацію Стандарту [5]), крім цього пропонується ввести кримінальну відповідальність (штрафні санкції для виробника) за недостовірне нанесення маркування на продукт, що містить глютен, та який наніс шкоду здоров'ю людини.

Загалом, спроби законодавчо удосконалити систему надання основних соціальних усім категоріям потребуючого населення послуг було викладено у Концепції реформування системи соціальних послуг [6]. Проте, у 2012 році Кабінетом Міністрів України визнано, що Концепція реалізована недостатньо, основною причиною цього була відсутність стандартизації соціальних послуг, неврегульованість питань із формування соціального замовлення на місцях та визначення потреб територіальних управлінь. На сьогодні соціальні послуги, здебільшого, задовольняють лише невідкладні потреби вразливих груп населення, не орієнтовані на запобігання виникненню складних життєвих обставин, не формують в осіб навичок реінтеграції у суспільство, що призводить до утримання значної кількості потребуючого населення під опікою держави. Соціальні послуги в основному надаються в стаціонарних інтернатних установах та закладах, внаслідок чого неможливим є право осіб проживати у громаді. На сьогодні громадянам важко реалізувати свої соціальні права у повному обсязі і міжнародні стандарти соціального забезпечення залишаються недоступними.

З метою наближення соціальних стандартів життя України до європейського рівня, а також забезпечення доступності осіб до якісних соціальних послуг у 2012 році Кабінет Міністрів затвердив Стратегію реформування системи надання соціальних послуг [2]. Саме цим законодавчим актом передбачено окремі превентивні заходи щодо виникнення складних життєвих обставин, удосконалення системи управління координації і взаємодії суб'єктів, що надають соціальні послуги. Також затверджено основні положення, які необхідно оптимізувати, зокрема, стосовно модернізації інфраструктури соціальних послуг та створення умов для конкурентного ринку, а також стандартизація та оцінка соціальних послуг. Деякі норми регулювання ринку соціальних послуг очікують реалізації, зокрема, окремого узгодження потребує перелік послуг, які надаються територіальними центрами обслуговування осіб із переліком соціальних послуг, які надаються особам що перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати. Крім того, залишається невирішеними питань про надання територіальним центрами платних соціальних послуг. Так, згідно Порядку надання платних соціальних послуг, соціальні послуги в обсягах, визначених державними стандартами, можуть надаватися із встановленням затвердженої КМУ плати залежно від доходу осіб, але перелік категорій, які мають право на соціальне обслуговування у територіальному центрі, є досить вузьким. Закон України «Про соціальні послуги» дає підстави для отримання соціальних послуг доволі широким колом груп у складних життєвих обставинах. Ймовірно, подальше розширення переліку категорій, які мають право на отримання послуг у територіальних центрах, є недоцільним (з огляду на просування механізму соціального замовлення та перепідпорядкування Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді). Натомість, доцільно розробити механізм перенаправлення потенційних споживачів соціальних послуг до відповідних суб'єктів їх надання (незалежно від форми власності), а також унормувати можливість надання платних соціальних послуг Центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді [7].

Висновки і пропозиції. Для оптимізації координації інституційних структур, які забезпечують надання соціальних послуг доцільним є налагодження ефективної взаємодії територіальних центрів та центрів соціальних служб щодо надання соціальних послуг особам у складних життєвих обставинах, які не входять до категорій, які мають право на обслуговування у територіальних центрах; а також здійснення обслуговування відповідно до порядку надання платних соціальних послуг та узгодження їх переліку.

Нагальними напрямками підвищення якості та ефективності надання соціальних послуг є сприяння формуванню ринку соціальних послуг в Україні в цілому, доступності до нього нових учасників різних форм власності та розробка якісних чітких методик оцінювання та стандартизації надання таких послуг. Не менш важливим аспектом розвитку системи соціальних послуг є узгодження внутрішнього законодавства України та його адаптація до європейських стандартів надання соціальних послуг, його узгодження з міжнародними стандартами соціального захисту населення.

Список літератури:

1. Закон України «Про соціальні послуги» № 966-15 від 30.12.2009 // [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/966-15
2. Стратегія реформування системи надання соціальних послуг № 556-2012-р від 08.08.2012 // [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/556-2012-%D1%80
3. Бєлєвцова Я. С. Якісні соціальні послуги на трансформаційному етапі становлення українського суспільства / Я. С. Бєлєвцова. // Теорія та практика державного управління.. – 2008. – № 4. – С. 261–265.
4. Целіакія в дітей на сучасному етапі: клінічні вияви, критерії діагностики / Л. Р. Білобородько, Л. К. Левицька, Р. С. Винявська, Р. С. Халанія. // Медицина транспорту України. – 2013. – № 3. – С. 69–74.
5. General Standard for Food Additives Codex Stan 192-1995 (GSFA) [Електронний ресурс] // Codex Alimentarius. – 1995. – Режим доступу до ресурсу: http://www.fao.org/fao-who-codexalimentarius/standards/gsfa/en /
6. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реформування системи соціальних послуг» № 178-2007-р від 13.04.2007 (Втрата чинності від 08.08.2012) // [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/178-2007-%D1%80
7. Іляш О. Щодо перспективних напрямів підвищення якості соціальних послуг в Україні. Аналітична доповідь // Нац. ін-т стратег. досліджень // [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.niss.gov.ua/articles/763

Ковальчук Л.В.
Институт региональных исследований имени М.И. Долишнего
Национальной академии наук Украины

СОЦИАЛЬНЫЕ УСЛУГИ ОТДЕЛЬНЫМ КАТЕГОРИЯМ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ: ПРОБЛЕМЫ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

Аннотация
Рассмотрено современное состояние системы социальных услуг. Выделено новую категорию уязвимого населения потребителей социальных услуг. Проанализирована роль государства в предоставлении социальных услуг населению. Исследованы перспективы привлечения и деятельности на рынке социальных услуг негосударственных (общественных) организаций. Предложены направления повышения эффективности предоставления социальных услуг отдельным категориям потребителей в Украине.
Ключевые слова: социальные услуги, социальная инфраструктура, социальный стандарт, сотрудничество, глютеновая непереносимость.

Kovalchuk L.V.
Institute of Regional Research named after M.I. Dolishniy
of the National Academy of Sciences of Ukraine

SOCIAL SERVICES FOR CERTAIN CATEGORIES CONSUMERS: THE INSTITUTIONAL INTERACTION' PROBLEMS

Summary
The current state of social services considered. a new category of vulnerable populations consumers of social services was separated. The government's role in providing social services to the population was analyzed. The prospects of involvement and activities in the social services of private (non-governmental) organizations were investigated. The directions of improve an efficiency of social services to certain categories of consumers in Ukraine were submitted.
Keywords: social services, social infrastructure, social standards, cooperation, gluten intolerance.

УДК 658.586

ОСНОВНІ ФУНКЦІОНАЛЬНІ СКЛАДОВІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Левицька С.А.
Херсонський державний університет

Статтю присвячено актуальній проблемі сьогодення: необхідності захисту економічної безпеки підприємства. Розкрито суть та завдання економічної безпеки. Визначено її місце в загальній стратегії функціонування підприємства. Виділено основні складові економічної безпеки підприємства. Обґрунтовано функціональних складових значення для забезпечення підвищення ефективності діяльності підприємства.
Ключові слова: економічна безпека, фінансова безпека, інтелектуальна безпека, кадрова безпека, техніко-технологічна та політико-правова безпека.

Постановка проблеми. Криза в Україні охопила всі сфери економіки та стала суттєвою перешкодою на шляху забезпечення сталого розвитку підприємницької діяльності та суспільства в цілому.

Тому особливої актуальності набуває необхідність забезпечення захисту економічної безпеки підприємства. Система економічної безпеки підприємства служить інструментом мінімізації негативних наслідків в умовах економічної кризи, а також враховує узгодженість інтересів суб'єкта підприємницької діяльності з зовнішнім середовищем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми економічної безпеки підприємства знайшли своє відображення у наукових працях відомих дослідників, зокрема: О. Захаров, В. Кириленка, А. Козаченка, О. Ляшенка, В. Шликова, В. Ярочкіна. Складовим економічної безпеки підприємства приділена увага в працях вітчизняних учених, таких як: О. Барановський, І. Бланк, О. Черняк, С. Шкарле, Л. Шемаєва, Н. Штамбург.

Мета статті. Розкрити суть і завдання економічної безпеки підприємства та визначити основні складові економічної безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу. Існує безліч підходів до організації діяльності та управління на підприємстві, але в умовах економічної кризи особливої уваги набуває необхідність забезпечення економічної безпеки підприємства.

Надійна економічна безпека підприємства можлива лише за комплексного і системного підходу до її організації. Така система забезпечує можливість оцінити перспективи зростання підприємства, розробити тактику і стратегію його розвитку, зменшити наслідки фінансових криз і негативного впливу нових загроз та небезпек.

Рівень економічної безпеки підприємства ґрунтується на тому, наскільки ефективно службам підприємства вдається вирішувати питання по виявленню, запобіганню та нейтралізації загроз, а вразі неможливості повністю уникнути загроз, значно зменшити негативний вплив на господарську діяльність підприємства. Виходячи з цього можна визначити наступні складові економічної безпеки підприємства: фінансова, інформаційно-аналітична, техніко-технологічна, кадрова, правова, силова та екологічна [1].

Фінансова складова вважається провідною й вирішальною для ефективного функціонування підприємства. До того ж, фінансова стабільність має тісний взаємозв'язок з ефективністю виробництва, а також з кінцевими результатами діяльності підприємства.

Фінансова безпека підприємства – це захист від можливих фінансових втрат і попередження банкрутства підприємства, шлях до досягнення найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів [16].

Фінансова нестабільність призводить до погіршення умов фінансування і діяльності всіх інших складових економічної безпеки, до неефективного функціонування всієї системи. Тож першочергова задача менеджменту підприємств на етапі кризи та виходу із неї полягає у побудові оптимальної структури капіталу для забезпечення фінансової стійкості, забезпечення платоспроможності та фінансової незалежності підприємства.

При оцінюванні фінансової безпеки більшість дослідників акцентують увагу на потребі визначення рівнів безпеки, які відбивають характер та ступінь розвитку негативних тенденцій. Так, розглядаючи фінансову складову як найбільш вагому у забезпеченні економічної безпеки, на необхідності використання критичних порогових (бар'єрних) значень показників наголошує М. Бєндіков. Одночасно він вважає необхідним використання на практиці рівнів безпеки, які свідчать про передкризовий, кризовий та критичний стан підприємства [2].

Інформаційна складова економічної безпеки полягає у здійсненні ефективного інформаційно-аналітичного забезпечення господарської діяльності підприємства.

Інформаційна безпека – це стан захищеності інформаційного середовища, захист інформації являє собою діяльність щодо запобігання витоку інформації, що захищається, несанкціонованих і ненавмисних впливів на інформацію, що захищається, тобто процес, спрямований на досягнення цього стану. Метою реалізації інформаційної безпеки будь-якого об'єкта є побудова системи забезпечення інформаційної безпеки даного об'єкту.

Розуміючи інформаційну безпеку як «стан захищеності інформаційного середовища суспільства, що забезпечує її формування, використання і розвиток в інтересах громадян, організацій», правомірно визначити загрози безпеки інформації, джерела цих загроз, способи їх реалізації та мети, а також інші умови і дії, що порушують безпеку [8].

© Левицька С.А., 2016

Загальний збиток безпеки підприємства від витоку конфіденційної інформації визначають наступним чином. Проводять класифікацію всіх наявних на підприємстві відомостей за ступенем їх важливості. З цією метою методом експертної оцінки з залученням фахівців структурних підрозділів підприємства, що беруть участь у виконанні робіт з різних напрямків його діяльності, розробляють єдину шкалу відомостей, що містять конфіденційну інформацію – так званий рейтинг важливості інформації. У рейтингу відбиваються всі відомості, включені до переліків інформації, що підлягає захисту [10].

Однією з головних умов досягнення високого рівня економічної безпеки підприємства є створення високоефективної виробничої системи, в якій ключова роль належить техніко-технологічній базі підприємства.

Техніко-технологічна база підприємства – це сукупність найактивніших елементів виробництва, яка визначає технологічний спосіб одержання продукції (надання послуг, виконання робіт), здійснюваний за допомогою технічних пристроїв (машин, приладів, устаткування), споруд, передавальних, діагностичних та інформаційних засобів, з яких сформовані технологічні та виробничі системи підприємства.

Техніко-технологічна база кількісно та якісно відрізняється від основних виробничих засобів підприємства тим, що, по-перше, вона містить лише ті види засобів праці, які безпосередньо беруть участь у процесі виробництва; по-друге, техніко-технологічна база, окрім сукупності технічних пристроїв, включає також способи отримання та переробки сировини та матеріалів у готову продукцію, тобто технологічну складову [6].

Дослідження фахівців показують, що найскладніше ланка в системі безпеки – це людина, і саме людський фактор може надати критичний вплив на успішність діяльності і існування компанії.

Належний рівень економічної безпеки значною мірою залежить від інтелекту та професіоналізму кадрів, що працюють на підприємстві. Вітчизняні вчені [7] наголошують, що факторами, які негативно впливають на цю складову є:

– звільнення провідних висококваліфікованих працівників, що призводить до ослаблення інтелектуального потенціалу;

– зниження освітнього рівня працівників;

– невідповідність кваліфікації працівників вимогам до них з боку підприємства;

– слабка організація системи управління персоналом;

– неефективна система мотивації кадрів;

– відсутність корпоративної політики;

– неякісні перевірки кандидатів в процесі приймання на роботу.

Саме тому кадрова безпека займає в структурі економічної безпеки провідне місце. Кадрову безпеку можна визначити як процес запобігання потенційних і реальних загроз (ризиків), пов'язаних з персоналом (використанням трудового потенціалу, розвитком людського капіталу, управлінням людськими ресурсами, вдосконаленням трудових відносин і т.д.). У цьому випадку мова може йти, з одного боку, про неусвідомлену загрозу з боку персоналу (наприклад, некомпетентності, халатності, випадкову помилку), а з іншого – про усвідомлену дію, пов'язану з крадіжками, шахрайством, саботажем, хабарництвом, розголошенням комерційної таємниці та іншими протиправними діями співробітників [9].

Правова складова полягає у всебічному правовому забезпеченні діяльності підприємства, дотриманні чинного законодавства.

Політико-правова безпека підприємства (ППБП) – це захист від надмірного податкового тиску, нестабільного законодавства, неефективної роботи юридичного відділу підприємства. Вона визначає середовище, в якому функціонують підприємства, а також «правила гри для них» [7].

Загальна схема охорони політико-правової складової економічної безпеки суб'єкта господарювання складається з таких типових елементів:

1) аналіз загроз негативних впливів на політико-правову складову економічної безпеки; 2) оцінка поточного рівня охорони політико-правової складової безпеки; 3) планування комплексу заходів щодо підвищення рівня політико-правової безпеки; 4) відпрацювання конкретних заходів з підтримання на належному рівні політико-правової складової економічної безпеки та практичних рекомендацій щодо їх реалізації; 5) здійснення ресурсного планування; 6) загальна фінансово-господарське планування і планування роботи окремих підрозділів; 7) оперативна реалізація комплексу запропонованих заходів у процесі господарської діяльності.

Реалізуючи цю схему, перш за все детально аналізують загрози внутрішніх і зовнішніх негативних впливів на політико-правову складову економічної безпеки та причини їх виникнення [4].

Організація силової складової економічної безпеки складається з виконання такого переліку робіт: 1) аналіз загроз негативних впливів на силову складову економічної безпеки відповідно причин їх виникнення; 2) аналіз рівня організації силової складової економічної безпеки за напрямками, ресурсами, виконавцями, взаємодією та ефективністю витрат; 3) прогнозування можливих негативних впливів та очікуваної шкоди від них; 4) розробка рекомендованого комплексу заходів щодо запобігання можливим негативним впливам; 5) планування бюджету на виконання рекомендованого комплексу заходів і розрахунок очікуваної ефективності від його реалізації; 6) планування відбору та спеціального навчання відповідного персоналу; 7) оперативне планування реалізації пропонованих заходів за ресурсами і виконавцями; 8) практична робота з організації силової складової економічної безпеки [5].

Також, виділяють екологічну складову економічної безпеки, яка має гарантувати безпеку суспільству від суб'єктів господарювання, що здійснюють виробничо-комерційну діяльність. З цією метою товаровиробник повинен ретельно дотримуватись національних норм мінімально допустимого вмісту шкідливих речовин, що потрапляють у навколишнє середовище, та екологічних параметрів продукції, яка виготовляється. План забезпечення екологічної складової є частиною загальної антикризової програми і економічної безпеки підприємства [14].

Так, на думку Г.А. Пастернака-Таранущенка: «екологічна безпека – напрямок забезпе-

чення економічної безпеки держави, призначений для створення населенню країни найбільш сприятливих умов (навколишнього середовища) існування та плідного життя». Він відмічає, що «екологія здатна впливати на дві групи ресурсів: трудових та матеріальних». Окрім екологічної Г.А. Пастернак-Таранущенко виокремлює також «ресурсну» та «прісноводну» безпеку як складові економічної безпеки держави. Удосконалюючи систему показників економічної безпеки держави, В. Котковський в першу з трьох груп показників включив такі, що характеризують «екологічний потенціал суспільства» в поточному та середньостроковому аспектах «економічної динаміки і соціального розвитку» [12]. Досліджуючи економічну безпеку України в регіональному розрізі, В. Кузьменко відмічає, що «компонентами регіональної економічної безпеки» є комплекс взаємопов'язаних і взаємозалежних сфер людської діяльності (соціально-економічної, науково-технологічної та екологічної) [13].

Потрібно зазначити, що екологічна складова присутня в багатьох сферах економічної безпеки. Наприклад, в демографічній (здоров'я, народжувальність), продовольчій (площа сільськогосподарських угідь, органічне сільськогосподарське виробництво) [11], соціальній (на ринок праці впливають такі екологічні фактори як порушення умов життєдіяльності людей, перш за все, внаслідок аварії на ЧАЕС та забруднення природного середовища) [17]. В той же час можна виокремити суто «екологічні» напрями, зокрема управління промисловими та побутовими відходами, раціональне природокористування, екологізація виробництва, розвиток у природногосподарському секторі конкурентоспроможного малого та середнього бізнесу [15, 3].

Існують й окремі специфічні напрями, пов'язані з впливом екологічних показників на складові економічної безпеки. Наприклад, як відмічає В. Щербань, з основних засад продовольчої безпеки найменш врахованою залишається питання екологічної безпеки продуктів харчування, їх якості та користі для здоров'я населення [18].

Висновок. Отже, кожне підприємство обирає свій шлях розвитку та методи організації господарської діяльності. Хтось робить акцент на кваліфікований кадровий склад, правовий аспект, на техніко-технологічну базу підприємства, а інший вважає, що платоспроможність та фінансова стійкість – головна стратегія підприємства. Кожне з них по своєму має рацію бо, як відомо, ці всі компоненти входять до складу економічної безпеки підприємства. А головним завданням економічної безпеки є забезпечення стійкого функціонування суб'єктів господарювання та захист законних інтересів об'єктів безпеки від протиправних зазіхань, недопущення втрати витоку, спотворювання та знищення інформації підприємства, надійність роботи технічних засобів та дотримання екологічних норм і стандартів.

І успішність виконання цих завдань на пряму залежить від складових економічної безпеки: фінансової, інформаційної, техніко-технологічної, кадрової, правової та екологічної безпеки, які в комплексі дають надійну економічну безпеку підприємства, а в результаті – успішне процвітання суб'єкта господарювання.

Список літератури:

1. Ар'єфєва О.В. Планування економічної безпеки підприємств / О.В. Ар'єфєва, Т.Б. Кузенко. – К.: вид-во Європ. ун-ту, 2004. – 170 с.
2. Бендиков М.А. Экономическая безопасность промышленного предприятия в условиях кризисного развития // Менеджмент в России и за рубежом. – 2000. – № 2. – С. 17-29.
3. Борщевський П.П. Економіко-екологічні аспекти розвитку продовольчої сфери в світовому та регіональному вимірах // Вісник Сумського державного аграрного університету. Серія: Економіка та менеджмент. – 2001. – № 2. – С. 26-30.
4. Гусев В.С. Экономика и организация безопасности хозяйствующих субъектов: Учеб. / В.С. Гусев, Б.И. Кузин, М.Д. Медников та ін. – СПб.: ИД «Очарованный странник», 2001. – 256 с.
5. Деревянко Б. Щодо необхідності створення промислово-фінансових груп (економіко-правові аспекти) / Б. Деревянко // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 5. – С. 20–23.
6. Єфімов С. Лізинг як альтернатива кредиту // Пенсійний кур'єр. – 2006. – 12 травня. – С. 9.
7. Ортинський В.Л. Економічна безпека підприємств, організацій та установ: навч. посіб. / В.Л. Ортинський, І.С. Керницький, З.Б. Живко. – К.: Правова єдність, 2009. – 544 с.
8. Кавун С.В. Інформаційна безпека: навч. посіб. Ч. 1 / С.В. Кавун, В.В. Носов, О.В. Мажай. – Харків: вид-во ХНЕУ, 2008. – 352 с.
9. Кадрова безпека підприємства: місце кадрової безпеки в системі економічної безпеки підприємства. – [Электронний ресурс]. – Режим доступу: http://www stud.com.ua/21674/.../kadrova_bezpeka_pidpriyemstva.
10. Конев И.Р. Информационная безопасность предприятия / И.Р. Конев, А.В. Беляев. – СПб.: БХВ-Петербург, 2003. – 747 с.
11. Корніцька О.І. Еколого-економічне оцінювання виробництва органічної продукції // Агроекологічний журнал. – 2009. – № 1. – С. 66-68.
12. Котковський В.Р. Державне регулювання економічної безпеки в Україні: дис. .. канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Гуманітарний ун-т «Запорізький ін-т держ. та муніципального управління». – Запоріжжя, 2007. – 196 с.
13. Кузьменко В.В. Економічна безпека та сталий розвиток: взаємодія на регіональному рівні: дис. .. канд. наук: 08.00.01 / Донецький національний університет. – Донецьк, 2007. – 190 с.
14. Мунтіян В.І. Економічна безпека України / В.І. Мунтянін. – К.: вид-во КВІЦ, 2009. – 464 с.
15. Потапенко Н. Особливості формування ринку екологобезпечних товарів, технологій та послуг в Україні // Економіка України – 2001. – № 8. – С. 28-33.
16. Реверчук Н.Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур: монографія / Н.Й. Реверчук. – Львів: ЛБІ НБУ, 2004. – 195 с.
17. Скрипченко М.І. Секторальні та міжкраїнні моделі економічного розвитку. – К.: Фенікс, 2004. – 256 с.
18. Щербань В.П. Економічні і соціально-екологічні основи формування та розвитку продовольчої безпеки в Україні: Автореф. дис. .. д-ра екон. наук: 08.07.02 / В.П. Щербань; Сум. нац. аграр. ун-т. – Суми, 2004. – 36 с.

Левицкая С.А.
Херсонский государственный университет

ОСНОВНЫЕ ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Статья посвящена актуальной проблеме современности: необходимости защиты экономической безопасности предприятия. Раскрыта суть и задание экономической безопасности. Определено ее место в общей стратегии функционирования предприятия. Выделены основные составляющие экономической безопасности предприятия. Обоснованно значение функциональных составляющих для обеспечения повышения эффективности деятельности предприятия.
Ключевые слова: экономическая безопасность, финансовая безопасность, интеллектуальная безопасность, кадровая безопасность, технико-технологическая и политико-правовая безопасность.

Levitskaya S.A.
Kherson State University

THEORETICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF ECONOMIC SECURITY OF ENTERPRISE

Summary
The article is devoted to the actual problem today: the need to protect economic security. The essence of economic security and its place in the overall strategy of the enterprise. The main components of economic security and proved their value for improving the efficiency of the company.
Keywords: economic security, financial security, intellectual security, personnel security, technical, technological, political and legal security.

УДК 658.3:378.4

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА НА ОСНОВІ СПІВПРАЦІ БІЗНЕСУ І УНІВЕРСИТЕТІВ

Лизунова О.М., Придатько Е.М.
Красноармійський індустріальний інститут

Досліджено основні форми взаємодії в сфері бізнесу та вищої освіти. У статті розглянуті механізми забезпечення такої взаємодії та її вплив на ефективність діяльності підприємства. Розкрите питання удосконалення процесу управління персоналом підприємства. Приділено увагу третьому національному форуму «Бізнес і університети», який був організований Центром «Розвиток КСВ» за підтримки Міністерства освіти і науки України. Проаналізовано проблеми та надані рішення щодо підвищення ефективності діяльності підприємства на основі взаємодії бізнесу та вищої освіти.
Ключові слова: вищий навчальний заклад, партнерство бізнесу і університетів, форми взаємодії, ефективність діяльності, потенціал підприємства.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку соціально-економічних відносин в Україні актуальним питанням залишається питання підвищення ефективності діяльності підприємства на основі взаємодії вищої освіти та бізнесу. В умовах модернізації вищої освіти одним з важливих напрямків діяльності вищих навчальних закладів стала підготовка фахівців нової формації – компетентних високопрофесійних випускників, які б володіли креативним мисленням, вміннями реалізовувати свої ідеї в реальних інноваційних проектах, взаємодіяли і працювали з українськими та іноземними партнерами, просувати інноваційну українську продукцію на міжнародні ринки, вміли прогнозувати економічні події, оцінювати наслідки прийнятих управлінських рішень. Проте, кризовий стан економіки та модернізація вищої освіти демонструє розрив між потребами бізнесу й можливостями освіти і науки. Питання розвитку партнерства вищої освіти, науки і бізнесу постає загальнонаціональним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Партнерство у системі освіти є об'єктом особливої уваги дослідників: П. Бадаченко, В. Жукова, Г. Задорожного, А. Іонова, А. Муравьйова, А. Рибіна О. Олейникова та ін. Міжнародний досвід співпраці університетів та бізнесу досліджували Т. Балуева, А. Данилов, Й. Даньків, І. Поправка,

© Лизунова О.М., Придатько Е.М., 2016

В. Столбов, А. Ташкінов, Н. Шевелєв та ін. Досвід України у співпраці ВНЗ і компаній та її проблеми розглядали О. Вінніков, А. Зінченко, Ю. Лопатинський, М. Саприкіна, О. Янковська, І. Яскал та ін. Проте, окремі питання співпраці бізнесу та ВНЗ в Україні залишаються недостатньо дослідженими, що зумовлює необхідність глибшого їх вивчення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. За наявності значної кількості наукових робіт із питань взаємодії в сфері бізнесу та вищої освіти багато аспектів даної наукової проблеми залишається недостатньо розкритими та обґрунтованими. Потребують подальшого дослідження проблеми підвищення ефективності діяльності підприємства на основі взаємодії бізнесу та вищих навчальних закладів. Необхідна розробка та впровадження сучасних та нових форм такої взаємодії.

Мета статті. Метою цієї статті є аналіз співпраці бізнесу і університетів в Україні та її впливу на діяльність підприємства, а також визначення основних проблем в цій сфері та розробка рекомендацій щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні вища освіта є однією з ланок реформування національної інноваційної системи країни. Прийняття нового Закону України «Про вищу освіту», встановлює основні правові, організаційні, фінансові засади функціонування системи вищої освіти, створює умови для посилення співпраці державних органів і бізнесу з вищими навчальними закладами на принципах автономії вищих навчальних закладів, поєднання освіти з наукою та виробництвом з метою підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях. Наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність у вищих навчальних закладах є невід'ємною складовою освітньої діяльності і провадиться з метою інтеграції наукової, освітньої і виробничої діяльності в системі вищої освіти [1].

Економічний розвиток сучасних держав в значній мірі залежить від наявності освічених і кваліфікованих кадрів і технологій, що підвищують продуктивність праці. Сектор вищої освіти сприяє реалізації цих потреб, в сучасному світі якісні системи вищої освіти, які мають широкі зв'язки на міжнародному рівні, сприяє глобальному розвитку, завдяки обміну студентами, дослідниками, проектами та ідеями через національні кордони.

В цьому році в рейтингу Universitas 21 [2], який оцінює системи вищої освіти серед відносно великого числа країн, що перебувають на різних етапах економічного розвитку, країнами з кращими системами вищої освіти за всіма показниками стали п'ять держав: Сполучені Штати Америки, Швейцарія, Данія, Великобританія і Швеція. Україна посіла 42 місце з 50 можливих, погіршивши свої позиції на один пункт порівняно з 2015 (41 місце). Останнє місце в рейтингу займає Індонезія.

Рейтинг розрахований за методикою Інституту прикладних економічних і соціальних досліджень Університету Мельбурна, Австралія, і оцінює національні системи вищої освіти за 24 показниками, об'єднаних у чотири групи:

1. Ресурси (інвестиції з боку приватного і державного секторів) – 25%.

2. Результати (наукові дослідження, наукові публікації, відповідність вищої освіти до потреб національного ринку праці, включаючи подальше працевлаштування випускників навчальних закладів) – 40%.

3. Зв'язку (рівень міжнародного співробітництва, який демонструє ступінь відкритості або замкнутості систем вищої освіти) – 10%.

4. Оточення (державна політика і регулювання, можливості отримання освіти) – 25%.

У підсумкових розрахунках враховувалася поправки на чисельність населення досліджуваних країн. Рейтинг 2016 року охоплює 50 держав, для яких підтверджені статистичні дані за всіма показниками Партнерство бізнесу та університетів сьогодні є критично важливим як для розвитку вітчизняної вищої освіти так і для підвищення ефективності діяльності підприємств.

В Україні співпраця ВНЗ і бізнесу розвинута на невисокому рівні. Найпоширенішими є дві форми співпраці:

– короткострокові (проходження практики на базі компанії, лекції, студентські конкурси, ярмарки вакансій, звернення до відділів сприяння працевлаштуванню випускників,);

– довгострокові (проведення навчальних курсів та обладнання лабораторій, стажування на базі компанії, надання робочого місця).

При такому співробітництві ВНЗ отримує сучасне обладнання, збагачує знання студентів у певній галузі, отримує останні новини зі світу бізнесу, останніх технологій виробництва, тощо. Роботодавці у такий шлях отримують можливість підготовки кадрів відповідно до специфіки компанії, відбирати кращих студентів, надавати їм місце для проходження практики (стажування), згодом працевлаштувати.

Персонал підприємства як головна і продуктивна сила суспільства являє собою важливий фактор виробництва, раціональне використання якого забезпечує підвищення рівня виробництва продукції та його економічної ефективності.

Рівень потенціалу кадрів на підприємстві залежить від взаємопов'язаних організаційно-економічних і соціальних заходів з формування, розподілу, перерозподілу робочої сили в організації, від створення умов для створення і розвитку трудового потенціалу кожного працівника.

Кадровий потенціал формується адміністрацією підприємства і знаходить конкретне вираження у вигляді кваліфікованих кадрів за всіма функціями управління. Виходячи зі сказаного, виникає необхідність розвитку кадрового потенціалу підприємства, який на думку Терещенко Е.Ю., може бути щодо діяльності підприємства як зовнішнім, так і внутрішнім.

Внутрішній кадровий потенціал, має початковою точкою виникнення укладення трудового контракту, включаючи і попередню роботу з відбору кандидатів на вакантну посаду, проведення конкурсів (відборів) [3].

Третій національний форум «Бізнес і університети» [4], який був організований Центром «Розвиток КСВ» за підтримки Міністерства освіти і науки України дав можливість виявити сильні і слабкі сторони існуючого партнерства

вищої освіти і бізнесу. Партнерами форуму виступили компанія Майкрософт Україна, Британська рада в Україні, Програма зеленої економіки, USAID, Newsfront PR Agency, альянс USETI і Американські ради з міжнародної освіти. Аарон Портер, директор із зовнішніх зв'язків Національного центру для бізнесу та університетів Великобританії, у своєму виступі поділився проблемами і рішеннями у розвитку партнерства бізнесу та університетів. Серед рішень слід відзначити – розвиток державою спільно з бізнесом інноваційної інфраструктури, створення майданчиків для обміну інформацією між дослідниками і бізнесом, акцент на роботі з малим бізнесом.

Центр «Розвиток КСВ» презентував результати дослідження впливу університетів на економічний розвиток країни. У дослідженні оцінювався вплив університетів на позицію України в Індексі глобальної конкурентоспроможності і Глобальному інноваційному індексі, рівень зайнятості, розвиток інновацій, регіонів і міст. Так в Індексі глобальної конкурентоспроможності 2015-2016 Україні вдалося істотно підвищити свою позицію за складовою «Інновації», перемістившись з 81 на 54 позицію.

Хотілося б зупинитися більш детально на особливостях управління та набору персоналу в США і Японії.

В основі американської системи управління персоналом лежить принцип індивідуалізму, що виник в американському суспільстві в 18-19 століттях, коли в країну прибували сотні тисяч переселенців, які порвали зі своєю країною, культурою, мовою.

Загальними критеріями з добору кадрів є освіта, практичний досвід роботи, психологічна сумісність, уміння працювати в колективі. Особлива увага приділяється забезпеченню підприємства кваліфікованим персоналом. Існує нестача кваліфікованого персоналу в нижньому ланці: старших майстрів і майстрів. Це обумовлено високими вимогами і відповідальністю, недостатнім моральним і матеріальним стимулюванням, небажанням кваліфікованих робітників займати посади майстра, а також підвищенням вимог до цієї роботи в області техніки і людського фактора.

Важливе значення в розробці кадрової політики мають принципи і вимоги, що пред'являються до працівників, які приймаються на роботу. Американські фірми, які використовують традиційні принципи відбору кадрів при прийомі на роботу, основну увагу приділяють спеціалізованим знанням і професійним навичкам. Фірми орієнтуються на вузьку спеціалізацію менеджерів, інженерів і вчених. Американські фахівці, як правило, професіонали у вузькій галузі знань, і тому просування їх по ієрархії управління відбувається тільки по вертикалі, а це означає, наприклад, що фінансист буде мати кар'єру тільки в цій області. Це обмежує можливості просування по рівням управління, обумовлює плинність управлінських кадрів, їх перехід з однієї фірми в іншу [5].

При прийомі на роботу всі кандидати проходять тестування для виявлення професійної підготовки. Зазвичай кожна фірма розробляє свої критерії відбору і порядок найму працівників. Після прийому на роботу проводиться процедура введення в посаду, коли працівника знайомлять з його обов'язками, що відповідають його вузькій спеціалізації, діяльності фірми в цілому і її організаційній структурі.

На багатьох американських фірмах кадрові служби починають роботу зі спеціалістами, коли вони ще навчаються в університетах. Це відбувається ще на другому чи третьому курсі. На цьому етапі виявляються молоді люди, що проявляють певні здібності, які можуть бути успішно використані у справі подальшого розвитку фірми. Молодих людей запрошують на різні заходи, наприклад, на «день якості», на річний звіт і т.д. Під час канікул вони працюють на різних посадах. Після закінчення університету за кожним молодим фахівцем, запрошеним на роботу, закріплюється наставник, який новачкові адаптуватися на робочому місці, розв'язувати можливі конфлікти. При вирішенні питання про переміщення фахівця думку наставника є вирішальним. Кураторство іноді здійснюється до 35 років.

В Японії існує своя специфіка в управлінні персоналом, яка ґрунтується на таких особливостях: довічний найм працівників або на тривалий термін; підвищення зарплати з вислугою років; участь працівників у профспілках, які створюються на фірмі.

Можна виділити наступні основні принципи японського типу управління:

– переплетення інтересів і сфер життєдіяльності фірм і працівників, висока залежність працівника від своєї фірми, надання йому значних соціальних гарантій і благ в обмін на відданість фірмі і готовність захищати її інтереси;

– пріоритет колективного початку перед індивідуальним, заохочення кооперації людей всередині фірми, в рамках різного роду невеликих груп, атмосфера рівності між працівниками незалежно від займаних посад;

– підтримання балансу впливу та інтересів трьох основних сил, що забезпечують функціонування фірми: керівників, фахівців та інвесторів (акціонерів);

– формування партнерських зв'язків між підприємствами – діловими партнерами, в тому числі між постачальниками і покупцями продукції.

Таким чином, система управління персоналом у Японії передбачає гарантії, підготовку нових працівників, оплату праці в залежності від стажу роботи, гнучку систему зарплати [6].

Гарантована зайнятість забезпечується в Японії певною мірою системою довічного найму, яка поширюється на працівників до досягнення ними 55-60 років. Просування по службі залежить від віку й стажу, а потім враховуються всі інші якості. Чим більше людина працює в компанії, тим вище його зарплата і посада; що перейшов в іншу компанію позбавляється трудового стажу і починає все з початку. Однак у випадку різкого погіршення фінансового становища японські фірми все одно проводять звільнення: з приводу гарантій зайнятості офіційних документів немає. Тим не менше, вважається, що гарантована зайнятість, яка надається японськими фірмами своїм працівникам, лежить в основі тих успіхів, яких їм вдалося досягти в області підвищення продуктивності праці і якості продукції, в забезпеченні лояльності працівників по відношенню до своєї фірми [7].

У більшості фірм прийом на роботу передбачає знайомство працівника з описом передбачуваних робочих функцій, прав і відповідальності. Якщо конкретна робота, за яку приймається працівник, не включена в річний план, то необхідно її обґрунтування, згідно з яким пропонована посада повинна бути кваліфікована відділом кадрів для включення її в існуючу систему оплати праці.

Підбір кадрів починається після того, як пропозиції щодо нової посади затверджені новим керівництвом. Відділ кадрів допомагає керівникові підрозділу, де оголошена вакансія, підібрати кандидатури працівників. Зазвичай він готує короткий список кандидатів, які підходять по кваліфікації до даної посади. У деяких фірмах обов'язковим вважається внесення до списку кандидатів працівників інших підрозділів своєї фірми. Набір кандидатів зі сторони здійснюється через рекламу, особисті зв'язки, професійні фірми по найму, що мають електронні бази даних. Кандидати, включені до списку, зазвичай проходять через серію інтерв'ю з майбутнім керівником (на два-три рівня вгору), колегами і, при необхідності, з підлеглими. Результати інтерв'ю узагальнюються і доповнюються рекомендаціями. Остаточний вибір робить безпосередній керівник [8].

При прийомі на роботу заохочується сімейний найм і рекомендації. Статистика показує, що число зайнятих в компанії за рекомендацією становить приблизно 45%.

Заслуговує на увагу організація підбору працівників служб персоналу зарубіжних фірм і корпорацій. Пошук кваліфікованих фахівців з кадрів в тій чи іншій фірмі здійснюється за допомогою преси, яка публікує оголошення про наявність вакантних місць. Від кандидата на посаду керівника кадрової служби потрібна спеціальна підготовка в області обчислювальної техніки і знання іноземної мови. Наприклад, у ФРН дві третини кандидатів на цю посаду мають необхідну підготовку, в тому числі юридичну. Від них вимагається досвід роботи з кадрами протягом ряду років. Найбільш доцільним для управління службами персоналу вважається вік 31-40 років. Найбільшу потребу у фахівцях кадрових служб відчуває промисловість, значно меншою мірою – комерційні фірми та сфера слуг [9].

Висновки і пропозиції. Проаналізувавши сучасний стан партнерства освіти і бізнесу можна сказати про існування різноманітних форм співпраці закладів освіти та представників бізнесу. В результаті співпраці кожен з учасників цього процесу отримує свої переваги: ВНЗ урізноманітнює навчальний процес, студенти мають доступ до знань не тільки на теоретичному, але й практичному рівні, отримують інформацію про нові технології зі світу бізнесу. Організація лабораторій, наукових центрів та базових кафедр вимагають від представників бізнесу суттєвих матеріальних затрат, а студентам дає можливість набути практичні навички роботи в певній галузі, засвоїти специфіку виробничого процесу. Виконання студентами дипломних робіт, з урахуванням специфіки роботодавця, дає можливість підприємствам отримувати не тільки освічений персонал, а й кваліфікованого фахівця, який поєднує у собі потенціал науковця і практика. ВНЗ при цьому отримують впевненість у працевлаштуванні випускників, затребуваність на ринку праці випускників різних спеціальностей. На даному етапі і закладам освіти, і бізнес-спільноті потрібно не тільки підтримувати існуючі форми взаємодії, а здійснювати пошук нових моделей ефективної співпраці. З боку держави необхідно задіяти дієві механізми регулювання та активізування партнерства освіти для підвищення ефективності діяльності підприємств та для економічного розвитку нашої країни.

Службі управління персоналом на підприємствах необхідно концентрувати увагу на вивченні ринку праці; запобігання конфліктів у трудових колективах; трудовій мотивації; оцінці кадрового потенціалу, розробці та реалізації стратегії його розвитку; формування реального кадрового резерву та службово-професійного просування працівників. Кадрові служби великих компаній повинні юридично оформляти свій кадровий резерв, створювати організаційну культуру і виробляти методику довгострокового розвитку кадрового потенціалу підприємства.

Список літератури:

1. Закон України «Про вищу освіту». [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18
2. Universitas 21: Рейтинг национальных систем высшего образования 2016 года. // Центр гуманитарных технологий. – 25.08.2016. URL:». [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://gtmarket.ru/news/2016/08/25/7298
3. Терещенко Э.Ю. Концепция механизма управления финансовым потенциалом предприятия / Терещенко Э.Ю., Андреева А.Г. // Вестник Донецкого национального университета, Донецк: ДонНУ, 2010. – С. 288-290.
4. Звіт III Національного форуму «Бізнес та університети»: роль університетів в економічному розвитку країни, регіонів, міст. «. [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://csr-ukraine.org/article/2936/
5. Щекин Г.В. Основы кадрового менеджмента: Учебник – 4-е изд., перераб. и доп. – К.: МАУП, 2002 – 280 с.
6. Травин В.В., Дятлов В.А. Менеджмент персонала предприятия: Учебник – практическое пособие – 2-е изд. – М.: Дело, 2000 – 272 с.
7. Еремин Б.Л., Базаров Т.Ю. Управление персоналом: Учебник для вузов – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 2008 – 423 с.
8. Егоршин А.П. Управление персоналом – Н-Новгород: НИМБ, 2007 – 607 с.

Лизунова Е.Н., Придатько Э.Н.
Красноармейский индустриальный институт

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ НА ОСНОВЕ СОТРУДНИЧЕСТВА БИЗНЕСА И УНИВЕРСИТЕТОВ

Аннотация
Исследованы основные формы взаимодействия в сфере бизнеса и высшего образования. В статье рассмотрены механизмы обеспечения такого взаимодействия и его влияние на эффективность деятельности предприятия. Раскрыт вопрос совершенствования процесса управления персоналом предприятия. Уделено внимание третьему национальному форуму «Бизнес и университеты», который был организован Центром «Развитие КСО» при поддержке Министерства образования и науки Украины. Проанализированы проблемы и предложены решения повышения эффективности деятельности предприятия на основе взаимодействия бизнеса и высшего образования.
Ключевые слова: высшее учебное заведение, партнерство бизнеса и университетов, формы взаимодействия, эффективность деятельности, потенциал предприятия.

Lyzunova E.N., Pridatko E.N.
Krasnoarmiysk Industrial Institute

IMPROVING THE EFFICIENCY OF THE ENTERPRISE BASED ON COOPERATION BETWEEN BUSINESS AND UNIVERSITIES

Summary
The basic forms of interaction in business and higher education. The article describes the mechanisms of this interaction and its impact on the efficiency of the company. Disclosed is the improvement of the personnel management process of the enterprise. Attention is paid to the third national forum «Business and universities» which was organized by the Centre «CSR Development» supported by the Ministry of education and science of Ukraine. Analyzed problems and proposed solutions for the increase of efficiency of activity of enterprise on the basis of interaction between business and higher education.
Keywords: institution of higher education, partnerships between business and universities, forms of interaction, efficiency, potential of the enterprise.

УДК 502:339.138:005.936.3

ОБҐРУНТУВАННЯ ПЕРЕВАГ ВИКОРИСТАННЯ КОНЦЕПЦІЙ ЕКОЛОГІЧНОГО МАРКЕТИНГУ В ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Лифар В.В., Манькова М.А.
Запорізький національний технічний університет

У статті розглянуто розвиток концепцій екологічного маркетингу. Обґрунтовано переваги використання концепцій у діяльності підприємств. Виявлено позитивну динаміку зміни обсягів ринку органічної продукції в Україні за останні вісім років, зокрема, суттєве зростання обсягів експорту органічної продукції України. Також доведено наявність зацікавлення та мотивації у споживачів купувати та споживати екологічно чисту продукцію.
Ключові слова: екологічний маркетинг, концепція екологічного маркетингу, екологічно чиста продукція, ринок органічної продукції.

Постановка проблеми. Однією з глобальних проблем людства XXI століття є екологічна. Забруднення навколишнього середовища, накопичення сміття, парниковий ефект, вичерпність ресурсів, радіація – це ті явища, які були викликані несвідомим ставленням людства до планети Земля. Тисячі тонн сміття навіть зараз кожен день поповнюють міські звалища. Поява концепції екологічного маркетингу пов'язана насамперед з виникненням глобальних екологічних проблем. Вона являє собою механізм, який намагається сприяти їх вирішенню. Стратегії екологічного маркетингу з'явились під час виникнення концепції як її практичне втілення. На сьогоднішній день у зв'язку з поширенням екологічної проблеми вони потребують розвитку та вдосконалення. Крім того, варто зазначити, що застосування концепції екологічного маркетингу зараз – це не тільки прояв соціальної відповідальності та намагання «сподобатись» споживачеві своєю позицією, це ще й значна економія під час виробництва. Для подальшого розвитку

© Лифар В.В., Манькова М.А., 2016

і покращення екологічної ситуації та діяльності компаній необхідно аналізувати процеси, які відбуваються в практиці екологічного маркетингу та, як наслідок, в його теорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку екологічного маркетингу досліджували такі вітчизняні вчені, як А.М. Вічевич [1], О.В. Садченко, С.К. Харічков [2], С.М. Ілляшенко, О.В. Прокопенко [3], В.В. Сабадаш [4] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Між тим дослідження вчених здебільшого пов'язані з методологією розвитку екологічного маркетингу, а не практичним застосуванням його в діяльності підприємств. Саме тому, стратегії екологічного маркетингу та обґрунтування їх переваг у контексті концепції екологічного маркетингу потребує подальших досліджень.

Мета статті. Дослідження розвитку екологічного маркетингу та виявлення переваг використання концепцій екологічного маркетингу у діяльності українських підприємств.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день маркетинг є сучасною наукою, яка допомагає людині краще зрозуміти, чого вона насправді хоче, а компаніям отримувати прибуток від своєї діяльності. За допомогою маркетологів та правильно розроблених маркетингових стратегій виживають тільки найсильніші компанії, які максимально скорочують кількість використаних ресурсів, займаються вторинним виробництвом та слідкують за якістю своєї продукції.

Поняття «екологічний маркетинг» на сьогоднішній день знаходиться в процесі становлення. Деякі автори під цим поняттям розуміють функцію управління, яка організовує і спрямовує діяльність підприємств [1]. Інші мають на увазі екологічну політику, екологічну відповідальність бізнесу, відкритість фірми і прозорість виробничого процесу, екологічне маркування [6]. Енциклопедія маркетингу надає наступне визначення: «Зелений» маркетинг – маркетинг, який покликаний змінити світогляд покупців, забезпечити новий напрямок для конкуренції і досягти прийняття ринком новаторських рішень проблем навколишнього середовища [6]. Вчені О.В. Садченко та С.К. Харічков до надання визначення підходять комплексно. Вони виділяють п'ять концепцій екологічного маркетингу:

– маркетинг товарів та послуг, з врахуванням екологічних нормативів та обмежень як найважливішого чинника зовнішнього середовища;

– маркетинг екологічних товарів та послуг – специфічний вид маркетингу, викликаний появою екологічних потреб населення у зв'язку із погіршенням якості середовища існування та підвищенням екологічної свідомості суспільства;

– маркетинг природних умов та ресурсів (маркетинг природокористування) – корпоративний вид екологічного маркетингу, суб'єктом якого є місцеві органи влади та національні уряди – юридичні розпорядники природних ресурсів, що перебувають на території регіонів та держав;

– некомерційний вид екологічного маркетингу, метою якого є збереження середовища існування людини та генофонду біосфери, а також проведення відповідних заходів для відтворення порушених екосистем та окремих компонентів природного середовища;

– маркетинг екологічних знань і технологій – різновид маркетингу ідей [10].

На основі наданих визначень пропонується наступне: екологічний маркетинг – це управлінська діяльність підприємства, яка спрямована на максимальне задоволення потреб споживачів шляхом мінімізації або повної ліквідації шкоди навколишньому середовищу та людині, яку завдає виробництво та споживання неякісних товарів.

Початком розвитку екологічних концепцій стратегічного маркетингу можна вважати 80-90 роки XX ст. Саме в цей період часу світова спільнота почала розробляти ідею сталого розвитку, яка полягає в покращенні умов життя людини, раціональному використанні природних ресурсів та зменшенні навантаження на довкілля. Ця концепція виникла як наслідок конфлікту між традиційною концепцією маркетингу, погіршенням екологічної ситуації, зростанням чисельності населення, інфляції та безробіття. Важливим поштовхом також слугувала зростаюча активність спільноти з приводу екологічних питань. Принципи цієї ідеї були задекларовані у Ріо-де-Жанейро на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку у 1992 році [7].

Початком другого етапу розвитку екологічної концепції можна вважати 2006-2007 роки. Саме в цей час, згідно з дослідженнями компанії «Technorati Charts», зросла кількість запитів у блозі, пов'язаних саме з екологічним маркетингом. В цей же час спостерігається зростання екологічних секторів ринку. Цей факт підтверджує зростання числа зареєстрованих торгових марок упаковок, які позиціонують себе як екологічні, такі як «еко», «чистий», «екологічний» [7].

На теперішній час екологічна концепція маркетингу продовжує стрімко поширюватись та розвиватись. Розширюється коло кампаній, які застосовують її у своїй діяльності. Існують об'єктивні причини цього процесу, які в свою чергу, є перевагами її використання. Отже, виділимо та обґрунтуємо наступні переваги використання концепцій екологічного маркетингу в діяльності українських підприємств:

1. Наявність зацікавлення та мотивації у споживачів купувати та споживати екологічно чисту продукцію, продукцію марок, які застосовують у своєму виробництві екологічні принципи.

Культ здорового харчування і здорового способу життя (ЗСЖ) – тренд в Україні і взагалі у світі. За прогнозами аналітиків обсяг ринку тільки сертифікованої органічної продукції у 2016-2017 роках перевищить 100 млрд. доларів. В Україні цей процес відбувається повільніше на тлі економічних і політичних умов, але має позитивну динаміку [8].

За даними агентства «Українська правда», 60% респондентів готові платити за екологічні товари більше, ніж за звичайні. Мінімум 10-15% населення України, які живуть у великих містах, здатні дозволити собі такі продукти. Придбати продукцію органічного походження можна у 800 торгових точках 35 міст України (за даними «Академії Ритейлу»). Це тільки офіційні дані, в яких не враховані невеликі магазини та інтернет-магазини. Головними покупцями є молоді батьки, вагітні жінки, всі, хто стурбований

темою свого здоров'я, просунута молодь, люди з захворюваннями шлунково-кишкового тракту [8].

Внутрішнє споживання стимулює те, що українські споживачі все більше схильні купувати саме український продукт. Згідно з дослідженнями споживачів TNS у 2015 році більше 60% українців вважають правильним купувати українські продукти. Очевидно, що ця тенденція викликана з одного боку патріотичними настроями, а з іншого – платоспроможністю населення та небажанням переплачувати за імпорт.

Один із стримуючих факторів – більш висока вартість органічних продуктів – з часом нівелюється за рахунок зростання числа виробників. Коли через кілька років таких продуктів в Україні стане на порядок більше, ціни на цю категорію товарів також стануть доступнішими за рахунок зростання конкуренції [8]. Отже, ці дані вказують на те, що пересічні українці зацікавлені у придбанні та використанні екологічної продукції, дотриманні здорового способу життя.

2. Стрімке зростання ринку екологічно чистої продукції.

За оцінками «Organic Trade Association», світовий ринок «органічних продуктів» зараз становить близько $ 30 млрд., щорічно збільшуючись на 16-20%, тобто збільшується в рази швидше, ніж ринок продовольства в цілому. У США відділи органічних продуктів присутні у 72% супермаркетів [9].

За даними досліджень, очікується подвоєння продажів екологічних товарів в Європі до 2018 року, незважаючи на те, що їх вартість вища, ніж у інших. В даний час вартість екологічних продуктів у середньому по Європі на 46% вище звичайних, але у 2013 р. вона знизилась до 40%. У 2000 р. ринок екологічних товарів в Європі становив 10,3 млрд. євро, а до 2013 р. він виріс до 56 млрд. євро. За прогнозами дослідників до 2018 р. він складатиме 114 млрд. євро. Середнє домогосподарство в Європі витрачає на екотовари 369 євро щорічно (найбільша величина – у Швейцарії, де витрати складають 555 євро на рік [8].

Дослідження Федерації органічного руху України свідчать, що сучасний внутрішній споживчий ринок органічних продуктів в Україні почав розвиватися з початку 2000-х років. Прослідивши динаміку зміни обсягу ринку органічної продукції в Україні з 2007 по 2015 роки, можна стверджувати, що ринок постійно зростає (рис. 1). Майже в 34 рази за вказані роки – з 500 тис. євро до 17 млн. євро. Значна ймовірність того, що у 2018-2020 році Україна увійде в ТОП-5 країн – найбільших світових постачальників органічних продуктів [10].

3. Стрімке зростання світового попиту на екологічно чисту продукцію дає можливість розвитку експорту.

За даними звіту Європейського парламенту, найбільше в світі у 2015 році споживають органічні продукти в США, Німеччині та Франції. Західні виробники не мають можливості самостійно задовольнити попит на органічні продукти харчування, тому зростає зацікавленість в залученні нових постачальників. Організація споживачів органічних продуктів харчування в США стверджує, що тільки в Америці попит в даному напрямку зростає на 20% щорічно. При цьому кожний восьмий постачальник еко-продуктів в США – це іноземна компанія. Аналогічні тенденції характерні й для Європи [9].

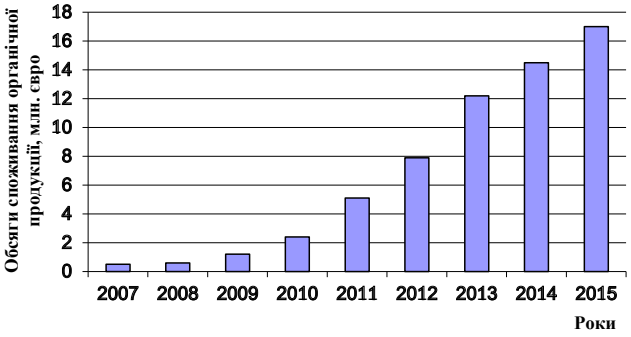

Рис. 1. Обсяги ринку органічної продукції в Україні у період 2007-2015 рр.

Джерело: побудовано авторами за даними [10]

Досягнення українських виробників підсумували в квітні 2015 року на V Міжнародній конференції з розвитку органічного сектора в Європі і Азії. Україна стабільно нарощує обсяги експорту продуктів харчування в сегменті «еко», що підтверджують дані (рис. 2) [9].

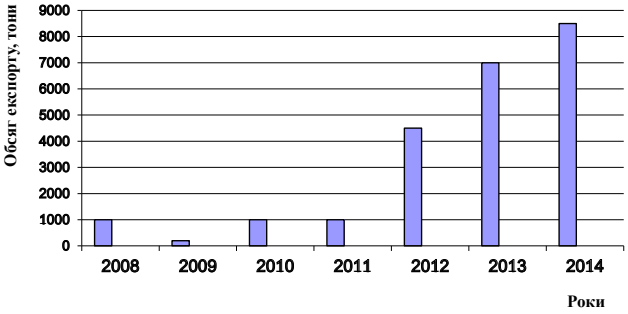

Рис. 2. Динаміка зміни обсягів експорту продуктів харчування України в сегменті «еко»

Джерело: побудовано авторами за даними [9]

До експортно-орієнтованих органічних продуктів відносяться зернові та олійні (спельта, насіння соняшнику, кукурудза, льон, ячмінь, гречка, гірчиця, овес, соя), а також дикорослі (чорниця, журавлина, брусниця, ожина, ядра волоського горіха) і мед.

За даними проекту EapGreen, Україна експортує: органічну кукурудзу – в Іспанію, Єгипет, Іран, Португалію, Японію і Корею; органічний ріпак – в Польщу, Бельгію, Нідерланди, Туреччину та Італію; органічні фрукти, ягоди та горіхи – в Польщу, Білорусь, Казахстан; органічний мед – до Франції, Румунії, Туреччини [9].

4. Позитивний імідж в очах споживачів та інвесторів. Вибір екологічної концепції стратегічного маркетингу гарантує створення позитивного іміджу в очах споживачів, акціонерів та інвесторів. Більшість топ-менеджерів великих компаній (54%), назвали можливість формувати позитивну корпоративну репутацію головним стимулом для екологічних проектів [11].

5. Підтримка ідеї збереження навколишнього середовища, турбота про майбутнє планети та дітей.

Соціальна складова екологічного маркетингу також є незаперечною перевагою його викорис-

тання через піклування про збереження природи та здоров'я людства. Компанії, які використовують стратегії екологічного маркетингу, роблять свій внесок в майбутнє планети та розвиток життя.

6. Зацікавленість та підтримка держави.

Українська держава усіляко сприяє поширенню концепції екологічного маркетингу. Сьогодні на державному рівні відбулися істотні зміни в законодавчому забезпеченні. У грудні 2010 р. ВРУ був прийнятий Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року», а у травні 2011 р. КМУ було розроблено відповідний до закону акт «Національний план дій з охорони навколишнього природного середовища України на 2011-2015 роки».

На сьогоднішній день Україна залишається однією з двох країн Європи, де немає законодавства, яке регулює органічний ринок. Але, згідно з вимогами ЄС, Україна обов'язково повинна була ще з травня 2015 року привести своє законодавство у сфері виробництва органічної продукції до стандартів Євросоюзу. Зараз воно на стадії доопрацювання групою експертів, що працюють на ринку, і в тому числі експертами Союзу «Органічна Україна» [6].

Закон про регулювання ринку органічних продуктів дозволить: по-перше, спростити роботу підприємців чіткими правилами і алгоритмами дій; по-друге, захистити від недобросовісної конкуренції забороною називати продукти словами «органічний», «біо», «еко» і т.п. якщо немає відповідного сертифіката.

Висновки і пропозиції. Отже, в роботі досліджено розвиток концепції екологічного маркетингу. Виділено та обґрунтовано шість основних переваги її використання. Крім того, виявлено позитивну динаміку зміни обсягів ринку органічної продукції в Україні за останні вісім років, зокрема суттєве зростання обсягів експорту органічної продукції України. Це дало змогу визначити, що на українському та світовому ринках існує зацікавлення та мотивація у споживачів купувати та споживати екологічно чисту продукцію українського виробництва. Це в свою чергу, дозволяє зробити висновок, що ринок органічної продукції найближчим часом буде тільки зростати, а з ним буде зростати зацікавленість у застосуванні концепцій екологічному маркетингу у діяльності підприємств.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на обґрунтування і розробку стратегій екологічного маркетингу, а також виявлення можливостей та шляхів оптимізації діяльності підприємств згідно з цією концепцією.

Список літератури:

1. Вічевич А.М. Екологічний маркетинг: навч. посібник / [Вічевич А.М., Вайданич Т.В., Дідович І.І., Дідович А.П.]. – Л.: Афіша, 2003. – 242 с.
2. Садченко Е.В. Экологический маркетинг: понятия, теория, практика и перспективы / Е.В. Садченко, С.К. Харичков. – Одесса, Инст. проблем рынка и эк.-экол. исслед. НАН Украины, 2001. – 146 с.
3. Ілляшенко С. Екологічний маркетинг / С. Ілляшенко, О. Прокопенко // Економіка України. – 2003. – № 12. – С. 56-62.
4. Сабадаш В.В. Екологічні конфлікти: теоретико-методологічні аспекти еколого-економічного дослідження / В.В. Сабадаш // Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях / [Андрєєва Н.М., Бараннік В.О., Бєлашов Є.В. та ін.]; за наук. ред. д.е.н., проф. Є.В. Хлобистова. – Сімферополь: ПП «Підприємство Фєнікс», 2010. – С. 336-357.
5. Галечьян Н.В. чем выгода экологически благополучного имиджа компании [Електронний ресурс] / Н.В. Галечьян // Корпоративная имиджелогия. – 2008. – № 02(03). – Режим доступу: http://www.ci journal.ru/article/103/200802eco_marketing
6. Маркетинг: Энциклопедия: пер. с англ. / Под ред. М. Бейкера. – СПб.: Питер, 2002. – 1198 с.
7. Смирнова Е. Экологический маркетинг и его основы [Електронний ресурс] / Е. Смирнова // Енциклопедія маркетингу, 2011. – Режим доступу: http://www.marketing.spb.ru/lib-mm/strategy/eco_marketing.htm
8. Дейнеко Е. 7 причин, почему вам стоит заняться бизнесом на органических продуктах [Електронний ресурс] / Е. Дейнеко, 2015. – Режим доступу: http://organicbusiness.com.ua/7-prichin-pochemu-zanytsa-organicheskim-biznesom/
9. Органічна продукція в Україні та світі [Електронний ресурс] / Baker Tilly, 2015. – Режим доступу: http://www.bakertilly.ua/ru/news/id846
10. Офіційний сайт Федерації органічного руху України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-41-21
11. Социальная ответственность украинского бизнеса маркетинга [Електронний ресурс] // Экономика. – Режим доступу: http://ubr.ua/business-practice/own-business/gotov-li-ukrainskii-biznes-bytsocialno-otvetstvennym-335125
12. Пирожок О. Топ-200 агрокомпаний: как развивается рынок органической продукции в Украине [Електронний ресурс] / О. Пирожок, 2014. – Режим доступу: http://delo.ua/business/top-200-agrokompanij-kak-razvivaetsja-rynok-organicheskoj-produk-283578/
13. Шапран О.Є. Роль екологічного маркетингу у формуванні іміджу соціально відповідального бізнесу [Електронний ресурс] / О.Є. Шапран // Управління проектами та розвиток виробництва: зб. наук. праць. – Луганськ: вид-во СНУ ім. В.Даля, 2012. – № 2(42). – С. 82. – Режим доступу: http://www.pmdp.org.ua/images/Journal/42/12soesvb.pdf
14. Ярема В.І. Використання інструментів екологічного маркетингу в реалізації сталого розвитку регіону [Електронний ресурс] / В.И. Ярема, О.Д. Лендел, Е.І. Мишко // Маркетинг і менеджмент інновацій, 2011. – № 4. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Mimi/2011_4_1/5_1.pdf

Лыфарь В.В., Манькова М.А.
Запорожский национальный технический университет

ОБОСНОВАНИЕ ПРЕИМУЩЕСТВ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КОНЦЕПЦИЙ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО МАРКЕТИНГА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УКРАИНСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
В статье рассмотрено развитие концепций экологического маркетинга. Обоснованы преимущества использования концепций в деятельности предприятий. Выявлено положительную динамику изменения объемов рынка органической продукции в Украине за последние восемь лет, в частности, существенный рост объемов экспорта органической продукции Украины. Также доказано наличие интереса и мотивации у потребителей приобретать и потреблять экологически чистую продукцию.
Ключевые слова: экологический маркетинг, концепция экологического маркетинга, экологически чистая продукция, рынок органической продукции.

Lyfar V.V., Mankova M.A.
Zaporozhye National Technical University

THE SUBSTANTIATION OF ADVANTAGES OF ECOLOGICAL MARKETING CONCEPTS USING IN THE ACTIVITY OF UKRAINIAN ENTERPRISES

Summary
In the article the development of ecological marketing concept was examined. The advantages of using the concepts in business activity were justified. The positive dynamic of organic products market volume in Ukraine during the last eight years has been discovered, in particular, the significant growth of volumes of Ukrainian organic products export. Also the presence of interest and motivation among consumers to buy and use ecologically pure products was proved.
Keywords: ecological marketing, ecological marketing concept, ecologically pure products, organic products market.

УДК 339.138

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНОГО МАРКЕТИНГУ

Мішин О.Ю., Мішина С.В.
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

Проаналізовано існуючі підходи щодо формування концептуальних засад міжнародного маркетингу. Подано характеристику різновидів організаційної структури системи міжнародного маркетингу. Запропоновано науково-методичний підхід щодо формування концептуальних засад міжнародного маркетингу, що становить собою сукупність теоретичних засад та процедур щодо їх практичного втілення. Запропоновано та обґрунтовано доцільність застосування на вітчизняних підприємствах концепції єдиного стратегічного спрямування мультиміжнародного маркетингу. Розроблено науково-теоретичний підхід щодо вибору концепції міжнародного маркетингу, що ґрунтується на врахуванні форм організації міжнародної маркетингової діяльності, типів маркетингового комплексу та видів організаційних структур системи міжнародного маркетингу.
Ключові слова: маркетинг, міжнародний маркетинг, концепція, концепція міжнародного маркетингу.

Постановка проблеми. В умовах євроінтеграційних процесів вимагає переорієнтації на зовнішньоекономічну діяльність економіка будь-якого суб'єкта господарювання. Розвиток зовнішньоекономічної діяльності є передумовою макроекономічної стабілізації в Україні і, водночас, вимагає від підприємств належної організації міжнародного маркетингу, який має свої характерні особливості. Організація міжнародного маркетингу на підприємстві має здійснюватися на науково обґрунтованих концептуальних засадах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання міжнародного маркетингу знайшли відображення у працях таких вчених як: Н. Аністратенко, Г. Башнянин, С. Гаркавенко, Є. Діхтль, О. Ільєнко, Ф. Котлер [1-6]. У цих працях висвітлюється сутність, види, інструментарій та концепції міжнародного маркетингу.

© Мішин О.Ю., Мішина С.В., 2016

Виділення невирішеної раніше частини загальної проблеми. Проте, в умовах переходу країни до експортно-орієнтованої економіки недостатньо дослідженими залишаються питання правильного вибору концепції розвитку міжнародного маркетингу та відповідних інструментів її реалізації.

Мета статті – удосконалення науково-теоретичних підходів та засад вибору концепції розвитку міжнародного маркетингу вітчизняними підприємствами.

Виклад основного матеріалу. Концепція становить собою сукупність теоретичних засад, що визначають пріоритетні напрями зміни чи розвитку будь-якого явища, процесу, функціональної сфери чи діяльності. Концептуальні засади міжнародного маркетингу доцільно формулювати в рамках загальної маркетингової концепції суб'єкта господарювання. Разом з тим міжнародний маркетинг має свої специфічні риси і особливості, серед яких: 1) складність ціноутворення; 2) різні податкові системи, що залежить від політики країни-експортера; 3) особливості зарубіжних ринків; 4) відмінності в організації маркетингу в зарубіжних країнах; 5) специфічні види та інструментарій маркетингу залежно від країни; 6) відмінні від національних фактори міжнародного маркетингу.

В сучасній практиці існують різні концепції міжнародного маркетингу, кожній з яких притаманний свій інструментарій реалізації. Серед цих концепцій виділяють [1]: концепцію розширення внутрішнього ринку, концепцію мульти-внутрішнього ринку та концепцію глобального ринку.

Як на думку авторів, доцільним є виділення зазначених в джерелі [1] концепції розширення внутрішнього ринку та концепції глобального ринку. Концепції мультивнутрішнього ринку, виходячи із її сутності, як на нашу думку, слід дати назву «концепція мультиміжнародного ринку». Характеристика існуючих концепцій міжнародного маркетингу наведена в табл. 1.

В табл. 1 наведена запропонована авторами концепція єдиного стратегічного спрямування мультиміжнародного маркетингу. На відміну від існуючих, запропонована авторами концепція дозволяє визначити єдиний стратегічний напрям розвитку міжнародного маркетингу (як в концепції глобального ринку) і, водночас, враховувати особливості різних міжнародних ринків, використовуючи різноманітні маркетингові інструменти (як в концепції мультиміжнародного ринку). Таким чином, запропонована концепція єдиного стратегічного спрямування мультиміжнародного маркетингу поєднує основні положення двох концепцій (глобального і мультиміжнародного ринків) і вирізняється комплексністю і адаптивністю. Згідно цієї концепції міжнародний ринок розглядається з позицій єдиної глобальної маркетингової стратегії, проте він має свої сегменти, тому для досягнення стратегічних маркетингових планів доцільним є обґрунтування індивідуальних для кожного маркетингового сегмента маркетингового міксу, видів та інструментарію міжнародного маркетингу.

Вибір оптимальної для суб'єкта господарювання концепції міжнародного маркетингу залежить від:

форми організації міжнародної діяльності;

типу маркетингового комплексу;

видів структурної побудови системи міжнародного маркетингу.

Серед форм організації міжнародної діяльності виділяють [3]: експорт продукту, спільне підприємство, багатонаціональний маркетинг (транснаціональні корпорації).

Щодо типів маркетингового комплексу в джерелах [4; 6] виділяють:

індивідуалізований маркетинговий комплекс (пристосування до кожного зарубіжного ринку чи його сегмента);

стандартизований (всі елементи маркетинг-міксу однакові для всіх міжнародних ринків чи їх сегментів. Маркетинг-мікс товару не залежить від країни, в яку він експортується);

комбінований (деякі стандартні для всіх міжнародних ринків елементи маркетинг-міксу і деякі відмінні, тобто пристосовані до конкретних ринків, елементи маркетинг-міксу).

Система міжнародного маркетингу може мати три різновиди організаційної структури:

мікропірамідальна структура, що має високий ступінь централізації. Стратегічні напрями розвитку міжнародного маркетингу визначаються централізовано, а закордонна діяльність підприємств має підлеглий характер. Характерною є стандартизація управлінських функцій і процесів у сфері маркетингу;

зонтична структура, що заснована на наявності єдиного маркетингового центру, проте частина рішень щодо стратегічних завдань передана іноземним представництвам і філіям. За цієї структури системи міжнародного маркетингу досягається оптимальний ступінь децентралізації управління маркетингом;

Таблиця 1

Характеристика концепцій міжнародного маркетингу

Назва концепції	Характеристика
Концепція розширення внутрішнього ринку [1]	Міжнародний маркетинг розглядається як другорядний інструмент для розширення уже існуючих внутрішніх ринків
Концепція мультиміжнародного ринку	Організація та інструментарій міжнародного маркетингу має відмінності залежно від особливостей ринків конкретної країни. Загальна стратегічна лінія міжнародного маркетингу відсутня
Концепція глобального ринку [1]	Стратегічні напрями розвитку міжнародного маркетингу мають глобальний характер і розповсюджуються на будь-які міжнародні ринки. Маркетингова концепція єдина для всіх ринків
Концепція єдиного стратегічного спрямування мультиміжнародного маркетингу (запропоновано авторами)	Маркетингова політика має єдині стратегічні цілі щодо міжнародних ринків будь-якої країни і, водночас, різний інструментарій досягнення цих цілей залежно від країни та особливостей функціонування суб'єкта господарювання

Джерело: розробка авторами

інтергломерат, що являє собою комплекс міжнародних операцій, заснованих на багатонаціональній мультивиробничій діяльності. Може мати як зонтичну, так і мікропірамідальну структуру.

Оскільки вибір концепції міжнародного маркетингу ускладнюється різноманіттям типів маркетингового комплексу, організаційних структур системи міжнародного маркетингу, форм міжнародної діяльності, доцільною, як на думку авторів, є розробка науково обґрунтованого підходу щодо цього вибору (табл. 2).

За даними табл. 2 кожна з концепцій власні умови застосування. Найбільш універсальною і, водночас, адаптивною є запропонована авторами концепція єдиного стратегічного спрямування мультиміжнародного маркетингу. Універсальність цієї концепції полягає у можливості її застосування за будь-якої з форм організації міжнародної діяльності (експорт продукту, спільне підприємство, багатонаціональний маркетинг). Адаптивність запропонованої авторами концепції полягає в можливості побудови гнучких організаційних структур системи міжнародного маркетингу, таких як зонтична та інгломерат, а також у формуванні комбінованого маркетингового комплексу.

Обравши концепцію міжнародного маркетингу оптимальну для застосування, доцільно визначити її зміст та основні положення. Змістовне наповнення концепції міжнародного маркетингу, як на думку авторів, залежить від вибору підходу щодо розуміння міжнародного маркетингу. Міжнародна маркетингова діяльність може бути організована на засадах таких управлінських підходів: 1) функціонального (міжнародний маркетинг як сукупність управлінських функцій у сфері маркетингу); 2) процесного (міжнародна маркетингова діяльність як послідовність етапів управління); 3) ситуаційного (міжнародний маркетинг як сукупність дій щодо оперативного реагування на зміни в маркетинговому середовищі); 4) структурного (увага акцентується на формуванні відповідної організаційної структури управління міжнародною маркетинговою діяльністю); 5) системного (міжнародний маркетинг як єдина система елементів).

Як на думку авторів, найбільш оптимальним в умовах сьогодення є наукове розуміння маркетингу як способу мислення. Оскільки такий підхід дозволяє формувати єдине бачення міжнародного маркетингу, що охоплює не тільки сфери розподілу і збуту, а й постачання та виробництва. Тобто, закупівлі сировини та виготовленню продукції має передувати чітке розуміння потреб кінцевого споживача. Сприйняття міжнародного маркетингу як способу мислення можливе лише за умови комбінованого застосування різних управлінських підходів (функціонального, процесного, ситуаційного, структурного) та науково обґрунтованого формування концептуальних засад маркетингу (рис. 1).

Заслуговує уваги підхід до розуміння міжнародного маркетингу як засобу формування економічної безпеки, запропонований в праці О. Ільєнко [5]. Його засади доцільно враховувати при обґрунтуванні концептуальних засад міжнародного маркетингу (рис. 1), а саме при розробці системи експрес-моніторингу безпеки міжнародної маркетингової діяльності та протидії загрозам.

Наведений на рис. 1 науково-методичний підхід щодо формування концептуальних засад міжнародного маркетингу поєднує різні підходи до управління й поетапно прописує процедуру формування концептуальних засад. Даний підхід має універсальну сферу застосування.

Висновки і пропозиції. Науковою новизною даного дослідження є:

1) уточнення науково-теоретичного підходу щодо вибору концепції міжнародного маркетингу, що ґрунтується, на відміну від існуючих, на врахуванні форми організації міжнародної діяльності, типу маркетингового комплексу та виду організаційної структури системи міжнародного маркетингу;

2) удосконалення науково-методичного підходу щодо формування концептуальних засад міжнародного маркетингу за рахунок поєднання системного підходу (на основі якого формується теоретичний базис концепції), структурного підходу (що є основою для створення організаційного забезпечення міжнародного маркетингу), функціонального підходу (на основі якого визначаються засади маркетингових досліджень, основи проектування функціональної структури міжнародного маркетингу та оцінки його ефективності), ситуаційного підходу (який лежить в основі розробки системи експрес-моніторингу безпеки міжнародної маркетингової діяльності) та процесного підходу (згідно якого виділено етапи формування концептуальних засад міжнародного маркетингу).

Перспективою подальших наукових досліджень у даному напрямі є обґрунтування вибору маркетингового інструментарію для реалізації концепцій міжнародного маркетингу різного спрямування.

Таблиця 2

Підхід щодо вибору концепції міжнародного маркетингу

Умови застосування, що визначають вибір концепції	Концепція розширення внутрішнього ринку	Концепція мультиміжнародного ринку	Концепція глобального ринку	Концепція єдиного стратегічного спрямування мультиміжнародного маркетингу
Форма організації міжнародної діяльності	експорт продукту	експорт продукту	спільне підприємство	експорт продукту; спільне підприємство; багатонаціональний маркетинг
Види структурної побудови системи міжнародного маркетингу	мікропірамідальна	зонтична	мікропірамідальна	зонтична; інгломерат
Тип маркетингового комплексу	стандартизований	індивідуалізований	стандартизований	комбінований

Джерело: розроблено авторами

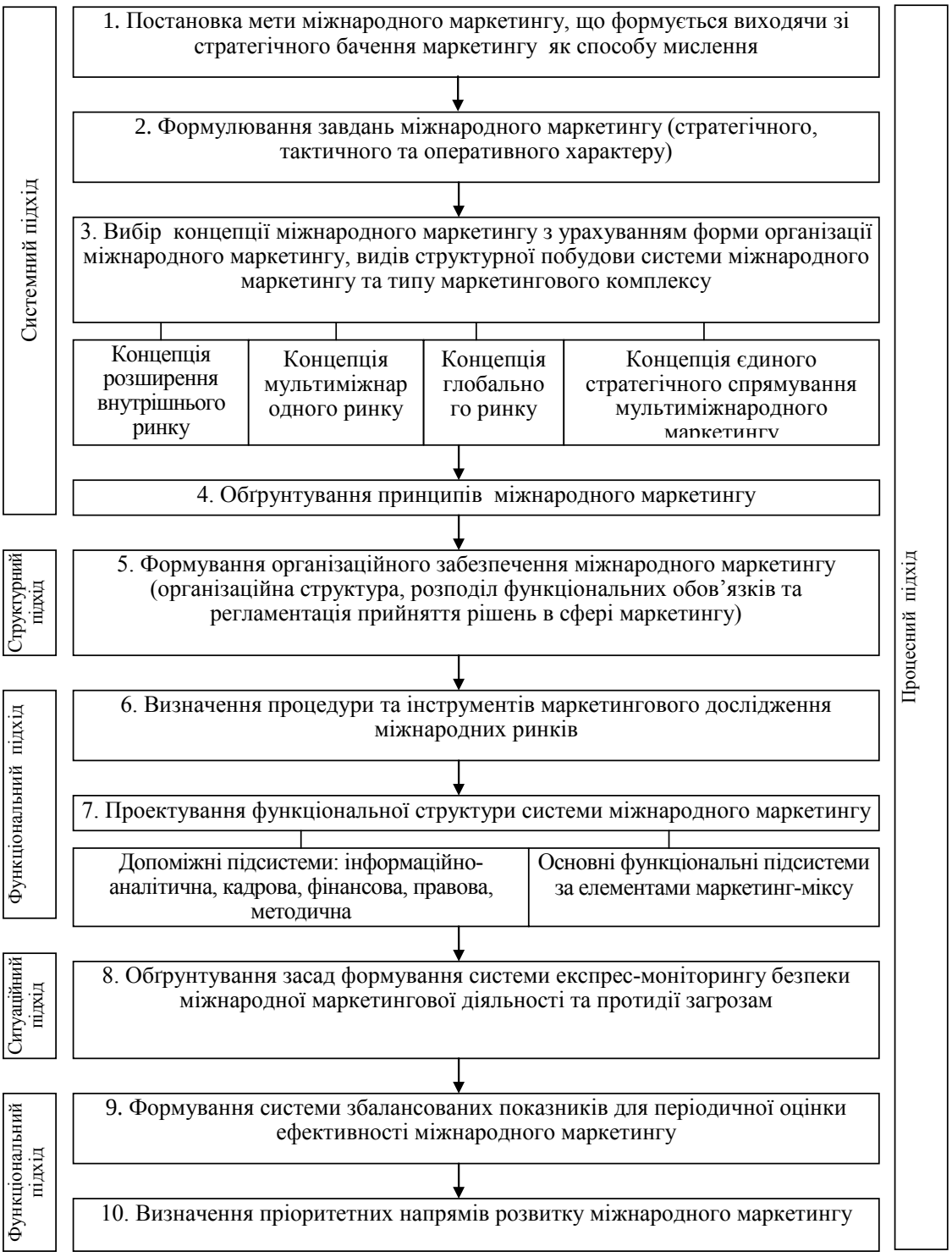

Рис. 1. Науково-методичний підхід щодо формування концептуальних засад міжнародного маркетингу

Джерело: розроблено авторами

Список літератури:

1. Аністратенко Н. В. Міжнародний менеджмент маркетингової діяльності в умовах євро інтеграції України / Н. В. Аністратенко // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю та аналізу: між нар. збірник наукових праць. – 2015. – Вип. 2(32). – С. 13–23.
2. Башнянин Г. І. Політична економія / Г. І. Башнянин, П. Ю. Лазур, В. С. Медведєв. – К.: Ніка – Центр, Ельга, 2000. – 528 с.
3. Гаркавенко С. С. Маркетинг / С. С. Гаркавенко. – К.: Лібра, 1998. – 378 с.
4. Дихтль Е. Практический маркетинг: учеб. пособ.: пер. с нем. под ред. И. С. Минко / Е. Дихтль, Х. Хершген. – М.: Высшая школа, 1995. – 256 с.

5. Ільєнко О. В. Роль міжнародного маркетингу в глобалізованій економіці при формуванні економічної безпеки / О. В. Ільєнко // Економічний аналіз: зб. наук. пр. – Тернопіль: Вид. полігр. центр Терн. нац. ек. ун-ту «Економічна думка», 2013. – Том 14. – № 1. – С. 80–86.
6. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер. – [пер. с англ. В. Б. Боброва]. – М.: Издательство «Прогресс», 1992. – 736 с.

Мишин А.Ю., Мишина С.В.
Харьковский национальный экономический университет
имени Семена Кузнеца

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ МЕЖДУНАРОДНОГО МАРКЕТИНГА

Аннотация
Проанализированы существующие подходы к формированию концептуальных основ маркетинга. Дана характеристика разновидностей организационной структуры системы маркетинга. Предложен научно-методический подход к формированию концептуальных основ международного маркетинга, который представляет собой совокупность теоретических основ и процедур по их практической реализации. Предложена и обоснована целесообразность применения на отечественных предприятиях концепции единой стратегической направленности мультимеждународного маркетинга. Разработан научно-теоретический подход к выбору концепции международного маркетинга, основанный на учете форм организации международной маркетинговой деятельности, типов маркетингового комплекса и видов организационных структур системы маркетинга.
Ключевые слова: маркетинг, международный маркетинг, концепция, концепция маркетинга.

Mishyn O.Y., Mishyna S.V.
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR INTERNATIONAL MARKETING

Summary
Existing approaches to forming of the conceptual fundamentals of marketing are analyzed. Characteristic of the kinds of organizational structure of the marketing system is presented. A scientific and methodical approach to forming of the conceptual fundamentals of marketing, which is concerned as a set of theoretical principles and their practical implementation procedures, is proposed. Feasibility of implementation of the concept of a unified strategic direction of multi international marketing is proposed and proven. A scientific-theoretical approach to the choice of international marketing concept, based on the account of forms of organization of the international marketing activities, types of marketing mix and types of organizational structures of the marketing system, is developed.
Keywords: marketing, international marketing concept, marketing concept.

UDC 65.012.32

BESONDERHEITEN DER STRATEGISCHEN FÜHRUNG IN DEN VERSCHIEDENEN TYPEN DER MEHR-ARBEITGEBER-BETRIEBE

Niekrasova L.A., Davydenko M.V.
Nationale Polytechnische Universität Odessa

In dem vorliegenden Artikel wird das Konzept der Mehr-Arbeitgeber-Betriebe und der Vergleich von unterschiedlichen Typen der Mehr-Arbeitgeber-Betriebe nach verschiedenen Dimensionen präsentiert. Gemäß Marchington gibt es verschiedene Formen der Mehr-Arbeitgeber-Betriebe in der Dienstleistungsindustrie. In der Arbeit wurde eine kritische Analyse der Fachliteratur im Bereich der Dienstleistungsindustrie und der darin beinhalteten Problemstellungen vorgenommen, sowie die Beschäftigungserfahrungen der Arbeitnehmer von mehr als einem Arbeitgeber berücksichtigt. Die Analyse wird am Beispiel von drei verschiedenen Typen der Mehr-Arbeitgeber-Betriebe: Flughafenorganisation, Krankenhaus und Shopping-Center durchgeführt. Und wird mit Hilfe der drei Dimensionen «Koordination», «Kompetenzen und Hierarchie», «Kundenintensität» analysiert und verglichen werden.

Die Stichwörter: Mehr-Arbeitgeber-Betriebe, Flughafenorganisation, Krankenhaus, Shopping-Center, Koordination, Kompetenzen und Hierarchie, Kundenintensität.

Problemstellung. Für erfolgreiche Zusammenarbeit der unterschiedlichen Betriebe müssen auch verschiedene Mechanismen und Instrumente entdeckt und verwendet werden. Für bessere Zusammenarbeit im Rahmen der Mehr-Arbeitgeber-Betriebe werden die theoretischen Grundlagen vom Konzept «Mehr-Arbeitgeber-Betriebe» im Kontext der gemeinsamen Güterproduktion oder Dienstleistungsbereitstellung gezeigt. Dazu wird organisatorische Struktur der Mehr-Arbeitgeber-Betriebe dargestellt. Als mögliche Dimensionen in der Dienstleistung sind Koordination, Kompetenzen und Hierarchie und Kundenintensität gewählt. Danach muss jede einzelne Dimension erklärt und charakterisiert.

Die Analyse der Forschungen und Publikationen. Das Konzept «Mehr-Arbeitgeber-Betriebe» ist nicht neu, aber es gibt noch begrenzte Zahl der wissenschaftlichen Arbeiten in diesem Bereich. Rubery et al. 2003, Grimslaw et al. 2010, Wirth 1999 und Marchington et al. 2011 haben versucht diese Lücken zu minimieren und haben den Begriff von Mehr-Arbeitgeber-Betriebe dargestellt und analysiert.

Ungeklärte Aspekte des Problems. Die Schwierigkeiten und Besonderheiten bei der Zusammenarbeit der unterschiedlichen Mehr-Arbeitgeber-Betriebe zeigen, dass es in diesem Bereich noch viele Lücken und ungeklärte Probleme gibt. Darum versuchen wir einige Ungeklärte Aspekte des Problems durch Dimensionen «Koordination», «Kompetenzen und Hierarchie», «Kundenintensität» zu zeigen.

Unter Koordination versteht man die Bedeutung der spezifischen Organisationsgestaltung der unterschiedlichen Mehr-Arbeitgeber-Betriebe für die Effizienz und bessere Zusammenarbeit innerhalb der Organisation. Kompetenzen und Hierarchie als eine der wichtigsten Aspekte der Funktionieren des Unternehmens. Die Rolle der fachlichen Kompetenzen ist ein viel diskutiertes Thema und deren Bedeutung ist für verschiedene Mehr-Arbeitgeber-Betriebe unterschiedlich. Dazu gehört auch der Punkt mit dem Anreizsystem. Außerdem ist die hierarchische Strukturierung sehr spezifisch und hat viele Besonderheiten. Und unter dem Punkt «Kundenintensität» wird die geänderte Rolle der Kunden in der Dienstleistung dargestellt, die Differenzierungen der Kundenarten und deren Folgen für verschiedene Typen der Mehr-Arbeitgeber-Betriebe wegen dieser Triangulation gezeigt.

Das Ziel des Artikels. Das Hauptziel dieser Arbeit ist verschiedene Typen von Mehr-Arbeitgeber-Betrieben analysieren und vergleichen. Zuerst wird jedes Beispiel allein durch diese Dimensionen bearbeitet. Als Basis wurden die Artikel von Rubery et al. 2003, Grimslaw et al. 2010, Wirth 1999 genommen. Danach werden Gemeinsamkeiten und Unterschiede der unterschiedlichen Mehr-Arbeitgeber-Betriebe nach den Dimensionen festgestellt. Und letzter Teil beschäftigt sich mit dem Forschungsausblick und der Kritik. Scheußlich werden die wichtigsten Ergebnisse der Arbeit zusammengefasst. Und am Ende kommt noch das Literaturverzeichnis.

Hauptteil. In den letzten Jahren ist die Zahl der interorganisationalen Netzwerke gestiegen. Mehr-Arbeitgeber-Betriebe sind nur ein kleiner Teil der interorganisationalen Beziehungen. Solche Organisationen haben eine Reihe der Besonderheiten. Gemäß Marchington definiert sich der Begriff «Mehr-Arbeitgeber-Betriebe» als «a situation where the employment experiences of workers are shaped – to a greater or lesser extent – by more than one employer in contexts where organizations collaborate across boundaries to jontly produce goods or provide services» [15, s. 315]. Mit anderen Worten ist es eine Situation, in der die Beschäftigungserfahrungen der Arbeitnehmer von mehr als einem Arbeitgeber geformt werden und in Kontexten, in denen Organisationen zwecks gemeinsamer Güterproduktion oder Dienstleistungsbereitstellung über Organisationsgrenzen zusammenarbeiten.

Nach Rubery et al. ist die Mehr-Arbeitger-Betriebe zu beschreiben: «We all work for different company, but the end goal is the same». Das Funktionieren der Mehr-Arbeitgeber-Betriebe involviert eine große Zahl der Aktivitäten und die enge Kollaboration zwischen Arbeitgeber und Arbeitnehmer. Co-Produktion und integrierte Operationen sind durch verschiedene Gruppen und Tätigkeiten alltäglich geworden. Hinzu kommt auch, dass diese Zusammenarbeit vertragschließend ist.

© Niekrasova L.A., Davydenko M.V., 2016

Als Folge dieser Zusammenarbeit entstehen ebenfalls auch Wettbewerb und Konflikte [18, s. 266]. Aber im Zuge der Interaktion in den Netzwerken können sich die Akteure aufeinander einstellen, aneinander anpassen und wechselseitig Veränderungen in Angriff nehmen [27, s. 28].

Mehr-Arbeitgeber-Betriebe arbeiten zusammen und alle Betriebe beeinflussen sich darum gegenseitig. Deswegen entstehen verschiedene Probleme und massive Komplikationen, wie sie sich eigentlich zueinander verhalten müssen. Manchmal führt es zur paradoxen Situationen und zu erhöhten Kosten. Außerdem wenn die Unternehmen verschiedene Ziele verfolgen, ist die Zusammenarbeit schwierig durchzuführen. Besonders in staatlichen und privaten Organisationen sieht man stärkste Zielunterschiede. Die interorganisationalen Beziehungen gründen sich trotz der entstehenden Komplikationen darauf, ein höheres Niveau der Qualität des Produktes oder der Dienstleistung zusammen zu erreichen, Kosten zu reduzieren, besser die Erwartungen der Kunden zu erfüllen, Fachwissen zu gewinnen, das innerhalb der Organisation nicht verfügbar ist, wegen der Regierungspolitik und anderen [15, s. 338].

Unter Mehr-Arbeitgeber-Betrieben versteht man ein Netzwerk, das auch eine organisatorische Strukturgestaltung hat. Organisatorische Strukturen sind dabei ein Mittel, die Komplexität auf ein bearbeitbares Maß zu minimieren. Bei Mehr-Arbeitgeber-Betrieben werden auch im Rahmen der organisatorischen Strukturierung spezialisierte Teileinheiten wie Stellen, Abteilungen und Sparten geschaffen. Darum geht es einerseits um Arbeitsteilung bzw. Auffächerung des Arbeitsprozesses und Bildung von leistungsfähigen Aktionseinheiten und Arbeitsvereinigung anderseits, d.h. die gezielte Zusammenführung der einzelnen Elemente, die zentralen Gesichtspunkte des Instruments «Organisation» bilden [20, s. 382]. Die Organisationsliteratur bringt dazu dementsprechend «Differenzierung» und «Integration» als Basisaufgaben der organisatorischen Gestaltung. Diese zwei Aufgaben sind konsekutiv und latent widersprüchlich. Der Kernaufgabengebiet der Organisationsgestaltung war nämlich das Problem der Arbeitsteilung (Differenzierung) einerseits und das Problem der Arbeitsvereinigung (Integration) anderseits [20, s. 386]. Sonst haben in realen Netzwerken plurale Organisationen marktliche, hierarchische und netzwerkförmige Beziehungen. Und die Zahl und Art der beteiligten Unternehmen beeinflusst die Steuerung.

Gemäß Wirth werden sowohl in Unternehmensnetzwerken allgemein, als auch in den strategischen Netzwerken die ökonomischen Aktivitäten rechtlich selbständiger, wirtschaftlich zumeist abhängiger Unternehmungen differenziert und integriert, um die optimale Verteilung der Wertschöpfungsaktivitäten zu erreichen. Diese Interorganisationsbeziehungen sind langfristig, mehr kooperativ als wettbewerblich, an der Reziprozitätsnorm orientiert und auf einem Mindestniveau sozial organisiert. Durch Vernetzung können die Unternehmungen sowohl Veränderungen und Störungen des Betriebsablaufs umgehen, als auch ihre Produktion an qualitative und quantitative Nachfrageschwankungen anpassen und eine relative Beschäftigungssicherheit gewähren [27, s. 197]. Eine der Garantien einer erfolgreichen Arbeitsvermittlung setzt auch Netzwerkbeziehungen zwischen weiteren Akteuren voraus, was die Anschlussfähigkeit der Praktiken, Informationsaustausch und Lernen ermöglicht [26, s. 30].

Es gibt zahlreiche mögliche Dimensionen in der Dienstleistung wie Koordination, Funktionieren des Personalmanagements, Beziehungsintensität mit den Kunden, Dienstleistungsart, Größe, Kontakthäufigkeit und Dauer (Laufzeiten, Wiederholung, Abwicklung), die Rolle des Vertrauens, Kundensegmentierung, Managementkontrolle (Beschäftigtenautonomie und Abhängigkeit), Geschäftsbeziehungen, Qualität und andere, mit deren Hilfe man verschiedene Mehr-Arbeitgeber-Betriebe analysieren kann.

Aber im Rahmen der Seminararbeit ist es nicht möglich. vollständig alle existierenden Dimensionen zu betrachten und zu vergleichen. Aus diesem Grund wurden die drei wichtigsten Dimensionen gewählt, mit deren Hilfe wird darunter die Vergleichsanalyse am Beispiel von drei unterschiedlichen Dienstleistungsunternehmen durchgeführt. Aus der Literatursynthese wurde herausgefunden, dass Koordination, Kompetenzen und Hierarchie, Kundenintensität optimal zu dieser Aufgabe passen. Zum besseren Verständnis muss jede einzelne Dimension kurz charakterisiert und dargestellt werden.

Die erste Dimension beschreibt die Fähigkeit, diese Mehr-Arbeitgeber-Betriebe innerhalb der Gesamtorganisation zu koordinieren. Der Paradigmenwechsel von einer produktorientierten zu einer serviceorientierten Wirtschaft hat den Wandel von vertikaler Integration zu horizontaler Spezialisierung gefördert [1, s. 398]. Die Bedeutung der Organisationsgestaltung und optimale Koordination für die Effizienz einer Organisation darf nicht unterschätzt werden. Die Koordination zeigt, welche Aufgaben und Zuständigkeiten zwischen den Kooperationseinheiten gemeinsam gemacht werden können. Die Struktur stellt die Faktoren dar, die die Zusammenarbeit zwischen den Einheiten und Voraussetzungen des gemeinsamen Service-Prozesses unterstützen [11, s. 135].

Zu den Aufgaben der Koordination gehören solche Punkte wie: die Lösung von Verteilungskonflikten, die Arbeitsabläufe so gestalten zu können, um Doppelarbeit zu vermeiden und eine optimale Reihenfolge zu realisieren. Dazu gehört auch die Kontrolle über den Arbeitsprozess. Die Koordination gleicht Wissens- und Wahrnehmungsunterschiede unter den Organisationsmitgliedern aus. Hinzu kommt auch, dass die Grenzen einer Organisation durch die kleinste untergeordnete Organisation, die weitgehend autonom über Strategie und Architektur der Organisation entscheiden kann, bestimmt wird. Unter autonomem System ist die Gestaltung der Organisation in der Hand derjenigen Organisationsteilnehmer zu verstehen, die unmittelbaren Einfluss darauf ausüben können.

Die Koordination interorganisatorischer Beziehungen hat einige Spezifikationen. Es geht um Ressourcenabhängigkeit einer Organisation, die reaktiv von ihrer Umwelt abhängt. Die Organisationen versuchen während dieser Beziehungen aktiv Kontrolle über diese Ressourcen zu halten, um ihre Abhängigkeit zu minimieren. Um die Ressourcen-

abhängigkeit und damit verbundene Unsicherheit für die eigene Wertschöpfung zu reduzieren, ist die Kooperation mit anderen Organisationen notwendig. Das Hauptziel jeder interorganisationalen Beziehung besteht darin, die Werte zu schaffen, die für die beteiligten Organisationen ohne diese Koproduktion nicht realisierbar wäre. Die Koordination der ökonomischen Aktivitäten hängt davon ab, welche strategischen Interaktionen zwischen den Akteuren möglich sind. Und das Verhalten des einzelnen Teilnehmers und das Anreizsystem muss geeignet gewählt sein [9, s. 49]. Gleichfalls sind die Aktivitäten der unterschiedlichen Arbeitnehmer noch recht unkoordiniert und verfolgen noch konfligierende Interessen [26, s. 31].

Als zweite wichtige Dimension wurden «Kompetenzen und Hierarchie» gewählt. In der Personalpolitik gibt es zahlreiche Dimensionen, die man erfolgreich vergleichen kann. Aber nach der Transformation von Subordination in den Arbeitsbeziehungen und Triangulation statt traditioneller bilateraler Beschaffung in den Beziehungen zwischen Arbeitgeber und Arbeitnehmer in der Arbeitseinbindung ist die Frage der Kompetenzen und Hierarchie von großer Bedeutung.

Lepak und Shell haben in ihren Artikel «The human resource architecture»(Abb.1) den Mitarbeiter nach ihren Kenntnissen und Fähigkeiten und deren Bedeutung für das Unternehmen klassifiziert. Die Logik der Architektur besteht darin, dass nicht alle Arbeitnehmer wertvoll oder einzigartig sein müssen. Es hängt davon ab, in welchen Arbeitsbeziehungen oder Beschäftigungsmodus sie sich befinden. Sonst unterscheiden sich die Arbeitnehmer nach der Dauer, ob sie langfristig oder nur kurzfristig in den Arbeitsprozess einbezogen sind [12, s. 35].

In diesem Artikel konzentriere ich mich auf diese zwei Dimensionen: auf den Wert (The Value of Human Capital) und die Einzigkeit (The Uniqueness of Human Capital) in den verschiedenen Typen der Mehr-Arbeitgeber-Betriebe. Damit soll die Rolle und die Wichtigkeit der Kompetenzen und Hierarchie gezeigt werden.

Für die netzwerkförmige Koordination müssen ebenfalls zahlreiche Voraussetzungen erfüllt sein. Dazu ist auch zu sagen, dass das Anreizsystem in den Mehr-Arbeitnehmer-Beziehungen den Erwartungen der Arbeitnehmer (expactation of employees) entsprechen soll. Denn deutliche Unterschiede im Gehalt oder anderen Bedingungen schadet der Partnerschaft in den Netzwerken. Diese Frage ist relevant für erfolgreiche Koordination in der Arbeitsvermittlung und muss durch Anreize, Voraussetzungen und Chancen gelöst werden [27, s. 28].

Und noch ein Aspekt, der für unser Thema relevant ist, ist die Frage der Kundenintensität. Das Bild der Organisation änderte sich in den letzten 20 Jahren. Der Fokus der Organisationsforschung lag früher auf den Beziehungen zweier Akteure – Manager und Arbeitnehmer, heute wird nicht mehr von Dyade, sondern Triade gesprochen. Der dritte wichtige Akteur ist der Konsument. Er ist nicht mehr ein passiver Käufer, sondern nimmt heutzutage aktiv am Koproduktionsprozess teil und die Werte werden mit ihm zusammen generiert [4, s. 631].

Das Kundenunternehmen ist die «dritte Partei» in der Arbeitsbeziehung geworden. Was aber das Arbeitsverhältnis weniger formal – juristisch verändert. Mit anderen Worten ist zu sagen, dass der Arbeitsvertrag weiterhin bilateral zwischen Unternehmen und einem Arbeitnehmer geschlossen werden kann. Aber de facto wird die soziale und ökonomische Beschäftigungsbeziehung geändert [7, s. 181].

Nach Marchington gibt es verschiedene Formen der Mehr-Arbeitgeber-Betriebe [15, s. 461]. Der erstee Typ ist der mehr unabhängige Arbeitgeber im selben Arbeitsprozess/Arbeitsort («multiemployer sites»). Unter dem zweiten Punkt ist Partnerschaft zwischen zwei oder mehr Unternehmen zu nennen (Projekte, Joint Ventures). Außerdem ist nicht zu vergessen der Arbeitnehmer, der an mehreren, wechselnden Arbeitsorten tätig ist (Leiharbeit). Und als letztes ist die Arbeit auf vor- und nachgelagerten Stufen der Wertkette (getrennte Arbeitsorte) zu unterscheiden.

Das Geschäftsmodell vom Flughafen ist heute ein klares Beispiel der Mehr-Arbeitgeber-Betriebe, auf dem man deutlich die Wichtigkeit der Zusammenarbeit merken kann. Rubery et al. haben eine Studie am Beispiel von regionalen Flughafen durchgeführt, um Spannungen und Widersprüche in interorganisationalen Beziehungen zu illustrieren [18, s. 265].

Grimslaw et al. haben in einer Studie am Beispiel vom Krankenhaus im Vereinigten Königreich angeführt, um die Besonderheiten des Managements von Unternehmensnetzwerken zu entdecken. In den letzten Jahren ist das britische Gesundheitssystem unter dem konstanten und

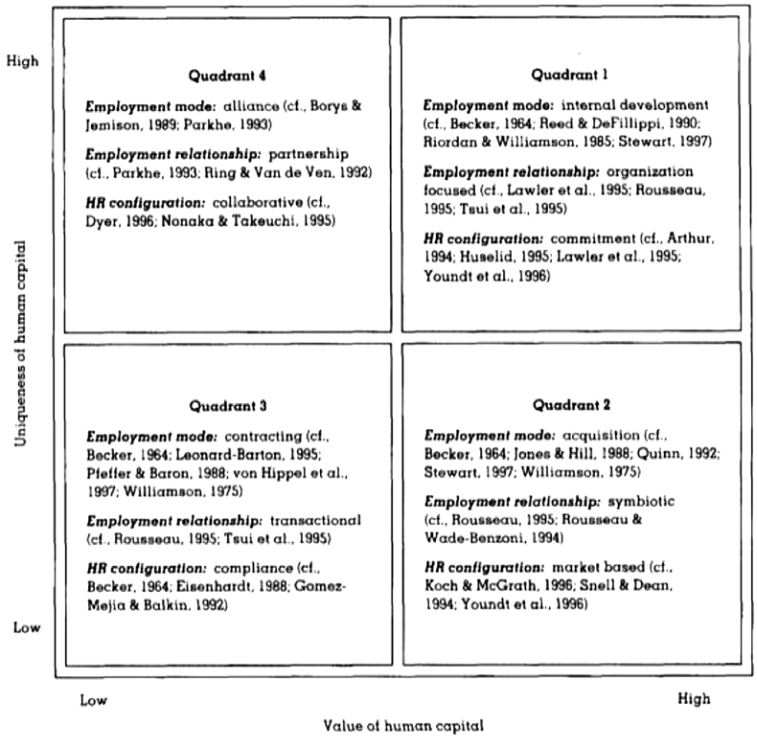

Abbildung 1. Summary of the HR Architecture

Quelle: [12, s. 37]

ständigen Druck und hat eine Reihe der Veränderungen überlebt. Die neuen Regeln setzen viel engere Kollaboration zwischen den Organisationen voraus, die zur Gesundheitsbranche gehören. Das Ziel besteht in den Qualitätsverbesserungen, besserer Kontrolle, der Verbraucherwahl und der Kostenreduktion. Die Autoren beschreiben diese Partnerschaft als «two or more organisations work together to provide new services to their mutual clients» [4, s. 410].

Ein drittes Beispiel basiert auf einer vorliegende qualitativen Längsschnittstudie von Wirth im Bereich des Einzelhandels. Einzelhandel ist als eine Dienstleistungsbranche zu beschreiben, die hohe Wettbewerbsintensität, ausgeprägte Strategien der Kontenführerschaft und deutliche Machtsymmetrien zwischen den großen Einzelhandelsunternehmungen und den kleineren Kooperationspartnern hat [27, s. 195].

Jetzt kommt die Vergleichsanalyse der unterschiedlichen Mehr-Arbeitgeber-Betriebe nach den Dimensionen. Erste Dimension «Koordination» charakterisiert sich in den Mehr-Arbeitgeber-Betrieben als eine schwierige Aufgabe. In manchen Fällen koordiniert man die Mehr-Arbeitgeber-Betriebe in der gleichen Weise wie eine einzelne gewöhnliche Organisation. Dieser Fehler führt zu häufig entstehenden Konflikten und Problemen.

Jedoch sind die Qualität und die Effizienz für alle Mehr-Arbeitgeber-Betriebe wichtig und als erste Priorität zu nennen. An zweiter Stelle steht die Geschwindigkeit der Koordination. Aber bei der Flughafenorganisation hat nicht richtige Koordination die stärksten Folgen, weil die Kooperation am Flughafen am stärksten ist. Alle Stufen des Prozesses hängen voneinander ab. «Timely deparature» müssen möglichst wie geplant sein, weil sonst im Fall von Flughafenorganisation die Verzögerungen zur erhöhten finanziellen Verlusten führen.

Auch bei Krankenhäusern ist die richtige Koordination besonders relevant. Hier geht es nicht nur um die finanziellen Folgen, sondern um Lebensgefahr für die Menschen. Falsch strukturierte Koordination und Mangel an Konsistenz soll in den

Krankenhäusern möglichst vermieden werden. Die Kontrolle ist deutlich anhand der politischen Regelungen durchzuführen. Darum spielen politische Institutionen die größte Rolle und haben direkten Einfluss auf die Organisation und das Funktionieren der Krankenhäuser. Shopping-Center werden als der Mehr-Arbeitgeber-Betrieb mit der niedrigsten Koordinationsintensität beschrieben. Das bedeutet auch die Verringerung der Bindung des Arbeitgebers an die Beschäftigten. Die unabhängigen Unternehmen kooperieren miteinander für Kostenreduktion, die aber gleichzeitig stärkste Wettbewerbsfähigkeit haben.

Noch ein wichtiger Punkt ist hier, dass private und staatliche Organisationen verschiedene Koordinationssysteme und Ziele verfolgen, was das Funktionieren der Mehr-Arbeitgeber-Beziehungen in der langfristigen und nachhaltigen Perspektive nicht möglich macht. Sogar in besten Anfangssituationen und profitablen Partnerschaften führen die Unterschiede in den Zielen zum Misserfolg.

Jetzt kommt zweite Dimension «Kompetenzen und Hierarchie». Unter diesem Punkt «Kompetenzen und Hierarchie» haben diese drei Mehr-Arbeitgeber-Betriebe viele Unterschiede. Sie brauchen alle verschiedenen Stufen der Kompetenzen und Fähigkeiten von ihren Arbeitnehmern. Außerdem haben sie ganz unterschiedliche Sichten auf HR. Aber in Anlehnung an Lepak und Shell ist zu sagen, dass verschiedene Mehr-Arbeitgeber-Betriebe auch die Rolle des Wertes (The Value of Human Capital) und der Einzigkeit unterschiedlich bewerten [12, s. 38]. Der Grund dazu besteht in der Vielfalt und Komplexität der Mehr-Arbeitgeber-Beziehungen. Die Flughafenorganisation zeigt das erhöhte Interesse und die Bereitschaft in Kompetenzen und Weiterentwicklung innerhalb der Organisation zu investieren.

Das Anreizsystem ist für alle Mehr-Arbeitgeber-Betriebe von großer Bedeutung. Riesige Unterschiede in den Arbeitsbedingungen, Arbeitsintensität und Belohnungssystem können sehr negativ auf die Zufriedenheit und folglich auf die Effizienz der Zusammenarbeit wirken. Deswegen müssen diese Differenzierungen möglichst minimiert werden. Commitment und Loyalität zu den eigenen Ziele können ebenfalls problematisch für alle Mehr-Arbeitgeber-Beziehungen sein.

Im Krankenhaus basiert die Koordination auf einer starren Hierarchie, die durch fachliche Kompetenzen und ethische Fähigkeiten entsteht. Und folglich entsteht die Autorität. In den Shoppings-Centern existieren aber noch marktliche und hierarchische Kontrolle. Beim Flughafen sind die Zeitarbeitnehmer zu einer optimalen und schon gewöhnlichen Quelle der Arbeitskraft geworden. Im Vergleich zum Krankenhaus, wo auch das nichtärztliche Personal bestimmte Kompetenzen und Fähigkeiten haben muss, weil sie eine deutliche Rolle im Prozess spielen und viel mehr schaden können. Sie haben in den letzten Jahren eine Reihe von Aufgaben der Дrzte übernommen, deswegen sind ihre Kompetenzen und Erfahrung von größerer Bedeutung.

Und unter dritten Dimension habe ich «Kundenintensität» gewählt. Aus den oberen Punkten ist schon verständlich geworden, dass diese drei Typen der Mehr-Arbeitgeber-Betriebe zu ganz verschiedenen Dienstleistungsindustrien gehören. Aber nicht nur Dienstleistungsarten, sondern auch Kundenarten spielen eine wichtige Rolle. Wegen der aktiven Teilnahme der Kunden am Koproduktionsprozess und deren Einfluss auf die Organisation müssen die Unterschiede bei den Kunden auch charakterisiert werden.

Die Kundenart unterscheidet sich bei Flughafenorganisation, Shopping-Center und Krankenhaus. Den Grund dazu liegt in den verschiedenen Motiven der Kunden für die Dienstleistung. Es gibt sonst klare Unterschiede in der Kundenintegration zwischen Krankenhaus und Shopping-Center. Beim Shopping-Center ist der Einfluss der Kunden am höchsten. Die Kundenintegration beim Kooproduktionsprozess wirkt stark auf das Kundenverhalten. Und es kann sowohl positive, als auch negative Auswirkungen auf die Reputation und das Image der Dienstleistung, zum Beispiel durch die Mundpropaganda bringen. Nach der Teilnahme entsteht im besten Fall das Engagement, die Zufriedenheit und die Wiederholungsbereitschaft.

Trotz der deutlichen Unterschiede gibt es auch

einige gemeinsame Dinge, die gleich stark wichtig bei allen Mehr-Arbeitgeber-Betrieben sind. Erstens ist zu sagen, dass die Bequemlichkeit für alle Kundenarten von großer Bedeutung ist. Im Krankenhaus, Flughafen oder Shopping-Center bevorzugen die Kunden saubere Räume, freundliche Atmosphäre, das Fehlen von Lärm. Die Rolle der Qualität von Dienstleistungen ist bei allen drei Mehr-Arbeitgeber-Betrieben sehr hoch. Die Reputation ist deswegen wichtig für alle Mehr-Arbeitgeber-Betriebe und spricht über die Zufriedenheit nicht nur der Kunden, sondern auch der Mitarbeiter der Organisation.

Zusammenfassend aus den drei Typen von Mehr-Arbeitgeber-Betrieben ist zu behaupten, dass es klare Interaktionen und gleichzeitig einige ziemlich starke Unterschiede im Vergleich der drei Mehr-Arbeitgeber-Betriebe gibt. Das Verständnis dieser Differenzierung ermöglicht bessere Partnerschaft und Zusammenarbeit. Es kann für eine leichtere Lösung der Konflikte benutzt werden.

Als Implikationen für weitere Forschung ist zu behaupten, dass weitere Untersuchung des Konzeptes «Mehr-Arbeitgeber-Betriebe» erforderlich ist. Hinzu kommt auch, dass viele andere Dienstleistungsbranchen und darum auch andere Typen der Mehr-Arbeitgeber-Betriebe für besseres Verständnis der Gemeinsamkeiten und Unterschiede hinzugefügt werden müssen. Außerdem müssen zukünftige Forschungen andere Dimensionen wie zum Beispiel Dienstleistungsart, Größe, Kontakthäufigkeit und Dauer, die Rolle des Vertrauens, Kundensegmentierung, Managementkontrolle, Geschäftsbeziehungen, Qualität und andere berücksichtigen und die Analyse erweitern. Derzeit besteht keine umfassende Theorie interorganisationaler Personalpolitik. Interorganisationale Personalpolitik ist deswegen erst noch theoretisch zu konzeptualisieren. Und die Bedeutung von Mehr-Arbeitgeber-Betriebe für die Personalpolitik bleibt unterschätzt. Personalpolitik muss die Lücken in interorganisationalen Beziehungen minimieren.

Zu Implikationen für das Management gehören ein paar Anmerkungen. Das gewonnene Wissen über Gemeinsamkeiten und Unterschiede kann für bessere Zusammenarbeit innerhalb den Mehr-Arbeitgeber-Betriebe benutzt werden. Es kann zur besseren Qualität der Dienstleistung und steigender Zufriedenheit der Kunden und der Arbeitnehmer führen. Außerdem bringt es desweiteren die Möglichkeit, den Arbeitsprozess besser zu kontrollieren. Hinzu kommt auch, dass sich die Kundenrolle in den interorganisationalen Beziehungen in den letzten Jahren stark geändert hat, was die interorganisationalen Beziehungen stark beeinflussen kann und das Management muss diesen Aspekt berücksichtigen.

Unter Limitationen kann man eine Reihe von Punkten nennen. Es ist zu behaupten, dass es heutzutage erst eine begrenzte Zahl von wissenschaftlichen Arbeiten, Fallstudien und empirischen Forschungen gibt. Deswegen wurde eine Studie am Beispiel von Krankenhäuser im Vereinigten Königsreich für die Analyse genommen. Die qualitative Längsschnittstudien des Einzelhandels ist vom Jahr 1999 und darum braucht diese Frage weitere neue Datensammlungen. Ebenfalls wurde in dieser Seminararbeit ein starker Fokus nur auf drei Dimensionen gelegt. Es gibt auch andere Einflussfaktoren auf unterschiedlichen Mehr-Arbeitgeber-Typen, die deren Funktionieren ändern können.

Schlussfolgerungen und Vorschläge. In der Arbeit wurde eine kritische Analyse der Fachliteratur im Bereich der Dienstleistungsindustrie und der darin beinhalteten Problemstellungen vorgenommen, sowie eine Situation in der die Beschäftigungserfahrungen der Arbeitnehmer von mehr als einem Arbeitgeber enthalten sind, geformt. Um den Begriff «Mehr-Arbeitgeber-Betriebe» vollständig und richtig zu definieren, wurde auch am Anfang die organisatorische Struktur einer Organisation erklärt. Koordination, Kompetenzen und Hierarchie, Kundenintegration wurden als Basis für weitere Vergleichsanalyse festgestellt. Danach wurde eine Typologie der Mehr-Arbeitgeber-Betriebe dargestellt. Die Vergleichsanalyse wurde am Beispiel von Flughafenorganisation, Krankenhaus und Shopping-Center durchgeführt, die zu drei ganz unterschiedlichen Dienstleistungsbetrieben gehören. Aus der Analyse folgte, dass die Mehr-Arbeitgeber-Betriebe sich aus vielen Gründen unterscheiden. Einige von diesen Aspekten wurden am Beispiel von Flughafenorganisation, Krankenhaus und Shopping-Center festgestellt: die Koordinationsstruktur, hierarchischer Hintergrund, fachliche und ethische Kompetenzen und Fähigkeiten, Kundenart und deren Motive an der Dienstleistung teilzunehmen.

Literaturverzeichnis:

1. Blau B., van Dinther C., Conte T., Xu Y., Weinhardt C. (2009), How to Coordinate Value Generation in Service Networks – A Mechanism Design Approach, Business & Information Systems Engineering 1(5), S. 343-360.
2. Bryant James W., Darwin John A. (2004), Exploring inter-organisational relationships in the health service: An immersive drama approach, European Journal of Operational Research 152(3), S. 655-666.
3. Cousins Paul D. (2002), A conceptual model for managing long-term inter-organisational relationships, European Journal of Purchasing & Supply Management 8(2), S. 71-82.
4. Gabriel, Y., Korczynski, M., Rieder, K. (2015), Organizations and their consumers: Bridging work and consumption. Organization 22: S. 629-643.
5. Grimshaw, D; Rubery, J; Marchington, M (2011), Managing people across hospital networks in the UK: multiple employers and the shaping of HRM, Human Resource Management Journal 20(4), S. 407-423.
6. Havard, C., Rorive, B., Sobczak, A. (2009), Client, Employer and Employee: Mapping a Complex Triangulation. European Journal of Industrial Relations, 15, S. 257-276.
7. Helfen M., Nicklich, M. (2016), Ausgewählte Fragen der Managementforschung «Dienstleistungsmanagement», S. 1-17.
8. Helfen, M. (2014), Netzwerkförmige Tertialisierung und triangularisierte Beschäftigung: Braucht es eine interorganisationale Personalpolitik?, Managementforschung 24, S. 171-206.

9. Jost, Peter-J.: Organisation und Koordination (2012), Eine ökonomische Einführung, Zeitschrift für Betriebswirtschaft 82(12), S. 20-300.
10. Kirschner, M.H.; Nebendahl, M.; Russo, S.G.; Tecklenburg, A.; Bauer, M. (2013), Rechtliche Stellung nichtärztlichen Personals im Krankenhaus, Der Kardiologe 7(4), S. 283-292.
11. Lavikka Rita, Smeds Riitta, Jaatinen Miia (2009): Coordinating the service process of two business units towards a joint customer, Production Planning & Control 20(2), S. 135–146.
12. Lepak, D., Snell, S. (1999), The human resource architecture: Toward a theory of human capital allocation and development, Academy of Management Review 24(1), S. 31–48.
13. Longoria A. Richard (2005), Is inter-organizational collaboration always a good think?: Journal of Soziology and Social Welfare 32(3), S. 123-138.
14. Marchington, M; Vincent, S. (2004), Analysing the influence of institutional, organizational and interpersonal forces in shaping inter-organizational relations, Journal of Management Studies 41(6), S. 1029-1056.
15. Marchington, Mick, Rubery, Jill, Grimshaw, Damian (2011), HR science forum Alignment, integration and consistency in HRM across multi-employer networks, Human resource management 50(3), S. 314-339.
16. Nathan, Maria L., Mitroff, Ian I. (1991), The use of negotiated order theory as a tool for the analysis and development of an interorganizational field, Journal of Applied Behavioral Science 27(2), S. 163.
17. Nerdinger Friedemann (2001), Psychologie des persönlichen Verkaufs, München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, S. 1-46.
18. Rubery, J., Cooke, F.L., Earnshaw, J., Marchington, M. (2003), Inter-organizational relations and employment in a multi-employer environment. British Journal of Industrial Relations 41(2), S. 265-289.
19. Salomon, Fred, Ziegler, Andrea (2007), Moral und Abhängigkeit; Ethische Entscheidungskonflikte im hierarchischen System Krankenhaus, Ethik in der Medizin 19(3), S. 174.
20. Steinmann, H., Schreyögg, G., Koch, J. (2013), Management; 7., vollständig überarbeitete Auflage.
21. Sullivan, Helen; Williams, Paul; Marchington, Mick; Knight, Louise (2013), Collaborative futures: discursive realignments in austere times, Public Money & Management 33(2), S. 123-130.
22. Sydow J. (2011), Management interorganisationaler Beziehungen: Vertrauen, Kontrolle und Informationstechnik, Opladen: Westdt. Verlag.
23. Sydow J., Möllering (2015), Produktion in Netzwerken: Make, Buy & Cooperate, Vahlen-Verlag, München.
24. Sydow, J., Fichter, M. Helfen, M., Sayım, K.D., Stevis, D. (2014), Implementation of global framework agreements: towards a multi-organizational practice perspective, Transfer 20(4), S. 489-503.
25. Windeler, A., Wirth, C. (2010), Netzwerke und Arbeit. In: Böhle, F./Voss, G.G./Wachtler, G. (Hrsg.): Handbuch Arbeitssoziologie. Wiesbaden, S. 569-596.
26. Wirth. C. (2007), Projektnetzwerke in der Arbeitsvermittlung: Eine Organisationsform der Zukunft?, Arbeit-Zeitschrift für Arbeitsforchung16(1), S. 23.
27. Wirth, C. (1999b), Modularer Einzelhandel und industrielle Beziehungen – Ergebnisse einer qualitativen Längsschnittuntersuchung (1991-1998). In: Sydow, J./Wirth, C. (Hrsg.): Arbeit, Personal und Mitbestimmung in Unternehmungsnetzwerken. München und Mering, S. 191-232.

Некрасова Л.А., Давиденко М.В.
Одеський національний політехнічний університет

ОСОБЛИВОСТІ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РІЗНИМИ ВИДАМИ ОРГАНІЗАЦІЙ З ДЕКІЛЬКОМА РОБОТОДАВЦЯМИ

Анотація
У даній статті представлена концепція терміну «організація з кількома роботодавцями» і проведена порівняльна характеристика різних видів організацій з декількома роботодавцями. Згідно Марченгтону М. існують різні форми організацій з декількома роботодавцями, які мають свої особливості і характеристики. У статті був проведений критичний аналіз фахової літератури в області сфери послуг в організаціях, де більше одного роботодавця. Аналіз проведено на прикладі трьох різних видів таких організацій: аеропорту, лікарні і торгового центру. За допомогою трьох показників «координація / управління», «компетенція і ієрархія», «інтенсивність впливу клієнтів» були проаналізовані і знайдені подібності та відмінності в цих трьох організаціях з декількома роботодавцями.
Ключові слова: організації з декількома роботодавцями, аеропорт, лікарня, торговий центр, координація/ управління, компетенція і ієрархія, інтенсивність впливу клієнта.

Некрасова Л.А., Давиденко М.В.
Одесский национальный политехнический университет

ОСОБЕННОСТИ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ РАЗНЫМИ ВИДАМИ ОРГАНИЗАЦИЙ С НЕСКОЛЬКИМИ РАБОТОДАТЕЛЯМИ

Аннотация
В данной статье представлена концепция термина «организация с несколькими работодателями» и проведена сравнительная характеристика различных видов организаций с несколькими работодателями. Согласно Марченгтону М., существуют различные формы организаций с несколькими работодателями, которые имеют свои особенности и характеристики. В статье был проведен критический анализ литературы в области сферы услуг в организациях, где больше одного работодателя. Анализ проведен на примере трех различных видов таких организаций: аэропорта, больницы и торгового центра. С помощью трех показателей «координация/управление», «компетенция и иерархия», «интенсивность влияния клиентов» были проанализированы и найдены сходства и различия в этих трех организациях с несколькими работодателями.
Ключевые слова: организации с несколькими работодателями, аэропорт, больница, торговый центр, координация/управление, компетенция и иерархия, интенсивность влияния клиента.

Niekrasova L.A., Davydenko M.V.
Odessa National Polytechnic University

SPECIFICS IN STRATEGIC MANAGEMENT BY DIFFERENT TYPES OF MULTI-EMPLOYER ORGANIZATIONS

Summary
In this article was presented the concept of multi-employer organizations and the comparison of different types of this organizations to different dimensions. According Marchington there are various forms of multi-employer organizations in service industry. In this paper was proposed a critical analysis of the literature in the field of service industry. The analysis was conducted on example of three different types of multi-employer networks: airport organization, hospital and shopping center. And with the aid of three dimensions «coordination», «competencies and hierarchy», «customer intensity» were this tree organiyations analyzed and compared.
Keywords: multi-employer networks, airport organization, hospital, shopping center, coordination, skills and hierarchy, customer intensity.

УДК 005.334:339.17

ПОБУДОВА ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ ПРЕВЕНТИВНОГО АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ ТОРГІВЛІ

Павлюк В.І.
Київський національний торговельно-економічний університет

У статті акцентовано увагу на відсутності на підприємствах торгівлі середнього та великого розміру професійних суб'єктів превентивного антикризового управління. У зв'язку з цим, автором надано рекомендації щодо вдосконалення організаційної структури превентивного антикризового управління підприємством торгівлі в залежності від розміру торговельного підприємства. Так, зазначено переваги покладання функцій з превентивного антикризового управління на малих підприємствах торгівлі на керівника підприємства. Також, обґрунтовано необхідність передачі функцій превентивного антикризового управління на підприємствах торгівлі середнього розміру менеджеру з антикризового управління. Крім того, представлено рекомендації щодо створення відділу антикризового управління та його структури на великих підприємствах торгівлі.

Ключові слова: превентивне антикризове управління, підприємство торгівлі, організаційна структура превентивного антикризового управління, менеджер з антикризового управління, відділ антикризового управління.

Постановка проблеми. Результативність превентивного антикризового управління, перш за все, залежить від фахівців, які здійснюють цей вид управління, їх кваліфікації у цьому напрямі та особистих якостей. За результатами дослідження стану організації превентивного антикризового управління на підприємствах торгівлі України негативною рисою є відсутність на великих та середніх підприємствах торгівлі спеціального відділу та менеджера з антикризового управління. Це може спричинити зменшення результативності превентивного антикризового управління підприємством торгівлі у зв'язку із покладанням функцій цього виду управління на інших осіб, які мають функціональні обов'язки в іншій царині. Такий підхід унеможливлює повну віддачу у декількох напрямах одночасно. В результаті цього ймовірність залишити поза увагою потенційну загрозу функціонуванню підприємства зростає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження присвячені питанню превентивного антикризового управління знайшли своє відображення у працях таких науковців як Неверов О. В. [1], Павлова О. В. [2], Щербаков Д. О. [3], Щербань О. Г. [4], Дмитриева Н. Є. [5], Воронiна В. М. [6], Кистрина Е. І. [7]. Окремі положення щодо організації превентивного антикризового управління на великих промислових підприємствах розглянуті лише у дослідженнях Неверова О. В. [1] та Щербань О. Г [4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В той же час, організаційна структура превентивного антикризового управління малими та середніми підприємствами, зокрема торговельними, у матеріалах наукових досліджень вищезазначених вчених не розглядалась.

Таким чином, **метою** цієї статті є удосконалення організаційної структури превентивного антикризового управління підприємством торгівлі з метою підвищення його результативності.

Виклад основного матеріалу. Для побудови організаційної структури превентивного антикризового управління підприємствами торгівлі першочергово слід обрати її форму в залежності від розмірів підприємства. Існуючі форми організаційних структур управління з їх перевагами та недоліками достатньо всебічно розглянуті у фаховій літературі [8; 9; 10; 11; 12].

Як зазначено у джерелах [13, с. 60; 9, с. 138] в управлінні малими підприємствами переважно застосовується лінійна організаційна структура управління. Це можна пояснити малими масштабами діяльності, невеликим штатом працівників, «обмеженістю ринку і незначною кількістю партнерів» [10, с. 530]. «В цих умовах процес управління спрощується, з'являється можливість гнучко реагувати на зовнішні зміни, швидко пристосовуватися до мінливих вимог і ситуацій» [10, с. 530]. Тому, для лінійної організаційної структури управління характерно зосередження «всіх виробничих та управлінських функцій в руках одного керівника» [14]. У зв'язку з вищезазначеним, а також через те, що малі підприємства не мають можливості залучити до штату менеджера з антикризового управління, логічним є покладання функцій з превентивного антикризового управління на керівника підприємства, який зазвичай є його власником. Така практика була виявлена на всіх опитаних малих підприємствах торгівлі, на яких організовано превентивне антикризове управління.

Перевагами такого підходу є: оперативність прийняття управлінських рішень, одноосібна відповідальність за результати прийнятих рішень, керівник «безпосередньо зацікавлений у кінцевих результатах роботи» [8], вчасність реагування на негативний вплив зовнішнього середовища, «надійний контроль» [8]. На наш погляд, така організаційна структура превентивного антикризового управління буде найбільш ефективною для малих торгівельних підприємств і є рекомендованою автором даного дослідження. До недоліків цієї організаційної структури можна віднести: «високі вимоги до керівника, який повинен мати глибокі різнобічні знання і досвід у виконанні всіх функцій управління, велика перевантаженість інформацією» [9, с. 139], а також обмеженість погляду на ситуацію, що виникла, у зв'язку з відсутністю командного генерування ідей та підходів до вирішення проблеми. Одним із шляхів усунення останнього є створення Антикризової Ради директорів. Ідея створення подібної групи керівників малих підприємств була виявлена за

© Павлюк В.І., 2016

результатами анкетного опитування підприємств торгівлі. Так, серед опитаних підприємств до складу Антикризової Ради директорів входить керівник лише одного малого підприємства, що свідчить про рідкість подібного об'єднання. В той час як, на наш погляд, таке об'єднання керівників є дуже корисним з метою обміну досвідом та в умовах кадрових і фінансових обмежень малих підприємств. Така Рада об'єднує керівників декількох малих підприємств, на засіданнях якої вирішуються питання антикризового управління підприємствами. Подібна співпраця сприятиме генеруванню нових ідей та поглядів щодо розвитку підприємств-членів Ради.

На малих підприємствах торгівлі, до складу яких входить бухгалтерія, комерційна служба, тощо, або тільки окремі спеціалісти відповідних функціональних напрямів, керівник підприємства як суб'єкт превентивного антикризового управління взаємодіє з ними в процесі моніторингу зовнішнього і внутрішнього середовища з метою акумулювання необхідної інформації для розробки управлінських рішень та на етапі реалізації програми превентивного антикризового управління.

На підприємствах середнього розміру лінійна та функціональна організаційні структури не є ефективними у зв'язку із більшими обсягами діяльності, «збільшенням обсягів інформаційних потоків» [8], збільшенням кількості партнерів в порівнянні з малими підприємствами. В результаті цього процес управління стає більш складним і керівники середніх підприємств змушені зосереджувати свою увагу на вирішенні поточних завдань, не залишаючи місця стратегічним аспектам функціонування підприємства. Це спонукає до збільшення штату працівників для оперативного та більш ефективного вирішення поточних завдань і вивільнення часу керівника підприємства для вирішення стратегічних завдань. В той же час масштаби діяльності є недостатньо великими для впровадження дивізіональної та адаптивних організаційних структур. Тому, як зазначається у матеріалах фахової наукової літератури [13, с. 60 – 61; 8], для середніх підприємств найбільш оптимальною є лінійно-функціональна організаційна структура управління. На наш погляд, така організаційна структура є адекватною превентивному антикризовому управлінню торговельним підприємством, оскільки перевагами цієї організаційної структури є: швидка реалізація управлінських рішень; висока спеціалізація, що призводить до підвищення ефективності роботи функціональних служб; існує можливість маневрування ресурсами [8], зменшення дублювання зусиль у функціональних областях [11, с. 150]. В той же час, фахівці зазначають і негативні сторони даної організаційної структури: уповільнення процесу підготовки та прийняття рішення; відсутність необхідної злагодженості в роботі функціональних підрозділів підприємства [8]. З метою нівелювання уповільненості процесу підготовки та прийняття превентивних управлінських рішень ми рекомендуємо зменшити навантаження на керівника підприємства в результаті укрупнення підприємства та розширення штату працівників шляхом передачі на підприємствах середнього розміру функції превентивного антикризового управління менеджеру з антикризового управління. Перевагами закріплення функцій превентивного антикризового управління за таким спеціалістом є зосередження функціональних обов'язків в одній царині, чітке визначення цих обов'язків, повноважень та відповідальності. Менеджер з антикризового управління є професійним суб'єктом, який має відповідну кваліфікацію у цьому напрямі та основними обов'язками якого є здійснення на постійній основі превентивного антикризового управління підприємством. Така організація сприятиме підвищенню результативності превентивного антикризового управління підприємством торгівлі.

На наш погляд, менеджер з антикризового управління на підприємствах середнього розміру має входити до складу економічної служби підприємства, яка складається зі структурних підрозділів. «Назва економічних (фінансово-економічних) підрозділів підприємства, чисельність та склад їх фахівців визначається складністю господарсько-фінансової діяльності підприємства та її ресурсного забезпечення, обсягами діяльності, станом зовнішнього оточення, менталітетом та освітою власників (менеджменту) тощо» [15, с. 13]. Зазвичай економічна служба складається з планово-економічного, фінансового відділу, бухгалтерії. Ми вважаємо, що зосередження функціональних обов'язків з превентивного антикризового управління лише на рівні фінансового відділу не є коректним. Це суттєво звужує предметну сферу превентивного антикризового управління, оскільки воно не обмежується лише управлінням фінансовою діяльністю підприємства, а охоплює всі сфери функціонування підприємства. З огляду на це, більш доцільним буде включити менеджера з антикризового управління до складу планово-економічного відділу, оскільки компетенції цього відділу охоплюють всі сторони функціонування підприємства, що відповідає об'єктам превентивного антикризового управління. Така організація дозволить зменшити час на підготовку управлінських рішень у зв'язку із концентрацією всіх інформаційних потоків у цьому відділі і проведенням значної аналітичної роботи фахівцями цього відділу, що сприятиме більш оперативному виявленню потенційних загроз або симптомів появи кризових явищ. Крім

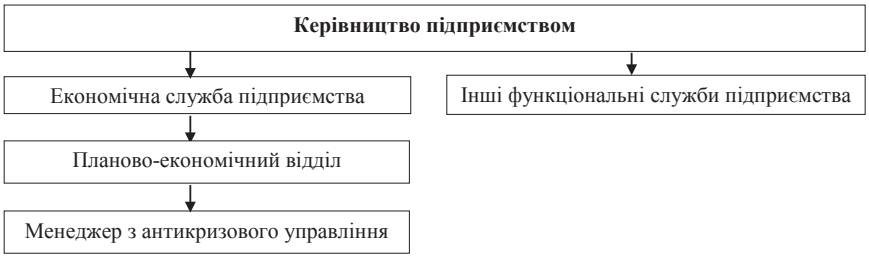

Рис. 1. Органіграма превентивного антикризового управління у межах лінійно-функціональної структури управління підприємством середнього розміру

Джерело: розроблено автором за даними [13, с. 61]

того, планова документація буде розроблятися з урахуванням рекомендацій менеджера з антикризового управління, що дозволить прискорити реалізацію превентивних управлінських рішень.

Органіграма лінійно-функціональної організаційної структури управління підприємством середнього розміру включаючи превентивне антикризове управління наведена на рис. 1.

Для великих підприємств, як зазначено у [13, с. 61; 11, с. 152; 12, с. 336–337] характерна дивізіональна організаційна структура управління. Історія розробки та причини впровадження даної організаційної структури на великих підприємствах розглянуті у [12, с. 336–337]. Зогляду на ці причини, використання на великих підприємствах організаційних структур, які використовуються на малих та середніх підприємствах, може призвести до виникнення суттєвих проблем функціонування підприємства. «Якщо велика фірма буде прагнути вмістити всю свою діяльність у три або чотири основні відділи, то для того, щоб зменшити сферу контролю кожного керівника, до прийнятних масштабів, кожний такий відділ повинен бути розділений на сотні підрозділів. В свою чергу це призведе до того, що ланцюг команд стане неймовірно довгим і некерованим. Крім того, більшість з таких великих фірм поширили свою діяльність на обширні географічні регіони, так що одному керівнику якої-небудь функціональної області (наприклад, маркетингу) дуже важко тримати під контролем всю цю діяльність» [12, с. 336]. Дійсно, за результатами дослідження підприємств торгівлі України, великі торговельні підприємства мають розгалужену мережу, а також окремі підприємства диверсифікували свою діяльність за декількома видами продукції. У зв'язку з цим, на даному етапі розвитку великих торговельних підприємств України саме дивізіональна організаційна структура управління відповідає їх потребам.

У зв'язку із великим штатом працівників, великими масштабами діяльності великого підприємства та її диверсифікацією, великою кількістю партнерів та великими обсягами інформаційних потоків процес превентивного антикризового управління ускладнюється, збільшується навантаження на менеджера з антикризового управління та зменшуються його можливості вчасно реагувати на зміни. В результаті цього, результативність превентивного антикризового управління може знижуватись. Досліджуючи питання організації превентивного антикризового менеджменту на великих промислових підприємствах дослідниця Щербань О. Г. зазначає, що на підприємстві має бути створена «певна група спеціалістів, перед якою встановлюється задача розробити різні варіанти превентивних антикризових рішень, які потім пропонуються керівництву разом з обґрунтуванням» [4, с. 63]. На її думку, на підприємстві слід створити службу кризового попередження [4, с. 66], склад якої може бути сформовано шляхом виділення фахівців «зі складу декількох підрозділів» [4, с. 68]. Безумовно, головним завданням такого відділу є попередження виникнення кризи на підприємстві. Проте, на наш погляд, зазначена група спеціалістів не має обмежуватись лише попередженням виникнення кризи. Створюваний відділ повинен бути універсальним. Оскільки, на підприємстві може виникнути криза не лише на будь-яких ієрархічних рівнях підприємства та у функціональних сферах, а і під впливом циклічних коливань економіки, не завжди вдається повністю запобігти впливу кризи і виникає необхідність застосовувати інструменти реактивного антикризового управління. Тому, на великих підприємствах торгівлі з дивізіональною структурою управління функції превентивного антикризового управління ми пропонуємо покласти на відділ антикризового управління, який має бути сформовано у складі центрального апарату управління і підпорядковуватись безпосередньо керівництву підприємства. Крім того, спеціалісти даного відділу повинні бути професійним суб'єктам антикризового управління і мати нестандартне мислення. Як зазначає Неверов О. В., спеціаліст з превентивного антикризового управління «повинен володіти достатніми знаннями і навичками у сфері антикризового управління, фінансового аналізу і мати відповідну кваліфікацію» [1, с. 157]. Формування такого відділу зі спеціалістами відповідного профілю має забезпечити більш високий рівень результативності превентивного антикризового управління, а також, у випадках, коли попередити кризу неможливо, дозволить зменшити часові витрати пов'язані із залученням позаштатного менеджера з антикризового управління.

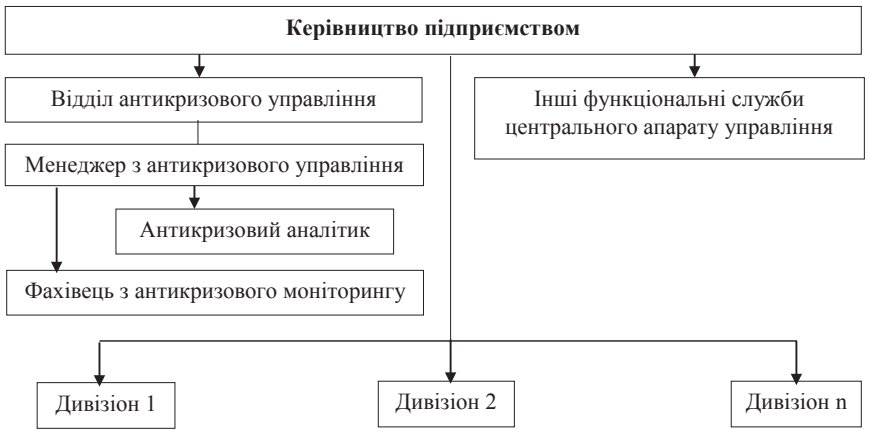

Рис. 2. Органіграма превентивного антикризового управління у системі дивізіональної структури управління підприємством великого розміру

Джерело: розроблено автором за даними [13, с. 62]

На наш погляд, при розробці рекомендацій щодо кадрового складу відділу антикризового управління варто врахувати думку Неверова О. В., який зазначає, що у структурі організаційно-економічного механізму превентивного антикризового управління доцільно виокремити три основні елементи: структурний елемент, який забезпечує аналіз зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства; структурний елемент, який забезпечує аналіз фінансово-економічної діяльності підприємства; структурний елемент, який забезпечує формування

і реалізацію превентивних антикризових альтернатив [1, с. 60]. На його думку, функції перших двох елементів мають здійснювати функціональні підрозділи підприємства (відділи маркетингу, збуту, постачання, фінансовий, планово-економічний, тощо) та останнього елементу керівники функціональних підрозділів та вищий менеджмент підприємства. Але, ми вважаємо, що діяльність вищезазначених функціональних підрозділів та вищого менеджменту підприємства має бути повністю сконцентрована на їх безпосередніх обов'язках з метою їх вчасного і якісного виконання. Окрім цього, вони навантажені поточною роботою, що залишає малу ймовірність використання їх часу на виявлення загрози кризи, що робить неможливим її своєчасне розпізнавання. Тому, ми пропонуємо, щоб функції трьох вищезазначених структурних елементів були покладені на відповідних спеціалістів відділу антикризового управління. Хоча, безперечно, рекомендовані превентивні управлінські рішення мають бути узгоджені із вищим керівництвом підприємства.

Крім цього, виникає спірне питання щодо першого та другого структурного елемента. Так, Неверов О. В. виділяє в окремі структурні елементи аналіз зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства та аналіз фінансово-економічної діяльності підприємства, в чому на наш погляд немає потреби. Останній можна віднести до першого елемента в частині аналізу внутрішнього середовища підприємства, який охоплює всі сторони функціонування підприємства, в тому числі фінансово-економічну діяльність підприємства. Окрім цього, перш ніж проводити аналіз зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства необхідно, перш за все, зібрати інформацію, яка його характеризує, для подальшого аналізу. Тому, до вищезазначеного переліку ми пропонуємо включити структурний елемент, який забезпечує превентивний моніторинг зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства.

Таким чином, допрацьований перелік основних елементів організаційно-економічного механізму превентивного антикризового управління складається із: структурного елемента, який забезпечує превентивний моніторинг зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства; структурний елемент, який забезпечує аналіз зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства; структурний елемент, який забезпечує формування і реалізацію превентивних антикризових альтернатив.

Визначимо спеціалістів відділу антикризового управління, на яких слід покласти функції вищезазначених структурних елементів. Для цього було проаналізовано існуючі професії, які представлені у Класифікаторі професій ДК 003:2010 [16]. Пошук професій, які можуть відповідати функціям відділу антикризового управління, не дав позитивних результатів. У встановленому на державному рівні переліку відсутні професії пов'язані з антикризовим управлінням, зокрема, менеджер з антикризового управління. Саме на нього ми пропонуємо покласти функції структурного елемента, який забезпечує формування і реалізацію превентивних антикризових альтернатив. Крім того, менеджер з антикризового управління, на наш погляд, має виконувати обов'язки начальника відділу антикризового управління.

Для реалізації функції структурного елемента, який забезпечує аналіз зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства, на наш погляд, слід створити посаду антикризового аналітика. А, для реалізації функції структурного елемента, який забезпечує превентивний моніторинг зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства, ми рекомендуємо включити до складу відділу антикризового управління фахівця з антикризового моніторингу. Антикризовий аналітик та фахівець з антикризового моніторингу підпорядковуються безпосередньо начальнику відділу антикризового управління – менеджеру з антикризового управління.

Органіграма превентивного антикризового управління у системі дивізіональної структури управління підприємством представлена на рис. 2.

Висновки і пропозиції. За результатами проведеного дослідження надано рекомендації щодо вдосконалення організаційної структури превентивного антикризового управління підприємством торгівлі в залежності від розміру торговельного підприємства. Впровадження запропонованих організаційних структур на підприємствах торгівлі надасть змогу підвищити результативність здійснення превентивного антикризового управління, що сприятиме вчасному виявленню загроз виникнення кризи і забезпечить раціональність вибору попереджувальних заходів.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямі є вдосконалення методичного забезпечення превентивного антикризового управління для використання його у практиці здійснення цього виду управління на підприємствах торгівлі.

Список літератури:

1. Неверов А. В. Развитие превентивного антикризисного управления промышленным предприятием: дисс. ... канд. эк. наук 08.00.05 / А. В. Неверов; ГОУ ВПО «Мордовский государственный университет им. Н. П. Огарева». – Саранск, 2010. – 239 с.
2. Павлова Е. В. Превентивное антикризисное управление предприятием на основе методов риск-менеджмента: автореф. дисс. ... канд. эк. наук: 08.00.05 / Е. В. Павлова; Санкт-Петербургский гос. ун-т. экономики и финансов. – Санкт-Петербург, 2006. – 21 с.
3. Щербаков Д. А. Инструменты и методы превентивного управления предприятиями пищевой промышленности: дисс. ... канд. эк. наук 08.00.05 / Д. А. Щербаков; АОНО ВПО «Институт менеджмента, маркетинга и финансов». – Воронеж, 2013. – 197 с.
4. Щербань Е. Г. Организационно-методические основы превентивного антикризисного управления промышленным предприятием: дисс. ... канд. эк. наук 08.00.05 / Е. Г. Щербань; Саратовский государственный социально-экономический университет. – Саратов, 2004. – 211 с.
5. Дмитриева Н. Е. Проблемы и перспективы совершенствования превентивного управления промышленностью: дисс. ... канд. эк. наук 08.00.05 / Н. Е. Дмитриева; Орловский государственный технический университет. – Орел, 2002. – 207 с.

6. Воронина В. М. Превентивное антикризисное управление промышленным предприятием на основе диагностики: дисс. ... д-ра. эк. наук 08.00.05 / В. М. Воронина; Санкт-Петербургский государственный университет экономики и финансов. – Санкт-Петербург, 2009. – 357 с.
7. Кистрина Э. И. Формирование системы превентивного антикризисного управления промышленным предприятием: дисс. ... канд. эк. наук 08.00.05 / Э. И. Кистрина; Рязанский государственный радиотехнический университет. – Рязань, 2006. – 207 с.
8. Бондар Н. М. Організаційні структури управління підприємством [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://business-consultant.com.ua/publicaciiub104.html (дата звернення: 20.04.2016).
9. Скібіцька Л. І. Менеджмент: навчальний посібник / Л. І. Скібіцька, О. М. Скібіцький. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 416 с.
10. Теория организации: учебник / Б. З. Мильнер. – 8-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2012. – 848 с.
11. Діденко В. М. Менеджмент [Текст]: Підручник для студентів вищих навч. закладів / В. М. Діденко. – К.: Кондор, 2008. – 584 с.
12. Мескон Майкл Х. Основы менеджмента [Текст]: перевод с английского / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури; [пер. с англ. и ред. О. И. Медведь]. – 3-е изд. – Москва; Санкт-Петербург; Киев: Вильямс, 2008. – 665 с.
13. Бланк И. А. Основы финансового менеджмента. У 2 т. Т. 1 / И. А. Бланк. – 2-е изд., перераб. и доп. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2004. – 624 с.
14. Нечаюк Л. І. Готельно-ресторанний бізнес: менеджмент: навч. посібник / Л. І. Нечаюк, Н. О. Телеш. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 348 с.
15. Лігоненко Л. Концептуальні засади економічного управління підприємством / Л. Лігоненко // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2013. – № 3. – С. 5–17.
16. Національний класифікатор України. Класифікатор професій ДК 003:2010: Наказ Держспоживстандарту України від 28.07.2010 № 327 // База даних «Законодавство України» / ВР України. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10 (дата звернення: 23.04.2016).

Павлюк В.И.
Киевский национальный торгово-экономический университет

ПОСТРОЕНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННОЙ СТРУКТУРЫ ПРЕВЕНТИВНОГО АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ ТОРГОВЛИ

Аннотация
В статье акцентировано внимание на отсутствии на предприятиях торговли среднего и большого размера профессиональных субъектов превентивного антикризисного управления. В связи с этим, автором предоставлено рекомендации по усовершенствованию организационной структуры превентивного антикризисного управления предприятием торговли в зависимости от размера торгового предприятия. Так, указаны преимущества возложения функций по превентивному антикризисному управлению на малых предприятиях торговли на руководителя предприятием. Также, обоснована необходимость передачи функций превентивного антикризового управления на предприятиях торговли среднего размера менеджеру по антикризисному управлению. Кроме этого, представлено рекомендации по созданию отдела антикризисного управления и его структуры на больших предприятиях торговли.
Ключевые слова: превентивное антикризисное управление, предприятие торговли, организационная структура превентивного антикризисного управления, менеджер по антикризисному управлению, отдел антикризисного управления.

Pavliuk V.I.
Kyiv National University of Trade and Economics

BUILDING ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF PREVENTIVE CRISIS MANAGEMENT OF COMMERCIAL ENTERPRISE

Summary
In the article, attention is focused on absence of professional of the preventive crisis management at medium and large-sized commercial enterprises. In this connection, the author gave recommendations for improving the organizational structure of preventive crisis management of commercial enterprise, which depending on the size of the enterprise. Thus, advantages of assigning the functions of preventive crisis management to head of enterprise in a small-sized commercial enterprises were noted. Also, the necessity of the transfer functions of preventive crisis management in medium-sized commercial enterprises to crisis manager was substantiated. Moreover, recommendations for the creation of the Crisis Management Department and its structure at large-sized commercial enterprises were presented.
Keywords: preventive crisis management, commercial enterprise, organizational structure of preventive crisis management, crisis manager, crisis management department.

УДК 331.2

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ПІДПРИЄМСТВА ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Семенова Л.Ю., Шаповал А.Ю.
Університет митної справи та фінансів

У статті досліджуються соціальна політика підприємства, її мета та засоби. Визначено інструменти реалізації соціальної політики як складові його механізму. Розглянуто соціальну відповідальність як новий стратегічний напрям соціального розвитку підприємства. Предметом дослідження є теоретичні основи і методичні рекомендації щодо формування соціальної політики підприємства. Запропоновано рекомендації для підвищення ефективності соціальної політики підприємства.
Ключові слова: соціальна політика, соціальний захист, соціальні витрати, відповідальність, управління персоналом.

Постановка проблеми. В сучасних умовах ринкових відносин ефективне функціонування діяльності підприємства прямо пов'язане з удосконаленням і розвитком його соціальної політики. Соціальна політика формує сприятливі умови діяльності працівників на підприємстві, виступає необхідним чинником реалізації персоналом своїх здібностей і можливостей. Без відповідних соціальних умов складно досягти стратегічних цілей підприємства. Соціальна політика підприємства має як внутрішню, так і зовнішню середу. При цьому, якщо у внутрішньому середовищі (структурі) на перший план виступає соціальна організація трудової діяльності людей і їх груп на підприємствах, то у зовнішньому середовищі – це, в першу чергу, задоволення суспільних потреб у певних товарах і послугах, а так само взаємодія з місцевими та регіональними спільнотами в розвитку соціальної інфраструктури, участь в реалізації територіальних соціальних програм. При цьому виявляється протиріччя між підприємством і територіальними (місцевими) органами: чим більше підприємство вкладає в соціальну політику території, тим менше у нього коштів для внутрішнього соціального розвитку. В рамках цієї проблеми особливо проявляються питання соціальної відповідальності підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом у літературі приділяється багато уваги питанню соціальної політики підприємств. Проте важливим питанням залишається захист від зниження життєвого рівня працюючих і від безробіття, а на конкретному підприємстві – це турбота про умови й утримування праці, організації і системи оплати праці працівників. Багато важливих функцій з соціального захисту працюючого населення здійснюється саме на рівні підприємства, хоча на соціальному захисті зав'язана ціла система соціальних інститутів. Так, у розвиток теорії та практики соціального захисту працівників на рівні підприємства значний вклад зробили В. Сопко, В. Пархоменко [12] та Т. О. Стрибулович [13, с. 186-188], які у своїх роботах розглядали соціальні витрати підприємства, зокрема вітчизняний та зарубіжний досвід ідентифікації соціальних витрат, О. Пацула [10, с. 26], яка досліджувала соціальні витрати підприємства, розробила їх класифікацію, В. В. Болюбах [1, с. 154-157] зосередила увагу на обов'язковій складовій соціального захисту,визначивши основні напрями покращення рівня соціально-трудових відносин на підприємстві.

Вивченню окремих питань теорії і практики управління соціально-політичними процесами, соціальним захистом та соціальним розвитком на макро- та макрорівнях присвячені роботи А. Гриненко [5, с. 285-300]. Питання формування і реалізації соціальної політики підприємства в транзитивній економіці розглядала Н. А. Балтачеєва [2, с. 14-21]. Механізм управління витратами на соціальний захист працівників підприємств наведений у роботі Г. Г. Фоменко [15, с. 171-177]. Іншим дослідником, В. А. Вовк, було обґрунтовано доцільність аналізу ціннісних орієнтацій споживачів у контексті формування соціальної політики підприємства [4, с. 301-307]. Слід зазначити, що визначенню соціальної політики держави вітчизняні та зарубіжні дослідники приділяють велику увагу, а що стосується соціальної політики підприємства, то вона вивчена недостатньо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. До останнього часу основна увага приділялася переважно питанням соціальної політики держави, націленої на подолання бідності і захист малозабезпечених верств населення. Між тим соціальній політиці підприємства не приділялося належної уваги: сфера соціальної політики підприємства обмежувалася проблемами поліпшення професійної підготовки і охорони праці; соціальна політика підприємства реалізовувалась переважно через розвиток соціальної інфраструктури підприємства. Схиляючись до більш прагматичного підходу щодо розв'язання соціальних проблем найманих працівників необхідно більш повною мірою розробити теоретичні та практичні питання формування оптимальної соціальної політики підприємства.

Метою даної статті є аналіз соціальної політики підприємства та визначення основних напрямів удосконалення соціальної політики підприємства з урахуванням сучасних тенденцій соціально-економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні спостерігається усвідомлення необхідності підвищення соціальної відповідальності підприємства перед суспільством і забезпечення конкретних соціальних потреб (персоналу, споживачів, товариств в цілому), що обґрунтовує необхідність вивчення соціальної політики підприємства і ролі в ній людського фактора [7].

© Семенова Л.Ю., Шаповал А.Ю., 2016

Соціальна політика в цілому і соціальна політика підприємства зокрема базуються на таких загальнолюдських філософських цінностях, як право на життя, свобода, рівність, відсутність дискримінації, справедливість, солідарність, соціальна відповідальність тощо [4, с. 302]. Саме такі цінності є основою пояснення будь-якої проблеми і вибору відповідної альтернативи соціальної політики. У соціальній діяльності підприємства загальні установки соціальної політики конкретизуються стосовно до специфічних умов трудового колективу окремого підприємства.

Під соціальною політикою підприємства більшість дослідників розуміють управління процесом надання послуг соціального характеру співробітникам організації та членам їхніх родин [5, с. 285-286]. Соціальна політика підприємства – це комплекс заходів, що проводяться з метою вирішення різноманітних соціально-побутових проблем працівників, для мотивації персоналу та підвищення ефективності праці [14]. Об'єктом соціальної політики підприємства є: працівники підприємства (працюючі та ті, що вийшли на пенсію або перебувають у відпустці); члени родин працівників; інші громадяни, яким соціальні послуги надаються добровільно на благодійній основі. Предметом соціальної політики на підприємстві є надання грошових і рівноцінних їм послуг працівникам підприємства, членам їх родин та іншим громадянам, яким соціальні послуги надаються добровільно на благодійній основі.

Соціальна система підприємства – система соціального захисту, забезпечення необхідних умов праці, продуктивність зайнятості працівників та адекватності оплати їхньої праці, розвиток і використання їх творчої ініціативи, підвищення їх загальноосвітнього рівня та професійного зростання, формування та підтримка трудових відносин та соціального партнерства, впливу поліпшення житлових і культурно-побутових умов працюючих, а також здійснення інших заходів соціального характеру [11].

Соціальна політика підприємства грунтується на таких принципах як: мотивація робітників, підвищення їх самовираження в роботі; матеріальне стимулювання, врахування матеріальних і нематеріальних потреб і інтересів співробітників; доступність і гласність видатків підприємства; недубльованість соціальних потреб, що вже в достатній мірі задоволені державними або іншими суспільними інститутами; врахування зростаючих життєвих стандартів і системи цінностей суспільства.

Головною метою соціальної політики підприємства є реалізація концепції гідної праці та підвищення якості трудового життя. Мета соціальної політики підприємства вказана на рис. 1.

В організації соціальної діяльності підприємства можна виділити три основні рівні, які мають відносну самостійність і в той же час знаходяться в ієрархічному взаємозв'язку (рис. 2). Така ієрархічність рівнів соціальної діяльності забезпечує її концептуальність, масштабність, системний взаємозв'язок соціально значущих заходів між собою.

Соціальні цілі підприємства повинні бути пов'язані з визначенням вибору орієнтирів і спрямованості соціальних процесів, пов'язаних з умовами, якістю і рівнем життя працівників, із задоволенням соціальних потреб та інтересів його суб'єктів. Їх досягнення можливе шляхом вирішення проблем матеріального добробуту, соціальної підтримки і захисту персоналу. Цілі соціальної політики як для персоналу, так і для суспільства визначаються сукупністю чинників, що характеризують підприємство і особливості його внутрішнього і зовнішнього середовища.

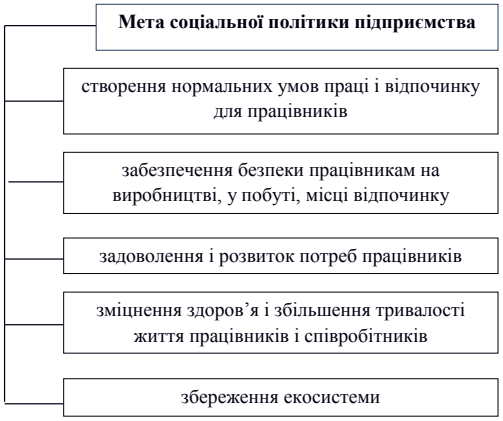

Рис. 1. Мета соціальної політики підприємства

Джерело: розробка авторів за джерелом [5, с. 287]

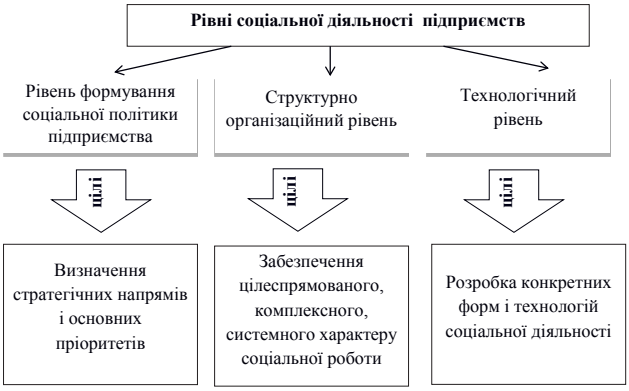

Рис. 2. Рівні соціальної діяльності підприємств

Джерело: розробка авторів за джерелом [2, с. 14-21]

В результаті проведення на підприємстві соціальної політики можуть бути отримані такі показники як ріст продуктивності праці робітників, збільшення обсягу і якості виробництва та поліпшення результатів діяльності підприємства.

Для здійснення економічної діяльності підприємства соціальна політика, що на ньому реалізується, повинна враховувати наявний стратегічний ресурс, який полягає в інтелектуальному, людському і соціальному капіталі, раціональне і ефективне використання якого дозволить підприємству бути конкурентоздатним на ринку [2, с. 14-21].

Для забезпечення соціальних потреб підприємства керівництву необхідно визначити вартісну оцінку можливостей та виявити джерела фінансування (табл. 1). [3, с. 3].

Отже, задоволення потреб різних соціальних груп можливо лише при ефективній діяльності підприємства, а саме розміру прибутку, який може бути спрямований на реалізацію соціальних та інших потреб.

Сьогодні одним із головних засобів управління соціальними процесами на підприємстві є план соціальної політики, при розробці якого в центрі

Таблиця 1

Способи реалізації підприємством соціальної політики

Соціальні групи	Способи реалізації	Джерела фінансування
Власники підприємства	Сплата дивідендів. Нарахування та виплата відсотків за акціями	Прибуток підприємства.
Персонал підприємства	Забезпечення справедливого матеріального винагородження працівників.	Собівартість продукції (послуг). Прибуток підприємства.
Постачальники	Своєчасна оплата матеріальних ресурсів. Сплата штрафів, пені або неустойки.	Собівартість продукції. Інші витрати звичайної діяльності. Прибуток підприємства.
Споживачі	Удосконалення якості та зменшення вартості продукції (послуг).	Собівартість продукції (послуг).
Суспільство	Сплата податків, зборів та інших обов'язкових платежів. Поліпшення житлово-побутових і соціально-культурних умов працюючих	Собівартість продукції (послуг). Прибуток підприємства. Інші витрати звичайної діяльності.

Джерело: [6, с. 16]

уваги стоять проблеми поліпшення умов праці для всіх категорій персоналу, створення сфери соціального обслуговування безпосередньо на виробництві, розвитку соціальної інфраструктури і забезпечення умов для здорового побуту, відпочинку працівників і їх сімей [14].

У ході реалізації планів соціальної політики підприємства розробляється низка заходів, спрямованих на поліпшення діяльності і добробуту як трудових колективів, так і працівника зокрема.

Практика соціальної політики рекомендує такі структурні елементи плану [8]:

– удосконалення соціальної структури виробничого колективу;

– поліпшення умов і охорони праці, зміцнення здоров'я працюючих;

– забезпечення справедливого матеріального винагородження працівників; поліпшення житлово-побутових і соціально-культурних умов працюючих та членів їх сімей;

– надання працівникам підприємств додаткового «соціального пакета» і різноманітних соціальних послуг;

– виховна робота в колективі і підвищення трудової та громадської активності працівників.

Як показують дослідження, проведені на підприємствах України [6], пріоритетним напрямом соціальної політики має бути забезпечення достатнього для відтворення робочої сили рівня матеріального винагородження персоналу. У сучасних умовах для більшості працівників оплата праці є єдиним джерелом доходу, тому саме від її рівня залежить добробут населення. Тому запропоновані заходи щодо розвитку соціальної політики підприємства.

Висновки і перспективи подальших розробок. Соціальну політику підприємства необхідно розглядати у взаємодії з соціальною політикою держави, так як діяльність підприємства в соціальній сфері обумовлена соціальною політикою і орієнтується на її загальні закономірності та сприяє досягненню основних цілей. У соціальній діяльності підприємства загальні установки соціальної політики конкретизуються стосовно специфічних умов трудового колективу окремого підприємства. Це дозволяє більш ефективно вирішувати як загальнодержавні соціальні питання, так і проблеми соціального розвитку окремих колективів, вишукувати резерви і варіанти, які доповнюють загальнодержавні заходи.

На наш погляд, соціальна політика підприємства це, перш за все, розвиток її соціального середовища, яка включає соціальну інфраструктуру, персонал, а також системи, які впливають на якість трудового життя працівника (тобто ступінь задоволення їхніх потреб за допомогою праці в даній організації). Підприємство, мета якого створювати кращі, ніж у конкурентів, товари і послуги, і своїм співробітникам зазвичай пропонує більше, ніж тільки встановлений законом або тарифною угодою мінімум. Підприємство, що прагне досягти якісно вищого рівня конкурентоспроможності, не можуть функціонувати на базі мислення в категоріях мінімального стандарту. Це стосується і якості продукції та оплати праці працівників та їх способу мислення. Такі підприємства досягають успіху тоді, коли співробітники на собі відчувають, що їхня фірма створює кращі умови, ніж на інших підприємствах.

Список літератури:

1. Болюбах В. В. Соціальний захист працівників на підприємствах / В. В. Болюбах // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 3(57). – С. 154-157.
2. Балтачеєва Н. А. Формування і реалізація соціальної політики підприємства в транзитивній економіці / Н. А. Балтачеєва // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2008. – № 32. – С. 14-21.
3. Богданова Т. І. Особливості формування соціальної політики сучасного підприємства / Т. І. Богданова. – Режим доступу: http:// dspace.oneu.edu.ua
4. Вовк В. А. Можливості застосування ціннісних орієнтацій споживачів у контексті формування соціальної політики підприємства / В. А. Вовк // Науково-технічний збірник. – 2014. – № 113. – С. 301-307.
5. Гриненко А. М. Соціальна політика: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни. – К.: КНЕУ, 2003. – 309 с.
6. Задирак Д. Социальная ответственность бизнеса / Д. Задирак, В. Сморчкова // Социальное партнерство. – № 2. – 2008. – С. 14–18.
7. Лисица Н. М., Вовк В. А. Социальная политика предприятия на основе социально-этичного маркетинга // Економіка розвитку. – № 1. – С. 104-106.
8. Лихачева О. Н. Социальное планирование на предприятии: учебное пособие / Лихачева О. Н. – М.: ООО «ТК Велби», 2012. – 264 с.

9. Механізм мотивації управлінського персоналу: наукове видання / М. С. Дороніна, Л. О. Сасіна, В. М. Лугова та ін. – Х.: АдвА, 2009. – 240 с.
10. Пацула О. І. Соціальні витрати підприємства та їхня класифікація / О. І. Пацула // Вісник КНТЕУ. – 2006. – № 3. – С. 26.
11. Слезингер Г. Э. Социальная экономика: Учебник. – М.: Издательство «Дело и сервис», 2001. – 368 с.
12. Сопко В. В. Бухгалтерський облік у підприємницькій діяльності / В. В. Сопко, В. Н. Пархоменко. – К.: Техніка, 1993. – 222 с.
13. Стрибулевич Т. О. Зарубіжний та вітчизняний досвід ідентифікації соціальних витрат в обліково-аналітичних системах / Т. О. Стрибулевич // Економічний аналіз. – 2010. – № 5. – С. 186-188.
14. Соціальна політика та економічна безпека / під заг. ред. Є. І. Крихтіна. – Донецьк: Каштан, 2014. – 336 с
15. Фоменко Г. Г. Механізм управління витратами на соціальний захист працівників підприємств / Г. Г. Фоменко // Вісник Донецького університету економіки та права. – 2012. – № 2. – С. 171-177.
16. Ярова Л. В. Соціальна політика України в контексті європейської інтеграції [Текст]: монографія / Л. В. Ярова. – Держ. заклад «Південноукр. нац.пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського». – О.: Фенікс, 2011. – 320 с.

Семёнова Л.Ю., Шаповал А.Ю.
Университет таможенного дела и финансов

СОЦИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА ПРЕДПРИЯТИЯ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА

Аннотация
В статье исследуются социальная политика предприятия, ее цель и средства. Определены инструменты реализации социальной политики как составляющие его механизма. Рассмотрены социальную ответственность как новый стратегическое направление социального развития предприятия. Предметом исследования являются теоретические основы и методические рекомендации по формированию социальной политики предприятия. Предложены рекомендации для повышения эффективности социальной политики предприятия.
Ключевые слова: социальная политика, социальная защита, социальные расходы, ответственность, управление персоналом.

Semenova L.Y., Shapoval A.Y.
University of Customs and Finance

SOCIAL POLICY AS A COMPONENT OF THE ENTERPRISE SOCIAL POLICY

Summary
In the article social site policy, its ends and means are investigated. Tools of realisation of social policy as making its mechanism are defined. We consider social responsibility as a new strategic direction of social development. The subject of research are theoretical bases and methodical recommendations on formation of social policy. The recommendations for improvement of the effectiveness of social site policy are offered.
Keywords: social policy, social protection, social spending, responsibility, personnel management.

UDC 519.81

ANALYSIS OF THE METHODS OF ASSESSMENT OF INVESTMENT APPEAL OF CONSTRUCTION OBJECTS IN TERM OF UNCERTAINTY AND RISK

Sizova N.D., Solodovnik G.V., Perun M.U.
Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture

The work devoted to the analysis of risks in the construction sector was considered. The analysis of methods of determination of investment attractiveness of building objects is given. As a management object build projects are the difficult systems which function in the conditions of vagueness. In the process of estimation of investment attractiveness of such projects it is necessary to take into account both external and internal factors of origin of risk. Making decision in relation to investing in build projects requires the use of the scientifically grounded methods.
Keywords: risk, vagueness, investment attractiveness, building objects, analysis.

Problem statement. Market is based on the economic will of the subjects of business activity. Herewith, each participant of market relations primarily seeks for his own benefit and the benefit of one often leads to the loss of others, in addition, with the development of market relations competition increases. Therefore it is necessary to admit that one has to pay for the freedom of action in such way that while functioning in these conditions, entrepreneurs are forced to take risk, because they cannot predict the size of future profit and find out whether it will be at all.

The more complex and dynamic environment and the object of control are, the harder the management system has to be, the more urgent consideration of risk in making the decision is.

Factors that cause uncertainty can be conditionally divided into three groups [1]:

1) the lack of complete and reliable information about the environment (market situation, the political and economic situation in the country, etc.), which is associated with little knowledge about the environment;

2) the existence of contingency in development of events at the market;

3) the resistance from the market (e.g. defaults on contracts, conflicts between customers and suppliers, etc).

The intensification of risk is the reverse side of business freedom, so to survive in the conditions of market economy, courageous nontrivial solutions that increase the risk should be taken.

Orientation of Ukraine's economy to a market economy means the need of the accounting of different types of uncertainties and risks for all business entities.

Analysis of the latest research and publications. Economic risk is the objective-subjective category of business entities related to overcoming of uncertainty and conflict situations in the situation of inevitable choice. It reflects the extent (degree) of deviation from the goals, from the desired (expected) result, the measure of failure (losses), considering the effects of controlled and uncontrolled factors, direct links and feedbacks relating to the object of management.

This definition is based on a system approach to the category of economic risk and points to the need of analysis of the influence on the control objects of the set of internal and external factors, as well as attitude to risk entities (the subjects of risk) [1].

In any field of human activity risk management consists of three main stages: qualitative analysis of risk, its quantitative assessment and means of reducing risks level.

The qualitative risk analysis involves identifying all possible risks inherent in the project, classification and determination of the most important ones.

According to the field of appearance risks are divided into two groups: external and internal. According to this distribution while the analysis and assessment of risks of investment projects of builders industry both the construction project and the conditions in term of which its implementation is planned should be considered.

In the case of risk analysis of investment in construction projects it should be noted that any construction project is a complex socio-economic system, which has all the characteristics of complex systems: integrity, emergence, holism, spatial and temporal certainty and limited, dynamics, complexity, relative autonomy of the functioning, functional control, causality, uncertainty in the functioning, homeostatychnist, stability, inertia, adaptability [2]. Some of them promote the appearance of internal risk factors; others provide the ability to manage risks. The works are dedicated to the issue of analysis and risk assessment [3-11]. Methods of assessment of investment appeal are also considered in the works [12-15].

The purpose of the article. To analyze the investment objects in the construction sector, to identify the risks that arise while the investment process and consider methods of evaluating of investment construction projects, taking into account these risks.

Presentation the main material. In the process of analysis of external risk factors the construction site as a socio-economic system can be represented as the part or subsystem of several larger systems that graphically depicted in Figure 1.

The combination of environmental factors is characterized by:

– the complexity is the variety of factors affecting the system;

– the force of factors impact, among which more or less important are singled out;

– the dynamism is the speed of the changes occurring in the environment of the system;

– the uncertainty is the number of a prior information held by the system for a specific factor [2].

© Sizova N.D., Solodovnik G.V., Perun M.U., 2016

One of the classifier of risks characteristics of the construction objects is the area of manifestation according to which risks are divided into industrial, commercial, financial risk and insurance risk. The financial risk arises when making financial transactions, it includes: a currency risk, a credit risk, an investment risk. The main risks that belong to the group of investment are shown in the Table 1.

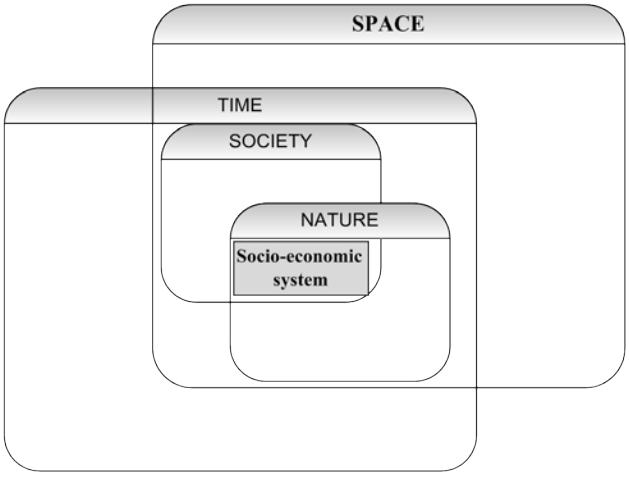

Fig. 1. Socio-economic system from a perspective of system approach

Source: [2]

Table 1

The main types of investment risk

Types of risks	Explanation
Capital	The risk is that investors will not be able to return the invested means without losses
Selective	The risk of directional selection of objects for investment compared to other options
Percentage	The risk of losses resulting from changes in the percentage rates at the market
Country	The risk of possible losses due to investments in enterprises under the jurisdiction of the countries with unstable social and economic situation
Operating	The risk of possible loss related to failures in the operation of the computer information systems
Temporal	The risk of investing in poorly selected time, which results in losses
Risk of legislative changes, instability of legislative framework	Possible losses caused by changes in legislative regulation
Liquidity risk	The risk caused by the sale of securities at the time of possible changes in the assessment of liquidity
Inflation risk	The risk is that the high inflation revenue that will come from the invested funds may depreciate in real terms

Source: [2]

In [16] to already known risks classifiers two more classifiers of risks that characteristic the investment process in the construction industry are proposed.

1 Depending on the participants of the investment process:

– Investor's risk related to the financial losses as a result of the bankruptcy of the construction company, the suspension of the construction work at the facility, etc.

– Builder'srisk associated with the lack of demand, decrease of prices for construction sites, a revocation of license;

– Customer's risk consists of all financial risks associated with the implementation of the project, the risk of default by the contractor liabilities, and in some cases also the risks of the builder;

– The risk of the contractor and general contractor related to the shortfall in incomes as a result of inability to perform their duties, or even a complete rejection of further participation in the project;

– Designer's risk associated with the financial and temporal loss as a result of rejection of the developed project, the need for significant changes or occurrence of essential errors;

– The risk of users of the construction occurs as a result of the lack of complete information about the process of building of a particular object, and thus the inability to assess its quality adequately.

2 Depending on the types of resources used in the development and implementation of investment projects of production:

– Financial resources meet the risk of insolvency of the customer, unpredictable expenses, inflation risk, etc.

– Labour risk is the risk of recruiting unqualified staff, shortage of labour, etc.

– Information risk is risk associated with the leakage of information and usage it by the competitors, ineffective marketing, etc

The result of the all above is the need to consider the characteristics of the construction object and the environment when selecting assessment methods of investment projects in the construction sector.

According to the objective-subjective nature of the risk methods for quantitative assessment of risks are divided into: objective and subjective. To the first group belong methods based on statistical information (for example, the implementation of similar construction projects). The second group is based on knowledge, experience and intuition regulator (investor) or involved experts.

The indicated complexity of the objects of construction as a socio-economic system provides a large number of heterogeneous elements and connections, multifunctional, multi-structuring, multi-objective, multi-variant development, etc. , so using objective methods of evaluating of investment projects a large number of performance indicators should be taken into account, among which the most frequently used are [4]:

– net cash flow;
– payback period;
– net present value;
– internal rate (norm) of income;
– index of profitability.

Taking into account the risks and uncertainties of the investment project, these figures get a stochastic nature. Then the assessment of appeal of investment objects can be made using the method-

ology and the tools of scenario analysis, using the subjective methods for building scenarios and determining corresponding probabilities or statistical methods based on objective information about the implementation of similar projects in the past or using the methods of simulation modelling in case of the uniqueness of the project.

While using the statistical methods for selecting investment projects when taking into account the risk, construction projects are represented as points in a coordinate effectiveness-riskiness. As the efficiency indicator mathematic expectation of the stochastic dimension of economic benefits is admitted (e.g. profit), as the indicator of riskiness standard deviation of this magnitude is accepted.

This method of evaluation and selection of projects is visible to a large number of projects and can be used for many efficiency indicator of projects.

Risk as the probability of occurrence of adverse events can be evaluated in terms of the size of potential losses and the dimension of the likelihood of adverse events [10]. In this case it is advisable to assess the risk of investment projects as the probability of exceeding of losses of the certain calculated designations. In practice, the following designations of losses are used: x_{ac} – loss in the amount of estimated profit on the project, x_{cr} – in the amount of the estimated designation of revenue x_{ct} – in the amount of property status (authorized capital). According to these designations the following areas are formed: risk-free (profit exceeds the calculation index, it is possible for the dynamic or speculative risks), acceptable risk (losses from zero to x_{ac}), a critical risk (losses from x_{ac} to x_{cr}) and catastrophic risk (losses are in the amount of x_{cr} to x_{ct}).

According to the risk areas three major basic indicators of risk are revealed:

– indicator of acceptable risk – a possibility that the losses will be greater than their maximum allowable level of x_{ac},

– indicator of critical risk – is the possibility that the losses will be greater than their maximum allowable critical level of x_{cr},

– Indicator of catastrophic risk – is the possibility that losses will be greater than their maximum allowable catastrophic level of x_{ct}.

Being aware of these metrics helps to decide about investing in a certain project, but the information on these important indicators are not enough for the final decision – their limitdimensions must be established (set or accept) not to fall into the zone of unacceptable risk. These dimensions are called the criteria acceptable according to the critical and the catastrophic risk.

So, with the three risk indicators and the criteria for critical risks we come to these most general conditions of admissibility of project for investment: the designation if the indicator for each of the risk areas should not exceed the designation of the criteria that is established by the investor.

To assess and select one of the mutually exclusive investment projects in construction site a game theoretic model cam be used, which takes into account the complexity and multidimensionality of both the object and investment environment in terms of which it will be realized [11].

The creative component of making the decision in term of risk by game-theoretic approach is crucial and consists of the following steps:

1) forming a plurality of solutions (strategies) of the subject of making the decision X;

2) forming a plurality of states (strategies) of the environment Θ;

3) defining and formalization of the key indicators of efficiency and utility, which are parts of functionality by which each of the alternative for each of the states of the environment are evaluated $F = \{f_{kj}\}$, defined on the set $X \times \Theta$, and one that takes the value of the space R1 (one-dimensional space), where the function $f(x, \theta)$ – the function of the winning of the subject of making the decision;

4) defining of the information situation that characterizes the strategy of handling the economic environment;

5) selection of the criteria of making the decision from the set of criteria that are specific for the selected (identified) information situation;

6) decision-making of the optimal solution for the selected criteria.

The formal part of the process of making the decision in term of the risk and uncertainty of using the models of game-theoretic approach is to hold payments for existing algorithms indicators of efficiency that is a part of the determination of functional evaluation $F = \{f_{kj}\}$ and the calculations associated with finding optimal solutions (or set of solutions), according to the selected criteria of making the decision.

The choice of a specific solution depends on the information situation on the set of the states of the economic environment and the chosen criteria of making the decision.

Using this approach a subjective component of risk is also taken into account because different criterials of making the decision correspond to different attitudes to risk of the subject that makes the decisions. The application of these criteria should be moderate and complex because the criteria of extreme optimism can lead to adopting the projects with too burdensome risks and extreme pessimism may lead to abandon the implementation of planned projects.

Conclusions. The object of building as a complex system and at the same time as an element of a higher level was examined. Characteristics of the environment of construction were adduced. Internal and external risks of the objects of a construction industry and some of their classification were analysed. A brief review of methods was made: the assessment of the investment attractiveness of construction, taking into account the risks, selecting one of alternative variants of investments and determining the appropriateness of investing money in a facility.

References:

1. Вітлінський В.В., Верченко П.І. Аналіз моделювання та управління економічним ризиком: Навч.-метод. посібник – К.: КНЕУ, 2000. – 292 с.
2. Экономическая кибернетика: Учебник. Том 1. / Под ред. Геец В.М. – Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2005. – 508 с.
3. Лук'янова В. Економічний ризик: Навчальний посібник / Валентина Лук'янова, Тетяна Головач. – К.: Академвидав, 2007. – 462 с.
4. Вітлінський В.В., Великоіваненко Г.І. Ризикологія в економіці та підприємництві: Монографія – К.: КНЕУ, 2004. – 480 с.
5. Клебанова Т.С., Раевнева Е.В. Теория экономического риска. Учеб. пособие. – Х: Изд. ХГЭУ, 2001. – 132 с.
6. Мельник Т. Кількісний аналіз оцінки ризику // Фінанси України. – 2000. – № 9. – С. 63-67.
7. Матвійчук А.В. Аналіз і управління економічним ризиком. Навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – 224 с.
8. Россоха В.В. О некоторых подходах и методах выбора решений и проектов с рисковой составляющей // Економіка: проблеми теорії та практики: Зб. наук. пр. / ДНУ. – 2009. – Вип. 103. – С. 58-63.
9. Івченко І.Ю. Економічні ризики: Навчальний посібник. – К.: „Центр навчальної літератури», 2009. – 304 с.
10. Новожилова М.В., Солодовник Г.В. Моделювання управління комерційним ризиком: Навчально-методичний посібник. – Харків: ХДТУБА, 2011 р. – 81 с.
11. Лабскер Л.Г., Яновская Е.В. Общая методика конструирования критериев оптимальности решений в условиях риска и неопределенности // Финансовый менеджмент. – 2002. – № 5. – С. 58-74.
12. Кобелев Н.Б. Практика применения экономико-иатематических методов и моделей: Учеб. практ. пособие. – М.: ЗАО «Финстатинформ», 2000 г. – 246 с.
13. Бланк И.А. Инвестиционный менеджмент. – К.: МП «ИТЕМ» ЛТД, «Юнайтед Лондон Трейд Лимитед», 1995. – 448 с.
14. Ирниязов Б.С. основные показатели финансовой оценки инвестиций в рыночной экономике // Финансы. – 1994. – № 11. – С. 22-24.
15. Шапиро В.Д. и др. Управление проектами. – СПб.: Два-три, 1993. – 443 с.
16. Курьина Е.Б. Оценка рисков инвестиционных проектов в жилищном строительстве // Экономика и современный менеджмент: теория и практика: Сборник статей по материалам XXXVI Международной научно-практической конференции, 2014 г.

Сізова Н.Д., Солодовник Г.В., Перун М.Ю.
Харківський національний університет будівництва та архітектури

АНАЛІЗ МЕТОДІВ ОЦІНОК ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ОБ'ЄКТІВ БУДІВНИЦТВА В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ І РИЗИКУ

Анотація
Розглянуто роботи з аналізу ризиків у сфері будівництва. Надано аналіз методів визначення інвестиційної привабливості об'єктів будівництва. Як об'єкт управління будівничі проекти є складними системами, які функціонують в умовах невизначеності. В процесі оцінки інвестиційної привабливості таких проектів слід враховувати як зовнішні так і внутрішні чинники ризиків. Прийняття рішень щодо інвестування в проекти будівництва потребує використання науково обґрунтованих методів.
Ключові слова: ризик, невизначеність, інвестиційна привабливість, об'єкти будівництва, аналіз.

Сизова Н.Д., Солодовник А.В., Перун М.Ю.
Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

АНАЛИЗ МЕТОДОВ ОЦЕНОК ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ОБЪЕКТОВ СТРОИТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯХ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ И РИСКА

Аннотация
Рассмотрены работы посвященные анализу рисков в сфере строительства. Дан анализ методов определения инвестиционной привлекательности объектов строительства. Как объект управления строительные проекты являются сложными системами, которые функционируют в условиях неопределенности. В процессе оценки инвестиционной привлекательности таких проектов следует учитывать как внешние так и внутренние факторы возникновения риска. Принятие решений относительно инвестирования в строительные проекты требует использования научно обоснованных методов.
Ключевые слова: риск, неопределенность, инвестиционная привлекательность, объекты строительства, анализ.

УДК 336.221.24:631

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИРОБНИКІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

Федосєєва Г.С.
Миколаївський національний аграрний університет

У роботі розглянуто особливості діяльності виробників сільськогосподарської продукції України. Наведено їх характеристику за організаційно-правовою формою господарювання. Виявлено основні шляхи сучасного фінансового забезпечення досліджуваних підприємств. Визначено напрями державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників. Наведено авторське бачення шляхів удосконалення системи фінансового забезпечення виробників сільськогосподарської продукції.
Ключові слова: виробник сільськогосподарської продукції, агрохолдинг, державний сільськогосподарський банк, аграрна розписка, дорадництво, аграрне страхування.

Постановка проблеми. Сільське господарство є особливою складовою господарського комплексу України. Так, в умовах нестійких економічних та політичних процесів в державі, наявності воєнного конфлікту аграрний сектор є бюджетоутворюючим, забезпечує збільшення валютних надходжень, гарантує продовольчу безпеку країни. Разом з тим, основний дохід від реалізації сільськогосподарської продукції отримують посередницькі структури, адже часто сільськогосподарські товаровиробники реалізують вироблену продукцію за заниженими цінами, не маючи можливості її зберігати, переробляти та доводити до кінцевого споживача. Крім того, низький рівень фінансового забезпечення значної частини виробників сільськогосподарської продукції знижує конкурентоспроможність як виробленої продукції, так і самого товаровиробника, через неможливість використовувати сучасну техніку, якісне насіння та засоби захисту рослин, високотоварні породи сільськогосподарських тварин та, загалом, інноваційні методи ведення сільськогосподарської діяльності. Зазначені проблеми з кожним роком не зменшуються, не зважаючи на те, що діяльність виробників сільськогосподарської продукції прямо впливає на розвиток країни, регіону, сільської території та рівень життя значної частини населення України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням питань фінансового забезпечення розвитку підприємств аграрного сектору займалася значна частина вчених, зокрема В.М. Алексійчук, В.Я. Амбросов, М.Я. Дем'яненко, О.В. Крисальний, Н.М. Левченко, М.Й. Малік, П.М. Макаренко, О.М. Онищенко, П.Т. Саблук та ін. Проте, проблеми фінансового забезпечення саме виробників сільськогосподарської продукції потребують подальшого наукового дослідженням з врахуванням динамічного розвитку вітчизняної економіки та збільшення ролі сільського господарства в економіці України.

Мета статті полягає у визначенні основних напрямів фінансового забезпечення виробників сільськогосподарської продукції та обґрунтуванні доцільності їх використання в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Встановлено, що сільське господарство є ключовим сектором в наповненні державного бюджету України. Так, за результатами функціонування галузей України у 2015 р. частка сільського господарства в структурі ВВП вперше у вітчизняній історії досягла 10%, а сільські жителі становлять близько 31% населення країни [1].

Виявлено, що в сільському господарстві України у 2015 р. працювало 51926 підприємств, які займалися виробництвом сільськогосподарської продукції, що на 1,17% менше ніж в 2014 р. Якщо розглядати дані підприємства за організаційно-правовою формою господарювання, то варто відмітити, що серед них левова частка припадає на фермерські господарства, а саме 74,82% в 2015 р., також помітне місце займають господарські товариства – 14,87% та приватні підприємств – 6,98%. Разом з тим, згідно досліджень Українського клубу аграрного бізнесу, частка агрохолдингів у загальному землекористуванні сільськогосподарських підприємств в 2015 р. склала 26,7%, або 5,6 млн га [2], і саме вони мають найкраще матеріально-технічне забезпечення серед всіх виробників сільськогосподарської продукції України.

Вважаємо, що проблема пошуку фінансових ресурсів у агрохолдингів стоїть не так гостро, як у інших виробників сільськогосподарської продукції. Адже, як свідчить практика основна частина з них мають іноземний капітал. Так, згідно результатів досліджень науковців Оклендського університету (Нова Зеландія) встановлено, що наразі під контролем іноземних компаній перебуває близько 5,3%, сільськогосподарських угідь України. Серед основних гравців ринку – компанії Данії, Саудівської Аравії, Франції та США, а також змішані вітчизняно-іноземні компанії за участю Кіпру, Австрії, Люксембурга. Наприклад, найбільший земельний банк наразі має UkrLandFarming (654 тис. га), а 5% її акцій належать іноземній компанії Cargill. У свою чергу, 65% боргових зобов'язань агрохолдингу «Мрія» (300 тис. га) належать інвестиційним групам США та Великої Британії. У серпні 2014 року «Мрія Агрохолдинг» мав заборгованість перед кредиторами та контрагентами на суму 1,3 млрд дол. На сьогодні низка агрохолдингів (у тому числі Trigon Agri, UkrLandFarming, «Мрія Агрохолдинг») проводять реструктуризацію боргів, а той самий «Мрія Агрохолдинг» отримав від міжнародних інвесторів пропозицію щодо фінансування обігового капіталу сезону 2016 року в розмірі 50 млн дол. [3].

Досліджено, що основними напрямами фінансового забезпечення більшості малих та середніх виробників сільськогосподарської продукції України є самофінансування, проте його не завжди достатньо для забезпечення всіх потреб.

© Федосєєва Г.С., 2016

Досвід різних країн підтверджує, що для забезпечення розширеного відтворення, виробники сільськогосподарської продукції використовують залучені фінансові ресурси, серед яких значне місце займає державна підтримка. За даними, Міністерства аграрної політики та продовольства України у 2015 р. фінансова підтримка сільгосптоваровиробників за рахунок державного бюджету становила 397,3 млн. грн., з яких 25,6 млн. грн – кредити фермерським господарствам, 71,7 млн. грн – кошти надані Аграрному фону, 300 млн. грн – фінансова підтримка діяльності виробників сільськогосподарської продукції шляхом здешевлення кредитів [4]. Що стосується підприємств, які отримали державну підтримку, то їх частка в загальній кількості склала лише 1,21%.

Отже, обгрунтування напрямів фінансового забезпечення малих та середніх виробників сільськогсподарської продукції є необхідним елементом розвитку аграрного сектора України.

Проведене дослідження розвитку виробників сільськогосподарської продукції, врахування особливостей їх діяльності, а також сучасного стану економіки України дозволило сформувати основні шляхи фінансування розглянутих суб'єктів господарювання:

1. Створення державного сільськогосподарського банку (надалі ДСГБ) для кредитування малих та середніх виробників. Кошти для його заснування мають бути перерозподілені з частини державного бюджету України, спрямованої на дотації. Фонд дотування виробників сільськогосподарської продукції має бути переглянутий на предмет тих статей видатків, фінансування за якими не забезпечує ефективний та пропорційний розвиток аграрного сектору економіки. Такими видатками, зокрема, є дотації агрохолдингам, які і без того володіють достатніми обсягами фінансових ресурсів для забезпечення власного розвитку. Функціонування ДСГБ має відбуватися у формі виділення кредитних коштів на конкретно визначені цілі виробникам сільськогосподарської продукції. При цьому мають дотримуватися такі базові засади:

– відкритість конкурсу на отримання кредиту;

– зрозумілість і прозорість умов його проведення;

– однаковість вимог для всіх підприємців, відображення інформації на сайті банку про кількість поданих заявок, позичальників та заявлені ними цілі використання кредиту;

– публічна звітність ДСГБ, що передбачає вільний доступ всіх сільськогосподарських виробників до результатів розгляду документів на отримання кредиту. У ній також повинна бути зазначена інформація про розмір наданих коштів та умови їх використання;

– контроль громадських організацій за діяльністю керівництва банку;

– відсоткова ставка по кредитам на вище 10% річних;

– пільгові умови при створення сільськогосподарського кооперативу, які передбачають зниження відсоткової ставки за кредитом до 7% річних.

2. Розробка ефективного механізму функціонування аграрних розписок, які повинні стати альтернативою банківському кредитуванню. Зазначений фінансовий інструмент містить у собі подвійну вигоду: залучення кредитних ресурсів в галузь з одночасною реалізацією майбутнього урожаю сільськогосподарської продукції. Гарантом зобов'язань за аграрною розпискою виступає держава, що суттєво підвищує рівень довіри до фінансового інструмента та можливості його функціонування на ринку деривативів.

Основними нормативними актами, які регулюють функціонування ринку аграрних розписок в Україні є Закон України «Про аграрні розписки», Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку ведення Реєстру аграрних розписок», Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України», затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 (зокрема, пп.5.30 п.5 глави 2 розділу II), Правила ведення нотаріального діловодства, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 22.12.2010 N 3253/5 (зокрема, форми № 84-87 додатку № 25), Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 23 січня 2014 року № 29 «Про створення державного підприємства «Аграрні реєстри».

На сьогодні створено державний реєстр аграрних розписок, метою якого є недопущення випуску неліквідних розписок та залучення інвесторів, котрі раніше не кредитували малий та середній сегмент агробізнесу через бажання не використовувати «сірі» схеми бізнесу. В першу чергу це компанії з ЄС та США. Також, даний реєстр допомагає захиститись від підроблених розписок. Це вкрай важливо оскільки розписки є документом, стягнення за яким можливе в позасудовому порядку на основі виконавчого присуду нотаріуса. Окрім того, реєстр є джерелом даних для планування політики фінансування сільськогосподарського виробництва та оцінки прибутків.

Разом з тим, вважаємо, що для широкого розповсюдження практики використання аграрних розписок необхідно доопрацювати Закон України «Про аграрні розписки», створивши чіткий налагоджений механізм їх дії, який би враховував інтереси всіх учасників економічних взаємовідносин.

3. Створення електронних майданчиків для торгівлі сіль господарською продукцією на базі інтернет-магазину (наприклад, за зразком Aukro.ua). Ефективне функціонування зазначених майданчиків дозволить прискорити оборот продукції сільськогосподарських товаровиробників та їх фінансових ресурсів, що, в свою чергу, зможе дати поштовх для розвитку як малих, так і середніх фермерських господарств.

Вважаємо, що однією з початкових умов реалізації даного напряму фінансового забезпечення є розробка на законодавчому рівні правил взаємодії між продавцями та покупцями сільськогосподарської продукції. Наступними етапами повинні стати:

– розробка сайту з якісним інтуїтивним інтер-фейсом, належними рівнями безпеки трансакцій і захисту персональних даних, а також системою, що передбачає виявлення та вилучення з сайту із застосуванням штрафних санкцій учасників торгівельних операцій, що порушують умови договорів, з метою уникнення в подальшому подібних ситуацій;

– навчання (у тому числі через діяльність дорадчих організацій) та надання допомоги сіль-

ськогосподарським виробникам у розміщенні інформації щодо реалізації продукції;

– розробка на державному рівні плану дій щодо поширення інформації стосовно зазначеного сайту та стимулювання сільськогосподарських виробників розміщувати та реалізовувати свою продукцію з його використанням з метою інформування іноземних та вітчизняних суб'єктів, щодо наявності електронних майданчиків для торгівлі сільгосппродукцією.

– оцінка результатів впровадження пілотного проекту з метою виявлення недоліків та обґрунтування напрямів їх усунення.

4. Реформування системи сільськогосподарського дорадництва та створення оптимальних умов для вибору сільськогосподарського дорадника безпосередньо виробником сільськогосподарської продукції. На сьогодні сільськогосподарська дорадча служба – це юридична особа або структурний підрозділ аграрного навчального закладу (науково-дослідної установи), які здійснюють дорадчу діяльність, мають у складі не менше трьох дорадників і внесені до Реєстру дорадчих служб. Ціллю розвитку сільськогосподарського дорадництва є підвищення якості менеджменту та ефективності управлінських рішень в сегменті малого та середнього аграрного бізнесу, що матиме наслідком покращення їхнього розвитку за рахунок оптимізації використання ресурсів підприємства.

Зважаючи на існування суттєвої проблеми якості дорадчих послуг, пропонуємо ввести обов'язкову сертифікацію дорадників в контексті достатності практичного досвіду (не менше 5 років діяльності за відповідним напрямом) та теоретичної підготовки.

Вважаємо, що до числа ключових напрямів діяльності дорадників та дорадчих служб, у числі інших, повинно бути підвищення рівня фінансової грамотності керівників малих сільськогосподарських підприємств в частині ведення обліку (в т.ч. управлінського), складання фінансової звітності, документального оформлення процесу господарської діяльності.

Оплата дорадчих послуг повинна здійснюватися рівномірними частинами з двох джерел:

1) коштів місцевих бюджетів;

2) донорської допомоги від успішних сільськогосподарських виробників (зокрема, агрохолдингів) на розвиток новостворених малих та середніх сільськогосподарських підприємств.

5. Підвищення ролі аграрного страхування як засобу забезпечення фінансової стійкості виробників сільськогосподарської продукції. Відповідні заходи передбачають вдосконалення нормативно-правової бази, що регулює взаємовідносини між страховиком і страхувальником (зокрема, Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою»), та розвиток діяльності Аграрного страхового пулу в напрямі збільшення частки застрахованих ризиків у аграрному виробництві. Вдосконалення законодавства має на меті усунення ризиків опортуністичної поведінки сторін страхового договору, наслідком чого очікується зростання рівня довіри до інституту страхування в Україні та мотивації підприємців страхувати свою діяльність. Збільшення частки застрахованих ризиків сільськогосподарського виробництва сформує у підприємств додатковий набір інструментів виходу з кризового становища при настанні несприятливих природо-кліматичних та економічних умов, а також забезпечить умови для удосконалення фінансового забезпечення виробників сільськогосподарської продукції.

Висновки і пропозиції. Отже, для покращення функціонування аграрного сектору України необхідним є розробка напрямів активізації процесу фінансового забезпечення виробників сільськогосподарської продукції. При чому, основна увага повинна бути приділена діяльності малих та середніх суб'єктів сільськогосподарського виробництва. Вважаємо, що при обґрунтуванні напрямів покращення фінансування досліджуваних підприємств слід звернути увагу на зовнішні джерела залучення фінансових ресурсів. Крім того, ключовою умовою є налагодження ефективної співпраці між загальнодержавними, регіональними органами управління та безпосередніми виробниками сільськогосподарської продукції направленої на реалізацію конкретних практичних напрямів фінансування, починаючи від навчання керівників досліджуваних суб'єктів та закінчуючи удосконаленням існуючої нормативно-правової бази ведення господарської діяльності в сільському господарстві.

Список літератури:

1. Україна на 8 місці у рейтингу найрозвинутіших аграрних країн. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://agropolit.com/news/172-ukrayina-na-8-mistsi-u-reytingu-nayrozvinutishih-agrarnih-krayin
2. 5 найбільших агрокомпаній України за розміром земельного банку. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://economics.lb.ua/state/2016/01/13/5_naybilshih_agrokompaniy_ukr.html
3. Fraser, 2015. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://agroportal.ua/news
4. Стан галузей АПК за січень-грудень 2015 року / Доповідь Міністерства аграрної політики та продовольства України. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://minagro.gov.ua/
5. Фінансове забезпечення сільськогосподарських підприємств. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://propozitsiya.com/node/6599

Федосеева Г.С.
Николаевский национальный аграрный университет

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОИЗВОДИТЕЛЕЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ

Аннотация
В работе рассмотрены особенности деятельности производителей сельскохозяйственной продукции Украины. Приведена характеристика производителей сельскохозяйственной продукции по организационно-правовой формой хозяйствования. Выявлены основные пути современного финансового обеспечения исследуемых предприятий. Определены направления государственной финансовой поддержки сельскохозяйственных товаропроизводителей. Приведены авторское видение путей совершенствования системы финансового обеспечения производителей сельскохозяйственной продукции.
Ключевые слова: производитель сельскохозяйственной продукции, агрохолдинг, государственный сельскохозяйственный банк, аграрная расписка, аграрное страхование.

Fedosieieva H.S.
Mykolayiv State Agrarian University

IMPROVEMENT OF FINANCIAL SUPPORT AGRICULTURAL PRODUCERS

Summary
Analyzed the features of agricultural producers of Ukraine. Investigated their characteristics by types of business entity. Determined the basic ways modern financial support of studied enterprises. Named the directions state financial support for agricultural producers. Proposed an author's vision ways of improving the system of financial support of agricultural producers.
Keywords: agricultural producers, agricultural holding, the state agricultural bank, agricultural receipt, advisory services, agricultural insurance.

УДК 657.1

ОБЛІК ВТРАТ ВІД ПАДЕЖУ СВИНЕЙ ВНАСЛІДОК ЕПІЗООТІЇ

Чмир С.О.
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

У даній статті пропонується узагальнення, систематизація та обґрунтування обліку падежу свиней внаслідок епізоотій. Систематизовано теоретичні аспекти, пов'язані з обліком падежу, зокрема свиней від епізоотії. Розглянуто можливість зменшення ризиків від падежу свиней шляхом здійснення страхування поголів'я тварин в свинарських підприємствах. Досліджено порядок документального оформлення падежу свиней внаслідок епізоотії. Запропоновано порядок облікового відображення втрат від падежу довгострокових та поточних біологічних активів свинарства внаслідок епізоотії.
Ключові слова: падіж, епізоотія, документальне оформлення, страхування, свинарство.

Постановка проблеми. У свинарстві, як і в інших галузях тваринництва, під час біологічних перетворень неминуча загибель тварин. Вона може бути зумовлена різними причинами: хворобами, у зв'язку із старістю, недобросовісною працею персоналу, що доглядає за тваринами, нещасними випадками, надзвичайної ситуації природного (стихійне лихо, епізоотія) та техногенного характеру. Поширення в країні такої небезпечної хвороби як африканська чума свиней, призвело до збільшення втрат від падежу свиней внаслідок епізоотії у сільськогосподарських підприємствах. Тому питання щодо відображення в обліку операцій, пов'язаних з падежем тварин внаслідок епізоотії та відшкодуванням збитків на сьогодні є досить актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань обліку падежу тварин присвячені праці вітчизняних вчених, серед яких Л. Гуцаленко, Є. Бойчук, М. Коцупатрий, В. Мервенецька, М. Єрмолаєва та інші. Проте їх дослідження носять загальноекономічний характер та не враховують особливості галузі свинарства.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні відсутній єдиний підхід до відображення падежу обліку, зокрема свиней від епізоотій, а в теоретичних та практичних дослідженнях авторами висловлюються різні думки щодо відображення такого явища в обліку.

© Чмир С.О., 2016

Все це обумовлює необхідність у детальному дослідженні питання обліку втрат від падежу тварин внаслідок епізоотії, враховуючи особливості галузі свинарства.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування та узагальнення методики відображення в обліку падежу свиней внаслідок епізоотії.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняних нормативно-правових актах тлумачення терміну «падіж» є не чітким та не регламентованим в обліковому аспекті. Підходи до визначення «падіж» наведено в табл. 1.

Крім того, у зоотехнології застосовують поняття «технологічного браку», який крім реального падежу свиней, включає в себе вимушену вибраковку молодняку через фізіологічні вади (зоотехнічних брак) та певні незаразні захворювання свиней (ветеринарний брак).

Отже, з правової точки зору не існує єдиного підходу та законодавчого врегулювання поняття «падіж», що безпосередньо впливає на економічну сутність падежу.

Тому, на основі вище викладеного, можна вважати, що загиблі тварини у свинарстві, як з правової, так і економічної точки зору, є бракованою продукцією за винятком свиней, що загинули внаслідок епізоотій чи вжиття протиепізоотичних заходів, а також внаслідок техногенних або природних надзвичайних ситуацій (катастрофа, аварія, стихійне лихо тощо).

Трупи тварин, які загинули від сибірки, сказу, трихінельозу, емкару, сапу та інших особливо небезпечних інфекційних хвороб, а також хвороб невстановленої етіології, підлягають обов'язковому термічному знешкодженню (спаленню) [4, с. 21].

Суб'єкти господарювання (власники) зобов'язані вжити заходів щодо надійної ізоляції, вилучення, знешкодження та утилізації загиблих тварин. Вони проводиться власними силами підприємства, якому належали ці тварини [5].

На свинарських підприємствах значних збитків може бути завдано падежем поголів'я свиней внаслідок надзвичайної ситуації техногенного або природного характеру.

Окремим випадком надзвичайної ситуації, що може статися на свинарському підприємстві є епізоотія – «широке поширення заразної хвороби тварин за короткий проміжок часу, що значно перевищує звичайний рівень захворюваності на цю хворобу на відповідній території» (п. 9 ч. 1 ст. 2 Кодексу цивільного захисту України) [6]. Вона може бути спричинена рядом заразних інфекційних та неінфекційних захворювань свиней, окремі з яких є небезпечними не тільки для свиней, але й для людини. До таких захворювань належать: класична чума свиней, африканська чума свиней, рожа, хвороба Ауєскі, вірусний гастроентерит свиней (інфекційний та трансмісійний), дизентерія, цирковірус, сказ свиней, свинячий грип, пика свиней, пастерельоз, бруцельоз, сальмонельоз, туберкульоз, бутулізм, ящур, сибільська язва, інфекційний атрофічний риніт, парвовірусна хвороба свиней тощо. Великого поширення в останній час набула поширення небезпечна невиліковна хвороба – африканська чума свиней, яка завдає значних збитків як сільськогосподарським господарствам, так і домашнім господарствам громадян.

У разі виникнення на окремій території України надзвичайної ситуації, пов'язаної з особливо небезпечними (карантинними) хворобами сільськогосподарських тварин (у тому числі африканською чумою свиней), Державною надзвичайною протиепізоотичною комісією при Кабінеті Міністрів України, державними надзвичайними протиепізоотичними комісіями при Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київській та Севастопольській міських, районних державних адміністраціях і міських радах приймається рішення про запровадження карантину і відшкодування майнової шкоди (збитків) через вилучення сільськогосподарських тварин, яке здійснюється за рахунок коштів резервного фонду бюджету.

Сільськогосподарським підприємствам відшкодовується вартість свиней, які були вилучені з метою зниження або забою. При чому, ціну та середню вагу однієї голови вираховують відповідно на основі ціни, яка у середньому склалася на тварин, та ваги тварин, що реалізовані переробним підприємствам (у розрізі категорій господарств) у цьому регіоні, відповідно до даних Державної служби статистики України.

На підставі заяви або клопотання, що подається юридичною особою, відповідно до Методики оцінки збитків від наслідків надзвичайних

Таблиця 1

Підходи до визначення терміну «падіж»

Визначення поняття	Джерело
Падіж тварин – це втрата тварин, уключаючи всі випадки їх загибелі від хвороби, у зв'язку зі старістю, внаслідок стихійного лиха, пожежі, нападу хижаків, нещасних випадків, а також вимушеного забою тварин, м'ясо яких не було використане в їжу, а використане тільки на годівлю худоби (але не звірям).	Пункт III.1.7 розділу III Методики проведення розрахунків основних показників обсягів виробництва продукції тваринництва в господарствах всіх категорій [1].
До падежу відносять вимушено забитих тварин, якщо значну частину (понад 50%) забитої туші неможливо використати для харчових потреб або реалізації.	Підпункт 4.9.1 пункту 4.9 розділу 4 Інструкції щодо заповнення форм державних статистичних спостережень № 24 «Стан тваринництва за 200 _ рік» (річна) та № 24-сг «Стан тваринництва на «_»_____200_ року» (місячна) [2].
Кількість сільськогосподарських тварин, які пали та загинули, – число сільськогосподарських тварин, які були втрачені через їхню загибель від хвороби, старості, стихійного лиха, пожежі, нападу хижаків, нещасних випадків, а також через вимушений забій (за умови невикористання м'яса в їжу).	Пункт 2.1 розділу II Методики проведення розрахунків основних статистичних показників виробництва продукції тваринництва) [3].

Джерело: розроблено автором за даними [1], [2], [3]

ситуацій техногенного і природного характеру, визначається розмір завданої майнової шкоди (збитків), який затверджує комісія, визначена органом місцевої влади.

Одним із джерел зменшення (компенсації) втрат загиблих тварин внаслідок епізоотії у свинарстві є страхування поголів'я свиней, яке суттєво зменшує ризики значних втрат аграрних підприємств від падежу і загибелі тварин.

До основних законодавчих та нормативно-правових актів, відповідно до яких здійснюється страхування сільськогосподарських тварин, відносять: Закон України «Про страхування», Закон України «Про племінну справу у тваринництві», Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою», Порядок і правила проведення обов'язкового страхування тварин на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків.

Відповідно до п. 30 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про страхування» обов'язкове страхування тварин (крім тих, що використовуються у цілях сільськогосподарського виробництва) здійснюється на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих і нещасних випадках та згідно з переліком тварин, встановленими Кабінетом Міністрів України [7]. Окрім обов'язкової форми страхування, сільськогосподарські тварини страхуються також на добровільних засадах.

Рис. 1. Класифікація сільськогосподарського страхування у свинарстві

Джерело: розроблено автором за даними [7], [8]

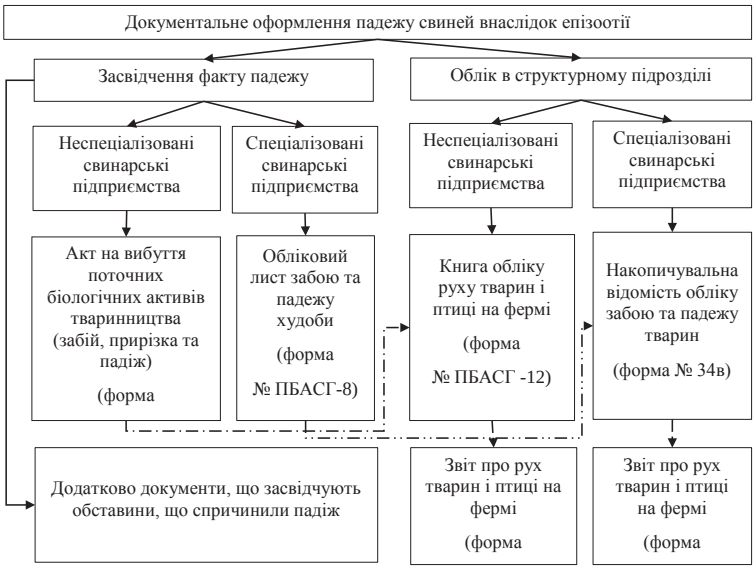

Рис. 2. Документальне оформлення падежу свиней внаслідок епізоотії

Джерело: розроблено автором за даними [9], [10]

Згідно до Порядку і правил проведення обов'язкового страхування тварин на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків у свинарстві до таких тварин належать племінні тварини (чистопорідні або одержані за затвердженою програмою породного вдосконалення тварини, що мають племінну (генетичну) цінність і можуть використовуватися в селекційному процесі) віком від 1 року [8].

Добровільним страхуванням можуть бути охоплені лише здорові свині з віковими обмеженнями (від 6 місяців) в розрізі таких груп тварин: продуктивні тварини, молодняк тварин, племінні й високоцінні тварини.

Варто зазначити, страхуванню не підлягають тварини хворі, виснажені, а також ті, що перебувають у місцевості, в якій оголошений карантин (крім тварин тих видів, які до даного захворювання несприйнятливі).

Таким чином в Україні існують такі види сільськогосподарського страхування для свинарських підприємств (рис. 1).

Факт падежу довгострокових та/або поточних біологічних активів свинарства внаслідок епізоотії оформлюється:

в неспеціалізованих свинарських підприємствах – Актом на вибуття поточних біологічних активів тваринництва (забій, прирізка та падіж) (сільгоспоблік, форма № ПБАСГ-6);

в спеціалізованих свинарських підприємствах – Обліковим листом забою та падежу худоби (ф(сільгоспоблік, форма № ПБАСГ-8).

Вищезазначені документи оформлюються комісією, склад якої фіксує випадки загибелі та вимушеного забою свиней і затверджується керівником підприємства. До цієї комісії входять головний технолог, головний зоотехнік, головний лікар ветеринарної медицини, начальник дільниці (завідувач ферми), зоотехнік, ветлікар, особа, за якою була закріплена тварина, та інші.

Після затвердження вказаних документів керівником підприємства записи про вибуття поголів'я роблять:

в неспеціалізованих свинарських підприємствах – у Книзі обліку руху тварин і птиці на фермі (сільгоспоблік, форма № ПБАСГ-12);

в спеціалізованих свинарських підприємствах – у Накопичувальній відомості обліку забою та падежу тварин (сільгоспоблік, форма № 34в).

У кінці місяця завідувач ферми або зоотехнік усі документи щодо падежу худоби разом зі Звітом про рух тварин і птиці на фермі (сільгоспоблік, форма № ПБАСГ-13) передає до бухгалтерії.

До вищезазначених Актів, також складаються та додаються документи, що засвідчують обставини, що спричинили загибель свиней внаслідок епізоотії, зокрема:

– висновок ветеринарного лікаря про причини падежу тварин, протокол (акт) патологоанатомічного розтину трупа тварини;

– страховий акт (аварійний сертифікат), складений страховиком або уповноваженою ним особою (аварійним комісаром), у разі загибелі застрахованих тварин;

– документи про відправлення біологічних відходів на ветеринарний санітарний утилізаційний завод для утилізації;

– акти захоронення трупів свиней у діючих біотермічних ямах;

– акти про термічне знешкодження (спалення) туш загиблих тварин;

– документи уповноважених органів, що підтверджують факт епізоотії (довідки місцевих органів виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері цивільного захисту та галузі ветеринарної медицини, органів місцевого самоврядування про виникнення епізоотії) тощо.

На основі документів обліку, на свинарських підприємствах також складають затверджені форми ветеринарної звітності. Місцеві органи виконавчої влади, що реалізують державну політику у галузі ветеринарної медицини, ведуть облік хворих та загиблих тварин, а також видають органам страхування висновки щодо причин захворювання, вимушеного забою, загибелі або знищення тварин на свинарських фермах сільськогосподарських підприємств.

Схема документального оформлення падежу біологічних активів свинарства внаслідок епізоотії наведена на рис. 2.

Вартість тварин, що загинули внаслідок епізоотії (або внаслідок іншої надзвичайної ситуації) включається до інших витрат (до 09.08.2013 – до надзвичайних витрат).

Компенсація збитків (отримання страхового відшкодування, відшкодування вартості сільськогосподарських тварин з резервного фонду бюджету) включається до інших доходів (до 09.08.2013 – до надзвичайних доходів).

У зв'язку зі змінами у законодавстві можна погодитися з думкою М.В. Єрмолаєвої та Ю.В. Чириченко про те, що надзвичайні події в господарській діяльності залишилися, а надзвичайні витрати та доходи з обліку зникли [11, с. 128].

Облік втрат від падежу свиней внаслідок епізоотії обліковується на рахунку 97 «Інші витрати». Відповідно до облікової політики підприємства в робочому плані рахунків до нього доцільно відкрити субрахунок 977 «Інші витрати звичай-

Таблиця 2

Кореспонденція рахунків з обліку падежу свиней внаслідок епізоотії

№ пор.	Зміст господарської операції	Кореспонденція рахунків		Сума, грн.
		Дебет	Кредит	
1.	Списано вартість тварин, що загинули внаслідок епізоотії:			
1.1.	основного стада (що обліковувалися за справедливою вартістю)	977	163	1000
1.2.	основного стада (що обліковувалися за первісною вартістю)	977	164	1000
1.3.	на вирощуванні та відгодівлі (що обліковувалися за справедливою вартістю)	977	212	1000
1.4.	на вирощуванні та відгодівлі (що обліковувалися за первісною вартістю)	977	213	1000
2.	Списано суму зносу, що нарахований на довгострокові біологічні активи (тварини основного стада, що загинули внаслідок епізоотії), що обліковувалися за первісною вартістю	134	164	6000
3.	Нараховано ПДВ на вартість тварин, що загинули внаслідок епізоотії	977	641	800
4.	Нараховано заробітну плату працівникам, зайнятим знищенням та утилізацією трупів загиблих тварин	977	661	1000
5.	Нараховано єдиний соціальний внесок на заробітну плату працівників, зайнятим знищенням та утилізацією трупів загиблих тварин	977	651	220
6.	Сформовано резерв відпусток для працівників, зайнятим знищенням та утилізацією трупів загиблих тварин	977	471	100
7.	Списано вартість матеріалів, використаних під час знищення та утилізації трупів загиблих тварин (пального, дезінфекційних засобів)	977	203 208	2000
8.	Списано вартість послуг допоміжних виробництв на знищення та утилізацію трупів загиблих тварин (транспортні послуги тощо)	977	234	500
9.	Списано вартість послуг сторонніх підприємств на знищення та утилізацію трупів загиблих тварин (послуги ветсанутильзаводу тощо)	977	685	1000
10.	Віднесено на фінансовий результат втрати, пов'язані з падежем тварин внаслідок епізоотії	793	977	9620
11.	Оприбутковано побічну продукцію від падежу тварин (за цінами можливого використання чи реалізації)	272	746	0
12.	Нараховано страхове відшкодування страхової компанії	377	746	2000
13.	Нараховано відшкодування майнової шкоди (збитків) через вилучення сільськогосподарських тварин за рахунок коштів резервного фонду бюджету	377	746	5000
14.	На поточний рахунок в банку в національній валюті надійшло страхове відшкодування від страхової компанії	311	377	2000
15.	На поточний рахунок в банку в національній валюті надійшло відшкодування майнової шкоди (збитків) з резервного фонду бюджету.	311	377	5000
16.	Віднесено на фінансовий результат доходи (відшкодування), отримані у зв'язку з падежем тварин внаслідок епізоотії	746	793	7000

Джерело: розроблено автором

ної діяльності» та субрахунок наступного порядку «Надзвичайні витрати».

Відшкодування втрат від падежу внаслідок епізоотії обліковується на рахунку 74 «Інші доходи». До нього доцільно відкрити субрахунок 746 «Інші доходи від звичайної діяльності» та субрахунок наступного порядку «Надзвичайні доходи».

За дебетом субрахунку 977 «Інші витрати звичайної діяльності» відображають фактичні збитки в розмірі вартості поголів'я свиней на вирощуванні та відгодівлі (оціненого як за первісною, так і за справедливою вартістю), тварин основного стада (оцінених за справедливою вартістю). У разі падежу тварин основного стада, що оцінені за первісною вартістю, то спочатку необхідно списати їх первісну вартість та амортизацію полеглих основних свиноматок та кнурів, а потім залишкову вартість тварин віднести на субрахунок 977 «Інші витрати звичайної діяльності». За дебетом субрахунку 977 «Інші витрати звичайної діяльності», крім того, обліковується додаткові витрати (на транспортування та знешкодження трупів, утилізацію, захоронення в скотомогильниках, дезінфекцію станкомісць та транспорту), понесені підприємством в результаті виникнення епізоотії та ліквідації її наслідків.

У разі компенсації збитків (страховою компанією, органами місцевого самоврядування або державного управління) від епізоотії, то такі суми відображаються за кредитом рахунку 746 «Інші доходи від звичайної діяльності».

Кореспонденцію рахунків з обліку падежу свиней внаслідок епізоотії наведено в табл. 2.

Висновки і пропозиції. В результаті дослідження питань, пов'язаних з обліком втрат від падежу свиней внаслідок епізоотії можна діти таких висновків.

В науковій літературі та нормативно-правових актах не має узгодження та єдиного підходу стосовно терміну «падіж», що має безпосередній вплив на економічну сутність терміну «падіж». Це в свою чергу впливає на побудову обліку втрат від падежу тварин на свинарських підприємствах, в тому числі внаслідок епізоотії (окремий випадок серед надзвичайних ситуацій).

Одним із способів зниження втрат від падежу свиней внаслідок епізоотій є страхування поголів'я тварин, який в свою чергу потребує законодавчого врегулювання, оскільки на даний час значну частку поголів'я свиней не можливо добровільно застрахувати через вікові обмеження, а обов'язковому страхуванню підлягають лише тварини, які мають племінну (генетичну) цінність.

У разі виникнення епізоотії вартість свиней, що загинули, відшкодовується на підставі рішення про запровадження карантину і відшкодування майнової шкоди (збитків) через вилучення сільськогосподарських тварин за рахунок коштів резервного фонду бюджету у розмірі, визначеному відповідно до чинного законодавства.

У зв'язку зі змінами у законодавстві та підвищенням контролюючої функції бухгалтерського обліку вартість загиблих тварин внаслідок епізоотії рекомендуємо сільськогосподарським підприємствах, що займаються свинарством, відображати на субрахунку другого порядку 977 «Інші витрати звичайної діяльності» (субрахунок наступного порядку «Надзвичайні витрати», який відкривається до рахунку 97 «Інші витрати»).

Список літератури:

1. Методика проведення розрахунків основних показників обсягів виробництва продукції тваринництва в господарствах всіх категорій, затверджена наказом Державного комітету статистики України від 05 серпня 2008 р. № 270 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/metod_polog/metod_doc/2008/270/metod.htm
2. Інструкція щодо заповнення форм державних статистичних спостережень № 24 «Стан тваринництва за 200 _ рік» (річна) та № 24-сг «Стан тваринництва на «_»_____200_ року» (місячна), затверджена наказом Державного комітету статистики України від 27 серпня 2008 № 296 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0885-08
3. Методика проведення розрахунків основних статистичних показників виробництва продукції тваринництва, затверджена наказом Державної служби статистики України від 24 листопада 2014 р. № 362 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2014/362/metod.zip
4. Мервенецька В. Падіж тварин. Частина перша. Облік втрат від падежу / Вікторія Мервенецька // Баланс-Агро. – 2014. – № 37(409). – С. 21-24.
5. Правила облаштування і утримання діючих (існуючих) худобомогильників та біотермічних ям для захоронення трупів тварин у населених пунктах України, затверджені наказом Державного комітету ветеринарної медицини України від 27 жовтня 2008 р. № 232 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0085-09
6. Кодекс цивільного захисту України від 02 жовтня 2012 р. № 5403-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5403-17
7. Про страхування: Закон України від 7 березня 1996 р. № 85/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр
8. Порядок і правила проведення обов'язкового страхування тварин на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2003 р. № 590 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/590-2003-п
9. Методичні рекомендації щодо застосування спеціалізованих форм первинних документів з обліку довгострокових та поточних біологічних активів, затверджені наказом Міністерства аграрної політики України від 21 лютого 2008 р. № 73 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uazakon.com/documents/date_cj/pg_gbwfxa/index.htm
10. Інструкція по обліку молодняка тварин, птиці та тварин на відгодівлі, додаток до наказу Міністерства сільського господарства і продовольства України від 15 січня 1997 року № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uazakon.com/document/spart85/inx85295.htm
11. Єрмолаєва М.В., Чириченко Ю.В. Особливості фінансового обліку та документального оформлення падежу в свинарстві / М.В. Єрмолаєва, Ю.В. Чириченко // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – 2013. – Вип. 2(7). – Т. 2. – С. 123-128.

Чмыр С.А.
Киевский национальный экономический университет
имени Вадима Гетьмана

УЧЕТ ПОТЕРЬ ОТ ПАДЕЖА СВИНЕЙ В РЕЗУЛЬТАТЕ ЭПИЗООТИИ

Аннотация
В данной статье предлагается обобщение, систематизация и обоснование учета падежа свиней в результате эпизоотии. Систематизированы теоретические аспекты, связанные с учетом падежа, в частности свиней от эпизоотии. Рассмотрена возможность уменьшения рисков от падежа свиней путем осуществления страхования поголовья животных в свиноводческих предприятиях. Исследован порядок документального оформления падежа свиней в результате эпизоотии. Предложен порядок учетного отражения потерь от падежа долгосрочных и текущих биологических активов свиноводства в результате эпизоотии.
Ключевые слова: падеж, эпизоотия, документальное оформление, страхование, свиноводство

Chmyr S.A.
Kyiv National Economic University named after Vadim Getman

ACCOUNTING OF LOSSES FROM EPIZOOTIC MORTALITY OF PIGS

Summary
In this article a generalization, systematization and substantiation of accounting losses from epizootic mortality of pigs. Theoretical aspects related to accounting of losses, especially pigs from epizootic, have been systematized. Reducing the risk of losses from the case of pigs through insurance of animals in pig breeding enterprises has been stated out. The procedure of documentation of losses from epizootic mortality of pigs has been investigated. The procedure of registration reflection losses from epizootic mortality of long-term and current biological assets of pig breeding has been suggested.
Keywords: loss, epizootic, documentation, insurance, pig breeding.

УДК 330.113.2

ЗАКОНИ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ЗАКОНИ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА: ДІАЛЕКТИКА ЇХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ У СУЧАСНІЙ ТЕОРЕТИЧНІЙ ДУМЦІ

Шебеко Ю.В.
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

Досліджено сучасні тенденції у функціонуванні економічної системи та суспільства. Узагальнено їх вплив на основоположні закони розвитку суспільства та закони розвитку економіки. Досліджено вплив змін у економічній та соціальній системах на сучасну економічну теорію. Розглянуто розвиток та погляд сучасної економічної теорії на основоположні закономірності ринкової економіки та роль соціального в економічній сфері. Розглянуто невирішені проблеми та перспективи щодо дослідження економічної ефективності та соціальної справедливості як проявів діалектичної взаємозалежності основних законів ринку та суспільства.
Ключові слова: економічна ефективність, соціальна справедливість, закони ринкової економіки, закони розвитку суспільства, сучасна економічна теорія.

Постановка проблеми. Закон як категорія відображає найбільш суттєві риси, типові причинно-зумовлені зв'язки та взаємозалежності у функціонуванні та розвитку явищ і процесів. Закон – це завжди об'єктивні, сталі, зумовлені внутрішніми особливостями та протиріччями зв'язки та закономірності. Також закон характеризує об'єктивну сутність явиш і процесів, субстанціональну основу їх існування та функціонування.

Основна характеристика закону як категорії – це сталість, тобто припускається незмінність зав'язків протягом тривалого періоду часу. Проте, не можна не зауважити, що кожний наступний період розвитку суспільства та економіки характеризується певним унікальним та новим набором протиріч та проблем, які формують нові базові теоретико-методологічні підходи до їх дослідження. Крім того, основні закони функціонування та розвитку економічної та суспільної

© Шебеко Ю.В., 2016

систем з часом змінюють форми прояву, хоча за своєю суттю залишаються сталими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепції законів ринкової економіки та суспільства досліджували А. Сміт, Й. Бентам, К. Маркс, А. Маршалл, А. Пігу, Л. Ерхард, Ф. Перру, Дж. Ролз, Ф. Хайек, Дж.К. Гелбрейт, Р. Нозик та інші вчені. Важливість врахування соціальних факторів в ринковій теорії розподілу з'явилися у працях К. Бюхера, Т. Веблена, Г. Еспінг-Андерсен, П. Струве, Р. Тітмасса, М. Туган-Барановського, Г. Шмоллера, Й. Шумпетера. Сучасні теорії ґрунтуються на інституційному підході, основою якого є інститути, механізми та економічна поведінка суб'єктів, започатковані у працях Т. Веблена, Р. Коуза, О. Вільямсона, Д. Норта, Дж.К. Гелбрейта, Ф. Кастлза, Дж. Роулса, А. Сена та інших.

У пострадянському науковому просторі проблеми діалектики ринку та суспільства досліджують В. Базилевича, В. Геєць, А. Гриценко, Ю. Зайцев, А. Колот, І. Малий, М. Малкіна, Основні питання, що розглядаються – вплив доходів на соціально-економічний розвиток, проблеми нерівності та соціальної справедливості в розподілі доходів, визначення ролі і місця держави і громадських інститутів у здійсненні розподілу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В сучасних реаліях закони розвитку суспільства та закони ринкової економіки, а також протиріччя, що виникають між ними набувають абсолютно нових форм. Під впливом соціально-економічних змін в умовах становлення глобально-інформаційної економіки активізуються й дискусії стосовно спроможності сучасної економічної теорії пояснити, проаналізувати і запропонувати шляхи розвитку нового типу ринкової економіки та суспільства.

Метою статті є узагальнення основних напрямів сучасних економічних теорій на предмет дослідження діалектики взаємозв'язку ринкової економічної системи та суспільства за умов впливу новітніх реалій та тенденцій.

Викладення основного матеріалу дослідження. У функціонуванні сучасного суспільства та економічної системи можна виділити ряд новітніх тенденцій, які в своїй сукупності свідчать про перехід до нового типу суспільної, а з нею і економічної системи. До таких тенденцій можна віднести такі:

1. Глобалізацію, процес, завдяки якому національні економіки стають частиною глобального процесу виробництва. Призводить до встановлення нового геополітичного простору, який контролюється транснаціональним капіталом, а також перетворює розвинуті держави в держави-системи, що здатні контролювати великі території, які не відповідають лише адміністративним кордонам.

2. Фінансіалізацію або гіпертрофоване домінування фінансового сектору в сучасній економічній системі.

3. Інформатизацію, яка характеризується швидкістю та динамічністю змін, що призводять до девальвації простору та ревальвації часу. За таких умов швидкість прийняття рішень стає чи не найголовнішим фактором конкурентоспроможності економічних агентів. Зростає відчуття нестачі часу, що призводить до постійного прискорення темпів життя та стає двигуном прогресу.

4. Інтелектуалізацію – перетворення інформації та знань на двигун інноваційного розвитку, а також підвищення ролі людини – носія знань – в цьому процесі.

5. Соціалізацію як наслідок вищезазначених процесів в сучасному суспільстві, що призводить до підпорядкування економічних процесів інтересам розвитку людини та суспільства в цілому [1, с. 5].

Отже, динамічні процеси та протиріччя, що притаманні новим формам економічної системи та суспільства, в якому вона функціонує, ще не знайшли свого повного відображення в теоретичних концепціях. Проте сучасна економічна теорія пропонує нові погляди на основоположні суспільно-економічні протиріччя та закони.

Нова парадигма економічного розвитку – це складова теорії прогресуючої дематеріалізації економічного простору. Йдеться не про механічне заперечення (за чиїмось проектом) економіки в її канонічному, тобто виключно матеріальному контексті. Суть проблеми полягає в іншому: відповідна економіка переросла себе; вона досягла (у своїй потенції) такого рівня досконалості, коли втрачається сенс її подальшого розвитку на існуючій основі. Це позначається на трансформаційних процесах: економіка перестає розуміти саму себе – деформуються її інформаційна та рефлексивна функції, принципи рівноваги, раціональні начала. Як результат, зростає значимість суб'єктивних основ економіки, прогресує гуманізація економічного простору, врешті решт, формується новий тип економічної реальності – антропосоціоцентристська економіка, у якій соціальний та економічний простори не просто зумовлюють один одного, а являють собою неподільну системоутворюючу цілісність. Новий генотип економічного розвитку пов'язується із становленням саме такої парадигми економіки, економіки, що розміщується «по той бік власне матеріального виробництва» (К. Маркс). Економічна теорія зіткнулася з системною неаргументованістю, насамперед, цих, фундаментальних за своїм методологічним навантаженням, процесів [7].

Професор Гальчинський, обґрунтовуючи методологічні основи формування нової парадигми економічної теорії розвитку вказує, що з проблемою утвердження антропосоціоцентристської економіки пов'язаний ряд питань, які стосуються ноостичних процесів, прогресуючого розширення сфери розуму, свідомого. Ці процеси свого часу були всебічно обгрунтовані А. Бергсоном, В. Вернадським і П. Тейяром де Шарденом і нині привертають увагу наукового загалу. Йдеться про фактичний ренесанс теорії ноогенези, про оцінки нашої епохи як такої, де ноостичні перетворення набувають критичних параметрів, стають реально відчутними, такими, що переходять із сфери суто академічних оцінок у практичну площину. Нині для кожного неупередженого аналітика очевидною є зростаюча актуальність відповідних узагальнень: досягнувши свого мислячого стану, життя, суспільство в цілому, в тому числі й економіка, не можуть реалізовуватися структурно, не піднімаючися на вищі щаблі свідомого. Мається на увазі принципова закономірність, згідно з

якою розвиток ототожнюється з системним поглибленням свідомого, зводиться дефакто до цього процесу. Поглиблення свідомого стає критерієм розвитку, слугує його мірою [7].

Це стає важливим викликом для сучасної економічної теорії, розвиток та напрямок якої стає відзеркаленням вищезазначених тенденцій у взаємозв'язку та взаємозалежності економічної та соціальної систем.

В сучасних наукових теоріях можна виділити 3 основні напрями: неокласичний як мейнстрим сучасних досліджень, неортодоксальний напрям, основою якого є посткейнсіанство та інституціоналізм, а також соціально-економічний напрям, що сформувався на перетині економіки та соціології та є наслідком тенденції до соціалізації економіки.

Неокласичний напрям досі залишається домінантним в економіці та суспільних науках, адже його основні засади є основоположними для сучасної економічної системи. Неокласичні теорії в основі своїй мають принципи оптимізації, рівноваги та розглядають раціонального індивіда. До нього, крім неокласики, можна віднести також неокласичний синтез, нове кейнсіанство, германський неолібералізм, економічний ультралібералізм неоавстрійської школи, неоінституціоналізм тощо [2, с. 42].

Неокласика базується на таких положеннях, які виключають проблему нееквівалентності в розподілі доходів:

1) про існування кількох факторів виробництва, які однаково (хоча не в однаковій мірі) беруть участь у створенні нової (доданої) вартості (цінності) товару (блага). Цими факторами є праця, капітал, земля, підприємницька здатність, інформація (знання);

2) про залишкове походження прибутку як винагороди фактора «підприємницький хист». При цьому питання про джерела прибутку як такого залишається відкритим: якою мірою він є результатом привласнення економічних рент від використання всіх інших факторів, винагородою підприємництва як особливого виду праці, що не врахований у функції Кобба-Дугласа, платою за ризик, результатом сприятливої кон'юнктури або штучно створених бар'єрів у галузі.

3) про первинність сфери обміну. Перш за все, у сфері обміну формується система рівноважних цін, яка в умовах досконалої конкуренції, при відсутності ринкових недосконалостей забезпечує вбудовану ефективність по Парето. І навіть в умовах монополії виникає система відносних цін, які забезпечують стійку або нестійку рівновагу;

4) ототожнення рівноваги, еквівалентності і справедливості. Неокласики розглядають рівноважні моделі, які представляють собою певний сталий стан, що задовольнить всіх учасників угоди (обміну). З цього виходить положення про те, що рівноважний стан забезпечує не тільки еквівалентність, а й ринкову справедливість – в лібертаріанському сенсі [3, с. 28-29].

Представники неокласичної школи економічної думки не змогли подолати відповідної обмеженості теоретичних поглядів своїх попередників. У теорії загальної економічної рівноваги Л. Вальраса представлено «замкнутий кругообіг», у якому функцію цілеспрямовуючого розвитку перебирають на себе зовнішні фактори.

Отже, сучасна неокласична теорія базується на законах ринку та ринковому розподілі. Проте, неокласична парадигма привела глобалізовану капіталістичну економіку до фінансово-економічної кризи, тому все частіше піддається жорсткій критиці. При цьому головним опонентом найчастіше визнають інституціональне спрямування, яке дотримується пропонованої парадигмальної ідеї: вибір належить інституціональним засадам, які спрямовують економічні чинники на загальний добробут та мінімізують проблеми, пов'язані з нерівністю.

Представники неортодоксальних сучасних економічних теорій відрізняються саме непогодженням з основними постулатами неокласичної течії. В противагу завуальованому нееквівалентному розподілу, вони намагаються врахувати ці недоліки, розширивши коло своїх досліджень, враховуючи особливості конкретних економічних систем. На противагу неокласиці, в ортодоксальних економічних теоріях посилюється зв'язок з суспільними науками та їх вплив на економічну складову дослідження загалом. Набувають особливого значення невизначеність економічного середовища та нераціональність поведінки індивідів.

Неортодоксальна економічна теорія традиційно охоплює неортодоксальне кейнсіанство (посткейнсіанство), традиційний і сучасний інституціоналізм класичного напряму, французький інституціоналізм (економіка угод і теорія регуляції), еволюційну економіку, поведінкову економіку, неортодоксальну теорію добробуту, соціальну економіку, політичну економію, неомарксизм, ліворадикальну критику капіталізму, західноєвропейську соціал-демократичну думку [4, с. 162-163].

Інституціональна теорія сферу дослідження виносить за рамки суто економіки, вивчаючи також соціальні та етичні інститути. В контексті порівняння з неокласичним напрямом, ця різниця є принциповою, адже тут рівновага не залежить суто від економічних факторів.

Представник інституціоналізму Дж. Ролз до базових інститутів та постулатів в своїй теорії відносить: 1) «справедливу конституцію», що може забезпечити «свободи рівного громадянства», «справедливу цінність політичної свободи»; 2) інститут вибору правителя, який підкріплюється «чесною рівністю можливостей»; 3) інститути підтримання «рівних шансів на освіту і культуру для людей з подібними даруваннями і мотивацією за допомогою субсидування приватних шкіл, або створення системи суспільних шкіл»; 4) усунення «монополістичних обмежень і бар'єрів»; 5) гарантування урядом соціального мінімуму «за допомогою таких засобів, як диференційовані доплати до доходу (так званий негативний прибутковий податок)» [5].

Отже, представники інституціоналізму різко критикували маржиналізм, неокласичну теорію ринкової рівноваги з її методологічним принципом граничної корисності та продуктивності (вважали їх формалізованими абстракціями), доводили обмеженість ринку та ринкової рівноваги як універсального механізму розподілу обмежених ресурсів і самого капіталізму. Вони стверджували, що класичне суспільство вільної конкуренції XIX ст. перестало відповідати реаліям

сучасності, а ринок перетворився лише на один з економічних інститутів.

Критикуючи положення неокласичної школи, стверджуючи неспроможність ринкової системи забезпечити стабільне економічне зростання і розв'язати соціальні проблеми, посткейнсіанці (А. Лейонхувуд, Дж. Робінсон, Л. Пазінетті) намагаються розробити таку теорію виробництва і розподілу продуктів, у якій темпи економічного зростання, норма нагромадження капіталу залежать від розподілу національного доходу між працею і капіталом. Глибинною причиною відсутності принципу еквівалентності можна вважати неоднорідність факторів виробництва, що унеможливлює порівняння принесеного ними доходу [6]. Посткейнсіанці (на відміну від традиційного кейнсіанства) головною причиною недостатнього попиту вважають нерівномірність і несправедливість розподілу національного доходу. Дж. Робінсон, зокрема, зробила спробу зв'язати теорію Кейнса з марксизмом і включити в неї соціально-економічні фактори, у тому числі й розподіл національного доходу. На її думку, збалансоване зростання можливе за умови, що частка заробітної плати у національному доході є достатньо високою і відповідним чином балансується з прибутком.

Неомарксизм відмовляється від принципу першості виробничих відносин у межах здорового суспільства, хоча і визнає, що елементи її існують у суспільствах сучасних, точніше, постіндустріальних, проте вони тут скоріше символічні. Якщо в К. Маркса питання формування цінностей залишалося відкритим, адже першочергово потрібно позбутися економічної нерівності, щоб вільно вступати у дискурс про природу духовних основ, то розглядають необхідність переходу вже не від однієї економічної формації до іншої, а скоріше від однієї ціннісної системи до іншої, якщо їй не протилежної, то принаймні значно відмінної.

Висновки з даного дослідження і перспективи. У сучасній економічній теорії не склалося єдиного системного підходу до визначення економічної та соціальної ефективності функціонування сучасної економічної системи. Головні аспекти, які актуалізуються в економічній теорії стосуються можливостей поєднання у сучасній економічній системі цілей і засобів забезпечення економічної ефективності та соціальної справедливості, а отже поєднання принципів ринкової економіки з принципами соціальної справедливості, врахування діалектичного взаємозв'язку суспільного розвитку з розвитком економічним.

Особливості сучасної економічної системи та основні тенденції її розвитку впливають і на вектор розвитку сучасних економічних теорій. Наголос у сучасних дослідженнях зміщується на дослідження соціальних ефектів на економічну рівновагу. Основним питанням в цій системі стає гармонізація соціальних інтересів з розвитком економіки, збільшення ролі індивіда в суспільстві. Це відбувається через зростання ролі знань і інформації в постіндустріальному суспільстві, процеси інформатизації. Це, в свою чергу, є однією з причин процесу соціалізації в економіці, що починає займати визначне місце в сучасних дослідженнях.

Список літератури:

1. Базилевич В.Д. Сучасна економічна теорія: у пошуках нової парадигми / В.Д. Базилевич // Вісник КНУ ім. Т.Г. Шевченка. Серія: Економіка – 2013. – № 146. – С. 5–7.
2. Худокормов А. Современная экономическая теория Запада (обзор основных тенденций) [Электронный ресурс] / А. Худокормов // Вопросы экономики. – 2008. – № 6. – Режим доступа: http://institutiones.com/theories/1044-sovremennaya-ekonomicheskaya-toriya-zapada.html
3. Малкина М.Ю. Три основных подхода к проблеме эквивалентности распределения доходов / М.Ю. Малкина // Современная институциональная теория. – 2013. – Т. 5. – № 1 – С. 21-41 [с. 28-29].
4. Родіонова Л. Напрями розвитку економічної теорії на початку XXI ст. / Л. Родіонова // Вісник ТНЕУ. – 2014. – № 2. – С. 159-170 [с. 162-163].
5. Ролз Дж. (1995). Теория справедливости / Научн. ред. издания проф. В.В. Целищев; пер. с англ. Новосибирск: Изд-во Новосибирского университета [с. 245-246].
6. Малкина М.Ю. От теории равновесия – к новой теории эксплуатации / М.Ю. Малкина // Terra economicus. – 2011. – Т. 9. – № 4. – С. 15-22.
7. Гальчинський А. Економічний розвиток методологія оновленої парадигми / А. Гальчинський // Економіка України. – 2012. – № 5. – С. 4-17.

Шебеко Ю.В.
Киевский национальный экономический университет
имени Вадима Гетьмана

ЗАКОНЫ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ И ЗАКОНЫ РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА: ДИАЛЕКТИКА ИЗ ВЗАИМОСВЯЗИ И РЕАЛИЗАЦИИ В СОВРЕМЕННОЙ ТЕОРЕТИЧЕСКОЙ МЫСЛИ

Аннотация
Исследованы современные тенденции в функционировании экономической системы и общества. Обобщено их влияние на основополагающие законы развития общества и законы развития экономики. Исследовано влияние изменений в экономической и социальной системах на современную экономическую теорию. Рассмотрено развитие и взгляд современной экономической теории на основополагающие закономерности рыночной экономики и роль социального в экономической сфере. Рассмотрены нерешенные проблемы и перспективы по исследованию экономической эффективности и социальной справедливости как проявлений диалектической взаимозависимости основных законов рынка и общества.
Ключевые слова: экономическая эффективность, социальная справедливость, законы рыночной экономики, законы развития общества, современная экономическая теория.

Shebeko Yu.V.
Kyiv Vadim Getman National Economic University

THE LAWS OF THE MARKET ECONOMY AND LAWS OF SOCIAL DEVELOPMENT: DIALECTICS OF RELATIONSHIP AND IMPLEMENTATION IN MODERN THEORETICAL THOUGHT

Summary
The current trends in the economic system and society were studied. Their impact on fundamental laws of society and the laws of economics was generalized. The effect of changes in the economic and social system in modern economic theory was studied. Development and opinion of modern economic theory of the basic laws of the market economy and social role in the economic sphere was considered. Unresolved issues and perspectives on the study of economic efficiency and social justice as manifestations of dialectical interdependence of the basic laws of the market and society were considered.
Keywords: economic efficiency, social equity, market economy laws, the laws of society, modern economic theory.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

UDC 340.15(477.5)«15/17»:343.54

THE SYSTEM OF CRIMES AGAINST MORALITY UNDER CUSTOMARY LAW OF ZAPORIZHZHYA SICH

Anyshchuk N.V., Hromovyy O.O.
National University «Odessa Law Academy

The article analyzes the role and place of crimes against morality in the system of criminal law of Zaporizhzhya Sich. It ascertains that Cossack law recognizes sexual violence against women, drinking during campaigns, fornication, sodomy, bestiality, etc as major crimes against morality. The article reveals that Cossack customs and traditions had significant influence on criminal penalties for the crimes of this category in the study period. Also, the article analyzes the archives of the cases that confirm the fact of application of penalties for the offenses against morality in Zaporizhzhya Sich. In addition, the article concerns the use of criminal penalties to the persons who committed crimes of this category.
Keywords: crimes against morality, Zaporizhzhya Sich, Cossack law, customary law, criminal sanctions.

Formulation of the problem. In the process of building a sovereign and independent Ukrainian state the historical past and the legal heritage of the Ukrainian people play an important role. Among the multiple historical and legal phenomena the study of the system of criminal offenses and penalties in general and crimes against morality in particular should be considered extremely important for jurisprudence. The relevance of the research is caused by several reasons.

Firstly, the existing researches do not sufficiently reflect the formation and development of crimes against morality in Zaporizhzhya Sich. As a rule, scientific studies highlight these issues as fragments.

Secondly, an extremely complex and ambiguous process of reformation of criminal law is taking place in the modern Ukrainian state: the adoption of new regulatory acts contributes to democratization and humanization of law, its adaptation to the requirements of the present time, the realities of everyday life, taking into account the factors prevailing in the contemporary world. In view of the important changes in the national law it is topical to perform this historical and legal research.

Analysis of recent research works and publications. The question of the historical development of criminal law of Zaporizhzhya Sich in general, and crimes against morality in particular, was the subject of research of many scientists: I.Y. Boyko, I.M. Hrozovskyy, M.I. Kolos, N.L. Korzh, S.V. Kudin, V.S. Kulchytskyy, D.I. Lubchenko, O.V. Makarenko, Y.P. Novytskyy, I.M. Panyonko, A.O. Skalkovskyy, V.A. Smoliy, N.V. Suhytska, D.I. Yavornytskyy, and many others.

Highlighting of still unsolved aspects of the problem. It should be said that numerous studies are dedicated to the issues of crimes against morality and to the history of criminal law in general. However, none of the scientists has set out to explore the issue of legislative regulation of this category of crimes in specific historical periods. Nevertheless, there is L.S. Kuchanska's thesis «The concept and system of crimes against morality in criminal law of Ukraine» (2007), in which the author devotes one of the units to the historical evolution of aspects of crimes against morality in criminal law of Ukraine. In addition, one can select a number of thesis works on the history of criminal law issues affecting the development of crimes against morality in the study period. Among them are the following works: S.V. Kudin «Establishment and development of criminal law in Ukraine in the X – 1st half of the XVII centuries» (2001), N.V. Sukhytska «Development of Ukrainian and Russian criminal law in the 2nd half of XVII – XVIII centuries» (2011), O.V. Makarenko «Crime and punishment in the law of Ukrainian Hetmanate State in 1648-1657» (2011), D.I. Lyubchenko «Development of criminal law in the Hetmanate period in the 2nd half of XVII-XVIII centuries.» (2006), and others.

The purpose of the article. The main purpose of the article is to identify historical patterns of formation and building a system of crimes against morality under the norms of customary law of Zaporizhzhya Sich. To achieve this goal, the following objectives were designated:

– To determine the types of crimes against morality which were regulated by Cossack customary law;

– To establish the reasons of recognition of the system of wrongful acts as crimes in Zaporizhzhya Sich;

– To identify the types of punishment which were established for committing these crimes in Zaporizhzhya Sich.

Presentation of the substance material. The system of rules of criminal law, which was public, protected the internal order in Sich from criminals, and helped to establish strict discipline and subordination in the Cossack Army.

Much attention in the criminal law of Zaporizhzhya Sich was given to offenses against morality and the system of penalties for their commission. Under the Cossack customary law sexual violence towards women was a serious criminal offense against morality. It involved extremely

© Anyshchuk N.V., Hromovyy O.O., 2016

severe punishments, «because to insult a woman means disgrace to the whole army» [14, p. 131]. Penalties, which were immediately brought into action, depended on the severity of the guilt.

This view is confirmed by a number of archival documents relating to sentencing for this group of crimes. Thus, in 1761 Lukyan Porozhniy, a scribe of the Cossack *palanka* who came from Kamensky village to settle the *palanka* matters, raped the wife of a local *pospolytyy* [17]. In 1762 a Cossack of Shkurynskyy *kuren* Omelko committed fornication with a resident of the village Chernetcha, a butcher [16]. In 1769 Shcherbynivskyy, a priest from Romankivka, raped Yavdokha Kutsa, a hireling, [18]. In the same year Basil, the priest of Novokadatsk church, was removed from duty for fornication with his handmaiden Varvara Samoilov [19]. Cossack Fedir Malyar of Kurenivsk kuren who «disgraced not in decency» Samara resident Hanna Perekhrystka, a resident of Samarsk, in 1772 was ordered to be searched for and «for the others' public fear in the market to be punished with clubs» [14, p. 131].

The high degree of severity of the penalty for sexual violence has an interesting explanation related to the attitude of Cossacks to women. It is hard to overestimate the role of women in the cultural history of the Cossack era. In the scientific literature, reference books and textbooks on the history of culture of Ukraine, in particular of the XVII-XVIII centuries, mentioning of the gender beginning, for instance, of woman, only occur occasionally, mostly in the characteristics of the nature of the Ukrainian mentality, the cult of Woman, Mother, the Mother of God in the traditions and archetypes of the ethnic culture. The gender analysis is carried out mainly through the generalized image of the mother of famous people, faithful wife and good hostess, participant of Ukrainian ritual performances, and archetype of mother-earth as a prototype of the Virgin.

A. Skalkovskyy, a well-known historian, ethnographer and writer, was one of the first to process invaluable documents and archival materials on the history of Zaporizhzhya Sich. In his work «History of New Sich Zaporizhzhya or last Kosh Zaporizkyy» he presents the evidence of former Cossacks, and detailed description of the way of Cossack life [14, p. 115]. In particular, the attention is focused on Cossack traditions and customs in relation to girls, women, wives and mothers, based on the resort to «Regulus», the unwritten statutes of Zaporizhzhya Company. Some aspects of the problems have been raised and covered by modern scholars O. Kis [5] and O. Kryvoshyy [7], who mostly present historical exploration and striking facts from the life of famous women who have made a contribution in Ukrainian history. The cultural status and socio-cultural significance of women in the Cossack culture are not actually disclosed. At first sight, barely visible in the history of the Cossack era the woman (mother, sister, Cossack's wife), who represents the love to the homeland, the soul of Ukraine and is always next to her husband in times of great dangers and threats is an important actor of the Cossack culture. However, the status of women in the culture of the Cossacks superimposed many taboos. According to the custom, as D.Yavornytskyy admits, Cossacks did not allow women to come to Sich, and «bringing to the fortress of Zaporizhzhya Sich women, not excluding his mother, sister or daughter, the Cossacks considered a criminal offense leading to the most severe punishment» [21, p. 342]. This fact has spawned a lot of speculation about gay inclination of the Prairie Knights. However, all guessings of spiteful enemies are smashed by the rock of an indisputable historical fact: among the Cossacks sodomy was as severely punished as drinking in the fighting campaign. Citing A. Skalkovskyy, a known historian and ethnographer, Zaporizhzhya Cossacks kept to the custom of celibacy so strictly that of all criminal cases that have survived from Sich Cossacks, there is one that reveals the Cossack sin against the seventh commandment. Among the Cossacks there was a belief that «as a woman barely set foot in Sich, the life of Zaporozhya will come to the end» [14, p. 131], which is why a ban on female's appearance in the camp was maintained so carefully. This veto was supported by the high position of religion. The existence of his glorious mother – Sich – and protection of the holy Orthodox faith were the most important things for the Cossacks.

Drinking during the campaign was another type of offenses against morality according to the norms of Cossack law. In this context it should be noted that the rampant alcoholism among Ukrainian Cossacks is a contemporary myth. Some writers, such as Henrich Sienkiewicz, and feature films are a cause of spreading such a myth. As an example, the film «Lost Letter» can be mentioned; in it two Cossacks drank two barrels of beer and two buckets of vodka (about 20 liters of beer and 25 liters of vodka) and remained sober.

One of the reasons of Cossacks' victories over their enemies was the fact that many Cossacks did not drink alcoholic beverages at all. Severe discipline was another reason. Such researchers as D. Yavornytskyy and J. Novytskyy noted the prevalence of Sich Cossacks' asceticism. Cossacks did not drink alcohol, did not smoke tobacco, did not know women, kept to celibate, and at their old age they often became monks in Trakhtemyriv monastery [21], [11].

By the way, in the old days Zaporozhzhya Cossacks did not have such a custom by which a recruit when joining the ranks of the Cossacks should have to drink a glass of vodka resting on the saber. This tradition only spread in the twentieth century among Kuban Cossacks, and later it was borrowed by our modern Cossacks with epaulets and medals. Researchers believe that alcohol abstaining was borrowed by Cossacks from their blood enemies Tatars and Turks among whom drinking alcoholic beverages was prohibited by the Muslim religion. To avoid becoming an easy prey for Muslims, Cossacks established severe laws. Three days before the start of the military campaign all the inhabitants of the camp were forbidden to take any alcoholic beverages only except for the sick and wounded Cossacks. If any of the Cossacks violated the law, he was publicly punished, tied to a pole and beaten with wooden sticks in order to respect the laws of Sich [15, p. 60].

During the campaign any alcohol was strictly forbidden, but some vodka stock was taken to treat the wounded Cossacks. If any of the Cos-

sacks violated this prohibition he was pretty severely punished and thrown overboard a ship if it was a voyage. What was this cruelty caused by? The fact was that the price for drunkenness was too big – the life of the whole Sich community. Only one drunken Cossack, who sang or cried during the ambush or during night maneuvers of the *chaika* (boat) that in complete silence surrounded the Turkish fleet for a sudden attack could lead to a terrible defeat of the whole army and the death of hundreds and thousands of Cossacks. But we cannot say that the Cossacks did not drink alcohol at all. Usually, there were four major holidays in the camp: Christmas (at the same time elections of *koshovyy* and all the Cossack *starshyn*a (the elederS), were held on this day), Easter, Whitsun and Intercession, also were flamboyantly celebrated campaigns against enemies. Then the whole camp drank except for the ascetics and the guard for the enemy could attack at any moment [14, p. 145].

Drunkenness was not approved by the «Chief persons»: if *koshovyy* Sich *starshyna* noticed this flaw in someone from the officials, they warned him by way of special orders, ordering him to comply strictly with them. Zaporozhian Kish generally did not respect any drunkenness, fought this evil, strictly forbade secret taverns as a shelter to every haidamaks and bandits [12, p. 47].

To the crimes against morality in Zaporizhzhya Sich were also related adultery, fornication and the sin of Sodom. Zaporizhzhya Sich has always been considered a carrier of high moral values, especially on family foundations. It is hard to agree with some historians, who allegedly pointed out in their publications that Zaporozhzhya Cossacks had the sin of Sodom. D. Yavornytsky, a Ukrainian historian, admits the following: «Connections with a woman and the sin of Sodom, according to the custom that forbade marriage to Sich Cossacks, was considered a criminal offense and entailed the most severe punishment» [21, p. 345].

The most popular punishment for offenses against morality in the Cossack society was «beating with sticks». A Cossack was tied to a pole or cannon, a stick was put next to him and anyone from the free Cossack troops could «teach» the negligent companion. After the executions, which often lasted all day, the Cossack bowed and thanked the community for the «teaching» [10, p. 123]. In I. Hrozovskyy's opinion, depending on the circumstances, this sentence could go from mild forms to «cruel, merciless» beating that led to the death of a criminal. The punishment with sticks, depending on the nature of criminal acts, was divided into «at the military gathering», «in the market», «near the pole», «under the gallows» and so on. Beating with sticks under the gallows was considered the most shameful. It was combined with the ceremonial qualifications. Penalties with sticks «at the market» and «next to the pole» might have meant the same thing as this punishment was always carried out in public and the offender was always tied to a pole [3, p. 54]. M. Korzh describes rods that were used to punish the criminals. They were «not very big and thick but were like flait poles, as in that grind corn; they were chopped from oak or other strong wood» [6, p. 65]. H. Manstein pointed out that «clubs» were used for corporal punishment in Zaporizhzhya [9, p. 311]. O. Rihelman also claimed that for this purpose the Cossacks simply used any «pomyl» or beat with anything [13, p. 322]. I. Rozsoloda points out in his memoirs that «for the girls one was tied to a pole». A pillar was placed near the road and three rods were put near it. Every passer-by had to take the rod and hit the tied person three times. If he did not do that, he was beaten himself [20, p. 23]. The fact of inflicting of punishment for the offenses against morality are confirmed by the archives. Thus, for he was caught «with a heretical woman» Hrytsko Nos was given a punishment of beating with rods [1, p. 193].

Also, for offenses against morality a sentence of death by hanging was often inflicted. According to O. Rihelman, this kind of punishment could be inflicted for fornication [13, p. 345]. This type of death penalty was carried out in several ways: the criminal, on horseback, was brought to under the gallows or tree and throwing a loop on his neck, the horse was taken out, and the offender remained on the gallows; the criminal was hung by the feet, upside down. In addition, there was also a qualified form of hanging – for the rib on the hook.

Conclusions and suggestions. Thus, we can conclude that the criminal law of Zaporizhzhya Sich involved rather a curious system of offenses against morality whose fixing was explained by a number of reasons: the need to maintain high morale among the Cossacks, the importance of following strict discipline during military campaigns and others. It is certain that immoral acts could break the firm Cossack system. In addition, establishing a rather strict system of punishment for these crimes also stems from the need to maintain certain moral traditions, in particular, respect for women, healthy lifestyle, following certain moral principles of the Cossack community.

References:

1. Андриевский А.А. Материалы для истории южно-русского края в XVIII ст. 1715-1774 гг. / Андриевский А.А. – О., 1886. – 366 с.
2. Бойко І.Й. Кримінальні покарання в Україні (IX-XX ст.): навч. посібник / І.Й. Бойко. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – 437 с.
3. Грозовський І.М. Право Нової Січі (1743-1775 рр.): навч. посібник / Грозовський І.М. – Х.: Консум, 2000. – 153 с.
4. Грозовський І. Феномен козацького права / І. Грозовський // Вісник Академії правових наук України. – 1997. – № 3(10). – С. 122-130.
5. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі другої половини XIX – початку XX ст. / О. Кісь. – Львів: Інститут народознавства НАНУ, 2008. – 272 с.
6. Корж Н.Л. Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и узда селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа / Корж Н.Л. – Днепропетровск, 1991. – 435 с.
7. Кривоший О. Ґендерні виклики фронтової повсякденності козацького Запорожжя у науковому доробку українських істориків (1946–1991 рр.) / О. Кривоший // Українознавчий альманах. – 2013. – Вип. 11. – С. 140-145.

8. Кульчицький В.С. Історія держави і права України: підруч. для студентів вищ. навч. закл. / В.С. Кульчицький, Б.Й. Тищик. – К.: Видав. Дім «Ін юре», 2007. – 455 с.
9. Манштейн Х. Записки Манштейна о России. 1727-1744 гг. / Х. Манштейн. – СПб.: Типография В.С. Балашева, 1875. – 546 с.
10. Надхин Г.П. Память о Запорожье и последних днях Запорожской Сечи / Надхин Г.П. – М., 1877. – 342 с.
11. Новицкий Я.П. Материалы для истории Запорожских Козаков / Я.П. Новицкий // Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии. – 1909. – Вып. V. – С. 1-99.
12. Паньонко І.М. Звичаєве право запорізьких козаків / І.М. Паньонко // Вісник Львівського університету. – Серія юридична. – Вип. 34. – Львів, 1999. – С. 47–53.
13. Ригельман А.И. Летописное повествование о Малой России и его народе и козаках вообще отколь, из какого народа оные происхождение свое имеют, и по каким случаям они ныне при своих местах обитают, как то: черкасские или малороссийские и запорожские, а от них уже донские, а от сих яицкие, что ныне уральские, гребенские, сибирские, волгские, терские, некрасовские и прочие козаки, как равно и слободские полки / Ригельман А.И. – М.: Импер. из-во истории и древностей российских, 1847. – Ч. IV. – 611 с.
14. Скальковський А.О. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького / Скальковський А.О. – Дніпропетровськ: Січ, 1994. – 439 с.
15. Смолій В.А. Феномен українського козацтва в загально-історичному контексті / В.А. Смолій // Український історичний журнал. – 1991. – № 5. – С. 60-71.
16. Справа про вчинення блуду козаком Шкуринського куреня Омельком з жителькою с. Чернечого Різничкою. – ЦДІАК України. – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 110. – Арк. 2, 2зв, 4, 4зв, 5.
17. Справа про згвалтування писарем Кодацької паланки Лук'яном Порожнім жінки посполитого. – ЦДІАК України. – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 117. – Арк. 2-5.
18. Справа про згвалтування романківським попом Щербинівським наймички Явдохи Куцої. – ЦДІАК України. – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 237. – Арк. 1-5.
19. Справа про позашлюбний зв'язок священника новокодацької церкви Василя зі своєю наймичкою Варварою Самойловою. – ЦДІАК України. – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 237. – Арк. 14-18.
20. Эварницкий Д.И. Запорожье в остатках старины и преданиях народа / Эварницкий Д.И. – СПб., 1888. – Ч. 2. – С. 123.
21. Яворницький Д.І. Історія Запорізьких козаків: у 3 т. / Д.І. Яворницький. – Львів: Світ, 1990. – Т. 1. – 658 с.

Аніщук Н.В., Громовий О.О.
Національний університет «Одеська юридична академія»

СИСТЕМА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ МОРАЛІ ЗА НОРМАМИ ЗВИЧАЄВОГО ПРАВА ЗАПОРІЗЬКОЇ СІЧІ

Анотація
Стаття присвячена аналізу ролі і місця системи злочинів проти моралі в системі кримінального права Запорізької Січі. В ній встановлено, що основними видами злочинів проти моралі козацьке право визнавало сексуальне насильство щодо жінок, пияцтво під час походів, блуд, мужолозтво, скотолозтво тощо. У статті встановлено, що значний вплив на формування кримінально-правових санкцій за дану категорію злочинів у досліджуваний період грали козацькі звичаї та традиції. Також в статті проаналізовано архівні матеріали судових справ, які підтверджували факт застосування системи покарань за скоєння злочинів проти моралі в Запорізькій Січі. Крім того, досліджено процес застосування кримінально-правових покарань до осіб, що вчинили дану категорію злочинів.
Ключові слова: злочини проти моралі, Запорізька Січ, козацьке право, звичаєве право, кримінально-правові санкції.

Анищук Н.В., Громовой А.О.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

СИСТЕМА ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ МОРАЛИ ПО НОРМАМ ОБЫЧАЕВОГО ПРАВА ЗАПОРОЖСКОЙ СЕЧИ

Аннотация
Статья посвящена анализу роли и места системы преступлений против морали в системе уголовного права Запорожской Сечи. В ней установлено, что основными видами преступлений против морали казацкое право признавало сексуальное насилие в отношении женщин, пьянство во время походов, блуд, мужеложство, скотоложство и тому подобное. В статье установлено, что значительное влияние на формирование уголовно-правовых санкций за данную категорию преступлений в исследуемый период играли казацкие обычаи и традиции. Также в статье проанализированы архивные материалы судебных дел, которые подтверждали факт применения системы наказаний за совершение преступлений против морали в Запорожской Сечи. Кроме того, исследован процесс применения уголовно-правовых наказаний к лицам, совершившим данную категорию преступлений.
Ключевые слова: преступления против морали, Запорожская Сечь, казацкое право, обычное право, уголовно-правовые санкции.

УДК 349.2

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ВИПУСКНИКІВ ВИЩИХ МЕДИЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Дорощук М.З.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У цій статті розглянуто дискусійне питання відміни обов'язкового трирічного відпрацювання для випускників вищих медичних навчальних закладів, які навчалися за бюджетні кошти. Висвітлено сучасний стан законодавства, яким регулюється працевлаштування цих осіб. Проаналізовано ефективність реалізації цих правових норм. Досліджено проблематику обов'язкового надання медикам першого робочого місця як фактору, що впливає на перспективу розвитку законодавства у сфері кадрового забезпечення охорони здоров'я. З урахуванням правових та соціальних реалій обгрунтовано необхідність скасування обов'язку відпрацювання випускниками-медиками.

Ключові слова: працевлаштування, випускники вищих медичних навчальних закладів, кадрове забезпечення сфери охорони здоров'я, примусова праця, ефективність реалізації законодавства.

Постановка проблеми. З моменту прийняття Конституції України було закріплене право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку особа вільно обирає або на яку вільно погоджується. Використання примусової праці забороняється. Норми щодо заборони примусової праці містяться і у ратифікованих Україною міжнародних нормативно-правових актах.

Окрім конституційних та міжнародних норм державне регулювання у сфері працевлаштування випускників вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ) забезпечується досить значною нормативною базою. Незважаючи на це, тривалий час точилися дискусії з приводу необхідності відпрацювання випускниками бюджетної форми навчання, наявності елементу примусовості у такій праці, повноти реалізації соціального забезпечення, закріпленого у цих нормах права. Як наслідок обговорення цих питань, беручи до уваги реалії працевлаштування молодих спеціалістів, українське суспільство дійшло висновків з одного боку про визнання такої праці примусовою, а з іншого – про непотрібність відпрацювання як пережиток радянського часу. На підставі цих висновків пунктом четвертим ч. 2 ст. 13 Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. державним органам, до сфери управління яких належать ВНЗ, була залишена функція розподілу лише випускників вищих військових навчальних закладів та вищих медичних навчальних закладів (далі – ВМНЗ). Ця норма закону у частині розподілу випускників вищих військових навчальних закладів вочевидь не суперечить ст.43 Конституції України, адже згідно ч. 3 цієї статті не вважається примусовою працею військова служба. Стосовно ж розподілу медиків Конституція України не робить такого виключення. Тому постає питання про конституційність необхідності відпрацювання протягом трьох років випускниками ВМНЗ за державним замовленням. На практиці під час розподілу та працевлаштування медиків виникає багато проблем, котрі призводять до низької ефективності реалізації законодавства з кадрового забезпечення сфери охорони здоров'я, а отже – до нівелювання цілей, заради яких ці законодавчі норми було створено.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика, нормативне забезпечення та перспективи працевлаштування випускників ВНЗ досліджувалися у публікаціях Аляб'євої С.С., Галюкової О., Гук Н.А., Єремеєвої Х., Коцаги О. та інших авторів. Проте процес забезпечення першим робочим місцем молодих спеціалістів-медиків не був досліджений з урахуванням специфіки практичних та теоретико-правових аспектів притаманних саме кадровому забезпеченню сфери охорони здоров'я. Також потребує детального дослідження дискусійне питання відміни на законодавчому рівні працевлаштування випускників ВМНЗ з необхідним подальшим трирічним відпрацюванням.

Метою статті є проаналізувати сучасний стан правового регулювання працевлаштування випускників ВМНЗ, що отримали освіту за рахунок державного бюджету, а також дослідити проблематику обов'язкового надання молодим спеціалістам першого робочого місця як фактор впливу на перспективи розвитку законодавства у сфері кадрового забезпечення охорони здоров'я.

Викладення основного матеріалу. Підготовка лікарських кадрів для сфери охорони здоров'я складається з таких етапів: навчання особи у вищому навчальному медичному закладі та здобуття післядипломної освіти шляхом проходження інтернатури. При цьому, на відміну від інших напрямів підготовки, проходження післядипломної освіти для майбутнього лікаря є обов'язковим. Важливим етапом в житті випускника ВМНЗ є навчання в інтернатурі та працевлаштування. Цей етап регулюється як законами, так і підзаконними нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) та Міністерства охорони здоров'я (далі – МОЗ) України.

Незважаючи на те, що п. 2 ст. 7 Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» передбачено забезпечення державою всій працездатній молоді надання першого робочого місця на строк не менше двох років, в законодавстві реально був визначений порядок працевлаштування випускників лише бюджетної форми навчання. Пунктом 4 ч. 2 ст. 13 Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. було визначено, що до повно-

© Дорощук М.З., 2016

важень державних органів відноситься право здійснювати розподіл випускників вищих навчальних закладів, що належать до сфери їх управління, для подальшого проходження служби (для вищих військових навчальних закладів (вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання) та працевлаштування в заклади охорони здоров'я (для вищих медичних навчальних закладів) у межах державного замовлення. 15.04.2015 року до Постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням» № 992 від 22.08.1996 р. були внесені зміни, за якими дія цього Порядку поширюється виключно на осіб, які навчаються за спеціальностями напряму підготовки «Медицина» [8]. Ця Постанова стала основою для розроблення Порядку працевлаштування випускників державних вищих медичних (фармацевтичних) закладів освіти, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням, який затверджений наказом МОЗ України № 367 від 25.12.1997 р.

Пунктом 8 цього наказу передбачена наступна система розподілу випускників для подальшого працевлаштування:

– працевлаштування проводить вищий навчальний заклад персонально кожного майбутнього випускника;

– Міністерства, відомства, обласні департаменти охорони здоров'я, які виступають в ролі державних замовників до 1 лютого подають до Міністерства охорони здоров'я України заявку на кількість випускників ВМНЗ наступного року відповідно до лікарських спеціальностей;

– в свою чергу ВМНЗ до 1 лютого кожного року подають до Міністерства охорони здоров'я України відомості про кількісний склад випускників наступного року за кожною спеціальністю окремо. Повинні повідомлятися побажання випускників щодо майбутнього місця роботи за певною спеціальністю, інформація про їх постійне місце проживання, сімейні обставини, зазначається кількість тих, що навчалися за цільовим направленням;

– за рік до закінчення навчання випускниками, не пізніше 1 серпня кожного року державні замовники відповідно до кількості замовлених спеціалістів подають до Міністерства охорони здоров'я України і ВМНЗ перелік конкретних місць працевлаштування та умов, які вони зобов'язуються створити випускнику наступного року (забезпечення житлом, соціальні гарантії);

– керівництво ВМНЗ за рік до закінчення навчання пропонує випускникові посаду з урахуванням конкретних місць працевлаштування, надісланих державними замовниками. При цьому оформлюється картка працевлаштування випускника у двох примірниках: один – для державного замовника, другий зберігається у ВМНЗ в особовій справі випускника;

– визначення місця працевлаштування персонально кожного випускника проводиться комісією з працевлаштування випускників не пізніше, ніж за 4 місяці до закінчення ними державного вищого закладу освіти. Членами комісії, окрім проректорів, деканів, відповідальних працівників Міністерства охорони здоров'я, також мають бути представники студентського самоврядування, студентської профспілки.

Оформлення випускникам направлень на роботу відбувається не пізніше як за місяць до випуску.

Отож, цей наказ у зазначеній вище частині має на меті демократичну, прозору процедуру так званого розподілу місць працевлаштування серед випускників. Під час реалізації цього пункту повинна бути виявлена якісна та кількісна нестача спеціалістів з кожного профілю у всіх лікувально-профілактичних закладах на території України, а відтак – і потреба в спеціалістах; повинен відбутися якісний підбір молодих спеціалістів на вакантні посади з урахуванням бажань та здібностей індивідуально кожного випускника до зайняття певною медичною спеціалізацією (чи то, наприклад, кардіологія, чи то анестезіологія та реаніматологія, чи то акушерство та гінекологія), що в свою чергу призведе до покращення якості надання медичної допомоги: як відомо, робота за покликом душі виконується швидше та якісніше, ніж нав'язані трудові обов'язки. Насправді ж майже на кожному з зазначених етапів порядку працевлаштування є порушення.

Так, в 2012-2014 роках, не зважаючи на потребу у спеціалістах, в тому числі – вузьких, випускники бюджетної форми навчання не направлялися на роботу у відомчі лікувально-профілактичні заклади (далі – ЛПЗ). Листи-замовлення на конкретних випускників від головних лікарів ЛПЗ, що не підпорядковані департаментам охорони здоров'я (далі – ДОЗ), залишалися без відповідей. Деканати повідомляли про те, що ніхто не буде направлений на роботу у такі ЛПЗ, в тому числі в науково-дослідні інститути НАМН України, отож, радили студентам навіть не брати листи-замовлення від головних лікарів цих ЛПЗ.

Побажаннями випускників (в якій місцевості та лікарями якої спеціальності вони хотіли б працювати) керівники ВМНЗ здебільшого не цікавляться. Наприклад, у НМУ ім. О.О. Богомольця востаннє запитували шляхом анкетування думку випускників з приводу їх працевлаштування у 2010 році. Та й то не всі факультети.

Стосовно строку подання інформації про наявні місця працевлаштування та умови соціального забезпечення замовниками (до 1 серпня кожного року), то далеко не всі замовники дотримуються його. Наприклад, у 2012 році ДОЗ Київської міської державної адміністрації (далі – КМДА) та ДОЗ Житомирської обласної державної адміністрації надали ці відомості лише наприкінці року. Ця та інші подібні затримки викликали штучний ажіотаж навколо місць працевлаштування, невизначеність майбутнього для більшості випускників, призводили до стресу та їх нервового виснаження.

Цілком природнім – до того ж затвердженим ст. 43 Конституції України – є бажання випускника здобути ту лікарську спеціалізацію, до якої він має здібності, та місце роботи, яке його більше задовольняє. Але навіть за наявності робочих місць у ЛПЗ певних областей випускники, що зареєстровані у цих областях мають труднощі з отриманням розподілу в ці місцевості. За даними офіційної статистики Міністерства охорони здоров'я України станом на 01.01.2014 року

найнижчий рівень укомплектованості штатних лікарських посад фізичними особами-лікарями зафіксований в Кіровоградській (69,32%), Миколаївській (71,47%) та Київській (72,28%) областях. В той час, як в Чернівецькій області даний показник становив 107,65%, Львівській – 104,88%, Івано-Франківській – 103,35%, що свідчить про слабкість державного впливу на регіональні процеси кадрового забезпечення закладів охорони здоров'я [7]. В той же час різка нестача у Києві лікарів-педіатрів, лікарів-фтизіатрів, лікарів-фтизіатрів дитячих, лікарів швидкої медичної допомоги не поспішає ліквідовуватися відповідними рішеннями МОЗ України за рахунок випускників-киян. Спостерігається тенденція до «ротації»: випускників з Рівного направляють до Чернігова, з Кіровограда – до Києва, з Києва до Миколаївської області і т.д. Такі рішення Департаменту управління персоналом та кадрової політики МОЗ України призводять до плинності кадрів, зайвих витрат бюджетних коштів, які передбачені п.п. 7.1, 7.2, 7.4 наказу МОЗ України № 291 від 19.09.1996 р. «Про затвердження Положення про спеціалізацію (інтернатуру) випускників вищих медичних і фармацевтичних закладів освіти III-IV рівня акредитації та медичних факультетів»: оплата проїзду випускників до місця працевлаштування, забезпечення державним житлом протягом років відпрацювання.

У чинному законодавстві передбачені соціальні гарантії випускникам ВМНЗ. Згідно з п. 28 наказу МОЗ України № 367 від 25.12.1997 р. «Про затвердження Порядку працевлаштування випускників державних вищих медичних (фармацевтичних) закладів освіти, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням» та п. 7.1 наказу МОЗ України № 291 від 19.09.1996 р. «Про затвердження Положення про спеціалізацію (інтернатуру) випускників вищих медичних і фармацевтичних закладів освіти III-IV рівня акредитації та медичних факультетів» передбачена виплата матеріальної допомоги за період тридцятиденної відпустки після закінчення ВМНЗ у розмірі місячної стипендії за рахунок замовника. Для того, щоб отримати цю допомогу випускник повинен надати довідку про розмір отримуваної ним під час навчання стипендії. Та під час реалізації цих норм законодавства також не обходиться без проблем: замовники в більшості випадків не бажають здійснювати ці виплати, використовуючи відмовки, що це – так звані «підйомні», а на їх виплату або немає коштів, або випускник не має права. Сума невелика: 816,75 грн на 2016 рік, але її сплата є визначеною законодавством соціальною гарантією для молодого спеціаліста. Поширена практика безпідставної затримки видання наказу про прийняття на роботу не з 1 серпня, а пізніше на декілька днів. У цьому випадку молодий спеціаліст втрачає право на виплату матеріальної допомоги як такий, що не прибув за направленням вчасно. Що вже й казати про проблему забезпечення молодого лікаря житлом: прибуваючи за розподілом, у особи настає усвідомлення відсутності для неї місця проживання; місця, де вона хоча б могла залишити свої особисті речі. В даному випадку винятковим прецедентом є саме ефективна реалізація цих норм законодавства. Цікавим з юридичної точки зору є один з шляхів вирішення цієї проблеми керівниками ЛПЗ: молодому спеціалісту пропонується під час трирічного відпрацювання проживати у нежилому приміщенні на території лікарні. Варто відзначити позитивні зміни, що відбулися за останні два роки: адміністрація ВМНЗ почала централізовано інформувати студентів про правове підґрунтя соціального забезпечення молодого спеціаліста.

Враховуючи вищезазначене, наразі в більшості випадків маємо те, що особа, розподілена не завжди за улюбленою спеціалізацією у іншу область України, з іншими звичаями, місцевою говіркою, не отримавши передбачених законодавством соціальних гарантій, змушена виконувати свої трудові обов'язки з щоденним усвідомленням необхідності виживати у таких умовах протягом трьох років. Праця медика загалом полягає у наданні якісної медичної допомоги населенню. Зрозуміло, що незалежно від старань особи якість медичної допомоги за цих умов не буде високою. Розуміючи витоки своєї проблемної ситуації з актів органів державної влади, в яких і закріплений обов'язок відпрацювання, молода людина починає звинувачувати у цих негараздах державну владу, що призводить до підриву авторитету держави у її очах.

Випускник, який отримав робоче місце не за бажаною спеціалізацією, спочатку витрачає роки на навчання в інтернатурі (1-3 роки), яке фінансується з державного бюджету, а потім – на відпрацювання (3 роки). Після відпрацювання особа все одно звільняється з такої посади з метою перекваліфікації та подальшого пошуку місця роботи за обраною спеціалізацією та за місцем її постійного проживання.

До того ж, на сьогодні державний розподіл не вирішує кадрової проблеми в медицині. Наприклад, за останні роки до Звенигородської центральної районної лікарні Черкаської області не направили жодного молодого спеціаліста, незважаючи на велику кількість там фахівців передпенсійного та пенсійного віку. За три роки щорічного подання заявки про вакантні посади лікаря-невролога, лікаря-анестезіолога та лікаря-акушера-гінеколога цих спеціалістів лікарня так і не отримала. За даними Управління охорони здоров'я Чернігівської обласної державної адміністрації у 2016 році в область направлені на відпрацювання 104 особи, що навчалися за спеціальністю «Лікувальна справа», 52 лікаря-педіатра, 1 лікар-стоматолог та 12 санітарних лікарів. Стосовно останніх, які розподілені до санітарно-епідеміологічної служби, оскільки служба перебуває в стадії реорганізації, то вони обіймати-муть посади лікарів-інфекціоністів та лікарів-рентгенологів [18].

Аудит ефективності використання Міністерством охорони здоров'я України коштів державного бюджету, виділених на підготовку і підвищення кваліфікації медичних кадрів, востаннє проводився Рахунковою палатою України в 2011 році. Період перевірки – 2010 та перший квартал 2011 року. Як встановлено аудитом, загалом на підготовку і підвищення кваліфікації медичних та фармацевтичних кадрів МОЗ України з порушенням чинного законодавства та неефективно використало 930,8 млн. грн., тобто близько 40% від загальної

суми виділених коштів. Водночас у 2010 році першочергова потреба медичних закладів державної і комунальної форм власності у лікарях, підготовлених за держзамовленням, була забезпечена на рівні 27,5% від потреби. Відсутність законодавчої й організаційної врегульованості механізму формування потреби на підготовку медичних кадрів за держзамовленням призвела до колективної безвідповідальності центрального і місцевих органів виконавчої влади, що забезпечують реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я, та, як наслідок, збільшилася диспропорція між реальною потребою закладів охорони здоров'я і обсягами підготовки спеціалістів у розрізі спеціалізацій. Відсутність контролю за відпрацюванням молодими спеціалістами встановленого трирічного терміну призвела до неефективного використання коштів загального фонду держбюджету в сумі понад 6,5 млн. грн., спрямованих МОЗ України на підготовку 113 фахівців [6]. До цього часу не було пораховано, у яку сумму обходиться підготовка одного молодого спеціаліста. Однак, відсутній і механізм відшкодування до державного бюджету вартості навчання за державним замовленням та компенсування замовникові понесених витрат [17].

Конвенція Міжнародної організації праці «Про примусову чи обов'язкову працю» № 29 від 28.06.1930 року (ратифікована 10.08.1956 р.) зобов'язує держави-учасниці не допускати примусової праці. Відповідно до пп. б) ст. 1 Міжнародної Конвенції «Про скасування примусової праці» № 105, ратифікованої Законом України від 05.10.2000 р. № 2021-III, кожен член Міжнародної організації праці, який ратифікує цю Конвенцію, зобов'язується скасувати примусову або обов'язкову працю і не вдаватися до будь-якої її форми як методу мобілізації і використання робочої сили для потреб економічного розвитку [8]. Однією з причин непідтримання Міністерством охорони здоров'я України пропозиції про скасування обов'язкового трирічного відпрацювання для медиків є побоювання збільшення дефіциту медичних кадрів у сільській місцевості. Отже, таке відпрацювання є формою обов'язкової праці, яка має на меті мобілізацію та використання робочої сили з метою задоволення потреб економічного розвитку.

Згідно з ч. 3 ст. 53 Конституції України громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі. Рішенням № 5-рп/2004 від 04.03.2004 р. Конституційний Суд України роз'яснив, що безоплатність освіти як конституційна гарантія реалізації права на освіту означає можливість здобуття освіти в державних і комунальних навчальних закладах без внесення плати у будь-якій формі за освітні послуги. На думку автора обов'язкове трирічне відпрацювання після отримання безоплатної для випускника освіти і є формою оплати. До того ж, під час навчання у ВМНЗ студенти змушені купувати, роздруковувати за власний кошт необхідні для успішного оволодіння теоретичними знаннями методичні матеріали, робочі зошити, підручники, посібники, що вже не відповідає поняттю безоплатної освіти.

Всеукраїнською молодіжною асоціацією студентів-медиків було проведено опитування 5339 студентів ВМНЗ щодо підтримки обов'язкового трирічного відпрацювання випускниками медичних вузів, що навчалися за кошти державного чи місцевого бюджетів: 56,2% респондентів висловилися за скасування даної норми. Отже, молодь не вбачає наявності позитивних наслідків існування цієї норми законодавства. Прихильники необхідності відпрацювання таким чином мотивують свою точку зору: особи, що здобули медичну освіту за державні кошти, повинні власне державі своєю працею ці кошти повернути – обіймати вакантні посади на території України у закладах охорони здоров'я державної чи комунальної власності. На противагу варто зазначити, що однією з вимог до претендетів на посаду медичного працівника у ЛПЗ приватної форми власності є наявність досвіду роботи, відтак, «вчорашній інтерн» навряд чи зможе туди влаштуватися. До того ж, такі ЛПЗ, так само, як і ЛПЗ державної та комунальної власності, надають медичну допомогу громадянам України. Отже, не має значення форма власності закладу охорони здоров'я, який стане першим місцем роботи випускника: в будь-якому випадку мета його діяльності – надання медичної допомоги населенню України – може бути реалізована у повному обсязі.

За даними прес-служби Конституційного Суду України 14.09.2016 р. Конституційний Суд України у формі письмового слухання розпочав розгляд справи за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень п. 3 Постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням» від 22.08.1996 р. № 992 зі змінами та п.п. 4, 6, 14, 17 Порядку працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням, затвердженого зазначеною постановою. Виходячи з норм, закріплених у ч.ч. 2, 3 ст. 152 Конституції України, ч. 2 ст. 73 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 16.10.1996 р., п. 5 ч. 2 ст. 245 Кодексу адміністративного судочинства України та п. 4 ч. 2 ст. 361 Цивільного процесуального кодексу України визнання правового акту неконституційним є підставою для скасування інших правових актів, які відтворюють або конкретизують його положення; рішення судів, в основі яких була покладена норма законодавства, визнана згодом неконституційною, не підлягають виконанню і повинні бути переглянуті; а матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, відшкодовується державою у встановленому законом порядку. Таким чином, у випадку визнання неконституційними вищезазначених положень Постанови КМУ від 22.08.1996 р. № 992, втратити чинність матимуть і аналогічні положення наказу МОЗ України «Про затвердження Порядку працевлаштування випускників державних вищих медичних (фармацевтичних) закладів освіти, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням» № 367 від 25.12.1997 р., а особи, право на вільне обрання праці яких було порушене прийняттям судових рішень на основі цих положень, матимуть законну підставу для перегляду справи

за нововиявленими обставинами, якщо рішення суду на той момент ще не буде виконано.

Висновки і пропозиції. Проаналізувавши чинне законодавство в сфері охорони здоров'я, яке регулює питання кадрового забезпечення, дані аудиту, проведеного Рахунковою палатою України, та судову практику, можна дійти висновку, що при нормах законодавства, досить добре розроблених з метою заповнення кадрового дефіциту, зниження рівня безробіття, соціального забезпечення молоді, має місце низька ефективність реалізації цих норм протягом тривалого періоду часу. Це призвело до наступних негативних явищ: збільшення диспропорції між реальною потребою закладів охорони здоров'я і обсягами підготовки спеціалістів у розрізі спеціалізацій; неефективність використання коштів державного бюджету, виділених на підготовку та підвищення кваліфікації кадрів; територіальна диспропорція між областями України у забезпеченні лікарями; зниження довіри населення України до лікарів, спровоковане нестачею знань та вмінь останніх через неналежну підготовку. В той же час нормативно-правові конструкції законодавства, які визначають порядок розподілу випускників, здатні самостійно або у взаємодії з іншими правовими нормами призводити до ризику вчинення корупційних правопорушень. Зокрема, це стосується можливості отримання випускником за певних умов довідки про надання можливості самостійного працевлаштування. Законотворчим процесом часто оминається думка професійних розробників-юристів та лікарів-практиків. Залишаються поза увагою висновки правової експертизи й принцип системності правового регулювання відносин у сфері кадрового забезпечення охорони здоров'я. Таким чином, за 20 років досліджувані норми законодавства не виправдали свого існування. Отож, не вбачається обгрунтованим їх подальше існування та надходження видатків з державного бюджету на їх реалізацію.

Звісно, саме лише скасування обов'язкового трирічного відпрацювання для медиків не призведе до покращення якості підготовки медичних кадрів, але збільшить шанси випускника на трудову діяльність за бажаною спеціалізацією. Проблема виїзду особи за межі України одразу після закінчення навчання може бути вирішена підвищенням рівня соціального забезпечення, розробкою та втіленням у життя на загальнодержавному рівні системи заохочень для медичних працівників у сільській місцевості. Варто дослідити іноземний досвід забезпечення медичними кадрами (наприклад, Чеської Республіки, Республіки Білорусь): створення єдиної загальнодоступної електронної бази вакансій закладів охорони здоров'я на сайті МОЗ України із зазначенням фактичної адреси їх місцезнаходження, кількості вільних штатних одиниць.

З метою підвищення у майбутньому ефективності реалізації законодавства в сфері кадрового забезпечення охорони здоров'я можна розробити наступні правові засоби: покращити порядок розроблення, прийняття й реалізації нормативно-правових актів та уніфікувати його; здійснювати порівняльно-правовий аналіз ефективності реалізації різних нормативно-правових актів; планування нормотворчої роботи; проводити правову експертизу відповідності проектів нормативно-правових актів чинному національному законодавству; залучати до створення нормативно-правових актів спеціалістів з відповідних медичних спеціальностей.

Список літератури:

1. Кодекс адміністративного судочинства України // Відомості Верховної Ради України – 2005. – № 35-36, № 37. – Ст. 446.
2. Кодекс законів про працю України // Відомості Верховної Ради України – 1971. – № 50. – Ст. 197.
3. Конвенція про примусову чи обов'язкову працю від 28.06.1930 № 29 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_136
4. Конвенція про скасування примусової праці від 25.06.1957 № 105 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_013
5. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України – 1996. – № 30. – Ст. 43.
6. Медиків готують навмання // Офіційне повідомлення Рахункової палати України від 20.05.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16736715
7. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо удосконалення порядку призову на військову службу медичних працівників)» [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=54061&pf35401=330144
8. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту» (щодо працевлаштування випускників) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56789
9. «Про вищу освіту»: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII // Відомості Верховної Ради – 2014. – № 37-38. – Ст. 1, 61.
10. «Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи»: Наказ Міністерства юстиції України від 23.06.2010 р. № 1380/5.
11. «Про затвердження Положення про спеціалізацію (інтернатуру) випускників вищих медичних і фармацевтичних закладів освіти III-IV рівня акредитації та медичних факультетів»: Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 291 від 19.09.1996 р.
12. «Про затвердження Порядку працевлаштування випускників державних вищих медичних (фармацевтичних) закладів освіти, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням»: Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 367 від 25.12.1997 р.
13. «Про Конституційний Суд України»: Закон від 16.10.1996 № 422/96-ВР // Відомості Верховної Ради України – 1996. – № 49. – Ст. 272.
14. «Про порядок працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням»: Постанова Кабінету Міністрів України № 992 від 22.08.1996 р. (зі змінами).
15. «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні»: Закон України від 05.02.1993 р. № 2998-XII // Відомості Верховної Ради України – 1993. – № 16. – Ст. 7.

16. Рішення Конституційного Суду України у справі про доступність і безоплатність освіти від 04.03.2004 р. № 5-рп/2004 // Рішення Конституційного Суду України: в 3-х т. – Т. 2 / упоряд. С.А. Кузьмін. – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2010. – С. 251-259.
17. «Роз'яснення щодо питань працевлаштування випускників ВНЗ»: Лист Міністерства освіти і науки України від 26.06.2015 р. № 1/9-309.
18. Романюк Д., Бойко Т. та ін. Примушувати не можна відпустити. Де поставити кому, вирішуючи питання розподілу випускників? / Романюк Д., Бойко Т. та ін. // Ваше здоров'я. Газета МОЗ України і галузевої профспілки. – 08.07.2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.vz.kiev.ua/prymushuvaty-ne-mozhna-vidpustyty-de-postavyty-komu-vyrishuyuchy-pytannya-rozpodilu-vypusknykiv/
19. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України – 2004. – № 40-41, 42. – Ст. 492.

Дорощук М.З.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ТРУДОУСТРОЙСТВА ВЫПУСКНИКОВ ВЫСШИХ МЕДИЦИНСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Аннотация
В этой статье рассмотрен дискуссионный вопрос отмены обязательного трехлетнего отрабатывания выпускниками высших медицинских учебных заведений, которые обучались за бюджетные средства. Освещено современное состояние законодательства, которое регулирует трудоустройство этих лиц. Проанализирована эффективность реализации этих правовых норм. Изучена проблематика обязательного предоставления медикам первого рабочего места как фактор, влияющий на перспективу развития законодательства в сфере кадрового обеспечения здравоохранения. С учетом правовых и социальных реалий обоснована необходимость отмены обязанности отрабатывания выпускниками-медиками.
Ключевые слова: трудоустройство, выпускники высших медицинских учебных заведений, кадровое обеспечение сферы здравоохранения, принудительный труд, эффективность реализации законодательства.

Doroshchuk M.Z.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS OF LEGAL REGULATION JOB PLACEMENT FOR GRADUATES OF HIGH MEDICAL SCHOOLS

Summary
In the presented article deal with the discussion the abrogation of the compulsory three-year labour of High medical schools graduates, who have been studied for national budget. The modern state legislation regulates the job placement of these persons was considered. Efficiency of the implementation of this legislation was analyzed. Issues of mandatory provision of a first job for physicians as influence the future development of legislation in the field of healthcare staffing was researched. The necessity to abrogate medical graduates obligation three-year labour rent was substantialized by legal and social realities.
Keywords: job placement, graduates of High medical schools, staffing healthcare, forced labour, efficiency of the implementation of the legislation.

УДК 340.11

ПРОБЛЕМИ ПЛЮРАЛІЗМУ ПРАВОРОЗУМІННЯ ТА УЗГОДЖЕННЯ РІЗНОМАНІТНИХ ТЕОРЕТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ НА ПРАВО

Жуган Д.М.
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

У статті проаналізовані найбільш важливі проблеми розуміння права та вплив різноманітних чинників на визначення певного типу праворозуміння в суспільстві. Необхідність нової парадигми права обґрунтовано сутністю людини, її буттям. Досліджується методологічне та правове значення праворозуміння в юридичній науці і практичне застосування в правовій практиці. Показано, що у наукових цілях та інтересах ефективної правотворчості було б вдалим поєднати різні підходи до права, різні визначення права у рамках інтегративного підходу до права.
Ключові слова: праворозуміння, інтегративність, плюралізм, багатоаспектність права, розвиток суспільства.

Постановка проблеми. Пошук оптимального або універсального визначення права характерний як для вітчизняної так і для зарубіжної юриспруденції, як в минулому так і в сьогоденні. Залежно від тих чи інших аргументів, просторово-часових вимірів в історичній і правовій ретроспективі виникають різні напрями, спрямування та школи права. Загальновизнана типологія права, принаймні складається з: нормативістського підходу, соціологічного, теорії природного права, філософського розуміння права та інтегративної юриспруденції. Слід зауважити, що пошуки єдиного або абсолютного визначення права, яке нарешті врівноважило б суперечки між прибічниками природно-правового, позитивного і філософського підходів до права не досягли своєї мети [1, с. 156]. Праворозуміння – це система знань концептуального характеру про найбільш загальні закономірності становлення та функціонування права, його сутність, призначення та місце в суспільстві, які визнанні логічно та об'єктивно істинним і включеним до складу правознавства як науки. Праворозуміння має дискусійний характер, що відтворює специфіку функціонування форм суспільної свідомості в сучасному суспільстві та їхній вплив на формування соціальної реальності. Воно націлене на повне осмислення можливості включення гуманітарних понять у сферу соціальних практик. Є головним чинником пояснення колізій та спорів. Воно відбиває різні підходи до права, погляди та розвиток правових явищ і оцінку їхньої відповідності в правовому порядку [2, с. 88, 92].

Праворозуміння – це процес та результат розумової діяльності людини, спрямованої на пізнання права, його сприйняття (оцінку) і відношення до нього як до цілісного соціального явища [3, с. 58].

Визначаючи місце права в суспільній системі та співвідношення системи права з іншими системними суспільними явищами, слід виходити з визнання провідної ролі політичної системи, яка задає загальні параметри і напрямок розвитку економічної і правової системи через механізми економічної та правової політики. Саме внаслідок нерозвинутості політичної системи України, відсутності громадянського суспільства, а отже і правової держави право не здатне повною мірою виявити свій конструктивно творчій потенціал, що в свою чергу негативно позначається на розвитку економічної системи. Відсутність концептуальної чіткості та послідовності в законотворчості, ніяк не сприяє її юридично-технічній досконалості [4, с. 143].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Походження визначенню проблем із праворозумінням пов'язано з відмовою від догматичної ролі однієї концепції та обґрунтування чималої ролі праворозуміння як для теоретичних досліджень, так і юридичної практики [5, с. 87]. Дослідженню проблеми праворозуміння присвячені, зокрема, роботи Ю. Шемшученко, Т. Андрусяк, С. Бобровник, С. Алаіс, М.Козюбра, О.Скакун, А. Колодій, В. Копейчиков, П. Рабінович, Н. Оніщенко, В. Бабкін, Н. Пархоменко, О. Тихомиров, та інших вчених.

Проблема у розумінні права завжди є проблемою праворозуміння. Певні уявлення про право є продуктом нашого розуму, а будь-яка конструкція, що існує у правосвідомості, є результатом нашої інтерпретації, нашого суб'єктивного розуміння [6, с. 403].

Відомий радянський правознавець Є.Б. Пашуканіс, зазначав, що: «...Саме спір, зіткнення інтересів викликає до життя форму права, юридичну надбудову. У спорі, тобто у процесі, господарюючи суб'єкти виступають вже як сторони, тобто учасники юридичної надбудови... Право історично починалося зі спору, тобто з позову...» [7, с. 85].

Свого часу видатний російський правознавець Б.М. Чичерін розглядав право як свободу, що визначається законом [8, с. 84]. Право в його основній сутності є необхідним для людини образом її духовного життя на землі, необхідна форма зустрічі між верховним благом і людською душею. «Право є, насамперед, право людини бути незалежним духом, право буття і право волі, право самостійно звертатися до Бога, шукати, знаходити, сповідати і здійснювати вбачену і переважну досконалість», чи інакше: «Право є атрибут духу, його спосіб життя, його необхідний прояв. А правосвідомість є воля до вірного права і до єдиної, верховної мети права» [9, с. 94].

«Для України найбільшу трудність складає відсутність ґрунтовного досвіду вирішення проблеми взаємовідносин держави, суспільства й особистості... Перспективи розвитку громадянського суспільства в Україні залежать від того, як будуть синтезовані елементи глобалізації громадянського суспільства та реалізація національного соціокультурного потенціалу в осмис-

© Жуган Д.М., 2016

лені ідеї громадянського суспільства» та становлення його «національного» феномену [10, с. 51].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішньому етапі існує плюралізм визначень щодо природи права. Кожне з тлумачень права відображає лише певні його сторони. До цього слід зазначити, що право є явищем, що динамічно розвивається під впливом різних соціальних, політичних ідеологічних та інших факторів і відповідно до стану соціально-економічних та інших відносин, потреб суспільного розвитку. Взаємодія цих та інших факторів створює основу формування права. Право їх не тільки уособлює, а й відображає. В сучасній українській юридичній науці розробляються різні концепції праворозуміння: лібертарна концепція праворозуміння, комунікативна концепція праворозуміння, інтегративна концепція праворозуміння, яка на думку автора має стати основою розвитку вітчизняної правової парадигми. Тобто тільки синтез, інтеграція всіх визначень права здатні відобразити його характеристики як цілісного суспільного явища. Право – комплексне соціальне явище, і тому може характеризуватися як засіб упорядкування суспільних відносин (управління і регулювання), сукупність особливих правил поведінки, ступінь значимості або цінності людини для інших суб'єктів, форма суспільних відносин тощо.

Право, як складне утворення, містить такі компоненти: знання, ціннісна орієнтація і позитивне або негативне значення віри. У процесі життєдіяльності суб'єкта відбувається їх перевірка, оцінка й корегування. До змісту права належать знання, які суб'єкт усвідомлює як «свої», «особистісні», такі, що мають для нього особисте значення. Знання, що є у праві суб'єкта, відображують головне та основне в процесі розвитку об'єктивного світу. Ці знання пов'язані з вірою в їх істинність та значущість під час досягнення поставлених цілей.

Юридична діяльність спрямована на право, здійснюється за допомогою правових засобів, регулюється правовими нормами, тягне за собою правові наслідки, оцінює соціальні явища з точки зору права і оцінюється правом. Конвертування принципів справжнього права і правильного використання індивідуальної автономії – це шлях, який ґрунтується на розумних рішеннях совісті і сприяє демократичному праворозумінню [11, с. 15].

На теперішній час люди все ще не засвоїли основну аксіому всякої політики, згідно з якою, право і держава створюються для внутрішнього світу. Про це, ще в 1919 р. російський релігійний філософ, національний мислитель, правознавець, публіцист і літературний критик І.О. Ільїн зазначав, що в науці, і в житті все ще панує формальне розуміння держави, дотримуючись цього розуміння, люди будують державне життя так, якби воно зводилося до механічно здійснюваних, зовнішніх вчинків, відірваних від внутрішнього світу і від духовних коренів людини [12, с. 105].

Мета статті. Головною метою цієї роботи означення сучасного праворозуміння, його особливості, змісту і концепту права. Предметом аналізу є системне визначення права, його особливості та тенденції розвитку в сучасних умовах. Визначити, що необхідно обґрунтувати риси нової парадигми права, та показати, що сьогодні теорія і філософія права потребують дослідницького методологічного антропоцентризму. Адже, в залежності від праворозуміння складається і існує правова реальність.

Виклад основного матеріалу. Праворозуміння є визначальним для розуміння концепції і забезпечення прав людини, так як вихідною фундаментальною категорія юриспруденції є законність. Її дослідження має практичне значення, так як існує ще й зворотний зв'язок даних категорій: вимоги законності і їх виконання визначають реально існуючий тип праворозуміння.

У зв'язку з чим, прийняті закони, як вихідна ціль правотворення, не обов'язково можуть бути правовими. У цьому твердженні, зокрема, міститься відповідь на питання про те, чи можна вважати правовими закони (а заодно і державу, яка їх приймає) тільки тому, що ці закони прийняті вищим – обраним народом – органом влади. Посилаючись на відомий вислів древніх римлян про те, що «справедливість і благо є закон законів», ми приходимо до висновку, що саме складає зміст правових законів. Отже, закони, які не відповідають принципам добра, справедливості та іншими подібними їм категоріями, не є правовими. Праворозуміння є визначальним для розуміння концепції і забезпечення прав людини, так як вихідною фундаментальною категорія юриспруденції є законність. Її дослідження має практичне значення, так як існує ще й зворотний зв'язок даних категорій: вимоги законності і їх виконання визначають реально існуючий тип праворозуміння.

Дослідження і порівняння різних типів праворозуміння дозволяє встановити, що їх формування зумовлене як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами, а також впливом владних відносин, які формують основну структуру прийняття та контролю рішень по всій владній ієрархії. З зв'язку з чим, розроблені питання вважаються як ніколи актуальними: в єдності судової практики, в подоланні правового нігілізму, в розвитку сталої демократії і економіки. Крім того, вирішення проблем стосовно визначенню права є основою практичної юриспруденції, адже знання теорії права розвиває юридичне мислення, що свою чергу формує правову реальність.

Скоробогатов А.В. означує наступні ознаки у розвитку сучасного праворозуміння: 1) інтегративність як прагнення синтезувати найбільш значущі моменти конкуруючих теорій права або об'єднати методології кількох класичних теорій права для вивчення всіх аспектів багатогранного феномена права; 2) універсальність, що виражається в тому, що теорія права повинна не просто фіксувати існуючі норми права, але і пояснювати особливості їх реалізації на практиці, в тому числі через призму їх сприйняття окремими індивідами, соціальними і професійними групами; 3) звернення до дореволюційної доктрини, яка розглядається як альтернатива західної юриспруденції в можливості пояснити особливості права в контексті вивчення правової культури; 4) уніформізація, що представляє собою прагнення вчених обов'язково втілити свої уявлення про право в рамки певної теорії, що претендує на пояснення всіх сторін права [13, с. 25].

Право науковцями визначається по-різному, кожний погляд на право має свої переваги та недоліки, по-різному осмислюється походження права, призначення. У наукових цілях та інтересах ефективної правотворчості досить було б вдалим поєднати різні підходи до права, різні визначення права у рамках інтегративного підходу до права. Сьогодні суспільство має на озброєні декілька логічно вмотивованих версій загального розуміння права як соціального феномену. Предмет вивчення юридичної науки значно розширився за рахунок тих наук, предмет вивчення яких тісно пов'язаний з правом, таких як: соціології, психології, філософії етики та політичної теорії. У зв'язку з чим сформувалися основні підходи до визначення права та формуванню праворозуміння. Такі підходи в цілому можна поділити на два види: такі, що вважають людину, її волю, буття джерелом права та такі, що вважають правом зовнішній, формально визначений текст.

На сучасному етапі розвитку вітчизняної правової науки, право, мислиться, в основному, як законодавство, тобто як диференційований, систематизований, ієрархізований звід норм поведінки, що виходять від держави і діють у силу державного примусу. Вітчизняні юристи, готуючись до практичної діяльності, засвоюють насамперед позитивістські уявлення про право, хоча на власній практиці можуть відчувати їх методологічну обмеженість.

Варто зазначити, що право – це тільки засіб, інструмент, що дозволяє людям вирішувати безліч соціокультурних проблем, пов'язаних з досягненням найважливіших цілей і смислів буття. Але мети не в самому праві, а за його межами. Заслуга природного права в тому, що воно, будучи тісно пов'язане з релігійними та етичними сферами, завжди пам'ятає про піднесених метою людського існування. Позитивне ж право переважно інструментально і тому схильне часто забувати про ці цілі. Більш того, йому навіть властиво перетворювати засоби в мету і тим самим відрізати себе від світу культури. Коли юристи проголошують: «Нехай загине світ, але торжествує право», це свідчить про повну, абсолютну забутті того, в ім'я чого право існує. Якщо навмисно загострити ситуацію з цим афоризмом-парадоксом, то питається, чому ж слугуватиме право, якщо не буде миру з його цінностями життя і культури. Буде потреба в самому праві серед руїн і попелу? [14, с. 120].

Розвиток теоретичних знань про світ, практичних навичок і соціального досвіду, а також етичних уявлень допомагають коригувати поведінку людини, обирати їй такий шлях досягання мети, який ґрунтується на розумі та етичних категоріях, уявленнях про допустиме у суспільстві. Категорії добра і зла, розумного і нерозумного, належного і допустимого (можливого) стають для людини методами й засобами перетворення оточуючої дійсності. Відтак відбувається формування звичаїв і традицій як усталених і розповсюджуваних у суспільстві форм дій, повторюваних при певних обставинах [15, с. 19]. У зв'язку з чим, роль законодавця повинна обмежуватися тільки виявленням стійких громадських прагнень і, ґрунтуючись на принципах соціальності справедливості, зведенням їх в закон, тобто оформленням в офіційних джерелах як загальнообов'язкові правила поведінки.

Але складається враження, що в нинішніх умовах на практиці не застосовуються ніякі наукові концепції. Правотворчі органи оцінюють ситуацію не на науковому, а на чисто інтуїтивному, життєвому рівні. У кращому випадку використовується досвід, виявляються і аналізуються суб'єктивні потреби держави чи інших учасників суспільних відносин. Але при цьому буває так, що абсолютно не беруться до уваги загальні закони об'єктивного розвитку, не кажучи вже про будь-які об'єктивні фактори особливого або одиничного порядку. Зокрема, до уваги береться співвідношення формальної і змістовної складових права. Це призводить або до юридичного закріплення волюнтаристських рішень органів державної влади, або до констатації повного безсилля правотворчих органів і, як наслідок, всього державного апарату [16, с. 133].

Нині стає зрозумілим, що будь-яка правова теорія, доктрина, підхід, окремо взяті, а також і в сукупності не спроможні описати свій об'єкт дослідження як інтегративну цілісність, як систему, як прояв істини, виключаючи при цьому можливість додаткового, альтернативного методологічного підходу. Об'єктивно існуючі типи мислення, методи пізнання та перетворення правової дійсності, фактично перебувають між собою у складному взаємозв'язку. Інтегративний підхід, який інших підходів не відміняє, а доповнює їх можливості, відбудовує традиційні підходи у внутрішню несуперечливу систему наукових методів пізнання правової дійсності, не розчинюючись при цьому у цих методах. Саме через інтегративне розуміння природи права та використання методологічного інструментарію, інтегративної юриспруденції можливе об'єктивне наукове пізнання складної та багатогранної природи права [17, с. 120]. Ідея різнобічного, багатосистемного підходу до права дозволила б поглибити його розуміння як єдиного цілого феномена права, що в його основній сутності є необхідним для людини образом її духовного життя на землі, необхідна форма зустрічі між верховним благом і людською душею, зміст права складає не фізично відчутна предметність, а норми, цінності і змісти. Оперуючи ними, людське мислення вибудовує специфічну за своїми ознаками і властивостями реальність, що називається правовою. У цієї реальності, незважаючи на те, що природа її компонентів має переважно духовний, ідеальний характер повинен буди соціокультурний субстрат, без якого ні норми, ні цінності, ні смисли права не змогли б впливати на людину. Субстратом звичайно називають здатні почуттєво сприйматися основи ідеально духовних реалій, що впливають на людину. Оскільки всі ті духовні форми, що так чи інакше, пов'язані з людиною, обтяжені матеріальністю, то субстратність присутня практично всюди, включаючи найтонші і піднесені духовні прояви на зразок музики, релігії і моральності. Право в даному випадку не є винятком [18, с. 5]. Розуміння сутності права або праворозуміння, є початковою, вихідною категорією юриспруденції. Кожне з тлумачень права відображає лише певні його сторони, аспекти тією мірою, в якій право є предметом дослідження окремої науки, тому

тільки синтез, інтеграція всіх визначень права здатні відобразити його характеристики як цілісного суспільного явища.

Пізнавальний, науковий процес юридичної діяльності розпочинається з думки, вироблення наукової стратегії. Тому сучасна наука поступово змінює курс. Дослідники вважають, що майбутнє людства залежить власне від думки. Матеріалістичний підхід до вивчення процесів і явищ буде витіснений стратегією ідеологічного (природного) розуміння світобудови, життя на Землі. Наука орієнтує практику на пізнання законів Всесвіту, навчання людини основам життєзабезпечення, дотримання нею природної етики. Основною цінністю людства буде моральність, а її мірилом – біоетика. До відкриттів належатимуть наукові досягнення, реалізація яких повністю виключить нанесення шкоди Природі, живому світові, життєзабезпеченню людини. Зі зміною наукової стратегії розпочнеться активний процес навернення мислення і свідомості людини до природних законів життєзабезпечення. Людина навчиться коригувати власне існування [19, с. 102].

Висновки і пропозиції. Право за своєю природою є ноуменальним явищем, що відображається у певних історичних феноменах, у зв'язку з цим не позбавлене внутрішньої (змістовної) та зовнішньої (формальної) сторін. Формальною стороною права виступає його місце як регулятора певних суспільних відносин. Разом з цим, змістовної стороною – те, які інтереси даний регулятор обслуговує. Право є незалежним від держави: його виникнення відбувається в глибинах суспільного організму і проявляється у вигляді стійких, повторюваних соціальних відносин і актів поведінки, які фіксуються суспільною свідомістю. У зв'язку з чим, роль законодавця повинна обмежуватися тільки виявленням стійких громадських прагнень і, ґрунтуючись на принципах соціальності справедливості, зведенням їх в закон, тобто оформленням в офіційних джерелах як загальнообов'язкові правила поведінки. Адже право – це не спеціальний інструмент застосування сили або засіб реалізації приватного інтересу, право – є відображенням буття самої людини.

Право – соціально необхідний корисний і цінний, але дуже вразливий спосіб соціального регулювання. Залежно від розуміння права складається і існує правова реальність. У праворозумінні відображаються уявлення людей про суспільство, особистість, духовні та нормативні цінності та виявляється не тільки знання і мислення, воля, почуття, а вся людська душа. З вищевикладеного очевидно, що праворозуміння характеризується певною внутрішньою структурою, обумовленою відповідними потребами особистості, яка виражає об'єктивну логіку його формування. Таким чином, вважається за необхідним сформувати таке розуміння права, яке б відображало інтереси суспільства та було обумовлене правами та свободами людини. В сучасній юридичній теорії і практиці головна увага має бути приділена особливостям практичного впровадження раціонального змісту ліберальних ідей в процеси державного та правового будівництва в Україні. Необхідно звернутися, як зазначає М.Ф. Орзіх, до пошуку доктринальної формули закономірностей юридичного індивідуального буття суспільного життя за допомоги двох «зрізів» проблеми: право у особистості, та особистості в праві [20, с. 29]. Будь-яке праворозуміння має спиратися на правове буття людини в об'єктивно існуючій правовій системі конкретного суспільства. З моменту свого виникнення, право починає активно впливати на правову реальність суспільства. Однак, при цьому впливові, вирішальна роль належить суспільству, яке зумовлює направлення розвитку права. Тому право, його створення та застосування є чітким відображенням духовного рівня даного суспільства та не може його перевершити, так як розвивається разом з ним.

Список літератури:

1. Оніщенко Н. Сучасне праворозуміння у контексті витоків, постулатів, основних принципів та функціонального призначення права [Текст] / Н. Оніщенко // Право України. – 2010. – № 4. – С. 156-163.
2. Бобровник С. В. Сучасне правопізнання: теоретичні проблеми та роль у подоланні колізій / Правова держава: Щорічник наук. пр. – 2005. – Вип. 16. – С. 87-92.
3. Колодій А. М., Копєйчиков В. В., Лисенков С. Л., Пастухов В. П., Тихомиров О. Д. Загальна теорія держави і права / За редакцією академіка АПрН, доктора юридичних наук, професора В. В. Копєйчикова. – К.: Юрінком, 1997. – 320 с.
4. Плавич В. П., Плавич С. В. Вироблення концептуальних підходів правотворчості, законотворчості, ефективної правової політики // Теоретико-методологічні проблеми сучасного конституціоналізму та державного управління і Україні, Київ. Інститут законодавства Верховної Ради України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2009. – С. 143-155.
5. Бобровник С. В. Сучасне правопізнання: теоретичні проблеми та роль у подоланні колізій: Вип. 16, 2005. – (Правова держава: Щорічник наук. пр) // Правова держава: Щорічник наук. пр. – С. 87-92.
6. Погрібний О. О. Позитивний і природно-правовий підходи до поняття права: проблема мирного співіснування / О. О. Погрібний // Право та економіка: генезис, сучасний стан та перспективи розвитку: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 30 травня 2008 р.). 2008. – 688 с. – С. 403-405.
7. Пашуканис Е.. Избранные произведения по общей теории государства и права / Е. Б. Пашуканис. – М.: Наука, 1980. – 271 с.
8. Чичерин Б. Н. Философия права. – М.: Типо-литография Товарищества И. Н. Кушнерев, 1900. – 344 с.
9. Мельничук О. С., Ільїн І. О. про душевно-духовну сутність права / Юридичні читання молодих вчених: Збірник матеріалів всеукраїнської наукової конференції 23-24 квітня 2004. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. – С. 91-95.
10. Правові системи сучасності: Глобалізація. Демократизм. Розвиток / В. С. Журавський [та ін.]; заг. ред. В. С. Журавський; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Інститут законодавства Верховної Ради України. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 294 с.

11. Плавич В. П. Право і економіка: Проблеми функціонування та розвитку: Навч. посіб. студ., магістрам, асп., викл. екон.-прав. ф-тів і юрид. вузів // В. П. Плавич; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Каф. загальноправ. дисциплін і міжнар. права. – О.: Астропринт, 2003. – 102 с.
12. Ильин И. А. О сущности правосознания. [Текст] / Подготовка текста и вступительная статья И. Н. Смирнова. – М.: «Рарогъ», 1993. – 235 с.
13. Скоробогатов А. В. Современные концепции правопонимания / А. В. Скоробогатов. – Казань, 2010. – 159 с.
14. Бачинин В. А. Философия.права и преступления. Худож.-оформитель Д. Гапчинский. – Харьков: Фолио, 1999. – 607 с.
15. Заєць А. П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. – К.: Парламентське вид-во, 1999. – 248 с.
16. Оль П. А. Правопонимание: от плюрализма к двуединству / П. А. Оль. – СПб., 2005. – 241 с.
17. Соболєв А. С. Становлення та розвиток інтегративної юриспруденції як напряму правової думки / А. С. Соболєв // Держава и право: Зб. наук. праць. – 2005. – № 27. – С. 114-121.
18. Плавич В. П. Перехід до нової парадигми права // Юридична Україна, 2006. – № 12(48). – С. 4-9.
19. Сливка С. С. Філософія права: навч. посіб. – Л., 2010. – 264 с.
20. Мірошниченко М. Право: терміно-поняття, поняття, категорія // Право України. – 2006. – № 3. – С. 29-31.

Жуган Д.Н.
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

ПРОБЛЕМЫ ПЛЮРАЛИЗМА ПРАВОПОНИМАНИЯ И СОГЛАСОВАНИЯ РАЗЛИЧНЫХ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О ПРАВЕ

Аннотация
В статье проанализированы наиболее важные проблемы понимания права и влияние различных факторов на определение типа правопонимания в обществе. Необходимость новой парадигмы права обоснованно сущностью человека, его бытием. Исследуется методологическое и правовое значение правопонимания в юридической науке и практическое применение в правовой практике. Показано, что в научных целях и интересах эффективного правотворчества было бы удачным совместить различные подходы к праву, разные определения права в рамках интегративного подхода к праву.
Ключевые слова: правопонимание, интегративность, плюрализм, многоаспектность права, развитие общества.

Zhugan D.M.
Odessa I.I. Mechnikov National University

PROBLEMS OF PLURALISM OF LEGAL THINKING AND HARMONIZATION OF VARIOUS THEORETICAL VIEWS ON THE LAW

Summary
The article analyzes the most important problems of understanding of the law and the influence of various factors on the determination of the type of law in society. The need for a new paradigm of law founded of human being, it existence. Investigate the methodological and legal significance of law in legal science and practical application in juridical practice. Shown that scientific purposes and interests of efficient law-making would be good to combine different approaches to law, different eligibility under the integrative approach to law.
Keywords: understanding of law, integrativity, pluralism, the multidimensional nature of law, the development of society.

УДК 347.788(477)

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Прокопенко О.М.
Запорізький національний технічний університет

Досліджено окремі аспекти методологічних проблем наукового пізнання. Взято за мету аналіз можливостей оновлення методології цивільно-правової науки, розкриття потенціалу окремих методологічних інструментаріїв. Встановлено, що у цивільному праві застосовують філософський, загальнонауковий, спеціально-науковий та приватно-науковий методологічний інструментарій. Э характерними методи тлумачення права, порівняльно-правовий та комплексного аналізу правових явищ. Зроблено висновок щодо необхідності оновлення методології цивільно-правової науки. Сформульовано пропозиції щодо активного використання нетрадиційних методів – синергетичного, аксіологічного, герменевтичного та семіотичного, які зможуть дати поштовх збагаченню методології цивільно-правової науки.
Ключові слова: методологія, цивільно-правова наука, філософський, загальнонауковий, спеціально-науковий, приватно-науковий, синергетичний, аксіологічний, герменевтичний, семіотичний.

Постановка проблеми. Поняття «методологія» має два основних смислових значення: по-перше, методологія, як система певних способів і прийомів, які застосовуються в тій чи іншій сфері діяльності – науці, політиці, мистецтві; по-друге – як вчення про цю систему або як загальна теорія методу, теорія в дії. Методологічні проблеми наукового пізнання сьогодні тривожать думки багатьох учених, хоча історія розвитку методологічної думки переживала як повне забуття, так і особливо великий прояв інтересу до себе, що стало наслідком наукової революції. Спочатку розвиток методологічної думки був притаманний філософії і логіці, але поступово поширився на всі науки. Сучасний стан методології науки не перебуває у спокійному стані, а бурхливо розвивається за рахунок збагачення її понятійно-категоріального апарату, поліпшення прийомів і методів, що сприяє підвищенню якості наукового пізнання.

Поглиблення розробки методології на рівні окремих наукових галузей дають можливість говорити про належність методів до окремих сфер наукового знання.

Високий рівень розвитку правової науки залежить, перш за все, від рівня розробки методологічних проблем правових досліджень. При цьому цивільно-правова наука не є винятком.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методології цивільно-правових досліджень увагу приділяли такі вчені, як К. Вибхут [1], Д. Джеймс [2], Ю. В. Ковальова [3], А. Т. фон Мехра [2], Ф. Ейналем [1] та інші. Вивчення особливостей методологічного інструментарію цивільно-правового дослідження отримало новий імпульс з початком реформування цивільного законодавства. На цьому етапі особливої уваги заслуговує дослідження І. С. Кривцової щодо методологічної ролі синергетики у порівняльно-правовому пізнанні [4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, фундаментальні методологічні дослідження в галузі цивільно-правової науки слабо представлені, систематичних досліджень у цьому напрямку поки немає, а їх важливість і необхідність не потребує додаткового обґрунтування. Вищезазначене й обумовлює необхідність подальших наукових пошуків на сучасному науковому підґрунті.

Мета статті. Отже, метою даної роботи є аналіз можливостей оновлення методології цивільно-правової науки, розкриття міждисциплінарного потенціалу деяких нетрадиційних методологічних інструментаріїв у пізнанні цивільно-правових явищ.

Виклад основного матеріалу. У науці цивільного права використовуються розроблені в юридичній науці, особливо в теорії права, методологічні інструменти правового пізнання. Проте, вони тут потребують певної модифікації відповідно специфіці об'єкта і предмета науки цивільного права.

У цивільному праві прийнято застосовувати: 1) філософський; 2) загальнонауковий (аналіз і синтез, системно-структурний, перехід від абстрактного до конкретного та навпаки тощо); 3) спеціально-науковий (статистичні, конкретно-соціологічні, психологічні, математичні, метод експертних оцінок і т.д.); 4) приватно-науковий (охоплює методи, притаманні окремим наукам) методологічний інструментарій. Зокрема, для юридичної науки характерні такі методи: тлумачення права, порівняльно-правовий, комплексного аналізу правових явищ.

Перелічені загальні, спеціальні та приватні методи в сукупності складають метод пізнання будь-якої галузі юридичної науки, в тому числі і в науці цивільного права. Однак окремий конкретний метод здатен вирішити окреме конкретне завдання, і тільки в сукупності з іншими методами і підходами предмет дослідження може бути розкритий повністю.

Щодо філософського рівня, то зазначимо, що філософські закони та категорії мають загальний та універсальний характер, за допомогою яких виконуються методологічні функції в будь-якому процесі пізнання правових явищ, у тому числі і цивільно-правових. Більше того, зміст філософського рівня методології полягає в загальних принципах пізнання і залежить від того, якого філософського вчення дотримається дослідник. Тобто в цілому все залежить від направленості самої особистості.

Наприклад, автори одного з популярних підручників з цивільного права виходять з філософської методології, основу якої складає діалектичний матеріалізм – вчення про найзагальніші законах розвитку природи, суспільства і мислення: «використовуючи матеріалістичну діалектику, наука вітчизняного цивільного права

© Прокопенко О.М., 2016

вивчає явища в конкретному історичному періоді, вивчає закономірності і тенденції їх розвитку в багатогранному поєднанні, розкриває протиріччя в процесі розвитку того чи іншого явища, а відповідно до цього розробляються пропозиції до подальшого удосконалення цивільного законодавства» [5, с. 12].

Особливо варто відзначити, що оновлення методології сучасної науки, зокрема й цивільно-правової, потребує використання нетрадиційних методологічних інструментів. Одним із таких є синергетичний підхід, який спрямований на пізнання процесів самоорганізації систем, розкриття глибокого зв'язку між порядком і хаосом, зворотними і незворотними процесами, випадковістю і необхідністю, лінійністю і не лінійністю, мікро- і макрорівнями середовища тощо. В юридичній літературі відмічено що, вплив ідей синергетики на систему методів пізнання простежується на двох рівнях: по-перше, взаємодія синергетики та діалектики як світоглядних основ системи методів пізнання правової реальності; по-друге, взаємодія синергетичного підходу, з одного боку, і когнітивних засобів правового пізнання – з іншого [4, с. 9].

Використання методологічного потенціалу синергетики в цивільно-правових дослідженнях сприяє збагаченню предметної сфери шляхом включення поряд із закономірностями також випадковостей, розкриття закономірностей еволюції цивільного прав як самоорганізуючої системи.

Оскільки право – це цінність і цивільне право є його провідною галуззю, остільки й пізнання останнього вимагає активного використання аксіологічного підходу.

Як справедливо відзначається в юридичній літературі, цінність права для суспільства перш за все в тому, що воно є нормативною основою його існування та розвитку. «Право впорядковує суспільні відносити, окреслює їх певними межами, притаманними для всіх членів суспільства, надає суспільним відносинам злагодженості, системності, визначеності. Право виступає як засіб соціального контролю по відношенню до членів суспільства і тим дисциплінує їх, спрямовує їх визначеним шляхом, оптимальному та необхідному для інших членів суспільства і для суспільства в цілому. Норма права, як загальний шаблон, накладається на поведінку членів суспільства, на її основі ця поведінка оцінюється, вибираються межі реагування на поведінку, яка відхиляється від норм. Члени суспільств, формальні та неформальні групи мають найрізноманітніші інтереси, які можуть не збігатися, суперечити одні одним. З приводу цього в суспільстві можуть виникати різноманітні соціальні конфлікти, суперечки. Право в цих випадках виступає засобом регулювання та вирішення соціальних конфліктів і тим сприяє стабілізації суспільства. Інакше кажучи, право виступає як засіб самоорганізації суспільства, підтримки соціальної рівноваги» [6, с. 178].

Цінність цивільного права полягає в тому, що воно сприяє створенню необхідних умов для нормальної життєдіяльності людини і для усестороннього розвитку особистості, охороняє, захищає майнові та особисті немайнові відносини, тобто такі цінності, як честь, гідність людини, її власність, право на заняття підприємницькою діяльністю тощо.

Для методологічного оновлення науки цивільного права не менш важливим є герменевтичний підхід, який пов'язаний з дослідженням, поясненням, тлумаченням певних текстів – системи знаків, яка послідовно і зв'язно описують соціальну дію людини. При цьому розуміння передбачає внесення суб'єктом у раціональні моделі досліджуваного предмета своїх власних, винятково індивідуальних рис і акцентів. Ці проблеми мають особливу значимість у сфері юридичної герменевтики, де сталі поняття закону передбачають, що він використовується чітко в межах текстуально вираженої волі законодавця, незважаючи на різноманітність конкретних життєвих ситуацій, через які буквальне використання зафіксованих юридичних приписів не завжди можливе. Як зазначає В.А. Суслов, «читання тексту закону правозастосувачем порівнюється з роботою по визначенню сутнісної розбіжності між ним і законодавцем, а основна робота професійного юриста якраз і полягає в пошуку та реалізації правової норми, яка повинна бути прочитана і зрозуміла» [7, с. 5].

Усе вищезазначене справедливе і для цивільно-правового тексту.

Цивільний кодекс України у ст.ст. 213 та 637 визнає необхідність тлумачення змісту угоди і договору. Зокрема, ст. 213 визнає: «Зміст правочину може бути витлумачений стороною (сторонами). 2. На вимогу однієї або обох сторін суд може постановити рішення про тлумачення змісту правочину. 3. При тлумаченні змісту правочину беруться до уваги однакове для всього змісту правочину значення слів і понять, а також загальноприйняте у відповідній сфері відносин значення термінів. Якщо буквальне значення слів і понять, а також загальноприйняте у відповідній сфері відносин значення термінів не дає змоги з'ясувати зміст окремих частин правочину, їхній зміст установлюється порівнянням відповідної частини правочину зі змістом інших його частин, усім його змістом, намірами сторін» [8].

Аналіз зазначеної статті Цивільного кодексу України показує, що законодавець визнає можливим наявність неясності і двозначності тексту правочинів. Більше того, текст статті Цивільного кодексу України містить три різні варіанти при тлумаченні правочинів: 1) буквальне розуміння слів і виразів; 2) буквальне розуміння загальноприйнятого значення термінів у відповідній галузі відносин; 3) через порівняння однієї умови правочину зі змістом інших умов, усім змістом правочину та реальними намірами сторін. Указане різноманіття варіантів тлумачення є основою для здійснення намірів правозастосувача.

Не випадково, що деякі статті Цивільного кодексу України трактуються вченими по-різному. Це також пов'язано з суб'єктивним підходом, який притаманний кожному, хто тлумачить норму.

Отже, все це доводить необхідність широкого застосування положень герменевтичної методології в цивільно-правовій науці.

Одним із сучасних є також семіотичний підхід. Семіотика (або семіологія) – наука, яка досліджує властивості знаків і знакових систем (природних і штучних мов). Згідно з Ю.М. Лотманом, під семіотикою належить розуміти науку про комунікативні системи і знаки, які використовуються у

процесі спілкування [9, с. 6]. У правознавство семіотика введена в науковий обіг з метою вивчення правового знакового поля і відповідного зв'язка правової мови та правового мислення. Крім того, семіотичний підхід тут використовується у вигляді сукупності самостійних способів вивчення знакових систем, які відтворюють і передають інформацію. У цілому, категорії семіотики права, як й інші загальнонаукові поняття, можуть використовувати методологічну роль по відношенню до галузевих юридичних наук. Вони мають важливе значення для вираження того чи іншого правового поняття в правильному юридичному тлумаченні майже в будь-якій галузі права.

Зразком застосування семіотичного підходу до цивільного права є дисертація А.К. Саркісова, в якій проведено дослідження на прикладі основних правових інститутів вексельного права. Зокрема, в знаковому полі сучасного вексельного права виявлені такі основні правові знакові конструкції, що характеризують вексель як цінний папір, який засвідчує зобов'язання по сплаті грошової суми, підстави виникнення такого зобов'язання, а також юридичний факт видачі векселя, що є одностороннім договором: абстрактність, посвідчення права, легітимація і презентація; документованість, формальність і стандартність; безумовність і безспірність; оборотоздатність; грошовий зміст вексельної вимоги; односторонність. Пояснені з позиції семіотики права причини і можливості існування в правовому знаковому полі конструкції як-от «квазівекселі» («бронзові» і «дружні» векселі, «вексельні сурогати» тощо) [10, с. 19-21].

Висновки і пропозиції. Дослідження методологічного інструментарію цивільно-правового дослідження дозволило сформулювати висновки.

1. Доведено необхідність оновлення методології цивільно-правової науки. На сучасному етапі неможливий науковий прогрес у даній галузі наукового правового пізнання без збагачення новими поняттями та ідеями, без розширення предметного поля, без приєднання до нових дослідницьких стратегій, розробок інших галузей гуманітарного знання.

2. Важливими інструментами, які на сьогоднішній день зможуть дати суттєвий поштовх збагаченню методології цивільно-правової науки, є синергетичний, аксіологічний, герменевтичний і семіотичний підходи. Завдяки цим підходам стане можливим відкриття нових кордонів у опануванні цивільно-правової науки.

Список літератури:

1. Vibhute K., Aynalem F. Legal Research Methods // Justice and Legal System Research Institute, 2009. – 252 p.
2. James G., Taylor von Mehren A. An Introduction to the Comparative Study of Private Law: Readings, Cases, Materials. – Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2006. – 581 p.
3. Ковалева Ю. В. Методологические основы исследования императивности в договорном праве / Ю.В. Ковалева // Общество и право. – 2010. – № 4. – С. 94-98.
4. Кривцова І. С. Методологічна роль синергетики у порівняльно-правовому пізнанні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / І. С. Кривцова. – О., 2008. – 22, [1] с.
5. Гражданское право. В 2-х томах. Том 1. Учебник / Под ред. Е. А. Суханова. – М.: Издательство БЕК, 1994. – 384 с.
6. Черданцев А. Ф. Теория государства и права / А. Ф. Черданцев. – М.: Юрайт-М, 2002. – 432 с.
7. Суслов В. А. Герменевтика права / В. А. Суслов // Правоведение. – 2001. – № 5. – С. 4-12.
8. Цивільний кодекс України: Кодекс, Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV (із змінами) / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № № 40-44. – Ст. 356.
9. Лотман Ю. М. Люди и знаки / В кн. Лотман Ю. М. Семиосфера. – СПб.: Искусство-СПБ, 2010. – 704 с.
10. Саркисов А. К. Семиотика права: Историко-правовое исследование правовых знаковых конструкций: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / А. К. Саркисов. – М., 2000. – 27, [1] с.

Прокопенко А.Н.
Запорожский национальный технический университет

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ИНСТРУМЕНТАРИЙ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Аннотация
Исследованы отдельные аспекты методологических проблем научного познания. Целью определены анализ возможностей обновления методологии гражданско-правовой науки, раскрытие потенциала отдельных методологических инструментариев. Установлено, что в гражданском праве применяют философский, общенаучный, специально-научный и частнонаучный методологический инструментарий. Являются характерными методы толкования права, сравнительно-правовой и комплексного анализа правовых явлений. Сделан вывод о необходимости обновления методологии гражданско-правовой науки. Сформулированы предложения по активному использованию нетрадиционных методов – синергетического, аксиологического, герменевтического и семиотического, которые смогут дать толчок обогащению методологии гражданско-правовой науки.
Ключевые слова: методология, гражданско-правовая наука, философский, общенаучный, специально-научный, частнонаучный, синергетический, аксиологический, герменевтический, семиотический.

Prokopenko O.M.
Zaporizhzhia National Technical University

THE METHODOLOGICAL TOOLS OF THE CIVIL LEGAL RESEARCH

Summary
Certain aspects of methodological issues in the scientific cognition are investigated. The aim is to analyse the renewal opportunities of the methodology of civil legal studies, to reveal the potential of certain methodological tools. It is identified that philosophical, general scientific, special scientific and private scientific methodological tools are applied in civil law. Distinctive methods of interpreting law are considered, comparative legal method and complex analysis of legal phenomena, in particular. The conclusion on the necessity to renew the methodology of civil legal studies has been made. The suggestions concerning active use of non-traditional methods have been defined, notably synergetic, axiological, hermeneutic and semiotic methods which can stimulate the methodology improvement of civil legal studies.
Keywords: methodology, civil legal studies, philosophical, general scientific, special scientific, private scientific, synergetic, axiological, hermeneutic, semiotic.

УДК 316.652

СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ДЕРЖАВАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ НАПРИКІНЦІ XX СТОРІЧЧЯ

Скриль С.А.
Херсонський економічно-правовий інститут

У статті аналізуються процеси формування громадянського суспільства у посткомуністичних країнах Центральної та Східної Європи. Досліджуються спільні для всіх держав зазначеного регіону тенденції реформування політичної системи та відзначаються їх особливості.
Ключові слова: політичний процес, громадянське суспільство, конституційна реформа, верховенство права, інтеграція, Європейський Союз.

Формування громадянського суспільства в колишніх країнах «соціалістичного табору» пов'язано з більш-менш м'яким поваленням комуністичних режимів наприкінці 1980-х – початку 1990-х років. Майже 30 держав Центральної, Східної Європи та Азії у цей період часу стали на шлях демократичного транзиту. Більш ніж за двадцять років суспільних перетворень посткомуністичні країни досягли різних результатів: від «ефективної та успішної демократизації» (Литва, Латвія, Естонія, Чехія, Словаччина, Польща, Угорщина), «сегментарної демократії» (Грузія, Молдова, Україна) до «консолідованої автократії» (Білорусь, Росія, Туркменистан, Таджикистан, Узбекистан).

Слід зазначити, що майже всі держави, які досягли найбільших успіхів на шляху демократизації політичних систем, лібералізації національних економік, формувались в межах локальної європейської (як частини Західної) цивілізації. Саме цивілізаційний фактор необхідно визначити як первинну та базову умову успішної демократизації політичної системи.

Проблематика політичних трансформацій та формування громадянського суспільства на постсоціалістичному просторі розглядались, зокрема, у працях Зб. Бжезинського, С. Ліпсета, С. Хантингтона, а також у роботах М. Ільїна, І. Кресіної, І. Кудряшової, А. Мельвіля, М. Миронюка, Т. Орлової, Д. Стукала та інших.

Актуальність дослідження формування громадянського суспільства в державах Східної Європи наприкінці XX століття та в період набуття ними повноправного членства в ЄС полягає в необхідності використання досвіду цих країн при проведенні комплексних політичних реформ в Україні, яка на теперішній час значно відстала від колишніх членів «соціалістичного табору» в процесах демократизації політичної системи. Поетапне розширення Європейського Союзу об'єктивно призводить до трансформації «європейського простору» – зміні орієнтирів політичного, соціально-економічного та ідеологічного розвитку держав Співтовариства. Політичні системи країн Європи стають все більш відкритими для впливу інститутів Європейського Союзу та менш самостійними. Фактично національні конституційні норми держав-учасниць ЄС трансформуються у напрямку адаптації до вимог первинного, вторинного права Співтовариства, а також до прецедентної практики Суду ЄС та Європейського Суду з прав людини. Важливим орієнтиром розвитку нормативної основи функціонування політичних систем держав-учасниць ЄС виступають Копенгагенські критерії вступу в Співтовариство. До них належать: стабільність установ, які гарантують демократію, верховенство права, право людини на повагу і захист меншин, існування діючої ринкової економіки. Набуття чинності Лісабонським договором у 2009 р.

© Скриль С.А., 2016

ще більшою мірою потребує прийняття державами Європейського Союзу єдиних стандартів політичного розвитку.

Об'єктом дослідження виступає громадянське суспільство у посткомуністичних країнах Центральної та Східної Європи наприкінці XX – початку XXI століття.

Предмет дослідження – спільні риси та особливості становлення громадянського суспільства у державах колишнього соціалістичного табору центрально-східного європейського регіону.

Становлення громадянського суспільства – процес тривалий і складний, він розгортається паралельно із модернізаційними процесами та демократичним транзитом. При цьому логічно припустити, що перехід до громадянського стану суспільства має як певні інваріантні характеристики, так і регіональні відмінності. Однією із важливих «цеглинок», що творять громадянське суспільство, є ринкові відносини. З їх допомогою в суспільстві складається певна мережа, своєрідний «кістяк», навколо якого утворюються і розвиваються організації інших напрямів. Зрозуміло, що вся ця інфраструктура утворюється не сама по собі, її творять люди. Прошарок населення, залучений до ринкової економічної діяльності, соціально активний і матеріально незалежний, у політологічній літературі прийнято називати середнім класом. Його вважають соціальною опорою стабільного, розвинутого громадянського суспільства західного зразка [1, с. 129].

Ключовим поняттям політичних змін в посткомуністичних державах є поняття демократичного транзиту – переходу від авторитаризму до демократії. Загальними для багатьох держав етапами демократичного транзиту є наступні. Перший – криза авторитарного режиму та його лібералізація. Криза диктатури може мати як внутрішньополітичні, так і зовнішньополітичні причини. Ослаблення або втрата режимом легітимності є важливою складовою політичної кризи. Зниження легітимності відбувається не тільки на рівні широких верств населення, але й на рівні еліт. На цьому етапі формується відкрита опозиція режиму, що призводить до створення конкурентного політичного середовища. Другий етап – встановлення демократії. Основним процесом на цьому етапі є інституціалізація демократичних механізмів державної влади. Важливе значення набуває процедура розробки конституції та прийняття нового виборчого законодавства. Невід'ємною складовою демократизації влади виступає вибудовування ефективного механізму «стримувань і противаг». Нарешті, завершальним етапом легітимації нової політичної системи є реалізація принципу верховенства права у діяльності всіх політичних інститутів. Демократичним інструментом і одночасно гарантією такої реалізації є функціонування незалежної судової влади, яка забезпечує втілення міжнародних стандартів у галузі прав людини в конституційну (на рівні конституційної юстиції), адміністративну (на рівні адміністративної юстиції) та правоохоронну (судами загальної юрисдикції) практику.

Як зазначають Ф. Шміттер і Т. Л. Карл, демократичний транзит може здійснюватися чотирма шляхами: 1) «нав'язаний перехід»; 2) «пактований перехід»; 3) «реформістський»; 4) «революційний» [2, с. 13].

Для держав Вишеградської групи характерним є «реформістський» перехід, який передбачає активність не тільки політичних еліт, але й участь у політичних процесах різних верств населення. Крім того, трансформація політичних систем у Польщі, Чехії, Словаччині, Угорщині супроводжувалась глибоким реформуванням адміністративно-територіального устрою, що призвело до створення ефективної моделі децентралізованої держави та утвердженням територіальної громади як самостійного політичного актора.

Політичні реформи у Польщі пов'язані з прийняттям Національними Зборами Республіки Польща нової Конституції 02.04.1997 р., яка була затверджена на загальнонаціональному референдумі 25.05.1997 р. Основний Закон республіки за своєю структурою та змістом побудований за європейськими конституційними традиціями. Саме у конституції були закладені принципи функціонування нових політичних інститутів, а також нормативні передумови проведення адміністративної реформи, яка мала на меті трансформувати Польщу у сучасну конкурентоспроможну державу, здатну прийняти політичні й економічні виклики Європейського Союзу і стати її інтегрованою частиною.

Трансформація політичної системи та формування громадянського суспільства в Угорщини має ознаки реконструкції, оскільки до 2012 р., тобто до набрання чинності нової Конституції (наймолодшої у Європі), діяла Конституція Угорської Республіки 1949 р. (із змінами 1989 р. та 1997 р.), – соціалістична за основними принципами, засадами та змістом. «Стартові умови» демократичного транзиту Угорщини виокремлюють її від інших держав Вишеградської групи, оскільки процеси економічної лібералізації та політичної демократизації розпочалися раніше, ніж у Чехословаччині (до її розпаду на Чехію і Словаччину) та Польщі. Так, ще у 60-ті роки XX століття під керівництвом лідера Угорської соціалістичної робочої партії Яноша Кадара у країні були проведені ринкові за змістом економічні реформи, які призвели до формування потужного середнього класу вже до початку процесів розпаду соціалістичного табору. У 1989 р. в результаті переговорів правлячої партії з опозицією (так званого «Круглого столу») розпочалися політичні реформи в межах діючої на той час соціалістичної Конституції. Майже без будь-яких політичних конфліктів була узгоджена стратегія внутрішньої та зовнішньої політики.

Характеризуючи особливості формування громадянського суспільства у Словаччині, слід наголосити, що станом на момент проголошення незалежності (створення нової держави у результаті легального розпаду Чехословаччини), в країні були відсутні розвинені традиції політичної культури. Незважаючи на 20-ти річний період демократичного розвитку між двома світовими війнами, вона зберігала до середини XX століття характер аграрної країни з низьким рівнем політичної ангажованості населення та недостатньо зрілим громадянським суспільством. Трансформація словацького суспільства в індустріальне відбувалась тільки в період

50-60-х років XX століття в умовах комуністичного режиму [3]. На відміну від Угорщини, Чехословаччина до 1989 р. не пройшла шлях лібералізації, в процесі якої могли сформуватись незалежні політичні партії. В результаті опозицію режиму складали громадські ініціативи, наприклад, екологічний рух та правозахисні групи [4]. Окрім слабкості опозиційних сил причиною запізнення формування системи політичних партій можна вважати негативне ставлення населення до самого поняття «політична партія». Саме тому створені на початку 90-х років партії мали назву рухів: Християнсько-демократичний рух, «Рух за демократичну Словаччину». Але, незважаючи на стримане відношення частини населення і навіть нових демократичних еліт до політичних партій, саме вони після змін 1990 р. стали основною силою політичної організації громадян. На початку 90-х років внаслідок політичних змін були створені зовнішні умови для формування демократичної системи: наявність парламентської демократії, а не президентської форми правління; створення нормативної платформи для розвитку політичного плюралізму, існування незалежних і недержавних засобів масової інформації, створення пропорційної виборчої системи, проведення вільних та альтернативних виборів в умовах політичної конкуренції. Формування незалежного словацького політичного простору завершилось ще перед розпадом Чехословаччини. Відсутність впливової загальнонаціональної партії було викликано відсутністю консенсусу в питаннях реформування державного устрою, що призвело до поразки прибічників збереження Чехословаччини [5].

Аналізуючи результати демократичного транзиту у балтійських державах, необхідно акцентувати, що умовами швидкого реформування політичних систем у напрямку європейських стандартів виступили нормативні (конституційні, у першу чергу) та соціально-психологічні фактори, які мають певні історичні та культурні зв'язки з цінностями Західної цивілізації.

Важливо підкреслити, що демократичні реформи у балтійських державах отримали масову соціально-психологічну підтримку різних верств населення. Таким чином, у суспільстві сформувалась правосвідомість соціальної згоди, яка виступила «рушійною енергетикою» трансформаційних політичних процесів. За таких умов конституційні норми мають ознаки реальної, а не фіктивної (як, наприклад, в Україні та Російській Федерації) конституції. Слід зазначити, що вже на початку 90-х років минулого сторіччя у прибалтійських країнах сформувався полікратичний тип форми держави, головними ознаками якого є: «м'який» розподіл державної влади (характерний для змішаних та парламентських республік), домінування інтересів середнього класу у розробці моделей політичної та економічної систем, багатопартійність, ефективні механізми захисту прав і свобод людини.

Аналіз тенденцій трансформації конституційного законодавства в державах Центральної та Східної Європи дозволяє зробити висновок про домінування двох моделей реформування – реконструкції та демонтажу. Реконструкція передбачає звільнення конституційних норм від фіктивності, наповнення їх реальним змістом, що відображає фактичні суспільні відносини, а також ефективними механізмами реалізації. Демонтаж, у свою чергу, передбачає максимально можливу відмову від конституційних доктрин комуністичного минулого та формування нових політичних інститутів. Це процес швидкої заміни конституцій і тривалої адаптації до оновлених «правил гри» у політичній сфері. У моделі реконструкції адаптація направлена не на пристосування інституційної системи до нових конституційних норм, а, навпаки, на законодавче утвердження існуючих політичних практик. Результатом трансформації у обох варіантах є розробка нового конституційного законодавства, що відповідає потребам демократичного суспільства, але більш ефективним є шлях демонтажу [6, с. 36].

Для держав Вишеградської групи слід виділити також спільні риси партійного будівництва. Більшість політичних партій у країнах Центральної та Східної Європи вирізняє відносно низька ідеологізація при помітному відчуженні громадян від політичних процесів, що створює певні загрози демократичної деформації.

Партійні політичні процеси в країнах центрально-східного європейського регіону мають спільні риси.

1. На початку 1990-х років спостерігається бурхливий ріст кількості політичних партій. Способи утворення: об'єднання однодумців (представників творчої інтелігенції) у політичну партію; виділення нових партій із раніше існуючих; формування партій з громадянських рухів; відновлення старих, «історичних» партій.

2. У деяких країнах проголошується заборона тоталітарних ідеологій. Так, Конституція Польщі передбачає заборону політичних партій, котрі звертаються у своїх програмах до тоталітарних методів і практики фашизму, нацизму і комунізму. Антитоталітарна політика в «молодих демократіях» ЦСЄ призвела до трансформації комуністичних партій в соціалістичні.

3. Основна боротьба за місця в парламентах відбувається між демократичними силами та соціалістами.

4. Політичні партії пройшли шлях від підконтрольності державі до вільного розвитку.

5. З кінця 1990-х років у країнах ЦСЄ шляхом злиття декількох партій створюються демократичні партії «нової генерації» (Партія Угорської коаліції) та партії «третього шляху» (Національний рух Сімеона II у Болгарії). Здебільшого ці партії формувались «під яскравих особистостей» і виникли як виклик на загальне розчарування в партійних політичних процесах.

6. На початку 2000-х років активізуються радикальні націоналістичні партії («Атака» у Болгарії, «Йобікс» в Угорщині, «За Велику Румунію»), які приймають участь у діяльності парламентів та займають антиєвропейську платформу.

7. Наприкінці першого десятиріччя XXI ст. спостерігається значне зменшення кількості політичних партій та низький рівень електоральної довіри до них (незалежно від ідеологічного спрямування). Незадоволення у людей викликає надмірна партизація політики та політичний клієнтизм.

8. Партійні системи в державах ЦСЄ відрізняються нестабільністю, що призводить до парла-

ментських криз. Але при цьому основним напрямком зближення партійних програм залишається поглиблення євроінтеграційних процесів.

Підсумовуючи дослідження тенденцій становлення громадянського суспільства у державах Центральної та Східної Європи (Угорщини, Словаччини, Чехії, Польщі, Литви, Латвії, Естонії), можна окреслити певні спільні особливості. По-перше, передумовою ефективності політичних реформ у вказаних країнах стало синхронне проведення економічних, ринкових за змістом, реформ. По-друге, соціальною основою (новою політичною елітою) економічної системи виступив середній клас, який став рушійною силою формування політичної системи. У сфері конституційно-правового регулювання були здійснені зміни у напряму нормативної формалізації демократичних принципів функціонування суспільства. Як наслідок – у державах ефективно викорінюється корупція, контроль за виконавчою владою здійснює незалежний суд, у суспільстві утверджуються правові за своїми принципами закони. Тобто існує певний алгоритм результативності політичних реформ при переході держав від авторитаризму до демократії.

Логічний ряд трансформацій у державах Центральної та Східної Європи виглядає наступним чином: ліберальна ринкова економіка – нова політична еліта (середній клас) – демократизація державних інститутів – створення незалежного суду – утвердження у суспільстві верховенства права.

Список літератури:

1. Цвєтков В. В., Кресіна І. О., Коваленко А. А. Сучасна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти: Монографія / В. В. Цвєтков, І. О. Кресіна, А. А. / Коваленко – К., 2003. – 496 с.
2. Карл Т. Л., Шмиттер Ф. Демократизация: концепты, постулаты, гипотезы / Т. Л. Карл, Ф. Шмиттер // Полис. – 2004.– № 4. – С. 6-26.
3. Musil J. Czech and Slovak Society / J. Musil // The End of Czechoslovakia. – Budapest: CEU Press. – 1996. – S. 77–94.
4. Месежников Г. Политические партии – акторы демократизации и реформ в Словакии / Г. Месежников // Опыт демократических преобразований в Словакии, 2007. – С. 76-85.
5. Stanovy strany «SMER – socialna democracia». – Bratislava, 1999. – 254 s.
6. Китинг М. Новый регионализм в Европе / М. Китинг// Логос. – 2003. – № 6. – С. 18-27.

Скрыль С.А.
Херсонский экономико-правовой институт

СТАНОВЛЕНИЕ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В ГОСУДАРСТВАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ И ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ В КОНЦЕ XX СТОЛЕТИЯ

Аннотация
В статье анализируются процессы формирования гражданского общества в посткоммунистических странах Центральной и Восточной Европы. Исследуются общие для всех государств указанного региона тенденции реформирования политической системы.
Ключевые слова: политический процесс, гражданское общество, конституционная реформа, верховенство права, интеграция, Европейский Союз.

Skryl S.A.
Kherson Economics and Law Institute

FORMATION OF CIVIL SOCIETY IN STATES OF CENTRAL AND EASTERN EUROPE AT THE END OF THE XX CENTURY

Summary
The article analyzes processes of the formation of the civil society in the post-communist countries of the Central and Eastern Europe. The author explores tendencies of the reformation of the political system which are common in the countries mentioned above.
Keywords: political process, civil society, constitutional reform, supremacy of law, integration, European Union.

УДК 342.728(477)

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ

Сон С.С.
Національний університет «Одеська юридична академія»

Досліджено тенденції розвитку конституційно-правового статусу політичних партій в Україні та напрямків його подальшого удосконалення. Виділено тенденцію конституціоналізації статусу політичних партій. Розглянуто конституційно-правове забезпечення їх громадської природи. Проаналізовано унормування фінансових аспектів їх функціонування; участі у виборчому процесі, державно-владних та опозиційних відносин. Виявлено шляхи удосконалення порядку їх створення і припинення діяльності.
Ключові слова: політична партія, коаліція депутатських фракцій, опозиція, конституціоналізація, фінансування, статус.

Постановка проблеми. Політичні партії відіграють важливу роль в політичній системі суспільства, функціонуванні держави. Політичні партії – це не тільки об'єднання громадян, які створюються для реалізації та захисту політичних, економічних та соціальних, інтересів, – але також і суб'єкти владних відносин, утворені відповідно до конституційно-правових норм громадянами України. Діяльність політичних партій розповсюджується на всі сфери суспільного та державного життя і, саме тому, потребує належної конституційно-правової регламентації. Однак, незважаючи на численні політично-правові перетворення, що відбуваються в Україні процес функціонування багатопартійної системи, як і діяльність окремих політичних партій, протікає складно і суперечливо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Класична теорія політичних партій була сформована такими науковцями як М. Вебер, Р. Міхельс, М. Острогорський. М. Дюверже заклав основи діяльності сучасних політичних партій та визначив їх загальну спрямованість. В. Бебик, Д. Видрін, Н. Гаєва, Л. Гонюкова, В. Лемак, А. Пойченко розглядають технології партійно-політичної діяльності в суспільстві й державному управлінні. О.Совгиря розкриває особливості статусу опозиційних політичних партій. Питанням фінансування діяльності політичних партій присвячені праці Л. Адашис, С. Кустова, В. Лебедюк, Г. Петришина-Дюг, М. Сюсько. Однак у цілому сучасний стан розвитку конституційно-правового статусу політичних партій є малодослідженим.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наразі нагальним для ефективного функціонування політичних партій в Україні та їх взаємодії з органами публічної влади є створення науково-обґрунтованого правового поля, що відповідає європейським стандартам.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення тенденцій розвитку конституційно-правового статусу політичних партій в Україні та напрямків його подальшого удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Першою тенденцією конструювання статусу політичних партії є його конституціоналізація.

На підтвердження цього, можна навести норми Конституції України, що серед засад конституційного ладу України закріплюють принцип «політичної багатоманітності» та гарантії «свободи політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України» (ст. 15), а також «право на свободу об'єднання громадян у політичні партії», яке здійснюється для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних та інших інтересів, «за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей» (ч. 1 ст. 36) та заборону «політичних партій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення» (ст. 37) [1].

Крім того, важливим аспектом конституціоналізації діяльності політичних партій в Україні є поява інституту коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, що формує парламентську більшість, визначаючи таким чином законодавчу політику парламенту, та персональний склад Кабінету Міністрів України. Посилюється також вплив політичних партій на їх членів, які обіймають виборні державні та місцеві посади. Так, вищому керівному органу партії надано конституційне повноваження щодо прийняття рішення про дострокове припинення повноважень народного депутата України у випадках, передбачених Конституцією (ч. 6 ст. 81). Дане конституційне положення, навіть, на думку В. Лемака «означає, що з інституту громадянського суспільства політичні партії перетворилися на важливу складову механізму функціонування системи органів публічної влади (органів державної влади та органів місцевого самоврядування). За умов виборчої системи пропорційного представництва політичних партій останні відіграють вирішальну роль у процесі формування органів державної влади і місцевого самоврядування [2, с. 23].

Однак, з цим частково можна погодитись, через те, що головне призначення та мета діяльності будь-якої політичної партії – реалізація певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, може бути досягнута лише за допомогою обіймання політичними діячами державних посад, але це не впливає на одержавлення самої

© Сон С.С., 2016

політичної партії. Політичні партії передусім мають бути виразниками суспільних інтересів.

У сучасному демократичному суспільстві «політичні партії як інститути політичної системи та водночас інститути громадянського суспільства відіграють найважливішу роль, яка виявляється в наступних напрямках діяльності політичних партій: участь у виборах органів державної влади і місцевого самоврядування; робота представників партій в органах державної влади та місцевого самоврядування; сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, що передбачає сприяння формуванню та розвитку політичної та конституційної правосвідомості громадян. Ця діяльність політичних партій є необхідною передумовою формування демократичної, правової держави та розвинутого громадянського суспільства, а також їх взаємодії» [3, с. 65].

Другою тенденцією вдосконалення конституційно-правового статусу політичних партій як раз є забезпечення їх громадської природи, усунення впливу на них окремих осіб, боротьба з корупцією. Як відзначається в юридичній літературі, «на сьогодні абсолютна більшість політичних партій в Україні поки що далека від свого основного призначення – бути виразником інтересів соціальних груп і представляти їх на державному рівні. Політичні партії, на жаль, обслуговують не суспільні, а, передусім, вузько групові чи навіть персональні інтереси» [4, с. 213].

Інструментом вирішення цієї проблеми має стати державне фінансування політичних партій, що впроваджується з 1 липня 2016 року. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції» передбачається державне фінансування партій пропорційно рівню їх підтримки на виборах. Право на фінансування з 1 липня 2016 року отримали партії, які на парламентських виборах 2014 року пройшли у Верховну Раду України. А з наступних парламентських виборів, які мають відбутися у 2018 році, фінансуватимуться всі партії, які одержали не менше 2% голосів виборців. Також передбачено часткове відшкодування витрат партій на передвиборну агітацію на парламентських виборах. У той же час закон обмежує джерела фінансування партій передвиборної агітації на виборах, а також обмеження суми річного внеску на користь партії від однієї особи (з боку юридичних осіб – не більше 800 мінімальних зарплат, з боку фізичних осіб – 400 мінімальних зарплат. Разом з цим, запроваджується механізм контролю за фінансовою діяльністю політичних партій, які зобов'язанні оприлюднювати щоквартальні звіти про майно, доходи, витрати і зобов'язанні оприлюднювати щоквартальні звіти про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, а також звіти про надходження та використання коштів виборчих фондів, щороку проходити незалежний аудит фінансування. Контроль за фінансуванням політичних партій та розподіл коштів покладено на Національне агентство по запобіганню корупції [5].

Новели у фінансуванні політичних партій відповідають загальноєвропейським стандартам у цій сфері та будуть сприяти незалежності політичних партій від приватних інвесторів та фінансових інтересів; реалізації принципу рівності політичних партій як учасників політичного процесу, що передусім забезпечить конкуренцію партій на виборах; належному функціонуванню політичних партій у взаємозв'язку між громадянським суспільством та державою, захисту суспільних інтересів та підвищенню відповідальності партій перед народом України.

При цьому, відбудеться збільшення бюджетних видатків, а отже й витрат громадян України на утримання політичних партій. Тому необхідно вирішити на законодавчому рівні питання дублювання та виконання програм політичних партій, які мають підтримуватись населенням держави. Зокрема, потрібно закріпити обов'язок політичних партій зареєструвати свої програми, встановити вимоги до її структури, та передбачити в якості підстави для відмови в реєстрації політичної партії збіг її програми з програмою іншої партії більш ніж на 50%.

Вказане забезпечить представництво різноманітних соціально-політичних інтересів громадян України та цілеспрямоване використання державних коштів.

Крім того, для реалізації громадського спрямування діяльності політичних партій в Україні доцільно закріпити обов'язок, що буде кореспондувати їх праву використовувати державні засоби масової інформації, а також засновувати власні засоби масової інформації, як передбачено відповідними законами України. Наприклад, щорічно оприлюднювати в засобах масової інформації звіт про заходи направлені на впровадження програми політичної партії, а також осіб відповідальних за їх проведення.

Третьою тенденцією оновлення статусу політичних партій в Україні є детальне унормування участі політичних партій у виборчому процесі. Виборче законодавство визначає права політичних партій, які полягають у висуненні кандидатів на виборні посади, формуванні виборних органів, здійсненні перевиборної агітації та контролю за ходом проведення виборів і підрахунку голосів виборців.

Разом з цим, розширюється перелік обмежень щодо діяльності політичних парті, зокрема забороняється пропаганда комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їх символіки, а також груп громадян, що не можуть бути членами політичних партій (поліцейські, працівники органів доходів і зборів, Національного антикорупційного бюро України, члени Вищої ради правосуддя).

Четвертою тенденцією розвитку статусу політичних партій виступає регламентація їх функціонування як учасників владних конституційних відносин та опозиційних сил. Стосовно першої групи можна відзначити чітке правове регулювання діяльності коаліції депутатських фракцій не тільки на рівні Конституції України, а й Закону України «Про Регламент Верховної Ради України», який передбачає матеріально-процесуальні особливості її участі законодавчому процесі, формуванні парламентських органів та інших органів державної влади, здійсненні парламентського контролю.

У свою чергу Законом України «Про політичні партії в Україні» гарантується свобода опозиційної діяльності, у тому числі: можливість викладати публічно і обстоювати свою позицію з питань

державного і суспільного життя; брати участь в обговоренні та оприлюднювати і обґрунтовувати критичну оцінку дій і рішень органів влади, використовуючи для цього державні і недержавні засоби масової інформації в порядку, встановленому законом; вносити до органів державної влади України та органів місцевого самоврядування пропозиції, які обов'язкові для розгляду відповідними органами в установленому порядку [6].

Однак, спеціальний нормативно-правовий акт з регулювання функціонування опозиційних політичних партій в Україні відсутній, що ускладнює їх діяльність. Крім того, проекти законів України, які подавались на розгляд Верховній Раді України, як правило, стосувались парламентської опозиції, що безпідставно звужує права інших політичних партій.

Враховуючи значення опозиції для створення в Україні демократичної, правової держави та громадянського суспільства, належного функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, забезпечення прав та інтересів людини і громадянина слід виходити з широкого розуміння опозиційної діяльності політичних партій як здійснення на основі Конституції України та законів України контролю та критики офіційного політичного курсу і діяльності коаліції депутатських фракцій, Кабінету Міністрів України та/ або Президента України, пропонування альтернативної програми розвитку України та шляхів її реалізації.

Такий підхід враховує можливість існування окремо опозиції як до парламентської більшості, так і до уряду та глави держави, що можуть бути представниками різних політичних сил, та, у свою чергу, стимулювання ефективного здійснення повноважень кожним з них шляхом контролю, критики та пропонування альтернативи.

П'ятою тенденцією унормування статусу політичних партій в Україні є вдосконалення порядку їх створення та припинення діяльності. Так, проектом закону «Про внесення змін до Закону України «Про політичні партії в Україні» (щодо створення та реєстрації політичних партій та приведення у відповідність із Кодексом адміністративного судочинства України)» № 1879 пропонується частину 1 статті 10 викласти у такій редакції: «Рішення про створення політичної партії приймається на її установчому з'їзді (конференції, зборах). Це рішення має бути підтримано підписами не менше десяти тисяч громадян України, які відповідно до Конституції України мають право голосу на виборах, зібраними не менш як у двох третинах районів не менш як вісімнадцяти регіонів України» [7]. Також існує позиція щодо збільшення кількості підписів, необхідних для створення політичної партії до двадцяти п'яти тисяч. Відповідно необхідність встановлення підвищених вимог до створення політичних партій обґрунтовується тим, що «сьогодні в Україні офіційно зареєстровано понад 200 політичних партій. Абсолютна більшість з них не виконують свого головного призначення, не є реальними суб'єктами політичного життя держави. Часто такі «фантомні» партії використовуються лише з технологічно-маніпулятивною метою під час виборчих кампаній при формуванні виборчих комісій» [8].

Проте, обидві норми є дещо суб'єктивними (не зовсім зрозуміло, чому у пропонується встановити 18 регіонів та кількість підписів у 25 000, а не більше чи менше цих цифр). З іншого боку, реальним критерієм, який варто було б застосувати при реєстрації політичної партії, мала б бути кількість підписів безпартійних громадян України, що бажають вступити до новостворюваної партії (підтвердження заявою про вступ до такої партії) у розмірі 5 відсотків від чисельності населення у відповідній адміністративно-територіальній одиниці.

Крім того, за першим законопроектом частину 6 статті 11 передбачається викласти у такій редакції: «Політична партія протягом шести місяців з дня реєстрації забезпечує утворення та реєстрацію в порядку, встановленому цим Законом, своїх обласних та прирівняних до них партійних організацій не менш як у чотирнадцяти регіонах України.» Одночасно статтю 24 викласти у такій редакції: «У разі невиконання політичною партією вимоги частини шостої статті 11 цього Закону, виявлення протягом трьох років з дня реєстрації політичної партії недостовірних відомостей у поданих на реєстрацію документах, невисування політичною партією своїх кандидатів по виборах Президента України та виборах народних депутатів України протягом десяти років орган, який зареєстрував політичну партію, має звернутися до суду відповідно до ч. 3 ст. 19 Кодексу адміністративного судочинства України, з поданням про анулювання реєстраційного свідоцтва. Інші підстави для анулювання реєстраційного свідоцтва не допускаються. Рішення суду про анулювання реєстраційного свідоцтва політичної партії тягне за собою припинення діяльності політичної партії, розпуск її керівних органів, обласних, міських, районних організацій і первинних осередків та інших статутних утворень політичної партії, припинення членства в політичній партії» [7]. Наведені норми мають у цілому сприяти підвищенню відповідальності органів, що організують роботу політичної партії та виконання її функцій.

Висновки і пропозиції. З урахуванням зазначеного, а також враховуючи конституційні та політико-правові реалії, можна окреслити такі тенденції удосконалення чинного конституційного законодавства про політичні партії, а саме: розширення конституційного поля на сферу діяльності політичних партій; конституційно-правове забезпечення їх громадської природи, усунення впливу на них окремих осіб, унормування фінансових аспектів їх функціонування; участі у виборчому процесі, державно-владних та опозиційних відносин; удосконалення порядку їх створення та припинення діяльності. Разом з цим, нагальними напрямками розвитку конституційно-правового статусу політичних партій є деталізація конституційно-правового регулювання інституту програм політичних партій, конкретизація обов'язків політичних партій, встановлення ефективного механізму функціонування опозиційних партій, посилення відповідальності політичних партій за порушення вимог чинного конституційного законодавства.

Список літератури:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Лемак В. Політичні партії як інститут громадянського суспільства: проблеми правового регулювання в Україні / В. Лемак // Право України. – 2010. – № 7. – С. 18-23.
3. Астахова Т. В. Конституційно-правовий аналіз діяльності політичних партій в сучасній Україні: до постановки доктринальних проблем / Т. В. Астахова // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Вип. 63. – С. 64-73. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2012_63_10
4. Гаєва Н. П. Місце та роль політичних партій у системі безпосередньої демократії / Н. П. Гаєва // Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-ї річниці незалежності України. – К., 2001. – Розд. 6. – С. 206-247.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції: Закон України від 08.10.2015 р. // Офіційний вісник України. – 2015. – № 94. – Ст. 3192.
6. Про політичні партії в Україні: Закон України від 05.04.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 23. – Ст. 118.
7. Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про політичні партії в Україні» (щодо створення та реєстрації політичних партій та приведення у відповідність із Кодексом адміністративного судочинства України)». – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53745
8. Проект Закону України «Про внесення змін до статті 10 Закону України «Про політичні партії» (щодо порядку створення політичної партії)» – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58030

Сон С.С.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОГО СТАТУСА ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ В УКРАИНЕ

Аннотация
Исследованы тенденции развития конституционно-правового статуса политических партий в Украине и направления его дальнейшего совершенствования. Была выделена тенденция конституционализации статуса политических партий. Рассмотрено конституционно-правовое обеспечение их общественной природы. Проанализированы конституционно-правовые основы финансовых аспектов их функционирования; участия в избирательном процессе, государственно-властных и оппозиционных отношений. Выявлены пути совершенствования порядка их создания и прекращения деятельности.
Ключевые слова: политическая партия, коалиция депутатских фракций, оппозиция, институционализация, финансирование, статус.

Son S.S.
National University «Odessa Law Academy»

TRENDS OF THE CONSTITUTIONAL-LEGAL STATUS OF POLITICAL PARTIES IN UKRAINE

Summary
The trends of the constitutional and legal status of political parties in Ukraine and areas of further improvement are researched. The trend of constitutionalization of political parties status is emphasized. The constitutional and legal provision of a public nature are also considered. The process of normalization of financial aspects of their operation and participation in the electoral process, state-government and opposition relations are unraveled. The ways of improvement of the order of their creation and termination are researched.
Keywords: political party, coalition of parliamentary factions, the opposition, institutionalization, funding status.

УДК 342.925:347.928(477)

ЗАПЕРЕЧЕННЯ ПРОТИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПОЗОВУ ЧИ ЗУСТРІЧНИЙ ПОЗОВ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Стрельников А.В.
Національний університет «Одеська юридична академія»

Наукову публікацію присвячено характеристиці процесуальних засобів захисту позивача від адміністративного позову. Здійснено дослідження основних процесуальних інститутів захисту позивача від заявлених позовних вимог. Визначені особливості подання заперечення відповідача проти адміністративного позову, зокрема, існування двох видів заперечень, які поділяються залежно від конкретних обставин справи на матеріально-правові та процесуальні. Встановлено можливості запровадження інституту зустрічного позову в адміністративному судочинстві.

Ключові слова: адміністративне судочинство, адміністративний позов, позивач, відповідач, процесуальні засоби захисту відповідача, заперечення проти адміністративного позову, зустрічний позов.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день важлива роль у справі захисту прав, свобод та законних інтересів осіб у сфері державного управління та місцевого самоврядування належить адміністративним судам, адже саме на них покладається розгляд і вирішення публічно-правових спорів, де однією стороною виступає фізична особа, а іншою – орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхні посадові чи службові особи, інші суб'єкти публічної влади при здійсненні ними управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень. Саме захист прав людини в адміністративних судах є гарантією недопущення свавілля з боку органів державної влади та дієвості конституційного принципу відповідальності держави за свою діяльність перед людиною. Однак при здійсненні адміністративного судочинства часто постають проблеми, обумовлені недостатньою чіткістю певних дефініцій, прогалинами, колізіями, неузгодженостями правового регулювання процесуальних питань.

Так, Кодекс адміністративного судочинства України, що побудований на загальних традиціях процесуального законодавства, закріпив новий для вітчизняного адміністративного процесуального права інститут заперечення проти адміністративного позову. За допомогою заперечення проти адміністративного позову як правового інструменту відбувається захист прав відповідача та ефективне розв'язання публічно-правових спорів. Захист прав та законних інтересів суб'єктів владних повноважень, які, переважно, виступають відповідачами в адміністративному процесі, є досить актуальним з огляду на те, що ряд вчених оминають увагою проблеми захисту інтересів суб'єктів владних повноважень.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є необхідність ґрунтовного опрацювання проблематики визначення поняття заперечення проти адміністративного позову, його змісту та вироблення конкретних рекомендацій щодо вдосконалення відповідної правової регламентації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних наукових розвідках з проблематики адміністративного процесу до дослідження правової природи заперечення проти адміністративного позову все частіше звертаються учені-адміністративісти, але до цього часу ними досліджувалися лише загальні аспекти окремих процесуальних заходів захисту відповідача від адміністративного позову. Науковий пошук спрямовувався, в основному, на аналіз загальних питань судового захисту прав, свобод та інтересів осіб в адміністративному суді, принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом та судом, що забезпечує рівні можливості сторін для захисту своїх інтересів при вирішенні публічно-правового спору адміністративним судом. До окремих процесуальних заходів захисту відповідача від адміністративного позову звертали свою увагу такі вчені як: В.М. Котенко, О.В. Кощій, С.В. Ківалов, І.О. Картузова, Л.М. Ніколенко, К.Ю. Пуданс-Шушлебіна, І.І. Сіліч, О.В. Закаленко, А.Ю. Осадчий, Є.Ю. Романченко.

Виклад основного матеріалу. Аналіз юридичної літератури та судової практики дозволяє зробити висновок, що існують дві форми реалізації права відповідача на захист від пред'явленого позову: заперечення проти позову та зустрічний позов. При цьому, зазначені форми реалізації права відповідача на захист від позову мають суттєві відмінності. Якщо заперечення проти позову – це вмотивовані пояснення відповідача, якими повністю або частково спростовуються позовні вимоги, та які можуть бути як матеріального, так і процесуального характеру, та зустрічний позов – це заявлена відповідачем до позивача у справі самостійна вимога для сумісного її розгляду з первісним позовом, тобто це право на захист від претензій позивача та задоволення особистих вимог відповідача, які викладено у його зустрічній позовній заяві.

Законодавець, прийнявши КАС України, надав відповідачу можливість на захист від пред'явленого йому позову. У відповідності з принципами рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом та судом і змагальності та диспозитивності для захисту від заявленого позову відповідач наділений широким обсягом процесуальних прав, до яких слід віднести: 1) загальні права, які називають змагальними (право подавати докази, брати участь у їх дослідженні, заявляти клопотання, подавати свої доводи та висловлювати свою думку з питань, які виникають під час розгляду справи, оскаржувати судові рішення, інші права, які закріплені в ст. 49 КАС України); 2) спеціальні права, які називають диспозитивними (не визнавати адмі-

© Стрельников А.В., 2016

ністративний позов або визнавати його повністю або частково, подавати заперечення проти адміністративного позову, досягнути примирення, передавати повноваження, вимагати виконання судового рішення, оскаржувати судове рішення). Відповідно до ч. 2 ст. 51 КАС України тільки відповідач наділений правом подати заперечення проти адміністративного позову [1].

Заперечення щодо конкретного адміністративного позову має вираження у відхиленні позову відповідачем з відповідним обґрунтуванням своєї позиції як певними обставинами, так і пред'явленими доказами. Таке заперечення може набувати процесуального або матеріально-правового характеру. Є.Ю. Романченко зазначає, що заперечення проти адміністративного позову полягають у відхиленні правомірності, по-перше, звернення до цього відповідача з позовними вимогами (виникнення адміністративних процесуальних правовідносин), по-друге, існування з позивачем публічно-правового спору (твердження про незаконність, необґрунтованість позовних вимог, відсутність права у позивача на звернення до адміністративного суду) [2, с. 168].

Відповідачу надається право подавати письмові заперечення проти позову з моменту отримання копії ухвали про відкриття провадження у адміністративній справі. Такі дії є правом відповідача, а не його обов'язком, тому за неподання письмових заперечень, до нього не може бути застосовано жодних заходів процесуального примусу. У своїх запереченнях відповідач може посилатися на фактичні обставини, які підтверджують відсутність у позивача спірного права. Він також може заперечувати проти своєї відповідальності за позовом, посилаючись на юридичні обставини. Обов'язковість доказу цих обставин покладається на відповідача. Отже, заперечення проти позову зводяться до заперечення правильності, законності та обґрунтованості його структурних елементів – предмету, підстави та змісту. Матеріально-правові заперечення спрямовані на спростування елементів позову, зміст яких обумовлюється матеріальним правом.

На відміну від цивільного та господарського судочинства процесуальний порядок подання зустрічного позову та об'єднання в одне провадження двох справ із зустрічними вимогами КАС України не врегульовано. Так, у листі Вищого адміністративного суду України № 09.1-22/688 від 25.07.2007 р. «Про деякі питання практики застосування адміністративними судами норм Кодексу адміністративного судочинства України та інших нормативно-правових актів», по-перше, роз'яснено, що відсутність інституту зустрічного позову є особливістю адміністративного судочинства, по-друге, зосереджено увагу на тому, що в адміністративному процесі не використовується аналогія закону на підставі статей 123, 124 ЦПК України, оскільки КАС України не передбачено об'єднання справ за участі одних і тих самих сторін, які в одній справі мають статус позивача, а в іншій – відповідача. Отже, відповідач у справі може заявити свої вимоги до позивача у формі окремого позову і таким чином реалізувати своє право на судовий захист [3].

У науковій літературі немає єдиного визначення поняття «зустрічний позов». Правового категорія «зустрічний позов» вченими розуміється як позов відповідача до позивача, тобто як заяву у процесі, який уже розпочато, для спільного розгляду з первісним позовом. При цьому, зустрічний позов являє собою самостійну вимогу відповідача до позивача [4, с. 236]. Дану точку зору підтримують й інші вчені. Своєрідно визначає зустрічний позов і Н.І. Клейн, яка під ним розуміє, насамперед, право захисту проти первісного позову або лише можливий зв'язок його спільністю правової підстави [5, с. 49-51].

Слід відмітити, що правники, при визначенні правової природи зустрічного позову, вкладають у це поняття і процесуальну мету зустрічного позову. Так, С.Н. Абрамов зустрічним позовом вважає зустрічну самостійну вимогу відповідача до позивача, поглинання або погашення прав позивача [6, с. 22-27]. Вважаємо, що досить вдалим є визначення зустрічного позову, яке відповідає його правовій природі і з яким слід погодитись, надано М.А. Гурвичем. Вчений наводить наступне визначення зустрічного позову як звернення відповідача до суду із проханням про захист самостійної вимоги до позивача шляхом розгляду спору про цю вимогу в тому самому процесі [7, с. 10-12]. Таким чином, зустрічний позов є найбільш дієвим засобом захисту відповідача проти позову, оскільки він спрямований на повне або часткове спростування підстави первісного позову. Задоволення зустрічного позову повністю або частково виключає задоволення первісного позову.

Як було зазначено вчені-процесуалісти порізному оцінюють правову природу зустрічного позову, зокрема, більшість із них вважають, що такий позов носить самостійний характер [6, с. 351; 7, с. 11; 8, с. 9], інші пропонують розуміти зустрічний позов як засіб захисту інтересів відповідача [9, с. 83; 10, с. 36; 11, с. 118]. На думку ж деяких вчених, зустрічний позов має самостійну юридичну природу і водночас є засобом захисту інтересів відповідача проти позивача [12, с. 120; 13, с. 119; 14, с. 51]. Зовсім інший науковий сенс в розуміння зустрічного позову вкладає Швейцер Д., автор відстоює позицію, відповідно до якої цей позов слід визнавати видом об'єднання позовів [15, с. 39].

Пред'являючи зустрічний позов, відповідач має на меті встановити, змінити чи припинити свої правовідносини з первісним позивачем або захистити свої права, свободи та законні інтереси. Вважаємо, що таке визначення зустрічний позов тільки як засобу захисту проти первісного позову є доволі загальним та може привести до неправильного розуміння змісту даного поняття, тому зустрічний позов є одночасно і засобом захисту, і самостійною вимогою відповідача. Таким чином, подання зустрічного позову є одним із основних процесуальних засобів захисту прав відповідача у юридичному процесі. Зустрічний позов – це самостійна вимога, що заявлена відповідачем в уже розпочатому процесі щодо первісного позову. Обидва позиви розглядаються спільно, зустрічним позовом відповідач висуває до позивача вимоги, які є засобом захисту проти первісної вимоги або пов'язані підставою.

Надання відповідачеві у випадках, передбачених законом, можливості пред'явити зустрічний позов створює для останнього низку переваг, які

забезпечують найбільш зручний та своєчасний захист його прав та інтересів. І.М. Пятилетов розкриває такі переваги, які полягають насамперед у тому, що відповідач має змогу в одному провадженні ліквідувати всі спірні правовідносини між ним та позивачем. Одночасний розгляд основного та зустрічного позовів також звільняє відповідача від необхідності задовольняти вимоги позивача, навіть і обґрунтовані, за умови, що такі вимоги підлягають зарахуванню, у зв'язку з тим, що позивач не виконує іншого зобов'язання, порушуючи цим права та інтереси відповідача [14, с. 53]. Крім того, серед переваг можливо виділити поєднання в одному провадженні основного та зустрічного позовів, що сприяє реалізації принципу процесуальної економії, зокрема, для розгляду спору використовується менше часу та засобів, взаємовідносини сторін з'ясовуються глибше та правильніше, виключається можливість ухвалення суперечливих рішень.

Дану точку зору підтримують й інші вчені. Так, Л.М. Ніколенко зазначає, що зустрічний позов має свою головну і відмінну ознаку – він повинен розглядатися спільно з первісним позовом, тобто дає можливість оперативно вирішити всі існуючі спільні й взаємозв'язані протиріччя [16, с. 109]. Основна мета подання зустрічного позову полягає саме в спільному, а не в послідовному розгляді позовів. Однак необмежене право відповідача на подання зустрічного позову в будь-який час до винесення рішення по суті, зводить нанівець такий спільний розгляд позовів через можливість заяви з боку відповідача зустрічних вимог на завершальних етапах судового розгляду, навіть після розгляду первісного позову по суті. Тому для вирішення цієї проблеми право на звернення із зустрічним позовом обмежене у часі. Так, відповідач може пред'явити зустрічний позов лише після відкриття провадження у справі й до початку розгляду справи по суті.

З нашої точки зору при реалізації права на звернення відповідача до суду із зустрічним позовом ставить перед собою подвійну мету: по-перше, захистити свої права, свободи чи інтереси, по-друге, він захищається проти вимог позивача.

Аналізуючи існуючі в юридичній літературі та судовій практиці форми реалізації права відповідача на захист від пред'явленого позову важливо відмітити, що інститут зустрічного позову у багатьох випадках є досить ефективним процесуальним засобом захисту відповідача від заявленого позову.

Серед прихильників запровадження інституту зустрічного позову в адміністративному судочинстві слід відмітити К.Ю. Пуданс-Шушлебіну, яка зазначає, що законодавець, закріпивши у ст. 51 КАС України лише таку форму процесуального захисту прав відповідача від адміністративного позову як заперечення, позбавив, таким чином, суб'єкта владних повноважень, який є відповідачем у справах адміністративної юрисдикції, можливості реалізувати повною мірою процесуальні можливості захисту від позову, які відомі науці та юридичній практиці. На підставі аналізу судової практики К.Ю. Пуданс-Шушлебіна пропонує передбачити у КАС України випадки, коли суб'єктом публічної влади може бути подана зустрічна вимога до позивача, яка безпосередньо пов'язана з первинним адміністративним позовом, зокрема, коли йдеться про публічно-правовий спір між іноземцем та центральним органом виконавчої влади – Державною міграційною службою, в якому позивач оскаржує відмову в наданні йому статусу біженця. Звернення центрального органу виконавчої влади із зустрічним позовом до адміністративного суду на підставі, що йому відомо про незаконний перетин державного кордону зазначеною особою, могло би бути розглянуто в одному провадженні із позовом іноземця, що сприятиме вирішенню даного публічно-правового спору в одному судовому процесі. Зустрічний позов можливий також у справах, з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження та звільнення з публічної служби, а також у спорах, які виникають з приводу адміністративних договорів [17, с. 245]. Прихильником запровадження зустрічного позову в адміністративному судочинстві виступає А.Ю. Осадчий, вчений наводить випадки коли сторонами можуть пред'являтися взаємовиключні вимоги, що виникають з однорідних правовідносин та приводить приклад – сторона адміністративного договору звертається до адміністративного суду з вимогою зобов'язати іншу сторону виконати умови договору, а інша – оспорює чинність самого адміністративного договору [18, с. 122]. О.В Закаленко відмічає, що взаємопов'язаність зустрічного позову з первісним позовом обов'язково повинна виникати з тих самих правовідносин (наприклад, скасування податкового повідомлення-рішення і стягнення податкового боргу) [19, с. 502].

Висновки і пропозиції. Таким чином у КАС України доцільно було б передбачити норми, які б наділяли відповідача правом пред'явлення зустрічного позову, який може заявлятися для сумісного розгляду з первісним позовом, зокрема у випадках, коли спір виникає з однакових правовідносин, або вимоги за позовом можуть зараховуватися або задовольнятися зустрічним позовом, а також можливість виключати повністю або частково вимогу первісного позову. Запровадження інституту зустрічного позову дозволяє більш повно і об'єктивно дослідити обставини справи, встановити справжні взаємовідносин сторін, виключити можливості винесення взаємосуперечливих судових рішень. При цьому, зустрічний позов доцільно подавати на стадії попереднього судового засідання, що забезпечує відповідачу захист його права та інтересів проти пред'явленої до нього вимоги позивачем. Він полегшує розгляд взаємних вимог сторін та усуває можливість несумлінного позивача уникнути одночасного задоволення справедливих вимог відповідача. Зручність зустрічного позову також у поєднанні одним провадженням двох справ, що сприяє процесуальної економії часу та сприяє розумному строку розгляду та вирішення публічно-правових спорів.

Список літератури:

1. Кодекс адміністративного судочинства: Закон України від 06.07.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://zakon3.rada.gov.ua
2. Романченко Є.Ю. Виключні права суб'єктів процесуальних функцій захисту в адміністративному судочинстві України / Є.Ю. Романченко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2014. – Вип. 26. – С. 166-169.
3. Про деякі питання практики застосування адміністративними судами норм Кодексу адміністративного судочинства України та інших нормативно-правових актів: лист Вищого адміністративного суду України від 25.07.2007 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua
4. Цивільне процесуальне право України: підруч. / [С.С. Бичкова, І.А. Бірюков, В.І. Бобрик та ін.]; за заг. ред. С.С. Бичкової. – К.: Атіка, 2009. – 760 с.
5. Клейн Н.И. Встречный иск в суде и арбитраже / Н.И. Клейн. – М., 1964. – 280 с.
6. Абрамов С.Н. Советский гражданский процесс / С.Н. Абрамов. – М., 1952. – 350 с.
7. Гурвич М.А. Право на иск / М.А. Гурвич. – М., 1949. – 425 с.
8. Арапов Н.Т. Встречный иск в советском гражданском процессуальном праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Н.Т. Арапов. – Томск, 1965. – 19 с.
9. Васильева Г.Д. Защита ответчика против иска в гражданском судопроизводстве / Г.Д. Васильева. – Красноярск: изд-во Красноярск. ун-та, 1982. – 121 с.
10. Васильченко М.М. Заперечення проти позову: учб. посіб. / М.М. Васильченко. – Х.: Харків. юрид. ін-т, 1973. – 44 с.
11. Тертишніков В.І. Цивільний процес України: навч.-практ. посіб. / В.І. Тертишніков. – 4-е вид. доп. і перероб. – Х.: Вид-во «Юрайт», 2012. – 424 с.
12. Добровольский А.А. Основные проблемы исковой формы защиты права / А.А. Добровольский, С.А. Иванова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979. –159 с.
13. Орлова Л.М. Права сторон в гражданском процессе / Л.М. Орлова. – Минск, 1973. – 192 с.
14. Пятилетов И.М. Защита интересов ответчика в советском гражданском процессе: учеб. пособ. / И.М. Пятилетов. – М.,1990. – 85 с.
15. Швейцер Д. Встречный иск / Д Швейцер //Социалистическая законность. – 1957. – № 1. – С. 39-44.
16. Ніколенко Л.М. Щодо визначення поняття зустрічного позову в господарському судочинстві / Л.М. Ніколенко // Судова апеляція. – 2010. – № 2. – С. 109-115.
17. Пундас-Шушлебіна К.Ю. Проблема реалізації права відповідача на захист від адміністративного позову // Держава і право. – 2008. – Вип. 40. – С. 241–246.
18. Осадчий А.Ю. Процесуальні засоби захисту відповідача від адміністративного позову / А.Ю. Осадчий // Юридичний вісник. – 2014. – № 1. – С. 120-123.
19. Закаленко О.В. Способи захисту відповідача від позову: адміністративно-процесуальний аспект / О.В. Закаленко // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Вип. 68. – С. 498–503.

Стрельников А.В.
Национальный университет «Одесская юридичная академия»

ВОЗРАЖЕНИЕ ПРОТИВ АДМИНИСТРАТИВНОГО ИСКА ИЛИ ВСТРЕЧНЫЙ ИСК: ВОПРОСЫ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ

Аннотация
Научную публикацию посвящено характеристике процессуальных средств защиты истца от административного иска. Проведено исследование основных процессуальных институтов защиты истца от заявленных исковых требований. Определены особенности подачи возражения ответчика против административного иска, в частности, существование двух видов возражений, которые подразделяются в зависимости от конкретных обстоятельств дела на материально-правовые и процессуальные. Установлено возможности введения института встречного иска в административном судопроизводстве.
Ключевые слова: административное судопроизводство, административный иск, истец, ответчик, процессуальные средства защиты ответчика, возражения против административного иска, встречный иск.

Strelnikov A.V.
National University «Odessa Law Academy»

OBJECTION AGAINST ADMINISTRATIVE LAWSUIT OR CROSS-ACTION: THEORETICAL AND PRACTICAL PROBLEMS

Summary
The Scientific publication is devoted to the characteristic of judicial facilities of the plaintiff' defence from the administrative lawsuit. There is made a research of the basic judicial institutes of the plaintiff' defence from the declared lawsuit requirements. There are defined some special features of presentation of objection of the defendant against an administrative lawsuit, in particular, the existence of two types of objections, that are divided depending on the concrete circumstances of case on materially-legal and judicial. There are determined the possibilities of implementing of the institute of cross-action in the administrative legal procedure.
Keywords: administrative legal procedure, administrative lawsuit, plaintiff, defendant, procedural ways of defence for defendant, objection against administrative lawsuit, cross-action.

НАШІ АВТОРИ

1. **Аніщук Ніна Володимирівна** – завідувач кафедри історії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія»
2. **Анопа Антон Станіславович** – студент Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
3. **Бабаєв Олександр Арташесович** – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри теоретичної механіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
4. **Бикова Адель Леонідівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та соціально-трудових відносин Університету митної справи та фінансів
5. **Білявська Юлія Вікторівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри менеджменту Київського національного торговельно-економічного університету
6. **Блідченко Тетяна Володимирівна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
7. **Богданова Ольга Федорівна** – кандидат технічних наук, професор кафедри товарознавства, стандартизації та сертифікації Херсонського національного технічного університету
8. **Братенко Михайло Калінінович** – доктор хімічних наук, професор кафедри медичної та фармацевтичної хімії Буковинського державного медичного університету
9. **Бургаз Олексій Анатолійович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри екологічного права і контролю Одеського державного екологічного університету
10. **Бурий Андрій Романович** – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
11. **Буряк Віктор Валерійович** – кандидат медичних наук, асистент кафедри внутрішніх хвороб № 2 Запорізького державного медичного університету
12. **Вавілова Альона Сергіївна** – аспірант кафедри психодіагностики та клінічної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
13. **Валуєва Ія Вікторівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології Херсонського державного університету
14. **Васильєва Ірина Анатоліївна** – аспірант кафедри політичних наук і права Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського
15. **Васильєва Ольга Вікторівна** – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри філології Херсонського державного університету
16. **Висотченко Світлана Василівна** – викладач Київського національного лінгвістичного університету
17. **Вівсянник Володимир Васильович** – кандидат медичних наук, асистент Буковинського державного медичного університету
18. **Візір Вадим Анатолійович** – доктор медичних наук, професор, завідуючий кафедрою внутрішніх хвороб № 2 Запорізького державного медичного університету
19. **Волошко Лариса Борисівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри фізичного виховання, спорту та здоров'я людини Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
20. **Вудвуд Вікторія Василівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
21. **Гайдучок Оксана Ігорівна** – аспірант кафедри міжнародного бізнесу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка
22. **Гнатейко Нонна Валентинівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри теоретичної механіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
23. **Гнатенко Євгенія Петрівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку та оподаткування Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
24. **Гончарук Інна Василівна** – аспірант кафедри економічної теорії, макро- та мікроекономіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка
25. **Горач Ольга Олексіївна** – кандидат технічних наук, докторант кафедри товарознавства, стандартизації та сертифікації Херсонського національного технічного університету
26. **Горячковська Оксана Сергіївна** – магістр Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
27. **Гринь Світлана Олександрівна** – кандидат технічних наук, доцент, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»
28. **Грищук Роман Ярославович** – кандидат медичних наук, асистент кафедри біохімії Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
29. **Громовий Олександр Олегович** – аспірант кафедри історії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія»

30. **Давиденко Маргарита Вікторівна** – магістр Одеського національного політехнічного університету
31. **Данелюк Ганна Дмитрівна** – студент Буковинського державного медичного університету
32. **Данілкова Анастасія Юріївна** – аспірант кафедри обліку та аудиту Хмельницького національного університету
33. **Дармопук Соломія Мирославівна** – студентка гуманітарного факультету Національного університету «Острозька академія»
34. **Демченко Оксана Петрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
35. **Дерека Тетяна Григорівна** – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент, завідувач кафедри фізичного виховання і педагогіки спорту факультету здоров'я, фізичного виховання і спорту Київського університету імені Бориса Грінченка
36. **Дзьобань Любов Антонівна** – викладач циклової комісії фізико-математичних дисциплін Комунального закладу Львівської обласної ради «Бродівський педагогічний коледж імені М. Шашкевича»
37. **Добрівська Мар'яна Володимирівна** – здобувач кафедри економічної теорії Національного університету біоресурсів і природокористування України
38. **Добрівський Володимир Григорович** – кандидат сільськогосподарських наук, викладач Відокремленого підрозділу НУБіП України «Боярський коледж екології і природних ресурсів»
39. **Дорощук Марія Захарівна** – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
40. **Єфремова Оксана Валеріївна** – студентка Інституту післядипломної освіти Київського національного університету імені Тараса Шевченка
41. **Жадько Костянтин Степанович** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки підприємств Університету митної справи та фінансів
42. **Жуган Дмитро Миколайович** – магістр права, аспірант денної форми навчання кафедри загально-правових дисциплін та міжнародного права Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
43. **Зленко Наталія Миколаївна** – кандидат філософських наук, доцент, Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
44. **Золотун Ірина Миколаївна** – лікар-терапевт І категорії Міської поліклініки № 1
45. **Іващенко Анжеліка Володимирівна** – студент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
46. **Іващишин Ольга Михайлівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка
47. **Калашнікова Людмила Володимирівна** – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології Чорноморського національного університету імені Петра Могили
48. **Калінська Оксана Павлівна** – старший викладач кафедри гуманітарної підготовки Навчально-наукового інституту підприємництва та перспективних технологій Національного університету «Львівська політехніка»
49. **Карвасарний Валерій Анатолійович** – студент Університету митної справи та фінансів
50. **Кардаш Анна Василівна** – лікар кардіолог І категорії Міської лікарні № 1
51. **Кізін Герасим Васильович** – аспірант кафедри економіки Львівського торговельно-економічного університету
52. **Клименко Людмила Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри природничо-математичної освіти та інформаційних технологій Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти
53. **Клименко Марія Миколаївна** – студент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
54. **Клюєв Костянтин Георгійович** – аспірант кафедри соціальних теорій Інституту післядипломної та інноваційної освіти Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
55. **Коваленко Оксана Павлівна** – старший викладач кафедри авіаційної метеорології Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету
56. **Коваль Станіслава Володимирівна** – студент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
57. **Ковальов Роман Дмитрович** – студент філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету
58. **Ковальчук Людмила Василівна** – провідний інженер, здобувач Інституту регіональних досліджень імені М.І. Долішнього Національної академії наук України
59. **Коверняга Марія Сергіївна** – магістр Одеського державного екологічного університету
60. **Колосова Світлана Вікторівна** – викладач Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

61. **Компанєєтс Михайло Олександрович** – аспірант Київського національного університету культури і мистецтв
62. **Котенко Вікторія Сергіївна** – магістр Університету митної справи та фінансів
63. **Кочерга Світлана Олексіївна** – доктор філологічних наук, професор, Національний університет «Острозька академія»
64. **Крохмальний Роман Олексійович** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри бібліотекознавства і бібліографії Львівського національного університету імені Івана Франка
65. **Кудріна Тетяна Семенівна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психодіагностики та клінічної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
66. **Курбанова Мунаввара Абдужаббаровн**а – доцент, кандидат филологических наук кафедры методика преподавание узбекского языка и литературы Ташкентского государственного университета узбекского языка и литературы имени Алишера Навои
67. **Курляк Ірина Євгенівна** – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної профілактики і ресоціалізації факультету педагогічних наук Університету Кардинала Стефана Вишинського у Варшаві
68. **Кушлакова Надія Миколаївна** – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарної та фундаментальної підготовки Західнодонбаського інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом
69. **Лебєдєва Надія Анатоліївна** – доктор філософії в галузі культурології, професор філософії Міжнародної Кадрової Академії (м. Київ), дійсний член Євразійської Академії телебачення і радіо
70. **Левицька Світлана Анатоліївна** – аспірант Херсонського державного університету
71. **Левченко Тетяна Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
72. **Лизунова Олена Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Красноармійського індустріального інституту
73. **Лисенко Наталія Василівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
74. **Лифар Владислава Віталіївна** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу Запорізького національного технічного університету
75. **Ложешник Аліса Сергіївна** – аспірант кафедри історії України Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
76. **Ломага Юрій Євгенійович** – студент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
77. **Лях Данило В'ячеславович** – учитель англійської мови та зарубіжної літератури Билбасівської ЗОШ І-ІІІ ступенів Слов'янського району Донецької області
78. **Лях Оксана В'ячеславівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету
79. **Манькова Марія Андріївна** – магістр Запорізького національного технічного університету
80. **Марченко Марина Олександрівна** – старший викладач кафедри німецької та французької філології Маріупольського державного університету
81. **Мироненко Оксана Василівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології Херсонського державного університету
82. **Мізерний Роман Олександрович** – студент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
83. **Мішин Олександр Юрійович** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного бізнесу та економічного аналізу Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
84. **Мішина Світлана Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
85. **Муха Артем Андійович** – аспірант, провідний інженер Інституту математичних машин та систем Національної академії наук України
86. **Некрасова Любов Аркадіївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємств Одеського національного політехнічного університету
87. **Овечко Максим Євгенійович** – студент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
88. **Овчаренко Віталій Юрійович** – асистент кафедри медичної та загальної хімії Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
89. **Олійник Катерина Сергіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки Хмельницького національного університету
90. **Охріменко Юрій Володимирович** – студент факультету авіаційних і космічних систем Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

91. Павлюк Валерія Ігорівна – аспірант кафедри економіки та фінансів підприємства Київського національного торговельно-економічного університету
92. Павлюк Роман Олександрович – кандидат педагогічних наук, заступник директора з науково-педагогічної та соціально-гуманітарної роботи Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка
93. Панасенко Надія Віссаріонівна – кандидат хімічних наук, асистент кафедри медичної та фармацевтичної хімії Буковинського державного медичного університету
94. Панчук Олександр Юхимович – кандидат медичних наук, докторант кафедри загальної гігієни та екології Вінницького національного медичного університету імені М.І. Пирогова
95. Паркулаб Оксана Григорівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогічної та вікової психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
96. Перовський Владислав Сергійович – студент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
97. Перун Максим Юрійович – студент Харківського національного університету будівництва та архітектури
98. Петрук Андрій Вікторович – кандидат біологічних наук, асистент кафедри фізіології людини і тварини Навчально-наукового центру «Інститут біології» Київського національного університету імені Тараса Шевченка
99. Підгірна Антоніна Анатоліївна – кандидат медичних наук, доцент, Буковинський державний медичний університет
100. Покорна Людмила Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов, доцент кафедри філології Херсонського державного університету
101. Попович Владислав Валерійович – студент Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
102. Потапенко Олександр Іванович – кандидат педагогічних наук, професор кафедри української лінгвістики та методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
103. Придатько Елла Миколаївна – методист навчально-методичного відділу Красноармійського індустріального інституту
104. Пристая Євген Вікторович – студент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
105. Прокопенко Олександр Миколайович – студент юридичного факультету Запорізького національного технічного університету
106. Райхерт Костянтин Вільгельмович – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії і методології пізнання Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
107. Романенкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри образотворчого мистецтва Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка
108. Романишина Оксана Ярославівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедра інформатики і методики її викладання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
109. Романовська Людмила Іванівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки Хмельницького національного університету
110. Рудавська Марія Володимирівна – кандидат технічних наук, доцент кафедри товарознавства та комерційної діяльності Ужгородського торговельно-економічного інституту
111. Самойлова Юлія Ігорівна – аспірант кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
112. Сапко Ольга Юріївна – кандидат географічних наук, доцент кафедри екологічного права і контролю Одеського державного екологічного університету
113. Семенова Людмила Юріївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці Університету митної справи та фінансів
114. Сильчук Тимофій Олександрович – студент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
115. Синиця Василь Григорович – викладач кафедри тактико-спеціальних дисциплін Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
116. Сізова Наталія Дмитрівна – доктор фізико-математичних наук, професор, професор кафедри економічної кібернетики та інформаційних технологій Харківського національного університету будівництва та архітектури
117. Скляренко Інна Юріївна – кандидат педагогічних наук, доцент, Житомирський державний університет імені Івана Франка
118. Скриль Сергій Анатолійович – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри загальноюридичних дисциплін Херсонського економічно-правового інституту
119. Сливка Любов Зеновіївна – викладач кафедри германських мов і перекладознавства Інституту іноземних мов Дрогобицького державного педагогічного університету імені І.Я. Франка

120.Солодовник Ганна Валеріївна – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики та інформаційних технологій Харківського національного університету будівництва та архітектури
121.Сон Софія Сергіївна – старший викладач кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія»
122.Стащук Інна Павлівна – аспірант Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка
123.Степанов Андрій Олександрович – викладач кафедри філософії та економіки Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького
124.Стрельников Андрій Вікторович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного і фінансового права Національного університету «Одеська юридична академія»
125.Стрельцова Анастасія Валеріївна – аспірант кафедри археології та етнології Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
126.Стьожка Тетяна Олександрівна – магістр Одеського державного екологічного університету
127.Тернова Тетяна Іванівна – кандидат технічних наук, доцент кафедри технічної кібернетики Херсонського національного технічного університету
128.Тітаренко Ганна Сергіївна – аспірант кафедри європейської інтеграції Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України
129.Тракало Тетяна Олександрівна – аспірант Національного університету харчових технологій
130.Федоренко Віталій Васильович – науковий співробітник Наукового центру Сухопутних військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
131.Федосєєва Ганна Степанівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління та адміністрування і міжнародної економіки Миколаївського національного аграрного університету
132.Федухін Олександр Вікторович – доктор технічних наук, старший науковий співробітник Інституту математичних машин та систем Національної академії наук України
133.Філь Марія Іванівна – кандидат технічних наук, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Львівського торговельно-економічного університету
134.Хе Сюефей – аспірант факультету мистецтв Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
135.Ховалко Анна Богданівна – кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму Львівського національного університету імені Івана Франка
136.Хоменко Ганна Володимирівна – студент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
137.Христич Марія Миколаївна – студент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
138.Чеботар Лідія Ярославівна – асистент кафедри класичної філології Львівського національного університету імені Івана Франка
139.Челак О.П. – аспірант кафедри політичних наук і права Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського
140.Черненко Альберт Дмитрович – начальник науково-дослідного відділу Наукового центру Сухопутних військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
141.Чмир Станіслав Олександрович – аспірант кафедри обліку, аналізу та аудиту в АПК Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
142.Чорна Вікторія Олександрівна – викладач кафедри соціології Чорноморського національного університету імені Петра Могили
143.Чорнойван Ганна Петрівна – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу інтеграції вищої освіти і науки Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України
144.Чубань Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
145.Чумак Людмила Валентинівна – старший викладач Донбаського державного педагогічного університету
146.Шаврова Оксана Борисівна – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри вищої математики Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
147.Шаповал Анжеліка Юріївна – студент Університету митної справи та фінансів
148.Шапочкіна Ольга Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри германської філології Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка
149.Шебеко Юлія Володимирівна – аспірант кафедри політичної економії Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
150.Шейн Аліна Вікторівна – студент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця

151.Шолохова Наталія Сергіївна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри теорії та методики навчання природничо-математичних і технологічних дисциплін КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» при Херсонській обласній раді
152.Штефан Наталія Іллівна – кандидат технічних наук, доцент кафедри теоретичної механіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
153.Юревич Юлія Олегівна – студент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця

Науковий журнал
«Молодий вчений»
№ 10 (37) жовтень, 2016 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич
Дизайн: Г. Кривогуз
Комп'ютерна верстка: Н. Ковальчук

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 24.10.2016 р.
Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 16,26. Тираж 100 прим.
Зам. 1016-46.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.